

A

SZÓLÁSSZABADSÁG

ALAPVONALAI

*Magyar, angol, amerikai és európai
összehasonlításban*

(Ph.D.-értekezés)

Koltay András

Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Jog- és Államtudományi Kar
Jog- és Államtudományi Doktori Iskola

Budapest, 2007

Témavezető: Prof. Dr. Kilényi Géza

EGYSZERŰSÍTETT TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS 9.
 2. A SZÓLÁSSZABADSÁG IGAZOLÁSAI 11.
 3. A SZÓLÁSSZABADSÁG SZABÁLYOZÁSA, VÉDELME ÉS KORLÁTOZÁSA 31.
 4. A SZÓLÁS MEGHATÁROZÁSA ÉS A SZABADSÁG TERJEDELME 61.
 5. A SAJTÓ SZABADSÁGA 111.
 6. SZEMÉLYISÉGVÉDELEM ÉS SZÓLÁSSZABADSÁG 229.
 7. A GYŰLÖLKÖDŐ KIFEJEZÉSEK ÉS A SZÓLÁSSZABADSÁG 301.
 8. ERKÖLCSVÉDELEM ÉS SZÓLÁSSZABADSÁG 377.
 9. ZÁRSZÓ 409.
- IRODALOMJEGYZÉK 315.
- A SZERZŐ KORÁBBI PUBLIKÁCIÓI 457.

RÉSZLETES TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS 9.
2. A SZÓLÁSSZABADSÁG IGAZOLÁSAI 11.
 1. Bevezetés 11.
 2. Az igazság keresése 11.
 3. A demokrácia szolgálata 17.
 4. Az individualista megalapozások 21.
 5. Az igazolások közeledése 25.
 6. A szólásszabadság igazolásai a magyar közgondolkodásban 28.
3. A SZÓLÁSSZABADSÁG SZABÁLYOZÁSA, VÉDELME ÉS KORLÁTOZÁSA 31.
 1. Bevezetés 31.
 2. Magyarország 35.
 3. Anglia 40.
 4. Egyesült Államok 44.
 5. Az Emberi Jogok Európai Bírósága 51.
 6. Az Európai Unió 57.
 7. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 59.
4. A SZÓLÁS MEGHATÁROZÁSA ÉS A SZABADSÁG TERJEDELME 61.
 1. Bevezetés 61.
 2. Mi a szólás? 61.
 2. 1. *A szólás kategóriái* 63.
 2. 2. *Szólás és cselekvés* 66.
 2. 3. *Szólás és pénz* 69.
 3. A szólásszabadság tartalma 73.
 4. Kié a szólásszabadság? 79.
 5. Jog a csendhez, jog a hallgatáshoz 85.
 6. A szólásszabadság és egyéb alapvető jogok 89.
 6. 1. *Információszabadság* 90.
 6. 2. *A vallás, a lelkiismeret és a gondolat szabadsága* 94.
 6. 3. *A békés gyülekezés joga* 98.
 6. 4. *Jog az egyesüléshez* 101.
 6. 5. *A tanszabadság, a tudomány, az oktatás és a művelődés szabadsága* 103.
 6. 6. *A nyelvhasználathoz fűződő jog* 107.
 6. 7. *A tulajdonhoz való jog* 108.
 6. 8. *A művészetek szabadsága* 110.
5. A SAJTÓ SZABADSÁGA 111.
 1. Bevezetés 111.

2. Sajtószabadság – szólásszabadság 111.
3. Sajtóelőjogok 118.
4. Eltérés az írott és az elektronikus sajtó szabályozásában 121.
5. Kié a sajtószabadság? 125.
6. A sajtó szabályozása 127.
 6. 1. Magyarország 130.
 6. 2. Egyesült Királyság 137.
 6. 3. Egyesült Államok 140.
 6. 4. Európai Unió 141.
 6. 5. Európa Tanács 142.
7. A sajtószabadság tartalma 144.
8. A közszolgálati sajtó 161.
 8. 1. A közszolgálati sajtó fogalma 162.
 8. 2. A közszolgálati sajtó modelljei 171.
9. A sajtó előzetes korlátozása 175.
10. Tartalomszabályozás 183.
 10. 1. Pluralizmus 186.
 10. 2. Sokszínűség 187.
 10. 3. Kiegyensúlyozottság 187.
 10. 4. Objektivitás 193.
 10. 5. Pontosság 193.
 10. 6. Műsorkvóták 194.
 10. 7. Nagy jelentőségű események közvetítéséhez való hozzáférés 196.
11. Hozzáférés a sajtóhoz 197.
 11. 1. Jog a válaszadásra 201.
 11. 2. A fairness-doktrína és a válaszjog az Egyesült Államokban 212.
 11. 3. A politikai szervezetek számára nyitva álló hozzáférési jog 216.
12. Az internet szabadsága 219.
13. A sajtószabadság jövője 225.

6. SZEMÉLYISÉGVÉDELEM ÉS SZÓLÁSSZABADSÁG 229.

1. Bevezetés 229.
2. A közszereplők hírnév- és becsületvédelme 229.
 2. 1. A közszereplők hírnévévédelme az Egyesült Államokban 231.
 2. 1. 1. A Sullivan- és a Gertz-szabály 231.
 2. 1. 2. A valóság bizonyítása 234.
 2. 1. 3. Tények – vélemények 234.
 2. 1. 4. A közszereplők köre 235.
 2. 1. 5. A hírnévévédelmi szabályok értékelése 235.
 2. 1. 6. A becsületvédelem egyéb lehetőségei 237.
 2. 2. A közszereplők hírnévévédelme Angliában 239.
 2. 2. 1. A rágalmozási jog általános áttekintése 239.
 2. 2. 2. A közéleti vita lehetőségének bővülése, a Reynolds-szabály 240.
 2. 2. 3. Tények – vélemények, a becsület védelme 243.
 2. 3. Kitérő: a Sullivan-szabály és a common law Ausztráliában és Új-Zélandon 243.
 2. 4. A közszereplők hírnévévédelme Magyarországon 246.
 2. 4. 1. Jó hírnév – becsület – emberi méltóság 246.
 2. 4. 2. Az Alkotmánybíróság döntései 248.
 2. 4. 3. A büntető bíróságok mércéje 252.
 2. 4. 4. A polgári bíróságok mércéje 254.
 2. 4. 5. Büntetőjog – polgári jog 257.
 2. 4. 6. Tények – vélemények, igazság – valótlanág 258.
 2. 4. 7. A bizonyítási teher 258.

- 2. 4. 8. *A híresztelés* 259.
- 2. 4. 9. *Ki a közszereplő?* 262.
- 2. 4. 10. *Jogvédelem a médiahatóság útján* 263.
- 2. 4. 11. *Összegzés* 264.
- 2. 5. *A közszereplők hírnévvédelme a strasbourgi Bíróság gyakorlatában* 264.
 - 2. 5. 1. *A korlátozhatóság magasabb mércéje a közügyek tekintetében* 265.
 - 2. 5. 2. *Tények – vélemények, a bizonyítás kérdései* 269.
- 2. 6. *Az egyes megoldások összehasonlítása* 273.
- 3. *A magánszféra védelme és a szólás szabadsága* 278.
 - 3. 1. *Az egyes jogrendszerek magánszféra-védelme* 280.
 - 3. 2. *Bizalmas információk közzététele* 284.
 - 3. 3. *A fényképek speciális helyzete* 288.
 - 3. 4. *A magánszférájában sértett fél hamis színben való lefestése* 292.
 - 3. 5. *A személyazonosság felfedése* 293.
 - 3. 6. *Behatolás a magánszférába* 296.
 - 3. 7. *A közszereplők és a magánszemélyek joga a magánélet zavartalanságához* 297.
 - 3. 8. *Összegzés* 298.

7. A GYŰLÖLKÖDŐ KIFEJEZÉSEK ÉS A SZÓLÁSSZABADSÁG 301.

- 1. Bevezetés 301.
- 2. *A gyűlölködő kifejezések korlátozása az Egyesült Államokban* 301.
 - 2. 1. *A clear and present danger elv* 301.
 - 2. 2. *A fajgyűlölködő kifejezések korlátozása* 306.
 - 2. 3. *A nemzeti lobogó megsértése* 310.
- 3. *A gyűlölködő kifejezések korlátozása Angliában* 314.
- 4. *Izgatás, uszítás, gyűlölet Magyarországon* 316.
 - 4. 1. *„Gyűlöletbeszéd”* 316.
 - 4. 2. *A közösség elleni izgatás bűncselekménye* 317.
 - 4. 3. *Tiltott önkényuralmi jelképek* 330.
 - 4. 4. *Nemzeti jelképek védelme* 334.
 - 4. 5. *Gyűlölködő kifejezések és személyiségi jogok* 336.
 - 4. 6. *Epilógus* 343.
- 5. *A gyűlölködő kifejezések és a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága* 345.
- 6. *A gyűlölködő kifejezések korlátozhatósága – érvek és ellenérvek* 346.
- 7. *A holokauszt-tagadás korlátozhatósága* 352.
 - 7. 1. *Gyűlöletbeszéd – izgatás – uszítás – holokauszt-tagadás* 352.
 - 7. 2. *A jogi megközelítés nehézségei* 352.
 - 7. 2. 1. *Mi is az a holokauszt?* 352.
 - 7. 2. 2. *Mit tagadnak a holokauszt-tagadók?* 353.
 - 7. 2. 3. *Kit, illetve mit sért a holokauszt-tagadás?* 354.
 - 7. 2. 4. *Ki kezdeményezhet eljárást?* 356.
 - 7. 2. 5. *Mi számít ténynek a holokauszttal kapcsolatban?* 356.
 - 7. 2. 6. *Tudományszabadság versus holokauszt-tagadás?* 358.
 - 7. 3. *A holokauszt-tagadás szabályozása az egyes államokban* 359.
 - 7. 4. *Megoldási módozatok, érvek és ellenérvek* 366.
- 8. *A blaszfémia büntetése* 367.
 - 8. 1. *A blaszfémia korlátozása* 367.
 - 8. 2. *A blaszfémia tiltásának elvi alapjai* 373.

8. ERKÖLCSVÉDELEM ÉS SZÓLÁSSZABADSÁG 377.

- 1. Bevezetés 377.

2. Szólás-e az erkölcstelen szólás? 379.
3. Erkölcsvédelem és szólásszabadság Angliában 380.
4. Erkölcsvédelem és szólásszabadság az Egyesült Államokban 384.
5. Erkölcsvédelem és szólásszabadság Magyarországon 392.
6. Erkölcsvédelem és szólásszabadság Strasbourgban 396.
7. Az erkölcstelen szólások és a pornográfia korlátozása – érvek és ellenérvek 398.
 7. 1. *A korlátozásról általában* 398.
 7. 2. *A társadalmi morál védelme* 401.
 7. 3. *A nők védelme* 403.
 7. 4. *A művészetek védelme* 406.
 7. 5. *Korlátozás a társadalmi felháborodás miatt* 407.
8. Következtetés 408.

9. ZÁRSZÓ 409.

IRODALOMJEGYZÉK 415.

A SZERZŐ KORÁBBI PUBLIKÁCIÓI 457.

[1]

BEVEZETÉS

A szólásszabadsággal kapcsolatban felmerülő egyes kérdések nap, mint nap előbukkannak a közélet vitái során. Nyilvánvaló, hogy a jog szemszögéből lefolytatott vizsgálat csupán az egyik a problémák lehetséges megközelítései közül, és a jog e területen sem képes olyan kimerítő, teljességgel elfogadható válaszokat adni, amelyek a vitákat mindenki számára megnyugtató módon zárnák le.

1989 óta próbáljuk meg tanulgatni, kidolgozni a szólásszabadsággal összefüggő joganyagot, és lemérni annak gyakorlati működőképességét a mindennapok során. Az alapjogok tekintetében természetesen nem állt rendelkezésünkre olyan magyar jogi hagyomány, amelyhez vissza lehetett volna nyúlni, így állítván legalább töredékesen helyre a megszakadt folytonosságot. A tanulási folyamat azonban lassú és számos tényező által akadályozott. A szólásszabadság ugyanis nem csak a jogtudomány által vizsgálható kérdés, az arról folyó vitákban szerepet kér a filozófia, a szociológia, a kommunikáció, a történettudomány, az irodalomtudomány és nem utolsósorban a politológia, valamint közvetlenül a politika is. A jog tartalma és határai feletti vitákban a jogászok talán még képesek lennének megküzdeni a többi társadalomtudomány képviselőivel, utóbbi azonban mindegyiküknél erősebb: a magyar társadalomra túlzottan is rátelepedő politika a jogászok zárt birodalmát sem hagyja érintetlenül. A jog feletti viták egyes érvei mögött időről időre kirajzolódik a távlatosságot nélkülöző, az elveket a napi pragmatizmus alá rendelő gondolkodásmód. Úgy kellett tehát az elmúlt években a szólásszabadság (és annak kiemelten fontos részterülete, a sajtószabadság) elméleti alapjait megteremteni, hogy közben a napi politikai harcokat is meg kellett vívni – ez a körülmény óhatatlanul okozója lett a kiépülő rendszer egyes hibáinak.

A szólásszabadság mindenkori állapota nem csupán a jogrendszer egészéről ad hű keresztmetszetet, tekintettel a felmerülő kérdések sokszínűségére, amelyek szinte valamennyi jogágot érintik, hanem a társadalom, de legalábbis a közélet helyzetét is jól tükrözi. A szólásszabadságról alkotott felfogás ugyanis kulturális kérdés is, és a választott megoldásokból pontosan lemérhetők a közösség választott értékpreferenciái is. Ezért marad a szólásszabadság mindenhol örökké időszerű téma, amely felett még a meggyökeresedett demokráciákban is naponta késhegyre menő viták folynak.

Az 1989-ben kivívott szólásszabadság oly mértékű, amely példátlan a korábbi magyar történelemben. A világ azonban jelentősen megváltozott azóta, hogy 1848 márciusának forradalmi hevületében Magyarországon először vívta ki néhány száz vagy ezer ifjú a sajtó szabadságát. A XX. század sokszoros rendszerváltásai után, 1989 óta a társadalmi szolidaritáson, a közös döntéshozatalon és az egyén szabadságán nyugvó demokratikus rend felépítésén munkálkodunk. Az Állam és az egyén viszonya jelentősen megváltozott tehát, nem hagyva érintetlenül a szólásszabadság kérdéseit sem. Az egyes problémák vizsgálatakor elsősorban az *egyén és a hatalom* viszonyának kérdései foglalkoztattak. Amíg korábban az Állam, illetve a vele szoros összefonódásban létező egyéb autoritások, mint például az Egyház volt egyedülként képes a szabadság korlátozására, az elmúlt százötven évben más hatalmak is felemelkedtek, amelyek képesek az egyén autonómiája ellenében hatni. Különös erővel tör a felszínre ez a kérdés a sajtószabadság fogalmi elemeinek, határainak vizsgálatakor. Még a médiaimperializmus tézisének elutasítók számára is nyilvánvaló, hogy a sajtó társadalmi szerepe jelentősen módosult az elmúlt évtizedekben. Informáló és kultúra-terjesztő szerepét szórakoztató funkciója jelentős részben kiszorította. Ez a körülmény, illetve a tömegtársadalmak megszilárdulása, a hagyományos együttélési keretek meglazulása vagy

megszűnése az állampolgárok jelentős részét kiszolgáltatja a sajtónak: többségük szinte valamennyi információját és valamennyi szellemi táplálékát a sajtóból meríti. Ezzel a befolyással pedig nagyon könnyű visszaélni, ha a sajtót elsősorban a nyereségszerzés eszközeként tekintjük. Az egyén és a hatalom kérdése tehát ma már tehát úgy is feltehető, hogy ebben a relációban az Állam egyáltalán ne is szerepeljen.

A választott téma kifejtése – tekintettel a fent már említett „előzmény nélküliségre” – nem nélkülözheti az összehasonlító szemléletmódot. Az egybevetett jogrendszerek kiválasztása mindig kissé önkényes, de minden esetben megmagyarázható. Az Egyesült Államok jogának tárgyalását megfelelően indokolja az a körülmény, hogy az elmúlt években rohamosan terjedő divattá vált az amerikai megoldások számunkra is érvényes mérceként való felelőlegessége. De ettől függetlenül is, az európai felfogástól a legtöbb elemében rendkívüli mértékben elütő amerikai szólásszabadság-jog már csak egyedisége, különlegessége miatt is érdemes a figyelemre. Az angol jog megoldásai az amerikaival – a két jogrendszer közös vonásai miatt – kiválóan párhuzamba állíthatók. Az angol jogfelfogás nem felel meg az amerikaiaknak, de nem is igazán európai. Ebből a sajátos kettősségből egy meglehetősen izgalmas, és az első szemügyre vétel alkalmával nehezen áttekinthető rendszer alakult ki, amely szintén méltó a figyelmünkre. A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlata pedig szinte evidenciaként szerepel a következő oldalakon, tekintettel a bíróság azon törekvésére, hogy az egységes európai alapjog-védelmi rendszer megalkotásában segédkezzék.

Az idegen nyelvről történő átültetések során egyes szakkifejezések lefordítása alaposan feladta számomra a leckét. Az ilyen, „bátrabb” átültetéseimnél, illetve a gyakrabban használatos, és esetleg mások által másképpen fordított kifejezések esetében a szövegben szögletes zárójel rejti az eredeti kifejezést.

A vizsgálat csupán a legalapvetőbb kérdések tárgyalására terjedhetett ki. Az egyes fejezetek kettébonthatók egy „általános” és egy „különös rész”-re. Az általános részben kerülnek tárgyalásra a szólásszabadság filozófiai alapjai; az egyes jogrendszerekben a szólásszabadság számára nyújtott alkotmányos védelem általános jellemzői; a szólásszabadság fogalma, terjedelme, jogosultjai, viszonya más alapvető jogokhoz; valamint a sajtószabadsággal kapcsolatban felmerülő számos súlyos kérdés. A különös rész három kérdéscsoportot jár körül, amelyek mindegyike maga is többfelé ágazik el: a személyiségvédelem és a szólásszabadság viszonya, különös figyelemmel a közéleti szereplők hírnév- és becsületvédelmére és a magánszféra megóvására; a gyűlölködő kifejezések által okozott problémákra adott válasz; valamint a társadalmi erkölccsel összeférhetetlen szólások korlátozási lehetőségei. Valamennyi kérdésben megpróbáltam körüljárni és ütköztetni az elméletben folytatott viták egyes érveit, majd bemutatni a joggyakorlat során felmerülő újabb nehézségeket. Az objektívnak szánt tárgyalás során a szerzőtől joggal elvárt távolságtartás időnként meg- megbicsaklik kissé: a szólásszabadság bizonyos kérdéseinek tárgyalásakor nehéz mellőzni a hevült hangnemet és az egyértelmű állásfoglalást. Ettől függetlenül remélem, hogy a szükségszerűen elnagyolt felvázolt kép képes megragadni a téma vizsgálata során felbukkanó legfontosabb kérdéseket, és a szerző álláspontja mindenhol a kellő megalapozottsággal bír. Ha ez a kétségkívül nagyravágyó igény teljesülne is, még nem jelentené az olvasó szükségszerű egyetértését: az első pillanattól kezdve nyilvánvalóvá vált számomra, hogy az itt tárgyalt problémák felgöngyölítése után, túl a jogi kérdések felett folytatott vitákon, a szembenálló véleményekben eltérő világnézetek, de legalábbis a helyesen működő társadalom alapjait érintő filozófiai felfogások csapnak össze.

Az értekezés lezárásnak időpontja 2007. november 4. Az ezen időpontot követő fejleményeket már nem tudtam figyelembe venni.

[2]

A SZÓLÁSSZABADSÁG IGAZOLÁSAI

„Szólás tehetségével ajándékozott meg
Teremtőnk, hogy a gondolatot életre valósítsuk.
A lélek nemzi, de csak a szó szüli világra
gondolatinkat. A szót elfojtani annyit tesz,
mint örökre méhébe zárni akarni annak
gyümölcsét, melyet világra hozni
szülőfájdalmok ösztönözik azt.”
(Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*, 1831)

1. BEVEZETÉS

A szólásszabadság, a szabad lelkiismeret, a meggyőződés kinyilvánításának joga, e jogok elméleti alapjai kisebb-nagyobb mértékben régóta foglalkoztatták a különböző korok gondolkodóit. A jog modern, teljes értelmét csak demokratikus berendezkedésű államokban nyerheti el, így nem véletlen, hogy a görög demokráciák letűnése után hosszú időre feledésbe is merült, hogy aztán elsősorban a vallási tolerancia összefüggésében bukkanjon újra fel, majd később a felvilágosodás eszméi által váljon újra a közélet vitáinak tárgyává. A modern demokráciák rohamos terjedése, illetve megerősödése hozta magával az alapvető emberi jogok fokozott védelmét, így a szabad szólás joga is jelentős újjászületésen ment keresztül a második világháború után. Ma már általánosan elfogadott premissza, hogy a jog a demokratikus rend egyik alapvető pillére, éppen ezért folyamatos újraértelmezése, a körülményekhez való állandó adaptálása zajlik, amelyet nagymértékben szükségsszerűvé tesz a gyors technikai fejlődés is, korábban még át nem gondolt problémákat kreálva. A szólásszabadság modern elméleti megalapozásai három fő csoportba sorolhatók, e három csoportot tekintem át a következőkben, majd választ keresek a kérdésre, vajon feltétlenül szükséges-e választanunk ezek közül ahhoz, hogy a szólásszabadság jogának gyakorlásából eredő problémákra megoldást leljünk.

2. AZ IGAZSÁG KERESÉSE

A szólásszabadság jogának első teoretikus filozófiai megalapozása a közvélekedés szerint John Milontól származik, aki Lord Macaulay szerint „leghűségesebb, legékesebb harcosa [volt] az elveknek, melyek újszülött létükért küzdöttek”.¹ Az angol polgárháború ideje alatt, 1644-ben jelentette meg híres *Areopagitica* című politikai röpiratát, alcíme szerint beszédet „az engedély nélküli nyomtatásért”. A cím Iszokratész, a megszűnt athéni Areioszpagosz tanácsának feltámasztása érdekében az V. században írt beszédére utalt. Akárcsak Iszokratész, Milton sem szánta nyilvános felolvasásra művét, az kizárólag írásban jelent meg.

Milton azért állt ki a szabad szólás és a sajtó mellett, mert azok korlátozása Isten akaratának és szeretetének akadálya lehet, mivel nem engedi felvirágozni a „szabad és tudós szellemet”. Isten azért adta az embernek a szabadságot, hogy megfelelően éljen vele. Az ember a

¹ MACAULAY, THOMAS BABINGTON: *Esszék*. Budapest: Gondolat, 1961. 5. o.

felelősség terhét kapta vállaira, de ha a társadalom korlátozza egyéni szabadságát, választási lehetőségeit, nem lesz képes a teher viselésére. A józan ész adományának segítségével mindenkinek önállóan, magának kell választania a felkínált lehetőségek közül.

„...Egy könyvet megölni szinte felér egy ember megölésével; aki embert öl, értelmes lényt, Isten képmását öli meg, de aki egy jó könyvet pusztít el, magát az értelmet: Isten képmását mintegy csírájában öli meg.”²

Milton szilárdan hitt az igazság hatalmában és erejében, valamint abban, hogy az ember, felhasználva isteni ajándékait, képes arra, hogy az eltérő nézetek vitájában rátaláljon az igazságra.

„Minden szabadságjog közt elsőnek azt a szabadságot adjátok meg nekem, hogy tudásra szert tehessek, beszélhesek, és lelkiismeretem szava szerint szabadon vitatkozhasam... [...] És még ha a tannak minden szelét szabadjára bocsátanánk, de ha hadba vonul az igazság is, akkor sértő számára, hogy cenzúrával és tilalmakkal kétségbe vonjuk erejét: Hadd birkózzon egymással igazság és hazugság, hisz ki látott már olyat, hogy az igazság szabad, nyílt küzdelemben alulmaradt volna?”³

Milton nem kívánta a sajtó teljes szabadságát: a „pápista bigottok” könyveinek cenzúrázásához ragaszkodott, és következetes – de utólagos – büntetést kívánt bármely sajtóbéli visszaéléssel szemben. A szólás általános elnyomását azonban nem tartotta megengedhetőnek.⁴

Milton tehát a teológia oldaláról közelített a szólásszabadság felé. Nem szabad, hogy elvakítson minket az a néhány, részben a fentiekben is idézett gondolata, amelyeket – kiragadva környezetükből és a költő életművéből – a szólásszabadság liberális megalapozásához szoktak felhasználni, Miltont mintegy John Stuart Mill elődjének tekintve. Milton nem volt liberális.⁵ Fő műve, az *Elveszett Paradicsom* legalább olyan fontos szólásszabadság-képének vizsgálatához, mint maga az *Areopagitica*. Az eposzban Isten és a Sátán küzdelmében az igazság és a hazugság gigászi harcát láthatjuk. Sokak véleménye szerint a Sátán verssorai a mű leginkább sikerült részei: Milton neki is megadja az esélyt arra, hogy a vita nyílt küzdelemben dőljön el.⁶

A költő azonban bizik abban, hogy az ember, ha szabadságot kap, képes az igazság felismerésére. Az angolszász individualizmus diadalát zengik a sokat idézett sorok⁷: „E szív önnön helye, és benne támaszt / Pokolból Mennyet és Mennyből Pokolt. / Mit számít hol, ha ugyanaz vagyok?”⁸

Az igazság, mint a teológiai gondolkodástól immár függetlenedett, alapvető érték tisztelete fokozatosan teret nyert a filozófiai gondolkodásban. A szólásszabadságért folytatott küzdelem során újra és újra előkerültek az igazság megismerését célzó érvek, Magyarországon éppúgy, mint Angliában: Szacs vay Sándor, a *Magyar Kurír* szerkesztője az újságíró elsődleges

² MILTON, JOHN: *Milton, az angol forradalom tükre*. Budapest: Gondolat, 1975. 74. o.

³ Uo., 86. o.

⁴ Az *Areopagitica* szövegének csak bizonyos részletei hozzáférhetőek magyar nyelven, a teljes szöveget ld. MILTON, JOHN: *Areopagitica*. In *Uő: Areopagitica and other political writings*. Indianapolis: Liberty Fund, 1999. 2-51. o.

⁵ DURHAM PETERS, JOHN: *Courting the abyss – Free speech and the liberal tradition*. Chicago, London: University of Chicago Press, 2005. 69-72. o.

⁶ Uo., 81-82. o.

⁷ LÁBADY TAMÁS: Az eszmei és büntető kártérítés a common law-ban. *Állam- és Jogtudomány*, 1994/1-2. 69. o.

⁸ MILTON, JOHN: *Elveszett Paradicsom*. Budapest: Magyar Helikon, 1969. 17. o.

feladatának az igazság szolgálatát tartja (1791). Batsányi János így ír a *Magyar Museum*-ban: „Oh szentséges Igazság! Te valál egyedül, akit tiszteltem.” (1792).⁹

Mintha Milton gondolatait idézné vissza, Széchenyi István is hisz az igazság feltétlen győzelmében:

„Kölcsönös felvilágosítás és oktatás előbb-utóbb az igazságot úgyannyira kifejti, midőn annak fénye előtűnik, hogy az igazi jót és hasznost végre mindenki elfogadja, a bal- s előítélet, tudatlanság és hazugság serege ellenben pirulva vonul vissza s oly rettegéssel kerüli a valódit, mint bagoly s denevér a napsugárt.”¹⁰

A szólásszabadság máig hatóan klasszikus megalapozását adta kétszáz évvel Milton után John Stuart Mill, liberális angol közgazdász, filozófus, *A szabadságról* című alapvető művében (1859). Mill számára az igazság alapvető érték, amely megismerhető, megismerése pedig a társadalmi fejlődés előfeltétele. Senki nem tévedhetetlen: soha nem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy amit igaznak gondolunk, valóban az. Éppen ezért a szólás korlátozása nem engedhető meg, mert lehet, hogy éppen az elnyomott szólás hordozza az igazságot.¹¹ Toleranciára van tehát szükség, és ez még a valóban igaz nézetekre is érvényes, hiszen ha egy nézet a folytonos vita hiányában bevett, meg nem kérdőjelezett igazsággá válik, hamarosan csupán megszokásból fogadják azt el, és halott dogmává kövül. Sőt: az igazságnak, mielőtt felismerésre kerül, nem egyszer át is kell mennie az üldöztetésen, és bár „kegyes hazugság”, hogy minden üldöztetés ellenére diadalmaskodik, de „az idők során mindig lesznek emberek, akik újra felfedezik [...] s annyira megerősödik, hogy már ellent tud állni az elnyomás további próbálkozásainak.”¹² A szabad vita tehát még a már felismert igazságnak is a javára szolgál.

A szabad szólás ezen hasznos funkcióján felül egyébként is az egyén szabadságának területéhez tartozik, és így nem korlátozható addig, amíg gyakorlása nincsen mások kárára.¹³

A kereszténységet egyébként tagadó Mill is Miltonhoz hasonlóan hisz az egyénben, akinek nemes feladata minél jobban kibontakoztatni képességeit. Erőteljesen individualista felfogásában azonban helyet kap a közösség érdeke is, amelynek előrehaladásához szükséges az igazság felismerése.

Számos kritika érte Mill érveit. Először is az elmélet feltételezi, hogy a lehetségesen igaz álláspont közzététele minden körülmények között a legnagyobb társadalmi fontossággal bír. Ezzel ellentétben azonban számos olyan helyzet képzelhető el, amikor egyéb érdekek védelme fontosabbnak tűnik a lehetséges igazság kinyilvánításánál. Eric Barendt példája szerint a fajgyűlölő, gyalázkodó kifejezések tiltása bizonyos feltételekkel fontosabb, mint annak vizsgálata, hordoz-e igazságtartalmat az adott szólás.¹⁴

Többek szerint Mill túlértékeli a közvita szerepét a társadalomban, mivel abban még teljes szabadság esetén is csupán az emberek töredéke vesz részt. A többség egyáltalán nem érzi fontosnak azt, hogy hallassa hangját, és nem is feltétlenül kíváncsi arra, hogy egy adott kérdésben melyik álláspont győzedelmeskedik (talán arra sem, hogy mi „az igazság”). A vitában részt vevők sem feltétlenül racionális alapokon, az érveket-ellenérveket megfelelően mérlegelve foglalják el, illetve módosítják véleményüket. A rövid távú érdekek, például a

⁹ KÓKAY GYÖRGY: *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983. 139. o. és 142. o.

¹⁰ SZÉCHENYI ISTVÁN: *Hitel*. Pest, 1830. 141. o.

¹¹ MILL, JOHN STUART: *A szabadságról*. Budapest: Századvég, 1994. 25-26. o.

¹² Uo. 36-38. o.

¹³ Uo. 65-66. o.

¹⁴ BARENDT, ERIC: *Freedom of speech*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005 (2. kiadás). 8. o.

köznugalom pedig felülírhatják az igazság megismerésének érvét, mivel annak bekövetkezte hosszú, és nem szükségszerűen sikerrel végződő folyamat is lehet.¹⁵

A nyílt vita nem vezet el szükségszerűen az igazsághoz, vagy éppen jobb egyéni, illetve társadalmi döntésekhez. Természetesen vannak olyan intézmények, amelyekben elsősorban a szabad szólás biztosíthatja a helyes közös döntések meghozatalát (például tudományos kérdésekben az egyetemek, kutatóhelyek), de mindez nem terjeszthető ki automatikusan a társadalomra, mint azt a számtalanszor felidézett Weimari Köztársaság példája bizonyítja a történelemben, ahol 1933-ban Hitler a viszonylagosan szabad politikai diskurzus áldásait élvezve juthatott hatalomra.¹⁶ Szerencsés az a társadalom, ahol szabadon rendelkezésre állnak az igazság felderítésére szolgáló eszközök (sajtó, parlament stb.), de nem szabad elfelejteni, hogy ezek éppúgy alkalmasak arra, hogy az igazság ellenében hassanak.¹⁷

Egy másik ellenérv szerint Mill elve nem vonatkoztatható valamennyi védendő kifejezésre. Mill nem foglalkozik a tények és a vélemények megkülönböztetésével, holott nyilvánvaló, hogy utóbbiak esetében nehezebb, ha egyáltalán lehetséges az igazságtartalmat vizsgálni. Nem értelmezhető az igazság azokra a szólásokra sem, amelyeknek egyáltalán nem is célja a közvitában való részvétel, vagy azért, mert nyilvánvalóan nem igazak, vagy pedig mert igazságtartalmuk nem is lehet vizsgálat tárgya (például a reklámok felhívása vásárlásra, képek, szólásnak minősülő cselekedetek¹⁸). Mill elmélete egyébként is inkább csak a közvita szabadságával összefüggésben értelmezhető, és bár a magántermészetű megnyilvánulások jó részében is elvileg vizsgálható lenne az igazság, a jog legtöbbször nem tud, de nem is kívánhat behatolni e területekre, így a szólásszabadság „igazságkereső” funkciójának érvényessége jelentősen beszűkül.¹⁹ Az elmélet arról sem győzi meg az olvasót, hogy a hátrány, amely azáltal keletkezne, hogy a korlátozás hiánya miatt a hamis nézetek is szabadon terjedhetnek, feltétlenül kisebb annál, amelyet akkor szenvedne el a társadalom, ha korlátozással élve bizonyos, igaz álláspontok is a tiltás hatálya alá kerülnének.²⁰

Nem zárható ki annak a lehetősége, hogy mégiscsak az Állam²¹ a legalkalmasabb arra, hogy a szólásszabadság korlátait meghatározza. Ez a gondolat, Mill nyomán ugyan első olvasatra eretneknek tűnhet, de abban a túlnyomó többség nem kételkedik, hogy a szólás nem lehet korlátlan, határokat kell szabni számára. Ha pedig ezt elfogadjuk, nehéz az Államon – azaz a jogalkotáson, a bírósági rendszeren – kívül máshoz fordulni a feladat ellátása érdekében. Lon Fuller megállapítása szerint Mill téved akkor, amikor a társadalomban létrejött formális megállapodásokat – mint a jog, a szokások, az intézményrendszer – az egyéni szabadság korlátjaként láttatja: éppen ezek biztosítják ugyanis a jogok hatékony gyakorlásának lehetőségét, ezen eszközök nélkül az lehetetlen volna.²²

¹⁵ SCHAUER, FREDERICK: *Freedom of speech: a philosophical enquiry*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982. 19-30. o.

¹⁶ BARENDT, i. m. [14. jegyzet] 9. o.

¹⁷ SEDLEY, STEPHEN: Information as a human right. In JACK BEATSON – YVONNE CRIPPS (szerk.): *Freedom of expression and freedom of information. Essays in honour of Sir David Williams*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2000. 241. o.

¹⁸ A „szólás” fogalmának behatárolásáról ld. a negyedik fejezetet.

¹⁹ POST, ROBERT: Reconciling theory and doctrine in First Amendment jurisprudence. In LEE C. BOLLINGER – GEOFFREY R. STONE (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002. 164. o.

²⁰ SADURSKI, WOJCIECH: *Freedom of speech and its limits*. Boston: Kluwer Academic Publishers, 1999. 11. o.

²¹ Az „Állam” itt és azon további helyeken, ahol nagybetűvel íródik, a vizsgálatunk tárgyáról folytatott viták azon szereplőjét jelenti, amelynek jelentős kényszereszközök állnak rendelkezésére ahhoz, hogy korlátozza vagy támogassa a szabad szólást, és bizonyos érdeke is fűződhet ehhez.

²² FULLER, LON L.: Freedom – A suggested analysis. *Harvard Law Review*, 1955. 1312. o.

Mill elmélete időnként hordoz némi önellentmondást: szavaiból kitűnik, hogy hisz az objektív igazság létezésében, de ennek ellentmond az, hogy állítása szerint az ember soha nem lehet biztos abban, hogy elérkezett hozzá. Bár nem szabad összekeverni a létezést a megismerés bizonyosságával, ha soha nem lehetünk biztosak benne, az távoli, absztrakt létezővé torzíthatja az igazság eszményét. Műve más helyein viszont arról ír, hogy még a feltétlen igazságok is állandó vitatásra szorulnak, ha nem akarnak élettelen és megszokott, végiggondolatlan dogmává rögzülni. A hamis vélemények e hasznát – mármint, hogy folyamatos gondolkodásra, újraértelmezésre készítetik az igaz álláspontot – azonban csak akkor fogadhatjuk el, ha előbb elérkezünk az objektív igazsághoz.

Mill szabad szólással kapcsolatos nézetrendszere is teljes életművén keresztül vizsgálandó. Más írásaiban ugyanis olykor élesen ellentmond e tanulmányában kifejtetteknek, anélkül, hogy az ellentmondást tisztázná. Fent említett nézetével szemben, mely szerint minden bevett igazságnak szüksége van a folytonos megkérdőjelezésre, máshol azt írja, hogy a társadalmi stabilitás érdekében bizonyos alapvető elveket érinthetetlennek, vitán felül állónak kell tekinteni.²³

Mill elméletének továbbfejlesztését vélhetjük felfedezni az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának egyik, a szólásszabadság ügyében mérföldkőnek számító *Abrams v. United States* ítéletében.²⁴ A történelem fintora, hogy nem maga az ítélet, hanem az azzal szemben megfogalmazott különvélemény, amelyet a *Supreme Court* legendás bírója, Oliver Wendell Holmes (főbíróként működött 1902-31 között) jegyzett, vált jogi klasszikussá. Holmes szerint „a kívánt legfőbb jó a gondolatok szabad áramlása útján érhető el – az igazság leghatékonyabb próbája annak ereje, hogy elfogadtassa magát a gondolatok piacának versenyében...”²⁵

A Mill nézetein alapuló, de igazából főként Holmes által hangsúlyozott, a bíróság által első ízben itt megfogalmazott „gondolatok piaca” [marketplace of ideas – maga a kifejezés egyébként nem is szerepel Mill művében] tétel óriási hatást gyakorolt a szólásszabadság jogának amerikai fejlődésére. A későbbiekben erre is alapozva semmisített meg a Legfelső Bíróság számos olyan jogszabályt és bírósági döntést, amelyek a szólás szabadságába történő állami beavatkozást tettek lehetővé, hivatkozván a „piac” korlátolatlanságára. E felfogás szerint az igazsághoz egyedül elvezető út a gondolatok szabad piacának megteremtése, amelynek elsőszámú potenciális ellensége az Állam.

Holmes nézete is több kritikával illethető. Először is, erősen relativizálja az igazság fogalmát. Azt a nézetet tekinti igazságnak, amelyik győztesen kerül ki a piaci versengésből. Ez a gondolat már távol esik Mill elképzelésétől, aki még hitt az objektív igazság létezésében. De vajon létezik-e objektív igazság?

Amikor Pilátus megkérdézi Jézustól, *Quid est veritas?*,²⁶ cinikus, sokat látott római polgárként kérdésével, melyre választ nem is vár, kétségbe vonja az igazság létezését. A ma társadalmában szintén sokan nem fogadják el az objektív igazság létezését. Magam ugyan hiszek abban, hogy a legtöbb fontos kérdésben létezik megismerhető igazság, de természetesen nem vitatom el senki jogát a tévedésre. Az is elfogadható tétel, hogy az igazságot senkire nem lehet rákényszeríteni. Azonban annak tagadása, hogy a szabad szólás által legalább elméletben elképzelhető, hogy az igazság napfényre kerüljön, még ha nem is osztjuk Milton optimizmusát, baljós következményekkel jár az emberiség számára. Az igazság létezésének el nem ismerése az ember azon képességét tagadja, hogy a megismerés

²³ HIMMELFARB, GERTRUDE: *On liberty and liberalism: the case of John Stuart Mill*. New York: Alfred A. Knopf, 1974.

²⁴ 250 US 616 (1919). Az ügyről ld. a 7. fejezet 2. 1. pontját.

²⁵ Uo., 630-631. o.

²⁶ János Evangéliuma, 18, 38.

útján, megszerzett tudása által tovább fejlődhessen.²⁷ Az igazság tagadása nem engedi meg az embernek, hogy érvelés és bizonyítás útján tanulhasson, és egyre közelebb kerüljön az igazsághoz.²⁸ Az igazságról való bizonyosságot e vélemény időnként összekeveri annak létezésével.²⁹

Ha „a csatából győztesen kikerülő” álláspontot tekintjük az igazságnak, és nem választhatunk elvi alapon, akkor Holmes elmélete, teljesen kiüresítve annak fogalmát, lényegében az igazság létének tagadását jelenti.

A „gondolatok piaca” elmélet nem veszi figyelembe azt sem, hogy a piac nem teljes mértékben szabad. Hiába gátoljuk meg, hogy az Állam beavatkozzon a működésébe, pusztán ettől nem teremődik a hozzáféréshez egyenlő esély azok számára, akik részt akarnak venni a vitában, hozzá akarnak szólni a felmerülő kérdésekhez. A piac hatékonyan egyedül a sajtó segítségével tud működni, amelyhez a hozzáférés csak elméletben szabad (bár kétségtelen, elvileg bárki alapíthat lapot vagy hozhat létre televíziós csatornát). Persze vannak olyan, a piacon való részvételre szolgáló eszközök, amelyek nem, vagy alig kerülnek pénzbe, tehát a hozzáférés esetükben szabad (internet, röpcédulák, utcai szónoklatok). De az egyenlő „versenyfeltételeket” ezzel nem lehet biztosítani.

A piac helyes működése azt is feltételezi, hogy a szólás közlője azzal a szándékkal cselekedett, hogy álláspontja részt vegyen az igazságért folytatott küzdelemben, holott ez nem feltétlenül igaz, például azon sajtótermékek esetében, amelyek elsődleges célja nyereségük maximalizálása.

A magánérdek éppúgy a piac korlátja lehet, mint az Állam maga,³⁰ sőt tekintettel arra, hogy a liberális demokráciákban az Állam az alapjogoktól való távolságtartásra kényszerül, a magánérdekű piaci korlátozás ma már általában súlyosabb veszélyt jelent. A piac tökéletlenségeinek kiküszöbölésére a szabadság rettegett ellenfele, az Állam rendelkezik a leghatékonyabb eszközökkel. Vannak, akik azt vallják, hogy még a leginkább rosszul működő, de szabályozatlan piac is jobb, mint a legkisebb állami beavatkozás, és hogy a piaci szabályok és szokások önmaguktól megteremtenek egyfajta kívánatos egyensúlyt.³¹ A piac azon képességébe vetett hitet, hogy külső beavatkozás nélkül, önszabályozás útján teremtsen egyensúlyt, Lee Bollinger a középkori uralkodók isteni tekintélyébe vetett hittel állítja párhuzamba.³² A többség azonban a szabályozás mellett érvel, és a gyakorlatban is ez a megoldás érvényesül, hiszen a „gondolatok piaca” bizonyos mértékben mindenhol szabályozott (még ha nem is Posner bíró elképzelései alapján, aki a jog gazdasági elemzése körében egy, a magasztos eszméket nélkülöző, csupasz költség-haszon megközelítést javasol annak eldöntésére, hol kerüljenek meghúzásra a szólásszabadság határai³³).

A szólás szabadságának középpontjába az igazság keresését helyező elméletek nem alkalmasak arra, hogy a jog teljes megalapozását adják. A megalapozáshoz azonban sok minden felhasználható belőlük. Nem válik kárunkra, ha időről időre jogászai vitáinkban is

²⁷ WELLINGTON, HARRY H.: On freedom of expression. *Yale Law Journal*, May 1979. 1130. o.

²⁸ GREENAWALT, KENT: Free speech justifications. *Columbia Law Review*, 1989. 132. o.

²⁹ SCHAUER, i. m. [15. jegyzet] 17-18. o.

³⁰ INGBER, STANLEY: The marketplace of ideas: a legitimizing myth. *Duke Law Journal*, February 1984. 38-45. o.

³¹ PL. BEVIER, LILLIAN R.: The invisible hand of the marketplace of ideas. In LEE C. BOLLINGER – GEOFFREY R. STONE (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002. 232-255. o.

³² BOLLINGER, LEE C.: *The tolerant society*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1986. 161. o.

³³ POSNER, RICHARD A.: The speech market and the legacy of Schenk. In LEE C. BOLLINGER – GEOFFREY R. STONE (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002. 120-151. o.

felbukkan az igazság fogalma, mint elérni kívánt eszmény. A társadalmi egyenlőség és fejlődés elvei – melyek szintén az elmélet fővonalát képezik – is olykor kissé megkopni látszanak a gyakorlatban. Az egyszerre közösségelvű, ugyanakkor erőteljes individualista vonásokkal rendelkező elméletcsoport figyelmünket újra ráirányítja ezen alapértékekre.

3. A DEMOKRÁCIA SZOLGÁLATA

Bár a szabad szólás gondolata, mint a helyes társadalmi berendezkedés megteremtésének egyik feltétele már az ókori filozófiai gondolkodásban felmerült (Platón a következő választ mondhatja ki Szókratészsal a kérdésre, milyen is a demokrácia: „először is a polgárok szabadok, az állam telve van szabadsággal és szabad véleménynyilvánítással, és bárki azt teheti, amit akar.”³⁴), a későbbiekben hosszú időre feledésre ítéltetett, hogy aztán Kant, Hume és Spinoza munkáiban bukkanjon elő újra – említésszerűen, jórészt mellőzve a teoretikus kifejtést.³⁵

Az elmélet, mely szerint a szólásszabadság nem kizárólag egyéni jog, hanem a társadalmi döntések közös meghozatalára szolgáló eszköz, az *utilitarista* (haszonelvű) elméletekben is teret nyert. John Stuart Mill édesapja, James Mill³⁶ és Jeremy Bentham³⁷ szerint a szólás- és sajtószabadságon keresztül valósulhat egyedül meg a helyes kormányzás.³⁸

A szólásszabadság demokratikus igazolásának megalapozását – olykor megfeledkezve az elődökről – a modern jogi gondolkodás elsősorban Alexander Meiklejohn amerikai filozófus nevéhez köti.³⁹

Meiklejohn az amerikai jogi gondolkodást és bírósági gyakorlatot is rendkívüli mértékben befolyásoló írásában kifejti, hogy a szabad szólás jogának legfőbb célja és értelme, hogy az állampolgár részt vegyen a közügyek megvitatásában és az azokról való döntésekben, tehát a jog lényege a demokratikus (ön)kormányzat megteremtése. E részvételnek hatékonynak kell lennie, ezt a hatékonyságot pedig csak bizonyos szabályok felállításával lehet biztosítani.

A szólások között különbséget kell tenni tartalmuk alapján: a (szélesen értelmezett, tehát valamennyi közügyet magába foglaló) politikai vitában részt vevő szólások kiemelt védelmet élveznek, míg azok, amelyek nem szükségesek a közügyek eldöntéséhez, szigorúbban korlátozhatók.

E nézet a szólást elsősorban eszköznek tekinti, de az elérni kívánt cél itt nem egy magasabb eszmény, hanem a társadalom működésének biztosítása, ami – ha demokratikus rendszerben gondolkodunk – nem lehetséges a széleskörű, nyilvános döntéshozatal nélkül. Meiklejohn ezt a döntéshozatalt a régi falugyűlések [town meeting] mintájára képzele el,⁴⁰ mely nyilván nem valósulhat meg a média közvetítő szerepe és bizonyos demokratikus eljárások (választások, népszavazás stb.) nélkül. Az egyéni jog háttérbe szorul a közösség érdekéhez képest: „Nem az a fontos, hogy mindenki beszélhessen, hanem hogy minden, ami fontos, ki legyen

³⁴ PLATÓN: *Az állam*. Budapest: Gondolat, 1988. 320. o.

³⁵ SCHAUER, i. m. [15. jegyzet] 36. o.

³⁶ MILL, JAMES: Liberty of the press. In JAMES MILL: *Essays on government, jurisprudence, liberty of the press and law of nations*. Augustus M. Kelley Publishers, 1986 [első megjelenés: 1811].

³⁷ BENTHAM, JEREMY: On the liberty of the press and public discussion. In *Works of Jeremy Bentham, vol. II.* (szerk.: JOHN BOWRING). W. Tait, 1843 [első megjelenés: 1820-21].

³⁸ Az utilitarista nézetekről összefoglalóan ld. KEANE, JOHN: *Média és demokrácia*. Budapest: Helikon, 1999. 20-22. o.

³⁹ Első, a témában íródott műve a *Free speech and its relation to self-government*. New York: Harper, 1948., amely később új címen és kibővített tartalommal jelent meg: *Political freedom – the constitutional powers of the people*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1960 és 1965.

⁴⁰ MEIKLEJOHN, (1965) i. m. [39. jegyzet] 24. o.

mondva.”⁴¹ Meiklejohn elméletének diadalát hozta az amerikai Legfelső Bíróság mérföldkönek számító *New York Times v. Sullivan* döntése,⁴² amely a szólásszabadság elsődleges céljaként a „közügyekről folytatott zavartalan, erőteljes, nyílt vitát” jelölte meg.

Az elmélettel szemben felhozott leggyakoribb kritika, hogy védtelenül hagyja a „nem politikai” szólásokat, tehát azokat, amelyek a demokratikus akaratképzéshez nem járulnak hozzá. Meiklejohn hamar pontosította is az általa védelemre érdemesnek tartott szólások körét: bármely, az oktatás során, a filozófia és a tudomány, illetve az irodalom és a művészet körébe tartozó, valamint valamely közügyről folytatott vitában felbukkanó nézet, álláspont a demokratikus megalapozás értelmében védendőnek számít.⁴³ A szépirodalom olvasása például növeli az egyén tájékozottságát, aki ezáltal hatékonyabban tud részt venni a közügyek megvitatásában. Az elméletet eredeti változatában túlzottan szűk volta, pontosítása után pedig behatárolhatatlan tágassága miatt érte bírálókat.⁴⁴

Robert Bork bíró mindenestre szigorúbban húzná meg a határokat: mint tanulmányában kifejti, ha a szólásszabadság jogának valódi, kikényszeríthető tartalmat kívánunk adni, akkor az csak és kizárólag a közügyek eldöntéséhez hozzájárulni kívánó – „politikai” – szólásokat foglalhatja magában. Bár elismeri, hogy a fenti példa igaz, és a szépirodalom fontos szerepet tölt be a közügyekben való döntéshozatalkor, úgy látja, hogy más magatartásokra, amelyeket a jog nem részesít kifejezett alkotmányos védelemben, ez éppúgy igaz lehet. Ha a szólásszabadság túlzott felduzzadását el akarjuk kerülni – mely esetben, annak védelmi körébe vonván olyan szólásokat is, mint például a reklámok, obszcén kifejezések, ezáltal a védelem mértéke óhatatlanul leszállításra kerülne –, akkor az alkotmányos védelmet csak a politikai szólásoknak szabad biztosítanunk. Ez nem jelenti azt, amit kritikusai gyakran emlegetnek, hogy ezen kívül minden más szólás védtelen maradna – ezt egyébként Meiklejohn sem gondolja a maga által meghatározott kategórián kívüli szólásokról –, de azok esetében a védelem mértékének megállapítását Bork a társadalom és választott képviselői belátására bízna (amely természetesen akár jogi eszközök igénybevételét is lehetővé tenné, de az alkotmányos védelem mértékét nem érhetné el).⁴⁵

Mint azt maga Bork is elismeri egy félmondatos utalással, e megoldás kizárólag már régóta működő, meggyökeresedett demokráciákban lehetne képes a működésre. Elméletének legfőbb gyengéje, hogy az a szólásszabadság jogára, mint egységes egészre kíván szabályt alkotni, holott semmi nem indokolja annak szükségét, hogy valamennyi felmerülő kérdésre ugyanazon megoldást alkalmazzuk, és ne adjunk az egyes problémákra külön-külön eltérő válaszokat. Ha a közügyekkel kapcsolatos szólásokat fokozottabb védelemre tartjuk is érdemesnek, attól még adhatunk – némileg gyengébb – alkotmányos védelmet az egyéb szólásoknak is.

Meiklejohn bírálói megjegyzik, hogy ha a demokratikus működés biztosítását tekintjük a szabadság elsődleges céljának, akkor ebbe az a lehetőség is belefér, hogy demokratikus úton maga a jogok gyakorlója mondjon le a szabadságról (azaz a nép, vagy választott képviselőinek többségi döntése korlátozza a szólásszabadságot, megvalósítva a „többség zsarnokságát” az egyén felett). Mint Schauer megjegyzi, a népszuverenitás elvének ellentmondana annak bármiféle korlátozása, így az is, ha a szabad szólás jogát kivonnánk

⁴¹ Uo. 26. o.

⁴² 376 US 254 (1964). Meiklejohn hatását a döntésre a határozatot jegyző bíró erősíti meg, ld. BRENNAN, WILLIAM J.: *The Supreme Court and the Meiklejohn interpretation of the First Amendment. Harvard Law Review*, November 1965. 1. o.

⁴³ MEIKLEJOHN, ALEXANDER: *The First Amendment is an absolute. Supreme Court Review*, 1961. 256-257. o.

⁴⁴ SADURSKI, i. m. [20. jegyzet] 21-22. o.

⁴⁵ BORK, ROBERT H.: *Neutral principles and some First Amendment problems. Indiana Law Journal*, 1971. 1. o., különösen 27-28. o.

azon kérdések köréből, melyben – demokratikus eszközökkel akár azt korlátozó – döntés születet.⁴⁶ Érzékeny kérdéshez értünk: bár az Államot gyakran ábrázolják a szólásszabadság elsőszámú potenciális ellenségeként, ha – közvetve vagy közvetlenül – demokratikus úton az egyéni szabadságot korlátozó döntés születik, azt nem feltétlenül valamely elképzelt, mitikus szörnyetegnek („az Állam”), hanem a népfelség elvén alapuló demokrácia döntésének is tekinthetjük.⁴⁷ Hiszen, ha eleve tagadjuk azt, hogy a többség hozhat a kisebbség alapjogait korlátozó döntéseket, maga az alkotmányozás – azon belül pedig a védendő jogok meghatározása – is lehetetlenné válik, hiszen soha nem lesz olyan történelmi pillanat, amikor ezen alapkérdésekben teljes egyetértés alakulna ki.⁴⁸

A demokratikus rendszerek azonban mindig tartalmaznak olyan garanciákat, melyek meggátolják az egyén jogainak túlzott mértékű sérelmét. A demokrácia azokat az egyéneket is egyenlő jogokkal bíró és azonos tiszteletet érdemlő morális lénynek tekinti, akik az adott közvitában a „vereséget” szenvedett kisebbséghez tartoznak. Egyrészt nekik is egyenlő lehetőséget kell biztosítani álláspontjuk kifejtéséhez, másrészt a szólásszabadság olyan egyéb, általános biztosítékait kell megteremteni, amelyek gondoskodnak arról, hogy a jog korlátozása ne léphessen túl egy általánosan elfogadható mértéket (a jogszabályok „körülbástyázása”, például a csak kétharmados többséggel módosítható törvények körének meghatározása, esetleg bizonyos alkotmányos rendelkezések megváltoztathatatlannak minősítése vagy a politikai szólások fokozottabb bírói védelme útján, de elsősorban mégis inkább a szükséges politikai és közéleti kultúra megteremtésével).

Felhozható még Meiklejohn ellenében az, hogy az általa ideálnak tartott nyílt közvita (a modern „falugyűlés”) a gyakorlatban erősen korlátozott. A hozzáférés kiegyenlítéséhez (mely, mint láttuk nem minden egyénre, hanem minden releváns álláspontra vonatkozik) szabályozásra van szükség, elsősorban a média szabályozására. A szabályozást pedig kizárólag az Állam végezheti el, ez pedig mindig hordoz magában némi veszélyt.

E veszélyt felismerve, a demokratikus nézetek egyik leágazása a szólásszabadságot az Állam korlátozásra alkalmas eszköztárával szembeni biztosítékként fogja fel.⁴⁹

Ezen elmélet egyik jelentős képviselője Frederick Schauer.⁵⁰ Számára az Állam, illetve a kormányzat – kiváltképpen a szólás szabályozása érdekében kifejtett – magatartása mindig „gyanús”: a ráruházott hatalmával való esetleges visszaélés veszélye minden pillanatban fennáll. A szólásszabadság egyfajta garancia az Állam hatalmával szemben, és ha az Állam e szabadságot korlátozni kívánná, nagyon körültekintőnek kell lennünk, mielőtt elfogadjuk döntését. Az elmélet egyes elemei már Millnél is felbukkantak, amikor a bevett igazságok megkövüléséről, illetve a tévedhetetlenség elvetéséről beszélt.

Kérdéses azonban, hogy indokolt-e a szólást ilyen élesen elválasztani más területektől. Hiszen az elmélet megengedi, hogy máshol (a rendelkezésre álló vagyoni eszközök felhasználása, az egyes kormányzati döntések meghozatala, akár más alapjogokra vonatkozó korlátozás) az Állam nagyobb mozgásteret élvezzen, még ha nem is korlátlan szabadságot, hiszen bizonyos garanciák, ellenőrző mechanizmusok e kérdésekben is léteznek. Biztos, hogy a szólás oly különleges, hogy eltérő kezelése indokolt? Ez az igazolás világossá teszi, hogy miért nem szabad megbízni az Államban, de nem indokolja meg azt, miért kell éppen a szólásszabadságot kiemelni a számos egyéb, az állami szabályozás számára átengedett terület köréből.

⁴⁶ SCHAUER, i. m. [15. jegyzet] 41. o.

⁴⁷ BOLLINGER, i. m. [32. jegyzet] 50. o.

⁴⁸ SADURSKI, i. m. [20. jegyzet] 29. o.

⁴⁹ POST, ROBERT C.: Meiklejohn's mistake: individual autonomy and the reform of public discourse. *University of Colorado Law Review*, Fall 1993. 1109. o., és POST, i. m. (2002) [19. jegyzet] 165-167. o.

⁵⁰ SCHAUER, i. m. [15. jegyzet].

Ennél is nyomósabb érv azonban, hogy ez az igazolás nem veszi kellő súllyal számításba a nem állami, magánjellegű szóláskorlátozásokat. Az Állam a demokratikus berendezkedésben általában véve kényszerűen tartózkodik az alapjogok korlátozásától, míg a magánszféra szereplőivel szemben jóval kevesebb, a beavatkozást kizáró garancia áll rendelkezésre. A magánérdekek által irányított média például könnyedén korlátozhatja a közügyekről folytatott vitát.

A Schaueréhoz hasonló elméletet kidolgozó Vincent Blasi – aki a szólásszabadság ellenőrző funkcióját [checking value] tekinti a megalapozásban elsődlegesnek, bár nem kizárólagosnak – azzal érvel, hogy az Államnak mindig jóval több és hatékonyabb eszköz lesz a kezében ahhoz, hogy a szólást, és általa a teljes közéletet befolyásolja, ezért még a legbiztosabban körülbástyázott, kiegyensúlyozott demokráciában is szükséges az Állam iránti gyanakvás, annak folyamatos ellenőrzése, mozgásterének behatárolása.⁵¹

Az ellenőrző funkció fontosságát emeli ki az amerikai Legfelső Bíróság egyik, a szólásszabadság tekintetében alapvető ítélete, a *New York Times v. United States* döntés⁵²:

„Az Állam hatalma a sajtó cenzúrázására azért került eltörlésre, hogy a sajtó mindörökké szabad maradjon az Állam bírálatára. A sajtó azért élvez védelmet, hogy felderítse az Állam titkait, és az emberek elé tárja azokat. Csak a szabad és korlátozatlan sajtó tudja hatékonyan leleplezni az Állam visszasságait.”

Megemlíti Thomas Emerson, a szólásszabadság elméletét összefoglaló műve, amelyben – más érdekek mellett – annak egyik fő funkciójaként a stabil kormányzat megerősítését is felsorolja.⁵³ A nyílt vitában történő közös döntéshozatal megerősíti a demokráciát, mivel a döntéseket általában az is elfogadja, aki az adott kérdésben kisebbségben maradt.

Egészen eredeti elmélet Lee Bollingeré, amelyet csak némi jóindulattal lehet a demokratikus nézetek közé besorolni. Bollinger számára a szabad szólás legfontosabb funkciója az, hogy segítse a társadalmi tolerancia megerősítésében.⁵⁴ Az elméletben az eddigiekkel ellentétben a szólás értékénél fontosabb az arra adott válasz. A szabad szólás segíti a társadalom egészének intellektuális fejlődését, oly módon, hogy e jog gyakorlásán, illetve annak eltérésén keresztül az egyén megtanulja tisztelni az eltérő álláspontokat és elviselni a sértő megnyilvánulásokat. Ha e szükséges szellemi érés eszközéül a szólásszabadságot tesszük – érvel a szerző –, amely viszonylagosan ártalmatlan, nem képes túlzottan súlyos károk okozására, akkor az ezáltal megnövekvő társadalmi tolerancia képes átsugározni a közösség életének más, a közvitán és a szólásszabadságon kívüli területeire is. August Schlegel szerint ugyan a tolerancia az arrogancia egyik formája, mivel alapvető fontosságú kérdéseket pusztá magánügyekké degradál,⁵⁵ Bollinger azonban – a megszokottól eltérően – a toleranciát nem a magánérdekek, hanem a közösség java miatt tekinti fontosnak.

Az elmélet egyik gyengéje, hogy nem terjeszthető ki számos, egyértelműen védendő szólásra. Kifejtése a fajgyűlölő kifejezések kontextusában történik, és elsősorban azokkal kapcsolatban nyeri el értelmét. Bár beszélhetünk a tolerancia szükségességéről – ennek érdekében pedig a szabad szólás védelméről – például a személyiségi jogok megsértésének eseteiben is, a társadalom tolerancia általi fejlődése ott már nem tekinthető elsődleges érdeknek.

⁵¹ BLASI, VINCENT: The checking value in First Amendment theory. *American Bar Foundation Research Journal*, 1977. 521. o.

⁵² 403 US 713, 717 (1971).

⁵³ EMERSON, THOMAS I.: *Toward a general theory of the First Amendment*. New York: Random House, 1966. 11-15. o.

⁵⁴ BOLLINGER, i. m. [32. jegyzet], különösen 104-174. o.

⁵⁵ Idézi: DURHAM PETERS, i. m. [5. jegyzet] 100. o.

Egy másik kézenfekvő bíráló azt a tételt kérdőjelezi meg, mely szerint a szabad szólás szükségszerűen elvezet a társadalmi toleranciához. A rendszerváltozás után még a magyar Alkotmánybíróság is hitt abban, hogy a szólásszabadság széles körű védelme önmagától vezet el az egészséges közvélemény, közvita kialakulásához, mert felnőttként kezelve a polgárokat, megadja számukra az esélyt, hogy ne a felülről rájuk kényszerített paternalista szabályok, hanem saját, egy gondolkodási folyamatot lezáró belátásuk miatt vessenek el bizonyos – adott esetben gyalázkodó – véleményeket.⁵⁶ Ma már, tizennégy évvel később okkal inoghat hitünk abban, hogy a korlátozatlanság – ha úgy tetszik, a gondolatoknak az Állam által nem befolyásolt piaca – valóban képes önmaga erejéből létrehozni a szabad közvitát, vagy legalábbis képes hozzájárulni a társadalom közös, helyes döntéshozatalához. Az is kétséges, hogy ha a társadalmi élet egyik területén, a közélet vitáiban ki is alakul a kívánatosnak vélt tolerancia, az képes lehet átszivárogni az élet egyéb területeire.

Bollinger elmélete, amely szinte férfias párbajra hívja a demokrácia ellenében hatni kívánó, akár kifejezetten a demokrácia megdöntését célzó véleményeket, nemcsak abban bizonyos, hogy a demokrácia elég erős ahhoz, hogy e véleményeket – annak tudatában, hogy soha nem erősödhetnek meg kellő mértékben céljaik valóra váltásához – eltűrje, hanem abban is, hogy azok kifejezetten a demokrácia javát szolgálják azáltal, hogy növelik a közösség toleranciáját, így gyarapítják tagjainak emberi értékeit. A bátor, hamisítatlanul amerikai elmélet – mely a közösség érdekét tekinti elsődlegesnek, ilyenformán elhelyezése a demokratikus nézetek között indokolt – azonban kizárólag ott, a kétszáz éves töretlen alkotmányfejlődés hazájában lehet egyáltalán vita tárgya, az európai szem inkább csak kuriózumként tekint rá.

A demokratikus nézeteket általában érő alapvető bíráló, hogy a szólást teljes egészében a közösség érdekei alá rendelik, nem biztosítva megfelelő védelmet az egyén joga számára. Ez azonban eléggé leegyszerűsítő és némileg torz általánosítás. Ahhoz, hogy a közösség jól működjön, nyilvánvaló, hogy széles körű, zavartalan autonómiával rendelkező egyénekre van szükség. Az egyének teszik ki a közösséget, és ha azok jogait túlzottan korlátozza az Állam, és így nem rendelkezhetnek a megfelelő felkészültséggel, nem lesznek képesek a helyes döntések meghozatalára. Az egyéni autonómia tehát a demokratikus nézetekben is kiemelt fontosságú, azzal a megkötéssel, hogy adódhatnak olyan helyzetek, amelyekben ha mérlegelni kell az egyén és a közösség érdekei, szabadsága között, nem automatikusan az előbbi kap elsőbbséget, hanem olykor a közösség érdekében az egyéni autonómia is korlátozásra kerülhet. Az Állam e döntési jogosultságát általában véve mindenki elfogadja az élet legtöbb területén, a szólásszabadsággal kapcsolatban azonban már nem feltétlenül.

4. AZ INDIVIDUALISTA MEGALAPOZÁSOK

Az egyén jogainak fontosságát a szólásszabadsággal összefüggésben már John Locke is megemlítette,⁵⁷ hogy aztán „Cato” (illetve az ezen az álnéven publikáló John Trenchard és Thomas Gordon) cikksorozatában részletesebb kifejtésre is kerüljön.⁵⁸

A modern individualista megalapozások két fő csoportra oszthatók, melyek egyike a szólásszabadságot önmagáért való értéknek és nem valamely más cél elérésére szolgáló eszköznek tekinti.⁵⁹ E nézet értelmében a szabad szólás azért illeti meg az embert, mert a

⁵⁶ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, V./3.

⁵⁷ LOCKE, JOHN: *Levél a vallási türelemről*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982 [első megjelenés: 1689]. 131. o.

⁵⁸ TRENCHARD, JOHN – GORDON, THOMAS: *Cato's letters, or, essays on liberty, civil and religious, and other important subjects*. New York: Liberty Fund, 1995 [első megjelenés: 1720-23].

⁵⁹ REDISH, MARTIN H.: The value of free speech. *University of Pennsylvania Law Review*, 1982. 603-604. o.

szabadság megléte, élvezete önmagában is hozzájárul a „jó élet” megteremtéséhez. Ronald Dworkin értelmezésében e jog azért illeti meg az embert, mert az igazságos politikai rendszerben az Állam a nép minden felnőtt tagját „felelős morális lényként” kell, hogy kezelje.⁶⁰

Az individualista igazolások másik – népesebb – csoportja, hasonlóan az igazság keresését, illetve a demokrácia működését célzó igazolásokhoz, maga is eszközt lát a szólásszabadság jogában: eszközt a személyiség fejlesztésére, az egyén személyiségének kiteljesedésére, az autonómia elérésére.

Az individualista felfogások képviselői úgy vélik, a korábban tárgyalt megalapozások hibát vétenek akkor, amikor összetévesztik egymással az alapvető értéket és az elérésére szolgáló eszközöket: a demokrácia hatékony működése, az igazság megtalálása nem maguk a fundamentális értékek, hanem csupán eszközök a valóban alapvető érték, az egyéniség szabadságának elérésére és kiteljesedésének megvalósítására. A szólásszabadság nem lehet csupán egy választott társadalmi rendből fakadó jogosultság: értékét nem kizárólag és nem elsősorban a demokratikus rendszer adja meg, hanem az egyén tisztelete, mely morális alapú, veleszületett érték. Nem a demokrácia hozta magával a szabad szólás védelmét, éppen fordítva, szabadságunk gyakorlásának biztosítása követeli meg a demokratikus működést.⁶¹

Egyik csoport sem tud választ adni ugyanakkor arra a kérdésre, miért olyan fontos a szabad szólás a személyiség fejlődéséhez. Egyáltalán nem bizonyított, hogy az egyéni boldogság elérésének a szólásszabadság megadása a legkézenfekvőbb módja, a legtöbb ember bizonytalansággal inkább választaná mondjuk a megfelelő munkalehetőség és lakhatás biztosítását, vagy a színvonalasabb közoktatást, egyénisége kiteljesedéséhez szükséges segítségként. Joseph Raz e kérdést a liberalizmus megoldatlan talányának nevezi.⁶² Bár azonnal érkezik az ellenérv, hogy az említettekkel ellentétben a szólásszabadság egyszerűbben és olcsóbban biztosítható, ez az ellenvetés nem alapozza meg a jog kiemelt védelmének szükségességét. Ha pedig a szólásszabadság kiemelt védelmével mégiscsak jelezzük az embereknek, milyen értékeket tartunk elsődlegesnek a társadalomban, azzal a liberalizmus által védeni kívánt legfőbb érdeket, magát az egyéni autonómiát, illetve az abból fakadó választási lehetőséget korlátozzuk.⁶³

A másik felmerülő probléma abból fakad, hogy a szólásszabadság individualista megalapozására szolgáló érveket nehéz elválasztani az általános szabadság elvének megalapozásától. Az egyén autonómiája éppúgy megnyilvánulhat véleménye kifejtésében, mint egyéb tetteiben. Ha pedig elfogadjuk azt, hogy az „egyéb tetteket” az Állam jogosan szorítja határok közé, akkor pusztán individuális megközelítéssel nem tudjuk megindokolni, miért is kell éppen a szabad szólásnak kiemelt védelmet élveznie.⁶⁴ Természetesen vitathatatlan, hogy a jog elengedhetetlen feltétele az egyéniség fejlődésének, szükséges ahhoz, hogy mindaz, ami bennünk emberi, teljes egészében kiteljesedjék. De ez az állítás éppúgy igaz az egyes kulturális javakra, az oktatás lehetőségeire nézve is. Ráadásul, azokkal ellentétben a szólás alkalmas arra, hogy károkat, sérelmeket okozzon: ha pedig azt mondjuk,

⁶⁰ DWORKIN, RONALD: *Freedom's law. The moral reading of the American constitution*. Oxford University Press, 1996. 199-202. o. és UŐ: *Taking rights seriously*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1977. 266-278. o., 364-368. o.

⁶¹ LAWS, JOHN: Meiklejohn, the First Amendment and free speech in English law. In IAN LOVELAND (szerk.): *Importing the First Amendment. Freedom of expression in American, English and European law*. Oxford, Portland, Oregon: Hart Publishing, 1998. 135-137. o.

⁶² RAZ, JOSEPH: Free expression and personal identification. *Oxford Journal of Legal Studies*, Autumn 1991. 303. o.

⁶³ SMITH, STEVEN D.: Believing persons, personal believings: the neglected center of the First Amendment. *University of Illinois Law Review*, 2002. 1257. o.

⁶⁴ GYÖRFI TAMÁS: *Az alkotmánybíráskodás politikai karaktere*. Budapest: Indok, 2001. 118-119. o.

hogy ezen károkat bizonyos mértékig el kell viselni, a szabad szólást el kell tűrni, akkor ez a kötelezettség nem igazolható az egyéni autonómia elve alapján – azzá válik ellenben, ha azt a demokratikus elvekből, vagy az igazság keresésének elvéből vezetjük le. Az autonómia elvéből nem olvashatjuk ki a választ arra a kérdésre, hogy amennyiben a szólásszabadság más alapvető jogokkal ütközik össze, mi alapján kell a konfliktust feloldanunk. Miért élvezne elsőbbséget a szabad szólás útján megnyilvánuló autonómia a szólás által jogaiban megsértett egyén autonómiájánál?

Az individualista felfogásokban az Állam szerepe a szólásszabadság fenntartásában lényegében a beavatkozás tilalmára, a tisztos távolság megtartására redukálódik, esetleg bizonyos, szűk körben a szabad piac feltételeinek megteremtésében és fenntartásában segídezhet az Állam, aki a rá hagyományosan kiosztott szerep alapján a szabad szólás elsőszámú ellensége, és minden eszközzel távol tartandó a beavatkozástól. Ez az olykor szinte pánikszerű rettegés az Állam hatalmától Sir John Laws szerint a modern demokráciákban már túlhaladott álláspont. Teljesen indokolt volt a történelem ismeretében, hogy a szabadságjogok negatív, tehát az Államtól távolságtartást követelő oldala került előtérbe a totalitárius rendszerek bukása után, azokra adott reakcióként, az egyén jogait mintegy „morális trónra” ültetve. De ha valóban a szabadság és az igazságosság eszményeit kívánjuk megvalósítani, meg kell lássuk ezen koncepció gyengéit is. A modern társadalom már megtanulta a leckét, tiszteli az egyén jogait, de nem sokat tud sem az egyén kötelezettségeiről, sem az objektív értékekről.⁶⁵

Az individualista nézet arra sem ad választ, hogy miért kell olyanok számára is biztosítani a szólásszabadság teljes védelmét, akiknek – mikor e joggal élnek – nem céljuk személyiségük kiteljesítése, sokkal inkább az anyagi haszon elérése, vagy egyszerűen a megélhetés, ami igaz például a médián keresztül megnyilvánulók (hirdetők, újságírók, műsorvezetők stb.) jelentős részére. Jogi személyekre, illetve intézményekre kiterjeszteni a jogot az individualista igazolások alapján egyébként is indokolatlannak tűnik, hiszen esetükben jobbra háttérbe szorul az egyéni autonómia gyakorlása. Bár egy újságíró természetesen felhasználhatja a rendelkezésére álló helyet és lehetőséget véleménye szabad kifejtésére, azt számos belső tényező, intézményi mechanizmus korlátozza, és a sajtóban egyébként is szűk kisebbséget képeznek azok, akik eléggé szerencsések ahhoz, hogy munkájuk során, a szabad szóláshoz való joguk gyakorlása által hozzájárulhassanak saját személyiségük fejlesztéséhez.

Gyakran hangoztatott bírálat, hogy az individuumot a középpontba állító nézetek nem biztosítanak kellő súlyt a közösség érdekeinek. A szólásszabadság nem értelmezhető kizárólag egyéni jogként, hiszen magának a szólásnak, mint emberi cselekvésnek a természete is döntően közösségi jellegű: ha szólásszabadságunkkal élünk, a szólást általában valaki(k)hez intézzük, valamit el akarunk érni vele; más kérdés, hogy lehet, hogy senki nem hallgatja meg, és persze írhatunk tudatosan az asztalfióknak is – ezek azonban a kivételek. Az egyén a közösségben él, a közösség pedig az egyénekből áll össze, éppen ezért maga a liberális ikon, Friedrich Hayek is hangsúlyozza, hogy „[A legostobább közkeletű félreértés az a hiedelem], hogy az individualizmus elszigetelt vagy önálló egyének létezését veszi előfeltevésnek (...), ahelyett, hogy olyan emberekből indulna ki, akiknek egész természetét és személyiségét meghatározza létük a társadalomban.”⁶⁶

Érvként hozható fel az individualista igazolásokkal szemben, hogy ha az autonómiát helyezzük a szólásszabadság középpontjába, akkor nem válik lehetővé az, hogy az eltérő szólásokat eltérő módon szabályozzuk, különböző mértékű védelmet állapítva meg

⁶⁵ LAWS, JOHN: The limitations of human rights. *Public Law*, 1998. 255. o.

⁶⁶ HAYEK, FRIEDRICH A.: A valódi és a hamis individualizmus. In LUDASSY MÁRIA (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II*. Budapest: Atlantisz, 1992. 117. o.

számukra.⁶⁷ Ha a közlő szabadsága az elsődleges, akkor teljesen mindegy, hogy mit mond, közéleti vitában fejt ki véleményt, vagy éppen az általa gyártott terméket kívánja eladni, esetleg pornográf fényképeket akar kiállítani, a védelem mértéke minden esetben megegyező lesz, hiszen minden egyes szólás beletartozik a közlő autonómiájába. A jogalkotó pedig ez esetben két utat választhat: vagy olyan szólásokat is szigorú védelemben részesít az autonómia felsőbbrendűségének nevében, amelyek esetében ez kifejezetten káros lehet a társadalomra nézve, vagy pedig, leszállítva a védelmi küszöböt, a közvitában részt vevő szólásokat is korlátozza. Egyik sem lehet kívánatos.

Thomas Scanlon is az autonómia fontosságát hangsúlyozza elméletében,⁶⁸ ő azonban nem a közlőt, hanem a közlés befogadóját helyezi a szabadságjog középpontjába. Ez alapján az egyén akkor tekinthető autonómnak, ha lehetősége nyílik arra, hogy egy adott kérdés vitájában saját maga helyezze mérlegre a felmerülő érveket és ellenérveket, és így szabadon döntsön arról, melyik álláspontot fogadja el. Ennek előfeltétele az, hogy valamennyi releváns vélemény eljusson hozzá. Nem szabad annak alapján korlátozni a szólást, hogy az esetleg kárt okozhat, káros cselekményekre indíthatja befogadóját, mert ez durva beavatkozás lenne az autonómiába. Scanlon maga egyébként Mill elvéből véli levezetni sajátját, azonban azzal ellentétben a szólást nem annak eszköz-jellege által határozza meg, és nem tekinti feladatának az igazság feltárását, a szólásszabadság által elérni kívánt autonómiát – kantiánus jelleggel – öncélként fogja fel.⁶⁹

Scanlon kiterjeszti a védelmet szinte valamennyi – tehát nem csupán a közügyekkel kapcsolatos – szólásra, mondván, az egyéni autonómia gyakorlásához teljes szabadság szükséges. A korlátozás csak nagyon szűk körben lehetséges, például katonai titkok vagy olyan szólások esetében, amelyek pusztán technikai tartalmú információt adnak ahhoz, hogy befogadójuk valamely káros cselekményt kövessen el.

A későbbiekben Scanlon maga is átértékelte és módosította korábbi álláspontját, és korlátozta az általa védelemre érdemesnek tartott szólások körét.⁷⁰ Elfogadta a szólás korlátozását, amennyiben az nem szolgálja befogadóinak azon érdekét, hogy autonóm döntéseik meghozatalában segédkezzenek – mint ahogyan például a megtévesztő reklámok nem szolgálják azt.

Az elmélet azonban olyannyira áthelyezi a hangsúlyt a befogadóra, figyelmen kívül hagyva a közlő érdekeit, hogy élesen szembe kerül a többi individualista elmélettel. Furcsán hat például a fajgyűlölő kifejezésekkel kapcsolatban a befogadók, és nem a közlők autonómia-érdekeire hivatkozni – hacsak nem tesszük magunkévá Bollinger elméletét.

Scanlon nem veszi figyelembe, hogy a legtöbben, helyzetüknél, körülményeiknél, de szándékaiknál fogva is alkalmatlanok arra, hogy – a jogi értelemben létező – autonómiájukat valóban gyakorolják. Nem gondolkodnak racionálisan a felmerülő kérdésekről, talán nem is foglalkoztatja őket annak eldöntése. Ahhoz pedig, hogy a befogadókhoz valóban eljusson minden releváns álláspont, a rendelkezésre álló fórumok – elsősorban a média – jelentős mértékű szabályozására van szükség. Az autonómia – legyen az akár a közlőé, akár a befogadóé – pusztán mítosz marad, amíg a hozzáférés a szólás hatékonyságát elősegítő eszközökhöz korlátos. A közlő autonómiáját, szabad szólását azért olyan könnyű eltérni, mert a legtöbbször nem rendelkezik azon eszközökkel, mellyel tömegekhez tudná véleményét eljuttatni. Hiába a látszat-autonómia, ha a közlőnek nincsen valós lehetősége arra, hogy befolyásolja a közvéleményt, és legfeljebb az utcasarokra állhat ki mondandójával, vagy egy

⁶⁷ SUNSTEIN, CASS R.: *Democracy and the problem of free speech*. New York: Free Press, 1995 (2. kiadás). 141. o.

⁶⁸ SCANLON, THOMAS: A theory of freedom of expression. *Philosophy & Public Affairs*, 1972. 204. o.

⁶⁹ BARENDT, i. m. [14. jegyzet] 16. o.

⁷⁰ SCANLON, T. M. JR.: Freedom of expression and categories of expression. *University of Pittsburgh Law Review*, 1979. 519. o.

senki által nem látogatott internetes oldalon fejtheti ki álláspontját. Ha pedig egy vélemény mégis eljut valahogyan a médiáig, a számtalan ellenőrző metódus és egyéb intézményes korlátozás általában gondoskodik arról, hogy az ne lehessen különösebben hatékony.⁷¹ Mivel azonban kifejezett korlátozás a hozzáférés tekintetében nem létezik, és akadnak bizonyos fórumok, ha mégoly periférikusak is, amelyeken a vélemény szabadon kifejtethető, az Állam nyugodtan dőlhet hátra, mintha valós autonómiát biztosított volna polgárainak. Ugyanez megfordítva is igaz: ha nem képes minden releváns vélemény eljutni a befogadóig, nem beszélhetünk annak autonóm döntéséről sem.

Az autonóm személy, illetve azok közössége pedig óvatos megfontolás után dönthet úgy is, hogy felruhazza az Államot azon joggal, hogy a szólást, amennyiben úgy ítéli meg, hogy az általa okozott veszély túlzott mértékű lenne, korlátozza. Ez is az autonómia gyakorlásának szabadságába tartozik, ha ennek lehetősége kizárásra kerülne, az maga is az egyéni autonómia csorbítását jelentené. Vincent Blasi azonban kiemeli, hogy a veszélyes ideológiák képviselőit soha nem a szólást korlátozó törvények, hanem az emberek maguk győzték le, az ehhez szükséges morális erő pedig a szólásszabadság jogának tiszteletéből (is) származik. A Bollingeréhez hasonló elmélet szerint tehát a jog egyik funkciója, hogy erősítse gyakorlóinak személyiségét.⁷²

Az Edwin Baker által kidolgozott „szólásszabadság-modell” [liberty model] is elsősorban az individualista érvek segítségével véli igazolhatónak a jogot. Mint mondja, Meiklejohn téved, és nem az a fontos, hogy minden ki legyen mondva, hanem hogy a társadalom senkit ne fosszon meg a szabad szólás jogától.⁷³ Ez a már említett beavatkozás tilalmának fő szabálya. Baker azonban nem terjeszti ki elméletének érvényét valamennyi szólásra: csak azok élveznek teljes védeltséget, amelyek valóban az individuum megnyilvánulásainak tekinthetők. Ha a szólás célja elsősorban vagy kizárólag a haszonszerzés, mint például a reklámok, illetve a kereskedelmi céllal működő média esetében – amely Baker szerint nem különbözik más, általánosan elfogadott módon, precízen szabályozott üzleti vállalkozásoktól –, ezek szabadságát Baker csak akkor véli igazolhatónak, ha az valamely hasznot hajt a társadalom számára.⁷⁴ A sajtó döntő többségének szólásszabadsága tehát csak eszköz-jelleggel igazolható, ez pedig éles ellentmondásban áll más, individualista elméletekkel.

5. AZ IGAZOLÁSOK KÖZELEDÉSE

A szólásszabadság igazolásainak mindegyike már alapjaiban is bírálható. Egyes szerzők ebből azt a következtetést vonják le, hogy mivel egyetlen elmélet sem alkalmazható a jog hatósugarába vonható valamennyi felmerülő probléma megoldására, azaz egyik sem védi valamennyi, a szerzők által védelemre érdemesnek tartott szólást, vagy legalábbis nem a kellő mértékben teszi ezt, a szólásszabadság elméleti megalapozása eleve kudarcra ítélt vállalkozás.⁷⁵

Stanley Fish egyenesen azt vallja, hogy a szabad szólás joga nem is létezik, hiszen a jog megalapozásakor mindenki valamely olyan értékből indul ki, amelyet a szólásszabadságnak

⁷¹ INGBER, i. m. [30. jegyzet] 78-85. o.

⁷² BLASI, VINCENT: Free speech and good character: from Milton to Brandeis to the present. In LEE C. BOLLINGER – GEOFFREY R. STONE (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.

⁷³ BAKER, EDWIN C.: *Human liberty and freedom of speech*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1989. 23. o.

⁷⁴ Uo. 194-249. o.

⁷⁵ ALEXANDER, LAWRENCE – HORTON, PAUL: The impossibility of a free speech principle. *Northwestern University Law Review*, 1984. 1350-1351. o.

szolgáltatnia kell, és a védelem minden esetben csak addig fog terjedni, amíg a jog valóban ezen értéket szolgálja. Fish nem derülátó a szabad szólással kapcsolatban, mint mondja, azt mindenki a saját, konkrét érdekei szerint értelmezi, ezért sohasem lehet igazán szabad.⁷⁶ Az erőteljes kritikához megjegyzésként hozzáfűzhető, hogy Fish természetesen az amerikai szabályozásból indul ki, amely alig-alig engedi meg az állami beavatkozást a szólásszabadság jogába. A magánérdekek a szabadságot eltorzító, egyre erősödő befolyása elleni garanciák hiányában a keserű szavak még inkább indokoltak, mint Európában, ahol némi jogi eszköz azért rendelkezésre áll a hozzáférés lehetőségeinek kiegyensúlyozására.

Egyetlen előre meghatározott érték „Prokrusztész-ágyába” valóban nem lehet valamennyi védelemre érdemes szólást betuszkolni.⁷⁷ A borúlátás azonban csak akkor indokolt, ha a szólást önmagáért való értéknek, célnak és nem más értékek megvalósításának elősegítőjeként fogjuk fel. Ez esetben valóban nem lehetséges a jogot kellően megalapozni, mert nem tudjuk megindokolni, miért kellene kiemelni a szabadság általános kategóriájából, és miért kellene ahhoz képest nagyobb védelmet biztosítani a számára.⁷⁸

Semmi nem tiltja azonban meg számunkra, hogy elfogadjuk a tételt, mely szerint a szólásszabadság – akár egymástól függetlenül – egyszerre több, egymással esetleg csak laza, vagy esetenként szorosabb kapcsolatban álló értéket is szolgál. A három fent tárgyalt igazoláscsoport nem zárja ki azt, hogy egy adott kérdésben egyszerre többük, akár mindhárom is alkalmazásra kerüljön. A szólas legtöbb kategóriája bármelyik alapján védelemre érdemesnek ítéltető. Ha akadnak is olyan kategóriák, amelyeket egyik-másik igazolás nem véd, vagy csak gyengébb védelmet nyújt számukra (például az obszcén kifejezések esetén a demokratikus igazolás, melyhez képest a szóban forgó kérdésben az individuális elmélet szélesebb védelmet ad), az egyes igazolások semmiképpen sem zárják ki egymást.⁷⁹ A szólásszabadság gyakorlása során összetett, és jelentősen eltérő kérdésekre bukkanhatunk (személyiségi jogok védelme, fajgyűlölő kifejezések, reklámok, a média tartalmi szabályozása stb.), amelyeket külön-külön kell vizsgálni, és amelyekre külön-külön adandó válasz. Ha egy adott kérdésben két igazolás alapján eltérő megoldásra jutnánk, ez nem jelenti azt, hogy más esetben a kettő nem férhet meg egymás mellett; pusztán az időnkénti összeütközések miatt bármelyiket is elvetni nem lehet indokolt.⁸⁰ A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságának a *Handyside v. Egyesült Királyság* ügyben meghozott, a szólásszabadság értelmezésében alapvetőnek számító döntése szerint a jog a demokratikus társadalom nélkülözhetetlen alapja, és minden ember fejlődéséhez szükséges, alapvető feltétel.⁸¹ A magyar Alkotmánybíróság szólásszabadsággal kapcsolatos alaphatározata, a már említett 30/1992. (V. 26.) AB határozat is felismeri az egyéni szabadság és a demokratikus döntéshozatal egyszerre létező értékét az alapjog védelmének indokaiként.⁸²

⁷⁶ FISH, STANLEY: *There's no such thing as free speech and it's a good thing, too*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1994., különösen 13-17. o. és 102-119. o., valamint UŐ: *The trouble with principle*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1999. 115-150. o. és UŐ: *The dance of theory*. In LEE C. BOLLINGER – GEOFFREY R. STONE (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.

⁷⁷ POST, ROBERT C.: *Recuperating First Amendment doctrine*. *Stanford Law Review*, July 1995. 1272. o.

⁷⁸ SCHAUER, FREDERICK: *Must speech be special?* *Northwestern University Law Review*, 1984. 1301-1303. o.

⁷⁹ DWORKIN, i. m. [60. jegyzet] 201. o.

⁸⁰ GYÖRFI TAMÁS: *Szólásszabadság az Interneten: az analógiák nyomában*. *Társadalmi Szemle*, 1998/2. 97-98. o., ott ld. a 21. jegyzetet.

⁸¹ Application no. 5493/72. 1976. december 7-i ítélet, 49. pont („Freedom of expression constitutes one of the essential foundations of a [democratic] society, one of the basic conditions for its progress and for the development of every man.”).

⁸² 30/1992. (V. 26.) AB határozat, III./2.1. és 2.2.

A szólásszabadság joga mögött található eltérő értékek összeolvadásának egyik klasszikus megfogalmazása Louis Brandeistól, az USA Legfelső Bíróságának bírójától származik:

„Azok, aki kivívták függetlenségünket, hittek abban, hogy az Állam végső célja az emberek szabaddá tétele képességeik fejlesztésére; hogy a kormányzás döntéseiben a szabadon gondolkodók csoportjának mindig felül kell kerekedniük az önkényen. A szabad szólást egyszerre célként és eszközként is értékelték. Hitték, hogy a boldogság titka a szabadság, a szabadság titka pedig a bátorság. Hitték, hogy a jog arra, hogy úgy gondolkodj, ahogyan akarsz, és azt mondhasd, amit gondolsz, elengedhetetlen az igazság felderítéséhez és terjesztéséhez a közéletben. (...) [Hitték], hogy a szabadság legveszélyesebb ellenfele a közömbösség, hogy a közéleti vitában való részvétel politikai kötelezettség, és hogy mindez az amerikai alkotmányos berendezkedés alapvető elve kell, hogy legyen.”⁸³

Ezen emelkedett hangvételű gondolatokban valamennyi igazoláscsoport mögött álló érték megtalálja a helyét. Brandeis öntudatos kiállása egyszerre az egyén és a közösség érdekeiért persze nem új gondolat: Vincent Blasi megállapítása szerint nagy hatással volt rá az ókori klasszikusok tanulmányozása, különösen a Periklész híres temetési beszéde, és ez az általa írt ítéletekben is érezhető.⁸⁴ Thuküdidész leírásában a görög demokrácia nagy államférfija a következőket mondta a peloponnészoszi háború első athéni áldozatainak sírjánál:

„Mindenki egyformán törődik otthona és az állam ügyeivel, s bármilyen elfoglaltsága van is, nem kevésbé tájékozott a közügyekben sem. Mert mi vagyunk az egyetlenek, akik a közélettel szemben teljesen közönyös embert nem visszahúzódnak, hanem semmirevalónak tartjuk, s amiként ez helyes is, mi magunk döntünk és tanácskozunk ügyeinkben abban a meggyőződésben, hogy nem a vita akadályozza meg a cselekvést, hanem ellenkezőleg éppen az, ha előzőleg megtárgyalva nem tisztázzuk, hogy mit is kell tennünk.”⁸⁵

A különböző igazolások által védett értékek egyébként sem függetlenek egymástól, hanem különböző, hol gyengébb, hol pedig erősebb kapcsolatban állnak egymással.⁸⁶ A gondolatok piacának holmes-i elmélete, mely a szabad szólás jogának lényegét a közös döntéshozatal elősegítésében látja, igen közel áll például a demokratikus nézetekhez. Az igazság keresésének elméletei mind-mind erőteljes individualista vonásokkal rendelkeznek. Egyes individuális nézetek szerint ugyan a szólás önmagáért való érték, de a legtöbb individuális elmélet elveti e gondolatot, és a szólást eszköznek, mégpedig a személyiség kiteljesedése eszközeként tekinti. Az egyes elméletek, Dworkin nyomán elterjedt konstitutív és instrumentális kategóriába sorolása (melynek értelmében előbbibe tartoznának az individualista nézetek, míg utóbbiba az igazság keresésének elméletei és a demokratikus igazolások) nem azon a megkülönböztetésen alapul, hogy melyik tekinti közülük eszköznek a szabad szólást: mindhárom nézetcsoporthoz alapvetően eszközként határozza meg azt.⁸⁷

Ezek az értékek nem csak egymás mellett, párhuzamosan léteznek, hanem össze is függenek egymással: a demokrácia működéséhez szabad, önálló, egyéni döntéshozatalok sokasága kell, és nem csak a szavazófülkékben, hanem a mindennapi életben is; a szabad döntéshozatal nem létezhet az egyén autonómiája nélkül; az autonóm döntéshozatalhoz szükséges a gondolatok szabad piaca; az autonómiára éppúgy szüksége van a szólás közlőjének, mint a befogadójának: utóbbihoz előbb valamennyi releváns álláspontnak el kell jutnia, ha önálló döntést akar hozni; ennek érdekében akár a közlő szabadsága is korlátozható lehet bizonyos

⁸³ *Whitney v. California*, 274 US 357, 375-78. (1927).

⁸⁴ BLASI, VINCENT: The First Amendment and the ideal of civic courage: the Brandeis opinion in *Whitney v. California*. *William and Mary Law Review*, Summer, 1988. 653. o., különösen 681-682. o.

⁸⁵ THUKÜDIDÉSZ: *A peloponnészoszi háború*. Budapest: Osiris, 1999. 138.

⁸⁶ LICHTENBERG, JUDITH: Foundations and limits of freedom of the press. In JUDITH LICHTENBERG (szerk.): *Democracy and the mass media*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 334. o.

⁸⁷ E ponton véleményem eltér Halmai Gáborétól, ld. HALMAI GÁBOR: *A vélemény szabadság határai*. Budapest: Atlantisz, 1994. 307-308. o.

mértékben, lehetővé téve az egyenlő hozzáférést; mindeközben egyáltalán nem szükségszerű, hogy feladjuk Milton, Mill, Brandeis és a többiek reményét arra, hogy a vita során rátalálhatunk a feltett kérdés igaz válaszára. Raz szerint az igazolás középpontjában álló érték a szabad szolás útján létrejövő plurális, sokszínű társadalom, melyben egymás mellett léteznek az eltérő vélemények, és melyben azok el is viselik egymás létezését – ez az érték pedig valamennyi igazoláscsoportban szerepel.⁸⁸

Mindhárom nézetcsoporthoz találhatók olyan elemek, melyek mind az egyének, mind a közösség egészének a javát szem előtt kívánják tartani. Ez a feladat pedig folytonos egyensúlyozást követel, hiszen egyszerre kell tekintettel lenni az egyéni szabadság (autonómia) minél szélesebb kiterjesztésére, és a közösség tagjainak formális egyenlőségére (mind az információkhoz, mind pedig a véleménynyilvánítás eszközeihez való hozzáférésre), mely szükséges a közös döntéshozatalhoz. Ha az egyensúlyozás során választásra is kényszerülünk az eltérő érdekek között, értelmetlen az egyén és a közösség éles szembeállítás, hiszen az ember egyszerre individuum, egyedi érték, és a közösség kiszakíthatatlan része. Mint John Donne, a londoni Szent Pál katedrális főesperese írta:

„Senki sem különálló sziget; minden ember a kontinens egy része, a szárazföld egy darabja; ha egy göröngyöt mos el a tenger, Európa lesz kevesebb, éppúgy, mintha egy hegyfokot mosna el, vagy barátaid házáat, vagy a te birtokod; minden halállal én leszek kevesebb, mert egy vagyok az emberiséggel; ezért hát sose kérdezd, kiért szól a harang: érted szól.”⁸⁹

6. A SZÓLÁSSZABADSÁG IGAZOLÁSAI A MAGYAR KÖZGONDOLKODÁSBAN

A magyar történelem folytonos viharai nem biztosították a kellő politikai stabilitást ahhoz, hogy a szólásszabadságról való filozófiai gondolkodás nyugodtan fejlődhesen. A magyar közélet nagy gondolkodói ezért főképp bizonyos, meghatározott cél elérésének hatékony eszközét látták a szabad szolásban: ezen sokáig hiába áhított cél a nemzeti fejlődés előmozdítása, később pedig a függetlenség elérése volt. A felvilágosodás eszméi nagyon hamar beszivárogtak Magyarországra is, és onnantól kezdve hol engedéllyel kinyomtatott, gyakrabban pedig a cenzurát kijátszó röpiratok, tanulmányok, publicisztikák jelentek meg, melyek a szolás, illetve konkrétan a sajtó szabadságát követelték, kivétel nélkül a nemzet javának előmozdítására.

A szabad szolás elsősorban tehát a társadalom hibáinak kijavítását célozza, Széchenyit idézve: „Minden hasztalan szó idő-ölés, minden oly írás pedig, melynek célja nem emberjavítás s nem az emberiség jobbléte, előbb-utóbb felébreszti a Nemesist.”⁹⁰

Deák Ferenc nem veti tekintetét az egész emberiségre, de nemzetének minél szélesebb szabadságot követel:

„... hazánk alkotmányos lételének egyik fő kincse a szolás szabadsága, s talán egyetlenegy, mely örje lehet nemzeti szabadságunknak”⁹¹ hiszen „alkotmányos nemzeteknél a szabad sajtónak vitatásai kifejtenek minden tárgyat, mielőtt afelett a törvényhozás határoz; [...] ...nem lehet ott félni attól, hogy valamely eszmének elragadó fényes külseje veszélybe döntse a nemzetet, mert a szabad sajtó, melynél a

⁸⁸ RAZ, i. m. [62. jegyzet].

⁸⁹ DONNE, JOHN: Meditation XVII. In Uő: *Devotions upon emergent occasions*. Kessinger Publishing, 2004 [első kiadás: 1624]. (Az idézett részlet számos jogi munka, valamint Hemingway híres regényének mottója is, innen vettem át Sótér István fordítását: ERNEST HEMINGWAY: *Akiért a harang szól*. Budapest: Fabula, 1993.)

⁹⁰ SZÉCHENYI ISTVÁN: *Világ*. Pest, 1831. 245. o.

⁹¹ DEÁK FERENC: Országgyűlési beszéd Wesselényi Miklós báró és a szólásszabadság védelmében, Pozsony, 1835. június 16. In Uő: *Válogatott politikai írások és beszédek I.-II.* (szerk.: DEÁK ÁGNES – MOLNÁR ANDRÁS). Budapest: Osiris, 2001. I. kötet, 107. o.

vélemények minden árnyéklatának van képviselője, a felkapott és megvitatott eszmét tartózkodás nélkül felboncolja, lefejtí fényes külsejét, kimutatja veszélyes részeit, s a közvélemény ezáltal tisztul és erősödik.”⁹²

A mások – Eötvös József, Jókai Mór, Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, Wesselényi Miklós – által is gyakran ismételt gondolatok, bár értelemszerűen nem a demokrácia működéséhez, de elsősorban a közös döntések helyes meghozatalához vélték szükségesnek a szabad szólás segítségét. Azon felül más értékeket is felfedezhetünk a jog iránti igény megalapozásában: a nemzetek, az emberiség fejlődésébe vetett erős hitet, de Deák szavaiban még a társadalmi tolerancia hasznát is. Sőt, korábban Hajnóczy József már felismerte a szólásszabadságban rejlő „ellenőrző funkciót”:

„Az önkényes hatalomnak megfelelő korlátok közé szorítására nincs biztosabb orvosság, mint a sajtószabadság. Ennek segítségével a hazával szembeni érdek szerzésére törekvő egyes ember a nagyobb vezető legkisebb merényletet is az egész nemzettel közölheti.”⁹³

Hamar megjelent a szólásszabadság individuális igazolásának csírája is:

„A cenzúra, ezen undok szülötte a kárhozatnak, megakadályozza, hogy a polgár öntudatos szabad státus-polgárrá emelkedhessen. A polgár sohasem jöhet tisztába legszentebb jogai és érdekei felől; a cenzúra ezt nem engedi!”⁹⁴

Bár e néhány idézett gondolat nyilván nem tekinthető átfogó elemzésnek, összességében kimondható, hogy a magyar közgondolkodás valamennyi értéket felismerte, amely a szólásszabadság alapja lehet, közülük szükségszerűen a nemzet fejlődését, a közösség autonómiáját tekintve meghatározónak. A történelem nem tette lehetővé, hogy e gondolatkezdemények nagy ívű filozófiai munkákban öltsenek testet. Talán a szólásszabadság megalapozására már nem maradt elegendő idő és erő, hiszen például a magyar államelméleti gondolkodás képes volt megközelíteni az európai színvonalat. A szocialista államrend évtizedei pedig még a rendelkezésre álló művek emlékét is igyekeztek elmosni. Így állt elő az a furcsa helyzet, hogy ma, majdnem két évtizeddel a véglegesnek remélt szabadság beköszönte után, a szólásszabadság elméleti megalapozásakor szinte kizárólag külföldiek munkáira támaszkodnak a magyar szerzők, pedig a magyar könyvtárak is rejtenek e tekintetben is hasznos olvasnivalót.

⁹² Részlet Deák Ferenc és Hertelendy Károly – Deák által fogalmazott – 1840. július 27-i követjelentéséből. In MOLNÁR ANDRÁS (szerk.): *Deák Ferenc*. Budapest: Új Mandátum, 1998. 110. o.

⁹³ HAJNÓCZY JÓZSEF: Közjogi értekezés a királyi hatalom korlátairól Magyarországon. In *Hajnóczy József közjogi-politikai munkái* (szerk.: CSIZMADIA ANDOR). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958 [első megjelenés: 1791]. 173. o.

⁹⁴ *Népügy* (névtelenül megjelent röpirat). Párizs, 1847., 60. o.

[3]

A SZÓLÁSSZABADSÁG SZABÁLYOZÁSA, VÉDELME ÉS KORLÁTOZÁSA

„A szabadság az emberek szívében lakozik;
ha ott meghal, sem alkotmány, sem jog,
sem bíróság nem képes feltámasztani;
sem alkotmány, sem jog, sem bíróság
nem segíthet rajta.”

(Learned Hand: *The spirit of liberty*, 1944)

1. BEVEZETÉS

A szólásszabadság előző fejezetben áttekintett megalapozásai a jog szabályozásában, illetve az egyes alkotmányokban foglalt rendelkezések értelmezésében egyszerre, egymás mellett jelennek meg. A szabad szólás jogának alkotmányos szabályozása tehát több, egymással néhol szorosabb, máshol lazább kapcsolatban álló érdeket is véd. Az alkotmányok egy új társadalmi berendezkedés alaptörvényeként eredendően ezen új társadalmi rend, főképp pedig az annak alapjául tekinthető közös politikai döntéshozatal lehetőségének biztosítását szolgálták. Ezt az értéket kiegészítve szerepel a jog megalapozása mögött, kiszélesítve a közvitában való egyenlő részvétel alapvető jogát, az egyén érdekeinek általános védelme. A szólásszabadság joga azt is jelenti, hogy a kisebbségben maradó vélemény is védelmet élvez. A jog tehát nem csupán addig illeti meg az egyént, amíg egy adott kérdés vitája után arról közös döntés születik, hanem ezt követően is. Mindehhez járul az eredendő óvakodás az Állam, illetve az állami szervek hatalmától, mindenféle beavatkozásától a jog gyakorlásába. Az Állammal, pontosabban a törvényhozóval és a bíróságokkal való együttműködés, ebből eredően pedig némi szükségszerű „bizalom” irányukban mégis elengedhetetlen a jog korlátainak meghatározásánál.

Az alkotmányok és a különböző nemzetközi emberi jogi egyezmények általában meglehetősen szűkszavúak. A szólásszabadság védelmének biztosításánál, esetleg a korlátozás bizonyos szempontjainak megjelölésénél nem árulnak, nem is árulhatnak el többet. A szöveget tehát értelmezni kell, mely feladat a bíróságokra és az alkotmánybíróságokra vár. Utóbbiak szerepe kiemelkedő az alapjogok értelmezésében, hiszen végső fokon ők szabják meg a jogok gyakorlásának kereteit, döntésük akár felül is írhatja a jogalkotót, de szerepük ettől függetlenül is nélkülözhetetlen az alkotmányok és az alapjogokat érintő jogszabályok értelmének meghatározásához. Az alkotmányértelmezés művelete óhatatlanul az értelmezést végző bírót és testületet állítja a középpontba, ezzel alapot adva azon kritikáknak, melyek az alkotmánybíráskodás antidemokratikus jellegét hangsúlyozzák.¹

Az emberi jogok, alapjogok szabályozása, értelmezése olyan feladatot ró a törvényhozókra és a bírákra, amelynek során széles tér nyílik az összehasonlító szemléletmód alkalmazására.² Az emberi jogi egyezmények betartása felett ügyködő szervek esetén a komparatív

¹ PACZOLAY PÉTER: Alkotmánybíráskodás a politika és jog határán. In PACZOLAY PÉTER (szerk.): *Alkotmánybíráskodás – alkotmányértelmezés*. Budapest: Rejtjel, 2003. 28-29. o.

² MCCRUDDEN, CHRISTOPHER: A common law of human rights? *Oxford Journal of Legal Studies*, 2000. 499. o.

megközelítés szükségszerű, hiszen ezek – földrészenként eltérő hatékonysággal – valamennyi, hatályuk alá tartozó állam jogvédelmi minimum-szabályait kívánják meghatározni. A huszadik század vége felé szabaddá és demokratikussá vált államokban pedig szinte egyik napról a másikra kellett az új körülményekhez igazítani, gyakorlatilag újraalkotni – többek között – a szólásszabadság védelmi rendszerét, kibontani a jog értelmét. Ebben a munkában, saját hagyományok hiányában elengedhetetlen volt az új megoldások helyes voltának külföldi tapasztalatok általi megerősítése, esetleg egyenesen azok – a körülményekhez adaptált – átvétele, és tekintettel az eltelt idő rövidségére, ez még jó darabig így is marad. A jogösszehasonlítás szükséges eszköz a hasonló problémákra adott eltérő válaszok megismerésére, de – kiváltképpen a szólásszabadsághoz hasonló, különösen érzékeny kérdésekben – nem jelentheti az egyes megoldások kritikátlan importját.³

Kérdés, hogy hol helyezhető el a szólásszabadság joga az alapjogok között? Élvez-e valamiféle kiemelt helyet, lehetséges-e egyáltalán hierarchikus sorrendet felállítani közöttük? Az egyes alapjogok kivétel nélkül kiemelkedően fontos egyéni és közösségi érdekeket védenek, akár egyszerre többet is – éppúgy, mint a szólásszabadság. Hogyan lehet rangsorolni ezen érdekek között, szükséges-e egy előre meghatározott „erősorrend” a viták feloldásához, amelyekben sokszor arról kell dönten, vajon két alapjog ütközésekor melyik élvez elsőbbséget?

Bár az alkotmányok és a nemzetközi emberi jogi egyezmények nem állítanak fel semmiféle hierarchiát, a betartásuk felett őrködő szervek, alkotmánybíróságok, nemzetközi bíróságok, bizottságok kialakítottak valamiféle csoportosítást abban a tekintetben, mely jogok „erősebbek”, esetleg korlátozhatatlanok. Bizonyos esetekben ilyen, korlátozhatatlan jog lehet az élethez való jog, a kínzás, embertelen bánásmód tilalma, a rabszolgaság tilalma, bizonyos büntetőjogi garanciák (például a visszaható hatály tilalma), a jog a tisztességes bírósági eljáráshoz stb.

A német Alaptörvény értelmében bizonyos alapjogokra (az emberi méltóság, az ellenállási jog az alkotmányos rend megdöntését célzókkal szemben), illetve demokratikus alapértékekre (maga a demokratikus berendezkedés, a választások útján történő hatalom-átruházás a néptől az állami szervekre, a jogállam eszméje) vonatkozó alkotmányi rendelkezések megváltoztathatatlanok. Ez a korlátozás persze nem jelenti automatikusan azt, hogy a szóban forgó alapjogok a hierarchia csúcán helyezkednének el, de annyi mindenképpen leszűrhető, hogy az alkotmányozó testület kiemelt jelentőséget tulajdonított azoknak.⁴

A szólásszabadság joga mindezekkel ellentétben nem abszolút jellegű, korlátozása tehát lehetséges. Ezzel együtt is megállapítható, hogy minden védelmi rendszerben kiemelt helyet élvez, kiderül ez a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága határozatainak indoklásából éppúgy, mint a magyar Alkotmánybíróság döntéseiből, amelyek a szólásszabadság jogát az alapjogi hierarchiában közvetlenül a valóban abszolútnak, korlátozhatatlannak tekintett élethez és emberi méltósághoz való jog után helyezték el.⁵ Nem minden újonnan felállított testület követte ezt a példát: a dél-afrikai Alkotmánybíróság egy ítéletében kimondta, hogy bár a szólásszabadság joga kétségekívül alapvető fontosságú, az alapjogok ütközésekor a vitát az Alkotmányban kifejezésre juttatott három alapérték, az emberi méltóság, az egyenlőség és a szabadság mérlegre tétele útján kell feloldani, tehát a szólásszabadság nem élvez automatikus, vélelmezett elsőbbséget.⁶

³ KENTRIDGE, SYDNEY: Comparing human rights jurisdictions. In GUY CANIVET – MADS ANDENAS – DUNCAN FAIRGRIEVE (szerk.): *Comparative law before the courts*. London: British Institute of International and Comparative Law, 2004. 241-242. o.

⁴ HERZOG, ROMAN: The hierarchy of constitutional norms and its function in the protection of basic rights. *Human Rights Law Journal*, 1992. 92. o.

⁵ Elsőként a 30/1992. (V. 26.) sz. AB határozat, V./1.

⁶ Krieglér bíró szavai a *State v. Mamabolo* döntésből, (2001) 5 BCLR 449, 469-470.

Az alkotmányok által biztosított fokozott védelem valamennyi alapjogot megilleti, így az egyébként korlátozhatóakat is. Magukat az alkotmányokat eleve nehezebb módosítani, mint más törvényeket (Magyarországon például ez csak valamennyi országgyűlési képviselő kétharmados szavazattöbbségével lehetséges), az alapjogokra vonatkozó speciális szabályozás megváltoztatása is általában hasonló formai garanciákhoz kötött (például, hogy alapjogokra vonatkozó szabályozás csak törvényben szerepelhet, a magyar Alkotmány pedig ezek közül jó néhányat csak kétharmados többséggel módosíthatóvá tesz, igaz, ez csupán a jelenlévő képviselők kétharmadának a szavazatát jelenti).⁷

A jogkorlátozásnak a formai feltételeken túl tartalmi szempontból is meg kell felelnie az egyes rendszerekben megállapított szigorú követelményeknek. John Stuart Mill előző fejezetben elemzett tanulmányában így ír: „Minden olyan cselekedetet el szabad nyomni, amely igazolható ok nélkül kárt okoz másnak... Az egyén szabadságának tehát korlátozottnak kell lennie: nem lehet más emberek kárára.”⁸ Megállapítása ugyan általánosságban véve ma is alkalmas kiindulópont, a szólásszabadság jogára nézve számunkra mégsem megfelelő: a jog fokozott védelme a mai felfogás értelmében magában hordozza azt, hogy az sok esetben akkor is védelmet élvez, amikor gyakorlása „más emberek kárára” válik. A szólásszabadság elsőbbségét vélelmező jogrendek ezt a szabadság – a közösség egészére nézve – jótékony hatásával indokolják, ahogyan Harold Laski írta: „...nem tekinthetem a szólásszabadságot korlátlannak. Nem engedhető meg, hogy felesleges szenvedést okozzák bárkinek is, hacsak a társadalom nem nyer ezáltal valami fontosat.”⁹ Ez a „társadalmi nyereség” több irányban nyilvánulhat meg: a közügyek szabad vitájában, vagy az egyén autonómiájának növekedésében.

A kérdés tehát az, milyen érdekek sérelme, és a sérelem milyen mértéke alapozza meg a jogkorlátozást. Halmai Gábor csoportosítása alapján négy csoportra oszthatóak az egyes, korlátozást igazoló érdekek: 1. az Állam érdekei (az alkotmányos alaprend védelme, külső és belső biztonság, a közjogi méltóságok, állami jelképek védelme); 2. a társadalom egészének érdekei (például a közérkölc és a közrend); 3. az egyes társadalmi csoportok érdekei (a faji, vallási, etnikai alapú gyűlölet kifejezésének tiltása); 4. az egyének érdekei (személyiségi jogainak védelme).¹⁰ Az egyes kategóriák határozott elválasztása megtévesztő lehet, mert olyan látszatot kelt, mintha ezek az érdekek egymástól teljesen függetlenül, akár egymás ellenében is léteznének. Indokolatlan például megkülönböztetni az Állam és a társadalom érdekeit, mert manapság már szeretjük abba a hitbe ringatni magunkat, hogy a kettő éles elhatárolása legalábbis ebben a kérdésben nem szükséges, tehát elvileg, alapjogi nézőpontból nem létezik a társadalom feje fölött, mitikus szörnyként elhelyezkedő, magának önhatalmúlag alapvető jogokat, vagy éppen mások jogainak korlátozását követelő Állam. Aligha vitatható például, hogy az alkotmányos rend védelme és az Állam biztonsága közösségi érdek, melyeken a szólás legitim korlátozása alapulhat. Ugyanígy az állami jelképek védelme sem kizárólag az Állam, mint jogi személy érdekében, hanem a benne élő emberek érdekében is történik. Az egyes társadalmi csoportok érdekei sem pusztán elszigetelten léteznek: a megkülönböztetés, a gyűlölet elleni küzdelem folytatása közös érdekünk. A gyűlölködő

⁷ Erről, a magyar terminológia szerint általában „körülbástyázás”-nak, az angolban pedig „elsáncolás”-nak [entrenchment] nevezett megoldásról összefoglalóan ld. DARROW, MAC – ALSTON, PHILIP: Bills of Rights in comparative perspective. In PHILIP ALSTON (szerk.): *Promoting human rights through Bills of Rights: comparative perspectives*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1999. 484-520. o.

⁸ MILL, JOHN STUART: *A szabadságról*. Budapest: Századvég, 1994. 65-66. o.

⁹ LASKI, HAROLD J.: A szellem szabadsága. In LUDASSY MÁRIA (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II*. Budapest: Atlantisz, 1992. 17. o.

¹⁰ HALMAI GÁBOR: *A vélemény szabadság határai*. Budapest: Atlantisz, 1994. 266-267. o. és uő: *Kommunikációs jogok*. Budapest: Új Mandátum, 2002. 100. o.

kifejezések pedig nem egy – általában precízen egyébként is behatárolhatatlan – csoportét, hanem az így megsértett egyének érdekeit csorbítják.

A felsorolásból ellenben kimaradt egy meghatározó érték, amelynek védelme a legtöbb államban lehetőséget teremt a szólásszabadság korlátozására: a plurális, sokszínű közvélemény, közélet megteremtésének érdeke. Ez a megfogalmazás is félrevezető lehet, ugyanis ha a vélemények sokféleségét kívánjuk elősegíteni, amely, mint az előző fejezetben is láthattuk, a szabad szólás valamennyi igazolásának közös alapja, akkor nem is a szabadság korlátozásáról, hanem gyakorlásának elősegítéséről van szó. A sokféleség persze csak a szólásszabadság bizonyos korlátozása árán valósulhat meg: egyeseknek csöndben kell maradniuk, amíg mások beszélnek, azaz mást (pontosabban más véleményt) is oda kell engedni a szólásszabadság gyakorlását lehetővé tevő eszközökhöz, elsősorban a sajtóhoz. Ez a felfogás – amelynek alapjai a jogi szabályozás tekintetében egész Európában egységesen elfogadottak – nem pusztán egy kikényszeríthető jogot, hanem egy amögött található értéket, a plurális társadalom értékét is védi.¹¹ Ezzel szembeállítható az uralkodó Egyesült Államok-béli felfogás, amely szerint az Államtól való óvakodás nem teszi lehetővé annak megengedését, hogy a pluralizmust elősegíteni igyekvő szabályokat alkosson, és még abban sem bízunk eléggé, hogy a bíróságok (elvégre szintén állami szervek) képesek volnának biztosítani a szólásszabadság kellő védelmét.

A szólásszabadságot szinte mindenek feletti értéknek vélő, ezáltal azt majdhogynem korlátozhatatlannak gondoló felfogást vallja az USA legtöbb, a témával foglalkozó kutatója. A szólásszabadság védelmének – európai szemmel rendkívülinek számító – kiterjesztése vált az elmúlt évtizedekben az *ortodox* állásponttá, a meghatározó „ideológiává”, és mindazokat, akik ezzel ellentétben némely kérdésben (mint például a fent említett pluralizmussal vagy gyűlölködő kifejezésekkel kapcsolatban) a korlátozás szükségessége mellett érvelnek, szinte a szabadság ellenségeként állítják be. Frederick Schauer megállapítása szerint ezzel bekövetkezett az a paradox helyzet, hogy mindenről lehet szabadon szólni, kivéve magát a szólásszabadságot.¹² Holmes bíró azt írta az amerikai Legfelső Bíróság egyik ítéletében, hogy a szólásszabadság nem védi azt, aki tüzet kiált egy zsúfolt színházteremben – feltéve, hogy nem ég az épület.¹³ Ma pedig lassan ott tart az amerikai gyakorlat, hogy a legtöbb ügyvéd azt gondolja, elég, ha szólásszabadságért kiált egy tárgyalóteremben, és már meg is nyerte az ügyet.¹⁴ A szólásszabadság túlzott védelme ártalmas lehet annak valódi céljainak elérésére.

Az általános európai felfogás jócskán eltér az amerikaitól, de azért az óceán ezen oldalán is hallatszódhatnak olyan hangok – az amerikai felfogást a sajátos, európai vagy kifejezetten magyar körülményekre adaptálva –, amelyek a szólásszabadság bármiféle korlátozásában, történeljé az akár más alapjogok, vagy a pluralizmus értékének védelme érdekében, a zsarnokság „leheletét” vélik felfedezni. A szólásszabadság tiszteletét a „liberalizmus” fenntarthatósága próbakövének tekintik.¹⁵ Eszerint, ha a szólásszabadság korlátozásra kerül, az – minden egyéb megfontolás nélkül – az általános szabadságeszmény csorbulását is jelenti. Holott csupán arról van szó, hogy a szólásszabadság maga is több, egymással olykor ellentétbe kerülő érdeket is véd (ez indokolja például a médiaszabályozás létét), és egyébként

¹¹ BARENDT, ERIC: *Freedom of speech*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005 (2. kiadás). 34-36. o.

¹² SCHAUER, FREDERICK: The First Amendment as ideology. *William and Mary Law Review*, Spring 1992. 853. o.

¹³ *Schenk v. United States* 249 US 47 (1919).

¹⁴ KENTRIDGE, SYDNEY: Freedom of speech: is it the primary right? *International and Comparative Law Quarterly*, April 1996. 270. o.

¹⁵ SAJÓ ANDRÁS: A liberális jog sorsa Magyarországon: a szólásszabadság kalandjai 1989 után. *Jogtudományi Közlöny*, 2006. október. 368. o.

sem lehet abszolút érték, gyakorlásakor tekintettel kell lenni egyéb – természetesen kellőképpen súlyos – érdekekre, jellemzően más alapvető jogok gyakorlására is.

A továbbiakban a vizsgálat tárgyául választott jogrendszer bemutatása következik abból a szempontból, milyen eszközökkel és mértékben védik a szólásszabadság jogát.

2. MAGYARORSZÁG

A Magyar Köztársaság *Alkotmánya* (1949. évi XX. törvény) védi a vélemény és a sajtó szabadságát:

61. § (1) A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra, továbbá arra, hogy a közérdekű adatokat megismerje, illetőleg terjessze.

(2) A Magyar Köztársaság elismeri és védi a sajtó szabadságát.

(3) A közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló törvény, valamint a sajtószabadságról szóló törvény elfogadásához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.

(4) A közszolgálati rádió, televízió és hírügynökség felügyeletéről, valamint vezetőinek kinevezéséről, továbbá a kereskedelmi rádió és televízió engedélyezéséről, illetőleg a tájékoztatási monopóliumok megakadályozásáról szóló törvény elfogadásához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.

Az alkotmányi rendelkezés története az alapjogokat érintő magyar jogfejlődés szokványosnak mondható menetét követte. A „véleménynyilvánítási szabadság” *Alkotmányba* foglalása az 1972-es alkotmányreformig (a hatályba lépéstől kezdve, 1949. augusztus 20. és 1972. április 26. között) a jellegzetes sztálinista kifejezésekkel és deklaráltan is korlátozva biztosította a jog gyakorlását: „55. § (1) A Magyar Népköztársaság a dolgozók érdekeinek megfelelően biztosítja a szólásszabadságot, a sajtószabadságot, a gyülekezési szabadságot. (2) Az állam e jogok érvényesítésére a dolgozók rendelkezésére bocsátja a szükséges anyagi eszközöket.” A „dolgozók”-ra, mint a jog gyakorlására egyedülként jogosult társadalmi osztályra, illetve azok érdekeire történő hivatkozás egyébként már a Tanácsköztársaság 1919-es Alkotmányában is megjelent (8. szakasz).

Az 1972-es reform után egészen 1989. január 24-ig hatályban maradt szöveg kizárólag stiláris változtatásokat vezetett be, illetve megváltozott a szakaszok számozása is: „64. § A Magyar Népköztársaság a szocializmus, a nép érdekeinek megfelelően biztosítja a szólásszabadságot, a sajtószabadságot és a gyülekezési szabadságot.” A „dolgozók” korábbi köre immár kibővült, és elvileg a teljes „nép” a jogok potenciális gyakorlójává vált.

A rendszer meglehetősen későn kapcsolt ugyan, de az 1989 januárjában hatályosuló új szöveg végre levetkőzte ezeket az időközben kellemetlenné váló frázisokat: „64. § A Magyar Népköztársaság biztosítja a szólásszabadságot és a sajtószabadságot.” Ezzel egyidejűleg a gyülekezési jog a 65. §-ba került át. Az alig néhány hónapig hatályban maradt szöveget a ma is hatályos szöveg váltotta fel (ismét új számozással), az új társadalmi rend szimbolikus kezdőnapján, 1989. október 23-án: „61. § (1) A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra, továbbá arra, hogy a közérdekű adatokat megismerje, illetőleg terjessze. (2) A Magyar Köztársaság elismeri és védi a sajtó szabadságát.” Figyelemreméltó, hogy – a régi rendszerrel való teljes szakítást hangsúlyozandó – a magyar történelmi hagyományban talán erőteljesebben gyökerező „szólásszabadság” kifejezést ekkor váltotta fel a „szabad véleménynyilvánítás”.

Néhány hónap múlva, 1990. június 28-án lépett hatályba a 61. § két újabb – máig hatályos – bekezdése, amely a két legnagyobb rendszerváltó párt (a Magyar Demokrata Fórum és a Szabad Demokraták Szövetsége) megállapodásának eredményeképpen volt hivatva biztosítani, hogy a sajtószabadságot érintő legfontosabb kérdésekben a mindenkori kormányoldal ne legyen képes egyedül átvinni akaratát az Országgyűlésen, legalábbis

kétharmados többsége hiányában. *A Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról szóló 1990. évi XL. törvény* 41. §-a emelte be az alaptörvénybe azon kétharmados szabályozási tárgyköröket, amelyek esetében politikai alku nélkül a törvénykezés lehetősége a csupán egyszerű többséggel bíró kormányoldal számára ellehetetlenül.

Az *Alkotmányon* túl számos jogszabály érinti a szólásszabadság jogát, ezek egy részének elfogadása, módosítása tehát az Országgyűlés (jelenlévő) tagjainak kétharmados többségű döntéséhez kötött (például a *Sajtótörvény*, a *Médiatörvény*, a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló törvény), mások, mint a szólásszabadság jogát jelentősen érintő *Polgári és Büntető Törvénykönyv*, egyszerű többséggel is módosíthatóak.

Az Alkotmány szerepe azonban meghatározó, mert a jogforrási hierarchia csúcsán álló törvény rendelkezéseivel minden más jogszabálynak harmóniában kell állnia. De az *Alkotmány* – mint az alkotmányok általában – meglehetősen szűkszavú. Honnan olvasható ki az, hogy mit is jelent ez a néhány rövid, lakonikus rendelkezés?

Az értelmezésre elsősorban hivatott szerv az Alkotmánybíróság.

„...az Alkotmány maga a legállandóbb norma, kiemelkedik a jogi szabályok tömegtermeléséből, s minden bizonnyal a »magasabb szférák« felé közvetít, mivel az alapelvek és alapértékek hordozója. Ezért az Alkotmánybíróság funkciója is a régi típusú, szinte szakrális és jogforrásjellegű bírói tevékenység örököse: az Alkotmánybíróságon keresztül az Alkotmány nyilvánul meg.»¹⁶

Az 1989-ben alakult testületnek nem volt könnyű dolga, hiszen minden alkotmányos hagyomány, előzmény nélkül jött létre. A rendszerváltozás környékén és az utána következő néhány évben a jogrendszer teljes és alapjaiban történő átalakulását (az ún. „alkotmányos forradalmat”) kellett felügyelnie, amelyben természetesen jelentős hangsúllyal szerepelt az alapjogok problematikája. A szólásszabadság értelmezésével kapcsolatban is hamar felmerültek az első kérdések. Az Alkotmánybíróság igyekezett minden lehetőséget felhasználni arra, hogy első néhány éve alatt kialakítson egy koherens rendszert, amely az alkotmányos rend egészére nézve érvényes és követendő alkotmányértelmezést adhat. Az Alkotmány mindig több, mint pusztán a benne foglalt szavak összessége, és bár arról lehet vitatkozni, hogy a szükséges értelmezést ki végezze el, és főleg milyen hatáskörrel, a testület többsége, Sólyom László elnöklete alatt az első perctől kezdve arra törekedett, hogy – ha *elvileg* nem is alkotva, pusztán csak értelmezve a jogot, de – alkotó módon kibontsa az Alkotmány értelmét, a napfényre hozza az ún. „láthatatlan alkotmány”-t.

„[A rendszerváltozás történelmi helyzetében] az Alkotmánybíróságnak *aktivistának kell lennie*. Igen korán meghirdettük azt, hogy az Alkotmánybíróság az ügynevezett láthatatlan alkotmányt írja: értelmezéseiben megfogalmazza az Alkotmány és a benne foglalt jogok elvi alapjait és határait, ítéleteivel koherens rendszert alkot, amely a napi politikai érdekből módosított vagy értelmezett Alkotmány fölött az alkotmányosság biztos mércéjéül szolgál...”¹⁷

Az Alkotmánybíróság munkája természetesen nem lehet pozitív jogalkotás, hiszen hatásköre csupán az értelmezésre és az alkotmányellenesnek minősített jogszabályok megsemmisítésére terjed ki. A testület azonban igyekezett ennél szélesebbre vonni döntéseinek hatókörét: az adott kérdéshez kapcsolódva – de túlterjeszkedve a konkrét tényállás alkotmányosságának vizsgálatán – fejtette ki azon elveit, vagy éppen egy jogszabály követendő értelmezését, amelyek szerint a jövőben is ítékezni fog, vagy amelyek betartását elvárja a jogalkotótól és a jogalkalmazótól. A testület szerint az általa előírt követelmények figyelmen kívül hagyása a

¹⁶ SÓLYOM LÁSZLÓ: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Budapest: Osiris, 2001. 150. o.

¹⁷ SÓLYOM LÁSZLÓ: Az Alkotmánybíróság önértelmezése. *Jogtudományi Közlöny*, 1992/6. 274. o. (kiemelés az eredetiben).

jogszabály alkalmazását alkotmányellenessé teszi (tehát az „alkotmányos követelmények” előírása voltaképpen egy eszköz a jogszabály „megmentésére”).¹⁸ A szólásszabadság összefüggésében például ilyen alkotmányos követelményt fogalmazott meg a testület a közéleti szereplők személyiségi jogainak védelmével kapcsolatban, a Büntető Törvénykönyv két olyan tényállására vonatkozólag, amelyek nem is voltak az eldöntött ügyben az alkotmányossági vizsgálat tárgyai, ezzel pedig lényegében „beleírt” a Büntető Törvénykönyvbe (és talán szándékai szerint a Ptk. személyiségvédelmi rendelkezéseibe is).¹⁹

„Maga az Alkotmánybíróság úgy működött az első években, mintha már normális jogállamban élnék. Az ehhez szükséges joganyagot viszont meg kellett teremteni. Épp ezért egy sor ítélet messze túlterjeszkedik az indítványon. Az Alkotmánybíróság sok kérdést fölített és megválaszolt saját magának. Akár a legkisebb ügy is alkalmat adhatott arra, hogy az adott alapjog egész értelmezési mezejét meghatározzuk. A gyalázkodási határozatban például dióhéjban benne van minden későbbi szólásszabadság ügy megoldása.”²⁰

Az Alkotmánybíróság valamennyi, az előző fejezetben áttekintett, a szólásszabadság jogában fellelhető érdeket egyszerre kívánta védeni, ezt az első adandó alkalommal, a szólásszabadság „alaphatározatának” tekinthető 30/1992. (V. 26.) sz. *határozatában* leszögezte:

„Az egyéni véleménynyilvánítási szabadság szubjektív joga mellett tehát az Alkotmány 61. §-ából következik a demokratikus közvélemény kialakulása feltételeinek és működése fenntartásának biztosítására irányuló állami kötelezettség. A szabad véleménynyilvánításhoz való jog objektív, intézményes oldala nemcsak a sajtószabadságra, oktatási szabadságra stb. vonatkozik, hanem az intézményrendszernek arra az oldalára is, amely a véleménynyilvánítási szabadságot általánosságban a többi védett érték közé illeszti. Ezért a véleménynyilvánítási szabadság alkotmányos határait úgy kell meghatározni, hogy azok a véleményt nyilvánító személy alanyi joga mellett a közvélemény kialakulásának, illetve szabad alakításának a demokrácia szempontjából nélkülözhetetlen érdekét is figyelembe vegyék.”²¹

Az alapjog értelmezésében tehát éppúgy megjelenik az egyéni jogosultság, mint a közösség – a közvita nyíltságán és a közvélemény szabad alakításán keresztül megnyilvánuló – érdeke, és ez a kettős megalapozás érvényben maradt a későbbi határozatokban is.

A szólásszabadság (a testület szóhasználatában a véleménynyilvánítás szabadsága) az alapjogok elképzelt hierarchiájában előkelő helyre kerül: az Alkotmánybíróság értelmezésében közvetlenül az első helyen található, egymástól elválaszthatatlan élethez való jog és emberi méltóság joga mögé. Ez nem jelenti ugyan azt, hogy ütközés esetén minden más alapjognak engednie kellene a szólásszabadsággal szemben, de annyit jelent, hogy a vele szemben mérlegre tett jogot megszorítóan kell értelmezni, és vélelmezni kell, hogy a szólásszabadság élvez elsőbbséget.²²

Az Alkotmánybíróság a véleménynyilvánítás szabadságát „anyajogként” határozta meg, amelyből a többi „kommunikációs alapjog” ered, úgy mint a sajtószabadság, az információszabadság, a művészi szabadság, a tudományszabadság, a lelkiismereti és

¹⁸ Az „alkotmányos követelmény” elvi megalapozását ld. a 38/1993. (VI. 11.) AB *határozat* IV/2. a) pontjában, illetve SÓLYOM, (2001) i. m. [16. jegyzet] 364-372. o. Az „első” Alkotmánybíróság aktivista felfogásával kapcsolatos vitákról ld. HALMAI GÁBOR: Hans Kelsen és a magyar Alkotmánybíróság. *Világosság*, 2005/11.

¹⁹ 36/1994. (VI. 24.) AB *határozat*, ld. részletesen a 6. fejezetben.

²⁰ KIS JÁNOS – KUKORELLI ISTVÁN – MAJTÉNYI LÁSZLÓ – SÓLYOM LÁSZLÓ – TAKÁCS PÉTER: „A morális alkotmányértelmezésnek a szöveghez kötöttnek kell lennie” (beszélgetés). *Fundamentum*, 2001/1. 72. o. – Sólyom László hozzászólása.

²¹ III. 2. 2.

²² SÓLYOM, (2001) i. m. [16. jegyzet] 417-418. o.

vallásszabadság valamint a gyülekezési jog.²³ Kiegészíthetjük a listát az egyesülési joggal, hogy az valóban teljessé váljon. Vitatható, hogy az „anyajog” kategóriája mit is jelent. A testület értelmezésében az anyajog (esetünkben a szabad szólás jogának) „ereje” sugárzik át a belőle fakadó speciális jogokra, az anyajog maga pedig szűkebben korlátozható, mint azok.²⁴ Ezzel szemben Győrfi Tamás szerint a dogmatikai rend úgy kívánná, hogy a speciális, tehát az adott kérdésben konkrétan felhívható jogosultságok legyenek erősebbek általános anyajoguknál.²⁵

Lényeges kérdés az évek alatt felépült „láthatatlan alkotmány”-on belüli ellentmondásmentesség, konkrétan a *szólásszabadságot érintő határozatok koherenciájának vizsgálata*. Mivel az Alkotmánybíróság a jelentős döntésekben soha nem elégedett meg az ügy pusztán eldöntésével, és igyekezett részletesen kifejteni a későbbiekben is alkalmazandó fogalmi és értelmezési rendszerét, ily módon már viszonylag hamar megkötötte saját kezét. Formálisan ugyan nem létezik a precedensjog, mégis a precedensrendszerhez hasonló állapot alakult így ki: a testület első éveiben kialakult értelmezési gyakorlat később sem változott jelentősen. Mivel az igazán lényeges, az alkotmányos rendet alapjaiban befolyásoló döntések a kilencvenes években már megszülettek, az időközben már többször is kicserélődött személyi állományú Alkotmánybíróság mozgásterét – a szólásszabadsággal kapcsolatban mindenféleképpen – a gyakorlatban így meglehetősen szűk. Bár semmi nem korlátozná a mai bírakat elődeik döntéseinek átértékelésében, az első testület kiemelkedő szakmai tekintélye és az általuk kimunkált, utódaik által pedig készen kapott fogalmi rendszer, értelmezési keret érdemben nem módosult, pedig lett volna rá lehetőség. Azokban a kérdésekben viszont, amelyekben az első testület nem döntött, a utódaik olykor eltértek a rendelkezésre álló értelmezési kerettől.²⁶ Ez pedig felveti a koherencia szükségességének kérdését. A testületet nem kötik saját korábbi döntései, de ha az azokkal egy adott kérdésben szembefordul, azzal gyengíti a teljes fogalmi rendszer erejét. Ez persze talán még mindig jobb, mint pusztán a koherencia megőrzése érdekében rossz döntést hozni, de mindenesetre felveti az egész fogalmi rendszer átértékelésének szükségét. Az pedig egy ilyen helyzetben, ahol a fent említett okok akadályozzák a változást, nem egyszerű feladat (igényelné például a már megválaszolt kérdések legalább némelyikének újbóli feltételét).²⁷

Az alapjogokat általánosan védő alkotmányi garancia értelmében a rájuk vonatkozó szabályokat csak törvény állapíthatja meg, de lényeges tartalmukat még törvény sem korlátozhatja.²⁸ A lényeges tartalom korlátozhatatlanságának követelményén túl az Alkotmánybíróság kidolgozta a szükségesség és arányosság tesztjét, amely minden alapjogkorlátozás esetén alkalmazandó. Ez alapján alapvető jog csak akkor korlátozható, ha más jog vagy alkotmányos érték védelme semmilyen más módon nem érhető el, és a korlátozás, illetve annak mértéke e cél eléréséhez feltétlenül szükséges.²⁹

Kérdéses, hogy mi e két, egymástól független garancia viszonya. A leglogikusabb értelmezés az lenne, ha a szükségesség-arányosság tesztje csak azon esetekre vonatkozna, amelyek valamely alapjog *nem lényeges* tartalmát korlátozzák, hiszen minden más korlátozás az Alkotmány által tiltott. Azonban nem biztos, hogy egyáltalán meg lehet határozni, hogy mi tartozik például a szólásszabadság lényeges tartalmához (vajon a fajgyűlölő kifejezések

²³ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, III./2.1.

²⁴ 21/1996. (V. 17.) AB határozat II./1. a) pont.

²⁵ GYÖRFI TAMÁS: *Az alkotmánybíráskodás politikai karaktere*. Budapest: Indok, 2001. 103-104. o.

²⁶ Ld. a tiltott önkényuralmi jelképekről [14/2000. (V. 12.)] és az állami jelképek védelméről [13/2000. (V. 12.)] szóló alkotmánybírósági határozatokat (részletesen ld. a 7. és 8. fejezeteket).

²⁷ A koherenciáról ld. GYÖRFI, i. m. [25. jegyzet] 53-60. o.

²⁸ 8. § (1) és (2) bekezdés.

²⁹ 2/1990. (II. 18.) AB határozat, Sólyom László különvéleménye (ez vált később a testület többségi álláspontjává, ld. a 20/1990. (X. 4.) AB határozatot).

beletartoznak-e? – az Egyesült Államokban igennel, míg Európában jellemzően nemmel válaszolják meg ezt a kérdést). Ha pedig két alapjog kerül összeütközésbe, könnyen előfordulhat, hogy a feszültség feloldása kizárólag valamelyik lényeges tartalmának korlátozása árán következhet be. Itt szükségszerű az eltérés az Alkotmány szó szerinti szövegétől. Az Alkotmánybíróság némelyik határozata elválasztja egymástól a lényeges tartalom korlátozhatatlanságának és a szükségesség-arányosság elvét, mások azonosnak tekintik azokat, míg a legtöbb esetben elegendő a testület számára az alapjog-korlátozáshoz, ha a szóban forgó jogszabály vitatott rendelkezése az utóbbinak megfelel, tehát nem szükségtelen és nem aránytalan.³⁰

Az alapjog-korlátozás alkotmányosságának nem csak annak lehető legkisebb mértéke a szükséges feltétele, hanem a megfelelően nyomós indok is. A korlátozás alapja a szólásszabadság esetében csak valamely „külső” ok lehet, tehát sohasem a szólás tartalma. A külső ok lehet más alapjog védelme, gyakorlásának biztosítása, vagy más olyan érték, amelyet az Alkotmány véd. A korlátozás eltérő, lehetséges indokai a szükségesség vizsgálatakor más súllyal esnek latba, attól függően, mit védenek.

„A vélemény szabadságával szemben mérlegelendő korlátozó törvénynek nagyobb a súlya, ha közvetlenül másik alanyi alapjog érvényesítésére és védelmére szolgál, kisebb, ha ilyen jogokat csakis mögöttesen, valamely »intézmény« közvetítésével véd, s legkisebb, ha csupán valamely elvont érték önmagában a tárgya (pl. a köznyugalom).”³¹

A szólásszabadság korlátozásával kapcsolatban az Alkotmánybíróság időnként megemlített egyéb, speciális szempontokat is, amelyekből azonban nem állt össze egységes rendszer. Korlátozható például a kifejezés módja, formája, ha más módon, illetve formában ugyanaz a tartalom szabadon kifejezhető,³² vagy például alkotmányosnak minősülhet a korlátozás, ha a vizsgált jogszabály egyszerre több olyan érdeket is véd, amelyek külön-külön nem alapoznák meg annak alkotmányosságát (kumulatív hatás).³³

A rendes bíróságok jogalkalmazói tevékenysége elviekben szintén magába foglalja az alkotmányban szereplő alapjogok védelmét. Az *Alkotmány* 70/K. §-a alapján az alapjog megsértésével keletkezett igény bíróság előtt érvényesíthető. Ennek ellenére meglehetősen ritkán fordul elő, hogy bármely bíróság közvetlenül valamely alkotmányi rendelkezésre tekintettel hozzon döntést. Ennek elsődleges oka, hogy a konkrét igény általában hozzákapcsolható valamely egyéb, az adott tényállásra alkalmazható jogszabályhoz. Előfordulhatnak azonban esetek, a szólásszabadsággal összefüggésben is, amikor nincs ilyen, konkrétan felhívható jogszabály, a bíróságok azonban az ilyen esetekben is óvakodnak az Alkotmány közvetlen alkalmazásától.³⁴

Ha egy bíróság egy jogszabály alkotmányellenességét véli felfedezni, az alkotmányossági felülvizsgálat elvégzése céljából az Alkotmánybírósághoz fordul, ő maga nem dönthet a kérdésben.³⁵

Problémákhoz vezethet, és az ítélezési gyakorlat egysége ellen hathat, ha a különböző bíróságok másként értékelik az egyes alkotmánybírósági határozatok hatókörét. Bár az Alkotmánybíróságról szóló törvény³⁶ úgy rendelkezik, hogy „Az Alkotmánybíróság

³⁰ GYÖRFI, i. m. [25. jegyzet] 82-90. és HALMAI GÁBOR – TÓTH GÁBOR ATTILA (szerk): *Emberi jogok*. Budapest: Osiris, 2003. 129-135. o.

³¹ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, V./1.

³² 33/1998. (VI. 25.) AB határozat (sértő, méltatlan kifejezések használatának tiltása az önkormányzati képviselő-testület ülése során; 18/2004. (V. 25.) AB határozat (fajgyűlölő kifejezések).

³³ 14/2000. (V. 12.) AB határozat (tiltott önkényuralmi jelképek).

³⁴ HALMAI – TÓTH, i. m. [30. jegyzet] 224-235. o. – ld. a kérdéstről a 4. fejezetet.

³⁵ BH 1994.1.

³⁶ 1989. évi XXXII. törvény, 27. § (2) bekezdés.

határozata mindenkire nézve kötelező”, nem egyértelmű, hogy ez kiterjed-e a határozat egészére, avagy – és ez a gyakoribb értelmezés – csak annak rendelkező részére. Különösen nagy zavart okozhat ez a lehetséges, eltérő értelmezés a fent említett alkotmányos követelmények esetében, amely formálisan nem kötelezi a jogalkalmazókat, így némelyik közülük követi, némelyik pedig nem. Hasonló helyzet állhat elő, ha például egy büntetőjogi kontextusban meghozott határozatot polgári jogi összefüggésben is alkalmazni kezd némely bíróság, míg mások nem terjesztik ki annak hatályát.³⁷

Érdekes eredményre vezető vizsgálat lehetne annak felmérése, mi a szerepe a jogösszehasonlítás módszerének a szólásszabadság magyar értelmezésében. Az Alkotmánybíróság az első perctől kezdve rendszeresen hivatkozik a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságának, illetve más európai alkotmánybíróságok, valamint az Egyesült Államok Supreme Court-jának ítélezési gyakorlatára. Súlyom László bevallása szerint ennek kezdetben nem volt más célja, mint hogy a magyar jogi gondolkodást formálisan is az „európai normákhoz” kapcsolja, demonstrálja az európai mérce belső alkalmazását, és nem jelentett konkrét segítséget az ügy eldöntéséhez.³⁸ Európaiságunk bizonyításán túl szükséges volt a strasbourgi mérce alkalmazása ahhoz, hogy Magyarország bekapcsolódjon a kialakuló „európai emberi jogi jogharmonizációba”, az „alkotmányjogi *jus commune*” kialakításába.³⁹

Ezen túl azonban szinte megállapíthatatlan, hogy egy külföldi hivatkozás mikor jelentett a testületnek vagy az adott bírónak valódi inspirációt, és mikor csupán olyan tekintélyt, amely saját szavainak is nagyobb súlyt kölcsönöz. Bizonyos ítéletekben azért egyértelműen megállapítható a külföldi – általában amerikai – hatás.⁴⁰ A szólásszabadsággal kapcsolatos döntések külföldi hivatkozásai jórészt meglehetősen esetlegesek, kivételt képez ez alól a strasbourgi joggyakorlat folyamatos figyelembe vétele. A következetlenségből gyanítható, hogy az összehasonlító vizsgálat célja inkább a külső tekintély keresése volt, és ezáltal a bizonyítani kívántak ellen szóló külföldi gyakorlat nem minden esetben került alapos megfontolásra.

Az összehasonlító módszer kétségkívül jelentős veszélyeket is hordoz. Az esetlegesen átvenni kívánt megoldás, a vizsgált külföldi jogrend alapos ismerete nem elegendő az adott társadalom, történelem és kultúra beható ismerete nélkül.⁴¹ Ez alig-alig várható el egy alkotmánybírótól, főleg, ha rengeteg, eltérő jogterülettel is foglalkoznia kell. A veszély különösen jelentős egy olyan újszülött demokrácia esetében, mint amilyen a miénk volt. Az Egyesült Államok szólásszabadság-jogának tisztelete nem szabad, hogy megoldásainak szervesen átvétele felé terelje az alkotmánybírákat, jogtudósokat, hiszen nekünk sokkal inkább a lassan egységesülő európai megoldások felé kell tekintenünk – az Alkotmánybíróság az esetek többségében ennek megfelelően is járt el.

3. ANGLIA

Az angol jogrendszer a legtöbb kérdésben a kontinensről elkülönülve, egyedi válaszokat ad a szólásszabadság összefüggésében felmerült kérdésekre. Mindez egyenesen következik a

³⁷ Ahogyan az a közszereplők jó hírnevének védelme kapcsán született határozat esetében is történt, ld. 36/1994. (VI. 24.) AB határozat, ld. a 6. fejezet 2. 4. 2. pontját.

³⁸ SÓLYOM LÁSZLÓ: Kölcsönhatás az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjoga és a szólásszabadság védelme között Magyarországon. *Állam- és Jogtudomány*, 1996-97/3-4. 151. o.

³⁹ SÓLYOM LÁSZLÓ: Alkotmányosság Magyarországon. Értékek és tények. In *Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára*. Budapest: ELTE-ÁJK, 1994. 231. o.

⁴⁰ Ld. pl. a 30/1992. (V. 26.) és a 36/1994. (VI. 24.) AB határozatokat.

⁴¹ TÓTH GÁBOR ATTILA: A „nehéz eseteknél” a bíró erkölcsi felfogása jut szerephez – beszélgetés Súlyom Lászlóval. *Fundamentum*, 1997/1. 42. o.

sajátos angol jogfejlődésből, bár az utóbbi évtizedek, és különösen az európai egységesítési folyamat a sajátosságok bizonyos lenyesegetését idézte elő.⁴² Anglia, illetve Nagy-Britannia nem rendelkezik egységes, írott alkotmánnyal. A brit alkotmány szabályai az egyes, alkotmányos kérdésekről rendelkező törvényekben, nemzetközi szerződésekben, íratlan szokásjogban lelhetők fel, néha egyáltalán nem könnyű megállapítani, hogy az adott jogszabály az alkotmány részét képezi-e, avagy sem.⁴³ Az alkotmány elsáncolásának ilyen hiánya – a gyakorta ismételt angol válasz értelmében, melyet az értetlenkedő európaiak feltoluló kérdéseire adnak – elősegíti azt, hogy az alkotmányos berendezkedés gyorsabban reagáljon a bekövetkező változásokra. Válaszul azonnal érkezhethet az ellenérv: a kiemelt alkotmányos védelem hiánya kiszolgáltatottá teszi az alapjogok védelmét is. Persze hiba lenne európai, vagy kifejezetten magyar fejjel gondolkodnunk e kérdésről: az angol jogász számára az íratlan szokásjog, vagy a bírói döntésekből megismerhető jog éppúgy kötelező erejű, mint az európainak a többszörösen védett alkotmány előírása. Hosszú-hosszú ideig a szólásszabadság joga sem szerepelt kifejezetten egyetlen alkotmányerejű törvényben (és máshol sem). Ebből eredt az a sajátosság, hogy a szólásszabadságot elsősorban negatív jognak tekintették, amely védekezésül hozható fel egy jogi vita eldöntésekor, és amelyet bármely törvény vagy precedens felülírhat, nem pedig olyan, általános erejű jogként, amelynek elsőbbsége vélelmezett, és amellyel *szemben* kell bizonyítani a jogvita során valamely erősebb jog, vagy magasabb érdek fennálltát.

Albert Dicey híres alkotmányjogi művében ugyan kételkedik, hogy a szólás- és sajtószabadság egyáltalán létezik-e Angliában (mint mondja, a jog tartalma nem más, mint amit egy tizenkét boltosból álló esküdtszék megfelelőnek gondol),⁴⁴ míg korábban William Blackstone alapvető művében nem a személyes szabadságok felsorolásánál értekeznek a szólásszabadságról, hanem a rágalmozás *tort*jával és egyéb károkozásokból eredő igényekkel szembeni kifogások között tárgyalja a sajtó szabadságát,⁴⁵ de a szólásszabadság elve ettől függetlenül, íratlanul is régóta az angol jogrend részét képezte. Blackstone monumentális, az angol jogot ötszáz év után első ízben összefoglaló Kommentárjainak említett szakasza egyébként a sajtó szabadságát csupán az előzetes korlátozás, a cenzúra tilalmával azonosítja, ezzel jóváhagyva minden, az esetleges jogsértést követően alkalmazott szankciót.

A szólásszabadságra vonatkozó joganyag néhány, általában nem átfogó törvényt leszámítva sokáig csupán a *common law* bírói ítéletekből megismerhető jogában rejtett. Az angol alkotmányos rendszer nem ismeri az alkotmánybíróság intézményét, a legfőbb bírói fórum, a törvényhozás második kamarájától egyébként még mindig nem elválasztott Lordok Háza [House of Lords] a jogviták eldöntésének végső fóruma, de a jogszabályok, illetve a korábbi ítéletek alkotmányosságát e testület nem vizsgálja. A Lordok Háza – mely egyben a brit parlament felsőháza is, a bírói testület pedig annak részeként működik – 2008-ban, a *Constitutional Reform Act 2005* rendelkezései alapján bevégezi ítélezési tevékenységét, és átadja azt az újonnan alakuló Supreme Court-nak. A hatalmi ágak ily módon történő szétválasztása azonban nem hozza magával a bíróság hatásköreinek kiszélesítését.⁴⁶

⁴² ROGER SCRUTON mindenestre már elsiratta a korábban ismert, egyedi sajátosságokkal bíró angol jogot, ld. *Anglia, egy eltűnő ideál*. Budapest: Typotex, 2004. 91-106. o.

⁴³ MUNRO, COLIN R.: *Studies in constitutional law*. London: Butterworths, 2002 (2. kiadás); CARROLL, ALEX: *Constitutional and administrative law*. London: Longman, 2002 (2. kiadás).

⁴⁴ DICEY, ALBERT VENN: *Bevezetés az angol alkotmányjogba*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1902. [első megjelenés: 1885]. 223-252. o.

⁴⁵ BLACKSTONE, WILLIAM: *Commentaries on the Laws of England*. London, 1825 (16. kiadás) [első megjelenés: 1765-69]. 4. kötet, 151-152. o.

⁴⁶ Az angol bírósági rendszert összefoglalását ld. ZWEIGERT, KONRAD – KÖTZ, HEIN: *An introduction to comparative law*. Oxford: Clarendon Press, 1998 (3. kiadás). 205-212. o.; DAVID, RENÉ: *A jelenkor*

Az angol jog tehát semmiféle, a kontinensen megszokott alkotmányos garanciával nem rendelkezik az alapjogok tekintetében, ami tájékozatlan külső szemlélőjét akár a kétségbeesésbe is taszajthatná. Mégis, aligha mondaná bárki, hogy Angliában nincs szólásszabadság. A biztosítékok hiányát feszegető kérdésre adott angol válasz alighanem a jog uralmának [rule of law] elvéből, az angol jog kétségkívül létező (és akár London belvárosi utcáin sétálva is érezhető) szelleméből következik. Ekképpen pedig a szólásszabadság igen összetett és olykor bizony ellentmondásoktól egyáltalán nem mentes joga bizonyos törvényekben, számos bírói ítéletben, íratlan szabályokban és az egyre erősödő, közös európai alapjogvédelmi rendszer figyelembe vételében lelhető meg.

Ugyanis, némileg tompítva a kontinentális jogász aggodalmát, 1998 óta kifejezett törvényi (ha úgy tetszik, alkotmányi) védelme is létezik az alapvető jogoknak: a *Human Rights Act* [Az Emberi Jogok Törvénye] ugyanis ebben az évben inkorporálta az Emberi Jogok Európai Egyezményét a brit jogrendbe. Egyesült Államok-béli jogászok számára ez egy kis lépés volt a brit alkotmány „amerikanizálódása” felé,⁴⁷ számunkra, európaiak számára talán inkább helyesnek látszik a lépést „európaizálódás”-nak gondolni, különös tekintettel a strasbourgi bíróság alapjog-harmonizációban betöltött szerepére. Paul Johnson angol történész a vitát salamoni módon oldja fel: szerinte Anglia és Nagy-Britannia a kapocs az Atlanti-óceán túlsópartja és az európai kontinens között⁴⁸ – fogadjuk el ezt alkotmányjogi értelemben is.

Ez az átvétel, amely természetesen az Egyezmény szólásszabadságra vonatkozó 10. cikkére is kiterjed, feltétlenül több a kozmetikánál, és jelentősen alakítja a brit bíróságok és a Parlament alapjogvédelmi gyakorlatát.⁴⁹ Bár a bíróságok már korábban is sokszor figyelembe vették a strasbourgi joggyakorlatot, hiszen Nagy-Britannia a kezdetektől részese volt az egyezménynek, a *common law* pedig már korábban, törvényi deklaráció hiányában is egyre erőteljesebben biztosította az alapjogok védelmét, a törvény hatására az „angol ügyek” száma Strasbourgban jelentősen csökkent.

A *common law* fejlődése a kilencvenes évekre elért a fordulópontig, mely után a szólásszabadságot nem lehetett pusztán másodlagos értéknek tekinteni, hanem az adott ügy eldöntésekor jelentős súllyal figyelembe veendő joggá vált. Ez nyilvánvalóvá válik a közelmúlt bírói ítéleteiből.⁵⁰ Alkotmányi rendelkezés hiányában azonban a szabad szólást továbbra is csak védekezésként, más jogok gyakorlása alóli kivételként lehetett felhívni, amely a Parlament által meghozott törvényekkel egyértelműen korlátozható.⁵¹

Formálisan jelentős változást hozott a *Human Rights Act 1998*. A törvény, mely a brit alkotmány részének tekinthető, a szólásszabadság tekintetében is az Emberi Jogok Európai Egyezményének szövegét veszi át. Azonban mint törvény, nem élvez bármely más törvéynél előkelőbb helyet a jogforrási hierarchiában. Így, és a Lordok Háza alkotmányossági felülvizsgálati hatáskörének hiányában kérdés, hogy mennyiben jelent kiemelt védelmet az alapjogok számára.

nagy jogrendszeri. Összehasonlító jog. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977. 298-305. o.

⁴⁷ GEARTY, CONOR: Reflections on human rights and civil liberties in light of the United Kingdom's Human Rights Act 1998. *University of Richmond Law Review*, 2001. 20. o.

⁴⁸ HELTAI PÉTER: Hol van Európa szelleme? – beszélgetés Paul Johnsonnal. *Heti Válasz*, 2005. december 22. 103. o.

⁴⁹ BARENDT, i. m. [11. jegyzet] 39. o.

⁵⁰ Ld. pl. *R. v. Central Independent Television plc* [1994] Fam 192, 203 CA – Lord Hoffmann véleményét; *Reynolds v. Times Newspapers* [2001] 2 AC 127, 207 – Lord Steyn véleményét; *R. v. Home Secretary, ex p. Simms* [2000] 2 AC 115, 127 HL – szintén Lord Steyn véleményét.

⁵¹ BARENDT, i. m. [11. jegyzet] 41. o.

A törvény hatálya elvileg csak az állami szervekre, hatóságokra terjed ki, magánszemélyekre és magánszervezetekre nem.⁵² A bíróságok természetesen az előbbieket közé tartoznak, így számukra előírt kötelezettség, hogy a törvényben foglalt jogok érvényesülését biztosítsák munkájuk során, tehát a jogvita eldöntésekor. Ily módon, közvetve mégis csak érvényesül a törvény az állami szférán kívül is, például magánszemélyek és a sajtó közötti vitákban.⁵³

A sajtó védelmére egyébiránt az Egyezményhez képest még egy garanciát építettek be a törvénybe: a 12. szakasz alapján a szólásszabadság kiemelt védelme a sajtóra tekintettel általános alapelv. A rendelkezés értelmében a szólásszabadság jogára fokozott figyelemmel kell lenni, mielőtt a bíróság olyan szankciót alkalmazna, amely gyakorlását csorbítaná, előzetes korlátozás (a megjelenés megakadályozása jogsértés lehetősége miatt) pedig csak akkor lehetséges, ha a kérelmező bizonyítja, hogy nagy valószínűséggel megállapítható lenne majd a jogsértés.⁵⁴ Ez a speciális védelem elsősorban azért került be a törvénybe, mert a sajtó jelentős része attól tartott, hogy az Egyezmény átvételével nem csak az annak 10. cikkében szereplő szólásszabadság, hanem a 6. cikkben található magánszféra védelme is megerősödik – utóbbi a sajtó kárára. Ez a kiemelt védelem nem jelent mindenképpen felettséget, hiszen maga a 10. cikk (2) bekezdése is meghatároz olyan szempontokat, amelyek alapján a szólás korlátozható, de azért erősíti a szólásszabadság „pozícióit”.

A bíróságoknak valamennyi jogszabályt úgy kell értelmezniük – bár a törvény maga egyenrangú a többivel –, hogy az kompatibilis legyen az egyezményben foglalt jogokkal.⁵⁵ Ha a vizsgált törvénynek nem lehetséges olyan értelmezést adni, amely összefér például a szólásszabadság jogával, a bíróság deklarálja az összeférhetetlenséget.⁵⁶ Ezek után az illetékes miniszter gyorsított eljárásával módosíthatja a szóban forgó törvényt, amennyiben úgy véli, hogy valamely kényszerítő ok [compelling reason] ezt kívánja, de ez nem előírt kötelezettség a számára, így hatályban is hagyhatja a korlátozó törvényt.⁵⁷ A törvény mindazonáltal egy igen érdekes kapcsolatrendszer, szükségszerű dialógus lehetőségét teremtette meg a kormányzat, a Parlament és a bíróságok között,⁵⁸ amelynek, az angol politikai kultúra ismeretében nem szükségszerű végeredménye az, hogy a kormányzat, hatalmi helyzetének kihasználásával a felmerülő kétségek megfontolása és a különféle érdekek figyelembe vétele nélkül döntsön (vagy kerülje el a döntést).

Ezeket túl is, az angol bírói kar kötelezően figyelembe kell, hogy vegye a strasbourgi Bíróság döntéseit,⁵⁹ azok azonban – az angol felfogás szerint – semmilyen módon nem kötik meg a kezét. Az Egyezmény átvétele nem befolyásolja a *common law* további fejlődését, tehát a szólásszabadság jogának olyan megnyilvánulásai, melyeket a strasbourgi gyakorlat esetleg az angolhoz képest kevésbé véd, továbbra is a régebbi védelmet élvezhetik.⁶⁰

⁵² 6. szakasz (1) bekezdés.

⁵³ HUNT, MURRAY: The “horizontal effect” of the Human Rights Act. *Public Law*, 1998. 423. o.

⁵⁴ Az előzetes korlátozás lehetőségeiről, a hajdani cenzúrához való viszonyáról ld. az 5. fejezetet.

⁵⁵ 3. szakasz.

⁵⁶ 4. szakasz.

⁵⁷ 10. szakasz (2) és (3) bekezdés. A törvény 2000. októberi hatályba lépése után eltelt hat esztendőben a brit bíróságok 15 alkalommal deklarálták az összeférhetetlenséget, a fellebbviteli fórumok ebből 10-et fenntartottak, de ezek közül egyik sem érintette a szólásszabadság jogát – ebből is arra lehet következtetni, hogy a törvény e tekintetben nem hozott forradalmi változást. Ld. KROTOSZYNSKY, RONALD J. JR.: *The First Amendment in cross-cultural perspective. A comparative legal analysis of the freedom of speech*. New York, London: New York University Press, 2006. 190. o.

⁵⁸ HICKMAN, TOM R.: Constitutional dialogue, constitutional theories and the Human Rights Act 1998. *Public Law*, 2005. 306. o.

⁵⁹ 2. szakasz (1) bekezdés a) pont.

⁶⁰ 11. szakasz.

Nagyon érdekes megfigyelni az angol jogrendszer viszonyát más ország jogi megoldásaihoz. A strasbourgi gyakorlat figyelembe vétele természetesen egyre erősödő tendencia. Ezen túl is szívesen alkalmazzák a bíróságok a jogösszehasonlítás módszerét, elsősorban más *common law* országok megoldásait vizsgálva. Ausztráliával, Kanadával, Új-Zélanddal szemben némileg még ma is érezhető egyfajta „birodalmi öntudat”, és az angol jog felsőbbrendűségének vélelmezése. Az Egyesült Államok jogi megoldásait általában véve már komolyabb súllyal vizsgálják az angol bírák, de ez a figyelembe vétel éppen a szólásszabadság területén nem jelentkezik nagy erővel. A kilencvenes évektől kezdve más államok joga, például a német alkotmánybírói gyakorlat is fokozatosan került be a vizsgálatok homlokterébe egy-egy döntés meghozatala során.⁶¹ A jogéletben is tapasztalható angol önérzet fokozatosan enyhült, és ma már sokkal nagyobb nyitottság figyelhető meg a külföldi megoldások irányában, mint néhány évtizeddel korábban.⁶²

4. EGYESÜLT ÁLLAMOK

A négy évvel az Egyesült Államok Alkotmányának elfogadása után megszületett Első Kiegészítés [First Amendment] így rendelkezik:

1. § *A Kongresszus nem alkot törvényt* vallás alapítása vagy vallás szabad gyakorlásának eltiltása tárgyában; *nem csorbítja a szólás- vagy sajtószabadságot*; nem csorbítja a népnek a békés gyülekezéshez való jogát, valamint azt, hogy a kormányhoz forduljon panaszok orvoslása céljából.⁶³

Talán egyetlen hasonló alkotmányi rendelkezés sem okozott ekkora vitát, mint ez a néhány sor, amely – többek között – a szólásszabadságról rendelkezik. A legszélsőségesebb – és a Legfelső Bíróságban többségre soha szert nem tevő – ún. *textualista* álláspont szerint a „nem alkot törvényt” pusztán azt jelenti, amit mond. Az e nézetet lehangsúlyosabban képviselő Hugo Black bíró értelmezésének megfelelően tehát a szólásszabadság egyszerűen korlátozhatatlan.⁶⁴ Arra alapozza elméletét, hogy senkinek, tehát a bírácoknak sincs lehetősége arra, hogy az Első Kiegészítés megszövegezőit felülbírálják, a szavakat jelentésük alapján kell értelmezni, mert az tükrözi egyedül pontosan alkotóinak szándékát. Még saját érvrendszerét alkalmazva is felhozható több ellenérv Black álláspontjával szemben: ha szó szerint értelmezzük a szöveget, az csak a Kongresszusra terheli a tartózkodás kötelezettségét, így tehát egyéb állami szervek, az egyes államok vagy a kormány minden további nélkül korlátozhatják a szabad szólást. A szövegezők szándékának kiolvasása sem lehetséges egyértelműen a pusztá szövegből, mert alig néhány évvel az Első Kiegészítés elfogadása után ugyanők hoztak a szólásszabadságot alapjaiban korlátozó törvényt (az ún. Lázítási törvényt, *Sedition Act*, 1798), ebből pedig az következik, hogy a jogot ők sem vélték korlátozhatatlannak. Figyelembe kell venni azt a körülményt is, hogy az USA Alkotmánya eredetileg nem az emberi jogok szempontjából határozta meg az új állam kereteit: a cél sokkal

⁶¹ ANDENAS, MADS – FAIRGRIEVE, DUNCAN: Introduction: Finding a common language for open legal systems. In GUY CANIVET – MADS ANDENAS – DUNCAN FAIRGRIEVE (szerk.): *Comparative law before the courts*. London: British Institute of International and Comparative Law, 2004. xxx. o.

⁶² Kiválóan összefoglalják e változást Lord Bingham szavai, ld. *Fairchild v. Glenhaven Funeral Services* [2003] 1 AC 33.

⁶³ KOVÁCS ISTVÁN – SZABÓ IMRE (szerk.): *Az emberi jogok dokumentumokban*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980 (2. kiadás). 127. o. – kiemelés tőlem.

⁶⁴ Black bírói véleményeiben ld. *Barenblatt v. United States*, 360 US 109, 143-44. (1959) és *Smith v. California*, 361 US 147, 157 (1959), cikkekben kifejtve ld. BLACK, HUGO: The Bill of Rights. *New York University Law Review*, 1960. 865. o.; és CAHN, EDMOND: Justice Black and First Amendment “absolutes”: a public interview. *New York University Law Review*, 1962. 549. o.

inkább a szövetség állam túlhatalmának korlátozása volt, a tagállamok szabadságát megóvandó. Mindez az Első Kiegészítés szövegezéséből is kiviláglik.

A Bíróság többsége soha nem osztotta Black bíró véleményét. Azzal élesen ellentétes álláspontot fogalmazott meg Felix Frankfurter bíró, aki szerint nincsenek abszolút jogok, és az összeütköző érdekeket az adott tényállásban mérlegre téve a bíróság dönthet a szólásszabadság és más alapvető jogok korlátozásáról. A versengő érdekek közötti döntés jobban szolgálja a köz érdekét, mintha rugalmatlan dogmák alkalmazása alapján születne meg a bíróság ítélete.⁶⁵

A Bíróság kikristályosodott szólásszabadság-védelmi rendszere később a két nézet közötti utat járta be: a jog meglehetősen rugalmatlan szabályok által védett, az egyéb érdekek alapvetően háttérbe szorulnak, de a szólás mégsem korlátozhatatlan.

A szólásszabadság korlátozásának alkotmányi tilalma, még ha nem is teljes, de mindenképpen kiterjed valamennyi állami szervre, egy 1925-ös legfelső bírósági döntés óta pedig a tagállamokra, illetve azok szerveire is.⁶⁶ Nem terjed ki viszont az állampolgárokra és a magánszervezetekre, azaz a sajtóra sem, tehát például egy cikk vagy hirdetés közlésének megtagadásakor nem lehet az Első Kiegészítésben foglalt jogra hivatkozni a döntéssel szemben.

A szólásszabadság értelmezésében a legnagyobb szerep a Legfelső Bíróságé. Az alkotmánybíráskodás születési helye is az Egyesült Államokban volt, a híres *Marbury v. Madison* ügy⁶⁷ mondta ki azt 1803-ban, hogy az Alkotmánnyal ellentétes törvény semmis. Az alkotmányos felülvizsgálat pedig a bíróságok, minden bíróság feladata, végső fokon a szövetségi Legfelső Bíróságé. E széles hatáskörével – melybe természetesen beletartozik az alkotmányos jogot sértő, vagy csak egyébként rossznak vélt bírói ítélet megváltoztatása is – a bíró azonban *elvileg* csak akkor élhet, ha nemcsak az világos, hogy a jogalkotó hibát követett el, hanem az is, hogy a hiba egészen nyilvánvaló – olyannyira, hogy racionális alapon nem is vitatható.⁶⁸ Az amerikai Legfelső Bíróság tehát egyszerre látja el az általunk ismert legfelsőbb bíróságok és alkotmánybíráskodások feladatait.

A Legfelső Bíróság azonban nem képes a tömören megfogalmazott alkotmány-szövegből kiolvasni azt, hogy milyen korlátozás minősül alkotmányba ütközőnek, ezért lényegében a szövegtől függetlenedett, saját, önálló értelmezési rendszert alkotott meg, egyfajta Alkotmányon kívüli, bírói ítéletekre épülő, „*common law* Alkotmányt”.⁶⁹ Lehet a döntés jó vagy rossz, de az semmiképpen sem az Alkotmány szövegéből következik.⁷⁰ Ez pedig azzal a hatással is jár, hogy a testület a saját maga, legalábbis tagjainak többsége által vallott értékeket, elveket viszi bele a folyamatos értelmezésbe, a szabadság fogalma így azt fogja jelenteni, amit arról a bíróság gondol.⁷¹ A bíróság döntéseinek hatósugara, jórészt e sajátosságának köszönhetően egyébként is jóval szélesebb körű, mint pusztán a jogvita

⁶⁵ *Dennis v. United States*, 341 US 524-25. (1951). Ld. még FEINBERG, JOEL: *Társadalomfilozófia*. Budapest: Osiris, 1999. 119-120. o.

⁶⁶ *Gitlow v. New York*, 268 US 652, 666 (1925).

⁶⁷ 1 Cranch 137 (1803).

⁶⁸ DWORKIN, RONALD: *Freedom's law. The moral reading of the American constitution*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1996. 338. o.

⁶⁹ STRAUSS, DAVID A.: Freedom of speech and the common-law constitution. In LEE C. BOLLINGER – GEOFFREY R. STONE (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002. 32. o.

⁷⁰ KURLAND, PHILIP B.: The irrelevance of the Constitution: the First Amendment's freedom of speech and freedom of press clauses. *Drake Law Review*, 1979/80. 12. o.

⁷¹ BORK, ROBERT H.: Neutral principles and some First Amendment problems. *Indiana Law Journal*, 1971. 5-6. o.

eldöntése, esetleg a jogszabály megsemmisítése. Ítéletei közvetve befolyásolják a társadalmi viselkedési normákat, egyfajta oktatási, nevelési és kulturális funkciót is betöltve.⁷²

A szólásszabadság joga mögött álló értékek a Legfelső Bíróság gyakorlata szerint, ha egységben kívánjuk szemlélni őket, meglehetősen színes képet mutatnak. Az egyik alapvető elv a demokrácia működésének elősegítése, „a közügyekről folytatott zavartalan, erőteljes, nyílt vita”,⁷³ emellett, és ezzel összefüggésben a bíróság gyakorlatában megjelenik a „gondolatok piacának” elmélete is,⁷⁴ igazolva például a fajgyűlölő kifejezések megengedhetőségét, miközben kezdettől fogva erőteljesen jelen van a Bíróság ítéleteiben az Államtól való óvakodás, mint a jog egyik jelentős súlyú alátámasztása. Az individualista nézetek látszólag nem jelennek meg hangsúlyosan az egyes ítéletekben, de a hamisítatlan amerikai individualizmus szelleme az Első Kiegészítés mára rendkívül összetetté vált értelmezésének egészét belengi. Tetten érhető a hatása például a fajgyűlölő kifejezések megengedésében éppúgy, mint az Egyesült Államok lobogójának meggyalázását a szólásszabadság nevében lehetővé tevő ítéletekben.⁷⁵ A jogot alátámasztó érdekek tehát sokszínűek, és olykor ellentétbe is kerülhetnek egymással.⁷⁶

A jogvita eldöntésekor a bíróságnak alapesetben a szabad szólás elsőbbségét kell vélelmeznie, és ez a vélelem csak igen nehezen dönthető meg. Ez – általában véve – még azokban az esetekben is igaz, ahol a szólás másnak a személyhez fűződő jogát (például emberi méltóságát) sérti meg. Az egyéni szabadság és az egyenlőség alapértékei közül tehát a szólásszabadság értelmezésében előbbi a hangsúlyosabb.⁷⁷

A felmerülő viták feloldására az amerikai joggyakorlat egy, az európaiától teljesen eltérő módszert dolgozott ki. Míg Európában az adott ügy eldöntésekor minden egyes alkalommal mérlegre teszik a szembenálló érdekeket, és bár vannak olyan „irányelvek”, amelyek befolyásolják a mérlegelés eredményét (például a politikai szólás fokozott védelme, a korlátozás szükségessége-arányossága stb.), az soha nem előre meghatározott, tehát mindig az adott tényállástól függ, és így mindig a bíróság által az adott helyzetben erősebbnek ítélt érdek kerekedik felül. Ezzel szemben az Egyesült Államok, a szólásszabadsággal kapcsolatos viták eldöntésénél alkalmazott módszerének az alapja nem az *ad hoc* mérlegelés, hanem a szigorú kategorizálás. A vizsgált szótást a bíróság besorolja valamely, előre meghatározott kategóriába, amely lehet fokozottan, vagy éppen kevésbé védett. A szóval szembenálló korlátozást is megvizsgálja, és azt is besorolja a korlátozások előre meghatározott valamely csoportjába. A vita feloldása, a szemben álló érdekek közötti eredményhirdetés attól függ, melyik kategóriába került a szó, és melyikbe annak korlátozása. Az egyes kategóriákon belül ezen felül még egyéb elvek is figyelembe veendőek, amely után a bírónak viszonylag szűk mozgásteret marad, feladata elsősorban a kategorizálás elvégzésére és az elvek alkalmazására korlátozódik. A módszer mellett érvelők szerint annak legfőbb előnyei közé tartozik, hogy kiküszöböli az állandó bírói mérlegelés szükségét, ezáltal a bírói tévedés folyamatos – nagyobb – esélyét, valamint kiszámíthatóbbá teszi az ítélezést. Azonnal

⁷² BOLLINGER, LEE C.: *Images of a free press*. Chicago: University of Chicago Press, 1991. 42. o.

⁷³ *New York Times v. Sullivan*, 376 US 254 (1964).

⁷⁴ Elsőként az *Abrams v. United States*, 250 US 616 (1919) ügyben, Holmes bíró különvéleményében, a későbbiekben a bíróság többsége által elfogadott elvvé válva.

⁷⁵ *Pl. Street v. New York*, 394 US 576 (1969), *Texas v. Johnson*, 491 US 397 (1989), *United States v. Eichman*, 486 US 310 (1990).

⁷⁶ FELDMAN, DAVID: Content neutrality. In IAN LOVELAND (szerk.): *Importing the First Amendment. Freedom of expression in American, English and European law*. Oxford, Portland, Oregon: Hart Publishing, 1998. 141-146. o.

⁷⁷ SCHAUER, FREDERICK: The exceptional First Amendment. *Harvard University, John F. Kennedy School of Government, Faculty Research Working Paper Series*, RWP 05-021, February 2005. 22-23. o.

megfogalmazhatóak az ellenérvek is: a rigorózus kategóriák alkalmazásával az ítélet és az egész joggyakorlat nem képes a való világ változásaira reagálni, nincs lehetőség az egyedi mérlegelésre, ez pedig méltánytalanságokhoz vezethet, hiszen minden ügy körülményei mások. A módszer pedig amúgy sem küszöböli ki a mérlegelést, szintúgy igényli azt, csak éppen kizárólag az egyes kategóriákon belül, és az arra vonatkozó elvek alkalmazása után.

A vizsgált szólás elsősorban aszerint kategorizálendő, hogy mennyire „értékes”. Két csoport létezik a bíróság gyakorlatában, az „értékes” [high value] és a „kevésbé értékes” [low value] szólások csoportja. Nem feltétlenül könnyű meghatározni, hogy az adott szólás melyikbe tartozik. A *Chaplinsky v. New Hampshire* döntés⁷⁸ indoklása alapján kevésbé értékes, vagy értéktelen szólásnak minősülnek az ún. „támadó szavak” [fighting words], amelyek egyrészt minden tartalom nélküli, sértő gyalázkodások, másfelől alkalmasak arra, hogy a címzettből erőszakos reakciót váltsanak ki. Hogy mi az a szólás, ami már nem minősül kritikának, csak szimpla gyalázkodásnak, persze vitatható, és a későbbi ítéletek fényében ez a kategória már meghaladottnak látszik. Kevésbé értékes szólások még az „obszcén” [obscene], „bujálkodó” [lewd], „profán” [profane], illetve rágalmozó kifejezések is.⁷⁹ A *Chaplinsky-döntés*, még ha az ott felsorolt kategorizálás részben meghaladott is, és semmiképpen nem kimerítő jellegű, azért fontos, mert elsőként szentesítette a *high-low value* megkülönböztetést, amely mára általánosan elfogadott, és részleteiben kidolgozott elv lett a bíróság gyakorlatában.

A *high value* kategóriáján belül is van még fokozottabban védett szólás, ennek határai sem egyértelműek – folyamatos a vita az Első Kiegészítés „központi jelentésének” [central meaning] meghatározása érdekében. Vitathatatlanul a szólásszabadság középpontjában helyezkedik el például a közélet vitáiban való bármiféle véleménynyilvánítás, a közéleti szereplők bírálata.

Low value, tehát kevésbé értékes, ezáltal kevésbé védendő szólásnak számít többek között az üzleti célú szólás, így a reklámok, a magánszemélyek magántermészetű ügyekkel összefüggő rágalmozása, az obszcén kifejezések, azok a szólások, amelyek nem rendelkeznek „a legcsekélyebb társadalmi fontossággal sem.”⁸⁰

Természetesen a kevésbé értékes szólások is élveznek bizonyos fokú védelmet, korlátozásuk azonban jóval enyhébb feltételekkel lehetséges, mint az értékesebb szólások esetében.⁸¹ Eltérő, komplex és meglehetősen megcsontosodott szabályok léteznek a szólások valamennyi elképzelhető fajtájára, legyen az rágalmozó, fajgyűlölő, politikai, üzleti célú stb. Ahhoz azonban, hogy a bíróság döntsön a korlátozás alkotmányosságáról, magát a korlátozást is vizsgálnia kell, és a megfelelő kategóriába kell besorolnia.

A korlátozás szemügyre vételekor meg kell vizsgálni, hogy az a szólás tartalma ellen irányult-e, avagy sem [content-based, content-neutral]. A tartalomra irányuló korlátozásokat, tehát amelyek kifejezetten annak jogsértő tartalma miatt korlátozzák a szólást (például a rágalmozás, lázítás, obszcén kifejezések, félrevezető reklámok tiltása), „szigorú vizsgálat” alá kell vonni. Vizsgálni kell, hogy van-e olyan kényszerítő ok, amely a korlátozást indokolja, és vajon az elérni kívánt cél nem lenne-e más, kevésbé korlátozó eszközzel megvalósítható. Ezzel szemben a „tartalom-semleges” korlátozások (például a tüntetések megtiltása este 11

⁷⁸ 315 US 568 (1942).

⁷⁹ Utóbbi kategóriák mindegyikével foglalkozom majd a későbbiekben.

⁸⁰ *Roth v. United States* 354 US 476, 484 (1957).

⁸¹ Egyes szerzők tagadják a *high-low value* megkülönböztetés jogosságát, de a bírói gyakorlat erről nem vesz tudomást. Ld. pl. ALEXANDER, LARRY: Low value speech. *Northwestern University Law Review*, 1989. 547. o.

után, a szórólapozás megtiltása magántulajdonú bevásárlóközpontban) esetében csupán azt kell vizsgálni, vajon a tiltás megfelel-e az ésszerűség követelményeinek.⁸²

Ha a korlátozás a tartalom ellen irányul, a következő lépésben meg kell vizsgálni azt, hogy diszkriminál-e a nézőpontok között, azaz csak bizonyos meghatározott álláspontok kifejezését, vagy egy adott témával kapcsolatos valamennyi álláspont kifejtését tiltja-e [viewpoint discrimination, viewpoint-neutrality]. Előbbi esetben, tehát a tartalomra irányuló, és a tartalmak között diszkrimináló korlátozások esetében szinte teljesen bizonyos, hogy a Legfelső Bíróság megállapítja az alkotmányellenességet. Egy ízben például azért semmisített meg egy városi rendeletet, mert az csak olyan tárgyak köz- vagy magánterületen történő elhelyezésével megvalósuló szólásokat tiltott, amelyekről a közlő tudja, hogy címzettjében riadalmat vagy indulatot gerjesztenek, annak faja, bőrszíne, meggyőződése, vallása vagy neme alapján. Amikor a rendelet alapján elítélték azokat a fiatalokat, akik egy fekete család kertjében keresztet égettek, a Legfelső Bíróság megsemmisítette a rendelkezést, mondván, az diszkriminál a nézetek között, és nem tiltja például olyan tárgyak kihelyezését, amelyek a címzett pártszimpátiája vagy nemi identitása alapján okoznak benne riadalmat vagy indulatot. Még ha az elérni kívánt cél alkotmányosan megengedhető is volt, a korlátozható nézetek közötti önkényes válogatás nem, mondta a Bíróság.⁸³ A szigorú vizsgálatra természetesen akkor is szükség van, ha nem bizonyos nézeteket, hanem a bizonyos témákról folytatott vita teljes egészét kívánja korlátozni az adott jogszabály, vagy amely nem a téma, hanem a közlő személye alapján kíván diszkriminálni (például adókedvezmény megadása/megtagadása révén).⁸⁴ A téma [subject matter] alapján történő korlátozás (például csak a kifejezetten politikai reklámok korlátozása) általában véve inkább megengedett, mint a nézőpont alapján történő diszkrimináció, de ez nem minden esetben érvényesülő elv.⁸⁵

A tartalomra irányuló korlátozások azért különösen veszélyesek, mert esetükben mindig fennáll a veszély, hogy a közvita torzul, az Állam visszaél hatalmával, és így bizonyos álláspontok kitiltásra kerülnek a gondolatok piacáról.

A tartalom-semleges korlátozások esetében elegendő az ésszerűség vizsgálata. A korlátozás általában véve megengedett, ha az csak időbeli, helybeli és módbeli korlátozást jelent [time, place, manner], nem pedig teljes tiltást, (például a gyülekezés korlátozását este 10 után, bizonyos, védett helyszíneken akár egész nap, vagy a túlzott mértékű szemetelés megelőzése érdekében).

A tartalom-semleges korlátozás persze – mivel hatókörén belül teljes tiltást jelent – mennyiségileg több szólást korlátozhat, mint a tartalomra irányuló. A közvita eltorzulásától való óvakodás azonban eldönti az ebbéli aggályokat: a repülőtéren történő adománygyűjtés és az ezzel kapcsolatos agitálás teljes tiltása alkotmányos korlátozás,⁸⁶ míg a fenti esetben a meglehetősen szűk érvényű, de a tartalomra irányuló korlátozás, mely a keresztégetések ellen irányult, megengedhetetlen.⁸⁷

A szólásszabadság határainak megvonásakor számos – részben általánosan érvényesülő, részben pedig csak bizonyos szólásokra alkalmazandó – elvet is figyelembe kell venni.

⁸² A tartalomkorlátozással kapcsolatban ld. GEOFFREY STONE cikkeit: Content-neutral restrictions. *University of Chicago Law Review*, 1987. 46. o.; Content regulation and the First Amendment. *William and Mary Law Review*, 1983. 189. o.

⁸³ *R. A. V. v. St. Paul*, 505 US 377 (1992).

⁸⁴ STONE, GEOFFREY R.: Restrictions of speech because of its content: the peculiar case of subject-matter restrictions. *University of Chicago Law Review*, 1978. 81. o.

⁸⁵ SADURSKI, WOJCIECH: *Freedom of speech and its limits*. Boston: Kluwer Academic Publishers, 1999. 138. o.

⁸⁶ *International Society for Krishna Consciousness, Inc. v. Lee*, 112 S Ct 2701, 2705-09 (1992).

⁸⁷ SUNSTEIN, CASS R.: Half-truths of the First Amendment. *University of Chicago Legal Forum*, 1993. 41-43. o.

A szólásszabadság korlátozásánál az egyik meghatározó elv a „világos és jelenvaló veszély” [clear and present danger] elve. Az elv jelenlegi, kikristályosodott formája alapján bizonyos szólások (főként a szigorúan védett „politikai szólás”-nak minősülő lázítás az alkotmányos rend ellen és a fajgyűlölő kifejezések) csak akkor korlátozhatóak, ha világosan látható veszélye áll fenn annak, hogy a szólás hatására annak befogadói azonnali jogsértéseket kövessenek el, például zavargásokat robbantsanak ki, vagy bántalmazzák a gyalázott csoport tagjait.⁸⁸

Általánosan érvényesülő elv, hogy a bíróságok óvakodnak mindenféle előzetes korlátozástól, tehát csak akkor tiltható meg a publikáció a megjelenés előtt, ha bizonyítható, hogy a tiltás hiányában közvetlen, azonnali és helyrehozhatatlan károsodás következne be.⁸⁹

A korlátozás nem lehet túlságosan „széles” [overbreadth], azaz nem terjeszkedhet túl az indokolt mértéken, és nem terjedhet ki olyan szólásokra is, amelyek korlátozása nem indokolt.⁹⁰ A korlátozás nem lehet pontatlan sem [vagueness], amelyből nem derül ki, milyen szólások esnek a körébe.⁹¹

A korlátozás alkalmazásánál figyelni kell arra, hogy ne álljon fenn a „csúszós lejtő” [slippery slope] veszélye. Ez az elv azt feltételezi, hogy akadhatnak olyan szólás-korlátozások, amelyeket, ha alkotmányosnak is nyilvánítunk, mert történetesen megfelelnek minden fent említett, szükséges alkotmányossági követelménynek, súlyos károkat okozhatnak, mert elfogadásuk után semmi nem akadályozza meg a jogalkotót, hogy rájuk hivatkozva újabb korlátozásokat vezessen be, immáron megengedhetetlen mértékben korlátozva szólást – a szólásszabadság védelme ezzel kerülne a csúszós lejtőre, ahol nincs megállás. Példaként hozza minderre Frederick Schauer a *Lynch v. Donelly* ügyben⁹² felmerült érveket: ha alkotmányosnak tekintjük, és megengedjük, hogy egy városka saját főterén karácsonyi kiállítást szervezzen, ahol a kereszténység különböző szimbólumait is felhasználják, a következő lépés, hogy közterületen vallási szertartásokat szervezzenek, majd azután azokon városi tisztségviselők is részt vegyenek, és ily módon előbb-utóbb eljutunk az egyházak állami eszközökkel történő támogatásáig. Sajátos, hogy a csúszós lejtő elve az ellenkező irányú érvelésben is felhasználható: ha megtiltjuk, hogy a városka főterén karácsonyi kiállítás szerveződjön, mert tiszteletben kívánjuk tartani az Állam világnézeti semlegességét, a következő lépés lehet, hogy minden állami intézményben megtiltjuk a vallás említését is, a Biblia oktatását megszüntetjük irodalomórán, levesszük a vallásos témájú képeket az állami tulajdonú múzeumokból, végül pedig megszüntetjük az egyházi épületeknek a rendőrség és a tűzoltóság általi védelmét.⁹³

A csúszós lejtő veszélye esetén tehát maga a korlátozás alkotmányosan megengedhető, nem széles és nem pontatlan, de fennáll a veszély, hogy elfogadása esetén nem lehet majd megakadályozni a többi, immáron alkotmányellenes korlátozást. Ez az érvelés kerül elő például a fajgyűlölő – pusztán gyalázkodó – kifejezések korlátozása körüli vitákban is, amelyet az amerikai jog rendkívül széles körben véd, mindezt azonban elsősorban nem azok értékére vagy hasznosságára alapozza, nem is az egyén szabad szóláshoz való jogára, hanem

⁸⁸ *Brandenburg v. Ohio*, 395 US 444 (1969).

⁸⁹ *New York Times v. United States*, 403 US 713 (1971).

⁹⁰ Note, The First Amendment overbreadth doctrine. *Harvard Law Review*, 1974. 844. o. és KROKOVAY ZSOLT: Szélesség – egy alkotmányos mérce. *Világosság*, 1993/2.

⁹¹ STONE, GEOFFREY R. – SEIDMAN, LOUIS M. – SUNSTEIN, CASS R. – TUSHNET, MARK V. – KARLAN, PAMELA S.: *The First Amendment*. New York: Aspen Publishers, 2003 (2. kiadás). 122-124. o.

⁹² 465 US 668 (1984).

⁹³ SCHAUER, FREDERICK: Slippery slopes. *Harvard Law Review*, December 1985. 381. o. – a Legfelső Bíróság döntése alapján egyébként a karácsonyi városi kiállítás rendezése nem ütközik az Első Kiegészítés semlegességet előíró rendelkezésébe.

arra, hogy ha megengedjük az ilyen kifejezések korlátozását, akkor előbb-utóbb olyan korlátozások is akadnak majd, amelyek valamely értékes tartalomra vonatkoznak, legalábbis olyanokra, amelyek részt kívánnak venni a közélet vitáiban.

Logikai összefüggés a korlátozások között nincsen, a csúszós lejtő nem a dominóelv működését feltételezi, hanem inkább arra az empirikus tapasztalásra épül, hogy ha valamit valakinek megengedünk, akkor a későbbiekben újabb és újabb követelésekkel áll majd elő.⁹⁴ Ez pedig az Állam esetében különösen veszélyes lenne, és a szólásszabadság túlzott korlátozását okozhatja. Persze érvelhetünk a csúszós lejtő ellenében, az Állam ugyanis nem a szomszéd kisgyermek, akire ez az elv igaz lehet, és a szóláskorlátozások különféle eszközökkel a szükséges, lehető legkisebb mértékre szoríthatóak.

A szólásszabadság értelmezésében minden lehetséges ponton felbukkan a gyanakvás az Állammal, a kormányzattal szemben. Ez az oka annak, hogy az amerikai, legalábbis a túlnyomó többség által vallott felfogás irtózik a szólásszabadság bármiféle olyan korlátozásától, amely a hozzáférés kiegyensúlyozását, a véleménypluralizmus megteremtését célozza. A sajtóban nem léteznek az objektivitást, a kiegyensúlyozottságot előíró szabályok, nem létezik jog a válaszadáshoz, helyreigazításhoz. A felfogás, amely szerint az Állam a szabad szólás legveszedelmesebb potenciális ellensége, nem teszi lehetővé, hogy a közvita magánszervezetek, tehát a sajtó által történő eltorzítása ellen bármiféle jogi eszköz kerüljön alkalmazásra.

A szólásszabadság jogának speciális esetére, ha úgy tetszik, „az anyajog gyermekének” tekinthető sajtószabadságra vonatkozó joganyag Európában jelentős mennyiséget képvisel, a sajtót részletes rendelkezések, külön törvények szabályozzák a hozzáférés kiegyenlítése érdekében (is). Ezzel szemben a sajtószabadság az Egyesült Államokban a szólásszabadsághoz képest marginális kérdés, hiszen az állami beavatkozás tilalmából eredően a sajtóban megvalósuló szólásszabadság kérdéseit az amerikai szabályozás nem érinti. Meglehetősen groteszk eredményre vezet mindez, hiszen így az USA joggyakorlata, jogirodalma és tudománya a szólásszabadság gyakorlásának „alapesetét”, például az utcai szónokot tekinti az alapjog értelmezésekor kiindulópontnak, alapvető modellnek, míg a jóval nagyobb hatású, fontosságú sajtó teljes egésze – tartalmát tekintve – szinte korlátozatlanul működik.⁹⁵ Részletes szabályok írják elő, hogy mit lehet és mit nem lehet mondani, miközben a sajtót az így meghatározott korlátok tiszteletben tartásán felül nem terheli egyéb kötelezettség.

Talán kiderült ebből az áttekintő összefoglalásból, hogy az Egyesült Államok szólásszabadság-joga jóval komplexebb és bonyolultabb, mint az európai jogrendszerek megoldásai. Olyan kérdéseket is a szólásszabadság körébe utal, és jellemzően a annak javára dönt el, amelyekről Európában nem is gondolnánk, hogy alkotmányellenesnek minősülhetnek, vagy hogy egyáltalán összefüggésbe hozhatóak vele: a sztriptíz-bárok működési engedélyének korlátozása, a választási kampány során reklámra fordítható összeg limitálása, a gyógyszerárak feltüntetetésének tiltása a reklámokban, az ügyvédi reklám korlátozása, vagy éppen a könyvtárakból való kitiltás, mint az intézménynek a hajléktalanszállóval történő összetévesztése elleni védelmi eszköz mind-mind a szólásszabadság sérelmei közé számítanak.

Az amerikai jog általában véve igyekszik elkerülni mindenféle külföldi behatást. Bár a Legfelső Bíróság bírái számára nem ismeretlen az összehasonlító módszer, tehát időről-időre fel-felbukkan a véleményekben utalás külföldi ítéletekre, ez nem szisztematikusan, hanem inkább csak a már egyébként is kialakult álláspont megalapozására, tekintélyének növelésére

⁹⁴ Uo., 381-83.

⁹⁵ Ld. pl. AMMORI, MARVIN: Another worthy tradition: how the free speech curriculum ignores electronic media and distorts free speech doctrine. *Missouri Law Review*, 2005. 59. o.; és FISS, OWEN M.: Free speech and social structure. *Iowa Law Review*, July 1986. 1405. o.

szolgál. Az összehasonlító vizsgálatot mégis hasznosnak vélő és az azt elvető bírák között meglehetősen éles hangvételű viták folynak⁹⁶ – de a szólásszabadság tekintetében egységes az álláspont: külföldi behatásnak nincsen helye. Ez részben érthető, hiszen láttuk, hogy az USA joga mennyivel összetettebb más országokénál, ugyanakkor okozhat egyfajta bezáródást, amelynek eredménye lehet, hogy a jog nem tud reagálni a bekövetkező változásokra – különösen valós lehet ez a veszély a szólás-, illetve a sajtószabadság jogával kapcsolatban, amelynek problémái globális, mindenki számára közös problémák. Megoldásukban egy mégoly öntudatos jogrend számára is segítségül szolgálhat a külföldi kitekintés. A bezárkózásban – kár lenne tagadni – van egyfajta arrogancia is, és lenézés más országok megoldásai iránt.⁹⁷ Ehhez párosul az amerikai értékek felsőbbrendűségébe vetett, megingathatatlan látszó hit – ilyen, „hamisítatlanul amerikai” érték a szólásszabadság is, amely szinte szentségi rangra emelkedett, illetve azzal összefüggésben a jog határainak megvonásánál érvényesülő elv, az állami beavatkozás tilalmának mindenek felettsége. Ahogyan arról a bevezetőben már szóltam, a szabad szólás az Egyesült Államokban több mint pusztán alapvető emberi jog: felsőbbrendű eszménnyé, uralkodó ideológiává vált.

5. AZ EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGA

A különféle, az emberi jogok nemzetközi védelmét biztosító rendszerek közül kétségtelenül az európai működik a leghatékonyabban. Az 1950-ben Rómában, az Európa Tanács keretén belül aláírásra megnyitott, majd 1953-ban hatályba lépett Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről 10. cikkében védi a véleménynyilvánítás (a hivatalos angol szöveg szerint a kifejezés) szabadságát:

1. Mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a véleményalkotás szabadságát és az információk, eszmék megismerésének és közlésének szabadságát országhatárokon kívül és anélkül, hogy ebbe hatósági szerv beavatkozhasson. Ez a Cikk nem akadályozza, hogy az államok a rádió-, televízió- vagy mozgóképfelvételek működését engedélyezéshez kössék.
2. E kötelezettségekkel és felelősséggel együttjáró szabadságok gyakorlása a törvényben meghatározott, olyan alakszerűségeknek, feltételeknek, korlátozásoknak vagy szankcióknak vethető alá, amelyek szükséges intézkedéseknek minősülnek egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a területi sértetlenség, a közbiztonság, a zavargás vagy bűnözés megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása, vagy a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából.

A szöveg bőbeszédűbb, mint általában az alkotmányos rendelkezések. Kifejezetten szól például a sajtó egyes formáinak szabadságáról, és meglehetősen részletesen a korlátozások lehetséges szempontjairól.

Az Egyezmény betartása felett az Emberi Jogok Európai Bírósága őrökdi. Ha az Egyezmény valamely részben államában olyan bírói ítélet, hatósági határozat születik, mely megsérti az Egyezményben foglalt valamely alapvető jogot, és az adott államban nincsen további mód a döntés felülvizsgálatára (például mert a legvégső bírói fórum hozta meg azt), a panaszos a strasbourgi székhelyű Bírósághoz fordulhat, amely, ha panaszát elfogadhatónak

⁹⁶ Ld. pl. JACKSON, VICKI: Argument – Could I interest you in some foreign law? Yes please, I'd love to talk with you. *Legal Affairs*, July/August 2004. 43. o.; POSNER, RICHARD A.: Argument – Could I interest you in some foreign law? No thanks, we already have our own laws. *Legal Affairs*, July/August 2004. 40. o.; MARKESINIS, BASIL S.: National self-sufficiency or intellectual arrogance? The current attitude of American courts towards foreign law. *Cambridge Law Journal*, July 2006. 301. o.

⁹⁷ MARKESINIS, i. m. [96. jegyzet] 311. o.

nyilvánítja, dönt az ügyben, és amennyiben megállapítja az Egyezmény megsértését, kártérítést ítélhet meg a panaszos számára. A Bíróságnak nincsen hatásköre arra, hogy megsemmisítse a részes államok szerveinek döntéseit, vagy jogszabály-módosításokat kezdeményezzen, de marasztaló döntése általában nem marad következmény nélkül az adott államban. 1998-ig egy azóta megszűnt szerv, az Emberi Jogok Európai Bizottsága végezte az előzetes szűrés feladatát, döntése után kerülhetett az ügy a Bíróság elé.⁹⁸

Baka András, a strasbourgi Bíróság magyar bírása szerint a testület esetjoga „feltétlenül jogi kultúrát közvetít. A bíróság esetjoga jogi kincs, közös érték. Egy korszak fejlődését, változását tükrözi.”⁹⁹ A Bíróság többször hivatkozott a közös európai örökségre, az egységes mérce felállítását igazolandó.¹⁰⁰ Kérdéses persze, hogy 1950-ben, alig öt évvel a háború után hivatkozhatott-e valaki is hitelesen erre a tradícióra, illetve, hogy abban hol és hogyan lehet megtalálni az Egyezményhez a kilencvenes években csatlakozó egykori szocialista országok helyét. A közös európai kulturális örökség létezése kétségtelen, de a Bíróság arra való hivatkozása olykor inkább csak az adott döntést alátámasztó, legitimációs céllal alkalmazott retorikai fogásnak tűnhet. Hiszen, ahogyan az idézett szavakból is kiderül, a Bíróság a jelen változásait, közös európai folyamatait ragadja meg, amelyek alakulásában nyilvánvalóan – bár vitatható mértékben – szerepet játszik a múlt öröksége, de ezen túl a Bíróság nem csupán reflektál a változásokra, nem csupán összegyűjti, összefoglalja, mindenki számára nyilvánvalóvá teszi döntései által, hanem maga is aktívan alakítja azokat.

A strasbourgi bíróság döntéseinek meghozatalában természetesen alkalmazza az összehasonlító módszert. Teljes következetesség annak alkalmazásában nem fedezhető fel, elképzelhető, hogy időnként előbb születik meg a döntés, és utána kerülnek összegyűjtésre azon jogrendszerek megoldásai, melyek azt alátámasztják.¹⁰¹ Időnként Európán túl is tekint a testület, gyakran hivatkozik például az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának ítéleteire, de időről-időre más országok megoldásaira is.¹⁰² Összességében megállapítható, hogy Strasbourg figyelemmel követi a jogfejlődésben tapasztalható európai és globális változásokat.

A Bíróság egyfajta közös európai minimumkövetelményt kíván az egyes jogokkal kapcsolatban meghatározni. Ez semmiképpen nem jelenti azt, hogy döntései során a legkisebb közös többszöröst keresi, azaz az adott alapjognak a legalacsonyabb mértékű védelmet nyújtó állam mércéjét teszi a közös alappá. Sokkal inkább érezhető a Bíróság törekvése arra, hogy egy általánosan követendő mércét határozzon meg, amely új, közös minimummá válik. Ez a mérce, a Bíróság által kialakított elvek és az ítéletek egymásra épülő gyakorlata az egyes alapjogok esetében, sőt még azokon belül is eltérő szigorúságú lehet.

A szólásszabadság értelmezésében ez az eltérő mérce különösen élesen látható. A közéleti viták, a politikai szólások védelme, a közéleti szereplők szabad bírálhatósága prioritást élveznek a Bíróság gyakorlatában.¹⁰³ A sorozatban eldöntött török ügyek tapasztalata, hogy a politikai viták korlátozása – például a közbiztonság, az állami szuverenitás megóvása céljából – csak a legszükségesebb esetekben, az erőszakra buzdítás, illetve az erőszakos cselekmények

⁹⁸ Bár a szervezeti reformok eredményeképpen a Bizottság megszűnt, a továbbiakban időnként utalni fogok majd egy-egy döntésére.

⁹⁹ JAVORNICZKY ISTVÁN – KARDOS GÁBOR: „Írányt mutatunk, de nem avatkozunk be durván a nemzeti jogokba” – beszélgetés Baka Andrással. *Fundamentum*, 2000/4. 39. o.

¹⁰⁰ POLGÁRI ESZTER: A strasbourgi bíróság és az európai konszenzus. Értelmezési módszer vagy utólagos igazolás? *Fundamentum*, 2005/1. 7-8. o.

¹⁰¹ Uo., 11. o.

¹⁰² ROZAKIS, CHRISTOS L.: The European judge as comparatist. *Tulane Law Review*, November 2005. 257. o.

¹⁰³ *Lingens v. Ausztria* (Application no. 9815/82), 1986. július 8-i ítélet; *Castells v. Spanyolország* (Application no. 11798/85), 1992. április 23-i ítélet.

bekövetkeztének tényleges veszélye esetében lehetséges.¹⁰⁴ Ugyanez igaz a sajtószabadság egyes kérdéseiben, például az újságíró azon joga tekintetében, hogy titokban tartsa a számára információt szolgáltató személyek kilétét.¹⁰⁵ Ezekben az esetekben a Bíróság aktivista módon járt el, tehát a közös minimum-mércét meglehetősen magasra helyezte.

Másfajta szólások esetén a Bíróság mintha megelégedne az amúgy is létező közös minimum fenntartásával. Ez vehető észre a fajgyűlölő kifejezések esetében, amelyek egyébként is minden államban korlátozás alá esnek, és a Bíróság nem határoz meg velük kapcsolatban egy egységesen magas (vagy alacsony) mércét, megelégszik általános iránymutatással.¹⁰⁶

Egy harmadik csoportban pedig a Bíróság meghagyja a tagállamok mozgásterét a szólásszabadság korlátozásával kapcsolatban, például a vallásgyalázó vagy a közérkölcsebe ütköző szólások esetében.¹⁰⁷

A tagállami mozgáster meghagyása, azaz a *margin of appreciation* elve alapvető fontosságú a Bíróság gyakorlatában.¹⁰⁸ A Bíróság bizonyos, különösen érzékeny területen (mint például a vallások gyalázása, illetve a közérkölcse védelme), ahol még hozzávetőlegesen sem létezik közös európai mérce, úgy döntött, nem kívánja ezt az űrt betölteni, és nem aktivista módon válaszolja meg a felmerülő kérdéseket, hanem szélesebb mozgásteret enged az államoknak.¹⁰⁹ Ez nem jelenti azt, hogy bizonyos minimumszabályok ne kerülnének meghatározásra, a vallások és egyházak bírálata például természetesen megengedett, a vallások gyalázása, a hívők érzéseit sértő szólások tekintetében azonban az egyes államok szabadon, maguk dönthetnek a korlátozásról. Többen bírálják a Bíróságot amiatt, mert a mozgáster meghagyásával gyakorlatilag bizonyos, az Egyezmény által egyébként lefedett területről kivonult,¹¹⁰ sőt, egyenesen „kulturális relativizmussal” vádolják meg a bíróságot, mivel ódzkodik attól, hogy egységes szabályokat határozzon meg e kérdésekben, tagadván ezzel „az emberi jogok univerzalitását”.¹¹¹ Ezzel szemben mások elfogadják, hogy akadnak olyan különösen érzékeny és még Európában is nehezen harmonizálható területek, ahol

¹⁰⁴ Ld. pl. *Zana v. Törökország* (Case no. 69/1996/688/880), 1997. november 25-i ítélet; *Incal v. Törökország* (Case no. 41/1997/825/1031), 1998. június 9-i ítélet; *Gerger v. Törökország* (Case no. 24919/94), 1999. július 8-i ítélet; *Ceylan v. Törökország* (Case no. 23556/94), 1999. július 8-i ítélet; *Sürek v. Törökország No. 1.* (Case no. 26682/95), 1999. július 8-i ítélet; *Sürek v. Törökország No. 3.* (Case no. 24735/94), 1999. július 8-i ítélet; *Sürek v. Törökország No. 4.* (Case no. 24762/94), 1999. július 8-i ítélet; *Sürek és Özdemir v. Törökország* (Case no. 23927/94 és 24277/94), 1999. július 8-i ítélet.

¹⁰⁵ *Goodwin v. Egyesült Királyság* (Case no. 16/1994/463/544), 1996. február 22-i ítélet.

¹⁰⁶ *Jersild v. Dánia* (Case no. 36/1993/431/510), 1995. augusztus 22-i ítélet; *Gündüz v. Törökország* (Application no. 35071/97), 2003. december 4-i ítélet.

¹⁰⁷ *Otto-Preminger-Institut v. Ausztria* (Case no. 11/1993/406/485), 1994. augusztus 23-i ítélet; *Wingrove v. Egyesült Királyság* (Case no. 19/1995/525/611), 1996. október 22-i ítélet; *Handyside v. Egyesült Királyság* (Application no. 5493/72), 1976. december 7-i ítélet.

¹⁰⁸ Többen is vállalkoztak a „margin of appreciation” magyarítására, nevezhetjük „mérlegelési sáv”-nak (HARMATHY ATTILA: Az EU tagállamok közös alkotmányos hagyományai és a nemzeti polgári jog. In SAJÓ ANDRÁS (szerk.): *Alkotmányosság a magánjogban*. Budapest: Complex, 2006. 28. o.), „értékelési zóná”-nak (HALMAI – TÓTH (szerk), i. m. [30. jegyzet], 158. o.), vagy „mérlegelési zóná”-nak (POLGÁRI, i. m. [100. jegyzet] 6. o.) is.

¹⁰⁹ A tagállami mozgáster elve elsőként az Egyezmény hatályának felfüggesztésével kapcsolatban (15. cikk) került alkalmazásra. Ld. GROSS, OREN – NI AOLÁIN, FIONNUALA: From derogation to scrutiny: revisiting the application of the margin of appreciation doctrine in the context of Article 15 of the European Convention of Human Rights. *Human Rights Quarterly*, 2001. 625. o.

¹¹⁰ LORD LESTER OF HERNE HILL: General report. *Proceedings of the 8th international colloquy on the European Convention on Human Rights*, 1995. 236-237. o.

¹¹¹ BENVENISTI, EYAL: Margin of appreciation, consensus, and universal standards. *International Law and Politics*, 1999. 844. o.

szerencsésebb meghagyni a részes államok döntési jogosultságát, nem utolsó sorban az alapjogvédelmi rendszer működőképességének fenntartása érdekében.

Utóbbiak egyik, a mozgástér meghagyása mellett szóló érve szerint az Egyezménynek és a hozzá kapcsolódó esetjognak tükröznie kell az Európában létező kulturális sokszínűséget.¹¹² A vallás és az erkölcs területén ez fokozottan igaz, így a szólásszabadság korlátozása e területeken inkább megengedhető, mint például a kifejezetten politikai vitákban, hiszen az európai államok a politikai berendezkedésüket tekintve többé-kevésbé homogének, és legalábbis elviekben elkötelezettek a demokratikus rendszer irányában. Az Egyezmény és a betartása felett őrködő Bíróság ugyanis csak szubszidiárius jellegű: a részes államok alapjogvédelmi rendszerét egészíti ki. A mozgástér meghagyásával a Bíróság – hasonlóan az amerikai *high-low value* megkülönböztetéshez – meghatározta azt, hogy mely szólások azok, amelyek feltétlen, és egységes mértékű védelmet élveznek minden részes államban, és melyek azok, amelyek korlátozásánál a Bíróság hátrébb lép, és valóban csak alapvető garanciákat követel meg az államoktól. A szubszidiaritás elve tehát nem csak abban érvényesül, hogy nem lehet addig a Bírósághoz fordulni, míg valamennyi hatékony jogorvoslati eszköz ki nem merült, hanem a jog értelmezésében is, amelyben elválnak egymástól az univerzálisan védett, közös mércével meghatározott szólások és a tagállamok belátására bízott területek.¹¹³

A szólásszabadság korlátozása csak a 10. cikk 2. bekezdésében szereplő indokkal lehetséges, ott azonban olyan mennyiségű, korlátozásra okot adó körülmény kerül felsorolásra, hogy akár azt is hihetnénk, hogy a 2. bekezdés visszavonja az 1. által biztosított jogot. A szövegben azonban szerepelnek a jogkorlátozás garanciái is.

A Bíróság először is azt vizsgálja, hogy a vitatott állami döntés érintette-e a kérelemben megjelölt alapvető jogot. Ha megállapítja, hogy a szólásszabadság korlátozásra került, megvizsgálja annak megfelelőségét. A korlátozásnak „a jog által előírtak” [prescribed by law] kell lennie. Ez nem feltétlenül jelent törvényt, megfelelően például a magyar Alkotmány előírásainak, hiszen tekintettel kell lenni más országok eltérő jogforrási rendszerére. A „jog által előírt” annyit jelent, hogy a korlátozás előre meghatározott, megismerhető, világos tartalmú jogi normán alapul.

A korlátozásnak szükségesnek kell lennie a demokratikus társadalomban [necessary in a democratic society]. A szükségesség – melyben ezúttal implicite benne foglaltatik az arányosság követelménye is – mindig valamely, a 2. bekezdésben megfogalmazott érdek védelmére tekintettel vizsgálandó. Akkor szükséges a korlátozás – és ez már nem a szövegből, hanem a Bíróság gyakorlatából olvasható ki –, ha azt valamely nyomós társadalmi érdek [pressing social need] indokolja.¹¹⁴

A Bíróság gyakorlata igen sokszínű és összetett, de néhány általános érvényű megállapítás megtételére azért van mód. A korlátozáshoz önmagában nem elegendő, ha a szólás sokkoló, felháborító, zavaró hatással van azokra, akikhez eljut.¹¹⁵ Így védelmet kaphatnak a pornográf, vagy esetleg sértő tartalmú szólások is, ha a 2. bekezdés kritériumai alapján nem korlátozhatóak.

¹¹² MAHONEY, PAUL: Marvellous richness of diversity or invidious cultural relativism? *Human Rights Law Journal*, 1998. 1. o.

¹¹³ MAHONEY, PAUL: Universality versus subsidiarity in the Strasbourg case law on free speech: explaining some recent judgments. *European Human Rights Law Review*, 1997. 364. o.

¹¹⁴ *Sunday Times v. Egyesült Királyság* (Application no. 6538/74), 1979. április 26-i ítélet.

¹¹⁵ *Handyside v. Egyesült Királyság* [107. jegyzet].

A 10. cikk védelemben részesíti az üzleti célú szólásokat, a reklámokat is, ez a védelem azonban nem éri el a politikai szólások védelmének mértékét.¹¹⁶ Az előzetes korlátozás nem teljes mértékben tiltott, de különös erejű indok igazolhatja csak.¹¹⁷

A sajtónak a Bíróság kiemelt fontosságot tulajdonít: a sajtó a „közösség őrktutyája” [public watchdog], a demokratikus rend felügyeletét látja el.¹¹⁸ A sajtó és az újságírók fokozott védelmet élveznek tehát, de a 2. bekezdés szerint a szabadság gyakorlása kötelezettségekkel és felelősséggel jár együtt. A Bíróság engedi az elektronikus sajtó (televízió, rádió) strukturális szabályozását, az államok által szabályozott engedélyezési rendszer alkalmazását, a közszolgálati adók állami fenntartását, mindezt a plurális közélet és közvita megteremtése érdekében.¹¹⁹

Magyarország 1990 novemberében írta alá az Emberi Jogok Európai Egyezményét, két évvel később megerősítette azt, majd az 1993. évi XXXI. törvénnyel kihirdetésre is került. A 10. cikkel kapcsolatban egyetlen, igazán jelentős magyar vonatkozású ügy került a Bíróság elé, az ott megállapított elv azonban az alapjogvédelem egész rendszerére nézve jelentős kiegészítést tett.

A *Rekvényi v. Magyarország* ügyben¹²⁰ a panaszos, egy rendőrtiszt beadványa szerint a magyar *Alkotmány* 40/B. §-ának (4) bekezdése („A fegyveres erők, a rendőrség és a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagjai nem lehetnek tagjai pártoknak és politikai tevékenységet nem folytathatnak”) sértette az Egyezmény 10. és 11. cikkében foglalt, a szólásszabadsághoz és az egyesülési szabadsághoz fűződő jogait. A strasbourgi Bíróság megállapítása szerint a korlátozás – melynek tartalmát egyéb rendelkezések (szolgálati szabályzat, körlevelek stb.) pontosították – demokratikus országokban megengedett, nem sérti meg az Egyezményt. A korlátozás nem jelenti a jog teljes elvonását, bár kétségtelenül lényeges tartalmát érinti. A döntés indoklása megemlíti, hogy a speciális történelmi körülmények – például a szocialista rendszerből a demokráciába történő átmenet – megerősíthetik az alapjog-korlátozás indokoltságát. Önmagukban az eltérő történelmi körülmények azonban nem igazolhatnak ilyen lépést, az csak a korlátozás szükségességét alátámasztó kiegészítő érv lehet. A fegyveres szervek politikai szerepvállalása több más, nagyobb demokratikus múltra visszatekintő állam által is korlátozott, ez nem csak az Egyezményhez újabban csatlakozottak némelyikében történik így. A politikailag semleges rendőrség kialakítása olyan legitim cél, amely önmagában véve is lehetővé teszi a jogkorlátozást. Ettől függetlenül a történelmi körülményekre, mint a korlátozást esetlegesen befolyásoló tényezőre történő hivatkozás érdekes kiegészítése a 10. cikk értelmezésének, és nem zárható ki, hogy más ügyekkel összefüggésben még szerepet kapjon a jövőben.¹²¹

Vizsgálandó kérdés, hogy a strasbourgi Bíróság esetjoga, illetve maga az Egyezmény milyen hatást gyakorol a részes államok belső jogára. Az Egyezmény szövege csak annyit ír elő, hogy a Bíróság joghatósága kiterjed minden, az Egyezmény és jegyzőkönyvei értelmezésével és alkalmazásával kapcsolatos, eléterjesztett ügyre (32. cikk 1. bekezdés). A 46. cikk 1.

¹¹⁶ *Casado Coca v. Spanyolország* (Case no. 8/1993/403/481), 1994. január 26-i ítélet, *Barthold v. NSZK* (Application no. 8734/79), 1985. március 25-i ítélet, *Hertel v. Svájc* (Case no. 59/1997/843/1049), 1998. augusztus 25-i ítélet.

¹¹⁷ *Observer és Guardian v. Egyesült Királyság* (Application no. 13585/88), 1992. november 26-i ítélet.

¹¹⁸ Uo., és *Jersild v. Dánia* [106. jegyzet].

¹¹⁹ *Informationsverein Lentia v. Ausztria* (Case no. 36/1992/381/455-459), 1994. október 28-i ítélet.

¹²⁰ Application no. 25390/94, 1999. május 20-i ítélet.

¹²¹ E gondolatmenethez hasonlóan nyilatkozik a kérdésben BÁN TAMÁS, ld. A Rekvényi-ügy és környéke. *Fundamentum*, 1999/3. 99. o. és Baka András, ld. JAVORNICZKY – KARDOS, i. m. [99. jegyzet] 45-46. o., elutasítja ellenben HALMAI GÁBOR, ld. Római Egyezmény kontra magyar Alkotmány. *Fundamentum*, 1999/3. 104-105. o.

bekezdés alapján az államok vállalják, hogy magukra nézve kötelezőnek tekintik a Bíróság ítéletét minden olyan ügyben, amelyben félként szerepelnek. E rendelkezésekből nem olvasható ki a sokak által vallott tágabb értelmezés, mely szerint mind az Egyezmény szövege, mint nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettség, mind a Bíróság teljes esetjoga kötelezi a Magyar Államot – az ítéletek tekintetében mindössze azok kötelezőek, amelyekben az állam félként szerepel.¹²² Az Egyezmény nem csupán nemzetközi szerződés volta miatt kötelező, hanem azért is, mert 1993-as kihirdetése óta a belső jog része. Ez azonban kizárólag a szövegre vonatkozik, a szöveg pedig, bár több támpontot ad, mint a magyar Alkotmány, nem alkalmas arra, hogy abból az alapjogok határait, korlátozási lehetőségeit kiolvassuk.

Az Alkotmánybíróság, amely az Alkotmány felett örökdik, gyakorlatában mindig figyelemmel van a strasbourgi esetjogra. Ez azzal a jótékony hatással jár, hogy mivel az Alkotmányt a strasbourgi Bíróság ítéletei alapján is értelmezi, határozataival képes arra, hogy kiszűrje a Strasbourg számára elfogadhatatlan jogszabályi korlátozásokat. Ha bármely magyar jogszabály konfliktusba kerül a strasbourgi gyakorlattal, az Alkotmánybíróság megszüntetheti az összeütközést.

A rendes bíróságok így egy „megtisztított” jogi szabályozást alkalmaznak, kérdés azonban, hogy ennek során mennyire kell figyelembe venniük a strasbourgi esetjogot. Hiszen akadhat olyan helyzet, amikor egy, az Egyezmény értelmezésével ellentétes jogszabályt kellene alkalmazni – hiszen az Alkotmánybíróság nem biztos, hogy minden szükséges esetben eljár –, vagy többféle lehetséges értelmezés közül kellene kiválasztani a strasbourgi gyakorlatnak megfelelőt. Ha a magyar bíróság Strasbourg számára nem megfelelő döntést hoz, akkor annak következményei lehetnek, Magyarországot elmarasztalhatják. Ezért lenne elengedhetetlen, ha a rendes bíróságok figyelemmel lennének az Egyezményt értelmező legfontosabb döntésekre. Ily módon valósulhatna meg a strasbourgi Bíróság nem titkolt célja, az alapvető jogok európai védelmének harmonizálása.¹²³ Kérdés azonban, hogy ennek a folyamatos összehasonlító vizsgálatnak az elvégzése a magyar igazságszolgáltatás jelenlegi körülményei közepette reálisan megvalósítható-e.

Újabb kérdés, hogy mi a teendő akkor, ha a Strasbourg által nyújtott védelem a magyar jogrendszerben biztosított védelmi szint alatt helyezkedik el. Egyes vélemények szerint ilyen esetben nem szabad Strasbourghoz igazodnunk,¹²⁴ de ez az álláspont – tekintettel például a harmonizáció fontosságára – vitatható, különösen azokban az esetekben, amikor két alapjog ütközik egymással, és azt kell megállapítani, közülük melyik élvezzen elsőbbséget. Ilyen helyzetben ugyanis az egyik alapjog védelmének csökkenése egy másik alapjog fokozott védelmét hozza magával, tehát nem általában az alapjogok értékének tiszteletben tartása sérül, hanem a köztük lévő, az adott helyzetben irányadó rangsor kerül meghatározásra.

Strasbourg hatása közvetlen és közvetett is lehet. Közvetlenül hat az ítélet, ha az elmarasztalja az adott államot, és így az kártérítéssel tartozik. Szintén közvetlen hatásnak tekinthető, ha az ítélet hatására – kerülendő a későbbi marasztalásokat – jogszabálymódosításra, vagy a jogszabály bevett értelmezésének a megváltoztatására kerül sor. Az Emberi Jogok Európai Bírósága mindenesetre néhol már utalt rá, hogy elvárná, ha ítéletei a konkrét ügy eldöntésénél tágabb körben hatnának, és bár törvénymódosítást kieszközölni közvetlenül nem képes, nem marad néma az olyan esetekben, amikor megítélése szerint az kívánatos lenne.¹²⁵

¹²² BÁN TAMÁS – MAGYAR GÁBOR – TALLÓDI ZOLTÁN – WELLER MÓNIKA – FARKAS LILLA: Fórum – Strasbourg és a magyar joggyakorlat. *Fundamentum*, 2005/1. – Bán Tamás hozzászólása, 47. o.

¹²³ Uo. – ebben minden, a vitában felszólaló szerző egyetért.

¹²⁴ Uo. – Magyar Gábor hozzászólása, 52. o.

¹²⁵ Ld. *Ekin Association v. Franciaország* (Application no. 39288/98), 2001. július 17-i ítélet, 62. bekezdés, *Wingrove v. Egyesült Királyság* [107. jegyzet], 57. bekezdés.

Közvetett a hatás, ha a Bíróság esetjoga megjelenik az Alkotmánybíróság gyakorlatában, formálja azt, és ezáltal a jogrendszerben is módosulást idézhet elő.¹²⁶ A bíróságok ítélkezési gyakorlatában is megjelenhet a strasbourgi esetjog, de ez elenyésző mértékben fordul elő Magyarországon.¹²⁷ Ez kétségkívül okozhat problémákat: a szólásszabadság területén például, ha a magyar bíróságok továbbra is a korábbiak szerint – szűken – értelmezik a magánszférához való jogot, szemben a Strasbourgban meghonosodni látszó kiterjesztő értelmezéssel,¹²⁸ vagy ha a közszereplők, az Alkotmánybíróság határozata¹²⁹ által csökkentett hírnévvédelmi szabályait kizárólag büntetőjogi kontextusban alkalmazzák, az elmarasztaló ítéletekhez vezethet. Az Alkotmánybíróság már utalt rá, hogy alkotmányos követelménynek tekinti, hogy a bíróságok figyelembe vegyék az Egyezmény rendelkezéseit.¹³⁰ Máshol ennél is tovább ment: egyik határozatában leszögezi, hogy az Emberi Jogok Európai Bíróságának felfogása „a magyar joggyakorlatot alakítja és kötelezi.”¹³¹

6. AZ EURÓPAI UNIÓ

Bár az Európai Unió nem dolgozott ki saját, önálló értelmezést a szólásszabadság joga tekintetében, annak vázlatos áttekintése, hogy miként védi az Unió az alapvető emberi jogokat, mégis hasznos lehet a számunkra.¹³²

Az Európai Közösségeket létrehozó szerződések nem tartalmaztak kifejezetten az alapvető jogokra vonatkozó rendelkezéseket. Elsőként az 1969-es *Stauder ügyben*¹³³ említette az Európai Bíróság „a közösségi jog általános elvei” közé tartozó, és a Bíróság által ily módon védett alapvető emberi jogokat. E jogok a közösségi jognak íratlanul is részei.

Az *Internationale Handelsgesellschaft ügyben*¹³⁴ a Bíróság megerősítette ezt az elvet, amikor deklarálta, hogy az alapjogok védelme a tagállamok közös alkotmányos hagyományainak részét képezi, és azt a közösségi jogrendszerben is biztosítani kell.

A *Nold ügyben*¹³⁵ az eddigieken felül a Bíróság megjelölte a tagállamok alkotmányait és a tagállamok közreműködésével készült, illetve aláírt nemzetközi emberi jogi egyezményeket, mint forrásokat, ahonnan útmutatás nyerhető a közösségi jog keretén belüli alapjogvédelemre.

A *Rutili ügyben*¹³⁶ a Bíróság már kifejezetten hivatkozott az Emberi Jogok Európai Egyezményének bizonyos cikkeire, és az alapjog-korlátozás bennük meghatározott lehetséges okaira, mint a közösségi jog alkalmazása során is követendő előírásokra.

A *Wachauf ügyben*¹³⁷ a Bíróság egyértelműen kimondta, hogy az alapvető jogok védelmére a közösségi jog alapján a tagállamok akkor is kötelesek, amikor a közösségi jogot alkalmazzák.

¹²⁶ Ez így is történt, ld. SÓLYOM, (1996-97) i. m. [38. jegyzet] 165-171. o.

¹²⁷ BÁN – MAGYAR – TALLÓDI – WELLER – FARKAS, i. m. [122. jegyzet] 49-50. o. – Magyar Gábor hozzászólása.

¹²⁸ Ld. *Von Hannover v. Németország* (Application no. 59320/00), 2004. június 24-i ítélet, ld. a 6. fejezet 3. 3. pontját.

¹²⁹ 36/1994. (VI. 24.) AB határozat, ld. a 6. fejezet 2. 4. 2. pontját.

¹³⁰ 58/1995. (IX. 15.) AB határozat.

¹³¹ 18/2004. (V. 25.) AB határozat, II./1.1.

¹³² A részletes áttekintést ld.: VÁRNAY ERNŐ – PAPP MÓNKA: *Az Európai Unió joga*. Budapest: Kjk-Kerszöv, 2005. 233-241. o.

¹³³ Case C-29/69., *Stauder v. City of Ulm* [1969] ECR 419.

¹³⁴ Case C-11/70., *Internationale Handelsgesellschaft v. Einfuhr- und Vorratstelle für Getreide und Futtermittel* [1970] ECR 1125.

¹³⁵ Case C-4/73., *Nold v. Commission* [1974] ECR 491.

¹³⁶ Case C-36/75., *Rutili v. Ministre de l'Intérieur* [1975] ECR 1219.

¹³⁷ Case C-5/88., *Wachauf v. Németország* [1989] ECR 2609.

A jogi erővel rendelkező dokumentumok közül elsőként az 1986-os *Egységes Európai Okmány* preambulumban szerepelt az alapjogok említése, amelyek védelme a tagállamok alkotmányain és törvényein, valamint az Emberi Jogok Európai Egyezményén alapul.

Az Európai Uniót létrehozó *Maastrichti Szerződés* (1992) 6. cikk (2) bekezdése szerint:

Az Unió tiszteletben tartja az alapvető jogokat, amint azokat az Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Európai Egyezmény biztosítja, és amint azok a tagállamok közös alkotmányos hagyományából fakadnak.

Az *Amszterdami Szerződés* e cikket kiegészítette a következő, (1) bekezdéssel:

Az Unió a szabadság, a demokrácia, az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartása és a jogállamiság elvein alapul, amelyek közösek minden tagállamban.

A 6. cikk így tulajdonképpen kodifikálta az Európai Bíróság már korábban is követett gyakorlatát.

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye természetesen nem kötelezi az EU-t, hiszen annak nem aláírója, az Egyezmény tehát elvileg nem keletkeztet semmiféle kötelezettséget rá nézve. Az Európai Unió azonban mégis szükségesnek érezte az Egyezményt is hivatkozási alapként, az alapjogok értelmezésében segítségként felhasználni, mert az Egyezmény és a hozzá kapcsolódó esetjog az uniós tagállamok közös alkotmányos hagyományainak része és egyben formálója is.¹³⁸

2000-ben hirdették ki az Európai Unió *Alapjogi Kartáját*, amely pótolta az Unió által tiszteletben tartott és védett alapjogok pontos listájának addigi hiányát. A dokumentum szerepe egyelőre inkább szimbolikus: „ellensúlyt képez [...] Európa gazdasági dimenziójával szemben”, s „hozzájárul Európa mint értékközösség önértelmezéséhez és ezáltal saját emberi identitásának megfogalmazásához.”¹³⁹

A Karta preambuluma rögzíti, hogy e dokumentum megerősíti azokat a jogokat is, amelyek az Egyezményben és a strasbourgi esetjog által meghatározásra kerülnek. 53. cikkének 3. bekezdése alapján, amennyiben a Karta olyan jogot tartalmaz, amelyik az Egyezmény által is védett, annak tartalmát és hatókörét az Egyezmény által biztosított tartalommal és hatókörrel azonosnak kell tekinteni. Itt nem világos, hogy ez a kötelező értelmezés kiterjed-e az esetjogra is. A 3. bekezdés még megállapítja, hogy az Egyezmény által nyújtott védelemnél kiterjedtebb védelem adható az adott alapjognak, az értelmezés korlátozása tehát csak egy irányban hat.

A Karta 11. cikkében tartalmazta az információs és szólásszabadság alapjogát.

1. Mindenkinek joga van a szólásszabadsághoz. Ez a jog magában foglalja a véleménynyilvánítás szabadságát és az információk és eszmék átvételének és átadásának szabadságát a közhatóságok beavatkozása nélkül és határoktól függetlenül.
2. Tiszteletben kell tartani a sajtószabadságot és a sajtó pluralizmusát.

Az Alapjogi Karta egyelőre nem vált kötelező erejű dokumentummá, mert az Alkotmányos Szerződést, melynek egyik eleme lett volna, végül több állam is – népszavazás útján – visszautasította. A dolgozat lezárásakor született meg a megállapodás az Európai Unió tagállamainak vezetői között, amelynek megfelelően a befuccsolt Alkotmányos Szerződés elfogadása helyett „csak” jelentős reformokra kerül sor a közeljövőben, amely megoldás lényegében a megvétózott szerződés legfontosabb elemeit – köztük az Alapjog Chartát – „menti át”, ezáltal azonban a legtöbb államban népszavazásra bocsátási kötelezettség nélkül. Így az Alapjogi Charta előbb-utóbb mégis csak elnyeri a jogi kötőerőt.

¹³⁸ HARMATHY, i. m. [108. jegyzet], 18. o.

¹³⁹ WEILER, JOSEPH H. H.: *Keresztény Európa*. Budapest: Szent István Társulat, 2006. 48. o.

Az Európai Unió nem részese az Emberi Jogok Európai Egyezményének, az Európai Bíróság megállapítása szerint a tagállamok jóváhagyása nélkül nem is csatlakozhat hozzá.¹⁴⁰ Ez a gyakorlatban okozhat problémákat, hiszen a tagállamok a két, számukra egyaránt kötelező jogrend esetleges összeütközését nem tudják feloldani.¹⁴¹ Ha nem alkalmazzák a közösségi jogot, az Európai Bíróság elmarasztalja őket, de ha annak alkalmazása alapvető jogokat sért, akkor a strasbourgi Bíróság jár el velük szemben. Strasbourg ugyan nem vizsgálhatja közvetlenül a közösségi jogot, de a tagállamok azon alapuló aktusait már igen. A jelenleg „forgalomban lévő” elképzelések többsége az Európai Unió „csatlakozását” valószínűsíti az Egyezményhez, így a luxemburgi Bíróság nem végezne közvetlen alapjogi ítélezést.

A szólásszabadság védelmére – melynek értelmezése tehát leginkább a strasbourgi esetjogon és a mögötte álló Egyezményen alapul – mindenesetre többször is hivatkozott már az Európai Bíróság, mint a közösségi jog alkalmazásának lehetséges korlátjára.¹⁴² Csak illusztrációként említtem az *Eugen Schmidberger v. Ausztria* esetet,¹⁴³ ahol egy tüntetést, amely egy forgalmas autótutat zárt el, a tüntetők szólásszabadsága és gyülekezési joga gyakorlásának legitim formájának ítélte meg, és elutasította a panaszos igényét, amelyet az áruk szabad áramlásának megakadályozása, mint az Unió egyik alapvető szabadságának megsértésére alapozva terjesztett elő. A Bíróság szerint a tüntetés célját másként nem lehetett volna elérni, a szembenálló érdekek mérlegeléséből a szólásszabadság alapjoga került ki győztesen.¹⁴⁴

7. A POLGÁRI ÉS POLITIKAI JOGOK NEMZETKÖZI EGYEZSÉGOKMÁNYA

Az Egyesült Nemzetek Szervezete keretén belül 1966-ban elfogadott, majd 1976-ban hatályba lépett Egyezségokmány 19. cikke rendelkezik a szólásszabadságról.

1. Nézetei miatt senki sem zaklatható.
2. Mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra; ez a jog magában foglalja mindenféle adat és gondolat határokon való tekintet nélküli – szóban, írásban, nyomtatásban, művészi formában, vagy bármilyen más tetszése szerinti módon történő – keresésének, megismerésének és terjesztésének szabadságát is.
3. Az e cikk 2. bekezdésében meghatározott jogok gyakorlása különleges kötelezettségekkel és felelősséggel jár. Ennélfogva az bizonyos korlátozásoknak vethető alá, ezek azonban csak olyanok lehetnek, amelyeket a törvény kifejezetten megállapít, és amelyek
 - a) mások jogainak, vagy jó hírnevének tiszteletben tartása, illetőleg
 - b) Az állambiztonság vagy a közrend, a közegészség vagy a közérkölcös védelme érdekében szükségesek.

Az Egyezségokmány részes államainak száma 2005-ben 154 volt. Az aláíró államok számára kötelező erejű egyezmény végrehajtása felett a tizennyolc független tagból álló, évente háromszor ülésező Emberi Jogi Bizottság [Human Rights Committee] őrködik. A Bizottság vizsgálja meg a kötelezően benyújtandó országjelentéseket, amelyekben a részes államok számot adnak arról, hogyan biztosítják az egyezményben foglalt jogok érvényesülését.

¹⁴⁰ Opinion 2/94. [1996] ECJ I-1759.

¹⁴¹ SONNEVEND PÁL: Alapvető jogaink a csatlakozás után. *Fundamentum*, 2003/2. 30-31. o.

¹⁴² Ld. pl. Case C-260/89., *Elliniki Radiophonia Tiléorassi v Dimotiki Etairia Pliroforissis* [1991]; Case C-368/95., *Vereinigte Familienpress Zeitungverlags- und Vertriebs GmbH v. Heinrich Bauer Verlag* [1997] ECR I-3689.

¹⁴³ C-112/00., [2003] ECR I-5659.

¹⁴⁴ GONZALES, GÉRALDINE: EC fundamental freedoms v. human rights in the case C-112/00 *Eugen Schmidberger v. Austria* (2003) ECR I-5659. *Legal Issues of Economic Integration*, 2004. 219. o.

Az Egyezségokmány első – fakultatív – jegyzőkönyve alapján egyéni panaszok Bizottsághoz történő benyújtására is van lehetőség. Ha ez alapján a Bizottság eljárást indít, és megállapítja az Egyezségokmányban foglaltaknak az adott állam általi megsértését, javaslatot tehet kártérítésre is. A Bizottság „végső álláspontja” azonban nem kötelezi a részes államokat, az egyes államok eltérően reagálnak a marasztalásokra, a jogharmonizáció is jóval nehezebb feladat univerzális szinten, így a Bizottság tekintélye jóval alacsonyabb a strasbourgi Bíróságénál.

A Bizottság esetjoga mégis jelentős, főként az Európán kívüli ügyek esetében, hiszen más kontinenseken nem működik az európaihoz hasonló hatékonyságú nemzetközi alapjogvédelmi rendszer. Európából azonban – éppen Strasbourg miatt – viszonylag ritkán fordulnak a Bizottsághoz.

Az esetjogon kívül lényeges eszköz még az Egyezségokmány értelmezésében az ún. „általános magyarázat” [general comment], amelyet a Bizottság ad ki, kifejezetten az Egyezségokmány valamely rendelkezését értelmezendő.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Az Egyezségokmányról és a Bizottságról ld. BUERGENTHAL, THOMAS: *Nemzetközi emberi jogok*. Budapest: Helikon, 2001. 43-51. o.

[4]

A SZÓLÁS MEGHATÁROZÁSA ÉS A SZABADSÁG TERJEDELME

„...a hozzáértő dolgozó
nép gyülekezetében
hányi-vetni meg száz bajunk”
(József Attila: *Hazám*, 1937)

1. BEVEZETÉS

E fejezetben kísérletet teszek arra, hogy a szólásszabadság lehetséges hatókörét megvizsgálva behatároljam azt a területet, amellyel a továbbiakban foglalkozok majd. A „szólás”, tehát a vizsgált alapjog által védett *érték* meghatározása már önmagában is nehézkes feladat. A definiálási kísérlet után megpróbálkozok annak meghatározásával, hogy általában véve meddig terjed a szabad szólás védelme, milyen jogokat keletkeztet és kötelezettségeket telepít az egyes jogalanyokra, illetve az Államra nézve. Ezután foglalkozok a szólásszabadság viszonylag ritkán vizsgált azon kérdésével, hogy meddig terjed a „nem szólás joga”, másképpen a „csendben maradáshoz való jog”. Lehet-e bizonyos körülmények közepette szólásra kényszeríteni a jogosultat? Végezetül e fejezet zárásaként vizsgálom azon egyes alapjogokat, amelyek szoros összefüggésben állnak a szólásszabadsággal. A köztük lévő viszonyrendszer felderítésének eredményei bőven hordoznak olyan észrevételeket, amelyek a szólásszabadság gyakorlását közvetlenül érintik. Vizsgálatunk közvetlen tárgyát soha nem szabad pusztán önmagában nézni, mert úgy könnyedén elmosódottá válhatnak azok az egyéb körvonalak, amelyek a jogrendszerben elfoglalt méltó helyét kijelölik számunkra.

2. MI A SZÓLÁS?

A véleménynyilvánítás szabadságának fogalmi meghatározása előtt bizonyos terminológiai nehézségekkel is meg kell küzdenünk. A vizsgálatunk tárgyául választott alapjogot – az Alkotmány szóhasználatán túl – illethetjük „szólásszabadság” [az első ízben I. Jakab angol király által használt¹ *freedom of speech*-ből], „véleményszabadság”, „véleménynyilvánítási szabadság” [a német *Meinungsfreiheit*, illetve *Meinungsäußerungsfreiheit*-ből, valamint az elvéve az angolban is használt *freedom of opinion*-ből], vagy „a kifejezés szabadsága” [az angol, de inkább amerikai ízű *freedom of expression*-ből] névvel, és ezek különböző változataival is. Felmerül a kérdés, vajon lehet-e alappal különbséget tenni ezen kifejezések alkalmazási körei között, illetve, hogy vajon az Alkotmányban szereplő „szabad véleménynyilvánítás” a legmegfelelőbb, legpontosabb, legveretesebb magyar kifejezés-e. A válaszon töprengve kiderül, hogy teljes egészében egyik kifejezés sem tekinthető pontosnak: a szóban forgó szabadságjog kitűzött célja nyilvánvalóan nem csupán a „szólások” (értve ezalatt a verbális kifejezéseket), és nem csak a „vélemények”, azaz a meghatározott ügyben kifejtett személyes álláspont szabad kifejtésének megoltalmazására szorítkozik, a „kifejezés szabadsága” pedig a magyar fülnek idegenül hangzik, és szintén nem teljesen pontos. A

¹ Ld. LEVY, LEONARD W.: *Emergence of a free press*. Chicago: Ivan R. Dee, 2004. 3-4. o.

jogtudomány képviselői e három kategóriát felváltva, egymás megfelelőiként használják.² Arra is akad hazai példa, hogy egyazon törvényen belül egyaránt szerepeljen a véleménynyilvánítási szabadság és a szólásszabadság.³ Ennek megfelelően mindhárom használható, egymásnak megfelelő kategóriának kell tekintenünk.

Erre utal a különböző jogi dokumentumok szóhasználatának tarka képe is. Az 1789-es francia Deklaráció a *vélemény* szabad kinyilvánítását hirdette, az amerikai Alkotmány két évvel későbbi Első Kiegészítése a *szólás- és sajtószabadságot* iktatta törvénybe. Az első magyar sajtótörvény 1848 áprilisában a *gondolat* és a *sajtó* szabadságát deklarálta, míg később a magyar történelmi hagyományban szinte kizárólag a szólásszabadság kifejezés terjedt el. Az 1946. évi I. törvény („Magyarország államformájáról”) a gondolat és a vélemény szabadságát biztosította, majd az 1949-es *Alkotmány* szólásszabadságról beszélt, egészen az 1989-es, átfogó módosításig. Az 1989. október 31. óta hatályos alkotmányszöveg – több helyütt is célzatosan visszatérve az 1946-os törvény szóhasználatához – a szabad véleménynyilvánításról szól. Azóta – feltehetően e módosulásnak, illetve az azt követően aláírt nemzetközi szerződések hivatalos magyar fordításainak eredményeképpen – a közelmúltban egyre inkább a véleménynyilvánítási szabadság kifejezés használata került előtérbe. Mivel hármójuk közül szükségszerű a választás, így esett választásom – a történelmi hagyományok tiszteletben tartása miatt – a szólásszabadságra, mint a vizsgált alapjog megnevezésére.

A terminológiai kérdés tisztázása utáni feladatunk az, hogy a „szólás” fogalmát, legalábbis a számunkra szükséges értelmét meghatározzuk. Nyilvánvaló, hogy az írásos, nyomtatott kifejezések is szólásnak minősülnek, hasonlóan a különböző médiumok műsoraihoz vagy a filmalkotásokhoz. Szólásnak minősülhetnek a képek, vagy más vizuálisan érzékelhető tárgyak, ábrázolások, például a műalkotások. A szólás határvonalai itt már kezdenek elmosódottá válni, de az esetek döntő többségében azonnal eldönthető a kérdés, vajon „szólás”-sal van-e dolgunk.

Akadnak olyan szóban elhangzó, vagy leírt kifejezések is, amelyekről fel sem tételezzük, hogy a szólásszabadság védelmét élveznék: a hamis tanúzás, szerződéskötés, a házasságkötés során történő eskütétel, vagy a bűncselekmény elkövetésére való felhívás esetén fel sem merül, hogy az elhangzó kifejezéseket a szólásszabadság védelmi körébe kellene vonni. A jogellenes fenyegetés szavai maguk a tiltott cselekmények; a hamis tanúzás maga a bűncselekmény, amely verbális kifejezések útján valósul meg; az anyakönyvvezető előtt kimondott „igen” maga a házasságkötés aktusa; a szóbeli felmondás maga a jogviszony megszüntetése – bár kivétel nélkül verbális kifejezésekről van szó, mégsem tekinthető egyik sem a szólásszabadság megnyilvánulásának.⁴ Ugyanakkor akadnak olyan cselekmények, amelyek kifejezett „szólás” nélkül is egyértelműen élvezik a szólásszabadság védelmét: néma tüntetések, sztrájkok, jelvények, vagy mondjuk a valamilyen véleményt kifejező ruházat (például egyenruha) viselése.

Mint azt az előző fejezetekben láthattuk, a szólásszabadság alapjoga kiemelt alkotmányos védelmet élvez – ehhez pedig meg kell szabni a védelem körét. Annak meghatározása, hogy mi tekinthető szólásnak az alapjog védelmének szempontjából, nem jelenti a körön kívül rekedt tevékenységek bármiféle leértékelését. Az elegendő mennyiségű étel és ital, a munka, a

² Ld. pl. SAJÓ ANDRÁS: *A szólásszabadság kézikönyve*. Budapest: Kjk-Kerszöv 2005.; HALMAI GÁBOR: *A véleményszabadság határai*. Budapest: Atlantisz 1994.; ÁDÁM ANTAL: Kifejezési szabadság és képviselői mentelmi jog. *Magyar Jog*, 1999/3.

³ Ld. pl. a rádiózásról és a televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény (Médiatörvény) preambulumát és 31. § (1) bekezdését.

⁴ SUNSTEIN, CASS R.: Words, conduct, caste. *University of Chicago Law Review*, Summer/Fall 1993. 836-840. o.

szerilem mind-mind fontos az ember számára; az étkezés, a munkavégzés és a szerelembe esés mégsem tartozik a szólásszabadság körébe.⁵ Az alapjogi védelem körének meghatározásához azonban tudnunk kell, mi az, ami oda tartozik. A jog hatókörének megvonása persze nem lehetséges minden tekintetben pontos kategóriák felállítása, részletes, taxatív felsorolások útján. A jog csak absztrakt módon kerülhet meghatározásra, az egyes konkrét megnyilvánulási formáit pedig a gyakorlatnak kell meghatároznia.⁶

Különbséget kell tenni a szólás *határainak megvonása* és az így meghatározott kategóriák *védelmének mértéke* között. Első lépésben el kell dönteni, a vizsgált kifejezés/cselekmény tekinthető-e szólásnak, igenlő válasz esetén pedig a következő lépésben meg kell határozni, hogy milyen mértékű védelmet élvez. A védett szólások kategorizálása veszélyes művelet, hiszen módot ad arra, hogy a szólásokat azok értéke alapján kategorizálja, az értékelés feladata pedig mindig magában rejti a visszaélés esélyét. A kategorizálás módszere elsősorban az Egyesült Államok joggyakorlatában kerül alkalmazásra, de például a „politikai szólás”-t minden jogrendszer fokozottabban védi a többinél.

Hasonlóképpen óvatosan kell eljárni a szólás határainak meghúzásánál is, hiszen a művelet végén bizonyos kifejezések/cselekmények a körön kívül rekednek, és nem lesznek jogosultak az alapjogi védelemre.⁷

A veszélyeket elvileg elkerülhetjük, ha nem a szólás körét és egyes kategóriáit határozzuk meg, hanem általános elvvé tesszük, hogy nincsenek előre meghúzott határvonalak, hanem az általánosan érvényesülő védelem alapján minden magatartás, amely valamit kifejez, automatikusan védelmet élvez, így tehát csak annak korlátozását kell megindokolni.⁸ Ez a módszer azonban a védelmi szint leszállításával járna: ha nem tudjuk, mi tartozik a szólásszabadság körébe, nem tudjuk a védett körnek az alkotmányosan megkövetelt kiemelt védelmet biztosítani.

2. 1. A szólás kategóriái

A szólásszabadság védett körén belül is akadnak olyan szólások, amelyek fokozottabban védettek. Említettem, hogy a „politikai” szólást, tehát a közügyekben folytatott vitát, kifejtett véleményt minden jogrendszer kiemelten óvja, még akkor is, ha az mások jogainak sérelmével jár. Ez logikus következménye a második fejezetben áttekintett igazolások közül az igazság keresését a szólásszabadság céljául tűző és a demokratikus igazoláscsoport érveinek. A politikai szólást tekinthetjük tehát a szólásszabadság legjobban védett „belső magjá”-nak. A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága is kimondta a *Handyside-ügyben*,⁹ hogy a szólásszabadság elsősorban a politikai szólást védi. A *Sunday Times-ügyben*¹⁰ pedig ezt kiegészítette azzal, hogy az Egyezményben részes államoknak a szólásszabadság védelménél rendelkezésre álló mozgáster¹¹ nem terjed ki a politikai szólások védelmére.

Persze e kategória meghatározása sem könnyű. Bizonyos jogrendszerek csak kifejezetten a parlament működésével kapcsolatos szólásokat tekintik e körbe tartozónak,¹² a második

⁵ SUNSTEIN, CASS R.: Low value speech revisited. *Northwestern University Law Review*, 1989. 555-556. o.

⁶ SÓLYOM LÁSZLÓ: Mit szabad és mit nem? *Valóság*, 1985/8. 12-14. o.

⁷ SCHAUER, FREDERICK: *Freedom of speech: a philosophical enquiry*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982. 101-102. o.

⁸ CAMPBELL, TOM: Rationales for freedom of communication. In TOM CAMPBELL – WOJCIECH SADURSKI (szerk.): *Freedom of communication*. Aldershot, UK: Dartmouth, 1994. 18-19. o.

⁹ *Handyside v. Egyesült Királyság* (Application no. 5493/72), 1976. december 7-i ítélet.

¹⁰ *Sunday Times v. Egyesült Királyság* (Application no. 6538/74), 1979. április 26-i ítélet.

¹¹ Ld. a 3. fejezet 5. pontját.

¹² Ld. pl. az ausztrál High Court *Lange v. Australian Broadcasting Corporation* ítéletét, (1997) 189. CLR 520.

fejezetben pedig említésre került Robert Bork álláspontja, aki szintén megszorítóan értelmezte a védelemre érdemes politikai szólások körét.¹³ A legtöbben azonban ennél jóval szélesebb értelmezést adnak a kategória számára: Alexander Meiklejohn kitágította azt az irodalommal és a művészetekkel is,¹⁴ Eric Barendt szerint pedig politikai szólásnak tekinthető minden olyan szólás, amely lehetségesen hozzájárul a közvélemény alakításához, a témák olyan széles körében, amelyre egy *gondolkodó állampolgár* [intelligent citizen] közügyként tekinthet.¹⁵

Előfordulhat az is, hogy kifejezetten a politikai szólás kerül csak korlátozásra, ez azonban csak kivételes okból történhet, mint például a politikai reklámok sugárzásának tiltása a különböző médiumokban.

A politikai szólás tehát általában véve „értékesebb” az egyéb szólásoknál. Az amerikai mintára történő „*high*” és „*low value*” megkülönböztetés¹⁶ azonban szintén nem veszélytelen. A kevésbé értékesnek ítélt szólások ugyan nem maradnak védtelenek, de védelmük értelemszerűen alacsonyabb szintű lesz. A csoportosítás, legalábbis a politikai-nem politikai kategóriákra azonban szükséges, mert annak hiányában valamennyi szólásra egyazon mércét kellene alkalmazni, ez pedig vagy a kevésbé értékes szólások (például a pornográfia, reklámok, gyűlölködő kifejezések) védelmi szintjének túlzott megemelését, vagy pedig a közügyek vitájában részt vevő szólások védelmének csökkenését hozná magával. A fokozottan védett kategórián belüli védelmi szint nem a szólással okozott kárhoz igazodik, azaz bizonyos feltételekkel még károkozás esetén is a szólás élvez elsőbbséget – a közügyek nyílt vitatása indokolja például az egyéni becsületvédelem bizonyos meghátrálását. A kevésbé értékes szólások esetében a védelem ellenben megállhat ott, ahol a szólás valakinek, vagy valamely alkotmányosan védett értékben – megfelelően súlyos – kárt okoz. A két kategória egyesítése egyik, vagy másik megoldás kizárólagos alkalmazását követelné meg.

Az értékes-kevésbé értékes szólások elválasztása sem lehetséges teljes precizitással. Ha például egy politikust kigúnyoló pornográf film készül, vajon bemutatható-e a televízióban? Oroszországban készült ilyen Ukrajna egykori miniszterelnök-asszonyának, Julija Timosenkónak a „főszereplésével”. Ez egyfelől politikai témájú véleménynyilvánítás, másfelől viszont pornográf filmalkotás, amely a kevésbé értékes szólások körébe tartozik. A határok tehát elmosódottak lehetnek, de megvonásuk nehézségei nem jelenti azt, hogy arra nincs is szükség – az esetek döntő többségében ugyanis egyértelműen kategorizálható a szólás.¹⁷

Kérdés, hogy a közügyekkel kapcsolatos szólások vajon pusztán e sajátosságuk folytán automatikusan kiemelt védelmet élveznek, avagy lehetséges volna a szólások korlátozása azok *formája* alapján? A közügyekben ugyanis nemcsak kifinomult, racionális érvelés útján lehet véleményt nyilvánítani, hanem drasztikus módon, nyers modorban is. Az Egyesült Államokban az e kérdéssel foglalkozó legfontosabb eset a *Cohen v. California* ügy,¹⁸ amelynek vádlottja a helyi bíróságon a „*Fuck the draft*”¹⁹ feliratú kabátban jelent meg, tiltakozásul a vietnami háború miatti kényszersorozások miatt. A Legfelső Bíróság felmentette Cohent, mondván, a vélemény nem korlátozható annak modora, nyersesége miatt.

¹³ BORK, ROBERT H.: Neutral principles and some First Amendment problems. *Indiana Law Journal*, 1971. 1. o.

¹⁴ MEIKLEJOHN, ALEXANDER: The First Amendment is an absolute. *Supreme Court Review*, 1961. 245. o.

¹⁵ BARENDT, ERIC: *Freedom of speech*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005 (2. kiadás). 162. o.

¹⁶ Ld. a 3. fejezet 4. pontját.

¹⁷ SCHAUER, FREDERICK: Categories and the First Amendment: a play in three acts. *Vanderbilt Law Review*, 1981. 294-295. o.

¹⁸ 403 US 15 (1971).

¹⁹ Magyarul kb.: „Süsd meg a sorozást!”

Van ebben a döntésben valami az egyenlőség általános elvéből: nem mindenki képes véleményének racionális kifejtésére, talán nem is minden vélemény minden esetben tökéletesen megalapozott, illetve érvekkel alátámasztott, és nem mindenkinek van módja arra, hogy véleményét a nagyközönség tudtára adja – az ehhez hasonló drasztikus módszerek viszont némileg felerősíthetik az egyén amúgy meglehetősen halk hangját. Más kérdés, hogy ha ezt elfogadjuk, akkor ez az elv csupán a valóban, felismerhetően valamely *véleményt* hordozó kifejezésekre terjed-e ki, vagy a szimpla gyalázkodásokra is (avagy úgy tekintjük, hogy a gyalázkodás maga is egy kifejtett vélemény). Mindenesre a strasbourgi Bíróság is kimondta, hogy önmagában a szólás sokkoló, felháborító, zavaró jellege nem alapozza meg a korlátozás lehetőségét, ha valamely védett érdek nem sérül.²⁰ A felháborító, gyalázkodó – és egyéb tartalmat, kifejezőmódján kívül nem hordozó – vélemények (mondjuk a színtiszta káromkodás) védelme a szólásszabadság lehetséges igazolásai közül leginkább az egyéni autonómia alapján képzelhető el, és még az alapján sem egyértelműen védett, hiszen aligha járul hozzá jelentős mértékben az egyén személyiségének kiteljesedéséhez. Az ilyen szólások általában véve korlátozhatóak, ha van sértett, akinek az kárt okoz – esetleges védelmük pedig a fent említett egyenlőség-elv figyelembe vételével lehetséges, illetve azon az alapon, hogy esetükben a tartalom azonos a kifejezés módjával, a pusztán düh, harag vagy felháborodás kifejezésével.

Újabb kérdés a gyűlölködő kifejezések kérdése, amelyek esetében kétségtelenül sérül a megcélzott (etnikai, vallási vagy egyéb) közösség tagjainak méltósága, de amelyek általában beszoríthatóak a „közügyekről folytatott vita” kategóriájába. Az egyes jogrendszerek eltérő válaszokat adnak a kérdésre, hogyan teremthető egyensúly e két érdek között.²¹

A szólásszabadságon belül általában különbséget kell tenni a *tényállítást* és a *véleménynyilvánítást* között is. Természetesen mindkettő védelmet élvez, de a védelem mértéke eltérő lehet. Bár az amerikai Legfelső Bíróság ítélete a *Gertz v. Robert Welch* ügyben²² némileg színpadiasan kijelentette, hogy „az Első Kiegészítés értelmében nincsen olyan, hogy téves gondolat”, ez ott sem jelenti a vélemények korlátlan védelmét. A magyar Alkotmánybíróság is kimondta, hogy az alapjog „a véleményt annak érték- és igazságtartalmára tekintet nélkül védi”,²³ ez szintúgy nem jelent a vélemények esetén sem teljes immunitást, hiszen „külső” korlát, például a becsület és emberi méltóság még akkor is korlátozhatja a véleménynyilvánítás szabadságát, ha annak igazságtartalma értelemszerűen nem vizsgálható. A tényállítástok – mivel valóságtartalmuk, a véleményektől eltérően vizsgálat tárgyává tehető – azonban szigorúbb megítélés alá esnek: a hamis (bizonyítatlan) tényállítás nem kaphatja meg a szólásszabadság védelmét.

A kevésbé értékes szólások köre meglehetősen széles, ide tartozik gyakorlatilag minden olyan kifejezés, amely nem tekinthető a közügyek vitájában részt vevőnek, mint az üzleti célú szólások, például a reklámok, az obszcén, pornográf kifejezések, alkotások, vagy a magánszemélyek jó hírnevének magántermészetű üggyel összefüggésben történő csorbítása. A tény, hogy ezek a szólások szigorúbban korlátozhatóak, nem abból fakad, hogy azokat alacsonyabb értékük miatt „bünteti” a jogalkotó, bár az értékelő szempont behozatala a döntésnél kétségtelenül szükséges. A szigorúbb korlátozás ugyanis esetükben is csak akkor lehetséges, ha ezen szólások valamely kárt okoznak (a vásárlókat károsítja a megtévesztő reklám, a kiskorúak fejlődését gátolja a pornográf filmek korlátlan sugárzása stb.), és mivel

²⁰ *Handyside v. Egyesült Királyság* [9. jegyzet].

²¹ Ld. a 8. fejezetet.

²² 418 US 323 (1974).

²³ 36/1994. (VI. 24.) AB határozat, II./1.1.

nem vesznek részt a közügyek vitáiban, a kár „elviselése” esetükben – valamely magasabb cél érdekében, mint a közvita nyíltsága – nem indokolt.²⁴

A szólásszabadság köre az elmúlt évtizedek során fokozatosan tágult. Ez a folyamat Európában is világosan látható, bár teljes valójában az Egyesült Államokban bontakozott ki, ahol ma már kiterjed nemcsak a reklámokra, hanem a kampányfinanszírozás, vagy az állami támogatások elosztásának kérdéseire éppúgy, mint az éjszakai bárókban előadott sztriptíztáncra. Frederick Schauer szerint ez a folyamat káros a szólásszabadság jogára nézve, mert olyan magatartásokat is annak körébe von, amelyeknek ugyan van némi kommunikatív tartalma, de az nem meghatározó. Viszont, mivel az Alkotmányban nincs olyan konkrét jogosultság, amely védelmükre felhívható lenne, jobb híján a szólásszabadság körébe szorítják be azokat, ez pedig azzal a következménnyel jár, hogy a jog eredeti célja – legyen az a közéleti viták zavartalanágának, vagy akár az egyén autonómiájának biztosítása – eltorzul.²⁵

2. 2. Szólás és cselekvés

A szólás és a cselekvés kategóriái egymástól elválaszthatatlanok. Valamely cselekedettel minden további nélkül kifejezhetünk egy bizonyos mondanivalót, véleményt, ehhez nincs szükség sem szóban elhangzó, sem leírt szövegre. Bizonyos jelzések, szimbólumok önmagukban is szólásnak minősülhetnek.

Az egyenlőség érve itt is felhozható a cselekmények szólásjellegének elismerése mellett: sokan vannak, akik nem tudják mondanivalójukat más módon kifejezni, mint valamely – mégoly mehökkentő – cselekmény végrehajtása, tüntetés, a katonai behívó elégetése stb. útján.

Különbséget kell tenni az olyan cselekmények között, amelyek *önmagukban* fejeznek ki valamely tartalmat, illetve azok között, amelyek a szólás valamely „klasszikus” formájának kifejezéséhez szükségesek. A szórólapok osztogatása teszi lehetővé a szórólap tartalmának megismertetését, az utcai felvonulás megszervezése a résztvevők álláspontjának közzétételét. Ha ezeket a cselekményeket korlátozzuk, akkor nem közvetlenül magát a szólást érinti a korlátozás, arra csak közvetve hat. Ez persze nem jelenti azt, hogy esetükben „szabad a pálya”, hiszen például az utcai demonstrációk lehetőségének szűkítésével a szólásszabadság jelentős sérelme járhat együtt. A korlátozás mércéje azonban mégis – általában véve – alacsonyabb ezekben az esetekben, és elegendő, ha az nem diszkriminatív (közvetve sem), arányos és megfelel az ésszerűség szabályainak.

A cselekvés azonban maga is szólás lehet, de vajon hol lehet meghúzni a határt? Azt mégsem mondhatjuk, hogy az amerikai elnök lelövése a szólásszabadság jogának gyakorlása lenne, bár kétségtelenül hordozhat mondanivalót (kifejezheti a gyilkos ellenérzéseit az elnök politikájával szemben). A határ meghúzása elengedhetetlen, hiszen szinte bármely cselekményről elmondható, hogy kifejez valamit (ha Mercedest vezetek, az éppúgy kifejezheti társadalmi státuszomat és a világról alkotott képemet, mintha csak Hugo Boss termékeit vagyok hajlandó magamra öltetni), ennek fényében pedig, ha nem szabjuk meg, hol ér véget a szólásszabadság alkalmazási köre, az óhatatlanul bele fog omlani a szabadság általános elvébe, és elveszti a fokozott védelmet.²⁶ Ez a feladat még akkor is szükségszerű, ha

²⁴ SHAMAN, JEFFREY M.: The theory of low-value speech. *Southern Methodist University Law Review*, January-February 1995. 297. o.

²⁵ SCHAUER, FREDERICK: First Amendment opportunism. In LEE C. BOLLINGER – GEOFFREY R. STONE (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.

²⁶ SCHAUER, FREDERICK: Speech and “speech” – obscenity and “obscenity”. An exercise in the interpretation of constitutional language. *Georgetown Law Journal*, 1979. 912. o.

előre látható, hogy precíz határvonalakat a szólásszabadság által védett és érintetlenül hagyott területek között nem lehet meghúzni.

A határ meghúzásának többféle szempontja lehetséges. Megvizsgálhatjuk, hogy vajon a cselekmény előmozdított-e valamely olyan érdeket, amelyet a szólásszabadság igazolásaként fogadhatunk el? Hozzájárult-e a demokratikus döntéshozatalhoz, vagy az egyén autonómiájának gyakorlásához? Vizsgálhatjuk a cselekményt kifejezetten annak végrehajtója szempontjából is. Szándékában állt-e valamit kifejezni cselekedetével? Az igenlő válasz nem jelenti a szólásszabadság automatikus védelmét, hiszen nem mondhatjuk, hogy például az adó be nem fizetése jogos kifejezése volna a fennálló gazdasági renddel szemben érzett ellenérzésnek.

A másik oldalról közelítve feltehetjük a kérdést, vajon milyen jelentősége lehet a kifejezés megértésének, tehát ahhoz, hogy valamely cselekményt szólásnak tekintsünk, és így a szólásszabadság védelmében részesítsük, szükséges-e, hogy az általa kifejezett véleményt valaki megértse? Ha igen, kinek kell megértenie és hány embernek? Az Egyesült Államok egyik körzeti bírósága például egy ügyben nem fogadta el a vádlott érvelését, mely szerint egy roncsautó parkolása saját háza előtt azért nem jogsértő, mert ő így kívánta kifejezni tiltakozását a rendőri eljárás ellen, amely az autóban keletkezett károkat okozta. A bíróság szerint nem sokan értelmeznék e cselekedetet véleménynyilvánításként.²⁷

Cass Sunstein szerint a két szempont együtt érvényes, tehát egy cselekmény akkor tekinthető a szólásszabadság gyakorlásának, ha annak végrehajtásával valamely üzenetet kívántak kifejezni, és ez az üzenet megértésre talált. Így persze akár az elnök meggyilkolása is szabad szólás lehetne, de Sunstein ezt a felvetést úgy válaszolja meg, hogy abban az esetben felhozható lenne a szólásszabadsággal szembeni, annak korlátozását lehetővé tevő, megfelelően súlyos érdek.²⁸ Én azonban nem mennék el ilyen messzire a szólásszabadság hatókörének meghatározásánál, hiszen Sunstein elmélete nem ad választ arra, hogy melyek azok a szólásnak minősülő cselekmények, amelyek nem az általuk okozott kár alapján kerülnek korlátozásra, hanem esetükben magasabb mérce érvényesül, mert hozzájárulnak a közéleti viták eldöntéséhez. A politikai szólásnak minősülő cselekmények köre (tüntetés, kitzűzők, egyenruha stb. viselése) ugyanis azonos – fokozott – mértékben védett, mint bármely más politikai szólás. Az elnök megölése pedig, ha a kört nem szűkítjük le valamilyen módon, ugyanúgy politikai szólásnak minősülne – fokozott védelmet mégsem adhatunk a cselekmény számára.

Robert Post szerint a szólás nem önmagában értékes, és csak akkor kaphat jogi védelmet, ha valamely *alkotmányos értékkel* (legyen az a demokrácia szolgálata vagy az egyén autonómiája) bír.²⁹ Erről eszembe jut a néhány évvel ezelőtt Budapesten, a Múcsarnokban megrendezett „Fény és árnyék” című kiállítás, mely öt évszázad francia festészetét kívánta áttekintő jelleggel bemutatni. A kiállítás végén, a kortárs alkotók művei között bemutatásra került egy ütött-kopott, üres képkeret. Ez az eset jól bemutatja azt, mennyire fontos a közlő szándéka és a befogadók megértése ahhoz, hogy a szólás védelmet kapjon: ha ugyanezt a keretet az alkotó párizsi háza elé, az utcára teszi ki, valószínűleg gyorsan megbüntetik szemetelés miatt. A Múcsarnokban ugyanaz a tárgy elismert művészetté alakult át, amely a katalógus alapján azt fejezte ki, hogy immáron semmi, még maga a festmény sem állhat a fény terjedésének útjába (így simítva bele az alkotást a kiállítás tematikájába). Annak, hogy ezt a művet a szólások körében üdvözölhetjük, egyik oka az, hogy pusztán mert kiállításra került, feltételezzük, hogy valamit ki is akar fejezni, és talán akadnak olyanok, akik azt meg is értik. A közlés szándéka, és a szándék által *automatikusan* létrejött értéke tehát fontos lehet

²⁷ *Davis v. Norman* 555 F 2d 189 (8th Cir, 1977).

²⁸ SUNSTEIN, (1993) i. m. [4. jegyzet] 833-836. o.

²⁹ POST, ROBERT C.: Recuperating First Amendment doctrine. *Stanford Law Review*, July 1995. 1249. o.

ahhoz, hogy felismerjük, mi az, ami szólásnak tekintendő, de nem megfelelő arra, hogy behatárolja számunkra a védett cselekmények körét, nem mondja meg, mi az, ami *már nem* szólás.

A legígéretesebb módja a határ meghúzásának az, ha nem a cselekmény üzenete, vagy jellege felől közelítünk a kérdéshez, hanem a korlátozás indokát vizsgáljuk. Ha például a Hősök terén található millenniumi emlékműre valaki egy grafitot fest, az még akkor is büntethető, ha azt állítja, hogy tettét kizárólag IV. Béla király iránt érzett ellenszenvre táplálta. A szóláskorlátozás indoka, az emlékművek, középületek sértetlenségének megőrzése ugyanis legitim cél, az illető pedig egyébként is kifejezheti álláspontját más, megengedett módon is. Levonva ebből az általános elvet: ha a korlátozás valamely egyéb legitim érdek miatt, és nem kifejezetten a szólás korlátozása okán történik, megengedhető. Az elnök merénylőjét azért tartóztatja le a rendőrség, hogy megőrizze az elnök életét, és nem azért, mert nem engedi meg a merénylőnek, hogy kifejtse politikai álláspontját. Ha azonban a korlátozás azzal a mellékes hatással jár, hogy általa a szólásszabadság is csorbul, szigorúan meg kell vizsgálni, vajon valóban az a bizonyos egyéb érdek motiválta-e a jogalkotót vagy jogalkalmazót, és nem esetleg csak annak védőburka alá bújva kívánta a szólást korlátozni. Azok a cselekmények, amelyek így korlátozásra kerülnek, egész egyszerűen nem tekinthetők szólásnak (így hasonló elv alapján jutunk ellenkező eredményre, mint Sunstein, aki azt a következtetést vonta le, hogy minden cselekmény szólás lehet, és az általa okozott kár alapján dönthető el, hogy védett-e avagy sem).

A *United States v. O'Brien* ügyben³⁰ az Egyesült Államok Legfelső Bírósága úgy döntött, hogy a katonai behívó elégetése, bár kétségtelenül minősülhet véleménynyilvánításnak (O'Brien egyértelműen demonstratív jelleggel cselekedett), az Állam azon érdekét sérti, amely a sorozás rendjéhez, zavartalanságához fűződik. Ezért az a szabály, melynek értelmében a behívó megsemmisítése vagy megrongálása büntethető, és amely alapján O'Brien-t elítélték, nem kifejezetten a szólásszabadság korlátozására irányul, hanem egyéb, méltányolható állami érdeket véd, ezért az ítélet jogos volt, az alapjául szolgáló jogszabály pedig nem alkotmányellenes.

Ha a korlátozás indokát választjuk a szólásszabadság határainak megvonásában segédkező rendezőelvként, azzal a problémával szembesülünk, hogy olykor nehéz lesz eldönteni, milyen megfontolásból is cselekedett a jogalkotó. Hiszen vizsgálhatjuk bármilyen szigorúan, hogy vajon a szólás korlátozása valóban csak járulékos kárnak minősül-e, avagy mögöttes szándékként meghatározó volt-e a korlátozó szabály megalkotásakor, a kérdést nem mindig fogjuk tudni egyértelmű bizonyossággal eldönteni. A fenti Hősök terei példában egyértelmű válasz adható, míg az O'Brien ügyben, ismerve a vietnami háború elleni tiltakozások mértékét (a Hair című kultuszfilm is egy olyan jelenettel kezdődik, amelyben elégetik a behívót), már nem biztosan. Ezzel ellentétben az igaz, hogy olyan esetekben, amelyekben a korlátozás kifejezett oka bizonyos közlések vagy a kommunikáció megakadályozása, sem feltétlenül beszélhetünk mindig a szólásszabadság korlátozásáról – gondoljunk például a hamis tanúzás vagy a szerződéskötés során történő megtévesztés eseteire.

Jól illusztrálja a szólásszabadság egyre kiterjedtebb értelmezését az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának bevett gyakorlata, amely az éjszakai bárókban bemutatott sztriptízt és egyéb, meztelen hölgyek részvételével zajló táncokat a szólásszabadság fogalmi körébe utal.³¹ Az elvi támogatást – bár a Bíróság tagjai máshonnan merítették az ihletet – meglepő módon John Milton adja meg ehhez, aki azt írja, hogy ha a cenzúrát vissza kívánnák állítani, akkor „a táncosokat is cenzúrának kell alávetnünk, nehogy ifjúságunknak másféle taglejtést,

³⁰ 391 US 367 (1968).

³¹ Ld. pl. *Barnes v. Glen Theatre* 501 US 560 (1991); *City of Erie v. Pap's A. M.* 529 US 277 (2000).

mozdulatot vagy modort tanítsanak, mint amit az előjárók engedélye alapján illendőnek tartanak”.³²

A felmerül jogvitákban általában az adott önkormányzat rendeletét vitatták, amely korlátozta a sztriptizműsort szolgáltató éjszakai bárak megnyitásához szükséges engedélyek kiadását. Ezzel szemben került felhívásra a szólásszabadság érve, mondván, a hölgyek a táncsal az Első Kiegészítés által biztosított jogukkal élnek, amelyet ily módon megsértett az önkormányzat. Bár a tánc kétségtelenül alkalmas arra – maga Milton is megerősít minket ebbéli hitünkben –, hogy a szólásszabadság gyakorlásának egyik módja legyen, ezen megállapítás igaza legalábbis kétséges az ügyekben vizsgált tánc esetében, valamint szokásos körülményei figyelembe vételével. A Bíróság azonban egyik esetben sem azt mondta ki, hogy meztelenül táncolni nem védelemre érdemes kifejezés, hanem, hogy az önkormányzatok érdekei (a vigalmi negyed kialakulásának megelőzése, a bűnözés és a prostitúció elharapózása elleni védekezés) az adott körülményeket figyelembe véve erősebbek voltak, és diadalmaskodtak a szólásszabadság felett.

A meztelen tánc csak egy példa volt arra, hogy *elvileg* milyen cselekmények vonhatók a szólásszabadság fogalmi körébe. Egy másik ügyben a Legfelső Bíróság például megállapította, hogy a demonstratív célzattal történő, tömeges parkban alvás is „szólás”, más kérdés, hogy a park tisztasága és rendezettsége fenntartásának érdeke erősebb.³³ A magyar jog azért még nem tart itt: Sólyom László, az Alkotmánybíróság első éveit összefoglaló munkájában azt írja, hogy az önkormányzati rendeletet, amely „a közterületen öltözékével és magatartásával nemi vágyat keltő személyeket” szabálysértési bírsággal sújtotta, „nehéz lett volna” a testületnek a szólásszabadsághoz való jog alapján elbírálni.³⁴

2. 3. Szólás és pénz

Szólásnak minősül-e a pénz? Pontosabban, ha az anyagi támogatás nyújtása annak érdekében történik, hogy a támogatott „szóljon” (például, hogy egy műalkotást hozzon létre, a támogatás összegét felhasználva), akkor a támogatás szelektív, esetleg diszkriminatív módja adhat-e alapot arra, hogy azok, akik nem részesültek benne, szólásszabadságuk megsértése miatti igénnyel forduljanak a bírósághoz – mondván, hogy a támogatás elbírálása nem volt tisztességes vagy megfelelő, így az ő szóláshoz való joguk csorbult? Ha valaki támogatást kap ahhoz, hogy megpróbálja meggyőzni az embereket politikai álláspontjának helyességéről egy választási kampányban, akkor a támogatás mértékének korlátozása értékelhető-e a szólásszabadsághoz való jog megsértéseként – akár a választáson induló, akár a támogatást nyújtó fél szempontjából?

Közhely, de igaz: a pénz beszél. Pénz nélkül a mai tömegtársadalomban az egyes ember hangja elhalkul. A pénz tehát szükséges a szólásszabadság *hatékony* gyakorlásához, de a legtöbbször ahhoz is, hogy egyáltalán szólhassunk. A szólásszabadság és a pénz kapcsolatának két legjelentősebb problémája (a sajtószabadság kérdésén kívül) a választási, népszavazási kampányok támogatásának, illetve az Állam által a kultúrára, illetve bizonyos közintézményekre fordított támogatás elosztásának kérdése.

A politikai kampányok esetében számos országban létezik a kampányra fordítható, előre meghatározott felső összeghatár. A vonatkozó magyar jogszabályi rendelkezés, *a választásokról szóló 1997. évi C. törvény 92. §-a* értelmében az országgyűlési képviselőjelöltek, illetve jelölő szervezeteik – a költségvetési támogatáson felül – mindössze

³² MILTON, JOHN: *Areopagitica*. In *Milton, az angol forradalom tükre*. Budapest: Gondolat, 1975. 76. o.

³³ *Clark v. Community for Creative Non-Violence* 468 US 268 (1984).

³⁴ SÓLYOM LÁSZLÓ: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Budapest: Osiris, 2001. 476. o. – erre végül nem is került sor, mert a rendeletet időközben visszavonták, így az eljárás megszűnt (220/D/1996. AB végzés).

egymillió forintot fordíthatnak a kampány céljaira. Magyarországon még nem merült fel, hogy ez a szólásszabadság aránytalan korlátozása lenne – más kérdés, hogy úgy tűnik, nem is nagyon ellenőrzi senki a rendelkezés betartását.

Az Egyesült Államoknak a választási kampányról rendelkező szövetségi törvénye előírta, hogy egy támogató legfeljebb 1.000 dollárral járulhat hozzá egy jelölt kampányához, és legfeljebb 1.000 dollárt költhet el ugyanazon jelölt érdekében (első esetben közvetlenül a jelöltnek adja a támogatást, a második esetben saját kiadásával támogatja, például a helyi újságban a jelölt mellett kiálló hirdetést helyez el). A sajtóra nem vonatkozott a korlátozás. A Legfelső Bíróság a *Buckley v. Valeo* ügyben³⁵ ügy döntött, hogy míg az első korlátozás alkotmányosan megengedett, a második alkotmányellenes. Nem képezte vita tárgyát, hogy a szóban forgó korlátozások értékelhetőek-e a szólásszabadság korlátaiként – ezt a testület egyértelműnek tekintette. A közvetlen támogatás esetében fennáll a veszély, hogy – korlátozás hiányában – a jelölt korrumpálásához vezessen, ráadásul a korlátozás nem a közvetlenül a támogatást nyújtó személy szólásszabadságát korlátozza, hiszen annak eredményeképpen a támogatott jelölt tud hatékonyabban „szólni”. Ezzel szemben a másik esetben – bár a korrupció veszélye nem tűnik el – közvetlenül a támogató szólásszabadsága kerül korlátozásra, ez pedig – érvelt a Bíróság – megengedhetetlen. A Bíróság ezen túl megsemmisített egy harmadik rendelkezést is, amely azt korlátozta, hogy mennyit költhet a jelölt a *saját*, rendelkezésre álló anyagi javaiból.

A Bíróság felfogása a *Buckley-ügyben* vitatható. Az anyagi támogatás maga – egy csekk megírása, vagy egy pénzösszeg banki átutalása – nem szólás, de nem is olyan cselekmény, amely „kifejezés”-nek tekinthető, bár ez esetben később arra használják majd fel. Még ha ilyen, közvetett módon szólásnak is tekintjük, akkor is találunk nyomós indokokat a korlátozására: a korrupció veszélyének csökkentésén kívül ilyen a törvényhozói szándék, amely a jelöltek számára egyenlő esélyek biztosítását célozza. A saját pénzösszeg felhasználásának limitálása pedig a választási rendszerrel szemben felhozott azon vád ellen irányul – ahogyan White bíró is megfogalmazta különvéleményében –, amely szerint egy mandátum megszerzése pusztán pénz kérdése. A Bíróság számára ezek az érvek nem voltak eléggé súlyosak ahhoz, hogy az egyén szólásszabadságát korlátozzák, megvonva tőle a választási eredmény befolyásolásának lehetőségét (tekintve, hogy ezer dollár még egy újsághirdetésre sem igen elég). A korlátozás hatására alaposan lecsökkent volna a választási kampány során a közösség vitáiban szereplő szólások mennyisége, és a Bíróság szerint amúgy sem biztosította volna az egyenlő esélyeket, sőt, sokkal inkább kedvezett volna a korábban megválasztott képviselőknek, akiket így nehezebben lehetett volna kívülről támadni.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának határozata a *Bowman v. Egyesült Királyság* ügyben³⁶ megállapította, hogy annak a törvénynek az alkalmazása, amelyik öt fontban szabta meg a felső határát az összegnek, amelyet valaki egy jelölt érdekében kifejtett tevékenységére (hirdetés, szórólapkészítés, stb.) fordíthat egy választási kampányban, megsértette a szólásszabadság jogát. A strasbourgi testület azonban nem ítélte általában véve az alapjogba ütközőnek a hasonló korlátozásokat, csak az összeg felső határa volt túlságosan alacsonyra szabva.

A szólás és pénz problematikájához kapcsolódó kérdés, hogy vajon a nagy és tőkeerős cégek, vállalatok mennyiben rendelkeznek a szólásszabadság jogával.³⁷ A kiindulópont szerint természetesen a jogi személyek is gyakorolhatják e jogot. Ennek alátámasztása azonban nehezen olvasható ki a szólásszabadságot individualista alapon igazoló nézetekből,

³⁵ 424 US 1 (1976).

³⁶ Case no. 141/1996/760/961. 1998. február 19-i ítélet.

³⁷ A kérdéstről összefoglalóan ld. BEZANSON, RANDALL P.: Institutional speech. *Iowa Law Review*, May, 1995. 735. o.; REDISH, MARTIN H. – WASSERMAN, HOWARD: What's good for General Motors: corporate speech and the theory of free expression. *George Washington Law Review*, 1998. 235. o.

hiszen a jogi személy nem képes a szólásszabadságon keresztül „személyisége kiteljesítésére”, legfeljebb üzleti vagy egyéb érdekeinek előmozdítására, bár természetesen ezen érdekéhez fűződő jogát is figyelembe kell venni. Ha azonban a demokratikus nézetekre tekintünk, a közösség érdeke azt diktálja, hogy a közvitában minél több álláspont jelenjen meg, és ez a cél igazolja a jogi személyek ebbéli jogainak elismerését. A gazdag cégek részvétele a vitában azonban el is torzíthatja azt, hiszen hangjukat nagyobb hatékonysággal képesek hallatni, ezért felmerül a kérdés, lehet-e szólásszabadságukat alkotmányosan korlátozni?

Az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának *Bellotti-döntése*³⁸ értelmében az állami jogszabály, amelyik megtiltotta a bankok és üzleti vállalkozások számára, hogy anyagi eszközöket használjanak fel valamely népszavazási kampányban (kivéve azokat, amelyek saját érdekeiket érintő kérdésekről tartanak), alkotmányellenes. A Bíróság ismételten abból indult ki, hogy a pénz ez esetben szólásnak minősül, a tiltás hatálya alá tartozó cégek pedig jogosultak a szabad szólás gyakorlására. Az álláspont finomodott az *Austin v. Michigan Chamber of Commerce* ügyben,³⁹ amelyben a Bíróság nem találta alkotmányellenesnek azt a szabályt, amelynek értelmében a vállalatok, illetve a különböző kereskedelmi kamarák csak olyan pénzüsszeget fordíthatnak választási kampány céljaira, amely egy kifejezetten erre a célra elkülönített alapból származik, és amely alapba a részvényesek vagy tagok önkéntesen végeztek befizetést. A szabály annak elkerülését célozta, hogy az adott vállalat ne támogathasson olyan jelöltet vagy ügyet, akit vagy amelyet tagjai nem támogatnának.

Az állami támogatások kérdése is felvet a szólásszabadsággal összefüggő kérdéseket. Elsőként, van-e egyáltalán kikényszeríthető jog például a művészetek állami támogatására? Bíróság előtt ezt az igényt általában véve nyilván nem lehetne peresíteni, de a plurális, demokratikus, a kultúrát értéknek tekintő társadalomban az állami támogatás feltétlenül szükséges. Lehetséges-e a támogatás olyan feltételeit meghatározni, amelyek biztosítják a semleges, méltányos döntést? Teljes mértékben ez szinte kizárt, hiszen – feltételezve, hogy mindig több lesz a jelentkező, mint a támogatásra fordítható összeg – a jelentkezők közül választani kell, ez a választás pedig az elérni kívánt cél, tehát a kultúra megőrzése és fejlődése érdekében nem nélkülözheti az értékelő szempontot. Az értékelés – kiváltképpen a művészetek terén – pedig soha nem lehet objektív, szempontjai csak általánosságban lehetnek meghatározottak. További kérdés, hogy a támogatás elosztásáról való döntés után azok, akik nem részesültek benne, hivatkozhatnak-e szólásszabadságuk megsértésére, mondván, a döntés szempontjai önkényesek, akár törvényellenesek voltak, és így az eljárás – egyéb anyagi forrás hiányában – megfosztotta őket attól, hogy a szabad szóláshoz való jogukat a művészeteken keresztül gyakorolják? Utóbbi kérdésre nyilvánvalóan nem lehet általában véve igennel felelni, de elképzelhetőek olyan esetek, amikor az elosztás valóban jogellenesen történt – hogy az így keletkező igények alapulhatnak-e a szólásszabadság jogán, az más kérdés.

Magyarországon az *1993. évi XXIII. törvény a Nemzeti Kulturális Alapról* sem a támogatás juttatásával, sem az abból való kizárással kapcsolatban nem határoz meg tartalmi kritériumot, hacsak az 1. §-ban célként meghatározott „nemzeti és az egyetemes értékek létrehozásának, megőrzésének, valamint hazai és határon túli terjesztésének támogatását”, illetve magának a kultúrának a fogalmát nem tekintjük annak. Apró, a jogszabályban szereplő korlátozás, de mégis említésre méltó: a törvény melléklete a „pornó- és erőszak tartalmú művek” készítése, kölcsönzése, lejátszása esetén fizetendő kulturális járulék kulcsát jóval magasabban állapította meg (25 %), mint az egyéb műveknél.

Az Egyesült Államokban nagy vihart kavart két olyan kiállítás, amelyek állami támogatásban részesültek. Az egyik Andres Serrano fotókiállítása volt, amelynek egyik képe

³⁸ *First National Bank of Boston v. Bellotti* 435 US 765 (1978).

³⁹ 494 US 654 (1990).

a vizeletben úszó megfeszített Krisztust ábrázolta, a másik Robert Mapplethorpe fotóművésze, amelyen többek között olyan képek is szerepeltek, amelyek egymás szájába vizelő, illetve egyikük kézfejét partnere hátsó felébe illesztő homoszexuális párokat ábrázoltak. Ezek után módosították a vonatkozó jogszabályt, amely így kiegészült a rendelkezéssel, amelynek értelmében a támogatásra vonatkozó döntések meghozatalakor figyelembe kell venni az „illem” [decency] általános szabályait, illetve tekintettel kell lenni a társadalom tagjai által vallott különféle hitekre és elismert értékekre. A rendelkezés alkotmányossági próbája a *National Endowment for the Arts v. Finley* ügy⁴⁰ volt, amelynek indoklása megállapította, hogy a két új döntési szempont beillesztése önmagában nem alkotmányellenes, nem diszkriminál a nézőpontok között, mert *nem zárja ki* a versenyből az „illetlen” vagy „tisztelen” alkotásokat, csupán a döntés két új, lehetséges szempontját adja meg, melyek mellett léteznek egyéb szempontok is. Elképzelhető – véli a Bíróság – hogy a jövőben alkotmányellenesen alkalmazzák majd a szabályt, és akkor lesz mód arra, hogy a testület közbelépjen. Scalia bíró párhuzamos indoklásában pedig azzal érvelt, hogy mivel nem létezik kikényszeríthető jog az anyagi támogatásra, az Állam szabadon dönthet a szétosztás szempontjairól, nem is lehet szó a szólásszabadság sérelméről.

Scalia érve általában véve elfogadható, de könnyen el lehet képzelni olyan esetet, amikor az anyagi támogatás elosztása diszkriminatív, önkényessé válik. Ha például a döntés szempontja az volna, hogy csak olyan emlékmű terve pályázhat anyagi támogatásra, amelyik a megőrizendő történelmi eseményről a kormány által sugallni kívánt képet tükrözi vissza, vagy ha olyan folyóirat nem folyamodhatna támogatásért, amelyik ellenzi a kormányzat politikáját, az aligha lenne megfelelő. Kérdéses azonban, hogy meg lehet-e határozni olyan szempontrendszert, amelyben kiküszöbölhető az effajta önkény. Tekintettel annak szükségszerű általánosságára, teljes mértékben valószínűleg nem. Bizonyos szempontok azért meghatározhatóak, legalább csökkentve a veszélyt: a kisebbségi, a fősodortól eltérő álláspontok fokozottabb védelemre érdemesek, bizonyos pozitív diszkrimináció esetükben elképzelhető, ugyanakkor persze tekintettel kell lenni a többség igényeire is. Vizsgálni kell, vajon a pályázó képes lehet-e egyéb anyagi forrás előteremtésére, más forrásból, és amennyiben igen, úgy igénye kevésbé megalapozott. Elsőbbséget kell adni az aktuális kérdéseket feszegető véleményeknek.⁴¹ Ugyanakkor egy olyan országban, ahol a kormányzat kultúrpolitikájának egyik fő jelszava évtizedekig „a múltat végképp eltörölni” volt, szükséges, hogy nemcsak a jelenlegi kereteket feszegető, a művészetet új utakra terelni kívánó alkotások, hanem a múlt értékeihez való visszatalálást célzó irodalmi és képzőművészeti művek is a pozitív diszkrimináció kedvezményezettjeivé váljanak. Talán egyszer kinőjük majd ezt a kettősséget, de ahhoz előbb arra lenne szükség, hogy tisztában legyünk meglévő értékeinkkel – új utakra csak akkor léphetünk, ha a régit már végigjártuk.

Ugyanakkor a döntéshozó (állami) szerv természetesen figyelembe veheti a kormányzat kulturális politikáját is, hiszen nem lehet elvitatni utóbbi azon jogát, hogy a kulturális életet is befolyásolja – ez persze csak kiegyensúlyozott mértékben, az arányosságot, valamint a társadalmi igényeket tiszteletben tartva történhet.

Az értékelő elem a támogatásról szóló döntésben minden esetben megengedett, sőt szükséges – e körben a visszaélést teljes mértékben kizárni nem lehet.

A diszkriminatív támogatásra példa az USA Legfelső Bírósága által eldöntött *Rosenberger v. Rector and Visitors of University of Virginia* ügy.⁴² Az alperes egyetem döntése alapján nem volt részesíthető anyagi támogatásban olyan, a diákok által szerkesztett kiadvány, amelyik elsősorban valamely vallási meggyőződés kinyilvánítását szolgálta. A rendelkezés alapján

⁴⁰ 524 US 569 (1998).

⁴¹ FISS, OWEN M.: *The irony of free speech*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996. 44-45. o.

⁴² 515 US 819 (1995).

tagadták meg a támogatás folyósítását egy keresztény szemléletű, diákok által szerkesztett újságtól – az Első Kiegészítés vallási semlegességet előíró rendelkezésére hivatkozva. A Bíróság többsége úgy vélte, hogy ez megengedhetetlen korlátozás, mert a vallásos álláspontot *egészében véve* zárja ki a közösség vitáiból. A kisebbség ezzel szemben úgy érvelt, hogy nincsen szó megengedhetetlen, a nézőpont alapján történő diszkriminációról, hiszen a rendelkezés nem csupán a keresztény álláspontot, hanem *valamennyi* vallásos meggyőződést kizár a vitából.

Az anyagi támogatásokkal kapcsolatban felmerülő másik kérdés, hogy korlátozható-e alkotmányosan a támogatásban részesülő szólásszabadsága, éppen a támogatásra tekintettel? Szabható-e a támogatás feltételül az, hogy az abban részesülő lemond szólásszabadságának egy részéről?

A kérdésre részben választ adó amerikai eset a *Rust v. Sullivan* ügy.⁴³ Az Egészségügyi Minisztérium vitatott rendelkezése értelmében azok a klinikák, amelyek „családtervezési szolgáltatást” nyújtottak, és e célra állami támogatásban részesültek, a támogatást nem használhatták fel a magzatelhajtás, mint családtervezési módszer „népszerűsítésére”. A döntés alapján ez a korlátozás nem alkotmányellenes, mert nem tiltja meg általában véve az abortusz módszerének ismertetését, hanem csak azt követeli meg a támogatott intézményektől, hogy az Állam által a családtervezési programok számára folyósított összeget ne arra használják fel. Ha a minisztérium a támogatás feltételül azt szabta volna, hogy a programban részt vevő orvosok egyáltalán ne beszélhessenek az abortuszról, az nagy valószínűséggel már alkotmányellenes feltételnek minősült volna.

A *United States v. American Library Association* ügyben⁴⁴ a Bíróságnak a *Gyermekek internetes védelméről* szóló törvény (Children’s Internet Protection Act) egyik rendelkezésének alkotmányosságáról kellett döntenie. A vizsgált törvényi előírás értelmében a közkönyvtárak csak akkor részesülhetnek állami támogatásban, ha olyan szűrőszoftvereket telepítettek számítógépeikre, amelyek meggátolják azt, hogy a világhálóról obszcén, vagy gyermekek részvételével készült pornográf tartalmakat hívjanak le, vagy hogy a gyermekek hozzáférjenek valamely, számukra káros tartalomhoz. A többségi indoklás értelmében az Államnak joga van annak biztosítására, hogy az általa nyújtott támogatás az oktatás vagy az ismeretterjesztés szempontjából *értékes* művek felhasználását segíti elő, és ez alól az internet sem kivétel. Az itt felmerülő kérdés, hogy meddig terjed az Állam joga annak meghatározásában, hogy mi az „értékes” – bár az vitathatatlan, hogy a szóban forgó korlátozás tárgya nem minősül annak.

3. A SZÓLÁSSZABADSÁG TARTALMA

A szólásszabadság első harcosai – a szabadság igényének megfogalmazódása idején fennálló társadalmi rend jellegéből természetszerűleg adódóan – elsődlegesen az Államtól való függetlenség szükségességét hirdették. A sajtó és a szólás szabadságáért folytatott küzdelem a mai, demokratikus berendezkedés előfeltételének tekinthető drasztikus társadalmi változások egyik legfontosabb, állandó „kísérőjelensége”, a sajtó által megteremtődött nyilvánosság pedig maga is ezen – olykor forradalmi gyorsaságú, ekképpen pedig rövid életű, olykor lassabban végbemenő, ezáltal tartósabb – változások előmozdítója. A szabad szólás és sajtó igénye azonban soha nem öncélként tételeződött: a társadalom átformálásához, az igazságosabb politikai berendezkedés megvalósításához, később már a szélesebb néprétegek demokratikus döntéshozatalba való bevonásához szükséges eszköz volt.

⁴³ 500 US 173 (1991).

⁴⁴ 539 US 194 (2003).

A szólásszabadságban azonban erőteljes hangsúlyt kap az egyéni szabadság fontossága is. Az egyéniség kiteljesítéséhez való jog nemcsak az Állammal, hanem a többséggel, a közösséggel szemben is megilleti az egyes embert. A szabadság individualista és közösségelvű felfogása olykor feszültségbe kerülhet egymással, a gyakorlatban pedig nem ritkán mérlegelésre van szükség az egyéni, individualista jog és a közösség érdeke között.

A XX. század két tömegpusztító diktatúrája után, azok hatására kapott új lendületet az a folyamat, amelynek során a szólásszabadságért folytatott küzdelem eredeti, társadalmi szintű célkitűzései háttérbe szorultak, helyükre pedig benyomult az egyéni jogok mindenek feletti elismerése. Bizonyos felfogás szerint a jogok csorbításának veszélye kizárólag az Államtól várható, más álláspontok a profittermelés céljának mindent felülíró parancsa miatt a szólásszabadság, különösen pedig a sajtó közösségi funkcióját teljesen háttérbe szorító, a sajtó „magáncenzúráját” az Államhoz képest jóval hatékonyabban végrehajtó magánszféra korlátozásának szükségességét vallják. A két eltérő felfogás vitájának középpontjában az a kérdés áll, hogy vajon „többdimenziós” jog-e a szólásszabadság, tehát, hogy annak kétségtelenül meghatározó *negatív* jellegén túl, amely alapján az Állam a jog tiszteletben tartására és a gyakorlásába történő beavatkozás elkerülésére köteles, létezik-e *pozitív* jellege is, amely bizonyos tevőleges magatartásra kötelezi az Államot, a jog gyakorlási lehetőségeinek előmozdítása érdekében? Miben áll tehát a szólás szabadsága, mi a tartalma?

A negatív jelleg kizárólagosságát vallók felfogása alapján az Állam feladata véget ér ott, hogy deklarálja az alapjogot és biztosítja azt, hogy *ő maga* nem avatkozik be annak gyakorlásába. Az Államnak és egyes szerveinek vissza kell húzódnia az alapjog területéről, el kell ismernie és tiszteletben kell tartania azt, de nem fejthet ki semmilyen tevőleges magatartást annak érdekében, hogy a jog gyakorlását megkönnyítse, lehetővé tegye, sem pedig azért, hogy a jog gyakorlása során, az állampolgárok közötti viták rendezésében segítkezzen.

Világos, hogy önmagában a negatív jelleg nem alkalmas arra, hogy a jog tartalmát meghatározza. Az Államnak mindenféleképpen van kötelezettsége arra, hogy a jog gyakorlását bizonyos mértékig biztosítsa. Lehetővé kell tennie például az utcai demonstrációk rendezését, annak biztonságát szavatolnia kell, és meg kell akadályoznia, hogy a demonstrálók nem zavarják meg egymás rendezvényeit. Meg kell szerveznie a sajtó szabályozását, az engedélyezési rendszert, biztosítania, hogy választási kampányok idején a politikai szervezetek, jelöltek hozzáférhessenek a médiához, működtetni és finanszírozni kell a közszolgálati médiumokat, anyagi támogatást kell nyújtania a művészetek, irodalom területén.

A *Gündem v. Törökország* ügyben⁴⁵ a strasbourgi Bíróság azért állapította meg az Egyezmény megsértését, mert a bepanaszolt állam nem biztosított védelmet egy újságnak a különféle, politikai ellenfelei által szervezett szabotázsakciók ellen, amelyek ellehetlenítették működését, a *Platform „Ärzte für das Leben” v. Ausztria* ügyben⁴⁶ pedig azért marasztalták el az osztrák államot, mert nem biztosította a gyülekezési jog gyakorlását egy tüntetésen, amelyet így „ellentüntetők” zavartak meg. Az Állam hozzájárulása a szólásszabadság gyakorlásának biztosításához tehát kikerülhetetlen, a vita csak annak mértéke és konkrét megnyilvánulásai körül foroghat.

Az alapjogok pozitív és negatív jellegének megkülönböztetése nem újkeletű felfedezés, és rendkívül összetett jogfilozófiai kérdéseket vet fel. Benjamin Constant tett elsőként különbséget a „régiek” és a „modernek” szabadsága között. Az ókori athéni polgár szabadsága csupán politikai jellegű volt, a köz ügyekben szabadon részt vehetett a döntéshozatalban, de magánszféráját szigorúan korlátozták. Ezzel szemben a modern, XIX.

⁴⁵ Application no. 23144/93, 2000. március 16-i ítélet.

⁴⁶ Case no. 10126/82., 1988. június 21-i ítélet.

századi ember féltve őrzi magánéletét, az Állam biztosítja is azt, de politikai szabadsága csak látszólagos.⁴⁷

„...Az ókorban az egyén, aki közügyekben szinte mindig szuverén, minden magánviszonylatában rabszolga. Mint polgár, dönt a háború és béke ügyében, mint magánembert korlátozzák, éberrel figyelik, minden megnyilatkozását elnyomják; mint a kollektív testület része kérdőre vonja, leváltja, elítéli tisztségviselőit vagy feletteseit, elkobozza vagyonukat, számúzi, halállal sújtja őket; mint a kollektív testnek alávetett egyént ezért őt is megfoszthatják állásától, méltóságától, számkivethetik, halálra ítélik annak a közösségnek kénye-kedve szerint, amelynek része. A moderneknél, épp ellenkezőleg, a magánéletben független egyén még a legszabadabb államokban is gyakorta csak látszólag szuverén. Hatalma korlátozott, jóformán mindig bizonytalan...⁴⁸

Georg Jellinek határozta meg az egyén és az Állam közti jogviszonyok, az ún. alanyi közjogok egyes csoportjait, amelyek alapján az egyén igényeket támaszthat az Állammal szemben. Ezeket négy lehetséges kategóriába osztotta: *status negativus* (az egyéni szabadság területe, ahová az Állam nem hatolhat be), *status positivus* (itt az állampolgár követelheti az Állam cselekvését jogai biztosítása érdekében), *status activus* (a jogok, amelyek biztosítják a közösségi döntéshozatalban való részvételt) és *status passivus* (az egyén kötelezettségei az Állammal szemben).⁴⁹ A szólásszabadság negatív jellegét hangsúlyozók természetesen igyekeznek a jogot az első kategóriába besorítani, ily módon hangsúlyozva annak funkcióját, hogy biztosítsa az egyéneknek az Államtól független, szabad cselekvési teret, „védelmi jog”-ként segédkezzen abban, hogy az Állam megtartsa a szükséges távolságot a magánautonómiától. A szólásszabadság azonban tipikusan olyan jog, amelyik nem hajlandó megállni a magánszféra határainál: éppen ezért, a nyilvánosságban betöltött kulcsszerepe miatt éppúgy besorolhatnánk a *status positivus* és *activus* körébe is. Jellinek csoportosítása csak kiemeli a szabad szólás jogának eltérő, sokszínű jellegzetességeit.

Az amerikai Wesley Hohfeld elmélete alapján minden jogviszony leírható a következő korrelációkkal: jog (igény) – kötelezettség, szabadság (privilégium) – a jogosultság hiánya, hatalom – felelősség, mentesség – tehetetlenség.⁵⁰ Eszerint például egy szerződés alapján jog (igény) keletkezik a teljesítésre, míg egy alapjog csak szabadság (privilégium) lehet, amely alapján az Állam köteles a távolság megtartására, de az nem keletkeztet kikényszeríthető jogosultságot.

A szabadság „két fogalmá”-nak megkülönböztetése, a pozitív és a negatív szabadság elválasztása Isaiah Berlin angol filozófus klasszikussá vált tanulmányában jelenik meg elsőként.⁵¹ Berlin az egyén számára biztosított, külső beavatkozás nélküli mozgásteret tekinti a negatív szabadságnak (*valamitől, valakitől* való szabadság), míg a döntési szabadságot, tehát azt, hogy az egyén saját maga ura legyen, a pozitív szabadságnak (*valamire* való szabadság). Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a negatív szabadság biztosítja a formális, jogi értelemben vett egyenlőséget, míg a pozitív a valós cselekvési lehetőséget, tehát a formális egyenlőség hatékony „használatát” teremti meg. A két eltérő szabadság között egyensúlyt kell találni. „A negatív szabadság fogalmával úgy élnek vissza, hogy egyenlő szabadságot követelnek a farkasnak és a báránynak, s az állam még akkor sem avatkozhat közbe, ha a farkas felfalja a

⁴⁷ CONSTANT, BENJAMIN: *A régiek és a modernek szabadsága*. Budapest: Atlantisz, 1997.

⁴⁸ Uo., 240. o.

⁴⁹ JELLINEK, GEORG: *System der subjektiven öffentlichen Rechte*. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1905. Ld. HALMAI GÁBOR – TÓTH GÁBOR ATTILA (szerk): *Emberi jogok*. Budapest: Osiris, 2003. 90-95. o.

⁵⁰ HOHFELD, WESLEY NEWCOMB: *Fundamental legal concepts*. New Haven: Yale University Press, 1919.

⁵¹ BERLIN, ISAIAH: A szabadság két fogalma. In uő: *Négy esszé a szabadságról*. Budapest: Európa Kiadó, 1990. 334-443. o.

barányt.”⁵² míg a pozitív szabadság legtöbbször csak mások negatív szabadságának kárára biztosítható, és így annak nem szabad átlépnie a helyes mértéket. A szólásszabadságra alkalmazva mindezt: ha csak a jog negatív jellegét biztosítjuk, akkor a legtöbb embernek nem lesz lehetősége részt venni a közösség vitáiban, biztosítani kell tehát bizonyos pozitív jogokat is, például a média általi kiegyensúlyozott, objektív tájékoztatást, mely azonban csak a műsorkészítők negatív szabadságának terhére valósulhat meg, hiszen így olyan eseményekről is hírt kell adniuk, amelyeket amúgy esetleg nem tárnának a köz elé. Ezen beavatkozás jogossága azonban megindokolható. A pozitív szabadság némi feláldozása visszavezetne minket a Constant által leírt „régí” szabadsághoz.

Joel Feinberg a negatív és pozitív szabadság közötti logikai kapcsolatot hangsúlyozza. Nem lehetünk szabadok *valamire*, anélkül, hogy előbb *valamitől* szabadok lennénk: a pozitív szabadságnak előfeltétele a negatív. A kettő azonban együtt szükséges ahhoz, hogy valakit megszorítások nélkül szabadnak mondjunk.⁵³

A pozitív-negatív szabadság egységét emeli ki Giovanni Sartori is, bár kiemeli, hogy a negatív szabadság egy elvont fogalom, és az egyén soha nem lehet szabad minden külső akadálytól.⁵⁴ Kiegészíthetnénk ezt azzal, hogy a pozitív szabadság, tehát a lehetőség biztosítása pedig nem garantálja azt, hogy azzal a lehetőséggel jól, vagy egyáltalán bárhogyan is éljen a jogosult. A jog csak az elvont, absztrakt jogosultságot képes biztosítani, hogy annak gyakorlásából milyen eredmény születik, azért már nem tehető felelőssé.

Sartori szerint a „szabadságeszme” öt elemet tartalmaz: 1. függetlenség, 2. *privacy* (magánszféra), 3. képesség, 4. esély, 5. hatalom. Az első kettő ezek közül negatív, a másik három pozitív szabadság. Sartori szerint „ha *előbb* megvan a függetlenség és a *privacy*, akkor *utóbb* lehetővé válnak a pozitív szabadságok. Ami a »teljes« szabadságot illeti, a teljesség az összegződésből származik, a sorozat egésze adja.”⁵⁵ Hozzátehetjük: a jog nem képes a szabadságeszme teljes megvalósítására: a fentiek közül csak a 2. és a 4. elemet próbálhatja meg hatóságára alá vonni.

A fogalmak általános tisztázása után azt kell megvizsgálnunk, van-e a szólásszabadságnak pozitív jellege, és ha igen, hogyan jelentkezik a jogi szabályozásban, és milyen mértékben érvényesül.

A pozitív jelleg ellen szólók legfontosabb érve az, hogy annak elismerésével sérül a szólásszabadság, mert a jog gyakorlásába állami beavatkozás történik. A pozitív jog biztosítása szükségszerűen mások negatív jogainak korlátozását vonja maga után. Ha az Állam biztosítja azt, hogy a hamis állításokat a sérelmet szenvedett fél a sajtóban kiigazíthatja, akkor ez a sajtótermék szerkesztőinek szabadságát korlátozza. Az állami beavatkozástól egyébként is mindig óvakodni kell, mert még tisztességes szándék esetén is elképzelhető, hogy több kárt okoz, mint amennyi hasznot hajt.⁵⁶ Nem vitás, hogy a sajtónak tisztességesen kell eljárnia, de nem szerencsés, ha ezt a tisztességet az Állam kényszeríti ki, mert ha valamely hatóság vagy bíróság beavatkozik a szabadság gyakorlásába, ott mindig fennáll a visszaélés, vagy egyszerűen csak a rossz döntés veszélye.

A szólásszabadság pozitív jellege, tehát a szólás lehetőségének biztosítása nem az egyetlen, nem is feltétlenül a legfontosabb eszköz a vélemények kifejtéséhez. Az érvek, melyek a sajtóhoz való korlátozott hozzáféréssel, a sajtó működtetéséhez szükséges mérhetetlen költségekkel indokolják a pozitív jogok elismerésének szükségességét, nyomósak ugyan, de

⁵² DÉNES IVÁN ZOLTÁN: Beavatkozástól mentes cselekvés vagy uralomtól mentes emberi állapot? (A liberális és a republikánus szabadságfelfogás hasonlóságai és különbségei). *Jogelméleti Szemle*, 2004/2. II.

⁵³ FEINBERG, JOEL: *Társadalomfilozófia*. Budapest: Osiris, 1999. 26-28. o.

⁵⁴ SARTORI, GIOVANNI: *Demokrácia*. Budapest: Osiris, 1999. 128. o.

⁵⁵ Uo., 129. o. – kiemelés az eredetiben.

⁵⁶ SCHAUER, (1982) i. m. [7. jegyzet] 128. o.

nem elégségesek. Jogilag ugyanis senkinek nincs megtiltva, hogy újságot vagy televíziós csatornát alapítson, a kétségtelenül létező gazdasági, anyagi korlátokat pedig nem lehet egy kalap alá venni a jogi korlátozással. A pozitív jog hiánya tehát nem jelenti a szólásszabadságtól való megfosztást, annak elismerése viszont nem lenne garancia annak megfelelő gyakorlására. A szólásszabadság hatékony gyakorlásához ugyanis nem csak a hozzáférés, hanem a megfelelő műveltség, oktatás, anyagi helyzet is szükséges, nem is beszélve az emberi tényezők szerepéről (jó kiállítás, helyes beszéd stb.). Ha elfogadnánk, hogy létezik egy *általános* pozitív jog a szólásszabadság fogalmán belül, akkor ugyanolyan joggal követelhetnénk legalább az előbb említett külső körülményeink (például a kapott oktatás) javítását.⁵⁷

A pozitív jelleg elismerése melletti egyik fő érv szerint a demokratikus döntéshozatal, a nyílt közvita csorbát szenved, ha a jog nem biztosít lehetőséget a szólásszabadság hatékony gyakorlására. Ez elsősorban nem a közlő, hanem a befogadók, a közönség érdekei miatt szükséges, akiknek minden releváns álláspontot ismerniük kell ahhoz, hogy valós döntési helyzetbe kerülhessenek.

Az Egyesült Államok Legfelső Bírósága a *Board of Education v. Pico* ügyben⁵⁸ meghozott döntése jól illusztrálja a közlés címzettjei azon érdekeinek felismerését, hogy ne legyenek elzárva előlük az egyébként rendelkezésre álló információk. Egy középiskola diákjai azért kezdeményeztek eljárást iskolájuk ellen, mert annak döntése alapján eltávolították az iskolai könyvtárból azokat a könyveket, amelyek „Amerika-ellenesek”, „keresztényellenesek”, „antiszemita”, vagy egyszerűen csak „erkölcstelenek” voltak. A szűk, 5-4-es szavazattöbbséggel meghozott döntés értelmében, bár egyetlen szerzőnek sincs alanyi joga arra, hogy könyveit bármely könyvtár tárolja, és a diákok sem követelhetik, hogy bizonyos könyveket vásároljon meg az intézmény, de *a már beszerzett* könyvek eltávolítása sértette a diákok információk megszerzésére irányuló szabadságát. A többséget alkotók közül három bíró egyébként a szólásszabadság jogára alapozva hozta meg a döntését, az iskola eljárását az Első Kiegészítés előírásaiba ütközőnek találva.

Ha a szólás értékét elsősorban a demokráciában betöltött szerepe alapján ítéljük meg, akkor a sajtó korlátozása mellett szóló nyomós érv kerül a kezünkbe. A sajtó ugyanis az egyetlen igazán hatékony eszköz, amely a közösség számára az egyes álláspontok megismerését lehetővé teszi. Ez a sajtósság indokolja a sajtó szabályozását, bizonyos tartalmi kötöttségeit. De ez az érv nem egészen megfelelő arra, hogy a szólásszabadság pozitív jellegét általa tegyük elfogadhatóvá. Ahogy Alexander Meiklejohn mondta: „Nem az a fontos, hogy mindenki beszélhessen, hanem hogy minden, ami fontos, ki legyen mondva.”⁵⁹ A sajtó demokratikus feladatainak ellátása, amely különböző intézmények és eszközök útján történik, nem közvetlenül az egyéneknek, hanem az egyes álláspontoknak biztosít hozzáférési lehetőséget (és így, közvetve persze azok képviselőinek is). A közszerzői kötelezettségek, a kötelező hírszerzés, kiegyensúlyozottság, pártatlanság stb. intézményes úton biztosítja a nyílt közvita lehetőségét, és csak nagyon szűk körben létezik konkrét személyek által igényelhető hozzáférési jog, például a sajtó-helyreigazítás, vagy a választási kampányok során kötelező politikai műsorszolgáltatás tekintetében.

A pozitív jelleg melletti másik fő érv értelmében a szólás lehetőségének a biztosítása azért szükséges, mert csak így teremthető meg az állampolgárok közötti egyenlőség. Kenneth Karst szerint az Első Kiegészítés alapvető elve az egyenlőség, amely bizonyos mértékben mások

⁵⁷ Uo., 126. o.

⁵⁸ 457 US 853 (1982).

⁵⁹ MEIKLEJOHN, ALEXANDER: *Political freedom – the constitutional powers of the people*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1965. 26. o.

szabadságának korlátja is lehet.⁶⁰ Mindenkinek egyenlő, morális alapon nyugvó joga, hogy a közvélemény alakításában részt vegyen, az nem lehet csupán a jómódúak és befolyásosak kiváltsága. Legalább némi esélyt kell teremteni arra, hogy mindenki hozzászólhasson az adott vitához, ezért kell elismerni a közlők pozitív jogát, ezzel párhuzamosan pedig mások kötelezettségét arra, hogy legyenek olyan eszközök és lehetőségek, amelyek a szólásszabadság hatékony gyakorlását elősegítik. Ez nyilván nem jelentheti például azt, hogy mindenki szerepelhet a televízióban, de azt igen, hogy mindenkinek joga van mondjuk tüntetni, vagy az utcán szórólapot osztogatni, és mindezt állami védelem mellett. Az egyenlőség a szólásszabadság gyakorlásában sem valósulhat meg teljes mértékben, de a sajtó szabályozása, a sajtón kívüli véleménynyilvánítási eszközök felhasználásának lehetősége mégis kiegyensúlyozhatja a hozzáférés egyenlenségeit. Az egyenlőséget talán nem is az egyének, hanem az egyes nézetek szempontjából kell tekinteni.⁶¹

Nem elegendő, ha az Állam nem avatkozik bele a jog gyakorlásába, azt biztosítania is kell:

„Minden alkotmány, melyet Franciaországnak adtak, egyformán biztosította az egyéni szabadságot, és ezen alkotmányok uralma alatt az egyéni szabadságot mégis folyton megsértették. Ez annyit jelent, hogy az egyszerű kinyilatkoztatás nem elegendő; tényleges jogi oltalmakra van szükség; megfelelő hatalommal felruházott testületek kellenek azért, hogy az elnyomottak érdekében alkalmazzák a védelem eszközeit, melyeket az írott törvény szentesít.”⁶²

A pozitív szólásszabadság hiánya Michael Rosenfeld szerint egyenesen veszélyt jelent a demokráciára, mert az felfogható „a hatalom koncentrációjának és a monopolizálódás tendenciájának a támasztéka[ként]”.⁶³ Az átlagember, észlelve saját és mások tehetetlenségét, könnyen beletörődik abba, hogy a közügyeket mindig a megkérdezése nélkül, „a feje felett” döntik el. Éppen ezért a szólásszabadság tekintetében a „társadalmi nyilvánossággal kapcsolatos jogoknak” a

„pozitív szabadságot is biztosítaniok kell, vagyis a polgárok beleszólási lehetőségét a hatalom gyakorlásába, és ezzel bizonyos fokig az állam legitimitását a polgárok által. Ennyiben e jogok is hozzájárulnak ahhoz, hogy a polgár a politika tárgyából: alattvalóból, a politika alanyává: állampolgárrá váljék.”⁶⁴

A jog negatív jellegét kizárólagosnak tekintők elfeledkeznek arról, vagy nem ítélik megfelelően jelentősnek azt a veszélyt, amelyet a magánjellegű korlátozások jelentenek a szólásszabadságra. A hitet, amely azt feltételezi, hogy a szólás szabad piaca, az Állam visszahúzódása megteremti a szükséges egyensúlyt, Jerome Barron a szólásszabadság „romantikus felfogását”-nak nevezi, amely ma már nem tartható.⁶⁵ A tény, hogy a szólás nem lesz „hallható”, ha nem fordítunk rá hatalmas pénzeszegeket, a sajtó szinte teljes monopóliuma a véleményformálásra megváltoztatta a szólásszabadságról korábban alkotott képet. Ma már, ha a magánszféra (a szólás szabad piaca) egyenlenségeit ki akarjuk

⁶⁰ KARST, KENNETH L.: Equality as a central principle in the First Amendment. *University of Chicago Law Review*, 1975. 20. o.

⁶¹ ROSENFELD, MICHAEL: Free speech, equality and minority access to the media in the United States. In SAJÓ ANDRÁS – MONROE E. PRICE (szerk.): *Rights of access to the media*. Boston: Kluwer Law International, 1996. 72-74. o.

⁶² CONSTANT, i. m. [47. jegyzet] 180. o.

⁶³ ROSENFELD, MICHAEL: Az emberi jogok és az alkotmány az Egyesült Államokban. *Világosság*, 1990/8-9. 596. o.

⁶⁴ HALMAI GÁBOR: Az Új Hölgyfutártól a Szent Koronáig. *Világosság*, 1991/11. 843. o.

⁶⁵ BARRON, JEROME A.: Access to the press – A new First Amendment right. *Harvard Law Review*, 1967. 1642-1643. o.

küszöbölni, kizárólag a szabad szólás egykori „rettegett ellenségéhez”, az Államhoz folyamodhatunk segítségért.⁶⁶

Cass Sunstein szerint a szólásszabadság negatív jellege egyedül, önmagában nem is értelmezhető. Vegyük példának a rágalmazást, a jó hírnév védelmének esetét, ahol alapvető elv, hogy a közéleti szereplők többet kötelesek eltűrni, tehát jogaik a becsület és a hírnév védelmére valamennyire „visszavonulnak” a szólásszabadság elől. Ez a visszavonulás – és így a szólásszabadság negatív jellegének diadala – azonban csak a jó hírnévhez való jog kárára történhet, mert a közéleti szereplők szükségszerűen lemondtak e – szintén negatív jellegű – joguk gyakorlásáról. Sunstein megfogalmazásában ez a lemondás a szólásszabadság „támogatása”, azaz *pozitív jellegű* aktus.⁶⁷ Ennek elfogadásához előbb azonban az kell, hogy a szólásszabadságot az alapjogok rendszerébe betagozódva, nem önálló, elszigetelt létezőként, és nem mindenek feletti, végső értéként lássuk.

A gyakorlatban számos, a szólásszabadsághoz kötődő pozitív jogosultság létezik, ezek közül több már említésre is került. A gyülekezési jog és annak biztosítása, a közszolgálati adók léte, az elfogulatlanság megkövetelése, a helyreigazítás lehetősége azonban mind-mind egyedi, viszonylag szűk körben érvényesülő jogosultság. Ezek célja kivétel nélkül a közvitában részt vevő megnyilvánulások, a szólás mennyiségének növelése, időnként kiegészülve egyéb célokkal (például a személyiség védelme) is. Ha az adott, konkrét, pozitív jogosultság e célt szolgálja, úgy elfogadható, még akkor is, ha gyakorlása óhatatlanul korlátozza mások szólásszabadságát. Altalános, pozitív jellegű szólásszabadság azonban csak korlátozottan, a jog gyakorlásának „alapesetében” (utcai szónoklat, demonstráció stb.) létezik, és nem terjeszthető ki a sajtóra. Az Állam „objektív intézményvédelmi” kötelezettsége – amelynek keretében gondoskodik a jog gyakorlásához szükséges feltételekről –, tesz eleget az alapjogok, így a szólásszabadság pozitív jellege által diktált követelményeknek,⁶⁸ de ez nem minden esetben vezet kikényszeríthető alanyi joghoz.

A történelmi folyamatot, melynek során a szólásszabadság jellege alapvetően változott meg, és amely a pozitív jogok bizonyos elismeréséhez vezetett, kiválóan foglalja össze Jürgen Habermas sokat idézett, alapvető művében:

„Mindenekelőtt az alapjogok azon csoportján, melyek [mint a szólás- és vélemény szabadság, egyesülési és gyülekezési szabadság, sajtószabadság stb.] a politikailag működő nyilvánosságot szavatolják, lehet kimutatni, hogy a strukturálisan megváltozott nyilvánosság tényleges alakjára alkalmazva ezeket már nem pusztán tagadólagnak kell értelmezni; ahhoz, hogy egyáltalán értelmesen betölthessék eredeti funkciójukat, a részvétel pozitív biztosítékainak kell tekintenünk őket. Mióta társadalmi hatalommá lettek azok a publicisztikai intézmények, melyek alkalmasak a nyilvánosságba beáramló magánérdekek privilegizálására és bojkottálására (...) a szigorú értelemben vett közvélemény kialakulását az még nem biztosítja hatékonyan, hogy mindenki szabadon kinyilváníthatja véleményét és újságot alapíthat.”⁶⁹

4. KIÉ A SZÓLÁSSZABADSÁG?

Ha a szólásszabadság jogosultját keressük, elsőként legtöbben a „beszélő”-re, pontosabban a „közlő”-re gondolunk. Megközelíthetjük azonban a kérdést más szempontból is. A „befogadó”-k érdekei szintén figyelembe veendők, és vizsgálható a szólásszabadság a

⁶⁶ FISS, OWEN M.: Free speech and social structure. *Iowa Law Review*, July 1986. 1405. o. és Uő: *The irony of free speech*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996.

⁶⁷ SUNSTEIN, CASS R.: *Democracy and the problem of free speech*. New York: Free Press, 1995 (2. kiadás). 47. o.

⁶⁸ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat (az első abortusz-határozat).

⁶⁹ HABERMAS, JÜRGEN: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Osiris, 1999 (3. kiadás). 321-322. o.

közösség egészének nézőpontjából is. A kérdés, hogy kié a szólásszabadság, pontosabban így hangzik: kinek milyen jogosultságai, illetve kötelezettségei vannak a jog gyakorlásakor?

Az individualista megközelítések többsége alapján egyértelmű, hogy a jog egyetlen jogosultja a közlő. A szabályozás elsősorban arra szolgál, hogy az ő érdekeit védje. Az individuális elmélet alapján az egyén méltóságában esik csorba, ha szóláshoz való jogát indokolatlan korlátozás éri.⁷⁰ Az egyén szólásszabadsága pedig mellékesen a közösség számára is hasznos, hiszen így képes lesz hozzájárulni a közvélemény alakításához, az egyén tiszteletét pedig a demokratikus rendszer egyébként is megköveteli: szólásszabadság hiányában teljes értékű, egyenlő állampolgárság sem létezik.

Ha a jogot az egyén önkifejezése miatt tartjuk fontosnak, felmerül a kérdés, hogy igényelhetik-e a szólásszabadság védelmét azok, akik csak mások véleményét közvetítik, mint például a kiadó vagy a nyomda? És hogyan érinti a jog védelmét, ha maga a közlő sem az egyéni önkifejezés céljából gyakorolta jogát, hanem egészen más – mondjuk az anyagi haszon megszerzése – motiválta? Az individualista nézetek alapján a profittermelés szándéka nem egyeztethető össze a jog alapvető céljaival. Jelentheti-e mindez azt, hogy az ilyen céllal közölt szólások kevésbé méltóak a védelemre?⁷¹

Ha megtagadnánk a teljes védelmet mindazon közlésektől, amelyek mögött valamely, az önkifejezésen túli egyéb szándék is áll, az teljesen kiüresítené a szólásszabadság alkalmazási körét. A közlő anyagi érdeke nem mindig összeegyeztethetetlen a véleménykifejtés szándékával. Egy író, publicista szeretne megélni a munkájából, miközben „egész népét fogja tanítani”. Még ha feltehetően azonosíthatóak olyan esetek, amikor a profitszerzésen túl a közlő egyéb szándéka nemigen fedezhető fel, mint például a bulvársajtóban, akkor sem tagadható meg a teljes védelem, már csak azért sem, mert nem lehet és nem is szabad ilyen jellegű kategorizálást végezni, amely a teljes precizitás hiánya miatt nem képes kizárni az önkényes döntések lehetőségét. Ha lassan áthelyezzük a hangsúlyt a közlőről a befogadóra, akkor viszont egy csapásra megoldódik a probléma: a befogadónak ugyanis érdeke, hogy minél több vélemény jusson el hozzá, és számára közömbös, hogy annak kifejezésekor mi motiválta a közlőt.⁷² Alexander Meiklejohn azt mondta még a huszadik század közepén, hogy a rádió nem élvezheti a szólásszabadság védelmét, mert nem arra szolgál, hogy a közvitát gazdagítsa, hanem hogy pénzt termeljen.⁷³ De a kettő nem zárja ki egymást.

A befogadó érdeke alapján indokolt megadni a szabad szólás jogát minden közlőnek, így a nagyvállalatoknak, pártoknak, a sajtó intézményeinek is. Ezek jogát a szabad szóláshoz individualista alapon nehezen lehetne megindokolni, még úgy is, ha az egyes intézményeken belül természetesen hús-vér embereket találunk, akik egyenként jogosultak a véleménynyilvánításra, egyénileg, vagy az intézményen keresztül is. Az intézmények jellege miatt azonban legtöbbször azok nem használhatóak az egyéni önkifejezés eszközeként, és ez általában véve még a sajtóra is igaz.

Szükséges-e a teljes védelemhez az, hogy a közlő – a mégoly szűk – nyilvánosságnak szánja a közlést? Ahhoz, hogy a szólásszabadság védelme érvényesüljön, kell-e legalább egy ember, aki felé a közlés irányul, vagy lehet készakarva az asztalfióknak írni? Nos, utóbbi nyilván lehetséges, de ez esetben sem a demokrácia, sem az igazság keresésének igazolása nem alkalmazható, kizárólag az individuális megalapozás. Az „asztalfiók védelme” azonban az általános szabadsághoz való jog (esetleg a magánszféra, a magántitok védelme) alapján is megvalósul, nincs tehát szükség a szólásszabadságra. Bár a szólásszabadság eredendő

⁷⁰ DWORKIN, RONALD: *A matter of principle*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1985. 386. o.

⁷¹ BAKER, EDWIN C.: *Human liberty and freedom of speech*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1989. 194-249. o.

⁷² SCHAUER, (1982) i. m. [7. jegyzet], 158-160. o.

⁷³ MEIKLEJOHN, i. m. [59. jegyzet] 87. o.

filozófiai megalapozásai kivétel nélkül a nyilvánosság előtti szólásokat tekintették az alaptípusnak, ez nem jelenti azt, hogy a magántermészetű közlések, a szűk körben gyakorolt szólásszabadság nem méltó a védelemre. A szólást korlátozó jogszabályok egy része például nagyobb védelmet ad a szűk körben kifejtett véleményeknek.⁷⁴

A befogadók – a közlőhöz képest jelentősebb súllyal bíró – érdeke egyértelműen kiolvasható a szólásszabadság demokratikus igazolásaiból. Ezek alapján a szóláshoz való jog elsősorban arra szolgál, hogy a közélet egyes kérdéseiben a lehető legnagyobb tájékozottsággal dönthessenek az állampolgárok, azaz a befogadók; minden releváns véleménynek el kell jutnia hozzájuk. A befogadók érdekeit a jogi szabályozás olykor kifejezetten is figyelembe veszi, a magyar Alkotmány alapján például mindenkinek joga van a közérdekű adatok megismerésére, az Emberi Jogok Európai Egyezménye garantálja az információk, eszmék megismerésének jogát, a német Alaptörvény 5. cikke is említést tesz a szólás címzettjeinek érdekeiről. Az említett rendelkezések bizonyos kikényszeríthető jogosultságokat adnak a befogadók számára, e jogosultságok pedig általában az információszabadságot biztosító törvényekben kerülnek részletezésre.⁷⁵ Kérdés azonban, hogy a jogszabályokban meghatározott, kötelezően a nyilvánosság elé tárandó közérdekű adatokon felül lehet-e közlésre kényszeríteni valakit, példának okáért a sajtót? Létezik-e a szólásszabadsághoz való jog akkor, amikor csak reménybeli közönség áll rendelkezésre, de nincs, aki szóljon? Részben igenlő a válasz, a sajtónak néha akkor is meg kell szólalnia, ha azt nem szívesen teszi, például a televízióknak kötelező hírműsort szolgáltatniuk, a híradásoknak pedig kiegyensúlyozottnak kell lenniük, ami újabb tevőleges kötelezettséget ró a benne dolgozókra. *Általában véve* azonban nem állapítható meg közlési kötelezettség, a sajtó például nem kényszeríthető arra, hogy közvetlen hozzáférést, megszólalási lehetőséget biztosítson bárkinek is.⁷⁶ Az újságíró, szerkesztő, tulajdonos joga ebben a tekintetben csak kivételesen korlátozható (például a helyreigazítás szabályai által). A mindebből levonható általános megállapítás értelmében a szólásszabadság joga a közlőt illeti meg, azonban gyakorlásakor időnként tekintettel kell lennie mások érdekeire is.

Ebben a bonyolult viszonyrendszerbe, amely a szólásszabadság joga körül létezik, beilleszthető-e a közösség *általános* érdeke? A közösségen itt nem a befogadókat értem, hanem mindazokat, akiket a szólásszabadság gyakorlása valamilyen módon és mértékben érint. Egyfelől, a szabad szólás biztosítása nem kizárólag a közlők és a befogadók érdeke, hanem általános közérdek. A közös döntéshozatalon alapuló demokrácia – legalábbis ebben reménykedünk – azok érdekét is szolgálja, akik a döntéshozatalban nem vesznek részt. A közlés során sokszor – például a sajtó esetében – nem is lehet azonosítani a befogadókat, azok létszámát is csak valószínűsíteni lehet, a közlés hatása pedig precízen mérhetetlen. A befogadók és a közösség tehát nehezen elválasztható halmazokat alkot. Az azonban megkérdőjelezhetetlen, hogy a nyílt közvita, a közérdekű információk nyilvánossága, a kiegyensúlyozott hírszolgáltatás a közösség egészének érdeke.

A közösség érdeke az is, hogy a szólás ne okozzon aránytalan károkat. Thomas Scanlon megkülönbözteti a szólással *mellékesen* okozott károk csoportját (például a szemetelést az utcai tüntetés során) és a *kifejezetten* a szólás által okozott károkat (a köznyugalom megzavarása, az egyéni jogok sérelme).⁷⁷ A közösségnek e károk bekövetkeztét bizonyos szintig el kell tűrnie. Akár azt is mondhatjuk, hogy a szólásszabadságból eredően a közösség

⁷⁴ A magyar *Büntető Törvénykönyv* 269. §-a alapján a közösség elleni izgatás például csak „nagy nyilvánosság” előtti elkövetés esetén büntetendő.

⁷⁵ Magyarországon ez az 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról, az információszabadságról ld. e fejezet 6. 1. pontját.

⁷⁶ BH1999.356.

⁷⁷ SCANLON, T. M. JR.: Freedom of expression and categories of expression. *University of Pittsburgh Law Review*, 1979. 528. o.

minden tagjára nézve keletkezik némi kötelezettség, legyen az akár kollektív (a hangos utcai demonstráció eltérése a környékbeli lakók által), vagy egyéni jellegű (a becsületvédelem bizonyos visszahúzódása a szólásszabadság előtt), és ezzel szemben tagjainak jogában áll aránytalan sérelem esetén fellépni.

A szólásszabadság gyakorlása tehát egy *bonyolult viszonyrendszert* keletkeztet a közlő, a befogadó és a közösség között, amelyben egyaránt vannak jogai és kötelezettségei mindegyik félnek.

A fentiekben inkább azt vizsgáltam, ki a szólásszabadság jogosultja, illetve kinek az érdekeit kell figyelembe venni a jog gyakorlásakor, ezzel összefüggésben pedig felvetődött az a kérdés is, kit milyen *kötelezettség* terhel a joggal összefüggésben. A kérdés általános értelemben is feltehető: kik tekinthetők az alapjogok kötelezettjeinek? Az alapjogok hatálya *vertikális* csupán (tehát az Állam-állampolgár viszonylatban hat), vagy *horizontális* is (az állampolgárok egymás közti viszonyaiban is kötelező)? Nem lehet e munka céljául tűzni a probléma alapos vizsgálatát, csupán az alapvető kérdések és nézetek felvetésére szorítkozok e tárgyban.

Az alkotmányokban és a különböző nemzetközi emberi jogi egyezményekben szereplő alapjogok kötelezik az Államot. E kötelezettségeiből fakadnak negatív jellegű, tehát a zavarástól való tartózkodást, és pozitív jellegű, tehát a tevőleges védelem biztosítását előíró feladatai is. Egyes nézetek szerint azonban az alapjogok *kizárólag* az Államot, pontosabban az állami szerveket kötelezik. Mivel természetesen az egyes bíróságok is állami szervek, ezeknek is tiszteletben kell tartaniuk az alapjogokat; ez közös kiindulópont az egyes nézetekben. Abban azonban már nincsen egyetértés, hogy a bíróságok ezen feladata mire is terjed ki. Hiszen, ha abból indulunk ki, hogy a bíróságok a magánszemélyek közötti jogvitákban is döntenek, és a döntés során számukra kötelező parancs az alapjogokból fakadó konkrét jogosultságok érvényesítése, tehát azokat szükségszerűen érvényesíteniük kell a magánjogi vitákban is, ezáltal arra a következtetésre is juthatunk, hogy a bíróságokon keresztül, tehát *közvetve* a magánjog alanyait is terhelik az alapjogokból fakadó kötelezettségek.⁷⁸ A magánjogi vitákban történő alapjog-érvényesítés azonban óhatatlanul a magánautonómia korlátozását jelenti,⁷⁹ azt, hogy valamennyi jogvitában szerepet kaphatnak az alapjogok, tehát ha közvetlenül nem is kötik meg az egyes jogalanyokat, közvetve mégis kötelezik őket. Az Emberi Jogok Európai Egyezményének például csak az államok a részesei, elvileg tehát csak őket terheli a vállalt kötelezettség, de ha az adott állam nem tartja tiszteletben az Egyezmény által biztosított valamely jogot, mondjuk olyan bírói döntés születik, amely alapjogot sért, az eredendően magánfelek közötti jogvita rossz eldöntéséből eredő igények Strasbourgban érvényesíthetőek – ha a magánszemélyekre közvetlenül nem is, a jogviszony „végső sorsára” közvetve kihat az Egyezmény.

Az Egyesül Államok jogrendjének válasza a kérdésre az ún. állami cselekvés tana [state action doctrine]. A doktrína alapján az alapjogok kizárólag az Állammal szemben érvényesíthetőek, tehát akkor, ha a vitatott cselekmény az Államnak tudható be, mert azt az Állam kényszerítette ki, a jogsértő magánszemély az Állam tevékenységi körébe tartozó feladatot lát el, az Állam a cselekményből valamely módon hasznot húz stb.⁸⁰ Az alapjogot sértő magatartásnak tehát valamilyen módon összefüggésben kell állnia a közhatalommal.

Az egyik híres esetben a Legfelső Bíróság megállapította, hogy a bíróságok is a doktrína hatálya alá tartoznak. A *Shelley v. Kraemer* ügyben⁸¹ a Bíróság egy olyan – magánfelek között kötött – szerződést vizsgált, amelynek egyik pontja megtiltotta egy adott környék lakástulajdonosai számára, hogy ingatlanjukat feketéknek adják el. Amikor ez mégis

⁷⁸ HUNT, MURRAY: The “horizontal effect” of the Human Rights Act. *Public Law*, 1998. 438-443. o.

⁷⁹ SONNEVEND PÁL: Az alapjogi bírászkodás és korlátai. *Fundamentum*, 1998/4. 80. o.

⁸⁰ Uo., 81. o.

⁸¹ 334 US 1 (1948).

megtörtént, az állami bíróság kikényszerítette a szerződés betartását. A Legfelső Bíróság azonban úgy döntött, hogy a szerződés sérti a *Tizennegyedik Kiegészítés* faji megkülönböztetést tiltó cikkét. A doktrína ez esetben tehát magánszemélyek jogviszonyait is befolyásolta, azon az alapon, hogy a bíróságok állami szervek, és ezáltal kötelességük az Alkotmány rendelkezéseinek a betartása. A *Shelley-döntés* azóta is sokat vitatott, és nem derül ki belőle, hogy a doktrína alkalmazási köre csupán a diszkrimináció tilalmára terjed-e ki, avagy valamennyi alkotmányi rendelkezésre.⁸²

A minket közvetlenebbül érintő szólásszabadság legfelső bírósági gyakorlata is felhozható igazolásként ahhoz, hogy belássuk, a magánszemélyek jogviszonyait igenis befolyásolja az Alkotmány tartalma. A *New York Times v. Sullivan* ügyben⁸³ az Alabama állambeli bíróságok az ott létező *common law* szabályokat alkalmazták a rágalmazás *tort*jával kapcsolatban, amelyek a szövetségi Legfelső Bíróság ítélete szerint túlzott mértékben korlátozták az Első Kiegészítésben biztosított szólásszabadságot. A Bíróság új, egységesen alkalmazandó szabályt állított a korábbi helyébe, ezzel gyakorlatilag kizárta annak a lehetőségét, hogy Sullivan érvényesíthesse jó hírnevéhez fűződő jogait. A bírósági döntés tehát alapvető hatást gyakorolt a magánfelek jogvitájának eldöntésére.⁸⁴

A bíróságokon keresztül, közvetve tehát az alapjogok igenis befolyásolják akár a magánjogi jogviszonyokat is. Nem kell azonban „bíróságra menni” ahhoz, hogy ez a befolyásolás megvalósuljon. Az alapvető jogok által biztosított konkrét jogosultságok ugyanis az egyes jogszabályokban jelennek meg. A jó hírnév védelmének, a gyűlölködő kifejezések korlátozásának határai kijelölik a szólásszabadság érvényesülési terét. A polgári és büntető jogi jogszabályok, amelyek az alapjogok elvont szabályozását konkretizálják, kijelölik az egyén autonómiájának határait, közvetlen jogokat adva számára és kötelezettségeket terhelve rá.

Az alapjogok hatályával kapcsolatban kidolgozott német megoldás, a *Drittwirkung* alapján az egyes jogszabályokat minden esetben úgy kell értelmezni, hogy az megfeleljen az Alaptörvény tartalmának. Több ez, mint pusztán az alkotmánybíráskodás során amúgy is ellátandó feladat, az alkotmányosság vizsgálata. A teóriát elsőként alkalmazó *Lüth-döntés*⁸⁵ értelmében ugyanis az Alaptörvény nem pusztán az egyes jogokat, hanem egy *objektív értékrendet* is meghatároz, amelynek a jogrendszer egészében is érvényesülnie kell. Úgy kell tehát értelmezni az egyes jogszabályokat, hogy azok megfeleljenek ennek az értékrendnek. A *Drittwirkung*, tehát a horizontális hatály csak közvetett, mert az alapjogok csak a törvények közvetítésével kötelezik az egyéneket, a törvények betartatása pedig a bíróságok feladata, így a magánszemélyeket közvetlen kötelezettség nem terheli az alapjogok betartására.⁸⁶

Az angol megoldás szintén figyelemre méltó. A *Human Rights Act 1998* 6. cikke a bíróságok számára is kötelezővé teszi azt, hogy döntéseik meghozatalakor figyelemmel legyenek a törvény által biztosított alapjogokra. Így annak ellenére is létrejön azok – közvetett – horizontális hatálya, hogy maga a törvény a jogforrási hierarchiában „csupán” más törvényekkel azonos szinten helyezkedik el.

⁸² TUSHNET, MARK: Az állami cselekvés tana és az alkotmányos jogok horizontális hatása. *Fundamentum*, 2004/2. 6. o. és GARDBAUM, STEPHEN: The “horizontal effect” of constitutional rights. *Michigan Law Review*, December 2003. 414. o.

⁸³ 376 US 254 (1964).

⁸⁴ GARDBAUM, i. m. [82. jegyzet] 389. o. és 428-429. o.

⁸⁵ *BVerfGE* 7, 198 (1958).

⁸⁶ A *Drittwirkung*ról ld. BRINKTRINE, RALF: The horizontal effect of human rights in German constitutional law: the British debate on horizontality and the possible role model of the German doctrine of “mittelbare Drittwirkung der Grundrechte”. *European Human Rights Law Review*, 2001. 421. o.

A jogszabályokon és a bíróságok döntésén keresztül tehát megállapítható, hogy az alapjogok tiszteletben tartása – ha közvetve is, de – minden jogalanyt kötelez. De mi a helyzet akkor, ha a jogok olyan korlátozása következik be, amelynek esetére nem áll rendelkezésre felhívható jogszabály? Lehetséges-e közvetlenül az Alkotmányra hivatkozni ebben az esetben, azaz kötelezheti-e kivételesen az Alkotmány *közvetlenül* is a magánszemélyeket?

Lábady Tamás álláspontja szerint az Alkotmány a magánjog közvetlen forrása is. Alkalmazása nem csupán közvetett módon hat ki a magánjogi jogviszonyokra, oly módon, hogy a magánjogi szabályozásnak összhangban kell lennie az Alkotmánnyal, hanem *közvetlen, direkt módon* is jogforrás, azaz bíróság előtt érvényesíthető – erre Lábady fel is hoz konkrét magyar bírósági ítéleteket példaként.⁸⁷ A magyar Alkotmánybíróság is kimondta egyes esetekben, még ha nem is általános értelemben, hogy alapjog-korlátozó magánjogi szabállyal szemben közvetlenül felhívható az Alkotmány.⁸⁸ Lábady szerint az Alkotmány egyértelműen kötelezi a bíróságokat, és mivel a bíróságok döntése a gyakorlatban e jogok érvényesülését kényszerítik ki, az Alkotmány a magánjogi jogalanyok számára is kötelező,⁸⁹ *függetlenül attól*, van-e az adott helyzetben alkalmazható, alacsonyabb szintű jogszabály.

Vékás Lajos ezzel az állásponttal szembehelyezkedve úgy érvel, hogy a magánjog alanyaira az alapjogok csak a magánjogi jogszabályok *közvetítésével* fejtenek ki hatást.⁹⁰ Az alapjogok kategóriája történetileg úgy alakult ki, hogy azok az Állammal szemben védtek a magánautonómia területét. A bíróságoknak valóban figyelemmel kell lenniük az alapjogok követelményeire, de a magánautonómia tiszteletben tartása miatt az Alkotmány közvetlenül – tehát más jogszabályok közvetítésének hiányában – nem alkalmazható a magánjogi jogviszonyokban.⁹¹

A szólásszabadsággal kapcsolatos kérdések döntő többsége az egyes jogszabályok által rendezésre kerül, vagy legalábbis található olyan szabály, amely jobb híján alkalmazható a kérdés eldöntésekor.⁹² De vajon korlátozható-e a jog szerződés alapján? A magánautonómiát tiszteletben tartva, amennyiben a szerződés érvényesen jött létre, úgy igenlő a válasz. A német Alkotmánybíróság azonban több döntésében is kimondta olyan házassági vagyoni jogi szerződések alkotmányellenességét, amelyekben a várandós nő lemondott a házastársi tartáshoz fűződő jogáról, válás esetére.⁹³ Ennek analógiájára a szabad szólásról való – szerződésbe foglalt – lemondás is alkotmányellenes lehet, dacára a felek szerződési szabadságának (az ilyen kitétel egyébként nem ritka a szerződésekben). A vonatkozó strasbourgi döntésben az Emberi Jogok Európai Bizottsága nem vélte elfogadhatónak azt a panaszt, amelyet azért terjesztettek elő, mert egy alkalmazottat eltávolítottak egy, a katolikus Egyház által működtetett kórházból. A szerződéskötés során több pontban is vállalta, hogy a

⁸⁷ LÁBADY TAMÁS: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Pécs – Budapest: Dialóg Campus, 1997. 161-163. o.

⁸⁸ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat (az első abortusz-határozat); 21/1996. (V. 17.) AB határozat (a kiskorúak egyesülési jogáról), ld. LÁBADY TAMÁS: Alkotmányjogi hatások a készülő Ptk. szabályaira. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2000/2. 17. o.

⁸⁹ LÁBADY, (2000) i. m. [88. jegyzet] 18. o.

⁹⁰ VÉKÁS LAJOS: *Az új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései*. Budapest: HVG-Orac, 2001. 152-156. o.

⁹¹ Uo.

⁹² A közszereplők személyiségvédelmének kérdéseit a polgári jogi szabályozás például nem rendezi, jobb híján az Alkotmánybíróság 36/1994. (VI. 24.) sz. határozata alkalmazható, illetve a polgári jog nem biztosítja a magánszféra általános védelmét sem, itt a képmáshoz, hangfelvételhez, magánlakáshoz, magántitokhoz, személyes adatok védelméhez stb. való jog hívható fel a szólásszabadság ellenében.

⁹³ *BVerfGE 103, 89. és 1 BvR 1766/92.* – ld. UITZ RENÁTA: Az alapjogok horizontális hatályának legújabb reneszánszához. In SAJÓ ANDRÁS (szerk.): *Alkotmányosság a magánjogban*. Budapest: Complex, 2006. 54. o.

keresztény alapelvek tiszteletben tartásával végzi majd a munkáját, később azonban egy abortusz-párti levelet írt egy magazinba, illetve televíziós interjút is adott, ahol nézeteit kifejtette. A kórház ezek után eltávolította, a Bizottság pedig úgy ítélte meg, hogy az eljárás nem sértette meg a panaszos szólásszabadságát, mivel saját maga, szerződésben vállalta jogai korlátozását.⁹⁴

Bár akad olyan Alkotmány (Írországé), amelyik kifejezetten tartalmaz olyan rendelkezést, amelynek értelmében az alkotmányos normák mindenkire nézve kötelezőek,⁹⁵ Lábady és Vékás vitáját a magyar *Alkotmány* nem dönti el. Bár a 70/K. § szerint „Az alapvető jogok megsértése miatt keletkezett igények, továbbá a köteleességek teljesítésével kapcsolatban hozott állami döntések elleni kifogások bíróság előtt érvényesíthetők”, e rendelkezés alkalmazásához előbb azt kellene tisztázni, hogy kiket kötelez az Alkotmány, azaz, hogy egyáltalán keletkezhets-e magánjogi jogviszony alapján alapvető jog megsértése miatti igény? Bár az *Alkotmány* 77. § (2) bekezdése előírja, hogy „az Alkotmány és az alkotmányos jogszabályok mindenkire egyaránt kötelezőek”, amiből arra következtethetnénk, hogy a magánszemélyeket is közvetlenül kötelezik az alapjogok, a 8. § (1) bekezdés alapján az alapjogok „tiszteletben tartása és védelme az állam elsőrendű kötelessége”. Ez utóbbi kitétel persze nem jelenti egyértelműen azt, hogy *csak* az állami szervek az alapjogok kötelezettjei, de legalábbis elbizonytalanítja olvasóját az ellenkező értelmezés tekintetében.

A magyar bíróságokon elenyésző számú olyan döntés született, amelyben közvetlenül alkalmazták volna az *Alkotmányt*, olyan értelemben, hogy a bíróság döntése valamely alkotmányi rendelkezésen *alapult* volna, és ezek is szinte csak alsóbb fokú bíróságokon. Az *Alkotmányra* történő *hivatkozás* ugyan viszonylag szép számban megjelenik az ítéletekben, de aztán inkább valamely konkrét jogszabály alapján dönt az adott bíróság.⁹⁶ Az Alkotmánybíróság előtt a bíróságok ítéleteinek vagy a hatóságok határozatainak alkotmányossága közvetlenül nem vizsgálható. Ún. alkotmányjogi panasz csak abban az esetben tehető, ha a bíróság vagy valamely hatóság előtti konkrét esetben a panaszos jogséremlme alkotmányellenes jogszabály alkalmazása miatt következett be,⁹⁷ akkor viszont nem, ha „csak” maga a döntés alkotmányosértő.

5. JOG A CSENDHEZ, JOG A HALLGATÁSHOZ

A szólásszabadság joga nem kötelezi alanyait arra, hogy éljenek vele. A „csendhez, vagy hallgatáshoz való jog” megilleti az embert, de ez, a tartózkodást lehetővé tevő jog sem korlátlan. Az állami szférát például az információszabadság joga kötelezi a közérdekű adatok nyilvánosságra hozatalára, de alapesetben a magánembernek is kötelező a bíróság előtt tanúvallomást tenni, vagy részt venni a népszámláláson.

A csendhez való jog megalapozása leginkább az egyéni autonómia tiszteletben tartásán alapulhat. A szólásszabadság másik két, alapvető igazolása – az igazság keresése és a demokrácia működési képességének biztosítása – alapján nem igazán lehet megindokolni elismerését (bár a demokratikus döntéshozatalban való részvétel lehetősége kétségtelenül magában foglalja a részvételtől való tartózkodás jogát is). Az autonómia biztosítása, az emberi méltóság tisztelete, a lelkiismereti szabadság azonban lehetővé teszi mindenki számára, hogy bizonyos vélemények kifejtésétől tartózkodjék, bizonyos információkat ne

⁹⁴ *Rommelfanger v. NSZK*, admissibility decision, (Application No. 12242/86).

⁹⁵ Ld. pl. BUTLER, ANDREW S.: Constitutional rights in private litigation: a critique and comparative analysis. *Anglo-American Law Review*, 1993. 1. o.

⁹⁶ Ld. HARMATHY ATTILA: Bírói gyakorlat – Alkotmány. *Magyar Jog*, 2004/11.

⁹⁷ 1989. évi XXXII. törvény az Alkotmánybíróságról, 48. § (1) bekezdés.

tegyen közzé, bizonyos cselekményeket ne hajtson végre, illetve, hogy félrefordíthassa a fejét akkor, ha mások véleménynyilvánítása zavaró vagy egyszerűen érdektelen a számára.

Miben is áll a csendhez való jog tartalma? Elsőként, a jogosult tartózkodhat valamely információ – egyébként kötelező – közlésétől. A magyar jog is tiltja a diszkrimináció minden változatának tilalmát, ami természetesen kiterjed a vélemény alapján történő megkülönböztetésre is, bizonyos, bizalmas, személyes jellegű információk közlése pedig megtagadható a munkáltatóval, egészségügyi intézménnyel szemben, vagy például népszámláláskor. A bíróság előtti tanúskodási kötelezettség alól például mentesülnek a vádlott hozzátartozói. Az ügyvéd, az orvos, a pap nem kényszeríthető arra, hogy a hivatása folytán tudomására jutott bizalmas információkat közölje. A sajtónak is lehet joga arra, hogy hírforrásainak kilétét eltitkolja. Egy 1958-as amerikai ügyben a Legfelső Bíróság úgy vélte, hogy egy – a „színes bőrűek” társadalmi integrációját segítő – egyesület tagnévsorának kötelező közzététele a szólásszabadság korlátja, mert a tagokat különböző zaklatások esélyének teszi ki.⁹⁸ Másik kérdéskör, hogy vajon mennyiben van joga a munkáltatónak munkavállalóját különböző információk közlésére kényszeríteni. A Legfelső Bíróság szerint a tanárok azon kötelezettsége, hogy évente összeállítsanak egy listát azon szervezetekről, amelyek munkájában részt vettek, vagy amelyeket támogattak, alkotmányellenes,⁹⁹ de a kaliforniai ügyvédi kamara azon döntése, amelyben azért tagadta meg a felvételt, mert a jelentkező nem volt hajlandó válaszolni arra a kérdésre, hogy tagja-e a kommunista pártnak, nem sértette meg a szólásszabadság jogát¹⁰⁰ (e döntéseket azonban ma már a polgárjogi küzdelmek és a hidegháború történelmi, lassan a múltba vesző fényében kell látnunk).

A csend jogának másik eleme, hogy az egyénnek joga van valamely vélemény kifejtésétől tartózkodni. A híres *West Virginia State Board of Education v. Barnette* ügyben¹⁰¹ az amerikai Legfelső Bíróság úgy döntött, hogy az előírás, melynek értelmében az állami iskolában tanuló gyerekek rendszeresen kötelezően tisztelegtek és hűséget fogadtak az Egyesült Államok lobogója előtt, alkotmányosértő. A Jehova Tanúi által megtámadott szabály ugyanis ily módon véleménynyilvánításra kötelezte a tanulókat, adott esetben olyanra, amely nem fért össze lelkiismereti meggyőződésükkel. Hasonlóképpen, egy másik ügyben az állami alkalmazottak számára előírt, a szövetségi és az állami alkotmányokra tett kötelező hűségesküt, illetve ezzel párhuzamosan a kommunista párttól és egyéb, „destruktív” szervezetektől való elhatárolódást nyilvánította alkotmányellenesnek a Bíróság.¹⁰²

Felmerül a kérdés, vajon a csendhez való jog mennyiben illeti meg a jogi személyeket, vállalatokat, illetve a sajtót? Hivatkozhat-e szólásszabadságának megsértésére a dohánygyártó cég, amikor a dohányzás veszélyeire való felhívás közzétételére kötelezik termékein? Érvelhet-e hasonlóképpen a sajtó, amikor az elkövetett személyiségi jogsértés miatt a válaszadás közzétételére kötelezik? Bizonyos értelemben mindkét példában sérül a szólásszabadság joga (persze, ha elfogadjuk, hogy a dohánygyártó a cigarettásdoboz feliratain keresztül e jogát is gyakorolja), hiszen a kötelezővé tett közlés „helyet foglal”, ugyanakkor erre egyfelől mindkét esetben nyomós indokot hoz fel a jogalkotó, másrészt egyértelműen kiderül, hogy a közlés *nem* a kötelezett saját véleményét tartalmazza. A közlés tehát nem a sajtóé, ezért a csendhez való joga nem sérült.

Hasonló problémák merülnek fel a magánszemélyekkel összefüggésben is, akik bizonyos esetben szintén kötelezhetőek arra, hogy valamely véleményt, kifejezést *közvetítsenek*. A *Wooley v. Maynard* esetben a Legfelső Bíróság úgy döntött, hogy New Hampshire állam azon rendelkezése, amely szerint az államban regisztrált autók forgalmi rendszámain kötelezően

⁹⁸ *National Association for the Advancement of Colored People v. Alabama* 357 US 449 (1958).

⁹⁹ *Shelton v. Tucker* 364 US 479 (1960).

¹⁰⁰ *Konigsberg v. State Bar* 366 US 36 (1961).

¹⁰¹ 319 US 624 (1943).

¹⁰² *Keyishian v. Board of Regents* 385 US 589 (1967).

szerepelt az „Élj szabadon vagy halj meg!” [Live free or die] felirat, megsértette a panaszos (ismét csak Jehova Tanúja) csendhez való jogát. William Rehnquist különvéleményében úgy érvelt, hogy eleve kérdéses, a vitatott kifejezés értékelhető-e egyáltalán szólásként, de az bizonyos, hogy amennyiben igen, úgy senki nem tekintette azt az autó tulajdonosa véleményének. Ha a *Wooley-döntés* helyes, úgy nem csak a kikényszerített véleménynyilvánítás a jogsértő, hanem az is, ha a kifejezés *közvetítésére* kötelezik a jogosultat.

Hasonlóan döntött a Bíróság a *Pacific Gas & Electricity v. Public Utilities Commission of California* ügyben¹⁰³ is. Az eset előzményeként a kaliforniai Közszolgáltatási Bizottság arra kötelezte az egyik közszolgáltatót, hogy az általa a fogyasztóknak postán kiküldött számla mellé a borítékba helyezzen el olyan, fogyasztói szervezetek által összeállított ismertető anyagot, amely – a gázszolgáltató vállalat érdekeivel nyilvánvalóan ellenétesen – az alternatív energiaforrások felhasználási lehetőségeit ismertette a fogyasztókkal. Az ismertető tömege nem volt akkora, hogy ez postai többletköltséget eredményezett volna. A Bíróság megállapította, hogy ez az előírás megsértette a vállalat Első Kiegészítésben foglalt jogát, mert az nem kényszeríthető olyan információ továbbadására, amivel nem ért egyet.

Újabb érdekes eset volt a *Hurley v. Irish-American Gay, Lesbian and Bisexual Group of Boston* eset.¹⁰⁴ A hagyományos ír ünnepeken, Szent Patrik napján megrendezett felvonulás szervezői nem engedték meg egy homoszexuális és leszbikus szervezetnek, hogy részt vegyen a felvonuláson. A diszkriminációt kiáltókat a Legfelső Bíróság szerelte le: a döntés értelmében a felvonulás szervezőinek jogában áll megválasztani, kit engednek be köreikbe, ki az, aki a felvonuláson részt vehet, és ezáltal valamiféle üzenetet továbbíthat a nézők felé. A közelmúltbeli *Boy Scouts of America v. Dale* ügyben¹⁰⁵ a Bíróság ítéletében a szólásszabadságra hivatkozva hagyta jóvá egy cserkészszervezet azon döntését, amelyben az megtagadta egy melegjogokért küzdő aktivista felvételét a szervezetbe. A Bíróság többsége úgy vélte, hogy a felvétel engedélyezése implicite azt az üzenetet továbbítaná a társadalom felé, hogy a cserkészek jóváhagyják a homoszexuális életmódot. Az egyesülési jogba azonban beletartozik az egyesület mondanivalójának szabad meghatározása is, ezért a döntés nem diszkriminatív, még akkor sem, ha az esetlegesen kikényszerített „szólás” (azaz a jelentkező felvétele) csak nagyon közvetett lenne, és maga a szervezet semmilyen vélemény nyilvánítására, illetve közvetítésére nem volna kötelezhető. A szabad egyesülés joga a Bíróság szerint bizonyos esetben sorrendben megelőzheti a diszkrimináció tilalmát.

A „kötelezően közvetített” véleményekkel összefüggő kérdés, hogy mennyiben lehet az egyéneket rákényszeríteni olyan cselekvésre, amely utóbb, közvetve valamely vélemény – mások általi – kifejezéséhez vezet. A kamarai tagság kötelező előírása sérti-e a kamara azon tagjainak szólásszabadságát, akik nem értenek egyet a testület kifejtett nézeteivel? A strasbourgi Bíróság egy ítéletében leszögezte, hogy bizonyos körülmények fennállta esetén az egyén nem kényszeríthető arra, hogy belépjen a szakszervezetbe.¹⁰⁶ Nehezebb kérdés, hogy vajon tiltakozhat-e az egyén, a szakszervezeti vagy kamarai tag azért, ha kötelezően fizetendő anyagi hozzájárulását például olyan hirdetésekre költik el, amelyek tartalmával nem ért egyet?¹⁰⁷ Egy amerikai döntés alkotmányellenesnek nyilvánította azt, hogy egy szakszervezet alapvető tevékenységi körén kívül, politikusok támogatására és politikai álláspontok

¹⁰³ 475 US 1 (1986).

¹⁰⁴ 515 US 557 (1995).

¹⁰⁵ 120 S Ct 2446 (2000).

¹⁰⁶ *Young, James és Webster v. Egyesült Királyság* (Application no. 7601/76; 7806/77), 1981. augusztus 13-i ítélet.

¹⁰⁷ *A Glickman v. Wileman Bros and Elliott USA* legfelső bírósági döntés (521 US 457 [1997]) értelmében ez nem feltétlenül alkotmányellenes.

kifejtésének elősegítésére használta fel a kötelezően fizetendő tagdíjakat.¹⁰⁸ Egy másik ügyben viszont úgy döntött a testület, hogy egy egyetem azon előírása, hogy a diákok fizessenek be évente egy meghatározott összeget, amelyből a különböző oktatáson felüli tevékenységeket finanszírozzák, nem alkotmányellenes, még akkor sem, ha a döntés után esetleg olyan tevékenységek támogatásra kerülnek ebből az összegből, amellyel valamely diák nem ért egyet.¹⁰⁹ Ha ugyanis elfogadnánk, hogy mindenki meghatározhatja, hogy különböző jogcímen tett befizetéseit (adóját) mire költse, úgy a teljes társadalom megbénulna.

A csendhez való jog tartalmába az is beletartozik, hogy jogunk van arra, hogy ne figyeljünk mások véleménynyilvánítására. Senki nem köteles meghallgatni más álláspontját, és senkinek nincs joga azt követelni, hogy figyeljenek rá. Ha ez a megállapítás általában véve igaz is, bizonyos esetben, bizonyos feltételekkel esetleg mégis meg lehet adni a lehetőséget arra, hogy meggyőzzenek minket. A szólásszabadság valamennyi igazolása abból indul ki, hogy az egyénnek joga van megnyilvánulnia, joga van arra, hogy hangját hallathassa. E jog általában nem terhel a lehetséges befogadókra különösebb kötelezettséget. Az igazság keresése és a demokratikus igazolás azonban legalábbis feltételezi, hogy a közlés eljut a címzettekhez, és hogy annak lesz némi hatása, tehát az adott kérdés nyílt vita során dől el. Ezen igazolások alapján mintha mégis csak lenne a befogadónak legalább morális kötelezettsége a vélemény meghallgatására.¹¹⁰ Egyes szerzők szerint a szólásszabadság joga magában foglalja azt, hogy mindenki, aki e joggal él, lehetőséget kap arra, hogy felkeltse mások figyelmét, hogy meggyőzze őket igazáról.¹¹¹ A kérdés csak az, hogy hol húzódik e lehetőség határa, azaz van-e bármiféle kötelezettsége a közlés címzettjének arra, hogy eltűrje, esetleg meghallgassa a vélemény kifejtését. Az ún. „fogoly közönség” [captive audience], tehát amelyik nem tud kitérni a szólas elől (például mert éppen olyan helyen tartózkodik, ahol ez nem lehetséges), nem kényszeríthető arra, hogy meghallgassa azt. A *Lehman v. City of Shaker Heights* ügyben¹¹² az USA Legfelső Bírósága úgy döntött, hogy az a városi rendelet, amely tiltotta a tömegközlekedésre szolgáló buszokon a politikai hirdetések elhelyezését, nem alkotmányosértő, mert a buszon utazó közönség „fogoly” (bár, mint Brennan bíró megjegyezte, egyszerűen csak elfordíthatta volna a fejét bárki, aki nem kíváncsi a hirdetésre).

Hol van a tűréshatár, meddig kell eltűrni a kísérletet, amely arra irányul, hogy valamely szólást eljuttassanak hozzánk, annak címzettjévé tegyenek minket? Ha az utcán megszólít a krisnatudatúak egyik képviselője, nyilván azzal a céllal, hogy megnyerjen nézeteinek, azzal önmagában még nem követ el jogsértést. Ha elutasításom után követni kezd a piros lámpáig a Múzeum körúton (ahogyan az megtörtént), akkor már esetleg igen. Ugyanígy, ha telefonon hív fel egy befektetési tanácsadó, hogy meggyőzzön arról, hogy amennyiben nem az ő cégénél fektetem be megtakarításaimat, úgy egészen valószínűtlen, hogy nyugodt és tartalmas öregkor elé nézzek, még mindig nem sérti meg a csendhez való jogomat, de ha nyomatékos visszautasításomra nem teszi le a kagylót, az már jogsértő lehet. A határvonal meghúzása nehéz feladat, de az esélyt mindkettő megkapta arra, hogy meggyőzzön. Előfordulhat olyan eset is, hogy a fenti megoldások (a továbbhaladás vagy a beszélgetés megszakítása) már nem elegendők a jogsértés megelőzésére, mert az azonnal bekövetkezik, például egy zaklató telefonhívást kapok, vagy egy számomra sokkoló, felháborító mondattal kezdi beszédét az

¹⁰⁸ *Abood v. Detroit Board of Education* 431 US 209 (1977).

¹⁰⁹ *Board of Regents of the University of Wisconsin v. Southworth* 529 US 217 (2000).

¹¹⁰ SADURSKI, WOJCIECH: *Freedom of speech and its limits*. Boston: Kluwer Academic Publishers, 1999. 87. o.

¹¹¹ HAIMAN, FRANKLYN S.: Speech v. privacy: is there a right not to be spoken to? *Northwestern University Law Review*, 1972. 153. o.; SMITH, STEVEN D.: Skepticism, tolerance, and truth in the theory of free expression. *Southern California Law Review*, 1987. 649. o.

¹¹² 418 US 298 (1974).

utcán engem megszólító illető. Ezekben az esetekben nyilván nem áll meg az, hogy a közlőnek meg kell kapnia az esélyt a meggyőzésre, mint ahogy akkor sem, ha a közlés valamilyen érdekemet (például azt, amelyik az ebéd utáni csendespihenőhöz fűződik) sérti.¹¹³ Elképzelhetünk azonban olyan helyzeteket, amikor a szólás megkapja a lehetőséget arra, hogy hasson a címzettekre.

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának betartása felett örökdő Emberi Jogi Bizottság egy döntésében megállapította, hogy az a finn szabály, amely kötelezővé tette a diákoknak (választásuk alapján) vagy a vallástörténet, vagy az etika tanulását az iskolában, nem sérti a lelkiismereti szabadsághoz fűződő jogot (és ami számunkra érdekes, a csendhez való jogukat sem). Amíg az oktatás semleges, tehát nem kívánja a gyerekeket meggyőzni valamely vallási álláspont helyességéről, addig nem sérelmes (a szülők egyébként is kiválthatták az óralátogatási kötelezettséget, ha az iskolán kívüli vallási különóra járaták őket).¹¹⁴ Ellenkező döntés alapján akár a Bibliát is számúzhették volna az irodalomóráról, vagy éppen a Mikulást az óvodákból (utóbbi már egyre hangosabban merül fel egyes országokban), és a tanulók, diákok maguk választhatnák ki, mit hajlandók megtanulni és mit nem. A „nem figyelés joga” tehát bizonyos, speciális helyzetekben korlátozott lehet.

6. A SZÓLÁSSZABADSÁG ÉS EGYÉB ALAPVETŐ JOGOK

A szólásszabadság számos más alapjoggal áll szoros összefüggésben. A magyar Alkotmánybíróság szerint a véleménynyilvánítás szabadsága „kommunikációs jogok anyajoga”, amelyből ered a szólás- és sajtószabadság, az informáltsághoz való jog, az információk megszerzésének szabadsága, a művészi, irodalmi alkotások és azok terjesztésének szabadsága, a tudományszabadság, az oktatás, a tanítás szabadsága, a lelkiismereti és vallásszabadság, valamint a gyülekezési jog.¹¹⁵ Én ugyan a véleményszabadságot nem látom a szólásszabadságtól elkülöníthetőnek, attól eltérő sajátosságokkal bírónak, és utóbbi terminológia használatát vélem szerencsésebbnek, de ettől eltekintve maga a felsorolás kis híján kimerítő. Vitatott azonban, hogy mit is foglal magában az „anyajog” kategóriája? A testület egyértelmű gyakorlata szerint az anyajog a jogegyüttes legerősebb tagja, belőle ered a többiek „ereje” is, de az anyajog elsőbbsége más jogokkal szemben nem terjed ki automatikusan összes „leányára”,¹¹⁶ mert ebben az esetben „szinte minden klasszikus politikai szabadságjog kitüntetett védelmet élvezne, ami (...) a véleményszabadság valódi jelentőségét csökkentené”.¹¹⁷ Győrfi Tamás szerint dogmatikailag az lenne a helyes, ha az anyajoghoz képest speciális jogok nagyobb erővel rendelkezének, mint az általánosan érvényesülő anyajog.¹¹⁸ Az Alkotmánybíróság eltérő álláspontja mindenesetre oda vezet, hogy a véleményszabadság anyajog-jellegének gyakorlati következménye nincsen.

Szintén figyelemre méltó a német szaknyelvből eredeztethető „kommunikációs jogok” kifejezés. Ha eltekintünk a kicsit dőcögős nyelvezettől, a „kommunikációs jogok” kategóriájának egyes elemeit az köti össze, hogy mindegyikükben központi jelentőséget kap a nyilvános kifejezéshez fűződő érdek. Ezért egészíteném ki az Alkotmánybíróság fenti

¹¹³ SADURSKI, i. m. [110. jegyzet] 96. o.

¹¹⁴ *Hartikainen v. Finnország* (40/78), Human Rights Committee.

¹¹⁵ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, III./2.1.

¹¹⁶ SÓLYOM, (2001) i. m. [34. jegyzet] 475-476. o.

¹¹⁷ 21/1996. (V. 17.) AB határozat, II./1.

¹¹⁸ GYÖRFI TAMÁS: *Az alkotmánybíráskodás politikai karaktere*. Budapest: Indok, 2001. 103-104. o.

felsorolását még az egyesülési joggal, amelyben ezen érdek szintén központi jelentőséget kaphat.

Az egyes alkotmányok és nemzetközi emberi jogi egyezmények általában egy szakaszban szabályoznak több, a szólásszabadsággal összefüggő alapjogot is. A magyar *Alkotmány* 61. §-a tartalmazza a véleménynyilvánítás és a sajtó szabadságának, valamint az információszabadság védelmét. A többiek sincsenek azonban messze: a 60. § védi a lelkiismereti és vallásszabadságot, a 62. § a gyülekezési jogot, a 63. § az egyesülés szabadságát védi. A római Emberi Jogok Európai Egyezménye 10. cikkében szól a szólásszabadságról, valamint az „információk, eszmék megismerésének és közlésének szabadsága”-ról.

A szólásszabadság azonban más alapjogokkal is szoros kapcsolatban áll: az anyanyelv használatához fűződő jog korlátozása korlátozza a szólásszabadságot is, a tulajdonjog gyakorlása a szabad szólas korlátja lehet, hasonlóan a diszkrimináció tilalmának megsértéséhez. A gondolatszabadság fogalma, illetve jogi értékelhetősége nem egyértelmű, az információszabadság terjedelme körül is akadnak eltérő nézetek. A következőkben röviden áttekintem az egyes jogok és a szólásszabadság viszonyát, amelynek segítségével vizsgálatunk tárgyát megfelelően el tudjuk helyezni az alapjogok rendszerében. Az áttekintés azonban nem lesz kimerítő jellegű. A szerzői alkotásokhoz fűződő jog – mely ugyan nem önálló alapjog, személyhez fűződő jogként fokozott védelme a jogállamokban evidencia – például jelentős korlátozó hatást gyakorolhat a szólásszabadság gyakorlására. A szerzői művek védelme – egy meghatározott esetkörön kívül – meggátolja a művek felhasználását, még akkor is, ha arra politikai tartalmú véleménynyilvánítás céljából lenne szükség. A jogterület eltérő jellegzetességei folytán, illetve a magyar joggyakorlat hiányára is tekintettel a szerzői jog és a szólásszabadság összefüggéseiről nem szólok.

6. 1. Információszabadság

Az állami működés átláthatósága, a nyilvánosságon keresztül nagyobb eséllyel megvalósuló ellenőrzésének szüksége már a francia, *az ember és a polgár jogairól szóló 1789-es deklarációban* is megjelent: „a polgároknak joguk van ahhoz, hogy a közkiadások szükségességét akár személyesen, akár képviselőiken keresztül megvizsgálják, azokhoz hozzájáruljanak, felhasználásuk módját ellenőrizzék...” A magyar jogrendszerben a „tájékoztatáshoz való jog”-ot elsőként *a sajtóról szóló 1986. évi II. törvény* 2. §-a hozta be. Ádám Antal korabeli panasza szerint szerencsésebb lett volna ezt az újítást az Alkotmányban elhelyezni.¹¹⁹ Az új alapjog születésének előhírnöke volt Sólyom László 1988-as cikke,¹²⁰ a rendszerváltozás idején pedig immáron az *Alkotmányba* foglalták (61. §) a közérdekű adatok megismerésének jogát.

„[Az információszabadság joga azért kiemelkedően jelentős, mert] a nyílt, áttetsző és ellenőrizhető közhatalmi tevékenység, általában az állami szervek és a végrehajtó hatalom nyilvánosság előtti működése a demokratizmus egyik alapköve, a jogállami államberendezkedés garanciája. A nyilvánosság próbája nélkül az állam polgáraitól »elidegenedett gépezetté«, működése kiszámíthatatlanná, előreláthatatlanná, kifejezetten veszélyessé válik, mert az állam működésének átláthatatlansága fokozott veszélyt jelent az alkotmányos szabadságjogokra.”¹²¹

A szólashoz való jogot és az információszabadságot általában egymás mellett szabályozzák az egyes alkotmányok és egyezmények, így történt ez a magyar Alkotmányban, az Emberi Jogok Európai Egyezményében és a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában is,

¹¹⁹ ÁDÁM ANTAL: Az 1986. évi magyar sajtótörvényről. *Jogtudományi Közlöny*, 1987/1. 2. o.

¹²⁰ SÓLYOM LÁSZLÓ: Egy új szabadságjog: az információszabadság. *Valóság*, 1988/9.

¹²¹ 34/1994. (VI. 24.) AB határozat, IV./6.

ebből is következtethetünk a köztük fennálló szoros kapcsolatra. Az információszabadság részletes szabályozását jellemzően külön törvényekben találhatjuk meg.¹²²

Az információszabadság és a szólásszabadság szoros kapcsolatát azonban nem szabad túlértékelni, és előbbi utóbbi részeként tekinteni. Az információhoz való jog a történelemben ugyan később alakult ki, mint a szólásszabadság, a véleményalkotás folyamatában azonban előbb kap szerepet.¹²³ Ahhoz, hogy a szóláshoz fűződő jogot hatékonyan lehessen gyakorolni, előbb hozzá kell férni a szükséges információkhoz. Bár az információszabadság nem tekinthető a szólásszabadság *elengedhetetlen* feltételének, egyértelmű, hogy gyakorlását jelentős mértékben elősegíti. A két jogot gyakorlójuk személye, illetve szándéka is megkülönbözteti: míg a szabad szólás jogával az élhet, aki szólni akar, addig az információszabadság gyakorlásához nem szükséges az, hogy később a megszerzett információ bármilyen módon felhasználásra kerüljön.

Az információszabadság jogának igazolásai gyakorlatilag megegyeznek a szólásszabadságéival, hiszen az egyén kiteljesedéséhez éppen úgy szükséges lehet az információkhoz való szabad hozzáférés, mint a demokratikus döntéshozatalhoz vagy az igazság kereséséhez. A két alapjog legjelentősebb különbsége az, hogy az információszabadság esetében nincsen önkéntes közlő, hanem a jog alapján lesz valaki arra kötelezett, hogy bizonyos információkat szolgáltatson ki, hozzon nyilvánosságra. Az alapvető kérdés az, hogy vajon kit és mennyiben lehet e jog alapján a szólásra kötelezni?

Az információszabadság jogának, pontosabban a jog tartalmának többféle értelmezése is lehetséges. Maguk az alkotmányok, egyezmények sem fogalmazzak egyértelműen. Az információszabadság általános értelmezése szerint a jog az állami szervekre, azok tagjaira terheli azon kötelezettséget, hogy a közérdekű adatokat nyilvánosságra hozzák, a jog pedig a közösség bármely tagját, illetve annak egészét megilleti.¹²⁴ Alapvetően a magyar Alkotmánybíróság is ezt az értelmezést vallotta.¹²⁵

A jogi dokumentumokból azonban éppenséggel kiolvasható lenne egy másik lehetséges értelmezés is. Az információszabadság tágabb értelmezése az állami szerveken túl mások számára is kötelezővé teszi bizonyos információk kötelező szolgáltatását, közzétételét. E tágabb értelmezést, kerülendő a zavart, a „tájékoztatáshoz való jog”-nak hívom a továbbiakban.

Maga a magyar Alkotmány nem használja az információszabadság kifejezést, hanem a közérdekű adatok megismerésének jogáról beszél. A sokszor idézett 30/1992. (V. 26.) AB határozat az „informáltsághoz való jog”-ot és az „információk megszerzésének szabadságát”-t említi. Márpedig „informáltak” nem kizárólag, de nem is elsősorban az állami szervek útján leszünk. Egy másik alkotmánybírósági határozat a közszolgálati médiumok kuratóriumának összetételét vizsgálva azt mondta ki, hogy „a közérdekű adatok megismeréséhez való alapvető jog garantálása (...) kényszerítően megköveteli a közszolgálati műsorszolgáltatók folyamatos és zavartalan működését”¹²⁶ – ebből is az derül ki inkább, hogy az informálás elsősorban a sajtó feladata, a közérdekű adatokat a sajtó is szolgáltathatja, tehát az információszabadságnak

¹²² 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról; *Freedom of Information Act 1966* (Egyesült Államok); *Freedom of Information Act 2000* (Egyesült Királyság).

¹²³ MAJTÉNYI LÁSZLÓ: Az „első” Alkotmánybíróság és az információs szabadságok. In HALMAI GÁBOR (szerk.): *A megtalált Alkotmány? – A magyar alapjogi bíráskodás kilenc éve*. Budapest: Indok, 2000. 325. o.

¹²⁴ MASON, ANTHONY: The relationship between freedom of expression and freedom of information. In JACK BEATSON – YVONNE CRIPPS (szerk.): *Freedom of expression and freedom of information. Essays in honour of Sir David Williams*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2000.

¹²⁵ Ld. SÓLYOM, (2001) i. m. [34. jegyzet] 463-474. o.

¹²⁶ 22/1999. (VI. 30.) AB határozat, IV./7.3.

nem kizárólag az állami szervek a kötelezettjei. A 37/1992. (VI. 10.) AB határozat szerint a tájékozódáshoz való jog, amely *azonos* az információszabadsággal, a sajtószabadság korlátja:

„A tájékozódáshoz való jog, vagyis az információszabadság anyagi és eljárási garanciáit az állam elsősorban másutt, az adatokhoz való hozzájutásnál építi ki, nem sajátosan a sajtóra, hanem bárkire nézve. Demokratikus közvélemény azonban csakis teljes körű és tárgyilagos tájékoztatás alapján jöhet létre. Ennek megfelelően az Alkotmány a véleményalkotáshoz nélkülözhetetlen tájékozódáshoz való jogot érvényesíti is a sajtószabadság fent vázolt koncepciója korlátjaként, de csupán az elkerülhetetlen mértékben: kifejezetten kötelezi az Országgyűlést arra, hogy a tájékoztatási monopóliumokat törvénnyel akadályozza meg.”¹²⁷

A tájékoztatáshoz való jog egyébként szerepel a *Sajtótörvényben* (1986. évi II. törvény, 2. §) és a *Médiatörvényben* (1996. évi I. törvény, 4. § (1) bekezdés) is, de a legtöbbször azt nem kapcsolják össze az információszabadság jogával, hanem egyfajta általános tájékozódási jognak tekintik, amelynek a sajtó a kötelezettje. Sőt, némelyek szerint a tájékozódási jog szerepeltetése a két jogszabályban, illetve a fent idézett alkotmánybírói határozatokban hiba, mert azt sugallja, hogy a sajtó, mint a tájékozódási jog kötelezettje egyben a tájékoztatás monopóliumát is élvezi.¹²⁸ Eltekintve attól, hogy senki nem mondta, hogy csak a sajtó tájékoztathat, elvitathatatlan, hogy a tájékoztatásban a sajtó szerepe meghatározó, tehát a törvények nem követnek el „hibát”, amikor a sajtó számára előírják e kötelezettségét. Az állami szervek – az információszabadság szűk értelmezése alapján – nyilvánosságra hozzák a közérdekű adatokat, a sajtó pedig *általában véve* tájékoztat (és éppúgy a szűken értelmezett információszabadság alanya lehet, mint bárki más): innentől kezdve már csak egy lépés, hogy a két kötelezettséget egybeolvassuk az új, tájékozódáshoz való jog alatt (angol terminológia szerint: a tudáshoz való jog [right to know]). Az alkotmánybírói határozatok elejtett megjegyzései legalábbis e lehetőség fennálltára engednek következtetni. Az viszont nem derül ki belőlük, hogy a sajtó csak *közvetítőként*, tehát az állami szervek által, az információszabadság joga alapján rájuk rótt kötelezettség miatt kiszolgáltatott közérdekű adatok nyilvánosságához való eljuttatójaként kötelezettje-e a tájékozódási jognak. Nyilvánvalóan nem: a sajtónak jóval szélesebb körben kell tájékoztatnia.

A tájékozódáshoz való jognak egyaránt kötelezettje lenne az Állam és a sajtó: előbbi a közérdekű adatokat szolgáltatja ki, utóbbi – részben azok felhasználásával, de azoknál jóval tágabb körben – végezné a tájékoztatás feladatát. Amikor a sajtó tájékoztatási feladatáról beszélünk, senki nem gondolhat okkal arra, hogy a tájékoztatásban a sajtónak monopóliuma volna, mint ahogy arra sem, hogy a sajtót előjogok illetik meg a közérdekű adatok megismerésével kapcsolatban: éppen ellenkezőleg, a sajtónak e tekintetben nem előjogai, hanem másokat nem terhelő *kötelezettségei* vannak.

Az információszabadságnak a tájékozódáshoz való jogba olvasztása elleni fő érv, hogy az előbbi leértékelésével járna, mert a tájékozódáshoz való jog pusztán általános kötelezettség, inkább elvi, mintsem konkrét, kikényszeríthető szinten jelenik meg. Az információszabadság és a sajtó szoros kapcsolatát egyébként az is mutatja, hogy első törvényi szabályozása 1766-ban a svéd sajtószabadság-törvényben szerepelt.¹²⁹ A sajtó tájékoztatási feladata nem lehet üres jogszabályi deklaráció, az maga a sajtószabadság legbensőbb magja. Persze nem lenne feltétlenül szükséges az információszabadság kiterjesztése ahhoz, hogy ezen kötelezettségének a sajtó eleget tegyen. A zavar elsősorban terminológiai, és nem jár gyakorlati következményekkel, mindenesetre az „információszabadság”, „informáltsághoz

¹²⁷ II./2.

¹²⁸ KERÉKES ZSUZSA: Törvényen innen és túl. Az információszabadság az Alkotmánybíróság első tíz évének gyakorlatában. *Fundamentum*, 1999/3. 42. o.; GÁLIK MIHÁLY – POLYÁK GÁBOR: *Médiaszabályozás*. Budapest: Kjk-Kerszöv, 2005. 87. o.

¹²⁹ MAJTÉNYI, i. m. [123. jegyzet] 323. o.

való jog”, „tájékoztatáshoz való jog” körében ideje lenne a fogalmi tisztázásnak. Mindenesetre annyi leszögezhető, hogy az információk megismerése, átadása, terjesztése – tehát az alkotmányok és az egyezményekben kifejezetten szereplő jogok nem csupán az Állammal szemben követelhetőek, az informálás feladatát pedig bárki elláthatja, tehát nem csak a sajtó végezheti el. A strasbourgi Bíróság által eldöntött *Open Door and Dublin Well Woman v. Írország* ügy¹³⁰ előzményeként a panaszosok szólásszabadságát korlátozta az ír Legfelső Bíróság, amikor megtiltotta, hogy Írországon belül, ahol az abortusz nem volt megengedett, a Nagy-Britanniában végrehajtható magzatelhajtásról terjesszenek információkat. A Bíróság mérlegelte a közönség információhoz való jogát is, és úgy döntött, hogy a tiltás megsértette az Egyezményt.

Az információs szabadság természetesen még szűk értelmezése esetén sem korlátlan. Kivételt képeznek a nyilvánosság kötelezettsége alól az államtitkok és a szolgálati titkok,¹³¹ az igazságügyi tájékoztatás, illetve a bírósági eljárások nyilvánosságának bizonyos korlátai,¹³² az üzleti titkok,¹³³ a személyes adatokat pedig fokozottan védi a törvény.¹³⁴

A tágabban értelmezett információs szabadságba beletartozik az a jog is, hogy – az információ megszerzése érdekében – bizonyos helyekre be lehessen lépni. Az igazságügyi tájékoztatásban felfedezhetőek a sajtó számára biztosított előjogok, amelyek tájékoztatási feladatának teljesítését segítik. A sajtó folyamatosan követeli a munkáját megkönnyítő újabb jogosultságokat, például a bírósági eljárásokon való részvételt, vagy a börtönökbe való belépés jogát, a szabadságvesztésüket töltő elítéltekkel történő interjú készítésének céljából. Az információs szabadság, azaz az információk megszerzésének szabadsága tehát széles kört ölel fel.

Ezzel párhuzamosan lassan választ adhatunk a korábban feltett kérdésre, kötelezhető-e bárki is arra, hogy szándéka ellenére „szóljon”, azaz információt tegyen közzé? Függetlenül attól, hogy a jog szűkebb vagy a szélesebb értelmezését fogadjuk el, megállapítható, hogy – bár általában véve nemmel kell megválaszolni a kérdést – bizonyos esetekben igenis kikényszeríthető a közlés, önkéntes közlő hiányában is. Az állami szerveknek eleget kell tenniük a közérdekű adatok nyilvánossága folytán rájuk háruló kötelezettségeknek, a sajtónak pedig – szintén törvényi előírás folytán – tájékoztatnia kell a közösséget az őt érintő eseményekről, ráadásul nem is akárhogyan: sokoldalúan, pártatlanul, kiegyensúlyozottan. E kötelezettség az újságíró személyes meggyőződésétől független.

A strasbourgi Bíróság gyakorlata érdekes tendenciát mutat az információs szabadság tekintetében. Dacára annak, hogy a 10. cikk a szólásszabadsággal együtt szabályozza az információ szabadságát is, a felmerült problémákat inkább a 8. cikk, azaz a magánszféra keretei közé terelte a Bíróság. A *Gaskin v. Egyesült Királyság* ügyben¹³⁵ például az Állam azzal sértette meg a volt állami gondozott panaszos jogát, hogy nem tette számára lehetővé bizonyos, gyermekkorára, illetve az állami gondozásba vétel körülményeire vonatkozó adatok megismerését. Az információ megtagadását a Bíróság a magánszféra megsértéseként

¹³⁰ Application no. 14234/88 és 14235/88. 1992. október 29-i ítélet.

¹³¹ 1995. évi LXV. törvény az államtitokról és a szolgálati titokról.

¹³² 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról 5. §., 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról 237-239. §., 10/1986. (IX. 1.) IM-BM együttes rendelet a büntügyi és igazságügyi tájékoztatásról, 7/1999. OIT szabályzat a bíróságok tájékoztatási tevékenységéről.

¹³³ Polgári Törvénykönyv, 81. § (2)-(3) bekezdés.

¹³⁴ 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról 3-18. §.

¹³⁵ Case no. 10454/83. 1989. július 7-i ítélet.

értékelt. A 10. cikk információk megszerzésére vonatkozó rendelkezését a Bíróság eddig csupán a sajtó érdekeinek védelmében alkalmazta.¹³⁶

6. 2. A vallás, a lelkiismeret és a gondolat szabadsága

A gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságát együtt, egy helyen tartalmazza a magyar Alkotmány (60. §.) éppúgy, mint az *Emberi Jogok Európai Egyezménye* (9. cikk), vagy a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya* (18. cikk), és más nemzeti alkotmányok is.

A vallásszabadság igénye már jóval korábban megfogalmazódott, mint a csak később követelt szólásszabadság. A vallásszabadság részben beleolvad a szabad szólás jogába, attól elválaszthatatlan, bár eltérő jellegű, és bizonyos értelemben annál jóval tágabb. A vallásszabadság ugyanis a személyiség belső világában is „életre kel”, amellet, hogy a jog magában foglalja a meggyőződés külső kinyilvánításának lehetőségét is. Tiszteletben tartása, gyakorlásának elősegítése pedig – a szólásszabadsághoz képest – egészen más jellegű feladatokat ró az Államra. Ezzel szemben a szólásszabadság általában véve eleve a vélemény külső kifejezésének lehetőségére irányul.

A lelkiismereti szabadság tágabb körű, mint a vallásszabadság. Az általánosan elfogadott értelmezés szerint az nemcsak a vallási, hanem bármilyen (eszmei, politikai, stb.) meggyőződést magában foglal. A lelkiismereti szabadságba beletartozik az is, hogy valaki tartózkodjék *bármely* meggyőződés elfogadásától. Az Alkotmánybíróság e jogot a személyiség méltóságából eredeztette, annak integritásához való jogként értelmezte.¹³⁷

Egyes értelmezések szerint a lelkiismereti és vallásszabadság nem része a „kommunikációs jogoknak”, tehát nem áll szoros összefüggésben a szólásszabadsággal, mert elsősorban az egyén magánszférájához tartozik, és külső kifejezése gyakorlása során nem szükségszerű.¹³⁸ Álláspontom szerint ez téves meglátás: a vallásszabadságnak *általában véve* integráns része a hit nyilvános megvallása, külső kifejezése, ez például a keresztény hívők számára előírt kötelezettség is. A vallás nem magánügy, annak szabadsága egyszerre egyéni és kollektív jogosultság, ha nem lenne kollektív megnyilvánulása is, intézményes egyházak hiányában a vallásszabadság kiemelése a szólásszabadság egyéb megnyilvánulási formái köréből indokolatlan lenne (külső megnyilvánulását megfelelően védené a szólásszabadság joga, a belsőt pedig a magánszféra védelme).¹³⁹

A vallásszabadság gyakorlásának *általánosan érvényesülő* eleme a vallási meggyőződésnek a vallási közösségen *belüli* kinyilvánítása (ami szintén „kommunikáció”, tehát egyben a szólásszabadság gyakorlásának is számít), és az azon *kívüli* kommunikáció (elvégre a legtöbb vallás szeretne minél többeket megnyerni saját maga számára). A lelkiismereti és vallásszabadság tehát számos ponton érintkezik a szólásszabadsággal, de attól elválasztandó.

A triász harmadik tagja, a gondolatszabadság az Alkotmánybíróság szerint a lelkiismereti és a vallásszabadságot is – mint sajátos, részben elkülönült területeket – magába foglalja.¹⁴⁰ Az Alkotmánybíróság nem említi a véleménynyilvánítási szabadság anyajogából eredő alapjogként, ellentétben a másik két joggal,¹⁴¹ és alkotmányjogi értelmezése egyébként is meglehetősen vitatott. Tévedés volna azt gondolni, hogy a gondolat nem korlátozható, tehát a

¹³⁶ SEDLEY, STEPHEN: Information as a human right. In JACK BEATSON – YVONNE CRIPPS (szerk.): *Freedom of expression and freedom of information. Essays in honour of Sir David Williams*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2000. 245. o.

¹³⁷ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, 4/1993. (II. 12.) AB határozat, I./1. a) pont.

¹³⁸ HALMAI, i. m. [2. jegyzet] 112-115. o.

¹³⁹ PACZOLAY PÉTER: A lelkiismereti és vallásszabadság. In HALMAI GÁBOR – TÓTH GÁBOR ATTILA (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest: Osiris, 2003. 538. o.

¹⁴⁰ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, I./1. a) pont.

¹⁴¹ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, III./2.1.

gondolatszabadság kinyilvánítása eleve értelmetlen (idézzük fel Illyés Gyula sorait az *Egy mondat a zsarnokságról* című verséből: „ha magadban beszélgetsz, / ő, a zsarnokság kérdez, / képzeletedben se vagy független (...) / ott van a holnapodban, / gondolatodban, / minden mozdulatodban”), de jogi relevanciája csak a már kinyilvánított, kifejezett gondolatnak lehet.¹⁴² A gondolatszabadság tehát ily módon beleolvad a szólásszabadságba, illetve a lelkiismereti és vallásszabadságba, valamint a magánszféra védelmébe, ezért az alkotmányokban, egyezményekben kifejezett önálló védelme tulajdonképpen indokolatlan. A lelkiismereti és vallásszabadság tehát egyéni és kollektív jogosultság is. Ebből az következik, hogy mind az egyének, mind a közösség egésze jogosult a gyakorlására, illetve a védelmére. Az Államnak mind az egyént, mind az intézményt védenie kell.

A jog tartalmának¹⁴³ alapvető eleme a hit, meggyőződés szabad megválasztása, megváltoztatása, elutasítása. Egyházak alapítását a jogrend megengedi.

A jog alapján a hitet, meggyőződést szabadon ki lehet fejezni, terjeszteni, tanítani lehet. Ez a jog a szólásszabadság alapján is megilleti az egyént, illetve a közösséget. Érdekes, napjainkban sokat vitatott kérdés, hogy mennyiben lehet vallási meggyőződést kifejező jelképeket, ruházatot nyilvánosan viselni. A nyugat-európai országok általános válasza a kérdésre az volt, hogy a vallásszabadság joga véget ér ott, ahol a meggyőződést kifejező ruházat már zavaróan hat a közösség többi tagjára.¹⁴⁴ Bár a vallásszabadság joga általánosan érvényesülő alapjog, gyakorlása mégis vezethet olyan – politikai, társadalmi, közéleti – nyomáshoz, amely hátrányos következményekkel jár a meggyőződés kifejezőjére. Az angol labdarúgó-válogatott szövetségi kapitánya, Glenn Hoddle egy interjújában például kifejezte abbéli meggyőződését, hogy a testi fogyatékosággal született személyek korábbi életükben elkövetett bűneik miatt bűnhődnek oly módon, hogy egész életükben viselik a hiányosságaikból fakadó terheket. A közvélemény nyomására a kapitány gyorsan távozott a válogatott éléről. Mint egy szerző megjegyzi, az angol labdarúgó-szövetség nyomása, amely Hoddle mielőbbi távozására irányult, megsértette volna a *Human Rights Act* vallás-, illetve szólásszabadságra vonatkozó rendelkezéseit, ha a törvény nem éppen egy évvel később lép csak hatályba.¹⁴⁵

A lelkiismereti és vallásszabadság alapján mindenkinek jogában áll mások meggyőzése, erre különböző eszközöket használhat fel. A strasbourgi Bíróság egy esetben megállapította Görögország jogsértését, mert az állam vonatkozó (büntetőjogi) jogszabályai tiltották az ortodox hívők meggyőződésének megváltoztatására történő kísérleteket is.¹⁴⁶ A Bíróság szerint ez az általános korlátozás nem szükséges egy demokratikus társadalomban, feltéve, hogy a meggyőzési kísérlet nem „helytelen” eszközökkel történik. A hívőknek és az egyházaknak tehát elismert – egyéni, illetve kollektív – joga, hogy másokat meggyőzzenek igazukról, a közéletben való részvétel nem tagadható meg az egyházaktól, a hitbéli kérdések

¹⁴² 4/1993. (II. 12.) AB határozat, I./1. b) pont.

¹⁴³ A jog tartalma a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény által meghatározott.

¹⁴⁴ Az elsősorban a muszlim közösség nőtagjai által viselt ruházat kapcsán folytatott vitákról, illetve bírói döntésekről ld. SCHANDA BALÁZS: Fejkendőviselet az iskolában. *Fundamentum*, 2004/2., illetve a 2006-os, az angol Lordok Háza által szintén a vallásszabadság ellenében eldöntött *R. (on the application of Begum) v. Headteacher and Governors of Denbigh High School*, [2006] UKHL 15. ügyet.

¹⁴⁵ ELIAS, SIR PATRICK – COPPEL, JASON: Freedom of expression and freedom of religion: some thoughts on the Glenn Hoddle case. In JACK BEATSON – YVONNE CRIPPS (szerk.): *Freedom of expression and freedom of information. Essays in honour of Sir David Williams*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2000. 57-59. o.

¹⁴⁶ *Kokkinakis v. Görögország* (Application no. 14307/88), 1993. május 25-i ítélet.

nem tekinthetőek magánügynek.¹⁴⁷ A címzettek persze megilleti „csendhez való joguk”, tehát a vallásszabadság alapján nem követelhető, hogy a megkísérelt meggyőzésre bárki is odafigyeljen, de például az (állampolgári, képviselői, jogászi stb.) esküt tevők is elhagyhatják a szöveg végéről az „Isten engem úgy segítjen” kitélt.

A „csendhez való jog” a lelkiismereti és vallásszabadság gyakorlóit is megilleti. Már a kötelező sorkatonaság eltörlése előtt sem voltak például kötelezhetőek a fegyveres szolgálatra azok, akiknek meggyőződése ezt nem engedte meg. A munkáltatóknak bizonyos mértékig tiszteletben kell tartaniuk a vallási előírásokat, lehetőség szerint engedélyezni a vallási ünnepek megünneplését, bár utóbbi nem abszolút jog, az Emberi Jogok Európai Bizottsága nem tartotta elfogadhatónak a panaszt, amely arra irányult, hogy a panaszos vallásszabadsága sérült akkor, amikor munkáltatója vasárnapi munkavégzésre kötelezte. Az angol bíróságok elutasították a panaszos igényét, Strasbourg pedig azt mondta, hogy a probléma megoldása az új munkahely keresésében rejlik.¹⁴⁸ A döntés feltehetően inkább gyakorlati megfontolásokon, mintsem a vallásszabadság valós mérlegre tételén nyugodott.

A vallásszabadság alapján a hívőket megilleti hitük mások általi tiszteletben tartása is. Ez a jog azonban nem korlátlan, és természetesen nem terjed ki bármely meggyőződés – legyen bármilyen éles – kritikájára. A gyalázkodás azonban már a legtöbb országban nem megengedett, a vallási okból történő gyűlöletkeltés, uszítás pedig szinte univerzálisan tiltott. A blaszfémia és a megengedett szólás határainak a meghúzása – tekintettel a vallási közösségek fokozott érzékenységére – embert próbáló feladat.¹⁴⁹

Az Államnak sokrétű, összetett feladatai vannak a lelkiismereti és vallásszabadság biztosításával kapcsolatban, ezek helyes mértéke pedig folyamatos vita tárgyát képezi.

A magyar *Alkotmány* értelmében az Állam az egyházaktól elválasztva működik (60. §. (3) bekezdés). Ez a rendelkezés a magyar állam világnézeti semlegességét írja elő. A semlegesség azonban nem jelent közömbösséget, mert a semleges Állam nem értékmentes Állam, nem „légüres térben él”.¹⁵⁰ A semlegesség sokkal inkább egy technika, amelynek segítségével a különböző világnézeti emberek egymás mellett tudnak élni.¹⁵¹ Ez azt jelenti, hogy az Állam nem hagyja magára az egyházakat, azoktól elválasztva, de velük együttműködve létezik, elismerve ezzel, hogy az egyházak értéket képviselnek, teremtenek és őriznek meg, amely az Állam számára is hasznos, fontos, és céljaival elvileg egybevág. Az Állam maga általában véve nem semleges: például amikor a kultúrát támogatja, vagy közszolgálati médiumokat tart fent, megüli a nemzeti ünnepeket, megszervezi a közoktatást, meghatározott értékek mentén munkálkodik.

Az Állam és az egyházak szétválasztása nem is mindenhol evidencia. Schanda Balázs négyféle modellt különböztet meg e tekintetben: az államegyházi modellt, ahol szoros az összefonódás (formálisan az Egyesült Királyság is így működik¹⁵²), a radikális elválasztás modelljét (például az Egyesült Államokban, de ez ott sem jelenti azt, hogy az állam ne támogathatna sokoldalúan, közvetett és közvetlen módon az egyházakat, de például a dolláron is szerepel vallásos jelmondat), a kapcsolódó modellt (például Németország), valamint az együttműködő elválasztás modelljét (amelyben Magyarország is működik).¹⁵³

¹⁴⁷ ZLINSZKY JÁNOS: A vallásszabadság gyakorlati kérdései az Alkotmány és az Alkotmánybíróság határozatainak tükrében. *Iustum Aequum Salutare*, 2005/1. 99-101. o.

¹⁴⁸ *Stedman v. Egyesült Királyság* (Application No. 29107/95), Admissibility decision (1997).

¹⁴⁹ Ld. a 8. fejezetet.

¹⁵⁰ SCHANDA BALÁZS: *Magyar állami egyházjog*. Budapest: Szent István Társulat, 2003. 80. o.

¹⁵¹ Uo.

¹⁵² Ld. ROBBERS, GERHARD (szerk.): *Állam és Egyház az Európai Unióban*. Pápai Református Teológiai Akadémia, 2004. 57-68. o.

¹⁵³ SCHANDA, (2003) i. m. [150. jegyzet] 257-269. o.

Az Állam negatív (tehát tartózkodásra kötelező) és pozitív (aktív magatartást előíró) kötelezettségekkel is bír a vallásszabadság tekintetében.¹⁵⁴ Miután megteremtette a vallásgyakorlás feltételeit, az egyházak jogi személyiséghez jutását, jogalanykénti elismerését, az istentisztelet helyeinek létesítését, az (akár állami oktatási intézményekben történő) vallásoktatás lehetőségének megteremtését, a vallásgyakorlás biztosítását egészségügyi, szociális intézményekben, a fegyveres szervek kötelékében, vissza kell vonulnia, és tartózkodnia kell a jog gyakorlásába történő bármely beavatkozástól. A *Büntető Törvénykönyv* 174/A. §-a kifejezetten tiltja a lelkiismereti és vallásszabadság megsértését. A magyar Legfelsőbb Bíróság e bűncselekmény elkövetését állapította meg, amikor a vádlott egy körmenet alkalmával az abban részt vevők közé hajtott autójával, és őket pisztollyal fenyegette arra az esetre, ha továbbhaladását nem biztosítják.¹⁵⁵

Az Állam pozitív és negatív kötelezettségeinek meghatározásakor nem lehet figyelmen kívül hagyni Magyarország sajátos történelmi helyzetét. A rendszerváltozás után azon szabadságjogokkal kapcsolatban, amelyek fejlettebb országokban főleg az Állam távolságtartását igénylik, az nem feltétlenül elég.¹⁵⁶

Az egyházak jogosultak az Állam részéről érkező anyagi támogatásra. Egyfelől, az egyházak számos közfeladat terhét leveszik az Állam válláról, iskolákat, kórházakat, szociális intézményeket működtetnek. A hitélet egésze pedig azért érdemel támogatást, mert, mint fent már elhangzott, a semleges Állam nem értéksemleges, az egyházak értéket képviselnek, adnak tovább, olyanokat, amelyek az egész társadalomnak – világnézettől függetlenül – hasznosak, például a családok, az egyén, a becsület, emberi méltóság alapértékeinek a tiszteletét. Ha az Állam támogatja a könyvtárakat, a tömegsportot, a kultúrát – és azért teszi ezt, mert felismerte, hogy ezáltal bizonyos értékek hozhatóak létre, őrizhetőek meg – akkor az egyházaknak éppúgy joga van az anyagi támogatásra.¹⁵⁷ A rendelkezésre álló támogatás elosztása pedig természetesen csak a történelmi sajátosságok, a társadalmi szerepvállalás arányának figyelembe vételével történhet.

A sajtó szabályozása is figyelembe veszi az egyházak érdekeit. Túl azon, hogy a *Médiatörvény* értelmében a műsorszolgáltatás nem sértheti meg a vallási közösségeket, a közszolgálati műsorszolgáltató és a közműsor-szolgáltató „különös figyelmet fordít (...) a vallási és egyházi [...] kultúrák értékeinek megjelenítésére.”¹⁵⁸ A közszolgálati médiumokban ezért a nagyobb, ún. történelmi egyházak önálló műsorral jelentkezhetnek.

Ugyanakkor tilos a lelkiismereti vagy vallási meggyőződés reklám útján történő terjesztése az elektronikus médiumokban,¹⁵⁹ illetve a vallási és egyházi műsorokban bármiféle reklám közzététele,¹⁶⁰ illetve közvetlenül a szertartások közvetítése előtt, illetve után reklám sugárzása.¹⁶¹ A vallási, egyházi reklám általános tilalma több országban is létezik. Az Emberi Jogok Európai Bírósága a *Murphy v. Írország* ügyben¹⁶² jóváhagyta ezt a gyakorlatot. A panaszos kiségyház hirdetését nem sugározták a rádióban, mert az ír szabályozás sem engedte meg a vallási reklámok közzétételét a médiumokban. Strasbourg szerint a korlátozás a közrend és közbiztonság, valamint mások jogai védelmének érdekében indokolt. A vallási reklámok korlátozása ugyanis egyfelől arra irányul, hogy a tehetősebb egyházak ne tudjanak nagyobb befolyást szerezni pusztán azáltal, hogy megfizetik a reklámidőt, másfelől pedig a

¹⁵⁴ Ez felfogás szövi át a 4/1993. (II. 12.) AB határozat egészét.

¹⁵⁵ BH1999.292.

¹⁵⁶ ZLINSZKY, i. m. [147. jegyzet] 96. o.

¹⁵⁷ SCHANDA, (2003) i. m. [150. jegyzet] 206-207. o.

¹⁵⁸ 1996. évi I. törvény, 23. § (4) bekezdés c) pont.

¹⁵⁹ Uo., 10. § (2) bekezdés.

¹⁶⁰ Uo., 17. § (4) bekezdés d) pont.

¹⁶¹ Uo., 10. § (3) bekezdés.

¹⁶² Application no. 44179/98. 2003. július 10-i ítélet.

vallási közösségek tagjait védik attól, hogy a magánszférába, a lakásokba „behatolni képes” médiában ne szembesüljenek számukra sérelmes – más világnézetet képviselőktől származó – közlésekkel. Bár a Bíróság kifejezetten figyelembe vette Írország vallási konfliktusoktól terhelt múltját, az ítélet helyességét más országok összefüggésében is érdemes vizsgálni, hiszen, mint láttuk, Magyarországon is érvényben van hasonló korlátozás.¹⁶³ Az egyik legélesebb kritika szerint a *Murphy-döntés* a Bíróság szólásszabadság-értelmezésének egészét tekintve leértékelte a vallási meggyőződés kinyilvánításának jogát.¹⁶⁴ A nem sokkal korábban meghozott *Vgt. Verein Gegen Tierfabriken v. Svájc* ügyben,¹⁶⁵ amely kiválóan párhuzamba állítható a *Murphy-döntéssel*, a politikai reklámok általános tilalmát túlzott korlátozásnak ítélte. Az ügyben panaszos fél, egy állatvédő szervezet egyik reklámját, amely a disznók tartásának kegyetlen módja ellen tiltakozott, a politikai reklámok általános tilalma miatt nem sugározták, hiszen a szóban forgó ügy is szerepelt a politika, a közélet vitáiban. A strasbourgi Bíróság úgy ítélte meg, hogy bár a politikai reklámok korlátozása indokolt lehet, és nem csak a politikai pártokra vonatkozik, de a konkrét esetben a panaszos nem egy befolyásos, nagy anyagi erőforrásokkal rendelkező civil szervezet volt, ezért a – szükségtelen és aránytalan – korlátozás megsértette a panaszos szólásszabadsághoz fűződő jogát.

A *Murphy-ügyben* szereplő, vallási tartalmú szólas azonban nem kapta meg ezt a védelmet, pedig egy jelentéktelen kiségyház volt a panaszos fél. A *Vgt.-ügyben* a fő érv a korlátozás ellen az volt, hogy a nyílt, szabad közvita elsőbbséget élvez a demokratikus társadalomban. A vallási meggyőződés kifejezéséhez a bírák már nem kapcsolnak egyértelműen ilyen értékeket, mintha a magánszférában próbálták volna inkább elhelyezni azt.¹⁶⁶ A döntés viszont bizonyos értelemben konzekvens: a vallásszabadsággal, illetve a blaszfémiával kapcsolatban az államok mindig is nagyobb mozgásteret élveztek, mint a politikai szólasok összefüggésében.¹⁶⁷

Összefoglalva az eddigieket: a lelkiismereti és vallásszabadság szorosan összefügg a szólásszabadsággal, a meggyőződés kinyilvánításakor pedig bizonyos többletjogosultságok is megilletik a szólásszabadság „általános esetéhez” képest. Attól eltérően nem csak az egyént, hanem a közösséget, tehát az *intézményt* is megilleti a vallási meggyőződés kinyilvánításának joga, a sajtóhoz, pontosabban a közszolgálati televíziókhoz és rádiókhoz is hozzáférhetnek a jelentős befolyással bíró egyházak, műsorokat készíthetnek, társadalmi kérdésekben hallathatják hangjukat, illetve bizonyos esetekben a „nagyegyházak” társadalmi jelentőségük miatt *pozitív diszkriminációt* élvezhetnek, például a nemzeti ünnepek alkalmával az állami ünnepek aktív szereplői lehetnek.

6. 3. A békés gyülekezés joga

A gyülekezéshez való jog és a szólásszabadság joga egymástól elválaszthatatlan, hiszen a gyülekezések szinte kivétel nélkül valamely vélemény kifejtésére irányulnak. A gyülekezési jog gyakorlása sokak számára az egyetlen igazi eszköz szólásszabadságuk hatékony gyakorlására. Azt, hogy a gyülekezés során mit és hogyan szabad kifejezni, természetesen a szólásszabadság jogának terjedelme határozza meg, de a hatás fordítva is működik: a gyülekezési jog korlátozásával a szólásszabadság is korlátozásra kerül. Bár a gyülekezési jog természetesen nem lehet korlátlan, és a korlátozás mércéje általában véve alacsonyabb lehet, mint mondjuk a legszigorúbban védett („politikai”) szólasok esetében, az esetleges

¹⁶³ Az ítélet kritikáját ld. TAYLOR, PAUL M.: *Freedom of religion – UN and European human rights law and practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 89-96. o.

¹⁶⁴ GEDDIS, ANDREW: You can’t say “God” on the radio: freedom of expression, religious advertising and the broadcast media after *Murphy v. Ireland*. *European Human Rights Law Review*, 2004. 181. o.

¹⁶⁵ Application no. 24699/94. 2001. június 28-i ítélet.

¹⁶⁶ GEDDIS, i. m. [164. jegyzet] 184. o.

¹⁶⁷ Ld. a 3. fejezet 5. pontját.

korlátozások nem célozhatják magának a szólásszabadságnak a korlátozását. Ezért, amikor a gyülekezési jog gyakorlásának megengedett mértékéről dönt az illetékes hatóság, előfordulhat, hogy valójában a szólásszabadságot kívánja korlátozni, ezért minden esetben a hatósági döntések szigorú kontrolljára van szükség.

A gyülekezési jogot a magyar *Alkotmány* 62. §-a, illetve az *Emberi Jogok Európai Egyezményének* 11. cikke tartalmazza. A magyar Alkotmánybíróság szerint a gyülekezési jog is a véleményszabadság anyajoga alá tartozik.¹⁶⁸ A jog egyes szabályait a *gyülekezési jogról szóló 1989. évi III. törvény* részletezi. A törvény kiállta az alkotmányosság próbáját, az Alkotmánybíróság átfogóan, minden részletre kitérve vizsgálta meg, és ítélte alkotmányosnak.¹⁶⁹

A gyülekezéssel kapcsolatos néhány problematikus kérdéskört tekintek át a következőkben.

A gyülekezési jog nem pusztán negatív jogosultság, hanem aktív, tevőleges, pozitív állami segítséget feltételez, ami nélkül a jog hatékony gyakorlása lehetetlenné válna. E pozitív jelleget erősítette meg a strasbourgi Bíróság is egyik ítéletében, melyben azért marasztalta el a bepanaszolt államot, mert az nem biztosította kellőképpen a tüntetők védelmét az „ellentüntetőkkel” szemben.¹⁷⁰

A gyülekezési jog, bár jellemzően sehol nem engedélyköteles, de gyakorlása bejelentéshez kötött. A magyar szabályozás szerint, ha a rendezvény előtt 72 órával a rendőrséghez intézett bejelentés tartalma nem ütközik a jogszabályi feltételekbe, a hatóság tudomásul veszi azt. Ha azonban

...a bejelentéshez kötött rendezvény megtartása a népképviselői szervek vagy a bíróságok zavartalan működését súlyosan veszélyeztetné, vagy ha a közlekedés más útvonalon nem biztosítható, a rendőrség a bejelentésnek a hatósághoz való beérkezésétől számított 48 órán belül a rendezvénynek a bejelentésben megjelölt helyszínen, vagy időben való megtartását megtilthatja.¹⁷¹

A *Public Order Act 1986* rendelkezései szerint Angliában is előzetes bejelentéshez kötött mindazon rendezvény, amely politikai jellegű, vagy valamely múltbéli eseményről emlékezik meg, a bejelentést pedig hat nappal a rendezvény előtt kell megtenni.¹⁷² A megtiltás helyett azonban, ha a bejelentésben szereplő tervezet nem találja megfelelőnek, mert komoly – vagyoni vagy személyi – érdeksérelem veszélye merül fel, a rendőrség megváltoztathatja annak helyét, tartamát, vagy a résztvevők számát.¹⁷³

A bejelentési kötelezettség önmagában nem alkotmányellenes, mert a gyülekezési jog gyakorlását bizonyos, ésszerű mederbe kell terelni. A tiltás feltételeinek azonban megfelelően szűkre szabottnak kell lenniük, különben fennáll a veszélye annak, hogy a döntéshozó hatóság diszkrecionális jogkörében eljárva visszaél hatalmával. A magyar gyakorlatban például gyakran történt a közelmúltban tiltás a közlekedés rendjének aránytalan zavarása miatt (2004-ig ebből az okból is lehetett korlátozni a gyülekezési jogot). A természetesen nem publikus határozatok között olyan is akadt, amelyik egy *tíz főre*, egy II. kerületi, kevésbé forgalmas kis utcába bejelentett tüntetést ezen ok miatt tiltott meg. Az ún. „spontán” gyülekezések, tüntetések esetében – amikor a három nappal későbbi megtartás okafogyottá tenné a rendezvényt, és előzetes szervezés nélkül, egy közéleti eseményre történő, azonnali reakcióként gyűlnek össze az emberek – nem lehet ésszerűen elvárni az előzetes bejelentést, illetve a törvényben előírt procedúrának megfelelő magatartást. Mivel a magyar szabályozás a

¹⁶⁸ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, III./2.1.

¹⁶⁹ 55/2001. (XI. 29.) AB határozat.

¹⁷⁰ Platform „Ärzte für das Leben” v. *Ausztria* [46. jegyzet].

¹⁷¹ 1989. évi III. törvény, 8. § (1) bekezdés. – A tiltó határozat ellen három napon belül lehet bírósági felülvizsgálatot kérni.

¹⁷² *Public Order Act 1986*, s. 11. (3).

¹⁷³ Uo., s. 12., s. 14.

spontán gyülekezés kategóriáját nem ismeri, és így nem is teszi lehetővé, a strasbourgi Bíróság 2007 nyarán elmarasztalta a Magyar Államot egy 2002-es tüntetés feloszlata miatt (a magyar és a román miniszterelnök december 1-i – az Erdély román megszállására emlékező román nemzeti ünnep napján történő – budapesti koccintása alkalmából gyülekeztek az emberek a helyszínen szolgáló budapesti szálloda előtt).¹⁷⁴

A magyar törvény értelmében a rendezvény feloszlata köteles a rendező, ha a résztvevők magatartása a törvényességet veszélyezteti, és a rend másként nem állítható helyre.¹⁷⁵ Ha a rendezvényen bűncselekményt követnek el, vagy arra való felhívás történik, illetve a résztvevők magatartása mások jogainak és szabadságának sérelmével jár, illetőleg ha a résztvevők fegyveresen jelennek meg, ha a rendezvényt nem jelentik be, ha a bejelentéstől eltérően, vagy a tiltó határozat ellenére tartják meg, a rendőrség a rendezvényt feloszlatja.¹⁷⁶ E szakasz a gyülekezéshez fűződő alapjogra lehetségesen sérelmes szabályokat tartalmaz. A „mások jogainak és szabadságának sérelme”, mint feloszlatai ok csak akkor elfogadható, ha a sértett jogok és érdekek megfelelően nyomósak ahhoz, hogy védelmük szükségessége alapjogkorlátozást tegyen lehetővé. A jogkorlátozás nem lehet aránytalan és szükségtelen. Ez a parancs az *Alkotmányból* is levezethető, ezért törvényi megismétlésének elmulasztása még bocsánatos bűn.

A bejelentés nélküli, az attól eltérő, vagy a megtiltott gyülekezések mérlegelés nélküli, kötelező feloszlata nehezen indokolható. A rendőrségnek az adott helyzetben kellene mérlegelnie, előzetesen vélelmezve a gyülekezéshez fűződő alapvető jog elsőbbségét, és megállapítania, hogy a gyülekezés valójában okoz-e olyan sérelmet, amely alapján a bejelentés visszautasítható lenne. Nemleges válasz esetében nem lehet indokolt a feloszlata, mert nincsen megfelelő súlyú, az alapjoggal szemben álló, védendő érdek – a gyülekezések bejelentésének rendjét nem biztos, hogy ilyennek tekinthetjük. Az angol Divisional Court egyik döntésében például megállapította, hogy bár egy szörmekereskedő üzlete előtti tiltakozás akadályozta a forgalmat, a gyülekezéshez fűződő érdek az eset körülményeinek a figyelembe vételével erősebb volt, mint a forgalom zavartalansághoz fűződő érdek.¹⁷⁷ A *DPP v. Jones* ügyben¹⁷⁸ a Lordok Háza 3-2-es többséggel megállapította, hogy az autóutak is lehetnek békés gyülekezés helyszínei (a konkrét esetben az út füves peremén zajlott a gyülekezés). Az *Eugen Schmidberger v. Ausztria* ügyben¹⁷⁹ az Európai Bíróság egy olyan tüntetést, amely egy rendkívül forgalmas autóutat zárt el, a tüntetők szólásszabadsága és gyülekezési joga gyakorlásának legitim formájának ítélte meg. A Bíróság szerint a tüntetés célját másként nem lehetett volna elérni, a szembenálló érdekek mérlegeléséből így a szólásszabadság alapjoga került ki győztesen. A forgalom zavartalanságához fűződő érdek, mint a szabadság korlátozásának egyik oka, az Európai Unió bírósága szerint tehát csak jelentős megszorításokkal lehet elfogadható.

A magyar szabályozás több helyen hiányos. Nincsen tisztázva például, hogy mi a teendő akkor, ha a gyülekezést – mondjuk jogszerűen – feloszlata a rendőrség, és lezárja a helyszínt, ami után az azonnali újabb bejelentést elutasítja, és nem hajlandó felhagyni a terület őrzésével. Ez történt például a Kossuth téren 2006 októberében. Bár a *rendőrségi törvény* biztonsági okokból lehetővé teszi bizonyos területek lezárását,¹⁸⁰ ezt a törvény értelmében csak megfelelően nyomós indokból, veszélyhelyzet fennállta esetén teheti. Ehhez képest

¹⁷⁴ *Bukta és mások v. Magyarország* (Application no. 25691/04), 2007. július 17-i ítélet.

¹⁷⁵ 1989. évi III. törvény, 12. § (1) bekezdés.

¹⁷⁶ Uo., 14. § (1) bekezdés.

¹⁷⁷ *Hirst v. Chief Constable of West Yorkshire* (1987) Cr App Rep 143.

¹⁷⁸ (1999) 2 AC 240.

¹⁷⁹ C-112/00., [2003] ECR I-5659.

¹⁸⁰ 1994. évi XXXIV. törvény, 37. § és 46. §.

pedig a rendőrség hosszú hónapokig rácsokkal elzárva őrizte a Parlament előtti teret, ami legalábbis rosszabbik arcát mutatta demokratikus jogállami létünknek.

A magyar törvény nem nevesíti a gyülekezések lehetséges helyszíneit, de a gyakorlat alapján azok kivétel nélkül közterületeken zajlanak. Ennél azonban lehet tágabban is értelmezni a jogot. Az angol jog szerint a parlamenti és önkormányzati képviselőjelöltek kampányidőszakban jogosultak az iskolák és a közösségi épületek előadótermeinek használatára.¹⁸¹ Ezt a jogot a magyar választási törvény nem biztosítja. Az angol jogrendszer megköveteli az egyetemek és más felsőoktatási intézmények vezetőitől, hogy tagjai, hallgatói, alkalmazottai és vendégül hívott előadói számára a lehető legnagyobb mértékben biztosítsa a szabad szólás jogát, amelynek természetesen a rendezvények tartása is része.¹⁸²

Az amerikai kifejezés szerint az utcák, a terek, a parkok, a közösségi épületek csarnokai hagyományos „közösségi fórumok” [public fora]. Az utcák és parkok szabad használatának joga, bár nem korlátlan, de csak a közösség egészének érdeke miatt korlátozható.¹⁸³ A *Brown v. Louisiana* ügyben¹⁸⁴ a Legfelső Bíróság 5-4-es szavazataránnyal úgy döntött, hogy azok a feketék, akik egy közkönyvtárban ülve csendes demonstrációt folytatnak az intézményben is megnyilvánuló faji megkülönböztetés ellen, gyülekezési jogukkal élnek, ezért nem tilthatók ki az épületből. A *Cox v. Louisiana* ügyben¹⁸⁵ a Bíróság úgy döntött, hogy az általános tilalom, amely a forgalmat akadályozó gyülekezéseket általában véve kizárja, alkotmányellenes. A hagyományos közösségi fórumokon felül a Bíróság jelentősen kiszélesítette a gyülekezések lehetséges helyszíneit, amelybe immár – bizonyos feltételekkel – beletartozhatnak például iskolák és egyetemek is, de szigorúbb lehet, bár nem feltétlenül lehet teljes a korlátozás repülőterek, börtönök, katonai bázisok területén.¹⁸⁶ Bizonyos feltételekkel még a magántulajdonban álló épületek, intézmények területe (például a bevásárlóközpontok) is közösségi fórumnak tekinthetők, és ha a gyülekezés nem is, a szólásszabadság területükön korlátozásokkal ugyan, de gyakorolható.¹⁸⁷

A békés gyülekezés joga tehát a közterületeknél jóval szélesebb körben is gyakorolható. Korlátozásánál minden esetben vizsgálni kell, valóban a közösség érdekét szolgálja-e, és nem irányul-e esetleg a szabad szólás csorbítására (hiszen a gyülekezési jog korlátozásánál alkalmazandó alacsonyabb mérce, illetve a korlátozás lehetősége az „időpont, mód, helyszín” [time, manner, place] alapján közvetve a fokozottabban védett alapjog kárára válhat).

6. 4. Jog az egyesüléshez

Bár az Alkotmánybíróság nem tekintette a véleménysszabadság anyajoga alá besorolható alapjognak az egyesülés szabadságát,¹⁸⁸ összefüggésük ennek ellenére elvitathatatlan. Az egyesülési jog a magyar jogrendszerben a „társadalmi szervezetekre” vonatkozik, tehát a civil szervezetekre és a pártokra, amelyek jelentős része – bár ez nem fogalmi elemük – a szólásszabadság intézményes gyakorlásának céljából jön létre, természetesen egyéb célok

¹⁸¹ *Representation of the People Act* 1983, s. 95-96.

¹⁸² *Education (No. 2) Act* 1986, s. 43.

¹⁸³ *Hague v. CIO* 307 US 496 (1939).

¹⁸⁴ 393 US 131 (1966).

¹⁸⁵ 379 US 536 (1965).

¹⁸⁶ *Tinker v. Des Moines School District* 393 US 503 (1969) – diákok demonstrálhatnak az iskola épületében; *Widmar v. Vincent* 454 US 263 (1981) – az egyetemi kampusz felhasználható vallási összejövetelekre; *International Society for Krishna Consciousness v. Lee* 505 US 672 (1992) – bár a repülőter nem közösségi fórum, a szórólaposztás megengedett a területén.

¹⁸⁷ *Marsh v. Alabama* 326 US 501 (1946) – egy gyár tulajdonát képező, dolgozói számára épített „városkában” a szóróanyag szétosztása megengedett; *Pruneyard Shopping Center v. Robins* 447 US 74 (1980) – a szólásszabadság gyakorolható a magántulajdonú bevásárlóközpontban is.

¹⁸⁸ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, III./2.1.

mellett. A magyar *Alkotmány* 63. §-ában foglalt védelmet az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény részletezi, a pártokra ezen kívül az 1989. évi XXXIII. törvény előírásai is vonatkoznak. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye az egyesülési jogot a gyülekezési joggal együtt, a 11. cikkben szabályozza.

Az egyesülési jog tárgyalásakor fontos leszögezni, hogy bár a jog általános értelemben kiterjed valamennyi, jogszabály felhatalmazása alapján létrehozott személyegyesülési formára, így a gazdasági társaságokra is, az egyesülési jog a közfelfogás szerint ennél szűkebb körű, és csak a már említett „társadalmi szervezeteket” foglalja magába (a törvény kifejezetten kivonja hatálya alól a „gazdasági-vállalkozási tevékenység” céljából alakult szervezeteket).¹⁸⁹ Ugyanakkor az egyesülési törvény által szabályozott szervezetekre alkalmazni kell a *Polgári Törvénykönyv* egyesületekre vonatkozó szabályait,¹⁹⁰ és megfordítva, a *Ptk.* alapján létrejött egyesületekre az egyesülési jogról szóló törvény is vonatkozik.

Az egyesületeket az illetékes bíróság kérelemre nyilvántartásba veszi, ha megfelelnek a törvényben előírt feltételeknek.¹⁹¹ Ez a megoldás önmagában nem alkotmányellenes, de a megfelelő törvényi garanciák hiánya azzá teheti.¹⁹²

A törvény szerint

Társadalmi szervezet minden olyan tevékenység végzése céljából alapítható, amely összhangban áll az Alkotmánnyal és amelyet törvény nem tilt. Társadalmi szervezet elsődlegesen gazdasági-vállalkozási tevékenység végzése céljából nem alapítható. Az egyesülési jog alapján fegyveres szervezet nem hozható létre.¹⁹³

Az „Alkotmánnyal való összhang” követelménye nem egyértelmű. Az Alkotmány eleve kötelező mindenkire, de ez például egy jogállamban nem tilthatja meg az alaptörvény bizonyos rendelkezéseinek megváltoztatására irányuló törekvéseket.

Sólyom László szerint a korlátozás, amelynek értelmében törvény által tiltott tevékenység végzése céljából nem alapítható egyesület, *nem képezheti az alapítás korlátját*, mert az „nem a társadalmi szervezetek céljának vagy programjának tartalmára vonatkozó feltétel. A szabad egyesületalapításra nyitva álló cél a szövegből is kitűnően az egyesületi »tevékenység« tárgyára vonatkozik.” Értelmezése szerint a törvény által az egyesületek számára tiltott tevékenységek körébe az ugyanazon bekezdésben szereplő, a gazdasági-vállalkozási tevékenységre, valamint a fegyveres szervezetek létrehozására vonatkozó tilalom tartozik.¹⁹⁴ Ezzel szemben én úgy látom, hogy ha a bejegyeztetni kívánt egyesületről már a nyilvántartásba vétel előtt egyértelműen megállapítható, hogy bármely jogellenes tevékenység céljára kívánják létrehozni (például kifejezetten uszító jellegű propaganda terjesztésére), akkor a bejegyzés megtagadható.¹⁹⁵

Az egyesülési jog gyakorlása nem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetőleg kizárólagos birtoklására, nem valósíthat meg bűncselekményt és bűncselekmény elkövetésére való felhívást, valamint nem járhat mások jogainak és

¹⁸⁹ 1989. évi II. törvény, 2. § (3) bekezdés.

¹⁹⁰ *Ptk.* 61-64. §.

¹⁹¹ 1989. évi II. törvény, 4. § és 15. §.

¹⁹² A 6/2001. (III. 14.) AB határozat értelmében a nyilvántartásba vétel indokolatlan elhúzódnása elleni törvényi biztosíték hiánya mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességet eredményezett.

¹⁹³ 1989. évi II. törvény, 2. § (3) bekezdés.

¹⁹⁴ SÓLYOM LÁSZLÓ: *Pártok és érdekszervezetek az Alkotmányban*. Budapest: Rejtjel, 2004. 86-88. o.

¹⁹⁵ A jogirodalom jórészt hallgat e kérdés tekintetében, ld. BALOGH ZSOLT – HOLLÓ ANDRÁS – KUKORELLI ISTVÁN – SÁRI JÁNOS: *Az Alkotmány magyarázata*. Budapest: Kjk-Kerszöv, 2003.; HALMAI GÁBOR: *Kommunikációs jogok*. Budapest: Új Mandátum, 2002.

szabadságának sérelmével.¹⁹⁶ Ha ez következik be, az illetékes bíróság az egyesületek felett törvényességi felügyeletet gyakorló ügyész keresete alapján feloszlatja a szervezetet.¹⁹⁷ A betiltás lehetőségét gyakran nevezik az ún. „militáns”, vagy „önvédő” demokrácia egyik eszközének, amely arra szolgál, hogy a demokratikus renddel összeférhetetlen törekvéseket korlátozza.¹⁹⁸ A magyar szabályozás szerint ennél kisebb súlyú sérelem is elég lehet a feloszlatáshoz: az alapjogkorlátozás azonban ettől függetlenül csak a megfelelő garanciák mellett, az arányosságot és a szükségességet figyelembe véve történhet.

A szabad egyesülési jog összeütközésbe könnyen kerülhet a diszkrimináció tilalmával. Az Egyesült Államok Legfelső Bírósága a *Boy Scouts of America v. Dale* ügyben¹⁹⁹ úgy ítélte meg, hogy egy cserkészszervezet azon döntése, melyben megtagadta a szervezetbe való felvételt egy melegjogi aktivistától, nem alkotmányellenesen diszkriminatív, mert ha a szervezet nem utasíthatja vissza a felvételi kérelmet, és soraiba fogadja az illetőt, akkor az a látszat keletkezett volna, hogy jóváhagyja és elfogadja a homoszexualitást, holott ez nem fedti a valóságot. Tehát lényegében a „csendhez való jog” alapján fogadta el alkotmányosnak a Bíróság a cserkészek döntését. Ezzel szemben, mint azt egy korábbi ítélet egyértelműen megállapítja, ha a szervezetbe való felvétel nem jár ehhez hasonló, „kényszerített szólással”, akkor a diszkriminatív elutasítás nem megengedett. A szóban forgó ügyben egy szervezet csak 18 és 35 év közötti fiatal férfiakat fogadott be tagként. A szervezet célja tagjai személyes fejlődésének és a közösség életében való részvételének elősegítése volt. A körülmények nem engedtek arra következtetni, hogy amennyiben egy nőt is felvesznek tagnak, akkor a szervezet céljainak elérése megnehezülne, vagy kifejezett szellemisége bármilyen módon csorbulna a nyilvánosság előtt. Ezért a nem alapján diszkrimináló döntés nem megengedett, az ezt tiltó állami jogszabály nem sértette meg az Első Kiegészítésben foglalt jogokat.²⁰⁰

Bizonyos személyi körre nézve speciális korlátozások is megengedhetőek. A Strasbourgban tárgyalt *Rekvenyi-ügyben*²⁰¹ a panasz tárgya az volt, hogy a fegyveres erők, a rendőrség és a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagjai egyesülési, gyülekezési jogának, valamint szólásszabadságának korlátozása sérti az Emberi Jogok Európai Egyezményét. A Bíróság elutasította a panaszt.

Kérdések merülhetnek fel az egyes szervezetekben előírt kötelező tagság alkotmányossága kapcsán. Az Alkotmánybíróság válasza értelmében itt el kell választani egymástól a magánszférában, illetve a közszférában létrejött szervezeteket. A közösségi feladatot ellátó – és nem az egyesülési szabadság alapján létrejött – *köztestületekben* (szakmai kamarákban, hegyközségekben) megkívánt kötelező tagság nem sérti az egyesülés szabadságát.²⁰² A magánszférában létrejött szervezetektől való távolságtartás lehetősége ellenben természetesen része az egyesülési jognak. A strasbourgi Bíróság egyik döntése a szakszervezetekkel kapcsolatban is kimondta, hogy a belépés kötelezővé tétele sérti az Egyezményt.²⁰³

6. 5. A tanszabadság, a tudomány, az oktatás és a művelődés szabadsága

A tudomány szabadsága és az oktatás szabadsága, melyek szintén a szólásszabadság speciális eseteinek tekinthetőek, a magyar *Alkotmány* által is védett alapvető jogok (70/G. § (1) „A Magyar Köztársaság tiszteletben tartja és támogatja a tudományos (...) élet szabadságát, a

¹⁹⁶ *Alkotmány*, 2. § (3) bekezdés és 1989. évi II. törvény, 2. § (2) bekezdés.

¹⁹⁷ 1989. évi II. törvény, 16. § (2) bekezdés, d) pont.

¹⁹⁸ Ld. pl. SAJÓ ANDRÁS: Önvédő jogállam. *Fundamentum*, 2002/3-4.

¹⁹⁹ 120 S Ct 2446 (2000).

²⁰⁰ *Roberts v. U.S. Jaycees* 468 US 609 (1984).

²⁰¹ Application no. 25390/94, 1999. május 20-i ítélet. – az ügyről ld. a 3. fejezet 5. pontját.

²⁰² 22/1994. (IV. 16.) AB határozat, 41/1995. (VI. 17.) AB határozat.

²⁰³ *Young, James és Webster v. Egyesült Királyság* (Application no. 7601/76; 7806/77), 1981. augusztus 13-i ítélet.

tanszabadságot és a tanítás szabadságát”). A tudományos élet szabadságának szükségességét legmeggyőzőbben a szólásszabadságot az igazság keresésében betöltött szerepe miatt igazoló nézetekkel támaszthatjuk alá. A „tudomány” eszméje hordoz bizonyos emelkedett, erkölcsi többlettel rendelkező tartalmat. A tudományos tevékenységet végzők (köztük olyanok, akik azt magas fokon művelik, tehát „tudósok”) eredeti *krédója* szerint a tudomány legfőbb célja az emberiség, illetve annak életkörülményei megjavítása, az emberi képességekkel birtokolható legmagasabb fokú tudás megszerzése, az „igazság” megtalálása.

A huszadik századnak ezt az eszményt is sikerült megtépáznia, de a tudományos élet szabadsága ettől függetlenül is megérdemli a fokozott védelmet. A tudósok mintha ma is egy kicsit kívülállónak tartják magukat, egy elkülönülő csoportot képeznének a társadalmon belül. Speciális feladatuk igazolja azt, hogy bizonyos tekintetben többletjogokat élvezzenek a szólásszabadság általános jogát gyakorlókhoz képest.

A tudományos élet szabadságától elválaszthatatlan az oktatás szabadsága. A tudományos munkát folytatók többnyire, jellemzően az egyetemek, egyetemi kutatóhelyek körül tömörülnek, és gyakran végeznek egyszerre kutatói és oktatói tevékenységet. A tudomány szabadság bizonyos értelemben „átsugárzik” az oktatás szabadságára is, hiszen a tudomány eszméjéhez hasonlóan valaha a tanítás, és a tanári hivatás is rendelkezett egyfajta megvalósítani kívánt eszményképpel (és még élt a remény, hogy lehet sokakat „az igazságra tanítani”). A felsőoktatás világszerte bekövetkező tömegessé válása, illetve speciális magyar nehézségei folytán – legalábbis a társadalomtudományok területén – a mai egyetemi oktató sokkal inkább hasonlít a győri Audi-gyárban a futószalag mellett álló szerelőmunkáshoz. Ettől függetlenül az oktatási tevékenység során gyakorolt szólásszabadság is részesülhet fokozott védelemben, amely természetesen nem jelenti azt, hogy a tanár mentesülhet az egyébként általános tiltások hatálya alól. Az oktatási szabadság vizsgálatok ketté kell választani az alsóbb fokú, illetve a felsőoktatást – előbbi esetében, tekintettel a világosabban behatárolható feladatra, arra, hogy ott sokkal inkább kötött tanrend szerint kell, hogy zajlódjanak a tanórák, illetve arra, hogy ott nem felnőtt emberekkel foglalkozik az oktató, szigorúbb korlátozások lehetnek alkalmazhatóak.

Mind az oktatásban, mind a tudomány művelése során a központi, állami irányítás, befolyás elkerülhetetlenül érvényesül. Bizonyos ismereteket közvetíteni kell a diákok felé, bizonyos szempontok alapján ki kell választani, hogy milyen egyetemeket hoz létre, támogat, illetve, hogy milyen kutatásokat finanszíroz az Állam. Ezek a döntések általában az Államtól elvileg független testületekben – melyekben maguk a tudomány művelői ülnek – születnek meg, de még ha feltételezzük is, hogy döntésük szabad megfontolás eredményeként született, az akkor is a szabadságot korlátozó hatással jár, a rendelkezésre álló anyagi javak mennyiségét pedig kifejezetten a mindenkor kormányzat határozza meg.

Az alsóbb fokú oktatásban a magyar szabályozás mind a tanárok, mind a diákok számára biztosítja az oktatási tevékenységgel összefüggésben, az egyes intézményekben gyakorolható szólásszabadságot. *A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény* értelmében a diákot megilleti a jog, hogy:

11. § (1) g) az emberi méltóság tiszteletben tartásával szabadon véleményt nyilvánítson minden kérdésről, az őt nevelő és oktató pedagógus munkájáról, az iskola, kollégium működéséről (...), h) vallási, világnézeti vagy más meggyőződését, nemzeti vagy etnikai önazonosságát tiszteletben tartsák, és azt kifejezésre juttassa, feltéve, hogy e jogának gyakorlása nem ütközik jogszabályba, nem sérti másoknak ezt a jogát, és nem korlátozza a társai tanuláshoz való jogának gyakorlását.

A „minden kérdésről” való szabad véleménynyilvánítás mértéke nem pontosan tisztázott a törvényben, mert az utána következő fordulatok alapján arra is lehetne következtetni, hogy az csak a tanintézmény működésével kapcsolatos kérdésekre vonatkozik. Ez a megszorítás

indokolatlan lenne, de bármilyen szélesen védi is a jogszabály a diákok szólásszabadságát, a gyakorlatban a törvényi védelem valós hatása legalábbis kérdéses.

Ugyanazon törvény alapján a pedagógust megilleti a jog, hogy:

19. § (1) b) a nevelési, illetve pedagógiai program alapján az ismereteket, a tananyagot, a nevelés és tanítás módszereit megválassza, c) a helyi tanterv alapján, a szakmai munkaközösség véleményének kikérésével megválassza az alkalmazott tankönyveket, tanulmányi segédleteket, taneszközöket, ruházati és más felszereléseket, d) (...) saját világnézete és értékrendje szerint végezze nevelő, illetve nevelő és oktató munkáját, anélkül, hogy annak elfogadására kényszerítené vagy készítené a gyermeket, tanulót.

A pedagógust jobban kötik az előre meghatározott tantervek, programok, de a törvény (helyesen) széles mozgásteret biztosít a számára.

A *felsőoktatási törvény* a diákok szólásszabadságának védelme kapcsán szinte szó szerint megismétli a *közoktatási törvény* rendelkezéseit. A gyakorlatban az életkori, tudás-, illetve tapasztalatbéli növekedés miatt a diákok feltehetően hatékonyabban képesek gyakorolni e jogukat, bár a jog gyakorlásához szükséges megfelelő tudatosságon akadna mit javítani. Az oktatók szólásszabadsága is a korábban idézett rendelkezéshez hasonlóan védett (amely megfelelően általános ahhoz, hogy a teljesen eltérő oktatási feladatokra alkalmazható legyen), de itt a törvény többlet-kötelezettségeket is megállapít.

A *felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX. törvény* szerint az oktatót megilleti a jog, hogy:

95. § (1) b) a képzési program keretei között meghatározza az oktatott tananyagot, megválassza az általa alkalmazott oktatási és képzési módszereket, c) világnézete és értékrendje szerint végezze oktatói munkáját, anélkül, hogy annak elfogadására kényszerítené vagy készítené a hallgatót.

Ugyanakkor terheli őt a kötelezettség, hogy:

(5) a) az ismereteket tárgyilagosan és többoldalúan közvetítse, c) a hallgatókat az őket érintő kérdésekről rendszeresen tájékoztassa, kérdéseikre érdemi választ adjon.

Az oktató tehát lehet ugyan elkötelezett valamely álláspont irányában, és nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy megpróbálja igazáról meggyőzni a diákokat, de ez csak az adott kérdéskör sokoldalú, más véleményeket is magába foglaló ismertetése mellett lehetséges.

Az Egyesült Államokban a diákság is meglehetősen tudatossággal él az Első Kiegészítés által számukra is biztosított jogokkal. A *Tinker v. Des Moines School District* ügyben²⁰⁴ a Legfelső Bíróság megállapította, hogy a középiskolai diákok megbüntetése amiatt, mert a vietnami háború elleni tiltakozásul fekete karszalagot viseltek az iskolában, alkotmányosan nem megengedett, mert tettük nem zavarta meg az oktatást, és nem került összeütközésbe a többi diák jogaival. Ezzel szemben, ahogyan a *Bethel School District No. 403 v. Fraser* ügyben²⁰⁵ a Bíróság megállapította, a diákok véleménynyilvánítása a tanintézményen belül fokozottabban korlátozható, mint a szólásszabadság általános esetében. Az ügyben egy diákot azért büntettek meg, mert egy iskolai gyűlésen (ahol egy diák képviselő-jelölt mellett „kampányolt”) obszcén szavakat, illetve tudatosan kétértelmű, szexuális töltetű kifejezéseket használt. A *Tinker-ügygel* ellentétben itt nem „politikai” szólásról volt szó, a büntetés az „illetlenség” miatt járt (amely az iskola falain kívül egyébként megengedett lett volna). A diáklap cenzúrázása sem megengedhetetlen, ha olyan tartalmakra vonatkozik, amelyektől az intézmény el kíván határolódni.²⁰⁶

A tanárok szólásszabadságának kérdései még súlyosabb dilemmákat okozhatnak. Az Emberi Jogok Európai Bizottsága elfogadhatatlannak nyilvánított egy panaszt, amelyet egy tanár

²⁰⁴ 393 US 503 (1969).

²⁰⁵ 478 US 675 (1986).

²⁰⁶ *Hazelwood School District v. Kuhlmeier* 484 US 260 (1988).

nyújtott be, akit azért távolítottak el állásából, mert vallási és abortusz-ellenes jelmondatokat viselt a ruháján. A Bizottság úgy ítélte meg, hogy ez – egy világnézetiileg semleges iskolában – zavarhatja a többi oktatót és a diákokat, ezért a döntés nem sértette meg az Egyezményt.²⁰⁷

Szintén nyitott kérdés, hogy az oktatók mennyiben választhatják meg a tananyagot, mennyiben dönthetnek arról, mit és hogyan tanítanak az órákon, és mivel foglalkoznak az oktatáson kívüli egyéb iskolai tevékenységek végzése során. Az Egyesült Államok Legfelső Bírósága még nem nyilvánult meg e kérdésben, az egyik fellebbviteli bíróság azonban – jelentős megosztottsággal ugyan, de – úgy döntött, hogy a tanárnak a tananyag megválasztásához fűződő joga nem korlátlan.²⁰⁸

Az egyetemeken elvileg a szólásszabadság fokozottabb védelme lenne indokolt, mind a tanárok, mind a diákok esetében. Ez azonban nem jelenthet korlátlan szabadságot, mindössze némi többlet-garanciát. Az angol oktatási törvény a felsőoktatási intézmények tagjai, hallgatói, alkalmazottai és vendégül hívott előadói számára kifejezett rendelkezéssel, már jóval a *Human Rights Act 1998* előtt a lehető legnagyobb mértékben biztosította a szólásszabadságot.²⁰⁹ Az USA joggyakorlata is tágan értelmezi a diákok szabad szóláshoz fűződő jogát, a diáklapok például bizonyos függetlenséget élveznek,²¹⁰ és az anyagi források elosztásánál nem lehet diszkriminatív szempontokat érvényesíteni (az adott ügyben a vallásos meggyőződésű diákszervezetek támogatását kizárni, az Első Kiegészítés állami semlegességet kívánó rendelkezésére hivatkozva).²¹¹ A nyolcvanas években több amerikai elitegyetem is bevezetett olyan rendelkezéseket, amelyek az intézményen belüli, jellemzően faji vagy vallási alapú gyűlölködő kifejezéseket büntették (hate speech codes). Ezek többnyire olyannyira „szélesek” és pontatlanok voltak, hogy olyan tartalmakra is kiterjedtek, amelyek korlátozása nem lett volna indokolt. A michigani állami egyetem ezen, nem megfelelően „szűkre szabott” rendelkezéseit a bíróság megsemmisítette,²¹² míg a magánegyetemek (például a Stanford) esetében ez csak azért nem történt meg, mert azok nem minősültek állami szervnek, cselekvésük nem volt az Államnak betudható.

A tudományszabadság szép eszmei megalapozását adja Ronald Dworkin.²¹³ Érvelése szerint ugyan az Állam meghatározhatja, hogy hány egyetemet és kutatóhelyet tart fent, kiválaszthatja, hogy milyen új fakultásokat hoz létre, az egyes tudományos testületek meghatározhatják, hogy az állami támogatást milyen szempontok szerint osztják el, az egyetem vezetősége dönthet arról, kit alkalmaz oktatóként, és kit nem, de abban a pillanatban, hogy valakit egy intézmény tudományos munka elvégzésére alkalmazni kezd, biztosítani kell az illető számára a lehető legszélesebb szabadságot, onnantól kezdve őt a szólásszabadság fokozott – bár nem korlátlan – védelme illeti meg. Ezért cserébe a tudományszabadságot gyakorlók morális kötelezettsége, hogy megfeleljenek annak a felelősségnek, amelyet az oktatói és a kutatói munka a vállukra terhel. A fokozott védelem ugyanis csakis a fokozott felelősséggel indokolható.

A tudományszabadság magában foglalja a kutatási szabadság jogát is. A magyar Alkotmánybíróság is kiemelte ezt a részjogosultságot, amikor egyik határozatában

²⁰⁷ *X. v Egyesült Királyság* (Application no. 8010/77.), admissibility decision.

²⁰⁸ *Boring v. The Buncombe County Board of Education* 136 F 3d 364 (4th Cir, 1998).

²⁰⁹ *Education (No. 2) Act 1986*, s. 43.

²¹⁰ *Hosty v. Carter* 325 US F 3d 945 (7th Cir, 2003).

²¹¹ *Rosenberger v. University of Virginia* [42. jegyzet].

²¹² *Doe v. University of Michigan* 721 F Supp 852 (ED Mich, 1989) – a témáról ld. LAWRENCE, CHARLES R.: If he hollers, let him go: regulating racist speech on campus. *Duke Law Journal*, 1990. 431. o.

²¹³ DWORKIN, RONALD: *Freedom's law. The moral reading of the American Constitution*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1996. 244-260. o.

megsemmisítette a levéltári kutatásra, illetve az államtitokra és szolgálati titokra vonatkozó, még a rendszerváltozás előtti jogszabályokat, illetve azok egyes rendelkezéseit.²¹⁴

„Minden tudomány alapvető célja az igazság keresése, a megismerés, a tudomány épülése. Az államnak tudományos igazságok kérdésében semlegesnek kell lennie, viszont alkotmányos követelményként feltétlenül garantálnia kell, hogy a tudomány művelői a tudományos kutatások és a tudományos ismeretek terjesztésének szabadságjogát - alkotmányos keretek között - gyakorolhassák. Ezért az állam a tudományos alkotás és ismeretszerzés, továbbá a tudományos tanítás szabadságát csak olyan korlátozásoknak vetheti alá, amely a kommunikációs szabadságjogok korlátozásával szemben támasztott alkotmányos követelményeknek megfelel.

(...) Koherens kapcsolat áll fenn az információszabadság és a tudományos megismerés, a tudományos kutatás és tanítás szabadsága között. Az információk megszerzhetősége, megismerhetősége gyakran - különösen a levéltári anyagok és dokumentumok körében - kutatások, többnyire tudományos kutatások keretében történik meg, így az Alkotmány a szabad információszerzés garantálásával közvetve már az ebbe beletartozó tudományos megismerés szabadságát is biztosítja és védelemben részesíti.”²¹⁵

A kutatáshoz való jog egyik érdekes gyakorlati kérdése a magyar bírói ítélkezési gyakorlat megismerhetőségének törvényi garanciái. A jogi kutatók, tanárok, egyetemi hallgatók jelenleg csak meglehetősen nehézséggel férnek hozzá az ítéletekhez. Bár a *büntetőeljárásról szóló törvény* végre deklarálja, hogy a bírósági iratok a közlevéltári anyagok számára általánosan biztosított védelmi idő (15, illetve 30 év) letelte előtt is kutathatók, de a kutatást engedélyhez köti.²¹⁶ A polgári perjog ellenben nem biztosít jogosultságot a kutatásra, bár az *OIT 2004. évi 2. számú ajánlása* egységesen szól a bírósági iratok szabad kutathatóságáról.²¹⁷ A gyakorlat azt mutatja, hogy jelenleg főként a bíróságokon ismeretséggel rendelkező kutatók, hallgatók jutnak hozzá az ítéletekhez, ők viszont azok eredeti változatához, rajta a felek valamennyi személyes adatával. A közzétett legfelsőbb bírósági határozatok ellenben nem nyújtanak reprezentatív mintát, még a legfőbb bírói fórum ítélkezési gyakorlatából sem feltétlenül.

A tudomány szabadság kérdése a holokauszt-tagadási esetek összefüggésében is felmerült. Kanadában Ernst Zündelt, Franciaországban Robert Faurissont, David Irvinget pedig több országban is bíróság elé állították és elítélték amiatt, mert tagadták a holokauszt megtörténtét. A vádlottak minden esetben arra (is) hivatkoztak, hogy állításaikat több éves, alapos kutatómunka előzte meg, amelynek eredményeit különböző helyeken publikálták. A tudomány- és a szólásszabadság joga természetesen védi a megfelelően megalapozott állításokat, még akkor is, ha azok nem bizonyulnak igaznak. Bizonyos államokban ezt úgy kerülik ki, hogy a holokauszt megtörténtét olyan ténynek tekintik, amelyet bíróság előtt nem kell és nem is szabad bizonyítani. Kérdés, hogy vajon egy történelmi esemény dogmává emelése nem sérti e túlzottan a tudomány szabadsághoz fűződő jogot. Hiszen, ahogyan John Stuart Mill is mondta, még a kétségbevonhatatlan igazság számára is szükséges, hogy időről-időre vitatkozzanak vele, mert erejét és „frissességét” csak így őrizheti meg.²¹⁸

6. 6. A nyelvhasználathoz fűződő jog

A szólásszabadság jogának gyakorlásához szükséges, hogy a közlő megválaszthassa a nyelvet, amelyen szólni akar. Anyanyelvén általában mindenki pontosabban, árnyaltabban képes megnyilvánulni. Az anyanyelv használatához fűződő jog, túl azon, hogy szoros összefüggésben áll a szólásszabadsággal, a kisebbségvédelem, a nemzeti kisebbségek kollektív jogainak védelme szempontjából is alapvető kérdés. A szabad szólás biztosításán túl a szabad nyelvhasználat jogának elismerése ezen kisebbségek kulturális hagyományainak,

²¹⁴ 34/1994. (VI. 24.) AB határozat.

²¹⁵ Uo., III./1., és III./3.

²¹⁶ 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról, 74/B. (4) bekezdés.

²¹⁷ A kérdéstről ld. SISÁK PÉTER: Bírósági eljárás és adatvédelem. *Magyar Jog*, 2006/9. 521-522. o.

²¹⁸ A holokauszt-tagadásról ld. a 7. fejezet 7. pontját.

egyedi jellegzetességeinek a túléléséhez elengedhetetlenül szükséges eszköz. Mi magyarok ezt fokozottan érezhetjük, a kárpát-medencei magyar kisebbségek helyzetére pillantva.

A nyelvhasználathoz fűződő jog nem lehet korlátlan, hivatalos ügyekben, az adminisztráció hatékonysága érdekében, bizonyos feltételekkel megengedhető, hogy az Állam előírja a többségi nyelv kötelező használatát, bár például a bíróságok és a hatóságok előtt mindenkinek jogot kell biztosítani anyanyelve használatára. A magánszférában azonban nem lehet indokolt a többségi nyelv használatának kizárólagos előírása, ott, ahol nincs kényszerítő érdek az egynyelvűsésre, a kisebbségvédelem elvei alapján, illetve a szólásszabadság figyelembe vétele folytán szükséges a többnyelvűség lehetőségének garantálása.

A legtanulságosabb esetek – nem meglepő módon – Kanadához, pontosabban Québec államhoz kötődnek. A *Ford v. Attorney-General of Québec* ügyben²¹⁹ a kanadai Legfelső Bíróság semmisítette meg azt a québec-i törvényt, amely alapján az utcai plakátok, jelzések, valamint a kereskedelmi célú hirdetések is kizárólag a francia nyelvet használhatták. Az államban az angol nyelvű kisebbséghez tartozók számára is biztosítani kell anyanyelvük használatának jogát, tehát a feliratok lehetnek kétnyelvűek.

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának megsértése miatt is több ízben fordultak kanadai panaszosok az Emberi Jogi Bizottsághoz. A *Ballantyne, Davidson, McIntyre v. Kanada* és a *Singer v. Kanada* ügyekben²²⁰ is ezen rendelkezések miatt állapította meg a Bizottság az Egyezségokmány megsértését. A törvény jelenlegi rendelkezései megengedik a francián kívüli más nyelv használatát a reklámokban, utcai feliratokban, ha a két nyelv közül a francia hangsúlyosabb módon kerül feltüntetésre.

Érdekes látni, hogy a nyelvhasználat joga még a kereskedelmi célú szólások esetében is fokozott védelmet élvezhet. Ennél azonban nyilvánvalóan fontosabb az anyanyelvi oktatás, illetve a nemzeti kultúra anyanyelven történő ápolásának biztosítása. A magyar *Alkotmány* (68. § (2) bekezdés) biztosítja is e jogokat a nemzeti kisebbségeknek, a részletes szabályokat pedig a *kisebbségekről szóló, 1993. évi LXXVII. törvény* tartalmazza, mindenben az emberi méltóságot és szabadságot tiszteletben tartó, a jogállami követelményeknek megfelelő módon. Szomorú azonban látni, hogy a Kárpát-medencében élő magyar kisebbségek számára – minden nemzetközi jogi alapelv és emberi jogi védelmi rendszer ellenére – nem biztosított az anyanyelv megfelelő használata, ezért ütközik elképesztő nehézségekbe a magyar nyelvű egyetemek alapítása, és ezért kell például a mai napig a szlovák nyelvtörvény értelmében II. Rákóczi Ferenc nevét hivatalosan Frantisek Rákoci-ként leírni.

6. 7. A tulajdonhoz való jog

A szólásszabadság gyakorlása összeütközésbe kerülhet a szintén minden demokráciában fokozottan védett tulajdonjoggal. Bár a legtöbb ilyen esetben a szólásszabadság hátrál meg, ez nem feltétlenül történik így. A szólásszabadság hatékony gyakorlása feltételezi az ún. közösségi fórumok létét, ahol a jog gyakorolható. A régi piactereket azonban mára felváltották a magántulajdonban álló bevásárlóközpontok. Az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának joggyakorlata alapján a szólásszabadság bizonyos mértékig ezekben az új közösségi fórumokban is gyakorolható. Ez a gyakorlat azonban nem teljes mértékben egységes, és az új közösségi fórumok tekintetében is csak szigorú korlátozásokkal ismeri el a szólásszabadság jogát. A *Marsh v. Alabama* ügyben²²¹ egy gyár tulajdonát képező, saját dolgozói elszállásolásának céljából épített „városkában” tiltotta meg a gyár szórólapok

²¹⁹ [1988] 2 SCR 712.

²²⁰ 359/1989 és 385/1989 sz. vélemény, 1993. május 5., illetve 455/1991. sz. vélemény, 1994. augusztus 15. – az ügyek leírását ld. PÁKOZDY CSABA: *A véleménynyilvánítás szabadsága és a nemzetközi jog, különös tekintettel az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatára*. Ph.D.-disszertáció. Miskolc, 2006. 49-54. o.

²²¹ Ld. 186. jegyzet.

terjesztését, amely korlátozást a Bíróság alkotmány sértőnek vélt. A *Pruneyard Shopping Center v. Robins* ítélet²²² megállapításai alapján a szólásszabadság bizonyos megszorításokkal gyakorolható a magántulajdonú bevásárlóközpontban is, egészen addig, amíg nem kelti azt a látszatot, hogy a kinyilvánított vélemény az intézmény tulajdonosáé. A jog nyilvánvalóan nem terjed ki például gyülekezések szervezésére az épületben. Az *International Society for Krishna Consciousness v. Lee* esetben²²³ a Bíróság úgy döntött, hogy bár a – magántulajdonú – repülőtér nem számít közösségi fórumnak, a szórólaposztás annak területén megengedett, viszont az emberek megszólítása adományok gyűjtése céljából már nem.

Az európai jogi felfogás alapján a magántulajdon nem korlátozható a szólásszabadság gyakorlására hivatkozva. Az *Appleby v. Egyesült Királyság* ügyben²²⁴ a panaszos arra hivatkozott, hogy a bevásárlóközpont tulajdonosa megsértette az Egyezményben foglalt jogait, amikor nem járult hozzá az épületben egy asztalt és egy emelvényt felállításához, hogy ott gyűjtsön aláírásokat és osztogasson szórólapokat. A tiltakozás egy városbéli park beépítése ellen irányult volna. A strasbourgi Bíróság nem állapította meg a szólásszabadság és a gyülekezési jog megsértését. Mindenesetre a nagy bevásárló-centrumok aligha tekinthetők a szólásszabadság szempontjából szintisztán magánjellegű intézményeknek, ezért a jog gyakorlásának biztosítása területükön bizonyos mértékig indokolt lehet. A gyülekezés és a szólásszabadság általános európai értelmezése szerint kizárólag az állami, önkormányzati tulajdonban álló területek használhatóak fel a jogok gyakorlására. A magántulajdonú ingatlanok teljes kizárása e körből jelentős mennyiségű szólást, illetve azok hatékonyságát is korlátozza, ráadásul diszkriminatív is lehet, hiszen a tulajdonos szabadon döntheti el, kit enged be a területre, és kit zár ki onnan. A magánérdek védelme ily módon a közérdek ellenében hathat (az *Appleby-ügyben* szereplő bevásárlóközpont például korábban a helyi önkormányzat tulajdonában állt, tehát az angol jog értelmében közösségi fórumnak minősült).²²⁵

A sajtó területén éppen fordított a helyzet: az európai felfogás megengedi a magántulajdon széleskörű korlátozását, míg az amerikai szinte semmiféle külső beavatkozást nem tesz lehetővé a sajtó működésébe.

A sajtótulajdonlás szabályai korlátozzák azt, hogy egy tulajdonos kezében túlzott mennyiségű újság, lap, televízió- vagy rádiócsatorna összpontosuljon. Monopólium-ellenes szabályok még az USA-ban is léteznek, persze ezek a szabályok – mivel egyre inkább enyhítik a tulajdonszerzés korlátait – nem gátolják meg azt, hogy bizonyos médiapiacokon szinte monopolhelyzetbe kerüljön egy-egy médiamágnás, és önmagukban egyébként sem alkalmasak arra, hogy céljukat, a plurális médiavilágot megteremtsék. E cél elérésére az európai megoldás alapján a különböző médiatörvények – legalábbis az elektronikus sajtóban, a televízióban és a rádióban – jelentős mértékű tartalomkorlátozást tesznek lehetővé. Ezek alapján kötelező a kiegyensúlyozott, objektív tájékoztatás, egyes országokban a válaszadáshoz való jog elismerése, vagy a választások idején a politikai tömörülések, a sajtóhoz való hozzáféréseinek a biztosítása. A közszolgálati adók működését – amelyek léte, állami fenntartottságuk miatt akadályozza a piaci versenyt, tehát a vállalkozás szabadságának korlátját képezi – is a plurális tájékoztatás fontossága igazolja. E korlátozásokat elsősorban az a felismerés indokolja, hogy a szabad piac maga is képes a szólásszabadság súlyos mértékű korlátozására, a szabadság őrzői tehát többfrontos harcot vívnak – időnként az Állammal szemben, időnként segítségül hívva azt.

²²² Ld. 186. jegyzet.

²²³ Ld. 185. jegyzet.

²²⁴ Application no. 44306/98. 2003. május 6-i ítélet.

²²⁵ Az *Appleby-ítélet* kritikájáról, és a magántulajdonú ingatlanoknak a szólásszabadság gyakorlásakor kívánatos szélesebb körű felhasználásáról ld. ROWBOTTOM, JACOB: Property and participation: a right of access for expressive activities. *European Human Rights Law Review*, 2005. 186. o.

6. 8. A művészetek szabadsága

Mint azt a fejezet elején már kifejtettem, a művészi kifejezések, képek, szobrok, egyéb művészeti formák is a „szólás” kategóriájába tartoznak. A művészetek cenzúrája, aránytalan korlátozása ezért éppen úgy megengedhetetlen, mint más szólásoké. A művészetek ráadásul általában a fokozottan védett, „politikai” szólások körébe tartoznak, hiszen a művészet jellegénél fogva jórészt a közélet aktuális kérdéseivel foglalkozik.²²⁶

A magyar *Alkotmány* 70/G. §-ában kifejezetten védi „a művészeti élet szabadságát”, és az Alkotmánybíróság is úgy említi azt, mint önálló kommunikációs alapjogot.²²⁷ A 24/1996. (VI. 25.) *AB határozatban* a testület megsemmisítette a rendszerváltozás előtti minisztériumi szakértői, ellenőrzési rendszer maradványait, ez azonban nem annyira a művészeteken keresztül gyakorolt szólásszabadságot, hanem inkább az általános cselekvési szabadságot sértette. Kérdéses, hogy a művészetek számára biztosított szabadság tartalmaz-e valamiféle többletet a szólásszabadság általános esetéhez képest. Egyes nézetek szerint igen, tehát a művészeti alkotások, valamint az általuk kifejezett vélemény korlátai tágabban határozandók meg.²²⁸ Bár a felvetés megfontolandó, és magyarázatot adhat arra, miért szerepel a művészeti szabadság önálló alapjogként az Alkotmányban, én mégis vitatkoznék vele. Napjainkban a „művészet” fogalma ugyanis jelentős átalakuláson ment keresztül. A múltbéli felfogással ellentétben ma az a művészet (és az irodalom), amit alkotója *annak nevez*. Gyakorlatilag a kifejezés kontextusa, körülményei önmagukban művészetté teszik az alkotást (bár nem feltétlenül nagyra értékelt művészetté). Ezért, ha különös védeltséget adnánk a művészeteknek a szólásszabadság tekintetében, gyakorlatilag bármely, egyébként jogsértő kifejezés művészetté nyilvánítható lenne, és ily módon mentességre tarthatna igényt. A művészi kifejezések és annak eszközei nem lehetnek mentesek a szólásszabadság általános korlátozásaitól, ez tükröződik a strasbourgi Bíróság gyakorlatában is.²²⁹

Ha másik utat választunk, és eljárszunk azzal a gondolattal, hogy a művészet fogalmát, az említett alkotmányi rendelkezés alkalmazhatósága érdekében definiálni próbáljuk, majd ezután a szólásszabadság kiemelt, privilegizált kategóriájává emeljük, akkor elébünk áll a jogász számára tiszta lelkiismerettel teljesíthetetlen feladat: meghatározni „a művészet” kritériumait. Az önkényes meghatározás e ponton alapos okkal valószínűsíthető, ezért az egyetlen járható út, ha a művészi kifejezéseket nem emeljük ki a szólásszabadság fogalmi köréből²³⁰ (ettől még a politikai, közéleti tartalom természetesen kaphat többletvédelmet a művészetekben is). Erre utal a magyar Legfelsőbb Bíróság *BH2005.81.* szám alatt közétett döntése is, amelyben leszögezi, hogy az alkotás „művészeti értéke” nem zárja ki a korlátozó szabályok alkalmazását (az adott ügyben egy, jelentős művészi értékkel bíró, de a „nyugalom megzavarására alkalmas” filmalkotás televíziós bemutatása minősült jogsértőnek, a Médiatörvény vonatkozó rendelkezései alapján).

A művészetek szabadságának egy másik lényeges kérdése az állami támogatások elosztása körüli szükséges garanciák, mely kérdéstről e fejezet 2. 3. pontja szól.

²²⁶ SCHAUER, (1982) i. m. [7. jegyzet] 109-112. o.

²²⁷ 30/1992. (V. 26.) *AB határozat*, III./2.1.

²²⁸ HALMAI, (1994) i. m. [2. jegyzet] 262-263. o.

²²⁹ *Otto-Preminger-Institut v. Ausztria* (Case no. 11/1993/406/485), 1994. augusztus 23-i ítélet; *Wingrove v. Egyesült Királyság* (Case no. 19/1995/525/611), 1996. október 22-i ítélet; *Müller és mások v. Svájc* (Application no. 10737/84), 1988. május 24-i ítélet.

²³⁰ SÓLYOM PÉTER: A művészet szabadsága és az esztétikai ítéletek. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/2.

[5]

A SAJTÓ SZABADSÁGA

„Ó nyomda!
Hogy megzavarád
az emberiség békéjét!”
(Andrew Marvell, 1672)

1. BEVEZETÉS

Európában szinte minden háztartásban megtalálható a televízió, közel felükben egyszerre több készülék is. Tízből kilenc háztartás rendelkezik rádióval, kétharmaduk videó-lejátszóval, egyharmaduk személyi számítógéppel. Az átlagos európai uniós polgár három órát és huszonhat percet tölt el naponta tévé nézéssel (Magyarországon ennél is hosszabb időt, több mint négy és fél órát), és összesen akár 2600 csatorna műsora közül választhat. 2115 napilap jelenik meg Európában, mintegy 190 millió példányban. Mindehhez járul közel 36 ezer heti- és havilap. A legolvasottabb napilapokat Magyarországon 150-200 ezer példányban vásárolják meg. 2002-ben 933 millió mozijegyet váltottak az Európai Unióban. Az európaiak egyharmada használja rendszeresen az internetet.¹ Ezen adatok fényében nem tűnik túlzónak a közhelyszerű megállapítás, hogy a sajtó egész életünket átszövi, amely, számos egyéb következményen túl azzal is jár, hogy szerepe kimagasló a tájékoztatás, az információszerzés, a kultúra formálásának folyamatában, valamint, hogy a tömegtársadalmakban a sajtó legalábbis elviekben a közösségi viták lefolytatásának egyetlen lehetséges terepe maradt. A sajtószabadság megnyilvánulási formái, az újság és a rádió, televízió jelentősen eltérnek a szólásszabadság klasszikus formáitól, például az utcai szónok, a járókelők számára tartott beszédétől. Az eltérő jelleg, a sajtószabadság gyakorlása által kiváltott sokszoros hatás azonban önmagában még nem indokolná a két alapjog erőteljes szétválasztását. E fejezetben azt a kérdést vizsgálom, mennyiben tér el a sajtóra vonatkoztatott szólásszabadság annak általános esetétől, a mindenkit ténylegesen is egyenlően megillető jogtól.

2. SAJTÓSZABADSÁG – SZÓLÁSSZABADSÁG

A sajtószabadság a különböző jogi dokumentumokban a szólásszabadság mellett, attól elválasztva szerepel. Mielőtt azonban megvizsgálánánk, miben is állnak e két alapjog eltérő jellegzetességei, szükség van némi fogalmi tisztázásra.

A jogi terminológiában is, követve a társadalomtudományok és a köznyelv példáját, kezdi átvenni a „sajtó” helyét a „média” kifejezés. Utóbbi mintha tágabb kört ölelné föl: amikor a médiáról beszélünk, általában beleértünk minden olyan jelenséget, a jelentősen technicizált „információs társadalom”-ban elterjedt közlési módot, amely információt közvetít. A médiavilágba beletartozik a mozifilm éppúgy, mint a reklámplakátok az utcán, a

¹ Az adatokat közli: WILLIAMS, KEVIN: *European media studies*. London: Hodder Arnold, 2005., 15-16. o., 20. o. és ANTAL ZSOLT – GAZSÓ TIBOR (szerk.): *Magyar médiahelyzet*. Budapest: Századvég, 2005. 145. o., 173. o.

tömegközlekedési járműveken. A mobiltelefonon letölthető tartalom éppúgy „médiá”, mint a teljes internet. Ez a kör vizsgálódásunk szempontjából már-már túlzottan tágas.

A „sajtó” fogalma ezzel szemben szűkebb körben értelmezendő. A fogalom azonban nem korlátozódik eredeti jelentésére, a sajtóprés igénybevételével kinyomtatott könyvekre és újságokra. Előbbiek az évszázadok során már kikerültek a sajtó kategóriájából: a könyvkiadás szabadságát ma már nem a sajtószabadság fogalmán belül értelmezzük. A technikai fejlődés eredményeképpen ellenben ma már beszélhetünk „írott” vagy „nyomtatott” sajtóról, „elektronikus” sajtóról, illetve az interneten található egyes olyan tartalmakról, amelyek beletartozhatnak a sajtó fogalmába.

A sajtó fogalma összességében tehát némileg szűkebb, mint a médiáé, ugyanakkor bizonyos tekintetben többlettartalmat hordoz. Ha azt mondjuk, „sajtó”, a kimondott szó után még mindig marad egy kevéske romantikus érzület, amelyet a sajtószabadságért folytatott, évszázadokon átívelő küzdelem bátor harcosai alapoztak meg, és amelyet az immáron szabadabbá vált sajtónak még nem sikerült teljesen lerombolnia. A sajtó annyiban több a médiánál, hogy a szóhasználatban talán még mindig benne foglaltatik a társadalom hasznának – naivabb, vagy talán őszintébb korokban az emberiség megjavításának – elsődlegessége, kihangsúlyozása a sajtó önképének meghatározásakor, ezzel párhuzamosan pedig a sajtó szereplői önérdekének háttérbe szorítása. Ha a sajtó e jellegzetességét elutasítjuk, akkor persze értelmetlenné válik a szóhasználat is: ez esetben a sajtó valóban nem több mint egy olyan üzleti vállalkozás, amelynek tevékenysége az információ- és tartalomszolgáltatás.

A sajtószabadság tartalmának meghatározásához tisztázni kell, mi tartozik a „sajtó” kategóriájába. A magyar *Alkotmány* 61. §-a a sajtó szabadságát védi, és külön említést tesz a közszolgálati és kereskedelmi televízióról és rádióról, illetve a hírügynökségről (ez csak a Magyar Távirati Irodát jelentheti, de természetesen azon kívül más hírügynökségek is működhetnek). A *Sajtótörvény* (1986. évi II. törvény) 20. §-a az Alkotmány példálózó felsorolását kizárólagos definícióvá emeli: a törvény alapján kizárólag az időszaki lap, a rádió és a televízió, valamint a hírügynökség tekinthető sajtónak. Az Egyesült Államok Alkotmányának *Első Kiegészítése* csak a sajtó szabadságáról beszél, míg az *Emberi Jogok Európai Egyezményének* 10. cikke a szólásszabadság körében szól a rádió- televízió- és mozgókép vállalatokról is.

Az írott sajtó, valamint a televízió és a rádió besorolása a „sajtó” fogalma alá nem lehet vita tárgya. Az idők során azonban „kiszabadultak” a fogalom alól a filmalkotások (ennek nem mond ellene az, hogy az Egyezményben szerepelnek a „mozgókép vállalatok” jogai, hiszen az általános szólásszabadság természetesen őket is megilleti). Nem tekintjük ma már sajtónak a saját készítésű röpiratokat sem, amelyeket az utcán osztogatnak. Másfelől, a modern kor új, információgyűjtéssel és -terjesztéssel foglalkozó intézményeinek jelentős része sem került be a sajtó fogalma alá: hitelügynökségek, pénzügyi szolgáltatók, utazási irodák, időjárás-előrejelzők mind-mind adatokat gyűjtenek és tárnak ügyfeleik elé, olyan, írott, letölthető vagy éppen sugárzott formában, amelyeket más esetben „sajtónak” fogadunk el.² Nem tekinthető sajtónak az interneten található tartalmak teljes egésze sem, legfeljebb egyes elemei.

De mi a különbség? Hogyan lehet behatárolni azt a kört, amelyet sajtónak minősítünk?

A leggyakrabban alkalmazott meghatározás a sajtó egyes formái alapján határozza meg az érintett tevékenységeket. Ennek alapján elválasztandó egymástól az írott sajtó, az elektronikus sajtó, azon belül a televízió és a rádió, valamint újabban a digitális információ-szolgáltatások, tehát az internet. A technikai fejlettség jelen szakaszában azonban ez már nem tartható. Egyfelől, egyre erőteljesebben jelentkezik az ún. *média-konvergencia* jelensége, amelynek folytán az egyes médiatartalmak immáron nem kötődnek oly mértékben az őket hordozó médiumokhoz, az írott – sugárzott – digitális tartalmak szépen lassan összeolvadnak: az

² ANDERSON, DAVID A.: Freedom of the press. *Texas Law Review*, February, 2002. 442-444. o.

újságok olvashatóak az interneten, a mobiltelefonon pedig nézhetjük a televízió műsorát. A konvergencia jelenségén túl a sajtó hagyományos, formai alapon nyugvó meghatározása nem tud mit kezdeni az újonnan létrejött formákkal sem, nem mondja meg nekünk, tekinthető-e az internet sajtónak, és amennyiben igen, úgy milyen, a világhálón elérhető tartalom „sajtó”.

Ugyanígy eredménytelenül zárul a definiálási kísérlet, ha a fogalmat a közzététel szempontjából közelítjük meg. Nem tekinthető minden publikáció sajtónak, még akkor sem, ha a közzététel egyenlő időközönként, rendszeresen ismétlődik. Az évkönyvek például a közhiedelem szerint nem tartoznak a sajtó kategóriájába, míg az évente kétszer megjelenő folyóiratok igen.

Talán célravezetőbb lehet a sajtót annak funkciója alapján definiálni. Önmagában az információgyűjtés és annak terjesztése, közzététele persze nem a sajtó privilégiuma, és megfordítva: ez a tevékenység nem feltétlenül illeszthető be a sajtó fogalmába. Közelítünk a pontosabb definícióhoz, ha a sajtót politikai feladata miatt tekintjük eltérőnek, ezáltal saját szabályozásra szorulónak. A leghagyományosabb, a sajtóra vonatkozó elméletek annak közérdekű feladatait hangsúlyozzák, az intézmény létezésének legfőbb értelmét eszerint a nyílt közösségi vita lebonyolításának rá testált feladata igazolja. A sajtón keresztül valósul meg az államhatalom ellenőrzése, a sajtó által biztosított fórumok teszik lehetővé a sokszínű, a lehetőségekhez képesti legszabadabb eszmecserét, illetve az azt követő közös döntéshozatalt. A hagyományos felfogás szerint a sajtó a „negyedik rend” [fourth estate]. Thomas Carlyle Edmund Burke-nek tulajdonítja ezt a később nagy karriert befutó, eközben pedig alaposan eltorzított kifejezést, bár Burke írásaiban sehol nem szerepel.

„Burke azt mondta, hogy három rend van a parlamentben; de az újságírók karzatán ott ül a negyedik rend, jelentékenyebb, mint a másik három együttvéve. [...] Parlament nekünk az irodalom is. Gyakran mondom, a nyomtatás, amely szükségszerűleg következik az írás után, egyenértékű a demokráciával; fedezd föl az írás mesterségét, s a demokrácia kikerülhetetlen. [...] Bárki, ha tud beszélni, amint most egy egész nemzethez szól, hatalommá, a kormányzat egyik ágává növi ki magát, elidegeníthetetlen súllyal a törvényalkotásban, a hatalom minden tényében.”³

A metafora, mely szerint a sajtó a papság, a nemesség és a közemberek melletti „negyedik rend”, illetve önálló hatalmi ág, kétségkívül megragadó (Horace Walpole angol politikus hatalmának érzékeltetésére „a parlament harmadik kamarájá”-nak nevezte a sajtót⁴). A kifejezés elterjedésének és az annak tulajdonított eltérő jelentések vizsgálata nem lehet célunk. Ami számunkra ebből fontos, annak a leszögezése, hogy a modern tömegsajtó elterjedése előtt, látva az intézmény egyre növekvő befolyását, ezt a folyamatot a legtöbben harsány örömmel fogadták: nem kivételek ez alól a magyar közélet jeles személyiségei sem, Széchenyi, Kossuth és a többiek, akik – akár eltérő nézőpontból vagy hangsúlyokkal, de – a sajtó szabadságát egyöntetűen annak kiemelkedő társadalmi hasznosságával indokolták. A kitörő örömet az a remény táplálta, hogy a sajtó általános elterjedése képes lesz újratertemteni az egykorvult görög poliszok közvetlen hatalomgyakorlását, ellenőrzi az államhatalmat, és megalósítja a polgárok közti politikai egyenlőséget.⁵

A közéletben folytatott viták, legyen bármily erőteljes is e tekintetben a sajtó szerepe, nem kizárólagosan a sajtó által biztosított fórumok valamelyikén zajlódnak: a baráti társaság megbeszélései törzsasztaluknál, a törzskávéházukban feltehetően hatékonyabban formálja a vitában részt vevők álláspontját. Ugyanakkor a sajtó maga sem kíván *csupán* a közösségi viták színtere lenni: korunkban a sajtóban megtalálható tartalmak döntő többsége semmiféle – szigorúan értelmezett – közéleti relevanciával nem rendelkezik. A lapok, televíziós műsorok túlnyomó része nem is kíván közvetlenül beleszólni abba, amit hagyományosan közéletnek

³ CARLYLE, THOMAS: *Hősökről*. Budapest: N-Press, 2003 [első megjelenés: 1841]. 191-192. o.

⁴ Idézi: LEVY, LEONARD W.: *Emergence of a free press*. Chicago: Ivan R. Dee, 2004. 144. o.

⁵ KEANE, JOHN: *Média és demokrácia*. Budapest: Helikon, 1999. 37-38. o.

nevezünk. David Anderson nagy ívű tanulmányában éppen ezért amellet érvel, hogy mivel a sajtót már nem lehet pontosan behatárolni pusztán megjelenési *formája* alapján, illetve mivel a hagyományos sajtó jó része nem abból a célból működik, hogy a tőle a közösség érdekében elvárt feladatnak eleget tegyen, a jogi szabályozás szempontjából elengedhetetlenül definiálandó sajtó-fogalmat érdemesebb volna annak *funkciója* alapján meghatározni.⁶ Ha az adott újság, televízió stb. azért működik, hogy hagyományos szerepének megfeleljen, úgy jogi értelemben „sajtónak” tekintendő, és a megfelelő előjogokkal ruházandó fel, illetve kötelezettségekkel terhelhető meg.

A gondolat csábítóan hathat, de ez a fajta kategorizálás jelentős veszélyeket is hordoz magában. Megvalósítása esetén óhatatlanul az Államnak kellene meghatároznia, ki és mi tartozik az egyes kategóriákba. A „hagyományos szerep” meghatározása, tehát, hogy mi tartozik a közélet, a közügyek alá, nagy nehézségekkel járhat, de ez önmagában még nem jelentene áthidalhatatlan akadályt. Az elviselhetőnél nagyobb számban akadnának ellenben eldönthetetlen határesetek: ha elenyésző mértékben is, de azért minden bulvárújság, minden kereskedelmi adó foglalkozik közéleti eseményekkel is. Ezeket természetesen nem szabad megfosztani attól, hogy a sajtó fogalma alá kerülhessenek. A csoportosítás már csak azért sem lehetséges, mert ha még pontos fogalmak állnának is a rendelkezésünkre, akkor sem lenne szabad az Államot megbízni e feladattal. A továbbiakban mindenesetre – talán kényelmi szempontból, vagy egyes kifejezések korábbi rögzülése miatt – a sajtó és a média fogalmát felváltva használom.

A közvélemény alakítását a sajtó egésze végzi el, mértékadóknak számító és bulvárjellegű lapok együttesen. A „gondolatok piacáról” nem szabad kizárni egyiküket sem. Ez persze azt is jelenti, hogy egyaránt osztozniuk kell a sajtónak biztosított jogokban éppúgy, mint a kötelezettségekben. Bár a „sajtó” meghatározásakor nem jártunk sikerrel, azért az esetek túlnyomó részében könnyedén el tudjuk dönteni, mi tartozik a fogalom alá, és mi az, ami nem.

Ha el kívánjuk dönteni, hogy valóban van-e eltérés a sajtószabadság és a szólásszabadság fogalmi között, érdemes visszanyúlnunk a szólásszabadság korábban tárgyalt lehetséges filozófiai megalapozásaihoz. Ha legalább részben, bizonyos megszorításokkal elfogadjuk az igazság keresésének elméletét, akkor abból egyértelműen következik, hogy a sajtó jelentős segítséget nyújthat az elmélet középpontjában álló érték, az igazság felderítéséhez. A sajtó látszólag csupán hatékony eszköz annak megtalálásához, de nem annak elengedhetetlen feltétele. A Mill-féle szabad vita, a gondolatok piaca a sajtón kívül azonban gyakorlatilag nem valósulhat meg, ezért a sajtószabadság az igazság felderítéséhez feltétlenül szükséges. Ennek elengedhetetlen feltétele, hogy a sajtóbéli vita valóban szabad, korlátozásmentes legyen, ez pedig magát a sajtót is terhelő kötelezettség.

A demokratikus elméletek értelmében a szólásszabadság a szabad, közös döntéshozatalban játszott szerepe miatt fogadható be az alapvető jogok csoportjába. A sajtó, a szólásszabadság gyakorlásának leghatékonyabb terepeként meghatározó jelentőséggel bír: az általa biztosított fórumon folytatható le a vita, a sajtó az információszerzés és -átadás elsősorú helyszíne. A sajtó egyrészt folyamatos ellenőrzés alatt tartja az Államot, másfelől pedig gondoskodik arról, hogy az egyének hozzájussanak a releváns információkhoz, illetve, hogy – bizonyos megkötésekkel – maguk is hallathassák hangjukat, részt vehessenek a vitában. Már említettem, hogy a sajtó negyedik hatalmi ágként való felfogása eredendően az intézmény demokratikus jellegére utalt. A sajtó által csökkenthetőek a társadalmi különbségek: az általa megnyilvánuló hangja sokszorosán felerősítve hallatszik. A sajtó ezen *egalitárius* jellegének persze csak akkor felel meg, ha a sajtószabadságot nem csupán annak tulajdonosai, esetleg az

⁶ ANDERSON, i. m. [2. jegyzet].

egyed újságírók, szerkesztők jogaként értelmezzük, hanem a sajtóra telepítünk olyan kötelezettségeket is, amelyek demokratikus feladatának végrehajtását kényszerítik ki.⁷

Az individuális felfogást vallók ezzel szemben úgy vélekednek, hogy a sajtószabadság nem jelent többet, mint a sajtóban dolgozók, illetve a tulajdonosok azon jogát, hogy szólásszabadságukat megkötésektől mentesen gyakorolják. E felfogás szerint a szólásszabadság nem más, mint az egyéni kiteljesedés egyik eszköze, az egyéni autonómia egyik különösen értékes, ezért fokozottan védendő megnyilvánulása. Ehhez képest a sajtószabadság *minőségében* nem jelent eltérést, nem hordoz eltérő tartalmat, pusztán a szólás hatékonyságát növeli, amellett persze, hogy a jog gyakorlóit, amennyiben ügyesen végzik a dolgukat, még jelentős mennyiségű anyagi hasznot is szereznek e tevékenységük közben. Ha azonban a szólásszabadságot a befogadók, és nem a közlők szempontjából értékeljük, az ő autonómiájukhoz az szükséges, hogy lehetőség szerint minden releváns információ eljusson hozzájuk: a szabad sajtónak így mégis lennének szigorúan betartandó kötelezettségei a tájékoztatás terén.

Az igazolások közül persze tetszés szerint választhatunk, és bár az első kettő afelé terel minket, hogy a sajtószabadságot a szólásszabadsághoz képest eltérő sajtosságokkal bíró jognak fogadjuk el, az autonómia értékének elsődlegességét elfogadva éppenséggel ettől eltérő következtetésre is juthatunk. Az is igaz persze, hogy a mai sajtó jelentős részében csak hosszadalmas kutatás után fedezhetjük fel a demokratikus igazolást megalapozó értékek megvalósulásának nyomait, időnként pedig még azután sem. Nehéz lenne a szabad közösségi vita lefolytatásának esélyeit feltételezni a bulvársajtó, vagy egyes kereskedelmi médiumok esetében. Az elmélet gyakorlati eltorzulásának látszólag mindent elsöprő ellenérvét azonban több okból is elutasíthatjuk: egyfelől a legtöbb sajtótermék, televízió vagy rádióadó azért mégiscsak foglalkozik a közösséget érintő ügyekkel, másfelől pedig a kategorizálás, vonatkozzék bár a sajtó egyes szereplőire, vagy egyes műsorokra, rendkívül veszélyes, időnként pedig egyenesen lehetetlen lenne: a jogi eszközök nem alkalmasak e feladat elvégzésére, a „közügyek” pedig egyébként sem képeznek jól körülhatárolható kategóriát, amely alapján szelektálni lehetne az egyes műsorok, újságok között, megállapítva, hogy mit tekintünk a sajtószabadság, és mit „csak” a szólásszabadság körébe esőnek. E nehézségek ellenére a sajtóra vonatkozó szabályozás egységesen, annak egészére vonatkozik, a – kiegyensúlyozott – tájékoztatás a sajtó egészének kötelessége, és ez így is van rendjén: a sajtó, ha e szempontból tökéletlen is, még mindig a leghatékonyabb rendelkezésünkre álló eszköz a közviták lefolytatására.

Való igaz, hogy a múltban nem igazán differenciálódott a szólás- és a sajtószabadság, a két alapjog tartalma nem vált élesen megkülönböztethetővé. Attól a pillanattól kezdve, hogy e szabadságjogok igénye megjelent a közvéleményben, a két fogalom felváltva, azonos jelentéssel szerepelt a vitákban.⁸ Deák Ferenc, Wesselényi Miklós, Széchenyi István, Kossuth Lajos, vagy éppen a nagy angol alkotmányjogász, Albert Dicey felváltva használta a két kifejezést.⁹ Ez persze teljességgel rendjén való, tekintettel arra, hogy a sajtó akkori fejlettségi, elterjedtségi fokán nem lehetett előre sejteni azt, hogy a sajtó idővel kiszabadul a rá terhelt társadalmi kötelezettségek alól, amely kötelezettségeket egyébként saját akaratukból maguktól is felvállaltak a kor újságírói. A sajtó szabadságának szükségesnek vélt mértéke éppen ezért semmiben nem különbözött az – a szólásszabadság metaforikus modelljét példaként állítva – utcai szónok vagy a röpiratot osztogató aktivista szabadságától, illetve kötelezettségeitől. Amikor a sajtószabadság igénye a társadalmi fejlődés bizonyos fokán

⁷ POWE, L. A. JR.: Mass speech and the newer First Amendment. *Supreme Court Review*, 1982. 243. o.

⁸ NIMMER, MELVILLE B.: Introduction: Is freedom of the press a redundancy: what does it add to freedom of speech? *Hastings Law Journal*, 1975. 640. o.

⁹ DICEY, ALBERT VENN: *Bevezetés az angol alkotmányjogba*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1902 [első megjelenés: 1885]. 223-252. o.

felmerült, teljességgel természetes volt, hogy a küzdelmet nem az anyagi haszon megszerzése motiválja. Magasabb célok, a társadalmi igazságosság, a tömegek felemelése, a döntéshozatal demokratizálása lebegtek a kor újságíróinak, szerkesztőinek szemei előtt. Ahogyan a sajtó egyre jövedelmezőbb üzlet lett, ez az etikai tartalom fokozatosan háttérbe szorult, és egyre inkább csak az önreklám kedvéért hangoztatott klisévé alakult át, korunkban pedig általában már hangoztatásra sem kerül. A sajtószabadság ma már nem feltétlenül azonosítható a szólásszabadság alapvető esetével.¹⁰

A körülmények megváltozásával tehát újra fel kell tehát tennünk a kérdést, vajon eltér-e egymástól a szólás- és a sajtószabadság? Három eltérő nézet különböztethető meg e kérdésben. Az első szerint a két jog még ma is azonos tartalmú. Ez kétféle, eltérő meggyőződésből fakadhat. Az egyik szerint – ahogyan már említettem – a sajtószabadság nem több, mint a sajtón keresztül megnyilvánuló személyek szólásszabadságának egy, hatékonyságában az alapesettől kétségkívül eltérő, de alapvetően *nem eltérő jellegű* megnyilvánulása. Ez a ritkább felfogás. A gyakoribb szerint ugyan a sajtónak valóban van bizonyos társadalmi kötelezettsége, meg kell felelnie a vele szemben támasztott, elsősorban a tájékoztatást magába foglaló kötelezettségeinek, továbbá biztosítania kell a nyílt vita megvalósulásának a lehetőségét, segédkeznie kell a kultúra megőrzésében, sőt formálásában, ebbéli feladatai elvégzéséhez azonban semmiféle előjogot nem igényelhet, és semmiféle jogilag kikényszeríthető kötelezettség nem terheli. Ha ugyanis a sajtót az utcai szónoktól eltérően kezeljük, privilégiumokkal ruházzuk fel, tehát elválasztjuk egymástól a szólás- és a sajtószabadságot, akkor a logika azt követelné, hogy ezek mellé bizonyos, kikényszeríthető kötelezettségeket is társítsunk.¹¹ Ebben a pillanatban pedig megvalósulna a sajtó szabadságába történő állami beavatkozás, amely a sajtóra leselkedő lehető legnagyobb veszélyeket hordozza. Az állami korlátozás, pontosabban bármiféle állami szabályozás a szabadság olyan korlátozásának veszélyét rejti magában, amelyet semmiféle jó szándék, felismert társadalmi érdek nem indokolhat, már csak azért sem, mert könnyedén előfordulhat, hogy az alapvetően helyes célra irányuló, a sajtót korlátozó megkötések végül nem visznek majd közelebb a célhoz, hanem a sajtószabadság aránytalan korlátozását valósítják meg, többet ártva ezzel, semmint használva. A sajtó csak akkor képes megfelelően végezni a feladatát, ha az állami szférától a lehető legélesebben elválasztva működik.¹² Ronald Dworkin is a privilegizált helyzet okozta lehetséges veszélyeket emeli ki: túlzott ára, maga a sajtó szabadsága lehet az ellentételezése annak, ha a sajtónak előjogokat, adókedvezményt, különleges belépési jogosultságot börtönökbe, katonai bázisokra, vagy éppen tanúzási mentességet követelünk.¹³ Az amerikai jogi felfogás mindenestre vonatkozik attól, hogy élesen elválassza egymástól a két alapjogot. Mindez tükröződik is a Legfelső Bíróság gyakorlatában. Ahogyan Burger főbíró fogalmazott a *Bellotti-ügyben*¹⁴ írt párhuzamos indoklásában: nem utal semmiféle jel arra, hogy az Első Kiegészítés megfogalmazásakor az alkotmányozó atyák szét akarták volna választani a két jogot (ezt az érvet már megpróbáltam cáfolni azzal, hogy a körülmények megváltozása mára irrelevánssá teszi, és egyébként is feltehető a kérdés, hogy ha ez igaz, miért érezték szükségét annak, hogy ne csak általában véve a szólásszabadságot, hanem

¹⁰ FISS, OWEN M.: Free speech and social structure. *Iowa Law Review*, July 1986. 1405. o.; MARSHALL, GEOFFREY: Press freedom and free speech theory. *Public Law*, 1992. 40. o.

¹¹ Ld. pl. LANGE, DAVID: The speech and press clauses. *UCLA Law Review*, 1975. 77. o.; VAN ALSTYNE, WILLIAM W.: The hazards to the press of claiming a “preferred position”. *Hastings Law Journal*, January 1977. 761. o.

¹² VAN ALSTYNE, WILLIAM W.: The First Amendment and free press: a comment on some new trends and some old theories. *Hofstra Law Review*, Fall 1980. 19-23. o.

¹³ DWORKIN, RONALD: *A matter of principle*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1985. 385. o.

¹⁴ 435 US 765, 797 (1978).

kifejezetten a sajtó szabadságát is az Alkotmányba foglalják), ha pedig ezt mégis megteesszük, el kell döntenünk, kinek juttatunk a jelentkezők közül bizonyos előjogokat, kit tekintünk ebből a szempontból a „sajtó” körébe tartozónak, meg kell válaszolnunk például a kérdést, hogy miért tekintjük a sajtó képviselőjének az újságíró, de miért nem az író. David Anderson is a kategorizálás nehézségei miatt érvel amellett, hogy amennyiben nem vagyunk képesek vagy éppen hajlandók azt megtenni, a sajtó kategóriájának folyamatos tágulása miatt a jelenlegi keretek szétfeszülnek: nem lehet majd mindenki tudósítót a parlament karzatára felengedni, szűk lesz a hely a sajtótájékoztatón vagy éppen a futballstadion sajtópáholyában. Ha nem húzzuk meg a határt, a gyakorlatban nem tartható tovább a sajtó- és a szólásszabadság elválasztása.¹⁵

Egy másik felfogás szerint a sajtó jogosult ugyan bizonyos előjogokra, de nem terhelhető semmiféle, az általános jogi normák betartásán túlterjeszkedő kötelezettséggel.¹⁶ Ez persze több szempontból is vitatható: ha a sajtó nem kötelezhető arra, hogy a számára biztosított előjogokért „cserébe” tevékenységével a közérdeket (is) szolgálja, akkor végképp nehezen indokolható, hogy miért emeljük ki azok köréből, akik ezen előjogokra esetleg szintén igényt tartanak, szólásszabadságuk hatékonyabb gyakorlása céljából. A sajtó pedig garanciák hiányában akár vissza is élhet kiemelt pozíciójával, ez esetben pedig értelmét vesztené a megkülönböztetés. Indokolatlan lenne a sajtó egészére kiterjeszteni ezen előjogokat, mert nem minden szereplője járul hozzá, és főleg nem azonos mértékben a sajtó demokratikus feladatának teljesítéséhez. Ha előírunk a sajtó számára bizonyos kötelezettségeket, legyen betartásuk bármilyen nehéz vagy kényes kérdés, bújjon ki bár számos sajtótermék vagy televíziós csatorna e kötelezettségek alól, még mindig jó eséllyel segítjük elő azt, hogy ezen bizonyos közfeladatának az egész sajtóipar, együttesen eleget tegyen.

Ez a gondolat vezet át minket a harmadik felfogáshoz, amelynek értelmében tehát a szólás- és a sajtószabadság egyértelműen eltér, a sajtónak pedig az utcai szónokhoz képest többletjogai és többletkötelezettségei egyaránt vannak. E felfogás szerint a sajtószabadság nem egyéni, individuális jogosultság, hanem a sajtót, mint *intézményt* illeti meg. Az elméletet kifejtő, hatásos és sokszor idézett cikk Potter Stewart, az amerikai Legfelső Bíróság bírájának tollából származik.¹⁷ A jog tehát eszerint intézményes jog, nem a sajtóban dolgozó egyént (akit természetesen megillet maga a szólásszabadság), hanem az intézményt védi, így a többletjogok és -kötelezettségek is az intézményt terhelik. E felfogás szerint a sajtószabadság egyértelműen eszköz, tehát instrumentális jog, célja pedig a közérdek előmozdítása az információ- és gondolatcsere megvalósításával, a nyilvánosság előtti megnyilatkozási fórumok biztosításával.¹⁸

William Brennan bíró, aki a *New York Times v. Sullivan* ügy ítéletének oly sokat idézett szerzője, tehát jelentősen hozzájárult a szólásszabadság modernkori jelentésének formálásához, a korábbi határok alapvető fellazításához, egy beszédében a sajtószabadságot már nem tekinti hasonlóan széles körben korlátozhatatlannak. Mint mondja, a sajtónak tudomásul kell vennie, hogy olyan munkát végez, amelyben többféle, egymásnak akár ellentmondó érdekre is tekintettel kell lennie, és meg kell felelnie bizonyos, a közösség által rá rótt kötelezettségeknek.¹⁹

¹⁵ ANDERSON, i. m. [2. jegyzet] 528-529. o.

¹⁶ BARENDT, ERIC: *Freedom of speech*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005 (2. kiadás). 420-421. o.

¹⁷ STEWART, POTTER: Or of the press. *Hastings Law Journal*, 1975. 631. o.

¹⁸ Ld. pl. BEZANSON, RANDALL P.: Institutional speech. *Iowa Law Review*, May, 1995. 823. o.; BARENDT, ERIC: Inaugural lecture – press and broadcasting freedom: does anyone have any rights to free speech? *Current Legal Problems*, 1991. 79. o.; SCHAUER, FREDERICK: Towards an institutional First Amendment. *Minnesota Law Review*, May 2005. 1256. o.

¹⁹ BRENNAN, WILLIAM J.: Address. *Rutgers Law Review*, 1979. 173. o.

Érdekes, hogy a sajtószabadság eszköz-szerepét, illetve intézményes jellegét azok is kihangsúlyozzák, akik egyébként a szólásszabadság tekintetében az individuális, tehát az egyéni autonómiát elsődleges értéknek vélő felfogást vallják. Edwin Baker, aki „liberty-model”-jében a szólásszabadságot az egyén korlátozhatatlan jogaként véli igazolhatónak, a sajtószabadságra ezt az elvet már nem terjeszti ki. Mint írja, a sajtó intézményes jellege miatt, mivel működése során alapvetően háttérbe szorul az egyén önkifejezéshez való joga, és elsősorban más (anyag) érdekek diktálnak, az individualista megközelítés értelmét veszti.²⁰

Az európai jogi megoldások magától értetődő természetességgel fogadják el az imént felvázolt három lehetséges megoldás közül az utolsót. Az egyes államok médiaszabályozása mind-mind előírják bizonyos tartalmi kötelezettségek teljesítését, a kiegyensúlyozottságot, a közszolgálati műsorok sugárzását, a reklámkorlátozásokat.

Az elméletben folytatott vitákban sem merül fel jelentős súllyal a felvetés, hogy a sajtónak ne lennének bizonyos közfeladatai. Vita legfeljebb csak a teljesítés kikényszerítésének módjáról folyik. Az amerikai felfogás irtózik mindenfajta állami beavatkozástól. Inkább reméli a közfeladatok teljesítését egy magára hagyott, szabályozatlan sajtórendszerből, ezzel mintegy vélelmezve, hogy a „gondolatok piacának” maga a sajtó által végrehajtott legdurvább eltorzítása is inkább jobb, mint a szabadság legcsekélyebb jogi korlátozása. Az európai közfelfogás ennél azért jobban bízik az Államban, és úgy véli, hogy bizonyos mértékű jogi szabályozásra, természetesen a szabadságot óvó megfelelő garanciák mellett, szükség van. Ebből az a következmény is ered, hogy a sajtóban (különösen az elektronikus média területén) a negatív műsorstandardok (például gyűlölködő kifejezések, erkölcsvédelem) esetében a korlátozás mércéje – a társadalmi felelősség nevében – jóval alacsonyabbra kerül, mint a szólásszabadság „alap esetében”.

3. SAJTÓELŐJOGOK

A demokratikus kötelezettség teljesítését elősegítendő a sajtó élvezhet bizonyos olyan jogosultságokat, kedvezményeket, amelyek a szólásszabadság gyakorlóját nem illetik meg. Ezeket leszámítva is megállapítható, hogy léteznek olyan, elvileg általánosan érvényesülő szabályok a szólásszabadság határainak meghúzásánál, amelyek mindenekelőtt a sajtó számára jelentenek kedvezményeket. A közéleti szereplők személyiségvédelmének visszahúzódása a szólásszabadsággal szemben például elsősorban a sajtónak teremt szélesebb lehetőségeket a szólásszabadság gyakorlására. A közszereplők által indított rágalmozási, becsületsértési perek túlnyomó részben a sajtóval, pontosabban az újságíróval, szerkesztővel szemben indulnak, miközben természetesen maga a szabály általánosan érvényesül.

A sajtó előjoga lehet például a jogosultság a különböző *adókedvezményekre*. Az Egyesült Államok adójogi szabályozásánál is érvényesül az elv, melynek értelmében a szabályozás nem irányulhat a szólás korlátozására, illetve nem diszkriminálhat a szólások között. A *Grosjean v. American Press* ügyben²¹ a Legfelső Bíróság úgy döntött, hogy az a Louisiana államban kivetett adó, amely kizárólag a 20 ezres példányszám feletti hetilapok reklámbevételeit terhelte, az Első Kiegészítés rendelkezéseibe ütközik, mert diszkriminatív módon csak a magasabb példányszámú lapokat sújtotta. A *Minneapolis Star & Tribune v. Minnesota Commissioner of Revenue* ügyben²² a vita tárgya a Minnesota állam által az

²⁰ BAKER, EDWIN C.: *Human liberty and freedom of speech*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1989., különösen 229. o. és 233. o.; UŐ: Press rights and government power to structure the press. *University of Miami Law Review*, 1980. 819. o.

²¹ 297 US 233 (1936).

²² 460 US 575 (1983).

újságok által használt nyomdafestékre és a papírra kivetett adó volt. Bár a papír 100 ezer dollár értékig mentes volt e speciális adó alól, a Bíróság úgy ítélte meg, hogy a hatóságok általi többszöri differenciálás – hiszen az adó eleve csak az újságokat terhelte, de azok közül is csak azon keveseket, amelyek a meghatározott összegnél magasabb értékben használtak föl papírt – alkotmányellenes. Hiába érvelt az állam képviselője amellet, hogy ez a megoldás a sajtónak kedvez, hiszen egyébként mentesültek az általános forgalmi adótól, a testület úgy vélte, hogy a speciális adó nem a „sérelmes elbánás” [burdensome treatment] veszélyét hordozza magában. Ugyanakkor a *Letahers, Commissioner of Revenues of Arkansas v. Medlock* ügyben²³ a Bíróság alkotmányosnak ítélte egy olyan forgalmi adó kivetését, amelyik csak a kábeltelevíziós szolgáltatásokat terhelte, az újságokat, lapokat nem.

A sajtó gyakran élvez valamely postai vagy egyéb szállítási kedvezményt. Bár az amerikai törvényi előírás értelmében azon sajtótermékek jogosultak a csökkentett postai díjszabás igénybevételére, amelyek közérdekű információt tartalmaznak, vagy irodalmi, tudományos, művészeti tartalmúak, ez a differenciálás nem vált alkotmányossági vizsgálat tárgyává,²⁴ bár a Legfelső Bíróság egyik ítélete szerint nem tagadható meg egy magazintól a kedvezmény pusztán azért, mert annak tartalma „vulgáris”.²⁵

Az Egyesült Királyságban bizonyos kiadványok (könyvek, brosrák, rölapok, újságok, folyóiratok) mentesülnek az általános forgalmi adó megfizetése alól. Magyarországon a nyomdai termékeket az alacsonyabbik Áfa-kulcs alapján, jelenleg 5%-os forgalmi adó terheli.

A sajtóelőjogok egy másik alapvető kérdése, hogy vajon rendelkezik-e a sajtó speciális „belépési jog”-gal [access rights] bizonyos olyan helyszínekre, amelyek egyébként nem nyilvánosak. A bírósági eljárások, a parlamenti ülések általában nyilvánosak, a részvétel – a rendelkezésre álló hely függvényében – mindenkit megillet, azonban bizonyos eljárások, tárgyalások, bizottsági ülések természetesen a nyilvánosság kizárásával is bonyolódhatnak. Érdekes kérdés, hogy vajon a büntetés-végrehajtási intézetekbe beléphet-e a sajtó, illetve, hogy e joga lehet-e szélesebb, mint az egyébként másokat (például a hozzátartozókat) is megillető belépési jog. Az Egyesült Államok Legfelső Bírósága – híven azon felfogásához, amely szerint alapvetően vonakodik a szólás- és a sajtószabadság szétválasztásától – nem ismerte el a sajtó előjogait e tekintetben. Az egyik jelentős ügyben egy kaliforniai rendelkezés került alkotmányossági vizsgálat alá, amely tiltotta az interjú készítését az elítéltekkel,²⁶ egy másik ügyben a Bíróság nem ismerte el a sajtó azon jogát, hogy a börtönben a nyilvánosság elől elzárt területeken is forgathasson.²⁷ Utóbbi ügyben a jelentősen megosztott testület több tagja elfogadhatónak vélte volna a sajtó ezen előjogának elismerését, azon az alapon, hogy a nyilvánosságnak joga van információkat szerezni a börtönökben uralkodó állapotokról.

Megmagyarázható a vonakodás a sajtó belépési jogának általános elismerésétől. Egyfelől, képtelenség lenne valamennyi igényt kielégíteni, egyrészt a helyszűke miatt (a parlamenti újságírói karzat is véges befogadóképességű), másrészt a túlzott sajtóérdeklődés jelentősen megnehezítené az egyes intézmények működését. A belépést igénylők közötti válogatás pedig szükségszerűen önkényes lenne.

A harmadik kérdés a sajtó előjogainak körében a sajtó azon privilégiumát érinti, amely szerint az nem kötelezhető arra, hogy *információforrásait felfedje*. Az angol jog nagyon nehezen jutott el odáig, hogy ma már elismeri, hogy a források titokban tartása integráns elemét képezi a sajtószabadságnak. Ilyen garancia hiányában ugyanis a sajtó számos bizalmas, közérdekű

²³ 499 US 439 (1991).

²⁴ BARENDT, (2005) i. m. [16. jegyzet], 428-429. o.

²⁵ *Hannegan (Postmaster-General of US) v. Esquire* 427 US 146 (1946).

²⁶ *Pell v. Procunier* 417 US 817 (1974).

²⁷ *Houchins v. KQED* 438 US 1 (1978).

információtól elesne, és ez a közönség tájékozódáshoz való jogát is hátrányosan érintené. 1981 előtt a *common law* alapján, törvényi rendelkezés hiányában a bíróságok diszkréciójára volt bízva az, hogy kötelezik-e a sajtót a forrás felfedésére. A bíróságokon uralkodó általános felfogás szerint pedig a sajtószabadság azt jelentette, hogy a sajtó közzéteheti a rendelkezésére álló információkat, a forrás titokban tartása e jogot alapvetően nem érinti, a bíróságok e kérdésben szabadon dönthetnek, mérlegelve az adott ügy körülményeit.²⁸ A parlament a *Contempt of Court Act 1981* 10. szakasza által törvénybe iktatta a sajtó ezen előjogát. Az új szabály értelmében az adott információ közzétevője nem kötelezhető az információforrás felfedésére, kivéve, ha a bíróság úgy véli, hogy az az igazságszolgáltatás, a nemzetbiztonság, rendzavarás vagy bűncselekmény elkövetésének megelőzése érdekében szükséges. A jog tehát nem csupán a sajtót illeti meg, hanem például egy röpirat szerzőjét is, de természetesen elsősorban a sajtó profitál belőle. A törvényi szabályozás persze még nem jelent biztos garanciát, mert a felsorolt három ok valamelyike fennállásának megítélése továbbra is a bíróságok hatáskörébe tartozik. Egy ügyben a Lordok Háza megállapítása szerint azon dokumentumok kiszivárogtatása, amelyek arról tartalmaznak információt, hogy a kormány miként kezeli majd az esetlegesen felmerülő vitákat, amelyeket az új harci rakéták telepítése várhatóan okozni fog, veszélyezteti a nemzetbiztonságot, tehát a sajtó kötelezhető a forrás felfedésére.²⁹ A bűnmegelőzés, mint a felfedésre kötelezés egyik oka nem azt jelenti, hogy kizárólag egy konkrét, meghatározott bűncselekmény elkövetése érdekében vonható meg a privilégium a sajtótól, elegendő igazolni a bűnmegelőzés általános érdekének fennforgását.³⁰ Hasonlóképpen, az igazságszolgáltatás érdeke nem feltétlenül egy már folyamatban lévő ügyre vonatkozik, hanem általában véve is értelmezhető, így bármely jövőbeni jogsérelem megelőzése vagy jog gyakorlásának biztosítása érdekében kötelezhető a sajtó a forrás megnevezésére. Az ügy, amelyben a Lordok Háza a törvényi rendelkezés e tág értelmezését adta meg (*X. Ltd V. Morgan Grampian Ltd.*³¹) végül Strasbourgan kötött ki: az Emberi Jogok Európai Bírósága pedig a *Goodwin v. Egyesült Királyság* ügyben³² úgy döntött, hogy ezzel a tág értelmezéssel az angol bíróság megsértette az Egyezményt. Amennyiben a tényfeltáró sajtó nem tudja garantálni a lehetséges forrásoknak az anonimitást, a sajtó nem tud megfelelően eleget tenni „örzökutya” szerepének. A sajtó e joga persze nem lehet korlátlan, de az adott körülmények nem indokolták a felfedésre kötelezést.

Az angol bíróságok nem teljesen estek kétségbe a *Goodwin-ügy* után. Egy kévéssel azt követően megszületett ítélet kimondta, hogy ugyan a bíróság figyelembe veszi a strasbourgi instrukciókat, de ez nem jelent elvi változást, továbbra is az esetek egyedi körülményei alapján kell döntenie a kérdésben. Az adott ügyben egyébként a bíróság úgy vélte, hogy egy cég valamely bizalmas információt kiszivárogtató alkalmazottjának azonosításához fűződő érdeke jogos, és megfelelően nyomósnak tekinthető ahhoz, hogy a forrás felfedésére kötelezzék a sajtót.³³

Az azóta eltelt időszakban a bírói gyakorlat ingadozó, de a *Human Rights Act* utáni években talán észrevehető némi tendencia, amely a privilégium fokozatos erősödése felé mutat.³⁴

Az Egyesült Államok joggyakorlata ezzel szemben általánosan nem ismeri el a sajtó ezen előjogát. A máig legfontosabb ítéletben, amely a *Branzburg v. Hayes* ügyben³⁵ született meg, a Legfelső Bíróság 5-4 arányban elutasította az újságírók azon igényét, hogy mentesüljenek

²⁸ *British Steel v. Granada* [1981] AC 1096.

²⁹ *Secretary of State for Defence v. Guardian Newspapers* [1985] AC 339.

³⁰ *Re An Inquiry under the Company Securities (Insider Dealing) Act 1985* [1988] AC 660.

³¹ [1991] 1 AC 1 HL.

³² Case no. 16/1994/463/544, 1996. február 22-i ítélet.

³³ *Camelot Group v. Centaur Ltd* [1998] 1 All ER 251.

³⁴ *Mersey Care NHS Trust v. Ackroyd* [2006] EWHC 107 (QB).

³⁵ 408 US 665 (1972).

egy ügyben a tanúzási kötelezettség alól, amelynek teljesítése során fel kellett fedniük a számukra korábban információkat adó személy kilétét. A Bíróság úgy vélte, hogy ez a kötelezettség általában véve nem korlátozza az információk megszerzését, az újságírók érvelése túlzó e tekintetben, az információk szabad áramlásával szembeni érdek, például a bűnmegelőzés és az igazságszolgáltatás érdeke adott esetben nyomósabb lehet.

A magyar *Sajtótörvény* (1986. évi II. törvény) biztosítja a jogot az újságíróknak a „felvilágosítást adó személy” nevének titokban tartására. Így a polgári perrendtartás szabályai szerint a tanúvallomást megtagadhatja az a személy, „aki hivatásánál fogva titoktartásra köteles, ha a tanúvallomással titoktartási kötelességét sértené meg.”³⁶ A büntetőeljárásról szóló törvény alapján szintén meg lehet tagadni a tanúvallomás megtételét, ha az illető foglalkozásánál fogva titoktartásra köteles.³⁷

Külön kérdés, hogy mennyiben élvezhet a sajtó mentességet a rendőri házkutatások alól. Az USA Legfelső Bírósága nem állapította meg az Első Kiegészítés megsértését egy olyan ügyben, ahol egy diáklap szerkesztőségét kutatta át a rendőrség olyan fényképeket keresve, amelyek alapján azonosítani lehetett volna egy erőszakba forduló tüntetés résztvevőit.³⁸ A két döntés tökéletesen beleillik a Bíróság azon felfogásába, amelyik nem hajlandó elválasztani egymástól a szólás és a sajtó szabadságát, nem kíván előjogokat biztosítani a sajtó számára. A strasbourgi Bíróság egy esetben úgy döntött, hogy a szerkesztőségek átkutatása, egy bizonyos határt átlépve megsértheti az Egyezmény 10. cikkét. Az adott ügyben 160 rendőr által nyolc házkutatás zajlott le párhuzamosan Belgiumban, abból a célból, hogy egy bizonyos információ kiszivárogtatóját azonosítsák.³⁹

Kapcsolódó kérdés, hogy vajon a sajtó felelősségre vonható-e, ha ígéretét megszegve felfedi forrásának kilétét? A *Cohen v. Cowles Media* ügyben⁴⁰ hozott ítélet értelmében, az Egyesült Államok Legfelső Bírósága szerint a sajtónak nincsen joga megszegni az információforrásoknak tett ígéreteit, az éppen úgy köti, mint bármely jogszabály vagy szerződés. Az újság hiába hivatkozott arra, hogy az adott esetben maga a kiszivárogtató személy kiléte is hírértékű, tehát ha nevének közzétételét a bíróság megtiltja, azzal korlátozza a sajtószabadságot.⁴¹

4. ELTÉRÉS AZ ÍROTT ÉS AZ ELEKTRONIKUS SAJTÓ SZABÁLYOZÁSÁBAN

Az Egyesült Államok jogrendje – logikus következményeként annak, hogy a szólásszabadság jogát nem választotta el a sajtószabadságtól – az egyes médiumokra vonatkozó szabályozásban is csak a lehető legszükségesebb mértékben juttatja érvényre azok eltérő jellegzetességeit. Természetesen az elektronikus sajtóban elengedhetetlen az infrastrukturális szabályozás, a sajtómonopóliumok kialakulásának korlátozása, de az USA-ban itt nagyjából véget is ér a jog szerepe, és az Európában teljesen magától értetődőnek számító tartalomszabályozás csak elenyésző mértékben létezik.

³⁶ 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról, 170. § (1) bekezdés c) pont.

³⁷ 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról, 82. § (1) bekezdés c) pont.

³⁸ *Zurcher v. Stanford Daily* 436 US 547 (1978).

³⁹ *Ernst v. Belgium* (Application no. 33400/96), 2003. október 15-i ítélet; ld. még hasonlóképp *Roemen és Schmit v. Luxemburg* (Application no. 51722/99), 2003. február 25-i ítélet.

⁴⁰ 501 US 663 (1991).

⁴¹ Az információszerzés különböző módszereinek jogi védelméről ld. SCHULZ, DAVID A.: *Newsgathering as protected activity*. In JACK BEATSON – YVONNE CRIPPS (szerk.): *Freedom of expression and freedom of information. Essays in honour of Sir David Williams*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2000.

Jerome Barron nagyhatású cikkében már a hatvanas években jelezte e felfogás veszélyeit. Szerinte hibás érvelés alapján alkalmazza a Legfelső Bíróság a szólásszabadság általános elveit a sajtóban is, ideértve valamennyi eltérő médiumot. Hatásában és a hozzáférés lehetőségeiben nem lehet összehasonlítani az utcai szónokot a televízióval, ezért egységes jogi megítélésük sem célravezető. Miközben a Bíróság csak azt határozza meg, és védi széles körben, *amit* mondhat a szólásszabadság jogosultja, azt már nem, hogy *hogyan*, milyen eszközök igénybevételével teheti meg ezt. Barron egészen odáig jut el gondolatmenetében, hogy ez a felfogás éppen szándékolt céljával ellentétes eredményre vezet: ha ugyanis nem biztosítja a jog a sajtóhoz való hozzáférést szélesebb kör számára, a sajtó – éppen a szólásszabadság nevében – maga válik a szabadság legfőbb korlátjává.⁴² A szerző Jackson bíróval ért egyet, aki a *Kovacs v. Cooper* ügyben⁴³ megfogalmazott párhuzamos indoklásában minden médiumra (a hangosanbeszélőtől a mozgóképig) önálló elveket vélt alkalmazandónak. A Bíróság azóta sem tette magáévá ezt az álláspontot, és túl azon, hogy a frekvencia-használat joga engedélyhez kötött, a tartalom tekintetében az elektronikus sajtó – néhány kivételtől eltekintve – gyakorlatilag ugyanolyan szabadságot élvez, mint az újságok.

Az írott és az elektronikus sajtó eltérő (tartalom)szabályozása Európában evidencia, hiszen míg az újságok gyakorlatilag teljesen szabadon – tehát csak a szólásszabadság általános határai által korlátozottan – működnek, addig a televíziók és a rádiók esetében általában szigorú pozitív és negatív tartalmi előírások érvényesülnek (kötelező hírszolgáltatás, közszolgálati feladatok teljesítése, reklámkorlátozások stb.). Mivel lehet indokolni ezt a jelentős eltérést?

A valaha legtöbbet hangoztatott érv szerint az elektronikus sajtó azért korlátozható szigorúbban, mert természeténél fogva kevesebb televízió-, illetve rádióadó működhet, mint ahány újság. A sugárzáshoz szükséges frekvencia ugyanis szűkös jószág, állami tulajdon, amit az Állam használatba ad az adók tulajdonosainak. A frekvenciák száma természeti adottság, nem bővíthető, ezáltal csak bizonyos mennyiségű adó képes a műsorsugárzásra, ezért is szükséges az engedélyezési rendszer fenntartása, és ezért indokolt a szigorú tartalomszabályozás. A *szűkösség elve* feltételezi, hogy a működő médiumok nem képesek valamennyi nézői, illetve hallgatói igényt kielégíteni, a piaci verseny önmagában nem biztosítja a sajtó közérdekű feladatainak ellátását. Az érv azonban mára már részben meghaladottá vált. Ma már kábelen, műholdról, illetve digitálisan is lehetséges a műsorsugárzás, és a világon szinte mindenhol több televízió- és rádióadó áll a közönség rendelkezésére, mint például napilap. A rohamos technikai fejlődéssel ez a különbség várhatóan tovább nő majd.⁴⁴

A szűkösség érve az USA Legfelső Bírósága előtt elsőként a *National Broadcasting v. United States* ügyben⁴⁵ jelent meg, ahol a testület megállapította, hogy az engedélyezési rendszer nem sérti a rádiózás szabadságát, mert a rádió „nem mindenki számára elérhető”.

Bár a szűkösség – bizonyos, technikai értelemben – már a múlté, hiba lenne figyelmen kívül hagyni az eltérő szabályozás indokának vizsgálatakor. Egyfelől, még a legfejlettebb, leggazdagabb társadalmakban is igen jelentős (legtöbbször 50% feletti) azok aránya, akik nem rendelkeznek kábeltévé-előfizetéssel, digitális vevőkészülékkel, hanem kizárólag a földi sugárzású, külön előfizetési díj megfizetése nélkül is fogható (és változatlanul csak szűkösen rendelkezésre álló) televízióadókat nézik. Ez az arány Magyarországon természetesen jóval

⁴² BARRON, JEROME A.: Access to the press – A new First Amendment right. *Harvard Law Review*, 1967., különösen 1650-1653. o.

⁴³ 336 US 77 (1949).

⁴⁴ Az Egyesült Államokban egyébként már évtizedekkel ezelőtt is ez volt a helyzet, ld. POWE, L. A. JR.: Or of the (broadcast) press. *Texas Law Review*, 1976. 55-57. o.

⁴⁵ 319 US 190 (1943).

magasabb. Ekkora embertömeg érdekét, amely a műsorszolgáltatás pluralizmusához, sokszíniségéhez, a megfelelő tájékoztatáshoz fűződik, nem lehet figyelmen kívül hagyni azzal a felkiáltással, hogy elvileg ők is, mindenki képes lenne végtelen mennyiségű csatornát befogni készülékén, ezáltal a tartalomkorlátozás szükségtelenné vált, hiszen a piac önmagától megteremti a kívánt sokféleséget. Az a körülmény sem elhanyagolható, hogy egy televízióadó beindítása jóval nagyobb anyagi befektetést igényel. Természetesen egy országos napilap indítása még egy kis országban is óriási összegeket emészt fel, de a kettő között azért arányaiban még mindig jelentős különbség áll fenn. Újságot pedig lehet készíteni akár otthon, egy régi stencilgépen is, még ha korlátozott hatású is marad – pénz nélkül ilyen, „korlátozott hatású” televíziót viszont nem lehet indítani.

A következő érv szerint azért indokolt az írott és az elektronikus sajtó szabályozásának szétválasztása, mert utóbbi *jóval nagyobb hatást gyakorol* a nézőkre és a hallgatókra, mint előbbi az olvasókra. Különösen a televízió az a médium, amely szinte behatol a magánszférába, jelen van az otthonokban, folyamatosan bekapcsolt állapotban, akkor is, ha csak háttérzajként funkcionál. Az emberek döntő többsége, beleértve a gyermekeket is, naponta több órán keresztül nézi a különböző műsorokat. A televízióknak mintha különleges nimbusza lenne: feltételezzük róla, hogy – a mozgókép erejét felhasználva – minden más médiumnál nagyobb hatással bír a nézőkre, alakítja a véleményüket, életformájukat, elsősorban információforrássá vált, ismereteiket elsősorban a televízióból nyerik.

A megállapítás, hogy az elektronikus sajtó jóval inkább „jelen van” a mindennapokban, feltétlenül igaz. Egy gombnyomás, és az adás nézhető, hallgatható. Ez mindenképpen indokoltá teszi a kiskorúak fokozott védelmét. Önmagában azonban nem magyarázza meg a számos, pozitív előírást, illetve a felnőtteket is érintő korlátozásokat, amelyek megfigyelhetők az elektronikus sajtó európai szabályozásában. A nézőkre gyakorolt különös hatás pontos mértéke és jellegzetességei – bár az könnyen elhihető, hogy jóval meghaladja az írott szó hatását – pontosan felmérhetetlen. Kérdéses, hogy lehet-e erre az évrre ilyen súlyú korlátozást alapozni.

Más fejtegetések szerint az elektronikus sajtó szigorúbb szabályozását a *(sajtó)piac hibáinak felismerése* indokolja. A sajtó megfelelő működése olyannyira fontos a társadalom egésze számára, hogy nem lehet a szabad piacra bízni annak teljes körű irányítását. A piac ugyanis kikényszeríthető előírások nélkül, önmagától nem tenne eleget minden, egyébként a társadalomban jelentős súllyal megjelenő érdek által diktált követelménynek.⁴⁶ A haszonszerzésre szakosodott műsorszolgáltatók jószántukból nem fognak sugározni olyan műsorokat, amelyek csak a kisebbség számára érdekesek: vallási, kulturális, nemzeti műsorok csak akkor szerepelnek a televíziók műsorán, ha azt törvény írja elő. A haszonszerzés vágya ugyanis azt diktálja, hogy minden műsort a leginkább vásárlóképes réteg (ez állítólagosan a 18-49 éves korosztály) többségének vélt igényeihez igazítva készítsenek el, állandóan a nézettség maximalizálására törekedve, hiszen a hirdető akkor fizetik meg a reklámidő csillagászati mértékű ellenértékét a csatornának, ha sokan nézik a műsort.

A „piaci hiba” érve részben már megtalálható volt a szűkösség elméletében, de önálló kiemelése is indokolt. Az ellenérvek szerint viszont a piac – ha békén hagyják – képes minden igény kielégítésére, az állami előírások pedig egyfelől szükségszerűen tökéletlenek, betartatásuk nehéz, ráadásul olyan korlátot képeznek, amelyek éppen az elérni kívánt céljukat, a közönség valós igényeinek kielégítését nehezítik meg.

⁴⁶ FELDMAN, DAVID: *Civil liberties and human rights in England and Wales*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2002. 816-817. o.

Az érv egyik továbbgondolt változata szerint a modern elektronikus sajtó voltaképpen korunk „közösségi fóruma”, ha úgy tetszik, a görög *agóra* mai megfelelője, eszerint egyik fő feladata, hogy a közösség ügyeinek eldöntéséhez szükséges tájékoztatást, információkat adjon, a közügyek megvitatásának terepe legyen, és egyébként is, más módokon is hasznára legyen a közösségnek (nem pusztán a szórakoztatás útján, hanem például a kultúra megismertetése, terjesztése által is).⁴⁷ Erre ugyanaz érkezik válaszként, mint az előbbieken: ha az Állam paternalista eszközökkel előírja, hogy mi szerepeljen a műsorfolyamban, azzal nem ér el semmit, ha mégis, a hatás inkább szándékaival ellentétes lesz, a műsorszolgáltatók ugyanis nem képesek eleget tenni közfeladataiknak, ha folytonos jogi szankciók réme lebeg a fejük felett. Akadnak olyanok is, akik eleve tagadják, hogy a sajtónak lenne bármiféle közösségi feladata: számukra az csupán egy üzleti vállalkozás, ugyanolyan szabad tevékenység, mint bármelyik másik, a televízió pedig éppolyan áru, mint egy kenyérpírtó, csak éppén képek vannak benne.⁴⁸

A legeredetibb elmélet, akárcsak a szólásszabadság igazolásainak körében, ezúttal is Lee Bollingeré. Elméletét első ízben több mint harminc évvel ezelőtt írt cikkében fejtette ki,⁴⁹ későbbi könyvében újból megerősítette azt.⁵⁰ Bollinger szerint az írott és elektronikus sajtó eltérő szabályozása eredendően történelmi okokra vezethető vissza. Az írott sajtóra nézve, a XVIII. századtól kezdve teljes természetességgel alkalmazták a szólásszabadság elve által diktált szabályozatlanság követelményét, míg az újságokhoz képest jóval újabb keletű médiumok, a rádió és a televízió esetében – már csak fizikai tulajdonságaik miatt is – már az volt a természetes, hogy állami szabályozás alá esnek. Így alakult ki a kettős szabályozási rendszer a sajtóban: egymás mellett létezett a szabályozatlan írott sajtó és a hozzá képest szigorúan szabályozott elektronikus sajtó (bár ez a szigorúság Bollinger hazájában, az Egyesült Államokban jóval kevésbé érvényesül, mint Európában, de a különbség azért ott is kivehető). Sőt, nem csupán egymás mellett léteztek, hanem egymást kiegészítve működtek, és – a szerző szerint – működnek mind a mai napig. A televízió és a rádió szabályozottságából eredő problémákat a szabályozatlan írott sajtó billenti helyre, és megfordítva. Az állami szabályozás és a teljes szabályozatlanság (amely a magántermészetű, gazdasági alapú korlátok kialakulásának lehetőségét teremti meg) egyaránt lehet veszedelmes: az eltérő elvek alkalmazása az eltérő médiumok jogi szabályozásában ellenben létrehozza a kívánatos egyensúlyt, és képes megvalósítani a közösség számára létfontosságú, megfelelő tájékoztatást. Az eredendően történelmi okokra visszavezethető, eltérő szabályozást kívánó elv tehát mai körülmények között is jól alkalmazható.

Az elmélettel szemben támasztható legkézenfekvőbb aggály szerint az nem teremt igazságos helyzetet az egyes médiumok között. Miért kellene egy televízióadó tulajdonosának megnyugodva hátradőlnie, tudván, hogy az ő műsorfolyamát ugyan jelentősen befolyásolja a médiatörvény, de ezt a beavatkozást kiegyensúlyozza az írott sajtó nagyobb szabadsága (hacsak nem nyugtatja meg a tény, hogy amennyiben munkatársai ügyesen végzik a dolgukat, a lehetséges nyeresége még így is jóval meghaladja az újságok által termelhető legmagasabb profitot)? Önmagában az eltérő szabályozási elvek alkalmazása (például, hogy a kiegyensúlyozottságot, objektivitást kizárólag az elektronikus sajtóban követeljük meg) még

⁴⁷ LOGAN, CHARLES W.: Getting beyond scarcity: a new paradigm for assessing the constitutionality of broadcast regulation. *California Law Review*, December 1997. 1687. o.

⁴⁸ Mark Fowler-nek, a Federal Communications Commission egykori igazgatójának elhíresült hasonlata, elméletben kifejtve ld. BRENNER, DANIEL L. – FOWLER, MARK S.: A marketplace approach to broadcast regulation. *Texas Law Review*, 1981. 207. o.

⁴⁹ BOLLINGER, LEE C.: Freedom of the press and public access: toward a theory of partial regulation of the mass media. *Michigan Law Review*, 1976. 1. o.

⁵⁰ BOLLINGER, LEE C.: *Images of a free press*. Chicago: University of Chicago Press, 1991.

nem feltétlenül teremti meg a tájékoztatás kívánatos egyensúlyát és a közösségi érdekeknek való megfelelést.

Az egész fent vizsgált problémakör meghaladottá válna, ha egységesítenénk az írott és az elektronikus sajtó szabályozására alkalmazandó elveket. Ez két irányban történhet: megszüntethetjük a televízió és a rádió szigorú tartalomszabályozását, illetve előírhatunk hasonló kötelezettségeket az írott sajtó részére is. Az első változat európai szemmel felvállalhatatlannak tetszik. Bár a technikai fejlődés által nyújtott új és új lehetőségekkel az elektronikus sajtóban megvalósuló állami szabályozás területe egyre szűkül, még mindig igen messze vagyunk a teljes liberalizációtól – és erre jó okaink vannak, amelyekről e fejezetben bőven lesz szó. Összefoglalóan elmondható, hogy bár az amerikai és az európai felfogás tekintetében nincs ugyan különbség a sajtó társadalmi szerepének megítélésében, de e szerep betöltéséhez szükséges eszközöket a két felfogás homlokegyenest másként ítéli meg. Európai szemmel nézve a belátható jövőben elképzelhetetlen lesz az Állam teljes kivonulása a sajtószabályozás területéről – egész egyszerűen azért, mert a sajtó feladata túlságosan fontos ahhoz, hogy teljes egészében a magánszférára lehessen bízni végrehajtását.

A másik lehetséges megoldás – az írott sajtó erőteljesebb szabályozása – pedig azért tetszik lehetetlennek, mert a jelenlegi társadalmi berendezkedésben egy kiemelkedően fontos alapjogot érintő, ekkora horderejű, elvi szintű változás – amely ráadásul éppen a közvélemény-formáló sajtó ellenében történne, amely minden lehetséges eszközt bevetne saját védelmében – nem lenne elfogadható, és rengeteg gyakorlati problémát is felvetne. Az írott sajtó számára azonban elő lehet írni *bizonyos*, a tartalomra is kiható kötelezettségek teljesítését, például a helyreigazítás vagy a válaszadás jogának eltűrését. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy nem szabad úgy tennünk, mintha az írott sajtó, például Magyarországon minden (általános érvényű) tartalomszabályozástól mentesen működne: a *Sajtótörvény* 2. § (1) bekezdése például kötelezően előírja a sajtó számára a hiteles, pontos és gyors tájékoztatás feladatát, illetve kifejezetten megadja a polgárok számára a tájékozódás jogát (zárójelben teszem hozzá, mert nyilvánvalóan a véletlen műve, de a törvénytövege azon kitétele, mely a sajtó feladatának teljesítését „a hírközlés más eszközeivel összhangban” írja elő, mintha Bollinger elméletét támasztaná alá...). Más kérdés, hogy a törvényi előírás megsértése esetére semmiféle szankció nem áll rendelkezésre, de attól még a szabály, az szabály...

Az írott és az elektronikus sajtó szabályozásának eltérésének alátámasztására számos érvet lehet felhozni. Talán kiderült a fentiekből, hogy önmagában ezek egyike sem elegendő arra, hogy a kérdésre megnyugtató választ adjon, de mindegyik hordozza az igazság egy szeletét. Az érvek összessége együttesen azonban elegendő súlyú ahhoz, hogy magyarázatot adjon az eltérésre.

5. KIÉ A SAJTÓSZABADSÁG?

Ahogy a szólásszabadsággal kapcsolatban is történt, ezúttal is indokolt a kérdésfelvetés: egyáltalán, kinek a joga a sajtószabadság? Milyen – időnként szembenálló – érdekekre kell tekintettel lennünk a jogi szabályozás megalkotásánál, esetleges módosításánál?

A szólásszabadság igazolásain végigtekintve a sajtószabadság fogalmán belül is élesen megkülönböztethetjük egymástól a közlők és a befogadók érdekeit. A szabadság individualista felfogása alapján a jog kizárólag a sajtóban szereplők szabad közlésre irányuló érdekét védi, de az összes többi elmélet figyelembe veszi, sőt inkább előtérbe helyezi a befogadók érdekeit. A sajtó társadalmi szerepére vonatkozó legtöbb felfogás hangsúlyozza annak kiemelkedő szerepét a közérdek előmozdításában, a tájékoztatás megvalósítása útján. A

sajtószabadság ennek értelmében elsősorban a sajtó *joga*, de a sajtót olyan *kötelezettségek* terhelik, amelyek alapján közfeladata ellátása kikényszeríthető.

A kérdés ezzel korántsem talált válaszra. Ki áll a *sajtó* mögött? Logikus volna, ha a sajtószabadság jogosultjaként a sajtó tulajdonosait neveznénk meg. Ők ugyanis tulajdonjoguk alapján rendelkeznek döntési jogosultsággal vállalkozásuk ügyeiben, alkalmazhatnak és távolíthatnak el újságírókat, szerkesztőket, szabadon meghatározhatják egy lap politikai irányultságát, egy televízióadó által képviselt kulturális szintet. Mégis, ha a sajtószabadságról beszélünk, elsőként általában nem a tulajdonos – aki általában nem is közismert személy, vagy éppen arctalan gazdasági társaságok együttese – az, aki elsőként jut eszünkbe, ha a jogosultat keressük. A szabadságért folytatott küzdelem élharcosai mindig is az újságírók és a szerkesztők voltak (abban a korban, amikor a szerkesztő és a tulajdonos személye még nem vált szét, a szabadságot mindig az *előbbi minőséget megillető* szabadságra hivatkozva követelték), ahogyan a sajtóval szemben folytatott perekben ma is az újságírók és a szerkesztők szerepelnek a bírósági eljárásokban. A sajtóban az újságírók, műsorvezetők közölnek velünk információkat, ők azok, akik a sajtószabadság által biztosított lehetőséget megragadva, hangjukat hallatják, míg a tulajdonos jellemzően néma marad. Az általános vélekedés szerint a sajtószabadság több annál, mintsem hogy egy jövedelmező üzleti tevékenység folytatását biztosítsa.⁵¹ Szabad sajtó nem létezhet független, önérdektől mentes, a közösség javát, az újságírói hivatás vezérelveit tiszteletben tartó szerkesztői döntések nélkül.⁵² Hilaire Belloc, angol-francia író beszámol arról, hogy akadtak korok, amelyekben a tulajdonos és a szerkesztő érdekeinek ütközése a gyakorlatban szinte kizárt volt. Angliában a XIX. század végén a tulajdonos örült, hogy vállalkozása szép jövedelmet hoz, a politikai és kulturális kérdések felőli döntést pedig teljes egészében rábízta a szerkesztőre. Ez a hallgatóságos megállapodás – bár nem biztosított a szerkesztőnek korlátlan szabadságot – kiválóan működött a gyakorlatban. Belloc – a finom angol iróniát nem nélkülöző szavai szerint – az újságok szerkesztői finom *gentleman*-ek voltak, akik esténként otthonukon kívül vacsoráztak, míg a tulajdonosok olyan főrendek, akik azonnal kissé idegesek lettek, ha egy *gentleman*-nel találkoztak. A XX. század elejére azonban a szerkesztő a tulajdonos szócsövévé vált, megszűnt független tekintély lenni, könnyen kicserélhető és gyorsan le is cserélt személyek követték egymást a szerkesztői székekben.⁵³

Egyenes következménye mindennek, hogy a sajtószabadság jogát az újságírókra és a szerkesztőkre is kiterjesszük. De mi történik akkor, ha az ő szabadságuk ütközik a tulajdonos szabadságával? Hogyan lehetne biztosítani a szerkesztő függetlenségét a tulajdonos befolyásától? Egyáltalán, mennyire lenne mindez kívánatos? A sajtóra vonatkozó joganyag mélyen hallgat ezekről a kérdésekről. Bár több bírósági ítélet is hangsúlyozta a szerkesztői szabadság fontosságát,⁵⁴ az soha nem a tulajdonossal, hanem csak a külső beavatkozásokkal szemben került meghatározásra. Egyetlen ismert amerikai ítélet szól arról, hogy a megszerzett (bizalmas) információ a sajtó tulajdonosát illeti, ezért ha az újságíró azt megjelenés előtt más számára is hozzáférhetővé teszi, akár lopás miatt elítélhető.⁵⁵ Nem esik szó továbbá a szerkesztő és az újságíró kapcsolatáról sem. Az általános munkajogi szabályok természetesen vonatkoznak a sajtóban dolgozókra is, de különös védelmet ezen felül nem élveznek.

Angliában az 1977-es, az írott sajtó működését vizsgáló bizottság (Royal Commission on the Press) felvetette a szerkesztői függetlenség garanciáinak kérdését, és megfogalmazott olyan elveket, amelyek egy leendő jogi szabályozás alapjául szolgálhatnak. A szerkesztők alapvető

⁵¹ GIBBONS, THOMAS: Freedom of the press: ownership and editorial values. *Public Law*, 1992. 279. o.

⁵² BEZANSON, RANDALL P.: The developing law of editorial judgment. *Nebraska Law Review*, 1999. 754. o.

⁵³ BELLOC, HILAIRE: *The free press*. London: George Allen & Unwin Ltd., 1918. 55-56. o.

⁵⁴ Ld. pl. az USA Legfelső Bíróságának *Miami Herald v. Tornillo*-ítéletét, 418 US 241 (1974).

⁵⁵ *Carpenter v. United States* 484 US 19 (1987).

jogaként határozta meg például azt, hogy joguk legyen visszautasítani bármely, „felülről” érkező anyag közlését, a lap tartalmát szabadon határozhassák meg, a költségvetésben rendelkezésre álló összegek felhasználásáról megkötésektől mentesen dönthessenek, elutasíthatnak bármely, a szerkesztési politikára vonatkozó tanácsot stb.

A szerkesztők és az újságírók tulajdonossal szembeni szabadsága mindenesetre csak a közérdekre tekintettel értelmezhető. Ahogyan Nagy Lajos írta: „Az írói szabadság ügye valószínűleg nem állítható a közérdek fölé. Csakhogy az írói szabadság maga is közérdek.”⁵⁶

Talán helyesebb lenne a sajtószabadságot nem egyéni jogként, hanem a sajtót, mint intézményt megillető jogosultságként értelmezni. Az intézmény speciális védelmét a közérdeke indokolja, és csak addig tart, amíg a sajtó valóban eleget is tesz a rá rótt feladatnak.

A közérdek ilyen erőteljes elismerésével óhatatlanul felmerül a kérdés, tekinthető-e a közönség a sajtószabadság jogosultjának?

A közérdek tiszteletben tartásának kötelezettsége, a közösség érdekének a sajtó korlátjaként történő elismerése még nem jelent a közösség bármely tagja által gyakorolható jogosultságot.⁵⁷ Bár egy amerikai legfelső bírósági ítélet említést tesz a „nézők és hallgatók” jogáról, amely erősebb, mint a műsorszolgáltatóké,⁵⁸ ez a jog aligha lehet a sajtószabadság, legfeljebb a tájékozódás joga. A sajtószabadság tehát továbbra is a sajtóé, azzal a megszorítással, hogy gyakorlása a közösség érdekében korlátozott. Ez a megfogalmazás félrevezető: a közérdek elismerése valójában nem a sajtószabadság korlátozását jelenti, ellenkezőleg, éppen annak lényegét ragadja meg.

A sajtó persze mindig egy kicsit feszülten reagál arra, ha mozgásterét a közérdekre hivatkozással próbálják szűkíteni, és bármely, lehetségesen ezt eredményező felvetést őszinte felháborodással utasít el, azonnali riadóláncot szervezve a szabadság és a demokrácia megmentése érdekében. A sajtó bármely civil kontrollt (például a magyar közszolgálati médiakuratóriumokban) durva beavatkozásnak ítél meg, és lehetőség szerint a külvilág teljes kizárásával kívánna végezni munkáját – természetesen mindenkor a közérdek nevében, mondván, csakis a korlátozásmentes sajtó lehet képes megfelelően ellátni a feladatát.⁵⁹

Így vagy úgy tehát, de a közösség, ha nem is jogosultja, de mindenképpen meghatározó része annak a bonyolult viszonyrendszernek, amely együttesen teszi ki a sajtószabadság alapjogának teljes tartalmát. Hitelesen csengenek a felháborodott szavak egy régi újságíró, Móra Ferenc tollából:

„Aztán mit beszélnek az én szabadságomról? Hát *enyém* az a szabadság, amivel rendelkezem? Nekem csak egy szabadságom van: az, hogy szabad vesződnöm, kínlódnom, küzdenem, veszélybe rohannom, magam összetöretnem – a mások szabadságáért.”⁶⁰

6. A SAJTÓ SZABÁLYOZÁSA

Az írott és elektronikus sajtó szabályozása rendkívül összetett kérdéseket vet fel. A sajtószabadság határainak megvonásánál azonban csak a szabályozás azon pontjait vizsgálom, amelyek a sajtó által közzétett *tartalomra* közvetlenül kihatnak. Így e munkában a média

⁵⁶ NAGY LAJOS: Az írói szabadság. In UŐ: *Válogatott karcolatok*. Budapest, 1957. 678-679. o.

⁵⁷ BAKER, (1989) i. m. [20. jegyzet] 251-253. o.

⁵⁸ *Red Lion Broadcasting v. FCC* 395 US 367 (1969).

⁵⁹ SIPOS BALÁZS: A tradíció szerepe a globalizálódás korának magyar sajtójában. In BAYER JÓZSEF – BAJOMI-LÁZÁR PÉTER (szerk.): *Globalizáció, média, politika*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 2005. 161-162. o.

⁶⁰ MÓRA FERENC: Monológ. In UŐ: *Memento*. Budapest, 1967. 410-412. o. – kiemelések az eredetiben.

infrastruktúrájának és piacának szabályozása csak elvétve kerül megemlítésre – bár kétségtelenül akadnak bizonyos, a tartalomra is kiható következményei.

A sajtó- és médiajog nem képez önálló jogágot, a sajtószabadság terjedelmének meghatározásakor több jogterület normáit együttesen kell vizsgálnunk ahhoz, hogy arról képet alkothassunk. A sajtószabályozás alapvetően közigazgatási jogi normáin felül a szabadság terjedelmét meghatározó egyes kérdéseket a polgári jog és a büntetőjog rendezi.

A sajtószabályozás vizsgálatakor is az alkotmányos rendelkezésekből kell kiindulnunk, amelyek bizonyos, elvi kiindulópontokat adnak meg. A magyar *Alkotmány* 61. §-ában a sajtószabadságról is rendelkezik, és meghatározza, hogy a sajtószabadságról szóló külön törvény, valamint a médiatörvény csak kétharmados parlamenti többséggel fogadhatók el. A sajtó szabályozásában jelentős a – formálisan a törvényekkel egy szinten elhelyezkedő – nemzetközi szerződések szerepe, illetve rendelkezésre áll Európai Unió keretszabályozás is, a *Televíziózás Határok Nélkül EK-irányelv* formájában. A nemzeti sajtó- és médiatörvények szintje alatt – Magyarországon például rendeletekben – is található lényeges kérdéseket érintő szabályozás, és kiemelendő az egyes médiahatóságok szabályozó szerepe, amelyek – hol szűkebb, hol szélesebb körű felhatalmazottsággal – pontosíthatják, értelmezhetik, kiegészíthetik a médiatörvények általános szabályait. A médiahatóságok feladatai rendkívül összetettek: ők döntenek a frekvenciák elosztásáról, azaz működtetik az engedélyezési rendszert, ellenőrzik, betartatják és bizonyos mértékben előírják a tartalmi korlátokat, e feladatokhoz kapcsolódóan szankcionálási jogkörrel rendelkeznek, befolyásolják az adott állam médiapolitikáját, törvényjavaslatokat készítenek elő.

A médiatudományokkal foglalkozó kutatók (a kommunikáció, szociológia, politológia, esztétika, etika területén) a nemzeti sajtót, médiát vizsgálva különböző modelleket vázoltak fel. A Vasfüggöny leomlása előtt szokásosan megkülönböztették a *libertáriánus*, a *társadalmi felelősséget* hangsúlyozó, illetve az *autoriter* (utóbbi a XX. század második felében már csak a kommunista országokban követett) felfogásokat. Az egyik legújabb szakmunka szerzőpárosa empirikus kutatások után különbséget tesz a „mediterrán, avagy polarizált pluralista”, az „észak/közép-európai, avagy demokratikus korporatista” és az „észak-atlanti avagy liberális” modellek között.⁶¹ A jogi szabályozás különbségeinek vizsgálatakor talán érdemes a legegyszerűbb megkülönböztetést alkalmazni: ennek alapján éles különbség figyelhető meg a sajtó európai és Egyesült Államok-béli szabályozásában. Előbbi a tartalomszabályozás szigorú eszközeivel él, és precíz követelményeket határoz meg, amelyek kétségtelenül szűkítik a sajtó mozgásterét. Mindennek azonban alapos oka van: a korlátozás a sajtó közösségi funkciójának elismerésével magyarázható. Ezzel szemben az amerikai felfogásban az állami beavatkozás – szinte – megengedhetetlen, a sajtó tartalmi korlátozása csak a legszükségesebb esetben (bizonyos reklámkorlátozások, illetve a gyermekvédelmet célzó rendelkezések útján) képzelhető el.

Az írott sajtóra vonatkozó, kifejezett „sajtótörvény” nem minden jogrendszerben található meg. Ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy ott, ahol van ilyen törvény, szigorúbban korlátoznák az írott sajtót. A lapokra, folyóiratokra természetesen ugyanúgy vonatkoznak a szólásszabadság általános korlátai (a személyiségvédelmi szabályok, a gyűlölködő kifejezések tilalma, reklámkorlátozások stb.), mint bárki másra, illetőleg a sajtótörvények önmagukban nem feltétlenül tartalmazznak ezeken felüli újabb, tartalmi jellegű megkötéseket.

Médiatörvények (a rádiózást és a televíziózást szabályozó törvények közhasználatú megnevezését alkalmazva) mindenhol léteznek. A sugárzás technikailag eltérő, lehetséges

⁶¹ HALLIN, DANIEL C. – MANCINI, PAOLO: *Comparing media systems*. Cambridge University Press, 2004.

módozatai esetében e jogszabályok eltérően rendelkeznek a tartalomra vonatkozó kötelezettségekről, ehhez képest más előírások vonatkoznak a földi sugárzású, országos adókra, mint a helyiekre, más a kábelen, műholdon, vagy digitális formában terjesztett műsorfolyamokra. Mindenhol megkülönböztetésre kerülnek a közszolgálati adók, amelyek a piaci verseny különös szereplőivé váltak, hiszen állami támogatásban részesülnek, ennek ellentételezéseképpen azonban jelentős többletfeladatokkal rendelkeznek.

Az Állam kötelessége szabályozni a médiapiac működését. E kötelezettség mértéke felőli vitákról később szólok, azonban előzetesen megállapítható, hogy – az álláspontok közös nevezőjeként – *a média-infrastruktúra állami szabályozása* minden nézet képviselője által elvárt minimum. Az Állam rendelkezik a frekvenciák szétosztásáról, de a vételt lehetővé tevő újabb technikai megoldásokkal összefüggésben már egyre kevesebb infrastruktúra-szabályozási feladata marad – legfeljebb a kábel-fektetés és a műholdvevők felhelyezésének feltételeit határozhatja meg, de azt már nem, hogy azokon keresztül milyen műsorok, illetve csatornák válnak elérhetővé – legfeljebb kötelezővé teheti bizonyos csatornák továbbítását. A strasbourgi Bíróság az *Informationsverein Lentia v. Ausztria* ügyben⁶² még nem zárta ki annak elvi lehetőségét, hogy a sajtószabadság az elektronikus sajtó állami monopóliuma mellett is megvalósulhat, amennyiben az állami műsorszolgáltató biztosítja a megfelelő lehetőséget az egyes vélemények bemutatására. Az ítélet azonban figyelmeztet, hogy a monopolhelyzetben lévő állami műsorszolgáltatónak nagyon szigorú garanciákat kell biztosítania, hogy a pluralizmus, a sokszínűség és a kiegyensúlyozottság érvényesüljön. Az osztrák állami adó ezeknek nem tett eleget, így a monopolizált piac léte önmagában megsértette az Egyezményt.⁶³ Ma már az állami monopólium aligha merülhetne fel elfogadható alternatívaként. A közösségi tulajdonú adók egyeduralmából visszavonhatatlanul a magántulajdonú műsorszolgáltatók dominanciájának időszakába léptünk.⁶⁴

Az *internet* szabályozása egyelőre tisztázatlan kérdés. Az internet egészét nem lehet, de nem is kívánatos beszorítani a „sajtó” fogalma alá, bár kétségtelenül beazonosíthatók olyan internetes tartalmak, amelyek „sajtó módjára” viselkednek. A világhálót szabályozó, átfogó egyezmények vagy nemzeti törvények nem készültek, csupán egy-egy részletkérdést próbáltak meg itt-ott a közelmúltban szabályozni, váltakozó eredménnyel.⁶⁵

A sajtó szabályozásában folyamatos *liberalizáció* figyelhető meg. Igaz ez a piaci és infrastrukturális szabályozásra is, lazulnak a versenykorlátozó, kartell- és monopólium-ellenes szabályok éppúgy, mint a tartalomra közvetlenül is kiható rendelkezések. Lassú *monopolizálódás* figyelhető meg, dacára a sajtótulajdonlást korlátozó, bár egyre lazuló szabályoknak, a nemzetközi médiapiac egyre inkább maroknyi óriáscég befolyása alá kerül.⁶⁶ Csökken a reklámkorlátozások terjedelme, a piaci szereplők számának növekedésével pedig a nem közszolgálati adók közszolgálati kötelezettségeinek mértéke. Ennek ellenére az európai államok mindegyikében megfigyelhető a világos elkötelezettség a sajtó tartalomszabályozásának jövőbeni fenntartására, a közszolgálati adók súlyának megőrzésére,

⁶² Case no. 36/1992/381/455-459. 1993. november 24-i ítélet.

⁶³ Ezt megerősítette a *Radio ABC v. Ausztria* döntés is (Case no. 109/1996/728/925), 1997. október 20-i ítélet.

⁶⁴ CRAUFURD SMITH, RACHAEL: *Broadcasting law and fundamental rights*. Oxford: Clarendon Press, 1997. 107-147. o.

⁶⁵ A fejezet végén esik majd szó az internet által felvetett kérdésekről.

⁶⁶ Ld. pl. BAGDIKIAN, BEN H.: *The new media monopoly*. Boston: Beacon Press, 2004.; MCCHESENEY, ROBERT W.: *Rich media, poor democracy – communication politics in dubious times*. New York: The New Press, 2000.

mert a technikai fejlődés dacára megmaradt az eltökéltség az irányban, hogy a sajtót valamiképp rákényszerítsék közérdekű feladatainak ellátására. A múlt történései nem táplálták kellő erővel azt a hitet, hogy a tartalmi kérdéseket tekintve szabályozatlan sajtó önmagától, jószántából esetleg a piaci verseny által kényszerítve eleget tenne azoknak.

A sajtószabályozás vizsgálatakor nem hagyható figyelmen kívül az oly sokszor emlegetett *globalizáció* folyamata. A sajtó nem áll meg az országhatároknál, a sajtópiac mára az egész világot magába foglalja. A játékfilmek, televíziós műsorok, zeneművek a nyelvi akadályok által csak némileg korlátozva terjednek. Ebben a versenyben természetesen előnyt élvez az az állam, amelynek saját belső piaca eléggé nagy ahhoz, hogy a meglehetősen költséges gyártás ára sokszorosán megtérüljön. Ezután egyenes út vezet a világpiac meghódítása felé, amelynek első számú szereplője, vitathatatlan ura ma az Egyesült Államok. A világpiac egységesülését különböző nemzetközi egyezmények, elsősorban az *Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény* (GATT) és az *Általános Megállapodás a Szolgáltatások Nemzetközi Kereskedelmére* (GATS), illetve szervezetek, mint a *Kereskedelmi Világszervezet* (WTO) biztosítják. Az USA óriási piaci fölényét az egyes államok, illetve államszerveződések saját eszközeikkel próbálják meg gátolni, mert akármekkora is legyen az elkötelezettségük a szabad gazdasági verseny mellett, a média kapcsán korán ráébredtek arra, hogy a médiapiac teljes felszabadítása könnyedén saját kulturális önképük megingásához, nemzeti sajátosságaik gyengüléséhez vezethet. Egy másik oldalról, a nemzeti kultúra védelme felől közelítve – függetlenül a sajtó társadalmi szerepének hangsúlyozásától – is tudatosult tehát, hogy a média, és vele szoros összefüggésben a filmgyártás és a zeneipar nem kizárólag üzlet, hanem olyan kulturális termékeket foglal magában, amelyek bizonyos védelmet érdemelnek.

Tökéletesen megfogalmazódik ez a kettősség a 2003-as új brit médiatörvényben (*Communications Act 2003*), amelyik 3. szakaszában a médiahatóság feladatává teszi a „polgár” [citizen] és a „fogyasztó” [consumer] érdekeinek egyidejű képviselését. E felfogásban az egyes ember éppúgy *öntudatos állampolgár*, mint *javakat vásárló üzleti partner*. A kettő – a törvény által célzott ideális esetben – egyensúlyban áll egymással, a sajtónak pedig a bármely oldalról felmerülő igényeket egyaránt ki kell elégítenie: a fogyasztó érdeke, hogy sokféle, kötöttségektől mentes, szórakoztató műsor, illetve vásárlási ajánlat (reklám) közül választhasson – itt tehát az Államnak a háttérbe kell vonulnia –, míg a polgárnak a szórakozáson és az anyagi javak megszerzésén túl egyéb igényei, talán megkockáztatható, kötelezettségei is vannak: a tájékozódás a köz ügyeiben, az időről-időre a megkérdezésével történő döntéshozatalban való aktív és átgondolt részvétel, önmaga folyamatos képzése, saját kultúrájának megőrzése. Nos, az ideális eset talán csak a társadalom kisebb részét tekintve valósul meg, a sajtónak nem szabad kizárólag a többség elvárásaihoz alkalmazkodnia: bár ez a lépés kétségtelenül nagyobb anyagi haszonnal kecsegtetne, a törvények e tekintetben áttörhetetlen gátat emelnek.

6. 1. Magyarország

Magyarországon igen nehéz a sajtó szabályozásáról a politikai szempontokat kizárva, pusztán a sajtószabadság helyesnek gondolt mértéke és határai felől közelítve értekezni. Igaz ugyan, hogy a viták többsége az állami beavatkozáson alapuló médiapolitika és a piaci szabadságon alapuló, a kívánt sokszínűséget és kiegyensúlyozottságot a szabályozatlanság útján elérni kívánó felfogások között zajlik, de a jogi köntösbe bújtatott érvrendszerek mögött könnyűszerrel felfedezhetőek a háttérben meghúzódó politikai, illetve anyagi érdekek. Ha pedig a sajtót pusztán valamely egyéni vagy csoportérdek eszközévé alacsonyítjuk le, akkor egyenes út vezet odáig, hogy a közösség, tehát a teljes társadalom érdeke háttérbe szorul, formális érvként ugyan folyamatosan hangoztatásra kerül, de valódi lépések elérésére, az általa diktált igények érvényesítésére nem történnek. A viták – ha kivételesen mégis

elsősorban szakmai síkon folynak – a kiinduló premisszákat eltérése miatt is feloldhatatlanok: ha a sajtót elsősorban piaci szereplőnek, üzleti vállalkozásnak, a profit elérése eszközeként tekintjük, akkor a közösségi érdekeket hangsúlyozó szavak lepattannak az értetlenség faláról. A jogi szabályozás azonban Európában sehol nem követi ezt a felfogást. Így a sajtó tartalma Magyarországon is jelentős mértékben szabályozott (ha úgy tetszik, korlátozott), de a jogszabályi korlátok gyakorlati eredménye már megkérdőjelezhető. A jogilag meghatározott rendszer működtetése a homlokegyenest más nézőpontot vallók és eltérő érdekekkel bírók közös feladata, a mindennapokban jelentős mértékben átszöve a politika által, és a közös alapokról történt megegyezés hiányában a működés a szabadság beköszönte, 1989 óta állandósultan súlyos hiányosságoktól szenved.

Legyen kiindulópontunk ezúttal is az *Alkotmány* 61. §-a, amely (2) bekezdésében lakonikus tömörséggel rendelkezik a sajtó szabadságáról. Ez a rövidke mondat, a szabadságjog pusztán biztosítása bőségesen eleget tesz egy alkotmányi rendelkezéstől „megkövetelhető” tartalmi elvárásoknak. A véleménynyilvánítás és a sajtó szabadságát deklaráló két alkotmányi bekezdés mellé társuló másik kettő (61. § (3)-(4) bekezdés) tartalmilag nem tesz hozzá a jogokhoz, nem határozza meg gyakorlásának lehetséges korlátait, hanem a kétharmados szabályozási tárgyköröket sorolja fel, amelyekre vonatkozó törvények csak kétharmados parlamenti többséggel fogadhatók el. A rendszerváltozás után az akkori kormányoldal és az ellenzék között kötött megállapodás azt célozta, hogy – feltéve, hogy egyik oldal sem szerez kétharmados többséget az Országgyűlésben – a felsorolt témákat érintő törvénykezési folyamatban kompromisszumkényszer érvényesüljön, az így megszületett szabályozás pedig megfelelően stabil maradjon.

Az *Alkotmány* értelmében csak minősített többséggel lehet rendelkezni a közérdekű adatok nyilvánosságáról, illetve a sajtószabadságról, a közszolgálati médiumok felügyeletéről, vezetőinek kinevezéséről, a kereskedelmi médiumok engedélyezéséről, valamint a tájékoztatási monopóliumok kialakulásának megakadályozásáról szóló törvények elfogadásáról.

A 61. § (3)-(4) bekezdésének áttekintésekor felmerül a kérdés, vajon mi tartozik pontosan a kétharmados szabályozási tárgykörökbe. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint

„...a 61. § (3) bekezdése szerint a sajtószabadságról szóló törvényt minősített többséggel kell megalkotni. A (4) bekezdés azonban meghatároz négy tárgyat a tömegkommunikáció köréből, amelyhez szintén kétharmados törvényt követel meg. [...] Ha az illető alapjogok szabályozásának a törvényhozásra tartozó része a maga összességében kétharmados törvény tárgya lenne, nem volna értelme az említett résztémák minősített szintre emelésének. Például a sajtószabadság nemcsak a nyomtatott sajtóra vonatkozik, hanem a rádióra és televízióra is. Nem lehet vitás, hogy a szervezeti garanciák is azok közé a »lényeges garanciák« közé tartoznak, amelyeket törvényben (legalább egyszerű többségű törvényben) kell szabályozni az egész sajtóra nézve, de ezekből csak a (4) bekezdésben említettek tartoznak kötelezően kétharmados törvényre. [...] Az Alkotmány szövegéből és szerkezetéből tehát nem következik, hogy csakis kétharmados törvénnyel lehetne rendelkezni azon alapjogok minden vonatkozásáról, amelyekről szóló törvényhez az Alkotmány minősített többséget ír elő.”⁶⁷

A jogalkotó tehát jócskán „túteljesítette” az *Alkotmány* elvárásait, és jóval szélesebb körben döntött a kétharmados szabályozás mellett. Erre természetesen lehetősége volt, illetve ezt követelték meg a témák érzékenységeire való tekintettel a megkötött politikai alkuk is. Az *I/1999. (II. 24.) AB határozat* ugyanakkor egyértelművé teszi, hogy az alkotmányi előírások

⁶⁷ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, B) II./2. pont.

alján kétharmados többséggel elfogadott törvények módosítása, illetve hatályon kívül helyezése is csak minősített többséggel lehetséges.⁶⁸

A „bebetonozott” témákat áttekintve *kirajzolódik előttünk a magyar médiarendszer kontúrja*. Megfelelő kiindulópont a rendszer alapjainak meghatározásához az Alkotmánybíróság 37/1992. (VI. 10.) számú, a médiaszabályozás kérdésével foglalkozó alaphatározata, mely jóval a *Médiatörvény* elfogadása (1995 vége) előtti időpontra datálódik. A határozat nem köti az elektronikus sajtó szabadságának biztosítását egy adott szervezeti vagy jogi megoldáshoz. A parlament szabad mérlegelés után dönthette tehát el, hogy melyik médiamodellt vezeti be Magyarországon. Az Alkotmánybíróság azonban leszögezte, hogy a megfelelő tájékoztatás és a vélemények széleskörű megjelenítése mindenképpen az újonnan létrejövő médiarendszer alappilléreit képezik.⁶⁹

A sajtó jogi szabályozásának vizsgálatokor két jogszabály emelendő ki: a sajtónak általános keretet adó, tehát az írott sajtóra is vonatkozó *Sajtótörvény* (1986. évi II. törvény), illetve a kizárólag a rádiókra és a televíziókra vonatkozó *Médiatörvény* (1996. évi I. törvény). Fontos szerephez jut még némely rendelet (például a *bűnügyi és igazságügyi tájékoztatásról szóló 10/1986. (IX. 1.) IM-BM együttes rendelet*), illetve az elektronikus sajtó szabályozására nézve általános elvi keretet megadni kívánó néhány alkotmánybírósági határozat (legfontosabbként a fent idézett 37/1992. (VI. 10.) *AB határozat*). A *Médiatörvény* értelmezésében kulcsszerep hárul az Országos Rádió- és Televízió Testületre (ORTT), amely szerv, média-felügyeleti feladata körében, határozatai által tölti be e szerepet. Az ORTT, határozatain keresztül megnyilvánuló „jogértelmezése” azonban az Alkotmánybíróság megállapítása szerint nem kötelező erejű, a kibocsátásukra vonatkozó jogszabályi felhatalmazás hiányában nem tekinthetők „normának”,⁷⁰ a bíróságok tehát minden további nélkül felülbírálhatják azokat. Az ORTT szankcionálási jogkörét – 2007. december 31-i hatállyal – az Alkotmánybíróság 46/2007. (VI. 27.) sz. határozata megsemmisítette, mert a speciális jogállású testület egyszerre szerepelhetett magánjogi jogalanyként a műsorszolgáltatóval megkötött műsorszolgáltatási szerződésben, és járhatott el közigazgatási hatóságként a *Médiatörvény* megsértése esetén. Az Alkotmánybíróság szerint e kettősség – a polgári jogi és közigazgatási jogi szankciórendszer eltérései, illetve az alkalmazásuk kiszámíthatatlansága miatt – sértette a jogbiztonság alkotmányos követelményét (*Alkotmány* 2. § (1) bekezdés).⁷¹ Említésre méltó, hogy a Legfelsőbb Bíróság kevéssel e döntés előtt maga is megvizsgálta a szóban forgó problematikát, de nem fedezett fel feloldhatatlan feszültséget az ORTT e sajátos jogállásában (*BH2007.21.*). A megsemmisítésből eredően, 2008. január 1-től egészen az új szabályozás megszületéséig kizárólag a bíróságok járhatnak el jogsértés esetén, ami azt eredményezi majd, hogy akár a jogsértéstől számított több év is eltelhet a végleges – és végrehajtható – határozatok meghozataláig.

A bírói gyakorlatnak szerepe egyébként nem elhanyagolható. Az ORTT határozataival szemben korábban is bírósághoz lehetett fordulni, az így megszülető – a testület döntéseit legtöbbször jóváhagyó – ítéletek pedig jelentősen hozzájárulnak a *Médiatörvény* rendelkezéseinek értelmezéséhez.

⁶⁸ A kétharmados médiaszabályozás problematikájáról ld. bővebben POLYÁK GÁBOR: Kétharmados jogalkotási tárgykörök a kereskedelmi televíziózásban. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/2.

⁶⁹ BITSKEY BOTOND: A médiatörvény az Alkotmánybíróság előtt. In CSEH GABRIELLA – ENYEDI NAGY MIHÁLY – SOLTÉNSZKY TIBOR (szerk.): *Médiakönyv 1999*. Budapest: Enamiké, 1999. 695-696. o.

⁷⁰ 2/2005. (II. 10.) *AB határozat*.

⁷¹ 46/2007. (VI. 27.) *AB határozat*, VI.

Az Alkotmány által említett „sajtószabadságról szóló törvény” ma ezen a címen nem létezik, ellenben az e szerepet betöltő *Sajtótörvény* általános keretet ad a teljes sajtó – ideértve tehát a televíziókat és a rádiókat is – szabályozásához. Preambulumában leszögezi, hogy „A Magyar Köztársaság Alkotmánya biztosítja a sajtószabadságot. Mindenkinek joga van a sajtó útján közölni nézeteit, alkotásait, amennyiben azok nem sértik a Magyar Köztársaság alkotmányos rendjét”, illetve 2. § (1) bekezdésében ezzel párhuzamosan általános tájékoztatói jogot hoz létre: „A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van arra, hogy tájékoztatást kapjon szűkebb környezetét, hazáját, a világot érintő kérdésekben.”

A világhálón megjelenő tartalmak nem esnek a törvény hatálya alá, a „sajtó” fogalma a törvény alapján „az időszaki lap, a rádiózásról és televíziózásról szóló törvény szerinti műsorszolgáltató és a hírügynökség” (20. § a) pont).

A *Sajtótörvény* – túl az általános kereteken – tartalmaz kifejezetten csak az írott sajtóra vonatkozó rendelkezéseket. A törvény szerint, a sajtószabadság alapvető tételeként a lapindítás teljesen szabad, engedélyhez nem, csupán bejelentéshez, illetve az ezt követő nyilvántartáshoz kötött tevékenység. A nyilvántartásba vétel akkor tagadható meg, ha a lap külsejével hivatalos lap látszatát kelti, már bejegyzett laphoz hasonló módon jelenik meg, illetve a fogyasztók megtévesztésére alkalmas. A törvény ugyan előírja, hogy a nyilvántartásba vételt akkor is meg kell tagadni, ha a lap bűncselekményt valósít meg, a közerkölcsöt vagy mások személyhez fűződő jogait sérti, mivel azonban a nyilvántartásba vétel szükségszerűen a lap első megjelenése előtt történik, ez a rendelkezés értelmezhetetlen.⁷² A törvény előírja azt is, hogy a lapban fel kell tüntetni a szerkesztésre és a kiadásra vonatkozó legfontosabb adatokat, illetve kötelezpéldányokat kell a külön kormányrendeletben megjelölt szervek rendelkezésére bocsátani.⁷³

A jogszabály viszonylag kevés tartalmi kérdésről szól: deklarálja a mindenkit megillető tájékoztatói jogot, illetve meghatározza a sajtó hiteles, pontos, gyors tájékoztatást és „a társadalmi jelenségek közötti összefüggések” megértésének elősegítését magába foglaló kötelezettségét.⁷⁴ „A sajtószabadság gyakorlása nem valósíthat meg bűncselekményt vagy bűncselekmény elkövetésére való felhívást, nem sértheti a közerkölcsöt, valamint nem járhat mások személyhez fűződő jogainak sérelmével.”⁷⁵

A *Sajtótörvény* meghatározza az újságíró fogalmát („a sajtónál hivatásszerűen tájékoztatói tevékenységet végző személy”), annak bizonyos jogait, illetve kötelezettségeit (bárkitől felvilágosítást kérhet, az információforrás nevét titokban tarthatja, a kapott információkat „kellő körültekintéssel, ellenőrzéssel és a valóságnak megfelelően köteles közzétételre előkészíteni”, a nyilatkozó személynek a közlésre szánt nyilatkozatot bemutatni, amennyiben a szerkesztő az újságíró által átadott anyag tartalmát jelentősen megváltoztatja – melyhez joga van –, az újságíró megtagadhatja a saját neve alatti megjelenéshez való hozzájárulást stb.⁷⁶).

A törvény ezen túl főként igazgatási jellegű szabályokat (a lap alapítójának meghatározása, jogai és kötelezettségei, a nyilvántartásba vételi eljárás, a kötelezpéldányokról való rendelkezés, az impresszum tartalmának meghatározása, a törvény megsértéséért felelős személyek köre) tartalmaz, a sajtó tartalmát érintő kérdésekről nem ejt szót.

Kérdés, hogy az Alkotmány által említett „sajtószabadságról szóló törvény” azonosítható-e a *Sajtótörvénnyel*. Kiss László alkotmánybíró egy AB határozathoz fűzött különvéleményében felveti ezt a kérdést. Álláspontja szerint alkotmányellenes minden olyan jogszabály, amely

⁷² 12-15. §, a felmerülő kérdésekről ld. SEREGÉLYESI JÁNOS: Az időszaki lap címe, a lapcím jelentősége és jogi védelme. In CSEH GABRIELLA – ENYEDI NAGY MIHÁLY – SOLTÉNSZKY TIBOR (szerk.): *Médiakönyv 1999*. Budapest: Enamiké, 1999.

⁷³ 16. §.

⁷⁴ 2. § (1) és (3) bekezdés.

⁷⁵ 3. § (1) bekezdés.

⁷⁶ 11. §.

egyszerű többségi döntéssel szabályoz olyan viszonyokat – korlátozza a sajtó szabadságát –, amelyeket csak a „sajtószabadságról szóló törvény” szabályozhatna, kétharmaddal. A konkrét ügyben vizsgált választási jog intézménye – illetve ennek megfelelően a ma is hatályos sajtó-helyreigazítási szabályok⁷⁷ – így formailag alkotmányellenesek. Az alkotmánybíró szerint „alkotmányos sajtótörvény”-re lenne szükség, benne minden, a sajtót érintő lényeges szabállyal.⁷⁸ Bár kétségtelen, hogy az 1986-os, toldozgatott-foldozgatott *Sajtótörvényt* lehet éles kritikával illetni, de ha elfogadnánk Kiss László véleményét, a számos, a sajtó szabadságát közvetlenül érintő rendelkezés „kétharmadra emelése” – a *Btk.*-béli rágalalmazás bűncselekményétől az igazságügyi tájékoztatásról szóló *10/1986. (IX. 1.) IM-BM együttes rendeletig* – súlyos problémákat okozna a jogrend működésében.

A *37/1992. (VI. 10.) AB határozat* tehát elviekben szabad kezét adott a törvényhozónak arra nézvést, milyen médiarendszert vezet be Magyarországon:

„A rádió és televízió szabadságának sajátos garanciái nincsenek eleve sem szervezési megoldáshoz, sem jogi formához kötve. A véleménynyilvánítási szabadságot a rádió és televízió esetében azonban jogilag részletesen szabályozott szervezeti megoldásokkal kell biztosítani. A szervezeti megoldások alkotmányosságát az minősíti, hogy elvileg képesek-e biztosítani a társadalomban meglévő vélemények teljes körű, kiegyensúlyozott arányú és valóságghű kifejezésre jutását, valamint a közérdeklődésre számot tartó eseményekről és tényekről való elfogulatlan tájékoztatást.”⁷⁹

Ezek alapján akár azt is gondolhatnánk, hogy az *Alkotmányban* szereplő „közszolgálati rádió, televízió és hírügynökség” felállításától el lehet tekinteni, ha az Alkotmánybíróság által előírt célok más módon megvalósíthatók. Ténylegesen kérdéses, hogy az Alkotmány vajon kötelezi-e a törvényhozót arra, hogy e három intézményt fenntartsa. A fenti AB határozat indokolásának folytatása azonban egyértelművé teszi a bírák álláspontját, a határozat egésze magától értetődőnek tekinti ezek meglétét: „A szervezeti és jogi megoldások természetesen függnék attól, hogy milyen az adott országban a rádió és televízió struktúrája: az országos közszolgálati rádió és televízió kívül milyen helyi közszolgálati, másrészt milyen kereskedelmi és egyéb adások működnek. A vélemények bemutatására, illetőleg a tájékoztatásra vonatkozó fenti feltételek teljesülését a rádió és televízió egészét tekintve kell biztosítani; a törvényhozó döntésére tartozik, hogy az ezt a kötelezettséget alapvetően viselő országos közszolgálati rádió és televízió mellett milyen terheket hárít a helyi és kereskedelmi adásokra. A rádió és televízió alkotmányos működésének feltételeként a törvénynek ki kell zárnia, hogy a közszolgálati rádióban és televízióban akár az állam szervei, akár egyes társadalmi csoportok a műsorok tartalmára meghatározó befolyást gyakorolhassanak.”⁸⁰

Ezzel szemben egy jóval későbbi döntés, az *1/2005. (II. 4.) AB határozat* már úgy vélekedik, hogy „Az Alkotmány nem rendelkezik arról szövegszerűen, hogy kell-e és milyen formában az államnak közszolgálati műsorszolgáltatót létrehoznia. [...] Ha azonban léteznek közszolgálati műsorszolgáltatók, biztosítania kell azok feltétlen függetlenségét.”⁸¹ Nos, nyelvtani értelmezés alapján alighanem igaza van ezen utóbbi álláspontnak, ugyanakkor az is bizonyos, hogy a közszolgálati adók fenntartása, működtetése és finanszírozása önmagában a sajtószabadság e fejezet végére remélhetőleg kirajzolódó fogalmából egyértelműen következő állami kötelezettség.

A *Médiatörvényben* le lehet fel az *Alkotmány* által említett közszolgálati (és kereskedelmi) médiumokra vonatkozó szabályok, ide nem értve a nemzeti hírügynökséget. Ugyanakkor a

⁷⁷ Ptk. 79. §.

⁷⁸ *57/2001. (XII. 5.) AB határozat*, különvélemény, II./1.

⁷⁹ II./3.

⁸⁰ II/3.

⁸¹ V./2.

törvény egésze került minősített többséggel elfogadásra, illetve szintén csak kétharmados döntéssel módosítható, ezáltal az Országgyűlés számos olyan kérdéskört is körülbástyázott, illetve politikai kompromisszumok mindenkori tárgyává tett, amelyre az alkotmányi előírás nem terjed ki. Az Alkotmány szövegezésén erőteljesen érződik a politikai alku-jelleg: a pártok közötti tusakodás tétje a közszolgálati csatornák feletti kontroll volt, így a „felügyeleten” és a „vezetőinek kinevezésén” túl a tartalmi kérdéseket az Alkotmány alapján nem lenne szükséges kétharmados többséggel rendezni.

A *Médiatörvény*vel létrejött Magyarországon a *kétpólusú médiarendszer*: éles a határ egyfelől a közszolgálati adók – a törvény fogalom-meghatározása szerint: „olyan műsorszolgáltató, amelynek működését közszolgálati műsorszolgáltatási szabályzat határozza meg, feladata többségében közszolgálati műsor szolgáltatása, fenntartása alapvetően közpénzekből történik, társadalmi felügyelet alatt áll, alapvető jogait és kötelességeit e törvény állapítja meg” (2. § 20. pont) –, a közműsor-szolgáltatók – a törvényi definíció alapján „olyan műsorszolgáltató, amely az Országos Rádió és Televízió Testület által elfogadott saját műsorszolgáltatási szabályzat alapján műsorában többségében közszolgálati műsorszámokat szolgáltat” (2. § 17. pont) –, illetve a nem nyereségérdekelt műsorszolgáltatók – „olyan műsorszolgáltató, amely nemzeti és etnikai vagy más kisebbségi, kulturális cél vagy hátrányos helyzetű csoport szolgálatát vállalja, vagy a lakóhelyi közösség közéleti fórumaként kíván szolgálni, ha a műsorszolgáltatásból származó [...] pénzügyi eredményét kizárólag a műsorszolgáltatás folytatására, fejlesztésére használja fel” (2. § 34. pont) –, másfelől az ezen műsorszolgáltatóktól eltérő célra létrejött, elsősorban üzleti vállalkozásként működő, maga a törvény által nem használt, de az Alkotmányban szereplő és a gyakorlatban elterjedt kifejezéssel élve kereskedelmi műsorszolgáltatók között. Mindegyik kategóriára vonatkoznak szigorú tartalmi megkötések, de ezen felül a közszolgálati médiumokra nézve pluszfeladatokat állapít meg a jogszabály (22-30. §). Közszolgálati műsorszolgáltatóként a törvény a Magyar Rádiót és a Magyar Televíziót, valamint a Duna Televíziót nevezi meg. A közműsor-szolgáltatók és a nem nyereségérdekelt műsorszolgáltatók kapcsán pedig kérdéses, hogy azok az Alkotmány 61. § (4) bekezdésében említett „közszolgálati” kategóriába illeszthetők-e.

A *Médiatörvény* „A műsorszolgáltatás elvei és szabályai” c. fejezetében (3-21. §) esik szó többek között az alapvető rendelkezésekről, így a műsorszolgáltatás szabadságáról, az alkotmányos rend, az emberi jogok és egyes közösségek tiszteletben tartásának kötelezettségéről, a sokoldalú, tényszerű, időszerű, tárgyilagos és kiegyensúlyozott tájékoztatás kötelezettségéről, a műsorszolgáltatás és a politika szétválasztásáról, a szerzői jog szabályainak betartásáról. Külön címben szerepel a kiskorúak védelme a káros (erőszakot vagy szexualitást ábrázoló, a fizikai, szellemi vagy erkölcsi fejlődést gátló) tartalmaktól, az európai és azon belül a magyar médiapiac védelmét szolgáló műsorkvótákról, a kereskedelmi céllal létrejött adók közszolgálati kötelezettségeiről, a nyilvános rendezvények közvetítésére vonatkozó szabályokról, a reklámkorlátokról és – tilalmakról, a támogatott (szponzorált) műsorokról.

A „közszolgálati hírügynökség”, a szintén államilag fenntartott Magyar Távirati Iroda (MTI) törvényi szabályozását a *nemzeti hírügynökségről szóló 1996. évi CXXVII. törvény* tartalmazza. Az MTI fenntartását – annak ellenére, hogy időközben már számos, magánkézben lévő hírügynökség is működik – a független, kiegyensúlyozott és tárgyilagos tájékoztatás követelménye indokolja, amely a piaci viszonyok közepette nem feltétlenül lenne képes megvalósulni. A *61/1995. (X. 6.) AB határozat* a nemzeti hírügynökség szabályozásáról lényegében változtatás nélkül átveszi a *37/1992. (VI. 10.) AB határozat* által meghatározott szabályozási alapelveket, ezúttal a nemzeti hírügynökségre vonatkozóan:

„Az Alkotmány 61. § (4) bekezdésében foglalt közszolgálati hírügynökség kapcsán – éppen a polgárok tájékozódáshoz való jogának érvényesítése érdekében – a törvényhozó köteles olyan törvényt alkotni, amely anyagi, eljárási, valamint szervezeti rendelkezésekkel biztosítja a teljes körű, kiegyensúlyozott arányú és valósághű tájékoztatást. Az a körülmény, hogy ez az alkotmányi rendelkezés együtt említi a közszolgálati rádió, televízió és hírügynökség »kétharmados« törvényi szabályozásának követelményét, nem jelenti szükségképpen azt, hogy a hírügynökségekről kizárólag a rádióról és a televízióról szóló törvény keretében kell rendelkeznie a törvényalkotónak. Természetesen az önálló hírügynökségi törvény léte sem alkotmányos követelmény. A szervezeti és jogi megoldások – a rádióhoz és televízióhoz hasonlóan – függenek attól, hogy milyen az adott országban a hírügynökségi struktúra: az országos közszolgálati hírügynökségen kívül milyen egyéb hírügynökségek működnek. A tájékozódáshoz való jogot a hír-, kép- és sajtóügynökségek egészét tekintve kell biztosítani. Az már a törvényhozó döntésére tartozik, hogy az országos közszolgálati hírügynökség mellett milyen terheket hárít az egyéb, helyi és kereskedelmi jellegű hírügynökségekre. Amíg az Alkotmány 61. § (4) bekezdése kifejezetten nevesíti a közszolgálati hírügynökség kategóriáját, addig alkotmányos követelmény legalább egy ilyen intézmény fenntartása. A hírügynökségek alkotmányos működésének feltételeként a törvénynek ki kell zárnia, hogy a közszolgálati hírügynökségben akár az állam szervei, akár egyes társadalmi csoportok a hírszolgáltatási tevékenység tartalmára meghatározó befolyást gyakorolhassanak. Az Alkotmány ugyanis, miként a rádió és a televízió esetében, úgy a hírügynökségek tekintetében is megköveteli mind az államtól, mind pedig az egyes társadalmi csoportoktól, illetve azok szervezeteitől való szabadságot.”⁸²

A kereskedelmi célú műsorszolgáltató fogalmát a *Médiatörvény* nem definiálja, minden, a közszolgálati műsorszolgáltató, közműsor-szolgáltató és nem nyereségérdekelt műsorszolgáltató kategóriába nem tartozó műsorszolgáltató tulajdonképpen e fogalom alá tartozik, de ez nem jelenti azt, hogy mindegyikre ugyanazon kötelezettségek is vonatkoznának. A törvény ugyanis (a vételkörzet nagysága alapján) különböztet helyi, körzeti és országos műsorszolgáltatás között, amely különbségek befolyásolják a fizetendő műsorszolgáltatási díj mértékét, és az egyes kategóriákra vonatkozó tartalmi követelmények között is van némi eltérés.

A közszolgálati-kereskedelmi, illetve a vételkörzet nagysága alapján történő differenciáláson túl eltérnek a *földfelszíni sugárzással*, a *kábelen* illetve *műholdon* keresztül terjesztett műsorszolgáltatók kötelezettségei is. A földi sugárzású adók indítása (tekintettel a működéshez szükséges frekvenciák szűkösségére) *engedélyhez kötött*, amelyet az ORTT bocsát ki, az engedélyek megadása pedig pályázati eljárás útján történik.⁸³ A pályázat győztesével az ORTT műsorszolgáltatási szerződést köt, amelybe akár a törvényi kötelezettségeken felüli egyéb, a tartalomra is kiható kötelezettségek is bekerülhetnek – ahogyan az a két, jelenleg működő országos, földi sugárzású kereskedelmi televízióadó, az RTL Klub és a TV2 esetében is történt.

A kábelen, illetve műholdon keresztül terjesztett televíziós műsorszolgáltatást nem köti engedélyhez a törvény. A kábel- (a törvény alapján „vezetékes”) és műholdas csatornák ezzel szemben egyszerű bejelentés alapján elindíthatják adásukat, ha műsoruk továbbításáról megállapodtak a műsorelosztó rendszert üzemeltető szolgáltatóval.⁸⁴ A műsorterjesztés ezek esetében magánkézben lévő eszközök útján történik, amelyek a földi sugárzáshoz képest jóval több műsorszolgáltatás továbbítására alkalmasak, és elvileg a kapacitás korlátlanul bővíthető – lenne, ha a bekerülési költségek nagysága és az üzleti kockázat miatt nem alakulnának ki ún. „természetes monopóliumok”, amelyek megakadályozzák, hogy egy adott földrajzi területen ne mindössze egy kábelhálózat működjön. A műsorszolgáltatás megkezdésének a feltétele ezekben az esetekben egyszerűen a *bejelentés* és a *nyilvántartásba vétel*. Bizonyos mértékű műsorszolgáltatási díjat ezek a csatornák is fizetnek, és az általános, tartalmi jellegű műsorszolgáltatási szabályok – némely kivételt, például a minimum tízszázaléknyi

⁸² II./2.

⁸³ Médiatörvény, 85-112/A. §.

⁸⁴ Médiatörvény, 113. §.

közszolgálati műsorszám, illetve a hírműsor kötelező szolgáltatását leszámítva – is vonatkoznak rájuk. Egyes műsorszolgáltatókat a kábeltársaságok kötelezően fel kell, hogy vegyenek a programcsomagjukba, mint a közszolgálati adók műsorait, a helyi műsorszolgáltatásokat és a magyarországi körzeti vagy országos műsorszolgáltatásokat.

Magyarország kötelezettséget vállalt arra, hogy 2012-ig teljes mértékben végrehatja médiarendszerének digitális átállását, amelynek eredményeképpen a műsorszolgáltatás kizárólag digitális rendszereken keresztül történik majd, ezáltal sokszorosára növelve a ma ismert műsorkapacitást, és lehetőséget biztosítva a korábbihoz képest jóval több csatorna indítására, illetve vételére. Az átállás előfeltételeként 2007 tavaszán született meg (szintén kétharmados parlamenti többséggel) az elsősorban a technikai kérdéseket rendező *2007. évi LXXIV. törvény a műsorterjesztés és a digitális átállás szabályairól*, illetve folyamatban van az új, tartalmi kérdésekkel is foglalkozó médiatörvény előkészítése.⁸⁵

A technika rohamos fejlődése kissé korszerűtlenné tette az engedélyezésről szóló alkotmányi rendelkezést, hiszen, mint láttuk, számos esetben elegendő az egyszerű bejelentés a műsorszolgáltatás megindításához, a digitális médiavilágban pedig az engedély megadása nyilván szükségtelenné válik majd, a jogalkotási kötelezettség e tekintetben tehát előbb-utóbb meg fog szűnni. A „televízió” és a „rádió” fogalmai is kezdik elveszíteni sok évtizedes jelentésüket, hiszen ma már számos más eszköz igénybevételevel hozzá lehet jutni az egyes műsorokhoz (mobiltelefon, internet stb.). A módosítás alatt álló, korábban a „Határok nélküli televíziózásról” nevet viselő EK-irányelv⁸⁶ új verziója például már „audiovizuális média-szolgáltatások”-ról rendelkezik, és szabályainak hatóköre függetlenné vált azon technikai eszköztől, amelynek segítségével e szolgáltatások eljutnak a címzettekhez. A magyar Alkotmányra is előbb-utóbb a használt fogalmak korhoz való adaptálásának feladata vár.⁸⁷

6. 2. Egyesült Királyság

A műsorsugárzás története Nagy-Britanniában 1922-ben kezdődött, amikor a *British Broadcasting Company* engedélyt kapott nyolc rádióállomás működtetésére. A kor felfogásának megfelelően a rádiózás közösségi monopólium maradt, magántulajdonú adók nem indultak. A kormány kezdeményezésére a „*Company*” hamarosan „*Corporation*”-né alakult, az új szervezet pedig formálisan uralkodói alapításúvá vált, létrejöttének jogi alapját az ún. *Royal Charter* (uralkodói Karta) biztosította, elsőként 1927-ben. A BBC alkotmányának tekinthető Karta időszakonként megújításra kerül, jelenleg tízévente, legutóbb 2006-ban. A brit sajtópiacot a mai napig alapvetően meghatározó közszolgálati adó működésének részletszabályait a mindenkori kormányzattal, pontosabban a kulturális minisztériummal, a Kartával egyidejűleg megkötött Megállapodás (*Agreement*) tartalmazza, a hatályos médiaszabályozás csak egyes részleteiben vonatkozik a BBC-re.

A televíziózás piaca érdekes módon a rádióénál hamarabb nyílt meg a magánvállalatok előtt. Az 1954-es *Television Act* eredményeként lehetőség nyílt regionális kereskedelmi adók létrehozására. A magántulajdonban lévő műsorszolgáltatóknak is igen súlyos közszolgálati kötelezettségeknek kellett megfelelniük. Az 1970-es évektől kezdve aztán a rádiózás piaca is felszabadult.

⁸⁵ A digitális műsorszolgáltatás által hozott változásokról áttekintően ld. FARKAS ATILA ERIK: *Digitalizáció – A média jövője* In ANTAL ZSOLT – GAZSÓ TIBOR (szerk.): *Magyar médiahelyzet*. Budapest: Századvég, 2005. 99-144. o.; POLYÁK GÁBOR: A digitális televíziózás egyes médiapolitikai kérdései. *Médiakutató*, 2004. ősz; POLYÁK GÁBOR: Új média, régi kérdések? A digitális átállás alkotmányjogi vonatkozásai. *Fundamentum*, 2007/2.; ROWBOTTOM, JACOB: Sajtószabadság és politikai vita a digitális korban. *Fundamentum*, 2007/2.

⁸⁶ 89/552/EGK irányelv.

⁸⁷ Az „engedélyezés” fogalmának átalakulásáról bővebben ld. POLYÁK, i. m. [68. jegyzet] 184-190. o.

Az 1990-es médiatörvény (*Broadcasting Act 1990*) újjászervezte a műsorszolgáltatás rendszerét, csökkentette a kereskedelmi adók korábbi szigorú tartalmi kötelezettségeit, és újabbak indítását tette lehetővé.

A legújabb médiatörvény, a *Communications Act 2003* újra jelentős változást hozott. A technikai fejlődésnek megfelelően egyetlen törvényben szabályozta a média és a távközlés területét. A monumentális (kinyomtatva 768 oldalnyi) törvénymű *egységes kommunikációs rendszert* hoz létre, megteremti a távközlési hálózatok és szolgáltatások, valamint az elektronikus média és a tömegkommunikáció hálózatainak szabályozási keretét. A törvény jó része piaci és infrastrukturális szabályozást foglal magába, de természetesen benne találhatóak az egyes tartalmi előírások is. Az angol törvényalkotás módszerére jellemző módon párhuzamosan hatályban maradtak az 1990-es és az azt módosító 1996-os médiatörvény bizonyos rendelkezései is.

Ahogy a szólásszabadság korai angol felfogásából egyenesen következett, a médiaszabályozásban az alapjog jelentős szempontként jelent ugyan meg, de semmiképpen sem elsődleges értéként. A műsorszolgáltatás minden egyebet elhalványító célja a közérdek szolgálata volt.⁸⁸ A BBC első általános igazgatója (*Director-General*), a szervezet szellemiségére máig meghatározó befolyással bíró John Reith *krédója* szerint a közszolgálati műsorszolgáltatás eszméje a *tájékoztatás, oktatás, szórakoztatás* [information, education, entertainment] triászára épül – ez a felfogás a mai napig áthatja a BBC újabb és újabb uralkodói Kartáit és a médiatörvényeket.

Az elektronikus sajtó rendszere Angliában ma a kontinensen edződött jogász szemnek meglehetősen eklektikus képet mutat. A legfőbb médiahatóság, az *Office of Communications* (OFCOM) ellenőrzi a tartalmi követelmények betartását. Sajátos módon a 2003-as törvény túlnyomórészt csak általánosságban határozza meg az egyes tartalmi szabályokat, az OFCOM-ra bízva, hogy az általa kidolgozott kódexben (*Broadcasting Code*) alkossa meg a részletes szabályozást, illetve értelmezze a törvény általános értelmű rendelkezéseit. Az OFCOM kódexének tehát *a törvénnyel azonos ereje* van, dacára annak, hogy nem a parlament alkotta meg azt. Ez a megoldás lehetővé teszi a nagyobb rugalmasságot, ezáltal a médiaszabályozás azonnali adaptálását a mostanság meglehetősen gyorsan változó körülményekhez, technikai környezetehöz.

A tartalomszabályozásnak *három eltérő rétege* van: az *első szint* minden műsorszolgáltatóra egyaránt vonatkozik, és általános tartalmi követelményeket foglal magában, úgy mint a kiegyensúlyozottság, elfogulatlanság követelményét, a „felháborító és illetlen” tartalmak kiszűrését, a kiskorúak védelmének szabályait, az egyes reklámkorlátokat és -tilalmakat, valamint azt, hogy az európai gyártású műsorok a műsoridő több, mint felét töltsék ki. A *második szint*, amely már csak a földi sugárzású adókra vonatkozik (a BBC1-en és a BBC2-n kívüli országos adó a regionális alapon működő, de az egész országban fogható kereskedelmi ITV (Channel 3), a Channel 4 – mely a BBC-hez hasonlóan állami tulajdonú, közszolgálati adó – és a szintén kereskedelmi Channel 5), bizonyos pozitív tartalmi követelményeket ír elő, úgy mint a kötelezően sugározandó helyi, regionális gyártású, illetve független produkciós cégektől beszerzett műsorok minimális aránya, a kötelezően szolgáltatandó hír- és oktatóműsorok. A *harmadik szint*, amely kizárólag a földi sugárzású, kereskedelmi csatornákra telepít kötelezettségeket, azok közszolgálati feladataival kapcsolatos. A műsorszolgáltatási szerződésekben ugyanis ezek a szolgáltatók a törvényen felüli egyéb közszolgálati feladatok teljesítését is vállalták.

A szabályozás három rétege eltérő módon kerül betartatásra. Az első és a második szint betartása felett az OFCOM örökös árgus szemekkel, az esetleges nézői, hallgatói panaszok hozzá intézhető, a jogsértés megállapítása esetén pedig széleskörű szankcionálási jogkörrel

⁸⁸ CRAUFURD SMITH, i. m. [64. jegyzet] 72. o.

bír. A harmadik szint betartása azonban alapesetben a műsorszolgáltatók saját belátására van bízva, amelyek időről időre jelentést tesznek az OFCOM-nak, vállalt közszolgálati kötelezettségeik teljesítéséről. Az ily módon az új törvény által *önszabályozóvá* alakított rendszerben az OFCOM csak akkor lép közbe, ha a vállalt feladatokat nyilvánvalóan nem teljesítik. Ebben az esetben joga van az önszabályozást szigorú ellenőrzésen alapuló, külső szabályozássá alakítani. A *dereguláció* legfőbb oka a jövőbe vetett remény: a *digitalizáció* (amely annyira új szó, hogy leírásakor a word program helyesírás-ellenőrzője még ki is javítaná) beköszöntével ugyanis a törvényhozó feltett szándéka a földi sugárzású kereskedelmi adók közszolgálati kötelezettségeinek jelentős csökkentése, reménykedve abban, hogy az így esetlegesen kieső közszolgálati tartalmakat a nagyobb létszámú piaci szereplő pótolni fogja majd. A dereguláció azonban egy – a korábbi szabályozáshoz képest nem is túlságosan távoli – ponton *megáll*: a felismerés, mely szerint önmagában a piaci verseny nem biztosítja a sajtó közérdekű feladatainak ellátását, véglegesnek és megmásíthatatlannak tűnik: a jövőben így az eddiginél is nagyobb szerep hárulhat majd a BBC-re, főleg, ha a másik állami közszolgálati adó, a Channel 4 privatizációja is bekövetkezik. A BBC-t, mint a közszolgálati tartalom elsődleges (ha a remények szerint nem is kizárólagos) szolgáltatóját a korábbihoz hasonló elvek mentén tartja fent a 2016-ig hatályos új *Royal Charter*.

A BBC, mint korábban említésre került, csak részben tartozik az OFCOM felügyelete alá. A BBC javarészt önszabályozás útján működik, saját műsorszolgáltatói kódexe (a *Producer's Guidelines*) van, amely az OFCOM-énál szigorúbb és részletesebb követelményeket tartalmaz, saját panaszkezelő rendszert tart fent, és maga szankcionálja alkalmazottait. Az OFCOM ennek ellenére – az uralkodói *Karta* és az azt pontosító *Megállapodás* által rá telepített jogkörénél fogva – szankcionálhatja a BBC-t is, amennyiben az megsérti a törvényt, vagy a *Karta* és a *Megállapodás* egyes előírásait.

A kábelen és műholdon terjesztett műsorszolgáltatókra csak az első – jórészt negatív kötelezettségeket felölelő – szabályozási szint érvényes, és ugyanez igaz a brit földön már működő digitális, földfelszíni műsorszolgáltatásra is.

A reklámszabályozást csak részben tartalmazza a *Communications Act*, illetve az OFCOM kódexe, arra részben más, az OFCOM, illetve elődje által alkotott és felügyelt kódexek (pl. a reklámok maximális mértékéről), részben pedig egy reklámszabályozó testület, a *Broadcast Committee of Advertising Practice* kódexei vonatkoznak (pl. a reklámok tartalmi korlátairól). A reklámkódexekkel összefüggésben is működnek a panaszokat kezelő, illetve elbíráló testületek, amelyek döntéseivel szemben (akárcsak az OFCOM esetében) bírósági felülvizsgálatért lehet folyamodni.

Az írott sajtóra kifejezett törvényi szabályozás, sajtótörvény nem vonatkozik, de ez természetesen nem jelent szabályozatlanságot. A szólásszabadságot általában véve korlátozó törvényi és *common law* joganyag a sajtót is köti (jellemző, hogy az angol felfogás szerint például a személyiségvédelmi szabályok, a bírósági eljárások nyilvánosságára vonatkozó előírások stb. is a „médiajog” részét képezik, mely ettől persze még nem válik önálló jogággá). Az írott sajtóban ezen felül működik egy – a magyar mércéhez képest feltétlenül – hatékonynak mondható önszabályozási rendszer. A *Press Complaints Commission* (PCC, a sajtóval szembeni panaszokat vizsgáló bizottság) feladata, hogy az írott sajtó számára megalkotott *etikai kódex* betartása felett őrkdjék. A kódex részletes szabályokat tartalmaz, melyek megsértése esetére a Bizottság rendelkezésére álló egyetlen eszköz a megsértést megállapító határozat közzétételére való kötelezés. Amennyiben ez elmarad, további szankcionálásra nincsen lehetőség, de a nyilvánosság előtti presztízaveszteség veszélye miatt ez csak elvétve fordul elő.

6. 3. Egyesült Államok

Az Egyesült Államokban uralkodó felfogás, amely a jogrendszerben is tükröződik, a sajtót szabad vállalkozásnak tekinti, olyan vállalkozásnak, amelyik *egyébként* fontos szolgáltatást nyújt az embereknek, és amelynek szabadságát mindenáron meg kell őrizni az állami beavatkozástól.

„Az amerikai műsorszolgáltatás történetének szerves részét képezi [az a feltételezés], miszerint a televízió is csak éppolyan üzlet, mint a többi... Dominál a szüklátókörség és az arra való képtelenség, hogy végiggondolják: a kultúra és a nemzeti örökség túl fontosak ahhoz, hogy kizárólag vállalati érdekeknek rendeljük őket alá.”⁸⁹

Igazságtalan lenne azonban, ha ezen idézet után nem hangsúlyoznánk újra a szabályozás-ellenes felfogás másik érvét, amely elsősorban nem a vállalkozás szabadságát követeli a sajtó számára, hanem annak valóban meglévő közösségi feladatai végrehajtásának örökké fenyegető, potenciális ellenségét látja az Államban.

Az Egyesült Államokban, az európai országoktól eltérően az első perctől kezdve magánvállalkozások formájában működtek a rádiós műsorszolgáltatók.⁹⁰ Az 1927-es, a rádiózásról szóló törvény (*Radio Act*) hozta létre a *Federal Radio Commission*-t (Szövetségi Rádió Bizottság), amely a továbbiakban a műsorszórási engedélyeket bocsátotta ki. Az 1934-es *Communications Act* egy testület kezébe helyezte a távközlés és a műsorszolgáltatás felügyeletét: ez lett a mai napig működő *Federal Communications Commission* (FCC, a Szövetségi Kommunikációs Bizottság). Általános előírás, hogy az FCC a közérdek figyelembe vételével dönt (pontosan fogalmazva a *közérdek, megfelelőség, szükségesség* [public interest, convenience, necessity] alapján) a műsorszolgáltatási engedélyek kibocsátásáról, a frekvenciák elosztásáról.⁹¹ Az FCC nem csupán a piaci és infrastrukturális szabályozás betartásáért felel, hanem a törvény felhatalmazása folytán maga is alkothat a műsorszolgáltatókat kötelező – a tartalomra vonatkozó – szabályokat.⁹² Ennek ellenére, híven az amerikai felfogáshoz, a testület csak kevésszer szabott meg efféle előírásokat.

Magában az 1934-es törvényben alig található tartalmi előírás. Ilyen például a 315. szakasz, amely alapján amennyiben bármely, választott köztisztviségért versenybe szálló jelölt egy adott csatornán megnyilvánul, a csatorna köteles a vele szemben induló többi jelöltnek is ugyanakkora terjedelemben, ugyanolyan feltételekkel műsoridőt biztosítani. A műsorszolgáltatónak azonban nem kötelessége bármelyik jelöltnek lehetőséget adni, tehát a vita egészét kizárhatja műsoraiból.

Az 1996-os *Telecommunications Act* is előírt némely tartalmi kötelezettséget, megtiltotta például „illetlen” [indecent] tartalmak terjesztését az interneten keresztül, amennyiben azok gyermekek számára hozzáférhetőek (később a Legfelső Bíróság megsemmisítette e rendelkezést⁹³). A törvény előírta, hogy a televíziókészüléket gyártó cégeknek kötelességük beépíteni a szerkezetbe egy olyan *chipet*, amely a szülők számára lehetővé teszi bizonyos tartalmak blokkolását.

Egyéb törvény is előír kifejezetten az elektronikus sajtót kötelező – negatív – tartalmi előírást, mint például a *Szövetségi Büntető Törvénykönyv*, amely az obszcén és illetlen tartalmak közzétételét tiltja (1464. szakasz).

⁸⁹ John J. Connor-t, a New York Times egykori újságíróját idézi PRICE, MONROE E.: *A televízió, a nyilvános szféra és a nemzeti identitás*. Budapest: Magvető, 1998. 251. o.

⁹⁰ Az USA médiaszabályozásának történeti áttekintését ld. röviden: BARENDT, ERIC: *Broadcasting law – a comparative study*. Oxford: Clarendon Press, 1993. 28-31. o.

⁹¹ *Code of Federal Regulations*, Title 47, Section 73.3591.

⁹² Az elektronikus sajtó Egyesült Államok-béli szabályozásáról áttekintően ld. CREECH, KENNETH C.: *Electronic media law and regulation*. Focal Press, 2003 (4. kiadás).

⁹³ *Reno v. American Civil Liberties Union* 521 US 844 (1997).

A Legfelső Bíróság a szerepfelfogások különbözőségéből (is) adódóan jóval más országok főbíróságaihoz képest jóval nagyobb mértékben befolyásolta a médiaszabályozás alakulását. Az első „műsorszolgáltatási” ítéletben, a *National Broadcasting Co. v. United States* ügyben⁹⁴ a Bíróság megállapította, hogy az FCC több pusztán „közlekedési rendőrnél”, és a technikai, illetve infrastrukturális szabályozáson túl joga van tartalmi követelmények meghatározásához is. E jogköre azonban nem határtalan: az Első Kiegészítés által biztosított szabadságot nem korlátozhatja a Legfelső Bíróság által túlzottnak ítélt mértékben.

A leghíresebb, a műsorszolgáltatás tartalmi követelményeivel összefüggő eset a *Red Lion Broadcasting v. FCC* ügy.⁹⁵ A vita az FCC által megalkotott ún. *fairness*-doktrína körül forgott, amely megkövetelte a műsorszolgáltatóktól, hogy a közösséget érintő kérdésekről beszámoljanak, ezt oly módon tegyék, hogy az egyes, eltérő álláspontokat megjelenítsék, illetve, ha valamely közérdekű ügy tárgyalásakor valakit személyében, becsületében támadás ér, az illető ugyanazon a fórumon válaszlehetőséghez jusson. A Legfelső Bíróság – a korábbi gyakorlatát ismerve talán meglepő módon – nem ítélte az Első Kiegészítésbe ütközőnek ezt a szabályt.⁹⁶

Léteznek közszolgálati adók az Egyesült Államokban is, amelyek, dacára eltérő feladatuknak, jóval kevesebb megkötéssel működnek, és sokkal kevesebb előjogot (alacsonyabb mértékű állami támogatást) is élveznek, mint Európában. A piacon betöltött szerepük is elhanyagolható. Az amerikai médiamodell a kezdetektől a magántulajdonú csatornákra épült, így a közszolgálati csatornák országos hálózata csak 1967-70 között alakult ki. Ezek állami támogatásból, a reklámok után befolyt összegekből, illetve adományokból tartják fent magukat. Ezen adók a profitorientált kereskedelmi csatornákhöz képest a kisebbségi igények kielégítését szolgálják, de rájuk sem vonatkoznak különösebb tartalmi kötöttségek, még a kiegyensúlyozottság követelménye sem.

A kábelen terjesztett műsorszolgáltatások is hasonló szabadságot élveznek. A *Cable Act 1992* is tiltja az obszcén és illetlen tartalmak közvetítését. Érdemes említést tenni az ún. *must-carry* szabályról, amelynek értelmében a kábelszolgáltatók kötelesek felvenni az általuk kínált programcsomagba a kis, helyi műsorszolgáltatók műsorait. A Legfelső Bíróság a *Turner Broadcasting System v. FCC* ügyben⁹⁷ szűk többséggel, de megállapította, hogy e szabály nem ütközik az Alkotmány Első Kiegészítésébe.

Az írott sajtóra, hasonlóan az Egyesült Királysághoz, szintén nem vonatkozik önálló sajtótörvény, és így az, tekintettel a szólásszabadság rendkívül széles értelmezésére, gyakorlatilag jogi megkötésektől mentesen végezheti munkáját.

6. 4. Európai Unió

A kultúra és a sajtó egyes kérdései nem merültek fel komoly súllyal az európai integráció kezdeti lépéseinél, említésre sem kerültek a *Római Szerződésben*. Jean Monnet, az integráció egyik atyja állítólag jóval később csalódottan úgy nyilatkozott, „ha ma újra kezdenénk az egészet, a kultúrától kellene elindulnunk.”⁹⁸ Ennek ellenére az Európai Unió egyes politikái között a médiapolitika (audiovizuális politika) később elfoglalta megérdemelt, kiemelt helyét. Az Unió audiovizuális politikája jelenleg három irányban hat: a műsorszolgáltatás *anyagi támogatásának* európai szintű megszervezése; az európai *kulturális érdekek védelme* a világkereskedelem nemzetközi egységesülési folyamata által okozott veszélytől; *egységes*

⁹⁴ Ld. 45. jegyzet.

⁹⁵ 395 US 367 (1969).

⁹⁶ A *fairness*-doktrínáról részletesen ld. e fejezet 11. 2. pontját.

⁹⁷ 520 US 180 (1997).

⁹⁸ Idézi: COLLINS, RICHARD: *Media and identity in contemporary Europe: consequences of global convergence*. Exeter: Intellect, 2002. 25. o.

európai médiapiac és szabályozási keret megteremtése, amely magában foglalja a médiára vonatkozó közös tartalmi szabályokat is.

Az elektronikus sajtót az 1974-es *Sacchi-ügy*⁹⁹ óta egyértelműen *szolgáltatásnak* tekinti az Európai Bíróság, tehát a televíziózásra és a rádiózásra a *Római Szerződés* szolgáltatásokra vonatkozó rendelkezései vonatkoznak, amely alapján azok országhatároktól függetlenül, szabadon áramolhatnak az Unió területén. A televíziózás, a rádiózás és a filmgyártás mégsem tekinthető az Unióban sem olyan jellegű szolgáltatásnak, amelyek szabadsága elé nem állíthatók akadályok. Egy későbbi ügyben született európai bírósági döntés alapján a szolgáltatások szabadságának korlátozása lehetséges, azzal a feltétellel, hogy az nem diszkriminatív, tehát honosságra tekintet nélkül fennáll, közösségi jogba nem ütközik, a közérdeket szolgálja és arányos.¹⁰⁰

Bár egyértelmű a felismerés, hogy az európai cégek csak akkor vehetik fel bármiféle eséllyel a versenyt az Egyesült Államok tökeerős médiapiaci szereplőivel, ha az európai belső piac egységessé és korlátozásmentessé válik, az összefogás tehát e tekintetben létérdek, ugyanakkor a média az európai felfogás szerint *kulturális termék* (is), ezáltal az egyes államok sajátosságait és az összeurópai jellegzetességeket a piac felszabadításakor figyelembe kell venni.

A másodlagos közösségi jogforrások közül kiemelendő az 1989-es *Televíziózás határok nélkül EK-irányelv* (a 97/36/EK irányelvvel módosított 89/552/EGK irányelv), amely kifejezetten is biztosítja a televíziós műsorszolgáltatás szabadságát az Unió teljes területén (és amely hamarosan, az újabb átfogó módosítás után, immáron kiterjesztve hatályát valamennyi audiovizuális tartalomra, az *Audiovizuális Média Szolgáltatásokról szóló irányelv* nevet fogja viselni). Az irányelv jelentős részben tartalmi kérdésekről rendelkezik, mint a kiskorúak védelme, a gyűlölködő kifejezésekkel szembeni fellépés, az európai műsorkvóták meghatározása, a válaszadás jogának előírása, reklámkorlátozások és -tilalmak, a műsorszolgáltatás támogatásának szabályai, az egyes, kiemelt események közvetítésének szabályai.¹⁰¹ Az irányelv is egyensúlyozni kíván az Unió *gazdasági* érdekei (amelyek az egységes médiapiac megteremtését kívánják) és a *kulturális* érdekek (amelyek a nemzeti sajátosságok figyelembe vételét igénylik) között.

Ezen túl számos, a médiapiacot és infrastruktúrát szabályozó irányelv létezik, mint például a 2002-ben elfogadott elektronikus hírközlési irányelv-csomag.¹⁰² Említésre érdemesek még a médiát is érintő, általános reklámkorlátozásokat megszabó irányelvek.¹⁰³

A műsorszolgáltatás – a média kulturális jellegét elismerendő – az Európai Unió részletes és az egyenlő piaci feltételeket szigorúan biztosító versenyjogi szabályozása alól is mentesülést élvez bizonyos esetben. Így maradhattak meg az európai államokban a közszolgálati adók, amelyek állami támogatása egyébként korlátozza a piaci verseny szabadságát.

6. 5. Európa Tanács

Az Európa Tanács, amely elsősorban az emberi jogok európai érvényesülésének előmozdítását tűzte ki célul maga elé 1949-es megalapításakor, az eltelt évtizedekben rendkívül aktív tevékenységet végzett a médiapolitika területén. Nemzetközi egyezményeket hozott tető alá, ajánlásokat fogalmazott meg, és a szervezeten belül hozza létre az Emberi Jogok

⁹⁹ Case 155/73., *Olaszország v. Sacchi* [1974], ECR 409.

¹⁰⁰ Case 52/79., *Procureur de Roi v. Debauve* [1980] ECR 833.

¹⁰¹ Ezek mindegyikéről részletesen szót ejtünk a továbbiakban.

¹⁰² Ld. GÁLIK MIHÁLY – POLYÁK GÁBOR: *Médiaszabályozás*. Budapest: Kjk-Kerszöv, 2005. 390-391. o.

¹⁰³ 84/450/EGK irányelv a megtévesztő és összehasonlító reklámokról, a 92/28/EGK irányelv a gyógyszerreklámokról, a 2003/33/EK irányelv a dohányreklámokról.

Európai Bíróságán keresztül folyamatosan örökdik a sajtószabadság tiszteletben tartása felett is.

Említésre érdemes az Európa Tanács által 1989-ben elfogadott a *Határokat átlépő televíziózásról szóló egyezmény* (Magyarországon kihirdetve az 1998. évi XLIX. törvénnyel), amely – nem titkolt versenyben – az Európai Közösségek televíziós irányelve előtt néhány hónappal született meg, ahhoz hasonló tartalommal. Az egyezmény, túl a televíziózás szabadságának deklarálásán, egyes tartalmi követelményeket is előír az aláíró államok számára, de csak a területükről külföldre irányuló műsorszolgáltatással kapcsolatban. Módosítására 1998-ban került sor (hozzáigazítva tartalmát az EK-irányelv 1997-es módosításához). Az egyezmény némileg több tartalmi kötelezettséget ír elő, mint az irányelv: rendelkezik a hírekről, közérdekű eseményekről történő *elfogulatlan beszámolás* kötelezettségéről (7. cikk, 3. pont), és a *médiapluralizmus* fenntartásáról (10/a. cikk). Az egyezmény rendelkezik az aláíró felek közötti viták rendezési módjairól is.

Az egyezmény jelentősége az Európai Unió bővülésével jelentősen csökkent. Az Unió tagjai ugyanis egymás közötti viszonyaikban az uniós jogot alkalmazzák, az egyezmény csak akkor juthat szerephez, ha valamely, abban szereplő kérdésről a közösségi jog nem rendelkezik (27. cikk, 1. pont).

Jelentős súllyal bír ellenben az európai médiaszabályozásban a strasbourgi Bíróság gyakorlata. Az *Emberi Jogok Európai Egyezményének* 10. cikke védi a kifejezés szabadságát, ideértve a sajtószabadságot is, de külön megjegyzi, hogy a műsorsugárzás engedélyhez kötése önmagában még nem jelenti a szabadság megsértését. A sajtó kiemelt társadalmi szerepéről elsőként a *Sunday Times v. Egyesült Királyság* ügyben¹⁰⁴ szólt a testület. A szabadság korlátozásának az ítélet alapján a közérdeket kell szolgálnia, így mind a jog gyakorlása, mind annak korlátozása csak akkor lehetséges, ha az a demokratikus társadalomban valóban szükséges. A *Jersild v. Dánia* ügy¹⁰⁵ ítéletében a Bíróság a sajtót a közösség őrkutyájának [public watchdog] nevezte, amelynek szerepe a demokratikus társadalomban döntő fontosságú, ezért szabadsága különös védelmet élvez. Egy másik, kifejezetten a műsorszolgáltatással összefüggő ügyben kiemelte a testület, hogy az Egyezmény azon kitétele, amely engedi a műsorszórás engedélyhez kötését, nem jelentheti azt, hogy az Állam e jogával visszaélve magának tarthatja fent a műsorszolgáltatás monopóliumát, hanem kötelessége a sajtópiac oly módon történő megszervezésére, amely biztosítja a sajtó szabadságát.¹⁰⁶ A 10. cikk alapján az idegen országba irányuló műsorszolgáltatás is szabadságot élvez, mely azonban nem korlátlan. A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata szerint az államok joga, hogy a számukra fenntartott frekvenciák használatát biztosítsák, még akkor is, ha ez más országokból érkező műsorszolgáltatás továbbítását érinti. Amennyiben az adott állam rendelkezésére álló frekvenciák zavarásával történik a határokon átnyúló műsorszolgáltatás, az korlátozható.¹⁰⁷ Ellenben, ha az adott állam távközlési, vagy a média infrastruktúráját szabályozó rendelkezéseinek érvényesülését a külföldről érkező műsorszolgáltatás nem zavarja (például, mert műholdról érkezik), az nem korlátozható.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Application no. 6538/74. 1979. április 26-i ítélet.

¹⁰⁵ Case no. 36/1993/431/510. 1995. augusztus 22-i ítélet.

¹⁰⁶ *Informationsverein Lentia v. Ausztria* [62. jegyzet].

¹⁰⁷ *Groppera Radio AG és mások v. Svájc* (Case no. 14/1988/158/214), 1990. február 22-i ítélet.

¹⁰⁸ *Autronic AG v. Svájc* (Case no. 15/1989/175/231), 1990. április 24-i ítélet.

7. A SAJTÓSZABADSÁG TARTALMA

Az előző fejezetben már megállapításra került, hogy a szólásszabadság *nem egydimenziós jog*, teljes tartalmát – az Isaiah Berlin által alkalmazott elválasztással élve – csak pozitív és negatív jellegének *együttes érvényesülése* által nyeri el. A szólásszabadság azonban nem azonos a sajtószabadsággal. A sajtó számára a szabadságjog biztosította mozgástér nem az egyént, hanem az *intézményt* illeti meg, még akkor is, ha a sajtószabadság *közvetlen* gyakorlója a tipikus esetben „az újságíró”. A sajtószabadság biztosítására jó okaink vannak, élükön legfontosabbként a demokratikus társadalmi rend működőképessége biztosításának érdekében. A sajtószabadság tartalma, jelentése általában nem szerepel kellő súllyal a szólásszabadság határait tárgyaló monográfiák, tankönyvek között sem itthon, sem például az Egyesült Államokban.¹⁰⁹ Mintha a felmerülő problémák pusztán a *kimondhatóság* határaitra lennének leszűkíthetők,¹¹⁰ holott a sajtó szabadságával kapcsolatban ennél jóval több a felteendő és megválaszolendő kérdés. A sajtószabadság tartalmának vizsgálata óhatatlanul felvet strukturális-intézményi kérdéseket éppúgy, mint a szabad verseny korlátozásával, a nemzeti kultúra védelmével és általában véve a közérdek megfelelő képviselésével összefüggő egyéb dilemmákat.

A pozitív-negatív elválasztás a sajtószabadság fogalmán belül is irányadó, és alapvetően azonos tartalommal értelmezhető, mint a szólásszabadság esetében. A kiindulópont ezúttal is a *valamitől* való (negatív) szabadság, tehát a beavatkozás tilalma, ezúttal azonban már figyelemmel kell lenni a szabadság *magánszféra általi korlátozására* is. A *valamire* való (pozitív) szabadság pedig – általában véve – a sajtószabadság esetében sem biztosít az egyének által kikényszeríthető hozzáférési jogot, de az általános, szélesebb hozzáférés érdekében a beavatkozás tilalmának szigorú parancsa alól – éppen a szabadságjog teljes biztosításának érdekében – a jog bizonyos szintig mégis adhat felmentést.

Minden elemzés csakis a sajtó napról-napra történő rohamos fejlődésének, változásának fényében értelmezheti a sajtószabadság jogát. Az egymással szinte kibogozhatatlan összefonódásban leledző *globalizáció*, *konvergencia* és *monopolizálódás* jelenségei a médiafejlődés egyre gyorsuló folyamatában azonban még mindig nem iktatták ki teljes mértékben az állami törvényhozás és jogalkalmazás mozgásterét. A technikai fejlődés egyébként is nagyszerűen alkalmas arra, hogy leple alatt megfeledkezzünk a közvetítő médium tulajdonságaitól többé-kevésbé *független szabályozási alapelvek* érvényesítésétől, illetve azok eredeti értelméről, jelentéséről. Újra és újra le kell szögezni: a médiaszabályozásban is vannak olyan *állandó elvek*, *értékek*, amelyek érvényesülése, érvényesítése alapvető fontosságú a demokratikus és önálló kulturális karakterjegyekkel rendelkező államok polgárai számára.

A sajtószabadság vizsgálatakor nem lehet eltekinteni az eltérő álláspontok eltérő alapvető premisszáitól. Az egyes felfogások közötti fundamentális eltérés megmagyarázza az abból eredő, az egyes részletkérdések megítélésében tetten érhető különbségeket, sőt, gyakorlatilag ellehetetleníti az eltérő megközelítések képviselői számára egymás megértését. Az amerikai médiakutató kevés kivételtől eltekintve értetlenül, némi lenézéssel tekint az európai médiaszabályozás alapvető elveire, míg az európai ezt hasonlóan öntudatos fellépéssel viszonzozza, amelyet ma már – tekintettel a feltartóztathatatlanságra, a világpiacon szinte kisajátító amerikai médiaáradatra – inkább csak önnön szellemi fennsőbbrendűségébe, és nem a globális médiavilág működési mechanizmusainak befolyásolásába vetett hit tart életben. Mindez a jelenség kisebb léptékben országhatárokon belül, kiváltképpen az újdonsült

¹⁰⁹ AMMORI, MARVIN: Another worthy tradition: how the free speech curriculum ignores electronic media and distorts free speech doctrine. *Missouri Law Review*, 2005. 59. o.

¹¹⁰ POKOL BÉLA: *Médiahatalom*. Budapest: Windsor, 1995. 51. o.

demokráciákban is észrevehető: a régi nosztalgia és talán némi jól felfogott pragmatizmus táplálta igazodás az amerikai szabadságeszményhez nehezen teszi lehetővé, hogy a sajtó szabályozásának alapvető elveiben kölcsönös kompromisszumokon nyugvó megegyezés szülessen.

Gyakori jelenség a klasszikus gondolkodók utókor általi öncélú kisajátítása. Így lesz például John Miltonból liberális, a valóban liberális John Stuart Mill-ből pedig olyan gondolkodó, akinek 1859-es mondanivalóját meg sem kísérik a mai körülményekhez igazítani. Saját társadalmi-történelmi kontextusának figyelembe vétele nélkül azonban a sajtószabadság egyik szellemi atyjának gondolatai sem értelmezhetők. Locke és Montesquieu például egyaránt fontos szerepet szánt az Államnak a szabadság biztosításában, mindeközben pedig a magánszféra potenciális korlátozó képességét is felismerték.¹¹¹ A sajtószabadságért folytatott küzdelem egyik lehetséges, leegyszerűsített sematikus modellje szerint a viadalban szerepelnek a jogért harcoló, életüket és vérüket büszkén feláldozó hősök, velük szemben pedig az Állam és az Egyház könyörtelen elnyomó gépezete.¹¹² Az ebben a modellben gondolkodók meggyőződése szerint a szabadság korai filozófiai megalapozásai – amelyek természetesen kizárólag az Állammal szemben fogalmazták meg a sajtószabadság biztosításának igényét – ma is, kivétel, sőt változtatás nélkül érvényesek, mi több, azokhoz az eltelt századok alatt semmi komoly újdonságot nem tudtak hozzátenni. A végső konklúzió értelmében pedig a szabadság első számú ellenfele ma is az Állam, amelyet minden lehetséges eszközzel távol kell tartani a beavatkozás legcsekélyebb lehetőségétől is. A kritikusabbak ugyan megjegyzik, hogy a sajtó működése során akadnak arra utaló jelek, amelyek a fent már említett magáncenzúra létének bizonyosságát adják, de még ennek az elképzelhető legsúlyosabb mértéke is inkább elfogadható, mintsem a legenyhébb állami beavatkozás (a szükséges minimális piacsabályozáson túl). Óhatatlanul van valami félreérthetetlen *pikantéria* a sajtó működési lehetőségeiről folyó vitában, hiszen az szükségszerűen a sajtó hasábjain folyik le. Ebben az összecsapásban, amely – a pénzügyi érdekeket gondosan, szemérmesen eltitkolva – szándékoltan elsősorban ideológiai síkra terelődik, a sajtó nem is játssza meg a semlegességet: önmaga közösségi szerepét, közérdekű szolgálatainak elengedhetetlen fontosságát folytonosan hangsúlyozva, mozgástere csorbításának a legkisebb felvetését is olyan kitörő indulattal fogadja, amely a felvilágosodás legderékabb tábornokainak, Voltaire-nek, Rousseau-nak is dicsőségére válna. A sikeresen megvívott ütközet után a vitézül helytállt érvek, köztük a demokrácia szolgálatának *kikezdhethetelen krédója* viharos sebességgel kerül vissza a szerkesztőségi lomtárba, korábbi elárvult helyére.

Az ideológiai harcmező fenti, szándékosan karikírozott metaforája arra szolgált, hogy hangsúlyozzam a sajtószabadság valódi jelentése körüli viták hangnemét és hevületét. A viták eredményeképpen formálódó jog maga azonban – mint azt már többször hangsúlyoztam – a jellegénél fogva többdimenziós, többféle érdeket kell figyelembe venni tárgyalásakor. Az éles választóvonal, ha leegyszerűsítve szemléljük a kérdést, a *piaci szabadság* és az *állami beavatkozás* hívei között található, de mindkét csoportban a gondolatok számos eltérő árnyalata létezik. A piaci szabadság híveinek jó része nem azért bízik a piacban, mert a sajtót ugyanolyan, értékesítendő árunak tekinti, mint mondjuk egy körömlakkot, hanem mert aggódva szemlél mindenfajta állami szerepvállalást, amely a sajtó működését befolyásolja. Esetleg pontosan tisztában van a piac tökéletlenségeivel, azzal a káros hatással, amit a piaci

¹¹¹ HOLMES, STEPHEN: Liberal constraints on private power? – Reflections on the origins and rationale of access regulation. In JUDITH LICHTENBERG (szerk.): *Democracy and the mass media*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 21-24. o.

¹¹² DURHAM PETERS, JOHN: *Courting the abyss – Free speech and the liberal tradition*. Chicago, London: University of Chicago Press, 2005. 14-22. o.

logika a sajtó szabadságára gyakorol, de még ezt az árat sem érzi túlságosan soknak az Állam távoltartásáért. Mások, a piacba vetett vak hittel, de valószínűleg inkább már csak jó adag cinizmussal, úgy vélik, hogy a piac mindenható: önmaga számára teremtett szabályokkal a sajtó létező legjobb, leghatékonyabb működését biztosítja, a magán- és közérdeket egyszerre elégítve ki. Clinton Rossiter kifejezésével élve ez nem más, mint „a szellemtörténet nagy vonatrablása”¹¹³: a *laissez faire* eltökélt mai hívei a XIX. századi, korai liberalizmus érveit kissé újraértelmezve, de kitartóan hangoztatva, az általa meghatározott alapértékeket (szabadság, individualizmus, lehetőség, fejlődés stb.) kívánják az Állammal szemben, változatlan garanciák biztonságában megtartani – az immár jóval erősebb magánszféra, az országhatárokon és állami érdekeken játszi könnyedséggel felülemelkedő nagyvállalatok védelme érdekében. Az eredendően a privátautonómiába tartozó, egyszerre több alapvető emberi jogot (sajtószabadság, tulajdonjog, a vállalkozás szabadsága) is a maga javára követelő sajtó működése azonban éppen a szabadság eredeti értelmének megvédése érdekében kerül korlátozásra. A sajtómonopóliumok megakadályozása, a közérdekű pozitív és negatív jellegű tartalomkorlátozások és a kultúrát megóvni próbáló intézkedések, bár kétségtelenül korlátozzák a sajtó mozgásterét, valójában nem a szabadság korlátai: éppen ellenkezőleg, a magánszféra által lehetségesen eltorzított szabadságfogalom kiigazítására szolgálnak. Az állami beavatkozást, ha nem is üdvözlő, de szükségszerűségből egyetlen lehetséges megoldásként elfogadó álláspontok a sajtót „a nemzeti lét alapintézményeként tételezi[k] fel.”¹¹⁴ A sajtó ugyanis jóval többre „használható” bármely, a piacon kínált szolgáltatásnál: akár a társadalom kohézióját elősegítő, a közösség vitáinak lebonyolításában kulcsszerepet vállaló, a nemzeti és az egyetemes kultúra terjesztésének elsődleges fórumát biztosító hálózatot is tisztelhetnénk benne.

A piaci szabadság és a közösségi fórum modelljei alapvető, kibékíthetetlen ellentétben állnak egymással. A piac azt hirdeti magáról, hogy növeli a hatékonyságot, gyors reagálást tesz lehetővé a változó körülményekre, megteremt a visszacsatolás módozatait (például a nézettség mérésével), tehát nem zárja ki a közösséget a sajtó befolyásolásától, a szabad vállalkozás, a kecsesítő anyagi haszon pedig a technikai-tartalmi fejlődés biztosítója, ami természetesen szintén a köz érdekét szolgálja. Azonban a piac a legkevésbé sem demokratikus, kíméletlen küzdelem terepe, ahol a tőkeerős vállalkozások dominálnak, morális szempontok nem játszanak szerepet.¹¹⁵ A közérdekre és a szabadságra történő hivatkozás pedig csupán egy olyan *csatakiáltás*, amelynek fülsiketítőnek szánt eldördülésekor a piaci korlátok híveinek azonnali meghátrálása a magától értetődően elvárt magatartás.

A piac és az Állam azonban kénytelen mégis egymás mellett létezni, elviselni egymás társaságát. Ennek a kelleetlen kettőségnek a tökéletes lenyomata a brit médiatörvény, a *Communications Act 2003* első szakaszai között található rendelkezés (3. szakasz, 1. bekezdés), amely a brit médiahatóság legfőbb, általános feladatává az *állampolgárok* és a *fogyasztók* érdekeinek *egyidejű* képviselését teszi. A két érdek, talán mondani sem kell, gyakran kerülhet összeütközésbe: a sajtónak azonban mindkettőre tekintettel kell lennie. A fogyasztó érdeke a technikai fejlődés, az alacsony ár, a szórakoztató műsorok széles választéka, az állampolgáré pedig a megfelelő tájékoztatás, a kulturális igények kielégítése, a közösségi vitákban való részvétel lehetőségének biztosítása. A két eltérő megközelítés ábrázolása persze jelentősen leegyszerűsített, hiszen a valóságban a sajtó közönségének tagjaiban ezen igények – eltérő arányokban ugyan, de – egymással összeolvadva jelentkeznek, legtöbbünk ugyanis egyszerre fogyasztó és büszke polgár. A fogyasztó [consumer] és az

¹¹³ ROSSITER, CLINTON: *Conservatism in America*. New York: Vintage Books, 1962 (2. kiadás). 128. o.

¹¹⁴ ANTAL – GAZSÓ, i. m. [1. jegyzet] 12. o.

¹¹⁵ CROTEAU, DAVID – HOYNES, WILLIAM: *The business of media – Corporate media and the public interest*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Pine Forge Press, 2006. 17-26. o.

állampolgár [citizen] angol elválasztásában nem nehéz felismerni a francia *bourgeois* – *citoyen* megkülönböztetést. A francia terminológia értelmében (a némileg rossz emlékeket idéző fogalmat használva) a *burzsoá* a magánérdekek és törekvések kizárólagos képviselője, míg ezzel szemben a *citoyen* a közösségi érdekek érvényesítője. A magánérdek-közérdek ezen éles szembeállítására Marxtól függetlenül is egyértelműen a *citoyen*-t emeli a morális trónra: a két, olykor kétségtelenül ütköző érdek azonban szükségszerűen egyazon mederbe terelendő, mert enélkül a társadalom dinamikája helyrehozhatatlanul megbomlik: a köz- és magánérdek egyszerre érvényesítendő, a folyamatos egyensúlyozás kényszerét is vállalva, és ez az általános, a társadalom egészére nézve érvényes működési elv egy jóval kisebb területen, a sajtószabadságban is irányadó: a *bourgeois* negatív szabadsága és a *citoyen* pozitív szabadsága együttesen teszi ki a sajtószabadság teljes tartalmát. Mint oly sokszor, ezúttal is az angol gyakorlatiasságnak lett igaza, amely nem kreált önálló kifejezést e két érdek képviselőinek megnevezésére, talán azon okból, mert felismerte e kettősség szükségszerű egybefonódását. Ezért – bár a *bourgeois* francia kifejezést az angol nyelv is ismeri – inkább csak a *polgár* [civil] vagy az *állampolgár* [citizen] kifejezés használják.

A XX. század második felének fokozatosan kirajzolódó, ma már teljes pompájában elének táruló jellemző új embertípusa, némi cinizmussal élve ideálja: a *fogyasztó ember*. A nyugati civilizáció államai által választott gazdasági berendezkedés kikezdetlen logikájából adódóan a modern kor eszménye az anyagi javak minél hajszoltabb fogyasztása lett. A fogyasztó ember megjelenése és nyomasztó számbeli fölénye, úgy fest végleg pontot tett George Orwell és Aldous Huxley posztumusz versengésére.¹¹⁶ A huszadik század első felének két angol látnoka egymással tökéletesen ellentétes *disztópiát* (negatív *utópiát*) írt. A múlt század nyolcvanas éveiben a Vasfüggönyön innen még tiltott orwelli *1984* a totalitárius rendszerek letaglózó erejű megjelenítése, ahol a zsarnoki hatalom kegyetlen, diktatórikus eszközökkel tartja fenn önmagát. A huxley-i *Szép új világ* azonban ma már, legalábbis a földgolyó ezen részén érvényesebb modellt állít: az új világban ugyanis nem működik elnyomó diktatúra. A hatalom fenntartását az alávetett egyének boldogságérzetének, egyébként gondosan szabályozott igényeinek folyamatos kielégítése biztosítja. Sajnos nem áltathatjuk magunkat azzal, hogy a regény által felvázolt borongós jövőkép egyes elemei és a megjelenés óta eltelt több mint hét évtized eseményei ne lennének párhuzamba állíthatók. Egyes szerzők egyenesen odáig merészkednek, hogy a modern média egyénekre gyakorolt hatását a regénybeli boldogságfokozó szer, a *szóma* hatásával azonosítsák.¹¹⁷ Ha ebben akad is némi szónoki túlzás, saját látnoki képességeit maga Huxley is elismerte egy későbbi esszéjében, amelyben kifejti az újkori média hatásmechanizmusainak láttán megfogalmazódott aggodalmait is.¹¹⁸

A piacot preferáló felfogás legfőbb tévedése abban áll, ahogyan az *individualizmus* kérdése felé közelít. Az egyéni autonómiát (mind a vállalkozás szabadsága, mind a sajtószabadság összefüggésében) e nézetek ugyanis elsődleges értéként tisztelik, amely álláspont természetesen elfogadható. Az autonómiát azonban két, eltérő irányból is értelmezhetjük: a sajtó saját és közönsége szempontjából. A piac hívei azzal érvelnek, hogy az állami korlátozás hiánya mindkettőt egyformán segíti: a sajtót nem köti meg külső hatalom, a közönség pedig így állami korlátoktól mentes kínálat alapján választhat. Itt van a fő tévedés: a modern

¹¹⁶ ORWELL, GEORGE: *1984*. Budapest: Európa Kiadó, 1989., HUXLEY, ALDOUS: *Szép új világ*. Budapest: Kozmosz Könyvek, 1982.

¹¹⁷ COLLINS, RONALD K. L. – SKOVER, DAVID M.: The First Amendment in an age of paratroopers. *Texas Law Review*, May 1990. 1084. o.

¹¹⁸ A művet kevéssel halála előtt, 1958-ban írta, nem kis részben az 1956-os magyar forradalom leverésének hatása alatt. Ld. HUXLEY, ALDOUS: *Visszatérés a szép új világhoz*. Budapest: Dee-Sign, 2000.

tömegmédiá ugyanis, amely általában véve a lehető legegyszerűbb, leggyorsabb haszonszerzésre törekszik, hezitálás nélkül félredobva a demokrácia működéséhez elengedhetetlen feladatainak teljesítését, saját műsoridejét döntően a minél nagyobb tömegek szórakoztatásának alárendelve, az individualizmus szent nevében az egyéniség nélküli *tömegember* kineveléséhez járul hozzá. Teszi mindezt az *egyenlőség* és az *illetékesség* hamis illúzióját megteremtve.¹¹⁹ A tömegember (amely minden további nélkül azonosítható a fenti fogyasztói emberünkkel) uralomra jutásának folyamatát is régen megrajzolta már Ortega y Gasset klasszikus esszéjében, *A tömegek lázadásá*-ban.¹²⁰ E ponton ismét csak szót kér John Stuart Mill, aki e folyamatot már jócskán a tömegmédiá elterjedése előtt is érzékelt: szavai szerint az egyéniség kiveszésével „maga a lélek veszi fel a jármot”,¹²¹ és ezt, a modern társadalomban kibontakozó jelenséget – tehetjük mi hozzá – a sajtó jelentős mértékben felgyorsította.

A korlátok nélküli individualizmus zsákutcáját persze már jóval Habermas vagy Ortega előtt is felismerték. A szabadversenyes kapitalizmus igen hamar súlyos társadalmi igazságtalanságokat termelt ki. Elsőként a klasszikus magánjog kezdett jelentős átalakulásokat keresztyülni, a XX. század elejétől fogva. E folyamatot összefoglalóan a *magánjog közjogiasodásának* vagy másképpen alkotmányjogiasodásának nevezik,¹²² és az alapvető magánjogi elvek és struktúrák fellazulását eredményezte, a személyiség és az egyén méltóságának, életfeltételeinek hatékonyabb védelme érdekében. Ami korábban a személyiség autonómiája egyetlen valódi biztosítékának látszott, ti. a magántulajdon és a magánszféra fokozott védelme, a piaci logika könyörtelensége okán, és alig egy évszázaddal a jogok kodifikációjának megkezdése után, a gyengébb, a tulajdonnal nem rendelkező egyén létezésének alapvető feltételeit vonta kétségbe. A kiszolgáltatottság megelőzésére, a korábban elsősorban *tulajdonosként definiált* egyén *emberi jogai*, élükön *méltóságával*, kerültek előtérbe.¹²³ Ez a folyamat újabb lendületet kapott a második világháború után. Hamar rá kellett azonban döbbsenni, hogy a korlátok nélküli alapvető emberi jogok (köztük a sajtószabadság) éppúgy felhasználhatóak a gyengébbek helyzetének kihasználására. Néhányak szabadságát tehát a tömegek szabadsága érdekében korlátozni kell. Sokan eljutottak erre a felismerésre, és az ebből fakadó egyetlen helyes következtetésre is, amely az individualizmusból egyfajta közösségelvű szemlélet felé terelte a magánjog és az alapvető emberi jogok további fejlődését is. Ezt a változást a XX. század elején Albert Dicey angol jogtudós már tényként kezelte, könyvében beszámolva az angol közvélemény gondolkodását meghatározó eszmék változásairól. Megállapítása szerint a *bentham-i individualizmust* a XIX. század hatvanas éveitől kezdve egyfajta *kollektivistá szemléletmód* kezdte felváltani¹²⁴ – amely természetesen befolyással bírt a sajtó szerepéről való gondolkodásra is. Nagy szó ez az individualizmus „öshazájában”, amely egyes szerzők szerint már a XIII. században is piacorientált volt, és évszázadokig a magántulajdon szentségén, valamint az individuum erején épült fel,¹²⁵ a *puritán tradíció* szellemének megfelelően a gazdasági sikeren mérve az ember értékét is,

¹¹⁹ PÁSKÁNDI GÉZA: *A szabadság színeváltozásai*. Budapest: Magvető, 1984. 215. o.

¹²⁰ ORTEGA Y GASSET: *A tömegek lázadása*. Budapest: Nagyvilág, 2003.

¹²¹ MILL, JOHN STUART: *A szabadságról*. Budapest: Századvég, 1994. 71. o.

¹²² LÁBADY TAMÁS: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Pécs – Budapest: Dialóg Campus, 1997. 22-27. o.

¹²³ A folyamatról ld. SÓLYOM LÁSZLÓ: *A személyiségi jogok elmélete*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.

¹²⁴ DICEY, ALBERT VENN: *Lectures on the relation between law and public opinion in England during the Nineteenth Century*. London: MacMillan, 1919.

¹²⁵ MACFARLANE, ALAN: *Az angol individualizmus eredete*. Budapest: Századvég – Hajnal István Kör, 1993.

ahogyan azt Daniel Defoe, „a *homo oeconomicus* krónikása”¹²⁶ a *Robinson Crusoe*-ban, az *individualizmus apoteózisának* tekinthető regényében megénekelte.

Az egyén és a közösség mesterséges szembeállításában már-már elfeledkezünk arról, ami persze minden jogi vagy filozófiai csűrös-csavarás nélkül is megállapítható, azaz hogy a sajtó vállain nyugvó *morális teher* óriási: a kimondott szó ugyanis – *felelőség*. A modern média jelentősen *devalválta* a közzétett szó értékét, a sajtó tömegessé válása – bár először nem éppen ezzel a céllal lépett színre – elsősorban a végeláthatatlan *locsogást* szaporította el. Gilbert K. Chesterton zsörtölődve írt erről már a XX. század elején:

„Mikor a hajdani liberálisok megszabadítottak valamennyi eretneket a szájszecektől, az volt az elképzelésük, hogy ily módon vallási és filozófiai felfedezésekre jutnak. Azt gondolták: a kozmikus igazság annyira fontos valami, hogy mindenkinek külön-külön szükséges tanúskodnia. A modern felfogás szerint a kozmikus igazság annyira jelentéktelen, hogy bárki bármit mondhat – nem számít. [...] Sosem vitatkoztak olyan keveset az ember természetéről, mint manapság, amikor – először a világon – bárki vitatkozhat róla. [...] Az emancipáció csak azt hozta, hogy a szentet a hallgatásnak ugyanabba a tornyába zárták, mint a szektaalapítót. Aztán elbeszélgetünk Lord Anglesey-ről meg az időjárásról – s ezt nevezzük mindennemű hitvallás tökéletes szabadságának!”¹²⁷

A sajtó szerepének jogi meghatározottsága és erkölcsi-etikai alapú felfogása közötti lehetséges eltérést példázza Sólyom László egy megjegyzése is, aki ugyan az Alkotmánybíróság elnökeként a szólásszabadság korlátainak a lehető legszűkebb keretek közé szorításáért küzdött, de másfelől, erkölcsi alapon elismerte a sajtó mozgásterének jelentős korlátait: „a sajtó szabadsága azt jelenti, hogy mindenki minden szavával erkölcsi hitelét kockáztatja benne.”¹²⁸

Kár, hogy a kimondott szó által vállalt erkölcsi felelőség eszméje úgy fest, jó időre a morálfilozófiai tankönyvek lapjaira száműzetett.

A történelmi fejlődés során természetesen a sajtószabadság *negatív jellege* került elsőként hangsúlyozásra, amely jogot akkor a *cenzúra* tilalmával azonosítottak, melynek megfelelő a vélekedés, hogy az „előzetes vizsgálat” eltörlése magával hozná a sajtó teljes szabadságát. Ez a felfogás kevéssel a cenzúrát megszüntető törvények elfogadása után átértékelésre szorult. A sajtószabadság negatív jellegének akkor is új jelentést kell adni, ha a pozitív jellegről egyelőre még nem is veszünk tudomást. Egyfelől, a „cenzúrát” el kell választani a jogi garanciákkal alátámasztott, bíróság által végzett előzetes vizsgálatától, amely – a jövőben publikálás általi jogsértés bizonyítása esetén – a közzététel megtiltásával is járhat. Ez az intézkedés nem ellentétes a jogállami alapelvekkel, éppúgy létezik Angliában, mint az Egyesült Államokban, és azt a *Sajtótörvény* – sajátos formában – 1997-ig Magyarországon is lehetővé tette.

A sajtó szabadságába történő külső beavatkozás azonban jóval szélesebb körben lehetséges, mint pusztán a megjelenés korlátozása. A sajtó piaca más vállalkozásokhoz képest jóval korlátozottabb. Annak érdekében, hogy a közösség tájékoztatása ne váljon kevesek monopóliumává, a jog korlátozza a műsorszolgáltatók és az újságok tulajdonjogának megszerzését, illetve a kereszt-tulajdonlás lehetőségeit, meghatározva egy limitet, amely felett egyazon tulajdonos nem szerezhet újabb jogosultságot. A közszolgálati adók állami fenntartásával a szabad verseny újabb korlátozást szenved. Mindezen szabályok közvetve természetesen a sajtó által közvetített tartalomra is kihatnak.

¹²⁶ GELFERT, HANS-DIETER: *Nagy-Britannia rövid kultúrtörténete*. Budapest: Corvina, 2005. 126. o.

¹²⁷ CHESTERTON, GILBERT KEITH: *Eretnekek*. Budapest: Szent István Társulat, 1991. 7. o.

¹²⁸ SÓLYOM LÁSZLÓ: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Budapest: Osiris, 2001. 125. o.

Közvetlenül érintik azonban a sajtó tartalmát a rádiós és televíziós műsorszolgáltatók részére előírt különféle *műsorszerkezeti követelmények*. Ezek egy része negatív jellegű előírást fogalmaz meg (reklámkorlátok, kiskorúak védelme, erotikus tartalom korlátozása stb.), mások kifejezetten pozitív, tevőleges magatartást követelnek meg a műsorfolyamok készítőitől (kiegyensúlyozott hírszolgáltatás, közszolgálati műsorszámok sugárzása stb.).

A sajtó szabadságába való beavatkozás nem csak kívülről, hanem *belül* is eredhet. Ez a jelenség a sajtó üzleti vállalkozás-jellegéből fakad. Alapvető igazság, hogy a sajtót, amely igen költségigényes mulatság, nem az olvasók, nézők és hallgatók tartják el, hanem annak hirdetői. Logikai úton levonható ebből a következtetés: a vállalkozás üzleti jellege felől közelítve nem a sajtó által készített újságcikkek és műsorok az eladásra kínált „árak”. Amennyiben így lenne, a sajtó – legalábbis jelenlegi formájában és mértékében – nem lenne képes eltartani önmagát. Az „áru” valójában a *néző*, a *hallgató* és az *olvasó*, akiket a hirdetők számára kínálnak fel, minél nagyobb számban, annál magasabb hirdetési összeg ellenértékékeppen. Azért kell tehát a népszerű terméket, újságot, műsört mintegy *csaliként* felkínálni, hogy sok jövőbeni vásárlót vonzzon és tegyen a médiumok – ezáltal a reklámok – fogyasztóivá. A hirdetők, amelyek a jelentősebb médiumok esetén a magas árak miatt már csak az igazán nagy cégek lehetnek, az egész folyamat elsősorú irányítói, még ha hatásuk általában közvetett is marad. A piacon pedig, ahol sok pénz forog kockán, kőkemény szabályok uralkodnak: a hirdetők szeretik reklámjaikat a megfelelőnek ítélt médiakörnyezetben viszontlátni, lehetőleg olyan műsorok szomszédságában, amelyek népszerűek, ellentmondásmentesek, szórakoztatóak, békét és nyugalmat árasztanak, vagy éppen – valós tét nélküli – izgalmat és feszültséget gerjesztenek. A show-műsorok, sorozatok, vetélkedők, magazinműsorok, akciófilmek tökéletesen megfelelők erre a célra, a valós társadalmi problémákat feszegető, tényfeltáró, az igényesebb kultúrát közvetítő, vagy a jelentős vásárlóerővel bíró társadalmi réteg csupán kisebb részének érdeklődését felkeltő műsorok kevésbé.¹²⁹ Ebből az egymással vetélkedő műsorfolyamok kínálatának szinte teljes *homogenitása* következik, amelyekben jelentős eltérés (a fogyasztók elvesztésének kockázata miatt) alig fedezhető fel. A szabad verseny, amely több, egymással vetélkedő médium működésére ad lehetőséget, csak a *menyiséget*, de nem a *választékot* növeli.

A fogyasztókért zajló verseny pedig egyre fokozódik, a konvergáló média egyre jobban átszövi a mindennapokat, eközben pedig lassan véget ér a közösségi vita, a társadalmi „*diskurzus*”.¹³⁰ A hirdetők potenciális vásárlóikat (a célcsoportot) azok anyagi helyzete (vásárlóereje), meggyőzősége és egyéb olyan körülmények alapján kategorizálják, amelyek aligha illeszthetők bele az „egy ember – egy szavazat” demokratikus alapelvébe.¹³¹ A mindent a nyereség maximalizálásának alárendelő, belső „*magáncenzúrát*”, amely persze éppúgy fakadhat a sajtó tulajdonosainak, vagy a benne dolgozók személyes érdekeiből, akár éppen politikai meggyőződéséből, mégsem lehet a külső cenzúrával azonosítani. Előbbi esetében nincsen szó önkényről, de még törvényi garanciákkal szűk mederbe terelt, egyébként indokolható külső beavatkozásról sem. A cenzúra a jogállamokban már egyébként is réges-régen eltűnt. Új formája, a hirdetések megrendelő gazdasági érdekcsoportok által közvetve kikényszerített magáncenzúra azonban hasonló hatást ér el, mint a valaha létezett eredeti, kifejezett, külső kényszer útján megvalósuló „*mostohatestvére*”: jelentősen megnehezítheti,

¹²⁹ MCCHESENEY, ROBERT W. – SCOTT, BEN (szerk.): *Our unfree press – 100 years of radical media criticism*. New York: New Press, 2004. 119-176. o.; BAKER, EDWIN C.: *Advertising and a democratic press*. Princeton University Press, 1994.

¹³⁰ COLLINS, RONALD K. L. – SKOVER, DAVID M.: *The death of discourse*. Carolina Academic Publishers, 2005.

¹³¹ FISS, OWEN M.: *The irony of free speech*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996. 54. o. [A továbbiakban: FISS (1996a)]

akár el is lehetetlenítheti a sajtó közérdekű feladatainak teljesítését. Érdeemes újra Jürgen Habermas-hoz fordulnunk:

„...amint az újság kapitalista vállalkozássá fejlődik, üzemen kívüli érdekeknek is hatókörébe kerül, s ezek igyekeznek befolyást gyakorolni rá. A nagy napilapok története a XIX. század második felében bizonyítja, hogy a sajtó kommercializálódásának mértékében maga is manipulálhatóvá válik. Mióta a szerkesztőségi rész eladása kölcsönhatásban áll a hirdetési rész eladásával, a sajtó, mely eddig a magánembereknek mint közönségnek az intézménye volt, a közönség meghatározott tagjainak mint magánembereknek az intézményévé válik – azzá a kapuvá, melyen a privilegizált magánérdekek behatolhatnak a nyilvánosságba.”¹³²

A magánencenzúra tehát egyfajta önkorlátozást teremt a sajtóban. Ebben – a hirdető érdekein túl – szerepet játszhat a műsorkészítés rendkívül magas költsége is, amely könnyen vezethet például az olcsó, másodvonalbeli filmek tömeges megvásárlásához, saját gyártású, értékes művek elkészítése helyetti alternatívaként.

Ezt a fajta magánencenzúra az európai felfogás értelmében részben korlátozható, a piaci verseny által kitermelődött „hiba” [market failure] részben kiküszöbölhető, és ez a különböző, tartalmi kötelezettségeket előíró szabályok útján meg is történik. Az amerikai megközelítés ellenben a szabad sajtópiac állami korlátozását csak rendkívül szűk keretek között engedélyezi. Ezért a sajtó különösebb tartalmi korlátozások nélkül működhet, és ez még akkor is igaz, ha némely legfelső bírósági ítélet a közösség érdekében alkotmányosnak tekintette a sajtó működésébe való állami beavatkozást. A már említett *Red Lion-ítéleten* kívül például az *Associated Press v. United States* ügyben a Bíróság elvi jelleggel mondta ki, hogy a sajtószabadsággal való, magánérdekeket szolgáló visszaélés nem tartozik az Első Kiegészítés által védett érdekek körébe.¹³³

A sajtószabadság *pozitív jellege* elválaszthatatlan összefonódásban van a *társadalmi nyilvánosság* koncepciójával. Bár maga az elmélet elsősorban Jürgen Habermas nevéhez kötődik,¹³⁴ és a közzététele (1962) óta eltelt évtizedekben a különféle társadalomtudományok képviselői annak részleteit számtalanszor ízekre szedték, fő vonalait a mi szempontunkból most különösebb vita nélkül elfogadhatók. A gondolatmenet ezen központi magja gyakorlatilag a XVIII. század óta létező „*közvélemény*” fogalmi konstrukciója köré összpontosul.¹³⁵ Az elmélet szerint a „nyilvánosság” egyes elemei (a kávéházaktól az újságokig) együttesen járultak hozzá a *racionális közgondolkodás* és a *kritikai szemléletmód* kialakulásához, a *demokratizálódás* folyamatának lassú és fokozatos megindulásához. A nyilvánosság biztosította az információkhoz való hozzáférést, és idővel akkora jelentőségre tett szert, hogy képessé vált az Állam korlátozására.¹³⁶ A koncepció fontos eleme a hozzáférés széleskörű lehetőségeinek megteremtése, az alacsony belépési költségek által biztosított, megközelítőleg egyenlő részvételi lehetőségek segítségével.¹³⁷ Habermas szerint a sajtó XX. századi tömegessé válása, amely elvben magában hordozta a nyilvánosság, a korábbi állapothoz képest nagyságrendekkel történő kiszélesítését, az újabb közelítést a részvétel esélyeinek kiegyenlítése felé, inkább lerombolta a nyilvános szféra korábbi, működőképes modelljét. A tömegmédiá kisajátította a közvélemény fórumait, a piaci logika által

¹³² HABERMAS, JÜRGEN: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Osiris, 1999 (3. kiadás). 270-271. o.

¹³³ 326 US 1, 20 (1945).

¹³⁴ Ld. HABERMAS, i. m. [132. jegyzet].

¹³⁵ BRIGGS, ASA – BURKE, PETER: *A média társadalomtörténete – Gutenbergtől az internetig*. Budapest: Napvilág, 2004. 74. o.

¹³⁶ A sajtó ezen „aranykoráról” ld. BRIGGS – BURKE, i. m. [135. jegyzet] 185-209. o.

¹³⁷ PRICE, (1998) i. m. [89. jegyzet] 54. o.

meghatározott, *diktált* sajtóbéli tematikában már nem meghatározó tényező a kölcsönös, közös érdekek megfelelő képviselője. A könyv ezen végkövetkeztetése Habermas egyéb téziseinek igazától függetlenül is elfogadható.

A közvélemény kategóriája azért fontos számunkra, mert jelenleg az egyetlen elfogadható társadalmi berendezkedésnek vélt demokrácia kizárólag általa képes működni. Ha a „köz” ügyei nem kerülnek megtárgyalásra a nyilvánosság különböző intézményeiben, ha a polgárok nem lépnek kapcsolatba egymással az egyes fórumokon, ha ezek a fórumok nem biztosítják a társadalom tagjai között szükséges minimális kohéziót, akkor – bár lehet, hogy a törvényeket továbbra is a népképviselőten alapuló parlament hozza – a közösség nem demokratikus rendszerben létezik. Idéztem e fejezetben már Carlyle-t, aki a sajtó, azaz a „Negyedik Rend” létét biztosító nyomtatást magával a demokráciával azonosította. A *nyomtatás és az írott szó demokráciájának* megejtő szépségű képét rajzolta meg Victor Hugo: „A jövő történelmében Aesopus és Plautus, a két rabszolga, királyok fölé kerül.”¹³⁸ (Csak remélni lehet, hogy a francia mesternek tartósan igaza lesz, és Róma két nagy mesélője nem tűnik el a közlemékezetből – a császárokkal együtt.)

Szintén felidézhetjük Periklész korábbiakban idézett híres temetési beszédét,¹³⁹ amelyben oly tökéletesen jelenik meg az athéni polgár világ- és önképének, egyben a demokratikus társadalmi rendnek is az essenciája, amely a közügyekben való közös döntéshozatalon nyugszik, és amely *megbélyegzi* a közélettel szemben közönyös embert. Az ókori Athén felemlegetése e ponton helyénvaló: a sajtó tömeges elterjedése, hatásának és befolyásának növekedése ugyanis magával hozta a naiv hitet, amely szerint a modern média eszközeivel szinte újjá lehet teremteni a görög *poliszok* közvetlen hatalomgyakorlását, vagy legalábbis valami ahhoz hasonlót. A sajtó lehetővé tehetné az állampolgárok vitáinak lefolytatását, természetesen szükségszerűen bizonyos képviselői mechanizmusok igénybevétele útján, hiszen mindenki nem beszélhet, némelyeknek óhatatlanul képviselniük kell másokat.¹⁴⁰ A sajtó, ha éppen nem is feleltethető meg az athéni *agórának*, de olyan közös fórum, amely az egyes álláspontok kifejtésének egyetlen hatékony terepe, működőképes eszköze.¹⁴¹ Owen Fiss erőteljes kifejezésével élve ez volna a sajtó „*demokratikus missziója*”.¹⁴² E misszió értelmében a sajtót a számára biztosított szabadság és egyéb előjogok csak addig a pillanatig illetik meg, ameddig a közösség által rá ruházott feladatának megfelelően eleget tesz. A sajtószabadság e felfogás szerint pusztán eszköz, amely természetesen felhasználható tulajdonosainak érdekében is, de csak bizonyos, a közérdeket szolgáló megkövetésekkel.¹⁴³

A sajtó társadalmi felelősségének felvetése az Egyesült Államokban sem ismeretlen gondolat, sőt, a sajtószabadság ezen eszközszerű felfogása a szólásszabadság egyébként harcos védelmezőitől sem idegen: szó esett korábban Edwin Baker és William Brennan bíró nézeteiről, de nem maradhat ki e körben az 1947-es *Hutchins-Bizottság* említése sem. A második világháború tombolása közepette életre hívott, a sajtó közösségi szerepének felülvizsgálatát, újbóli meghatározását feladatul kapó testület jelentésében a sajtó társadalmi felelősségének az Egyesült Államokban korábban jószerivel egyöntetűen elutasított teóriáját alkotta meg.¹⁴⁴ A „társadalmi felelősség” elmélet elnevezése megtévesztő: úgy tűnhet, mintha az eltérő nézetek teljes egészében elutasítanák a sajtó közösségi szerepét és abból eredő

¹³⁸ HUGO, VICTOR: *Shakespeare*. Budapest: Gutenberg, 1930. 343. o.

¹³⁹ THUKÜDIDÉSZ: *A peloponnészoszi háború*. Budapest: Osiris, 1999. 134-143. o.

¹⁴⁰ KEANE, i. m. [5. jegyzet] 38-39. o.

¹⁴¹ LOGAN, i. m. [47. jegyzet].

¹⁴² FISS (1996a), i. m. [131. jegyzet] 50. o.

¹⁴³ LICHTENBERG, JUDITH: Foundations and limits of freedom of the press. In JUDITH LICHTENBERG (szerk.): *Democracy and the mass media*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 104-105. o.

¹⁴⁴ NERONE, JOHN C.: *Last rites: revisiting four theories of the press*. Chicago: University of Illinois Press, 1995. 77-100. o.

kötelezettségeit, holott ez nem feltétlenül van így. A választóvonal itt is az állami beavatkozás elfogadásánál vagy elutasításánál található. A Bizottság szerint a sajtó szabadságára leselkedő legfőbb veszély abban áll, hogy dacára a technikai fejlődésnek és a sajtó mennyiségi gyarapodásának, amely persze magával hozta a piacra való belépés jelentős megdrágulását is, egyre korlátozottabb a hozzáférés lehetősége, egyre kevesebb hang nyilvánulhat meg a sajtóban, és e kevesek jó része nem vesz tudomást a társadalom irányában fennálló kötelezettségeiről.¹⁴⁵ Így válik az elvi alapjai szerint a részvételen alapuló társadalmi rend „nézői demokráciá”-vá [spectator democracy].¹⁴⁶

A sajtószabadság területén szükséges állami beavatkozás legtekintélyesebb (így legtöbbet támadott) amerikai híve Owen Fiss mellett kétségkívül Cass Sunstein chicago-i professzor. A szólásszabadság újkori problémáiról írt összefoglaló műve a gondolatok szabad piaca ellen írt *vádirat*.¹⁴⁷ Könyvében Sunstein egyenesen második *New Dealt*-t követel, mert felismerése szerint a modern média nem hogy nem nyújt segédkezet, hanem egyenesen *ellehetetleníti* a demokrácia működését. Az Egyesült Államokra fókuszáló mű legfőbb tanulságai Európában is megszívlelendők. A szerzőt nyomasztó legfőbb gondok nem újdonságok: a kereskedelmi média teljes térhódításával egyes arányosan csökken a remény az aktív, a részvételi demokráciában döntő szerephez jutó állampolgárok kinevelésére. A professzor szerint fel kellene már adni az Egyesült Államokban is a konok ellenállást, amely megakadályozza az állami beavatkozást – a szigorú távoltagezés ugyanis a fennálló rendszert, az egyre növekvő médiahatalmat erősíti. Bizonyos, szigorú garanciákkal körülbástyázott esetekben az Állam igenis képes a szabadság előmozdítására. A piac metaforáját kölcsönvéve: a képviselői demokrácia azon alapszik, hogy az állampolgárok időről időre (Magyarországon négyévente) megbízást adnak maguk közül valakiknek az ügyek vitelére, a döntések meghozatalára. A négyévente esedékes választáskor az egyes polgároknak természetesen általában véve kevesebb információ áll a rendelkezésére azokhoz képest, akik közül választhatnak. A politikai elit mindig jóval tájékozottabb lesz a társadalom egyéb tagjainál. Ezt az *információs defektust* kellene a sajtónak, lehetőségeihez mérten kiegyensúlyoznia – hiszen a polgárok döntése megmásíthatatlan, kijavíthatatlan. A jelenlegi rend azonban nem biztosítja megfelelően a rendelkezésre álló nézetek és információk megjelenítését, mert a sajtó többségének a közügyek tárgyalása egyáltalán nem érdeke, sőt kifejezetten terhes feladat lenne. A Sunstein könyvét recenzáló Sajó András is meglepetten kiált fel:

„Hogy a szórakozássá tett kommunikáció fogyasztóival lehet-e még »demokráciát építeni«, az évtizedek óta eldöntetlen kérdés, és komoly aggodalmak forrása. Tulajdonképpen kész csoda, hogy a politikai demokrácia ennyi és ilyen tévéműsor mellett még egyáltalán működik.”¹⁴⁸

Sajó András cikkének megjelenésekor még nem köszöntött be Magyarországon a kereskedelmi televíziózás kora. Hogy a politikai demokrácia működőképességének megőrzésére vonatkozó meglepett kijelentése egyáltalán igaz-e ma érrefelé, azt nem a mi dolgunk eldönteni. Ami számunkra lényeges, hogy Sunstein legtöbb kijelentése ma már a világ e táján is érvényes. Hiába a mediaszabályozás alapvetően eltérő európai felfogása, a médiapiac valamikor a nyolcvanas évek táján kezdődő liberalizációjával, a kereskedelmi adók térnyerésével az állami beavatkozás, konkrétan a tartalomszabályozás eszközei nem képesek betölteni eredeti funkciójukat. A ma európai televíziónézője – főleg, ha elkerüli, hogy

¹⁴⁵ BOLLINGER, (1991) i. m. [50. jegyzet] 28-34. o.

¹⁴⁶ CHOMSKY, NOAM: *Media control – The spectacular achievements of propaganda*. New York: Seven Stories Press, 2002 (2. kiadás).

¹⁴⁷ SUNSTEIN, CASS R.: *Democracy and the problem of free speech*. New York: Free Press, 1995 (2. kiadás), a sajtóról ld. főleg 53-92. o. [A továbbiakban: SUNSTEIN (1995a)]

¹⁴⁸ SAJÓ ANDRÁS: Hírpírító és sajtótisztesség. Kelet-európai megjegyzések Cass Sunstein könyvéhez. *Világosság*, 1995/3. 34. o.

véletlenül egy közszolgálati adóra kapcsoljon – nem sok különbséget fedezhet fel az óceán két partján a nézőket elárasztó műsorfolyamok között.

Meglehetősen érdekes, hogy a sajtószabadság tartalma feletti szakmai, elméleti, jogászai viták meglehetősen ritkán bukkantak fel a magyar tudományos fórumokon. Néhány napos könyvtári kutatás után az az érzése támad a témával megismerkedni szándékozó érdeklődőnek, hogy a rendszerváltozás után a jogtudomány és a társadalomtudományok művelői túlnyomó részben az amerikai, szabályozásmentességen alapuló felfogást tették magukévá. A sajtószabadság pozitív tartalmáról alig néhány folyóiratcikk értekezik, miközben a szólásszabadság témájában írt monográfiák, könyvek szinte szó nélkül átsiklanak e jelentős kérdés felett. Az üdítő kivételek közé tartoznak Zoltán Ödön elméleti megközelítésű cikkei,¹⁴⁹ valamint Ádám Antal írása,¹⁵⁰ amelyben a szerző csokorba is gyűjti a sajtóval kapcsolatos egyes állami feladatokat, úgy, mint az alkotmányos követelményeknek megfelelő szabályozást, azon belül a monopóliumok felszámolását, létrejöttük megakadályozását, a teljes körű, kiegyensúlyozott tájékoztatás biztosítását, a differenciálást az írott és elektronikus sajtó szabályozása között, végezetül a közszolgálati médiumok függetlenségének biztosítását.¹⁵¹

Owen Fiss egy budapesti konferencián előadásában kifejezetten a szabadságukat a közelmúltban elnyert, egykori szocialista államok polgárait figyelmeztette arra a veszélyre, ha a „Nyugaton” működő médiaszabályozási megoldásokat kritika és megfontolás nélkül veszik át. Vészjósló konklúziója értelmében pusztán a szabad piac „teremtő ereje” által életre hívott sajtóviszonyok számos hasonló vonást fognak felölteni, mint amelyek a korábbi, diktatórikus rendszerekben kivehetők voltak.¹⁵² Így nem válhat valóra Deák Ferenc álma a „köztanácskozások” szabad vitatásáról, és nem lesz „a vélemények minden árnyéklatának” képviselője.¹⁵³ Előbb lehet valósággá Jókai Mór keserű pamfletje (bár a bulvársajtó térhódítását még ő sem sejtette meg):

„Van sajtószabadság, de nincs *sajtómuszáj*: a kormánypárti lapszerkesztők kinyírják az ellenzéki orátorok beszédeiből, ami nekik nem tetszik, az ellenzéki szerkesztők meg a kormánypártiával cselekszenek hasonlót: maguk magukat kölcsönösen *megcenzúrázzák*, s – szent a békesség.”¹⁵⁴

A sajtószabadság demokratikus felfogása mellett, azt kiegészítve jelenik meg az *egyenlőség* gondolata, az állami beavatkozás igazolásaként.¹⁵⁵ Az egyenlőség itt természetesen nem tényleges, hanem *formális* egyenlőséget, a hozzáférés esélyeinek kiegyensúlyozását jelenti. Az ettől eltérő, jogi értelemben vett egyenlőség, tehát a sajtószabadság gyakorlása jogi feltételeinek egyenlő biztosítása – hangzik az ezzel ellentétes érvelés – azonban kizárólag a hozzáférés kiegyenlítését célzó egyenlőség elérésére irányuló beavatkozás hiányában képes megvalósulni. Elvileg mindenki indíthat új lapot, szabadon működtethet televízió-csatornát, illetve lehetősége van a már működő médiumok döntéshozóit meggyőzni arról, hogy

¹⁴⁹ ZOLTÁN ÖDÖN: A sajtóról és szabadságáról. *Magyar Jog*, 1991/1.; Az audiovizuális közlés szabadságáról. *Magyar Jog*, 1992/3.

¹⁵⁰ ÁDÁM ANTAL: A tömegközlés alkotmányi szabadsága. *Acta Humana*, 1998., No. 30.

¹⁵¹ Uo., 11-12. o.

¹⁵² FISS, OWEN M.: Building a free press. In SAJÓ ANDRÁS – MONROE E. PRICE (szerk.): *Rights of access to the media*. Boston: Kluwer Law International, 1996.

¹⁵³ Részlet Deák Ferenc és Hertelendy Károly – Deák által fogalmazott – 1840. július 27-i követjelentéséből. In MOLNÁR ANDRÁS (szerk.): *Deák Ferenc*. Budapest: Új Mandátum, 1998. 110. o.

¹⁵⁴ JÓKAI MÓR: *Kiskirályok*. In *Jókai Mór összes művei, regények, 48. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968. 129. o. – kiemelések az eredetiben.

¹⁵⁵ KARST, KENNETH L.: Equality as a central principle in the First Amendment. *University of Chicago Law Review*, 1975. 20. o.

juttassanak neki a műsoridőből, közöljék az általa írt újságcikket.¹⁵⁶ Bármiféle beavatkozás megbontaná ezt az egyenlőséget, hiszen a kiegyensúlyozás szándéka egyeseket óhatatlanul előnyben részesítene, míg másokat súlyosan korlátozna. Ez az érvelés jelent meg egy érdekes pengeváltásban a kilencvenes évek elején a *Magyar Jog* oldalain, ahol a közösségi érdeket hangsúlyozó jogászprofesszor¹⁵⁷ találta szembe magát az újságíró-szervezet akkori főtítkárával, aki (hamar elsajátítva a sajtószabadság amerikai felfogásának eszmei alapjait) a sajtószabadság tartalmának lényegét gyakorlatilag abban látta, hogy mindenki szabadon válhat sajtótulajdonossá.¹⁵⁸ A demokrácia kiépítésében elengedhetetlenül fontos feladatok effajta cinikus elutasítása csak azok számára lehetséges, akik már a *mézesbödön* körül ülnek; ezen állásponttal szemben nincsen különösebb értelme érdemi vitába bocsátkozni.

A szólásszabadság alapjoga minden további nélkül mindenkit, egyenlően illet meg. Hogy a jog gyakorlása milyen hatást ér el, kihez jut el a kinyilvánított gondolat, az jelentősen függ az egyéni képességektől, fellépéstől és más körülményektől, így természetesen a közlő anyagi helyzetétől is. Nem mindegy, hogy valaki száz vagy százezer szórólapot tud-e nyomtatni. De ebbe a folyamatba állami eszközökkel beavatkozni nem lehet, és főleg nem lehet kiegyensúlyozásra törekedni. A sajtó azonban más. Itt félreérthetetlenül megjelenik a közérdek, ráadásul úgy, hogy közben nem áll rendelkezésre hasonló erejű alternatív megoldás a tájékoztatás és a közvita lefolytatásának biztosítására. A sajtószabadság gyakorlási lehetőségeinek kiegyenlítése mindazonáltal nem biztosít minden egyes személyt megillető hozzáférési jogosultságot. Nem az egyén, hanem az egyes gondolatok számára kell a hozzáférés lehetőségeit kiegyensúlyozni. A sajtó ebből a szempontból a közösségé, és a kiegyenlítés biztosításakor még az egyén (a mézesbödön körül ülők) negatív szabadságának *némi* korlátozása is indokolt.¹⁵⁹ Ennek a korlátozásnak valóban nyomós indokai vannak: bizonyos gondolatok nem képesek bejutni a tömegmédiába, vagy azért, mert vélelmezten annak üzleti érdekei ellen hatnak, vagy mert személyes ellenszenv kíséri azokat, nem is beszélve arról az esetről, amikor a politikai érdek közvetlenül befolyásolja a média tartalmát.¹⁶⁰ Ahogyan egy író, Páskándi Géza fogalmazott, megérezve a sajtószabadság egyenlőséget követelő lényegét:

„A sajtószabadság írott gyülekezési szabadság is, szabad gyülekezési jog az írások számára. Másképpen kifejtve: gyülekezési szabadság írásban, nyomtatásban, képekben, hangszalagon stb. Hiszen vélemények gyülekeznek itt szabadon, s hangzanak el, látható és láthatatlan szövetségeseket, híveket vagy ellenséget gyűjtve.”¹⁶¹

A hozzáférés tehát a *gondolatokat* illeti meg (ahogyan Alexander Meiklejohn fogalmazott, „Nem az a fontos, hogy mindenki beszélhessen, hanem hogy minden, ami fontos, ki legyen mondva.”¹⁶²), jogi értelemben viszont a *közönség egésze* a jogosult, aki (konkrét jogszabályhelyekre, tehát nem valamely többféleképpen is értelmezhető, általánosságban

¹⁵⁶ SCHAUER, FREDERICK: *Freedom of speech: a philosophical enquiry*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982. 126. o.

¹⁵⁷ ZOLTÁN, (1991) i. m. [149. jegyzet] és UŐ: Ismét a sajtóról és szabadságáról. *Magyar Jog*, 1993/10.

¹⁵⁸ BENCSIK GÁBOR: Kie a sajtószabadság? *Magyar Jog*, 1992/3.

¹⁵⁹ ROSENFELD, MICHAEL: Free speech, equality and minority access to the media in the United States. In SAJÓ ANDRÁS – MONROE E. PRICE (szerk.): *Rights of access to the media*. Boston: Kluwer Law International, 1996.

¹⁶⁰ BALKIN, JACK M.: Some realism about pluralism: legal realist approaches to the First Amendment. *Duke Law Journal*, June 1990. 379. o.

¹⁶¹ PÁSKÁNDI, i. m. [119. jegyzet] 177-178. o.

¹⁶² MEIKLEJOHN, ALEXANDER: *Political freedom – the constitutional powers of the people*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1965 (2. kiadás). 26. o.

megfogalmazott alkotmányi rendelkezésre hivatkozva) követelheti a megfelelő tájékoztatást, az eltérő gondolatokhoz való hozzájutást. Persze azt csak jogászok gondolhatják, hogy a közvetett hozzáférés ilyen formája, a közzeendő gondolatok listájának összeállítása, a kiegyensúlyozottság patikamérlegesen történő kimérése minden különösebb nehézségtől mentes. Ellenkezőleg, a feladat igen kényes, és rátermett újságírókat, szerkesztőket feltételez. Nyilvánvalóan nem *minden* gondolat érdemel nyilvánosságot, az ésszerű keretek meghatározása nélkülözhetetlen: a differenciálás szempontja lehet például az adott álláspontot képviselők társadalmi aránya, a jogszabályok és erkölcsi alapelvek tiszteletben tartása.

A sajtótól senki nem követel teljes pártatlanságot, tág tér nyílik az elfogult publicisztikák, műsorok számára. Ezt azonban el kell választani a tájékoztatás feladatától. Célzatosan naiv a felvetés, de voltaképpen semmi másra nem lenne szükség, mint hogy a sajtó betartsa az önmaga számára alkotott etikai szabályzatait. Persze ez a kor nem kedvez az etikai kódexeknek, egyéb érdekek sokszorosan felülírják azokat. A jogilag kikényszerített kiegyenlítés soha nem is lehet teljes, és nem is lehet kívánatos, hiszen a többek által elfogadott álláspont talán több helyet is érdemel. A kitűzendő cél a *vélemények pluralizmusa*, és nem az egyenlőség.¹⁶³

A sajtószabadság pozitív jellegének elismerése ellen több érv is felhozható. Az egyik érvcsoport szerint mindenféle állami beavatkozás szükségszerűen hamis megalapozáson nyugszik, hiszen ha komolyan gondoljuk a demokráciát, akkor egy ekkora fontosságú és egyben szimbólumértékű alapjog nem korlátozható egy szűk kör (legyen az akár a parlament) döntése alapján. Nevén nevezve a gyereket: ne egy számarányát tekintve szűk társadalmi réteg, hanem a közönség döntse el, mit akar a sajtótól. A közönség preferenciái pedig viszonylag pontosan mérhetők. Ha a közönség több politikai vitaműsort, netán szélesebb körű tájékoztatást akar, azt észrevehető módon jelezni fogja. Ha inkább szórakozást akar, akkor pedig el kell fogadni a döntését, nem pedig Periklészhez hasonlóan lenézni azért, mert közömbösséget tanúsít a közügyek iránt. A közérdek fogalma a sajtó összefüggésében egyébként sem precízen meghatározott,¹⁶⁴ nem több egy sokszor hivatkozott, de pontosan soha nem definiált szónoki fogásnál. Csak feltételezés, hogy az információk szabad áramlása, a közügyek megvitatása, a média pluralizmusa a köz érdekét szolgálja.

Jöjjön tehát, ahogyan Rupert Murdoch, a News Corporation nagyhatalmú tulajdonosa mondja, a „szabadság és választás a szabályozás és a hiány helyett.”¹⁶⁵ A sajtó éppolyan áru, mint bármi más,¹⁶⁶ mint Mark Fowler szerint például a kenyérpirító, amely, ha nem készít kifogástalan pirítóst, nem fogják megvenni. Ennek analógiájára a sajtó tartalmát egyedülként kizárólag a piaci verseny alakulása befolyásolhatja.

Természetesen a piaci versenyt az „ördögtől való”-nak képzelő felfogások semmivel sem jobban védhetőek, mint az Államban kizárólag a szabadságot elnyomó gépezetet vizionálók nézetei.¹⁶⁷ A piacnak kétséget kizáróan vannak olyan előnyei, amelyeket az Állam saját eszközeivel nem képes biztosítani. A verseny kiszűrheti az alkalmatlanokat, növelheti a minőséget és elősegítheti a fejlesztéseket. Mérhetővé teszi a teljesítményt. A piac – bár a profit növelésére fókuszál – időnként kénytelen engedelményeket tenni a kisebbségben maradó igényeknek is. Van azonban egy nagyon álságos pontja a piaci szabadságot támogató

¹⁶³ SARTORI, GIOVANNI: *Demokrácia*. Budapest: Osiris, 1999. 60-61. o.

¹⁶⁴ DENNIS, EVERETTE E.: The press and the public interest: a definitional dilemma. In E. E. DENNIS – A. H. ISMACH – D. M. GILLMOR (szerk.): *Enduring issues in mass communication*. St. Paul, Minnesota: West Publishing, 1978.

¹⁶⁵ Idézi KEANE, i. m. [5. jegyzet] 45. o.

¹⁶⁶ BRENNER – FOWLER, i. m. [48. jegyzet].

¹⁶⁷ CURRAN, JAMES: Mediations of democracy. In JAMES CURRAN – MICHAEL GUREVITCH (szerk.): *Mass media and society*. London: Hodder Arnold, 2005 (4. kiadás). 127. o.

érvelésnek: abból a tényből, hogy az adott pillanatban rendelkezésre álló lehetőségek közül mit választanak a legtöbben, azt a következtetést vonja le, hogy a közönség pontosan azt igényli, amit a sajtó – a kiválasztott műsor által – jelenleg számára nyújt. Az egyszerűségében látszólag hatásos érv elveszti erejét, ha észrevevesszük, hogy a modern tömegmédiát által kitöltött piacon a közönségnek ma nincsen valós választási lehetősége. Csak azon termékek közül válogathat, amit kínálnak neki. Talán nem is tudhatja, milyen egyéb választási lehetőségeket, műsorokat kínálhatna még számára a sajtó, az eddig megismerteken felül. A sajtó nem képes a sokszínűséget önmagától biztosítani, legalábbis nem úgy, hogy az tömegek számára legyen elérhető. A társadalom döntő többsége ugyanis főképp a televízióból nyeri az ismereteit, Magyarországon és Európában történetesen legtöbben a földi sugárzású csatornákból, amelyekből például nálunk egyelőre összesen három áll rendelkezésre. Az érv másik gyengéje, hogy úgy tesz, mintha a sajtó csak *igazodna* a közönség igényeihez, holott legalább annyira *alakítja*, erőteljesebben fogalmazva *diktálja* a közízlést. Hogy e folyamatban mennyiben *reagál* és mennyiben *kezdeményez* a sajtó, az meghatározhatatlan.

Mások nem a piac *fetiszizálásával* érvelnek a pozitív jelleg elismerése ellen, hanem azzal, hogy az állami beavatkozásnál *minden* csak jobb lehet. E felfogás szerint az Államnak a lehető legszűkebb területre kell visszavonulnia, és csak az elengedhetetlenül szükséges feladatokat (bűnüldözés, alanyi jogok biztosítása stb.) szabad ellátnia.¹⁶⁸ Nem tagadják a szabályozást sürgetők szándékainak helyességét, hiszen az „éjjeliőr állam” hívei is szeretnék, ha a sajtó az etikai normákat tiszteletben tartva, tájékoztatási feladatait megfelelően ellátva működne, de ennek kikényszerítését nem szabad az Államra bízni, mert az szükségszerűen eltorzítja az eredetileg nemes szándék megvalósítását.¹⁶⁹ Ezek szerint az Állam örök veszélyforrás az egyéni szabadságra, állandó féken tartása a demokratikus rend alapkövetelménye. Nos, az állami beavatkozás hívei sem valamely rejtett totalitárius elkötelezettségből érvelnek az Állam szerepvállalása mellett, hanem mert érzékelték a magánszféra korlátozó hatását. Az Állam ma már meglehetősen szűk mozgástérrel rendelkezik, az egyén jogait alkotmányos garanciák sora biztosítja. A magánszférában működő sajtóval szemben, amennyiben az korlátozatlan lenne, semmiféle hasonló biztosíték nem állna rendelkezésre. A középpontban a sajtó által kötelezően ellátandó feladat áll: ha azt valaki akadályozza, akkor az ellen fel kell lépni. Különösen érzékeny ez a kérdés az újszülött demokráciákban. Sajó András bő évtizeddel ezelőtt úgy vélekedett, hogy Közép-Európában nem lehet az állami szerepvállalás nyugati mintáit megvalósítani, mert nincsenek meg hozzá a megfelelő politikai és gazdasági feltételek.¹⁷⁰ Nos, az eltelt időben nem sokat léptünk előre e tekintetben, ellenben a magánkézből lévő sajtó korlátozó hatása (dacára az időközben megszületett, és az állami beavatkozáson alapuló médiaszabályozásnak) világosan kirajzolódik. Ennek fényében nem marad más választás, mint beletörödni a szükséges rosszba.

Robert Post azzal érvel a demokratikus elveket a sajtótól számon kérő nézetekkel szemben, hogy azok önmaguknak mondanak ellent. A demokrácia ugyanis, legalábbis ha tényleges tartalommal kívánjuk megtölteni, szabad, autonóm, önállóan gondolkodó és döntéseket hozó egyéneket feltételez. A *demokrácia* és az *individualizmus* tehát nem áll egymással ellentétben (ezt már a szólásszabadságot igazoló nézetek összefüggésében leszögeztük). Ha a demokrácia nevében korlátozzuk az egyén (a sajtótulajdonos és az újságíró) mozgásterét, ezzel párhuzamosan pedig *paternalista* módon elősegítjük, hogy az általunk elképzelt „ideális demokrata” megfelelően tájékozódhasson, akkor éppen a demokrácia elveivel megyünk

¹⁶⁸ NOZICK, ROBERT: *Anarchy, state and utopia*. New York: Basic, 1974.

¹⁶⁹ SCHAUER, (1982) i. m. [156. jegyzet] 128. o.

¹⁷⁰ SAJÓ, (1995) i. m. [148. jegyzet] 37. o.

szembe, hiszen így hátráltatjuk az egyéni autonómia megerősödését.¹⁷¹ Elismerve annak igazságtartalmát, az érv erejét nagyban gyengíti az a körülmény, hogy a tömegmédiá szabadsága a gyakorlatban csak az *individualizmus hamis illúzióját* képes megeremteni. A sajtó segítségével kinevelni kívánt „demokratánk” információk hiányában, a folytonos szórakoztatás által megbűvölve valójában nem képes autonóm döntéseket hozni, pusztán a piac nem segíti elő személyiségének kiteljesedését.

Általános érvényű megjegyzésként még leszögezésre szorul, hogy a közvetett hozzáférés szűk körben hozzáférhető, kevésbé népszerű csatornáinak kétségtelen megléte nem elegendő a sajtó demokratikus kötelezettségeinek „kipipálására”. Figyelembe kell venni a realitásokat. A társadalom többsége – és itt a „többség” gyakorlatilag a társadalom egészét kell, hogy jelentse – számára (technikai és anyagi értelemben egyaránt) hozzáférhető fórumokon kell biztosítani a közérdeknek való megfelelést. Ez jelen pillanatban elsősorban az országos televíziókat jelenti – ha a többség onnan tájékozódik, ott kell biztosítani számára az információk megfelelő áramlását.

A média és a demokrácia viszonyrendszerén túl a másik alapvető, és a viták gyújtópontjában található alapvető kérdéscsoport a sajtószabadság tartalmának megállapításában *a média és a kultúra* viszonya körül összpontosul. A kérdés ismételten jóval összetettebb annál, mintsem hogy pusztán jogászokra lehetne bízni a megválaszolását, de a téma néhány *sarokköve* általuk is meghatározandó. A kiindulópont annak leszögezése, hogy a sajtó és a kultúra bonyolult és ellentmondásos viszonyban áll egymással. A modern tömegmédiá a korábinál jóval szélesebb körhöz képes eljuttatni kulturális termékeket, így biztosítva azok megőrzését és további gyarapítását. Ugyanakkor sajátos jellege, illetve a már többször kárhozott piaci logika folytán a média „fösodra” nem tekinti feladatának a magas színvonalú kulturális termékek közvetítését, bemutatását. Sőt mi több, nem csak közvetíti a tömegek által igényelt, jellemzően a pusztá szórakoztatást célzó tartalmakat, hanem maga is teremti, formálja az új „kulturális” környezetet. Hogy a sajtónak milyen típusú és színvonalú kultúrát kell közvetítenie, azon persze lehet és érdemes is vitatkozni – minderről a közszolgálatosság kapcsán a továbbiakban lesz még szó. Jelenleg azonban elegendő annak leszögezése, hogy a modern média lehetősége a *nemzeti kultúra* terjesztésére elviekben fennáll (ennek elfogadásához persze előbb feltételeznünk kell, hogy egyáltalán létezik ilyesmi), sőt a nemzeti kultúrán túl talán beszélhetünk tágabb hatókörű, európai, „nyugati”, és talán egyre inkább egyetemes emberi, *globális* kultúráról is.

A tömegmédiá jelentősen átalakította a kultúrához való hozzájutás lehetőségeit és befolyásolta általános színvonalát. Thomas Mann Goethéje a XIX. század elején a *Lotte Weimarban* című regényben még öntudatosan, tekintélyének teljes göggyével csattanhat fel:

„Miért ellenzem a drágalátos sajtószabadságot? Mert csak középszerűséget termel. A korlátozó törvény jótékony hatású, mert az ellenzékiség, ha nincs határa, ellaposodik. A korlátozás azonban arra kényszeríti, hogy szellemes legyen, és ez nagy előny.”¹⁷²

A sajtószabadság általánossá válásával elterjedő tömegmédiá ezt a fajta *kevély igényességet* már nem teszi lehetővé. A kultúra általános szintjét ma már nem egy szűk elit, hanem az átlag színvonala határozza meg. A tömegessé válásnak ez volt az ellenértéke.

A tömegessé válás egy következő dimenzióját jelenti az alig két-három évtizede kezdődő folyamat, amely a *globális média* kialakulását hozta magával.¹⁷³ A multinacionális

¹⁷¹ POST, ROBERT C.: Meiklejohn's mistake: individual autonomy and the reform of public discourse. *University of Colorado Law Review*, Fall 1993. 1109. o. és Uő: Equality and autonomy in First Amendment jurisprudence. *Michigan Law Review*, May 1997. 1517. o.

¹⁷² MANN, THOMAS: *Lotte Weimarban*. Budapest: Palatinus, 2006. 299. o.

médiavállalkozások térhódításával, a Vasfüggöny lebontásával, az amerikai kulturális termékek világméretű elterjedésével kihajtottak a közös, nemzetek feletti, globális kultúra első csírái. Ezzel párhuzamosan, válaszképpen kisvártatva létrejöttek az egyes nemzeti kultúrák megőrzésére hivatott kezdeményezések. A legrettegettebb forgatókönyv szerint a globális médiaipar hosszú távon a nemzeti kultúrák teljes lerombolásához vezet. Ez a forgatókönyv talán eltúlzott veszélyeket vizionál, hiszen a nemzeti kultúra megtartásában nem kizárólag a média bírhat szereppel, a globális médiapiac pedig bizonyos esetekben akár segédkezhet is lehet a nemzeti kultúra fenntartásában (például az interneten közzétett, korábban csak nehezebben hozzáférhető tartalmak segítségével – ne feledjük, a nemzeti kultúra termékeit ingyenesen, egy gombnyomással hozzáférhetővé tevő internet maga is a globális médiaipar terméke). Az új univerzális kultúra a nemzetek feletti, közös identitás kialakításához is tevékenyen hozzájárulhat – persze korántsem mindegy, hogy az a közös identitás milyen elemekből épül fel. Az amerikai „kulturális imperializmus”¹⁷⁴ megjelenési formái az egyes televíziós műsorokban, játékfilmekben, zeneművekben ugyanis jellemzően nem a „magas kultúra” termékei közül kerülnek ki. Nem a jogászok feladata a médiatartalmak és hatásuk elemzése, de többé-kevésbé általánosan elfogadott a megállapítás, amely szerint a modern tömegmédiák inkább a tömegek *elbutításában*, mintsem *felemelésében* jeleskedik. Feltétlenül hiteles forrás e tekintetben Jay Leno, a hírneves amerikai komikus és televíziós személyiség, aki az NBC nemzetközi adásának beindításakor a következő tréfálkozó megjegyzést tette: „Most az önök kultúráját fogjuk tönkretenni, éppen úgy, ahogy tönkretettük a magunkét”.¹⁷⁵ A kereskedelmi média fogyasztói nagyban hasonlítanak Émile Zola meglehetősen antikapitalista hangütésű regényének, a *Hölgyek öröme*-nek hősnőire, akik szünet nélkül a frissen megnyílt párizsi nagyáruházat rohamozzák az egyre szebb, jobb és olcsóbb termékekért – miközben a régi kereskedők sorban tönkremennek.¹⁷⁶ Anyagi lehetőségeiket tekintve a nemzeti kultúra termékeinek előállítói sem képesek versenyezni a globális piacon szereplő termékek gyártóival, ezért egyéb *protekcionalista* eszközökre van szükség.

Az Államnak fontos feladatai vannak a nemzeti kultúra megőrzésében. Legalábbis eddig ezt még senki nem merte nyilvánosan vitatni, legfeljebb az elv megvalósításának mikéntjében lehetnek alapvető megközelítésbeli eltérések. Az egyébként szintén amerikai Monroe Price szerint „az államnak még egy demokratikus társadalomban is, még az Egyesült Államokban is pozitív szerepet kell vállalnia a nemzeti kultúra megerősítésében és a közösségérzet kialakításában”.¹⁷⁷ A feladat megvalósítása azonban nem egyszerű, és mindenképpen a sajtó tevékenységének korlátozásával jár.

Az európai megközelítés e tekintetben is, tehát a nemzeti kultúra megóvása érdekében is egyértelműen méltányolható indoknak fogadja el az állami beavatkozást. A beavatkozás módjában azonban már érezhető némi tétováság, nem indokolatlanul, hiszen a világ médiapiacát uraló vállalat-óriásokkal kellene megbirkózni, miközben egyfelől a világkereskedelmet liberalizáló nemzetközi egyezmények és az azokat ellenőrző testületek, illetve az európai integráció által diktált korlátozásmentes belső piac előírásai is megkötik a nemzeti kormányok kezeit. Érdemes mindazonáltal visszamenni az európai egységesülés bölcsőjéhez, sőt fogantatásához. Idéztem már Jean Monnet-t, aki, ha újra kezdhetné az egészet, a kulturális integrációtól indulna el. A gondolat, mely szerint Európa elsősorban *lelki*

¹⁷³ Ld. BAYER JÓZSEF: Globalizáció, média, kultúra. In BAYER JÓZSEF – BAJOMI-LÁZÁR PÉTER (szerk.): *Globalizáció, média, politika*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 2005.

¹⁷⁴ BRIGGS – BURKE, i. m. [135. jegyzet] 248. o.

¹⁷⁵ PRICE, (1998) i. m. [89. jegyzet] 257. o.

¹⁷⁶ ZOLA, ÉMILE: *Hölgyek öröme*. Budapest: Európa, 1978.

¹⁷⁷ PRICE, (1998) i. m. [89. jegyzet] 276. o.

és kulturális közösség, eredetileg az egész integrációs törekvés szellemi alapjának számított. Még bőven a második világháború idején írta le Márai Sándor a következőket:

„Európa igazi értelme soha nem lehet a nyelvi és faji egység: tragikus és nagyszerű feszültséget és tartalmat éppen a nivókülönbségek adnak, melyek az itt élő népek között lappanganak. [...] Az amerikai tömegek lelki életének, életformáinak mind ijesztőbb standardizálódása éppen úgy bizonyítja ezt, mint a közös politikai rendszerbe kényszerített, hatalmi kényszereszközökkel megparancsolt életformában tengődő szovjet népek életének példája. Európa nagysága mindig az volt és lesz, hogy különböző kultúrájú, múltú, fajú, nyelvű népek a jelenük szintjéért és fennmaradásukért, jövőjükért folytatott küzdelemben különböznek, s éppen ez a különbözés adja meg a közös európai erőfeszítés igazi erejét és jellegét. [...] A jövő Európáját gazdasági vonatkozásokban nem lehet másképp látni, mint vámhatárok nélküli, közös, óriási termelő- és elosztóterületet, ahol az európai szellem kicsinyes helyi érdekek akadályá és gátlása nélkül végre kifejtheti igazi képességeit.”¹⁷⁸

Az európai integráció történetének vizsgálatában talán nem Márai az autentikus forrás. A leghitelesebb résztvevő, Robert Schuman szavai *Európáért* című esszéjéből azonban teljességgel egybevágunk az övéivel (már a fejezet címe is sokatmondó: „Mielőtt Európa katonai szövetséggé vagy gazdasági egységgé válna, a legnemesebb értelemben vett kulturális közösségé kell lennie”):

„Az európai közösség nem fog hasonlítani sem egy birodalomhoz, sem a Szent Szövetséghez; a nemzetek közötti kapcsolatokra kiterjedő demokratikus egyenjogúság lesz az alapja. [...] A nemzetek felettség egyébként nem alkalmazható a minden egyedi sajátosságot tiszteletben tartó kultúra területén. [...] Nem lehet elégszer ismételni: Európa egysége nem kizárólag és nem is alapvetően az európai intézmények révén fog megvalósulni, ezek létrejötte majd csak követni fogja a szellemi területen végbemenő előrehaladást. Innen fakad az európai országok között az eszmék és emberek szabad áramlásának fontossága; azok az országok, melyek ezt az elvet nem ismerik el, önmagukat zárják ki Európából.”¹⁷⁹

Az európai egységesülési folyamatnak az eredeti szándékok szerint egyszerre kellett volna segédkeznie a nemzeti kultúrák megőrzésében és ugyanakkor meghatározni a közhiedelem szerint létező, egységes alapokon nyugvó európai kultúra elemeit. Erre gyakorlatilag a kezdetek óta eltelt több mint fél évszázadban nem került sor. A *Televíziózás határok nélkül EK-irányelv*, túl azon, hogy általános tartalmi minimum-követelményeket határoz meg, és gyakorlatilag biztosítja a tagállamok jogát a televíziós tartalmak befolyásolására, elsősorban a piac bizonyos korlátozásán keresztül igyekszik óvni a nemzeti és európai identitást. Az uniós jog megengedi például a közszolgálati adók létezését, holott azok állami támogatása egyébként ütközik a szabad piaci verseny követelményével, illetve az említett irányelvben meghatározza, hogy a televíziós műsorszolgáltatásban az egyes csatornák több mint ötven százalékban európai műveket kötelesek sugározni. A szabályozás gyenge pontja, hogy kizárólag formális kritériumok útján próbálja óvni a kulturális identitást (gyakorlatilag az tekintendő közszolgálati adónak, amelyet annak hívnak, illetve európai műnek, amelyet európai központtal rendelkező cég gyárt), tartalmi szabályozást nem vezet be. Így aztán a végeredmény nem éri el a kívánt célt: a közszolgálati adók jó része nem különbözik sokban a kereskedelmiéktől, „európai” művet pedig gyakorlatilag bárki készíthet, arról nem is beszélve, hogy nem lehetséges semmiféle orvoslás azzal a gyakori jelenséggel szemben, ha egy valóban európai készítésű alkotás mondjuk amerikai mintát követ, és abban az európai kultúra semmiféle eleme nem fedezhető fel.

Miben is áll végeredményben a sajtószabadság fogalma? Igaza lenne A. J. Lieblingnek, akinek számtalanszor idézett *bon mot*-ja szerint „a sajtószabadság azé, akié a sajtó”¹⁸⁰?

¹⁷⁸ MÁRAI SÁNDOR: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*. Pozsony: Kalligram, 1993. 55. o. és 57. o.

¹⁷⁹ SCHUMAN, ROBERT: *Európáért*. Pécs: Pannónia Könyvek, 1991. 50-51. o.

¹⁸⁰ LIEBLING, A. J.: *The press*. New York: Pantheon Books, 1981 (3. kiadás).

Semmiképpen. A szólásszabadság alapjogánál is láthatóan kirajzolódik, hogy a politikai, közéleti tartalmú szólásokat a jog fokozottabban védi, mint azokat, amelyek nem kívánnak hozzájárulni a közügyek eldöntéséhez. Ez az elv hatványozottabban érvényes a sajtó esetében, és még újabb következtetésekre is vezet. Nem csak, hogy kiemelt védelmet kap a sajtóban (is) a közéleti tartalmú szólás, a sajtónak magának még hozzá is kell járulnia – tevőleges módon – a közvita lefolytatásához. A szabad piac és az állami beavatkozás hívei között kibékíthetetlennek látszik az ellentét. Pedig azt senki nem tagadja, hogy egyrészt az új médiumok felbukkanása, másrészt a korábbi szabályozás gyengeségeinek felismerése után szükséges lenne a szabályozás alapjainak újragondolása. Igaz persze, hogy a változatlanosság is nyomós érdek lehet – azé, aki a *status quo*, a jelenlegi helyzet fenntartásában érdekelt.¹⁸¹ A sajtószabadság azonban „nem lehet korlátlan anélkül, hogy ne mondana ellen a létezését igazoló erkölcsi alapoknak.”¹⁸²

Az egyetlen lehetséges megoldást Owen Fiss a „szólásszabadság iróniájának” nevezi, némileg gunyoros szavait kölcsönvéve:

„El kell fogadnunk egy olyan igazságot, mely ironikus és tele van ellentétekkel: azaz, hogy az Állam éppúgy lehet ellensége, mint barátja a szabad szólásnak; alááshatja a demokráciát, de fel is emelheti azt. Ez, azt hiszem, egy bonyolult igazság, jóval bonyolultabb annál, amit képesek voltunk az eddigiekben elfogadni, de olyan igazság, amelynek elfogadása – remélem – nem haladja meg képességeinket.”¹⁸³

A szabadság kiteljesedéséhez tehát a valamikori legnagyobb ellenség, az Állam segítségére van szükség. Méltó lezárása e gondolatmenetnek Benjamin Constant citálása, akinek az ideális kormányzat feladatát meghatározó elgondolása összefoglalja mindazt, ami miatt indokoltnak tartható az Állam fokozott szerepvállalása a sajtószabadság területén:

„Nem teljes a törvényhozó munkája, ha csak annyit tett, hogy nyugalmat adott a népnek. Bőségesen maradt tennivalója akkor is, midőn elégedett a nép. Az intézményeknek be kell tetőzniük a polgárok erkölcsi nevelését. Tiszteletben tartva egyéni jogaikat, örködve függetlenségükön, miben sem zavarva tevékenységüket, az intézményeknek mégis befolyásolniuk kell a közügyeket: ösztönözniük kell a polgárokat, hogy döntéseikkel és szavazatukkal vegyenek részt a hatalom gyakorlásában, biztosítaniuk kell számukra az ellenőrzés és felügyelet jogát, mely véleményük hangoztatása által érvényesül, s minekutána ezekkel a gyakorlatokkal alkalmassá tették őket e magasztos feladatokra, egyszerre kell felkelteniük bennük a vágyat és megadniuk a lehetőséget arra, hogy be is tudják teljesíteni.”¹⁸⁴

8. A KÖZSZOLGÁLATI SAJTÓ

A közszolgálati médiáról, pontos feladatairól sokat vitatkozunk, de keveset beszélünk azokról az elméleti kérdésekről, amelyek megtárgyalásával dönthetünk létének, fenntartásának indokoltsága felől. A vitákban részt vevő álláspontok többsége pusztán néhány odavetett közhely („a nemzeti kultúra ápolása”, „a kisebbségi érdekek védelme” stb.) alapján ítélkezik, anélkül, hogy azok valós tartalmát vizsgálná, és eljutna a mélyben nyugvó, alapvető kérdésig: kell-e nekünk közszolgálati média? Minden egyéb kérdés („ha igen, milyen és főleg hogyan?”) csak ezt követően kerülhet feltételre.

¹⁸¹ SCHAUER, FREDERICK: The political incidence of the free speech principle. *Colorado Law Review*, Fall 1993. 949. o.

¹⁸² LAWS, JOHN: The limitations of human rights. *Public Law*, 1998. 265. o.

¹⁸³ FISS, (1996a) i. m. [131. jegyzet] 83. o.

¹⁸⁴ CONSTANT, BENJAMIN: *A régiek és a modernek szabadsága*. Budapest: Atlantisz, 1997. 260. o.

8. 1. A közszolgálati sajtó fogalma

Kezdetben az elektronikus sajtó, elsőként a rádió, később pedig a televízió Európában természetszerűleg *állami monopóliumként* működött, hasonlóan a többi közszolgáltatáshoz. Esetében azonban az államok hamar felismerték azokat a lehetőségeket, amelyek túlmutattak a tömegek pusztá szórakoztatásán, és meglátták benne a korábnál jóval hatékonyabb, mert sokkal szélesebb néprétegekre ható, a kulturális felemelkedést is lehetővé tevő eszközt. A közszolgálati média volt tehát az alapvető modell, a kiindulópont az elektronikus sajtó szabályozásában, amely mellé csak a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben tudott végleg egyenrangú félként odaférközni a kimondottan profitorientált kereskedelmi média. Ez magyarázatot ad arra a vonakodásra, amely a kiinduló paradigma egyeduralmának megtörésekor valamennyi nyugat-európai állam médiaszabályozásában többé-kevésbé megfigyelhető volt.

Szokás a közszolgálati adók létét a liberális demokráciákban már jócskán anakronisztikusnak tűnő *állami paternalizmus* egyik megnyilvánulásaként értékelni. Pedig ami mai szemmel annak tűnhet (a szigorú, a tartalmat is alapjaiban befolyásoló állami felügyelet, sőt monopólium), az a XX. század első felében még teljesen logikus lépés volt az új médiumok megjelenésekor; ami pedig azóta történt, nem más, mint kényszerhelyzetben történő *reakció* a tömegmédiátérhódítására: a közszolgálati média szükségességét immáron más érvek támasztják alá, mint nyolcvan esztendővel ezelőtt.

Thomas Gibbons angol professzor szerint a közszolgálati média két meghatározó jellegzetessége, elengedhetetlen, a megkülönböztetést lehetővé tevő fogalmi eleme az *univerzalitás* és a *kulturális felelősség*. Előbbi garantálja azt, hogy a közszolgálati média a lehető legtöbb emberhez, fogadókészség esetén gyakorlatilag a teljes lakossághoz eljut, tehát technikai vagy anyagi akadály a műsorokhoz való eljutásnak nincs (jelen helyzetben ez kizárólag a földfelszíni, analóg műsorszolgáltatás útján kivitelezhető), míg utóbbi arról kezeskedik, hogy a műsorok megfelelően magas színvonalúak, szórakoztatják és tájékoztatják, valamint okítják is a közönséget. Utóbbi gondolat mélyén lappang, mintegy a megvalósítás előfeltételeként egyfajta *kulturális konszenzus* létének elfogadása, amely arról gondoskodik, hogy a műsorok célközönsége, tehát az adott országban élők túlnyomó többsége rendelkezik egyfajta *közös minimummal* a vallott és képviselt értékek, preferenciák tekintetében.¹⁸⁵ Erre a két alapra épülve, az angol felfogás, a maga tömör fogalmazásmódjával a *tájékoztatás, oktatás, szórakoztatás* [information, education, entertainment] triászával azonosítja a közszolgálati tartalmát – a múlt század húszas éveitől kezdve mindmáig.

Ez persze csak a kiindulópont lehet. A közszolgálati médiának számos egyéb, jól beazonosítható jellegzetessége van: (1) a nemzeti, közösségi, európai identitás, nyelv és kultúra ápolása, gazdagítása; (2) a nemzeti, etnikai, vallási kisebbségek különös igényeinek kielégítése; (3) függetlenség az Államtól, de a gazdasági szférától is, ezzel egy időben pedig a belső autonómia biztosítása a műsorkészítők számára, amely az intézményen belüli függetlenség garanciája; (4) a közszolgálati műsorszolgáltatás rendszere biztosítja az elszámoltathatóságot, a felelősségre vonás lehetőségét, tehát a társadalmi felügyelet valamely formáját; (5) kiegyensúlyozott, pontos, alapos, tárgyilagos, felelős hírszolgáltatás és tájékoztatás; (6) sokszínű, gazdag választékú műsorok; (7) a működés biztosítása bizonyos részben közpénzekből történik; (8) a műsorfolyam minden elemében kiemelt figyelmet kap a „minőség”; (9) a műsorszolgáltatás nem irányul elsősorban nyereségszerzésre.¹⁸⁶

¹⁸⁵ GIBBONS, THOMAS: *Regulating the media*. London: Sweet & Maxwell, 1998. 56. o.

¹⁸⁶ Mindezen kritériumokat három neves angol és egy Egyesült Államok-beli szerző művei alapján gyűjtöttem össze: PRICE, (1998) i. m. [89. jegyzet] 61-67. o.; CRAUFURD SMITH, i. m. [64. jegyzet] 46. o.; BARENDT, (1993) i. m. [90. jegyzet] 50-56. o.; MCQUAIL, DENIS: *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest: Osiris, 2003. 142. o.

A közszolgálati műsorszolgáltatás állami fenntartású ugyan, de az Államtól élesen elválasztva kell működnie – ez még az újkori demokráciákban sem egyszerű feladat. Ugyanakkor a magánszférától is megfelelő távolságot kell, hogy tartson, elkerülve a nyereségérdekeltségből fakadó problémákat. Semmiképpen nem kelhet versenyre a kereskedelmi adókkal, ugyanakkor nem zárkozhat *elefántcsonttoronyba* sem, népszerűnek kell lennie, és az iránta tanúsított esetleges befogadói érdektelenséget nem írhatja a túlzottan magas igényesség rovására – ez az egyensúlyozás is jelentős kihívás elé állítja a műsorkészítőket.

A vonatkozó magyar szabályozás aprólékos gondossággal határozza meg a közszolgálati tartalmát: a *Médiatörvény* 2. §-ának 19. pontja alapján *közszolgálati műsorszám* az, amelyik „a műsorszolgáltató vételkörzetében élő hallgatók, nézők tájékoztató, kulturális, állampolgári, életviteli szükségleteit, igényeit” szolgálja ki, így különösen a többségi magyarság és a kisebbségek kultúráját, életét bemutató, az oktatási, képzési célú, a tudományos tevékenységhez kapcsolódó, a vallási, illetve egyházi, a gyermekek és az ifjúság igényeit szolgáló, az állampolgárok tájékoztatását elősegítő, ezen belül különösen az egészséges életmódot, a környezetvédelmet, a közbiztonságot elősegítő, illetve a hátrányos helyzetűek számára készített műsorok, valamint a hírszolgáltatás.

Az egyes törvények és deklarációk hosszadalmas és száraz felsorolásaiból azonban nem sokat tudunk meg a közszolgálati média valódi lényegéről. Olyan érzésünk támad, mintha a közszolgálati-kereskedelmi média egymástól élesen elkülönülne, holott ez a közszolgálati eszméjének teljes félreértését jelentené: a közszolgálati média által előírt feladatok jó része nem csupán a kinevezett közszolgálati médiumokat kötelezi, e tekintetben nincs éles határvonal az egyes médiumok között. A közszolgálati média inkább az Állam által a média útján elérendő *célokat* jelent: ezekhez képest csupán másodlagos kérdés, hogy azokat a célokat milyen módon lehet megvalósítani. A közszolgálati média (pl. a demokratikus berendezkedés működésének elősegítése, a sajtószabadság fent tárgyalt „pozitív jellegének” elismerése) bizonyos értelemben a sajtó egészében, általánosan érvényesülő kötelezettség. A közszolgálati média azonban ezen túlmenően sem pusztán egy csak szűk körben érvényesülő, az állami csatornák számára előírt feladat, hanem a legbefolyásosabb kereskedelmi médiumokra is vonatkozik: bizonyos mennyiségű kötelező közszolgálati tartalom sugárzását az egyes médiatörvények, illetve megkötött műsorszolgáltatási szerződések kötelezővé teszik a legkönnyebben hozzáférhető, tehát a földi sugárzású kereskedelmi csatornák számára.

A sajtószabadság „negatív jellegét” a közszolgálati előírások mindenképpen korlátozzák, a közszolgálati adók állami fenntartottsága pedig közvetlen akadályát képezi a médiumok szabad versenyének. Ezen korlátozásoknak azonban alaposan átgondolt oka van, amely túlmutat a sajtószabadság pozitív jellege által megkövetelt biztosításán: a közszolgálati médiumok esetében már többről van szó, mintsem egyszerűen a kiegyensúlyozott tájékoztatás nyújtása, vagy a demokratikus döntéshozatal, valamint a közéletben való részvétel lehetőségének biztosítása, ezek ugyanis a sajtó egészével szemben megkövetelt feladatok, bár kétségkívül, a közszolgálati adóknak e tekintetben is akadnak többletkötelezettségeik. Nem nehéz belátni, hogy a szórakoztatás dominanciája kiszorította az igényes tájékoztatást, a közvitákat, egyáltalán, az igényesebb kultúrát a tömegmédiából. Miközben „halálra szórakozzuk magunkat”,¹⁸⁷ a média bizonyos olyan, korábban ellátott társadalmi funkcióinak betöltése, amelyek biztosítására más alternatív megoldás nem áll rendelkezésre, ellehetetlenül. Ha az Állam gondoskodni kíván ezek megvalósulásáról, egyfelől szükséges ehhez önálló adókat fenntartania, másfelől pedig a kötelezettségek egy részét szélesebb körben is elő kell írnia. A közszolgálati csatornáknak ugyanakkor a médiapiac integráns részének kell

¹⁸⁷ Ez Neil Postman híres média-kritikájának címe, ld.: *Amusing ourselves to death: public discourse in the age of show business*. Penguin USA, 1985.

maradniuk, nem vonulhatnak ki teljesen a piaci versenyből, de nem is szállhatnak be abba teljes erejükkel. Óvatosan egyensúlyozniuk kell, szem előtt tartva a létüket igazoló alapvető értékek képviselőit, azokat népszerűen, fogyasztható formában megjelenítve.

A közszolgálati média létét elsősorban annak *kulturális missziójával* szokás megindokolni. Mint oly sok, korábban talán egyértelműbb jelentéssel bíró fogalom, a kultúra biztosnak hitt definíciója is megingott. Említése sokakban ösztönszerűen egyfajta *elitizmust*, rosszabb esetben valamifajta *szellemi diktatúrát* juttat eszébe. Mások, éppen ellenkezőleg, a kultúrát valamiféle határok és minőségbeli vagy egyéb kritériumok nélküli létezőnek tekintik, amely fogalom alá gyakorlatilag minden, az embertől származó megnyilvánulás vagy alkotás beférhet. Tisztában lévén a fogalom jelentése közti évszázados vitákkal, saját célunkra annak egy szinte a végletekig egyszerűsített jelentéstartalmat adva, a továbbiakban a „kultúra” fogalmát kizárólag a „tömegkultúra”, azaz a tömegmédia, a profitorientált média által túlnyomó részben terjesztésre kerülő kulturális termékek ellentétpárjaként használom (bár ez sem kimondottan precíz elválasztás, mert a kettő között könnyedén elmosódhatnak a határok¹⁸⁸). Élve a sokszor, sok mindenre alkalmazott „definícióval”: ha nem is tudjuk meghatározni, mi az a kultúra, ha meglátjuk valamely megnyilvánulását, rögtön felismerjük.

A sajtó kulturális nevelő szerepének felismerése egybeesik megszületésével. Maga Kazinczy Ferenc például szinte vég nélkül kritizálta kora újságíróit, hangsúlyozva, hogy nem az általában véve alacsony közizlés, hanem az írók és az olvasók *nevelése* az újságírás célja.¹⁸⁹ A tömegek nevelésének, kulturális értelemben vett felemelésének célja nem is halványodott el a későbbi századok során sem, mígnem beköszöntött a tömegmédia kora. A médiumokhoz való hozzáférés, a példányszámok emelkedése és az elektronikus sajtó megszületése drasztikusan formálta át ezt, a sajtó általa önmaga elé tűzött korábbi *étoszt*. A tömegmédia elterjedésével elvileg a tájékozottság megteremtésének és a műveltség terjesztésének a korábban létezett módszerek erejét sokszorosan meghaladó eszköz áll rendelkezésünkre. Míg a „kultúra”, és maguk a kulturális termékek korábban csupán egy szűk kisebbség számára voltak hozzáférhetőek, vagy érdekesek, addig a rádión és a televízión keresztül megteremtődött az e javakhoz történő sokkal szélesebb hozzáférés esélye. Ez szükségesnek és kívánatosnak is ítéltetett, a demokrácia szent nevében. Az *indusztrializmus* könyörtelen gépezete azonban – a média térhódítása, szinte egyeduralgó információforrássá válása útján – nem a tömegek kulturális szintjének emelésében segédkezett, hanem a régen ismert kulturális tradíció legjavát jelentéktelenítette el, és komoly akadályát képezi természetes továbbfejlődésének – „kulturális üzemzavar” keletkezett.¹⁹⁰

Horkheimer és Adorno szavaival élve megszületett a „*kultúripar*”, vagy a „szórakoztatóüzem”.¹⁹¹ A modern tömegkultúra nem csak, hogy *lerombolja* a „magas” és az „alacsony” kultúra közötti korábbi válaszfalat, hanem segédkezik abban, hogy utóbbi magába szippantsa, *elpusztítsa* az előbbit. Fenntartva a konkurencia és a választás hamis látszatát, valamint a tájékozottság és a részvétel hamis érzetét, nem a tömegigényekre reflektál, mint ahogyan állítja, hanem *maga formálja saját fogyasztóit*, olyanná, amilyenné csak kívánja, természetesen azon cél által vezérelve, hogy biztosítsa saját termékei folyamatos jövőbeni fogyasztását: „minél szilárdabbá válnak a kultúripar pozíciói, annál sommásabban képes eljárni a fogyasztók szükségleteivel: felkelteni, irányítani, fegyelmezni azokat.”¹⁹²

¹⁸⁸ MCQUAIL, i. m. [186. jegyzet] 96-99. o.

¹⁸⁹ KÓKAY GYÖRGY: *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983. 118. o.

¹⁹⁰ ELIOT, T. S.: *A kultúra meghatározása*. Budapest: Szent István Társulat, 2003. 122. o.

¹⁹¹ HORKHEIMER, MAX – ADORNO, THEODOR W.: *A felvilágosodás dialektikája. Filozófiai töredékek*. Budapest: Gondolat – Atlantisz (Medvetánc), 1990., főleg 147-200. o.

¹⁹² Uo., 174. o.

A kereskedelmi média irányítói azt vallják, hogy nem is feladatuk a kultúra terjesztése, végképp nem a tömegek kulturális szintjének emelése. A sajtó, azon belül főként a rádió és a televízió nem is hoz létre „műveket”, bevallott célja a szórakoztatás, illetve a profittermelés.¹⁹³

Kérdés, hogy a sajtó kulturális szerepe körüli vitában kinek van igaza, és főleg, hogy mennyire. Az egyelőre nem vita tárgya, hogy a kultúra ápolására, továbbörökítésére, gazdagítására egy társadalomban szükség van. Hogy ennek feltétlenül elsősorban a sajtón keresztül kell-e megtörténnie, az talán már nem ennyire egyértelmű.

A közszolgálati média kulturális szerepével kapcsolatos kérdések megválaszolásakor megkerülhetetlen személyiség John Reith, a BBC első általános igazgatója (*Director-General*, 1927-38 között). Reith-et általában jelenkori tudásunkat és a média jelenlegi állapotáról szerzett ismereteket a múltba visszavetítve szokták megítélni, így az általa képviselt kulturális elitizmus ideája jócskán idejétmúlnak, mi több, menthetetlenül *paternalisztikusnak* tűnhet, sőt akár az *ideológiai diktátúra* ízével is hathat. Reith állítólagos elviselhetetlen személyiségjegyein felülemelkedve számunkra a BBC, gyakorlatilag általa meghatározott feladatköre és az arra adott magyarázata a lényeges. Reith-nek sikerült elérnie, hogy a BBC megalakulásakor megkapja a műsorszórás monopóliumát, maga a szervezet pedig nem a parlamenttől vagy a kormánytól, hanem az uralkodótól kapja a felhatalmazást tevékenysége végzésére. Az 1927-es első uralkodói Kartát azóta számos újabb követte, és mind a mai napig ez a dokumentum képezi a BBC működésének alapját – ezzel biztosítva valamiféle formális függetlenséget a mindenkori kormányzattól, még akkor is, ha a Karta tartalmáért elsősorban a kulturális minisztérium felel. Reith az első pillanattól igyekezett a kiegyensúlyozottság elérésére, az egyenlő távolság megtartására kormány és ellenzéke vagy a kormány és a szakszervezetek között: a BBC az egész nemzeté, a közéleti viták felett áll, nem tehető valamely politikai erő eszközévé. A második világháború előtti években a szervezetnek sikerült felépítenie saját függetlenségének mítoszát, amelyet a háború alatt tanúsított bátor magatartása valamiféle hősi pátozzsal erősített meg. A BBC így szinte az angol alkotmányos berendezkedés egyik szegletkövévé vált.

Mindez azóta is a Reith által megfogalmazott tájékoztatás, oktatás, szórakoztatás hármasságára épül; a legutóbbi, 2006-os Karta is tartalmazza ezt az immár hagyományos alapvetést. Reith elképzelése szerint a rádió a tömegek kulturális szintjének emelését is szolgálja, azt pedig, hogy mi az elérendő szint, nem népszavazás mondja meg, hanem maga a BBC dönti el. A kultúrszint emelésével párhuzamosan a nemzeti érzület, az igaz hazafiság megerősödésével, a tájékozottság és a műveltség növelésével „a liberális demokrácia brit ideáját” is szolgálni kell.¹⁹⁴ A rádiózás ennek megfelelően nem lehet egyszerű passzív tevékenység: a műsorkészítők és a közönség közötti kölcsönhatásra van szükség.

Reith elképzelése korát ismerve egyáltalán nem tűnik a valóságtól elrugaskodottnak, diktatórikusnak, még mai fogalmaink szerinti elitistának sem, egyébiránt pedig meglehetősen hasonlít Kozma Miklós, a Magyar Rádió első elnökének elképzeléseihez.¹⁹⁵ Az adott történelmi körülmények között logikus lépés volt az állami médiamonopólium megőrzése és az új találmány által hozott új lehetőségek kábulatában valószerűnek látszó remény az általános műveltségi szint emelése. A sors furcsa fintora, hogy az elektronikus sajtó, tömeges elterjedése után később maga vált a tömegek kulturális szintjét leapasztó eszközzé.

A média társadalmi szerepének változásai azonban nem teszik Reith valamennyi gondolatát érvénytelenné. A tájékoztatás feladata ma is éppolyan elengedhetetlen, mint nyolcvan évvel

¹⁹³ KOLOSI PÉTER: *A kereskedelmi televíziózás Magyarországon*. Budapest: Corvina, 2006. 11. o.

¹⁹⁴ PRICE, (1998) i. m. [89. jegyzet] 59. o.

¹⁹⁵ ORMOS MÁRIA: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*. Budapest: PolgArt, 2000.

ezelőtt volt. Ami a kultúrát illeti, a tömegmédiá korában talán már nem elsősorban a tömegek általános műveltségi szintjének emelése lehet a realiztikus cél, sokkal inkább a nemzeti kultúrák valamiképpen történő megőrzése, amelyek továbbörökítéséért egy szűk kisebbség is sokat tehet. Ez az egyre kétségbeesettebb küzdelem azonban nehezen lehet sikeres a tömegekhez eljutó média nélkül.

A kereskedelmi csatornák általában azzal érvelnek a rájuk telepített közszolgálati kötelezettségek ellen, hogy a közszolgálatosság valójában demokrácia-ellenes. „Felülről” kívánja megmondani az embereknek, mi az, ami hasznukra válik, pedig ők a lehető legegyszerűbb és legdemokratikusabb módon, a távkapcsoló gombjainak megnyomásával már szavaztak arról, mi legyen a média feladata. Ha a többség nem akar mást, mint hogy szórakoztassák, akkor ezt az akaratot nem szabad felülbírálni. Nemes egyszerűséggel: közszolgálati műsor az, amit az emberek (sokan) néznek.

E felfogás alapvető tévedése, hogy úgy tesz, mintha a piaci alapú műsorszolgáltatás valóban biztosítana választási lehetőséget a közönség számára. Pedig a „médiapiarnak” ez nem elsődleges célja: a legfontosabb prioritás a reklámidő minél drágábban történő értékesítése, tehát műsorok valójában csak arra szolgálnak, hogy odacsábítsák a közönséget a készülék elé: ők a valódi áruk, vevőjük a hirdető. Amíg a lehető legmagasabb nézettség elérése a cél, addig a különböző csatornák műsorai valójában kivétel nélkül ugyanazt kínálják.¹⁹⁶ Ezt nevezi a kereskedelmi média „választéknak”, miközben a közönség (közszolgálati csatornák hiányában vagy azok nivóbéli gyengélkedése esetén) nem is feltétlenül tudhatja, milyen egyéb lehetőségeket kínálhatna számára még a média. A tömegmédiá piacán kínált termékek maguk is jelentősen formálják saját fogyasztói igényeit, ezért a többségi akaratra való hivatkozás eredendően hamis.

Egyes felfogások szerint a kereskedelmi csatornák jelen formájukban éppenséggel a demokrácia letéteményesei, mert például a „kibeszélő-show”-kon keresztül széles rétegek számára biztosítják a közvetlen részvétel lehetőségét, olyan műsorokat készítenek, ahol bárki megszólalhat, résztvevője és formálója lehet a demokratikus diskurzusnak.¹⁹⁷ Ez a nézet meglehetősen torzultan érzékeli a valóságot: az említett műsorokban szereplő személyek korántsem reprezentálják a társadalom egészét vagy legalább jelentős részét, és egyáltalán nem egyenrangú félként vesznek részt a műsorban, melyek célja legtöbbször a magánszférába való behatolás alantas nézői ösztönének kiszolgálása, a hamis tájékozottság érzetének biztosítása és a fogyasztók megnyugtatása („vannak nálam is szerencsétlenebbek”), kisszerű emberi tragédiák, (legtöbbször a szexualitáshoz kötődő) gyengeségek bemutatásával. Jó, felemelő, követendő példát még véletlenszerűen sem látunk ezekben a műsorokban, az esetenkénti „katarzis” (például az egymást megcsalt szerelmesek kibékülése) is átélhetetlenül kistílű. A „demokratikus diskurzus”-ról pedig szó sincs, a műsorok egy percre sem haladják túl a bulvársajtó nivóját.

A paternalizmus és az elitizmus vádja is visszautasítandó. Egyrészt, a közszolgálatosság sehol nem telepszik rá oly mértékben a műsorszolgáltatás rendszerére, hogy ellehetetlenítené a szabad, kereskedelmi célú média működését. Másfelől, eltérve a reith-i felfogástól, ma már nem a tömegek közvetlen befolyásolásának vágya áll a közszolgálatosság középpontjában, hanem a piac által nem biztosított fogyasztói igények kielégítése. A szabad piac ugyanis önmagától sem a sajtó demokratikus feladatainak nem tesz eleget, sem pedig bizonyos olyan igényeket nem elégít ki, amelyek a közönség egy részében (adott esetben nagyobb hányadában) felmerülnek, vagy jó eséllyel felmerülhetnének ugyan, de a sajtónak nem éri

¹⁹⁶ CURRAN, JAMES – SEATON, JEAN: *Power without responsibility*. London, New York: Routledge, 2003 (6. kiadás). 374. o.

¹⁹⁷ CSÁSZI LAJOS: A Mónika-show kulturális szociológiája. *Médiakutató*, 2005. ősz.; JENEI ÁGNES: Kereskedelmi televízió és demokrácia. *Médiakutató*, 2005. ősz.

meg azokkal bajlódni – más úton könnyebben és gyorsabban biztosítható az anyagi haszon. A paternalizmus vádja már csak azért sem állja meg a helyét, mert a közszolgálati sajtóban sem közvetlenül a rettegett Állam irányítja az eseményeket: jó esetben a felépített rendszer biztosítja a függetlenséget és a társadalmi elszámoltathatóságot is. Elvben ugyan igaza lehet John Keane-nek, aki az Állam kivonulását követeli a közszolgálati médiából,¹⁹⁸ de egyelőre még Nyugat-Európában sem állnak fent a közszolgálati médiának „privatizációjának” feltételei – egy kis médiapiaccal rendelkező országban, mint a miénk, ez még inkább igaz. A közszolgálati média létét ma tehát a fogyasztói választás lehetőségének biztosítása legalább annyira indokolja, mint a fent említett, a kultúra megőrzését annak homlokterébe helyező érv.¹⁹⁹

Egyes felfogások elfogadják ugyan a közszolgálati média szükségességét, de azt csupán a piac által nem biztosított *kisebbségi igényekre* tekintettel teszik. Holott a közszolgálati média a *többség* számára is fontos lehet.

A közszolgálati műsorszolgáltatás ugyanis nem irányulhat elsősorban a kisebbségi igények kielégítésére, bár azok is integráns részét kell, hogy képezzék a műsorfolyamnak. Ha azonban kizárólag a különböző nemzeti, etnikai, vallási kisebbségek, egyes társadalmi csoportok számára készülnek a műsorok, az a közszolgálati adók perifériára szorulását eredményezi.

A közszolgálati adóknak jelentős szerepet kell vállalniuk a *közösségi kohézió*, a *társadalmi integráció* megteremtésében. A közszolgálati jellegnek gyakorlatilag minden műsoron érezhető nyomot kell hagynia (csaknem minden műfajt lehet színvonalasan, a kereskedelmi adóknál színvonalasabban, vagy legalábbis *máshogyan* művelni). De a cél nem lehet a kisebbségek vagy egy szűk elit igényeinek a kiszolgálása, mert ez eleve kizárná a nagy többséget azon szolgáltatások élvezetéből, amelyeket a profitorientált média nem nyújt számukra,²⁰⁰ egyben némi felmentést is adna a többség általi elszámoltathatóság alól. A közszolgálati médianak népszerűnek, fogyaszthatónak kell lennie, különben, ha kizárólag a kereskedelmi adók által meghagyott fehér foltokra (teljesítetlen igényekre) fókuszál, nem tehet eleget közösségi feladatainak.²⁰¹ Ugyanakkor mégsem szállhat be a piaci versenybe, mert a feladatai eredendően idegenek a piac logikájától.

Az európai felfogásban, szemben az amerikaival mindig is meghatározó volt a közösségek szerepe, mint az egyéneket összetartó kapocs, ezen belül pedig elsősorban a nemzet, mint önmagáért való érték tisztelete. Sok különböző tényező hatására, melyek közül az egyik legfontosabb vitathatatlanul a tömegmédiá elterjedése és az amerikai média-, film- és zeneipar térhódítása, az európai államok a XX. század utolsó negyedében a kereskedelmi médiában a nemzet egységét (szándékoltan? szándék nélkül?) gyengítő erőt ismerték fel. A közszolgálati média ezzel szemben oly módon erősíti a közösségi összetartozást, hogy olyan műsorokat készít, amelyek potenciálisan az egész közösséghez, nemzetéhez szólnak, és amelyek kifejezik tagjai együvé tartozását. Ez a „szimbolikus műsorszolgáltatás” minden nemzeti közösség alapvető érdeke, hiszen minden csak akkor működhet jól, ha az adott közösség tagjai „összedolgoznak”, melynek előfeltétele valamiféle közös kulturális alap, „minimum” megléte – ennek megteremtésében rengeteget segídezhet a sajtó.

Fokozott sürgősséggel jelentkezik ez a feladat Magyarországon, ahol az elmúlt száz évben többször is megszakadt a fejlődés folyamatossága, hol örömteli fejleményként, hol tragikus következményekkel. A rendelkezésünkre álló nemzeti kultúrkinccs mélyére kellene ásunk,

¹⁹⁸ KEANE, i. m. [5. jegyzet] 87-141. o.

¹⁹⁹ SUNSTEIN, CASS R.: Television and the public interest. *California Law Review*, March 2000. 521-523. o.

²⁰⁰ BLUMLER, JAY G. – HOFFMANN-REIM, WOLFGANG: New roles for public service television. In JAY G. BLUMLER (szerk.): *Television and the public interest*. London: Sage Publication, 1992.

²⁰¹ FEINTUCK, MIKE – VARNEY, MIKE: *Regulation, public interest and the law*. Edinburgh University Press, 2006 (2. kiadás). 43-49. o.

felszínre hozva azokat a mindenki számára elfogadható alapokat, amelyekre ez a nemzeti konszenzus épülhet, és amelynek hiánya oly nagy sebeket üt nap, mint nap a társadalom és az egész alkotmányos berendezkedés testén. Eppenséggel első látásra ez nem is tűnik kivitelezhetetlen feladatnak: bőven vannak íróink, költőink, tudósaink, művészeink, olyan óriások, akiknek vállaira állva élő közösség születhetne a Kárpát-medencében. Ebben a média, azon belül pedig kiemelten a közszolgálati szektor kulcsszerepet játszhatna. A nemzeti kultúra azonban önmagában is érték, megóvásra akkor is érdemes, ha az aktuális többség nem kíván azért erőfeszítéseket tenni: a *Petőfi-összes* foggal-körömmel való megőrzésének feladata nem feltétlenül többségi döntéshozatal alapján jelentkezik égető szükségként.

T. S. Eliot kiemeli, hogy az *uniformizált világkultúrának* semmi köze sem lenne a kultúra valódi jelentéséhez; „olyan emberiség állna előttünk, amelyben nincs semmi emberi.”²⁰² Ha „európai” vagy „globális” kultúráról beszélünk, túl a nemzeti kultúrák találkozási pontjainak számbavételén, mindig szem előtt tartjuk az *alkotóelemek sajátosságát*. A globális média nem kívánja elismerni a nemzeti sajátosságokat, hiszen ez alapvetően ellentétes volna piaci érdekeivel. A megőrzés feladata az egyes államok külön-külön vívott elkeseredett küzdelmére vár, amelyben – tekintettel arra, hogy mindegyikük elsősorban a sajátját óvja – csak részben segédkezhet valamely regionális vagy akár kontinensnyi összefogás.

Érdemes megállnunk egy pillanatra Németh László *A magyar rádió feladatai* c. írásánál, amelyet 1934-ben, a Magyar Rádió irodalmi tanácsadójaként vetett papírra.²⁰³ A szöveg minden sorából kiviláglik annak felismerése, hogy a rádió képes a közösség egészének szolgálatában olyan, rendkívül fontos feladatok elvégzésére, amelyeket korábban más módon, hasonló hatékonysággal nem lehetett teljesíteni. A bevezetőben az író az „elszakadt magyarság”-ról beszél, amelyen nem csak a Trianon után a határokon kívül rekedt magyarságot érti, hanem a társadalmon belül egymástól elválasztva, kapcsolat nélkül létező egyes rétegeket is. A remények, amelyeket Németh László az új médiumba vetett, talán túlzottak voltak, mert az új találmány önmagában nem drótozhatta „ezt a cserepeire tört népet még egyszer össze.”²⁰⁴ De az általa felvázolt, a rádió elé állított jövőbeni feladatsor a közszolgálati média napjainkig érvényes alapvetését fogalmazta meg: a nyelvápolás, a hagyományörzés és öntudatra nevelés, a nemzeti önismeret növelése, a tájékoztatás, a diákműsorok bevezetése, a „népművelés”, a „kulturális hírszolgálat” és a szépirodalom népszerűsítése, újbóli átgondolás után ugyan, de ma is vállalható, vállalandó feladatokat rónak a közszolgálati médiumokra.

A közösség, amelyet a sajtónak szolgálnia kell, nem pontosan behatárolható, oda egyéni vállalat alapján tartozhat szinte bárki. Semmiképpen nem áll meg az országhatároknál, ezt – talán éppen Németh László nyomán haladva – a *Médiatörvény* is felismeri a Duna Televízió létrehozásával,²⁰⁵ és a Magyar Televízió *Közszolgálati Műsorszolgáltatási Szabályzata* is kifejezetten tartalmaz a határon túli magyarság érdekeit védő előírásokat.²⁰⁶

A közszolgálati média világméretű „válsága” a piaci liberalizációval kezdődött, majd folytatódott a kereskedelmi adók elképesztő népszerűség-szerzésével, ezzel párhuzamosan pedig az állami tulajdonú csatornák korábbi biztos pozíciójának megingásával. A korábbinál jóval több piaci szereplő azonban nem végezte el a korábban egy-két csatornára háruló feladatokat. Ahogyan azt korábban már megállapítottuk, a korlátok nélküli verseny magát a

²⁰² ELIOT, i. m. [190. jegyzet] 68. o. – vö. Nagy László híres szavaival a jövendő nemzedékek „emberi arcáról”.

²⁰³ NÉMETH LÁSZLÓ: A magyar rádió feladatai. In Uő: *A minőség forradalma, I. kötet*. Budapest: Püski, 1992. 597-621. o.

²⁰⁴ Uo., 598. o.

²⁰⁵ 30. § (1) bekezdés.

²⁰⁶ 3. pont. Ld. *Kulturális Közlöny*, 2002/14. 769. o.

versenyt számolta fel, mert idővel csak a rendkívül tőkeerős vállalkozások maradhatnak benne talpon, azok kínálata pedig gyakorlatilag homogénné válik.

A modern média állapotát látván az államok eltökéltsége a közszolgálati média fenntartására tovább erősödött. Amikor a közszolgálati média kríziséről beszélünk, a csökkenő nézettséget és az itt-ott érezhető *identitás-válságot* értjük alatta (bár számos országban még mindig a közszolgálati csatornákat nézik a legtöbben!), és semmiképpen nem a közszolgálati *eszméjébe* vetett hit bárminemű megingását.

A közszolgálat teljes mivoltában feltétlenül csak az univerzálisan hozzáférhető, könnyen elérhető médiumokon keresztül valósulhat meg. Bár az olyan új eszközök, mint az internet, a DVD, a specializált televíziós csatornák kétségkívül sokat tesznek azért, hogy a tömegmédia által korábban negligált kisebbségi igények is kielégítésre leljenek, ezek korántsem általánosan, mindenki számára hozzáférhetőek. Ezen felül pedig – természetesen *fragmentált* jellegük miatt – nem képesek a közösség egészéhez szólni, nem járulhatnak hozzá a közösségi kohézió erősödéséhez. Ha bizonyos tartalom csak szűkebb körben hozzáférhető (például azok számára, akik előfizetnek az adott csatornára), és így szétaprózódik a médiapiac, az tovább gyengíti a társadalmi integrációt. Korábban, az állami monopólium idején mindenkihez ugyanazok a műsorok jutottak el, bőven akadt tehát átélhető, közös élmény – kiváltképp, ha a műsor még színvonalas is volt. Ma, a megszámlálhatatlan csatorna korában ez a jelenség szinte elképzelhetetlen, talán csak egy-egy jelentős sporteseményre korlátozódik. A közszolgálati műsorszolgáltatás nem, vagy csak jóval alacsonyabb határfokkal képes betölteni szerepét, ha egy-két csatornára számúzzuk. Ha az Állam a kereskedelmi csatornák indításának engedélyezésével gyakorlatilag felhatalmazást ad a pénznyomtatásra (Roy Thomson, a brit kereskedelmi televíziózás egyik úttörőjének szállóigévé lett hasonlatát kölcsönvéve), elvárhatja, hogy az adott vállalkozás bizonyos mértékben a közösség szolgálatából is kivegye a részét. Ez a jelen helyzetben a földi sugárzású, analóg csatornákat érintő kötelezettség, amely a technikai fejlődéssel, a digitalizáció okozta, az eddiginél is lehetségesen jóval nagyobb csatorna-bőséggel változhat, átalakulhat, a közszolgálati fogalmát pedig adaptálni kell az új vagy egymással konvergáló médiumokra, és így a közszolgálati új formáit kell majd megtalálni – természetesen a továbbra is kiindulópontnak tekintett, kifejezetten közszolgálati csatornák megőrzésén túl.

A közszolgálati média nagy utat járt be az eltelt évtizedek alatt. Már nem kíván megfellebbezhetetlen erkölcsi tekintélyként utat mutatni a tömegek számára, inkább csak szeretne megőrizni bizonyos értékeket. A „tömegek felemelésének” szándéka által diktált, a „magas kultúrát” képviselő műsorokat felváltotta a plurális, az élet és a társadalom sokszínűségét szem előtt tartó, a kisebbségi nézetek bemutatását célzó műsorszolgáltatás. Az egységesítés helyett ma sokkal inkább a sokféleség megőrzése a cél. A közszolgálati, a média által teljesítendő feladatként azonban a jövőben is megmarad.

Az alfejezet végére illesztett *epilógusként* jegyzendő meg, hogy a közszolgálati sajtó körüli magyarországi vitákban – hasonlóan a sajtószabadság tartalma feletti eszmecserékhez – könnyűszerrel felfedezhetőek az *eltérő világnézetek ütközései* is. A csupasz jogi kérdésem túl már első ránézésre is a szemben álló felek között folyó vérbeli filozófiai vitákat sejthetünk. Különböző címkékkel is illelhetjük őket: *liberális – konzervatív; libertárius – kommunárius; individualista – közösségelvű, autonómiapárti – kollektivista* stb. A szembeállítások mindegyike alapjaiban hamis, de erre a következtetésre csak akkor kell eljutnunk, ha nem ismerjük fel azon nyomban, hogy a vita egyes szereplőire aggatott címkék csak a valós érdekek elfedésére szolgálnak.

Bár nem lehet feladatunk a szemben álló ideológiák viszonyrendszerének kibogozása, néhány gondolat közzététele, amely azonnal megvilágítja e hamis szembeállítást, szükségesnek ítéltetik.

Egyfelől, a *liberalizmus* és a *közösségelvű*, a nemzetet, mint közösséget értéknek tekintő felfogások közötti ellentmondás jórészt mesterségesen kreált. A magyar történelemből is tudnunk kell, hogy igenis létezik „nemzeti liberalizmus” (ez lenne a modern állambölcseletben, Györfi Tamás szavaival: a *liberális nacionalizmus*²⁰⁷). Az autonómia és a közösségben való létezés értékei egyébként sem mondanak egymásnak ellent. A közösség elismerheti az individuum fontosságát, sőt saját erejét növeli, ha autonóm polgárokat nevel ki magából. Az autonómia pedig nem határtalan, azt a közösség érdekében is lehet korlátozni, az egyén ettől még „szabad”-nak minősülhet. Továbbhaladva a gondolatmenetben: az egyén csak a közösségben lehet igazán szabad, mert csak a közösség képes azon választási lehetőségek kitermelésére önmagából, amelyek megléte az egyén szabadságának alapvető feltétele. Az ember természeténél fogva *nem atomizált* lény: a közösségi értékek felismerése, valamely csoporthoz, nemzethez, kulturális környezethez való tartozása nélkülözhetetlen elemeit képezheti egyéni szabadságának. Végezetül, a demokratikus berendezkedés választásának ténye, a polgárok szabad akaratnyilvánításán alapuló társadalmi rend önmagában is igazolja a sokféle értékrend egymás melletti, az adott piaci viszonyoktól független megjelenítésének, fenntartásának szükségességét. Ez a három érv, amely alapvetően tagadja a liberalizmus azon felfogását, amely a közösségtől mesterségesen elszigetelt egyén autonómiáját tekinti az egyetlen lehetséges kiindulópontnak, egyben a közösség szolgálatán alapuló közszolgálati saját létezését is megindokolja.

A közszolgálati adók léte felvet egy másik jelentős, a modern liberális demokráciákban alapvetőnek számító kérdést, az állami *semlegesség* kérdését is. A semlegesség – elsősorban a világnézeti szabadsággal összefüggésben kifejtett²⁰⁸ – alkotmányjogi elve értelmében az Állam nem választhat a rendelkezésre álló világnézetek, értékfelfogások között, azokat egyenrangúnak kell tekintenie, tehát semmilyen formában nem juttathatja kedvezőbb pozícióba egyiket a másikkal.²⁰⁹ A semlegesség elve azonban csak addig tartható, amíg azt biztosítja, hogy mindenki *szabadon választhat* a rendelkezésre álló felfogások közül, tehát az Állam *nem kényszeríthet* senkit döntése meghozatalakor. Az Állam azonban nem lehet sohasem teljesen független, és az elv nem is vár el tőle *közömbösséget*. Az egyén egyébként sem vákuumba születik bele. Az őt körülvevő kulturális közeg biztosítja számára az értékválasztás lehetőségét – az Államnak pedig kiemelt szerepe, hogy azt az alternatívát, amelyik a kizárólag saját polgárait jellemző értékeket vonultatja fel, nevezetesen a nemzeti kultúrát, az egyéb választási lehetőségekhez képest hangsúlyosabban támogassa. Ezen felül természetesen – arányosan – támogatnia kell például a nemzeti, etnikai kisebbségek kultúráját is. De a *saját értékek* megőrzése feltétlenül ellentmondást nem tűrő *morális kényszer*. Annak eldöntése, hogy milyen napokat nyilvánít állami ünnepnek, mit tanítanak az iskolákban, egyáltalán, hogy kulturális minisztériumot tart fenn, mind-mind értékítéletet is tartalmazó döntéseket igényelnek, amely döntések feltétlenül szükségesek és kívánatosak.²¹⁰ A nemzeti kultúra megőrzése és gazdagítása is egy értékítélet eredményeképpen jelentkezik a mindennapok feladataként, azon honfiak számára, akik abba a tudatba ringatják magukat, hogy *az létezik*, él, és mindenképpen megmentésre érdemes. A feladat még akkor is végrehajtandó, ha azt az adott pillanatban csak a közösség kisebb része ítéli szükségesnek vagy fontosnak: az érték nem attól érték, hogy hányan ismerik fel – elvégre a demokráciához is ragaszkodunk, pedig talán soha nem jutunk el arra a pontra, hogy a közös döntéseket

²⁰⁷ GYÖRFI TAMÁS: A kommunitarizmus alkotmányelmélete. *Fundamentum*, 2004/1. 10. o.

²⁰⁸ GYÖRFI TAMÁS: Az állam semlegességének elve az alkotmányjogban. *Jogelméleti Szemle*, 2003/3.

²⁰⁹ Ld. KIS JÁNOS: *Az állam semlegessége*. Budapest: Atlantisz, 1997.

²¹⁰ LEVINSON, SANFORD: The tutelary state: “censorship”, “silencing”, and the “practices of cultural regulation”. In ROBERT POST (szerk.): *Censorship and silencing – the practices of cultural regulation*. Getty Research Institute for the History of Art and the Humanities, 1998.

valóban a többség, és valóban óvatos megfontolás alapján, racionális és alaposan átgondolt érvek megvitatása után hozza meg.

A végére körbeért a gondolatmenet: a közszolgálati sajtó létét alátámasztó érvek jelentős átfedésben vannak a sajtószabadság pozitív jellegét hangsúlyozó felfogások érveivel. Márai Sándor már idézett műve is erre a következtetésre vezet minket:

„A magyar tömegek összessége ma sem az egyetemi szemináriumok munkaszobáiban szerzi átlagos műveltségét, hanem a néptanítók, továbbá a sajtó, a rádió, a könyvkiadók, s végül a színház és a mozgóképeket pergető üzemek jóvoltából. A nemzetnevelést, a tömegek szellemi továbbfejlesztését ezek a szellemi energiát tovább sugárzó állomások biztosítják. Mikor minőségi kultúráról beszélünk, elsősorban az itt felsorolt pedagógiai lehetőségek válfajaitól kell megkövetelnünk, hogy az elkövetkező, a magyarság jelene és jövője szempontjából rendkívül nagy erőfeszítésektől terhes időben ismerjék fel feladataikat.”²¹¹

A közszolgálati médiumok magyarországi története egy nagy tanulságot mindenképpen hordoz: minden megfogalmazott gondolat, leírt, vagy akár törvénybe iktatott szó, felépített struktúra csak annyit ér, amennyit abból sikerül megvalósítani. Ha a közmédiákon belül nem alakul ki a helyes működést biztosító „szervezeti kultúra”,²¹² ha a közszolgálati vallott *éthoszt* nem sikerül igazi tartalommal megtölteni, ha a politikai (és vele párhuzamosan a sajtó-) kultúra nem jut el arra a szintre, hogy egészséges távolságot tudjon tartani a médiától, akkor a gyakorlati tökéletlenségek a közszolgálati eszmei alapját is alááshatják, és joggal merülhetnek fel a rendszer fenntartásának szükségességét vitató álláspontok. Ha azonban nem leszünk képesek jól működő közszolgálati médiumokat létrehozni, vagy eleve lemondunk e tervünkről, az beláthatatlan következményekkel járhat a teljes közösség, a nemzet sorsára nézve, kedvezőtlenül befolyásolva a demokrácia működőképességét, valamint a társadalmi integrációt és szolidaritást. Persze lehet, hogy ez csak azoknak fájna, „akik olyan légszerű valamiből akarnak megélni, mint egy nép szelleme és nyelve”²¹³.

8. 2. A közszolgálati média modelljei

A közszolgálati média Európában mindenhol eltérő módon kerül szabályozásra, legtöbbször aprólékos garanciákkal körülbástyázva, melyek az Államtól és az egyes érdekcsoportoktól való függetlenségét hivatottak biztosítani. Az egyes modellek legfontosabb kérdései nem meglepő módon az állami szerepvállalás mértéke és a finanszírozás problematikája körül forognak.

A közszolgálati média magyarországi szabályozása, annak gyengéi aprólékos feldolgozásra kerültek az elmúlt időben – megjegyzendő, hogy anélkül, hogy bárki is elfogadható és működőképes alternatívát javasolt volna. A következőkben csak a modell legfőbb sarokpontjait emeljük ki, rövid vázlatát nyújtva a magyar szabályozásnak.

Az Alkotmánybíróság 37/1992. (VI. 10.) számú, a mediaszabályozás kérdésével foglalkozó határozata, amint láthattuk,²¹⁴ nem kötötte az elektronikus sajtó szabadságának biztosítását egy adott szervezeti vagy jogi megoldáshoz, így a parlament – a megfelelő tájékoztatás és a vélemények széleskörű megjelenítését előíró alkotmánybírói parancs figyelembevételével – voltaképpen szabad mérlegelés után dönthette el, hogy melyik közszolgálati modellt vezeti be Magyarországon.

²¹¹ MÁRAI, i. m. [178. jegyzet] 122. o.

²¹² PRICE, (1998) i. m. [89. jegyzet] 66. o.

²¹³ ILLYÉS GYULA: *Magyarok*. Budapest: Nyugat, é. n., 20-21. o.

²¹⁴ Ld. e fejezet 6. 1. pontját.

A magyar közszolgálati médiumok jogi helyzetét a nagy nehezen, 1995-ben végre elkészült Médiatörvény rendezi.²¹⁵ A törvény alapján a közszolgálati műsorszolgáltatás három *közalapítványra* épül (Magyar Televízió Közalapítvány, Magyar Rádió Közalapítvány és Hungária Televízió Közalapítvány), amelyek feladata a közszolgálati műsorszolgáltatás biztosítása és függetlenségének védelme. Előbbi kettőt e törvénnyel az Országgyűlés hozta létre, a Duna Televíziót felügyelő, már 1992 óta létező utóbbit az Országgyűlés alakította át. E három közalapítvány hozta létre a zártkörűen működő közszolgálati műsorszolgáltató *részvénytársaságokat*, amelyeknek egy-egy forgalomképtelen részvénye van. A közalapítványok kezelő szervei a *kuratóriumok*. Ezek tagságát részben a parlament választja, négy évre, a parlamenti pártok jelölése alapján (ők alkotják a kuratórium minimum nyolc főből álló *elnökségét*), részben pedig a törvényben meghatározott társadalmi szervezetek delegálják őket, egyéves időtartamra (ez a köznyelvben elterjedt kifejezéssel az ún. *nagykuratórium*). Az elnökség tagjainak felét a kormánypárti, másik felét az ellenzéki pártok jelölik, és elvileg minden képviselőcsoport legalább egy jelöltjét meg kell választani (az eltelt időszakban két ízben is nagyobb bonyodalom származott abból, hogy a pártok nem tudtak megállapodni egymással, így az első esetben ellenzéki tagok nélkül, a második esetben pedig a legnagyobb ellenzéki párt képviselői nélkül működött valamely közszolgálati médium kuratóriumi elnöksége). A *kuratórium elnökét*, aki egyben az elnökség elnöke is, a parlament választja az elnökség tagjai közül, személyére a kormánypárti, helyettesére az ellenzéki képviselőcsoportok tesznek javaslatot.

A kuratórium hatáskörébe tartozik a részvénytársaságok alapító okiratának elfogadása és módosítása, a *részvénytársaság elnökének* (azaz az MTV ZRt., a Duna TV ZRt. és a Magyar Rádió ZRt. elnökének) kétharmados többséghez kötött megválasztása és visszahívása, a részvénytársaság függetlenségének védelme, az éves gazdálkodási és pénzügyi terv jóváhagyása. A kuratórium elnöksége bizonyos többletjogokkal is rendelkezik, egymaga dönt például a ZRt. elnöki tisztségére vonatkozó pályázat kiírásáról, és el is bírálja a pályázatot (bár az elnököt a teljes kuratórium választja meg, de csak az elnökség legalább kétharmadának javaslata alapján), és joga van ellenőrizni a ZRt. gazdálkodását.

A választott, rendkívül bonyolult közszolgálati médiarendszer hatályba lépése első percétől kezdve ösztűz alatt áll. Nem célunk összefoglalni a jó évtizedes vita érveit, elegendő annak megállapítása, hogy a közmédiumok politikai függetlenségét a mégoly aprólékos szabályozással sem sikerült biztosítani. A kuratórium elnökségi tagjait közvetlenül a pártok delegálják, és ez garancia arra, hogy soha nem a közszolgálati *étosz*, hanem a pillanatnyi pártérdekek alá rendelődt, és a tető alá hozott politikai alkuk eredményének függvényévé vált a közszolgálati műsorszolgáltatás – nem mintha rendelkezésünkre állna olyan, köztisztelőben álló, függetlennek elismert értelmiségi réteg, ahonnan a kezdeti elképzeléseknek megfelelően verbuválni lehetne a közmédiát felügyelő egyfajta „vének tanácsát”. Külön probléma, hogy a közszolgálati adók költségvetése minden évben parlamenti döntéstől függ, 2002 óta a korábban létezett televízió-előfizetési díj – mely bár nem volt elegendő a teljes finanszírozáshoz, mégis jelentős mértékű, kiszámítható és politikai döntéstől függetlenül rendelkezésre álló anyagi forrást jelentett – eltörlésre került.

A magyar megoldás tehát az aprólékos állami szabályozottságon alapul, és bár elmondható, hogy az eltelt években a létrehozott keretet nem sikerült a törvény szellemének megfelelő tartalommal megtölteni, az erőteljes állami szerepvállalás Magyarországon is valószínűleg az egyetlen lehetséges elvi kiindulópontot jelenti.

A közszolgálati műsorszolgáltatás rendszere *Angliában* rendkívül érdekesen alakult a múltban, és formálódik át, szinte napról napra. Bár a BBC „a” közszolgálati adó, a

²¹⁵ 53-76. §.

Communications Act 2003, hasonlóan a korábbi médiatörvényekhez, valamennyi földi sugárzású, analóg csatornát közszolgálatinak tekint, legalábbis abban az értelemben, hogy mind a törvények, mind a médiahatósággal kötött, a sugárzást lehetővé tevő szerződések komoly tartalmi kötelezettségeket írnak elő még a kereskedelmi adók számára is.

Az új törvény első ízben meg is határozza a közszolgálati műsorszolgáltatás céljait, úgy mint a sokszínű műsorszolgáltatás, a különféle közönségigények figyelembe vétele, a kiegyensúlyozottság (általában véve, nem csak a hírműsorokban) és az általános magas színvonal.²¹⁶

A BBC működését a tízévente, legutóbb 2006 őszén megújított *uralkodói Karta* (Royal Charter), amely a szervezet „alkotmányának” tekinthető, illetve az azt részletező, a kultuszminisztériummal kötött *Megállapodás* (Agreement) határozza meg. A BBC, a Karta által meghatározott „missziója”, legfőbb közérdekű célja még mindig a reith-i „tájékoztatás, oktatás, szórakoztatás” háromsága. Bár a Karta formálisan a királynőtől ered, kidolgozása természetesen a mindenkori kormányzat feladata – mégis, a BBC különállását a mindenkori politikától ez a gesztus, jellemző brit megoldással, hatásosan érzékelteti. A 2006-os Karta némi változást hozott a szervezeti felépítésben: a „kormányzók” [governors] korábbi testületét felváltotta a *BBC Trust*, amely a társaság legfőbb szerveként a működés általános kereteit szabja meg, meghatározza a követendő stratégiát, és a költségvetési kérdésekkel is foglalkozik, de nem szól bele a mindennapi működésbe (a korábbi kormányzói testülettel ellentétben).

A mindennapi működés biztosítása az *Executive Board* feladata, amelynek élén, hasonlóan a BBC Trust-hoz, egy *elnök* áll. A BBC operatív irányítása az *általános igazgató* (Director-General) feladata, aki egyébként az Executive Board tagja is.

Bár a mindenkori kormányzatnak jelentős befolyása lehet arra, hogy kik irányítsák a szervezetet, a politikai kultúra nem teszi lehetővé a BBC közvetlen pártérdekek céljából történő felhasználását – ez persze nem jelenti azt, hogy ne akadt volna elvéve példa a kormányzati nyomásgyakorlásra, sőt, a közvetlen beavatkozásra is. A BBC azonban, mely szinte már az angol alkotmányosság egyik oszlopa, valóságos nemzeti szimbólummá vált, mintegy „a *Church of England* szekuláris változata” lett.²¹⁷

A korábbiakhoz képest az új angol médiahatóság, az *Office of Communications* (OFCOM) jóval szélesebb hatáskörökkel rendelkezik a BBC-vel kapcsolatban. Az OFCOM műsorszolgáltatási kódexe (*Broadcasting Code*), mely a médiatörvény általános (jórészt negatív jellegű) tartalmi előírásait részletezi, a pontosságot és a pártatlanságot előíró rendelkezések kivételével a BBC-t is kötelezi. Tipikus angol megoldás ez is: a Broadcasting Code-nak való alávetés javarészt formális, hiszen a BBC saját maga által kidolgozott kódexe, a Magyarországon is sokszor emlegetett *Producers’ Guidelines* (Műsorkészítői Irányelvek) minden tartalmi kötöttség tekintetében szigorúbb követelményeket állít a szervezet elé, mint az OFCOM kódexe, de ezeken belül is, a *pontosság* és a *pártatlanság* [accuracy és impartiality] tekinthető a BBC „aranyfedezetének”, azon elveknek, amelyeket egyik műsorszolgáltató sem lehet képes a BBC-hez hasonló színvonalon a gyakorlatban megvalósítani.²¹⁸ E két követelményt tekintve a BBC tehát továbbra is őrzi különállását a többi csatornához képest.

Az OFCOM kódexének kötelező volta azt is jelenti, hogy a médiahatóság annak megsértése esetén (és a Karta vagy a Megállapodás megsértése esetén is) eljárhat a BBC-vel szemben

²¹⁶ S. 264 (4).

²¹⁷ PRICE, MONROE E.: Public broadcasting and the crisis of corporate governance. *Cardozo Arts and Entertainment Law Journal*, 1999. 427. o.

²¹⁸ FEINTUCK – VARNEY, i. m. [201. jegyzet] 51-53. o.

(melynek egyébként önálló panaszkezelési és belső szankciórendszere is van), és bírságot is kiszabhat.²¹⁹

Ezen túlmenően azonban, ami a közszolgálati kötelezettség teljesítését illeti, a BBC teljes egészében független a médiahatóságtól. Az nem kérheti számon rajta a műsorokra vonatkozó pozitív kötelezettségek betartását, a BBC-nek az uralkodói engedélyre tekintettel műsorszolgáltatási szerződése vagy szabályzata nincs, leszámítva a saját maga által kidolgozott, ily módon csak erkölcsileg kötelező kódexét. A BBC politikai függetlenségének további biztosítéka, hogy legfőbb bevételi forrását a kötelező előfizetési díj biztosítja, míg a gazdasági szférától való távolságtartás garantálására a BBC csatornái nem sugároznak reklámokat.

A BBC-n kívüli másik állami közszolgálati csatorna a Channel 4, amelyik, ellentétben a BBC-vel, már jobban részt vesz a piaci versenyben, sugározhat például reklámokat. A csatornát az 1990-es *Broadcasting Act* hozta létre, de a választék bővülésével fenntartása a BBC árnyékában ma már kissé anakronisztikusan hat. A Channel 4 bizonyos közszolgálati kötelezettségeit a *Communications Act* írja elő, mint például a helyi készítésű vagy a gyermekek számára készült műsorok kötelező sugárzását.²²⁰

A többi földi sugárzású kereskedelmi adó, a regionális alapon működő Channel 3 (vagy ITV) és a Channel 5 is részletes közszolgálati kötelezettségekkel bír, amelyeket az egyes műsorszolgáltatási szerződések tartalmaznak (leszámítva a „magas színvonal és a sokszínű műsorok” sugárzásának általános kötelezettségét).²²¹ A *Communications Act* legnagyobb újítása, hogy megfelelően rugalmas szabályozást vezetett be, amely gyorsan alkalmazkodni tud a jövőbeni technikai változásokhoz. A törvény ugyanis a közszolgálati kötelezettségek teljesítésének a médiahatóság hatáskörébe tartozó korábbi szigorú ellenőrzését egyfajta ön- vagy társszabályozással váltotta fel.²²² Ez alapján a korábban vállalt közszolgálati kötelezettségek ugyan továbbra is megmaradnak, de azok teljesítését a műsorszolgáltató maga igazolja, és amíg nem él vissza e lehetőséggel, az OFCOM nem ellenőrzi azt. A megoldás nyilvánvalóan magában rejti annak lehetőségét, hogy – különösen a majdan megkötendő új szerződésekben – lassan elenyésznek, vagy legalábbis jelentősen csökkennek a kereskedelmi adók közszolgálati kötelezettségei, hiszen a földi sugárzás a digitális átállás után immár nem biztosít majd számukra különösebb előnyt egyéb, ilyen kötelezettségekkel nem rendelkező versenytársaikhoz képest. Ez azonban egyelőre még csupán egy lehetőség, nyitott kérdés: az OFCOM nem ront ajtóstul a házba, és a jövőbeni fejlemények függvényében dönt majd a közszolgálati kötelezettségek sorsáról.

Az *Egyesült Államokban* nem létezik az európaihoz hasonló súlyú, az elektronikus sajtópiacon meghatározó szerepet játszó, állami tulajdonú közszolgálati média. A rádiózás a televíziózás magántulajdonú vállalatok szerepvállalásával indult meg, „állami” adó nem is jött létre. Az 1967-es *Public Broadcasting Act* után megalakuló *Corporation for Public Broadcasting* (CPB) lett a több száz helyi köztelevízió ernyőszervezete, amelyek együtt alkotják a közszolgálati adók amerikai hálózatát (a televíziók esetében ez a *Public Broadcasting System*, PBS, a rádióknál a *National Public Radio*, NPR).

A CPB, amely szövetségi és állami támogatásban részesül, illetve önkéntes támogatók befizetéseiből gazdálkodhat, jelenleg mintegy 350 csatornát foglal magába, melyek helyi közösségekben, egyetemeken, önkormányzatok mellett működnek. Feladatuk nem az európai értelemben vett közszolgálati funkciók ellátása, hanem a nagy televíziós hálózatok által nem érintett, helyi érdekek képviselője és a közösséget foglalkoztató kérdések megtárgyalása.

²¹⁹ S. 198.

²²⁰ S. 288., s. 296.

²²¹ S. 265 (2).

²²² S. 266-270.

Az amerikai közszolgálati médiamodell, mely a decentralizált csatornák hálózatára épül, szükségképpen *marginalizált* marad. A közszolgálati média ezen felfogása – melyhez hasonló Magyarországon is működik a helyi, általában az önkormányzatokhoz kötődő televíziók és rádiók formájában – is hasznos lehet persze az adott közösség számára, de a közszolgálati által az európai felfogás szerint ellátandó feladatok csupán kisebb részének teljesítését teszi lehetővé. De amint azt Monroe Price sietve leszögezi a modell válságáról írt cikkében, az európai felfogás az Egyesült Államokban meghonosíthatatlan.²²³ A közmédia nézettsége az Egyesült Államokban rendkívül alacsony, súlyát árulkodóan jelzi a tény, hogy az elektronikus sajtó szabályozásával foglalkozó jogi szakkönyvek, elemzések szinte nem is vesznek tudomást létezéséről.²²⁴

Az összehasonlítás tárgyául választott három állam gyökeresen eltérő közszolgálati médiarendszert működtet: a magyar megoldás erőteljes állami szabályozáson nyugszik, az angol sokkal inkább szabadjára engedi a közmédiát, miközben elvárja tőle a precízen megszabott feladatok teljesítését, és további engedményeket tesz a közszolgálati kötelezettséggel terhelt kereskedelmi adók felé, míg az amerikai megoldás egészen más eszmei alapokon áll, és a decentralizált közmédiát gyakorlatilag csak bizonyos periférikus igények kielégítőjeként működteti. Az összehasonlító áttekintés legfőbb tanulsága abban áll, hogy nem feltétlenül a választott modell tökéletessége biztosítja a közmédia megfelelő működését, sokkal inkább a szabályozást alkalmazó közéleti és politikai kultúra állapota a döntő.

9. A SAJTÓ ELŐZETES KORLÁTOZÁSA

A sajtó előzetes korlátozása a múltban különféle eszközök igénybevételével történhetett, melyek jó része a sajtószabadság mai értelmezése mellett már nem alkalmazható. A sajtószabadság fentiekben tárgyalt negatív jellegének megvalósulását (a külső beavatkozás tilalmát) alapos jogi garanciák biztosítják.

A sajtótermék megjelenését korábban általánosan kifejezett engedélyhez kötötték. A szükséges engedély két lehetséges irányban volt megkövetelhető: egyrészt engedélyhez kötötték a lap *elindítását*, majd utána minden egyes szám *megjelenését* a cenzor bélyegzőjének jóváhagyásától tették függővé. A magyar *Sajtótörvény* a rendszerváltásig úgy rendelkezett (12. §), hogy „Sajtóterméket előállítani és nyilvánosan közölni, valamint időszakos lapot, illetőleg helyi stúdiót alapítani – ha jogszabály eltérően nem rendelkezik – csak engedéllyel szabad”. Az engedélyt a megjelentetni kívánt sajtótermék jellegétől függően a Minisztertanács *Tájékoztatási Hivatala*, a *Művelődési Minisztérium* vagy egyéb állami szerv adta meg. A törvény következő szakasza az engedélykötelezettséget már nem terjesztette ki az előbbi módon engedélyezett lapok egyes számaira, és kivonta az engedélyeztetési kötelezettség alól az elektronikus sajtó egészét (az írott sajtóban létező informális cenzúrarendszer nem tette szükségessé a lapszámok formális ellenőrzését, a televízió és a rádió monopóliuma pedig biztosította a pártállam tájékoztatáspolitikája által megkívántak maradéktalan végrehajtását). A lapindítás előzetes engedélyeztetésének kötelezettsége a rendszerváltozás után megszűnt.

A lapindítás engedélyhez kötése, illetve a hivatalos *cenzúra* formálisan 1694-ben megszűnt Angliában, Blackstone nyomán pedig általánossá vált a nézet, hogy a sajtó szabadsága az

²²³ PRICE, (1999) i. m. [217. jegyzet] 446. o.

²²⁴ Az amerikai közszolgálati modellről ld. BAJOMI-LÁZÁR PÉTER: *Sajtó, szabadság. Médiapolitikai alternatívák*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola, 2004. 73-76. o. és MOLNÁR PÉTER: *Gondolatbátorság*. Budapest: Új Mandátum, 2002. 166-174. o.

előzetes korlátozásoktól való mentességet jelenti.²²⁵ Az Egyesült Államokban általános engedélyezési rendszer soha nem létezett, de a Legfelső Bíróság elé kerültek azzal „rokon” ügyek. A *Lovell v. Griffin* ügyben²²⁶ az alkotmányossági vizsgálat tárgya Griffin város rendelete volt, amely bármely nyomdai termék bármilyen módon történő ingyenes vagy ellenérték fejében történő terjesztését engedélyhez kötötte. A Bíróság döntése szerint az effajta korlátozás alkotmányellenes. Az engedélyezési rendszerek legfőbb veszélye abban áll, hogy nem szabnak meg semmiféle mércét, amely alapján a terjesztés megtiltható lenne, ezáltal tág tér nyílik az önkényes döntések meghozatalára. A fenti ügghöz hasonlóan döntött a Bíróság a *City of Lakewood v. Plain Dealer Publishing* ügyben,²²⁷ amelynek eredményeképpen alkotmányellenesnek nyilvánított egy, az újságtartó dobozok (amelyekből önkiszolgáló módszerrel vásárolhatóak az egyes lapok) közterületre történő kihelyezését a polgármester engedélyéhez kötő – de e jogköre gyakorlásának feltételeit meg nem határozó – városi rendeletet.

Az engedély megadásától eltér a hagyományosan *cenzúrának* nevezett módszer, amely a lapok tartalmának megjelenés előtti ellenőrzését jelenti. Már Széchenyi István is így fogalmazott a *Világban*: „Legyen szabad kinyomatni mindent, de bűnhődjék az anarchiát javasló, veszedelmes magot hintő, rágalmazó: vagyonával, személyével, vérével”,²²⁸ hogy aztán a „*censura*” eltörlése a pesti ifjúság tizenkét követelése közül a legelső helyre kerüljön 1848 márciusában, majd az áprilisi sajtótörvény által az óhaj teljesítésre is leljen. A cenzúra mai, általános tilalma azonban nem jelent teljes immunitást a sajtó számára, mert az a megjelenés által elkövetett jogsértésekért természetesen utólagosan felelősségre vonható.

A cenzúra azonban nem azonos az *előzetes korlátozással*, amely számos országban ma is létezik. A cenzúrarendszerben (amely Magyarországon II. József rendeletein alapult hosszú évtizedekig) az előzetes vizsgálatot valamely közigazgatási hatóság vagy valamely állami tisztségviselő végzi, aki – esetleg bizonyos, tág és folyamatosan értelmezésre szoruló irányelvek segítségével – mérlegeléssel dönt a megjelenés engedélyezéséről. Döntés ellen nincs helye jogorvoslatnak, bírósági út nem vehető igénybe. Ebben a rendszerben az engedély nélküli megjelenés vétség, ezáltal büntetendő, még akkor is, ha a vitatott szöveg egyébként nem tartalmaz jogsértést. A közigazgatási rendszerbe tagozódott cenzor a történelmi tapasztalások alapján általában szigorú kézzel látja el feladatát – ellenkező esetben, ha a rostáján minden átmenne, saját pozíciójának szükségességét kérdőjelezné meg. Különösen érzékeny a kormányzatot kritizáló megnyilvánulások kérdése, amelyeknek egy kormányzati alkalmazottal szemben meglehetősen kevés az esélyük, de egyéb megfontolások is szerepet játszhatnak az engedély megtagadásában. A cenzúra rendszere a hatalmi ágak elválasztásának alkotmányjogi elvét is megsérti, mert az alapvető emberi jogok gyakorlását érintő kérdésekről annak nyomán csak bíróság dönthet.²²⁹ A cenzúrát alkalmazó rendszerekben általában semmiféle pontos határvonal nem kerül előzetesen meghatározásra, nem lehet teljes bizonyossággal előre látni, mi engedélyezett és mi nem – ez pedig, a súlyos anyagi veszteségeket kerülendő, a kiadók öncenzúrájához vezet, amely akár szigorúbb is lehet, mint a tényleges ellenőrzés. A cenzori tiltás ugyanis szükségszerűen már a kinyomtatás után érkezett, így az adott lapszám egészét vagy jó részét meg kellett semmisíteni és újra kinyomtatni.

²²⁵ BLACKSTONE, WILLIAM: *Commentaries on the Laws of England*. London, 1825 (16. kiadás) [első megjelenés: 1765-69.]. 4. kötet, 151-152. o.

²²⁶ 303 US 444 (1938).

²²⁷ 486 US 750 (1988).

²²⁸ SZÉCHENYI ISTVÁN: *Világ*. Pest, 1831. 543. o.

²²⁹ MEYERSON, MICHAEL I.: The neglected history of the prior restraint doctrine. *Indiana Law Review*, 2001. 295. o.

A részben ma is létező előzetes korlátozás ezzel szemben elvileg képes arra, hogy a cenzúra ezen „bűneit” kiküszöbölje. A megjelenés megtiltásáról csak bíróság dönthet, gyorsított eljárásban, meghallgatva mindkét felet. Az Egyesült Államok Legfelső Bírósága a *Freedman v. Maryland* ügyben²³⁰ meghatározta az előzetes korlátozás alkotmányosságát biztosító eljárási garanciákat; ezek alapján a jogsértés bizonyításának terhe a kérelmezőn nyugszik, a végleges döntést a korlátozásról bíróságnak kell meghoznia, az eljárásnak pedig rövid idő alatt kell lefolynia. Ha a bíróság „rendes”, a felek meghallgatását lehetővé tevő eljárásban dönt, úgy szinte kizárható a veszély, hogy ellehetetlenül valamely értékes tartalom napvilágra kerülése.²³¹

A kérelmezőnek általában olyannyira alá kell támasztania igényét, hogy a megjelenés a gyakorlatban csak abban az esetben korlátozható, ha a jogsértés megjelenés általi bekövetkezése *szinte bizonyos*. Megfelelő garanciák esetén pedig már joggal tehető fel a kérdés, van-e értelme az *előzetes korlátozás* és az *utólagos felelősségre vonás* éles elválasztásának?²³²

Bizonyos értelemben az utólagos felelősségre vonás nagyobb terheket ró a sajtóra: jogsértés esetén bizonytalan, hogy indul-e bírósági eljárás, ha pedig indul, előzetesen kiszámíthatatlan a döntés és a vele esetlegesen járó kártérítés mértéke. Ezzel szemben előzetes korlátozás esetén az egyetlen szankció a megjelenés megtiltása. Alexander Bickel azt írta, hogy „[az utólagos felelősségre vonás] csak borzongat, a cenzúra azonban megfagyaszt.”²³³ Lehetséges, hogy Bickel tévedett, mert a várhatóan szigorú utólagos büntetés általános gyakorlata ugyanúgy képes lehet az öncenzúra felgerjesztésére, ezáltal a megjelenés *de facto* korlátozására.

A cenzúra valamennyi formájától (így a mégoly alapos garanciákkal körülbástyázott, de vele mégis csak szegről-végről rokon előzetes korlátozástól is) való idegenkedésünk azonban *történelmi gyökerű*, némileg eltávolodott a racionális megfontolások talajától: a köztudatban a megjelenés bármiféle előzetes korlátozása rossz emlékeket idéz, évszázados történelmi hagyományokat csúfol meg.

Az előzetes korlátozás elleni másik érv, hogy annak hiányában minden gondolat legalább egyszer napfényre kerülhet, legfeljebb további terjesztését tiltja meg a jog. Ez az érv – a jelenkori jogi szabályozás ismeretében – kevésbé hatásos, tekintettel arra, hogy az előzetes korlátozások mai formái csak a nyilvánvalóan jogellenes tartalmak (államtitkok közzététele, a magánszféra megsértése) ellenében hatnak, ezek napfényre kerülése pedig aligha szolgálja a közösség érdekeit, aligha „érdemel meg egy esélyt”.

Az előzetes korlátozás kérdése felvethető a *gyülekezési joggal* összefüggésben is.²³⁴ A gyülekezések megtartásához általában azok előzetes jóváhagyása kell, Magyarországon a hatóság „tudomásul veszi” a bejelentést, ha megfelel a törvényben foglaltaknak. Csakhogy a törvényi előírások akár az alapjog megengedhetetlen korlátját is képezhetik. Bár a korlátozás mércéje a szólásszabadsághoz képest alacsonyabbra kerül a gyülekezés esetében, a jogalkotónak és a jogalkalmazónak garantálnia kell, hogy a lehetséges korlátok nem okoznak megengedhetetlen „cenzúrát” – különös tekintettel arra, hogy a gyülekezések esetében első ízben a rendőrség bírálja el a bejelentéseket.

Vizsgálódásunk szempontjából nem tekinthetőek „előzetes korlátozásnak” az ún. *magáncenzúra* megnyilvánulásai sem. A cenzúra fogalma mindig is valamely állami szervhez kötődött. A sajtó azonban maga is végezhet végeredményében a cenzúrához sokban hasonlító

²³⁰ 380 US 51 (1965).

²³¹ REDISH, MARTIN H.: The proper role of the prior restraint doctrine in First Amendment theory. *Virginia Law Review*, February 1984. 55-58. o.

²³² JEFFRIES, JOHN CALVIN JR.: Rethinking prior restraint. *Yale Law Journal*, 1983. 409. o.

²³³ BICKEL, ALEXANDER: *The morality of consent*. New Haven: Yale University Press, 1975. 61. o.

²³⁴ Ld. a 4. fejezet 6. 3. pontját.

„szűrő” tevékenységet. Két irányban is elképzelhető mindez: a sajtó megtagadhatja valamely konkrét írás vagy felvétel közzétételét, illetve általános műsorpolitikájától vagy szerkesztési elveitől függően tartózkodhat általában valamely témák tárgyalásától. Egyes konkrét tartalmak közzétételét elképzelhető, hogy a jog teszi kötelezővé, például ilyen a helyreigazító közlemény, vagy a közszolgálati adók kötelezettsége a választási időszakban a politikai hirdetések közzétételére. Általános hozzáférési jog azonban nem létezik a sajtóval szemben. Ezért, amennyiben a működését szabályozó előírásoknak megfelel, a sajtó nem perelhető sikerrel azért, mert megtagadta bizonyos tartalmak közzétételét. A magáncenzúra másik esetére – amikor tehát valamely téma teljes egészében mellőzésre kerül az adott sajtótermékben, műsorszolgáltató műsoraiban, például a közéleti-kulturális tartalmak negligálása a kereskedelmi adókon vagy a bulvármédiában – nézve némi kiegyensúlyozási lehetőség áll fenn, jórészt a közszolgálati adókon, illetve a magán televíziókra terhelt közszolgálati kötelezettségeken keresztül.

Az angol jogban mindvégig létezett lehetőség a jogsértőnek vélt tartalmak megjelenésének előzetes korlátozására, mégpedig ideiglenes bírósági végzés [interim injunction] révén. Ennek kereteit azonban a korábbi *common law* is meglehetősen szűkre szabta, arra az esetre korlátozódott, ha a jogsértés bekövetkezte – megjelenés esetén – nyilvánvaló volna.²³⁵ Rágalmazási ügyekben szinte alig ítélte a bíróság a korlátozás mellett (abból az egyébként vitatható megfontolásból, hogy a vitatott állítás megérdemel egy esélyt, és elegendő lesz majd utólag a bizonyításra vagy az egyéb módon történő kimentésre kötelezni a közzétevőt, a kártérítés pedig egyébként is megfelelő eszköz a csorbult reputáció helyreállítására – más esetekben, például a magánszféra megsértésekor vagy a bírósági eljárás megzavarásakor azonban az utólagos felelősségre vonás nem alkalmas az okozott sérelem kiküszöbölésére²³⁶). A *Human Rights Act 1998* 12. szakasza érinti az előzetes korlátozás egyébként továbbra is a *common law*-n alapuló intézményét. A rendelkezés alapján mielőtt előzetes korlátozásra kerülne sor, mindkét félnek képviseltetnie kell magát a bíróság előtt, ennek hiányában a kérelmezőnek igazolnia kell, hogy minden elvárható lépést megtett a másik fél értesítésére, vagy azt megfelelően nyomós ok zárja ki. Akkor ítélt meg előzetes korlátozást, ha a bíróság meggyőződött arról, hogy a kérelmező a rendes tárgyaláson is „feltehetően bizonyítani tudná” a tervezett publikáció tartalmának jogellenességét. A feltevés azonban nem jelent teljes bizonyosságot, még csak valószínűséget sem feltétlenül, egyszerűen csak annyit, hogy a kérelmező *jó eséllyel képes lenne* igazságot bizonyítására.²³⁷

Az angol bíróságok továbbra sem engedélyezik az előzetes korlátozást rágalmazási ügyekben,²³⁸ kizárólag a magánszférát és a bírósági eljárásokat érintő közlések esetében.

Az elektronikus sajtó esetében – amelyekre a fent tárgyalt *common law* szabályok ugyanúgy vonatkoznak – a médiatörvények és a BBC működését szabályozó megállapodások lehetővé tették a kormány számára, hogy cenzurális eszközökkel beavatkozzon a médiumok működésébe. A hatályos törvény, a *Communications Act 2003* 336. szakasza felhatalmazza a kulturális minisztert vagy a kormány bármely más tagját, hogy az általa megfogalmazott közlemény *közzétételére utasítsa* a médiumokat. A rendelkezés alapján a kormánynak arra is joga van, hogy *kizárja* bármely téma megtárgyalását a médiumokból! A kettős kötelezettség egyedül a törvényen alapuló műsorszolgáltatói engedéllyel rendelkezőket (Channel 3 és 5) terheli. A BBC esetében a kormány ezen joga a 2006-os *Megállapodás* 81. pontján alapul, de

²³⁵ *Bonnard v. Perryman* [1891] 2 Ch 269, CA.

²³⁶ *Fraser v. Evans* [1969] 1 QB 349, CA.

²³⁷ BARENDT, (2005) i. m. [16. jegyzet] 127. o.

²³⁸ *Cream Holdings v. Banerjee* [2004] 4 All ER 617, *Greene v. Associated Newspapers* [2005] 1 All ER 30.

ott szerepel a megkötés, hogy a kormány csak *vészhelyzetben* vagy *állambiztonsági céllal* veheti igénybe ezt a lehetőséget.

A magyar szemmel meglehetősen furcsa, de Európában is példa nélküli törvényi felhatalmazás gyökerei az elektronikus sajtó társadalmi szerepének angol felfogásában keresendők. Bár a *Communications Act* ezt nem mondja ki, a kormányzati cenzúra alkalmazása csak rendkívül nyomós okból, a közösség érdekében történhet. Sokat elárul az angol politikai kultúráról, hogy a műsorszórás megkezdése óta mindössze hat alkalommal élt a kormány ezen eszközzel, az utolsó esetet leszámítva minden esetben főként általános tartalmú utasításokat adva a BBC-nek (például a kiegyensúlyozottság megőrzésére).²³⁹ Utoljára 1988-ban utasította e rendelkezés (illetve annak elődje) alapján a kormány a BBC-t és az akkori, a kereskedelmi csatornákat felügyelő médiahatóságot, mégpedig arra, hogy tartózkodjanak bizonyos északír politikai szervezetek álláspontjának bemutatásától. Az akkor éppen ismét elmérgesedett ulster-i helyzetben a Belügyminisztérium úgy ítélte meg, hogy a terroristák, illetve támogatóik publicitástól való részbeni megfosztásának lépése szükséges, és a nemzetbiztonság érdekét szolgálja. Érdekesség, hogy a tiltás szó szerint csak a közvetlen bemutatásra terjedt ki, annak némi kijátszásával, a beszédhang eltorzítása után a televíziók bárki szavait közvetíthették, és szintén nem terjedt ki a választási kampányok során elhangzó beszédekre. A minisztérium döntésével szemben a *Nemzeti Újságíró Szövetség* (National Union of Journalists) bírósághoz fordult, amely azonban elutasította a panaszt (a törvényi rendelkezés figyelembe vételével nem is tehetett mást).²⁴⁰ A bíróság kiemelte, hogy csak a konkrét tényállással foglalkozott, annak ismeretében pedig megállapította, hogy a kormányzat szándéka (ti. a terrorizmus visszaszorítása) tökéletesen legitim célra irányult. Az angol jogrendszer és jogfelfogás szerint a bírák feladata nem is terjedhetett ki ennél többre, és nem irányulhatott a rendelkezés alkotmányosságának vizsgálatára – a törvény előírását evidenciaként fogadja el a legfelsőbb szintű igazságszolgáltatás is kötelező erejűnek.

Angliában működik a mozi- és videofilmek előzetes kategorizálási rendszere, amely gyakorlatilag cenzurális tevékenységet is végezhet (a színházi darabok tartalmi ellenőrzésének elvi lehetőségét csak az 1968-as *Theatres Act* törölte el). A *Cinemas Act 1985* értelmében a British Board of Film Classification (BBFC) feladata, hogy a forgalmazásra kerülő filmeket valamely életkor szerinti kategóriába besorolja aszerint, hogy melyik korosztály számára engedélyezett a megtekintése. A törvény a végső döntést a helyi önkormányzatok kezébe helyezi, de azok csak viszonylag ritkán térnek el a BBFC döntésétől.²⁴¹ A BBFC a nyilvános konzultáció után megalkotott *Classification Guidelines* alapján dönt a besorolásról, és csak igen ritkán tiltja meg teljes egészében a film forgalmazását. Az alacsonyabb korcsoportba történő besorolás érdekében a gyártótól egyes részek kivágását is kérheti, ennek hiányában – a gyártó döntése alapján – a film marad eredeti kategóriájában. A testület nem engedélyezi a törvénybe ütköző tartalmú filmek forgalmazását, például azokat, amelyek obszcénnak minősülnek.²⁴² A rendszer a lehetséges elméleti ellenvetések dacára jól működik, a filmforgalmazók értékelik kiszámíthatóságát, és azt, hogy általa megmenekülnek az esetleges utólagos felelősségre vonástól. A működés zökkenőmentességében felfedezhetőek a közmondásos angol konzervativizmus még megmaradt nyomai, amely a filmekben túltengő túlzott erőszakot és szexualitást nem tekinti feltétlenül kívánatosnak, de a Hollywood által uralt filmipar azon gyengesége is, amely az íratlan, de szinte standardizált filmkészítési szabályok kialakításával szinte kizárólag a tömegizlést kívánja kielégíteni, minél kisebb nehézséggel, az adott film által generált vita vagy feszültség esetleges kialakulási esélyének

²³⁹ BARENDT, (1993) i. m. [90. jegyzet] 36. o.

²⁴⁰ *R. v. Home Secretary, ex parte Brind* [1991] 1 AC 696.

²⁴¹ Az ellenőrzési rendszerről ld. ROBERTSON, GEOFFREY – NICOL, ANDREW: *Media Law*. London: Penguin Books, 2002 (4. kiadás). 727-767. o.

²⁴² Az *Obscene Publications Act 1959* alapján, ld. a 9. fejezetet.

minimalizálásával. Ebbéli szándékuk eléréséhez a BBFC akaratlanul is segédkezet nyújt a filmkészítők számára. A videokazetták és DVD-k kapcsán a BBFC a mozifilmek esetében alkalmazott mércénél szigorúbb feltételeket szab a besoroláshoz, tekintettel arra, hogy az azokon található filmeket az otthoni lejátszón szabadon lehet előre-hátra tekerni, fókuszálva az erőszakos, erotikus jelenetekre, illetve, hogy azokhoz kiskorúak is könnyebben hozzáférhetnek. A mozikban vetített filmekkel ellentétben azonban a videóknál létezik egy ún. „R18” kategória, amely besorolás kifejezetten a pornográf filmalkotásokat jelöli – ezek a filmek csak engedéllyel rendelkező, efféle igényeket kiszolgáló üzletekben kaphatóak.

Az *Egyesült Államok* jogrendszere sem zárja ki teljes mértékben az előzetes korlátozások lehetőségét, de azt rendkívül szűkre szabja. A *Near v. Minnesota* ügyben²⁴³ a Legfelső Bíróság alkotmányellenesnek talált egy állami törvényt, amely tiltotta a rosszindulatú, rágalmozó, botránykeltő tartalmak újságokban történő megjelentetését, illetve lehetővé tette a megjelenés előzetes korlátozását, kivéve, ha a közzetevő bizonyítja az állítások igazát és azt, hogy a publikáció jó szándékkal és igazolható célból történt. Az előzetes korlátozás lehetősége általában véve nem, de az igazság bizonyításának előzetes megkövetelése a Bíróság szerint sérti a sajtó szabadságát. Előzetes korlátozásra tehát elvileg van lehetőség az USA-ban is. Azonban nem elég, ha az eljárás a fent említett, a *Freedman-ügyben* meghatározott garanciáknak megfelelően zajlik le, a szólásszabadság amerikai felfogásának megfelelő jogalkalmazás még az angol bíróságoknál is szűkebbre szabja az előzetes beavatkozás lehetőségét. Az amerikai bírák a *Bantam Books v. Sullivan* ügyben²⁴⁴ még egy egyébként semmiféle jogi hatással nem bíró, a rendőrségtől érkező „figyelmeztetést” (amelyben a hatóság arra hívta fel a figyelmet, hogy a kiadott könyvek elképzelhetően megsértették az obszcén kiadványokról szóló törvényt) is megengedhetetlen előzetes korlátozásnak minősítettek. A híres *New York Times v. United States* ügyben²⁴⁵ a Legfelső Bíróságnak arról kellett döntenie, hogy megakadályozza-e olyan bizalmas iratok közzétételét, amelyek nyilvánosságra kerülése a kormány szerint az állam biztonságát veszélyeztetnék. A testület végzésével először ideiglenesen megtiltotta a publikációt, majd a felek álláspontjának részletes megismerését követően, négy nap gondolkodás után 6-3 arányban elutasította a kormányzat kérését, mondván, az nem volt képes a Bíróságot meggyőzni arról, hogy az általa feltételezett veszély mértéke valóban igazolja az előzetes korlátozás szükségességét. Ez a döntés is megerősítette, hogy általában véve nagyon erős vélelem szól az előzetes korlátozás ellen. A különvéleményt író bírák kiemelték, hogy a közzetevőt védő eljárási garanciák a kérelmező tekintetében nem feltétlenül érvényesülnek – állításuk szerint az adott ügyben a kormányzat nem kapta meg a megfelelő időt és lehetőséget igazának bizonyítására. A közzététel ideiglenes megtiltása akár arra is szolgálhatna, hogy a bíróságok időt nyerjenek a végleges tiltás elrendelése előtt a szembenálló érvek megfelelő mérlegelésére.

Az amerikai Legfelső Bíróság ugyan soha nem zárta ki kifejezetten a filmek tartalmának előzetes ellenőrzését, de a szólásszabadság filmen keresztüli megnyilvánulása szinte az első perctől kezdve alkotmányos védelmet élvez.²⁴⁶ A *Freedman-ügyben* született döntés által megkívánt eljárási garanciák következtében az Angliában létező, közigazgatási jellegű ellenőrzés lehetetlenné vált. Ma az Egyesült Államokban csupán egy önkéntes alapon szerveződő, a filmipar által működtetett besorolási rendszer létezik.

²⁴³ 283 US 697 (1931).

²⁴⁴ 372 US 58 (1963).

²⁴⁵ 403 US 713 (1971).

²⁴⁶ *Burstyn v. Wilson* 343 US 495 (1952).

A strasbourgi *Emberi Jogok Európai Bírósága* sem zárja ki az előzetes korlátozás elvi lehetőségét. Korábbi gyakorlata is ezt támasztja alá,²⁴⁷ a *Sunday Times v. Egyesült Királyság No. 2.* ügy²⁴⁸ és az *Observer és Guardian v. Egyesült Királyság* ügy²⁴⁹ ítéletében pedig kifejezetten ki is mondta. Ahhoz azonban, hogy a korlátozás ne sértse meg az Emberi Jogok Európai Egyezménye által biztosított szólás- és sajtószabadságot, a Bíróságnak a lehető legalaposabb vizsgálatot kell lefolytatnia a felmerülő ügyekben.

Szélesebb ellenben az Egyezményben részes államok mozgástere a nemzetbiztonságot, a közérkölcset és a vallási toleranciát érintő kérdésekben. A *Purcell v. Írország* ügyben²⁵⁰ az Emberi Jogok Európai Bizottsága elutasította a panaszt, amelyet az ír elektronikus sajtó felett gyakorolt hivatalos állami cenzúra miatt nyújtottak be. Az ügy tényállása hasonlatos volt a fentiekben tárgyalt, az angol kormány által 1988-ban végrehajtott beavatkozáshoz, amely szintén az állambiztonság érdekében, az északi terrorizmus elleni fellépésként történt. A *Wingrove v. Egyesült Királyság* ügyben²⁵¹ a strasbourgi testület nem ítélte egyezményesértőnek az angol döntést, amely alapján az országban nem engedték forgalmazni a *Visions of Ecstasy* című filmet, amelyben Avilai Szent Teréz erotikus fantáziálása került ábrázolásra. Az angol hatóságok és bíróság szerint a film megvalósította az Angliában még létező *blaszfémia* bűncselekményét, ezért nem sorolták be egyetlen kategóriába sem, így az előírásoknak megfelelően forgalmazása nem volt lehetséges. A strasbourgi Bíróság – alkalmazva a tagállami mozgástér [margin of appreciation] elvét – ebben az esetben sem látott okot az Egyezmény megsértésének megállapítására.

Magyarországon 1997-ig volt hatályban a *Sajtótörvény* előzetes korlátozást lehetővé tevő rendelkezése. A törvény 15. § (3) bekezdése alapján, amennyiben a sajtószabadság gyakorlásával bűncselekmény vagy annak elkövetésére való felhívás valósult volna meg, az a közérkölcset vagy valaki személyhez fűződő jogainak megsértésével járt volna, illetve amennyiben a lap a bejelentési kötelezettség alapján történő nyilvántartásba vétel előtt került volna terjesztésre, ügyészi indítványra a bíróság megtilthatta az érintett sajtótermék „nyilvános közlését”. Az ügyésznek a bíróság döntéséig joga volt a közlés ideiglenes felfüggesztésére.

A szabályt Halmai Gábor egyértelműen cenzurális jellegűnek tartja,²⁵² de az általunk eddig használt kategorizálás értelmében azt valójában csak előzetes korlátozás (hiszen nagyobb mértékű világos kritériumokat szab a döntéshez, amelyet végső fokon a bíróság kezébe helyez). Az Alkotmánybíróság elé került indítvány szerint a szabály alkotmányellenesen korlátozta a sajtó szabadságát. A testület, miután *részbeni* alkotmányellenességet fedezett fel, a szabályozási megoldás miatt (ti. hogy egyazon mondatban szerepelt az alkotmányosnak ítélt és az alkotmányellenes tartalom, a testület pedig nem „írhat bele” a törvénybe) a vitatott rendelkezés egészét megsemmisítette.²⁵³

A határozat elsősorban nem is a sajtószabadság szempontjából vizsgálta a rendelkezést, ezzel *implicit*e elismerve, hogy az előzetes korlátozás nem összeférhetetlen az alapjoggal. A testület többsége úgy vélte, hogy a törvény azon rendelkezése, amelynek értelmében az ügyész jogosult volt mások személyhez fűződő jogainak sérelme esetén, illetve magánvádas bűncselekmények vonatkozásában a sértettek akaratától függetlenül is indítványozni a

²⁴⁷ *Sunday Times v. Egyesült Királyság No. 1.* (Application no. 6538/74), 1979. április 26-i ítélet, *Mark Intern Verlag és Klaus Beerman v. NSZK* (Application no. 3/1988/147/201), 1989. október 25-i ítélet.

²⁴⁸ Application no. 13166/87. 1991. november 26-i ítélet.

²⁴⁹ Application no. 13585/88. 1992. november 26-i ítélet.

²⁵⁰ Application No. 15404/89, admissibility decision.

²⁵¹ Case no. 19/1995/525/611. 1996. október 22-i ítélet.

²⁵² HALMAI GÁBOR: „Az előző vizsgálat eltöröltetvén örökre...”? *Fundamentum*, 1997/1. 58. o.

²⁵³ 20/1997. (III. 19.) AB határozat.

közzététel megtiltását, sérti az *önrendelkezéshez való jogot*. Ezzel szemben a közerkölcsre való hivatkozással, közvadás bűncselekmények megvalósulása esetén, illetve a bejelentési kötelezettség elmulasztása esetén alkalmazott előzetes korlátozás nem alkotmányellenes.

A határozathoz két különvélemény is társult, az első (szerzője Sólyom László és Lábady Tamás) némileg továbbment a többségi határozatnál, és a közerkölcs védelmében történő előzetes korlátozás lehetőségét is alkotmányellenesnek ítélte, mert az olyan elvont érték, amely a szólásszabadság korlátozására „alkotmányos mércével mérve a legkevésbé alkalmas javak csoportjába tartozik”,²⁵⁴ ezen felül a bírák az eljárás rövid időn belül történő befejezését biztosító eljárási garanciák hiányát is felvetették. Ezzel élesen szemben állva két másik alkotmánybíró, Tersztyánszky Ödön és Zlinszky János úgy vélte, hogy a vitatott rendelkezés teljes egészében alkotmányos volt. Érvelésük szerint az előzetes korlátozást eredményező eljárás semmilyen értelemben nem tekinthető a perbeli önrendelkezési jog akadályának, mert nem áll összefüggésben a személyhez fűződő jogok megsértése miatt indítható polgári vagy büntető perekkel. A bíróságnak az ügyész indítványára csupán azt kell eldöntenie, hogy a megjelentetni kívántak objektíve megvalósítana-e bűncselekményt vagy megsértene-e valamely személyhez fűződő jogot. Ezután a sérelmet szenvedett fél szabadon dönthet jogai érvényesítéséről, illetve a feljelentés megtételéről. Az érvelés abban sántít kissé, hogy amennyiben a bíróság az előzetes korlátozás mellett dönt, úgy nem valósulhat meg a megjelenés általi jogsértés, így bírósági eljárás sem lesz kezdeményezhető – azonban aligha tiltakozhat valaki joggal az ellen, hogy a bíróság közbenjárására nem követte el vele szemben jogsértést.

A többségi döntés tehát kizárólag az önrendelkezési jog sérelme miatt állapított meg alkotmányellenességet. Halmai már említett írásában élesen támadja az AB döntését.²⁵⁵ Nem fogadja el a határozat azon – hallgatólagos – megállapítását, hogy a személyhez fűződő jogok védelmében a sérelmet szenvedett fél elviekben alkotmányosan megengedett módon kérheti a közzététel megtiltását (ez azonban bizonyos esetekben, például a magánszféra megsértésekor indokolt lehet, és nem feltétlenül idegen az általunk korábban vizsgált jogrendszerektől sem). Ami az eljárási garanciákat illeti, a törvény valóban „lyukas” volt némely ponton, de a szóban forgó eljárás bírói útra terelése, és az ezzel járó biztosítékok legalább a „cenzúra” címke alkalmazását indokolatlanná teszik. Az ügyész ideiglenes felfüggesztési joga a szólásszabadság szempontjából valóban aggályos lehet, mert ellentmond az előzetes korlátozások alkotmányos voltát biztosító, a fentiekben vizsgált feltételeknek. Az is igaz, hogy az eljárás gyors lefolytatását önmagában még nem szavatolta az, hogy az eljárást „soron kívül” kellett lefolytatni. A kritikus vitatta annak helyességét is, hogy a testület többsége alkotmányosnak ítélte meg a közerkölcsbe ütközés címén, illetve a nyilvántartásba vétel elmaradása miatt alkalmazható előzetes korlátozás lehetőségét. Nos, maga az intézmény, a célját és a létét igazoló megalapozásra tekintettel talán valóban nem elsősorban ezen jogsértések esetén alkalmazandó, bár az is tény, hogy a gyakorlatban e szabályt a magyar ügyészség és a bíróságok nem alkalmazták. A közerkölcs és a szólásszabadság viszonya azonban rendkívül összetett kérdéseket vet fel, így azt külön fejezetben tárgyalom majd (már önmagában az 1997-es és a mai állapotok összevetése, a „közerkölcs” módosulásainak vizsgálata is tanulságos lenne). Azt azonban Halmai Gábor sem vitatta, hogy az előzetes korlátozás elvben a sajtószabadság alkotmányos korlátját képezheti – mindössze a megfelelő érdekek védelmében, megfelelő eljárás útján kell alkalmazni.

Megemlíteném, hogy a *honvédelemről szóló 2004. évi CV. törvény* felhatalmazása alapján a sajtó rendkívüli állapot, szükségállapot, veszélyhelyzet, illetve védelmi helyzet esetén

²⁵⁴ 20/1997. (III. 19.) AB határozat, Lábady Tamás és Sólyom László különvéleménye.

²⁵⁵ HALMAI, (1997) i. m. [252. jegyzet].

különleges korlátozások alá vethető,²⁵⁶ többek között a sajtótermékek, közlemények előzetes ellenőrzése, illetve közzétételük engedélyhez kötése is elrendelhető.

A hatályos magyar szabályozás, a *mozgóképről szóló 2004. évi II. törvény* alapján a filmalkotásoknak, a forgalmazás feltételeként besorolást kell nyerniük valamely, a jogszabályban meghatározott kategóriába.²⁵⁷ A „Korhatár Bizottság” javaslata alapján a „mozgóképszakmai hatóság” dönt a besorolásról. A hatóságnak nincsen joga változtatásokat, vágásokat javasolni, eszközölni, és nincsen joga megtagadni sem a besorolást, így tehát az utolsó, legszűkebb kategóriába („csak felnőttek számára ajánlott”) minden alkotás „befér” – ez a szabályozás, az angol megoldással ellentétben tehát valójában nem is tekinthető előzetes korlátozásnak.

Az előzetes korlátozások egyes formái nem alkalmasak részletes összehasonlító vizsgálat elvégzésére. A vizsgált három jogrendszer meglehetősen eltérésekkel közelít, közelített a kérdéshez, az eltérések pedig a homlokegyenest különböző történelmi körülményekből, politikai helyzetből és kultúrából, jogfelfogásból, közállapotokból fakadnak. Sokkal inkább reális cél lehet a tapasztalatok összegyűjtése és összegzése, amelyben minden megoldás egyaránt segédkezhet. Ennek alapján megállapítható, hogy az előzetes korlátozás elviekben a sajtószabadság legitim akadályát képezheti, ennek azonban szigorú feltételei vannak. A korlátozás lehetséges alkalmazási körének megfelelően szűkre szabottnak kell lennie, és a korlátozásra irányuló eljárást alapos törvényi garanciákkal kell körülbástyázni.

10. TARTALOMSZABÁLYOZÁS

A sajtószabadság pozitív jellegének való megfelelést a gyakorlatban elsősorban az Állam által kikényszerített, a médiatartalmat közvetlenül befolyásoló kötelezettségeket előíró szabályok biztosítják. Az egyes rendelkezések külön-külön valamely konkrét cél érdekében kerülnek betartatásra, amelyek a gyermekvédelemtől a sajtó demokratikus feladatának teljesítését célzó szabályok előírásáig terjednek. Ezek a kötelezettségek a sajtó által hajtandók végre, megsértésük esetére különféle szankciók kerülhetnek alkalmazásra, de a sajtóhoz való *közvetlen hozzáférést* nem biztosítják.²⁵⁸

A tartalomszabályozás elsősorban, sőt szinte kizárólagosan az elektronikus sajtóban létezik. A sajtószabadság európai értelmezése soha egy percig sem kérdőjelezte meg ezen előírások elvi elfogadhatóságát, alkotmányosságát, a gyakorlatban vita csak a megvalósítás módja körül keletkezhetett. Ahogyan a strasbourgi Bíróság fogalmazott az *Informationsverein Lentia v. Ausztria* ügyben,²⁵⁹ a tartalomszabályozás egyes eszközei *általában véve* nem tekinthetők a 10. cikkely megengedhetetlen korlátozásának, de azok mindegyikének szükségesnek és arányosnak kell lennie.

A tartalomszabályozás eszközei szétválaszthatóak *negatív* és *pozitív előírásokra*, annak megfelelően, hogy passzív vagy aktív magatartást várnak el a műsorszolgáltatótól. A negatív előírások valamely tartalom közvetítésétől való tartózkodást írnak elő, mint a pornográfiát és erőszakot tartalmazó, vagy a gyűlöletkeltésre alkalmas alkotások sugárzásának korlátai, a gyermekvédelmi szabályok, és a reklámkorlátozások. Pozitív jellegű előírások azok az ún. *műsorstandardok*, amelyek a műsorszolgáltató tevőleges magatartását kívánják meg a cél elérése érdekében. Ilyen előírás a pluralizmus követelményének való megfelelés, a sokszínű

²⁵⁶ 162-164. §.

²⁵⁷ 18-28. §.

²⁵⁸ Arról, hogy milyen körülmények között és milyen feltételekkel követelhető a jogosult által a sajtóban történő megjelenés, a következő pontban lesz szó.

²⁵⁹ Ld. 62. jegyzet.

műsorszolgáltatás, a kiegyensúlyozott, pártatlan, elfogulatlan, pontos tájékoztatás, az európai műsorkvóta és a független készítőktől beszerzett műsorok előírt arányának tiszteletben tartása. A tartalomszabályozás eszközei közé sorolhatjuk még a közérdekű események közvetítésére vonatkozó speciális előírásokat.

A 37/1992. (VI. 10.) AB határozat szerint az Alkotmány kifejezetten kötelezi az Országgyűlést arra, hogy alkossa meg a tájékoztatási monopóliumok megakadályozását biztosító törvényt.²⁶⁰ Itt is felmerül azonban a kérdés, hogy pusztán a kétharmados tárgykörök közé utalás keletkeztet-e jogalkotási kötelezettséget? Ha válaszuk nemleges volna is, akkor is belátható, hogy a megfelelő tájékoztatás a sajtószabadság és sajtószabályozás egyik megkerülhetetlen alapköve, így törvényi biztosítása elengedhetetlen.

Mindazonáltal az alkotmányi rendelkezés értelmezése nem mentes a nehézségektől. Eltekintve attól, hogy a „monopóliumok” kifejezés önmagában sem problémamentes, és a nyelvi precizitás érdekében talán helyesebb lenne a többes szám elhagyása, a „tájékoztatási monopólium” fogalma a sajtó viszonylatában többféle tartalmat hordoz. Mindenekelőtt azt jelenti, hogy a sajtó útján megvalósuló tájékoztatásnak a demokratikus normák szerint megfelelőnek, kiegyensúlyozottnak, a műsorszolgáltatásnak egészének pedig sokszínűnek, plurális értékrendűnek kell lennie. Nem alakulhat ki „véleménymonopólium”, olyan, amely az Alkotmány átfogó módosításakor, a demokratikus intézményrendszer kiépülésének idején még jócskán a zsigerekben élő emlék volt. A médiapiac bővülésekor – főleg a Média törvény megszületése után – a szó szerint értett tájékoztatási monopólium megvalósulási esélye drasztikusan csökkent, a digitális jövőben pedig szinte el fog enyészni. Ugyanakkor önmagában a sokszereplős piac és az állami befolyás esélyének jelentős csökkenése még nem képes biztosítani a megfelelő tájékoztatást. Elképzelhető, hogy ma már e tekintetben is korszerűtlen az Alkotmány szóhasználata, de a megfelelő tájékoztatás kötelezettségének beemelése az alaptörvénybe – rögtön a sajtószabadság mellé – indokoltnak tekinthető, mert a sajtónak a modern demokráciák intézményrendszerének működtetésében, tényleges tartalommal való megtöltésében – ld. a sajtószabadság fogalmának fenti elemzését – kulcsszerepe van. Egészen addig nem inthetünk búcsút a sajtó társadalmi felelősségét előíró szabályoknak és az azokat megalapozó elméleti alátámasztásoknak, amíg a sajtópiac nem lesz képes önmagától, állami beavatkozás nélkül is biztosítani a plurális műsorszolgáltatást és a megfelelő tájékoztatást. A piaci mechanizmusok ismeretében ennek bekövetkezte egyelőre nem a közeli jövőben várható. A 22/1999. (VI. 30.) AB határozat külön kiemeli a közszolgálati adók szerepét a tájékoztatási monopóliumok megakadályozásában, egyben „a közérdekű adatok megismeréséhez fűződő jog” gyakorlásának biztosításában, ami – a határozat értelmében – szükségessé teszi, hogy a közszolgálati adók zavartalanul működjenek.²⁶¹

A „tájékoztatási monopóliumok” megakadályozását tehát ma egyfelől a pontosságot, kiegyensúlyozottságot, tényyszerűséget, tárgyilagosságot előíró szabályok²⁶² biztosítják, illetve a sajtótulajdonlás szabályaira vonatkozó versenykorlátozások, amelyek tiltják a médiatulajdon koncentrációjának a kialakulását, ideértve az írott és elektronikus sajtóban egyszerre tulajdont szerezni kívánók lehetőségeinek korlátozását is.²⁶³ Egy kézben nem lehet annyi médium, amennyi már önmagában véve is veszélyeztetné a megfelelő tájékoztatást és pluralizmust, de a digitális médiavilágban nyilvánvalóan a médiatulajdonlás szabályai is átértékelésre kerülnek majd.

A műsorok terjesztését különféle technika alkalmazásával – kábel- és majdan a digitális televízió – végző, tartalmat nem szolgáltató vállalkozások pedig a pluralizmus nevében

²⁶⁰ II./2. b.

²⁶¹ IV./7. 3.

²⁶² Sajtótörvény 2. § (1) és (3) bekezdés; Média törvény 4. §.

²⁶³ Média törvény 122-127. §.

kötelesek bizonyos, meghatározott adók műsorait továbbítani.²⁶⁴ A tájékoztatási monopólium megakadályozása tehát nem kizárólag a tartalomszabályozás útján elérni kívánt cél. A médiarendszer folytonos átalakulásával ugyanakkor ezen szabályok módosulása is várható lesz majd.

A tartalmi előírások feletti felügyeletet általában az adott állam médiahatósága látja el. Általánosan érzékelhető jelenség, hogy a bíróságok csak igen ritkán bírálják felül a médiahatóság döntéseit. Ennek oka lehet egyfelől azok nagyobb szakértelmének elismerése (bár ezt inkább csak az angol bíróságok merik kifejezetten bevallani), illetve az, hogy a tartalmi előírások jó esetben megfelelően precízek és szűk körűek ahhoz, hogy megsértésük pontosan megállapítható legyen.

Az *írott sajtó* terén jellemzően nem érvényesülnek tartalmi előírások (ennek okairól már esett szó a fejezet elején). Mindenesetre egyes szerzők már felvetették, hogy az újságok e privilégiumát korlátozni kellene. A sajtószabadság elvi alátámasztása, illetve az abból fakadó kötelezettségek természetesen rájuk is ugyanúgy érvényesek, ezért elvárható az írott sajtótól is, hogy a közösség érdekeit elismerje, és bizonyos mértékig szolgálja is.²⁶⁵ Innen pedig már csak egy – igaz, méretes – lépés az írott sajtó szigorúbb szabályozásának felvetése. A történelmi fejlődés és a hosszú ideje megcsontosodott szabályozási elvek ennek felvetését is minősíthetetlen, szabadságellenes lépésnek tekintik, de betartandó általános tartalmi szabályok hiányában potenciálisan fennáll annak komoly veszélye, hogy bizonyos történelmi körülmények közepette az írott sajtó szinte az olvashatatlanságba süpped, és függetlenségét a felszínen fennen fitogtatva, egyes érdekcsoportok feltétel nélküli székértelmezésévé válik.

A sajtó működését vizsgáló, időről-időre összeülő egyes angol királyi bizottságok (Royal Commission on the Press) észlelték e veszélyt, de nem az állami beavatkozásban látták a megoldást: az angol írott sajtó ennek megfelelően egy, a kezdetek óta többször megreformált *önszabályozó rendszert* működtet, amely megvizsgálja és elbírálja a beérkezett panaszokat. Bár a sajtó nem tekinthető a tömegek demokráciára való ránevelése kizárólagos eszközének, a demokratikus feladatok figyelmen kívül hagyásával történő, a teljes szabályozatlanság melletti működés sem lehet kívánatos.²⁶⁶

Az írott sajtó törvényi korlátozása ma nem tűnik reális elképzelésnek, és egyébként is csak a megfelelő politikai és közéleti kultúra mellett lehetne működőképes. Ettől függetlenül megjegyzésre érdemes, hogy – bár a tárgy körül forgó vitákban ez csak igen ritkán kerül említésre – a magyar *Sajtótörvény* igenis tartalmaz a sajtó egészét, tehát az írott sajtót is kötelező, konkrét tartalmi előírásokat. A 2. § értelmében a sajtó feladata a *hiteles, pontos és gyors tájékoztatás*. A sajtónak ezen felül elő kell segítenie a *társadalmi jelenségek közötti összefüggések megértését*. Ezek pozitív előírások, amelyek lehetséges, hogy – jogászai szemmel – túlzottan általános megfogalmazásúnak tűnnek, de a sajtóetika és a szakma alapvető normáinak segítségével pontosan értelmezhetőek. Tartózkodást kíván meg a sajtótól a 3. §, amelynek értelmében a sajtószabadság gyakorlása nem valósíthat meg bűncselekményt vagy annak elkövetésére való felhívást, nem sértheti a közérkölcset, és nem járhat a személyhez fűződő jogok megsértésével. A törvény azonban nem tartalmaz semmiféle szankciót ezen előírások megsértése esetére, ezért azok gyakorlatilag csupán erkölcsi kötelezettségek maradnak.

A következőkben tárgyalandó fogalmak között jelentős tartalmi átfedések fedezhetők fel, pontos elhatárolásuk nem is minden esetben lehetséges, olykor pedig még általánosan elfogadott meghatározásuk sem áll rendelkezésre. A pluralizmus, sokszínűség,

²⁶⁴ 2007. évi LXXIV. törvény a műsorterjesztés és a digitális átállás szabályairól, 24-28. §; Média törvény 117-118. §.

²⁶⁵ BARENDT, (2005) i. m. [16. jegyzet] 450. o.

²⁶⁶ GIBBONS, (1998) i. m. [185. jegyzet] 64-66. o.

kiegyensúlyozottság, pártatlanság, objektivitás, pontosság az egyes médiatörvények, egyéb jogforrások által előírt követelményeiről lesz szó, kísérletet téve ezek elválasztására és fogalmaik meghatározására.

10. 1. Pluralizmus

A *pluralizmus* követelménye az említettek közül talán a legszélesebb körű. Maga a kifejezés a német Alkotmánybíróság ún. *harmadik televíziós határozatából* ered,²⁶⁷ amelyben a bírák különbséget tettek belső és külső pluralizmus között. A *belső pluralizmus* (mely a határozat értelmében csak a közszolgálati műsorszolgáltatókat kötelezi) megköveteli az adott csatornától, hogy műsorainak összességében, a társadalomban található egyes nézetek bemutatását tekintve valamiféle egyensúlyi állapot jöjjön létre, tehát a csatorna műsorai ne legyenek elfogultak egyik irányban sem, de mégis bemutassák az egyes vitás (nem feltétlenül politikai) kérdéseket, teret adva minden álláspont megjelenésére. A *külső pluralizmus* értelmében valamennyi műsorszolgáltatónak *együttesen* is meg kell teremtenie a nézetek egyensúlyát, tehát, bár a magántulajdonú adókat a belső pluralizmus nem terheli, azoknak együttesen szintén meg kell felelniük a pluralizmus követelményének.

Ebből akár az a nézetem szerint téves következtetés is levonható, hogy a pluralizmus azonos a kiegyensúlyozott tájékoztatás előírásával – holott annál jóval tágabb értelmű kötelezettségről van szó. A pluralizmus az az előírás, amely talán a legáltalánosabban foglalja össze mindazon kötelezettségeket, amelyek a sajtó demokratikus feladatainak való megfelelést segítik elő. Abból a felismerésből fakad, hogy a sajtó nagyon jelentős kulturális és politikai befolyással rendelkezik, amellyel összefüggésben valamilyen módon a közönség érdekeit is biztosítani kell. További felismerés, amely elvezet a pluralizmus követelményéhez, hogy bár az Államnak a sajtótól való távoldartása is kétségkívül a közönség érdekeit szolgálja, azonban önmagában még nem képes biztosítani azokat.²⁶⁸ A pluralizmus és a kiegyensúlyozott tájékoztatás összekeverése azért sem indokolt, mert utóbbit általában valamennyi műsorszolgáltató kötelezettségévé teszik az egyes médiatörvények (Angliában éppúgy, mint Magyarországon).

A pluralizmus alapján a sajtónak a társadalomban található értékeket éppúgy fel kell mutatnia, mint ahogyan fel kell tárnia a gondokat is, és teret kell adnia a viták lefolytatására. A pluralizmusnak megfelelően a sajtóban az egyes eltérő értékrendeket is be kell mutatni, a befogadó szabad döntésére bízva a választást. Valóban helyes, hogy nem kötelez a törvény minden egyes csatornát a (belső) pluralizmus tiszteletben tartására, mert ez megengedhetetlen beavatkozást jelentene a szerkesztés szabadságába, ellehetetlenítené a szabad véleményformálást, mint ahogyan az is helyes, ha a sajtó *egészétől* megköveteljük a vállalt és képviselt értékrendek, felfogások – esetleg társadalmi arányaiknak többé-kevésbé megfelelő – egyensúlyát. Ez persze nehéz és kényes kérdés. A médiatörvények jobbára nem is tartalmazzák kifejezetten a pluralizmus tiszteletben tartásának kötelezettségét, más eszközökkel (például a kiegyensúlyozott tájékoztatás, vagy bizonyos közszolgálati kötelezettségek előírásával) kívánják elősegíteni azt. Hiszen ha a *külső* pluralizmust kívánnánk elérni, az egész tökéletlenségét látva vajon milyen alapon lehetne kiválasztani azt a csatornát, amelyre az a szerep hárul, hogy végrehajtsa a szükséges korrekciót, és így segédkezzen megteremteni a média *teljességének* egyensúlyát? A külső pluralizmus gyakorlatilag nem mozdítható elő jogi eszközökkel, legfeljebb kialakulásának esélyeit lehet növelni. A pluralizmus értéke ráadásul csak akkor érvényesül teljes valójában, ha a társadalom *döntő többsége* által hozzáférhető csatornák *összességében* is megvalósul. Sovány vigasz volna a plurális műsorszolgáltatást igénylőknek, hogy egyébként jogilag

²⁶⁷ 57 BVerfGE 295, 326 (1981).

²⁶⁸ GIBBONS, (1992) i. m. [51. jegyzet] 279. o.

szabadságukban áll a kábeltévé-előfizetés vagy a műholdvevő felszerelése, ha anyagi lehetőségeik vagy a környékbeli technikai adottságok ezt nem teszik lehetővé. A sajtónak ebben a tekintetben is demokratikusnak kell lennie: mivel a társadalom jelentős része jelenleg csupán a földi sugárzású csatornák vételére képes, ezért a pluralizmus értékét ezen csatornák összességében is meg kellene valósítani (ezt felismerendő írják elő például a *Médiatörvény*, illetve az egyes műsorszolgáltatási szerződések a kereskedelmi adók közszolgálati kötelezettségeit). A pluralizmus ráadásul nehezen mérhető, nem is célozhat soha teljes egyenlőséget, legfeljebb csak hozzávetőleges arányosságot.²⁶⁹ A pluralizmust nem kizárólag tartalmi előírások segíti elő: a független műsorkészítők támogatásának különböző formái, a médiatulajdonlás versenyjogi korlátai, a műsorszolgáltatási jogosultság szétesztésének szempontjai is elsősorban a plurális sajtó megeremtését célozzák.²⁷⁰

10. 2. Sokszínűség

A *sokszínűség* követelménye szorosan összefügg a pluralizmus elvével. A sokszínűséget alapvetően szintén a sajtó egészének kellene megvalósítania, de a piac korlátozó hatása miatt külső beavatkozás nélkül ez az elvárás sem feltétlenül teljesül. Ezért a sokszínűség követelménye biztosítja azt, mintegy a pluralizmus általános elvének egyik gyakorlati folyamánként, hogy a műsorszolgáltatásban számos, eltérő műfajú műsor szerepeljen (hírműsorok, gyermekműsorok, oktatási célú műsorok, vallási műsorok stb.). A médiatörvények ezt egyfajta közszolgálati kötelezettségként róják az egyes csatornákra, a magyar jogszabály is a közszolgálati és a közműsor-szolgáltató műsorok összefüggésében írja elő „a műsorszámok és a nézetek” sokszínűségét, „a kisebbségi álláspontoknak a megjelenítését”, a műsorszámok változatosságát, valamint a „kulturális sokszínűség” érvényesülését.²⁷¹

10. 3. Kiegyensúlyozottság

A *kiegyensúlyozott tájékoztatás* tartalmi követelménye körül számos érzékeny kérdés merül fel. A kiegyensúlyozottság, pártatlanság, objektivitás fogalmi gyakran összemosódnak a köztudatban és a jogirodalomban is. Tekintettel a vizsgált jogrendszerekben elfogadott szóhasználatra is, a továbbiakban a kiegyensúlyozottságot és az angolszász terminológiában *elfogulatlanságnak* vagy *pártatlanságnak* [impartiality] nevezett követelményt tekintem azonosnak, míg az *objektivitást* ezektől eltérő értelműnek. Bár a pártatlanság köznyelvi jelentése előbbi talán inkább az objektivitás fogalmával rokonítja, az angol és amerikai jogi szóhasználat alapján az „impartiality” kötelezettsége egyértelműen a kiegyensúlyozott tájékoztatást írja elő a műsorszolgáltatók számára.

A kiegyensúlyozott tájékoztatás előírása is a sajtó közérdekű feladatainak felismeréséből fakad. A szabály alapján a közösséget érintő ügyekről szóló tájékoztatásnak, híradásnak a szembenálló nézeteket meg kell jelenítenie. Egy adott kérdéssel összefüggésben megfogalmazott releváns álláspontokat kell a közönség számára összegyűjteni és bemutatni, ezzel lehetővé téve, hogy az megalapozott döntést hozhasson a vitatott kérdésben, így szolgálva a demokrácia eszméjét. A kiegyensúlyozottság specifikus előírás a pluralizmushoz képest: általában csak a tájékoztató műsorokban (de nem kizárólag a hírműsorokban) érvényesülő kötelezettség. A műfaji sajátosságokat figyelembe kell venni, és ezek alapján bizonyos műsoroktól (például a politikai kabarétól) nem feltétlenül lehet elvárni a hírműsorokhoz hasonló, teljes kiegyensúlyozottságot – ezen, nem kifejezetten tájékoztató célú

²⁶⁹ SARTORI, i. m. [163. jegyzet] 60-61. o.

²⁷⁰ BARENDT, ERIC: Access to the media in Western Europe. In SAJÓ ANDRÁS – MONROE E. PRICE (szerk.): *Rights of access to the media*. Boston: Kluwer Law International, 1996. 110-112. o.

²⁷¹ 23. § (3) bekezdés és (4) bekezdés a) pont.

műsorok megfelelő egyensúlya a magyar szabályozás szerint már a pluralizmus kérdéskörébe tartozik.

A kiegyensúlyozottság nyilvánvalóan csak a médiaetika és a szakmai előírások segítségével alkalmazható, az adott helyzet körülményeinek függvényében. Nem jelenthet másodpercre pontosan kiszámított egyenlőséget az egyes vélemények bemutatásakor, bár a magyar médiahatóság főként a megjelenés időtartamát veszi figyelembe a kiegyensúlyozottság megállapításakor. A jog eszközeivel ugyanis nem mérhető a riportalanyokkal szemben tanúsított egyenlő, elfogulatlan bánásmód, sem a kérdéseket feltevő riporter hangszíne vagy gesztikulációja. *Minden* szembenálló nézet bemutatására értelemszerűen nem mindig van lehetőség, a szerkesztés során olykor választani kell a releváns, és szükséges súllyal, a kellő arányban képviselt nézetek között (ez azonban nem jelentheti mindenkor kizárólag az „uralkodó” nézetek bemutatását). Az egyes nézetek, és nem azok képviselői kell, hogy megjelenítésre kerüljenek: az adott helyzetben a szerkesztő választhat valamely nézet több képviselője közül, de indokolt esetben (például az ellentétes oldalról érkező riportalany hiányában) akár maga a riporter, vagy az újságíró is elvégezheti a kiegyensúlyozás feladatát, az eltérő álláspont megjelenítését. A kiegyensúlyozott tájékoztatásnak nem feltétlenül kell minden egyes műsorszámban beteljesülnie, ez jelentősen megnehezítené például a tájékoztató jellegű magazinműsorok készítését. Bizonyos esetekben elégséges, ha a – több részből álló, vagy rendszeresen jelentkező műsorszámok esetében – műsorsorozat egészében, vagy akár az adott csatornán található műsorfolyam egészében valósul csak meg a kiegyensúlyozott tájékoztatás.

Egyes nézetek szerint a kiegyensúlyozottság jelenlegi, általános előírását a közeli jövőben jelentősen szűkíteni kellene, és elegendő volna azt kizárólag a közszolgálati, vagy legfeljebb a földi sugárzású, országos csatornákkal szemben megkövetelni.²⁷² A felvetés azon az előfeltevésen alapul, hogy a frekvenciaszűkösség elmúltával, illetve a műsorszolgáltatás új módszereinek elterjedésével ma már nem indokolható az egyes médiumok szabadságába való ilyen mértékű behatolás. Ma már számos televízió- és rádióadó, illetve újság gondoskodik a tájékoztatásról, véget ért a korábbi állami monopólium és a csak szűk körben létező magántulajdonú médiumok kora. Aki pedig a valóságra kíváncsi, igenis vegye a fáradságot ahhoz, hogy több (akár elfogult) médium híradásait is megtekinti, naponta több lapot is átolvasson. Igaz ugyan, hogy bizonyos mértékig elvárható, hogy az öntudatos polgár több forrásból is tájékozódjon, azonban erre alapozva nem szüntethető meg a kiegyensúlyozottság általános kötelezettsége. Ha ugyanis valóban komolyan vesszük a demokráciát, akkor a közösség ügyeiben a lehető legszélesebb kör számára kell döntési helyzetet teremtenünk: az pedig csak a nagyon kevés ráérőtől várható el, hogy naponta több híradót is végignézzen, és a Magyar Nemzet után még vegye kezébe a Népszabadságot is. A hozzáférés a megnövekedett számú médiumhoz nem általános, ráadásul a nagyobb mennyiség nem szükségszerűen hozza magával az általuk képviselt nézetek arányos megoszlását és az így megszülető kiegyensúlyozottságot. Megfontolandóbb érv lehet, amelyik a kötelezettséget csak azon médiumok kapcsán tartaná fenn, amelyek országosan, ingyenesen elérhetők. Ez az érv főként akkor tűnik hatásosnak, amikor felmerül a kérdés, hogy vajon miért kell a nyékládházi városi televízió híradójának kiegyensúlyozottnak lennie, miközben a jóval szélesebb körben ható országos napilapoknak nem? A helyi ügyekben azonban csak a helyi adók tájékoztatnak – ez már önmagában is indokolja a kiegyensúlyozottság megkövetelését. Az írott sajtó szabályozatlanságát látván pedig éppenséggel felmerülhet a fokozottabb ellenőrzés szükségessége – így az érv a szándékolttal éppen ellenkező következtetésre is vezethet.

²⁷² GÁLIK MIHÁLY – HORVÁT JÁNOS – SZENTE PÉTER: Egy új médiatörvény alapjai (javaslat). In ENYEDI NAGY MIHÁLY – POLYÁK GÁBOR – SARKADY ILDIKÓ (szerk.): *Médiakönyv 2003*. Budapest: Enamiké, 2003. 988. o.; KERTÉSZ KRISZTINA: Kiegyensúlyozottság és pártatlanság az elektronikus médiában a Panaszbizottság 2004-es döntéseinek tükrében. *Médiakutató*, 2006. ősz.

A kiegyensúlyozottsággal szembeni másik érv szerint, ha megköveteljük a műsorszolgáltatóktól, hogy minden egyes tájékoztató műsoruk kiegyensúlyozott legyen, az ennek elérésére irányuló fáradságos vesződés helyett inkább lecsökkentik az ilyen jellegű műsorok számát, ezáltal az előírás éppen a kívánthoz képesti ellentétes hatást éri el, mert a közélet kérdéseit tárgyaló műsorok el fognak tűnni a médiából.²⁷³ A tájékoztatás feladatának ellátása a műsorszolgáltatók számára azonban kötelezően előírható, és ez a mindenki számára elérhető, országos magyar csatornákon meg is történik. Ha esetleg óvakodnánk attól, hogy pusztán a közvetlen törvényi előírásra hagyatkozzunk, mint amely biztosítja a médiában a közügyek megtárgyalását, a gyakorlati tapasztalatok sem mutatnak arra, hogy a fenti aggodalom megalapozott lehet. A kiegyensúlyozottság követelménye mellett is van tere a médiában a tájékoztató műsoroknak.

A magyar *Médiatörvény* általános kötelezettségként, minden műsorszolgáltatóra nézve érvényesen írja elő, az alapvető rendelkezések között a kiegyensúlyozott tájékoztatást: „A közérdeklődésre számot tartó hazai és külföldi eseményekről, vitatott kérdésekről a tájékoztatásnak sokoldalúnak, tényyszerűnek, időszerűnek, tárgyilagosnak és kiegyensúlyozottnak kell lennie”²⁷⁴ „A műsorszolgáltatásban közzétett műsorszámok összessége, illetőleg ezek bármely tartalom vagy műfaj szerinti csoportja nem állhat párt vagy politikai mozgalom, illetve ezek nézeteinek szolgálatában.”²⁷⁵ A közszolgálati adókra ezen felül újabb előírásokat is meghatároz a törvény, amelyek inkább csak pontosítását adják a fent idézett korábbi szakaszoknak: „A közszolgálati műsorszolgáltató és a közműsor-szolgáltató rendszeresen, átfogóan, elfogulatlanul, hitelesen és pontosan tájékoztat a közérdeklődésre számot tartó hazai és külföldi eseményekről, a vételkörzetében élők életét jelentősen befolyásoló eseményekről, összefüggésekről, vitatott kérdésekről, az eseményekről alkotott jellemző véleményekről, az eltérő véleményeket is beleértve.”²⁷⁶ A bírói gyakorlat alapján a műsorszolgáltatónak csak a szerkesztéskor már ismert, nyilvánosságra került információk tekintetében áll fenn kiegyensúlyozottságot előíró kötelezettsége, ha később merül fel valamely az időközben bemutatott kérdéssel kapcsolatos adat, nem kell feltétlenül visszatérni a témára (*BH2005.80.*). Nem kötelező minden egyes műsorszámnak kiegyensúlyozottnak lennie, elegendő az egymást követő műsorszámok összességében elérni azt, ugyanakkor az adott műsorszámban megvalósuló, egyoldalú tájékoztatáskor utalni kell a bemutatott állásponttal szemben létező ellenvélemények meglétére (*BH2006.270.*). E kötelezettséget a döntés kizárólag a közszolgálati műsorszolgáltatók számára írja elő, ami érthetetlen, tekintettel arra, hogy a kiegyensúlyozottság általánosan érvényesülő szabály, minden adót érintő feladat.

A kiegyensúlyozott tájékoztatás kötelezettségének megsértése esetén az Országos Rádió és Televízió Testület mellett működő Panaszbizottsághoz lehet fordulni: „Ha a műsorszolgáltató a vételkörzet lakosságát foglalkoztató társadalmi kérdésben egyoldalúan tájékoztat, különösen ha a vitatott kérdésben egyetlen vagy egyoldalú álláspont megjelenítésére vagy kifejezésére ad lehetőséget, vagy ha egyéb módon súlyosan megsérti a kiegyensúlyozott tájékoztatás követelményét, a kifejezésre nem juttatott álláspont képviselője vagy a sérelmet szenvedett kifogásával a műsorszolgáltatóhoz fordulhat.”²⁷⁷

A Panaszbizottság elsősorban a kiegyensúlyozottság megsértése miatt tett panaszokkal szemben jár el, de a *BH2007.253.*-ban a Legfelsőbb Bíróság felvetette a törvény szövegéből közvetve kiolvasható azon értelmezés lehetőségét, hogy – mivel a törvény Panaszbizottságot létrehozó 47. § (1) bekezdése a 4. §-ra utal, abban pedig szerepelnek egyéb kötelezettségek is

²⁷³ BARENDT, (1991) i. m. [18. jegyzet] 72-73. o.

²⁷⁴ 4. § (1) bekezdés.

²⁷⁵ 4. § (2) bekezdés.

²⁷⁶ 23. § (2) bekezdés.

²⁷⁷ 49. § (1) bekezdés.

– a kiegyensúlyozottság mellé társuló (a BH alapján: „fogalmába tartozó”) egyenrangú kötelezettség még a 4. §-ban meghatározott sokoldalú, tényszerű, időszerű és tárgyilagos tájékoztatás is, tehát a Panaszbizottság ezek megsértése esetén is eljárhat.

A jelenleg hatályos eljárás sok tekintetben hasonlít a sajtó-helyreigazítási eljáráshoz.²⁷⁸ A sérelem bekövetkezése után elsőként a műsorszolgáltatóhoz kell fordulni, az esetleges elutasítás után kerülhet csak sor a Panaszbizottság előtti panasztételre. Ha a kiegyensúlyozott tájékoztatás megállapításra kerül, a bizottság kötelezi a műsorszolgáltatót állásfoglalása közzétételére vagy a kifogást tevő álláspontjának megjelenítésére; a két eszköz egyidejűleg nem alkalmazható.²⁷⁹ A Panaszbizottság döntése ellen bármely fél az itt másodfokú hatóságként működő ORTT-hez fordulhat. Az ORTT döntése ellen polgári bírósághoz lehet fordulni, de e lépésnek már nincsen a jogerős határozat végrehajtására nézve halasztó hatálya. A 46/2007. (VI. 27.) AB határozat azonban megsemmisítette az ORTT szankcionálási jogkörét, így 2008. január 1-től a műsorszolgáltatókkal szemben kizárólag a bírósághoz lehet majd fordulni.²⁸⁰

A panasztételre való jogosultak személyi köre a törvény alapján nem határolható be teljes pontossággal. A kifejezésre nem juttatott álláspont képviselőjén túl a törvény nem mondja meg, ki tekinthető „sérelem szenvedett” félnek. Az ORTT egyre általánosabbá váló gyakorlata alapján panasz csak *személyes érintettség* esetén tehető, tehát csak attól fogadható el, akinek az álláspontja kimaradt a műsorból, vagy nem a megfelelő módon került adásba.²⁸¹ Ez nézetem szerint ellentétes a törvény szellemével. A kiegyensúlyozottság megsértése miatti panasz ugyanis nem a személyhez fűződő jogok megsértése esetére szolgáló védelmi eszköz, arra rendelkezésre áll a helyreigazítási kérelem vagy a személyiségvédelmi per megindítása. A kiegyensúlyozott tájékoztatás elemi közérdek, ezért annak védelmében mindenkinek lehetőséget kellene adni a fellépésre.

Ha a műsorszolgáltató a törvény valamely egyéb rendelkezését, vagy a műsorszolgáltatási szerződését szegi meg, az ORTT hivatalból jár el.²⁸² A korábbiakban létezett az ún. „egyéb panasz” intézménye, amelyet az Alkotmánybíróság 1/2007. (I. 18.) sz. határozatával megsemmisített. A Médiatörvény 48. § (3) bekezdésében található eljárásban gyakorlatilag a törvény bármely, a műsorszolgáltatás tartalmát érintő rendelkezésének megsértése miatt emelhető volt panasz (bárki által). Az ezekben az esetekben történő eljárást azonban nem szabályozta a törvény, azt a Panaszbizottság ügyrendjébe utalta. A lehetséges szankció az érintettek illetve a közvélemény tájékoztatása volt. Az „egyéb panasz” lehetősége a döntés értelmében alkotmányellenes, mert bár a sajtószabadság erőteljes korlátját képezi, ennek ellenére híjával van a megfelelő törvényi garanciáknak, amelyek egy ilyen mértékű korlátozás alkotmányosságát formailag is megalapozhatják, és egyébként sem kerül a törvényben pontosan meghatározásra, milyen jellegű panaszok elbírálására kapott hatáskört a Panaszbizottság (a rendelkezésnek „nincs alkotmányos célja”,²⁸³).

A határozatban az Alkotmánybíróság leszögezte, hogy a kiegyensúlyozottság követelménye nem ellentétes a sajtószabadság alapjogával, még az egyre szélesebb műsorkínálat korában sem. Zavaró, hogy a határozat a *kiegyensúlyozottságot* előíró Médiatörvény-beli szabályok alkotmányossági vizsgálatokor a *pluralizmus* kifejezést is használja. Megállapítja, hogy „A külső pluralizmus a rádió és a televízió programok teljes kínálatát figyelembe véve, a sokszereplős piac létrejöttével megvalósult. Ez a sokszínű műsorkínálat azonban önmagában nem teszi szükségtelessé a kiegyensúlyozottsági követelmény (belső pluralizmus)

²⁷⁸ 47-51. §.

²⁷⁹ BH 2005.80.

²⁸⁰ Ld. e fejezet 6. 1. pontját.

²⁸¹ KERTÉSZ, i. m. [272. jegyzet].

²⁸² 112. §.

²⁸³ IV./2.

előírását.”²⁸⁴ Az Alkotmánybíróság tehát a két fogalmat részben egymás megfelelőiként alkalmazza. Ugyanakkor szintén megállapítja, hogy önmagában a felszabaduló médiapiac nem elegendő a pluralizmus (kiegyensúlyozottság) elérésére: „A véleménypluralizmus fenntartása érdekében a kiegyensúlyozottság vizsgálendő a közpénzből létrehozott és működtetett közszolgálati műsorszolgáltatók, továbbá azon kereskedelmi rádiók és televíziók esetében, amelyek véleményformáló ereje jelentőssé válik.”²⁸⁵ Azaz, ha a jövőben el is vetnénk azt, hogy valamennyi műsorszolgáltató számára előírjuk a kiegyensúlyozott tájékoztatás követelményét, nem szorítkozhatunk csupán a majdani közszolgálati műsorszolgáltatók által végzett megfelelő tájékoztatásra, hanem annál szélesebben kell megvonni a kötelezettek körét (az Alkotmánybíróság szerint a „véleményformáló erő” mértéke alapján, amelynek meghatározása persze nehézkes lehet). Ebből az észrevételből pedig az ered, hogy az *Alkotmányban* szereplő „tájékoztatási monopóliumok” elleni jogszabályi előírások a testület szerint ma sem idejétmúltak. Az Alkotmánybíróság nem ítélte alkotmányellenesnek a valamennyi rádiót és televíziót kötelező kiegyensúlyozottsági követelményt, a kötelezettek körének lehetséges szűkítése tehát inkább az elképzelt jövőre vetett pillantásként értékelhető. A pluralizmus és a kiegyensúlyozottság kifejezését kissé zavarosan alkalmazza a határozat, számos félreértés ebből adódik, hiszen miközben nyugtázza a (külső) pluralizmus megvalósulását, továbbra is fenntarthatónak véli a kiegyensúlyozottság követelményét. A kettő – ha a fogalmakat nem egymás megfelelőiként használjuk – nem zárja ki egymást. Függetlenül attól, hogy igaza van-e a testületnek a külső pluralizmus megvalósulását illetően, a megfelelő tájékoztatás kötelezettsége ettől függetlenül létezhet. A határozat rendelkező része *alkotmányos követelményként* írja elő, hogy a tájékoztatás kiegyensúlyozottságát – a műsor jellegétől függően – az egyes műsorszámokon belül, illetve a műsorszámok összességében kell vizsgálni. Előbbi megkövetelése nyilván indokolt lehet például a napi híradók vagy az egyedi műsorok esetében, míg utóbbi a rendszeresen jelentkező műsoroknál lehet elfogadható.

A tény, hogy az állampolgároknak nincsen általánosan elismert panasztételi joguk, és az a kiegyensúlyozottsággal kapcsolatban is szűken kerül értelmezésre, nem járul hozzá a média demokratikus, bárki által ellenőrizhető működésének egyébként rendszeresen kifejezetten óhajtott céljához. Erre utal Kovács Péter alkotmánybíró, a fenti AB határozat többségi indoklásához fűzött párhuzamos indokolása is, akinek megállapítása szerint – Magyarország nemzetközi kötelezettségeit is figyelembe véve – szükséges volna egy új panaszjelzési rendszer kidolgozása.

A kiegyensúlyozottság *angol* szabálya jóval szigorúbb és részletesebb, mint a magyar megoldás. A *Communications Act 2003* 319. szakasza előírja az OFCOM számára, hogy megalkotandó kódexében a kiegyensúlyozottság részletes szabályairól, értelmezéséről is rendelkezzen. Tekintettel azonban a szabály döntő jelentőségére, maga a törvény is – ellentétben más tartalmi előírásokkal, amelyek csak említésre kerülnek, és részletes szabályaik kidolgozása teljes egészében a médiahatóságra vannak bízva – részletesen szól a kiegyensúlyozottságról, amelyet, mint már említésre került, „pártatlanság”-nak [impartiality] nevez. A 320. szakasz alapján a műsorszolgáltató nem fejezheti ki saját álláspontját közéleti, politikai vagy gazdasági kérdésekben, kivéve a médiapolitikával kapcsolatos – tehát saját helyzetét közvetlenül érintő – kérdéseket. A „megfelelő” [due] pártatlanság valamennyi televízióadó és az országos rádióadó számára előírt kötelezettség, amely nem korlátozódik kizárólag a tájékoztató műsorokra, hanem a tárgyalt témák szerint meghatározott. Ennek megfelelően tehát minden adónak megfelelően pártatlannak kell lennie valamennyi vitatott politikai, gazdasági és egyéb közéleti kérdésben. Ha egy történelmi esemény megítélése máig

²⁸⁴ III./3.2.

²⁸⁵ III./3.2.

nem egyértelmű, annak tárgyalására is kiterjed a pártatlanság követelménye. A kiegyensúlyozottságnak azonban nem feltétlenül kell minden egyes műsorszámban érvényesülnie, elegendő lehet – sorozatos jelentkezés esetén – az egymást követő műsorszámok összességében elérni azt. Különböző műsorszámok, kerüljenek bár bemutatásra egyazon csatornán, nem egyensúlyozhatják ki egymást. A szigorú kötelezettség alól némi enyhítést csupán a helyi rádióadók kapnak, amelyek műsorfolyamának egésze kell, hogy a kiegyensúlyozottságot elérje. A különböző helyi adók azonban egymás műsorait nem egyensúlyozhatják ki (a helyi adóktól a törvény egyébként nem megfelelő pártatlanságot kíván meg, hanem hogy ne biztosítsanak „szükségtelen hangsúlyt” [undue prominence] valamely álláspont számára).

Az *OFCOM kódexe* tovább szigorítja a törvényi rendelkezést: a jelentős politikai-közéleti, gazdasági kérdések tárgyalásakor minden műsorszámnak kiegyensúlyozottnak kell lennie, ezen felül az csak egymással jól észrevehetően összefüggő és egymást rövid idő elteltével követő műsorszámok összességében valósulhat meg (5.11.).

A „megfelelő” pártatlanság előírása a kódex alapján annak felismerését jelenti, hogy a műsorkészítők csak hozzávetőlegesen törekedhetnek a kiegyensúlyozásra, és semmiképpen nem lehet elvárássá tenni a teljes kiegyenlítést, nem lehet mindig minden nézőpontot bemutatni, érvet körüljárni.

A kódex lehetővé teszi a „beszélgetős” és „betelefonálós” vagy a magazin-műsorokban azt, hogy akár a műsorvezető is kifejezze saját véleményét, de ez esetben is teret kell engedni az eltérő nézőpontoknak (5.9.). A pártatlanság tehát nem jelent teljes semlegességet (csak a műsorszolgáltató, tehát a tulajdonos nem nyilváníthat véleményt saját csatornáján – ez a szabály elképzelhetően az angol tradíció ismeretében kerülhetett előírásra, hiszen a „sajtóbárók” a régmúltban jelentősen és tudatosan befolyásolták a politikát újságjaikon keresztül).

Bár ez az új törvényben nem szerepel, a „megfelelő” pártatlanságnak akad még egy jelentése: nem jelenti azt, hogy bármely véleménnyel szemben semlegesnek kell maradni, és egyenlő esélyeket kell annak számára biztosítani. A „megfelelő” pártatlanság feltételezi, hogy vannak a társadalomban olyan közösen vallott értékek, amelyek megkérdőjelezése kívül esik a közösségi vita ésszerűen meghatározott körén. A közösségellenes, bűncselekmények elkövetését támogató nézetek például nem élvezhetik a kiegyensúlyozottság követelményének áldásait²⁸⁶ (bár, ha egyidejűleg a fennálló rendszer kritikáját is megfogalmazzák, vagy valamely társadalmi feszültségre világítanak rá, a híradásra érdemesek lehetnek – ennek mértéke és módja azonban már sajtóetikai kérdés). A kiegyensúlyozottság követelménye tehát feltételez egy, a közösségben létező közös „értékminimumot”.

Az angol szabályozás számunkra leszűrhető legfontosabb sajátossága, hogy az nem szűkíti le a kiegyensúlyozottság elvárását a kifejezetten tájékoztató jellegű műsorokra, hanem mindenhol megköveteli, ahol valamely közéleti kérdéstről formálnak véleményt. Ez jóval nagyobb feladatot ró a műsorszolgáltatóra, mint a magyar megoldás, de talán jobban megfelel a szabály létét igazoló megfontolásoknak. A lehetőség, mely alapján a közönség bármely tagja emelhet panaszt a kiegyensúlyozottság megsértése esetén, tovább növeli a szabály hatékonyságát. A közszolgálati BBC még precízebben szabályozza, és kényesebben óvja pártatlanságát, mint ahogyan azt a törvény tőle elvárna (a BBC e tekintetben megmaradt az önszabályozásnál, a kiegyensúlyozottság megsértése esetén az OFCOM vele szemben nem járhat el), és ez így is van rendjén. De a kiegyensúlyozottság nem szorulhat vissza a közszolgálati adók szférájába.

²⁸⁶ GIBBONS, (1998) i. m. [185. jegyzet] 107-109. o.

10. 4. Objektivitás

Az angol „pártatlanság” bár nagyban hasonlít, és eredményét tekintve szinte megegyezik vele, mégsem tekinthető azonosnak a „kiegyensúlyozottság”-gal. A pártatlanság angol fogalmába egyfajta távolságtartás is beleértendő, abban a műsorkészítők egyfajta, a vitát mintegy kívülről koordináló hozzáállása fedezhető fel. Ez a fajta műsorkészítői hozzáállás leggyakrabban talán az *objektivitás* újságírói követelményeként kerül meghatározásra. Az objektivitás tehát a műsorokat készítő, az újságírók által az adott témához való neutrális közelítést, munkavégzésük egyik fő vezérelvét jelenti, amelynek egyik *eredménye* lehet a kiegyensúlyozott tájékoztatás.

Az objektivitás önmagában nem törvényi kötelezettség, említése csak azért indokolt, hogy a kiegyensúlyozottságtól elválasztásra kerüljön. Kiegyensúlyozott műsört készíteni ugyanis elfogult riporter vagy újságíró is képes lehet. Az objektivitás azonban a sajtóban a kezdetektől, a XVIII. századtól létező eszmény,²⁸⁷ bár hasznossága vagy indokoltsága felől vannak éles viták. Egyesek szerint a minőségi újságírás követelménye, biztosítéka az objektivitás,²⁸⁸ mások azzal érvelnek, hogy az „objektív” újságíró nem képes a dolgok mélyére látni, mert folyamatos kiegyensúlyozási kényszere van, és ezáltal nem képes az időről-időre elengedhetetlen – értékválasztást is magába foglaló – döntéshozatalra.²⁸⁹ Szokás – leegyszerűsítve az egyes médiamodelleket – az „angolszász” újságírás meghatározó jellegzetességeként beszélni az objektivitásról, megkülönböztetve azt a kontinensen általános, alapvetően „elfogult” újságírástól.²⁹⁰ Nézetem szerint – melyet angol és amerikai médiakutatók támasztanak alá²⁹¹ – az angolszász újságírás, legalábbis az írott sajtót tekintve, kihasználva annak szabályozatlanságát, mindig kifejezetten „pártos” volt, és ma is az (folyamatos például a panasz a Labour részéről, hogy a legtöbb napilap meggyőződéses konzervatív). Az objektivitás inkább csak szépen csengő frázis, mintsem megvalósítható cél – még egy újságírótól sem várható el a teljes semlegesség.

10. 5. Pontosság

A *pontosság* újabb alapvető médiaetikai norma, azonban ezt már az egyes sajtó- és médiatörvények is kötelezővé teszik az újságírók számára. Az angol *Communications Act 2003* szerint éppúgy panasszal lehet élni a „megfelelő” pontosság elmulasztása miatt, mint a kiegyensúlyozottság megsértése esetén. A magyar *Médiatörvény* csak a „tényszerűség”-et említi alapvető rendelkezései között,²⁹² amely talán az ott felsorolt jelzők közül (sokoldalú, tényszerű, időszerű, tárgyilagos) a legközelebb áll a pontossághoz, a közszolgálati műsorszolgáltatók esetében ellenben elvárja a rendszeres, átfogó, elfogulatlan, hiteles és *pontos* tájékoztatást.²⁹³ A *Sajtótörvény* viszont általános, írott és elektronikus sajtót egyaránt kötelező szabályként írja elő a hiteles, gyors és *pontos* tájékoztatást.²⁹⁴

A BBC saját kódexe alapján szabályozza – a kiegyensúlyozottság mellett – tájékoztató műsorai pontosságát is. Részletes előírások vonatkoznak az információgyűjtés lehetséges

²⁸⁷ KÓKAY, i. m. [189. jegyzet] 138. o.

²⁸⁸ SCHULZ, WINFRIED: Mi kell a minőségi újságíráshoz? *Médiakutató*, 2002. tavasz; SAMBROOK, RICHARD: Holding on to objectivity. Annual Poliak Lecture, Columbia University, New York, 2004. www.jrn.columbia.edu.

²⁸⁹ CUNNINGHAM, BRENT: Re-thinking objectivity. *Columbia Journalism Review*, 2003/4.

²⁹⁰ BAJOMI-LÁZÁR PÉTER: Az objektivitás-doktrína nyomában. A politikai újságírás normái az Egyesült Államokban. *Médiakutató*, 2003. nyár; UŐ: A politika mediatizálódása és a média politizálódása. *Médiakutató*, 2005. tavasz.

²⁹¹ Ld. pl. CURRAN – SEATON, i. m. [196. jegyzet].

²⁹² 4. § (1) bekezdés.

²⁹³ 23. § (2) bekezdés.

²⁹⁴ 2. § (1) bekezdés.

módozataira, a közzétételt megelőző bizonyítási eljárásra, a források megbízhatóságának értékelésére, a közzététel módjára. A híryananyagainak megbízhatóságára kínosan ügyelő angol közszolgálati csatorna becsületén terjedelmes folt esett 2003-ban, amikor a rendkívül népszerű *BBC Today* rádiós hírműsorban a riporter meg nem nevezett kormányzati forrásokra hivatkozva bejelentette, hogy a kormány tisztában volt az angol titkosszolgálat, az Irakban található tömegpusztító fegyverekre vonatkozó jelentésének eltúlzottságával, hamisságával (a fegyverek léte volt az iraki háború megindításának legfőbb, a közvélemény előtt hangoztatott indoka).

A hírből természetesen óriási botrány lett. A kiszivárogtató fegyverzetszakértő neve is nyilvánosságra került: David Kelly nem sokkal később öngyilkosságot követett el. A BBC-n belül azonnal vizsgálat indult az etikai kódex pontosságát igénylő passzusainak megsértése miatt. Az ügy kivizsgálására független szakértői bizottságot hoztak létre, egy kiérdemesült Lordok Háza-béli bíró vezetésével. A *Hutton-bizottság* (a későbbiekben éles kritika tárgyát képező) jelentésében a következőket állapította meg: mivel a kódex előírásait többszörösen áthágták (nem lehetett bizonyítani, hogy a kormány és a miniszterelnök tudott a hamisításról, a szerkesztő nem tartotta megfelelően ellenőrzése alatt a műsor tartalmát), a BBC *management*-je pedig nem kezelte megfelelően a kormány panaszát, a műsorszolgáltató több „vétségben” is elmarasztható. Az ügy eredményeképpen a BBC elnöke és általános igazgatója is lemondott, a hírt közzétevő riporter pedig önként távozott a csatornától. A pontosság figyelmen kívül hagyásából tehát súlyos politikai válság is kerekedhet. A Hutton-bizottság jelentésének olvastán pedig némelyek fejében szöveget üthetett a gondolat, vajon indokolt-e minden pört a BBC-n elverni? Értékelhető-e súlyos etikai vétségként az ügy teljes körű eljárásának elmulasztása olyan esetben, amikor az információ – legalábbis részben – valósnak bizonyul? Mert bár azt a mai napig nem sikerült bizonyítani, hogy a kormány tudott a hamisításról, tömegpusztító fegyverek végül soha nem kerültek elő Irakban.²⁹⁵

10. 6. *Műsorkvóták*

Az európai műsorszolgáltatóknak bizonyos *műsorkvótákat* is figyelembe kell venniük a műsorfolyam összeállításánál. Ezek a nemzetközi kötelezettségek hivatottak biztosítani az európai médiapiac, illetve a független műsorkészítők védelmét. Az Európai Közösség televíziós irányelvének elkészülte előtt évekig húzódott a vita az európai műsorkvóta bevezetésének szükségességéről. A legnyomatékosabban a franciák által preferált megoldással szemben az európai kereskedelmi csatornák tulajdonosai egységesen léptek fel. Amennyiben ugyanis az irányelv előírja bizonyos, jelentős mennyiségű, európai készítésű műsor kötelező sugárzását, az a költségek nagymértékű növekedéséhez vezethet, hiszen a tengerentúlról az új műsorok gyártási költségeihez képest töredékaron szerezhetőek be a mozikban már lefutott vagy oda el sem jutott játékfilmek.²⁹⁶ A műsorszolgáltatók anyagi érdekeit tehát ez az előírás nem szolgálja. Ezt az ellenvetést sikerült legyőzni, így az 1989-es *Televíziózás határok nélkül EK-irányelv* 4. cikkelye előírja, hogy a Közösség tagállamainak – ahol ez megvalósítható, és a megfelelő eszközök alkalmazásával – biztosítaniuk kell, hogy a műsorszolgáltatók műsoridejük nagyobb részét európai alkotásokkal töltsék ki. A műsoridőhöz nem kell hozzászámítani a hírműsorokat, sportközvetítéseket, játékokat, reklámokat és a „teleshopping” műsorokat. „Európai” gyártású műnek minősül elsősorban a valamely tagállamból vagy más európai államból származó mű, feltéve, hogy a gyártó európai székhelyű, vagy a gyártás folyamatát európai székhelyű gyártó ellenőrzi vagy irányítja, koprodukció esetén pedig az európai hozzájárulás mértéke a meghatározó. Az irányelv

²⁹⁵ A bizottság munkájának értékeléseként ld. BLOM-COOPER, LOUIS – MUNRO, COLIN: *The Hutton inquiry. Public Law*, 2004. 472. o., a Hutton-bizottság jelentését ld. www.the-hutton-inquiry.org.uk.

²⁹⁶ HUMPHREYS, PETER J.: *Mass media and media policy in Western Europe*. Manchester: Manchester University Press, 1996. 271-273. o.

rendelkezik (5. cikkely) a *független* műsorkészítőktől beszerzendő művek kötelező minimum-arányáról is (10 %).

Az európai gyártású művekkel kapcsolatban az irányelvhez hasonló kötelezettséget ír elő az Európa Tanács *Határokat átlépő televíziózásról szóló egyezménye* (10. cikkely) is.

A magyar *Médiatörvény* az Európai Unió jogharmonizáció által megkövetelteknel fogva természetesen tartalmazza az európai műsorkvótáról szóló rendelkezést.²⁹⁷ Ez alapján „a televíziós műsorszolgáltató az évi teljes műsoridő több mint felét európai művek (...) bemutatására köteles fordítani”. Élve az irányelv felhatalmazásával, a törvény – a nemzeti médiapiacot és a műsorkészítőket védendő – azt is előírja, hogy a műsoridő több mint harmadát eredetileg magyar nyelven készített művek bemutatásával kell kitölteni. Természetesen az irányelvben meghatározott műfajú műsorokat (hírek, sport, játék, reklám) a műsoridő számításakor itt is figyelmen kívül kell hagyni. A törvény – élve az irányelv megengedő nyelvezete („ahol megvalósítható”) által biztosított értelmezési lehetőségével – az országos hálózatba nem kapcsolódó helyi műsorszolgáltatót kivonja a kötelezettség hatálya alól, az ORTT pedig további (egyedi) mentesüléseket is megadott, illetve lehetőség nyílik a kívánt arány fokozatos elérésének engedélyezésére is. A *Médiatörvény* átvette a független műsorkészítőktől beszerzett művekkel kapcsolatos előírásokat is, az irányelv 10 %-ához képest többletként határozva meg, hogy a műsoridő legalább 7%-át független előállító által, magyar nyelven készített művekkel kell kitölteni, illetve a műsorszolgáltatók rendelkezésére álló anyagi források legalább 12%-át független alkotások beszerzésére, készíttetésére kell fordítani.²⁹⁸

Az angol *Communications Act 2003* maga nem részletezi az uniós műsorkvóta által az angol műsorszolgáltatókra telepített kötelezettségeket, egy rövid rendelkezéssel nagyvonalúan az OFCOM feladatává teszi „a releváns nemzetközi kötelezettségeknek való megfelelés” biztosítását.²⁹⁹ Az OFCOM egyébként öt esztendőes türelmi időt engedélyez az újonnan létrejövő csatornák esetében, és kivonja a szabály hatálya alól a tematikus adókat.

A műsorkvóták fenntartásának elsőszámú indoka az „európai” kulturális identitás védelme. Ezért nem veszik figyelembe a hírműsorokat, reklámokat, sportközvetítéseket a kívánatos arány számításánál – e műsorok nem minősülnek „kulturális termék”-nek. A rendelkezés az európai médiapiacot kívánja védeni, elsősorban az Egyesült Államokból érkező filmek és televíziós sorozatok áradatától, amelyek – alacsony áruknál fogva és világméretű reklámkampanyaikkal segítségével – képesek kiszorítani a piacról a hazai készítésű alkotásokat. Az Európai Közösség felismerte, hogy a szabályozatlan európai médiapiac az európai műsorkészítők számára végzetes eredménnyel járt volna.³⁰⁰ A kidolgozott szabály mögött az egész európai integráció egyik legkényesebb kérdése sejlik fel: a kvóta léte a *közös európai kultúra* körvonalainak létezését vélelmezi. Arra a feltételezésre épül, hogy a közösséget összetartó egyik, ha nem a legjelentősebb erő: a közös kultúra. Az „európai kulturális minimum” meghatározásáért, a közös alapok számbavételéért azonban az Európai Unió nem sokat tett az elmúlt évtizedekben. Az európai műsorkvóta követelménye tehát inkább az egyes államok műsorkészítőit óvja, miközben a műsorszolgáltatók közvetlen anyagi érdekei ellen hat. Egyfelől örvendetes, hogy ily módon legalább képes elősegíteni az európai sokféleség kívánatos fenntartását, másfelől azonban egyenlőtlen állapotokat teremt az egyes államok között, hiszen közülük azok vannak kedvezőbb helyzetben, amelyek nyelvét sokan beszélik (pl. Nagy-Britannia), vagy amelyeknek kisebb szomszédai beszélik a nyelvét (pl. Franciaország, Németország). A kis államok műsorkészítőinek a lehetősége korlátozott

²⁹⁷ 7. §.

²⁹⁸ 7. § (2) és (4) bekezdés.

²⁹⁹ S. 335.

³⁰⁰ COLLINS, RICHARD: The screening of Jacques Tati: broadcasting and cultural identity in the European Community. *Cardozo Arts and Entertainment Law Journal*, 1993. 380-382. o.

marad. A nagy európai médiavállalatok pedig a nagy haszon reményében inkább a globális piac felé tekingetnek, semmint hogy az európai identitás megőrzésén fáradoznának. Pedig – a sokféleség fenntartása mellett – az európai egység megteremtésében is sokat segíthetne a média.³⁰¹

Más jellegű probléma, hogy az irányelv olyan tágan vonja meg az „európai készítésű” alkotások kategóriáját, hogy kisebb-nagyobb trükkökkel gyakorlatilag bárki készíthet „európai” műsort, elég hozzá egy, az EU-ban bejegyzett és működő gazdasági társaság. Arról nem is beszélve, hogy a globalizálódó média minden piacvédelmi eszköz igénybe vétele ellenére is *homogenizálódik*: Magyarországon is éppolyan jellegű és stílusú (de saját gyártású) show-műsorokat, sorozatokat készítenek, mint Nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban. A kvótát pedig nyilvánvalóan nem arra találták ki, hogy itthon is el lehessen készíteni ugyanazon műsorok kicsit szegényesebb változatait, mint amelyek megvételét kívánja e szabály megelőzni.³⁰² A jogi szabályozás azonban nem kényszerítheti a műsorkészítőket arra, hogy valóban minőségi, kulturális termékeket „állítsanak elő”.

Az irányelv rendelkezése eleve elnagyolt, pontatlan, sokféle kibúvót nyújt a kötelezettség alól. A sokféle aggály ellenére azonban összességében a műsorkvóta előírása mégis nyújt egyfajta védelmet az európai médiapiac számára – abban pedig széles körű az egyetértés, hogy ez a védelem a jövőben is szükséges marad.

10. 7. Nagy jelentőségű események közvetítéséhez való hozzáférés

Szót érdemel még a tartalomszabályozás egy speciális módja, amely lehetővé teszi a tagállamok számára olyan intézkedések megtételét, amelyek biztosítják a közönség jogát bizonyos, *nagy jelentőségű események közvetítéséhez való hozzáférésre*. Azaz, másképp fogalmazva, tiltja azt, hogy ezen eseményekkel kapcsolatban valamely – esetleg csak szűkebb körben hozzáférhető – műsorszolgáltató közvetítési monopóliumot szerezzen. A rendelkezés szerepel az *EK-irányelvben* (3a cikkely) és az *Európa Tanács televíziós egyezményében* is. Az irányelv tiltja, hogy a jelentős események megszerzett exkluzív közvetítési joga a közösség jelentős hányadát megfossa a közvetítés élvezetétől, akár egyenes adásban, akár felvételtől. A szabályozás annak köszönhetően született meg (az irányelv 1997-es módosításával), hogy a szűk hozzáférésű előfizetéses csatornák szerte Európában olyan kizárólagos szerződéseket kötöttek, amelyek a jelentős érdeklődésre számot tartó események figyelemmel kíséréséből kizárták a társadalom többségét. A szabály létét ennek megfelelően a közönség bizonyos, szűk körben elismert *hozzáférési joga* vagy *tájékozódáshoz való joga* indokolja. Egy másik alapos ok is felfedezhető a szabály mögött: bizonyos, nagy érdeklődést kiváltó események mindenki számára elérhetővé tétele ugyanis *szimbolikus jelentőségű*. A műsorszolgáltatás egykoron – a kevés választási lehetőség miatt mintegy a szükségből előnyt kovácsolva – azáltal járult hozzá a társadalmi kohézió növeléséhez, hogy közös, mindenki számára, egyszerre átélhető élményeket nyújtott, amelyek aztán beszédtemát biztosítottak és közös alapot teremtettek a közösség tagjainak. Ma ez a közös élmény nehezebben átélhető, tekintettel a csatornák tömeges választékára. Egyes, közérdeklődés által övezett események – jellemzően valamely sportesemény – azonban még ma is képes lehet a közösség egységbe forrasztására.

Az egyes államok maguk határozhatják meg, mely eseményeket ítélnék kiemelkedő jelentőségűnek, és milyen eljárást dolgoznak ki a kizárólagos közvetítési jog korlátozására. Az angol megoldás szerint, a *Broadcasting Act 1996* hatályban maradt rendelkezései alapján a műsorszolgáltatók két csoport valamelyikébe nyernek besorolást: az első csoportba azok tartozhatnak, amelyek ingyenesen foghatók és a lakosság legalább 95%-ához eljutnak, tehát

³⁰¹ WILLIAMS, i. m. [1. jegyzet] 127-128. o.

³⁰² BARENDT, (1993) i. m. [90. jegyzet] 219. o.

jelen állás szerint a földi sugárzású, országos csatornák. Az összes többi a másik csoportba tartozik. A törvény előírja, hogy a meghatározott események közvetítési jogát – ésszerű keretek között, megfelelő ellenérték fejében, tehát nem ingyenesen – biztosítani kell legalább egy, az első csoportba tartozó műsorszolgáltatónak. A kiemelt események („listed events”) is – a korábbi médiahatóság, az *Independent Television Commission* által kidolgozott, máig érvényben lévő kódex szerint (*ITC Code on Sports and other Listed and Designated Events*) – két csoportra oszlanak: az első csoportba tartozók kapcsán biztosítani kell az egyenes, élő adásban történő közvetítést, a másik csoportba tartozók esetében elegendő, ha felvételtől történik a közvetítés, esetleg egy, az eseményt összefoglaló beszámolóra nyílik lehetőség egy széles körben hozzáférhető csatornán. A listán kizárólag jelentős közérdeklődésre számot tartó sportesemények szerepelnek.

Nem csupán lehetővé teszi a szabályozást, hanem kötelezi az irányelv az egyes tagállamokat annak biztosítására, hogy valamely, a joghatóságuk alá tartozó műsorszolgáltató ne gyakoroljon kizárólagos közvetítési jogot *egy másik tagállamban* jelentősnek minősülő esemény felett, oly módon, amellyel kizárná az adott állam polgárait az esemény közvetítéséhez való hozzáféréstől (3a cikk, 3. pont). E rendelkezés alapján az angol médiahatóság például nem engedélyezte, hogy egy angol székhelyű csatorna kizárólagos joggal közvetítse a dán labdarúgó-válogatott mérkőzéseit; a hatóság döntését később a Lordok Háza is jóváhagyta.³⁰³

A magyar *Médiatörvény* is úgy rendelkezik, hogy a „kizárólagos közvetítési jog nem gyakorolható oly módon, hogy a hazai közönség meghatározó részét kizárja a társadalom számára nagy jelentőséggel bíró televíziós események figyelemmel kíséréséből”.³⁰⁴ Azt, hogy melyek ezek az események, illetve a hozzáférhetővé tétel módját a törvény felhatalmazása alapján a kormány külön rendeletben határozza meg – ez a rendelet azonban mindmáig nem készült el (a hazai médiapiac sajátos szerkezete miatt ez eddig még nyilván nem vált indokolttá). Az ún. *rövid tudósításhoz való jog*³⁰⁵ azonban a hatályos szabályozás alapján is megilleti a műsorszolgáltatókat: a közönség számára egyébként nyilvános rendezvény részletét még akkor is bemutathatja valamely műsorszolgáltató műsora, hírműsora, a közvetítéssel egy időben vagy a közvetítés után, ha azt egy másik műsorszolgáltató kizárólagos joggal közvetíti, feltéve, hogy a közzététel nem haladja meg a szerzői művek szabad felhasználásának terjedelmét. A bemutatott részlet nem haladhatja meg a közvetítés időtartamának 10%-át, de legfeljebb az ötven másodpercet.³⁰⁶

A műsorszolgáltatás jelentős korlátját képezik az *erőszakos, erotikus vagy pornográf* tartalmakra vonatkozó korlátozások, ezekről azonban egy későbbi fejezetben lesz szó.

11. HOZZÁFÉRÉS A SAJTÓHOZ

A sajtóhoz való hozzáférés még a tartalomszabályozásnál is kényesebb kérdéseket vet fel. A sajtószabadság a fentiekben „kibontott” tartalmából adódóan azonban nem eretnek a kérdésfelvetés, vajon ki és milyen mértékben részesülhet a sajtóhoz való – közvetett vagy közvetlen – hozzáféréstől, természetesen a tulajdonosokon és a sajtóban dolgozókon kívül, mintegy azok jogainak egyfajta korlátját képezve? A hozzáférés az egyik alapvető kérdés, amely a demokratikus társadalmi rendben működő sajtó szerepével kapcsolatban felmerülhet. A tét nem kicsi: a két lehetséges pólus egyikének értelmében a közönség teljes kizárásával, mintegy a sajtó tagjai „zártkörű klubjának” a privilégiuma lesz, hogy a sajtó tartalmát

³⁰³ *R. v. Independent Television Commission, ex parte TV Denmark 1 Ltd.* [2001] UKHL 42.

³⁰⁴ 9/A. § (1) bekezdés.

³⁰⁵ GÁLIK – POLYÁK, i. m. [102. jegyzet] 171. o.

³⁰⁶ 9. § (1) és (2) bekezdés.

meghatározza (természetesen a szabályozás nyújtotta kereteken belül), a másik véglet ellenben a szerkesztési szabadság és a tulajdonjog súlyos akadályát képezve mintegy a közösség rendelkezésére bocsátaná a sajtót. A sajtószabadság értelmezésének sokféle lehetőségét jól mutatja, hogy mindkét felfogás megindokolható a szabadság nevében. Ha azonban a sajtó mindenfajta közösségi kontroll nélkül működik, és a „szakmaiság” nevében igyekszik kizárni a kívülállókat, annak nemcsak a hitelvesztés lehet az eredménye, hanem az ellenőrzés, elszámoltathatóság lehetőségei is beszűkülnek, és a közérdekű kötelezettségek teljesítése is elmaradhat.

Az igazságra ezúttal is valahol a két végpont között lelhetünk rá. Denis McQuail szerint:

„minél nagyobb a média által ellenőrzött kör (...), annál kisebb (korlátozottabb) a társadalom közvetlen hozzáférési lehetősége. Azaz: a médiaautonómia (...) és a társadalmi ellenőrzés között *sui generis* konfliktus létezik, így a hozzáférés óhatatlanul csatatérré válik.”³⁰⁷

Hozzátehetjük: Magyarországon is ilyesféle csatatéren élünk.

A hozzáférés biztosítása kétséget kizáróan a magántulajdon korlátozásával valósulhat csak meg.³⁰⁸ A korlátozásnak azonban alapos indoka van: az elsők között Jerome Barron által hangsúlyozott „magáncenzúrával” szembeni ellensúly biztosítása, amely a sajtó közérdekű feladatainak ellátását könnyíti meg.³⁰⁹ Ha ugyanis elismerjük a sajtószabadság negatív jellege mellett a pozitív jelleg létjogosultságát is,³¹⁰ akkor a sajtó működésében bizonyos közérdekű előírások érvényesítésére nyílik lehetőség. Az európai felfogás nem is vitatja e korlátozások alkotmányosságát, a sajtó tartalomszabályozása és a hozzáférés bizonyos lehetőségeinek megteremtése az európai médiaszabályozásban magától értetődik, evidenciaként kerül elfogadásra. A vita az új médiumok térnyerése következtében legfeljebb a régi, megcsontosodott alapelvek kiterjesztési lehetőségei körül forog. Ezzel szemben az amerikai felfogás óvakodik a sajtószabadságba való külső behatolástól, de mint látni fogjuk, a hozzáférés bizonyos formáit jogosnak ismeri el, vagy legalábbis ismerte el korábban.

A hozzáférés joga által ugyan kétségtelenül – a magántulajdont is korlátozó – előnyhöz jut valamely, a sajtón kívül álló személy, de ez az előny a demokratikus felfogás értelmében meg is illeti. A sajtószabadság gyakorlásának lehetősége ugyanis nem korlátozódhat azon kevesekre, akik a sajtóban döntési helyzetben vannak: bár senki nem követelhet *általában véve* jogot arra nézvést, hogy mondandóját sokan meghallgassák, az tömegekhez juthasson el, a szűk körben biztosított hozzáférési jog mégis hordoz bizonyos olyan – vitathatatlanul demokratikus – sajátosságot, amely az állampolgárok közötti *egyenlőség* elvének tiszteletben tartására, illetve gyakorlati alkalmazására irányul. Ennek legfőbb következménye a közlés hatékonyságának növelése, amely a hozzáférési jog gyakorlásának szigorú feltételei által megszabott keretben valósul meg. Nehéz lenne sajtószabadságról beszélni, ha az egyén mindig, minden körülmények között ki lenne zárva a jog gyakorlásának *tényleges* lehetőségéből.³¹¹ A közlés hatékonyságához való általános jog persze nem létezik, és a mindenkori közönséget megilleti az „oda nem figyelés joga”.³¹² Az efféle szűk körű kiegyenlítés ugyanakkor a közönség javát is szolgálja, amely a hozzáférés lehetősége által maga is többféle álláspont megismerésére kap nagyobb lehetőséget.

³⁰⁷ MCQUAIL, (2003) i. m. [186. jegyzet] 250. o.

³⁰⁸ SUNSTEIN, (1995a) i. m. [147. jegyzet] 50-51. o., 103-105. o.

³⁰⁹ BARRON, (1967) i. m. [42. jegyzet] 1678. o.

³¹⁰ Ld. e fejezet 7. pontját.

³¹¹ Ezt a kaliforniai Legfelső Bíróság is elismerte egy ítéletében, ld. *Wollam v. City of Palm Springs* 59 Cal. 2d 276, 284, 379 P.2d 481, 486 (1963).

³¹² SADURSKI, WOJCIECH: *Freedom of speech and its limits*. Boston: Kluwer Academic Publishers, 1999. 73-86. o.

A hozzáférés azonban jóval súlyosabb beavatkozás, mint a tartalomszabályozás: a műsorszolgáltató, a szerkesztési döntéseket hozó fél választási szabadsága a hozzáférés esetében, a jog által érintett területen gyakorlatilag megszűnik: az előírt feltételek teljesülése esetén kötelező számára bizonyos konkrét személyek vagy szervezetek számára saját műsoridejében vagy újsága lapjain megjelenést biztosítani. A sajtó semmiféle demokratikus felfogása nem indokolhatja a hozzáférési jog *általános* elismerését, mert ez a sajtószabadság integráns, meghatározó részének tekinthető szerkesztési szabadság teljes megszűnéséhez vezetne. A hozzáférés joga ezért soha nem lehet feltétel nélküli, senki nem követelheti a sajtóban való megjelenést, közlése hatékonyságának növelését pusztán az őt is megillető sajtószabadságra hivatkozva (ezt a magától értetődő megállapítást a magyar Legfelsőbb Bíróság is kimondta egy olyan ügyben, ahol egy – egyébként fizetett – hirdetés közzétételét tagadta meg a sajtótermék³¹³). A hozzáférési jog elsősorban a sajtóban érvényesülő *pluralizmust* célozza, és csak másodlagosan teremt az egyének számára nyilvános fórumot.³¹⁴ A hozzáférési jog bármiféle elismerésével szemben általában két komoly kritika kerül megfogalmazásra: egyfelől, a hozzáférés túlzott mértékben korlátozza a sajtószabadságot, mert ahhoz vezet, hogy az esetleges, nem kívánt következmények elkerülése érdekében a sajtó tartózkodni fog minden olyan tartalom közzétételétől, amely a hozzáférési jog működésbe lépését eredményezheti, másfelől, a hozzáférési jog gyakorlásáról való döntés szükségszerűen csak olyan adminisztratív döntéshozó szerv által történhet meg, amelyik képes lehet visszaélni döntéshozatali jogával, és elősegíteni az Állam hangjának felerősödését a sajtóban, illetve visszaszorítani az Állam részéről nem kívánatosnak minősülő nézetek megjelenését.³¹⁵ Utóbbi érv számos más területre (fogyasztóvédelem, közszolgáltatások szabályozása stb.) is érvényes, ahol pedig nem merül fel különösebb aggály a szabályozással szemben. Az állami döntéshozatal bizonyos esetben a *szükséges rossznak* tekinthető, amelynek veszélyei megfelelően pontos szabályozás – még ha a hozzáférés és a tartalomszabályozás tekintetében teljes mértékben precíz általános szabályok eleve nem is állapíthatók meg –, valamint az annak alkalmazását elősegítő politikai kultúra megléte esetén a minimálisra csökkenthetők.

Ami pedig a sajtó öncenzúrájának érvét illeti, egyrészt a sajtó más eszközökkel rászorítható arra, hogy közéleti kérdésekkel is foglalkozzon, másrészt pedig a hozzáférés létjogosultságáról való döntésnél azt is vizsgálni kell, hogy mi az összesített mérleg eredménye: ha a hozzáférési jog többet segít a közvélemény tájékoztatásában, mint amennyit esetleg árt, akkor indokoltsága megállapítható. Empirikus tapasztalatok egyébként sem támasztják alá az öncenzúra létezését, a sajtó jelentős részének *depolitizáltsága* vélhetően egyéb szerkesztői megfontolásokból ered.

Monroe Price és Eric Barendt nyomán³¹⁶ a hozzáférés eltérő módozatait különböztethetjük meg, alapvetően attól függően, hogy a hozzáférés közvetett vagy közvetlen-e. *Közvetett* hozzáférésről beszélünk az ún. *tulajdonosi hozzáférés* esetén, amely azt a jogot jelenti, hogy a törvény szerint bárki, szinte korlátozás nélkül válhat sajtótulajdonossá, indíthat lapot vagy hozhat létre televízió- illetve rádióadót – mivel azonban ez meglehetősen kevesek számára jelent valós lehetőséget, a hozzáférés e fajtáját közvetettnek tekinthetjük. Némi korlátozás azért mégiscsak létezik: bizonyos jellegű műsorszolgáltatásra (a földi frekvenciát használók esetében) csak pályázat útján nyerhető jogosultság, a monopóliumellenes szabályok pedig

³¹³ BH 1999.356.

³¹⁴ GIBBONS, (1998) i. m. [185. jegyzet] 32-34. o.

³¹⁵ BOLLINGER, (1991) i. m. [50. jegyzet] 111-112. o.

³¹⁶ PRICE, MONROE E.: An access taxonomy. In SAJÓ ANDRÁS – MONROE E. PRICE (szerk.): *Rights of access to the media*. Boston: Kluwer Law International, 1996. 5-22. o.; BARENDT, (1996) i. m. [270. jegyzet] 112-116. o.

korlátozzák, hogy egy kézben hány és mekkora piaci részesedésű csatorna, illetve újság lehet. A strasbourgi Bíróság döntései alapján a pályáztatási rendszer, illetve az abban óhatatlanul szükséges mérlegelő döntés nem sérti a sajtószabadságot, az elbíráló szerv jogosult különböző, a tartalomra vonatkozó döntési szempontok meghatározására is.³¹⁷ Közvetett hozzáférés számos egyéb módon is megvalósulhat: a médiumok közszolgálati kötelezettségei, illetve az abból fakadó, a kisebbségi igényekre is fókuszáló műsorszámok lehetőséget nyújtanak a tömegmédiából kiszoruló vélemények bemutatására. Az egyes adókat terhelő kötelező hírszolgáltatás, a reklámidő szabad megvásárlása (mely alól ki lehetnek zárva bizonyos csoportok, például az egyházak, vagy témák, például a politikai reklámok, de egyébként sem terheli a műsorszolgáltatót semmiféle kötelezettség a reklám közvetítésére), illetve a tartalomszabályozás által nyújtott egyéb lehetőségek (például a műsorkvóták) is a közvetett hozzáférés esélyét teremtik meg. Ez a hozzáférés azért közvetett, mert a műsorszolgáltató szabad döntésén múlik, hogy kötelezettségeinek a törvény szabta keretek között miként tesz eleget, tehát, hogy kit enged az egyes műsorokban megnyilvánulni.

A közvetett hozzáféréshez sorolhatjuk még a ún. „*must-carry*” szabályokat, amelyek alapján a kábeltelvíziós társaságoknak, illetve a digitális műsorelosztó rendszerek működtetőinek, az általuk közvetített csatornák közé kötelezően fel kell venniük bizonyos műsorszolgáltatók műsorait. Ez a Magyarországon is létező kötelezettség elsősorban a földi frekvenciát használó adókat, illetve a közszolgálati, közösségi adókat védi, hiszen a kábeltévé-szolgáltatást igénybe vevők más úton általában nem lennének képesek ezen csatornák elérésére. Mind a közérdek, mind a földi frekvenciához nagy anyagi áldozatok árán jutó adók érdeke is azt diktálja, hogy műsoraikat a kábeltévé-szolgáltatók is közvetítsék. Ezt a fajta korlátozást még az Egyesült Államok Legfelső Bírósága is alkotmányosnak ismerte el a két *Turner-ügy* eredményeként.³¹⁸ Az első ügy többségi indoklását író Kennedy bíró megállapította, hogy a kábelszolgáltatás alkotmányos korlátozására szélesebb körű lehetőség nyílik, mint a műsorszórás esetében, előbbi ugyanis nem kifejezetten a tartalomra irányul. Alaposan meg kell azonban vizsgálni, hogy a törvényi korlátozás valóban szükséges és indokolt-e. A második *Turner-döntés* e kérdésre adott igenlő választ. Cass Sunstein a Bíróság e döntését az Első Kiegészítés új, közösségelvű felfogása egyfajta nyitányának, szinte forradalmi jelentőségűnek tekintette, hiszen a testület szűk többsége alkotmányosnak ismerte el a szigorúan tartalom-semleges, de közérdek alapján történő, a hozzáférést célzó korlátozást.³¹⁹

A *közvetlen* hozzáférés csak jóval szűkebb körben lehetséges. Két olyan formája különíthető el, amelyek – a szerkesztési szabadságot korlátozva – közvetlenül jogosítják a közösség valamely tagját a sajtóban való megjelenésre. Mindkettő szigorú feltételekhez kötött lehetőség: a *válaszjog*, vagy a *sajtó-helyreigazítás* intézménye a jó hírnév, illetve egyes személyiségi jogok megsértése esetén biztosít kiigazítást, válaszlehetőséget a sérelmet szenvedett számára; a „*politikai*” hozzáférés pedig általában választások és népszavazások esetén illeti meg az indulókat és az egyes politikai szervezeteket, amelyek hozzáférési joguk alapján bizonyos körben és mennyiségben, kedvezményes áron, vagy akár ellenérték nélkül is közzétehetik álláspontjukat az egyes, a törvényben meghatározott médiumokban. Választási, illetve szavazási időszakokon kívül azonban e jog nem él, sőt általában – Európában legalábbis – kategorikus tiltás van érvényben a politikai hirdetések sugárzására.

A közvetlen hozzáférés médián kívüli formáját képezik az Egyesült Államokban ún. „*common carrier*”-nek nevezett szolgáltatások. E szolgáltatásokat igénybe véve bárki

³¹⁷ *Sky Radio és mások v. Svájc* (Application no. 46841/99), 2001. szeptember 27-i ítélet; *Demuth v. Svájc* (Application no. 38743/97), 2002. november 5-i ítélet.

³¹⁸ *Turner Broadcasting System v. FCC* 512 US 622 (1994) és *Turner Broadcasting System v. FCC* 520 US 180 (1997).

³¹⁹ SUNSTEIN, CASS R.: The First Amendment in cyberspace. *Yale Law Journal*, 1995. 1765-1781. o., különösen 1774. o. [A továbbiakban: SUNSTEIN (1995b)]

megnyilvánulhat, előre meghatározott ellenértékért cserébe. A szolgáltató kizárólag a technikai lehetőségeket biztosítja, nem végez szerkesztési munkát, és nem felel az esetlegesen jogsértő tartalmakért – ilyen „*common carrier*” például a telefonhálózat. A modell értelmezhető a műsorszolgáltatók esetében is. Az USA-ban léteznek olyan adók, amelyekhez bizonyos összegért cserébe bárki hozzáférhet, és azokon bármilyen műsort közzétehet. Mivel azonban a médiumok esetében a műsoridő véges, csak az férhet hozzá e csatornához, aki másokat megelőzve műsoridőt tud vásárolni. Ez a modell – amely tehát a közvetlen hozzáférés legtisztább megnyilvánulásaként a londoni Hyde Park *Speaker's Corner*-je médiabéli megfelelőjének tekinthető – általában képtelen számottevő nézettség elérésére, de a hozzáférés joga nem is foglalja magába a figyelemhez való jogot, illetve a meghallgatás kötelezettségét (egy kis részben, kábelen terjedő adókon Magyarországon is lehet/lehetett némi műsoridőt vásárolni, de ezek mégsem voltak színtiszta „*common carrier*”-nek tekinthetők, tekintettel arra, hogy csak a műsoridő egy kisebb részét értékesítették, általában előre meghatározott műfajú, ún. beszélgetős műsorok számára).

Az írott sajtóban a hozzáférés általában véve szűkebb, tartalomszabályozás nem érvényesül, a tulajdonosi hozzáféréseken túl a hozzáférés egyetlen lehetősége a válaszadási jog gyakorlása lehet. Többen felvetették – a közérdek előmozdítása érdekében – annak szükségességét, hogy a hozzáférés jogát esetlegesen az írott sajtóra is kiterjesszék,³²⁰ de a korlátozatlan elvének feladása az írott sajtó tekintetében nem tűnik valószínű fejleménynek a közeljövőben.

11. 1. Jog a válaszadásra

A közvetlen hozzáférést biztosító válaszjogot eredendően a *személyiség hatékonyabb védelmének szüksége* hívta elő. A megtámadott fél úgy védheti meg leghatékonyabban becsületét, jó hírnevét, ha alkalmat kap a válaszadásra, mégpedig lehetőleg ugyanazon közönség előtt, amely előtt az eredeti, sértő vagy hamis kijelentés is elhangzott. Ezt követeli meg a méltányosság és az igazságosság jogi alapelve. Ha a jogsértés a sajtóban történt, úgy a válasz is a sajtóban, mégpedig ugyanazon sajtótermékben kell, hogy megjelenjen. Ez persze nem garantálja a két közönség teljes azonosságát, de a lehetőségekhez képesti leghatékonyabb megoldást biztosítja. A válaszjog kiegészíti a rendelkezésre álló egyéb személyiségvédelmi eszközöket, a leggyakrabban alkalmazott kártérítéstől eltérően a jogsértés által megbomlott egyensúly valós helyreállítását szolgálja, magában foglalva a hamis állítások, sértő kifejezések cáfolatát, az igazság közzétételét, vélemények esetében pedig a szemben álló álláspont megismertetését. A legtöbb demokratikus államban csökkentett személyiségvédelmet élvező közéleti szereplők „gyengített” joguk kiegészítésére lelhetnek a válaszjog által. Igaz ugyan, hogy a közszereplők könnyebben találják meg az utat a nyilvánossághoz, és válaszukat közzétehetik más sajtótermékben is, a megsérült személyiségi jog – persze korántsem tökéletes – orvoslásra azonban csak ugyanazon közönség előtt lelhet.

A második érv a válaszjog mellett az általa megvalósuló *szélesebb körű tájékoztatás*, a sajtó demokratikus feladatai hatékonyabb ellátásának lehetősége. Ha a bevezetésben említett felfogások közül a közérdek-magánérdek egyensúlyozását kívánó felfogást valljuk, abból egyenesen következik a válaszjog igazolhatósága. Az érv szerint immár háttérbe szorul a személyiség hatékonyabb védelme: a közönség joga válik elsődlegessé, az a jog, amelynek lényege a közösség sorsát érintő véleményekhez, eltérő nézetekhez való minél szélesebb hozzáférés. A sajtó ezen feladatát persze kevesen vitatják: a hozzáférést általában véve is ellenzők inkább azzal érvelnek, hogy a kívánatos, hatékonyabb információáramlás csak az állam beavatkozása nélkül, a szabad sajtópiacra képes megvalósulni.

Érdemes e két érvet a válaszjog kritikáján keresztül is megvizsgálni. Az ellenérvek szerint a válaszjog durva beavatkozás a sajtó szabadságába, ezért, legyen indoka bármily erős,

³²⁰ CRAUFURD SMITH, i. m. [64. jegyzet] 203. o.; BARENDT, (2005) i. m. [16. jegyzet] 449-450. o.

megengedhetetlen. A sajtó olyasmit kényszerül közzétenni, ami nem a saját véleménye, ezáltal elvéve a helyet más anyagoktól, ezzel a *cenzúra egy bújtatott formáját* valósítja meg, amely anyagi és erkölcsi veszteséget is okoz a sajtónak. A beavatkozás közvetett eredménye pedig a „kényes” tartalmú anyagok kényszerű, önkéntes elhagyása, azaz az öncenzúra lesz, megelőzve a jogi vitát és az esetleges költségeket. Ezáltal a sajtó feladatának tekintett nyílt vita éppen, hogy korlátozást szenved, a válaszjog hatására kiszorulnak a sajtóból azok a témák, amelyeknek megítélése nem egységes. Így az éppen a kívánthoz képest ellenkező, a vitát „megdermesztő” hatást [chilling effect] eredményez.

Az ellenérv szépséghibája, hogy szinte teljes egészében feltételezésekre épül. Igaz ugyan, hogy a válaszjog a sajtó jogainak, mozgásterének a korlátozását jelenti, de mindez a szabad szólás előmozdításának szándékával történik. Önmagában a válaszjog tehát nem tekinthető megengedhetetlen korlátozásnak. Elfogadásánál vagy elvetésénél azt kell figyelembe venni, mi az elérni kívánt hatás, és melyek az erre szolgáló eszközök.³²¹

A sajtó nem saját véleményeként köteles közzétenni a választ, az jól elkülönítve, a sajtótermék saját véleményétől felismerhetően elválasztva jelenik meg. Igaz ugyan, hogy ezáltal „helyet foglal”, ott, ahol más vélemények jelenhetnének meg, erkölcsi-anyagi kárt okozhat, de azért nehéz egyértelműen kijelenteni, hogy ezáltal a sajtó lehetősége véleménye kifejtésére bármiféle csorbát szenvedne, az elszenvedett kár (például a hirdetési felület csökkenése) pedig általános esetben nem lehet nagy mértékű.

Az öncenzúra rémképe szintén nehezen festhető fel valószerűen. A sajtó példányszámát, nézettségét éppenséggel még növelheti is, ha a korábbinál szélesebb körben számol be a közösséget érintő eseményekről, vitákról.³²² Nehéz úgy tájékozódni, ha egyszerre több napilapot, közéleti televíziós vitaműsort is figyelemmel kell követni ahhoz, hogy a szemben álló nézeteket megismerhessük. A válasz közlése nem bénítja meg a sajtót, sőt, inkább szélesebb körű tájékoztatásra, alaposabb munkára sarkallhatja, az esetleges jogsértések szankciói sem rónak aránytalan terhet rá. Legalábbis furcsa (Wojciech Sadurski szerint egyenesen „bizarr”) arra hivatkozni, hogy feltételezett, öncenzúrához vezető hatása miatt a válaszjog az eseményekről való széleskörű tájékoztatás gátja lehet, miközben a válaszjog elismerésének hiánya maga jelenti – közvetlenül, és nem pusztán feltételezésként – a sokoldalú tájékoztatás kötelezettségének elvetését.³²³ Az egyes országokban működő, más-más módon megvalósuló válaszjogok nem jártak különösebb „megdermesztő” hatással.

Senki nem vitatja a sajtóban dolgozók azon jogát, hogy saját, egyéni véleményeket fogalmazzanak meg. Ez mindenki által elismert érték, a szólásszabadság jogának egyik vitathatatlan alapja. Az így közzétettekre való reflexió közlésének megtagadása már kevésbé tekinthető a szabadság vitathatatlan megnyilvánulásának. Legalábbis nehezebb olyan, a válaszjog ellen szóló, kényszerítő érdeket felfedezni, mint amilyen kétségtelenül létezik az egyéni szólás jogát igazolandó.³²⁴ Éppenséggel értelmezhető mások szabadsága korlátozásaként is. Ha a sajtószabadságot nem tekintjük többnek a benne dolgozók szabad szóláshoz való jogánál, úgy ez az érv könnyedén lesöpörhető az asztról. A sajtó demokráciában betöltött különleges hivatását azonban mind ez ideig még senki nem cáfolta

³²¹ BARENDT, (1991) i. m. [18. jegyzet] 70-71. o.; SCANLON, T. M. JR.: Content regulation considered. In LICHTENBERG, JUDITH (szerk.): *Democracy and the mass media*. Cambridge University Press, 1990. 350. o. Székely László cikkében hangsúlyozza, hogy a válaszjog által biztosított szankció és a kártérítés szankciója súlyát tekintve nem említhető egy lapon, a helyreigazítás alkalmazási körének Magyarországon tervezett kiszélesítése miatti felháborodás tehát jórészt indokolatlan volt. Ld. SZÉKELY LÁSZLÓ: A „megvédett” sajtószabadság. In *Ünnepi dolgozatok Harmathy Attila tiszteletére*. Budapest: ELTE-ÁJK, 2003.

³²² SADURSKI, i. m. [312. jegyzet] 82. o.

³²³ Uo.

³²⁴ BARENDT, (1991) i. m. [18. jegyzet] 71. o.

meg, és még a szólásszabadság abszolút korlátozhatatlanságát hirdetőik is a sajtó közösségi szerepével igazolják felfogásukat.

A válaszjog szükségét vallók minden fent említett, és azokon felüli nehézséget, veszélyt felülíró előnyként látják a demokratikus tájékoztatás kötelezettségének elősegítését. Lehet, hogy a mai tömegmédiá, számtalan televízióadóójával, újságával, az internet segítségével egészében véve megközelíti a széleskörű tájékoztatás eszményét, de az átlagpolgártól nem várható el, hogy erejét megfeszítve küzdjön az információk megszerzéséért, ismereteit csak kevés számú forrásból meríti. Persze senkit nem lehet kötelezni arra, hogy jól tájékozott legyen, ezáltal megalapozott döntéseket hozzon, de ha a demokratikus elveknek megfelelő tájékoztatás szükségszerűségét megengedhetetlen paternalizmus címén elvetjük, úgy egész demokráciánk tartalmi kiüresedésével, tökéletesen formálissá válásával kell szembenéznünk.³²⁵ A – kizárólag a sajtó útján megvalósítható – tömegtájékoztatás fenntartása, lehetőségeinkhez képesti tökéletesítése tehát akkor is szükségszerűség, ha az adott esetben a választópolgárok kisebb részének érdeklődésével találkozunk. A válaszjog egy lehetséges eszköz lehet a hatékonyabb tájékoztatás elérése érdekében.

A magyar jogrendszerben a válaszjog jelenleg a *sajtó-helyreigazítás* formájában létezik, amely a Polgári Törvénykönyv személyiségvédelmi szabályai között helyezkedik el (79. §), és a jó hírnév megsértésének leggyakoribb eseteire szolgál, az általános személyiségvédelmi eszközöket kiegészítő, azokon túli védelmi eszközként. A sajtót, pontosabban a tényállásban megjelölt napilapot, folyóiratot (időszaki lapot), rádiót, televíziót, illetve a ma már csak emlékeinkben élő filmhíradót – vétkességtől függetlenül, tehát objektív szankcióként – helyreigazítási kötelezettség terheli, amennyiben valakiről valótlán tényt közöl vagy híresztel, illetőleg való tényt hamis színben tüntet fel. Ez az eszköz tehát kizárólag tényállítások kiigazítására szolgál. A bizonyítási teher a helyreigazítási eljárásban megfordul: a sajtónak kell bizonyítania az állítások igazát. A helyreigazítás maga egy olyan közlemény, amelyből kitűnnek egyfelől a hamis tények, másfelől szerepelnek benne a valós tények, bár a sértett helyreigazító közleményként válaszlevele közzétételét is kérheti, de a közlési kötelezettség szigorúan csak a hamis tények kiigazítására terjed ki. Ennyiben tehát a sajtó-helyreigazítás csak szűk körű „válaszjog”-nak tekinthető. A sérelem gyors orvoslását speciális eljárási szabályok, illetve az azokon belüli rövid határidők teszik lehetővé.

Nem is olyan régen több kísérlet is történt Magyarországon a helyreigazításnál jóval tágabb hatókörű válaszjog bevezetésére. Pokol Béla országgyűlési képviselő, a javaslat kidolgozója után „lex Pokol”-nak nevezett indítvány alapján válaszjog illetve volna meg azt, akiről „társadalmilag hátrányos” vélemény jelenik meg a sajtóban. Ebből a felvetésből még nem lett törvényjavaslat.

A Répássy Róbert országgyűlési képviselő által – többekkel közösen – beterjesztett, a Polgári Törvénykönyvet módosító indítványt (a „lex Répássy”-t) ellenben 2001-ben elfogadta a Parlament többsége, hatálybalépése előtt azonban a köztársasági elnök előzetes normakontrollt kért az Alkotmánybíróságtól. A törvény alapján a Ptk. a következő rendelkezésekkel egészült volna ki:

79. § (2) Akinek személyhez fűződő jogát napilapban, folyóiratban (időszaki lapban), rádióban vagy televízióban közölt valamely vélemény vagy értékelés sérti – a törvényben biztosított egyéb igényeken kívül –, követelheti saját véleményének vagy értékelésének közzétételét is (válaszadás).

84. § (2) Ha a kártérítés címén megítélhető összeg nem áll arányban a felróható magatartás súlyosságával, a bíróság a jogsértőre közérdekű célra fordítható bírságot is kiszabhat. Ha a jogsértés napilap, folyóirat (időszaki lap), rádió vagy televízió útján történt, a bíróság a jogsértőre közérdekű

³²⁵ BOLLINGER, LEE C.: The rationale of public regulation of the media. In LICHTENBERG, JUDITH (szerk.): *Democracy and the mass media*. Cambridge University Press, 1990. 357-367. o.

célra fordítható bírságot is kiszab. A közérdekű célra fordítható bírság összegét úgy kell meghatározni, hogy az visszatartsa a jogsértőt a további jogsértésektől.

A helyreigazítás – hamis tényállításokra alkalmazható – megmaradt szabálya mellé került volna bevezetésre a válaszadás joga, amely a *személyhez fűződő jogot sértő véleményekkel szemben* lett volna alkalmazható. A rendelkezés elemzői közül később sokan nem fektettek elegendő hangsúlyt arra, hogy így az alkalmazhatóság köre meglehetősen leszűkített lett volna, és nem engedett volna fellépést bármely, sérelmesnek érzett, hátrányosnak tekintett véleménnyel szemben. A válaszjog illetően való bevezetése nem hozott volna létre „általános” jogot a válaszadáshoz, így az általam hangsúlyosabbnak vélt – a jogintézményt megtámogató – érv, a demokratikus tájékoztatás szüksége valójában csak némi támaszra talált volna e szabályban, tekintettel arra, hogy amennyiben egy vélemény nem becsületsértő – tehát kifejezőmódjában nem „aránytalanul túlzó, indokolatlanul bántó, lealázó, lekicsinylő”,³²⁶ úgy a válaszjog szabálya nem lett volna alkalmazható.

Bár a rendelkezés nem határozta meg kifejezetten, mely személyhez fűződő jogok megsértése esetén járt volna a válaszjog, értelemszerűen a jó hírnév, becsület, emberi méltóság jöhet csak számításba. Ezek közül is elsősorban az utóbbi kettő, tekintve, hogy a jó hírnév védelmére fennmaradt a helyreigazítás lehetősége.

Az Alkotmánybíróság 57/2001. (XII. 5.) sz. *határozatával* megsemmisítette a rendelkezést. Bár maga a döntés érdekes módon szinte „kötelezően elvárt” volt, legalábbis a jogirodalom és a közélet véleményformálóinak írásaiból ez világlik ki, az indoklás az említett körökben szinte elképesztő felháborodást okozott.

A testület először a vélemény- és sajtószabadság korlátozásának általános kérdéseivel foglalkozik a többségi indoklásban,³²⁷ majd rátér a válaszjogra, mint a sajtószabadság általában vett korlátjának elemzésére. Az Alkotmánybíróság elismeri, hogy a jog korlátozza a szabadságot, a korábban már ismertetett érvek természetesen a határozatban is előkerülnek:

„A korlátozás szükségességének és arányosságának megítélésénél fontos annak tisztázása, hogy mi a szerepe a válaszadás jogának. [...] A jó hírnév és az emberi méltóság védelme mellett azt is figyelembe kell venni, hogy a közvélemény informálása is a teljes körű tájékoztatást indokolja. A sajtó szabadsága a szabad véleménynyilvánítás mellett a véleményformáláshoz szükséges információszerzéshez való jogot is magába foglalja. [...] megállapítható, hogy a tág értelemben vett válaszadás joga általában a véleménynyilvánítás és a sajtó szabadságának nem alkotmányellenes korlátozása.”³²⁸

A bírák tehát úgy látják, hogy az elérni kívánt kettős célt – a reputáció védelmét, valamint a közvélemény szélesebb körű tájékoztatását – figyelembe véve a válaszjog a sajtószabadság megengedett korlátja lehet. A bevezetni kívánt szabályt végül azon az alapon találták alkotmányellenesnek, hogy az nem határozza meg a jog gyakorlásának korlátait (a válaszul szolgáló közlemény terjedelmét), illetve, hogy kötelezővé teszi a közérdekű bírság kiszabását, mindezek pedig a sajtószabadság aránytalan korlátozásához vezetnek. A többség szerint tehát az alkotmányellenességet okozó hibák pusztán jogtechnikai jellegűek, maga a válaszadás bevezetése elvben megengedhető.

Bihari Mihály párhuzamos indoklásában lényegében megismétli a határozat érvelését, azonban hangsúlyozza, hogy a válaszjog *elsősorban* a hatékonyabb tájékoztatást, a vélemények sajtóhoz való eljutását, azaz a vélemények pluralitását, a sajtó valós – demokratikus – feladatának ellátását szolgálja:

³²⁶ BH 1993. 89.

³²⁷ Eközben hivatkozik számos, az ügy lényegéhez szorosan nem tartozó esetre, illetve jogszabályra is, mint azt Halmai Gábor hosszasan elemzi, ld. HALMAI GÁBOR: *Kommunikációs jogok*. Budapest: Új Mandátum, 2002. 187-190. o.

³²⁸ II./ 9-11. pont.

„A válaszadás törvényben biztosított joga és a válaszközlés törvényi kötelezettsége a sajtóban megjelenő vélemények pluralitásának biztosítását, a véleménymonopólium kialakulásának megakadályozását, a nem egyenlő eszközökkel folytatott nyilvános viták során a véleménypluralitást, s mindezek által a sajtószabadság érvényesülését szolgálja.”³²⁹

Holló András különvéleménye szerint a válaszadás általában véve is alkotmányellenes, aránytalan és szükségtelen korlátozást jelent. Szerinte a helyreigazítás által a jó hírnév, becsület sérelme „reparálható”, míg az ezen túli, „vélemény általi alapjogsérelem” csak feltételezett, így védelme nehezen igazolható. Ez az érvelés mintha figyelmen kívül hagyná azt, hogy a helyreigazítás csupán a jó hírnév megsértésének bizonyos – jellemző – eseteire szolgál védelmi eszközként, a becsület – mely a jó hírnévvel szorosan összefüggő, attól nehezen elválasztható, de vele nem azonos kategória – védelmét ez a szabály nem valósítja meg. Másfelől pedig teljes egészében elfeledkezik az általam ennél jóval hangsúlyosabbnak látott érvtől, a széleskörű tájékoztatás érvétől.

Kiss László is alkotmányellenesnek ítéli a válaszjog szabályát.

„A sajtópiac sokszínűségéből következő verseny a tömegtájékoztatási eszközök elemi érdekévé teszi, hogy ilyen, közérdeklődésre számot tartó eseményekről tudósítsanak, azokkal kapcsolatban véleményeket, értékeléseket jelentessenek meg. [...] ...arra kell helyezni a hangsúlyt, hogy a közügyek iránt érdeklődő, azok megvitatásában részt vevő emberek szabadon választhassanak a vélemények piacán.

Az Alkotmánybíróság következetes gyakorlata szerint a sajtószabadságot elsősorban az állam tartalmi be nem avatkozása biztosítja. Ezzel elvileg lehetővé válik, hogy a társadalomban meglévő vélemények teljessége megjelenjen a sajtóban...”³³⁰

A John Stuart Mill-féle gondolatok (szabályozatlan) piaca a régebbi demokráciákban, illetve azok egyre hangosabb bírálóiban már általában túlhaladott eszme. Nem nehéz belátni, hogy a szabályozatlan sajtópiac nem a demokratikus eszményeknek megfelelő, széles körű, a releváns álláspontok mindegyikét bemutató tájékoztatást tekinti legsürgetőbb feladatának. Ezért – korábbi konklúzióink értelmében, melyek a fenti álláspontot cáfolni igyekeznek – szabályozásra szükség van, melynek egyik lehetséges eszköze lehet a válaszjog.

Az utolsó különvélemény, Kukorelli Istváné is alkotmányellenesnek tartja a válaszjog egészét. Álláspontja szerint ez aránytalanul korlátozná a sajtó szabadságát. Érvelése szerint a szabályozás figyelmen kívül hagyja a közszereplők és a magánszemélyek közti különbséget. A közszereplők nem „védtelenek”, véleményüknek bárhol a sajtóban helyet adhatnak, felesleges tehát előírni azt, hogy ugyanott jelenhessen meg, ahol a sértő vélemény megjelent. Ezzel az érveléssel már foglalkoztam a korábbiakban, most csak ismétlek: semmiképpen nem nevezhető szokványosnak, hogy valaki egyszerre több napilapot, több közéleti vitaműsort stb. is figyelemmel kíséren. Ez senkitől nem is várható el. Ilyen széles körű tájékozódás nélkül ellenben, a válaszjog nélkül könnyedén torzulhat a média fogyasztójának képe a közélettről. Fokozottan igaz lehet ez egy olyan országban, ahol csaknem minden sajtószereplő, alig leplezetten a politikai székértáborok valamelyikébe rendeződik. Igaz lehet, hogy a közszereplő könnyebben talál nyilvánosságot az őt sértő vélemények cáfolatára, de e lehetősége nem orvosolja a tájékoztatás torzulásait. Nem az a lényeges elsősorban, hogy a sérelmes kijelentés ugyanazon közönséghez jusson el – egyetértek azzal is, hogy a közszereplő tűrjön többet –, hanem, hogy a tájékoztatás szélesebb körű, ha úgy tetszik, „demokratikusabb” legyen. Igaz ugyan, hogy a szabály nem tett különbséget a közszereplő és a magánszemély között, de nem is lehet elvárás, hogy egy adott jogrendszer valamennyi szabálya tükrözze annak egészét, hogy a különösen védett alapjogok privilegizált helyzete

³²⁹ Bihari Mihály párhuzamos indoklása, 1. pont.

³³⁰ Kiss László különvéleménye, III./1. pont

valamennyi részletszabályban *in expressis verbis* kifejezésre kerüljön. Mint Holló András megállapítja:

„...az alapjog többrétegű korlátozása esetén, a további korlátozás törvényi tényállásának alkotmánybírósági vizsgálatát a szükségesség-arányosság mércéjének alkalmazását, nem önmagában az új törvényi korlátozás tekintetében kell elvégezni, hanem a meglévő és az új korlátozások komplex, egymásra vonatkoztatott értékelése alapján.”³³¹

Az Alkotmánybíróság figyelembe vette korábbi, 36/1994. (VI. 24.) sz. határozatát, amelyben a közszereplők – büntetőjogi – személyiségvédelméről határozott, és állapított meg velük kapcsolatban magasabb tűrési mércét. Igaz ugyan, hogy az említett határozat csak a büntetőjogi személyiségvédelemről szólt, a bíróságok azonban többé-kevésbé kiterjesztették annak alkalmazását a polgári ügyekre is. Így a gyakorlat alapján a közszereplőkkel kapcsolatos vélemények, legyenek bármilyen túlzóak, illetve (becsület)sértőek, nem szankcionálhatóak, sem polgári jogi, sem büntetőjogi eszközökkel. Ezt figyelembe véve a válaszjog megfelelően egészítette volna ki a közszereplők eme „csökkentett” személyiségvédelmét, ily módon tehát mégis érvényesült volna a közszereplő-magánszemély megkülönböztetés. Végeredményben nem lehet elvárni a közszereplőktől sem, hogy gyakorlatilag teljes mértékben feladják személyiségi jogaik egy jelentős részének védelmét.

Kukorelli nem ítéli eléggé súlyosnak a demokratikus tájékoztatás érvét sem. Szavai szerint a korlátozás ez alapján csupán a frekvenciaszűkösséggel igazolható, illetve annak elmúltával (korábban a monopolhelyzet miatt) csak a közszolgálati adóktól követelhető meg. A szűkösség elmúlása azonban nem feltétlenül jelenti a „médiakánaán” bekövetkeztét. A szűkösség – például az Egyesült Államokban, de Nyugat-Európa jelentős részében is – már ismeretlen fogalom, mégsem hozta el a kiegyensúlyozottabb tájékoztatás, a demokratikus kötelezettségek hatékonyabb megvalósulását. A megnövelt választék és műsoridő több *fecsegést* eredményezett, amelyben a közvélemény tájékoztatása nem élvez kiemelt szerepet. A több adó lehetősége nem feltétlenül demokratizálja a versenyt sem, hiszen a működési költségek továbbra is óriásiak maradnak, a nagyobb tőkés társaság pedig értelemszerűen több nézőt is vonz. A hirdetőktől, rosszabb esetben közvetlenül a politikától való függőségi viszony pedig könnyedén alakíthat ki véleménymonopóliumot a lényeges kérdésekben, még a csodálatosan fejlett, digitalizált, szűkösségét levetkező médiavilágban is.

Talán kiderült a fenti elemzésből, hogy számomra elfogadható az Alkotmánybíróság fenti határozata. A válaszjogot általában véve nem alkotmányellenes, nem képezi a sajtószabadság olyan korlátját, amely nem a sajtó demokratikus feladatainak teljesítését segítené elő. Ennek ellenére zúgó jogirodalmi felháborodás kísérte a határozatot, pedig végeredményben megsemmisítette a némelyek által – nem túlzás – szinte gyűlölt rendelkezést, és ezután a jogalkotó nem tűzte újra napirendjére a kérdést. Érdeemes áttekinteni immár évek nyugalmat, az indulatokra enyhét adó távlatából a rendelkezés és a határozat kritikáját.

Hanák András már említett cikke még a határozat előtt született.³³² Írásában leplezetlen indulattal közelít az Alkotmánybíróság asztalán fekvő szabályhoz, megrökönyödve azon, hogy a magyar demokratikus rendszer nem hajlandó tudomást venni az olyan „evidenciákról”, miszerint pl. „a hír szent, a vélemény szabad” – azaz a vélemény semmilyen tekintetben nem korlátozható. Eltekintve attól, hogy ez a kijelentés – mely ugyan szépen csengő újságírói közhely – jogi szempontból alapszabályként véve sem igaz (ld. a becsületsértés polgári- és büntetőjogi védelmét, a *Médiatörvény* kiegyensúlyozottságot követelő rendelkezéseit), és nem csak nálunk, hanem más, fejlettebb demokráciákban sem, leszámítva a mindig etalonként

³³¹ Holló András különvéleménye, 1. pont

³³² HANÁK ANDRÁS: Meddig nyújtózkodhat a magyar szólásszabadság? *Fundamentum*, 2001/2. 104-113. o.

emlegetett Egyesült Államokat, nehéz egy lapra helyezni a vélemények szankcionálását a válaszjoggal. Utóbbi esetben ugyanis a vélemény kifejezése továbbra is szabad marad, csak éppenséggel bizonyos esetekben kötelezően mellé kell helyezni az ellenvéleményt is. Ez ugyan okozhat költséget, presztízsveszteséget stb., de ennek megvannak a szükséges indokai. El lehet vetni a válaszjog mellett szóló érveket, de nem lehet úgy tenni, mintha nem is léteznének. Márpedig a szerző nem vett tudomást arról, hogy a válaszjog melletti leghangsúlyosabb érv a sajtónyilvánosság torzulásainak – igaz, tökéletlen – kiigazítása, és kizárólag a személyiségi jogok védelmére fókuszál. Úgy tartja, hogy a személyiségi jogok védelmére alkalmatlan a válaszjog. Véleménye szerint „a választott eszköz (a válaszadás) és a védeni kívánt érdek (a jó hírnév védelme) között jószerivel nincs is ésszerű, releváns kapcsolat. A válaszadás intézményének választott módja ugyanis teljesen alkalmatlan a jó hírnév védelmére”.³³³ E tétel indokolása azonban elmarad. Szellemesen idézi fel a lehetséges, elképzelt válaszok tartalmát, kritizálva a szabály értelmezési nehézségeit. Például ha valakiről azt írják, „nagy marha”, Hanák szerint a válaszjog alapján csak annyit lehetne követelni, hogy jelenjen meg a cáfolat: [az illető] „nem marha”, vagy marha ugyan, de nem „nagy”. Persze nyilván a szerző is tudja, hogy a szabály nem így működött volna. A válaszadás nem azonos a helyreigazítással, nem szorítkozott volna szükségszerűen az állítások tételes cáfolatára. Lényege a véleménnyel szembeni ellenvélemény közzététele lett volna. Azt, hogy valaki „nagy marha”, általában megelőzi valamely érvelés, amely alapján a kijelentő ezt a következtetést vonja le. Az érvelés – és persze a következtetés – cáfolata, a saját álláspont, természetesen korlátok közti kifejtése lett volna a válasz valós tartalma.³³⁴ A gyakorlat megtalálta volna a megfelelő értelmezését e szabálynak is, ahogyan az annyi más esetben is történt. A közszereplők pedig valószínűleg nem rohantak volna minden esetben a sajtóhoz, követelve a válaszhoz való jogot, mint ahogy jelenleg is jóval kevesebb, a személyiség védelmét célzó eljárás indul, mint ahány jogsértés történik. A fenti véleménnyel szemben például valószínűleg a közszereplők többsége méltatlannak ítélte volna a fellépést.

Hanák szerint már csak azért sem engedhető meg a válaszjog bevezetése, mert ha „bíróság döntheti el, hogy mi kerüljön a sajtóba, azt csupán egy lépés választja el attól, hogy bírószág döntse el, milyen vélemények ne jelenhessenek meg a sajtóban. Mindkét beavatkozás cenzúrának tekinthető”.³³⁵ Az amerikai „*chilling effect*” magyarított változatával szemben ismét nehéz érvelni. A cenzúra és a válaszjog illetően összemosása egy olyan jogrendben, amely tiltja az előbbi minden formáját, nehezen védhető.

A szerző szerint az Alkotmánybíróság szinte valódi „becsületpróbája” lesz a rá váró döntés: megvédi-e a demokratikus társadalom alapjait, melyek egyike a szabad sajtó, avagy sem. Nos, a döntés feltehetően csalódottságot okozott, hiszen a testület jóváhagyta a gondolatot – és nem ítélte azt alkotmányellenesnek –, mely szerint a Hanák által emlegetett „filozófia”, „a közügyeket érintő diskurzus és vita korlátozhatatlan, robosztus, és nyitott” volta³³⁶ akkor valósul meg, ha az eddiginél szélesebb körben tesszük lehetővé a sajtóhoz való hozzáférést.

³³³ HANÁK, i. m. [332. jegyzet] 106. o.

³³⁴ Az értelmezés nehézségeit Polyák Gábor is észleli, felvázolva egy lehetséges „szűk”, illetve „tág” értelmezést. Előbbi Hanák által, míg utóbbi az általam fent említett felfogáshoz áll közelebb. Álláspontom szerint a valóságban az utóbbi érvényesült volna, mint hogy az felel meg a törvényhozó szándékának. Ld. POLYÁK GÁBOR: Haladék a sajtószabadságnak, *Fundamentum*, 2002/1. 100. o.

³³⁵ HANÁK, i. m. [332. jegyzet] 107. o.

³³⁶ HANÁK, i. m. [332. jegyzet] 111. o. – Brennan bíró szavai az amerikai Legfelső Bíróság *New York Times v. Sullivan* döntéséből (376 US 275).

Halmai Gábor és Sajó András elemzéseiben³³⁷ is főképp a már említett érvek kerülnek elő. A közszereplők privilegizált helyzete, a sajtó bírói korlátozásának megengedhetetlensége, a kiegyensúlyozottság kizárólag a szükségesség általi igazolhatósága, illetve a közszolgálati adókra vonatkozatható előírása mind-mind szerepelt a fentiekben.

Polyák Gábor cikke az egyetlen az általam áttekintettek közül, amelyben – hangsúlyosan, mérlegre téve – előkerül a demokratikus tájékoztatás érve,³³⁸ egyébként általános tendencia volt, hogy a választ jogot kizárólag személyiségvédelmi eszközként vonták vizsgálat alá.³³⁹ A döntést egyébként Polyák is erősen kritizálja. Álláspontja szerint az Alkotmánybíróság nem állt ki a sajtószabadság védelmében. A választ jog nem jelentene olyan többletvédelmet a személyiség számára, amely indokoltá tenné a sajtószabadság korlátozását (bár, ha ennél tágabb lett volna a választ jog által „érintett” szólás köre, úgy nyilván a felzúdulás is arányosan nagyobb lett volna), és elsősorban nem is személyiségvédelmi, hanem hozzáférési jogot biztosított volna. Éppen ebben van a lényeg! Míg az én álláspontom szerint a sajtó demokratikus feladata indokoltá tette volna a választ jog bevezetését, addig ez a szerző szerint – legfőképp a frekvenciaszűkösség lassú elmúlása miatt – nem elég hangsúlyos érv.

A választ jogról folytatott vitában többször előkerült a felvetés, mely szerint maga a helyreigazítás szabálya is alkotmányellenes lenne. Elsőként Kiss László alkotmánybíró fogalmazta ezt meg fent említett különvéleményében. A sajtóra vonatkozó jogszabály ugyanis az Alkotmány értelmében 2/3-os többséget igénylő törvény, míg a Ptk. csupán „feles”. Így pedig előfordulhat, akár a helyreigazítás kapcsán is, hogy a sajtóra vonatkozó, szabadságát korlátozó rendelkezés a képviselők egyszerű többségének szavazatával elfogadható, módosítható, eltörölhető. Ez persze nem érinti a helyreigazítás tartalmi alkotmányellenességét, ami szintén felmerült.

Hanák András szerint a választ jog alkotmányellenességét igazoló érvek egy füst alatt igazolják a helyreigazítás alkotmányellenességét is. Azaz: a közszereplő ez esetben is ki tudja igazítani más médiumban a rá vonatkozó, hamis tényeket, a kötelező helyreigazítás aránytalanul korlátozza a sajtót, és, mivel a valóság bizonyításának terhe a sajtón nyugszik, ez pedig olykor nem lehetséges, vagy aránytalan nehézséget okoz, mindez öncenzúrához, és a közügyek vitatásának korlátozásához vezet.³⁴⁰

A legtöbb demokráciában a bizonyítás azt terheli, aki állít valamit. Az a kötelezettség, hogy a sajtó igazat mondjon, a sajtószabadság igényének megszületése óta változatlan etikai, és legtöbbször jogi norma is. Ha megengedjük, hogy a sajtó következmények nélkül állítson hamis tényeket (hiszen, ha a helyreigazítást megszüntetjük, a következő igény az lehet, hogy a sajtót vonjuk ki a többi, rendelkezésre álló személyiségvédelmi eszköz hatósugara alól is), azzal lényegében megteremtjük a *hazugsághoz való jogot*. Ezt pedig már végképp nehéz igazolni, persze csak amennyiben elfogadjuk, hogy a sajtónak bizonyos kötelezettségei azért mégis csak vannak a társadalom felé.

Másfelől: nehéz elismerni azt, hogy a helyreigazítás aránytalan terhet ró a sajtóra. A helyreigazító közlemények szüksézuavúak, kevés helyet foglalnak, anyagi terhet nem, legfeljebb

³³⁷ HALMAI, (2002) i. m. [327. jegyzet] 183-194. o.; SAJÓ ANDRÁS: A szólásszabadság alkotmányos problémái a jogrendben. In *Liber Amicorum. Studia A. Harmathy dedicata. Ünnepi dolgozatok Harmathy Attila tiszteletére*. Budapest: ELTE ÁJK, Polgári Jogi Tanszék, 2003.

³³⁸ POLYÁK, i. m. [334. jegyzet] 98-108. o.

³³⁹ Ld. még TÉNYI GÉZA – UDVARY SÁNDOR: A vélemény és a válasz: új Szküllá és Kharübdisz? *Jogtudományi Közöny*, 2001. november.

³⁴⁰ HANÁK, i. m. [332. jegyzet] 108. o.; részben hasonló nézőpontból kritizálja a helyreigazítás intézményét Sajó András is, ld. SAJÓ ANDRÁS: *A szólásszabadság kézikönyve*. Budapest: Kjk-Kerszöv, 2005. 270-273. o. és UŐ: Sajtó-helyreigazítás és sajtójog – A Schmidt ítélet margójára, *Jogtudományi Közöny*, 2001/5. 205-212. o., bár az intézmény egészét nem tartja alkotmányellenesnek.

némi presztízavesztést rónak a sajtóra. A „nem zörög a haraszt” ősi „igazsága” alapján pedig a helyreigazítás nem is tökéletesen alkalmas a megsérült reputáció helyreállítására, de a hiteles tájékoztatás hamis állítások által megbomlott egyensúlyát legalább némileg visszabillenti. Ha pedig egy tudósítás megfelelően alapos – pl. minden érdekelt fél megszólaltatásra kerül benne –, úgy nehéz elképzelni, hogy a bíróság helyreigazítást rendeljen el.

Végezetül: mint már láttuk, a Magyar Állam nemzetközi szerződések, illetve az Európai Unió szabályozás által előírt kötelezettsége a válaszjog fenntartása, mely jelenleg a helyreigazítás útján történik. Ennek eltörlése kötelezettségeink megsértését jelentené.

Az *Egyesült Királyságban* nem létezik a sajtóban általánosan érvényesülő válaszjog. Ez azonban nem jelenti azt, hogy bizonyos körben ne léteznének ahhoz nagyban hasonlító, vagy hasonló eredményt hozó előírások.

Az írott sajtóban meglehetősen hatékonysággal bíró – ott sokat kritizált, Magyarországon szinte elképzelhetetlen ideálnak tűnő –, a sajtóval szembeni panaszokat vizsgáló bizottságon, a *Press Complaints Commission*-ön keresztül megvalósuló önkorlátozás működik. A *PCC kódexének* 2. pontja értelmében a sajtó köteles biztosítani bármely közleményére adandó válasz lehetőségét, amennyiben a közlemény – tényállításait tekintve – pontatlan volt.

Az elektronikus sajtót szabályozó törvények szigorú előírásokat tartalmaznak valamennyi televízió- és rádióadóra nézve. Ezek alapján mindenkit kötelező – az előző pontban már részleteiben is tárgyalt – előírás az egyes műsorszámokban felvetett közéleti, politikai témák pártatlan, pontos, tisztességes bemutatása.³⁴¹ A törvényben meghatározott általános kötelezettséget az OFCOM által kiadott, szintén kötelező erejű kódex részletezi. Így, közvetett formában mégis csak megvalósul a válaszadás, legalábbis kielégítésre lelnek a mögötte álló, indokoltságát alátámasztó igények.

A közéleti személyiségek hírnévvédelmének, a rágalmozás [libel] *tortjának* határait a korábbiaknál jóval szűkebbre vonó új *common law* szabályai is utalnak a válaszjog közvetett elismerésére. Az e körben meghatározó *Reynolds-ügyben* született lordok háza-béli ítélet³⁴² meghatározza az ún. „*felelős újságírás*” [responsible journalism] hozzávetőleges kritériumait, amelyek betartása esetén a sajtó még egyébként hírnévsértő, hamis állítás közzététele esetén is mentesülhet a felelősség alól. E kritériumok alapján a mentesülés megállapításakor figyelembe kell venni azt is, hogy kapott-e lehetőséget a felperes saját álláspontja kifejtésére, illetve, hogy a megjelent cikk vagy közzétett információ tartalmazta-e az ő álláspontját az adott kérdéstről. Bár az ítélet nem írja elő, hogy csak ezen esetekben mentesülhet a sajtó, a későbbi gyakorlatot figyelembe véve egyértelmű, hogy a válaszadás lehetőségének biztosítása (ez esetben tehát általában a sérelmes állításokkal azonos időben történő közreadása) a jogellenesség megállapításakor igen komoly súllyal esik a latba.

Végezetül érdemes megemlíteni egy, szintén a rágalmozás jogában szereplő apró részletszabályt. A „*qualified privilege*” értelmében bizonyos eseményekről (bírói, hatósági, parlamenti eljárásokról, bizonyos nyilvános ülésekről, eseményekről) való tudósítás, esetleg bizonyos (általában állami vagy egyéb hivatalos) forrásokból származó információk közzététele törvényi védeltséget élvez, azaz a hiteles, pontos közzététel, beszámoló eleve kizárja a rágalmozás megvalósulását. Ez alóli kivételt jelent azonban, ha a tudósításban szereplő, a benne foglaltakat sérelmező fél – megfelelő módon – a leírtak magyarázatát, pontosítását kívánta megjelentetni, ezt pedig a közzétevő megtagadta. A válaszjog tehát

³⁴¹ A *Communications Act 2003* 319. szakaszának (2) bekezdés c) és d) pontja, illetve 326. szakasza.

³⁴² *Reynolds v. Times Newspapers* [2001] 2 AC 127. – a döntésről részletesen ld. a 6. fejezet 2. 2. 2. pontját.

ugyan e szűk körben sem kényszeríthető ki, (ritkán előforduló) megtagadása azonban súlyos következményekkel járhat.³⁴³

Az Európai Unió a tagállamokra nézve kötelező, a *Televíziózás határok nélkül EK-irányelven* keresztül előírja, hogy a személyhez fűződő jogok, különösen a jó hírnév és a becsület hamis tényállítások útján történt megsértése esetére a tagállamok biztosítsanak kötelező szankcióként válaszjogot, vagy annak megfelelő elégtételt (23. szakasz). Az irányelv ugyan ismét módosítás előtt áll, de a javaslat kidolgozói már deklarálták, hogy a válaszjog túl fogja élni az irányelv digitális technikához való „igazítását” is, azaz az említett rendelkezés változatlanul érvényben marad.

Az Európa Tanácson belül létrejött *A határokat átlépő televíziózásról szóló európai egyezmény* is előírja a kötelező válaszjogot.³⁴⁴ A strasbourgi *Emberi Jogok Európai Bizottsága* is elismerte a válaszjogot, mint a szólásszabadság jogos korlátját.³⁴⁵

Csupán röviden utalnék e körben – a válaszadási jog széles körben történt elismerését demonstrálandó – a német és a francia szabályozásra.

A német szövetségi államban az írott sajtót az egyes államok sajtójogi szabályozása kötelezi a válaszok megjelentetésére. A német válaszjog tágabb a magyar sajtó-helyreigazításnál, ugyanis minden olyan esetben megilleti a válaszjog a német polgárt, amikor tényállítás jelenik meg róla, függetlenül az állítás sérelmes voltától vagy igazságtartalmától.³⁴⁶ A válaszjog egyes szabályait időről-időre megtámadják ugyan az Alkotmánybíróságon, de a német Alkotmánybíróság kivétel nélkül alkotmányosnak ítélte azokat.³⁴⁷

Az elektronikus sajtóban sincs egységes, szövetségi szintű szabályozás, az állami szinteken azonban a televíziókkal és a rádiókkal kapcsolatban is létezik a válaszjog, szintén a tényállításokkal összefüggésben.³⁴⁸

A francia válaszjog az európai államokat tekintve a legszélesebb körű, ezáltal persze a legharsányabb vitákat is generálja. A Magyarországon is gyakran hivatkozott francia megoldás nálunk nem talált túl nagy megértésre, de a francia sajtójog kiváló ismerője, Roger Errera szerint a válaszadás szabálya, amely a francia sajtótörvény egyik legrégebbi előírása, nagyszerűen működik. A valóban rendkívül széles körű szabály jogot ad mindenkinek, akiről az írott sajtóban valami megjelenik, hogy bármely, őt érintő tényállításra vagy véleményre választ adjon, függetlenül annak igaz vagy sértő voltától.³⁴⁹ A válaszadás létezik a francia elektronikus sajtóban is.³⁵⁰

A válaszjog egyébiránt a francia és a német példán kívül is meglehetősen széles körben megtalálható, például Ausztriában, Hollandiában, Norvégiában, Spanyolországban is. Általában a hamis tények kiigazítására szolgál, de nem mindenhol feltétele a valóság bizonyítása, olykor bármely tényállítás ellenében (Németország), máskor pedig a véleményekkel szemben is alkalmazható (Franciaország), más megoldás szerint csak

³⁴³ *Defamation Act 1996* 15. szakasz (2) bekezdés.

³⁴⁴ 8. szakasz.

³⁴⁵ *Ediciones Tiempo S. A. v. Spanyolország* (Case no. 13010/87), admissibility decision (1989).

³⁴⁶ KARPEN, ULRICH: Freedom of the press in Germany. In *Press law and practice – a comparative study of press freedom in European and other democracies*. Article 19 – International Centre Against Censorship, 1993. 87-88. o.

³⁴⁷ Ld. például a hamburgi sajtójoggal kapcsolatos döntést: *97 BVerfGE 125* (1998).

³⁴⁸ Ld. BARENDE, (1993) i. m. [90. jegyzet] 162-163. o.

³⁴⁹ ERRERA, ROGER: Press law in France. In *Press law and practice – a comparative study of press freedom in European and other democracies*. Article 19 – International Centre Against Censorship, 1993. 68. o.; SAJÓ (2005), i. m. [340. jegyzet] 50-51. o.

³⁵⁰ Ld. BARENDE, (1993) i. m. [90. jegyzet] 163. o.; SAJÓ, (2005) i. m. [340. jegyzet] 51. o.

közvetve, a kiegyensúlyozottság szigorú előírásai biztosítják azt (mint Angliában, ugyanakkor megjegyzendő, hogy az Európai Unió számára ez a megoldás, tehát az irányelv vonatkozó rendelkezésének meglehetősen leszűkítő értelmezése is elfogadható).³⁵¹ Dél-Afrikában ellenben kis híján az Alkotmányba is bekerült a válaszadás joga,³⁵² míg az 1969-es *Emberi Jogok Amerikai Egyezménye* – az emberi jogi egyezmények közül egyetlenként – kifejezetten kötelezi a részes államokat a válaszadás jogának biztosítására, ezzel az emberi jogok szintjére emelve azt.³⁵³

A válaszjog egyébként nem a jogalkotó által kitalált újdonság, hanem régóta létező sajtóetikai normát kodifikál. Szerepel például a legnagyobb magyar újságíró-szervezet, a Magyar Újságírók Országos Szövetségének *etikai kódexében* is.³⁵⁴ Egyik gyakran hangoztatott ellenérv volt a honi vitákban vele szemben, hogy a „komoly” sajtó amúgy is mindig ad lehetőséget a válaszra. Nos, ha ez így van, és ez az etikai norma egyébként is „kötelező”, akkor végképp érthetetlen a törvénymódosítást kísérő felháborodás mértéke.

A fenti érvek és gondolatok semmi többet nem kívántak szolgálni, mint hogy bizonyításra kerüljön: a válaszjog nem „az ördögtől való”, hanem igenis józan érvek szólhatnak mellette. Ha körültekintő és precíz a szabály megfogalmazása és alkalmazása, valóban a nyíltabb vita, közélet egyik eszköze lehet.

Újonnan felmerülő kérdés, hogy mennyiben érvényesüljön a válaszadás joga az internetes tartalmak esetében, szükséges-e bármely korlátozást, köztük a válaszjog intézményét az eddig jórészt szabályozatlanul működő világhálóra is kiterjeszteni? Az internetben sokan a szabadság új, a megóvásra feltétlenül érdemes szféráját látják, és ebből eredően hevesen tiltakoznak mindenféle korlátozási kísérlet ellen. A szabadság jogos igénye azonban nem igazolhat jogsértő magatartást, és a jog gyakorlásakor tekintettel kell lenni mások jogaira, autonómiájára is. Elfogadható tehát, ha a személyiségi jogok és a közösség tájékoztatásának érdekében az internetre is kiterjesztjük a válaszadási jog elismerésének kötelezettségét. Ennek megfelelően rendelkezik az Európa Tanács *Miniszteri Bizottsága* által elfogadott 2004-es *ajánlás*, amelyik a válaszjog *on-line* környezetre való kiterjesztését javasolja a tagállamok számára,³⁵⁵ valamint az *Európai Parlament és Bizottság ajánlása*, amely „az emberi méltóság védelme érdekében” kéri az Európai Unió tagállamait arra, hogy terjesszék ki saját belső jogukban a válaszadás jogát a világhálón elérhető tartalmakra is, vagy biztosítsanak egyéb megfelelő orvoslást az *on-line* környezetben történt egyes jogsértésekre.³⁵⁶

A következő kérdés, hogy mely internetes tartalomszolgáltató kötelezhető helyreigazításra? Melyek azok a tartalmak, amelyek beilleszthetőek a „sajtó” kategóriájába, értelmezhető-e egyáltalán a sajtó fogalma az internet vonatkozásában? Kétségtelenül létezik a világhálón is „professzionális média”, internetes újságok formájában (melyek egy része nyomtatásban is

³⁵¹ COLIVER, SANDRA: Comparative analysis of press law in European and other democracies. in: *Press law and practice – a comparative study of press freedom in European and other democracies*. Article 19 – International Centre Against Censorship, 1993. 272-273. o.

³⁵² Az eredeti szövegtervezetben még szerepelt, ld.: SEDLEY, STEPHEN: Information as a human right. in: BEATSON, JACK – CRIPPS, YVONNE (szerk.): *Freedom of expression and freedom of information. Essays in honour of Sir David Williams*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2000. 243. o.

³⁵³ 14. cikk.

³⁵⁴ 5. szakasz, (2) bekezdés.

³⁵⁵ *Recommendation Rec(2004) 16 of the Committee of Ministers to member states on the right of reply in the new media environment*.

³⁵⁶ *Recommendation of the European Parliament and of the Council of 20 December 2006 On the Protection of Minors and Human Dignity and the Right of Reply in Relation of the Competitiveness of the European Audiovisual and Information Services Industry* (2006/952/EC).

megjelenik, más részük azonban csak digitálisan érhető el). Ugyanakkor az internetes információszerezés nem korlátozódik ezekre, egyes olyan honlapok is jelentős látogatottságnak örvendenek, amelyek nyilvánvalóan nem „újságok”. Méltánytalansághoz vezetne és az intézmény céljának betöltése is elnehezülne, ha pusztán az internetes újságokkal szemben ismerjük el a válaszadás jogát. Az Európa Tanács ajánlása ennek felismerésével javasolja azt, hogy a válaszadás joga olyan *rendszeresen frissített* tartalomszolgáltatásokra terjedjen ki, amelyek *szerkesztői szempontból értékelhetőek*. Az ajánlás alighanem rátapintott a lényegre: a sajtó hagyományos fogalma a világhálón értelmezhetetlen.

Az új magyar *Polgári Törvénykönyv tervezete* (2:117. §) a sajtó-helyreigazítás szabályait szinte változatlanul hagyva kiterjeszti annak alkalmazási körét az „elektronikus világháló”-ra is. A szövegtervezethez mellékelt kommentár nem ad útmutatást abban a tekintetben, hogy mely tartalmakra nézve kellene e kiterjesztésnek érvényesülnie, de az általános fogalmazásmódból alighanem az következik, hogy a kodifikátorok szándékai szerint a kötelezettség valamennyi rendszeresen frissített tartalomra kiterjedne.

Az internetes helyreigazítás további nehéz technikai kérdéseket is felvet, mint például az igénybejelentés határidejének kérdése (akkortól kezdve indul az eljárás megindítására nyitva álló határidő számítása, amikor a vitatott tartalom hozzáférhetővé válik, vagy amikor a hozzáférés lehetősége megszűnik?), a helyreigazítás formai követelményeinek meghatározása (a sérelmezett tartalommal együtt, esetleg önálló *linken* vagy külön oldalon kell-e feltüntetni a válaszközleményt?), a jogsértésért felelős személy azonosíthatósága (hogyan lehet a tartalomszolgáltatókat a felelős személy előzetes megnevezésére kötelezni?), a válaszközlemény hossza (tekintettel a világháló sajátosságaira, lehet-e terjedelmesebb közlemény közzétételét követelni?), a vitatott tartalom archiválásának kérdése (a bizonyítási eljárás lefolytatása céljából).³⁵⁷ Ezek megválaszolása a közeli jövő sürgető feladata lesz.

11. 2. A fairness-doktrína és a válaszjog az Egyesült Államokban

Az Egyesült Államok médiahatósága, a *Federal Communications Commission* által kidolgozott *fairness-doktrína* sajátosságai, illetve a válaszadási jog az európai felfogástól való alapvető eltérése indokolja az amerikai jogrend vonatkozó szabályainak önálló tárgyalását.

A *fairness-doktrína* alkotmányosságának bíróságok általi elismerése az Első Kiegészítést szinte szentségként tisztelő amerikai jogfelfogás tradícióján teljes mértékben kívül esik,³⁵⁸ beillesztése a szólásszabadság szigorú, gondos aprólékossággal meghatározott korlátainak sorába szinte megmagyarázhatatlan.

A *fairness-doktrína* alapján az FCC előírta, hogy valamennyi televízió- és rádióadó, adásidejének egy bizonyos részét kötelezően a (helyi) közügyeknek szentelje, az azokról szóló műsorok pedig – valamennyi álláspontot bemutatva – sokoldalúan, elfogulatlanul, kiegyensúlyozottan mutassák be a vitatott kérdéseket. Ezen felül létezett még – a doktrína kiegészítéseképpen – az ún. „*personal attack rule*” (a „személyes megtámadás szabálya”), amelynek értelmében amennyiben egy, a közösséget érintő vitatott kérdés tárgyalása során valamely műsorban valakinek a személyét, becsületét, integritását vagy más személyes tulajdonságát támadás éri, a megtámadott félnek megfelelő lehetőséget kell biztosítani a válaszadásra. A csatornának ráadásul efféle támadás esetén írásban fel kell hívnia a megtámadott fél figyelmét a támadás tényére, illetve rendelkezésére kell bocsátania a műsorban elhangzott szöveget. A doktrínát szintén kiegészítő „*political editorializing rule*” értelmében pedig, választási időszakokban, amennyiben a műsorszolgáltató maga nyilvánít

³⁵⁷ E kérdésekről ld. KÖRMENDY-ÉKES JUDIT – LENGYEL MÁRK: Az on-line helyreigazítás az európai jogi felfogásban. *Magyar Jog*, 2005/5.; KISS TIBOR: Sajtó-helyreigazítás az interneten. *Magyar Jog*, 2006/11.

³⁵⁸ FISS, (1986) i. m. [10. jegyzet] 1416. o.

véleményt valamely jelölt mellett, vagy éppen ellene, a vele szemben álló jelöltet vagy a kritizált felet kell hasonlóképpen értesíteni, és megfelelő lehetőséget adni neki a válaszadásra. A szabályrendszer tehát sajátos módon egyesítette magában a közösségi viták előmozdításának kötelezettségét, a válaszadás jogát és a kiegyensúlyozottság követelményét.

A Legfelső Bíróság a híres *Red Lion-ügyben* megállapította ezen szabályok alkotmányosságát.³⁵⁹ Az ügy előzménye az volt, hogy a pennsylvaniai Red Lion rádióadó egyik műsorában a műsorvezető egy könyv szerzőjét, bizonyos Fred J. Cook-ot kommunista elfogultsággal vádolta meg. A vitatott könyv Barry Goldwater republikánus szenátorról próbálta meg „lerántani a leplet”. Amikor a szerző tudomást szerzett az elhangzottakról, ingyenes műsoridőt kért a válaszadásra, amelyet a csatorna megtagadott. Az FCC pedig megállapította a fairness-doktrína előírásainak megsértését.

Az ítélet indoklása, amely jóváhagyta a médiahatóság döntését – dacára az erőteljes, eredeti érvelésnek – nem vált más döntésekhez hasonlóan jogi klasszikussá, pedig számos olyan – Európában javarészt általánosan elfogadott – érvet tartalmaz, amelyek együttesen a sajtószabadság korábbi felfogásához képest annak jóval inkább közösségi szempontú értelmezését adják ki.

Az egyhangú döntés indoklását jegyző White bíró szerint az elektronikus sajtóban jelentkező frekvenciaszűkösségből következő engedélyeztetési rendszeren keresztül műsorszolgáltatási engedélyhez jutottak nem zárhatnak ki mindenki mást a műsorszórásból: nekik a közösség megbízottjaiként vagy meghatalmazottaiként kell eljárniuk. Az engedély dacára a közösség egésze fenntartja azon jogát, hogy az egyes médiumok az Első Kiegészítés szándékainak és célkitűzéseinek megfelelően működjenek. E viszonyban nem a közlő, hanem a közönség jogai a legfontosabbak. Ennek megfelelően nem alkotmányellenes, mert nem összeférhetetlen az Első Kiegészítés mögöttes céljával, ha a médiumokat arra kötelezik, hogy segédkezzenek a tájékozott közvélemény kialakításában. A sajtószabadság nem jelenthet menedéket a korlátozatlan magáncenzúra számára, amely olyan médiumokon valósul meg, amelyek nem hozzáférhetőek bárki számára.

A *fairness-doktrína* később nem is került a Legfelső Bíróság elé, gyakorlati alkalmazását az egyes kerületi bíróságok ítéletei pontosították. A *Brandywine v. FCC* ügyben³⁶⁰ az egyik kerületi bíróság megállapította, hogy a doktrína nem kíván meg többet, mint a bemutatott nézetek közötti egyfajta *hözvételleges egyensúlyt*, amely azonban nem jelenti azok kimért, precíz egyenlőségét.

A bíróságok eredendően jóváhagyták az FCC azon utasítását, amely alapján azoknak a csatornáknak, amelyek cigaretta-reklámokat közöltek, megfelelő időt kellett biztosítaniuk a dohányzásellenes nézetek képviselőinek is.³⁶¹ E szabály folyományaként később a környezetvédők is jogilag védett lehetőséget kaptak álláspontjuk közzétételére az autókat és az ólmozott üzemanyagot hirdető cégekkel szemben.³⁶² A beláthatatlan következmények láttán az FCC kivonta a doktrína alkalmazási köre alól a fizetett hirdetéseket.³⁶³

Más jellegű problémákat okozott a „vitatott közérdekű ügyek” körének meghatározása. Egy esetben például a bíróság nem engedélyezte a doktrína alkalmazását, amikor a kérelem a nyugdíjreformmal kapcsolatos alternatív álláspont megjelenítésére irányult. A megkérdőjelezhető döntés alapján a reformot széles körű közmegegyezés övezte, az nem volt vitatott ügynek tekinthető.³⁶⁴

³⁵⁹ *Red Lion Broadcasting v. FCC* 395 U.S. 367 (1969).

³⁶⁰ 473 F. 2d. 16 (1972).

³⁶¹ *Branzhaf III. v. FCC* 405 F. 2d. 1082 (1968).

³⁶² *Friends of the Earth v. FCC* 449 F. 2d. 1164 (1971).

³⁶³ A bíróság pedig jóváhagyta mindezt: *National Citizens Committee for Broadcasting & Friends of the Earth v. FCC* 567 F. 2d. 1095 (1977).

³⁶⁴ *National Broadcasting Co. V. FCC* 516 F. 2d. 1101 (1975).

Következő kérdés, hogy vajon mely programokban kell biztosítani a megkövetelt egyensúlyt? Amennyiben ez a kötelezettség minden olyan programra kiterjed, amely akár a legcsekélyebb mértékben is, de tartalmaz híryanagot, közérdekű információkat is, úgy a doktrína szinte betarthatatlanná válik.³⁶⁵

Érdemes röviden felidézni a *fairness-doktrína* körül a jogtudományban zajló amerikai vitákat, mert a felmerülő érvek legtöbbször az Európában létező kiegyensúlyozottság követelményével, illetve a válaszadási joggal szemben vagy érdekében is megfogalmazható, így saját vitáinkban is relevánsak lehetnek.

Az első érv, hogy a *Red Lion-döntés*, még ha el is fogadjuk az indoklás érveit, kizárólag a frekvencia-szűkösség korának technikai környezetében bírhat meggyőző erővel. Akadtak olyanok is, akik már évtizedekkel korábban tagadták a szűkösség érvének megalapozottságát, mivel már akkor kevesebb napilap létezett, mint például televízióadó.³⁶⁶ A szűkösség egyébként nem korlátozódik a frekvenciákra, gyakorlatilag bármely más, állami tulajdonú erőforrás is csak szűkösen áll rendelkezésre, mégsem kötelezi az Állam azok kiaknázóit a doktrínához hasonló szigorúságú korlátozásoknak való megfelelésre.³⁶⁷ E nézet ellen vethető, hogy a sajtószabadság másféle „áru”, itt vitathatatlan közérdek fűződik a korlátozáshoz, a szűkösség megszűntével vagy természetes mivoltával érvelők elfeledkeznek arról, milyen mértékben képes a magántulajdonú sajtó gátolni a demokrácia működését, kiteljesedését.³⁶⁸ A szűkösség ma is fennáll, ha nem is technikai értelemben: kevesen rendelkeznek olyan erőforrásokkal, amelyek lehetővé tennék a sajtópiacra való tulajdonszerzést. Ez sem lenne önmagában megfelelő indoka a korlátozásnak, ha nem ismernénk el a sajtó közösségi szerepét.³⁶⁹ A szűkösség pedig azért még nem teljesen merült feledésbe: még ma is meghatározó a szerepük a földi frekvenciát használó csatornáknak. A demokratikus megközelítés pedig azt is megköveteli, hogy kiemelt jelentőséget tulajdonítsunk a mindenki számára, többé-kevésbé ingyenesen (például műsorszolgáltatási díj megfizetése fejében) hozzáférhető csatornáknak.

A *Red Lion-döntés* egyébként érvelésében nem is elsősorban a szűkösségre, hanem a sajtó attól függetlenül is létező közösségi szerepére alapozta a korlátozás alkotmányosságának megállapítását.³⁷⁰ A sajtószabályozás uralkodó alátámasztása többé egyébként sem lehet a szűkösség, fenntartását annak közösségi fórum-jellege igazolja, és ez független attól, hogy engedély alapján sugároz-e a műsorszolgáltató, avagy sem (a kötelezettségek mértékében az egyes műsorszolgáltatók között természetesen lehetséges az eltérés).³⁷¹

A *fairness-doktrína* ellenében felvethető következő érv, hogy a szigorú megkötés, illetve az abból eredő mérhető anyagi veszteség arra ösztönzi a műsorszolgáltatókat, hogy – a lehetséges következmények megelőzése érdekében – kerüljék el a vitás, ellentmondásos ügyek tárgyalását, arra sarkallja őket, hogy minél semlegesebb, minél kevésbé vitatott témákkal foglalkozzanak,³⁷² a doktrína tehát alkalmatlan célja betöltésére.³⁷³ Ez az érv is

³⁶⁵ *American Security Council, Education Foundation v. FCC* 607 F. 2d. 438 (1979).

³⁶⁶ POWE, (1976) i. m. [44. jegyzet] 55-56. o.

³⁶⁷ COASE, RONALD: The Federal Communications Commission. *Journal of Law and Economics*, 1959. 14-18. o.

³⁶⁸ VAN ALSTYNE, WILLIAM W.: The mobius strip of the First Amendment: Perspectives on Red Lion. *Supreme Court Law Review*, 1978. 562. o.

³⁶⁹ FISS (1996a), i. m. [131. jegyzet] 59. o.

³⁷⁰ POST, (1993) i. m. [171. jegyzet] 1127. o.

³⁷¹ LOGAN, i. m. [47. jegyzet] 1709-1714. o.

³⁷² KARST, i. m. [155. jegyzet] 49. o.; KRATTENMAKER, THOMAS G. – POWE, L. A. JR.: The fairness doctrine today: a constitutional curiosity and an impossible dream. *Duke Law Journal*, 1985. 162. o.

³⁷³ BLASI, VINCENT: The checking value in First Amendment theory. *American Bar Foundation Research Journal*, 1977. 626-631. o.

felmerült már a korábbiakban, a cáfolatul szolgáló ellenvetések is ismerősek már. Először is, a közügyek eltűnése a korlátozás hatására elsősorban csak egy feltételezés, bekövetkezte a tartalomszabályozás eszközeivel részben egyébként is megelőzhető. Ettől függetlenül, ha az előírásnak valóban vannak ilyen feltételezett következményei, az ténylegesen súlyos problémát jelent, amellyel foglalkozni kell, de azt a gyakorlatban kell vizsgálni, és megfelelően szűk előírásokkal csökkenteni bekövetkeztének esélyeit.³⁷⁴ A modern tömegmédiát *apolitikus* mivoltát aligha köszönheti elsősorban a kiegyensúlyozottság követelményének. Az összesített mérleget kell megvonni, és amennyiben a szabály többet segít céljának elérésében, mintsem hátráltatná azt, indokoltsága elfogadható lehet.³⁷⁵

A harmadik érv talán a legegyszerűbb és leghatásosabb: a doktrína azért elfogadhatatlan, mert ellentétes a sajtószabadság alapvető jogával. Valamiféle eredendő gyanakvást árul el a jog igazolhatóságával kapcsolatban.³⁷⁶ Az egyensúlyozás ellenőrzését állami szerv kezébe teszi le, amely már önmagában is a szabadság korlátozása, mivel ez a szerv dönti majd el, melyik ügy „vitatott” a társadalomban, és mely nézetek érdemlik meg a hozzáférést a sajtóhoz. Az állami szerv óhatatlanul preferálni fogja a már „bevett” véleményeket, az „eretnek”, kisebbségi álláspontoknak nem lesz túlzottan nagy esélye, ezért a doktrína nem érheti el egyik fő célját, a közösség szembesítését a lehetséges, alternatív nézőpontokkal. Az Állam ezen felül pedig még önkényesen vissza is élhet a ráruházott hatalommal.³⁷⁷ Az állami kontroll csökkentésével, például a kiegyensúlyozási kényszer kiiktatásával, egy pusztán a közügyek meghatározott mértékű tárgyalását előíró doktrína azonban még az állami beavatkozást eredendően ellenzők számára is elfogadható lehet.³⁷⁸

A szabályozás védelmezői elismerik, hogy számos kényes határeset merült fel annak alkalmazása során. A Nehezen eldönthető kérdések léte azonban önmagában még nem elég súlyos érv: más „*hard case*”-szel is szembesülünk a jogalkalmazás során, de ezekkel inkább meg kell birkózni, mintsem megijedni tőlük. Ha a körülmények indokolják a nehéz ügyek szaporítását, mint például a sajtó ügyében, indokolatlan a hezitálás.³⁷⁹

A *fairness-doktrína* végül – nem csituló viharok közepette – 1987-ig maradt hatályban, amikor is maga az FCC döntött alkalmazásának megszüntetése mellett. Az alkalmazás megszűnését egy kerületi bíróság hagyta jóvá.³⁸⁰ A „*personal attack rule*”, immár elválasztva a doktrínától, továbbra is érvényben maradt, bár ritkán kerül alkalmazásra.³⁸¹

Az írott sajtót kötelező válaszjog kérdése a *fairness-doktrínához* képest kevesebb port vert fel az Egyesült Államokban. A válaszjogot kreáló állami szabályozást a Legfelső Bíróság a *Red Lion-döntés* „furcsa párjaként” értelmezhető, azt alig öt évvel követő *Miami Herald v. Tornillo* ügyben³⁸² nyilvánította alkotmányellenesnek.

A megsemmisített floridai szabály előírta, hogy amennyiben egy köztisztásra pályázó jelöltet támadás ér az írott sajtóban, ugyanazon sajtóterméknek kötelezően lehetőséget kell adnia a válaszadásra. Amikor a Miami Herald című lap megtámadta Pat Tornillo, floridai képviselőházi tagságra aspiráló jelöltet, a támadás alá vett fél megpróbálta érvényesíteni

³⁷⁴ BOLLINGER, (1991) i. m. [50. jegyzet] 126-128. o.

³⁷⁵ FISS, (1996a) i. m. [131. jegyzet] 60. o.

³⁷⁶ VAN ALSTYNE, (1978) i. m. [368. jegyzet] 574. o.

³⁷⁷ INGBER, STANLEY: The marketplace of ideas: a legitimizing myth. *Duke Law Journal*, February 1984. 61-63. o.

³⁷⁸ BAKER, (1989) i. m. [20. jegyzet] 260-262. o.

³⁷⁹ BOLLINGER, (1991) i. m. [50. jegyzet] 123-124. o.

³⁸⁰ *Syracuse Peace Council v. FCC* 867 F. 2d. 654 (1988).

³⁸¹ BARRON, JEROME A.: The right of reply to the media in the United States – resistance and resurgence. *Hastings Communications and Entertainment Law Journal*, 1992/93. 6-7. o.

³⁸² 418 US 241.

válaszadási jogát, amelyet az újság megtagadott. A floridai Legfelső Bíróság másodfokon igazat adott Tornillo-nak.

A *Red Lion*-hoz hasonlóan egyhangú döntésben a szövetségi Legfelső Bíróság elismerte a válaszjog létét alátámasztó indokok jogosságát, mégsem ítélte azokat elég erősnek. Az indoklás először hosszasan elemzi a sajtó korlátozatlanágából fakadó visszasságokat, a hozzáférés nehézségeit, az eluralkodó üzleti szellem okozta problémákat. Kitér arra a változásra is, amelynek eredményeképpen a sajtót, az Első Kiegészítés szövegezésének idejéhez képest ma már egészen más mechanizmusok működtetik. Mindezek elismerése mellett is úgy vélte azonban, hogy a rendelkezés a sajtószabadságba, illetve a szerkesztési szabadságba való olyan mértékű beavatkozás, amely nem tekinthető alkotmányosnak. Az indoklás második fele túlzás nélkül az állami beavatkozás nélkül működő, szabályozatlan sajtó *apoteózisa*.

A válaszjog előírása a döntés szerint – eredendő szabadságellenességén túl – az elérni kívánt céllal ellentétes hatást is kifejthet: (ön)cenzurális hatása miatt megbéníthatja a nyilvános vitát. A döntés furcsamód egyetlen szóval sem említi a korábbi, homlokegyenest ellentétes érvelésre épülő *Red Lion*-döntést, nem is foglalkozik annak érveivel.

A *Miami Herald*-döntés azonban mégsem tekinthető a válaszjoggal való egyszer s mindenkorra való „leszámolásnak”. Nem tudjuk meg belőle, hogy a szűkebb hatókörű, csupán a rágalmozó állításokkal szembeni válaszjog is alkotmányellenes lenne-e³⁸³ (bár ma aligha lenne elképzelhető egy ehhez hasonló szabályozás alkotmányosságának elfogadása). Nem érinti továbbá azon, számos államban létező szabály érvényét, amely szerint, ha a sajtótermék, amely a kérelmező szerint hírnevét sértő állítást tett közzé, hajlandó erre irányuló kérelem esetén kiigazítani a vitatott állítást, ezzel jelentősen csökkentheti a – későbbi esetleges eljárásban megállapított jogsértés esetén – kirótt kártérítés összegét (ezek az ún. *visszavonási* [retraction] *törvények*).³⁸⁴ Bizonyos, az állami beavatkozástól egyébként óvakodó szerzők egy esetlegesen korlátozottabb válaszjogot még a sajtószabadsággal összeférhetőnek tartának (például amely csak magánszemélyeket illetve meg³⁸⁵); mindenesetre újabb kísérlet a válaszadási jog bevezetésére nem történt.

A Legfelső Bíróság két alapítétele jócskán ellentmond egymásnak, feszültségük egész egyszerűen feloldhatatlan, mert azok a sajtószabadság két, tökéletesen ellentétes felfogásán alapulnak.

11. 3. A politikai szervezetek számára nyitva álló hozzáférési jog

A politikusok mindig is erős késztetést éreztek arra, hogy programjukat, nézeteiket a sajtón keresztül tegyék közzé. Sir Winston Churchill – akinek nézetei a múlt század harmincas éveiben olyannyira *excentrikusnak* ítéltettek, hogy azok nem kerülhettek be a BBC műsoraiba – maga is emelt panaszt a hozzáférési jog hiánya miatt.³⁸⁶ Amikor Magyarországon egy válságos helyzetben a rendszerváltozás utáni első szabadon választott kormány feje kívánt volna az (akkor monopolhelyzetben lévő) közszolgálati televízióban néhány perces műsoridőhöz jutni, a televízió akkor elnöke ezt csak azzal a feltétellel engedélyezte volna, ha a köztársasági elnök is megszólal hasonló körülmények között. Mivel utóbbi elutasította a felvetést, így a miniszterelnök sem szólhatott. A közszolgálatosság elveinek „rugalmasságára” utal, hogy évek múltán, 2006 őszén egy hasonlóan válságos helyzetben egy másik

³⁸³ BARRON, JEROME A.: Rights of access and reply to the media in the United States today, *Communications and the Law*, April 2003. 5. o.

³⁸⁴ Az ún. retraction-törvényekről ld. FLEMING, JOHN: Retraction and reply: alternative remedies for defamation. *University of British Columbia Law Review*, 1978. 15. o.

³⁸⁵ BLASI, i. m. [373. jegyzet] 626-627. o.

³⁸⁶ CURRAN – SEATON, i. m. [196. jegyzet] 124. o.

miniszterelnök már minden aggály nélkül kapott soron kívül néhány perces műsoridőt a közszolgálati televíziótól.

Közvetlen, direkt, törvény által biztosított politikusi hozzáférés azonban a mai napig sem létezik. Az USA Legfelső Bírósága a fent elemzett *Red Lion-döntés* után megálljt parancsolt a hozzáférési jognak, és a *Columbia Broadcasting System v. Democratic National Committee* ügyben³⁸⁷ úgy döntött, hogy nem létezik alkotmányosan biztosított jog műsoridő megvásárlására. Az ügy előzményeként a Demokrata Párt, illetve egy hozzá köthető szervezet kívánt reklámidőt vásárolni, hogy a hirdetésben kifejthessék a vietnami háború elleni tiltakozásukat. A Bíróság 7-2 arányban úgy döntött, hogy a sajtószabadság nem foglalja magába az egyébként bárki számára, ellenérték fejében kínált műsoridő megvásárlási lehetőségének biztosítását. E nézet általában véve Európában is elfogadott. Érdemes azonban a különvéleményt megfogalmazó bírók érveit is szemügyre venni (közülük az egyik William Brennan, a szólásszabadság felkent bajnoka, a *New York Times v. Sullivan* ügy többségi indoklásának megfogalmazója volt). A bírák szerint még a fairness-doktrína mellett is túl kevés közügy kerül megvitatásra a sajtóban. Azon túl is, és a közönség érdeklődésétől függetlenül, indokolt lenne a különféle álláspontokat képviselő egyének, szervezetek bizonyos mértékű általános hozzáférési jogának elismerése. Az érdekek megfelelő egyensúlyozása nem tette volna lehetővé, hogy a demokrata álláspontot a csatorna teljes egészében figyelmen kívül hagyja. A hozzáférés elismerése nem jelentette volna a sajtószerv szabadságának korlátozását, hiszen a közzétett álláspont nem annak sajátjaként jelent volna meg, éppen csak lehetőséget biztosított volna mások számára saját rendszerének igénybevételére.

A *kiegyensúlyozottság* követelménye sem jelenti feltétlenül azt, hogy valakinek közvetlen joga lenne a sajtóban való szereplésre. A kötelezettség ugyanis alapvetően csak a tájékoztatás megfelelőségére vonatkozik, így ha a beszámoló teljes egészében elmarad, általában nem követelhető az adott eseményről vagy álláspontról történő híradás. A *Médiatörvény* 4. szakasza csak azt írja elő, hogy a tájékoztatásnak kiegyensúlyozottnak kell lennie, azt nem, hogy kötelező lenne bizonyos eseményekről tudósítani. A magyar *Panaszbizottság* gyakorlata is ezt támasztja alá, annyi megszorítással, hogy akadhatnak olyan helyzetek vagy körülmények, amelyek esetén mégis csak kötelezhető lehet az adott műsorszolgáltató a híradásra (például a választási időszakokban, egyes fontos pártrendezvényekről való beszámoló).³⁸⁸

A választási, népszavazási kampányidőszakok egyébként is eltérő megítélés alá esnek, és esetükben bizonyos feltételekkel mégiscsak létezhet közvetlen hozzáférési jog.

Az Egyesült Államok Legfelső Bírósága például alkotmányosnak nyilvánította a *Communications Act 1934* azon rendelkezését,³⁸⁹ illetve az annak betartására, az FCC által hozott előírásokat, amely arra kötelezi a műsorszolgáltatókat, hogy biztosítsanak megfelelő lehetőséget műsoridő vásárlására a valamely szövetségi hivatal megszerzéséért a választáson induló jelölt számára, annak jelöltségével összefüggésben.³⁹⁰

Ugyanazon törvény 315. szakasza azt írja elő, hogy amennyiben bármely köztisztviségért induló jelölt lehetőséget kapott egy adott csatornán történő megszólalásra, a vele szemben induló jelöltnek ugyanolyan feltételekkel (hasonló időtartamban és ellenérték fejében) kell lehetőséget biztosítani álláspontja kifejtésére („*equal time rule*”). A szabály abban az értelemben tágabb az előzőnél, hogy nem csak a szövetségi tisztviségekért induló jelöltekre vonatkozik, ugyanakkor a csatorna nem kötelezhető arra, hogy bármelyik jelöltnek lehetőséget adjon a szereplésre.

³⁸⁷ 412 US 94 (1973).

³⁸⁸ KERTÉSZ, i. m. [272. jegyzet].

³⁸⁹ 312. szakasz a) (7) bekezdés.

³⁹⁰ *Columbia Broadcasting System v. FCC* 453 US 367 (1981).

A lehetőségek kiegyenlítésének elve a választási időszakokban sem érvényesül tökéletesen. A jelöltek együttes részvételével zajló választási vitasorozatokban például nem kell minden jelöltnek lehetőséget adni a részvételre. A Legfelső Bíróság ítéletében jóváhagyta az egyik csatorna azon döntését, amely a vitából kizárt egy, elenyésző támogatottsággal bíró független jelöltet, mondván, a műsor keretei feszülnének szét, ha mindenki számára biztosítani kellene a szereplést.³⁹¹

Angliában a *Communications Act 2003* szerint az egyes, közszolgálati kötelezettségekkel terhelt műsorszolgáltatók engedélye tartalmazza a választási időszakokban érvényesülő speciális hozzáférési szabályokat.³⁹² Ezen túl a BBC *Megállapodása* is előírja e különleges hozzáférési jogot, amely azonban nem korlátlan. Eleve csak bizonyos műsorszolgáltatókra terjed ki (jelenleg a földi sugárzású adókra), a hozzáférés mértéke pedig a korábbi választások eredményétől, illetve más, a támogatottsági arányra utaló adatoktól függ.³⁹³ Ennek alapján tehát a parlamenti pártok eleve jóval szélesebb körű hozzáférési joggal rendelkeznek, ami egyfajta *status quo* fennmaradását vetíti elő. A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bizottsága jóváhagyta ezt az eljárást: döntésében kiemelte, hogy a rendelkezésre álló műsoridő véges, ezért szükség van szerkesztői döntésre, a jelöltek közötti válogatásra.³⁹⁴ A műsorszolgáltatóknak a válogatáson túl joguk van bizonyos tartalmi kontrollra is: ha a politikai szervezet által közzétenni kívánt hirdetés valamely, a médiatartalomra vonatkozó előírásba ütközik, a Lordok Háza szerint közzététele megtagadható. A BBC így például megtagadta az egyik brit abortusz-ellenes párt reklámjának sugárzását, amelyben abortált magzatokat ábrázoltak, mert ez ellentétben állt a törvény „illetlen, zavaró, felháborító” tartalmakat korlátozó előírásaival, a bírák pedig jóváhagyták e döntést.³⁹⁵ Hogy ez mennyiben fér össze a „politikai” szólás fokozott védelmével, és hogy a politikai megnyilvánulások széles körű védelmének, valamint a tartalomszabályozás előírásainak lehetséges ellentmondása miként oldható fel helyesen, az rendkívül kényes kérdés.³⁹⁶

A magyar *választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény* úgy rendelkezik, hogy a politikai szervezetek választási időszakban azonos feltételekkel tehetnek közzé hirdetéseket.³⁹⁷ A műsorszolgáltatóknak tehát biztosítaniuk kell az egyenlő hozzáférést. Nem kötelező azonban efféle hirdetéseket közzétenni – ez alól csak a közszolgálati médiumok képeznek kivételt. Utóbbiak kötelesek a vételkörzetükben listát állító jelölő szervezetek (országosan fogható adó esetén tehát az országos listát állító szervezetek), az egyéni választókerületi jelöltek és a polgármester-jelöltek politikai hirdetéseit a kampány során (a szavazást megelőző 18. naptól legkésőbb a szavazást megelőző 3. napig) legalább egyszer ingyenesen közzétenni. A kampány utolsó napján a közszolgálati műsorszolgáltatók még egyszer kötelesek közzétenni a jelölő szervezetek, illetve a jelöltek politikai hirdetéseit, illetve „választási összefoglalóját”.³⁹⁸ A „politikai hozzáférés” kérdésköréhez tartozik még a kampányokon kívüli *politikai reklámok* kérdése, amelyek számos európai országban általános tiltás alá esnek (így Angliában és Magyarországon is).

³⁹¹ *Arkansas Educational Television Commission v. Forbes* 523 US 666 (1998).

³⁹² S. 333. (1) bekezdés.

³⁹³ *OFCOM Rules on Party Political and Referendum Broadcasts*.

³⁹⁴ *Huggett v. Egyesült Királyság* (Application no. 24744/9), admissibility decision.

³⁹⁵ *R. (on the application of the Pro-Life Alliance) v. BBC* [2003] UKHL 23, 2 WLR 1403 (House of Lords).

³⁹⁶ Ld. BARENDT, ERIC: Free speech and abortion. *Public Law*, 2003. 580. o.

³⁹⁷ 44. §.

³⁹⁸ 93. §, 106. §.

12. AZ INTERNET SZABADSÁGA

Az interneten megtalálható tartalmak egy részét automatikusan a „média” fogalmkörébe szokás utalni, de e besorolás jogossága vitatható. Amint arról korábban már esett szó, a sajtó és a média hagyományos fogalmai az interneten nem értelmezhetőek. A megjelenés *periodicitása* a világhálón éppúgy felborul (egy internetes „újság” tartalma általában napjában többször is frissül), mint az elektronikus sajtóban megszokott *lineáris* műsorrend (az audiovizuális tartalmak a világhálóról tetszés szerint bármikor lehívhatóak). Minden nagyobb újságnak és televízió- illetve rádióadónak van – saját „életet élő” – internetes honlapja, amelyek talán legkönnyebben illeszthetők be a sajtó hagyományos kategóriájába. Az internet lényege azonban éppen a korábbi médiumokhoz képesti *jóval demokratikusabb* jellegéből fakad: gyakorlatilag bárki bármit közzétehet rajta, tehát bárki működtethet rendszeresen frissülő tartalmú, tájékoztatásra irányuló honlapot, saját „internetes újság”-ot. A sajtó fogalma tehát nem szűkíthető le a magukat újságnak, hírportálnak stb. nevező oldalakra, mert egyfelől bármely szerkesztett oldal előidézhet azokhoz hasonló problémákat (jogsértés esetén), ugyanakkor pedig a legtöbb internetes tartalom egyáltalán nem tekinthető „sajtó”-nak. Ezek elválasztása viszont nehéz, majdhogynem lehetetlen, mi több, felesleges is, mert az internet által felvetett kérdések minden internetes tartalommal kapcsolatban általánosan felvethetőek, az írott és elektronikus sajtó szabályozási megoldásai pedig jórészt alkalmatlanok a világháló szabályozására.

Ez az újdonság, amely sokakat arra indít, hogy a lehető legteljesebb szabályozatlanság mellett kardoskodjon, nem írja át a sajtóval összefüggésben az eddigiekben összegyűjtött valamennyi korábbi szabályozási indokot, elvet és célt. A szabályozás módszere természetesen újragondolásra szorul, és bizonyos mértékben, az internet teremtette új helyzetnek megfelelően az elérni kívánt célokra is módosítani kell – ha például azt tapasztaljuk, hogy a világháló egyre szélesebb körű használatával erősödik a közzétett vélemények elérni kívánt pluralitása, az befolyásolhatja az elektronikus sajtó e célra irányuló szabályozását. A szólás- és sajtószabadság alapvető elvei, a szükséges kiindulópontok azonban a világhálón is változatlanok maradhatnak.³⁹⁹

Kérdés, vajon segíti-e a szabályozás helyes módszerének megválasztását, ha az internetet valamely korábban működő médiummal párhuzamba állítjuk, és ennek megfelelően az adott médium szabályozási elveit az analógia módszerével élve próbáljuk meg az új eszközre is alkalmazni? Az internettel kapcsolatosan eddig általában valamely tartalomkorlátozást előíró szabályozás kapcsán merültek fel a bíróságok ítéleteiben az erre a kérdésre válaszolni kívánó elméleti fejtegetések. Az eldönteni kívánt kérdés (például a pornográfia korlátozása a kiskorúak védelmében) szűk volta miatt azonban a rendelkezésünkre álló ítéletek nem alkalmasak arra, hogy *általános* szabályozási keretet adjanak. Hiába ünnepli például valaki a *Reno v. American Civil Liberties Union* ügyben⁴⁰⁰ született amerikai legfelső bírósági döntést, az voltaképpen csak annyit döntött el, hogy a pornográf anyagok korlátozásánál az interneten is úgy kell eljárni, hogy az a lehető legszűkebb, szükséges és arányos legyen, tehát ne zárja el a kiskorúakon túl a felnőtteket is az efféle – egyébként legális – tartalmaktól. Hiba lenne ebből arra a következtetésre jutni, hogy elvileg ne lehetne az internetet is szabályozás alá vonni.⁴⁰¹ Az amerikai jogfelfogás persze aligha engedné ezt meg például a pluralizmus érdekében, de Európában egy ilyen lépés már nem lenne teljességgel elképzelhetetlen.

³⁹⁹ BAKER, EDWIN C.: First Amendment and the internet: will free speech principles applied to the media apply here? *St. John's Journal of Legal Commentary*, 1996. 713-714. o.

⁴⁰⁰ 521 US 844 (1997).

⁴⁰¹ GYÖRFI TAMÁS: Szólásszabadság az Interneten: jegyzetek a *Reno v. Aclu*-ügy margójára. *Jogtudományi Közlöny*, 1998/7-8. 240-243. o.

Az *analógiák* egyébként fontosak lehetnek, és választ adhatnak az internettel kapcsolatban felmerült alapkérdésekre, úgy mint a tartalomszabályozás lehetősége, vagy a felelősség problémái. A jelen helyzetben a világhálót általában véve az írott sajtóval szokás párhuzamba állítani, mivel gyakorlatilag mindkettő mentes a *saját, különbejáratú* szabályozástól, és jogi értelemben csak a szólásszabadság általános határai szűkítik le mozgásterét. Az írott sajtó modellje az egyéb választási lehetőségekhez képest kétségkívül közelebb áll az internethez, legalábbis ami jelenlegi szabályozatlanságát illeti.⁴⁰² Az analógia ugyanakkor egyes pontokon megbicsaklik: egyrészt egyáltalán nem törvényszerű, hogy ennek – az internet esetében – így is kell maradnia, tekintettel arra, hogy ez a médium igencsak új, a születése óta eltelt idő nem volt elegendő arra, hogy kikristályosodjanak a megfelelő szabályozási elvek, másrészt pedig az internet az írott sajtóhoz képest jóval inkább *hozzáférhető*, és alacsony költségek mellett is *közvetlen* közlési lehetőséget biztosíthat a felhasználó számára. Ez, az alapvetően demokratikus jelleg nem érvényesül tökéletesen ugyan, de mégis, a korábbiaknál jóval szélesebb kör számára tette lehetővé a közvitában való részvételt. Az elektronikus sajtóval ugyanakkor nehezebb analógiát keresni: az interneten nincs szükség engedélyezési eljárásra, az internet esetében a szűkösség érve fel sem merülhet, a világhálón megtalálható tartalmak pedig jellemzően csak a felhasználó aktív magatartásának eredményeképpen válnak hozzáférhetővé, tehát hiányzik a televíziónál, rádiónál oly sokszor emlegetett „erőszakos behatolás” az otthonokba.⁴⁰³ A médiatörvények nem is vonatkoznak az internetre.

Megállapításra került, hogy az internet *a rendelkezésre álló legdemokratikusabb médium*, a korábbiakat jóval meghaladó mértékben teszi lehetővé a tényleges részvételt a közösség ügyeiről szóló vitákban. Hogy valójában milyen lehetőségek rejlenek benne, hol húzódnak a részvétel korlátai, már nem ennyire egyértelmű. Az internetet jelenlegi szabályozatlanságában megóvni kívánók azzal érvelnek, hogy a világhálót ki kellene vonni az állami szabályozás hatóköréből (értve ez alatt a médium-specifikus tartalomszabályozást), és kizárólag önszabályozás, vagy legfeljebb valamely laza, általános elveket meghatározó nemzetközi szabályozás alá kellene vetni.⁴⁰⁴ Ennek legfőbb indoka az, hogy az internet demokratikusabb jellege által nyújtott esélyt eljátszanánk valamiféle erőszakolt, nehezen betartható, jogbizonytalansághoz vezető szabályozással. A szabályozás módja valóban számos nehezen megválaszolható kérdést is felvet, de pusztán annak nehézségei nem indokolhatják a terület jog általi érintetlenül hagyását – ehhez hatásosabb érvekre volna szükség.

Az internet elvileg képes lehet közvetlenül a demokrácia működését is befolyásolni, a választott képviselők fokozottabb ellenőrzését megvalósítani. Ez a potenciális lehetőség azonban még nem vált valóra.⁴⁰⁵ Az internet jelentős részének *kommerzialisálódása* is megtörtént, ezért az internetet használók legnagyobb része nem is a közösség vitáiban kíván részt venni, hanem inkább csak szórakozást keres. A médium „részvételi” jellege tehát korlátozottan érvényesül, a felhasználók döntő többsége passzív marad.⁴⁰⁶ A világháléhoz egyáltalán hozzáférők – bár a fejlett társadalmakban már a nagyobb létszámú csoportot képezik – és az erre képtelenek között mély *információs szakadék* feszül: a társadalmakon belüli egyenlőtlenségek ezáltal tovább fokozódnak – ez a kimondatlan feszültség

⁴⁰² KRATTENMAKER, THOMAS G. – POWE, L. A. JR.: Converging First Amendment principles for converging communications media. *Yale Law Journal*, May 1995. 1719. o.

⁴⁰³ BARENDT, (2005) i. m. [16. jegyzet] 455. o.

⁴⁰⁴ JOHNSON, DAVID R. – POST, DAVID: Law and borders: the rise of law in cyberspace. *Stanford Law Review*, May 1996. 1367. o.

⁴⁰⁵ BAYER JÓZSEF: Globalizáció, média, kultúra. In BAYER JÓZSEF – BAJOMI-LÁZÁR PÉTER (szerk.): *Globalizáció, média, politika*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 2005. 38-45. o.

⁴⁰⁶ HERMAN, EDWARD S. – MCCHESENEY, ROBERT W.: *The global media – The new missionaries of corporate capitalism*. Cassell, 1997. 135. o.

Magyarországon igencsak érezhető, és nyilvánvalóan súlyos, nehezen megoldható problémákhoz vezethet. Pusztán az ígéretes technológia nem old meg semmit, sőt várhatóan arra sem lesz képes, hogy eljelentéktelenítse a hagyományosabb médiumokat. Az internet sajátos előnyei, a könnyebb önszerveződés és a civil kezdeményezések megerősödésének lehetővé tétele, az elérhető információmennyiség jelentékeny növelése, a lehetőség az olcsó véleménynyilvánításra mind-mind megőrzendő érték, de a „magára hagyott” világháló nem biztos, hogy meg tud birkózni az alapvető előnyeinek kihasználását közvetlenül fenyegető folyamatokkal.

A gondolatok szabályozatlan piaca ugyanis az interneten is tökéletlenül működik. A világhálón is éles a verseny a fogyasztók kegyeinek elnyeréséért. E versenyben az internet szabályozatlansága mellett szóló érvek, a „demokrácia érintetlen rezervátuma” megőrzésének célja már nem releváns. A nagyobb anyagi forrásokkal rendelkező szereplők a világhálón is óriási lépéselőnyben vannak.⁴⁰⁷ A leglátogatottabb honlapok olyan cégek tulajdonát képezik, amelyek a virtuális valóságon kívüli, igazi világban is mind-mind meghatározó szereplői a piacnak.⁴⁰⁸ Ezen vállalatóriások, médiabirodalmak a világhálót is megpróbálják saját képükre formálni, és bár ez a médium jellegéből adódóan *tökéletesen* talán soha nem sikerülhet, annyit elérhetnek, hogy széles tömegek internet-használatát az általuk szolgáltatott tartalomra korlátozzák. A mögöttük álló anyagi forrásokkal, a mindent elborító reklámokkal a demokrácia független lovagjai nem vehetik fel a versenyt.

Az internetben azonban még ezzel együtt is hatalmas lehetőségek rejlenek. Jack Balkin úgy fogalmazta ezt meg, hogy a sajtószabadság egyik meghatározó korábbi igazolása, a *demokratikus döntéshozatali eljárást* alapértékként tételező nézet az interneten új lendületet kaphat, mert ott az új médium már a *demokratikus kultúrát* védő és terjesztő eszközzé válik.⁴⁰⁹ Az elektronikus sajtóval ellentétben ugyanis a világhálón a *közvetlen* hozzáférés esélye teremődik meg, amely lehetőséget nem vonhat meg senki az állampolgártól. A lehetőség azonban még nem bizonyosság, és az internet szabályozása körüli viták feloldásához e remény táplálásával még nem jutottunk közelebb.

A *szabályozatlanság időnkénti dicsőítése* szinte a szabadságért folytatott „szent harc” nevében zajlik – a tekintélyes szerző, Lawrence Lessig a „cyberforradalmat” és a „harc” tétjét a francia forradalomhoz hasonlította.⁴¹⁰ A tét pedig a jelenlegi szabályozatlan viszonyok, a *status quo* fenntartása, amelynek alternatívájaként az új alapokon nyugvó szabályozás (korlátozás) jelenik meg. Bizonyos szerzők már a rágalmasz szankcionálható tényállását is „eltörölnék” az internet összefüggésében. Nem csupán az internet önálló szabályozásának szükségességét vetik el, hanem ígéretes lehetőséget látnak arra, hogy a médiaszabályozás tökéletlenségeit – ezalatt általában valamennyi, „sajnálatosan” meggyökeresedett tartalomszabályozási megoldást értik – a világháló kontextusában levetkőzze a jogrendszer.⁴¹¹ A jog nélküli világháló azonban csak látszólag segíti majd elő a demokrácia egy magasabb fokának elérését – demokratikus „tömegmédiummá” a magánszféra anyagi érdekeltsége miatt az internet *önmagától* nem válhat.

⁴⁰⁷ KREIMER, SETH F.: Technologies of protest: insurgent social movements and the First Amendment in the era of the internet. *University of Pennsylvania Law Review*, 2001. 119. o.

⁴⁰⁸ CHIN, ANDREW: Making the World Wide Web safe for democracy. *Hastings Communication and Entertainment Law Journal*, 1997. 322-325. o. és 328-329. o.; CURRAN – SEATON, i. m. [196. jegyzet] 248-250. o. és 281-282. o.

⁴⁰⁹ BALKIN, JACK M.: Digital speech and democratic culture: a theory of freedom of expression for the information society. *New York University Law Review*, April 2004. 1. o. [a továbbiakban: BALKIN (2004a)]

⁴¹⁰ LESSIG, LAWRENCE: Hogyan szabályozzuk a szólást az interneten? *Fundamentum*, 1999/1. 7. o.

⁴¹¹ MOLNÁR (2002), i. m. [224. jegyzet] 39-41. o.

A szabályozás lehetséges módjai azonban kétségtelenül rendkívül nehézkesen megválaszolható kérdéseket vetnek fel. Az internet még a korábbi médiumokhoz képest is kevésbé „tiszteli” az államhatárokat, a külföldről érkező tartalmak pedig nyilván nem veszik figyelembe az állami jogot. A számítógépek tömeges elterjedésével pedig a tartalmat lehívó felhasználó azonosítása vált problémássá, ami viszont kulcskérdés lehet, például a kiskorúak védelme esetében. Ez a két sajátosság megnehezíti, hogy a jogalkotó megfelelően „szűk”, tehát arányos és szükséges korlátokat emeljen az internetes tartalmak elé.

A *joghatóság problémája* is több kényes kérdést vet fel. A szólásszabadság határait másként vonják meg az egyes államokban, ellenben könnyedén lehetőségessé vált, hogy valamely, az egyik országban tiltott tartalmat egy másikban található szerveren tároljanak, amelynek tartalma azonban az egész világon hozzáférhető. Melyik jogrend alapján kell elbírálni az így felmerülő jogvitát, ha az adott tartalom valahol – bárhol, ahol letölthető – gyűlöletkeltést vagy rágalmozást valósított meg? Mi számít, a letöltés vagy a feltöltés helye? Ez a probléma már az elektronikus sajtó esetében is felmerült, de regionális megállapodásokkal, illetve többé-kevésbé harmonizáló állami rendelkezésekkel ott még kezelhető volt. Az internet azonban teljes mértékben globális médium, és például az amerikai jogrendszer nincs tekintettel a mi európai „érzékenységeinkre”, mondjuk a gyűlölködő kifejezések általánosan elfogadott korlátozási lehetőségére. Ha a letöltés vagy a potenciális hozzáférés helye számít, úgy a tartalom szolgáltatója nem érezheti magát biztonságban: soha nem tudhatja, hol és miféle jog alapján indítanak vele szemben eljárást: a sértett pedig kiválaszthatja a számára legkedvezőbb, azaz a szólást legszélesebben korlátozó jogrendszert az eljárás megindítására. Ez a veszély azonban időnként talán eltűzött: a sértettek nem szoktak számukra tökéletesen idegen jogrendszerekben bírósághoz fordulni, a magas költségek és az ügy bizonytalan kimenetele is eltántorítólag hatnak. Egyelőre nem születtek olyan kiszámíthatatlan bírói ítéletek, amelyek a sértetti „fórum-vásárlás” következményeképpen indult eljárásokat zártak le. A rágalmozási perekben például részben megoldást jelenthetne a joghatóság problémájára, ha csak azokban az országokban indulhatna eljárás, ahol a sértettnek egyáltalán van némi ismertsége, jó hírneve. Az ausztrál *High Court* egyik ítélete⁴¹² egy olyan tartalomszolgáltatót marasztalt el egy rágalmozási perben, aki egy Ausztráliában is ismert személlyel szemben tett közzé sértő állítást, bár a közzététel maga az Egyesült Államokban történt. Az angol bíróságok is ezen elv alapján döntenek el az internetes rágalmozási pereket.⁴¹³ Ez a megoldás ésszerű: nem lehet teljes immunitást adni a rágalmozó kijelentéseknek, amelyek hozzáférhetőek például a sértett hazájában vagy máshol, ahol ismerik őt – mindez könnyen kivitelezhető visszaélésekhez, így a rágalmozási jog alkalmazásának teljes ellehetetlenüléséhez vezetne. A technológia újdonsága – ezzel érvelt az egyik ausztrál bíró is – és a benne rejlő lehetőségek önmagukban még nem írják felül a sajtószabadság határainak korábbi értelmezését. Az új eszköz új megoldásokat is kíván, és ez a kezdetekkor (ne feledjük, az internet csupán másfél évtizede van köztünk!) járhat akár méltánytalan, túlzottan korlátozó döntésekkel is, ha például a sértett valamennyi olyan országban perel (és zsebel be külön-külön kártérítéseket a mindössze egyszeri közzététel után), ahol van reputációja. Akár egy adott államon belül is nagy eltérések lehetnek a jogrendszerek között: nem mindegy, hogy az USA-ban büntetendő obszcén tartalmat a konzervatív déli Tennessee-ben vagy a liberálisabb Kaliforniában töltik le az internetről, illetve, hogy a helyi standard alkalmazását előíró szabályt hol alkalmazzák.⁴¹⁴ A jogot azonban formálni, finomítani kell, és nem elvetni.

⁴¹² *Dow Jones and Company Inc. V. Gutnick* (2002) 210 CLR 575.

⁴¹³ *Lennox Lewis v. Don King* [2004] EWCA Civ 1329.

⁴¹⁴ BRANSCOMB, ANNE WELLS: Anonymity, autonomy and accountability: challenges to the First Amendment in cyberspace. *Yale Law Journal*, May 1995.1652-1653. o.

Az ezzel kapcsolatban felmerülő újabb kérdés a *külföldi bírósági ítéletek kikényszeríthetőségét* érinti. Egy állam teljes nyugodtsággal tagadhatja meg egy másik állam bírói ítéletének végrehajtását, ahogyan az meg is történt az amerikai internetes tartalomszolgáltatót Párizsban elmarasztaló döntés esetében.⁴¹⁵ Az amerikai felet védi az Első Kiegészítés, ugyanakkor mivel náci emléktárgyakat hirdetett meg – egyébként kifejezetten a francia közönség számára készített oldalán – árverésre, megsértette a francia jogot. Azt azonban meglehetősen nehezen lehet elképzelni, hogy a párizsi bírák döntését az Egyesült Államok hatóságai figyelembe vegyék. A döntés ennek ellenére fontos volt: ha a bíróság feladja azon lehetőségét, hogy az ügyben ítélkezzen, azzal gyakorlatilag az Első Kiegészítés *univerzális alkalmazhatóságát* ismerte volna el. Az amerikai felfogás ez esetben a „legnagyobb közös nevező”-ként szolgált volna az interneten, és a jövőben elég volna amerikai szervereket használni, például a rágalmazás vagy a gyűlöletkeltés szabályai alól való mentesüléshez.

A *felelősség* problémája is a hagyományostól eltérően alakul az interneten. Az *anonimitás* széles lehetőségei miatt a jogsértő azonosítása olykor lehetetlen, bár a felhasznált számítógép általában beazonosítható. A névtelenség sokszor előnyt jelent: sokan jóval bátrabban mernek részt venni egy nyílt vitában, ha kilétük homályban marad. Ugyanakkor az anonimitás esélye a jogsértő cselekmények elkövetését is bátorítja.⁴¹⁶ Szintén vitatott, hogy mennyiben felel a jogsértésekért a tárhely szolgáltatója. Ha az, aki a tartalmat szolgáltató félnek lehetővé teszi a világháló alkalmazását, olyannak tekinthető, mint az újságkihordó, aki csak „technikai” feladatot lát el, és ennek keretében eljuttatja a közlést a címzettekhez, akkor felelőssége aligha lesz megállapítható. Ha azonban kontrollálja, szerkeszti a tárhelyén közzétett anyagokat, státusza is megváltozik. A bíróságok hamar felismerték ezen elv alkalmazásának szükségességét,⁴¹⁷ az amerikai *Communications Decency Act 1996* pedig törvénybe is iktatta e szabályt, amely teljességgel racionális érveken nyugszik: a tárhely-szolgáltató nem tehető felelőssé bármely, az ő kezelésébe tartozó oldalon elkövetett jogsértésért, ugyanakkor ha „belenyúl” a tartalomba, például moderálja a *chat-room*-ban folytatott vitát, megpróbálja kiszűrni a jogellenesnek ítélt tartalmakat, immunitását elveszti. Ezzel összefüggő kérdés, hogy vajon mire köteles a tárhely-szolgáltató akkor, ha valaki jelzi számára, hogy jogsértő (például rágalmazó) tartalmat talált valamelyik oldalon. Kötelezhető-e az eltávolításra, és ha igen, megtörténhet-e mindez jogerős bírósági ítélet nélkül, a pusztán gyanú vagy egy egyszerű bejelentés alapján? Az Európai Unió *elektronikus kereskedelemről szóló 2000/31/EC irányelve* is biztosítja a tárhely-szolgáltatók mentességét, ha azonban tudomást szereznek valamely tartalom jogellenességéről, kötelesek azt eltávolítani – eltávolítás hiányában már nem illeti meg őket mentesség. Az irányelv alapján a szolgáltató megítélésére van bízva, hogy az adott tartalom jogellenességét megállapítsa (akkor kell eltávolítani az adott tartalmat, „ha tudomást szerez annak jogellenességéről”). A tudomásszerzés azonban nem jelent egyértelműen jogerős bírósági ítéletet. Ha pedig annak hiányában távolítaná el a vitatott tartalmat, a vele szerződésben álló tartalomszolgáltató okkal kiálthatna szerződésszegést (Magyarországon az *elektronikus kereskedelemről szóló 2001. évi CVIII. törvény 7. § (6)* bekezdése ilyen esetben mentességet ad a tárhely-szolgáltatóknak, illetve a keresőprogramok működtetőinek, ha utóbb bebizonyosodik, hogy az eltávolított tartalom nem is volt

⁴¹⁵ *La Ligue contre le racisme et l'antisemitisme v. Yahoo! Inc.*, A TGI Paris döntése, 2000. november 20.

⁴¹⁶ LESSIG, LAWRENCE: The path of cyberlaw. *Yale Law Journal*, May, 1995. 1750-1752. o.

⁴¹⁷ Az USA joggyakorlatából ld. *Zeran v. America Online* 129 F 3d 327 (4th Cir, 1997), *Cubby Inc. v. CompuServe Inc.* 776 F. Supp. 135. (1991), *Stratton Oakmont Inc. v. Prodigy Services Co.* WL 805178 (New York Sup. Ct., 1995).

jogsértő).⁴¹⁸ Azonban a tárhely-szolgáltatók esetén történő felhatalmazása arra, hogy eldöntsék, milyen tartalmat vesznek le, és mit hagynak érintetlenül, már önmagában is negatívan érinti a szólásszabadságot. Ugyan ők kétségtelenül magánvállalkozásként működnek, és szabadon eldönthetik, kivel szerződnek, de azzal az újságáruval sem szimpatizálna a sajtószabadság egyetlen elkötelezettje sem, aki – autonómiájára hivatkozva – visszautasítaná bizonyos lapok terjesztését.

A *kiskorúakra leselkedő veszélyek* is új köntösben jelentkeznek az interneten. A sokszínű, szemkápráztató világháló eleve könnyedén okozhat függőséget, illetve egy kattintással hozzáférhetővé teszi az erőszakos és pornográf tartalmak elképesztő kínálatát. A felmérések szerint a kiskorúak jelentős része találkozott már pornográfiával, legtöbbször az interneten, és ennek rendkívül káros következménye lehet, ha például ezen filmalkotásokat és képeket „modellértékűnek” fogadják el. Az óvatosság a szakemberek szerint ez esetben nem *prudéria* vagy valamely idejétmúlt erkölcsi rendnek az ifjabbakra való *tukmálása*, hanem valóban szükséges elővigyázatosság.⁴¹⁹ Mivel legtöbbször olyan tartalmakról van szó, amelyek csak a kiskorúak számára tiltottak, az általános internetes tiltás oda vezetne, hogy ezekhez senki nem férhetne hozzá – ez pedig aránytalanul korlátozná a szabad szólást. A felhasználói azonosítás nehézségei miatt viszont a lehetséges felhasználói kör szűkítése, illetve a kiskorúak kiszűrése csak nehézkesen, tökéletlenül működik.

A *szertői jogok* védelme is új jogi megközelítést kíván az internet összefüggésében. Bár a magyar *szertői jogi törvény (1999. évi LXXVI. törvény)* reagált a világháló térhódítására, csak a szerzők jogaira leselkedő veszélyek bizonyos aspektusait próbálta meg rendezni (például a szabad felhasználás esetében, a többszörözés jogában). A *Büntető Törvénykönyv* is felismeri az internet sajátosságát: a „nagy nyilvánosság” egyes tényállásokban, illetve minősített esetekben szereplő követelménye immáron az interneten való közzétételt is magába foglalja.

A *közszolgálati média* sem értelmezhető a hagyományos módon az interneten. A közzétett audiovizuális tartalmak nem lineárisan, egymást sorban követően jelennek meg, hanem tetszés szerint bármikor lehívhatóak. Ez nem gátolja meg azt, hogy bizonyos – elsősorban negatív, tehát tartózkodást előíró – tartalmi kötelezettségek (pornográfia, erőszakos tartalmak korlátozása, egyes reklámkorlátozások stb.) érvényesülhessenek, ennek megfelelően pedig az Európai Unió televíziós-irányelve a szándékok szerinti módosítás után kiterjed majd az internetes audiovizuális tartalmakra is. Azok az előírások, amelyek tevőleges magatartást várnak el a kötelezettől (műsorkvóták, közszolgálatosság, pluralizmus stb.) a világhálón gyakorlatilag alkalmazhatatlanok. Ugyanakkor egyértelműen szükség van olyan internetes tartalmakra is, amelyek kifejezetten a közösség érdekeit szolgálják – ezért szükséges például a nemzeti könyvtárak digitalizált állományának ingyenes közzététele, illetve olyan oldalak állami pénzből való fenntartása, amelyek kulturális céllal, non-profit jelleggel működnek. A közszolgálati média jövője az internet korszakában egyelőre bizonytalan. Ha a média-konvergencia betetőzéseként valóban „egy dobozba költözik” a televízió és a számítógép, akkor a mai közszolgálati médiamodell nyilván nem lesz tovább fenntartható. Mindez a körülmény azonban nem változtat létének indokoltságán – új módszert választva, egy új közszolgálati médiarendszert kell majd felépíteni.

⁴¹⁸ BAYER JUDIT: *A háló szabadsága. Az Internet tartalmának szabályozási problémái a véleménynyilvánítás szabadsága tükrében*. Budapest: Új Mandátum – Zsigmond Király Főiskola, 2005. 36-38. o.

⁴¹⁹ Házimozi. *Heti Válasz*, 2007. március 1.

Egyes oldalak központi fenntartásának szükségességével függ össze az internet következő általános kritikája is, mely szerint a bőséges, mindent elárasztó tartalom, túl azon, hogy a korábnál mennyiségileg több, és könnyebben hozzáférhető információt hordoz, egyben *devalválta is az információk értékét*. A felhasználó csak bajosan tudja kiszűrni az áradatból a megbízható forrásokat, sokan pedig minden közzétett információnak készséggel hitelt adnak.⁴²⁰ A kritika találó, no nem mintha a hagyományos médiumok hitelessége egyébként elvitathatatlan volna, de e probléma valóban felnagyítva jelentkezik a világháló esetében.

Az internet lehetséges szabályozási módjai szerteágazóak. Némely, az írott vagy elektronikus sajtóból ismert intézmény a világhálón is alkalmazható (például a válaszdadás), más esetekben új megoldásra van szükség. Rendkívüli dekoncentrált jellege és tömeges, áttekinthetetlen méretei miatt valószínűsíthető, hogy a jogrendszer jelentősebb mértékben fog építeni az egyes *önszabályozási megoldásokra*. Hiba volna azonban teljes egészében azokra hagyatkozni, mert a jogalkotóknak mára már meg kellett tanulniuk a leckét: a szabályozatlan piac nem képes tartósan megőrizni azokat az értékeket, amelyek létét, elfogadását indokolhatják.

13. A SAJTÓSZABADSÁG JÖVŐJE

A jövő sajtója alighanem jócskán eltér majd ma ismert formáitól. A *digitalizáció* és a *konvergencia* által hozott változások hamarosan átrajzolják a médiatérképet. A digitális médiavilágban a jelenleginél jóval több televíziós csatorna lesz képes egymás mellett működni, az új technológia megnöveli a földi frekvenciák igénybe vételével terjeszthető műsorszolgáltatók számát, és digitális kábelek lefektetésével, vagy műholdról érkező digitális jelek befogásával lehetőséget ad arra, hogy a ma fogható csatornák többszöröse váljon elérhetővé. A – technikai értelemben vett – *szükség* így végleg a múlté lesz.

A jövő digitalizált médiájában egységes adatokat lesz képes értelmezni és megjeleníteni a mobiltelefon, a számítógép és a televízió – az egyes médiumok egymáshoz közeledését hívjuk *konvergenciának*. A számítógép és a televízió „egy dobozba költözésével” számos, ma még ismeretlen vagy kevésbé ismert lehetőség nyílik meg a felhasználók előtt: a lineáris műsorszolgáltatás megszűnhet, a jövő televíziónézője maga választja majd ki, hogy milyen műsort, és mikor szeretne lehívni – akár a világ valamennyi csatornája közül választhat majd. A jövőben lehetőség lesz arra, hogy a néző maga legyen a szerkesztő is, legalábbis abban az értelemben, hogy eldöntheti, a lehetséges opciók közül mikor és mit néz. Megnyílik majd az út a jelenleginél nagyobb *interaktivitás* felé is, a néző közvetlenül kérdezhet a riportalanytól, a sportközvetítés során kiválaszthatja, melyik kameraállásból tekinti meg az adott eseményt.

Az internet alacsony „belépési küszöbe”, a lehetőség, hogy gyakorlatilag bárki bármit közzétehet különösebb költség nélkül, valamint a televíziózás és a világháló lehetséges egybeolvadása bizonyos szempontból minden korábnál demokratikusabb médiavilágot teremthet. Említésre került az előzőekben Jack Balkin elmélete, melynek jóslata szerint az új technológiák mindenki számára közvetlenül is lehetővé fogják tenni a demokratikus kultúrában való részvételt, a média mai, „képviselési” jelleget hordozó, csak közvetett elérést biztosító megoldása helyett.⁴²¹ Eugene Volokh is az új lehetőségek „olcsóságát”, tehát fokozottabb demokratizmusát ünnepli.⁴²² Szerinte ez automatikusan hozza majd magával a kívánt sokszínűség elérését, ezáltal pedig a mai médiaszabályozás alapvető átgondolásra

⁴²⁰ BAYER JUDIT: Formához a tartalom. In BAYER JÓZSEF – BAJOMI-LÁZÁR PÉTER (szerk.): *Globalizáció, média, politika*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 2005. 143-145. o.

⁴²¹ BALKIN, (2004a) i. m. [409. jegyzet]; BALKIN, JACK M.: Address – How rights change: freedom of speech in the digital era. *Sydney Law Review*, 2004. 5. o.

⁴²² VOLOKH, EUGENE: Cheap speech and what it will do. *Yale Law Journal*, 1995. 1805. o.

szorul, különös tekintettel az Európában szigorúan megkövetelt tartalmi előírásokra, amelyek jó része a sokszínű, demokratikus médiavilágban anakronisztikusan hatna – legfeljebb a negatív műsorstandardok egy része tartandó tehát fenn, gyermek- és fogyasztóvédelmi okokból.

Ugyanakkor az új technológiák nem tekinthetők egyfajta *csodaszernek*, amelyek minden, a sajtóról folytatott korábbi vitát elsimítanak. Az új médiavilágban is behozhatatlan előnyben marad az, akinek jelentős anyagi források állnak rendelkezésére. Egy honlapot reklám nélkül nem is olyan könnyű megtalálni a világháló rengetegében; fenntartása pedig nagy összegeket is felemésztet. A digitális televízió számszerűleg megnövekedett kapacitása nem biztos, hogy a mai kisebbségi nézői igényeket is ki fogja elégíteni, és lesznek olyan műsorszolgáltatók, akik vállalni fogják az alacsonyabb jövedelmezőséget vagy akár a veszteséget, hogy a tömegigényektől eltérő műsorokat készítsenek – és ráadásul még színvonalas produkciókkal is rukkolnak majd elő. A szűkösség gyakorlatilag már ma is a múlté – kiváltképpen egy Magyarország méretű országban, ahol a piac egyébként sem tudna a jelenleginél jóval több csatornát eltartani –, az automatikusan megteremtődő sokszínű műsorkínálatot valahogy mégsem látjuk magunk körül. Az új csatornák várhatóan az olcsó megoldásokat keresnek: a digitális világban még több „B” kategóriás amerikai film és sorozat várható. A kínálat számszerű növekedése nem jelenti feltétlenül a választék megnövekedését.⁴²³

Az új technológiák nem feltétlenül járulnak hozzá a médiapiac demokratikus jellegének növeléséhez sem. A felmérések szerint a globális médiavállalatok az internetes piacon is jelentős lépéselőnyben vannak,⁴²⁴ és jó esély van arra, hogy a jelenlegi nagy adók a digitális televíziózás piacán is megőrizték befolyásukat.

A digitalizáció tehát nem csodaszer, és lehetséges előnyeit csak nagy elővigyázatossággal lennének képesek kihasználni. Az új lehetőségek felismerésével sokan már *új kommunikációs forradalmat* is jósolnak.⁴²⁵ Ez több okból sem helytálló: egyrészt, a történelem során időről-időre keletkező új médiumok, bár átfomálták, de soha nem szorították ki a korábbiakat; másrészt, egy forradalom mindig viharos lefolyású, gyors változást hozó folyamat, míg az új médiarend kialakulása jó néhány esztendeje kezdődött, és még jó darabig eltart majd; harmadrészt, amennyiben a forradalmi hevület arra szolgál, hogy gyorsan feledésbe merítsük a korábban a médiaszabályozásban alkalmazott elveket, és elveszejtsük hitünket a szabályozás alátámasztásaként szolgáló alapvető értékekben, akkor a digitális médiavilág a jelenleginél jóval sivárabb is lehet majd.

A magyar társadalom nem igazán felkészült a jövő technikai újdonságaira, melyek persze csak fokozatosan, hosszú évek alatt fognak teret nyerni, általánossá válásuk pedig még ennél is több időt vehet majd igénybe. Ha az új média nem a kellő óvatossággal, a szabályozás elérni kívánt céljaira kellő figyelemmel kerül bevezetésre, az a *nemzeti összetartozás további gyengülése*, a közösség koherenciájának végső meglazulása irányában is hathat. A piacbarát nézetek persze e felvetést szabadságellenesnek és idejétmúltnak ítélnék, de ha a sajtó közösségi szerepének paradigmáját valljuk magunkénak, különös tekintettel a felszabaduló magyar médiapiac eddig nyújtott produkciójára, akkor nem nagyon juthatunk eltérő következtetésre.⁴²⁶ A kis nemzetek számára mindig fokozottabb súllyal merül fel a nemzeti önazonosság megőrzésének kérdése: az pedig kétségtelen, hogy a média ebben kulcsszerepet játszik. Ameddig nem válik általánossá a nézet, hogy az önálló nemzeti lét nem hordoz

⁴²³ NARANEN, PERTTI: Az európai digitális televíziózás: a jövő szabályozási dilemmái. *Médiakutató*, 2003. nyár. 89. o.

⁴²⁴ HERMAN – MCCHESENEY, i. m. [406. jegyzet] 106-135. o.

⁴²⁵ KRATTENMAKER – POWE, (1995) i. m. [402. jegyzet].

⁴²⁶ FARKAS ATTILA ERIK: Digitalizáció – A médiajövő. ANTAL ZSOLT – GAZSÓ TIBOR (szerk.): *Magyar médiahelyzet*. Budapest: Századvég, 2005. 121. o.

különösebb értéket – és ezt eddig még senki nem merészelte nyilvánosan kimondani –, addig van remény a sajtóosságok megőrzésére. Az új lehetőségek valóban segédkezhetnek a korábnál demokratikusabb médiaviszonyok kialakításában – de ez nem a piaci önszabályozás útján fog megvalósulni, hanem az átgondolt médiaszabályozás segítségével. Le kell végre számolni Magyarországon is azzal a téveszmével, hogy a piaci szabályozás *fogalmilag fennsőbbrendű* az állami beavatkozáshoz képest – éppenséggel erre intenek a digitális televíziózás bevezetésének, az egyes nyugat-európai országokban bekövetkezett kezdeti kudarcai is.⁴²⁷ No nem mintha ez önmagában elég lenne – megfelelő oktatás, politikai kultúra és virágzó kulturális élet nélkül a médiaszabályozás nem sokat ér.

Cass Sunstein arra hívja fel a figyelmet, hogy a szinte korlátlan választék, feltételezve annak sokszínűségét, a közösség végleges *fragmentálódásával* járhat. Ha mindenki szabadon választhatja ki, hogy milyen információkkal találkozik a digitális médiatérben, és így kizárólag az általa kívánt tartalmak jutnak el hozzá, akkor a társadalom sok kis, atomizált közösségre hullik szét. A hagyományos technológiával működő média egyik fontos funkciója korábban a *kohézióteremtés* volt, amely a szinte mindenki által nézett műsorok hozta közös élmények útján valósult meg. A közös élmények hiánya végső soron a demokratikus működés ellenében hat, bizonyos idő elteltével a társadalom tagjai tökéletesen idegenné válhatnak egymás számára⁴²⁸ – ezzel párhuzamosan új, határoktól függetlenül létező – virtuális – közösségek kialakulása is megtörténhet.⁴²⁹ A vészharang sunstein-i megkongatása különös óvatosságra inti a kicsiny nemzetállamokat – a minél szélesebb fogyasztói választék értékének végső diadala az állampolgári felelősség eszméje felett számunkra akár tragikus következményekkel is járhat.⁴³⁰

Az átalakulás folyamata azonban kedvezően is befolyásolható. Alapvetően kell majd átalakítani a médiaszabályozás módszereit. Újra kell majd értelmezni a közszolgálati média megnyilvánulási formáit is. Bizonyos nézetek szerint a jövőben nem lesz szükség külön állami közszolgálati adókra, hanem a feladatokat kell széttelepíteni az egyes magántulajdonú adók között – állami támogatást nyújtva azok elvégzéséhez. Napjainkban is láthatjuk azonban azt, hogy mi az eredménye e megoldásnak. Nyilvánvaló, hogy önálló entitásként működő közszolgálati médiumokra a jövőben is szükség lesz, a változatlan feladatok végrehajtásának új módszereit pedig a közeli jövőben ki kell dolgozni.

Az új médiavilág nem fogja megváltoztatni a szabályozás alapvető elveit. Egyes amerikai szerzők azért ünneplik a digitalizáció beköszöntét, mert úgy vélik, hogy az új technológia megnövekedett demokratizmusával végre az Első Kiegészítés egységes értelmezési kerete teremthető meg – tehát attól függetlenül, hogy a szólas milyen médiumban került közzétételre, egyazon szabályok alapján kell majd megítélni annak korlátozási lehetőségeit. Ezzel megszűnhetne az elektronikus sajtóban – igen szűk körben – létező tartalomkorlátozás, hiszen a szólásszabadság és a sajtószabadság közötti differenciálás is elenyészne.⁴³¹ Owen Fiss ellenben európai fejjel gondolkodik: ő az új technikai vívmányokban annak lehetőségét

⁴²⁷ NARANEN, i. m. [423. jegyzet].

⁴²⁸ SUNSTEIN, CASS R.: The future of free speech. In LEE C. BOLLINGER – GEOFFREY R. STONE (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.

⁴²⁹ HOYER, SVENNIK: Média a harmadik évezred közepén. *Médiakutató*, 2001. tél. 37. o.

⁴³⁰ SUNSTEIN, (1995b) i. m. [319. jegyzet] 1785-1795. o.

⁴³¹ BERMAN, JERRY – WEITZNER, DANIEL J.: Abundance and user control: renewing the democratic heart of the First Amendment in the age of interactive media. *Yale Law Journal*, 1995. 1619. o.; SHOBAKI, KHALDOUN: Speech restraints for converged media. *UCLA Law Review*, 2004. 333. o.; YOO, CHRISTOPHER S.: The rise and demise of the technology-specific approach to the First Amendment. *Georgetown Law Review*, 2003. 245. o.; KRATTENMAKER – POWE, (1995) i. m. [402. jegyzet] 1721-1740. o.

látja, hogy a szólásszabadság jogában az *utcai szónok* uralkodó paradigmáját végre felváltsa a szólás alapesetének a *tömegmédiát* tekintő felfogás: utóbbi, az előbbivel ellentétben a köz érdekében általában véve is korlátozható.⁴³²

Az európai felfogás azt vallja, hogy az új technológia általánossá válása ellenére is változatlanok maradnak a médiaszabályozás alapelvei: a közérdek figyelembe vétele továbbra is elengedhetetlen marad, még ha az új média alaposan fel is adja majd a leckét a jogalkotóknak. Némi időnk azonban még van: az Egyesült Királyságban, dacára a kábelen terjedő, műholdról elérhető és digitális csatornáknak, még mindig a földi sugárzású, analóg adókat nézik a legtöbben, élükön a közszolgálati BBC-vel.⁴³³ Nem *médiarevolúció*, csak *médiaevolúció* zajlik. A sajtó szabadságáról szóló ezen fejezet nem arra szolgált, hogy a médiaszabályozás jövőbeli lehetséges útjait mutassa be: célja csupán az általános, a jövőben is érvényesülésre érdemes alapértékek körüljárása volt. Ezen alapvetések nélkül a mégoly színes új médiavilág nem lesz képes beváltani a hozzá fűzött reményeket.

⁴³² FISS, OWEN M.: In search of a new paradigm. *Yale Law Journal*, May 1995. 1613. o.

⁴³³ CURRAN – SEATON, i. m. [196. jegyzet] 282-285. o.

[6]

SZEMÉLYISÉGVÉDELEM ÉS SZÓLÁSSZABADSÁG

„...senkinek törvénytelen és igazság-kívül, kárt ne tegyünk;
se személyében: veréssel, vagdalással, öléssel;
se tisztességében és hírében, nevében:
szitokkal, rágalmazó szólással,
csúfolással, hamis tanú-bizonysággal...”
(Pázmány Péter: *Az igazságrul és a bírák kötelességéről*, 1636)

1. BEVEZETÉS

Ebben a fejezetben a szólásszabadság és a személyiségi jogok összeütközésének talán leggyakrabban felmerülő két kérdéséről lesz szó. A rágalmazó, hírnév- és becsületsértő állítások elsősorban a közéleti szereplők esetében válnak a szólásszabadság kiemelt kérdésévé, míg a másik vizsgált terület, a magánszféra védelme és a szólásszabadság ütközése mind a közszereplők, mind a magánszemélyek esetében kényes kérdéseket vet fel. A két terület külön-külön is több személyiségi jogot érint (jó hírnévhez való jog, becsülethez, emberi méltósághoz való jog, képmás és hangfelvétel, magántitok, magánlakás, személyes adatok védelme stb.). A rendkívül szerteágazó kérdések egységes, összehasonlító megközelítésű tárgyalása nem egyszerű feladat, hiszen a jog már a személyiség lényegét is csak nehezen képes megragadni (Balás P. Elemér megállapítása szerint: „személyiségi jog és jogi technika nincs nagy barátságban egymással...”¹) és a terjedelemből adódóan e fejezet nem is vállalkozhat többre a fő szempontok és alapvető problémák, illetve az azokhoz kapcsolódó, egymással összecsapó érvek bemutatásánál és megtárgyalásánál.

2. A KÖZSZEREPLŐK HÍRNÉV- ÉS BECSÜLETVÉDELME

William Shakespeare kétségkívül nagyra értékelte a hírnévhez való jogot, legalábbis erre következtethetünk abból, hogy műveinek számos hőse tesz említést a drámai események folytán veszélybe kerülő reputációjáról. A hírnév elvesztése súlyos következményekkel jár, a kor felfogásában rosszabb, mint maga a halál; a talán legismertebb ide illő idézet az *Othello, a velencei mór*-ból való, ahol Jágó azt mondja: „A férfinak, s a nőnek egyaránt / Jó hír a legfőbb kincse, jó uram. / Ki pénzt lop tőlem, nagy semmit lop az – / Enyém, övé, akárkié lehet – / Hanem ki jóhírem rabolja el, / Az attól maga nem lesz gazdagabb, / De koldussá tesz engem.”²

Robert Post a hírnévvédelem három lehetséges alátámasztását különbözteti meg: a hírnév tulajdonszerű felfogását, amelynek megfelelően a jog szinte dologiasul, és elsősorban a sérelme által bekövetkező lehetséges anyagi veszteség megelőzése miatt védendő; a hírnevet a becsülethez kapcsoló felfogást, amely alapján, a feudális társadalom felépítéséből fakadóan az előkelőségek hírnevének megóvása a társadalomban betöltött szerepüknek való megfelelés

¹ BALÁS P. ELEMÉR: A személyiségi jogok. In SZLADITS KÁROLY (szerk.): *Magyar Magánjog I. Általános rész. Személyi jog*. Budapest: Grill Károly Kiadója, 1941. 638. o.

² SHAKESPEARE, WILLIAM: *Othello, a velencei mór* (Mészöly Dezső fordítása), 3. felvonás, 3. szín.

biztosítása miatt érdemes a védelemre (így van ez a stratfordi bárd hőseinek esetében is); illetve harmadikként a hírnév védelmét az emberi méltósághoz kapcsoló nézeteket, amelyek mindenkit egyenlően megillető jogként tekintenek e jogra, és élesen elválasztva azt az előző két, meglehetősen materialista felfogástól, a személyhez, és nem a társadalmi státuszhoz vagy a vagyoni jogok védelméhez kapcsolják azt.³ Az angolszász felfogás – bár ennek *explicit* kinyilatkoztatása hiányzik – talán még ma is inkább tulajdonként tekint a reputáció jogára, az emberi méltóságot a jog számára megragadhatatlan értéknek tekintve.⁴ Mindez fokozottabban érzékelhető az Egyesült Államok jogában. Az amerikai jogtörténészek szerint ez a kapitalista gazdasági rend kialakulásának a szükséges velejárója, amelynek megfelelően a hírnév egy „vagyontárgy” [asset], és a hírnév tulajdonosának *good-will*-je miatt védendő, nem pedig a bensőjéből, emberi méltóságából fakadó érték.⁵ A hírnévvédelem indoka jelentősen megváltozott akkor, amikor a társadalom a közösségi (*kommunitárius*) szemlélet helyett a piaci versenyt választotta. Mivel az Egyesült Államok gazdasági rendje az első perctől kezdve utóbbira épült, logikus, hogy a hírnév tulajdonszerű felfogása ott érezhető a legerőteljesebben.⁶

A kontinentális felfogás azonban jóval inkább az emberi méltóságból vezeti le a személyiségvédelem intézményének egészét, így azon belül a hírnévhez való jogot is. Ez az eszmei megalapozás új lendületet kapott, amikor a szabadversenyos kapitalizmus által felnagyított társadalmi igazságtalanságokkal szemben egyfajta ellensúlyként jelent meg a személyiségi jogok fokozottabb védelme. Még inkább felgyorsították az ezirányú fejlődést a második világháború szomorú tapasztalatai, amelyek után jelentős számú nemzetközi egyezmény is megszületett, és számos országban gyökeres fordulatot vett a személyhez fűződő jogok védelme, így a hírnévvédelem is.⁷ A korábban elsősorban tulajdonosnak tekintett egyén ettől kezdve a kontinentális jogokban elsősorban méltósággal rendelkező lény, a méltósága pedig csak a legszükségesebb esetben korlátozható, időről-időre még a szólásszabadság jogának is meg kell hajolnia előtte.

Az emberi méltóság elsőbbségének elvét kiválóan megjeleníti az Európai Unió 2000-ben elfogadott *Alapjogi Kartája* is, amelyik 1. cikkében az emberi méltóság sérthetetlenségét alapvető rendelkezésként fogalmazta meg – minden más alapvető jog határai tehát csak a méltósághoz képest vonhatók meg.

A magyar jog már a háború előtt is az emberi méltóság és autonómia értékeiből kiindulva ismerte el a személyiségi jogokat:

„A személyiség eleven folyam, mely sohasem áll meg, és a saját medrében halad a külső világnak másfélegű tárgyai között. Ennek a folyamnak az érintetlenségét védeni hivatása a jognak egyfelől abban, hogy mozgása ne legyen akadályozva, tisztasága ne legyen elhomályosítva, másfelől, hogy önmagával azonossága és más ily folyamatoktól – valamint a külvilágtól – való különbözősége el legyen ismervé.”⁸

³ POST, ROBERT C.: The social foundations of defamation law: reputation and the constitution. *California Law Review*, May 1986. 691. o.

⁴ FELDMAN, DAVID: Human dignity as a legal value I.-II. *Public Law*, 1999. 682. o.; és *Public Law*, 2000. 61. o.

⁵ ANDERSON, DAVID A.: Is libel law worth reforming? *University of Pennsylvania Law Review*, December 1991. 550-551. o.

⁶ SLAUGHTER, M. M.: The development of common law defamation privileges: from communitarian society to market society. *Cardozo Law Review*, 1992. 351. o.

⁷ A folyamatot áttekintő történelmi tablót ld. SÓLYOM LÁSZLÓ: *A személyiségi jogok elmélete*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.

⁸ BALÁS P., i. m. [1. jegyzet] 625. o.

A hírnév megsértése tehát – ezért vagy azért – fokozott védelem alatt állt, és sokáig fel sem merült, hogy ezt a védelmet differenciálva, a reputációt sértő szólás jellegétől függően bizonyos körben csökkenteni volna szükséges. A hírnévsértő, hamis állítások teljes természetességgel soroltattak be az alkotmányos védelem alá nem eső szólások körébe, mígnem fokozatosan teret nem nyert a gondolat, hogy a közélet vitáival összefüggő, a közéleti szereplők hírnevét megsértő állítások jogosan tarthatnak igényt bizonyos különleges védelemre. Ezt kívánja meg a közviták szabad lefolytatásának kiemelkedő fontossága. II. József, cenzúrendeletéhez csatolt „alapszabály”-ában elvben biztosítani igyekezett a kritika általános szabadságát: a nem becsmérlő bírálat „az ország fejedelmétől az utolsó alattvalóig – bárkit érhet, főként, ha a szerző nevét kinyomatja és ezáltal jótáll a dolog valóságáért... (3. §)”⁹, a hírnév védelem legújabb kori fejlődése azonban ennél már többet követelt: nem hogy nem ismert el privilegizált státuszokat, hanem a közéleti szereplést egyenesen a hírnév védelem hatókörét automatikusan csökkentő körülményként vette figyelembe. A közéleti szereplők gyengített hírnév védelme fokozatosan nyert teret valamennyi, általunk vizsgált jogrendszerben: bár maga az elv bevezetése kötődhet egyetlen aktushoz (az amerikai szövetségi Supreme Court 1964-es *Sullivan-döntése*, vagy a magyar Alkotmánybíróság harminc évvel későbbi határozata), a kimondhatóság új határainak megvonása, a közéleti szereplők körének meghatározása csak az ezeket követő bírósági gyakorlat lassú megcsontosodása által történhetett meg.

2. 1. A közszereplők hírnév védelme az Egyesült Államokban

2. 1. 1. A *Sullivan-* és a *Gertz-szabály*

A vizsgálódásunk fókuszában álló bírói döntés valószínűleg az egyik legtöbbet idézett ítélet, amelyet az Egyesült Államok Supreme Court-ja valaha is meghozott. Túl azon, hogy radikálisan módosította az addig alkalmazandó rágalalmazási jogot [libel law, law of defamation], a konkrét kérdés eldöntésén jóval túlmutatva részben a szólásszabadság új értelmezését, eszmei megalapozását is megalkotta, és ezen felül számos más jogrendszerre is kihatott.

A *New York Times v. Sullivan* ügy¹⁰ a hatvanas évek polgárjogi mozgalmainak idején született. 1960. március 29-én a *New York Times* című napilap egész oldalas, fizetett hirdetést közölt, amely az Alabama állambeli Montgomery városkában történt, faji alapú visszaélések ellen tiltakozott. Bár a hirdetés, lényegét tekintve valós információkat közölt, bizonyos, nem jelentéktelen részleteiben pontatlan volt, illetve valótlanságot állított. Csak néhány példa ennek illusztrálására: a szegregáció elleni, fekete diákok által vezetett egyetemi tiltakozások során a rendőrség – a lap állításával ellentétben – nem vette körül az egyetemi *campus*-t, hanem csak biztosította a környéket. Kilenc diákot nem azért zártak ki az egyetemről, mert részt vettek a demonstrációban, hanem mert egy, csak a fehérek számára nyitva álló ebédlőben követelték a kiszolgálást. Nem az „egész” diákság, hanem csak annak túlnyomó része tiltakozott kizárásuk ellen. Az egyetemi ebédlőt az állítottakkal ellentétben nem zárták rá a diákokra, hogy a bennlévőket „kiéheztessék”. A városban tartózkodó Martin Luther King tiszteletest nem hét, hanem „csak” négy alkalommal tartóztatta le a rendőrség, különféle mondvacsínált indokokra hivatkozva.

L. B. Sullivan-t, Montgomery város rendőrfőnökét nem említette ugyan név szerint a hirdetés, de személye abból – a bíróság szerint – beazonosítható volt. A rágalalmazási jog szigorú *common law* szabályai szerint, mivel a lap nem tudta bebizonyítani az állítások igazát,

⁹ SASHEGYI OSZKÁR: II. József sajtópolitikája. *Századok*, 1958/1.

¹⁰ 376 US 254 (1964).

az esküdtszék 500 ezer dolláros kártérítést ítelt meg számára, mely döntést az állami Supreme Court jóváhagyott.

A szövetségi Legfelső Bíróság azonban megváltoztatta a döntést. Mind a kilenc főbíró egyetértett abban, hogy a korábbi ítéletek megsértették az amerikai Alkotmány Első Kiegészítésében foglalt jogot a szólásszabadsághoz. A bíróság persze választhatta volna az egyszerűbb megoldást, és döntését megindokolhatta volna úgy is, hogy az ne módosítsa a rágalmazási jog korábbi szabályait.¹¹ Először is, a bírák érvelhettek volna úgy, hogy Sullivan nem volt felismerhető a hirdetésből, mivel az név szerint nem említette őt, csupán egy több száz főből álló személyösszességet (a rendőrség) nevezett meg. Másodszor pedig ott, ahol Sullivan-t ismerték (Alabama államban) a közzétett információk – ti. a feketékkel szembeni „erőteljes” fellépés – valószínűleg inkább csak növelte népszerűségét, semmint megsértette volna jó hírnevét.¹² Harmadszor, mivel a városban bizonyíthatóan csak 35 példány került terjesztésre a lapból, a jelentős érdeksérelem követelménye nem biztos, hogy teljesült.

A Legfelső Bíróság ennek ellenére más utat választott. A William Brennan bíró által írt többségi vélemény valóságos jogi klasszikussá, idézetek folyamatos forrásává, szinte csodálat tárgyává vált az eltelt évtizedekben. Véleményében rámutatott arra, hogy az egészséges társadalom fejlődéséhez mennyire fontos, elengedhetetlen a köztisztiséget viselők szabad, nyílt bírálhatósága. A demokratikus döntésekben való részvétel szükségessé teszi az információk, vélemények szabad áramlását, cseréjét, legyen szó bármely közérdekű eseményről. A rágalmazási jog régi formájában különösen alkalmas volt arra, hogy korlátozza a közügyekről folytatott vitát. Az igazság bizonyításának nehézségei sokszor visszatartó erőt jelentettek, és mivel, bár az adott állítás igaz lehet, a sajtó – a jogi következményektől való félelmében, elegendő bizonyíték hiányában – sokszor inkább nem közölte azt. A viták nyíltságához fűződő érdek azt diktálja, hogy az egyensúlyt a szólásszabadság irányába elmozdítva, akár bizonyos hamis állítások is védelmet kapjanak, de a rágalmazási jog alapján egyetlen igaz állítás sem minősülhet jogsértőnek. A döntés párhuzamot von a korábban létezett lázítás büntetése (a *Sedition Act 1798* alapján) és a személyiségi jogok erőteljes, *common law* általi védelme között. Az érvelés szerint a modern, demokratikus társadalomban már egyik sem engedhető meg.

A minél szélesebb közlési szabadság érdekében a döntés új, szövetségi szinten érvényesülő szabályt állított fel: innentől kezdve a választott köztisztiséget viselők csak akkor perelhetnek sikerrel a megbízatásukkal kapcsolatban tett, jó hírnevet sértő állítások közzététele esetén, ha bizonyítják, hogy a közlő (jellemzően a sajtó) rosszhiszemű volt, azaz tudta, hogy az állítás valótlan, vagy azért nem tudott annak valótlanságáról, mert igazságtartalmának vizsgálatakor súlyosan gondatlanul [with reckless disregard] járt el.

Nem túlzás kijelenteni, hogy a bíróság jóval többet döntött el, mint amit a szóban forgó kérdés szükségessé tett volna: a polgárjogi küzdelmek hevében, talán némileg befolyásolva a faji egyenlőségért vívott heroikus küzdelem által, nem csak az egész rágalmazási jogot helyezte teljesen új alapokra, hanem a szólásszabadság új értelmezését is adta.¹³ Brennan legtöbbször idézett szavai szerint: „ebben az országban mély nemzeti elkötelezettség fűződik ahhoz, hogy a közéletben folytatott viták zavartalanok, erőteljesek és nyíltak [uninhibited, robust and wide open] legyenek. Ez az elv fokozatosan felváltotta a szólásszabadsággal kapcsolatos jogi kérdések eldöntésekor korábban egyeduralgkodó *clear and present danger* paradigmáját, mely a szólással okozott kár veszélyének valószínűsége alapján ítélte meg annak korlátozási lehetőségeit, és amely a legkevésbé sem korlátozta a személyiségi jogok

¹¹ EPSTEIN, RICHARD A.: Was New York Times v. Sullivan wrong? *University of Chicago Law Review*, 1986., 793-794. o.

¹² SCHAUER, FREDERICK: Social foundation of the law of defamation: a comparative analysis. *Journal of Media Law and Practice*, 1980. 35. o.

¹³ BOLLINGER, LEE C.: *Images of a free press*. Chicago: University of Chicago Press, 1991. 4. o.

hatékony védelmét. A szabad szólás innentől kezdve – nem túlzás – szinte szentségi státuszra emelkedett az USA-ban,¹⁴ és korlátozása azóta is csak a legritkább esetben állja ki az alkotmányosság próbáját.

A szabály kezdetben csupán a választott köztisztviselőkre vonatkozott. Ahogyan már 1964-ben sokan előre látták, fokozatos és gyors terjedése következett be.¹⁵ Elsőként a *Rosenblatt v. Baer* döntés¹⁶ terjesztette ki hatókörét a nem megválasztott, hanem kinevezett, köztisztviséget viselő személyekre. A további kiterjesztő értelmezések már a szabály alá vonták az egyéb közéleti szereplőket is (egy állami egyetem sportigazgatóját, illetve egy, már visszavonult katonatisztet¹⁷). Ahogyan e döntésekben megfogalmazták, a közéleti szereplők gyakran ugyanolyan befolyást gyakorolnak a közügyekre, mint a köztisztviséget viselők, ezért fokozott bírálhatóságuk indokolt. A *Rosenbloom v. Metromedia* ügyben¹⁸ már egy magánszeméllyel szemben is alkalmazásra került a Sullivan-szabály, mert a rá vonatkozó, hírnevsértő állítás egy, a közösséget érintő üggyel kapcsolatban hangzott el. Bár e ponton várható volt a szabály teljes kiterjesztése, úgy, hogy a magánszemélyeket is teljes körűen magába foglalja, a *Gertz v. Welch* ügy¹⁹ megállította ezt a tendenciát. Itt a többség úgy döntött, hogy Gertz, a neves chicagói ügyvéd nem közszereplő, így esetében nem alkalmazható a Sullivan-szabály. A többségi véleményt fogalmazó Powell bíró szerint Gertz nem vállalt önként szerepet a közéletben, ismertsége abból következett, hogy egy, a rendőrség tagja által megölt személy családjának jogi képviselőjét látta el.

A *Gertz-döntés* (mely a Legfelső Bíróság Sullivan utáni második legfontosabb döntése a rágalmozási jogban), bár megtörte a fejlődés ívét, azért mégis tovább enyhítette a rágalmozási jog szabályait. A Sullivan előtt általánosan érvényesülő, az ott megfogalmazott szabály fokozatos terjedése után pedig csak a magánszemélyekre vonatkozó szigorú (*common law*) felelősség immár velük kapcsolatban sem érvényesülhet maradéktalanul, mivel aránytalanul korlátozza a szólás szabadságát. A döntés megállapított bizonyos új korlátokat a magánszemélyekkel kapcsolatos rágalmozási jog alkalmazásában – amelyek akkor alkalmazandóak, ha az adott véleménynyilvánítás közérdekű ügyre vonatkozik. Ezek értelmében az egyes tagállamok szabadon dönthetnek afelől, hogy milyen felelősségi mércét alkalmaznak, de mindenkire kiterjedő előírás, hogy annak magasabbnak kell lennie, mint a korábbi, a *common law* által meghatározott mérce. Szükséges közös eleme a rágalmozásért való felelősség megállapításának az, hogy a kérelmező bizonyítsa a rágalmozó valamely „hibáját”, azaz legalább annyit, hogy az általában véve gondatlanul [negligent] járt el a közlés megtételekor. Ezen felül az is szükséges a felelősség megállapításához, hogy a kérelmező bizonyítsa bekövetkezett kárát. A tényleges káron felüli büntető kártérítés [punitive damages] pedig csak abban az esetben járhat, ha a kérelmező bizonyítja az alperes rosszhiszeműségét.

A bíróság később finomította a *Gertz-döntésben* megfogalmazott szabályt, és úgy döntött, hogy a büntető kártérítés akkor is jár, ha a közlés kizárólag magántermészetű ügyet érintett, ez esetben tehát nem szükséges a rosszhiszeműség bizonyítása.²⁰

Az USA rendkívül komplex rágalmozási joga tehát három eltérő szintet ismer: a – kiterjesztően értelmezett – közszereplői kör tekintetében a Sullivan-szabály érvényesül, tehát tudatos hazugság vagy súlyos gondatlanság szükséges a felelősség megállapításához, ennek

¹⁴ SCHAUER, FREDERICK: The First Amendment as ideology. *William and Mary Law Review*, Spring 1992.

¹⁵ KALVEN, HARRY: The New York Times case: a note on “the central meaning of the First Amendment”. *Supreme Court Review*, 1964. 204-210. o. és 213-214. o.

¹⁶ 383 US 75 (1966).

¹⁷ *Curtis Publishing Co v. Butts, Associated Press v. Walker* 388 US 130 (1967).

¹⁸ 403 US 29 (1971).

¹⁹ 418 US 323 (1974).

²⁰ *Dun & Bradstreet, Inc. v. Greenmoss Builders, Inc.*, 472 US 749 (1985).

bizonyítása pedig a kérelmezőn nyugszik; a magánszemélyekre, de közügyekkel kapcsolatosan tett rágalmozó állításokra a Gertz-szabály alkalmazandó, amelynek értelmében legalább enyhe gondatlanság kell a felelősség megállapításához; míg a magánszemélyekkel kapcsolatban magánügyben tett állításokra továbbra is a régi, a szigorú felelősség talaján álló *common law* szabály vonatkozik.²¹

Elvben az Egyesült Államokban is létezik a rágalmozás büntetőjogi tényállása, amelyet el kell választani a *libel tort*-tól: a büntető rágalmozás [criminal libel] szankciója szabadságvesztés büntetés is lehet, a „polgári” rágalmozással ellentétben korábban akár igaz tényállítás is lehetett jogsértő,²² és az elhunyt személyek hírnévvédelme is tovább él. A szólásszabadság alkotmányos védelme azonban nem igazán teszi lehetővé a tényállás alkalmazását, számos tagállamban már hatályát veszítette az erre vonatkozó szabályozás, máshol pedig csak papíron létezik, de nem kerül alkalmazásra.²³

2. 1. 2. A valóság bizonyítása

Bár sem a *Sullivan*-, sem a *Gertz-döntés* nem szólt kifejezetten arról, hogy a vitatott állítás igazát kinek kell bizonyítania, hiszen a felelősség megállapításának a feltétele a szükséges magatartás bizonyítása, a gyakorlatban lassan egyértelművé vált, hogy az igazság bizonyításának terhe is a kérelmezőn nyugszik. A rosszhiszeműséget ugyanis szinte lehetetlen bizonyítani anélkül, hogy a szóban forgó állítás cáfolata is bizonyításra ne kerülne. Ezt a gyakorlatot szentesítette a *Philadelphia v. Hepps* döntés,²⁴ mely a fent említett első két szinten (tehát a közügyekkel kapcsolatos állítások esetén) a kérelmezőre terhelte a valóság bizonyításának terhét is – megváltoztatva a pennsylvania-i Legfelső Bíróság ezzel ellentétes döntését. A konkrét ügyben egyébként a maffiakapcsolatokkal megvádolt Hepps szinte lehetetlen feladat előtt állt: nagyon nehéz ugyanis bizonyítani, hogy valakinek *nincs* kapcsolata a szervezett bűnözéssel, ahogyan azt is, hogy a vele összefüggésbe hozott illetők nem bűnözők. A negatív állításokat olykor bizonyíthatatlanok. A *Hepps-ügy* arra volt jó, hogy eloszlatta azt a korábbi bizonytalanságot, amely szerint a valóság bizonyítása csak akkor terheli a felperest, ha a bizonyítás számára nehézségek nélkül lehetséges.

2. 1. 3. Tények – vélemények

A tények-vélemények elválasztása az amerikai rágalmozási jogban nem történt meg egyértelműen. A fent tárgyalt szabályrendszer az igaz-hamis tények megkülönböztetésén alapult. A Legfelső Bíróság azonban a *Milkovich v. Lorain Journal* döntésben²⁵ elvetette azt a felfogást, amely szerint a vélemények teljes egészében védelmet élveznek és így véleménynyilvánítás esetén nem indítható rágalmozási per. A *Gertz-döntést* fogalmazó Powell bíró azzal kezdte az indoklást, hogy „az Első Kiegészítés nem ismer téves gondolatot [under the First Amendment there is no such thing as a false idea]”, arra utalva ezzel, hogy *minden* vélemény méltó a védelemre. Ez azonban félig-meddig még az USA-ban is csak szónoki fogás, mert a vélemények nem teljes mértékben védettek. Azok a vélemények lehetnek potenciálisan jogsértők, amelyek valamely hamis tényen alapulnak, burkoltan hamis tényállítást tartalmaznak. Powell bíró ennek megfelelően is folytatja a *Gertz-ügy* említett indoklásában: „a hamis tényállítások nem rendelkeznek alkotmányos értékkel”. A *Milkovich*-

²¹ ANDERSON, DAVID A.: An American perspective. In SIMON DEAKIN – BASIL S. MARKESINIS – ANGUS JOHNSTON: *Tort law*. Oxford: Clarendon Press, 2003 (5. kiadás). 729. o.

²² A *Garrison v. Louisiana* ügyben [379 US 64 (1964)] mondta ki a Legfelső Bíróság, hogy a közszereplők csökkentett hírnévvédelme a büntető rágalmozás alkalmazását is érinti.

²³ CREECH, KENNETH C.: *Electronic media law and regulation*. Focal Press, 2003 (4. kiadás). 309-310. o.

²⁴ 475 US 767 (1986).

²⁵ 497 US 1 (1990).

ítélet szerint a pusztá túlzások, szélsőséges, gyalázkodó vélemények, legyenek mégoly bántók, megalázók, alkotmányos védelemben részesülnek. Az alsóbb bíróságok a véleményeket rendkívül széles körben védik, és nem feltétlenül követelik meg, hogy azok valamely valós tényen alapuljanak.²⁶

2. 1. 4. A közszereplők köre

A közszereplők köre gyakorlatilag mindenkire kiterjed, aki a nyilvánosság előtt szerepel. Az eredetileg a demokratikus döntéshozatal elősegítése érdekében meghozott szabály így minden – gyorsan illanó hírnevű – hírességet, televíziós személyiséget, sportolót, előadót is megakadályoz abban, hogy jó hírnevét óvja. A *Sullivan-döntés* demokratikus érveiből ez a kiterjesztés már nem következik: a közszereplők legtöbbször szinte semmi befolyással nem rendelkezik a szorosán értelmezett közügyekre, míg azok, akik a háttérben meghúzódva – akár jelentős mértékben – befolyásolják a politikai folyamatokat (tanácsadók, pénzemberek stb.), „magánszemélyként” jogosultak a teljes körű védelemre. A demokrácia megóvásának nemes feladata így megnehezül.²⁷

2. 1. 5. A hírnévvédelmi szabályok értékelése

A *Sullivan-* és *Gertz-döntések* által meghatározott új rágalalmazási jog folyamatos éles viták tárgya az Egyesült Államokban. E viták részletes bemutatása nem képezheti e dolgozat tárgyát, csupán rövid utalást teszek a kritikák legfontosabb érveire. Annál is inkább fontos e kitérő, mert a hazai elemzők többsége elsősorban a *Sullivan-szabályra* nézve kedvező véleményeket ismerteti, így akár úgy is tűnhetne, hogy az Egyesült Államokban teljes konszenzus veszi azt körül.

Ezzel ellentétben sokan vitatják például a *Sullivan-döntés* által újraértelmezett szólásszabadság-filozófiát, mondván, a szabadságjog instrumentalista értelmezése túlságosan leszűkíti annak érvényesülési lehetőségeit. Valóban, első ránézésre az Alexander Meiklejohn filozófiaprofesszor nevéhez köthető demokratikus szólásszabadság-elmélet²⁸ diadala a *Sullivan-döntés*,²⁹ mely azonban nem mindenki számára fogadható el megalapozásként (az ítéletről maga Meiklejohn egyébként úgy nyilatkozott, hogy az „alkalom az utcabátra”, holott a döntés idején már jócskán nyolcvan éves kor felett járt³⁰). A szólásszabadság demokratikus igazolása ugyanis a jog közösségi döntéshozatal elősegítő szerepét tekinti elsődlegesnek. A közösségi jellegből adódóan pedig az individuum ebben az értelmezésben háttérbe szorul. Ezt elfogadva pedig nem csak a személyiségi jogok korlátozhatóak a szólás érdekében, de például széles körű hozzáférési jog is teremthető a médiához, akár a tulajdonjog kárára is.³¹

Ronald Dworkin a demokratikus nézettel szemben a szólásszabadság individuális értelmezését vallja, az egyén morális jogát emeli ki a közélet vitáiban való részvételre, amely alapján jóval szélesebb körben érvényesülne a szólásszabadság – a rágalalmazási jog hatókörét például kizárólag a magántermészetű ügyeket érintő állításokkal összefüggésben vélné fenntarthatónak.³²

²⁶ ANDERSON, (2003) i. m. [21. jegyzet] 731. o.

²⁷ SCHAUER, FREDERICK: Public figures. *William and Mary Law Review*, 1984. 905. o.

²⁸ MEIKLEJOHN, ALEXANDER: *Political freedom – The constitutional powers of the people*. New York: Oxford University Press, 1965 (2. kiadás).

²⁹ Bár maga az ítélet nem említi őt név szerint, Brennan bíró egy későbbi cikkében elismerte Meiklejohn hatását. Ld. BRENNAN, WILLIAM J.: The Supreme Court and the Meiklejohn interpretation of the First Amendment. *Harvard Law Review*, November 1965. 1. o.

³⁰ KALVEN, i. m. [15. jegyzet] 214. o.

³¹ Ld. az 5. fejezet 11. pontját.

³² DWORKIN, RONALD: *Freedom's law. The moral reading of the American Constitution*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1996. 200. o. és 209-213. o.

A teljes igazsághoz hozzátartozik, hogy bár a legtöbb szerző a demokratikus felfogást meghonosító *Sullivan-döntést* tekinti a modern szólásszabadság elméleti alapjának, az amerikai szólásszabadság-jogban legalább olyan erőteljesen jelen van az individualista felfogás, valamint a bármiféle állami beavatkozástól való merev elzárkózás is. E három ötvözetéből tevődik össze a szólásszabadság alapjogának elméleti háttere, amelyben tehát nem ismerhető fel egységes filozófiai megalapozás (ez akadályozza meg például a demokratikus felfogás – tehát a *Sullivan-döntés* meghatározó indoka – alapján egyébként egyértelműen szükséges hozzáférési jogok, például a válaszjog amerikai bevezetését³³). Kiemelkedő fontosságú kérdés ez, hiszen minden, a szólásszabadság gyakorlása során felmerülő kérdés csak ezen alapokat figyelembe véve válaszolható meg. A *Sullivan-döntés* tehát, bár nem formálta teljes mértékben „saját képére” az alapjog uralkodó filozófiai felfogását, jelentősen befolyásolta valamennyi, a jövőben felmerülő vitás kérdésre adandó választ.

Mások éppen Dworkin ellenében érvelnek, és azt állítják, a Sullivan-szabály túlságosan sok szólást véd, indokolatlanul. Ironikus, hogy éppen a korlátozatlan, nyílt vita nevében kreál a szabály olyan új privilégiumot, amely a gyakorlatban csupán egy szűk kör – a sajtó – számára biztosít védelmet, és így új egyensúlyhiányt hoz létre.³⁴ Utalhatunk itt a jellemző *Ocala Star-Banner v. Damron* ügyre,³⁵ ahol egy újság tévedésből olyan hírnévsértő állítást tett közzé, amelyben összekeverték egy helyi köztisztviségért induló jelöltet annak testvérével, aki egy ügyben hamis tanúvallomást tett a bíróság előtt. A jelölt elveszítette a választást, de nem perelhetett sikerrel rágalalmazásért, mert a lap súlyos gondatlansága nem volt megállapítható. A Sullivan-szabály által felállított mérce, és főként a bizonyítási teher megfordítása a gyakorlatban szinte lehetetlenné teszi a sikeres perlést, megdöbbentően elenyésző számú rágalalmazási ügy zárul a kérelmező sikerével.³⁶

Olyan hangok is hallatszanak, amelyek megkérdőjelezik a korábbi *common law* szabályozás kiiktatásának helyességét, és az új szabály alkotóit a korábbi, évszázados egyensúly felborításával vádolják – mondván, „a hírnévvédelem nélküli világ hazugsággal és csalással van tele”.³⁷ Honnan tudhatjuk – kérdezik többen – hogy az így megvalósuló védelem, amely a bizonyítási nehézségek miatt szükségszerűen bizonyos mértékű hamis tényállításra is kiterjed, több hasznot hajt a közösségnek, mint a korábbi megoldás?³⁸

Bár a pernyertesség esélye a felperes számára nem túl nagy, a szabály egyik következménye mégis rendkívül hátrányosan érinti a sajtót. A bizonyítási teher megfordulása miatt ugyanis – mivel a megrágalmazottnak kell bizonyítékot produkálni arra, hogy az alperes szándékosan vagy súlyosan gondatlanul cselekedett – a szerkesztőségeknek hozzáférést kell biztosítaniuk a releváns dokumentumokhoz, bepillantást kell engedniük minden olyan anyagba, amely a közzétett állítással összefügg. A bizonyítást jelentősen megnehezíti, hogy a sajtó magának vindikálja azt a jogot, hogy információforrásainak kilétét ne fedje fel. Egyes szerzők szerint a

³³ Ld. *Miami Herald Publishing v. Tornillo* 418. US 241 (1974).

³⁴ BARRON, JEROME A.: Access to the press – A new First Amendment right. *Harvard Law Review*, 1967. 1656-1657. o.

³⁵ 401 US 295 (1971).

³⁶ LOGAN, DAVID A.: Libel law in the trenches: reflections on current data on libel litigation. *Virginia Law Review*, May 2001. 503. o.

³⁷ EPSTEIN, i. m. [11. jegyzet] 799. o.

³⁸ SADURSKI, WOJCIECH: *Freedom of speech and its limits*. Boston: Kluwer Academic Publishers, 1999. 11. o.

gondos eljárás, a teszt által szükségessé tett vizsgálata bizonyos „újságírói standardok” egyes bíróságok általi kialakítását hozta magával, amely a sajtószabadság ellenében hat.³⁹

Az igen magas perköltségek mindkét felet sújtják, a lehetséges kártérítések összege pedig rendkívül magas, több millió dolláros nagyságrendű lehet. Ez akkor is jár némi elrettentő erővel, ha a sajtó csak ritkán veszít rágalmozási pert – a rágalmozási jog gyakorlati működése tehát igazából egyik fél számára sem megnyugtató.⁴⁰

A szabály ellen érvelők azt is kiemelik, hogy alkalmazásának következménye akár szándékaival ellentétes is lehet: a hírnév védelmének valószínűsíthető kudarcra eleve sokakat visszatart attól, hogy részt vegyenek a közéletben.⁴¹ A sajtó is rosszul járhat hosszú távon: mivel a szabály nem garantálja azt, hogy kizárólag alaposan ellenőrzött információk jelenhessenek meg, könnyen elveszítheti hitelét.⁴²

Lee Bollinger szerint nem volt szerencsés, hogy a bíróság éppen a *Sullivan-ügyben* határozta meg a rágalmozási jog új alapjait. Sullivan, mint a déli államokban megvalósuló faji megkülönböztetés egyik jellegzetes figurája, eleve ellenszenves volt a bírák többségének, „megbüntetésének” szándéka is szerepet játszhatott a döntésben. Bár a rágalmozási jog *common law* szabályai bizonyos értelemben kétségtelenül a kelleténél kevesebb hangsúlyt fektetett a szabad szólásra, a bíróság nem vette figyelembe az egyéb felmerülő, rendkívül összetett kérdéseket, egyoldalúan láttatta a helyzetet, amelyben szerepel „a gonosz” (a szólást korlátozni akaró kormány), „a jó” (az elnyomott, az információktól elzárt nép) és a sajtó, amely a közvélemény formálása érdekében történő kormányzati beavatkozás egyetlen hatékony ellenfele, így „a nép” javának e tekintetben kizárólagos letéteményese.⁴³ Mindeközben a döntés figyelmen kívül hagyta a sajtó elsődleges célját, a nyereség maximalizálásának kényszerét, amely folyamatosan saját demokratikus feladatai végrehajtása ellen hat, és nem mérlegelte a személyhez fűződő jogok védelmének szükségét sem.

2. 1. 6. A becsületvédelem egyéb lehetőségei

A rágalmozás *tortján* kívül a becsületsértő kifejezésekkel szemben is alkalmazható „lelki (érzelmi) szenvedés szándékos okozása”-nak [intentional infliction of emotional distress] *tortja* is alkalmas lehet a személyiség védelmére, a közszereplők általi alkalmazását azonban a Legfelső Bíróság ítélete alaposan leszűkítette.

A *Hustler Magazine v. Falwell* ügy⁴⁴ előzményeként a *Hustler* című erotikus magazinban megjelent egy karikatúra, amely az akkoriban népszerű *Campari* hirdetések mintáza. Ezek a hirdetések eredetileg – „finom” kétértelműséggel – arról adtak hírt, hogy kinek milyen volt „az első” (ti. a *Campari* likőr fogyasztásához fűződő első élménye). A *Hustler* karikatúráján Jerry Falwell protestáns prédikátor, televíziós személyiség, a „Morális Többség” [Moral Majority] nevű mozgalom vezéralakja szerepelt, akinek a rajz alapján „az első” élménye a kerti klozetban, teljesen részegen, a saját édesanyjával esett meg. Egy apró betűs felirat a lap alján tudatta az olvasóval, hogy paródiáról van szó.

A tiszteletes sikertelenül perelt rágalmozásért, de a kerületi Fellebviteli Bíróság jelentős mértékű kártérítést ítélt meg számára „lelki szenvedés szándékos okozása” miatt. A

³⁹ MURCHISON, BRIAN C. – SOLOSKI, JOHN – BEZANSON, RANDALL P. – CRANBERG, GILBERT – WISSLER, ROSELLE L.: Sullivan’s paradox: the emergence of judicial standards of journalism. *North Carolina Law Review*, 1994. 7. o.

⁴⁰ ANDERSON, DAVID A.: Is libel law worth reforming? *University of Pennsylvania Law Review*, December 1991. 487. o.

⁴¹ WELLINGTON, HARRY H.: On freedom of expression. *Yale Law Journal*, 1979. 1113-1115. o.

⁴² BARENDT, ERIC: *Freedom of speech*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005 (2. kiadás). 202. o.

⁴³ BOLLINGER, i. m. [13. jegyzet] 25. o.

⁴⁴ 485 US 46 (1988).

szövetségi Legfelső Bíróság azonban – egyhangúlag – megváltoztatta a döntést. A bíróság érvelése szerint hiba volna, és ellentétes az Első Kiegészítéssel, ha a közéleti szereplőkkel kapcsolatos megnyilvánulások alapján jogi felelősség lenne megállapítható, pusztán mert a közlőnek szándékában állt megsérteni az illetőt, vagy mert bármely egyéb ártó szándékkal tette közzé véleményét. A sérelem és a felháborodás önmagában még nem alapozza meg a szabadság korlátozását, ez a mérce ugyanis túlságosan szubjektív, a szólásszabadság pedig ezzel szemben előnyt élvez. Amíg a felperes nem tudja bizonyítani, hogy a közzétett vélemény burkoltan *hamis tényállítást* is tartalmaz, a hamis tény közzététele pedig rosszhiszeműen történt, azaz annak tudatában, hogy az állítás valótlan, vagy pedig súlyos gondatlanság eredményeképpen, a szólásszabadság nem korlátozható – a bíróság tehát egy másik *tortra* nézve is a Sullivan-szabály alkalmazását rendelte el. A becsület, emberi méltóság ez alapján éppolyan mértékű védelmet élvez, mint a hírnév.

Robert Post ezen ítélet kapcsán fejtette ki hosszú tanulmányában a közösségi viták korlátozhatóságára vonatkozó koncepcióját.⁴⁵ A szerző szerint a döntés teljességgel helyes volt, mert a közéleti viták szabadságát nem szabad a pusztán sérelem és felháborodás alapján szűkíteni – ez bizonyos „udvariassági” normák kikényszerítését jelentené, amely a szabadság lényegétől idegen. A legerőteljesebb kifejezések is megengedhetők tehát egy vitában (ld. a *Cohen-ügy*⁴⁶ „*Fuck the draft*” feliratát).

Eric Barendt vitatkozik Post-tal. Mint írja, a Post által oly fontosnak tartott közösségi vita csak akkor képes ésszerű, racionális körülmények között megvalósulni, ha bizonyos normákat betartunk. Másik érve, amely megkérdőjelezi Post igazát, hogy a szólásszabadság igazolásának azon indoka, amely elsősorban az egyén méltósága és autonómiája miatt védené a jogot, nem veszi figyelembe az ily módon széles körben védett szólás által megsértettek méltóságát.⁴⁷ Persze a minden hájjal megkent Falwell prédikátor feltehetően nem esett kétségbe a karikatúra láttán, de a döntésben meghatározott elv általános elfogadása veszélyes következményekkel jár.

Stanley Fish is ezt az egyensúlyhiányt nehezményezi a döntéssel kapcsolatban.⁴⁸ Álláspontja szerint az ehhez hasonló véleménynyilvánításokból nem olvasható ki olyan „gondolat”, amely méltó lenne az ilyen széleskörű alkotmányos védelemre. A kritikának és a paródiának rendelkeznie kellene valamiféle tényszerű alappal, a karikatúristák általában „áldozatuk” valamely valós tulajdonságát emelik és figurázzák ki. Ebben az esetben azonban a rajz nem valós eseményen alapult, még akkor sem, ha az utalás Falwell farizeus magatartására egyértelmű. Fish azzal zárja gondolatmenetét, hogy amennyiben valaki megkérdőjelezné, valóban okozott-e a vitatott karikatúra sérelmet bárkinek is, csak kérdezze meg bátran Jerry Falwell édesanyját.

Bár a döntést alátámasztó – a Sullivan-szabállyal egybevágó – érvek sokak számára elfogadhatóak,⁴⁹ nem feltétlenül kell megfellebbezhetetlen igazságnak elfogadnunk azt, hogy a közéleti szereplők hírnevének, becsületének védelme nem minősül méltányolható alkotmányos érdekeknek – mindez az európai jogi felfogástól teljes mértékben idegen volna.

⁴⁵ POST, ROBERT C.: The constitutional concept of public discourse: outrageous opinion, democratic deliberation and *Hustler Magazine v. Falwell*. *Harvard Law Review*, 1990. 603. o.

⁴⁶ *Cohen v. California* 403 US 15 (1971). Ld. 4. fejezet, 2. 1. pont.

⁴⁷ BARENDT, (2005) i. m. [42. jegyzet] 228. o.

⁴⁸ FISH, STANLEY: *There's no such thing as free speech and it's a good thing, too*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1994. 120-138. o.

⁴⁹ Ld. pl. MOLNÁR PÉTER: *Gondolatbátorság*. Budapest: Új Mandátum, 2002. 59-66. o.

2. 2. A közszereplők hírnévvédelme Angliában

2. 2. 1. A rágalalmazási jog általános áttekintése

Az angol rágalalmazási jog, a szigorú *common law* felelősség talaján állva korábban szinte hírhedten a legszigorúbbak közé tartozott, a jó hírnév – szabad szólás ütközése esetén jellemzően előbbinek adva nagyobb súlyt. A több évszázados, töretlen hagyományt azonban az utóbbi években ezzel ellentétes irányú, angol léptékkal mérve szinte rohamos fejlődés formálta át, mely folyamat napjainkban is tart. Az új fejlemények egyöntetűen a közéleti viták nagyobb szabadságát célozták. Az új jog alkotói, a bírák döntéseik előtt nyilván alaposan mérlegelték a *Sullivan-döntést* is, azonban szinte teljes mértékben elvetették annak megoldásait. Ennek ellenére a *common law* erőteljes fellazításában is érezhető az amerikai döntések „szelleme”.

A közéleti viták nyíltságát célzó speciális megoldások előtt szükséges az angol rágalalmazási jog vázlatos áttekintése.⁵⁰ A rágalmazásnak három lehetséges formája ismert: a „maradandó formában” történő rágalmazás, a *libel* (amely tehát a sajtón keresztül, vagy más módon, de mindenképpen írásban, képben valósul meg), a szóbeli rágalmazás, a *slander*, és az előbbi büntetőjogi tényállása, a *criminal libel*. A *criminal libel*, az 1275-re visszavezethető, a történelem során a szólásszabadság elfojtásának gyakorta alkalmazott eszköze (az egykori „*scandalum magnatum*”) ma már gyakorlatilag csak névleg szerepel a jogrendben.⁵¹

A *slander tortja* is csak négy bizonyos, precízen előírt esetben alkalmazható, és csak akkor, ha a felperes bizonyítja a rágalmazás által bekövetkezett kárát – *libel* esetén kár bekövetkezte nélkül is lehetséges a perindítás. Kivételesen egyéb *tortok* is alkalmasak lehetnek a hírnév védelmére: a gazdasági, üzleti érdekeket sértő állításokkal szemben a *malicious* vagy *injurious falsehood* (kb. rosszindulatú vagy ártalmas hazugság) *tortja* is lehetőséget nyújt a kártérítésre: ebben az esetben az állítás hamis voltát, a közlő rosszhiszeműségét és a keletkezett kárt is bizonyítani kell. A *passing off* szintén a tisztességtelen gazdasági verseny elleni védekezés egyik eszköze, és bizonyos körben védelmet ad a rágalmazó állításokkal szemben. A verbális becsületsértésre önálló *tort* nem létezik, a becsület- és a hírnévvédelem összekapcsolódik az angol jogban. A tetteges becsületsértésre nézve az *assault* és a *battery tortjai* alkalmazhatóak.

A felelősség megállapításának a számunkra ezúttal legérdekesebb *libel* esetében több feltétele van: a közzétett állításnak rágalmazónak kell lennie (ez akkor valósul meg, ha a sértettet az állítás „nevetség, megvetés és utálat tárgyává teszi”, illetve ha a társadalom tagjai őt a közlés hatására „elkerülik, kitérnek előle”⁵²); a rágalmazó állításnak a felperesre kell vonatkoznia (abból felismerhetőnek kell lennie); a rágalmazó állítást maradandó formában közzé kell tenni (a sajtóbéli közlések esetén ez a feltétel természetesen megvalósul); és utolsóként az alperes nem mentheti ki magát a lehetséges kimentési okok egyike alapján sem. A felelősség objektív, a jó- vagy rosszhiszeműséget a bíróság általános esetben nem vizsgálja, a rágalmazás jóhiszemű volta legfeljebb a kártérítés mértékét érintheti.

A kimentési okok a következők: felperesi *beleegyezés* a közzétételbe; *ártatlan terjesztés* [innocent dissemination], amely az újságárust, a nyomdászt és a közzétételben, a jogsértő tartalom ismerete nélkül közreműködő más személyeket védi; az állítás *igazának bizonyítása*; az állítás *tisztességes kommentár*-jellege [fair comment], amely a véleménynyilvánítás szabadságát óvja, legyen az akármilyen szélsőséges, de csak akkor, ha a közzétételt a közérdek indokolta (például mert valamely közérdekű ügyre vonatkozik), a vélemény

⁵⁰ A következő áttekintés a DEAKIN, SIMON – MARKESINIS, BASIL S. – JOHNSTON, ANGUS: *Tort law*. Oxford: Clarendon Press, 2003 (5. kiadás). 645-696. o. alapján készült.

⁵¹ ROBERTSON, GEOFFREY – NICOL, ANDREW: *Media Law*. London: Penguin Books, 2002 (4. kiadás). 147-150. o.

⁵² *Youssouppoff v. MGN Pictures Ltd.* [1934] 50 TLR 581, CA.

valamely ténybeli alapja megállapítható, és a közlő nem rosszhiszeműen járt el; az *abszolút mentesség* [absolute privilege], amely a bizonyos, meghatározott körülmények között tett állításokat védi, és ad teljes immunitást a közlétevé számára a jogi felelősség alól (például a parlamentben, a bírósági eljárások során, vagy a kormányzati munka közben tett állítások, illetve ezek újbóli közzététele esetén⁵³); valamint a *feltételes mentesség* [qualified privilege], amely bizonyos feltételek teljesülése esetén ad mentesülést a felelősség alól (a mentességet minden esetben a közösség érdeke, a társadalom java indokolja).

A *qualified privilege* korábban csak szűk körben érvényesült, és azokra az állításokra vonatkozott, amikor a közlőnek *morális* vagy *jogi kötelezettsége* volt a közlésre (például tanúskodás a bíróság előtt), a társadalomnak pedig érdekében állt a jogi felelősségre vonástól való félelem nélküli megnyilatkozás, és ennek során, jóhiszeműen hangzott el valamely hírnévrontó állítás. A sajtó számára pedig csak akkor biztosította a jogi felelősségtől való mentességet, ha az híven tudósított valamely olyan nyilvános vagy hivatalos eseményről, eljárásról (hivatalos szerv általi sajtótájékoztatóról, nyilatkozatról, külföldi bíróság vagy nemzetközi szervezet eljárásáról stb.), esetleg valamely hivatalos forrásból származó információt tett közzé, amelyben téves, pontatlan információk szerepeltek.⁵⁴ A privilégium itt azt célozta, hogy az ilyen állítások továbbadásáért ne lehessen felelőssé tenni a sajtót. A rágalmazási jog vonatkozó elmúlt évekbeli fejlődése e kimentési ok fellazításán, újjáértelmezésén keresztül történt.

2. 2. 2. A közéleti vita lehetőségének bővülése, a Reynolds-szabály

A közéleti vita „felszabadításának” első jelentős állomása a *Derbyshire County Council v. Times Newspapers* ügy volt.⁵⁵ A Lordok Háza e döntésében megállapította, hogy kormányzati, önkormányzati szervek nem indíthatnak rágalmazási pert. Az elv kiterjesztése, a *Goldsmith v. Bhojru* döntés⁵⁶ óta politikai pártok sem perelhetnek rágalmazásért. Bármilyen jelentőséggel bírtak is ezek az ítéletek, nyitva hagyták azt a kérdést, hogy vajon az egyes tisztségviselők hírnévédelme is korlátozható-e a közélet vitái során elhangzott állításokkal összefüggésben.⁵⁷

E kérdésre a válasz a végső fokon 2001-ben lezárt, túlzás nélkül mérföldkőnek számító *Reynolds v. Times Newspapers* ügyben⁵⁸ született meg. A rágalmazási per a *Sunday Times* című vasárnapi lapban közzétett írás miatt indult. E cikk azt állította Albert Reynolds, kevéssel azelőtt lemondott ír miniszterelnökről, hogy elhallgatott bizonyos információkat a High Court (Főbíróság, a legfőbb ír bírói fórum) elnökének kinevezésével kapcsolatban, félrevezetve ezzel a parlamentet, valamint saját koalíciós partnereit. Jelentős körülmény, hogy míg az ír lapokban megjelentették a korábbi miniszterelnöknek a vádakra adott cáfolatát is, addig ez a *Sunday Times*-ből hiányzott.

A *common law* addigi szabályai alapján egyértelmű volt, hogy a lap, mivel nem tudta bizonyítani az állítások igazát, illetve nem támaszkodhatott semmilyen olyan – egyébként csak rendkívül szűk körben érvényesülő – privilégiumra, amely alapján a hamis állítások esetén is mentesült volna a felelősség alól (*qualified* vagy *absolute privilege*), el fogja veszíteni a pert. Nos, ez valóban így történt, a Lordok Házának döntése mégis jelentősen módosította a korábbi szabályokat.

⁵³ Ezek egy része *common law*, más része pedig törvényi alapokon nyugszik, ld. az 1689-es *Bill of Rights*-ot, vagy az 1952-es és az 1996-os *Defamation Act*-et.

⁵⁴ *Defamation Act 1996*, s. 15. és a törvény melléklete.

⁵⁵ [1993] AC 534.

⁵⁶ [1997] 4 All ER 268.

⁵⁷ BARENDT, ERIC: Libel and freedom of speech in English law. *Public Law*, 1993. 453. o.

⁵⁸ [2001] 2 AC 127.

A Lord Nicholls által jegyzett ítélet kiemeli a nyílt, szabad közéleti vita fontosságát. A *Reynolds-döntés* szerint ezt a védelmet bizonyos feltételekkel ki kell bővíteni általában véve azokra az esetekre, amikor a közlő (jellemzően a sajtó) közérdeklődésre számot tartó témában téves állításokat közöl. Ez nem jelentheti a teljes védettséget, amely független a közlés körülményeitől (a döntés ezzel elveti a Sullivan-féle új, szinte teljes immunitást hozó megoldás bevezetését), mert ez a hírnév védelmének ellehetetlenülését jelentené. A módosítás továbbra is fenntartja a korábbi, egyensúlyozást kívánó megoldást, finoman megváltoztatva az erőviszonyokat, tágabb teret engedve a szabad szólásnak.

Az új egyensúly megteremtésekor a bíróság fellazította a *qualified privilege* fent említett kötelezettség-társadalmi érdek tesztjének korábbi értelmezését. Az ítélet kiterjesztette a privilégium alkalmazási körét a közéletet érintő eseményekről beszámoló sajtóra, mivel annak (morális) kötelessége a tudósítás, míg a társadalomnak jelentős érdeke fűződik az információkhoz való hozzájutáshoz. E feladatának ellátását megkönnyítendő, a sajtónak bizonyos feltételek mellett mentességet kell adni még akkor is, ha a közölt információ téves, pontatlan.

Hogy ne az adott ügyben eljáró bíró önálló mérlegelése döntse el azt, mikor érvényesül az így kitágított mentesség – az ítélkezés egységessé tételének szándékával –, Lord Nicholls egy tízes listán összeállított bizonyos, útmutatásnak szánt „vezérelveket” is. Ezek értelmében figyelembe kell venni az állítás súlyát (apróbb pontatlanság inkább elnézendő); azt, hogy mennyiben tekintendő közérdeknek a közlés; mennyire megbízható az információ forrása; milyen lépések történtek a sajtó részéről a valóság felderítésére; mennyire volt sürgető a közlés (ha kevésbé, úgy az igazságtartalom vizsgálata alaposabb kell, hogy legyen); kapott-e lehetőséget a megrágalmazott személy a válaszadásra; közölték-e a megrágalmazott álláspontját; milyen hangvételi volt a közlés (objektív vagy elfogult, esetleg szenzációhajhász); milyen körülmények között történt a közlés (az időzítésből például sokszor kikövetkeztethető a közlő mögöttes szándéka). Ezek alapján dönthető el, hogy az alperes jogosult-e a privilégiumra. A feltételeknek nem minden esetben, kivétel nélkül, egyszerre kell teljesülniük, és azok nem is azonos súlyúak. Mindenesetre e követelmények együttesen határozzák meg a „*felelős újságírás*” mércéjét. Mivel a *Sunday Times* nem felelt meg e mércének, Reynolds megnyerte a pert.

A *Reynolds-döntés* elméletileg jelenősen kitágította a sajtó mozgásterét. Az emberi jogok, köztük a szólásszabadság hatékonyabb védelme – az Emberi Jogok Európai Egyezményének *inkorporálása* az angol jogba a *Human Rights Act 1998* által – tehát a rágalmazási jogban is éreztette hatását. Bár az angol jog mindig is idegenkedett a forradalmi változásoktól, mégis több elemző kevesellte a *Reynolds-döntés* által bevezetett újításokat, radikálisabb reformot követelve.⁵⁹ A kritikák ellenére is egyértelmű, hogy a szabadabb közéleti vita lehetősége a döntéssel megteremtődött.

Az ítélet által szabott mérce azonban meglehetősen magas (mondhatni, egy régebbi kor újságírói éthoszát tartja szem előtt). Ennek eredményeképpen pedig az azóta eltelt időben a körülbelül 25-30 olyan jelentősebb rágalmazási ügyben, ahol az új privilégiumra építette védekezését az alperes fél, alig néhány alkalommal fogadta el azt a bíróság (a Lordok Háza vagy a Court of Appeal, a fellebviteli bíróság).

Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a privilégium nem csupán a szorosán értelmezett politikai megnyilatkozásokra vonatkozik. Az *Al-Fagih v. HH Saudi Research and Marketing (UK) Ltd.* ügyben⁶⁰ egy lapban megjelent olyan állításokkal kapcsolatban indult a per, mely kizárólag az Angliában élő szaúdi közösség vitáját érintette. A bíróság itt elfogadta az alperes védekezését,

⁵⁹ Ld. pl. LOVELAND, IAN: *Political libels: a comparative study*. Oxford, Portland, Oregon: Hart Publishing, 2000. 171-184. o.

⁶⁰ [2002] EMLR 215, CA.

és alkalmazta a *qualified privilege* új szabályát, mivel az újságcikk elfogulatlan volt, mindkét szembenálló fél álláspontját tartalmazta, és ezt még úgy is elégségesnek ítélte a bíróság, hogy nem történt kísérlet a lap által az igazság felderítésére. A „*semleges beszámoló*” [neutral reportage], amely lassan szinte a Reynolds-szabály melletti önálló, mentesülést nyújtó privilégiummá kezdi kinőni magát, egy másik döntés szerint is védelmet élvez, ha a közzétett állítások mindkét fél álláspontját bemutatják, amelyek közül az egyik ugyan szükségszerűen hamis, de a sajtónak nem kell feltétlenül vizsgálnia azok valóságtartalmát. A szóban forgó ügyben egy párt tagjai vádolták egymást csalással és sikkasztással.⁶¹ Ha azonban a beszámoló, a riport nem semleges, vagy ha a felperes megnevezéséhez nem fűződött közérdek, az könnyen a mentesség elvesztéséhez vezethet.⁶² Látható, hogy a *Reynolds-döntésben* megszabott, vizsgálandó körülmények valóban csak „vezérelvek”, és nem rigorózus, mechanikusan alkalmazandó szabályok.

A szenzációhajhász, nem kellően alátámasztott állítások továbbra sem élveznek mentességet a felelősség alól, különös súllyal veszik figyelembe a bíróságok azt, hogy kapott-e lehetőséget a megrágalmazott fél a válaszadásra, illetve álláspontjának bemutatására. Az egykori híres labdarúgókapus, Bruce Grobbelaar így perelhetett sikerrel azon állítások miatt, amelyek szerint ellenérték fejében szándékosan engedett be gólokat, mert az újságíró egy repülőtéren, a gépe indulása előtt érte csak el, és dugta orra alá mikrofonját – a bíróság szerint ilyen körülmények között a „felelős újságírás” nem valósult meg.⁶³ Szintén pert nyert George Galloway alsóházi képviselő, akit egy lap azzal vádolt, hogy az iraki háború előtt a Husszein-rezsim alkalmazásában állt. A lap egy szétlőtt bagdadi kormányirodában talált olyan dokumentumokat, amelyekre állításait alapozta. A megkérdőjelezhető hitelességű információkkal kapcsolatban azonban meg sem kérdezték a képviselőt, így a lap a pert elvesztette.⁶⁴ Bizonyos bírói megnyilatkozások arra engednek következtetni, hogy adott esetben akár a sértett fél megkérdése nélkül is eleget lehet tenni a felelős újságírás mércéjének,⁶⁵ de a sajtó ilyen körülmények mellett még nem nyert végső fokon pert.

A Lordok Háza azt is megerősítette, hogy a *Reynolds-döntés* által bevezetett „felelős újságírás” tesztje nem váltotta fel a régi *qualified privilege* kötelezettség-közérdek tesztjét, a kettő együttesen kell, hogy érvényesüljön. A privilégium tehát csak az olyan esetekben alkalmazandó, ahol a szóban forgó információ közlése valóban a közérdeket szolgálja. A publikálás „kötelezettsége” azonban nem értelmezhető megszorítóan, annak „praktikusnak és flexibilisnek” kell lennie. Az ez alapján eldöntött *Jameel-ügyben*⁶⁶ a Lordok Háza (ellentétben a korábban eljárt bíróságokkal) úgy ítélte meg, hogy a vitatott állítás (a felperes vállalat nevének összefüggésbe hozatala terrorista-tevékenységekkel) közzététele megfelelt a sajtótól elvárható magatartásnak, a sajtószabadság magába foglalja a szerkesztői döntések szabadságát is. A *Loutchansky-ügyben*⁶⁷ a Court of Appeal megállapítása szerint az újságírónak szabadságában áll eldöntenie, mely ügy érinti a közösséget (e feladatának végrehajtása is része a felelős újságírás tesztjének), és melyik nem, a „kötelezettség” nem értelmezhető fel úgy, hogy az a nyílt vitát korlátozza. A döntés leszögezi, hogy a közzétett állítások bizonyos, apróbb tévedései, pontatlanságai még nem minősülnek jogsértőnek. A *Charman v. Orion Publishing Group (No. 3.)* ügyben⁶⁸ a Reynolds-szabály alkalmazásával mentesült a felelősségre vonás alól egy könyv szerzője, aki egy rendőrtiszt állítólagos korrupciós ügyeit

⁶¹ *Roberts & another v. Gable & others* [2007] EWCA Civ 721.

⁶² *Henry v. BBC* [2005] EWHC 2503, QB.

⁶³ *Grobbelaar v. News Group Newspapers Ltd.* [2001] 2 All ER 437, CA.

⁶⁴ *Galloway v. Telegraph Group* [2006] EWCA Civ. 17.

⁶⁵ *Armstrong v. Times Newspapers* [2005] EWHC Civ. 1007.

⁶⁶ *Jameel v. The Wall Street Journal Europe (No. 2)* [2006] UKHL 44.

⁶⁷ *Loutchansky v. Times Newspapers (No.2.)* [2002] 1 All ER 652.

⁶⁸ [2007] EWCA Civ 972.

tárta fel. A Queen's Bench elsőfokú döntését megmásító ítéletben a Court of Appeal úgy döntött, hogy a könyv teljes egészében megfelelt a felelős újságírás szabályainak, mert bár nem minősült „semleges beszámoló”-nak, feltárta a beszerezhető bizonyítékokat. Így akkor is mentesült a szerző, ha az állítások tényleges igazát nem lehetett bizonyítani.

A változás azonban korántsem volt annyira radikális, mint a *Sullivan-döntés*. Elsősorban a viták tárgya felől közelíti meg a privilégium alkalmazási körét, inkább a közéleti, a közösséget érintő témák tárgyalását védve, és nem a közéleti szereplők hírnévvédelmét csökkentve. A bizonyítás továbbra is az alperes feladata maradt, neki kell tehát bizonyítania azt, hogy a kettős tesztnek megfelelően, felelősen járt el, bár bizonyos körülmények között, kellően gondos eljárás esetén, a bizonyítás hiányában is mentesülhet az alperes. A *Reynolds-ítélet* nyomán történt és továbbra is folyamatosan zajló változások kiszélesítették, de nem alakították át radikálisan a szólásszabadság korábbi határait. Az új *qualified privilege* számos, még lezáratlan kérdést vet fel, amelyek eldöntése a jövőbeni bírósági ítéletek feladata lesz.⁶⁹

Futó megjegyzésként kíváncsodik ide, hogy természetesen a sajtójogi szabályozás, a *Communications Act 2003*, illetve a különféle kódexek, az OFCOM kötelező erejű előírásai (a 8. szakasz által előírt kötelezettség a „fairness” betartására, tehát a tisztességes eljárásra, illetve az írott sajtó önszabályozását megvalósító Press Complaints Commission kódexe (az 1. szakasz, amely a pontos tájékoztatást írja elő) is megköveteli a hírnév tiszteletben tartását, sérelem esetén pedig meghatározott eljárások, illetve szankciók állnak rendelkezésre.⁷⁰

2. 2. 3. Tények – vélemények, a becsület védelme

A tények és vélemények éles szétválasztása az amerikaihoz hasonlóan nem szerepel az angol rágalmazási jogban sem. A véleménynyilvánítás akkor védett (a *fair comment* kimentési oka által), ha az valamely ténybeli alappal bír, nem rosszhiszemű, és valamely közérdek fűződik a közléshez – utóbbihoz elegendő, ha a szólás bármiféle közéleti témában történik. A gyalázkodó, a kritika határait túllépő vélemények tehát nem védettek, mert nem rendelkeznek bizonyítható ténybeli alappal. A határok meghúzása természetesen nem könnyű, egy elhíresült közelmúltbéli esetben egy színész sikerrel perelt rágalmazás miatt, miután egy kritikusa azt írta róla, hogy „irtózatosa ronda” [hideously ugly].⁷¹ A vélemények ilyesfajta korlátozása ugyan nem gátolja a közügyekről folytatott racionális vitát, de adott helyzetben (mint az illusztrációként felhozott esetben is) a szabad szólás jelentős korlátja lehet, melynek helyénvalóságáról a vélemények eltérnek.

Az angol jog tehát a becsületet, illetve a méltóságot is a tényállítások bizonyítására, illetve bizonyíthatóságára épülő rágalmazási jog által védi, és nem választja el a becsület és a hírnév védelmét.⁷² Ha az állítás nem bizonyítható (a csúnyaság például szubjektív értékítélet), akkor a rágalmazás megvalósulhat, ellentétben a szélsőséges véleményeket is védő amerikai megoldással.

2. 3. Kitérő: a Sullivan-szabály és a common law Ausztráliában és Új-Zélandon

Bár Angliához hasonlóan Ausztrália sem részesíti kifejezett alkotmányos védelemben az alapjogokat, az ország alaptörvénye nem tartalmazza az alapvető jogok katalógusát, az ausztrál High Court (a legfőbb bírói fórum) az *Australian Capital Television v. Commonwealth of Australia* ügyben⁷³ leszögezte, hogy a politikai kérdésekben való szabad véleménynyilvánítás *implicite* az Alkotmány részét képezi, és így annak védelmét élvez.

⁶⁹ BROWNE, DESMOND: Libel and publication in the public interest. *www.5rb.com*, 2005.

⁷⁰ Bővebben ld. az 5. fejezet 6. 2. pontját.

⁷¹ *Berkoff v. Burchill* [1997] EMLR 139, CA.

⁷² BARENDT, (2005) i. m. [42. jegyzet] 228. o.

⁷³ (1992-93) 177. CLR 106.

Az ezt követő első jelentősebb rágalmozási per az 1994-es *Theophanous v. The Herald and Weekly Times* ügy volt.⁷⁴ Andrew Theophanous, az ausztrál parlament felsőházának tagja indította az eljárást, akinek jó hírnevét egy újságban leközölt olvasói levél állítólagosan megsértette, azt állítván, hogy görög bevándorlókat, azok letelepedését, állampolgárság iránti kérelmét támogatta törvénytelen eszközökkel.

Ítéletében a High Court leszögezte, hogy a fent említett, az Alkotmányba „beleértett” politikai szólásszabadság tágan értelmezendő, és a hírnév védelméhez fűződő érdek ezzel párhuzamosan vissza kell, hogy szoruljon. A „politikai szólás”-ba tehát beletartozik minden, ami a közvélemény formálásának folyamatában – de nem az átlagember, hanem az érdeklődő, „intelligens” polgár számára – releváns lehet. Ezzel megteremtődött egy, a Sullivan-szabályhoz hasonló, önálló alkotmányos privilégium, bár minden tekintetben jóval szűkebb körben.⁷⁵ A *Sullivan-Gertz-döntések* által meghatározottakkal ellentétben az ausztrál védelem kizárólag a – ha mégoly tágan is értelmezett – „politikai” szólásra terjedt csak ki. A bíróság elvetette a Sullivan-szabály, a felelősség megállapításához rosszhiszeműséget megkövetelő mércéjét is, és saját, új mércét állított fel: ennek értelmében a privilégium akkor alkalmazható, ha az alperes bizonyítani tudja, hogy „ésszerűen” [reasonable] járt el, azaz, hogy nem volt súlyosan gondatlan, nem volt tudatában annak, hogy az állítások hamisak, a nyilvánosságra hozatal módja, időpontja, szükségessége maga is megfelelt az ésszerűség követelményeinek, és történtek lépések az igazságtartalom ellenőrzésére. E feltételek teljesülése esetén a sajtó mentesül a felelősség alól.

E szabályt erősítette meg a *Stephens v. West Australian Newspapers* ügyben született döntés.⁷⁶ Úgy tűnt, hogy az új alkotmányos doktrína végérvényesen megszületett.⁷⁷

A következő eset, az 1997-es *Lange v. Australian Broadcasting Corporation* ügy⁷⁸ azonban jelentős változásokat hozott. A pert David Lange, Új-Zéland korábbi miniszterelnöke indította, mert állítása szerint az ABC televízió egyik adása megsértette a jó hírnevét: a dokumentumműsor azt állította az adás idején még regnáló miniszterelnökről, hogy az alkalmatlan tisztségének ellátására, és többször visszaélt pozíciójával.

A High Court – bár formálisan nem hozott új precedenst – *de facto* felülírta a két korábbi ítéletet.⁷⁹ Elfogadta, hogy a rágalmozás *common law* szabályainak egyensúlyban kell állniuk a szólás alkotmányos védelmével, de ez a követelmény – a korábbi ítéleteknek ezáltal ellentmondva – nem hoz létre új, kikényszeríthető, *pozitív* jogosultságot (a szabad politikai szólást), csupán a hírnév védelme és a szabad szólás közötti esetleges konfliktusok feloldására szolgál. A konfliktusok feloldása pedig – Angliához hasonlóan – a *qualified privilege* kiterjesztése útján kell, hogy történjen, nem pedig egészen új, alkotmányos privilégium megalkotásával.

A bíróság ennek megfelelően újraértelmezte a *qualified privilege common law*-béli szabályát, hogy az harmonizáljon az Alkotmányba beleértett szabad politikai szólás szabályával. Ennek során utóbbi alaposan háttérbe szorult, legalábbis a *Theophanous-döntésben* foglaltakhoz képest. A védelem immár csak azokat a megnyilvánulásokat illeti meg, amelyek „az Alkotmány által szabályozott, felelős képviselői kormányzás rendszerének

⁷⁴ (1994-95) 182. CLR 104.

⁷⁵ STONE, ADRIENNE: Case note: Lange, Levy and the direction of the freedom of political communication under the Australian Constitution. *University of New South Wales Law Journal*, 1998. 118. o.

⁷⁶ (1994) 68. ALJR 765.

⁷⁷ LEIGH, LEONARD.: Of free speech and individual reputation: *New York Times v. Sullivan* in Canada and Australia. In IAN LOVELAND (szerk.): *Importing the First Amendment. Freedom of expression in American, English and European law*. Oxford: Hart Publishing, 1998. 65. o.

⁷⁸ (1997) 189. CLR 520.

⁷⁹ LOVELAND, i. m. [59. jegyzet], 147. o.

hatékony működésével” kapcsolatosak. Jelentős visszalépés ez a korábbi, minden társadalmi fontosságú ügyet magába foglaló védelemhez képest. A bíróság fenntartotta a korábbi, ésszerűséget megkívánó követelményt, hasonló tartalommal, ezek alapján ésszerű volt a publikáció, amennyiben az alperesnek jó oka volt azt hinni, hogy a vitatott állítások igazak, tett bizonyos lépéseket az igazság felderítésére, felkínálta a válaszadás lehetőségét a felperesnek stb. Nem említette viszont az újrafogalmazott feltételek között a gondatlanság hiányát, hiszen a többi követelmény értelemszerűen magába foglalja azt. A rosszhiszemőség továbbra is kizárja a privilégium alkalmazhatóságát.

Mindezek alapján a bíróság úgy döntött, hogy az *ABC* televízió nem felelt meg az új *qualified privilege* követelményeinek, így Lange megnyerte a pert. Bár ez a döntés is jelentős előrelépésnek számít a szólásszabadság védelmében, a megelőző két ítélethez képest visszalépésnek tekinthető.⁸⁰

Új-Zéland legfontosabb precedense, amely jelentős mértékben átalakította a rágalmazási jog *common law* rendszerét, szintén David Lange, az ország korábbi miniszterelnökéről megjelent állítások miatt indított ügyben született meg. Az 1998-ban eldöntött *Lange v. Atkinson* ügy⁸¹ előzményeként egy olyan újságcikk és a hozzá kapcsolódó karikatúra jelent meg, amely őt felelőtlennek, becstelennek, rosszindulatúnak, mi több, lustának festette le.

A Court of Appeal (a fellebviteli fórum), megerősítve a High Court elsőfokú ítéletét, megváltoztatta és kitágította a rágalmazási jog korábbi szabályait. Hangsúlyozta a nem sokkal azelőtt elfogadott új jogszabályok szerepét az alapjogok védelmében,⁸² és széles körű összehasonlító vizsgálatot végzett, kitérve természetesen a Sullivan-szabályra is. Eltérően az angol és az ausztrál megoldástól, a bíróság úgy döntött, hogy a megújított *qualified privilege* kiterjed minden olyan, széles körben közzétett állításra vagy véleménynyilvánításra, amely korábbi vagy jelenlegi parlamenti képviselőkről vagy képviselőségre pályázókról, viselt vagy reménybeli tisztségükkel kapcsolatosan jelenik meg, és amelynek tárgya olyan magatartás vagy képesség, amely releváns lehet e feladatuk ellátása során. A közzétételnek ezen felül, általában véve is a közérdeket kell szolgálnia. A sajtónak nem kell sem az ésszerűséget, sem egyéb, megfelelő eljárást bizonyítania, a rosszhiszemőség azonban kizárja a privilégium alkalmazását.

Ez a szabály a Sullivan-szabályhoz hasonló, szinte feltétlen, mérlegelést alig tűrő védelmet hozott, mely csak a rosszhiszemőség bizonyítása esetén szűnik meg, bár annál jóval szűkebb körben (csak a közéleti szereplők egy szűk csoportjára vonatkozóan, bár, mint láthattuk, eredendően maga a *Sullivan-döntés* is csak egy szűk, bár ennél így is jóval tágabb kört érintett).

A döntés végső fokon a Privy Council-hoz jutott (néhány Commonwealth ország számára a legfőbb bírói fórumként szolgáló, Londonban székelő bíróság, amely angol főbírákból áll össze). Természetesen a bírák az akkor friss *Reynolds-ügy* fényében vizsgálták a kérdést, és, bár a közvetlen beavatkozástól tartózkodtak, visszaküldték azt az új-zélandi Court of Appeal-nek, mintegy azt sugallva, hogy a Reynolds-szabálynak megfelelően vizsgálják meg újra az ügyet.

A Court of Appeal 2000-ben javarészt jóváhagyta korábbi döntését, elvetve a Reynolds-féle „felelős újságírás” szabályát, de bizonyos pontokban módosította saját korábbi ítéletét.⁸³

A bíróság állítása szerint előző ítélete sem értelmezendő úgy, hogy a publikáció körülményei egyáltalán nem relevánsak a védelem fennállta szempontjából. Bizonyos körülményeket

⁸⁰ WEAVER, RUSSELL L. – PARTLETT DAVID F.: Defamation, the media and free speech: Australia's experiment with expanded qualified privilege. *George Washington International Law Review*, 2004. 387. o.

⁸¹ [1998] 3 NZLR 424.

⁸² *Bill of Rights Act 1990, Electoral Act 1993, Official Information Act 1982.*

⁸³ *Lange v. Atkinson (No. 2.)* [2000] 3 NZLR 385.

figyelembe kell venni, így például a kiadó személyét, a publikáció időpontját, egyéb körülményeit, azt, hogy kikhez juthat el és magát a tartalmát is. Ezen körülmények vizsgálata után a bíróság dönthet úgy is, hogy nem adja meg a *qualified privilege* védelmét az adott sajtóterméknek.

Néhány elemző még ezek után is úgy gondolja, hogy ezek a módosítások nem változtatták meg az új-zélandi megoldás szinte feltétel nélküli védettséget adó, a *Sullivan-döntéshez* hasonlatos jellegét, hiszen az ettől függetlenül is egyfajta, többé-kevésbé mechanikusan alkalmazandó, a szabad szólás számára kedvező szabály maradt.⁸⁴ Mások szerint így a *Lange-döntés* valójában nem sokban tér el a Reynolds-szabálytól.⁸⁵ A vita feloldása a jövőben meghozandó ítéletekre vár.

A bíróság ezen túl újraértelmezte a rosszhiszeműség jelentését is. Ez alapján a rosszhiszeműség akkor áll fenn, ha a közlő tudatában volt állítása hamisságának, vagy gondatlanul járt el az igazság felderítésekor, esetleg elmulasztotta annak megkísérlését. Nem hivatkozhat a *qualified privilege*-re az alperes, ha a felperessel szembeni rosszindulat motiválta a publikáció közzétételében, vagy valamilyen módon jogosulatlan előnye származott abból. Bár a bíróság továbbra is elutasította a „felelős újságírás” tesztjének bevezetését, „a privilégium elveszhet, ha az alperes, minden körülményt figyelembe véve felelőtlen hozzáállással közelít a szóban forgó állítások igazához.”⁸⁶

2. 4. A közszereplők hírnévvédelme Magyarországon

2. 4. 1. Jó hírnév – becsület – emberi méltóság

A jó hírnév – becsület – emberi méltóság fogalmait a vonatkozó jogszabályok és bírói ítéletek egyértelműen egymástól elválasztható személyiségi jogoknak tekintik, melyek egymással szoros kapcsolatban állnak. A méltóság az Alkotmánybíróság értelmezésében a személyiségi jogok „anyajoga”,⁸⁷ így belőle ered a becsület és a jó hírnév joga is.

Az emberi, illetve közösségi méltóság fogalmát jogi fogalmakkal nem tudjuk teljes precizitással definiálni. Az emberi méltóság kiemelkedő érték, a jog számára megközelíthetetlen és hozzáférhetetlen. Definiálni, valamennyi részeselemét összefoglalni, lényegét megragadni a jog technikai értelemben nem tudja (talán ennek is köszönhető, hogy az emberi méltóság, jó hírnév, becsület fogalmairól a Ptk. magyarázata⁸⁸ szemérmesen hallgat, ugyanezt teszi az Alkotmány magyarázata⁸⁹ is), mint ahogyan ez nehézkesen működik bármely más személyiségi jognál is – védelmét ellenben a kimerítő meghatározás hiányában is biztosíthatja. Az Alkotmánybíróság sem vállalkozott az emberi méltóság definiálására, bár a jog számos jellemzőjét és funkcióját meghatározta. Ezek alapján:

„az emberi méltósághoz való jog nem pusztán erkölcsi értékdeklaráció. Az, hogy az emberi méltóság a jog előtt és felett létező érték, amely a maga teljességében a jog számára hozzáférhetetlen, nem zárja ki azt, hogy ezt az értéket jogok forrásának tekintsük.”⁹⁰

Az emberi méltóság jogának egyik funkciója az *autonómia* biztosítása, hiszen az emberi méltóság:

⁸⁴ BARENDT, (2005) i. m. [42. jegyzet] 225-226. o.

⁸⁵ ATKIN, W. R.: Defamation law in New Zealand “refined” and “amplified”. *Common Law World Review*, 2001. 246-247. o.

⁸⁶ *Lange v. Atkinson (No. 2.)* [2000] 3 NZLR, 399-401.

⁸⁷ 8/1990. (IV. 23.) AB határozat.

⁸⁸ Budapest: Kjk-Kerszöv, 2004.

⁸⁹ Budapest: Kjk-Kerszöv, 2003.

⁹⁰ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, 103.

„az egyéni önrendelkezésnek egy mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva [...] az ember alany maradhat, és nem válik eszközzé, vagy tárggyá.”⁹¹

A jog másik funkciója az *egyenlőség* biztosítása, azáltal, hogy a méltóság mindenkit egyenlően megillet – ez megalapozza az összefüggést egy másik alkotmányos követelménnyel, a diszkrimináció tilalmával. Az Alkotmánybíróság értelmezése szerint az emberi méltóság az alapjogok „anyajoga”, azaz:

„olyan szubszidiárius alapjog, amelyet mind az Alkotmánybíróság, mind a bíróságok minden esetben felhívhatnak az egyén autonómiájának védelmére, ha az adott tényállásra a konkrét, nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható.”⁹²

Az emberi méltóság csak az élethez való joggal összefüggésben, azzal egységet képezve korlátozhatatlan (ld. a halálbüntetés, abortusz, eutanázia kérdéseit), ha attól elválik, az egyes, belőle származó részjogosítványok már korlátozhatóak (közösség elleni izgatás, közszereplők elleni becsületsértés, stb.).

A jó hírnév és a becsület a szokványos definíció szerint *a személyről kialakult társadalmi értékítéletet védi*.⁹³ A Btk. 179. §-a alapján bármely, *a becsület csorbítására alkalmas tény* megalapozhatja a *rágalmazás* bűncselekményének elkövetését, a 180. § pedig – bizonyos egyéb feltételek mellett – *a becsület csorbítására alkalmas kifejezések használatát* tiltja (a becsületsértés vétsége), míg a Ptk. 78. §-a a jó hírnév megsértése körében kiemeli *a más személyt sértő, valótlan tények állítását, híresztelését, vagy a valós tények hamis színben való feltüntetését* (miközben nem derül ki, hogy miképpen lehet ezeken túl megsérteni a hírnévhez fűződő jogot), a becsülethez és az emberi méltósághoz fűződő jogot pedig éppen csak megemlíti (76. §). Nem szükséges tehát a sérelemhez, hogy „a társadalom” legalább egy bizonyos részében ténylegesen is megromoljon az illető megítélése, a sérelmes tények közzététele és kifejezések használata elegendő. Maga a „társadalmi érték” fogalma egyébiránt meglehetősen idejétmúltnak tűnik, és használata kissé félrevezető, hiszen itt az egyén személyiségének a védelméről van szó, és nem a társadalomnak az egyénre vonatkozó helyes (a valóságnak megfelelő) értékítéletét védi a jog.

A *becsület* egyébként szintén megragadhatatlan fogalom a jog számára, alkalmatlan az általánosításra, a személyiség egyéni, belső értékeire vonatkozik. A büntetőjogi szóhasználatban a becsület és a jó hírnév fogalmait olykor egymás megfelelőjeként alkalmazzák: „...[a becsület] a személyről a környezetében, illetve a társadalomban kialakult kedvező értékítélet.”⁹⁴

A köznyelvi jelentésük szerint a hírnév inkább a személy mások általi értékelését jelenti, míg a becsület a személyiség *immanens*, a jog számára nehezen megragadható lényegét óvja (Jágó is azt mondja a korábban már idézett *Othello*-ban: „...nem is vezett oda a becsületed, ha magad előtt nem vesztetted el”), azonban, mint láttuk, a Btk. 179. §-ában a két kifejezés teljesen összemosódik, a Ptk. pedig nem követeli meg a jogsértés megállapításához azt, hogy a sértett személy megítélése valóban csökkenjen a társadalom bármely tagjának szemében: a „mást sértő” kifejezés ugyan természetesen nem a sérelmet szenvedett fél saját érzékenységi fokához igazodik, és objektíve *alkalmasnak* kell lennie a külső megítélés megromlására, azonban ezen *eredmény* elérése a jogsértés megállapításának sem a polgári, sem a büntetőjogban nem követelménye. Az sem szükséges a személyiségi jog megsértéséhez, hogy

⁹¹ Uo.

⁹² 8/1990. (IV. 23.) AB határozat, ABH 1990, 45.

⁹³ PETRIK FERENC: *A személyiség jogi védelme. A sajtó-helyreigazítás*. Budapest: HVG-Orac, 2001. 87-89. o.

⁹⁴ *A Büntető Törvénykönyv magyarázata*. Budapest: Kjk-Kerszöv, 2004. 179. o. (Az idézett részt VASKUTI ANDRÁS írta).

a jogsértést megelőzően az illetőnek valóban „jó” hírneve – kedvező külső megítélése – legyen, a valótlan (és sérelmes) vagy becsületsértő tények közreadása elegendő – tehát akár a lehető legrosszabb megítélésű személy is élhet „jó hírnevét” védő jogával (a móri gyilkossággal először tévesen „összefüggésbe hozott személy” – maga is gyakorlott bűnöző, és emberölésért is elítélték már – nem vagyoni kártérítést nyert a nyomozóhatóságtól, amely „azt a hamis látszatot keltette”, hogy az illetőt a bűncselekmény elkövetésével gyanúsítja⁹⁵).

Az emberi méltóság joga sem a jogszabályokban, sem az ítéletekben nem jelenik meg közvetlenül, e „tartózkodással” mintegy közvetett igazolást adva az Alkotmánybíróság álláspontjának. A hírnév- és becsületvédelem „társaságában” valóban nem nyílik tág tér az emberi méltóság, mint személyiségi jog *közvetlen* alkalmazására. Egyes bírói ítéletek – talán a nagyobb nyomaték kedvéért – például a rágalmozás bűncselekménye kapcsán kiemelik, hogy e rendelkezéssel a *Btk.* egyszerre védi a becsületet és az emberi méltóságot, de utóbbinak általában a fent meghatározotthoz képest egészen más jelentést adva (a *BH2000.285.* szerint például az emberi méltóság „az egyén tulajdonságairól, magatartásáról, személyes értékeiről kialakított társadalmi értékítéletet jelenti” – túl azon, hogy „a társadalom” nem szokott kollektív értékítéletet kialakítani, ez a felfogás, mely mintha összekeverné a hírnév és a méltóság fogalmát, utóbbinak olyan szűkített értelmezését adja meg, amely elfogadhatatlan), de a polgári ügyekben is előfordul, hogy egyszerre történik hivatkozás a becsületre és az emberi méltóságra.⁹⁶

A definiálási kísérletek kudarcba fulladtak ugyan, de ez nem feltétlenül vezet tragikus eredményre: a polgári és büntetőjogi ítélkezés egységesítéséhez azonban szükség lenne legalább az arról való megállapodásra, hogy mi minősül az egyik, illetve a másik jog megsértésének. A jó hírnév és a becsület személyiségi jogainak leginkább kirajzolódó különbsége jelenleg abban áll, hogy míg előbbit csak *tényállítással*, utóbbit *sértő kifejezések használatával* is meg lehet sérteni. Az emberi méltóságot pedig nem szükséges előhívni ahhoz, hogy a teljes körű védelem megvalósuljon; az új *Ptk. tervezete*, felismerve mindezt, már nem is említi a méltóságot a személyiségi jogok között, ezzel mintegy „magasabb rangra” emelve azt, a becsület védelmét pedig a hírnév mellé helyezi át, ezzel is jelezve egymástól elválaszthatatlan jellegüket, valamint azt, hogy egymással jelentős átfedésben vannak.⁹⁷

2. 4. 2. Az Alkotmánybíróság döntései

A közszereplők korlátozott személyiségvédelme nem törvényi alapokon nyugszik Magyarországon sem. Kiindulópontunk az Alkotmánybíróság nagy hatású, sokat idézett, *36/1994. (VI. 24.) sz. határozata* (a továbbiakban kizárólag e fejezetben: *Abh.*). A konkrét kérdés eldöntésén túl az elvi alapokat is ez a döntés fektette le, mint látni fogjuk, a Sullivan-szabály erőteljes befolyása alatt.

A határozat előzményéül szolgáló beadvány a Büntető Törvénykönyv akkori 232. §-a, a „Hatóság vagy hivatalos személy megsértése” elnevezésű bűncselekmény alkotmányosságát vitatta. A szóban forgó jogszabályhely a hivatalos személyek, illetve a hatóság becsületének csorbítására alkalmas kifejezés használatát szigorúbban büntette, mint a magánszemélyekkel szemben elkövetett becsületsértést. Ez a rendelkezés kiváló alkalmat nyújtott az Alkotmánybíróságnak arra, hogy – túl annak megsemmisítésén – a szólásszabadság mibenlétét tisztázni kívánó elvi állásfoglalásokat tegyen közzé.

Az alkotmányellenesség megállapítására, így a rendelkezés megsemmisítésére azért került sor, mert – építve a korábbi, *30/1992. (V. 26.) számú*, alapvető fontosságú *határozatára* – a

⁹⁵ *BH2005.426.*

⁹⁶ *Pf. IV. 26.561/2001/7.* – ld. FLECK ZOLTÁN: A szólás szabadsága és a személyiségi jogok a polgári jogi bírói gyakorlatban. *Médiakutató*, 2005. nyár.

⁹⁷ Ld. Polgári Törvénykönyv, Második Könyv – A Személyek. Javaslat – Normaszöveg és indoklás (2005. december). 138. o. és 144. o. *www.irm.hu*.

testület újfent megállapította, hogy a szólás-, illetve a sajtó szabadsága a demokratikus közvélemény kialakulásának előfeltétele, és ennek folytán kitüntetett fontosságú alapjog.⁹⁸ E jogon belül is külön védelmet élvez,

„kiemelkedő alkotmányos érdek az állami és helyi önkormányzati feladatokat ellátó szervek, és személyek tevékenységének nyilvános bírálhatósága, valamint az, hogy a polgárok bizonytalanság, megalkuvás, félelem nélkül vehessenek részt a politikai és társadalmi folyamatokban, a közéletben.”⁹⁹

Így, bár nem zárható ki a szóban forgó személyi kör becsülete, jó hírneve büntetőjogi védelmének alkotmányos volta, a szólásszabadság – a magánszemélyekhez képest – csak kisebb mértékben korlátozható a közhatalom gyakorlóinak védelmében.

A testület e pontot meghaladva, ún. *alkotmányos követelményeket* határozott meg a rágalmazás és a becsületsértés büntetőjogi – a beadványban vizsgálni nem kért, ennek megfelelően vizsgálat tárgyává egyébként nem is tett – tényállásainak alkalmazhatóságával kapcsolatban. Ahogyan Sólyom László, a testület akkor elnöke fogalmazott: „Akárhogy nézzük, az Alkotmánybíróság *beleírt* a Büntető Törvénykönyvbe”.¹⁰⁰ Ez a törvényi felhatalmazás nélküli eszköz a testület kezében persze vitatható legitimációjú, tény azonban, hogy más esetben is élt vele, és hogy ezzel képes volt erőteljesen befolyásolni a rendes bíróságok ítélezési gyakorlatát. A rendelkező részbe foglalt ilyen alkotmányos követelmény értelmében:

„A hatóság vagy hivatalos személy, valamint a közszereplő politikus becsületének csorbítására alkalmas – e minőségére tekintettel tett –, értékítéletet kifejező véleménynyilvánítás alkotmányosan nem büntethető; a becsület csorbítására alkalmas tényállítás, híresztelés, illetve ilyen tényre közvetlenül utaló kifejezés használata pedig csak akkor büntethető, ha a becsület csorbítására alkalmas tényt állító, híresztelő, illetve ilyen tényre közvetlenül utaló személy tudta, hogy a közlése lényegét tekintve valótlan vagy azért nem tudott annak valótlanágáról, mert a hivatása vagy foglalkozása alapján reá irányadó szabályok szerint – az adott állítás tárgyára, a közlés eszközére és címzettjeire tekintettel – elvárható figyelmet vagy körültekintést elmulasztotta.”

A véleménynyilvánítás a meghatározott körben tehát ennek értelmében korlátlan, míg a tényállítás csak akkor büntethető, ha az elkövető tudott annak valótlanágáról, vagy azért nem tudott arról, mert a tőle elvárható gondosságot figyelmen kívül hagyta. A mérce, mely csak szándékos hazugságnál, illetve gondatlanság esetén telepít felelősséget az elkövetőre, hasonló, de nem egyező a Sullivan-szabállyal. Annak befolyását az Alkotmánybíróság döntésére a testület akkori elnöke, Sólyom László is leszögezte.¹⁰¹ A különbségek jelentősek: mint láttuk, a tény-vélemény éles megkülönböztetése nem szerepel a Sullivan-szabály későbbi kiegészítéseiben sem, a vélemények éles elválasztása egyébként is idegen az angolszász rágalmazási jogoktól. A *Sullivan-döntés* egy polgári jogi kártérítési ügyben döntött, míg az Alkotmánybíróság határozata büntetőjogi kontextusban született meg. A hasonló mérce azért jóval alacsonyabb korlátozhatósági küszöböt határoz meg: a súlyos gondatlansággal ellentétben elegendő az elvárható gondosság elmulasztása. Ez újságírók esetében igen nehézvé teheti a felelősség alóli mentesülést, mivel foglalkozási szabályaik az adott állítás igazságtartalmának fokozottabb ellenőrzését kívánják meg. A személyi kör viszont hasonló a *Sullivan-döntésben* szereplőhöz: kizárólag a hatóságot, hivatalos személyeket, közszereplő politikusokat foglalja magába. Hamarosan azt is látni fogjuk, hogyan tágult egyre ez a kör –

⁹⁸ 36/1994. (VI. 24.) AB határozat, II./1.

⁹⁹ Uo., III./1.

¹⁰⁰ TÓTH GÁBOR ATTILA: A „nehéz eseteknél” a bíró erkölcsi felfogása jut szerephez – beszélgetés Sólyom Lászlóval. *Fundamentum*, 1997/1. 40. o. – kiemelés az eredetiben.

¹⁰¹ SÓLYOM LÁSZLÓ: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Budapest: Osiris, 2001. 481-482. o.

hasonlóan az Egyesült Államok-béli jogfejlődéshez. Érdemes megjegyezni, hogy a határozat – míg a strasbourgi bíróság ítélezési gyakorlatát alaposan bemutatja –, a nyilvánvaló hatás ellenére sem említi meg a *Sullivan-döntést*.

Hasonló elvek mentén döntött a testület a 34/2004. (IX. 28.) sz. határozatában is, amely az országgyűlési képviselők által elkövetett rágalmazás és becsületsértés alkotmányosságáról határozott. Az országgyűlési képviselők jogállásáról szóló 1990. évi LV. törvény 4. §-a szerint a képviselői mentelmi jog nem vonatkozik a rágalmazásra és becsületsértésre, illetve a polgári jogi felelősségre. A beadvány szerint ez sértette a képviselők szabad szóláshoz való jogát. Az Alkotmánybíróság döntésének értelmében a vitatott rendelkezés önmagában nem alkotmányellenes, de alkalmazásánál alkotmányos követelmény, hogy a képviselőtársat, más közhatalmat gyakorló személyt, illetve a közszereplő politikust érintő, a közügyekkel kapcsolatos, értékítéletet kifejező véleménynyilvánítás esetén nem függeszthető fel a mentelmi jog. Hamis tényállítás esetén pedig csak akkor, ha a képviselő tudta, hogy a közlés valótlan.

A döntés ugyancsak büntető jogi összefüggésben született, a polgári jogi felelősséget nem érintette. A mérce kevésbé szigorú, mint az Abh.-ban meghatározott: a képviselő még (akár súlyos) gondatlanság esetén is mentesül a felelősség alól. Persze nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a határozat egy igen speciális, szűk közlési kört érint csak: a parlamenti képviselők szólásszabadságának fokozottabb védelme kétségkívül indokolt. A rendelkező rész nem korlátozza a „privilegizált” szólást a parlamenti ülésteremre vagy a bizottsági munkára: bármely, bárhol elhangzó, megtett közlésre érvényes. Az indokolásból azonban kiolvasható egy, ezzel ellentétes értelmű felvetés, mely szerint a kedvezmény csak az „Országgyűlés plénuma előtt vagy bizottsági ülésen” érvényesül.¹⁰² Talán szerencsésebb ezt figyelmen kívül hagyva megmaradni a rendelkező rész instrukciójánál. Az érintett személyi kör hasonló a korábbi határozatéhoz: a magasabb tűrési küszöb az országgyűlési képviselők, a közhatalom gyakorlóit és a közszereplő politikusok számára előírt kötelezettség. Egy érdekes, ezzel ellentmondásban álló utalás itt is szerepel az indokolásban: „a jognak védelmet kell biztosítania a törvényhozás tagjai által, a közügyekkel kapcsolatba nem hozható esetekben a magánszemélyek és a közszereplő politikusok becsülete ellen intézett támadásokkal szemben”.¹⁰³ Ebből az a szándék olvasható ki, hogy a védelem nem csupán az eredetileg említett személyi körre vonatkozó kijelentésekre, hanem valamennyi, a közügyeket érintő kijelentésre kiterjedjen. Mivel azonban a rendelkező rész ezzel ellentétes tartalmú, ezúttal is inkább csak véletlen tévedésről lehet szó. A kérdés fontosságáról a továbbiakban még lesz szó. A polgári jogi felelősség érintetlenül maradása megfelel az Abh. szellemének, valamint a szintén 2004-es, de még az Alkotmánybíróság határozata előtti legfelsőbb bírósági döntésnek, mely megerősíti a törvény azon rendelkezését, mely szerint a képviselői mentelmi jog nem vonatkozik a polgári jogi felelősségre, így a becsület és a jó hírnév megsértése esetére sem (BH2004.55.)

Az Alkotmánybíróság két határozata között született egy másik, szintén témánkba vágó döntés. A 33/1998. (VI. 25.) AB határozat Debrecen város önkormányzata Szervezeti és Működési Szabályzatának azon rendelkezéséről volt hivatva döntenie, melynek értelmében a Közgyűlés határozata alapján rendbírsággal sújtható annak tagja, aki „a közgyűlési ülésen alaptalan, másokat sértő, illetve a testülethez méltatlan, nem illő kifejezést használ”. A szabad véleménynyilvánítás jogát szem előtt tartva a testület megsemmisítette az „alaptalan” kifejezést, de a szabályzat többi részét érintetlenül hagyta – ellentétesen a beadványban

¹⁰² V./3.1.

¹⁰³ V./3.3.

foglaltakkal. Arra hivatkozott, hogy különbséget kell tenni a vélemény szabadság szabadsága és megjelenítési formája, módja között.¹⁰⁴ Utóbbival kapcsolatban a testület alkothat olyan (ön)korlátozó rendelkezést, amely garantálja saját zavartalan működését. A szólásszabadság külső korlátaival képest a különbség tehát kettős: a testület maga hozott, saját tevékenységét korlátozó rendelkezést, és az *nem a szólás korlátozására*, hanem a *működési képesség biztosítására* szolgál. Nem tudjuk, hogy mi történt a debreceni önkormányzat üléstermében, vélhetően volt némi előzménye a szabályzat elfogadásának. Igaz ugyan, hogy ezzel bizonyos mennyiségű szólás korlátozást szenved, ez azonban aligha csorbíthatja a nyílt politikai vitát – hiszen mindent el lehet mondani úgy is, hogy az ne ütközzön a rendelkezés által előírtakba. Ennek ellenére is felvethető lenne, hogy a szólás formáját, stílusát korlátok közé szorító szabály – legalábbis az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlata alapján – alkotmányellenes, ha nem önkorlátozásról, önszabályozásról lenne szó.

Az Alkotmánybíróság 1994-es határozata – hasonlóan a *Sullivan-döntéshez* – jócskán túlmutatott a konkrét kérdés eldöntésén. A szólásszabadság új alapjainak letételét, az Alkotmány lakonikus alapjogi passzusainak értelmezését a testület magára vállalta, alaphatározataiban rendszerint túlterjeszkedve a ténylegesen előtte fekvő kérdés eldöntésén. A szólásszabadság fogalmi meghatározását, filozófiai alapjainak azonosítását főként a *30/1992-es* és a *36/1994-es határozatok* vállalták magukra. Ezek, miközben kiemelték az egyén önkifejezéshez való jogát is, elfogadva a szólásszabadság individualista igazolását, nagyobb hangsúlyt fektettek annak instrumentalista jellegére, azaz a demokratikus akaratképzésben, a közösségi döntések elősegítésében betöltött szerepére – ebben is rokoníthatóak a *Sullivan-döntéssel*. Alapos kutatást igényelne annak feltérképezése, hogy önmagában az eszmei alapok újradefiniálása mennyiben hatott a rendes bíróságok ítélkezési gyakorlatára, illetve, hogy az Alkotmánybíróságon kívül milyen egyéb „tekintély” járult hozzá a szólásszabadság értelmezéséhez a társadalmon belül, de a testület jelentős mértékű hozzájárulása a szabadságjog értelmezéséhez elvitathatatlan.

A közszereplők kiemelése a személyiségvédelem mindenkire egyaránt vonatkozó védőörizete alól az USA-hoz hasonlóan nem szerves fejlődéssel, hanem egyszeri döntéssel, szinte máról holnapra történt. A hasonló megoldást ugyanakkor eltérő történelmi körülmények tették szükségessé: a magyar alkotmányos fejlődés nem indulhat újra és újra minden – rendszerint 180 fokos – rendszerváltozással. A sok évtizedes lemaradást a jogállami fejlődésben rövid idő alatt kellett bepótolni. Az Abh. által meghatározott mérce, bár szóhasználatában hasonlít, jelentős mértékben el is tér a Sullivan-szabályétól. A megfelelő, mentességet jelentő magatartás bizonyításának terhe a közlőn nyugszik, ahogyan az az európai jogrendszerekben általános, és amely megoldást a strasbourgi bíróság is jóváhagyta.¹⁰⁵ A Sullivan-szabály „súlyos gondatlanság”-ával szemben már a hivatás vagy foglalkozás alapján „elvárható” figyelem és körültekintés elmulasztása is a felelősség megállapításával jár. Ez a sajtó esetében szinte minden alkalommal fennáll: a sajtó hivatása a pontos tényfeltárás, ennek elmulasztása a bíróságok szemében szinte automatikusan jelenti a gondossági kötelezettség megsértését. Itt ismét összecsaphatnak a kötöttségektől mentesebb – bizonyos mértékű téves információadást megengedő –, illetve a sajtó „hazudozási jogá”-tól óva intő vélemények, de az pártatlanul is leszűrhető, hogy a mérce ezen része – tekintettel az újságírótól joggal elvárt fokozott gondosságára a tények valóságtartalmának ellenőrzését illetően – a sajtó védelmében nem igazán alkalmazható. Ez a felfogás *implicite* meg is jelenik az *EBH2005.1192.* szám alatt közzétett legfelsőbb bírósági döntésben: az adott ügyben a rágalmozás vádlottja magánszemély volt, akivel kapcsolatban nem merülhetett fel „a hivatása,

¹⁰⁴ III./3.

¹⁰⁵ *McVicar v. Egyesült Királyság* (Application no. 46311/99), 2002. május 7-i ítélet.

vagy foglalkozása alapján reá irányadó szabályok szerint elvárható” figyelem, vagy körültekintés elmulasztása – a városi képviselő-testület előtt tett felszólalása, amely másoktól hallott (később hamisnak bizonyuló) tényeket is tartalmazott, az állítások ellenőrzésének hiányában sem lett volna jogsértő, ha azok közérdekű ügyekre vonatkoztak volna. Ebből is kiolvasható a sajtó kötelezettsége: aki „hivatásszerűen” formálja a közvéleményt, annak az igazságtartalmat ellenőriznie kell – de hogy pontosan milyen mértékig terjed e kötelezettség, az egyelőre tisztázatlan.

Az Abh.-t élesen kritizálók sok mindent vetnek a testület szemére. Tiltakoznak a hírnév- és becsületvédelem büntetőjogi védelmének megtartása ellen, illetve a *Sullivan-döntés* tökéletlen átvétele miatt, tehát hogy a bizonyítási teher a közlőn marad, a büntethetőség mércéje pedig „mindössze” az *elvárható*, és nem a *súlyos* gondatlanság.¹⁰⁶ Nos, az meglehetősen meglepő lett volna, ha a *Btk.* 232. §-ának alkotmányossági vizsgálata során a testület egyszerre csak megsemmisíti a rágalmozás és a becsületsértés tényállásait is, mondván, hogy azok nem differenciálnak kellőképpen a sértettek között, közszereplői mivoltuk vagy annak hiánya alapján. Igaz, az Alkotmánybíróság valóban választhatta volna azt a megoldást, hogy az általa meghatározott alkotmányos követelményekben egyszerűen megtiltja a két törvényhely alkalmazását a közszereplők összefüggésében (más kérdés, hogy semmi nem kötelezte volna a bíróságokat e rendelkezés betartására, mint ahogyan az alkalmazási kör végül elfogadott szűkítésének sincs jogi kötőereje), de a személyiség ily módon megvalósuló kettős (polgári és büntetőjogi) védelme nem mond ellent a jogállami normáknak, és más európai megoldásoknak sem. Elvi alapon nehéz érvelni a büntetőjogi védelem megszüntetése mellett (és el lehet vitatkozni azon, hogy a kártérítés vagy a pénzbírság veszélye, illetve a szabadságvesztéssel való fenyegetettség az inkább elrettentő), kiváltképpen, ha valóban enyhébb mérce érvényesül a jogalkalmazásban a közszereplőkkel kapcsolatban kinyilvánított vélemények esetében.

A büntethetőség áhított magasabb mércéje, mely csak súlyos gondatlanság esetén tenné lehetővé az elkövető felelősségre vonását, szintén idegen az európai jogfelfogástól, a *Sullivan*-szabály ezen eleme sehol, még a *common law* országokban nem került átvételre, sőt, mint láthattuk az angol joggyakorlatból is, inkább a „felelős újságírás” mércéje az irányadó, amelyik képes egyensúlyozni a sajtószabadság – tájékozódáshoz fűződő jog – hírnévvédelem olykor veszedelmesnek tűnő Bermuda-háromszögében. A sajtótól az Alkotmánybíróság szerint is elvárható bizonyos mértékű gondosság, amely nyilvánvalóan magasabb, mint a közszereplőt a gangház folyosóján szapultó „átlagos” magyar állampolgáré.

A bizonyítási teher kérdésével is foglalkoztunk már, és ennek során megállapításra került, hogy az amerikai megoldás aránytalanul leszűkíti a sértettek lehetőségeit, esélyeit a per megnyerésére: bizonyos, „negatív” állítások egyszerűen bizonyíthatatlanok. Az európai megoldások sem élnek a bizonyítási teher áthelyezésének módszerével. Az amerikai megoldás átvétele Magyarországon is szinte kilátástalan helyzetbe hozta volna a hírnevükben és becsületükben sértett felpereseket és magánvádlókat, persze a szólásszabadság minél szélesebb érvényre jutását elősegítendő ez is lehet egyfajta jogpolitikai cél – az Egyesült Államok szabályozásának bemutatásakor már számba vettük az ez ellen szóló érveket.

2. 4. 3. A büntető bíróságok mércéje

A büntetőjogi ítélezés jobbjára követi az Alkotmánybíróság instrukcióit. A bírálat, kritika nem lehet alapja rágalmozás megállapításának, mivel – bár tényállításokat is tartalmazhat –

¹⁰⁶ HALMAI GÁBOR: Túl kevés és túl sok szólásszabadság – egy utilitarista megközelítés. *Fundamentum*, 2005/3. 187-188. o.; MOLNÁR, i. m. [49. jegyzet] 99-101. o.; SAJÓ ANDRÁS: *A szólásszabadság kézikönyve*. Budapest: Kjk-Kerszöv, 2005. 155. o.

azok valóságtartalma nem állapítható meg objektíven, állapította meg a Legfelsőbb Bíróság még az 1994-es Abh. előtt. A bíróság határai ellenben meghúzóhatók: a gyalázkodás, az emberi méltóság megsértése, a becsületsértés akkor sem jogszerű, ha azokat a kritika köntösébe öltöztetik (BH1994.300.). Az adott ügyben Mónus Áron magánvádló könyvét minősítette egy napilap antiszemitanak. A Legfelsőbb Bíróság leszögezte, hogy a negatív tartalmú kritika nem adhat alapot a rágalmozás vagy a becsületsértés megállapítására, az emberi méltóságot sértő, gyalázkodó jellegű bíróság azonban már igen. A szóban forgó megállapítás nem érte el a büntethetőség mércéjét.

Ugyanakkor nem minősítette kritikának a bíróság egy város korábbi tanácselnökének (aki azóta is a helyi közélet résztvevője) „műveletlenségére” tett megjegyzést. A becsületsértésre alkalmas tényállítást bizonyítani kellett volna, ennek hiányában az egyébként egy közéleti vita során, egy lapban tett megállapítás kimerítette a rágalmozás vétségét (BH1994.356.).

A tények-vélemények szétválasztását, illetve a véleményeken belüli különbségtételen alapuló felfogást erősíti meg a BH1995.77. sz. eseti döntés is, amelynek előzményeként a vádlott (egy város polgármestere) hazugnak nevezte a városi hetilap főszerkesztőjeként működő magánvádlót. A „rosszalló értékítélet” önmagában még nem becsületsértő. A BH2001.99. szerint például a magánvádló polgármesterrel szemben megfogalmazott „az igazi bűnöző” kitétel, valamint a „mérlegfabrikáló képzettség”-ére történő utalás ellenben már objektíve alkalmas a becsület csorbítására, és túllépi azt a mértéket, melynek elviselése a politikusoktól, közszereplőktől elvárható. Látható, hogy nagyon vékony az a mezsgye, ami a megengedett és a jogellenes kifejezések között helyezkedik el, és a döntés nagyban függ az eljáró bírói tanács felfogásától, valamint a vitatott kifejezések értelmezésétől.

A BH2004.171. szerint a rágalmozás és becsületsértés sértettje nem csak a természetes, illetve jogi személy lehet, hanem a büntetőjogi védelem „az olyan személyösszeségeket is megilleti, amelyeknek nincs ugyan önálló jogképessége, de olyan kollektív társadalmi kötelezettségekkel rendelkeznek, melyek megalapozhatják társadalmi megbecsülésüket, s ennek társadalmi értéke ugyanolyan, mint a természetes személyeké.” A döntés ilyenek tekintette az önkormányzati képviselő-testületeket.

A közelmúlt legnagyobb nyilvánosságot kapott ügye az ún. *Bencsik-ügy* volt. Mécs Imre országgyűlési képviselő jelentette fel a *Demokrata* című hetilap főszerkesztőjét, Bencsik Andrást, valamint egyik újságíróját, Bertók Lászlót. A politikus 1956-os forradalom utáni szerepével kapcsolatosan a következők jelentek meg a lapban: a szabadságharc leverése utáni felelősségre vonás során „Mécs mindenkit feladott”, harcostársait „nem kis részben e vallomásnak köszönhetően felakasztották”. Bencsik, ezekhez, a Bertók által írtakhoz azt fűzte hozzá, hogy „a társaira valló” Mécs (akit egy október 23-i megemlékezés során kifütyültek) „még nem azt kapta a füttel, amit megérdemelt, csak annak töredékét”. Az első fokon eljáró PKKB a korábbiakban példátlan módon Bencsiket 10 hónap végrehajtandó, míg Bertókot 8 hónapi felfüggesztett fogházbüntetésre ítélte. A Pest Megyei Bíróság részben megváltoztatta a döntést. Az Abh. nyomán Bertók állításait egyértelműen tényállításoknak minősítette a bíróság, azok bizonyítása pedig sikertelen lévén, megállapította az újságíró gondatlanságát, és az ítélet rá vonatkozó részét érintetlenül hagyta. Bencsik, aki olvasta a megjelenés előtt a cikket, tehát főszerkesztőként felelőssége a nyilvánosságra hozatalért megállapítható, a „nem azt kapta a füttel...” mondatával egyértelműen véleményt fogalmazott meg, mely, még ha erőteljes és sértő is, a közszereplő politikus számára elviselendő. A „társaira valló”, egyértelműen tény állító kitétel azonban – a bíróság szerint – nem hétköznapi jelentése szerint (mely alapján az igaznak minősül), hanem Bertók tényállításaival együtt értelmezendő, és így becsületsértő – ez némileg ellentmond az Abh. által meghatározottaknak. Bencsik súlyosabb büntetése mindezek alapján indokolt, de a bíróság jogerős döntésében a

szabadságvesztés-büntetés végrehajtását két évre felfüggesztette. A felülvizsgálatot végző Legfelsőbb Bíróság végül pénzbüntetésre változtatta a vádlottak büntetését.¹⁰⁷

Egy kevésbé nagy nyilvánosságot kapó, de rendkívül tanulságos ügy indult el Mezőkövesdről, ahol Halmai Gyula, a város korábbi polgármestere, a 800 milliós forráshiány okát firtató, az új képviselő-testület által felvetett kérdésekre azzal a „dakota közmondás”-sal felelt, hogy: „Gyenge vadász, amely a döglött ló botlására hivatkozik minden korábbi hiba tekintetében. A vádlott, a városi újság főszerkesztője ezt követően a „Halmai a döglött (dakota) ló” főcímmel jelentette meg a lapot. Az Abh. alapján az ügy igen gyorsan eldönthető lett volna – a vádlott javára –, de ekkor meglepő fordulat történt. A Mezőkövesdi Városi Bíróság ugyanis figyelembe vette az Abh.-t, de úgy döntött, hogy „a bíróság az említett AB határozat indoklásához csatolt (...) különvélemény 3. pontjában foglalt állásponttal ért egyet: »Természetesen a bírálatnak vannak határai, nem mehet el a gyalázkodó jellegig, amikor az már a bírált személy emberi méltóságának sérelmével jár, nem tartalmazhat a bírálathoz elengedhetetlenül szükségeseken túlmenő, a becsületérzést sértő kijelentéseket.«”¹⁰⁸ A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bíróság jogerős döntésében helybenhagyta a bűnösséget megállapító döntést. Túl azon, hogy mindkét bíróság a szöveggörnyezetből kiragadva vizsgálta a vitatott szöveget, figyelmen kívül hagyva, hogy a magánvádló szimbolikusan gyakorlatilag saját magát nevezte döglött lónak (a vádlott pedig ezt karikírozta ki), meglepő, hogy a bíróságok az Abh. indoklásához csatolt egyetlen különvéleményben foglaltakkal értettek egyet. Persze, már megállapítottuk, hogy az Abh. rendelkező részében szereplő alkotmányos követelmények betartása sem kötelező a bíróságok számára, ezzel az erővel tehát akár válogathatnak is az Alkotmánybíróság egyes tagjainak álláspontjai között, ez azonban nem segítené elő az egységes bírói gyakorlat kialakulását. Az ügy lezárásaként a Legfelsőbb Bíróság a felülvizsgálat során, az általános joggyakorlattal összhangban, az Abh.-ra is hivatkozva megváltoztatta a jogerős döntést, és – a szöveggörnyezetet is figyelembe véve – megállapította, hogy a sérelmezett állítás értékítélet, amely alkalmatlan a becsület csorbítására.¹⁰⁹

A magánszféra és a közvélemény előtt folytatott tevékenység azonban elválasztandó, és az Abh. instrukciói nem érinthetik a közszereplők magánéletére vonatkozó sérelmes állítások miatti jogorvoslat alkalmazását: egy elvi jelentőségű bírósági határozat kimondja, hogy a közszereplők szűkebb körű személyiségvédelmi lehetőségeire vonatkozólag lefektetett elvek „nem értelmezhetők úgy, hogy a közéleti szerepet vállalók (közszereplők) nem részesülhetnek büntetőjogi védelemben a közéleti szereplésükkel összefüggésben nem álló (magánéleti, szakmai stb.) körben tett, becsület csorbítására alkalmas valótlán tényállításokkal szemben” (EBH2005.1192.).

2. 4. 4. A polgári bíróságok mércéje

A polgári jogi személyiségvédelem területén hiányzik az olyan „iránytű”, mint az Abh. Ennek hiányában három lehetőség nyílt a rendes bíróságok előtt: maradván a *Ptk.* szigorú értelmezésénél, nem tesznek különbséget a közszereplők és a magánszemélyek között; az Alkotmánybíróság által eredetileg büntetőjogi összefüggésben meghatározott alkotmányos követelményeket alkalmazzák a polgári jogban is; új, saját mércét állítanak fel.

A gyakorlat azt mutatja, hogy az Abh. döntésének a befolyása bizonyos mértékben a polgári ügyekben is érvényesül, ez azonban nem jelenti az ott meghatározott mérce kizárólagos és következetes alkalmazását; az egyes ítéletekben történő, a bíróságok általi hivatkozások a szóban forgó határozatra meglehetősen ritkák.

¹⁰⁷ 1. Bf. 442/2004/11.; A másodfokú ítélet szövegét ld. *Fundamentum*, 2004/4. 69-75. o.

¹⁰⁸ A Mezőkövesdi Városi Bíróság B. 96/2003/15. számú ítélete.

¹⁰⁹ Bfv. II. 283/2005/5.

A kritika, a bírálat szabadságát a polgári ügyekben eljáró bíróságok is szélesen értelmezik. A *BH1993.89.* és a *BH2001.468.* értelmében a véleménynyilvánítás tartalmában nem jogsértő, ha nem foglal magában valótlanúságot – a vélemény tehát tartalmát tekintve korlátozhatatlan. Az első esetben egy pedagógus állítólagos kommunista múltját hánytorgatták fel, illetve „az elvtelenségét demonstráló 180 fokos fordulatát”, amelynek eredményeképpen egy harcosan antikommunista párt „mellé sorakozott fel”. Az ítélet szerint a kifejtett vélemény még burkoltan sem tartalmazott hamis tényállítást, és a másik ügyben sem fordult elő ilyesmi. A „véleménynyilvánítás, értékelés, bírálat, (...) vita” önmagában nem alapozhatja meg a hírnév védelmét (*PK 12. szám* – a sajtó-helyreigazításra vonatkozó 1984-es kollégiumi állásfoglalás érvénye kiterjeszhető általában véve a hírnévvédelemre). A vélemény kinyilvánításának módja azonban – került kiemelésre mindkét esetben – lehet jogsértő, akkor, ha az „aránytalanul túlzó, indokolatlanul bántó, lealázó, lekicsinylő, lealacsonyító.” Ez a gyakorta előforduló meghatározás valószínűleg Törő Károlytól származik,¹¹⁰ és került át a bírói gyakorlatba,¹¹¹ és még manapság is többé-kevésbé általánosan elfogadott a polgári jogi ítélezésben.

Ezekben az esetekben azonban még nincsen szó a közszereplő-magánszemély elválasztásról. Bár címében már a *BH1994.127.* is „A közélet szereplői által indított személyiségvédelmi perek elbírálásánál irányadó szempontok”-ról tesz említést, a konkrét ügyben nem igazán biztosított szélesebb körű védelmet a közszereplők bírálhatóságának. Az ügy előzményeként G. Nagyné Maczó Ágnes országgyűlési képviselő-asszonyról jelentek meg olyan karikatúraszerű fotómontázsok, amelyeken a felperes fejéhez idegen testet montíroztak. Az odamontírozott fürdőruhás, *body-builder* test által kívánta a lap hangsúlyozni a képviselő-asszony erőteljes karakterét. A Legfelsőbb Bíróság, az ügyet végleg lezáró ítélete még az 1994-es Abh. előtt született meg, és – nem meglepő módon – nem tágitotta ki, nem írta felül a *Ptk.* képmás- és becsületvédelemre vonatkozó passzusait, hanem a korábbi gyakorlatnak megfelelően alkalmazta azt, kártérítést ítelt meg a felperesnek, mondván, az ábrázolás módja a felperest „női mivoltában, emberi méltóságában is sérti.” Talán méltánytalan még ma is időről-időre elrettentő példaként felhozni ezt az ítéletet, mely még azelőttől származik, hogy a közszereplők személyiségvédelmének leszűkített mivolta általánosan elfogadottá vált volna az ítélezési gyakorlatban (mindössze négy évvel a rendszerváltozás után!). A későbbiekben egy másik, az elhíresült ún. „Nyírfá-ügy”-gyel összefüggésben készült karikatúra már minden további nélkül jogszerű véleménynyilvánításnak minősült (*BH2000.293.* – A közszereplőről készült, karikatúrának minősülő fényképfelvétel nem sérti a képmáshoz való jogot, és az ezáltal kifejezett vélemény sem sért becsületet vagy emberi méltóságot, ha az nem indokolatlanul bántó, sértő vagy lealacsonyító).

A *BH2001.522.* és a *BH2004.104.* már kiemeli a közszereplő kategóriáját, akiknek a túlzó vagy felfokozott véleményeket is tűrniük kell, és ennek megfelelően szűkebben is védi személyiségi jogukat. Az első esetben a szakszervezeti tisztségviselő és önkormányzati képviselőjelölt felperesre vonatkozóan azt állították, hogy „a politikai játszmának szárnalmas figurája”, illetve, hogy „a pártok kezében báb”. Indokolatlanul bántó, sértő kifejezőmód hiányában a pusztán – mégoly erőteljes – kritika nem alapoz meg személyiségvédelmet. A *BH2004.104.* alapján a közszereplőknek a „túlzó, felfokozott érzelmeket tükröző” véleménynyilvánításokat, értékítéleteket is tűrniük kell (a konkrét ügyben a „spekulatív céllal” induló görög kisebbségi önkormányzati képviselőjelöltek bíralták).

A közszereplőkkel kapcsolatban tehát a becsületsértés mércéje – vélemények kifejezése, tehát nem tényállítások esetén – magasabban van ugyan, de az Abh. követelményeivel

¹¹⁰ TÖRŐ KÁROLY: *Személyiségvédelem a polgári jogban.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979. 421. o.

¹¹¹ A fentiekén kívül ld. pl. *BH2001.522.*, *BH2002.221.*, *BH2002.352.*

ellentétben még a közszereplői tevékenységre vonatkozó vélemények sem maradnak szankcionálatlanok – a mérce az „aránytalan túlzás” és az „indokolatlan bántás”. A Fleck Zoltán által feldolgozott esetekben a bíróság jogszerű véleménynyilvánításnak ítélte például a „hazug”, „csalárd”, „lélektelen”, „arcátlan”, „áruló” kifejezések használatát, de az „ezt egy állat sem tenné a társával” mondat már megütötte a jogsértés mércéjét (29. P. 90.254/2002/13.); a Kövér László politikust paranoiásnak tituláló pszichiáter szintén túllépte a szólásszabadság határát (19. P. 29.547/2003/5.); Lovas István újságíró egyik cikke, amelyben a felperest „gonosz AIDS-eshez”, „fertőző fekélyekkel borított emberhez”, illetve csótányhoz hasonlította, szintén jogellenes (29. P. 89.011/2002/8.); ugyanakkor a felperes író művéről azt állítani, hogy „mocskos iromány”, nem az (29. P. 88.492/2002/11.),¹¹² Keller László államtitkár nevéből szöviccet faragni (Keller – killer) pedig sérti az emberi méltóságot.¹¹³

A tényállításokat tekintve a mérce nem igazán differenciálódik (BH2002.135. – az önkormányzati képviselőjelöltről azt állítani, hogy „kisfiának benzinkutacsját [...] lobbizgatott össze”, a körülmények megvizsgálása után hamisnak bizonyuló, ezáltal jogsértő tényállítás). Az Abh. gondosságot követelő mércéje, melynek betartása még a hamis tényállítások esetén is mentesülést adna, nem kerül alkalmazásra – igaz, az általában alperesi pozícióban lévő sajtótól, annak képviselőitől elvárható a fokozott gondosság az állítások igazságtartalmának vizsgálatakor.

A Fővárosi Bíróság 2003-ban, a Mécs Imre által a fent már említett újságcikkek miatt, Bencsik András és Bertók László ellen indított személyiségvédelmi perében kötelezte nem vagyoni kártérítés megfizetésére az alpereseket, valótlan tények közlése, illetve valós tények hamis színben való feltüntetése miatt. A véleménynyilvánítás útján megfogalmazott erőteljes bírálatot („nem azt kapta, amit megérdemelt”) nem tekintette jogsértőnek.

A Schmidt Mária történész által Eörsi István író ellen indított perben több kitélt jogsértőnek minősített a másodfokon eljáró Fővárosi Ítéltábla.¹¹⁴ Az alperes által leírtak közül a „közéletünk jobboldalának egyik legzüllöttebb figurája” megfogalmazás, bár egyértelműen véleménynyilvánítás, gyalázkodó, indokolatlanul bántó volta miatt becsületsértő. Talán szerencsétlen a „züllött” kifejezés bíróság általi, az ítéletben kifejtett értelmezése (a „züllött szó olyan embert jellemez, aki erkölcsi romlottságánál fogva kiszakadt a tisztességes emberek közösségéből, aki erkölcsileg lealjasult”), mert olyan érzetet kelthet, mintha a bíróság a vélemény *tartalmát* ítélte volna korlátozhatónak, és ezáltal a fentiekben megadott „definíció” véleményként történő kifejtése sem lenne megengedett.¹¹⁵ Erről azonban nincsen szó, nem a vélemény *tartalma*, hanem a kifejezésének a *módja* jogsértő, ezáltal az ítélet megfelel a fentiekben tárgyalt döntések által meghatározott egységes mérce kívánalmainak. A „történelemhamisításra specializálódott üzletasszony” olyan burkolt tényállítás, amely valótansága miatt jogsértő. Bár Halmai Gábor elemző cikkében felveti, hogy ezzel a bíróság történelmi kérdések helyességében döntött, amit saját álláspontja szerint is el akart kerülni,¹¹⁶ ezzel nem értek egyet, mert a bíróság itt nem egy konkrét, történelmi kérdést érintő vitában tett „igazságot”, amit nem is tehetett volna, és amely fel sem merült a felek között, hanem úgy értelmezte Eörsi kijelentését, mint amely arra mutat rá, hogy teljesen mindegy, milyen kérdésben nyilvánul is meg, Schmidt a történelemhamisítást rendszeresen, üzletszerűen (tehát valamiféle „haszonszerzés” céljából) űzi, kvázi ez a „foglalkozása”. Ez pedig már tényállítás. A Legfelsőbb Bíróság – egy olyan ügyben, amelyben a Schmidt Mária által igazgatott Terror Háza Múzeum egyik konferenciájával kapcsolatban tett

¹¹² Az ügyek leírását ld. FLECK, i. m. [96. jegyzet].

¹¹³ 350 ezres gyilkos poén. *Index*, 2006. november 28.

¹¹⁴ 2. Pf. 20.861/2004/2.

¹¹⁵ FLECK, i. m. [96. jegyzet].

¹¹⁶ A Mécs-Bencsik, illetve Schmidt-Eörsi ügyek leírását, elemzését ld. HALMAI GÁBOR: Becsületvédelem és sajtószabadság. *Fundamentum*, 2004/4. 87-89. o.

véleménynyilvánítás miatt indult az eljárás – maga is leszögezte, hogy „a történész szakembernek egy történelmi eseménnyel kapcsolatban tartott rendezvényről alkotott véleménye – annak érték- és valóságtartalmától függetlenül – személyiségvédelmet nem alapoz meg” (BH2006.210.), itt azonban nem erről volt szó. A cikkben szintén szereplő „bizniszértelmiségi pártholdudvaronc” kitétel ellenben egyértelműen – erőteljes, de nem gyalázkodó – véleménynyilvánítás, így nem is jogsértő.

A Csillag István korábbi gazdasági miniszter által Dávid Ibolya pártelnök, országgyűlési képviselő ellen indított személyiségvédelmi perben a Pécsi Ítéltábla változtatás nélkül alkalmazta az Abh. előírásait. Az első fokú bíróság által hamis, ezáltal jogsértő tényállításnak minősített „kétes hátterű miniszter”, valamint az „olyan miniszterről van szó, aki egyébként az autópálya-építésekben érintett (...), akinek a felelőssége nyomon követhető...” kitételek az Ítéltábla értelmezésében véleménynyilvánítások, így az Alkotmánybíróság határozatát követve nem jogsértők (ugyanaz lenne egyébként a konklúzió a Legfelsőbb Bíróság gyakorlata alapján is, a Pécsi Ítéltábla azonban konkrétan utalt is az Abh.-ra – már csak azért is, mert az ügyben eljáró bíró Lábady Tamás, az Alkotmánybíróság korábbi helyettes elnöke volt). A korrupciógyanús ügyletek ugyanis valóban megtörténtek, a miniszter saját területéért politikai felelősséggel tartozik, konkrét vádak Csillag, az ügyletekben való részvételével, vagy az azokról való tudomásszerzésével összefüggésben viszont nem fogalmazódtak meg, ezért minősültek a vitatott kitételek véleménynek.¹¹⁷

2. 4. 5. Büntetőjog – polgári jog

A fentiekből talán már kiderült, hogy jelenleg tisztázatlan a büntetőjog-polgári jog viszonya vizsgált problémánk tekintetében. Az Alkotmánybíróság egyértelműen kizárólag büntetőjogi összefüggésben vizsgálta a kérdést, és bár a polgári ügyekben eljáró bíróságokra is hatott az 1994-es alapítélet, bizonytalanság van abban a tekintetben, hogy milyen mértékben kell annak rendelkezéseit alkalmazni. Sólyom László, az Alkotmánybíróság akkori elnöke egy interjúban hitet tett amellett, hogy „a polgári jogban is érvényesítendő (...) a közérdekű kritika szélesebb védettsége”,¹¹⁸ de e követelménynek a magyar bírói gyakorlat részben már 1994 előtt is megfelelt (ld. BH1993.89.). Az Alkotmánybíróság határozata azonban ennél többről, az értékítéletet kifejező véleménynyilvánítások teljes büntetlenségéről szólt, jelenleg azonban a gyalázkodó vélemények a polgári bíróságok gyakorlatában egyértelműen jogsértőnek minősülnek. Bár az Abh. által meghatározott mérce a polgári perekhez képest sokkal inkább érvényesül a büntetőjogi gyakorlatban, még a büntető bíróságok is ódzkodnak attól, hogy a véleményeket teljes mértékben „védetté”, azaz büntetethetlenné nyilvánítsák. A polgári jog és a büntetőjog viszonya nem teljesen harmonikus, az azonos mérce (mely persze nem feltétlenül az Alkotmánybíróság 1994-es mércéje kell, hogy legyen!) kívánatos lenne.

E hiány betöltésében valószínűleg az új *Ptk.* sem segít majd, mivel a közzétett *Javaslat* nem kreál külön tényállást a közszereplők személyiségvédelmének számára.¹¹⁹ Az egyelőre eldöntetlen kérdést a Legfelsőbb Bíróság elnöke is feltette az Alkotmánybírósághoz benyújtott, alkotmányértelmezést kérő indítványában. Lomnici Zoltán szerint:

„további alkotmányértelmezésre és alkotmánymagyarázatra szorul az a kérdés, hogy általában a közhatalom, a bíróságok és általában a közszereplők emberi méltóságának, tekintélyének, becsületének és pártatlanságának védelme, oltalmazása érdekében nem büntetőjogi büntetéstartalmú törvénnyel vagy bírósági ítélettel korlátozható és szankcionálható-e a véleménynyilvánítás szabadsága az előítéletekkel teli, gyűlölködő, megvető, rágalmazó és megalázó kifejezésekkel, kijelentésekkel szemben.”¹²⁰

¹¹⁷ Pécsi Ítéltábla Pf. I. 20.332/2005/4.

¹¹⁸ TÓTH, i. m. [100. jegyzet] 41. o.

¹¹⁹ *A Polgári Törvénykönyv Javaslat* [97. jegyzet].

¹²⁰ A Legfelsőbb Bíróság elnökének alkotmánybírói indítványa. *Fundamentum*, 2006/3. 97. o.

Bár a főbíró kérdésére a válasz természetesen egyértelműen az igen, és a polgári ügyekben az alapvető kiindulópontok tekintetében egységes a gyakorlat (a konkrét kifejezések egyes bírák általi értelmezése kapcsán természetesen lehetséges eltérés), a két jogág mércéjének harmonizációja szükséges lenne – feltehetően a kérdés is erre irányult, és az 1994-es Abh. alkalmazási körét próbálta tisztázni. Az Alkotmánybíróság válasza a kézirat lezárásáig nem érkezett meg.

2. 4. 6. Tények – vélemények, igazság – valótlanosság

A tények és a vélemények szétválasztása és a korlátozásukra vonatkozó eltérő mérce alkalmazása már John Stuart Millnél is megjelenik, aki a szólásszabadság lényegét az eltérő vélemények megóvásában látja. Elméletében nincs tere a hamis tényállítások védelmének.¹²¹ A tény-vélemény szétválasztás egyértelműen megtörténik az Abh.-ban is: „az értékítéletet kifejező véleménynyilvánítás nem büntethető”. Mivel szinte minden, még a leggyalázkodóbb véleménynyilvánítások is „értékítéletet” fejeznek ki, ez a szabály a vélemények korlátlan, feltétel nélküli védelmét jelenti, a szólás egy, szinte „sérthetetlen” kategóriáját határozza meg (mint láttuk, ettől a megoldástól – legalábbis elvi szintű kinyilvánításától – az USA Supreme Court-ja is tartózkodott). A Legfelsőbb Bíróság – sem büntető, de még kevésbé polgári ügyekben – e tekintetben nem követi az Alkotmánybíróság által megfogalmazott mércét, saját korábbi felfogását erősítette meg újra és újra: a gyalázkodó, méltóságot sértő kifejezések, és a hamis tényeken alapuló kritikai megnyilvánulások nem élvezik a vélemények effajta privilégiumát; a véleménynyilvánításon belül tehát három eltérő kategóriát állít fel (megengedett kritika – hamis tényeken alapuló, illetve nyíltan vagy burkoltan hamis tényt kifejező véleménynyilvánítás – gyalázkodó, indokolatlanul bántó, megalapozatlan vélemények), melyek közül az utóbbi kettő nem élvez védelmet.

A tények és a vélemények elválasztása olykor igen nehéz, sőt egyenesen lehetetlen. Valakit rasszistának bélyegezni a bírói gyakorlatban ma vélemény kifejezésének minősül,¹²² holott ezzel az erővel lehetne éppenséggel tényállítás is – a jogkövetkezmények pedig teljességgel eltérőek lennének egyik, illetve másik esetben. A fent tárgyalt mezőkövesdi esetben a „döglött dakota ló” ugyan szó szerinti értelmezésben tényállítás, a szöveggörnyezetből azonban egyértelműen kiderül, hogy vélemény kifejtéséről van szó. A vitatott kifejezések értelmezése az eljáró bíróságok feladata, és az esetek sokszínűségéből adódóan némi bizonytalanság és az egységes megítélés tökéletlensége az ítélkezés óhatatlan velejárója.

2. 4. 7. A bizonyítási teher

A bizonyítási teher kérdésével a fentiekben már foglalkoztunk, említést téve azon felvetésekről, amelyek szerint a szólásszabadság érdekében kívánatos lenne a teher áthelyezése a jogaiban sértett félre. Ehelyütt csak azzal a speciális büntetőjogi szabállyal foglalkozom, amely alapján rágalmozási, becsületsértési vagy kegyeletsértési ügyekben a valóság bizonyításának csak akkor van helye, ha a vitatott tény „állítását, híresztelését, illetve az arra közvetlenül utaló kifejezés használatát a közérdek vagy bárkinek a jogos érdeke indokolta” (*Btk.* 182. §). E szabály lehetséges eltérő értelmezése furcsa eredményekre vezethet. A Pesti Központi Kerületi Bíróság egyik ítéletében a botrányba keveredett füzesabonyi polgármester által indított (igaz, polgári) perben megállapította, hogy a felperes orvosi rendelőjében titokban készült pornográf felvételek (amelyeken a felperes szerepelt

¹²¹ Ld. a 2. fejezet 1. pontját, illetve MILL, JOHN STUART: *A szabadságról*. Budapest: Századvég, 1994.

¹²² Ld.: Elutasították Fábry Sándor keresetét György Péter ellen. *MTI*, 2006. április 20.

környékbeli asszonyok társaságában) létezésének nyilvánosságra kerülése közérdek egy közhatalmi feladatot ellátó személy esetében.¹²³

Egy büntetőügyben ellenben a PKKB első fokon eljáró bírása úgy döntött, hogy a Wekler Ferencről, az Országgyűlés korábbi alelnökéről közzétett állítások, melyek szerint a politikus minősíthetetlenül viselkedett egykori feleségével szemben (kisemmizte a közös vagyonból, tettlegesen bántalmazta és így tovább) megsértették a magánvádló becsületét és jó hírnevét, az állítások valóságtartalmának bizonyítása pedig – a közzétételhez fűződő közérdek vagy jogos magánérdek hiányában – nem lehetséges.¹²⁴ A másodfokon eljáró Pest Megyei Bíróság hatályon kívül helyezte ezt a döntést, azzal az egyértelműen helyes indokolással, hogy „a politikai közéleti szereplők tevékenysége, múltja, a közéleti tevékenységükkel összefüggő, az azokra kihatással lévő tények és körülmények megismerése közérdek. Közérdek akkor is, ha az ilyen tények állítása, híresztelése, nyilvánosságra hozatala a becsület csorbítására alkalmas.”¹²⁵ A valóságbizonyítás lehetőségének, a magánszemélyek esetében egyértelműen indokolt korlátozásának alkalmazása a konkrét esetben nem volt helyes döntés, hiszen a választott köztisztviséget viselők magánéletbeli viselkedése joggal befolyásolhatja az állampolgárokat jövőbeni döntéseik meghozatalakor.

2. 4. 8. A híresztelés

Érzékeny pontja a hírnév- és becsületvédelem szabályainak a híresztelés kérdése. A „híresztelés” a mástól származó információ továbbadását jelenti, és a törvényszövegek alapján ugyanolyan megítélés alá esik, mintha a közlő maga tenne hamis tényállítást. A sajtóhelyreigazítással foglalkozó *PK 14. sz. állásfoglalás* alapján, melynek érvénye kiterjeszhető a hírnévvédelem egyéb eszközeinek alkalmazási lehetőségeire is,

„akkor is szükség van a valótlan tényállítás helyreigazítására, ha a közlés idegen forrásból származik. A jogszabály ezért nemcsak a közvetlen észleleten alapuló közlés, hanem a mástól szerzett értesülések továbbadása, közlése, vagyis a híresztelés esetében is lehetővé teszi a sajtóhelyreigazítást.”

A sajtó régóta vitatja e szabály, a sajtószabadsággal való összeegyeztethetőségét. Pánczél Dániel a *Bétsi Magyar Mercurius*-ban 1793-ban megjelent cikkében felmentést ad az újságírónak, „ha hazudik is egy-egyét”. Hiszen: „...mit is tehetne egyebet. Ő csak azt írja meg, amit mások beszélnek és gondolnak – ő Evangéliumot nem ír...”¹²⁶

A híreszteléssel terjesztett hamis tényállítások teljes kivonása a jogi felelősséget megalapozó közlések köréből, esetleg „a híresztelés véleménnyé átminősítése”¹²⁷ azonban semmiképpen nem lehet kívánatos, mert korlátlan visszaélésekhez vezethetne a sajtó részéről. Ha ugyanis a sajtó – joggal – követeli magának az előjogot, hogy információforrásainak kilétét titokban tartsa, akkor a jogsértő, hamis tényállítások nyilvánosságra hozatala híresztelés útján szankcionálatlan maradna. Elegendő lenne a sajtó általi homályos utalás az esetleg nem is létező „megbízható, belső informátor”-ra, és a hírnévrontó hamis állítás jogkövetkezmények nélkül maradna, ez pedig sem a személyiségi jogok érvényesítését, sem pedig a sajtó kötelezettségeként jelentkező hiteles tájékoztatást nem segítené elő. Azonban „az informátorokra általánosságban való utalás, illetve más sajtóorgánumok tartalmára való

¹²³ 29. P. 90.974/1997/12., az ügy leírását ld. HALMAI GÁBOR: *Kommunikációs jogok*. Budapest: Új Mandátum, 2002. 163-165. o.

¹²⁴ Cserni bíró ismét ítelt. *Magyar Nemzet*, 2004. július 7.

¹²⁵ www.ma.hu, 2006. május 3.

¹²⁶ Idézi KÓKAY GYÖRGY: *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983. 137. o.

¹²⁷ SAJÓ ANDRÁS: Sajtó-helyreigazítás és sajtójog – A Schmidt ítélet margójára. *Jogtudományi Közlöny*, 2001/5. 210. o.

hivatkozás nem alkalmas a perbeli sajtóközleményben állított (...) tény bizonyítására” (BH2000.241.).

A híresztelés alapján történő marasztalás, az állítás és a továbbadás egységes megítélésének szigorú szabályának némi enyhítése mégis indokolt lehet, erre utal a közelmúlt bírói gyakorlata is.

Nagy vihart kavart az a helyreigazítási per, amelynek végén, 2000 áprilisában a Legfelsőbb Bíróság helyreigazító közlemény közzétételére kötelezte az *Élet és Irodalom* című hetilapot, amely arról írt, hogy „kialakult (...) a mai napig fennálló” vélekedés, mely szerint „a Fidesz jelenlegi vezetőinek anyagi jólétét a székházakból származó pénzek alapozták meg.” A másodfokon eljáró Fővárosi Bíróság jogerős döntésében elutasította a felperesi keresetet, mondván, a cikkben nem történt híresztelés, azaz mástól szerzett valótlan tényállítás továbbadása, a lap mindössze annyit állított, hogy „kialakult egy vélekedés.” A felülvizsgálatot végző Legfelsőbb Bíróság helyesen mutatott rá arra, hogy a cikk vitatott részének lényege, fő mondanivalója az az állítás, amelynek megfelelően a párt székházainak értékesítéséből befolyt összegek a párt vezetőinek vagyonát gyarapította volna. Ez pedig hírnevet sértő tényállítás, amely bizonyítás hiányában jogsértő, a jogkövetkezmények – jelen esetben a helyreigazítás – alól pedig nem lehet kibújni holmi ellenőrizhetetlen, „kialakult” vélekedésekre hivatkozva (BH2000.241., valamint EBH2000.297.).¹²⁸

Szintén nagy port vert fel az a szintén helyreigazítási per, amelyet immáron régi ismerősünk, Schmidt Mária indított a *Magyar Hírlappal* szemben. A lap a Nyilvánosság Klub egyik rendezvényéről tudósított, ahol az egyik előadó, a közszolgálati televízió működését bírálván azt állította, hogy „tévések beszámolója szerint Schmidt Mária, a miniszterelnök tanácsadója rendszeresen egyeztetett szerkesztőkkel a híradó tartalmáról”. Az elsőfokú bíróság elutasította a helyreigazításra irányuló keresetet, mondván, az alperes egy ténylegesen létező vélekedést közölt, a televíziós újságírók körében a fenti híresztelés valóban létezett, ezért helyreigazítás nem követelhető. A másodfok eltérő indoklással ugyan, de helybenhagyta a döntést. Az eltérő érvelés alapja az volt, hogy a lap csupán a *Sajtótörvény* által rá rótt kötelezettségét teljesítette a tudósítással: a közvéleményt egy rendezvény eseményeiről valóságúen, hitelesen és pontosan tájékoztatta. A Legfelsőbb Bíróság azonban megváltoztatta a jogerős döntést. Ítéletét arra alapozta, hogy a lap olyan tényállítást közölt, amelynek valóságtartalmát bebizonyítani nem tudta. Az a körülmény, hogy a lap csak továbbadta, híresztelte a mástól származó állítást, irreleváns, mert a sérelem így is megtörtént. A *Sajtótörvény* hivatkozott 5. §-a nem mentesíti a sajtót a közzétett állítások igazának megvizsgálása alól (EBH2000.298.).

A döntés ellen hamarosan nagy felzúdulás volt tapasztalható a jogirodalomban. Sajó András is vitatta a annak helyességét, mondván, ha már nyilvános rendezvényekről sem lehet – híven – beszámolni, a sajtó működése ellehetetlenül.¹²⁹ Álláspontja szerint „nem azonos természetű az a híresztelés, mely maga állít egy tény, azzal, amely *mások* híresztelését idézi híresztelésként.”¹³⁰ A sajtószabadság a nyilvános eseményekről történő beszámolók közlése miatti rettegés során jelentősen csorbul, „az újság itt nem a szólásszabadság intézménye, hanem valamiféle hirdetőtábla, amelyre szükség esetén a bírói ítélet helyez kiigazító cédulákat.”¹³¹

A válaszjog tárgyalásánál¹³² részben már felmerültek ezen érvek. Leszögezésre került, hogy a sajtónak nem feltétlenül válik hátrányára, ha ellentétes álláspontok is megjelennek hasábjain. A rendkívül rövid helyreigazító közlemény, amely egyébként alkalmatlan arra,

¹²⁸ Az ügy leírását ld. HALMAI GÁBOR: Közszereplők személyiségvédelme kontra közügyek vitathatósága. *Fundamentum*, 2000/2. 27-28. o.

¹²⁹ SAJÓ, (2001) i. m. [127. jegyzet].

¹³⁰ Uo., 207. o. – kiemelés az eredetiben.

¹³¹ Uo.

¹³² Ld. 5. fejezet, 11. 1. pont.

hogy a hamis állítással okozott jogsérelmet teljes mértékben kompenzálja, nem tekinthető olyan mértékű korlátozásnak, amely jelentősen akadályozza a sajtószabadság gyakorlását. Lehet, hogy erkölcsi értelemben van különbség az állítást megfogalmazó és a híresztelő felelőssége között, de a hírnév sérelme mindkét esetben ugyanolyan mértékű. A sajtótól pedig joggal várható el – nem holmi totalitárius eszmék alapján, hanem a közösség szolgálatában – a felelős magatartás, a kapott információk igazságtartalmának alapos vizsgálata, a másik fél megkérdezése, az álláspontok ütköztetése. A sajtótól nem lehet ugyan elvárni, hogy „nyomozóhatóságként” működjön, de a valóság bizonyos mértékű vizsgálatát el kell végeznie. Ha a felelős újságírás Angliában lassacskán kialakuló mércéjét vesszük figyelembe, akkor a felelősség alóli mentesüléshez például elegendő lehetne, ha egy állítás mellett megjelenne a megtámadott fél véleménye is. Ebben az esetben akkor sem lenne indokolt helyreigazításra vagy másra kötelezni a sajtót, ha a közzétett állítás igaz voltát nem tudná bizonyítani. Az újságolvasónak az az érdeke, hogy eljussanak hozzá az egyes álláspontok, a sajtó pedig betöltsön egyfajta olyan *szűrő szerepet*, amely mintegy „moderálja” az adott kérdésben folyó vitát, kiszűrve például a nyilvánvalóan hamis tényállításokat, de lehetőséget adva a megtámadott félnek a védekezésre.

Kérdés, hogy ezen felül milyen körülmények között adható mentesség a híreszteléssel továbbított hamis tényállítások számára. Látni fogjuk, hogy bizonyos esetekben a strasbourgi Bíróság is tágabb teret enged a szólásszabadság számára, még akkor is, ha a közzétett állítás igaz voltának bizonyítása nem jár sikerrel. Ez a kedvezmény azonban egyelőre általában a valamely *hivatalos forrásból* származó – és később hamisnak bizonyuló – információk esetére vonatkozik.

A magyar bírói gyakorlat is mintha ebbe az irányba mozdult volna el – helyesen. Bizonyos helyzetekben, bizonyos információforrások közreműködése esetén elfogadható, ha a sajtó csupán közzéteszi az adott állítást. Az *EBH2001.407.* alapján ilyen forrás az országgyűlés, a helyi önkormányzat, a közigazgatás országos és helyi szervei, valamint az igazságszolgáltatás egyes szervei, amelyek „hatáskörébe tartozó eljárásokról, az eljárásokban beterveztett indítványokról, javaslatokról tudósító sajtót [...] nem terheli a valóság bizonyításának kötelezettsége.” A valósághű tudósítás tehát mindenképpen jogszerűnek minősül. A konkrét ügyben egy televíziós csatorna híradójában számolt be a Fidesz parlamenti képviselőcsoportja által egy határozati javaslatához csatolt módosító indítványáról, amelyben megnevezésre kerültek azon személyek, akiket a képviselőcsoport összefüggésbe hozott az ún. olajügyekkel. A televízió – miután a Legfelsőbb Bíróság megváltoztatta a jogerős döntést – nem volt köteles a helyreigazító közlemény közzétételére. Ugyanígy nem kötelezhető a sajtó arra, hogy „a rendőrség által tartott sajtótájékoztatón elhangzott tényállítások valóságtartalmát ellenőrizze” (*BH2002.51.*). A Legfelsőbb Bíróság – megváltoztatva a jogerős döntést, és elutasítva a helyreigazításra irányuló kérelmet – megállapította, hogy a sajtó elé nem állítható olyan gondossági követelmény, amely teljesíthetetlen. Ezen elv újabb kiterjesztésével élve a bírósági sajtóreferenstől kapott téves információ közlése sem alapoz meg személyiségvédelmi igényt (*BH2003.357.*). Ebben az ügyben sajátos módon döntött a bíróság: mivel a téves, hírnévsértő tájékoztatás (egy elsőfokú, elmarasztaló ítélet jogerössé emelkedéséről számolt be tévesen a lap) valóban megtörtént, a bíróság megállapította, hogy az alperes megsértette a felperes jó hírnevét. Mivel azonban a felelősség megállapításának feltételei közül a „félrőhatóság” nem állt fenn, kártérítést nem ítélt meg a számára.

Ezekben az esetekben a sérelmet szenvedett természetesen perelheti – például kártérítést igényelve – az állítások eredeti forrását, de a sajtótól is joggal követelhető – ha nem is helyreigazítás formájában – a későbbiekben hamisnak bizonyuló állítások kiigazítása: a sajtó objektív, teljes körű, kiegyensúlyozott tájékoztatási kötelezettsége ugyanis előírja mindezt.

Ügyszintén „nincs helye sajtó-helyreigazításnak, ha a sajtószerv valamely büntető-, polgári-, közigazgatási eljárás befejezése előtt a valóságnak megfelelően tájékoztat az eljárásban

megállapított tényről” (BH2004.273.), még akkor sem, ha az eljárás későbbi szakaszában esetleg bebizonyosodik a korábban megállapított tény hamis volta. A Fővárosi Ítéletábra e döntésével kiterjesztette a *PK 14. sz. állásfoglalás* eredetileg csak a büntetőeljárásokról történő tájékoztatásra kiterjedő érvényét. Az *EBH2005.1289.* alapján pedig azt az újságírókat mentették fel a rágalmozás vádja alól, aki egy bűnügyben adott téves szakértői véleményre hivatkozva gyakorlatilag elmebetegnek minősítette a sértettet.

A hamis állítások híresztelése esetén a sajtó bizonyos körben tehát mentességet élvez a felelősség megállapítása alól. A megfelelő tájékoztatás érdekében ez rendjén is való, és a jövőben könnyedén elképzelhető az elv további kiterjesztése. A határok meghúzására azonban ügyelni kell: bármely nyilvános eseményről való hű tudósítás még nem alapozhatja meg a sajtó immunitását, mert az könnyen visszaélésekhez vezethet – ez pedig nemcsak a személyiségi jogokat, hanem a közönség tájékoztatáshoz fűződő érdekeit is hátrányosan érintheti.

2. 4. 9. Ki a közszereplő?

A védett szólás terjedelme persze az eddigiek alapján tehát nem teljesen egyértelmű, az Alkotmánybíróság immár több döntésből álló gyakorlata, és a bírói gyakorlat sem alkotott egyértelmű szabályrendszert. Újabb tisztázatlan kérdés, hogy milyen személyi körben érvényesül a csökkentett személyiségvédelem. Magyarán: ki a közszereplő (Balás P. Elemérnél: „a kortörténetben szerepet vállaló személy”¹³³)? Az Abh. rendelkező részében ugyan még csak *hatóságról, hivatalos személyről, vagy közszereplő politikusról* tesz említést, indokolása azonban már utal a *közéleti szereplőkre* is,¹³⁴ a jogalkalmazói gyakorlatra bízva a közszereplői kör meghatározását.¹³⁵ Az *57/2001. (XII. 5.) AB határozat* is említi – a strasbourgi gyakorlat ismertetése során – a „közéletben szereplő személyek” kategóriáját.

Az egyetlen jogszabály, amelyben valamiféle definíciót találunk a közszereplőkre vonatkozóan, az *elmúlt rendszer titkoszolgálati tevékenységének feltárásáról szóló 2003. évi III. törvény, az ún. ügynöktörvény.* Az 1. § 13. pontja alapján közszereplőnek minősül az a személy, „aki közhatalmat gyakorol, gyakorolt vagy közhatalom gyakorlásával járó tisztségre jelölték, illetve aki a politikai közvéleményt feladatszerűen alakítja vagy alakította”. Elsőfokú döntésében 2007 februárjában a Fővárosi Bíróság az utóbbi kategóriába esőnek – tehát a közvéleményt *feladatszerűen* alakítónak – ítélte a történelmi egyházak egyes vezetőit, így a rájuk vonatkozó, az esetleges ügynökműlttel kapcsolatos adatszolgáltatást a másodfok megerősítő döntése esetén a történelmi levéltár nem tagadhatná meg.¹³⁶ A döntés megkérdőjelezhető, mert meglehetősen vitatható, hogy az egyházak vezetői feladatszerűen alakítják-e a közvéleményt, mint ahogyan az is kérdéses, hogy a szóban forgó személyek személyiségi jogaik érvényesítése tekintetében ma közszereplőnek minősülnének-e, tekintettel arra, hogy többségük nem tekinthető rendszeres médiaszereplőnek (az *ügynöktörvény* által elérni kívánt célt ez a felvetés persze aligha érinti).

A *Ptk.* 80. § (2) bekezdése értelmében nincsen szükség hozzájárulásra a „nyilvános közszereplés” során készült felvétel nyilvánosságra hozatalához. Ez ugyan csak a képmáshoz fűződő jog védelmére vonatkozik, de szorosan összefügghet az emberi méltósághoz való joggal. A sajtó a hétköznapiakban mindenesetre eléggé kiterjesztően értelmezi e szabályt: a közszereplőkről közterületen készült képek felhasználásához nem kér engedélyt.

Régi vita a jogirodalomban hogy a tömegrendezvényeken készült fényképek felhasználása milyen esetekben tekinthető jogszerűnek. A legáltalánosabb felfogás szerint ilyen esetekben

¹³³ BALÁS P., i. m. [1. jegyzet] 651. o.

¹³⁴ *36/1994. (VI. 24.) AB határozat*, III./1. és III./4.

¹³⁵ Uo. III./3.

¹³⁶ JOÓ ISTVÁN: Első fokon közszereplők. *Magyar Nemzet*, 2007. február 9.

az is elfogadható, ha a felvételen valaki beazonosítható módon szerepel.¹³⁷ Akkor lehet ez az eljárás jogsértő, ha a kép felhasználása visszaélészerűen történik, és ez az illető számára sérelmet okoz. A Legfelsőbb Bíróság *BH1997.578.* számú ítélete alapján a Horthy Miklós kormányzó újratemetésére díszmagyarba öltözött felperes azzal, hogy „a mai divat szerint már nem használatos, figyelemkeltő öltözékben jelent meg”, *önként közszereplést vállalt*. Az alperes hetilap, a *168 Óra* ellenben visszaélészerűen közölte a képet, oly módon, amely arra irányult, hogy a felperest nevetségessé tegye (egy olyan rovatban, ahol hagyományosan viccelődő, szatirikus, ironikus, gúnyos képaláírásokat kértek a lap olvasóitól). A közzététel módja jogsértő, a lap megsértette a felperes képmáshoz és emberi méltóságához fűződő jogait, így nem vagyoni kártérítésre jogosult. A döntés által közszereplésnek tekintett nyilvános rendezvényen való megjelenés azonban nem vehető egy kalap alá a „közszereplés” hagyományos fogalmával. Hírnév- és becsületvédelmi szempontból nem eshet azonos megítélés alá a rendezvényen pusztán megjelenő, és az ott beszédet mondó személy – talán a Legfelsőbb Bíróság ezen döntésének szóhasználata kissé félrevezető. A közönség soraiban helyet foglaló személy esetében ugyanis képmásának bármely olyan nyilvánosságra hozatala jogsértő, amelyik őt a tömegből azonosítható módon kiemeli és visszaélészerűen ábrázolja.

A közszereplő fogalma ma már egyértelműen bővebb az Abh. által eredetileg meghatározott körnél, a hivatalos személyek, politikusok körénél, de a kategorizálás pontos szempontjai nem egyértelműek. Egy döntésben közszereplőnek minősült például Muskovszky Gábor ügyvéd, aki nagy sajtónyilvánosságot kapott ügyekben járt el jogi képviselőként,¹³⁸ vagy legutóbb Fábry Sándor humorista, televíziós személyiség,¹³⁹ akikre így ugyanaz a mérce vonatkozott (polgári perben), mint az Alkotmánybíróság által a közszereplő politikusokra megszabott büntetőjogi mérce. A közszereplők körének szélesedése világszerte jól kivehető tendencia, de az időnként parttalannak ható bővülés elméleti alapjai tisztázatlanok, hiszen, ahogyan arról már korábban esett szó, a közszereplők csökkentett személyiségvédelmét a demokratikus rend működésének hatékonysága, a közösségi viták lefolytatásának szüksége indokolja – ezen érv érvényesülését pedig olykor nehéz felfedezni a közszereplői kör újabb és újabb tágulása esetében. Annak behatárolása, hogy ki, mennyiben gyakorol befolyást a közügyek alakítására, nem lehetséges abszolút precizitással. A társadalmi fontosságú ügyekben a háttérben döntést hozó, a „köz” számára ismeretlen személyek csorbíthatatlan személyiségvédelmet élveznek, míg a jelentős döntésekre semmiféle befolyást nem gyakorló, gyorsan tovatűnő hírnevű hírességek közszereplőnek számítanak. Ez az egyensúlytalanság kiküszöbölhető lenne, ha nem a személyekre, hanem a közösséget érintő ügyekre helyeznénk a hangsúlyt, azaz a korlátozott védelem hatókörét. Ez az elgondolás utalászerűen meg is jelenik a *34/2004. (IX. 28.) AB határozatban*, de széles körben még nem nyert teret.

Sólyom László fontosnak itéli a *bírák* kiemelését a közszereplők köréből: az alkotmánybíráskodás kezdeteit összegző munkájában megemlíti, hogy a bírák egyszerű besorolása a közszereplők csoportjába „védtelenül hagyja (...) a bíróságokat.”¹⁴⁰ Ugyanerre panaszkodott évekkel később a Legfelsőbb Bíróság elnöke is, aki jogértelmezést kért abban a kérdésben (is), hogy vajon meddig terjed a bíróságok kritizálhatósága egy demokratikus jogállamban?¹⁴¹ A strasbourgi gyakorlat – mint látni fogjuk – megengedi a személyiségi jogaikban megsértett bírák számára a hírnévvédelmi perek indítását, de ez csak bizonyos határok között lehetséges, oly módon, hogy a közvita ne essen aránytalan korlátozás alá – a bíróságok tekintélyének megóvása tehát jogkorlátozásra okot adó szempont lehet, ellentétben a közhatalom egyéb képviselőinek megrágalmazásával.

¹³⁷ PETRIK, i. m. [93. jegyzet] 140. o.

¹³⁸ Ld. MOLNÁR, i. m. [49. jegyzet] 88. o.

¹³⁹ Elutasították Fábry Sándor keresetét György Péter ellen. *MTI* 2006. február 20.

¹⁴⁰ SÓLYOM, (2001) i. m. [101. jegyzet] 482. o.

¹⁴¹ A Legfelsőbb Bíróság elnökének alkotmánybírói indítványa [120. jegyzet].

2. 4. 10. *Jogvédelem a médiahatóság útján*

A személyiségi jogok tiszteletben tartását a *Sajjtörvény* és a *Médiatörvény* is előírja. A *Médiatörvény* alapvető rendelkezései között határozza meg, hogy a műsorszolgáltatás nem sértheti meg az emberi jogokat, és nem lehet alkalmas a személyek elleni gyűlölet felkeltésére (3. § (2) bekezdés). E szabály alapján az Országos Rádió és Televízió Testület, a személyiségi jogok megsértése esetén maga is indíthat eljárást, és 2007. december 31-ig – tekintettel arra, hogy a 46/2007. (VI. 27.) AB határozat 2008. január 1-től megsemmisítette a testület szankcionálási jogkörét¹⁴² – kiszabhat a törvényben meghatározott szankciókat, a hírnevében, becsületében sértett fél hozzájárulása nélkül is. Mindez nem minősül az önrendelkezési jog korlátozásának, mert továbbra is nyitva hagyja a lehetőséget a sértett számára a különböző személyiségvédelmi eszközök igénybevitelére. Az ORTT által indítható közigazgatási eljárás egyébként is elsősorban a nézők és a hallgatók érdekeit szolgálja, mintsem a személyiségi jogok védelmét.

2. 4. 11. *Összegzés*

A *Sullivan-döntés* hatása – bár az Alkotmánybíróság határozata nem említi meg egyik legfontosabb eredményét – egyértelműen megállapítható, de értelmezése mind a testület későbbi határozataiban, mind az Abh. későbbi alkalmazása során jelentős változásokon ment keresztül. A módosítások gyakran ki is váltották a kritikusok haragját. A megfogalmazott kritikák a *Sullivan-döntést* a szólásszabadság legmagasabb szintű manifesztációjának látják. Az ítéletet és a szólásszabadság általa preferált filozófiai megalapozását bírálók véleménye a magyar kommentárokból nem jelenik meg hangsúlyosan.

A közszereplők személyiségvédelmének kérdése továbbra is élő és folyamatosan változó jogterület marad. A demokrácia működése valóban megbénul akkor, ha a nyílt közéleti vita korlátozást szenved, de egyéb érdekeket is figyelembe kell venni a személyiségi jogok alkalmazási területének szűkítésekor. A szólásszabadság túlzott védelme, a privilégiumok alkotása ellen szóló érvek, túl a közszereplők jogainak védelmén, szintén a nyílt közélet megerősödését szolgálják – például a hiteles, felelős sajtó megteremtését, amely nehezebben valósul meg akkor, ha szinte teljes mentességet adunk számára a jogi felelősség alól. A személyiségi jogok-szólásszabadság egyensúlyozásából ezen írásokban egyértelműen az utóbbi kerül ki győztesen. Ez természetesen meggyőzően alátámasztható felfogás, de azért az eltérő nézetek is – köztük az Alkotmánybíróságé és a bíróságoké – érdemelnek némi megfontolást.

Egyértelmű és végleges válasz a felmerült problémákra több módon is elérhető: az Alkotmánybíróság is megnyilatkozhat újra, egyértelművé téve a büntető- és polgári jogi személyiségvédelem egymáshoz való viszonyát, de a bírói gyakorlat egységesítése sem elképzelhetetlen. Ennél egyértelműbb és biztosabb hatású megoldás lenne a személyiségvédelmi szabályok újrakodifikálása.

2. 5. *A közszereplők hírnévvédelme a strasbourgi Bíróság gyakorlatában*

A strasbourgi székhelyű Emberi Jogok Európai Bíróságának a szólásszabadság alapjogára vonatkozó gyakorlatában meghatározó súllyal bír a közéleti viták szabadságának védelme. Ebből eredően talán a közéleti szereplőkre tett hírnévsértő állításokkal és véleménynyilvánításokkal kapcsolatban a leggazdagabb és a leginkább stabil a strasbourgi gyakorlat.

Eric Barendt monográfiájában *három kirajzolódó jellegzetességét* jelöli meg a Bíróság hírnévvédelemre vonatkozó ítélkezési gyakorlatának: Strasbourg nem elsősorban a

¹⁴² Ld. az 5. fejezet 6. 1. pontját.

közszereplők hírnévvédelmének csökkentett mértékét írja elő, hanem *a közügyek vitáinak lehető legszélesebb védelmét*, tehát nem az állítás tárgyaként szereplő személy státusza, hanem a vita közérdekűsége szempontjából dönt (ennek következményeiről még ejtünk szót); a Bíróság *elválasztja egymástól a tényállításokat és a véleményeket*, utóbbiaknak szélesebb körű védelmet nyújtva, ezzel párhuzamosan pedig elismerve a hamis tényállítások polgári és büntetőjogi szankcionálhatóságát, és bizonyos megszorításokkal a bizonyítási teher alperesre/vádlottra helyezését; ami pedig az angol szerző számára különösen érdekes, a Bíróság *a közzétett állítások, a publikáció egészét vizsgálja*, szöveggörnyezetével együtt, ami azzal a következménnyel jár, hogy egyes, önmagában, kiemelve nézve hírnévsértő kitétel a Bíróság szerint még nem lesz feltétlenül jogsértő.¹⁴³ Ugyanakkor a megtámadott személy, pozíciója is jelentős kérdés: a szólásszabadság védelmének mértéke ugyanis eltérő lehet, ha a kritika célpontja a kormány tagja, politikus, közhivatalnok, az igazságszolgáltatás alkalmazottja vagy magánszemély. A személyiség védelme – nem nehéz kitalálni egyre nő, ahogy e listán lefelé haladunk.

2. 5. 1. A korlátozhatóság magasabb mércéje a közügyek tekintetében

A közéleti vita nyíltságának védelmét, akár a személyiségi jogok érvényesíthetőségének ellenében is, első ízben az 1986-os *Lingens v. Ausztria* ügyben¹⁴⁴ biztosította a testület. Az ítéletben a Bíróság először határozott a politikusokkal szembeni véleménynyilvánítás lehetséges határaitól. Ez az ítélet – mely hivatkozási alapként utóbb a magyar gyakorlat kiindulópontjának számító 1994-es Abh.-ban is megjelent – a mára már igen gazdaggá vált strasbourgi ítélkezési gyakorlat első, igen határozott lépése volt.

Az ügy előzményeként indult rágalmozási per a panaszos újságírónak az osztrák sajtóban közzétett cikkei miatt indult, amelyekben Lingens a posztjáról távozó Bruno Kreisky kancellárt *opportunistának* (megalkuvónak), erkölcstelennek, tisztességtelennek és náci-barátnak nevezte. Utóbbi kitételekre az adott alapot, hogy Kreisky, aki egyben az Osztrák Szocialista Párt elnöke is volt, koalíciós tárgyalásokat folytatott az Osztrák Liberális Párt elnökével. Friederich Peter-ről pártelnökről pedig napokkal a cikk megjelenése előtt Simon Wiesenthal, a Zsidó Dokumentációs Központ vezetője – állításait dokumentumokkal alátámasztva – azt nyilatkozta, hogy a második világháború idején egy SS hadosztály tagjaként civilek lemészárlásában vett részt Oroszországban (Peter elismerte, hogy a szóban forgó hadosztályban szolgált, de tagadta a mészárlásokban való részvételét). Kreisky ezek után ugyan eltekintett a koalícióra lépéstől, de az esetről cikket író Lingens-t feljelentette rágalmozásért. Az osztrák bíróság pénzbüntetésre ítélte az újságírót, Strasbourg azonban a panaszosnak adott igazat, és úgy határozott, hogy egyfelől az értékítéletek esetén a valóság bizonyítása nem követelhető meg, másfelől pedig az élvonalbeli politikusok szükséges „tűrési küszöbe” becsületsértő, hírnévsértő kifejezések esetében jóval magasabban kell, hogy legyen, mint mások esetében. Általános érvényű megállapításként pedig leszögezte, hogy a politikai vita szabadsága a demokratikus társadalom működésének középpontjában áll, megóvása pedig az egész Egyezmény egyik fő célja és értelme. Az osztrák bíróságok beavatkozása tehát aránytalan volt, és nem volt „szükséges egy demokratikus társadalomban”, tehát Ausztria megsértette az Egyezményt.

Ausztria az elmúlt húsz évben végig élen járt a strasbourgi Bíróságnak nyújtott abbéli segítségben, hogy a kialakuló ítélkezési gyakorlat megszilárduljon. A következő ügy, az *Oberschlick v. Ausztria (no. 1)*¹⁴⁵ is hasonló tényállás alapján indult. Az ügy előzményeként

¹⁴³ BARENDT, (2005) i. m. [42. jegyzet] 222-225. o. A Bíróság esetjogának rövid összefoglalását ld. OVEY, CLARE – WHITE, ROBIN C. A.: *Jacobs & White: The European Convention on Human Rights*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2006 (4. kiadás). 323-329. o.

¹⁴⁴ Case no. 12/1984/84/131. 1986. június 24-i ítélet.

¹⁴⁵ Application no. 11662/85. 1991. május 23-i ítélet.

Oberschlick, egy lap főszerkesztője vádolta az Osztrák Szabadságpárt főtítkárát „náci politizálással”, mikor az közzétette az osztrák nők gyermekvállalási kedvének fokozására, és ezzel párhuzamosan a bevándorolt családok segélyeinek csökkentésére vonatkozó javaslatát. Az újságíró szerint a politikus szándékai „az NSDAP céljaival egyezők”. A cikk nyomán indult rágalmazási perben az osztrák bíróság megállapította, hogy az újságíró megsértette a politikus hírnevét, amikor a nemzeti szocialista ideológia követésével vádolta meg őt. A strasbourgi Bíróság ismételten leszögezte, hogy az értékítéletek bizonyítása nem lehetséges, arra a vádlott nem lett volna kötelezhető, az osztrák állam tehát ismételten megsértette az Egyezményt.

Az időrendben következő jelentős ügy a *Castells v. Spanyolország*.¹⁴⁶ A baszk származású Castells, egyébként a spanyol szenátus tagja azt írta egy 1979-es újságcikkben, hogy a spanyol kormány nem vizsgálta ki kellőképpen egyes, baszk szeparatistának vélt állampolgárok meggyilkolását. A spanyol bíróság – a kormány megsértését pönalizáló büntető törvénykönyv-béli tényállás alapján – egyéves szabadságvesztésre ítélte a panaszost. A bepanaszolt állam képviselője Strasbourgban arra hivatkozott, hogy nem az így megsértett reputáció, hanem a közrend védelme indokolta a büntetést – a baszk szeparatizmus akkoriban meglehetősen sok áldozatot követelt. A Bíróság el is fogadta ezt az érvelést, de kimondta, hogy bár önmagában a rágalmazás miatti szabadságvesztés büntetés nem sérti meg az Egyezményt, a panaszos az eljárás során nem kapta meg a megfelelő lehetőséget állításainak bizonyítására. Ez pedig sérti a 10. cikkelyt.

A politikusok kritizálhatóságának szabadsága tehát a meggyökeresedett strasbourgi elv szerint jóval szélesebb, hiszen ők saját akaratukból léptek ki a nyilvánosság elé, és vállalták ezáltal a fokozottabb mértékű és kevésbé visszafogott stílusú bírálat lehetőségét. Erre hivatkozott a Bíróság a *Krone Verlag GmbH v. Ausztria* ügyben¹⁴⁷ is. A panaszosként szereplő újság egy osztrák európai parlamenti képviselőről jelentetett meg egy cikket, amelyben anyagi visszaéléssel vádolták, és közzétették fényképét. Az osztrák bíróságok – a képviselő közismertségének hiányára, valamint a fénykép, a közzétett állításokon felüli egyéb információt nem hordozó mivoltára hivatkozva – megtiltotta a képek közzétételét. Strasbourg szerint a döntés megsértette az Egyezményt.

A Bíróság a politikusok szélesebb körű bírálhatóságának elvét természetesen hamarosan kiterjesztette valamennyi hatóságra is. A *Thorgeirson v. Izland* ügyben¹⁴⁸ a panaszos, egy izlandi író, újságíró azért fordult Strasbourghoz, mert miután több cikket is írt a reykjavik-i rendőrség brutális eljárásairól – név szerint nem említve egyes rendőröket –, rágalmazás bűncselekménye miatt elítélték. Miután a Bíróság elmarasztalta az izlandi államot, nyilvánvalóvá vált, hogy a *Lingens-ügyben* elsőként meghatározott elv alkalmazási köre kiszélesedett: a *Thorgeirson-ügy* indoklása leszögezte, hogy nem csak a „politikai ügyekben”, hanem valamennyi, a közösséget érintő vita során tett állítás fokozott védeltséget élvez.¹⁴⁹

Ez az elv mára általánosan elfogadottá vált: A *Nilsen és Johnsen v. Norvégia* ügyben¹⁵⁰ a panaszos két rendőrtiszt volt, akik a rendőri erőszakot vizsgáló bizottság elnökeként tevékenykedő egyetemi professzort bírálták, sértő állításokat fogalmazva meg vele szemben, miután az többször is élesen kritizálta a rendőrség eljárásait. A norvég bíróság pénzbüntetésre ítélte a rendőröket, Strasbourg szerint viszont a nyilvános kritikára jogszerűen adható nyilvános, olykor indulatos válasz, és a konkrét körülmények között mind a két panaszos, mind pedig a professzor közéleti szereplőnek minősült. A rendőrtisztek által megfogalmazott kemény bírálat nem lépte túl a szólásszabadság Egyezmény által biztosított határait.

¹⁴⁶ Application no. 11798/85. 1992. április 23-i ítélet.

¹⁴⁷ Application no. 34315/96. 2002. február 26-i ítélet.

¹⁴⁸ Case no. 47/1991/299/370. 1992. május 28-i ítélet.

¹⁴⁹ A kezdeti strasbourgi ügyek leírását ld. LOVELAND, i. m. [59. jegyzet] 110-114. o.

¹⁵⁰ Application no. 23118/93. 2001. február 27-i ítélet.

A *Bladet Tromsø és Stensaas v. Norvégia* ügyben¹⁵¹ a bálnavadászok kegyetlen módszereire és a halászati szabályok megsértésre vonatkozó állítások minősültek közérdekű ügyre vonatkozóknak, ennek következtében pedig az ügyben érintett magánszemélyek kötelező tūréréksüzöbe is felemelésre került. A *Bergens Tidende v. Norvégia* ügyben¹⁵² egy plasztikai sebész nem megfelelő kezelési eljárására vonatkozó állításokat minősített a Bíróság közérdekűnek. A szankcionálhatóság magasabb mércéjének alkalmazása tehát valóban nem szükségyszerűen a megrágalmazott személy státuszától, hanem az ügy, a közösséget érintő jellegétől függ. Ugyanakkor a közéleti szereplők bírálhatósága sem korlátlan, a magánszférába való behatolás nem megengedett. A *Tammer v. Észtország* ügyben¹⁵³ a Bíróság megállapította, hogy az ügy előzményeként rágalmozási pert nyert közszereplő – az egyik korábbi miniszterelnök tanácsadója, később pedig szeretője – magánéletének kiteretése, az arra vonatkozó véleménynyilvánítások nem a magasabb korlátozhatósági mérce alapján ítéltetnek meg, ezért a panaszos nem igényelhetette a 10. cikkely védelmét. Hasonlóképpen, a spanyol Nemzeti Bank és egyik tisztviselője közötti vitában elhangzó állítások nem élveznek ugyanakkora védelmet, mintha a vita valamely közügyet érintett volna.¹⁵⁴

Bár a fent említett ügyek a szólásszabadságot büntetőjogi eszközökkel korlátozták, a Bíróság természetesen alkalmazza a közéleti vita fokozott védettségének elvét polgári jogi összefüggésben is.¹⁵⁵

Külön esetjog alakult ki az igazságszolgáltatás szereplőinek rágalmozásával kapcsolatban. A strasbourgi Bíróság az egyes részes államokban működő bírákat és általában az igazságszolgáltatás szereplőit sérülékenyebbnek tartja például a politikusoknál, ezért számukra fokozottabb mértékben biztosítja a hírnév és a becsület védelmét, ennek a védelemnek azonban természetesen azért még mindig gyengébbnek kell lennie, mint a magánszemélyeket védő, általános szabályok által biztosított oltalom: a bírák tevékenységének vizsgálata, annak bírálata kétségbevonhatatlanul közérdek.

A *Barfod v. Dánia* ügyben¹⁵⁶ a panaszost rágalmozás miatt ítélték el, miután elfogultsággal vádolt meg két „laikus bírót” (ülnököt), akik egy ügyben ítéltetnek. A strasbourgi Bíróság – sokat vitatott ítéletében – úgy látta, hogy az állítás nem a közéleti vitát szolgálta, hanem személyükben támadta a két bírát, ezért a szólás állami korlátozása megengedhető volt (megjegyzendő, hogy az ülnökök főállásban az általuk eldöntött ügyben félként szereplő önkormányzat alkalmazottai voltak, de az állítást önmagában ez a körülmény természetesen még nem igazolja).

A *De Haes és Gijssels v. Belgium* ügyben¹⁵⁷ más megközelítéssel élt a Bíróság. Itt a két panaszos újságíró írt több cikket, amelyekben három bírót és egy főügyészt vádoltak elfogultsággal, akik egy gyermekmolesztálás hírébe keveredett apa felügyeletére bízták annak gyermekét. Az újságírók a bírák és az apa közösen osztott szélsőjobbaldali nézeteivel indokolták a szerintük helytelen döntést, illetve azzal, hogy az érintettek azonos társadalmi körökben mozognak. Az elítélés Strasbourg szerint megsértette az Egyezményt, mert a véleménynyilvánítás igazságtartalmának bizonyítása olykor nem lehetséges. Ez nem jelenti a vélemények teljes mentességét a felelősség alól, mert bizonyos mértékű tényalap hiányában

¹⁵¹ Application no. 21980/93. 1999. május 20-i ítélet.

¹⁵² Application no. 26132/95. 2000. május 2-i ítélet.

¹⁵³ Application no. 41205/98. 2001. február 6-i ítélet.

¹⁵⁴ *Nafria v. Spanyolország* (Application no. 46833/99), 2002. március 14-i ítélet.

¹⁵⁵ Ld. pl. *Tolstoy Miloslavsky v. Egyesült Királyság* (Case no. 8/1994/455/536), 1995. július 13-i ítélet; *Pakdemirli v. Törökország* (Application no. 35839/97), 2005. február 22-i ítélet; *Wabl v. Ausztria* (Application no. 24773/94), 2000. március 21-i ítélet.

¹⁵⁶ Case no. 13/1987/136/190. 1989. január 28-i ítélet.

¹⁵⁷ Case no. 7/1996/626/809. 1997. január 27-i ítélet.

azok is jogsértőek lehetnek, azonban a testület megítélése szerint a konkrét ügyben ez az alap megvolt.

A *Perna v. Olaszország* ügyben egy újságíró volt a panaszos, aki a palermói főügyészt vádolta cikkében politikai elfogultsággal, valamint azzal, hogy félre kívánta állítani szakmai ellenfeleit. A Bíróság döntése kimondta, hogy a bíróságoknak szükségük, jogos igényük van a közösség bizalmára, ebből eredően pedig a rágalmozó állításokkal szembeni védelemre. Az első strasbourgi döntés értelmében a véleménynek minősített kifejezések miatti elmarasztalások esetében a Bíróság megállapította az Egyezmény megsértését,¹⁵⁸ de mivel a tényállításnak minősülő vádak a panaszos nem tudta bizonyítani, a strasbourgi Nagykamara a második ítéletben nem állapított meg egyezményesértést.¹⁵⁹ A *Lesnik v. Szlovákia* ügyben¹⁶⁰ a panaszos több ízben tett rágalmozó állításokat, illetve fejezte ki meglehetősen kemény hangvételű véleményét a kassai városi ügyészség egyik ügyészével kapcsolatban, amiért az bejelentése után megtagadta az eljárás megindítását egy, a panaszos által megnevezett üzletemberrel szemben. A panaszos ezután az ügyészt különböző levelekben kommunista titkosszolgálati módszerekkel, hatáskörével való visszaéléssel, jogellenes lehallgatással stb. vádolta meg, mely állításokat később a sajtóban közzé is tette. A szlovák bíróság végül rágalmozás miatt négy hónap felfüggesztett szabadságvesztésre ítélte. Az ügyben eljáró strasbourgi bírák döntő többsége úgy vélte, hogy a szlovák ítélet nem egyezményesértő, a valótlan és rendkívül súlyos állításokat a panaszos nem bizonyította, és még a büntetés mértéke is arányosnak minősült. A *Skalka v. Lengyelország* ügyben¹⁶¹ hozott döntés nem tényállítások, hanem véleménynyilvánítás miatti elítélés után indult. A panaszos, aki egyébként jogerős szabadság-vesztését töltötte, fogvatartásának ideje alatt levelezést folytatott az egyik lengyel regionális bírósággal. A levélváltás eredménye feletti elégedetlenségében egy panaszlevelet címzett a bíróság elnökének, amelyben „felelőtlen bohócok”-nak nevezte a bíróság tagjait, és más, kevésbé hízelgő jelzőket alkalmazott leírásukra, megvalósítva ezzel „az állami hatóság megsértésé”-nek büntetőjogi tényállását, amely alapján a lengyel bíróságok el is ítélték. A panaszt Strasbourg nem találta megalapozottnak, mondván, a bírálat és a gyalázkodás egymástól elválasztandó. A becsmérlő kifejezésekkel teli levél nem élvezheti a szólásszabadság védelmét, bár a miatta kiszabott nyolc hónapos szabadságvesztés túlzott mértékű büntetés, amely nem minősült szükségesnek.

Az igazságszolgáltatás testületeinek tevékenysége azonban természetesen szabadon bírálható. Az *Amihalachioaie v. Moldova* ügyben¹⁶² a panaszos élesen támadta a moldáv Alkotmánybíróságot, amiért az eltörölte a moldovai ügyvédek belépésének kötelezettségét egy, a mi ügyvédi kamaránkhöz hasonló egyesületbe. Az egyesület elnöke többek között alkotmányellenességgel, illetve a strasbourgi gyakorlat teljes figyelmen kívül hagyásával vádolta meg a testületet. A moldáv bíróság elítélte a panaszost, de Strasbourg úgy döntött, hogy szavai belül maradtak a megengedhető kritika határain.

A bírák és az igazságszolgáltatás egyéb szereplői számára nyújtott személyiségvédelem mértékére nézve eligazítást ad a strasbourgi gyakorlat, mely – amint a fentiekben említésre került – meglehetősen éles hangvételű viták tárgyává vált az utóbbi időben Magyarországon. A Bíróság egyre erőteljesebb gyakorlata szerint a bírák nem tekinthetőek azonos státuszúnak például a politikusokkal, a számukra nyújtott védelem mértékének tehát szükségszerűen magasabbnak kell lennie. Több okból is ez következik, amelyek közül csupán az egyik a bíróságok tekintélyének és a feléjük irányuló közmegebecsülésnek a védelme. A bírák ugyanis valóban védtelenebbek a többi közszereplőnél: nyilatkozati joguk korlátozott, és nem is lenne

¹⁵⁸ Application no. 48898/99. 2001. július 25-i ítélet.

¹⁵⁹ Application no. 48898/99. 2003. május 6-i ítélet.

¹⁶⁰ Application no. 35640/97. 2003. március 11-i ítélet.

¹⁶¹ Application no. 43425/98. 2003. május 27-i ítélet.

¹⁶² Application no. 60115/00. 2004. április 20-i ítélet.

szerencsés, ha a bírák olyan médiaszemélyiséggé válnának, mint oly sokan a közhatalom egyéb képviselői közül. Ugyanakkor ez a védelem nem vezethet a célzotthoz képest eltérő eredményre: a bíró sem bújhat el a nyilvánosság elől, ítéleteit, esetleges téves döntéseit közzé kell tenni, mégoly kemény bírálata sem minősülhet jogsértőnek.¹⁶³

2. 5. 2. Tények – vélemények, a bizonyítás kérdései

A strasbourgi Bíróság fokozottabb védelmet biztosít a bántó, sértő, olykor megalapozatlan véleményeknek, mint a hamis tényállításoknak, összhangban a korábban vizsgált jogrendszerekkel. Már a *Lingens*- és az *Oberschlick*-ügyekben is leszögezésre került, hogy a vélemények igazságtartalmának bizonyítása nem követelhető meg a nemzeti bíróságok által. Ez azonban nem jelent teljes mentességet a vélemények számára. A Bíróság elvárja, hogy az értékítélet valamiféle *ténybeli megalapozottsággal* rendelkezzen, ennek hiányában a pusztán gyalázkodó, sértő vélemények még közügyekkel összefüggésben sem élveznek védelmet.¹⁶⁴ Ugyanakkor a Bíróság széles körben védi a véleményeket, és így védendőnek ítélte a *Lingens*-ügyben az „erkölcstelen”, „opportunistá”, „nácibarát”, az *Oberschlick No. 1.*-ügyben a „náci politizálás”, a *Thorgeirson*-ügyben az „egyenruhás vadállat”, az *Oberschlick v. Ausztria (no. 2.)* ügyben¹⁶⁵ egy politikusra vonatkozó „idióta” kitételeket. A *Schwabe v. Ausztria* ügyben¹⁶⁶ egy közlekedési balesetet okozó politikus magatartását hasonlították „ittas vezetéshez”, bár a szervezetében nem találtak alkoholt – Strasbourg mégis úgy döntött, a vitatott vélemény védelemre érdemes.

A védendő vélemények és a már túlzott mértékben gyalázkodó megnyilvánulások közötti mezsgye meglehetősen vékony. A *Wabl v. Ausztria* ügyben¹⁶⁷ a panaszos, korábbi parlamenti képviselő „náci újságírás”-sal vádolta meg az egyik osztrák lapot, miután az közzétett egy riportot egy Wabl által egy tüntetésen *megkarmolt* rendőrrel, aki azóta folyamatosan retteg az AIDS-betegségtől. Bár a panaszos a cikk miatt egyébként egy másik perben kártérítést kapott, az ezt követően általa tett „náci újságírás” minősítés az osztrák bíróságok szerint túllépte a szólásszabadság határát. Ezúttal Strasbourg sem állapított meg az egyezményesértést. A *Feldek v. Szlovákia* ügy¹⁶⁸ újságíró panaszosát azért ítélték el rágalmazásért, mert a függetlenné váló Szlovákia első kulturális és oktatási miniszteréről írt cikkében a politikus „fasiszta múltjáról” írt. Maga az érintett egyébként korábban megjelent önéletrajzában már említést tett a Hlinka-gárdában viselt tagságáról, illetve egy 1945-ös terrorista-kiképzésen való részvételéről, ami állítása szerint feltétele volt egy asztalitenisz-bajnokságon való részvételének. A minisztert később saját állítása szerint kizárták a szervezetből. A panaszos újságíró arra hivatkozott, hogy a vitatott kitétel véleménynyilvánítás, ráadásul olyan, amely még belefér a szólásszabadság védelmi körébe. A szlovák Legfelsőbb Bíróság azonban elítélte becsületsértés miatt, míg Strasbourg ezzel ellentétben kiterjesztőleg értelmezte a „fasiszta múlt” kifejezést, és a megállapított tények alapján úgy vélte, hogy a vélemény rendelkezik a kellő ténybeli alappal, tehát védelemre érdemes.

A *Scharsach és News Verlagsgesellschaft GmbH v. Ausztria* ügy¹⁶⁹ panaszosai – a náci eszmék terjedésének jól ismert témáját feszegető cikkben, ismét az Osztrák Szabadságpárttal

¹⁶³ A kérdésről alaposabban ld. PÁKOZDY CSABA: Az igazságszolgáltatás szereplőivel szembeni kritika határai az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatában. *Acta Humana*, 2006/3-4.

¹⁶⁴ *Jerusalem v. Ausztria* (Application no. 26958/95), 2001. február 27-i ítélet; *De Haes és Gijssels v. Belgium* [157. jegyzet]; *Dichand és mások v. Ausztria* (Application no. 29271/95), 2002. február 26-i ítélet.

¹⁶⁵ Case no. 47/1996/666/852. 1997. június 25-i ítélet.

¹⁶⁶ Application no. 13704/88. 1992. augusztus 28-i ítélet.

¹⁶⁷ Ld. 155. jegyzet.

¹⁶⁸ Application no. 29032/95. 2001. július 12-i ítélet.

¹⁶⁹ Application no. 39394/98. 2003. november 13-i ítélet.

esetlegesen köthető kormánykoalíció esélyeit mérlegelve –, egy politikusasszonyt (másokkal egyetemben) „pincenácinak” [Kellernazi], azaz náci eszmeiségét titokban, a föld alatt vállaló, ehhez kapcsolódó tevékenységét ott kifejtő személynek tituláltak. A politikusasszony megnyerte a rágalmazási pert, amelynek során a vitatott kitélt a bíróságok tényállításnak minősítették. Strasbourg azonban a panaszosnak adott igazat.

Szintén „nácizás”, pontosabban rasszizmus volt a nemzeti bíróság által jogsértőnek ítélt értékítélet tartalma az *Unabhängige Initiative Informationsvielfalt v. Ausztria* ügy¹⁷⁰ előzményeként Jörg Haider és az Osztrák Szabadságpárt által megnyert rágalmazási perben is. Strasbourg szerint ez – a közérdekű ügyben tett – értékítélet védelemre méltó.

Az erőteljes értékítélet javára döntött Strasbourg a *Zakharov v. Oroszország* ügyben¹⁷¹ is. Ebben az esetben a becsületsértés magánlevélben, és nem a sajtón keresztül történt. A panaszos egy önkormányzati tisztségviselőre nézve tett erősen kritikus megjegyzéseket („antiszociális”, „botrányosan viselkedett” stb.). Az eddigiek ismeretében nem meglepő, hogy a strasbourgi bírák a panaszosnak adtak igazat.

A *Lombardo és mások v. Málta* ügyben¹⁷² a Bíróság azt a jelentős megállapítást tette – elfogadva a panaszos kérelmét – hogy egy politikai vitában a tények és a vélemények elhatárolása kevésbé fontos, inkább értékítéletnek kell minősíteni a vitatott kitételeket, ezzel nagyobb védelmet adva a szólásnak.

A *Nikowitz & Verlagsgruppe News GmbH v. Ausztria* ügyben¹⁷³ egy szatirikus, bántó véleménynyilvánítás kapott védelmet. A vitatott cikk – ironizáló „humorral” – azt sugallta egy profi sielőről, hogy örül vetélytársa súlyos motorbalesetének. A sportoló rágalmazási pert nyert, de Strasbourg szerint a döntés egyezményesértő. A döntésben szereplő fontos, a Bíróság részéről tett megjegyzés értelmében a közlés alapján az „átlagolvasó”-nak pontosan tudnia kellett, hogy a cikkben a sportoló szájába adott mondatok (amelyben a baleset feletti örömét fejezi ki) valójában nem tőle származnak.

A tényállítások a véleményekhez képest szűkebb körben élveznek védelmet, pontosabban a hamis tényállítások általában véve nem élvezhetik az Egyezmény védelmét. A *Constantinescu v. Románia* ügy¹⁷⁴ előzményeként a panaszos – megsértve az ártatlanság vélelmét – csalónak, sikkasztónak nevezett három tanárt, korábbi szakszervezeti tisztségviselőt. A panaszos elítélése – jóhiszeműsége mellett is, hiszen az érintettekkel szemben büntetőeljárás indult, azonban annak lezárásáról ő már nem szerzett tudomást – indokolt volt, és nem ütközött az Egyezménybe. A *Radio France és mások v. Franciaország* ügyben¹⁷⁵ a panaszos rádióállomás, bár egy lap cikkének pusztá átvételével (amely korabeli jegyzőkönyvek idézésével állította egy korábbi, különböző önkormányzatokban működő politikusról, hogy 1942-ben részt vett zsidók deportálásában) még nem követett volna el a szólásszabadság védelme alá nem tartozó cselekményt, a rádió azonban olyan állításokat is közölt, amelyeket a hivatkozott cikk már nem tartalmazott (egy „szállítmány” indításának megszervezésével vádolták őt). Ez pedig már nem minősülhet védendő szólásnak. A *Pedersen és Baadsgard v. Dánia* ügyben¹⁷⁶ a Bíróság – szűk többséggel ugyan, de – úgy döntött, hogy a panaszosok által írt cikkben közzétett, egy rendőrtiszt eljárásának visszaélészerűségét pedzegető *kérdések* is – burkoltan, de – hamis tényállításoknak minősültek, és így nem állapította meg a szóban forgó ügyben a 10. cikkely megsértését.

¹⁷⁰ Application no. 28525/95. 2002. február 26-i ítélet.

¹⁷¹ Application no. 14881/03. 2006. október 5-i ítélet.

¹⁷² Application no. 7333/06. 2007. április 24-i ítélet.

¹⁷³ Application no. 5266/03. 2007. február 22-i ítélet.

¹⁷⁴ Application no. 28871/95. 2000. június 27-i ítélet.

¹⁷⁵ Application no. 53984/00. 2004. március 30-i ítélet.

¹⁷⁶ Application no. 49017/99. 2004. december 17-i ítélet.

Bizonyos esetekben azonban a valóságnak nem megfelelő állítások is védettek lehetnek. A *Dalban v. Románia* ügyben¹⁷⁷ a román állam által elítélt újságíró egy szenátor állítólagos gazdasági visszaéléseiről, megvesztegetéséről írt leleplező cikket, egy hivatalos nyomozati anyagot felhasználva. A közzétett állításokkal ellentétben az ügyészség eltérő tényállást állapított meg, így a cikk egyes – és meglehetősen súlyos – állításai valótlannak minősültek. A strasbourgi Bíróság azonban úgy vélte, hogy a cikk nem volt teljes egészében hamis, önmagában az ügyészség megállapításai sem minősülnek perdöntő bizonyítéknak, ráadásul Dalban a közérdek szolgálatában járt el, így felfüggesztett szabadságvesztésre ítéelése megsértette az Egyezményt.

Az elv, mely szerint a tényállítások bizonyos körülmények között még bizonyítatlanság esetén is védelmet élveznek, megerősítésre került a *Brasilier v. Franciaország* ügy¹⁷⁸ ítéletében. Itt az elítéléshez vezető rágalmazás a parlamenti választások hevében történt, amikor is a panaszos képviselőjelölt csalással vádolta meg ellenfelét (aki végül elnyerte a mandátumot). Bár állításait nem tudta bizonyítani – és ez vezetett a nemzeti bíróság általi elítéléséhez –, Strasbourg úgy döntött, hogy a vita során elhangzó állítások, a körülményekre tekintettel (a vita az elképzelhető „legközérdekűbb” témában, a választásokhoz kapcsolódva zajlott) a lehető legszélesebb védelmet érdemlik, mindez elengedhetetlen a demokrácia működéséhez. A Bíróság útmutatása egyértelmű: politikai vitákban nincs nagyon sok hely a rágalmazási jog számára – de annak teljes kiiktatása sem lehet kívánatos. Ennek megfelelően utasította el Keller László egykori államtitkár kérelmét, aki hamis tényállítás által sértett személyiségi jogot egy magyar televízió-műsorban.¹⁷⁹ A Bíróság leszögezte, hogy az egyértelműen hamis állítások nem élvezik az Egyezmény védelmét – holott azok egy nagy jelentőségű közügyet érintően hangoztak el.

A strasbourgi Bíróság a *McVicar v. Egyesült Királyság* ügyben¹⁸⁰ általánosságban elismerte, hogy a jogrendszerek azon megoldása, mely szerint a bizonyítási terhet a szólásszabadság gyakorlójára (az alperesre/vádlottra) telepítik, nem ellentétes az Egyezménnyel. A konkrét ügyben egy angol újságíró szerepelt, aki Linford Christie olimpiai bajnok atlétáról állította azt, hogy tiltott, teljesítménynövelő doppingszereket szedett. A sportoló – miután az újságíró nem tudta bizonyítani állításainak valóságtartalmát – megnyerte a rágalmazási pert. Strasbourg nem vitatta a döntés jogosságát, és általánosságban is elfogadta a bizonyítási teherre vonatkozó angol – és Magyarországon is hasonlóképpen működő – szabályt.

Ugyanakkor a híresztelés problematikája a strasbourgi Bíróság gyakorlatában is megjelenik, és a testület bizonyos feltételekkel a híresztelt bizonyítatlan (hamis) állításokat is védelemben részesíti. A már említett *Thorgeirson-ügyben*¹⁸¹ a panaszos az izlandi rendőrség brutális eljárásairól adott hírt két cikkében, melyben mások állításait közölte, a magyar terminológia szerint tehát híresztelt. A strasbourgi bírák – arra való hivatkozással, hogy ilyen esetekben olykor lehetetlen volna a közvétevőnek az állítások valóságát bizonyítani, és mivel az állítások fontos közérdekű ügyre vonatkoztak, a közzététel pedig a vita fellendítésének szándékával, jóhiszeműen történt – megállapították, hogy a panaszos jogát megsértette a marasztaló izlandi ítélet. A *Bladet Tromsø-ügyben*¹⁸² a hírnévsértés egy, a fókavadászat törvényességét felügyelő illető – igaz, zárolt – beszámolóján alapult a közlés, amelyben az érintett halászok kegyetlen munkamódszereiről esik szó. A később kiküldött vizsgálóbizottság nem igazolta az eredeti állításokat, az ezt követő becsületsértési perben született, a lapot elmarasztaló ítélet azonban Strasbourg szerint az Egyezménybe ütközik – közérdekű vita

¹⁷⁷ Application no. 28114/95. 1999. szeptember 28-i ítélet.

¹⁷⁸ Application no. 71343/01. 2006. április 11-i ítélet.

¹⁷⁹ *Keller v. Hungary* (Application no. 33352/02), admissibility decision.

¹⁸⁰ Application no. 46311/99. 2002. május 7-i ítélet.

¹⁸¹ Ld. 148. jegyzet.

¹⁸² Ld. 151. jegyzet.

során, megalapozottnak tűnő, hivatalos forrásból származó állítások közzététele nem lehet jogsértő (a különvéleményt író bírák azzal érveltek a döntés ellen, hogy mivel a minisztérium kifejezetten azért tiltotta meg a jelentés közzétételét, mert becsületsértő kitételeket tartalmazott, a jóhiszeműség nem lett volna megállapítható). A *Thoma v. Luxemburg* ügyben¹⁸³ a forrás ugyan „csak” egy másik lapban megjelent cikk volt, amely egyes kormányzati tisztségviselőkre nézve tett rágalmozó állításokat, de a luxemburgi bíróság marasztaló döntése Strasbourg szerint megsértette az Egyezményt. Az ítélet indoklása szerint nem várható el minden esetben a sajtótól, hogy a külső forrásból származó információk hitelességét bizonyítsa. Egy újabb keletű híresztelési-ügyben (*Selistö v. Finnország*¹⁸⁴) hozott döntés kimondja, hogy a rendőrség által készített nyomozati anyag idézése még később bebizonyosodó esetleges hamis volta ellenére sem tekinthető olyan állításnak, amelynek közzétéveje felelősségre vonható, az ilyen állítások igazságtartalmának vizsgálatára a sajtó nem kötelezhető, és számára az idézés, a híresztelés során még bizonyos mértékű egyoldalúság, elfogultság is megengedett. A szóban forgó ügyben egy sebészt vádoltak meg (nevének említése nélkül) azzal, hogy ittasan, vagy legalábbis másnaposan végzett el egy rutinműtétet, amelynek eredményeképpen a páciens meghalt. A hivatalos vizsgálat után a rendőrség végül nem emelt vádat az orvos ellen. Az újságíró azonban – az elhunyt férjének nyilatkozatára, illetve az említett nyomozati anyag egyes, kiragadott részeire hivatkozva – mégis közzétette a rágalmozó állításokat. A strasbourgi bíróság – tekintettel a sebész azonosíthatóságának hiányára, a számára biztosított válaszadási jogra, mellyel nem kívánt élni, illetve a témához kapcsolódó közérdekre – megállapította az Egyezmény megsértését, mivel a részes állam elmarasztalta az újságírót. Némi kritika is érte a döntést, főként amiatt, mert a Bíróság kifejezetten elutasította azt, hogy az újságíró azon eljárása, mely szerint a rendőrségi jelentésből egyoldalúan, kizárólag az orvosra nézve terhelő információkat közölte – és így elhallgatta a *teljes* igazságot –, megalapozná a jogsértés megállapítását.¹⁸⁵

A *Verlagsgruppe News GmbH v. Ausztria* ügyben¹⁸⁶ szereplő panaszos is híreszteléssel valósította meg a becsületsértést. Már nem okozhat számunkra meglepetést, hogy ismét az Osztrák Szabadságpárt egyes politikusai voltak a megsértett felek. A vitatott megjegyzések eredetileg egy osztrák napilapban jelentek meg, amelynek eredményeképpen az érintettek rágalmozási pert indítottak, majd ezután közölte azokat a panaszos által kiadott magazin. A politikusok újfent pert indítottak becsületsértés miatt, és meg is nyerték azt. Strasbourg azonban úgy döntött, hogy az ítélet megsértette a 10. cikkelyt. Indoklásában leszögezte, hogy a másodszori megjelentetés idején a vitatott állítások már széles körben ismertek voltak. A közügyekről folytatott vita szabadsága ezúttal megelőzte a sérelmet szenvedett felek személyiségi jogait, a politikusok túrésküszöbe egyébként is szükségszerűen magasabb az átlagemberénél, és ezáltal még a lap nem egészen semleges hangvételű beszámolója sem lépte túl a szólásszabadság, az elfogadható kritika határait. A *Gorelishvili v. Grúzia* ügyben a Bíróság megállapította, hogy a sajtó nem kötelezhető újabb vizsgálódásra akkor, ha információit, melyekre állításait alapozza, hivatalos iratokból szerzi.¹⁸⁷

Kérdéses, hogy a fenti, híreszteléssel kapcsolatos ügyekből vajon levonható-e az az általános következtetés, hogy a sajtót mentesíteni kell a más forrásból származó információk közzététele miatti fennálló felelősség alól. Pusztán a cikkekben vizsgált témák „közérdekűsége” még nem lett volna elegendő a sajtó számára kedvező döntésekhez. A strasbourgi Bíróság minden esetben vizsgálta a sajtó eljárásának korrektségét, és azzal érvelve döntött a sajtó javára, hogy az felelősen járt el, esetleg lehetővé tette a válaszadást, vagy olyan

¹⁸³ Application no. 38432/97. 2001. június 29-i ítélet.

¹⁸⁴ Application no. 56767/00. 2004. november 16-i ítélet.

¹⁸⁵ BROWNE, i. m. [69. jegyzet] 9. o.

¹⁸⁶ Application no. 76918/01. 2006. december 14-i ítélet.

¹⁸⁷ Application no. 12979/04. 2007. június 5-i ítélet.

hivatalos forrásból nyerte információit, amelyek esetében a valóság vizsgálata indokolatlan volt. Az ily módon lassan formálódó mérce egyes elemeiben az angol „felelős újságírás” mércéjére emlékeztető kritériumokkal rendelkezik, bár az utoljára említett ügyben éppenséggel elutasította a „semleges beszámoló” [neutral reportage] kötelezőségét.

A *felelős újságírás előírását* erősítette meg – általános érvennyel – a *White v. Svédország* ügyben¹⁸⁸ született döntés is. A panaszos kivételesen egy olyan személy volt, aki *nem* nyerte meg az általa indított rágalmazási pert Svédországban. Az ügy előzményeként a panaszost két napilapban is megvádolták Olof Palme svéd miniszterelnök 1986-os meggyilkolásával. A cikkek közölték az ezzel ellentétes vélekedéseket is, amelyek a panaszos javára szóltak. A megindított per sikertelensége után fordult az illető Strasbourghoz, az Egyezmény 8. cikkelyében foglalt jogai (a magán- és családi élet tiszteletben tartása) megsértése miatt. A Bíróság úgy döntött, hogy nem történt egyezményesértés, mert a vitatott cikkek kiegyensúlyozottak voltak, az újságírók jóhiszeműen jártak el, a svéd bíróságok pedig mérlegeltek a nyílt közvita és a személyiség védelme között, és a sajtó eljárását megfelelőnek ítélték. A *Flux és Samson v. Moldova* ügy¹⁸⁹ is megerősíti ezt a tendenciát: bár az újságírók itt-ott túlzó és provokatív módon fogalmaztak, az adott vitában szereplő mindkét álláspontot bemutatták, így megfeleltek a felelős újságírás normáinak (ezen felül a vitatott kitételek, egy korábbi kormánytag gyanús vagyongyarapodására vonatkozólag értékítéleteknek minősültek, így az ezek okán történt elítélés már önmagában véve is megalapozta volna a panasz elfogadását). E döntések értelmében – és itt ismét némileg ismét a *Reynolds-ítélet* köszön vissza – bizonyos „különleges körülmények” esetén el lehet tekinteni attól, hogy a rágalmazó állítást közzétevő felet a valóság bizonyítására kötelezzék. Ezen körülmények fennállta az állítás tartalmának, súlyosságának, az információforrás megbízhatóságának, az újságíró jóhiszeműségének és a tudósítás kiegyensúlyozottságának vizsgálata alapján állapítható meg. A sajtó felelős eljárása természetesen nem csak a híresztelt hírnévsértő információk esetében döntő jelentőségű. Bár a strasbourgi Bíróság igyekszik minél szélesebbre vonni a szólásszabadság határait, az így meghatározott védelem korántsem feltétlen, és igen messze esik az amerikai megoldástól.

Végezetül említést érdemel még a közelmúltbéli *Steel és Morris v. Egyesült Királyság* ügy.¹⁹⁰ Az angol sajtóban „McLibel”-ügyként emlegetett eljárás rágalmazás miatt indult két környezetvédelmi aktivista ellen, akik a McDonald’s gyorsétterem-lánc elleni röpiratot terjesztettek. Ezekben a pamfletekben a vállalatot sértő állításokat fogalmaztak meg ételeik minőségére, készítésükre, a cég piaci viselkedésére vonatkozóan. A per – minden idők leghosszabb angol rágalmazási perévé válva – két és fél évig tartott, melynek során a cég 40 ezer oldalnyi írásos bizonyítékot, valamint 130 tanút vonultatott fel. Az alperesek – anyagi helyzetük miatt – mindeközben nem voltak képesek állandó jogi képviselőt fogadni, így jobbjára saját magukat védték, sikertelenül. Strasbourg azonban – tekintettel a különleges körülményekre – úgy vélte, hogy az ingyenes jogi képviselet hiánya, a „fegyveregyenlőség” elvének csorbulása az alperesek szólásszabadságának az állam általi megsértését is jelentette (a tisztességes eljáráshoz fűződő, az Egyezmény alapján természetesen szintén garantált jogukon túl).¹⁹¹

2. 6. Az egyes megoldások összehasonlítása

¹⁸⁸ Application no. 42435/02. 2006. szeptember 19-i ítélet.

¹⁸⁹ Application no. 28700/03. 2007. október 23-i ítélet.

¹⁹⁰ Application no. 68416/01. 2005. február 15-i ítélet.

¹⁹¹ Az ügyről részletesen ld. LILLARD, MONIQUE C.: McGoliath v. David: The European Court of Human Right’s recent “equality of arms” decision. *German Law Journal*, 2005/5.

A *Sullivan-döntés* befolyása a számba vett, országonként eltérő megoldásokra vitathatatlan, még akkor is, ha azok magából a szabályból csak egyes részelemeket vettek át, vagy esetleg még annyit sem – legkevesbé talán éppen az angol megoldásban érezhető a hatása.

Elsődlegesen érdemes megvizsgálni a közszereplők személyiségvédelmére vonatkozó speciális szabályozást alátámasztó érvelést, ha úgy tetszik, filozófiát. Maga a demokrácia, illetve az annak működéséhez elengedhetetlen nyílt közéleti vita fontosságát külön-külön is felismerte mindegyik jogrendszer, de a *Sullivan-döntés* azért is lett alapvető fontosságú, mert a konkrét kérdésen túlmutatva, új (természetesen a korábbi, a szólásszabadságért folytatott történelmi küzdelem során formálódó filozófiai eszmékből táplálkozó, de kifejezetten az alapjoggal összefüggésben korábban ily mértékben és formában nem hangsúlyozott) alátámasztását adta a szabad szólás alapjogának. Bár maga a *Sullivan-döntés* első ránézésre a szólásszabadság demokratikus igazolásának *apoteózisa*, ennél jóval árnyaltabb az összkép. A későbbi, kapcsolódó ítéletek, illetve az alapjog más határainak meghúzása kapcsán nyilvánvalóvá vált, hogy az amerikai elmélet magába olvasztotta a szólást alátámasztó valamennyi eltérő eszmei igazolást. Egyaránt megtalálható e kavalkádban a Mill-féle „vélemények piaca”, mint az egyetlen út az igazság felderítésére, az erőteljes individualizmus, amely az egyén önkifejezéshez való jogát tekinti elsődlegesnek, az állami beavatkozástól való szinte irracionális rettegés, valamint a közös, demokratikus döntéshozatalban való részvétel lehetőségének megteremtése. Mivel ezen, olykor egymásnak ellentmondó igazolások egyike sem tarthat igényt a kizárólagos érvényességre, egymás melletti létezésük, az egyes kérdések eldöntésénél pedig az egymással folytatott „belső küzdelmük” logikus következmény. Ez a komplex filozófiai alátámasztás nem jellemzője a többi jogrendszernek, amelyek ennél egyszerűbben, szinte magától értetődően fogadják el értéknek a szabad szólást, amely azonban semmiképpen sem „szentségi” rangú, azaz indokolt esetben korlátozható. Ebből fakad az egyes megoldások, a *Sullivan-szabályhoz* képesti jóval korlátozóbb jellege. A többi vizsgált jogrendszer kivétel nélkül elsősorban a demokratikus rendszer védelmében látja igazolhatónak a közéleti szereplők gyengített hírnév- és becsületvédelmét. Emellett minden más érv csak másodlagos lehet. Még az 1994-es Abh. is elsősorban erre a megfontolásra alapoz, holott a szólásszabadság alapjait lefektető korábbi, 30/1992. (V. 26.) AB határozat még tudatosan magába olvasztotta a legtöbb, lehetséges szólásszabadság-igazolást.

Maga az út is, amely a reformokhoz vezetett, országonként eltér. Az Egyesült Államok Supreme Court-ja előre nem várt, mondhatni radikális módon változtatta meg az addigi rendszert, egyetlen döntéssel a szólás egy új, szinte sérthetlenséget élvező alkotmányos kategóriáját teremtette meg, feladva ezzel a *common law* korábbi, esetről-esetre történő mérlegelést követelő megoldását. Utóbbi szerint nem léteznek előre meghatározott, fix kategóriák (mint amilyen a *Sullivan-Gertz* utáni világban az USA-ban a többi közül kiemelt, a közéleti szereplőkkel kapcsolatos szólások köre, melyek a gyakorlatban szinte korlátozhatatlanok, vagy a magánszeméllyel, de közérdekű ügyel kapcsolatos szólás, mely egy másik, az előbbinél kevésbé védett kategória – maga a szólás pedig aszerint ítélandó meg, melyik kategóriába sorolható¹⁹²), hanem minden egyes esetben mérlegre kell tenni a szólást, illetve a jó hírnév jogát, és a mérlegelés során eldönteni, az adott esetben melyik élvez elsőbbséget.¹⁹³ E folyamatban persze bizonyos előre meghatározott szabályok (például hogy kétes esetben a szólás részesítendő előnyben), illetve a mérlegelést megkönnyítő szempontok (ld. *Reynolds-döntés*) jelentős mértékben befolyásolják az eredményt.

Természetesen elviekben azért az USA által választott megoldás is teret ad a szólás esetleges korlátozásának, még az olyannyira védett első kategóriában is (szándékosság vagy súlyos

¹⁹² Ld. SCHAUER, FREDERICK: Categories and the First Amendment: a play in three acts. *Vanderbilt Law Review*, 1981. 265. o.

¹⁹³ BARENDT, (2005) i. m. [42. jegyzet] 205. o.

gondatlanság esetén, a bizonyítási teher felcserélésével), amely, indokolt esetben megkívánhatja az eltérő érdekek mérlegelését, tehát ez a rendszer sem teljesen mérlegelés nélküli, pusztán mechanikusan alkalmazandó szabály,¹⁹⁴ azonban annak jelentősége jóval kisebb. Így egyértelműen a szólás kerül döntő fölénybe a reputációval szemben: érdekes, hogy a híres amerikai individualizmus itt csupán annak egyik lehetséges megnyilvánulási formáját, a szabad szólást védi, a jó hírnév szinte védetlen marad.

A kitérőnkben röviden áttekintett ausztrál, illetve az új-zélandi megoldás egyfajta vegyes rendszernek tekinthető, amely ötvözi a ügyről-ügyre történő mérlegelést a kategorizálással, elismerve a politikai avagy közéleti ügyekben történő szólás védettebb jellegét. Az angol ezzel szemben megmaradt az egyedi mérlegelés szabályánál, kiegészítve azt bizonyos iránymutatással, mely elviekben a szólás felé billentené el a mérleg nyelvét. A gyakorlatban még nem nagyon láthattuk ennek megvalósulását, viszonylag kevés alperes tudta megvédeni magát az új privilégiumra való hivatkozással, de ne zárjuk ki annak az lehetőségét sem, hogy eleve kevesebb ügy is került a bíróság elé, mivel a sajtó esetlegesen egyre inkább a mércében meghatározott „felelős újságírás” elvei szerint cselekszik (amerikai szemmel persze már ez az elvárás maga is az ördögtől való, durva beavatkozás, de Európában legalábbis még szeretnénk hinni a felelős, erkölcsös sajtó ideáljában...).

A kategorizáló megoldás kétségtelen előnye, hogy kiszámíthatóbbá teszi az ítélkezést (szinte nem is lehet az USA-ban rágalmozási pert nyerni...), míg az állandó mérlegelés kényszeréből adódóan a különböző bírák más és más döntéseket hozhatnak. Az érem másik oldala, hogy míg az előbbi egyoldalúan felborítja az egyensúlyt, és nem védi megfelelően a jó hírnevet, addig utóbbi elegendően rugalmas ahhoz, hogy ezt – a közérdek szem előtt tartásával – megvalósítsa.¹⁹⁵

Ha feltétlenül be szeretnénk sorolni valamely, fent meghatározott csoportba, a magyar jog válaszát a közszereplők hírnévvédelmének problémájára alighanem a „vegyes” rendszerbe tartozónak kell tekintenünk. Az Alkotmánybíróság ugyanis az Abh.-ban olyan követendő elveket fektetett le, amelyek a személyiségi jogainak védelmét igénylő fél státusza alapján dönt a védelem mértékéről. Az általános elven túl – a közéleti szereplők a sértő véleményekért a rendelkezésre álló büntetőjogi eszközöket nem, a hamis tényállítások esetében pedig csak bizonyos megszorításokkal alkalmazhatják –, és túl a büntetőjog-polgári jog kissé zavaros viszonyán, az ítélkezés számára meghagyott területen széles tér nyílik az egyedi mérlegelésre. Ez a vegyes megoldás egyenesen következett abból, hogy az Alkotmánybíróság lényegében a *Sullivan-döntést* szem előtt tartva döntötte el annak idején az előtte fekvő – és egyébként másra vonatkozó – kérdést.

Jelentős különbségek fedezhetőek fel a védett szólás *terjedelmében* is. Bár eredetileg maga a Sullivan-szabály is csupán egy eléggé szűk kört érintett (a választott köztisztviselőről, e feladatukkal kapcsolatban tett véleménynyilvánítások), ez hamar kitágult, és gyakorlatilag minden, a közügyekkel kapcsolatos szólást magába foglal, bár a legerősebb védelmet természetesen a közéleti szereplőkkel kapcsolatban tett megnyilvánulásoknak nyújtja. A kategorizálás alapja tehát a megtámadott személy státusza, ami visszasságokhoz vezethet.

Ezzel szemben Ausztráliában csak a tágan értelmezett politikai jelentőségű témákban tett véleménynyilvánítások élveznek fokozott védeltséget, míg Új-Zélandon ez még jóval szűkebb: csak a jelenlegi, múltbéli, reménybeli parlamenti képviselőkkel összefüggésben tett megnyilatkozások esetén érvényesül a privilégium. Angliában ennél tágabb az érintett kör: valamennyi, lazán értelmezett közérdekű téma a védelem alá tartozhat. Ez a megoldás ráadásul jóval rugalmasabb is, mint az előzőek, és képes kikerülni a Sullivan-szabály már

¹⁹⁴ NIMMER, MELVILLE B.: The right to speak from Times to Time: First Amendment theory applied to libel and misapplied to privacy. *California Law Review*, 1968. 935. o.

¹⁹⁵ FISCHER, SUSANNA FREDERICK: Rethinking Sullivan: new approaches in Australia, New Zealand and England. *George Washington International Law Review*, 2002. 189. o.

említett azon hibáját, hogy az nem feltétlenül a közügyekkel magukkal, hanem elsősorban a közéleti szereplőkkel kapcsolatos szólásokat védi, így a nyilvánosság előtt nem szereplő, de jelentős döntéshozatali pozíciókban lévő személyek nagyobb védelmet élveznek, mint mondjuk egy szappanoperában szereplő színész. Egyes amerikai szerzők a kategorizálás eme megoldását a *Sullivan-Gertz* rendszer hibájául róják fel.¹⁹⁶ A strasbourgi Bíróság gyakorlata is inkább a közügyek és nem a közszereplők szempontjából vizsgálja azt, hogy a szólás védelemre érdemes-e, a megsértett fél státusza csupán másodlagos kérdés, bár a Bíróság szerint a politikusok természetesen ritkán hivatkozhatnak joggal hírnevük, becsületük védelmére. A magyar bíróságok is rendkívül széles értelmezést adtak a „közszereplő” fogalmának, ami nem minden esetben támasztható alá kellőképpen; talán szerencsésebb volna inkább a közügyek, a közvita szabadságának védelme szempontjából vizsgálni az adott ügyeket.

Nem csak a védelem terjedelme, hanem azon belül annak mértéke is eltér. Habár a *Sullivan-döntés* három, illetve az ausztrál *Theophanous-döntés* egyik, párhuzamos indoklást benyújtó bírója egyaránt a totális védelem, azaz a jó hírnév védelmének bizonyos körben való teljes eltörlése mellett kardoskodott, ezt az álláspontot még az USA Legfelső Bíróságának többsége sem tette magáévá. Persze a Sullivan-szabály által meghatározott védelem mércéje így is kiemelkedően magas, a bizonyítási teher megfordításával pedig szinte kilátástalanná vált a felperesek helyzete. Egyéb probléma is jelentkezik ezzel kapcsolatban: mivel a bizonyítás tárgya nem az állítások igazságtartalma, hanem az alperes bizonyos magatartása, maga az igazság háttérbe szorul, a per másodlagos kérdésévé válik.¹⁹⁷

Az ausztrál szabály ésszerűséget követel meg, az angol *Reynolds-döntés*, illetve későbbi megerősítései pedig egy alapos, minden releváns részletre kiterjedő vizsgálatot, illetve annak kedvező eredményét írja elő a védettség mércéjeként. Ezek egyaránt a „felelős újságírás” előmozdítását szolgálják, gyakorlatilag magába olvasztva ezzel a rosszhiszeműség hiányának követelményét (a felelős újságírás követelményeinek való megfelelés eleve feltételezi a jóhiszeműséget). E mércék rugalmassága elősegíti a szükséges mérlegelést, sőt, feltétele annak. A felelős újságírás szabályát látszik elfogadni a strasbourgi Bíróság is. Mielőtt felhorgadnánk azon, hogy a jog kalodába kívánja zárni a sajtót, és a személyiségvédelem leple alatt a szabadságot súlyosan veszélyeztető kritériumrendszert állít fel, amely alapján eldönti, hogy mikor viselkedik helyesen a sajtó, és mikor helytelenül, ezáltal formálva át a demokrácia harcok házörzójét kezes ölebbé, meg kell próbálnunk elfogadni a tényt, hogy a jognak szükségszerűen mérlegelnie kell a vizsgált kérdésben szemben álló érdekek között. Bár a viták során gyakran elsikkad ez az érv, így annál fontosabb hangsúlyozni, a személyiség – igaz, korlátozott – védelmét a közélet szereplői esetében nem kizárólag egyéni jogaik elismerése indokolja: a sajtó igenis rendelkezik felelősséggel a társadalom egésze felé, és ha az ebből eredő kötelezettségeinek nem hajlandó önként eleget tenni, a jog igenis közbeavatkozhat, és bizonyos mértékben korlátozhatja a sajtó mozgásterét. Ez a szembenálló érdekek mérlegeléséből, és nem a sajtó megbéklyózásának érdekében fakad – persze mindez csak a szükséges alkotmányos garanciák mellett történhet.

Az angolszász jogok – ez kiderült vizsgálatunk során – nem igazán képesek a méltóság beillesztésére a személyiségi jogok közé, és nem választják szét a becsület és a hírnév védelmét sem (amely distinkció persze Magyarországon sem problémamentes), sőt még a tények-vélemények megkülönböztetés is mintha elmosódna. Amerikában azért, mert a vélemények szinte korlátlanul védettek, Angliában pedig azért, mert a vélemények

¹⁹⁶ SUNSTEIN, CASS R.: *Democracy and the problem of free speech*. New York: Free Press, 1995 (2. kiadás). 161.; FRANKLIN, MARC A.: Constitutional libel law: the role of content. *UCLA Law Review*, June/August, 1987. 1657. o.

¹⁹⁷ POWE, L. A.: *The fourth estate and the Constitution: freedom of the press in America*. Berkeley: University of California Press, 1991. 121-125. o.

védettségéhez is megkívántatik némi igazolható ténybeli alap. Strasbourg széles körben védi a kemény, szélsőséges véleményeket is, de ez a védelem sem korlátlan. Az eddigiekben felmerült magyar ügyekben általában gyalázkodó, ténybeli alappal nem bíró vélemények szerepeltek, ezért a vizsgált jogrendszerek összehasonlítása e ponton nem igazán vezethet különösebb eredményre – mindenesetre a magyar bíróságok előszeretettel ítélik meg a bántó, sértő véleménynyilvánításokat jogsértőnek, ami nem feltétlenül baj, de – ha esetleg erre gyanakodnánk – sajnos nem a közéleti hangnem más országhoz képesti emelkedettebb voltából, és a bírói tolerancia ebből eredően alacsonyabb szintjéből fakad. A jövőben alighanem a gyalázkodó vélemények fokozottabb védelme felé haladunk majd.

Bizonyos mértékben a hamis tényállítások is élvezhetnek védelmet, ez a viszonylag új keletű fejlemény elsősorban a híresztelések kapcsán merült fel. A közéleti vita szabadsága szükségessé tette, hogy – bizonyos feltételekkel – a bizonyítatlan állítások közlői is mentesüljenek a felelősség alól. Amennyiben a sajtó eljárása megfelelő, jóhiszemű („felelős”) volt, vagy ha a közlőnek méltányolható okból nem volt módja ellenőrizni az információ valóságtartalmát, mind az angol, mind a strasbourgi, mind a magyar jogrendszer biztosít a számára némi védelmet.

A bizonyítási teher az USA-t leszámítva mindenhol a vitatott állítást közlétevé (alperesen/vádlotton) nyugszik, aki azonban a fent említett feltételek bekövetkezte esetén mentesülhet. E megoldásnak a korábbiakban említett racionális okai vannak, és kellő bírói empátiával, illetve az indokolt kivételek megteremtésével e szabály a továbbiakban is fenntartandó, és elkerülhető az általa gerjesztett öncenzúra veszélye¹⁹⁸ – az amerikai, ezzel ellentétes megoldás nem lehet számunkra követendő példa. Érdekes, hogy mennyire elsikkad az Abh. azon követelménye, mely szerint a rágalmozó csak akkor lenne büntethető, ha a tényállítást hamisságáról tudott, vagy felróható gondatlansággal (az elvárható alaposágot mellőzve) cselekedett. A sajtó persze itt speciális helyzetben van: tőle minden esetben elvárható a kellő körültekintés, a legtöbbször pedig még ennél több is. Talán ez vezetett oda, hogy a bírói ítéletekben nem jelenik meg ez a – szintén a Sullivan-szabályból eredő, bár ahhoz képest a rágalmozótól jóval többet elváró – előírás, mint a felelősség beálltának feltétele.

Az elvárhatóság, a kellő körültekintés a hírnév védelmében az olvasó oldalán is megjelenik: a bíróságok ugyanis az „átlagolvasót” valójában kissé az átlagnál szebbnek festik le, olyannak, aki „nem elefántcsonttoronyban él”, tud olvasni a sorok között, a szöveg egészét képes – összefüggéseiben, szövegkörnyezetében – értelmezni.¹⁹⁹ Az átlagember, az átlagolvasó (az angol „férfi a clapham-i omnibuszon” [the man on the Clapham omnibus], vagy „az ésszerű olvasó” [reasonable reader]) a mérce tehát a sérelem megállapításakor. Az átlagolvasó szintjének meghatározása is fogós feladat, de feltétlenül szükséges a probléma kezeléséhez – a jog sajátos jellegéből adódóan pedig csak egyetlenegy, egységes mérce állapítható meg, holott „ahány újság, annyi olvasó.”²⁰⁰

A *common law* rendszerekben gyakorlatilag már csak formálisan létezik a büntetőjogi rágalmozás, de a kontinentális jogrendekben ez a mai napig megszokott, és Strasbourg sem emelt e megkettőzés ellen kifogást. A párhuzamos védelem két lehetséges eszköze közötti legfőbb különbség természetesen elsősorban az alkalmazott szankciókban van.

A közszereplők személyiségvédelmének kérdése továbbra is élő és folyamatosan változó terület marad. A demokrácia működése valóban megbénul akkor, ha a közéleti vita szabadsága túlzott korlátozást szenved, de egyéb érdekeket is figyelembe kell venni a személyiségi jogok alkalmazási területének szűkítésekor. A szólásszabadság túlzott védelme,

¹⁹⁸ SCHAUER, FREDERICK: *Freedom of speech: a philosophical enquiry*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982. 168-173. o.

¹⁹⁹ *Lewis v. Daily Telegraph* [1964] AC 234, HL.

²⁰⁰ *Charleston v. News Group Newspapers Ltd.* [1995] 2 AC 65, HL.

a privilégiumok alkotása ellen szóló érvek, túl a közszereplők jogainak védelmén, szintén szolgálhatják a nyílt közélet megerősödését – például a hiteles, felelős sajtó megszületését, amely nehezebben történhet meg akkor, ha szinte teljes mentességet adunk számára a jogi felelősség alól.

3. A MAGÁNSZFÉRA VÉDELME ÉS A SZÓLÁS SZABADSÁGA

A magánszféra védelme és a szólásszabadság lehetséges konfliktusainak vizsgálata a hírnévvédelemnél is ingoványosabb talajra vezetik a témában elmélyülni kívánót. A magánszféra védelme ugyanis jelentős eltérésekkel valósul meg az egyes jogrendszerekben, maga a terület pedig a jog számára szinte behatárolhatatlan tágas, a magánszféra elismeréséből fakadó egyes jogosultságok kimerítő jelleggel felsorolhatatlanok. A téma – amennyiben egységes, rendszerező, összehasonlító jellegű tárgyalására történik kísérlet – kicicsúszik a vizsgálódást végző kezei közül.

A *privacy* angol fogalma Robert Post szerint a társadalmi normarend része, amely biztosítja az egyén létezését, ugyanakkor a közösség fennmaradását is elősegíti, hiszen a közösséget önálló, autonóm egyének alkotják.²⁰¹ A jog eszköztára – szerencsére, mondhatnók – képtelen arra, hogy a magánélettel összefüggő, valamennyi felmerülő kérdésre megnyugtató választ adjon. A modern társadalomban fokozatosan nyert elismerést a magánszféra védelme, Benjamin Constant már rosszállóan jegyzi meg a „régiek” és a „modernek” szabadságáról írt tanulmányában, a modern ember privát szférája ugyan minden korábbinál jobban védett, de eközben megfosztják őt a közösség ügyeinek eldöntésében való részvétel lehetőségeitől.²⁰² A magánszférába a különböző jogrendszerek általában különböző jogokat is „értenek bele”, melyek hol nevesítve, hol nevesítés nélkül léteznek. Az amerikai *privacy*-felfogás például az önrendelkezési jog bizonyos elemeit is ide tartozónak tekinti, mint például az egyén saját teste feletti rendelkezési jogát (és ebből vezeti le például a jogot az abortuszhoz), a strasbourgi gyakorlat pedig egyfajta *általános szabadság*-értelemben alkalmazza az Egyezmény 8. cikkelyét. A mi témánk természetesen igényli a fogalom szűkítő értelmezését: a továbbiakban kizárólag azon problémákkal foglalkozunk, amelyek a magánszféra és a szólásszabadság lehetséges ütközőpontjait érintik.

Ahogy Balás P. Elemér fogalmazott: „a jog [...] respektálja a nyilvánosságtól való irtózást.”²⁰³ A kérdés jogtörténeti kiindulópontjának Samuel Warren és Louis Brandeis klasszikussá vált tanulmánya, a *Harvard Law Review*-ben 1890-ben megjelent *Jog a magánszférához* („The right to privacy”) tekinthető, amely kifejezetten az akkoriban már nem ismeretlen bulvársajtóval szemben fogalmazta meg „az egyedül hagyatáshoz való jog” [the right to be let alone] szükségességét.²⁰⁴ A cikk írói szerint a sajtó kielégíthetetlen éhsége az újabb és újabb szenzációra és a „pletykára”, a fényképezés technikájának fejlődése a korábbiakban ismeretlen mértékben veszélyezteti az egyén szuverén, belső világának érinthetlenségét.

Fontos megjegyezni, hogy – hasonlóan a többi személyiségi joghoz – a magánszférához való jog is felfogható az egyén tulajdonjogának részeként. Warren és Brandeis – nyomukban pedig a jogfejlődés maga is – elutasítja ezt a felfogást: bár kétségtelenül léteznek az emberi

²⁰¹ POST, ROBERT C.: The social foundations of privacy: community and self in the common law tort. *California Law Review*, October 1989.

²⁰² CONSTANT, BENJAMIN: *A régiek és a modernek szabadsága*. Budapest: Atlantisz, 1997.

²⁰³ BALÁS P., i. m. [1. jegyzet] 653-654. o.

²⁰⁴ WARREN, SAMUEL – BRANDEIS, LOUIS D.: The right to privacy. *Harvard Law Review*, December 1890. A klasszikussá vált cikk megszületésének körülményeiről ld. SIMON ÉVA: Egy XIX. századi tanulmány margójára. *Információs Társadalom*, 2005/2.

személyiségnek olyan aspektusai, amelyek konkrét anyagi érdekekben ölthetnek testet (szellemi alkotások, hírességek képmásának üzleti célú felhasználása), a személyiség maga, és a személyhez fűződő jogok azonban nem fokozhatóak le a tulajdonjog szintjére. A tulajdonjog ugyanis a közösség érdekében széles körben korlátozható. Az emberi személyiség tulajdonként való felfogása, ezzel párhuzamosan pedig az emberi test eldologiasodása végül Chesterton 1937-es prófécijának beteljesüléséhez vezethet: „ha a materialista centralizáció a mai irányban halad tovább, az embernek hamarosan semmi nem lesz a tulajdonában, még a saját teste sem.”²⁰⁵

Az ún. *információs társadalom* jelenlegi fejlettségi foka a technicizálódás következtében minden korábbinál nagyobb veszélyeket rejt a magánszférára nézve.²⁰⁶ A magánszféra – a társadalom elembertelenedéséhez vezető – megsértésének legismertebb irodalmi ábrázolása kétségkívül George Orwell 1984-e.²⁰⁷ A kettéosztott Európa keleti részén évtizedekig tiltott könyv ma már egyetemes érvényű figyelmeztetésként, és nem csupán a totalitárius diktatúrák elleni vádiratként olvasható. Bár Majtényi László szerint az 1984 nem a legalkalmasabb a „Nagy Privacy Metafora” szerepére, a regényben szereplő, mindenkit, mindig, otthonában is figyelő „Nagy Testvér” alakja vált a modern társadalomban a magánéletre leselkedő veszélyek leggyakrabban emlegetett jelképévé. Az Állam mellé – és itt a korábbiakhoz képest még inkább indokolt a nagy kezdőbetű – ugyanakkor időközben felsorakozott számos „Kis Testvér”, olyan hatalmi koncentrációk, amelyek – eltérő érdekekből ugyan – de szintén a privát szféra ellenségei lettek. Ezek jellemzően üzleti célból halmozják fel az állampolgárok adatait, kategorizálják őket; ismerik vásárlási szokásaikat, a könyveket, amelyeket olvasnak (a szólásszabadság gyakorlásához ezáltal nem sok közük van).²⁰⁸

Kérdés, hogy a szólásszabadság eddig felvázolt alapjai, elvei mennyiben érvényesek a magánszférát érintő szólások esetében. A szabad szólas természetesen bizonyos mértékben akkor is védelmet élvez, ha az éppenséggel magántermészetű ügyeket bolygat meg, titkokat fecseg ki, engedély nélküli fényképek készítésével jár. Kézenfekvő az összehasonlítás a hírnévvédelem szabályaival. A közérdek itt is nyomós érv lehet, az alapvető elválasztás tehát hasonló: a közre tartozó ügyek esetében a magánszféra védett terjedelme szűkebb, mint ahogy a rágalmozó állítások is védettebbek, ha közüggyel összefüggésben hangzanak el. Ugyanakkor a „közérdek” fogalma megszorítóan értelmezhető: nem minden téma „közérdekű”, amely a közösséget „érdeklí”.²⁰⁹ A magánszféra tehát még a politikusok, a közhatalom képviselői esetében is védett, persze azon már lehet, és érdemes is vitatkozni, hogy mely események, információk érintik az adott személy közfeladatának ellátását, és válnak ezáltal a nyilvánosság elé tárhatóvá. A hírnévvédelem kapcsán felmerült kérdés, hogy mennyiben indokolt a szólásszabadság kiterjesztése a *hírességeket*, az angol szó elharapózó (és egyben elborzasztó) magyarítását alkalmazva *celebritásokat* érintő hírnév- és becsületsértő kifejezésekre. A magánszféra kapcsán ez a probléma még hangsúlyosabban merül fel, mert – bár elvi kiindulópontként itt is leszögezhető, hogy még a legvakítóbb reflektorfényben élő híresség is rendelkezik védendő privát szférával, és a közösség érdeke (amely tehát nem azonos azzal, amit az „érdekesnek” talál) nem terjed ki ezen védett terület nyilvánosság elé tárására, a közhatalom birtokosaihoz képest pedig ez a védett belső szféra még ritkábban bírhat relevanciával a közösség ügyeinek eldöntésével kapcsolatban – ezen a területen a

²⁰⁵ CHESTERTON, GILBERT, KEITH: *Önéletrajz*. Budapest: Szent István Társulat, 2002. 322. o.

²⁰⁶ MAJTÉNYI LÁSZLÓ: Megőrizhető-e a magánélet az információs társadalomban? In *Információs társadalom és jogrendszer*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 2002.; GALÁNTAI ZOLTÁN: *Privacy, jövő, evolúció. Fundamentum*, 2004/4.

²⁰⁷ ORWELL, GEORGE: *1984*. Budapest: Európa Kiadó, 1989.

²⁰⁸ MAJTÉNYI LÁSZLÓ: *Az információs szabadságok. Adatvédelem és a közérdekű adatok nyilvánossága*. Budapest: Complex, 2006. 47. o.

²⁰⁹ *Campbell v. MGN* [2004] 2 AC 457, HL.

bekövetkező jogsértések miatt felmerülő felelősség legalábbis megoszlik a sajtó és a magánszféráját óvó híresség között. A hírességek ugyanis maguk keresik a nyilvánosságot, abból szívják életető erejüket, a nyilvánosság segítségével tesznek szert vagyonukra (és ma már odáig jutottunk, hogy bármiféle produktum nélkül, önmagában a nyilvánosság előtt zajló élet ismertté tehet valakit). Ugyanakkor a „sztárok” csak addig élvezik a nyilvánosságot, amíg az hasznukra válik, eljőhet az idő, amikor vissza kívánnának húzódni autonóm belső szférájukba (és ennek az a tény sem mond ellent, hogy legtöbbször a botrányizú hírek, balul sikerült házasságok, megcsalások, halálesetek a legkurrensebb cikkek a hírpiacra, mert a hírességek ezt adottságként fogadják el, és általában vállalják a szennyes kitergetését). Tragikus példája volt e furcsa kettőségnek Lady Diana, az angol trónörökös elvált feleségének korai halála 1997-ben, aki lesifotósok elől menekülve halt meg egy autóbalesetben. Tipikus példája volt ő a médiát kénye-kedve szerint használó modern hírességnek, aki, miután önként kínálta magát a bulvársajtó prédájául, már nem tudta elérni azt, hogy a magánéletének legalább egy részét mégiscsak tiszteletben tartsák.²¹⁰

A magánszféra, a szólásszabadsággal szembeni védelmének egyes esetei nehezen sorolhatók be olyan többé-kevésbé tiszta, meghatározott tartalmú jogi kategóriákba, mint a rágalmazás vagy a becsületsértés. A *magánszféra sérthetlenségéhez való jogot* akár az általános személyiségi jog megfelelőjének, a személyiségi jogok generálklauzulájának is tekinthetjük.²¹¹ Képtelenség kimerítő jelleggel felsorolni azokat a tényállásokat, amelyek absztrakt módon képesek meghatározni mindazon eseteket, amelyekben a szólásszabadság ütközhet a magánélethez való joggal. A *privacy tortjának* egyes tényállásai William Prosser klasszikus tanulmánya alapján a következők: (1) behatolás a magánszférába – tehát a bizalmas információk megszerzésére irányuló tevékenység; (2) zavarba ejtő, magántermészetű (és igaz) információk közzététele; (3) egy személy hamis színben való lefestése, valós vagy akár hamis, de rágalmazónak nem minősülő tények közzétételével; (4) egy személy nevének vagy képmásának engedély nélküli, üzleti célú felhasználása.²¹² Mindehhez hozzávehetjük még a (5) személyazonosság engedély nélküli felfedését, amely ugyan beszorítható lenne a második kategóriába, de eltérő kezelése – elsősorban eltérő jellegű szabályozása miatt – mégis indokolt.

A magyar jogban is megtalálhatóak ezek megfelelői: a zaklatással, engedély nélküli információgyűjtéssel szemben jellemzően a büntetőjog és az adatvédelmi rendelkezések nyújtanak védelmet, a magántitkot, a magánlakást, a képmást és a hangfelvételt a polgári jog és a büntetőjog egyaránt óvja, a személyazonosság titokban maradását főképp az adatvédelem és az egyes eljárásjogok biztosítják.

A vizsgált terület jellegzetességeiből, az összehasonlítás szükségszerű esetlegességeiből adódóan a következőkben a hírnévvédelemhez képest más módszer szerint tárgyalom a felmerülő kérdéseket: magánszféra védelmének az egyes államokban létező modelljeinek általános áttekintése után a legjellemzőbb tényállásokat kiemelve tekintem át az különböző jogrendszerek által adott válaszokat, szándékaim szerint rávilágítva a belőlük kinyerhető általános érvényű elvekre, de ezáltal kisebb súlyt fektetve az összehasonlító vizsgálatra.

3. 1. Az egyes jogrendszerek magánszféra-védelme

A hatályos magyar jog általában véve nem védi a magánszférát. A polgári és a büntetőjog egyes kiemelt, nevesített személyiségi jogokat határoz meg, amelyek a privát szféra elemeit képezik, és amelyek megsértése esetén különféle szankciók alkalmazására nyílik lehetőség. A magánszféra általános védelméért, illetve az Alkotmányba való beillesztéséért Lábady Tamás

²¹⁰ GRIFFIN, MICHAEL: Diana hercegnő esete a sajtóval. In HALMAI GÁBOR (szerk.): *Sajtószabadság és személyiségi jogok*. Budapest: AduPrint – INDOK, 1998.

²¹¹ SÓLYOM LÁSZLÓ: Polgárjog és polgári jog. *Jogtudományi Közlöny*, 1984/12. 667. o.

²¹² PROSSER, WILLIAM L.: Privacy. *California Law Review*, August 1960.

már egy 1995-ös cikkében szót emelt, hangsúlyozva, hogy a kívánt rendelkezésnek kifejezetten generálklauzulának kell lennie, mert egész egyszerűen nem lehetséges valamennyi, belőle eredő személyiségi jog nevesítése.²¹³ Úgy fest, a Lábady-féle elképzelés, legalábbis a polgári jog területén a közeljövőben megvalósulhat: az új *Ptk. Tervezetének* egyik rendelkezése szerint ugyanis „a személyhez fűződő jogok védelme kiterjed a magánszféra védelmére” (2:118. § (1) bekezdés). A tervezett új rendelkezés külön kiemeli, hogy „a magánszféra megsértését jelenti a személyek magánéletével és családjával kapcsolatos jogellenes beavatkozás” ((2) bekezdés), az indoklás szerint különösen ilyen a mások intimszférájába való illetéktelen beavatkozás, ha az anyagi előnyszerzés érdekében történik.²¹⁴ A generálklauzula-jelleg miatt valamennyi „intimszféra-sértés” peresíthetővé válna, és a bírói gyakorlat feladata lenne a szabály konkretizálása az életviszonyokra. Az új szöveg természetesen továbbra is tartalmazza a képmáshoz és hangfelvételhez, valamint a magántitokhoz fűződő személyiségi jogokat.

Az adatvédelem lényegében megteremti a magánszféra védelmének párhuzamosságát; a magyar adatvédelmi törvény (az 1992. évi *LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról*) lefedi a hagyományos személyiségi jog által nyújtott védelem teljes területét (a 2. § 1. pontja alapján „bármely meghatározott (...) természetes személlyel kapcsolatba hozható adat” *személyes adat*, ezáltal védendő, a 9. pont alapján pedig az *adatkezelés* fogalma alá esik a kép- vagy hangfelvétel készítése is), tehát a magántitok, magánlakás, képmás- és hangfelvétel védelme az adatvédelem által is megvalósulhat. Más kérdés, hogy a szankciórendszer különbségeiből adódóan jogsértés esetén legtöbbször a személyiségvédelem eszközeivel élnek a magánszférájukban sértett felek (az adatvédelem alkalmazása pedig jellemzően nem a szólásszabadsággal összefüggő jogsértések esetében történik). Ezt a párhuzamosságot emelné törvényerőre az új *Ptk.* 2:121. §-a, amelyik a tervek szerint beemeli a „személyes adatok védelméhez való jogot” az új törvénybe, kiemelve „a személyes adat jogosulatlan megszerzése, kezelése, illetéktelen személlyel való közlése vagy nyilvánosságra hozatala” tényállásait, ezáltal megnyitva a kaput – bármely adatvédelmi szabály megsértése esetén – a polgári jog szankciórendszerének alkalmazása előtt. A párhuzamosság tehát immáron duplán is érvényesül: a magánszféra általános védelme a *Ptk.*-ban beemeli az adatvédelem teljes területét a polgári jogba (de ahhoz képest természetesen többletvédelmet is adhat), és ugyanezt teszi a személyes adatok védelmének nevesített személyiségi jogként való elismerése. Az új szabályok törvényerőre emelkedése pedig izgalmas fejleményekhez vezethet a bírói gyakorlat területén, várhatóan felértékelődik a korábbi adatvédelmi ombudsmani gyakorlat, mely iránymutatást adhat a polgári jogi ítélkezés területén is.

Az Egyesült Államok joga általános védelmet nyújt a magánszféra megsértése esetén, ez az *invasion of privacy* tortja. A már emlegetett 1890-es Warren-Brandeis cikk idején a *privacy* jogát még egyetlen tagállam sem ismerte el, a tanulmányt méltató utókor szerint egyenesen ez a cikk indította el a *privacy*-ra vonatkozó joganyag kialakulását az USA-ban.²¹⁵ Az első, bíróságok előtt érvényesíteni kívánt igények a magánszféra megőrzésére a századfordulón jelentkeztek, a XX. század harmincas éveiben pedig már számos állam nyújtott védelmet az általános *privacy*-jognak.²¹⁶ A washingtoni Legfelső Bíróság 1965-ös döntése óta pedig szövetségi szinten is elismerésre került a magánszféra általános védelme, az *invasion of*

²¹³ LÁBADY TAMÁS: A magánélet alkotmányos védelme. *Acta Humana*, 1995/18-19. 84-86. o.

²¹⁴ A *Tervezet* szövegét és indoklását ld. www.irm.hu.

²¹⁵ PAPER, LEWIS J.: *Brandeis*. New York: Citadel Press, 1983.

²¹⁶ CREECH, KENNETH C.: *Electronic media law and regulation*. Focal Press, 2003 (4. kiadás). 250-252. o.

privacy.²¹⁷ Ez a védelem részben *common law* alapokon (a fent említett Prosser által írt tanulmányban szereplő jellemző tényállásokat tartalmazva), részben pedig speciális törvények alapján valósul meg, mint például a *Privacy Act 1974*, amely a hivatalos nyilvántartásokban szereplő személyes adatok illetéktelen felhasználása ellen véd. Az *invasion of privacy* általános *tortja* a korábbiaknak megfelelően több tényállást is magába foglal: a behatolás a magánszférába; a zavarba ejtő, de valós tények kitergetése; a sérelmet szenvedett fél hamis színben való feltüntetése; a személy egyes megnyilvánulásainak, jellegzetességeinek üzleti célú felhasználása. Ezek azonban csak a legfontosabb esetei a magánszféra megsértésének: az általános védelem miatt ennél jóval több (de a szólásszabadsággal közvetlenül nem érintkező) jog tartozik bele, ugyanakkor a védett kör folyamatosan tovább tágulhat.

Ami a szólásszabadsággal való lehetséges ütközést illeti, figyelemre méltó, hogy bár a Legfelső Bíróság 1965-ös döntésének indoklásában kitér arra, hogy több alkotmányos alapjogba (egyesülési jog, a katonaság elszállásolásának kötelezettségétől való mentesség háború idején, az Állam zaklatásaitól, házkutatástól stb. való mentesség stb.) is „beleérthető” a *privacy* egyes elemeinek elismerése, a magánszféra védelme – szemben a szólásszabadsággal – *nem alkotmányos jog*. Ebből pedig egyértelműen következik, hogy ütközésükkor előbbinek kell visszavonulót fűjnia. A szólásszabadság szinte szentségi státusza tehát általában a magánszféra védelmével szemben is fennmarad.²¹⁸ Az egyik, gyakorta kárhóztatott²¹⁹ legfelső bírósági ítélet a Sullivan-szabályt kiterjesztette a magánszféra megsértésének eseteire is.²²⁰ Ha ez később nem is vált általánosan elfogadottá, számos ítélet szolgál bizonyosággal arra, hogy az amerikai jogfelfogás alapján a magánszféra – Európához képest – kevésbé élvez védelmet. Akadnak kritikus hangok, amelyek a szólásszabadság bizonyos mértékű visszaszorulását vélik üdvösnek, mondván, a magánélet kitergetése a nyilvánosság elé csak igen korlátozott esetekben hoz valamiféle hasznot a közösség számára.²²¹ A magánszféra védtelenül maradása éppen úgy alááshatja a demokratikus működést, mint ahogyan a szólásszabadság túlzott mértékű korlátozása is – ebből eredően a kívánatos egyensúly megtalálása lenne szükséges.²²²

A vizsgálatot nem könnyíti meg a tény, hogy a rágalalmazási ügyekhez képest csak igen kevés legfelső bírósági ítélet áll rendelkezésünkre a témában, az ügyek többségét végső fokon állami szinten döntenek el.

Az angol jog nem ismeri el a magánszféra általános védelmét, az amerikai megoldással ellentétben nem létezik külön *tortja* a *privacy*-nek. Ez azonban nem felétlenül jelenti azt, hogy a privát szféra tiszteletben tartásához fűződő érdekek védtelenül maradnak, különösen az utóbbi évek jogfejlődését figyelembe véve nem. Az angol jog e területen is a Markesinis professzor által „galambdúc-megközelítés”-nek [pigeonhole approach] nevezett módszert alkalmazza: különálló *tortok* léteznek az egyes, leggyakrabban előforduló tényállásokra nézve, a jogfejlődés során pedig az új problémákra új, önálló válaszok születtek, mellőzve az általános érvényű, generálklauzula-jellegű szabályozást – éppen, mint ahogyan minden galambnak is saját, egymáshoz nem kapcsolódó lukja van a galambdúcban.

²¹⁷ *Griswold v. Connecticut* 381 US 479 (1965).

²¹⁸ ANDERSON (2003), i. m. [21. jegyzet] 735-736. o.

²¹⁹ NIMMER, i. m. [194. jegyzet].

²²⁰ *Time v. Hill* 385 US 374 (1967).

²²¹ ANDERSON, DAVID A.: The failure of American privacy law. In BASIL S. MARKESINIS (szerk.): *Protecting privacy. The Clifford Chance lectures. Volume Four*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1999.

²²² SCOTT, SEAN M.: The hidden First Amendment values of privacy. *Washington Law Review*, July 1996.

A zaklatás ellenében a *trespass* és a *nuisance tort*ja ad védelmet, a személy nevéhez, hangjához, képmásához fűződő gazdasági érdekeket az *appropriation of personality* védi, a bizalmas információk közzététele ellen a *breach of confidence tort*ja nyújt jogvédelmet. Az általános megközelítést mellőző, kazuisztikus szabályozást itt-ott olyan törvények egészítik ki, amelyek szintén védelmet nyújtanak a magánszféra megsértésének bizonyos speciális eseteiben (*Data Protection Act 1998*, az angol adatvédelmi törvény, a magánlevelezést védő *Post Office Act 1969*, a jogellenes lehallgatások ellen védelmet nyújtó *Interception of Communications Act 1985*). A magánszféra védelmére legalkalmasabb *breach of confidence* („a bizalom megsértése”) azonban egészen a legutóbbi időkig nem nyújtott megfelelő védelmet számos, nyilvánvalóan méltánytalan újságírói eljárás esetében. A bíróságok következetesen visszautasították a *privacy* általános bevezetését az angol jogrendbe, de ezt ellensúlyozva fokozatosan tágították a *breach of confidence* lehetséges alkalmazásának körét.²²³ Ma már odáig jutottunk, hogy a korábban hiányolt általános *privacy*-védelem a hátsó ajtón belopózva megvalósulni látszik, legalábbis a szólásszabadságot érintő ügyek tekintetében – erről azonban később még bőven lesz szó. A *Human Rights Act 1998* bevezetése előtt éppen ettől a fejleménytől való félelmében követelte ki a média-lobby, hogy a törvény 12. szakaszának (4) bekezdése nyújtson különleges védelmet a szólásszabadság számára.²²⁴ A jogfejlődés azonban túllépett ezen az aggodalmon, a bíróságok ma már egyértelműen figyelembe veszik a strasbourgi intenciókat is, és szinte napról-napra tágítják a magánszféra védelmének határait.

A magánszférát a speciális sajtójogi szabályozás kiemelten védi. A *Communications Act 2003* felhatalmazása alapján kötelező erejű OFCOM *Broadcasting Code* 8. szakasza (itt kifejezetten a „*privacy*”-t védve) részletes kötelezettségeket ír elő az elektronikus sajtó számára a magánélet tiszteletben tartására, míg az írott sajtó önszabályozó testületének, a Press Complaints Commission kódexének 3. pontja kötelezi a sajtót a magánszférától való kellő távolság megtartására.

Az *Emberi Jogok Európai Egyezményének* 8. cikkelye a magán- és családi élet tiszteletben tartását írja elő, különös tekintettel a magánlakásra és a magánlevelezésre. A cikkely hatóköre sokáig tisztázatlan volt, az általános jellegű megfogalmazás nem feltétlenül segítette elő alkalmazását. A közelmúltban azonban jelentős, a témánkat közvetlenül érintő fejlemények tanúi lehettünk. A 8. cikkely jelenleg egyfajta „gyűjtő-szerepet” tölt be, számos, más alapjog védelme alá be nem illeszthető jogsértés kapcsán nyújt a strasbourgi Bíróság védelmet a panaszosoknak. A cikkely hatálya alá tartozó kérdések, példalózó felsorolásban: jog a házasságkötéshez, családalapításhoz, a házastársi egyenjogúság, gyámsági, láthatási, tartási ügyek, örökbefogadás, öröklés, bevándorlás, az egyén integritásához való joga (azon belül az iskolai fegyelmezés, a gyógykezelés egyes kérdései), a homoszexualitással, transzszexualitással összefüggő jogsértések, a fogvatartottak jogai, a lakhatáshoz való jog, környezetvédelmi jogok, adatvédelmi jogok, adatnyilvánossághoz fűződő jogok, és természetesen a magánszféra védelme a szólásszabadsággal szemben.²²⁵ A 8. cikkely értelmezésében tehát a Bíróság még a szokásosnál is nagyobb szabadságot élvez, bár a 2. bekezdés kimondja, hogy a jog csak bizonyos meghatározott érdekek védelmében (pl. a nemzetbiztonság, közbiztonság, bűnmegelőzés, egészség- és erkölcsvédelem, mások jogai), a jog által meghatározott módon, a demokratikus társadalomban szükséges mértékben korlátozható. A Bíróság az utóbbi években egyre nagyobb védelmet nyújt a magánszférának a

²²³ Az angol *privacy*-védelemről áttekintő jelleggel ld. DEAKIN – MARKESINIS – JOHNSTON, i. m. [50. jegyzet] 696-720. o.

²²⁴ BARENDT, ERIC – HITCHENS, LESLEY: *Media law – Cases and materials*. London: Longman, 2000. 8. o.

²²⁵ Áttekintő jelleggel ld. OVEY – WHITE, i. m. [143. jegyzet] 241-299. o.

sajtóval, illetve a szólásszabadsággal szemben. A 8. cikkely szóhasználata, a „tisztelőben tartás” állami kötelezettsége arra enged következtetni, hogy a magánélet védelmében a szokásosnál is nagyobb az államokra háruló pozitív, tevőleges kötelezettség mértéke.²²⁶

3. 2. *Bizalmas információk közzététele*

Az angol jogban a *breach of confidence* tortja biztosít védelmet a bizalmas információk közzétételeivel szemben. A jogfejlődés azonban csak rendkívül lassan jutott el arra a pontra, hogy ma már az amerikai *privacy*-hez hasonló, általános érvényű védelmet nyújtsanak a bíróságok a magánszféra megsértése esetére.

Az egyik első ítélet e tárgyban a – később, híres cikkükben Warren és Brandeis által is emlegetett – *Prince Albert v. Strange* ügyben²²⁷ született meg. Az ítélet indoklása kifejezett utalást tartalmaz a magánszféra megóvásának szükségességére. Az ügy előzményeként egy illető megszerezte a Viktória királynő és férje, Albert herceg által készített metszeteket, amelyeket magáncélú sokszorosítás céljából adtak át egy nyomdának. A művek nyilvános felhasználása, közzététele nem csupán anyagi érdekeiket, hanem a királyi pár magánélethez fűződő jogát is sértette volna, a bíróság ezért azt megtiltotta. A bizalmas információk közzétételeinek lehetséges korlátozása ezzel az esettel indult el.

A *Coco v. A. N. Clark Engineers Ltd.* ügyben,²²⁸ sok-sok évtizeddel később a High Court bírója, Sir Robert Megarry a következőképpen foglalta össze a *breach of confidence* megvalósulásához szükséges elemeket: (1) az információ bizalmas jellege; (2) a közzétevő kötelezettsége az információ titokban tartására (vagy azért, mert kifejezetten rábízták, vagy mert egyébként a körülményekből a titoktartási kötelezettség nyilvánvaló); (3) e kötelezettség megsértése. Látható, hogy a három konjunktív feltétel számos lehetséges magánszféra-sértést következmények nélkül hagy. A védelem azonban sok esetben mégis megvalósult: az *Argyll v. Argyll* ügyben²²⁹ a válófélben lévő feleség akadályozta meg azt, hogy férje családi titkokat hozzon nyilvánosságra, a *Stephens v. Avery* ügyben²³⁰ egy házasságon kívüli (leszbikus) kapcsolat tényének nyilvánosság elé tárása volt a jogvita tárgya. A High Court leszögezte, hogy téves volt az a korábbi felfogás, amely kifejezetten szerződéses viszonyt, vagy legalábbis valamely, a jogsértést megelőzően fennállt formális kapcsolat (orvos-beteg, munkáltató-munkavállaló) meglétét követelte meg a *breach of confidence* megállapításához. Nem a kapcsolat jellege, hanem az információ bizalmas volta, illetve a bizalmasságról való tudomásszerzés számít tehát.

A *tort* által nyújtott védelem komoly hiányosságai a *Kaye v. Robertson* ügyben²³¹ kerültek napvilágra. Gordon Kaye, ismert televíziós színész autóbalesetet szenvedett, amelynek eredményeképpen súlyos koponyasérüléssel operálták, majd az intenzív osztályon ápolták. Bár a kórház több pontján ki volt függesztve a figyelmeztetés, hogy beteglátogatás előtt a vendégek keressék fel a személyzet valamely tagját, a *Sunday Sport* egyik újságírója ezt figyelmen kívül hagyva belopózott Kaye szobájába, interjút készített vele és lefényképezte. A műtét után rövid idővel Kaye nem volt abban az állapotban, hogy interjút adhasson – később nem is emlékezett a történetekre. Mivel azonban a *breach of confidence* feltételei nem valósultak meg (nem volt nyilvánvalóan bizalmas jellegű információ), Kaye védtelen maradt, a Court of Appeal – amellet, hogy egyértelművé tette elégedetlenségét a jog eme megoldásával szemben – csak azt tudta megakadályozni, hogy a lap olyan színben tüntesse fel a színészt, mintha hozzájárulását adta volna az interjú elkészítéséhez. A képek, és maga a

²²⁶ Uo. 242-245. o.

²²⁷ [1849] 64 ER 293.

²²⁸ [1969] RPC 41.

²²⁹ [1967] Ch 302.

²³⁰ [1988] Ch 449.

²³¹ [1991] FSR 62 (CA).

szöveg azonban megjelenhetett. Későbbi ítéletek ugyan megállapították a jogsértést olyan esetekben, amikor a körülményekből nyilvánvaló, hogy valamely esemény egyértelműen a nyilvánosság kizárásával történik (a Frankenstein című film forgatására,²³² illetve az Oasis rockzenekar lemezborító-fotózására bejutott fotóriporterrel szemben²³³), de ez sem jelentette a bizalmas információk általános védelmét.

A *breach of confidence* miatti felelősség alól még a fenti feltételek megvalósulása esetén is van kimentési lehetőség. Mentésüléshoz vezet, ha az információ már nyilvánosságra került: amikor Tom Jones énekes stábjával együtt egy menetrendszerinti repülőgépjáraton randalírozott, majd az időközben menesztett titkára e történetet a sajtóban közreadta, a bíróság azért nem állapította meg jogsértést, mert a repülőgép utasai és személyzete megfelelően széles nyilvánosságnak számított, tehát hiányzott az információ bizalmas jellege.²³⁴ Ugyanebben az esetben a Court of Appeal azt is megállapította, hogy a botrányos viselkedés közhírré tételéhez közérdek is fűződik, tekintettel arra, hogy az énekes nyilvánosság előtti imázsa éppen a történetekkel ellenkező képet kíván sugallni az előadóról. Az információ közérdekű jellege is mentésüléshoz vezethet tehát.

A közelmúltig nem minden, egyébként nyilvánvalóan bizalmas információ nyilvánosságra hozatala eredményezte a jogsértés megállapítását. A felfogás, amely szerint a felek közti kapcsolat jellege is súllyal esik a latba, még nem enyészett el teljesen. A 2002-es *A v. B plc* ügyben²³⁵ egy élvonalbeli futballista, Gary Flitcroft („A”) perelt egy lapot, hogy megelőzze egy múltbéli elhajlásáról való beszámoló közzétételét. Az egyébként családos sportember egy alkalommal két örömhölgygel mulatta az időt. A Court of Appeal megállapította, hogy a hölgyekhez fűződő kapcsolat nem volt olyan jellegű, amely megalapozta volna a *breach of confidence* megállapítását: a jogsértést elkövető félnek ugyanis tudnia kell arról, hogy a másik fél ésszerűen (joggal) várhatja el magánszférájának védelmét az adott körülmények között. Egy ilyen futó viszonyban ez a védelem nem várható el (más lett volna a helyzet, ha mondjuk Flitcroft huzamosabb ideje tartott szeretőjéről lett volna szó), és nem lehet erősebb érdek, mint a szólás-, illetve sajtószabadság gyakorlása. Ezen túl a bíróság azt is leszögezte, hogy a játékos, ismertségénél és népszerűségénél fogva olyan példakép [role model], akinek a botlásáról való tudomásszerzés közérdekű információ. Arra azonban a döntés ügyet sem vetett, hogy milyen fájdalmat okoz a sajtóbéli nyilvánosságra hozatal a sportoló feleségének.²³⁶ Hasonlóképp sikertelenül járt a népszerű – és legalább nőtlen! – televíziós személyiség, Jamie Theakston, aki szintén az ősi mesterséget művelő lányokkal mulatta idejét, majd ezt követően nem tiltakozhatott sikerrel a történet napvilágra kerülése ellen (bár az esemény során készült fényképek közzétételét a bíróság döntése megakadályozta).²³⁷

A „közérdek” értelmezése az utóbbi években azonban jelentősen átalakulni látszik a joggyakorlatban – az újabb döntések már megkérdőjelezzik, hogy a közéleti szereplők szexuális életének részletei valóban a nyilvánosságra tartozó információk lennének. A legfontosabb döntések – melyek fényképek közzétételével kapcsolatosak, e jellegzetességük miatt pedig külön tárgyalom őket – a magánszféra egyre szélesebb védelme felé mutatnak, és bár a bírák kifejezetten tagadják az általános védelem bevezetésének szükségességét, a *breach of confidence* mai értelmezése szinte megfeleltethető az amerikai *invasion of privacy* általános tortjának. Mivel pedig a szólásszabadság az angol felfogás szerint nem élvez eleve elsőbbséget, az angol jog ma jóval szélesebb körben védi a magánszférát, mint az Egyesült

²³² *Shelley Films Ltd. V. Rex Features Ltd.* [1994] EMLR 134. Ch D.

²³³ *Creation Records Ltd. V. News Group Newspapers Ltd.* [1997] EMLR 444.

²³⁴ *Woodward v. Hutchins* [1977] 1 WLR 760. CA.

²³⁵ [2002] 2 All ER 545.

²³⁶ HOWARTH, DAVID: Privacy, confidentiality and the cult of celebrity. *Cambridge Law Journal*, 2002. 267-268. o.

²³⁷ *Theakston v. MGN* [2002] EMLR 398.

Államok egyes államainak joga. A legújabb angol esetek eldöntésére már nyíltan vállalt hatást gyakorolt a strasbourgi Bíróság mérföldkönek számító döntése a *Von Hannover v. Németország* ügyben.²³⁸ melyről szintén később szölok.

A *CC v. AB* ügyben²³⁹ a Queen's Bench úgy döntött, hogy a megcsalt férj („AB”) nem teheti közzé a vele szemben elkövetett házasságtörés részleteit („CC”) volt a szerelmi háromszög másik, szintén házas férfija), de nem valamiféle erkölcsi megfontolás miatt, hanem mert a közzététel megalázta és kellemetlen helyzetbe hozta volna mindkét családot, és semmilyen közérdek nem fűződött a nyilvánosságra hozatalhoz.

A *McKennitt v. Ash* ügyben²⁴⁰ egy közéleti szereplő, egy kanadai énekesnő, Loreena McKennitt kérte a bíróságtól az egykori alkalmazottja által írt memoár közzétételének megakadályozását. A könyvben bizalmas információk szerepeltek az énekesnő személyes és szexuális kapcsolatairól, egészségi állapotáról, fogyókúrájáról stb. A Court of Appeal – hivatkozva a *Von Hannover-döntésre* – úgy látta, hogy a szóban forgó információk egyértelműen bizalmas jellegűek, és egyetlen kimentési ok sem áll a szerző rendelkezésére (sem a közérdek, sem a korábbi nyilvánosságra kerülés nem áll fenn), tehát a jogsértés megelőzhető, a publikáció megtiltható. Az alig néhány hónappal ezelőtti döntés a kommentárok szerint akár az angol bulvárújságírás drámai változását is eredményezheti: ha a hasonló, intim ügyek ezentúl nem minősülnek közérdekűnek (ellentétben a fent tárgyalt *A v. B plc* ügy ítéletében foglaltakkal), akkor az angol újságírói gyakorlat, amely tudatosan keresi a sztárok magánéletét – jó pénzért – kitergető forrásokat (ezek a történetek az ún. „kiss & tell story”-k), véget érhet.

A *HRH The Prince of Wales v. Associated Newspapers* ügy²⁴¹ előzményeként a wales-i herceg egyik korábbi alkalmazottja adta át a trónörökös által hivatalos útjain írt naplófeljegyzéseket egy lapnak. Az ügy eldöntésekor a bíróság úgy látta, hogy a herceghez fűződő szerződéses viszonyt sértette meg az alkalmazott, de a lapnak is tudnia kellett a feljegyzések bizalmas jellegéről. A nyilvánosságra hozatal jogsértő jellege tehát a *breach of confidence*-re vonatkozó korábbi szabályok alapján is megállapításra került volna.

Az amerikai kártérítési jogban, az *invasion of privacy* gyűjtőfogalma alá tartozik a „zavarba ejtő magántermészetű tények nyilvánosságra hozatala” [public disclosure of embarrassing private facts], amelyet nem indokol a közérdek, és amelyek napvilágra kerülése az átlagember számára kifejezetten sérelmesek.²⁴² A szövetségi Legfelső Bíróság ritkán hoz döntést ilyen ügyben, de az alsóbb fokú bíróságok gyakorlata egyértelműen szűken értelmezi a „magántermészetű ügyek” fogalmát („közérdekű ügy” például a hírességek nemi élete, egyes személyek jövedelme, de az lehet még az orvosi diagnózis is).²⁴³ A magánélet védelme ritkán diadalmaskodik a szólásszabadság felett.

A *Bartnicki v. Vopper* ügyben²⁴⁴ a washingtoni Supreme Court szintén a szólásszabadságot részesítette előnyben. Vopper, rádiós műsorvezető lejátszott a műsorában egy olyan hangfelvételt, amelyen Bartnicki, a tanárszakszervezet képviselője a tervezett sztrájk időpontjáról és a követendő taktikáról egyeztet egy másik szakszervezet tagjával. A telefonhívás rögzítése jogellenes volt, és bár maga a műsorvezető abban nem vett részt, a jogsértés tényéről tudott. A bírák azonban úgy vélekedtek, hogy a felvétel közérdekű

²³⁸ Application no. 59320/00. 2004. június 24-i ítélet.

²³⁹ [2006] EWHC 3083, QB.

²⁴⁰ [2006] EWCA Civ 1714, CA.

²⁴¹ [2006] EWCA Civ 1776, CA.

²⁴² *Restatement (Second) of Torts*, s. 652d (1977).

²⁴³ ANDERSON (2003), i. m. [21. jegyzet] 736. o.

²⁴⁴ 532 US 514 (2001).

információkat tartalmazott, ezért a *közzététel* nem jogsértő még akkor sem, ha maga a *rögzítés* az volt. A *privacy* védelme ebben az esetben nem volt elegendően súlyos érv.

A hatályos magyar jog elsősorban a *titokvédelem* polgári jogi (*Ptk.* 81. § – a levéltitok, magántitok, üzleti titok védelméről), illetve büntetőjogi (*Btk.* 177. § – magántitok megsértése, 178. § – levéltitok megsértése, 178/A. § – magántitok jogosulatlan megismerése) szabályaival, illetve az *adatvédelemről* szóló rendelkezések útján (*Adatvédelmi törvény*, *Ptk.* 83. § – a személyhez fűződő jogokat sértő adatkezelés, *Btk.* 177/A. § – visszaélés személyes adattal és 177/B. § – visszaélés közérdekű adattal) nyújt védelmet a bizalmas információk nyilvánosságra hozatalával szemben.

A bírói gyakorlat az információk bizalmas jellegének megőrzése és a szólásszabadság jogának ütközése körében csak szűkösen áll rendelkezésre. A *BH2002.89.* legfelsőbb bírósági eseti döntés megállapítja, hogy „a magántitok körébe tartoznak a családjogi kapcsolattal összefüggő személyes adatok”. Az ügy azután indult, miután egy lap közzétett egy interjút a felperes élettársával, és az azt kísérő szövegben közölte a felperes személyi adatait, illetve annak családtagjaira vonatkozó egyéb információkat. Az alperesek (a főszerkesztő valamint a lap kiadója) hiába hivatkoztak arra, hogy a felperes élettársa, tehát az interjúalany hozzájárult a szóban forgó információk közzétételéhez, ez a – mint később kiderül, hamisan állított – körülmény nem releváns: a több személlyel is kapcsolatba hozható személyes adatok közzétételére külön-külön mindegyik érintettől engedélyt kell kérni, saját adatairól pedig mindenki csak maga rendelkezhet. A közzétételre vonatkozó hozzájárulás hiányában a lap megsértette a felperes személyhez fűződő jogait, és így elégtétel adására köteles.

A rendes bírósági gyakorlat hiányát némileg orvosolja az *ombudsmani gyakorlat* kialakulása. Majtényi László összefoglaló könyvében a vonatkozó gyakorlatról is részletes képet fest. Ez alapján nyilvános adat például a köztisztviselők neve, beosztása, munkahelye, illetményük azonban nem; Torgyán József egykori pártelnök és Horn Gyula egykori miniszterelnök doktori disszertációja, illetve kandidátusi értekezése szabadon kutatható bárki által; az Ellenzéki Kerekasztal jegyzőkönyvei közérdekű adatok, dacára annak, hogy az EKA formálisan nem minősült politikai szervezetnek; egy kereskedelmi rádió karácsonyi akciójára válaszul a szomszédban élő, támogatásra szoruló személyek adatainak megnevezése élő adásban jogsértő; az MTV Rt.-nél vezető tisztséget betöltők névsora közérdekű adat, akárcsak az MTV Rt. és a Magyar Rádió Rt., vagy a Magyar Nemzeti Bank elnökeinek jövedelme.²⁴⁵

A strasbourgi Bíróság három döntése méltó a kiemelésre e körben: a *Fressoz és Roire v. Franciaország* ügyben²⁴⁶ egy francia újság közölt adatokat a Peugeot autógyár vezetője által fizetett adó összegével kapcsolatban, bizonyosságul közzétették a hozzájuk eljuttatott eredeti dokumentumokat. A cikkből kiderül, hogy a vállalat vezetője 45%-os bérelemelést adott saját magának, miközben ugyanazon időtartam alatt a gyár dolgozóinak jövedelme átlagban csupán alig több mint 6%-kal nőtt. A francia bíróság elítélte az újság szerkesztőjét és a cikk íróját, mert vélelmezte, hogy hivatali kötelességszegés (bizalmas információk kiszivárogtatása) útján jutott a dokumentumokhoz. Strasbourg szerint ez a 10. cikkely aránytalan korlátozását jelentette, mert maga a fizetésemelés ténye nem minősült bizalmas információnak; a történet igazolásaképpen pedig ésszerű újságírói eljárás volt közzétenni a megszerzett adópapírokat.

A *Dammann v. Svájc* ügyben²⁴⁷ a panaszos újságíró készített egy cikket egy zürichi postarablás után. A bűncselekménnyel összefüggésben letartóztatott személyek korábbi elítéléseiről kért információkat, amelyeket egy, az ügyészségen dolgozó adminisztrátor meg is

²⁴⁵ MAJTÉNYI, (2006) i. m. [208. jegyzet] 402. o., 416-18. o., 435., 438-39. o.

²⁴⁶ Application no. 29183/95. 1999. január 21-i ítélet.

²⁴⁷ Application no. 77551/01. 2006. április 25-i ítélet.

adott a számára. Ezen adatokat ugyan az újságíró nem tette közzé, de a megszerzésükről értesülő rendőrtiszt feljelentést tett hivatali titok megsértése miatt, ennek eredményeképpen pedig az újságírót és az adminisztrátort el is ítélték. A strasbourgi Bíróság megállapította, hogy a szóban forgó adatok (az elítélésekről) korábban már nyilvánosságra kerültek, és más módon is, talán több fáradsággal ugyan, de megszerzhetőek lettek volna, bírósági ítéletekből és újságcikkekből; az információk ráadásul egy közérdekű ügygel összefüggésben kerültek megszerzésre. A Bíróság azt is kimondta, hogy a korábbi elítélésekre vonatkozó adatok védelme és bizalmas kezelése elvileg indokolható lehet ugyan, de ebben az esetben az újságíró elítélése megsértette a 10. cikkelyt.

A *Dupuis és mások v. Franciaország* ügyben²⁴⁸ a panaszos újságírók könyvet írtak a François Mitterrand elnök idejében történt, kétezer embert – a civil szféra jelentős személyiségeit – érintő, kormányzati tisztviselők által megrendelt lehallgatásokról. Az információk feltételezett kiszivárogtatója, egy kormánytisztviselő ellen titoksértés miatt eljárás indult. Az ügyről készült egy könyv, amelynek szerzői ellen az eljárás alatt álló tisztviselő bizalmas információk kiszolgáltatása és szolgálati titok megsértése miatt büntetőeljárást indított. Az ebben született – a tisztviselő ellen folyamatban lévő eljárás tisztességének veszélyeztetése miatt – elmarasztaló ítélet után került az ügy Strasbourgba. A Bíróság itt megállapította a 10. cikkely megsértését, mert egyfelől a szóban forgó kérdésben már egyébként is óriási vita alakult ki a sajtóban, a botrány részleteit az emberek tehát már megismerhették más forrásokból is, másfelől pedig a vita jelentős súlyú, a közérdeket alapvetően érintő ügyben folyt, amelyekkel összefüggésben a sajtó mozgásterét csak a legszükségesebb esetben lehet korlátozni.

3. 3. A fényképek speciális helyzete

Az angol bíróságok hosszú ideig nem fordítottak különösebb figyelmet a fényképek által előidézhető speciális jogsértésekre a *breach of confidence* területén. A *Hellewell v. Chief Constable of Derbyshire* ügy²⁴⁹ kapcsán azonban Sir John Laws bíró megállapította, hogy a fényképek készítése, például teleobjektív használatával akkor is *breach of confidence*-nek minősülhet, ha az ügyben szereplő felek soha nem kerültek közelebbi kapcsolatba egymással. Ez, tekintettel a *tort* szigorú alkalmazási feltételeire (ld. korábban), jelentős elvi jelentőségű változtatásnak nyitott kaput (a konkrét ügyben azonban a bűnelkövetéssel gyanúsítottak arcképeinek rendőrség általi közzététele nem minősült jogsértőnek).

A Douglas-házaspár azonban még nem élvezhette ezen új felfogás előnyeit. Amikor Michael Douglas és Catherine Zeta-Jones hírneves filmszínészek Angliában összeházasodtak, a menyegzőről készített fényképek közzétételi jogát egy angol bulvármagazin számára értékesítették. A rivális lap persze valahogyan szert tett az esküvőn készült képekre, de ezek megjelentetése előtt az újdonsült férj – magánszférájuk megsértése miatt – a publikálás előzetes korlátozását kérte a bíróságtól. A bíróság úgy vélekedett, hogy a *breach of confidence* szabályai nem vonatkoznának egy olyan személyre, aki illetéktelenül hatolt be a helyszínre, hiszen ebben az esetben a titoktartási kötelezettség nem feltétlenül terhelte volna őt (a meghívott vendégekkel aláírtak egy papírt, melyben vállalták, hogy nem készítenek képeket), és egyébként is kérdéses, hogy egy ekkora médiavisszhanggal kísért esemény, több száz meghívott vendéggel, vajon tekinthető-e egyáltalán a privát szférába tartozónak. Mivel pedig az előzetes korlátozás megítéléséhez a megelőzendő jogsértést megfelelően valószínűsíteni kell, a bíróság jobbnak látta, ha megengedi a képek közzétételét.²⁵⁰

²⁴⁸ Application no. 1914/02. 2007. június 7-i ítélet.

²⁴⁹ [1995] 1 WLR 804, QB.

²⁵⁰ *Douglas v. Hello!* [2001] QB 967.

A *Theakston-ügyet* korábban már említettük. Itt annak a kínos ténynek a közzétételét, hogy az ismert televíziós műsorvezető „balszerencséjére meglátogatott egy bordélyházat”,²⁵¹ és ott múltatta idejét, nem tekintette a bíróság a magánszféra megsértésének; ez az intézmény megítélése szerint „nem arra való”, hogy az egyéjszakás kalandok a segítségével eltitkolásra kerülhessenek. A fényképek közzétételét azonban sikerrel akadályozta meg a kérelmező, hiszen tekintettel arra, hogy önként lépett a nyilvánosság elé, magánélete egyes eseményei joggal tarthatnak számot a közérdeklődésre, a képek megjelentetése viszont már túlzott mértékű behatolást jelentettek volna privát szférájába.

A közelmúlt mérföldkőnek számító esete a *Campbell v. MGN* ügy²⁵² volt. A kérelmező itt nem volt más, mint Naomi Campbell supermodell, akinek az ügye egészen a Lordok Házáig jutott. Történt, hogy Campbell kisasszony súlyos kábítószerfüggővé vált, amit a nyilvánosság előtt gondosan titkolt, sőt letagadott. A *Daily Mirror* azonban utánajárt az ügynek, és több cikkében is kiteregette a modell életének ezen oldalát. Megírta a lap, hogy Narcotics Anonymous rehabilitációs intézmény kezeléseire jár, beszámolt annak részleteiről, illetve megjelentetett olyan fényképeket, amelyeken Campbell látható, amint elhagyja az intézmény épületét. Ezután indított pert a lap kiadója ellen magánszférája megsértése miatt.

A lordok úgy látták, hogy az időnként felmerülő ötlet megvalósítása, a *privacy* bevezetése az angol jogrendszerbe továbbra is szükségtelen, a *breach of confidence* alapján kellő védelem adható a kérelmezőnek. Nem szükséges ugyanis, hogy a felek között korábban bizalmas viszony, vagy egyáltalán bármilyen viszony fennálljon. A lap a perben a sajtószabadságra és az információ közérdekű jellegére hivatkozott. Mindezt a bírák figyelembe is vették, és úgy döntöttek, hogy a függőségről, illetve a kezelés tényéről való beszámoló megengedett, de a részletek és a fényképek közzététele jogsértő volt. Mivel Campbell korábban félrevezette a közvéleményt, képmutató magatartása indokolja, hogy a száraz tényekről a közönség tudomást szerezzen. Ugyanakkor nem fűződik közérdek ahhoz, hogy az olvasók a részleteken csámcsogjanak (ahogy a bíróság mondta: „érdekes” ugyan számukra, de nem szolgálja az érdekeiket), ami akár a kezelés eredményeit is veszélybe sodorhatja. A bíróság (szűk, 3-2-es többséggel) megállapította a magánszféra megsértését.

Douglas-ék újabb ügye, az esküvőn készült fényképek megjelenése általi magánszféra-sértés miatt indított per ezt követően került eldöntésre.²⁵³ A Court of Appeal ítélete már nyíltan arról beszél, hogy a *breach of confidence* tortját kell alkalmazni a *privacy* védelmére, tehát az alkalmazási kör további tágítása várható. Az ítélet is leszögezi, hogy a fényképek különlegesek, és úgy vélte, hogy a pár az adott körülmények közepette (több száz vendég, jelentős média-figyelem) is joggal várta el privát szférájának tiszteletben tartását, mellékesen pedig gazdasági érdekeik is fűződtek a zártkörűséghez, amelyre tekintettel fizetett számukra a magazin tekintélyes summát. A bíróság kimondja, hogy a Douglas-ék joggal kérték a megjelenés előzetes megtiltását, tehát a korábban eljáró bíróság ítélete lényegében hibás volt, vagy legalábbis a jogfejlődés egy korábbi fokának felelt meg. A képek közzététele tehát megsértette a magánélethez fűződő jogaikat.

Ez a jelentős módosulás azonban nem jelenti azt, hogy az engedély nélkül készített fényképek megjelentetése teljes egészében korlátozás alá eshet. Az Elton John által indított perben²⁵⁴ a Queen's Bench úgy döntött, hogy nem állapít meg jogsértést. A vitatott képek Sir Elton John-t ábrázolták, amint Rolls Royce-ával londoni otthona bejáratánál áll, és a kapuhoz sétál. A bíróság nem tiltotta meg a megjelenést, mondván, az adott helyzet nem olyan volt, amely ésszerűen gondolkodva a „magánszféra” részének volt tekinthető (a hírességeknek

²⁵¹ LORD PHILLIPS OF WORTH MATRAVERS: Private life and public interest. In M. D. A. FREEDMAN (szerk.): *Current Legal Problems 2003*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2003. 169. o.

²⁵² Ld. 209. jegyzet.

²⁵³ *Douglas v. Hello! (no. 3)* [2005] QB 125, CA.

²⁵⁴ *John v. Associated Newspapers Ltd.* [2006] EWHC 1611, QB.

tehát maradt „tűrés kötelezettségük”), a képek nem is voltak sérelmesek, nem ábrázolták kiszolgáltatva, megalázva a kérelmezőt (mint például a Campbell kisasszonyról készültek), nem történt „zaklatás” a képek készítése során, és azok nem fedtek fel semmiféle bizalmas információt.

A strasbourgi Bíróság néhány nagyon fontos, újszerű megközelítést tartalmazó ítéletet hozott a közelmúltban. A *Peck v. Egyesült Királyság* ügyben²⁵⁵ a *magánember* magánszférához való jogának terjedelméről kellett döntenie – közterületen készült felvételek esetében. Történt, hogy Mr. Peck a nyílt utcán sikertelen öngyilkosságot követett el, felvágta az ereit, de nem vérzett el, hanem ebben a zavarodott állapotában, még késsel a kezében tovább téblábolt az utcán. Brentwood utcáin nem sokkal korábban helyezték működésbe a zártláncú térfigyelő kamerarendszert, amely felvételeket rögzített Mr. Peck-ről. A panaszos felismerhetővé vált a képekről, bár maga a sikertelen öngyilkossági kísérlet nem látszódott, csak annyi, hogy egy zavarodott ember konyhakéssel a kezében sétál az utcán. Az önkormányzat közzé kívánta tenni a felvételeket, hogy segítségükkel igazolja a zártláncú térfigyelő kamerák telepítésének indokoltságát. Mr. Peck tiltakozása, előzetes korlátozás iránti kérelme nem járt sikerrel. A televízióban történt közzététel után már nem perelt – nyilvánvaló volt, hogy a *breach of confidence* alapján, mivel a felvételek közterületen készültek, nem kaphatott volna elégtételt – , hanem azonnal Strasbourghoz fordult. A Bíróság megállapította, hogy a kérelmező magánélethez fűződő joga megsérült. Dacára annak, hogy közterületen tartózkodott, még nem vált közzeszerplővé, és képmásának, illetve a felvételnek a nyilvánosságra hozatala jóval túlment a privát szféra oly mértékű sérelmén, ami egy ilyen helyzetben – az utcán sétálva, ráadásul zavart állapotban – szokásosan elvárható.

Az igazi „felfordulást” a 2004-ben eldöntött *Von Hannover v. Németország* ügy²⁵⁶ okozta. A kérelmező Caroline, monacói hercegnő volt, aki mindig is a német bulvárlapok kedvelt célpontja volt. A perindítást megelőzően két bulvármagazin is közzétett különböző, lesifotósok által készített fényképeket, amelyek a hercegnőt különféle helyzetekben ábrázolták. Volt, amelyik a nyílt utcán készült, volt, amelyik egy vendéglőben, a legújabb partnerével közösen fogyasztott ebéd közben, egy másik pedig egy nyilvános strandon ábrázolta Caroline-t, némelyiken pedig gyermeke is szerepelt. A hercegnő magánszférája megsértése miatt fordult bírósághoz. A német Legfelsőbb Bíróság csak részben adott helyt a hercegnő keresetének, és mindazon képek esetében, amelyek közterületen készültek, megállapította a nyilvánosságra hozatal jogszerűségét. A szövetségi Alkotmánybíróság ennél már tovább ment, és azt mondta, azok a képek is jogsértőek, amelyek a kérelmező kiskorú gyermeke is szerepel.²⁵⁷ A strasbourgi Bíróság azonban – némileg váratlanul – még ennél is tovább ment. Az olyan körülmények közepette készült képek közzétételét, amelyek mellett a hercegnőnek jogos elvárása lett volna privát szférájának érintetlensége – tehát például az étteremben, ebéd közben, vagy a fürdőhelyen készült képek esetében, függetlenül attól, hogy ezek is közterületen készültek –, az *Egyezmény* 8. cikkelyébe ütközőnek ítélte. A döntés érvelése figyelemre méltó: a Bíróság leszögezi, hogy bár a közéleti szereplőknek nyilvánvalóan szűkebb a lehetőségük magánéletük védelmére, a privát szférát az ő esetükben is elismeri és védi a jog. Ugyanakkor a hercegnő, bár kétségkívül közéleti szereplő, de nem birtokol közhatalmat, nem politikus, és a monacói törvények értelmében nő léte a hercegi trónt sem örökölheti. Mivel ő „csak” egy híresség, és a demokratikus diskurzust élete egyes mozzanatainak nyilvános kitergetése nem szolgálja, esetében a privát szféra védelme fokozottabb mértékű, mint egy közzeszerplő politikus esetében. A sajtószabadság érve nem

²⁵⁵ Application no. 44647/98. 2003. április 28-i ítélet.

²⁵⁶ Ld. 238. jegyzet.

²⁵⁷ *1 BvR 653/96*. 1999. december 15-i ítélet.

elégé erőteljes, mert nem áll rendelkezésre olyan érv, amely az adott körülmények között megindokolná a magánszféra védelmének a korlátozását. A közönséget nyilvánvalóan rendkívüli mértékben foglalkoztatja Caroline magánélete, de ehhez különösebb olyan érdeke, amely az ő jogát ebben a helyzetben megelőzné, nem fűződik. A szóban forgó fényképek közzététele semmiféle olyan „gondolatot” nem hordozott, amellyel kapcsolatban a szólásszabadság korlátozása merülhetett volna fel – a képek pusztán a közönség pletykaéhségének kielégítését szolgálták. Egy, a demokratikus vitához hozzájáruló állítás természetesen más megítélés alá esik, a magánéletről való beszámoló azonban ilyenek nem tekinthető.

A magánélet tehát – és ezt erősíti a *Peck-döntés* is – nem korlátozódik az elzárt helyekre, hanem a közterületekre is kiterjeszhető, közéleti szereplők esetében bizonyos megszorításokkal. Az sem szükséges a magánszféra védelméhez, hogy a képek megalázó, sérelmes módon ábrázolják az adott közszereplőt, hiszen a Caroline-ról készített képek teljességgel hétköznapi körülmények közepette mutatták be a hercegnőt, és semmiféle új, bizalmas információt nem fedtek fel.

A *Von Hannover-döntés* még az európai behatásokra némi szkepticizmussal tekintő angol ítélkezési gyakorlatra is hatással volt, és több, vele egybevágó, a strasbourgi döntésre kifejezetten hivatkozási alapként tekintő ítélet is született, bár végleges, tartós befolyása ma még megjósolhatatlan.

Az ezt követően született strasbourgi ítéletek közül említést érdemel a *Verlagsgruppe News GmbH v. Ausztria No. 2.* ügy.²⁵⁸ Az osztrák bíróság megtiltotta egy üzletember képmásának sajtóbéli közzétételét, akivel szemben adócsalás miatt eljárás folyt, illetve vele szemben egy sikertelen gyilkossági kísérletet követtek el. Egy lap beszámolt az illető ügyéről, és közzé kívánta tenni arcképét is. Utóbbi megtiltása miatt fordult a kiadó Strasbourghoz. A Bíróság megállapította az Egyezmény megsértését, mivel bár az üzletember képmása nem volt széles körben ismert, Ausztria egyik legtekintélyesebb vállalatának tulajdonosaként közéleti szereplőnek minősült. Az újságcikk közérdekű ügygel foglalkozott, és a – korábban, nem lesifotósok által készített – képmás nyilvánosságra hozatala nem sértette volna meg a magánszférát. A korlátozásnak megfelelő indokkal kell történnie, a Von Hannover-elv nem terjeszthető ki korlátlanul valamennyi fényképfelvételre. Hasonlóképpen döntött a Bíróság az *Österreichischer Rundfunk v. Ausztria* ügyben,²⁵⁹ amelynek előzményeként egy neonáci szervezet börtönből szabadult tagja kérte sikerrel az osztrák bíróságtól, hogy akadályozza meg a korábban a bírósági tárgyaláson róla készített felvétel közzétételét. Strasbourg azt mondta, hogy az illető önként vállalta a reflektorfényt azzal, hogy egy ilyen szervezet tagja lett, a személyével összefüggő beszámoló egyértelműen közérdekű, tehát a képek közzétételének előzetes korlátozása megsértette a 10. cikkelyt.

A *magyar* gyakorlat nem bővelkedik olyan esetekben, amelyekben fényképek felhasználásának jogszerűségéről döntöttek. A korábban már ismertetett²⁶⁰ *BH1997.578.* eseti döntés azt állapította meg, hogy a magánszemély egy bizonyos mértékben lemond magánszférája védelméről, ha közéleti, nyilvános eseményen vesz részt – akár csak passzív szemlélőként. Képmásának visszaélészerű nyilvánosságra hozatala azonban ekkor sem megengedett, bár az őt a tömegből kiemelő, felismerhetővé tevő – de egyébként nem sérelmes – közzétételhez engedélye nem szükséges.

A korábban szintén említett,²⁶¹ karikatúrák közzététele után indult ügyeket lezáró legfelsőbb bírósági döntések (*BH1994.127.*, *BH2000.293.*) megállapítása szerint a képmás emberi

²⁵⁸ Application no. 10520/02. 2006. december 14-i ítélet.

²⁵⁹ Application no. 35841/02. 2006. december 7-i ítélet.

²⁶⁰ Ld. e fejezet 2. 4. 9. pontját.

²⁶¹ Ld. e fejezet 2. 4. 4. pontját.

méltóságot nem sértő, nem „indokolatlanul bántó, lealázó” közzététele megengedett – a „bántás” mércéje azonban folyamatosan változhat. Ezek az ügyek nem adnak választ a közéleti szereplők magánszférájának határait feszegető kérdésekre. Ennek nem az az oka, hogy a magyar sajtó eddig még nem prezentált kellő mennyiségben a magánszférát sértő fényképeket, inkább a perlekedési hajlandóság hiánya okolható: a közszereplők – nyilván több szempont megfontolása után – nem indítanak személyiségvédelmi pereket képmással való visszaélés miatt.

Kegyeleti jogok megsértése miatt indult személyiségvédelmi per a tragikus körülmények között elhunyt Zámbo Imre énekes holttestéről készült fényképek közreadása után (EBH2005.1194.). A bulvárnapi cikkét a holttestről a boncolás után készített képek kísérték. A bíróságnak arról kellett döntenie, hogy a képek közzététele becsületsértőnek, ezáltal kegyeletsértésnek minősült-e. A jogerős bírósági döntés leszögezte, hogy a pusztán nyilvánosságra hozatal nem kegyeletsértő, mert „a halál ténye és annak képi ábrázolása nem alkalmas arra, hogy az elhunyt személyes értékeiről, a környezetében kialakult kedvező társadalmi megítélést negatív irányba befolyásolja”. A Legfelsőbb Bíróság másként vélekedett: a holttest „boncolás utáni kiszolgáltatott helyzetében, megalázó körülmények között, szánalmat keltő testi állapotban” történő bemutatása önmagában véve is alkalmas a becsület csorbítására. Az indoklás azon pontja, amely szerint a cselekmény társadalomra veszélyességét növeli az a körülmény, hogy az elhunyt „sok emberben dinamikus, vonzó, pozitív személyiségképet alakított ki magáról (...) a képfelvétel ezzel szemben őt teljesen kiszolgáltatott helyzetben, megalázó körülmények között és szánalmat keltő testi állapotban ábrázolja”, megkérdőjelezhető – ilyen helyzetben aligha indokolt a közszereplő-magánszemély megkülönböztetés, magánszemélyek holttestéről készült képek közzététele ugyanúgy jogsértő lehet.

Ha azonban nem indul bírósági eljárás, a bulvársajtó büntetlenül úszhat meg súlyosan jogsértő eseteket is. A legfelháborítóbb példája ennek valószínűleg a Fehér Miklós válogatott futballista agóniáját megörökítő napilap-címlapfotó volt. A kép a címlap szinte egészét elfoglaló terjedelemben közölte a pályán, játék közben összeeső és percekkel később már elhunyt játékos meggyötört, verejtékező arcképét. Per ugyan nem indult, de az adatvédelmi biztos tiltakozását fejezte ki.²⁶² Hasonló, bár ennél kisebb súlyú esetek nap, mint nap előfordulnak a sajtóban. A képmással való visszaélés esetén egyébként az adatvédelmi biztos is eljárhat, az *Adatvédelmi törvény* a fénykép és a képfelvétel készítését is adatkezelésnek minősíti (2. § 9. pont).

3. 4. A magánszférájában sértett fél hamis színben való lefestése

A hamis színben való lefestés sokban hasonlít a rágalmazáshoz, hiszen ebben az esetben is valamely hamis állítás kerül közzétételre, amely sérelmes az adott személyre nézve, de ebben az esetben az nem minősülhet rágalmazónak. A legfontosabb amerikai ügyben a *Time Inc. v. Hill* esetet²⁶³ megelőzően a felperest, James Hill-t, feleségét és gyermekeit három szökött rab tartotta túszként saját lakásukban. A család sértetlenül került ki a megpróbáltatásból, a túszejtők semmilyen formában nem bántalmazták őket. A történet természetesen nagy médiavisszhangra talált, egy író, a szereplők neveit elváltoztatva regényt készített belőle, amely kissé megborsozta az eredeti történetet, és erőszakos jeleneteket is tartalmazott. A könyvből drámát rendeztek a Broadway-n, amelyről a *Time* magazin tett közzé kritikát. A cikkben a történet eredeti hősei, a Hill-család is megnevezésre került, és a darab eseményeit valóságosként tálalták (a sikeres darabokból játékfilm is szokott készülni Hollywood-ban, ebben az esetben a főkolompos bűnözőt maga Humphrey Bogart játszotta). A regény és a

²⁶² JÓRI ANDRÁS: *Adatvédelmi kézikönyv*. Budapest: Osiris, 2005. 108-109. o.

²⁶³ Ld. 220. jegyzet.

dráma szerzőit nem lehetett perelni, hiszen azokból Hill-ék nem voltak beazonosíthatók, maradt tehát a lap perlése. Bár az ügyben született első két döntés a magánszférájában sértett fél számára kedvező volt, a washingtoni Legfelső Bíróság másként döntött. Lényegében a Sullivan-szabályt alkalmazta erre az esetre is (ugyanúgy Brennan bíró írta a többségi indoklást), és mivel nem sikerült bizonyítani, hogy tudatos hazugság vagy legalábbis súlyos gondatlanság történt, a pert végső fokon Hill nem nyerhette meg. A döntést sokan kritizálták, mondván, nehéz alátámasztani, hogy a közügyekről folytatott viták szabadságával indokolt korlátozott hírnévvédelem elvét milyen megfontolások alapján lehet kiterjeszteni egy olyan ügyre, amely a magánszféra sérelmével járt, és amely csak igen közvetett módon kapcsolódott valamely közéleti, közérdekű témához – a döntés azt sugallja, hogy bármely, a közönség számára „hírértékű” eseményben részt vevő személyek személyiségi jogai eleve csak korlátozottan érvényesíthetők.²⁶⁴

3. 5. A személyazonosság felfedése

A személyazonosság felfedése több eltérő helyzetben is a magánszféra megsértéséhez vezethet. Balesetek, bűncselekmények áldozatainak nyomós érdekük fűződik kilétük titokban maradásához. A közösségbe való visszailleszkedést elősegítendő az adott személy múltban elkövetett bűncselekményei, illetve az azok miatt elszenvedett büntetés ténye is csak indokolt esetben tehetők közzé. Érdek fűződik a személyazonosság eltitkolásához a még lezáratlan bírósági eljárások esetében, akár tanúként, akár vádlottként szerepel az illető az eljárásban. Végezetül az is elképzelhető, hogy valakit „véletlenül” azonosítanak, tehát úgy válik környezete számára azonosíthatóvá, hogy a megjelent cikk, fénykép stb. nem is rá vonatkozik, és hasonlóság, illetve névazonosság miatt keletkezik félreértés.

A *Venables and Thompson v. News Group Newspapers* ügyben²⁶⁵ az angol bíróság úgy döntött, hogy két, korábban gyilkosságért elítélt fiatalember – akik szabadulásuk után új lakóhelyen kezdtek új életet – hollétére vonatkozó adatok nem hozhatók nyilvánosságra. Megalapozott volt a gyanú, hogy az illetők zaklatásnak és támadásoknak lesznek kitéve, ellehetetlenítve ezáltal az újrakezdést. A bíróság kiemelte, hogy ebben az esetben nem is annyira a magánszféra, hanem már az *élethez való jog* alapján döntött a kérelmezők javára. A *Mary Bell-ügyben*²⁶⁶ egy olyan hölgy szerepelt, aki süldőlánny korában két kisgyermeket ölt meg. Szabadulása után új nevet és személyazonosságot kapott, és ezzel esélyt az újrakezdésre. Stabil párkapcsolatot tartott fenn és szült egy lánygyermeket. A bíróság – megerősítve egy korábbi végzést, amely anya és lánya kilétének titokban tartására kötelezett – úgy döntött, hogy az eredeti személyazonosság titokban tartása a gyermek nagykorúsága után is fenntartandó. A sajtószabadság korlátozását a speciális körülmények, a valahai Mary Bell mentális betegsége, illetve ezzel összefüggésben a nyilvánosságból eredő fokozott veszélyek, valamint gyermeke érdeke indokolta – de a bűnelkövetőknek nincsen általános joga az anonimitáshoz szabadulásuk után.

Rövid említést érdemel, hogy a bírósági eljárásokban szereplők névtelenségét természetesen az angol jog is széles körben védi. A *Contempt of Court Act 1981* 11. szakasza az eljáró bíró mérlegelésére bizza azt, hogy megtiltsa az eljárásban részt vevők azonosítását. A kellően általános törvényi szabály gyakorlati alkalmazására nézve az egyes bírói döntések nyújtanak útmutatót. Külön jogszabályok szólnak a szexuális bűncselekmények áldozatainak névtelenségéről (*Sexual Offences Act 1976, 1992, 1999*), az örökbefogadási ügyekben szereplők védelméről (*Adoption Act 1976*), a gyermekek, kiskorúak kilétének titokban

²⁶⁴ LOVELAND, i. m. [59. jegyzet] 74-76. o.; NIMMER, i. m. [194. jegyzet].

²⁶⁵ [2003] 3 All ER.

²⁶⁶ X, *A Woman formerly known as Mary Bell v. O'Brien* [2003] EMLR 850.

maradásáról (*Children Act 1989, Children and Young Persons Act 1933, Youth Justice and Criminal Evidence Act 1999*) – ezek a rendelkezések általában véve az eljárás titkosságára, a tárgyalások zártságára, illetve a velük kapcsolatos beszámolók korlátozására vonatkoznak.

Érdekes az angol bírói gyakorlat a „véletlen” azonosítások tekintetében. Meg kell azonban jegyezni, hogy az idevágó esetek nem a magánszféra megsértésének körében, hanem *rágalmazási ügyekként* kerültek elbírálásra. A klasszikus eset az 1910-es *Hulton v. Jones* ügy.²⁶⁷ A per egy újságcikk nyomán indult, amely az angol középosztálybeli átlagember álszent viselkedését kívánta kifigurázni. A cikkben Artemus Jones-ként megnevezett illető, maga a megtettesült angol középosztály, alig várta, hogy átruccanhasson Franciaországba, ahol kétes erkölcsű hölgyek társaságában mulathatja az időt. A megjelenés után jelentkezett bizonyos Artemus Jones, egy józan életű, erkölcsös wales-i *barrister*, aki azt állította, hogy környezetének egy bizonyos része a cikk elolvasása után azonosította őt a képzeletbeli figurával. A Lordok Háza fogós kérdés eldöntése előtt állt: a rágalmazási jog rigorózus szabályai alapján azonban nem volt más választása, mint a szerző ellen ítélni, hiszen a rágalmazásért fennálló felelősség objektív [strict liability], és nem függ a rágalmazó tudatállapotától, szándékaitól (érdekes fejlemény, hogy időközben az újabb kutatások szerint a szerző igenis ismerte az igazi Artemus Jones-t, és meglehetősen antipátiával viseltetett irányába,²⁶⁸ de erről a bíróság az ügy eldöntésekor mit sem tudott, és mint látjuk, nem is változtatta volna meg alapvetően a döntést). A sajtó tehát felelőssé tehető akkor, ha olyan információkat közöl, amelyekből valaki – a közzététel szándékától függetlenül – azonosíthatóvá válik. Gilbert K. Chesterton beszámol egy idevágó történetről. A joggyakorlat furcsaságát észlelve, egy hasonló per elvesztése után egyik író társa azt a szellemes megoldást találta ki – megfricskázva ezzel a bíróságokat –, hogy könyve minden egyes szereplőjének valamely közismert személy nevét adta, miután előzetesen megszerezte azok hozzájárulását – így lett G. B. Shaw-ból színházi ügyelő, Barry Pain-ből pedig bérkocsis.²⁶⁹

Az előzőhöz hasonló eset volt a *Newstead v. London Express Newspapers* ügy.²⁷⁰ A beperelt lap beszámolót közölt egy perről, amelynek tárgya *bigámia* elkövetése volt. A cikk szerint Harold Newstead, 30 éves férfi Camberwell-ből két feleséget tartott egyszerre. Ez igaz volt ugyan a perben szereplő, egy bárban csaposként dolgozó férfiről, de a lap pechjére egy ugyanolyan paraméterekkel bíró (30 éves, camberwell-i, Harold Newstead nevű) *fodrász* is bejelentkezett, akit környezete természetesen bigámistaként azonosított. A bíróság ebben az ügyben is megállapította az újság felelősségét, mondván, a cikkben szereplőket olyan részletességig kell azonosíthatóvá tenni, hogy az esetleges összetévesztés elkerülhető legyen. A lap „ártatlansága” nem változtat azon a tényen, hogy a közzétett állítások sérelmesek voltak az összetéveszthetővé vált illetőre.

A modern sajtó legnagyobb lapjai ennek tudatában külön munkatársakat foglalkoztatnak abból a célból, hogy az ilyen eseteket megelőzzék.²⁷¹

Újabb problémákhoz vezethetnek a közzétett fényképek, illetve a rajtuk szereplők összetévesztése másvalakivel. Az *O’Shea v. MGN* ügyben²⁷² egy újságban közölt pornográf felvételen (mely egy „felnőtteknek szóló” internetes oldalt reklámozott) szereplő hölgyek egyike megtévesztésig hasonlított kérelmezőre, akinek környezete természetesen nem is késlekedett az azonosítással. A bíróság azonban úgy vélte, hogy a fényképekre nem terjeszthető ki a fenti két eset érvénye, a külső hasonlóság kiszűrése már túl nagy terhet róna a

²⁶⁷ [1910] AC 20, HL.

²⁶⁸ MITCHELL, PAUL: Artemus Jones and the Press Club. *Journal of Legal History*, 1999. 64. o.

²⁶⁹ CHESTERTON, i. m. [205. jegyzet] 180-183. o.

²⁷⁰ [1940] 1 KB 377, CA.

²⁷¹ BARENDT, ERIC – LUSTGARTEN, LAURENCE – NORRIE, KENNETH – STEPHENSON, HUGH: *Libel and the media – the chilling effect*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1997. 9. fejezet.

²⁷² [2001] EMLR 943.

sajtóra. Együttérzésének kifejezése mellett elutasította tehát a kérelmet. Mindemellett az angol szakirodalom gyakran felteszi a kérdést, hogy a *Hulton-ügy* vajon ma is érvényes precedens-e, de a joggyakorlat részéről válasz egyelőre nem érkezik.

Az *amerikai* Legfelső Bíróság döntései emelendők ki a személyazonosság felfedése kapcsán. A szólásszabadság joga e döntések alapján az anonimitás jogánál is erősebb, még a leginkább kényes esetekben is. A *Cox Broadcasting Corp. v. Cohn* ügyben²⁷³ a bíróság úgy döntött, hogy a sajtó szabadon közzölheti egy nemi erőszak áldozatának nevét, miután az olyan bírósági iratokból jutott a tudomására, amelyek szabadon vizsgálhatók voltak. Georgia állam törvényei szerint a közzététel tiltott volt, de az elítélés a washingtoni bírák szerint az Első Kiegészítéssel összeférhetetlennek bizonyult. A bíróság azon is elmélkedett ugyan, hogy vajon általában véve hol húzhatóak meg a magánszféra határai a szólásszabadsággal szemben az ehhez hasonló esetekben, de azt mondta, a konkrét ügy eldöntéséhez ilyen általános érvényű szabály felállítása nem szükséges, mert itt egyébként nyilvános adatokról volt szó, amelyek közzététele nem korlátozható. Mégis szerepel az indoklásban általános érvényű megállapítás: a bírák szerint a közhatalmi vagy más állami szervek nyilvános iratainak megismeréséhez, illetve tevékenységük ezáltal lehetőségessé váló ellenőrzéséhez nyomós közérdek fűződik. Arról azonban nem győz meg a döntés, hogy a szexuális bűncselekmény áldozatává vált meggyilkolt lány, illetve a saját *privacy*-jét óvó édesapa azonosítása ezzel a valóban nyomós indokkal milyen közeli kapcsolatban áll.²⁷⁴ Hasonlóképpen döntött a bíróság a *Smith v. Daily Mail Publishing* ügyben²⁷⁵ is, ahol a beperelt újság fiatalos bűnelkövetők nevét tette közzé, szintén jogszerűen megszerzett információk alapján.

Egy másik fontos ügyben, a *Florida Star v. B. J. F.* eset²⁷⁶ lezáró ítéletben – a *Cox-ügyben* alkalmazott elvnek megfelelően – úgy döntött a bíróság, hogy azon állami rendelkezés, amelyik megtiltotta a nemi erőszak áldozatainak sajtóbéli azonosítását, nem jogosítja fel az áldozatot arra, hogy nevének közzététele esetén kártérítést követeljen. Az újság tudósítója egy, a rendőrség sajtószobájában kiosztott hivatalos jelentést olvasott, amely az áldozatok között megnevezte a kérelmezőt. A bíróság leszögezte, hogy az újságíró jogszerűen jutott hozzá az információhoz, az általános érvényű megállapítás értelmében pedig a jogszerűen megszerzett, közérdekű ügyekre vonatkozó információk nyilvánosságra hozatala nem szankcionálható, ha nem sikerül igazolni valamely, „legmagasabb fokú” állami érdeket (például a nemzetbiztonsággal kapcsolatban).

Magyarországon a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény előírja, hogy „Az eljárási cselekmények végzésekor az emberi méltóságot, az érintettek személyiségi jogait és a kegyeleti jogot tiszteletben kell tartani, és biztosítani kell, hogy a magánéletre vonatkozó adatok szükségtelenül ne kerüljenek nyilvánosságra” (60. § (1)). Ennek alapján az eljárás alatt álló személyek azonosításának kizárása vált a főszabállyá. Mindez persze ellentétben áll a bűnügyi és igazságügyi tájékoztatásról szóló *10/1986. (IX 1.) IM-BM együttes rendelettel*, amely ugyan általános jelleggel kimondja, hogy az eljárásokról való tájékoztatás „nem sértheti az ártatlanság vélelmét és az állampolgárok személyhez fűződő jogait” (3. § (1)), ugyanakkor úgy rendelkezik, hogy „a tájékoztatás során a kiskorú személy családi neve – kivéve, ha súlyos bűncselekményt követett el – csak kezdőbetűvel jelölhető, képmása és hangfelvétele pedig – a Ptk. 80. § (3) bekezdésében meghatározott eseten kívül – csak olyan módon közzölhető, hogy a kiskorú ne legyen azonosítható” (3. § (4)). Utóbbi szabályból a

²⁷³ 420 US 469 (1975).

²⁷⁴ BOLLINGER, i. m. [13. jegyzet] 12-13. o.

²⁷⁵ 443 US 97 (1979).

²⁷⁶ 491 US 524 (1989).

contrario az következne, hogy a nagykorúak, illetve a súlyos bűncselekményt elkövető kiskorúak azonosítása lehetséges lenne.

A *BH2002.221.* eseti döntés egy éjszakai szórakozóhelyen történt affér következtében elhunyt biztonsági őr özvegyének ítélte meg kegyeleti jogok megsértése miatt nem vagyoni kártérítést, miután egy napilap az elhunyt teljes nevét, lakóhelyét és életkorát is közölte. A közzététel a bíróság szerint az elhunyt hírnevéhez fűződő, továbbélő jogokat sértett, de nyilvánvaló, hogy az özvegy, magánszférájának háborítatlanságához fűződő érdeke is védelmet kapott a döntés által.

E körben – közzétett bírósági döntések hiányában – szintén említésre érdemes az ombudsmani gyakorlat. A Majtényi László által írt összefoglalásban több, idevágó ügy is említésre kerül. Jogsértőnek minősítette az adatvédelmi biztos a lottónyertesek név nélküli, de azonosításra alkalmas bemutatását a televízióban; a lakásfenntartási támogatást igénylők adatainak közzétételét az önkormányzat által; a gyermekvédelmi támogatásban részesülők listájának kifüggesztését a polgármesteri hivatalban; a közös költség viselése során hátralékot felhalmozók listájának kifüggesztését a lépcsőházban; a helyi újság beszámolóját a városban történt öngyilkossági esetekről, oly módon, hogy az érintettek a cikkekből azonosíthatóvá váltak; egy 13 éves terhes kislány környezetének, lakóhelyének, családjának bemutatását, mert a tudósításokból a kislány azonosíthatóvá vált; valamint ilyenek minősült volna az Elektromos Művek felé díjhátralékkal rendelkező fogyasztók listájának tervezett közzététele is.²⁷⁷

„Véletlen” azonosítás volt a tárgya a *BH2004.103.* szám alatt közzétett ügynek. Az alperes kiadásában megjelent lap arról írt, hogy egy párok „sok mindent megtesznek azért, hogy erotikus kapcsolataikat felfrissítsék”. A cikk monogrammal megjelölve írt „K. F. 42 éves postás”-ról, aki „K.” településen lakik, és állítólagosan a lap informátora a témában. A cikk a továbbiakban K. F. és felesége furcsa szexuális szokásait részletezte. A felperes, egy K. F. monogramú, „K.”-n lakó, 40 éves postás, illetve felesége, aki a cikkből szintén azonosíthatóvá vált, pert indított a kiadó ellen. A perben az alperes arra hivatkozott, hogy a sérelmezett újságcikk egy osztrák lapban korábban megjelent írás szó szerinti fordítása, és csak az egyes adatokat adaptálták a magyar viszonyokra. Ezen felül azzal is érvelt, hogy a postás lakóhelyén („K.”-n) hét postahivatal van, amelyekben összesen kb. 100 postás dolgozik, így a téves azonosítás nem vált lehetségessé. A Legfelsőbb Bíróság azonban jóváhagyta a jogerős döntést, amelyik megállapította a hírnevsértést, mert megítélése szerint az azonosítás a közzétett adatokból lehetségessé vált. A döntés, mint látjuk, megfeleltethető az angol *Hulton-ügyben* született ítéletnek.

Más tényállás után indult a végül a *BH2005.426.* szám alatti döntéssel zárult ügy, de szintén témánkhoz kapcsolódik. A hírnevsértés miatti eljárást az az illető indította, akinek nevét és képmását többször is közzétette a rendőrség a hírhedt 2002-es móri mészárlás után, őt a bűncselekmény elkövetésével „összefüggésbe hozható személy”-ként aposztrofálva. A jogerős döntés ugyan elutasította a keresetet (ellentétben az elsőfokkal), de a Legfelsőbb Bíróság végül személyiségi jogainak megsértése miatt kártérítést ítélte meg a felperes javára. Bár az indoklás helyesen szögezte le, hogy „az összefüggésbe hozható” kitétel hírnevsértő, hiszen burkoltan az elkövetői minőségre utal, mégis marad némi hiányérzete az olvasónak, hiszen a különösen kegyetlen bűncselekmény mielőbbi felderítéséhez fűződő közérdek figyelembe vétele nem jelenik meg eléggé hangsúlyosan az ítéletben.

3. 6. Behatolás a magánszférába

Az angol jogban a magánszférába való (fizikai) behatolás ellen elsősorban a tulajdonjog háborítatlanságát védő *tresspass* és a *nuisance tort*-ja véd. Ezen felül egyes speciális esetekre

²⁷⁷ MAJTÉNYI, (2006) i. m. [208. jegyzet] 400. o., 411. o., 427. o., 435. o.

nézve törvényi védelmet is találhatunk, mint például a *Post Office Act 1969*, amely tiltja a magánlevelek engedély nélküli felbontását, vagy a telefonlehallgatásról szóló *Interception of Communications Act 1985*. A zaklatást (amelyet természetesen nem kizárólag a sajtó követhet el) a *Protection from Harassment Act 1997* emelte büntetendő törvényi tényállássá. A *paparazzók* ellen ez is hatásos eszköz lehet, bár a *Calcutt Bizottság* 1990-ben olyan önálló tényállás elfogadását sürgette, amelyik kifejezetten az információszerzés céljából, magánterületre történő illetéktelen behatolást büntette volna.²⁷⁸

Az *amerikai* jog hozzáállása a zaklatások kérdéséhez igen tanulságos képet mutat. A magánszférába való behatolás talán az a terület a *privacy* általános *tortján* belül, amely a leginkább képes védelmet nyújtani a sérelmes fél számára. Először is „behatolás” [intrusion] az *amerikai* gyakorlat szerint nem csupán a sértett tulajdonában vagy használatában álló területen történhet (ezért szélesebb a védelem, mint amit a *trespass tortja* nyújt), hanem bárhol, akár közterületen is; ezen túl szintén jogsértőnek minősülhet a fényképek készítése tényleges fizikai „bemenetel” nélkül, például teleobjektív segítségével. Az az *amerikai* alkotmányjogi megközelítés, amelyik nem választja el egymástól a szólás- és a sajtószabadság alapjogát,²⁷⁹ és ódzkodik mindenféle „sajtóelőjog” megteremtésétől, ebben az esetben a sajtó kárára válik, hiszen az információgyűjtés folyamata így az egyébként rendkívül széles körben értelmezett szabadság hatókörén már kívül esik.²⁸⁰ Ebből ered a furcsa kettősség, hogy míg a magánszférát sértő információk megszerzése korlátozások alá eshetnek, ugyanazon, esetleg jogsértő módon már megszerzett információk a sajtószabadság nevében közzétehetőek, és a magánszféra védelme a bírói döntésnél csak másodlagos szempont lehet. David Anderson számol be arról a furcsa esetről, amelyben a sérelmes fél egy súlyos autóbalesetet szenvedett hölgy volt, akihez a baleset helyszínére egy, a mentőhelikopterrel utazó, kamerával felszerelkezett televíziós riporter is kiérkezett. A riporter természetesen felvételeket készített, amelyek a hölgyet méltóságát sértő állapotban, a haláláért könyörögve mutatták. A felvétel közzététele (és a hölgy felépülése) után indított perben a bíróság úgy döntött, hogy a közzétételt nyomós közérdek indokolta, ezért nem jogsértő, de a felvétel készítésének módja igen, mert ebben az esetben a közérdek sem indokolta a magánszférába való durva behatolást.²⁸¹ Az említett furcsa kettősség tehát jól láthatóan rajzolódik ki ebben az esetben, és amíg a publikáció – a szélesen értelmezett „közügyekben”, amely minősítéshez általában elég, ha az adott téma megfelelően „érdekes”, és „hírértékkel” bír – elsőbbséget élvez, addig a privát szféra védelme csak tökéletlenül valósulhat meg.

Különösebb joggyakorlata a sajtó részéről a magánszférába való behatolásnak egyelőre nincs *Magyarországon*, némi cinizmussal élve, a bulvárujságírás az angolhoz képest még az evolúció egy alacsonyabb fokán áll. Ettől függetlenül a *Btk.* tartalmazza azokat a rendelkezéseket, amelyek ilyen esetben alkalmazhatóak lennének, úgy mint a magánlaksértés (176. §), illetve a magántitok jogosulatlan megismerésének bűncselekménye (178/A. §), amely „másnak a lakásában, egyéb helyiségében vagy az ezekhez tartozó bekerített helyen történeteket technikai eszköz alkalmazásával” való megfigyelését és rögzítését tilalmazza, így nyilván a *paparazzo*-fényképek készítését is. A *Ptk.* szintén védi a – kiterjesztő értelmezéssel egyéb helyiségeket és más, elzárt területet is ideértve – magánlakáshoz fűződő jogot (82. §).

²⁷⁸ *Report of the Committee on Privacy and Related Matters* (Calcutt Report), HMSO, 1990.

²⁷⁹ Ld. az 5. fejezet 2. és 3. pontjait.

²⁸⁰ SCHULZ, DAVID A.: Newsgathering as protected activity. In JACK BEATSON – YVONNE CRIPPS (szerk.): *Freedom of expression and freedom of information. Essays in honour of Sir David Williams*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2000.

²⁸¹ *Shulman v. Group W. Productions*, 18 Cal 4th 200, 74 Cal. Rptr. 843, 955 P 2d 469 (1998) – ld. ANDERSON (2003), i. m. [21. jegyzet] 737-738. o.

3. 7. A közszereplők és a magánszemélyek joga a magánélet zavartalanságához

A közéleti szereplők és a magánszemélyek jogainak védelmében a hírnév- és becsületvédelemhez hasonlóan a magánszféra esetében is eltérések mutatkoznak. A közszereplők magánélete – amennyiben bármilyen hatással van közéleti pozíciójukra, az abból eredő feladataik ellátására – közérdekű témának minősülhet. A 60/1994. (XII. 24.) AB határozat leszögezi, hogy „a demokratikus államélet és közvélemény érdekében az állami tisztségviselők és más közszereplő politikusok alkotmányosan védett magánszférája másokénál szűkebb (...). A közhatalmat gyakorlók vagy a politikai közszereplést vállalók esetében a személyeknek – különösen a választópolgároknak – a közérdekű adatok megismeréséhez fűződő joga elsőbbséget élvez az előbbieket olyan személyes adatainak védelméhez képest, amelyek köztevékenységük és annak megítélése szempontjából jelentősek lehetnek.”²⁸²

Azonban még az élvonalbeli politikusok is rendelkeznek védendő privát szférával. A füzesabonyi polgármester által indított, korábban már említett²⁸³ ügyben a városi elöljáró által készített pornográf felvételek létezésének ténye közérdekű információ, hiszen a polgármester szexuális erkölcséről való tudomásszerzés a választópolgárok döntésére hatással lehet, a felvételek bemutatása, illetve tartalmuk részletes elemzése azonban már sérelmes a magánéletére nézve (a bíróság a magántitok megsértése miatt marasztalta el az ügyet részletesen kitergető lapot). A magyar *Adatvédelmi törvény* „közérdekből nyilvános adat”-nak tekinti az állami vagy helyi önkormányzati feladatot, illetve egyéb közfeladatot ellátó személy *feladatkörével összefüggő* személyes adatait, amelyek ezáltal szabadon megismerhetők (19. § (4) bekezdés).

Szintén szó esett már a *Tammer v. Észtország* ügyről,²⁸⁴ amelyben a strasbourgi Bíróság is megállapította, hogy a politikai szereplők magánélete is védelmet érdemel – egy bizonyos fokig.

A „közszereplő” kategóriája a magánélet védelmének esetében is tágan kerül meghatározásra: nem csak a közhatalom birtokosai, illetve más, közfeladatot ellátó személyek tartoznak ide, hanem bárki, aki bizonyos ismertségre tesz szert, ezáltal magánélete a közösség számára hírértékkel bír. Majtényi László három csoportba sorolja a közszereplőket: (1) a közhatalmat gyakorló intézmények és személyek köre; (2) azon, közfeladatot ellátó személyek, akik nem tartoznak az előző csoportba; (3) a „híres emberek”, például a tudósok, sportolók, médiaszemélyiségek és bulvárhősök.²⁸⁵ A magánszféra védelme nyilván fokozatosan erősödik, ahogy a listán lejjebb haladunk. A hírességek adatainak, a velük kapcsolatos információknak a nyilvánosságra hozatalát – akár ráutaló magatartással megadott – beleegyezésük teszi lehetővé, illetve az közszerepléseikből ered, míg egy választott politikus magánélete beleegyezés hiányában is hordozhat közzétehető közérdekű információt. Ez a felfogás egybeesik a fentiekben összefoglalt angol és strasbourgi gyakorlat fejlődési irányával. Az újabb ítéletek mintha a bulvársajtó térvesztését eredményeznék, hiszen szűkebbre vonják a hírességek magánszférájába való behatolás megengedett határait.

3. 8. Összegzés

A magánszféra védelmének átalakulásának európai mértékű folyamata még korántsem zárult le, bizonyos következtetések azonban talán már levonhatók. Az európai és az amerikai felfogás különbségei már korábban is élesen kirajzolódtak: az USA jogfelfogása értelmében a sajtószabadság legtöbbször győzedelmeskedik a magánszféra védelméhez fűződő érdek felett.

²⁸² IV./2. ba) pont.

²⁸³ Ld. e fejezet 2. 4. 7. pontját.

²⁸⁴ Ld. 153. jegyzet.

²⁸⁵ MAJTÉNYI, (2006) i. m. [208. jegyzet] 248-249. o.

A sajtó azonban Európában soha nem tudta igazán elhithetni, hogy szabadságának óhatatlanul ki kell terjednie a magánélet megzavarására is.

Az újabb bírósági ítéleteket az a vád is érheti, hogy erkölcsi megfontolások alapján kívánják korlátozni a sajtó mozgásterét, ezáltal a bírák saját morális felfogásukat erőszakolják rá a közösség egészére. Megjegyzendő, hogy némi moralitás már a korábbi gyakorlatban is felfedezhető volt, ráadásul éppen a legújabb döntésekkel ellentétes irányban hatott: a hírességek magánéletébe való beavatkozás megengedését ugyanis sokszor kimondatlanul is azzal indokolták, hogy ők önként vállalták a nyilvánosságot, a sajtó hathatós közreműködése nélkül nem válhattak volna közismertté, tehát a panaszkodás részükről – olyan esetekben, amikor mégiscsak el kívánnák kerülni a reflektorfényt – ilyenformán indokolatlan. Az angol *A v. B plc* ügyben²⁸⁶ az a felfogás jelent meg, amelynek értelmében a hírességek (a konkrét ügyben egy labdarúgó) egyben példaképek, fiatalok ajnázott bálványai is, ezért magánéletbeli viselkedésük is közérdekű téma lehet – ez a gondolat sem mentes minden erkölcsi megfontolástól.

Ugyanakkor ma már ez nem elég arra, hogy igazolja a magántermészetű, bizalmas információk közzétételét. A legújabb esetekben született ítéletek némileg a bulvársajtó egészének kioktatásaként is értelmezhetők. Leszögezik, hogy a *közérdekű*, valamint a közönség számára *érdekes* információk köre közel sem azonos, a kereskedelmi érdekekkel szemben pedig az emberi méltóság és a magánszféra sérthetlensége elsőbbséget élvez.²⁸⁷ A sajtószabadság elsődleges indoka ezek alapján tehát a sajtó közérdekű kötelezettségeinek teljesítése.

Bár felvethető lenne, hogy mennyiben indokolt – a mégoly visszafogott – moralizálás a bírói ítéletekben, és mennyiben határozhatja meg egy bíróság a sajtó által követendő helyes magatartást, ha eddigi ismereteink fényében alaposabban megvizsgáljuk a kérdést, a felvetés elutasíthatóvá válik. A szólás- és sajtószabadság lehetséges alátámasztásai közül²⁸⁸ leginkább az individuális megalapozás lenne alkalmas arra, hogy még magánszféra-sértés esetén is a sajtó szabadságának adjon elsőbbséget. Az egyén önkifejezéshez fűződő jogának gyakorlása azonban aligha mások bizalmas információinak, magánéletének nyilvánosság előtti tárgyalása útján valósul meg, az ilyen tartalmú cikkek, felvételek soha nem a közzétevő személyiségének kiteljesedését szolgálják, sokkal inkább ahhoz képest alantas anyagi érdekeket – ez tehát nem tekinthető olyan nyomós érveknek, amely meggyőzően indokolja a sajtószabadság elsőbbségét.

A közönség érdekének méltatlan elfeledése is felvethető kritikaként, de a bíróságok ítéleteikben meggyőzően érveltek amellet, hogy ez sem tekinthető megfelelően súlyosnak a magánélet megőrzésének érveivel szemben – a valóban közérdekű ügyekben pedig a védett privát szféra is hátrább húzódik, az pedig már más kérdés, hogy a közérdekű ügyek tárgyalása a média fősodrából többé-kevésbé kiszorulni látszik.

²⁸⁶ Ld. 235. jegyzet.

²⁸⁷ HARMATHY ATTILA: A személyhez fűződő jogok egyes kérdéseiről. In *Emlékkönyv Lontai Endre egyetemi tanár tiszteletére*. Budapest: ELTE-ÁJK, Polgári Jogi Tanszék, 2005. 85. o.

²⁸⁸ Ld. a 2. fejezetet.

[7]

A GYŰLÖLKÖDŐ KIFEJEZÉSEK ÉS A SZÓLÁSSZABADSÁG

„Nézd, milyen kicsi a tűz, és milyen nagy erdőt felgyújt!
A nyelv is tűz, a gonoszság világa. A nyelv az a tagunk,
amely egész testünket beszennyezi, lángba borítja
változékony életünket, maga meg a pokoltól fogott tüzet.
Mert az összes vadak, madarak, csúszómászók
és tengeri állatok természetét meg lehet szelídíteni,
s meg is szelídíti az emberi természet,
de a nyelvet senki emberfia nem képes megszelídíteni,
az nyugtalan gonosz, tele van halálos méreggel.”
(Jakab levele, 3.5-8.)

1. BEVEZETÉS

A meghatározott társadalmi csoportok elleni irányuló gyűlölködés univerzális probléma. A szerencsésebb országokban e magatartások jobbra megmaradnak a verbális sértegetések szintjén, máshol azonban eredményeképpen emberek tömegei halnak meg nap, mint nap. A modern társadalmak szeretnek azzal hízlelni önmaguknak, hogy az általuk választott demokratikus rend megfelelő módon képes kezelni a gyűlölet egyes megnyilvánulásait: a jog közbelépése csak a legszükségesebb esetekben indokolt, a problémák többsége „társadalmi önszabályozás” útján, öntisztulással megoldódik. Az utóbbi évek világpolitikai eseményei azonban arra intenek, hogy a nyugati demokráciákra „tervezett” megoldás nem képes megfékezni a mélyről fakadó indulatokat. Ettől függetlenül, erőszakos cselekmények hiányában is felmerül a kérdés, hogy milyen mértékben indokolt védeni a gyűlölködő kifejezéseket, milyen pozitív hozadéka lehet az egyének, valamint a társadalom számára. A következőkben a gyűlölködés, gyűlöletre izgatás korlátozási lehetőségeinek és azok elvi alapjainak vizsgálata után a gyűlölködés két speciális formájával, a holokauszt-tagadás tiltására vonatkozó szabályokkal, valamint a blaszfémia büntetésének lehetőségeivel foglalkozunk.

2. A GYŰLÖLKÖDŐ KIFEJEZÉSEK KORLÁTOZÁSA AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

A gyűlölködő kifejezésekre az Egyesült Államok szólásszabadság-joga – hasonlóan a személyiségvédelem teljesen egyedi rendszeréhez – szintén sajtószerű megoldást alakított ki. A gyűlölködő kifejezések az USA-ban példátlanul széles védelmet élveznek, ami európai szemmel időnként idegenül hathat. Ennek ellenére a választott megoldás egyes elemei át-átkalandoznak a kontinensre: a híres-neves *clear and present danger* [nyilvánvaló és közvetlen veszély] elve 1992-ben Magyarországon is felbukkant az Alkotmánybíróság határozatában.

2. 1. A *clear and present danger* elv

A gyűlölködő kifejezések alkotmányos korlátozására vonatkozó szabályok áttekintése előtt foglalkoznunk kell az említett *clear and present danger* elv kialakulásával és jelentésével is.

Az elv megszületése lényegében két hírneves legfelső bírósági bíró, Oliver Wendell Holmes és Louis Brandeis nevéhez köthető. Fokozatos térnyerése, majd későbbi kanonizálása a Supreme Court ítélkezési gyakorlatában szép példája lehet a *common law*, a jogfejlődés „evolúciójának”: az elv először kisebbségi álláspontként, különvéleményekben jelent meg, olyan ítéletekhez csatolva, amelyekben a szólásszabadság más érdekek mögé szorult, mígnem lassacskán, a testület többségét megnyerve magának, évtizedek elteltével, már jóval Holmes és Brandeis halála után, a szólásszabadság korlátozási lehetőségeit meghatározó egyik legfőbb vezérelvvé vált.

Természetesen ebből is látszik, hogy alakulhatott volna másként is – az amerikai Alkotmány Első Kiegészítéséből nem olvasható ki a *clear and present danger* elve. Akár Learned Hand bírónak is lehetett volna igaza, aki – két évvel az elv felbukkanása előtt – egy New York-i kerületi bíróságon ítélkezve, a *Masses Publishing Co. v. Patten* ügyet¹ eldöntötte. Hand, aki sokak szerint a legnagyobb amerikai bíró volt azok közül, akik nem jutottak el a szövetségi Legfelső Bíróság székéig,² ebben az ügyben a későbbi elvtől eltérően döntött ugyan, de később az ő felfogása is – ha nem is futott be akkora karriert, mint a holmes-i és brandeis-i gondolat – vissza-visszaköszönt némely ítéletben. 1917-ben vagyunk, a Lusitania elsüllyesztése után az Egyesült Államok belépett a háborúba. Az ugyanebben az évben meghozott ún. kémkedési törvény (Espionage Act) alapján tiltja meg a New York-i polgármester a *Masses* című anarchista lap terjesztését. Hand bíró azonban a lap javára ítélt, és ítéletében kimondta, hogy a törvény nem alkalmazható azokra az esetekre, amikor a vitatott szólás nem buzdít kifejezetten másokat törvénysértésre. A szólás *tartalma*, és nem az általa kiváltott *hatás* (illetve a veszély közvetlensége) a meghatározó. Hand bíró döntését másodfokon megváltoztatták, és végeredményben a szólásszabadság amerikai története is másfelé kanyarodott.

A két év múlva megjelenő *clear and present danger* elv ugyanis nem a szólás tartalmát, hanem az általa kiváltott hatást vette figyelembe a korlátozás lehetőségének mérlegelésekor. A *Schenk v. United States* ügyben³ Holmes bíró fogalmazta meg a Legfelső Bíróság ítéletét. Az ügyben a szocialista párt egyik tagját ítélték el, szintén a kémkedési törvény alapján, aki a háborús sorozás ellen lázító röplapokat terjesztett. Az ítéletben megjelenik a *clear and present danger* elv első megfogalmazása: „A kérdés minden esetben az, hogy a használt szavak vajon olyan körülmények közepette kerültek-e nyilvánosságra, és olyan jellegűek-e, hogy jelentős károk [substantive evils] nyilvánvaló és közvetlen veszélyét idézik elő, amit a kongresszusnak joga van megelőzni”. Az indoklásban szereplő példa – mintegy az új mérce állandó kísérőjeként – szintén híressé vált: „a szólásszabadság legszigorúbb védelme sem terjed ki arra az emberre, aki tévesen [és persze tudatosan, bár ezt Holmes nem tette hozzá] tüzet kiált egy színházban, és ezzel pánikot okoz”. A példa nem volt teljesen hipotetikus: Edwin Baker leírása szerint 1913-ban, a sztrájkoló munkások által szervezett karácsonyi ünnepségen egy provokátor tüzet kiáltva olyan pánikot okozott, amely 62 gyermek és 11 felnőtt halálához vezetett.⁴

Mindenesetre Holmes és a testület többi tagja úgy vélte, hogy Schenk magatartása – tekintettel a háborús helyzetre, illetve a sorozás zavartalanságához fűződő állami érdekre – előidézte a veszély, korlátozáshoz megkívánt mértékét. A *Schenk-döntés* utáni, azonos napon született ítéletek a *Frohwerk v. United States*⁵ és a *Debs v. United States*⁶ ügyekben

¹ 244 F. 535, S. D. N. Y. (1917).

² Ld. GUNTHER, GERALD: *Learned Hand: the man and the judge*. New York: Knopf, 1994.

³ 249 US 47 (1919).

⁴ BAKER, EDWIN C.: Harm, liberty and free speech. *Southern California Law Review*, May 1997. 982-983. o.

⁵ 249 US 204 (1919).

⁶ 249 US 211 (1919).

megerősítik annak mércéjét. A szintén a kémkedési törvény alapján perbe fogott, németnyelvű újságot szerkesztő és író Frohwerk, illetve a szocialista pártelnök, Debs a háború, illetve a sorozás ellen írt cikket, illetve tartott beszédet. A szintén Holmes által fogalmazott ítéletek ugyan szó szerint nem említik a nyilvánvaló és közvetlen veszély elvét, de megállapítják, hogy ha a szólás az ország háborús politikájának akadályozására irányul, és mindent egybevetve *feltehetően* el is éri a kívánt hatást, akkor nem élvezhet védelmet. A lehetséges hatás értékelése mellett tehát megjelenik a közlő szándékának figyelembe vétele is. A bíróság mindkét esetben fenntartotta a korábbi elítélést.

A nagy holmes-i fordulatot a következő eset, az *Abrams v. United States* ügy⁷ hozta. Az ügyben a kémkedési törvény alapján magukat szocialistának és anarchistának nevező orosz emigránsok ellen indult az eljárás, akik két (egy orosz, illetve egy jiddis nyelvű) röplapot terjesztettek, néhány ezer példányban, azokon azt állítva, hogy az Egyesült Államoknak nemcsak a Németország ellen viselt háború megnyerése, hanem az orosz proletárforradalom leverése is célja. A bíróság többsége, a korábbi ügyeknek megfelelően, ezúttal is fenntartotta a vádlottakkal szembeni ítéletet. Holmes bíró azonban markáns különvéleményt írt a többségi indoklás mellé, amelyhez Brandeis bíró csatlakozott. Ebben azon véleményének adott hangot, hogy bár háborús körülmények közepette bizonyos esetekben megengedhető a szólásszabadság szigorúbb korlátozása, de minden esetben a közlés által keletkeztetett veszély közvetlensége a mérce. Egy „ismeretlen ember” „buta röplapjának” „titkos kiadása” nem okozhat olyan mértékű zavart, amely indokolná a korlátozást (és persze a vele járó húszéves börtönbüntetést). A vádlottaknak éppolyan joga volt kiadni a két röplapot, mint a kormánynak kinyomtatni az Egyesült Államok Alkotmányát.

A *clear and present danger* elv újabb, immár letisztult megjelenésén túl a különvélemény jelentőségét az adta, hogy – elrugaszkodva a konkrét kérdés eldöntésétől – Holmes bíró benne szereplő eszmefuttatása a szólásszabadság lehetséges eszmei alátámasztásainak egyikét jelentősen átértelmezte és ezzel egyben meg is erősítette annak szerepét. A szólásszabadságnak – a második fejezetben említett – „az igazság keresésére” alapozott korábbi igazolása a holmes-i gondolatmenetben jelentősen átalakul: „az igazság leghatékonyabb próbája annak ereje, hogy elfogadtassa magát a gondolatok piacának versenyében”.⁸ Ezért nem lehet egy gondolatot megfelelően nyomós indok nélkül elnyomni, a közjót a gondolatok szabad versenye szolgálja. A „gondolatok piaca” [marketplace of ideas] általában Milltől eredeztetett, de csak Holmes által megfogalmazott tétele a későbbiekben az amerikai szólásszabadság egyik meghatározó eszméjévé vált, amelyre alapozva az amerikai felfogás a mai napig szinte retteg az alapjog gyakorlásába történő legkisebb állami beavatkozástól is.

A *clear and present danger* elv alkalmazására irányuló törekvések az elkövetkező időkben továbbra is kisebbségben maradtak a legfőbb bírói testületen belül. Innentől kezdve Holmes és Brandeis folyamatosan különvélemények írására voltak kárhóztatva. A meglehetősen rövid idő alatt (A *Debs*- és az *Abrams*-döntések között) áttranszformálódott Holmes és bírótársának sziszifuszi küzdelme az amerikai szólásszabadság-jog történetének egyik romantikus és gyakran emlegetett eposzává vált, természetesen a dramaturgia íratlan szabályainak megfelelően a végén teljes győzelemmel. Holmes és Brandeis azonban azt már nem élhette meg. Holmes álláspontja megváltozásának okára nézve egyébként több teória is keletkezett, a leginkább elterjedt nézet szerint a változás előmozdításában nagy szerepe volt az időközben megismert Learned Hand-hez fűződő barátságának.⁹ Az elv mindenesetre már „különvélemény-korában” is kapott egy éles kritikát: John Wigmore, hírneves jogtudós írt egy

⁷ 250 US 616 (1919).

⁸ Uo. 630-31. Ld. a 2. fejezet 2. pontját.

⁹ Ld. GUNTHER, GERALD: Learned Hand and the origins of modern free speech doctrine: some fragments of history. *Stanford Law Review*, 1975. 719. o.

dörgedelmes kirohanást Holmes új elmélete ellen, azzal érvelve, hogy a bevezetni kívánt mérce pontatlan, túlzottan lekicsinyli a felforgató, az alkotmányos rend megdöntését célzó egyedi szólások szerepét.¹⁰ A két veterán (Wigmore az első világháborúban, Holmes még a polgárháborúban, északi oldalon szolgált) férfias párviadalának esetleges folytatásáról sajnos nincs tudomásunk.

De térjünk vissza Holmes és Brandeis, a *clear and present danger* elvének elismertetéséért folytatott szorgos küzdelméhez. A *Gitlow v. New York* ügy¹¹ azért számít mérföldkőnek, mert itt vált nyilvánvalóvá, hogy az Első Kiegészítésnek a szólásszabadság korlátozására vonatkozó, szó szerint csak a kongresszust kötelező tiltása kiterjed az egyes tagállamokra, illetve azok szerveire is. Az ügyben ugyanis egy New York Állam büntető törvénykönyve alapján (lázítás [criminal anarchy] vádjával) elítélt vádlott szerepelt. Gitlow is szocialista aktivista volt, aki megszervezte a párt egyik lapjának kinyomtatását. Az első lapszám tartalmazta a *Baloldali Kiáltvány* című írást, amelyben a proletárforradalom szükségességéről, a regnáló kormány megbuktatásáról és más egyebekről történt értekezés, mindamellert reálisan érzékelve, hogy a kommunista Egyesült Államok megteremtése nem egyik napról a másikra fog megtörténni. A holmes-i nyilvánvaló és közvetlen veszély tehát ebben az esetben sem volt megállapítható, a bíróság azonban ezzel mit sem törődve fenntartotta a korábbi elítélést. Holmes különvéleményének van egy figyelemre méltó pontja: miután megállapítja, hogy semmitmondó a többségi vélekedés, amely szerint a Gitlow által közzétettek izgatásnak minősülnek, hiszen: „minden gondolat izgatás”, arról ír, hogy a gondolatot nem szabad elnyomni pusztán azért, mert nem értünk egyet a tartalmával. *Ha pedig úgy rendeltetett, hogy a proletárdiktatúra eszméjét idővel a társadalom többsége is elfogadja, ennek a gondolatnak is meg kell kapnia az esélyt arra, hogy győzedelmeskedjen. Az Abrams-ügyben már megismert, az „igazságot” teljességgel relativizáló cinikus álláspont lenne ez? Vagy a kommunizmust a maga valójában soha meg nem ismert ember tájékozatlansága? Esetleg az amerikai demokrácia erejébe vetett dölyfös hit kinyilvánítása? Bármelyik legyen is, Holmes a későbbiekben nem tett említést erről – a *clear and present danger* elvének meghaladását is pedzegető – véleményéről.*

A *Whitney v. California* ügyben¹² írt különvélemény (ezúttal Brandeis tollából) is elsősorban azért lett a mai napig rengeteg hivatkozás tárgya, mert a szólásszabadság egy újabb lehetséges – a közösségelvűséget és az individualizmust egybeforrasztó, a jogot a demokráciáért és az egyéni autonómiáért egyszerre védeni kívánó – értelmezését adta meg.¹³ Az elítélt Anita Whitney részt vett a kaliforniai kommunista párt szervezésében, az egyik gyűlésen pedig hozzájárult egy olyan határozat elkészítéséhez, amely a párt célkitűzéseit foglalta magában, ezek eredményeképpen pedig az állami *Criminal Syndicalism Act* megsértése miatt ítélték el. Brandeis ezúttal is kiállt a *clear and present danger* elvének alkalmazása mellett, és Holmes-szal együtt ezúttal is kisebbségben maradt. Harry Kalven magállapítása találó: Holmes és Brandeis furcsa játékot űztek, hiszen végig megpróbálták úgy tenni, mintha ők csak a *Schenk-ügyben* már egyszer alkalmazott formulát követnék, miközben a többség állandóan arról győzködté őket, hogy a *clear and present danger* elv soha nem volt a bíróság ítélezésének alapja (és ebben igazuk is volt).¹⁴ A folyamatos feszültség fenntartása vezetett oda – legalábbis Kalven szerint – hogy a későbbiekben az elv valóban többségi véleményé alakulhatott.

¹⁰ WIGMORE, JOHN H.: *Abrams v. U.S.: Freedom of speech and freedom of thuggery in war-time and peace-time. Illinois Law Review*, March 1920. 539. o.

¹¹ 268 US 652 (1925).

¹² 274 US 357 (1927).

¹³ Ld. a 2. fejezet 5. pontját.

¹⁴ KALVEN, HARRY JR.: *A worthy tradition: freedom of speech in America*. New York: Harper&Row, 1988. 158. o.

De ez az idő még nem jött el. Ugyan a *Whitney-ügyet* követő két évtizedben a bíróság számos ügyben alkalmazta az elvet,¹⁵ a második világháború után azonnal elkezdődő hidegháború megint csak nem kedvezett a szólásszabadságnak. A *Dennis v. United States* ügy¹⁶ vádlottját a kommunista-ellenes *Smith Act* alapján ítélték el, tiltott szervezkedés vádjával. Learned Hand bíró itt újra színre lép: az ő marasztaló ítéletének megfellebbezése után került az ügy a Legfelső Bíróság elé. Hand azt mondta – és ezzel eltért a *Masses-ügyben* megfogalmazott mércéjétől –, hogy a bíróságoknak a szólásszabadság korlátozásakor azt a kérdést kell megválaszolniuk, vajon a megelőzni kívánt „gonosz” súlyossága, amelyet bekövetkeztének esetleges valószínűtlensége képes jelentősen csökkenteni, indokolja-e a beavatkozást. A két kritérium, amelyet a bírónak mérlegelnie kell, tehát a kár mértéke és bekövetkeztének valószínűsége. Ez pedig már közelít a *clear and present danger* elvéhez, még akkor is, ha mind ő, mind pedig a Legfelső Bíróság az adott ügyben végeredményben elítélte a vádlottat. Hand bíró saját állítása szerint belátta, hogy korábbi mércéje nem nyert széleskörű támogatást, ezért lelkiismerete szerint megpróbálta alkalmazni az időközben a Supreme Court ítélezési gyakorlatában már-már kikristályosodott *clear and present danger* elvet, bár egyébként azzal egyébként nem értett egyet.¹⁷ A történelmi körülményekre tekintettel azonban Dennis-t ebben a perben nem menthették fel. Brandeis és Holmes ekkor már halottak, helyüket az elmaradhatatlan különvélemények megírásakor Douglas és Black bírók vették át, akik elődeikhez méltó hevességgel, a közvélemény és a közvita széleskörű szabadságát megóvándó követelték a holmes-i elv következetes alkalmazását.

A *Yates v. United States* ügy¹⁸ az elv felemelkedését, és ezzel a szólásszabadság apró győzelmét hozta magával. Addigra már a McCarthy-féle boszorkányüldözés megtette a hatását: a bíróságok a *Smith Act* alapján sorozatban hozták a marasztaló ítéleteket a vélt vagy valós kommunistákkal szemben. A *Yates-ügyben* azonban ez a természetesnek tűnő tendencia megállt. Harlan bíró azzal indokolta a vádlott felmentését, hogy az nem követett el olyan cselekményt, amely büntethető lenne: önmagában egy eszme támogatása, minden tényleges cselekvésre való felhívás nélkül ugyanis nem tiltható meg. Különbséget kell tenni aközött, ha valakit arra biztatunk, hogy higgyen valamiben, vagy pedig arra, hogy tegyen valamit. Utóbbi, amennyiben jogellenes célra irányul, megtiltható, előbbi nem, még akkor sem, ha egyszer, a nagyon távoli, ködbe vesző jövőben a mag pusztá elvetése jogellenes cselekményekben realizálódhat. Az indoklás szavai mintha visszatükröznék a Hand-féle, a *Masses-ügyben* megfogalmazott mércét. A korlátozáshoz eszerint tehát az kell, hogy a közlő kifejezetten felhívjon valamely jogsértő cselekmény végrehajtására, függetlenül az ezáltal keletkező veszély mértékétől.

A *clear and present danger* elvének új és máig érvényes megfogalmazása végül az 1969-es *Brandenburg v. Ohio* ügyben¹⁹ született meg. Az ügyben a vádlott a Ku-Klux-Klan egyik csoportjának vezetője volt, akit az ohio-i törvények alapján ítélték el (1000 dollár pénzbüntetésre és 10 év börtönbüntetésre) jogellenes cselekményekre való felbujtás [criminal syndicalism] vádjával. A vádlott egy gyűlést szervezett egy farmon, ahol a meghívására érkezett televíziós riporterek forgattak, majd később e felvételek egyes részeit a helyi televízió-csatornán be is mutatták. A filmen a Klán tagjai jellegzetes csuklyájukban voltak láthatóak, például miközben egy nagy fakeresztet égetnek, és eközben – illetve más helyzetekben is – sértő megjegyzéseket tesznek a feketékre és a zsidókra. Az indoklásban meghatározott új teszt alapján azok a közlések, amelyek erőszakra vagy más jogsértésekre

¹⁵ Ld. STRONG, FRANK R.: Fifty years of “clear and present danger”: from Schenck to Brandenburg – and beyond. *Supreme Court Review*, 1969. 41. o.

¹⁶ 341 US 494 (1951).

¹⁷ GUNTHER, (1994) i. m. [2. jegyzet] 600-603. o.

¹⁸ 354 US 298 (1957).

¹⁹ 395 US 444 (1969).

hívnak fel, csak akkor korlátozhatóak, *ha kifejezetten az azonnali erőszakra vagy jogsértésre való rábírásra irányulnak, arra kifejezetten felhívják, és annak bekövetkezése valószínűsíthető.* Az eredeti elv tehát alaposan leszűkült a Brandenburg-tesztnak nevezett új mércében: a veszély valószínűsége mellett már a jogsértés előidézésére irányuló szándék, illetve a jogsértésre irányuló kifejezett felhívás is szükséges a korlátozáshoz. A bíróság ezúttal nem csak a korábbi döntést változtatta meg, hanem megsemmisítette az alapjául szolgáló jogszabályt is.

Black és Douglas bírák ezúttal is különvéleményben tiltakoztak a többségi döntés ellen, de nem a *clear and present danger* elv szűkítését kritizálták, hanem ezúttal teljes egészében el kívánták vetni annak alkalmazását. Douglas bíró azzal érvelt, hogy az elv alkalmazása bizonytalan eredményekre vezet, a veszély közvetlenségének megítélése téves következtetésekre vezetheti a bírót, a szólás és az eredményeképpen létrejövő cselekvés pedig egymástól elválaszthatatlan. Az új teszt azonban egyszerre szolgáltatott posztumusz igazságot Holmes-nak, Brandeis-nak és Hand-nek: az új mércében mindhármójuk korábbi elképzelése ötvöződik.²⁰

A Legfelső Bíróság ezt követően kitarzott a Brandenburg-teszt mellett, a legváltozatosabb ügyekben alkalmazva azt (háborúellenes tüntetések során elhangzott kijelentések, reklámkorlátozások esetében, a televíziós műsorokban látottakat másoló, erőszakos cselekményeket követő kártérítési ügyekben, a televíziók védelmében, és persze elsősorban a fajgyűlölő kifejezések esetében²¹). A teszt hatóköre ennek ellenére némileg bizonytalan. Legfelső bírósági döntés hiányában a jogtudomány képviselői csak találgatni tudnak alkalmazási köre végső határa tekintetében: a legszélsőségesebb, de unikumnak nem számító álláspont szerint a *clear and present danger* elv valamennyi jogsértésre való felhívásra kiterjeszhető: ez alapján a bűncselekmény elkövetésére való felhívás csak akkor lenne büntethető, ha a közlő valamely bűncselekménynek a közeli jövőben történő elkövetésére ösztönöz, és valószínűsíthető, hogy ez az ösztönzés hozzájárul a bűncselekmény tényleges elkövetéséhez.²²

2. 2. A fajgyűlölő kifejezések korlátozása

A *clear and present danger* elv nem képes választ adni valamennyi, a gyűlölködő kifejezések kapcsán felmerülő kérdésre. Az Egyesült Államok számos tagállamában voltak például érvényben olyan törvények, amelyek a rágalmozás (becsületsértés) mintájára tiltották a közösségek megsértését (ezek az ún. *group libel* törvények). A szövetségi Legfelső Bíróság egy 1952-es döntésében jóváhagyta ezek alkotmányosságát. A ma már tisztázatlan érvényű *Beauharnais v. Illinois* döntés²³ előzményeként egy, a fehér szupremáciát hangsúlyozó szervezet elnökét ítélték el, aki olyan röplap terjesztését szervezte meg, amely „egymillió öntudatos fehér ember nevében” felszólította a chicago-i önkormányzatot a feketék egyre jobban felgyorsult beköltözésének megállítására. Ezek után különböző bűncselekmények (nemi erőszak, rablás, fegyverviselés, kábítószeresztés stb.), a majdan beköltöző feketék általi elkövetését „előlegezte meg”. A helyben érvényes *group libel* törvény – az egyedileg azonosítható sértettet követelő *libel law* mintájára – a közösség méltóságának és hírnevének

²⁰ GUNTHER, (1975) i. m. [9. jegyzet] 754-755. o.; SCHWARTZ, BERNARD: Holmes versus Hand: clear and present danger or advocacy of unlawful action? *Supreme Court Review*, 1994. 240-241. o.

²¹ Az ügyek rövid összefoglalását ld. STONE, GEOFFREY R. – SEIDMAN, LOUIS M. – SUNSTEIN, CASS R. – TUSHNET, MARK V. – KARLAN, PAMELA S.: *The First Amendment*. New York: Aspen Publishers, 2003 (2. kiadás). 62-64. o.

²² GREENAWALT, KENT: “Clear and present danger” and criminal speech. In LEE C. BOLLINGER – GEOFFREY R. STONE (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.

²³ 343 US 250 (1952).

megsértését szankcionálta. A bíróság pedig – 12 évvel a *Sullivan-döntés* előtt²⁴ – úgy döntött, hogy a *common law* rágalmazási jog alkotmányosságának vizsgálata nem tartozik a bíróság feladatai közé. Ennek megfelelően pedig fenntartotta a marasztaló döntést. A *Beauharnais-döntést* a Legfelső Bíróság *explicite* soha nem másította meg. Egy precedens-bíróság esetében ebből akár arra is következtethetnénk, hogy a *group libel* törvények alkotmányossága ma is megállapítható lenne. Csakhogy azóta, 1964-től a hagyományos rágalmazási jog is alaposan megváltozott, és ez a fejlemény aligha hagyja érintetlenül a közösségeket érintő rágalmazó közléseket. Az általános álláspont szerint az 1952-es döntés mára elveszítette érvényét.

A gyűlölködő kifejezésekre adott amerikai válasz kétségkívül legismertebb példája a Skokie városkában tervezett neonáci felvonulás kapcsán indult ügyek sorozata, megérdemli tehát, hogy alaposabban foglalkozzunk a kérdéssel. A *Skokie-ügy* alapos szemügyre vétele, Lee Bollinger találó megállapítása szerint – aki a szólásszabadság egy egészen új filozófiai alátámasztását alapozta az ügy tanulságaira²⁵ – olyan hatással bír, mintha belépnénk a vidámparki elvarázsolt kastélyba.²⁶ Semmi nem az, aminek látszik. Skokie nem egy békés falucska, aminek nevezni szokták, hanem a lármas Chicago egyik elővárosa. A felvonulást szervező, pártnak joggal aligha nevezhető náci csoportosulás mindössze néhány tucat szimpatizánsa kívánta felforgatni a város békés életét. A városban a híradásokkal ellentétben túlnyomórészt nem zsidó származású polgárok éltek, bár szép számmal akadtak zsidó vallásúak a lakók között. Mi több, Frank Collin, az ördöginek lefestett náci vezér, a párt vezetője apai ágon maga is zsidó származású volt, édesapja a dachau haláltábor túlélője (Collin eredeti neve Frank Cohn). Collin és „pártja” jelentett be tehát igényt, hogy Skokie főutcáján mintegy 30-50 szimpatizáns náci egyenruhában 20-30 percen keresztül felvonulhasson, horogkeresztekkel, transzparenszekkel felszerelve. A város önkormányzata, a szabályoknak megfelelően, keresetet nyújtott be a bírósághoz a felvonulás megakadályozása érdekében. A kereset azzal indokolta a tiltásra vonatkozó igényt, hogy a felvonulás szándékosan sértené a zsidó származású lakosságot, és a provokációra könnyedén erőszakos válasz is érkezhethet. A bíróság helyt adott a keresetnek, és megtiltotta a felvonulást. Ezt a döntést az illinois-i fellebbviteli bíróság, majd az állami Legfelső Bíróság is jóváhagyta. A szövetségi Legfelső Bíróság azonban a pártnak adott igazat (5-4 arányban), és megváltoztatta a korábbi döntéseket, mondván, az állami jogszabályok nem biztosítanak arra garanciát, hogy a tiltó végzéssel szemben megfelelően gyors jogorvoslat álljon rendelkezésre, ez pedig, ha alkotmányos jogok korlátozásáról van szó, megengedhetetlen. A testület tehát nem az ügy érdemi kérdésében foglalt állást, hanem formai okokra alapozta döntését. Ezt követően, az illinois-i fellebbviteli bíróság újabb végzése már csak a horogkereszt kitűzését tiltotta meg, egyébként engedélyezte a felvonulást.²⁷ A fellebbezés után az állami Supreme Court az egész végzést érvénytelenítette, ez az akadály tehát elhárult.²⁸

Mindeközben azonban Skokie város önkormányzata olyan új rendeleteket fogadott el, amelyek jelentősen korlátozták a gyülekezési jog gyakorlását. Többek között előírták, hogy a szervezőknek nagy összegű biztosításokat kell kötniük a közvagyon megóvása érdekében; megtiltották a gyűlöletkeltő ruházat, jelvények viselését, az ilyen tartalmú anyagok terjesztését; megtiltották a katonai jellegű egyenruha viselését a felvonulásokon. A rendeletek elfogadását követően Collin újra kérvényezte a felvonulás megtartását, amelyet most már az új szabályokra tekintettel tiltottak meg. Ekkor újra Bollinger elvarázsolt kastélyába jutunk: a döntéssel szemben ugyanis az az emberi jogvédő szervezet, az American Civil Liberties

²⁴ Ld. a 6. fejezet 2. 1. 1. pontját.

²⁵ Ld. a 2. fejezet 3. pontját.

²⁶ BOLLINGER, LEE C.: *The tolerant society*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1986.

²⁷ *Skokie v. National Socialist Party of America* 366 N.E.2d 347 (1977).

²⁸ *Skokie v. National Socialist Party of America* 373 N.E.2d 21 (1978).

Union (ACLU) nyújtott be – a párt oldalán – keresetet, amelyik tagjai között többségében zsidó származású amerikai polgárokat tudott. A kerületi bíróságon valamennyi új rendelet elvérzett, bár mire az ügy oda jutott, már maga az önkormányzat is csak a gyűlöletkeltő jelzések, ruházat, egyéb tartalom korlátozását kívánta fenntartani.²⁹ A felvonulást 1978. június 25-re tűzték ki, a település utolsó kétségbeesett kísérlete, amellyel a szövetségi Legfelső Bírósághoz fordult, hogy változtassa meg a döntést, nem járt sikerrel. A washingtoni bírák elutasították az ügy tárgyalását (erre megvolt a lehetőségük, főleg akkor, ha úgy ítélték meg, hogy az alsóbb fokú bíróság döntése nem vet fel semmiféle alkotmányossági aggályt).³⁰ Újabb termébe léptünk az elvárásolt kastélynak: a hosszas küzdelem zárultával végül, június 22-én Collin lefújta a felvonulást (később, Chicago-ban tartottak egy másikat, ahol a 25 náci szimpatizáns felvonulót 400 rohamrendőr védte. 72 főt – a felvonulás elleni tiltakozókat – tartóztattak le, és némi csetepaté, kö- és üvegdobálás után, komolyabb incidens nélkül véget ért a rendezvény).

A bíróságok tehát végeredményben a gyűlölködő kifejezések és egyéb szimbolikus cselekmények mellett döntöttek. A város érveit lesöpörték az asztalról: a *fighting words*-doktrína³¹ csak a szemtől szemben elhangzó, az erőszak veszélyét előidéző „támadó szavak” korlátozását tette lehetővé; a *Beauharnais-döntés* érvénye addigra már megkérdőjeleződött; a Brandenburg-tesztben szereplő korlátozási mérce elérését pedig a bejelentettek alapján nem lehetett megállapítani.

Az ACLU fellépése jelentősen megosztotta az amerikai zsidóságot és a szervezet tagságát is. „A szabadság megvédelmezése annak legádázabb ellenségei számára is” eszméje nem aratott osztatlan sikert. Ugyanakkor a szervezet vezetője memoárjában ismertette támogatásuk valódi okát: az ügy kiváló lehetőséget nyújtott arra, hogy az amerikai zsidóság (illetve annak egy része) megmutassa, mit jelent alig három évtizeddel a holokauszt után „felvilágosult zsidónak”, a szabadság elkötelezett hívének lenni. Ugyanakkor megnyílt a lehetőség arra is, hogy az addigra a kollektív emlékezetből az Egyesült Államokban már-már kihullott holokauszt témája újra a napirendre, az érdeklődés középpontjába helyeződjön.³²

A következő ügy, amely eljutott a szövetségi Legfelső Bíróság elé, a szintén sokat vitatott *R. A. V. v. St. Paul* eset³³ volt. A Minnesota állambéli St. Paul városka rendelete tiltotta az olyan tárgyak köz- vagy magánterületre történő kihelyezését, amelyek haragot, riadalmat vagy sérelmet okozhatnak másokban azok faja, bőrszíne, meggyőződése, vallása, vagy neme alapján, mint például az égő kereszt vagy a horogkereszt. A tinédzserkorú kérelmező állítása szerint az állami Legfelső Bíróság megsértette a szólásszabadsághoz fűződő jogát, amikor nem állapította meg a rendelet túlzott szélességét (tehát azt, hogy túlságosan korlátozó, és olyan szólásokat is hatálya alá von, amelyek tiltása indokolatlan). A kérelmező szerint a „harag, riadalom vagy sérelem” okozását a *Chaplinsky-ügyben*³⁴ meghatározott „támadó szavak” doktrínája alapján kell megítélni, tehát egy fekete család kertjében történő éjszakai kereszttegetés (ezzel vádolták meg a kérelmezőt) a korlátozásra nem ad okot, mivel nem állt fenn az erőszakos válaszreakció bekövetkeztének veszélye. Az állami bíróság azt a felvetést is elutasította, amelynek értelmében a rendelet azért alkotmányellenes, mert a szólás tartalma ellen irányul (content-based)³⁵ és nincsen ezt igazoló, szembenálló kényszerítő érdek.

²⁹ *Collin v. Smith* 578 F.2d 1197, 7th Cir. (1978).

³⁰ *Smith v. Collin* 436 US 953 (1978).

³¹ Ld. a 3. fejezet 4. pontját.

³² NEIER, ARYEH: *Defending my enemy: American Nazis, the Skokie case, and the risks of freedom*. New York: Dutton, 1979.

³³ 505 US 377 (1992).

³⁴ *Chaplinsky v. New Hampshire* 315 US 568 (1942). Ld a 3. fejezet 4. pontját.

³⁵ Ld. uo.

A szövetségi Supreme Court egyhangúlag alkotmányellenesnek minősítette, és megsemmisítette a rendeletet. Az indoklásban több furcsaság is szerepelt. Először is, a testület a rendelet által korlátozott szólást „támadó szavaknak” minősítette, amelyek tehát a *Chaplinsky-döntésben* foglaltak szerint nem élvezik az Első Kiegészítés védelmét. Ennek ellenére, mondotta a bírák többsége, még a szabadon korlátozható szólások között sem szabad önkényesen diszkriminálni, a rendelet pedig csak bizonyos jellegű szólásokat tiltott, amelyek csak a fajon, bőrszínen, meggyőződésen, valláson, vagy nemen alapuló gyűlöletkeltést korlátozták, és például szabadon engedték a homoszexuálisokkal, vagy valamely párt tagjaival szembeni sértő megnyilvánulásokat. Scalia bíró szerint tehát a szabályozás a szólás nézőpontja alapján diszkriminált (viewpoint discrimination), és ez még akkor sem megengedett, ha a jogalkotó tudatosan azokat a magatartásokat emelte ki, és szankcionálta, amelyek a joghatósága alá tartozó földrajzi területen a leggyakrabban előfordultak. Utóbbi megoldást a párhuzamos indoklást író négy bíró alkotmányosnak fogadta el, mint a társadalmi valósághoz igazodó, megengedett korlátozást – a rendeletet azonban ők is alkotmányellenesnek tekintették, mert véleményük szerint az olyan magatartásokat is tiltott, amelyek nem minősülnek „támadó szavak”-nak, és „csak” felháborodást okoznak.

A többségi vélemény azon amerikai elv rigorózus alkalmazását választotta, amely szerint a jog semmilyen körülmények között sem választhat az egyes vélemények közül, és ahogy nem preferálhatja egyiket sem, úgy nem is büntethet egyeseket súlyosabban másoknál. Egyes szerzők szerint a rendelet nem nézőpont, hanem a téma (subject matter) alapján határozta meg a korlátozás terjedelmét, amely esetben az alkotmányossági vizsgálat kevésbé szigorú lehetett volna, és a korlátozással megelőzni kívánt kár súlyossága indokolhatta volna az egyes témák kiemelését és speciális kezelését.³⁶

Az ezt követő *Wisconsin v. Mitchell* ügy³⁷ tényállása már megalapozta a szólásszabadság korlátozását. Történt, hogy egy feketéből álló baráti társaság együtt megnézte a *Lángoló Mississippi* (Mississippi Burning) című filmet, amelynek egyik jelenetében egy fehér férfi ütleget egy imádkozó fekete fiút. Miután a film végeztével az utcára mentek, Mitchell a film hatására arra buzdította a társaságot, hogy az első szembe jövő fehér fiút verjék agyba-főbe. Ez meg is történt. Ezek után Mitchellt a testi sértés egy speciális alakzatának elkövetése miatt ítélték el, és mivel az esküdtszék megállapítása szerint a bántalmazásban faji motívum is megtalálható volt (a fiút a bőre színe miatt verték meg), a bűnösség megállapítását követően kiszabandó szabadságvesztés-büntetés lehetséges maximuma két évről hét évre emelkedett. Az esküdtek döntését követően a wisconsin-i Legfelső Bíróság megállapította a szólásszabadság megsértését, hiszen álláspontja szerint a büntetési tétel az elkövető véleményének kifejezése miatt emelkedett a korábbi többszörösére. A szövetségi Legfelső Bíróság megváltoztatta a wisconsin-i döntést, és megállapította, hogy a fizikai erőszak semmiképpen nem minősülhet vélemény kifejtésének. Az alkalmazott jogszabály pedig éppen a diszkrimináció megelőzésére szolgál, tehát alkotmányos jogot véd, amikor súlyosabban bünteti a faji motívummal bíró bántalmazásokat.

A legújabb esetünk, a 2003-as *Virginia v. Black et al* ügy³⁸ érdekes fejleményt hozott, amely némiképp megingatja a *R. A. V.-döntésben* meghatározott elvek érvényébe vetett hitet. Virginia állam törvényei szerint büntethető volt, ha valaki más földjén vagy közterületen keresztet égetett, ha ezt a megfélemlítés szándékával tette. A törvény azt is megállapította, hogy a keresztégetés önmagában, külön bizonyítás nélkül is tanúsítja, hogy az elkövető

³⁶ SUNSTEIN, CASS R.: *Democracy and the problem of free speech*. New York: Free Press, 1995 (2. kiadás). 190-191. o.

³⁷ 508 US 476 (1993).

³⁸ 538 US 343 (2003).

szándéka a megfélemlítésre irányult. Az állami Supreme Court alkotmányellenesnek minősítette a törvényt, de a szövetségi Legfelső Bíróság döntése szerint az állam jogosan emelt ki egyetlen tényállást, és tett ezáltal csak meghatározott tartalmú szólásokat korlátozótvá. A tartalmak közötti diszkriminálás a testület szerint itt tehát nem volt megengedhetetlen, mert az erőszakkal való fenyegetés tiltása nem lehet alkotmányellenes, az ilyen tartalmú szólások az Első Kiegészítés védelmi körén kívül állnak, a keresztégetés pedig a fenyegetés Virginiában leggyakrabban előforduló formája volt, amelyet a múltban sokszor követett tényleges fizikai erőszak. Az állam tehát kiemelheti és korlátozhatja kizárólag azon magatartásformákat, amelyek a leginkább fenyegetőek. Nem az égő kereszt által okozott riadalom vagy felháborodás indokolja a korlátozás alkotmányosságának elismerését, hanem a tényleges fenyegetés. Ugyanakkor a bíróságnak úgy kellett tennie, mintha a keresztégetés valamennyi társadalmi csoporttal szemben alkalmazott fenyegetési forma lenne, hiszen ha egy jogszabály csak a feketéket védi, akkor a velük szembeni gyűlöletkeltő kifejezések korlátozása ismét csak téma vagy nézőpont szerinti diszkriminációt valósított volna meg, mint az *R. A. V.-ügyben*. A többségi indoklás tehát gondosan elkerülte annak leszögezését, hogy a szabály ténylegesen elsősorban a feketék védelmére szolgál. Az indoklás ennek megfelelően arra épült, hogy a törvény nem egy meghatározott nézőpont, vagy vélemény kinyilvánítását (például, hogy a feketéknek vissza kellene menniük Afrikába), hanem a szólás egy különösen sérelmes *módját* korlátozta. Ugyanakkor a többségi álláspont szerint a megdönthetetlen törvényi vélelem, mely szerint keresztégetés esetén automatikusan megállapítható a félelemkeltési szándék, alkotmányellenes, mert bizonyos, védett szólásokat is korlátozhat (bár ép ésszel nehéz elképzelni, hogy vajon mi másért égethetne valaki nyilvánosan keresztet, mint hogy ezzel ellenszenvesnek ítélt felebarátja felé nyomatékosan jelezze antipátiáját...). Az ügyben szereplő kérelmezők közül Black magánterületen, egy Ku-Klux-Klan gyűlés keretében égetett keresztet, amelyet véletlenszerűen látott meg néhány szomszéd, tehát a félelemkeltési szándék ebben az esetben talán közvetettebb volt, Elliott és O'Mara pedig kifejezetten Elliott fekete bőrű szomszédjának kertjében égetett keresztet, amiért az többször tiltakozott az Elliott passziójából – célbalövés – természetesen adódó zaj miatt, a szándék itt tehát teljesen egyértelmű volt.

Összességében tehát nehéz megvádolni a szóban forgó törvényi rendelkezést azzal, hogy teljes egészében nézőpont-mentes lenne, és ezzel párhuzamosan nem diszkriminál a vélemények között, ez pedig az *R. A. V.-döntés* további érvényét is megkérdőjelezi,³⁹ egyben megnyithatja a kaput a precízen fogalmazott, szűken értelmezendő, de a gyűlölködő kifejezéseket mégis csak korlátozó jogszabályok előtt.⁴⁰

2. 3. A nemzeti lobogó megsértése

A nemzeti lobogó megsértésének tiltása még az amerikai jogrendszer előtt sem ismeretlen. A múltban több – állami – jogszabály korlátozta a „szimbolikus szólás” eme megnyilvánulását, amelyek azonban a szövetségi bíróság előtt elvéreztek. Ennek ellenére a kérdés máig nem

³⁹ SCHAUER, FREDERICK: Intentions, conventions, and the First Amendment: the case of cross-burning. *Supreme Court Review*, 2003. 22. o.

⁴⁰ Az ügyről, illetve lehetséges következményeiről ld. ABEL, JASON A.: Balancing a burning cross: the Court and Virginia v. Black. *John Marshall Law Review*, Summer 2005. 1205. o.; BELL, JEANNINE: O say, can you see: free expression by the light of fiery crosses. *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review*, 2004. 335. o.; BERLIN, MARIBETH G.: The shortcomings of the Supreme Court's viewpoint discrimination analysis in Virginia v. Black. *Denver University Law Review*, 2003. 143. o.; HOPKINS, W. WAT: Cross burning revisited: what the Supreme Court should have done in Virginia v. Black and why it didn't. *Hastings Communications and Entertainment Law Journal*, Winter 2004. 269. o.

jutott nyugvópontra, és időről-időre újabb kísérletek történnek a szólásszabadság korlátozására – a zászló védelmében.

A már 1818-ban törvénybe iktatott nemzeti szimbólum, a csillagos-sávós amerikai lobogó csak a polgárháború idejétől – és az északiak győzelmétől – kezdve lett kiemelt nemzeti jelkép. A két világháború idején a zászló már egyértelműen a nemzet egységét fejezte ki, és vált később világszerte a szabadság univerzális jelképévé – hogy aztán a hidegháború zárultával e jelentése fokozatosan elhalványodjon.

A XIX. század végétől egyre több államban születtek meg a zászlót védő jogszabályok, jellemzően elsősorban a lobogó üzleti célú felhasználásának megakadályozására. Egyes jogszabályok ugyanakkor bizonyos alkalmakkor előírták a zászló előtti kötelező tiszteletadást: egy 1943-as ügyben a Legfelső Bíróság az iskolás gyerekek kötelező tiszteletét az osztályteremben elhelyezett zászló előtt a szólásszabadság sérelme (a csendben maradáshoz való jog megsértése) miatt ítélte alkotmányellenesnek.⁴¹

A hatvanas évek Vietnam-ellenes tüntetései sorába tartozik, és a későbbi zászlóégetéses esetekkel összefüggésbe hozható az *O'Brien-ügy*.⁴² Itt a Supreme Court úgy döntött, hogy a katonai behívó O'Brien általi elégetése az Allam azon érdekét sérti, amely a sorozás zavartalanságához fűződik, és a szabály, melynek értelmében a behívó megsemmisítése vagy megrongálása büntethető, nem *kifejezetten* a szólásszabadság korlátozására irányul, ezért O'Brien elítélése nem sértette az Első Kiegészítést. Később, a zászlóégetéses esetekben a végül kisebbségben maradó bírák is ezzel érveltek a kifejezés szabadságát korlátozó törvények alkotmányosságá mellett.

Az első jelentős ügy nem is váratott sokáig magára. A *Street v. New York* ügyben⁴³ a kérelmező felháborodásában a nyílt utcán égetett el egy amerikai zászlót, miután értesült James Meredith polgárjogi harcok meggyilkolásáról. A kétségbeesett férfi a lobogó lángra gyújtásakor azt kiabálta a járókelők felé: „nincs szükségünk a rohadt zászlóra. Ha hagyták, hogy ez történjen Meredith-szel, akkor nincs szükségünk a zászlóra”. *Street* egy New York-i törvény alapján került elítélésre, amelyik tiltotta a zászló megcsonkítását, eltorzítását, bemocskolását, a rátaposást, illetve a zászló iránti megvetés kifejezését. A Legfelső Bíróság 5-4 arányban megsemmisítette az elítélést, mondván, a törvény alkalmazása alkotmányellenes volt, mert egyértelműen korlátozta a szólás szabadságát. Ugyanakkor a törvény egészét a testület nem semmisítette meg. Négy bíró különvéleményben tiltakozott a többségi döntés ellen. Legfőbb érvük szerint a zászló elégetése nem tekinthető „szólásnak”, tehát nem élvezheti az Első Kiegészítés védelmét. Figyelemre méltó, hogy a különvéleményt írók között szerepelt Black bíró is, aki egyébként a szólásszabadság szinte korlátlan védelmének egyik élharcosa volt.⁴⁴

A *Smith v. Goguen* ügyben⁴⁵ az elítélés egy massachusetts-i törvény alapján történt, amely a New York-ihoz hasonló tényállásokat tartalmazott, kiegészítve „a zászlót megvető, semmibe vevő bánásmód” [treat contemptuously] tiltásával. A kérelmezőt ez utóbbi tényállás alapján ítélték el, mert farmernadrágja ülepére varrt egy kisméretű amerikai zászlót. A Legfelső Bíróság az elítélés alapjául szolgáló tényállást túlzottan bizonytalannak [vague] vélte, mivel a zászló különféle felhasználása a fiatalság körében akkoriban már egyre jobban elterjedt, és a törvény kétségeket keletkeztetett abban a tekintetben, hogy pontosan milyen jellegű felhasználások tartoznak a hatálya alá.

⁴¹ *West Virginia State Board of Education v. Barnette* 319 US 624 (1943). Ld. a 4. fejezet 5. pontját.

⁴² *United States v. O'Brien* 391 US 367 (1968). Ld. a 2. fejezet 2. 2. pontját.

⁴³ 394 US 576 (1969).

⁴⁴ Ld. a 3. fejezet 4. pontját.

⁴⁵ 415 US 566 (1974).

A *Spence v. Washington* ügyben⁴⁶ az elítélés alapja a zászlóval való visszaélést tiltó washingtoni törvény (*Flag Misuse Act*) volt. Spence, tiltakozván a kambodzsai invázió ellen, ragasztószalagból egy békejelet applikált a lobogóra, és azt szobája ablakából kifüggesztette. A törvény többek között tiltotta az „eltorzított” (különböző szavakat, jeleket, rajzokat, hirdetések tartalmazó) amerikai zászló közszemlére tételét. A bíróság úgy döntött, hogy ebben az esetben a korlátozás egyértelműen a szólásszabadság ellen irányult, és nem csak a konkrét alkalmazás, hanem a törvény egésze is sérti az Első Kiegészítést. A különvélemények szerint a zászló egyedi kiemelése, és ezáltal a zászló felhasználásával történő kifejezések korlátozása nem alkotmányellenes, mert igazolható állami érdek fűződik a zászló „karakterének” megőrzéséhez. Nem a vászondarabot, hanem az általa megtestesített jelentést védi itt a törvény.

Érdekes e ponton a zászlós ügyek és az *O'Brien-ügy* összevetése. Alig néhány év alatt a bíróság álláspontja megváltozni látszik. Míg a behívó elégetéséhez fűződő állami érdeket megfelelően nyomósnak találta a szóláskorlátozás megalapozásához, addig a zászló védelme sem a *Street-*, sem a *Spence-ügyben* nem bizonyult elégségesnek (a *Smith-ügyben* a törvény bizonytalansága vezetett az alkotmányellenesség megállapításához).

Az 1989-es *Texas v. Johnson* döntés⁴⁷ előtt a zászló meggyalázását tiltó texasi törvény alapján ítélték el Johnstont, aki az 1984-es republikánus elnökjelölti pártgyűlésen elégetett egy zászlót, a Reagan elnök elleni tiltakozásként. A törvény tiltotta a zászló eltorzítását, bemocskolását, megrongálását, ha tudatosan oly módon történik, hogy másokat, akik ezt láthatják, megbotránkoztasson. Az ismét teljességgel megosztott Legfelső Bíróság 5-4 arányban megváltoztatta Johnson elítélését. Brennan bíró a többségi indoklásban úgy vélekedett, hogy a zászlóégetés *kommunikatív cselekvés* volt. A jog nem korlátozhatja a szólásszabadságot azért, mert annak tartalmával nem ért egyet. Nem írhatja elő azt sem, hogy milyen magatartások tiltottak, ha a korlátozás az általuk hordozott vélemény ellen irányul. A törvény azon előírása, hogy a zászlógyalázás csak akkor tiltott, ha az mások felháborodásával járhat, egyértelműen jelzi, hogy az a vélemény elfojtására irányul. Ez a tartalomra irányuló (content based) korlátozás a szólásszabadság kialakult elvei értelmében megengedhetetlen, mivel mások felháborodása, illetve lelki békéjük megőrzése nem megfelelően nyomós érvek a korlátozás mellett.

A Rehnquist bíró által írt különvélemény ezzel szemben úgy véli, hogy „a zászló nem egy pusztán »gondolat«, vagy »nézőpont«, amelyik az elismerésért küzd a gondolatok piacán. [A zászlóégetés] nem elengedhetetlen része bármely gondolat kifejtésének...”

A *Johnson-döntés* hatására a Kongresszus azonnal törvénybe iktatta az új zászlóvédelmi törvényt (*Flag Protection Act 1989*), amely bűncselekménnyé nyilvánította a zászló különböző módokon történő meggyalázását, de a texasi törvénnyel ellentétben nem tette a büntethetőség feltételévé azt, hogy a tiltott cselekedet mások rosszállását, felháborodását váltsa ki. A törvényhozó úgy érvelt, hogy az elfogadott jogszabály alkotmányos, mert így egyértelműen a zászló „fizikai integritásának” védelmére, és nem a magatartás által kifejezett vélemény korlátozására irányul. A Legfelső Bíróság nem enyhült meg az érvelés hallatán, és a *United States v. Eichman* ügyben⁴⁸ – ismét csak 5-4 arányban – ezt a törvényt is megsemmisítette.

A többségi indoklást ezúttal is a szólásszabadság veterán bírójára, Brennan írtára, aki úgy vélte, hogy a törvény a tényállásban szereplő konkrét utalás nélkül is a szólásszabadság korlátozását célozza. A nemzeti szimbólum meggyalázása nem érinti, nem akadályozza annak további használatát és tiszteletét. A törvény nem bünteti azt, ha valaki a pincéjében titokban az

⁴⁶ 418 US 405 (1974).

⁴⁷ 491 US 397 (1989).

⁴⁸ 486 US 310 (1990).

amerikai zászlóval gyűjt be, de azt igen, ha az égetés mások előtt történik. Ebből is egyértelműen látszik, hogy a szabály a cselekmény kommunikatív tartalma ellen irányul. A tartalomra irányuló korlátozás vádja ebben az esetben megkérdőjelezhető: a többségi vélemény azt feltételezi, hogy a zászlóégetés minden esetben egy bizonyos véleményt hordoz, holott a törvény valamennyi vélemény „zászlógyalázás általi kifejtését” korlátozza. A zászlóégetés sok mindent kifejezhet: az országon belül leginkább a kormányzattal szembeni ellenszegülést szokta ugyan, ugyanakkor az amerikai értékek, birodalmi öntudat stb. elutasítását is jelezheti. Ebben az értelemben tehát a korlátozás tartalom-semleges – és Geoffrey Stone szerint ily módon akár alkotmányosnak tekinthető is lehetne⁴⁹ –, bár igaz, hogy a kormányzat támogatását és az amerikai életfelfogás dicsőítését nehezen lehetne a lobogó megtaposásával kifejezni.

A négy bíró által szignált különvélemény ismételten a korábbi, a *Johnson-ügyben* kifejtett rehnquist-i érvelésre épült.

A zászlót védő jogszabályok és az azokat alkotmányosnak tekintő bírói döntések, illetve vélemények az eddigiek alapján tehát háromféle érvet hoztak fel a törvények alkotmányossága mellett: (1) a zászlóégetés, -összetépés, -meggyalázás stb. nem tekinthető szólásnak, ezért nincs olyan szembenálló alkotmányos rendelkezés, amely alapján a törvény alkotmányellenessége vizsgálható lenne (Black bíró); (2) a zászlóégetés stb. ugyan szólásnak minősül, de korlátozása nem a szólás tartalmát érinti, hanem csak annak módját, ez pedig alkotmányosan megengedett (Rehnquist bíró) – Robert Bork szerint például Johnson-nak „száz és ezer különböző módja lett volna” véleményének kifejtésére, ő azonban a zászlóégetést választotta;⁵⁰ (3) a zászló meggyalázása szólás, de van vele szemben olyan másik érdek, amely indokolja a korlátozást, mint például a közrend védelme, vagy a zászló tekintélyének megőrzéséhez fűződő állami érdek (Rehnquist bíró). Az angolszász jogfelfogásnak megfelelően, az emberi méltóság, illetve a nemzet, mint közösség méltóságának megőrzése – amelyre a magyar Alkotmánybíróság alapozta a nemzeti jelképek védelmének alkotmányosságát elfogadó határozatát – nem merült fel komoly súllyal a zászlós ügyek során.

Az egyes jogalkotók a zászló azon „képességére” gondolván készítették el a különböző zászlóvédelmi törvényeket, hogy az a teljes politikai közösség szimbóluma, amely méltó a védelemre. A zászlón keresztül egy kicsit az amerikai társadalom alapvetőnek gondolt értékeit, illetve az azokhoz történő ragaszkodást is védtek. Ennyiben mégis csak rokoníthatók a magyar alkotmánybírák méltóságot előtérbe helyező felfogásával. Rehnquist bíró ugyanakkor a *Johnson-ügyhöz* írt különvéleményében szinte megszemélyesíti a lobogót, és csaknem szentségi státuszra emeli azt.⁵¹ Egyes „amerikai értékek” védelmében ez logikus, és gyakran alkalmazott lépés (Hollywood-ban, sporteseményeken, koncerteken, nemzeti tragédiák után), ugyanakkor ellentmond más amerikai értékeknek, mint például a tolerancia vagy még inkább az egyéni szabadság. A zászló védelme ellen tiltakozók is felismerik, hogy ismét a szólásszabadság egy kényes kérdéséhez értünk, mert ha nem is fogadjuk el, hogy a zászló meggyalázása konkrét egyéni jogokat sért, a társadalom érzékenységét nem lehet teljességgel figyelmen kívül hagyni. A nemzeti szimbólumok jelentősége óriási – még a zászló jogi védelme ellen tiltakozók is elismerik, hogy „nem csak kenyérrel él az ember”.⁵²

⁴⁹ STONE, GEOFFREY R.: Flag burning and the Constitution. *Iowa Law Review*, October 1989. 111. o.

⁵⁰ BORK, ROBERT H.: *Slouching towards Gomorrah – Modern liberalism and American decline*. New York: ReganBooks, 1996. 99-100. o.

⁵¹ NAHMOD, SHELDON H.: The sacred flag and the First Amendment. *Indiana Law Journal*, 1991. 511. o.

⁵² DORSEN, NORMAN: Flag desecration in courts, Congress and country. *Thomas M. Cooley Law Review*, 2000. 439. o.

Ha elfogadjuk, hogy azt az illetőt, aki összefirkálja mondjuk – hogy stílusosak legyünk – a washingtoni Lincoln-emlékművet, alkotmányos módon meg lehet büntetni, még akkor is, ha éppen egy fontos politikai üzenetet írt a falra (és ennek indoka a középületek és a közterületek tisztaságának, rendezettségének megőrzése), akkor talán a zászló elégetését is meg lehet akadályozni a jog eszközeivel, hiszen a társadalom tagjainak a nemzeti jelképhez (pontosabban azon keresztül magához a nemzethez) fűződő érzelmei legalább olyan súlyúak, mint az előzőleg említett érdekek. Persze, az emlékmű összefirkálását tiltó szabály nem kifejezetten a szólás tartalma ellen irányul, de még a *content based* korlátozások esetében is elfogadható a szólásszabadság korlátozása, ha a szembenálló érdekek kellő súlyúak. Ez csak mérlegelés kérdése, az alkotmányellenesség ez esetben sem kőbe vésett dogma.

A szóláskorlátozás indoka a zászló esetében ugyanakkor legalább annyira politikai, mint amennyire egyéb megfontolások által vezérelt. Akár a társadalom jelentős részének szimpátiáját is meg lehet szerezni egy, a zászló védelmét célzó törvény elfogadásának sürgetésével. Másfelől, a zászló védelmének szorgalmazása egyfajta „civilizációs minimum”-ként is felfogható, olyan viselkedési normaként, amely megpróbálja szimbolikus értelemben kijelölni az egyre szabadabb (szabadosabb) társadalmi élet és a megengedő, liberális szemlélet egyfajta határát, annak érdekében, hogy e szabály is a társadalom fennmaradását szolgáló és lehetővé tevő magatartási minimum-standardok egyikét képezze.⁵³ Ugyanakkor az aggályoskodók a *slippery slope*-tól⁵⁴ félnek: ha a zászlót védjük, akkor majd előbb-utóbb védeni fogjuk az Alkotmány és a Függetlenségi Nyilatkozat egyes példányait, az elnöki pecsétet stb. Ez a veszély talán nem megalapozott: e jelképek nem érnek fel a zászló erejével. Mindenesetre a kérdés máig nem jutott nyugvópontra: a probléma megoldása folyamatosan napirenden van a Kongresszusban. A legújabb terv átvágná a gordiuszi csomót: az Alkotmány kiegészítése árán védené a zászló épségét. Ha az Alkotmány előírná – a 2005-ös szövegtervezet szerint –, hogy „a Kongresszusnak hatalmában áll, hogy megtiltsa az Egyesült Államok lobogójának fizikai meggyalázását”, akkor az ezt kibontó törvények is alkotmányosak lehetnek – és újabb alkotmányértelmezési *saga* kezdődhetne.⁵⁵ A javaslat egyelőre bolyong a Szenátus és a képviselőház labirintusaiban, de talán már pusztán megszületése is jelentős jelzésértékkel bír. Bárhogyan is alakuljanak az újabb fejlemények, egyértelmű, hogy elméleti síkon ebben a kérdésben semmiképpen nem látszik egyszerűnek a konszenzus megteremtése: a szólásszabadság ürügyén ismét csak eltérő világnézetek csapnak össze.

3. A GYŰLÖLKÖDŐ KIFEJEZÉSEK KORLÁTOZÁSA ANGLIÁBAN

A gyűlölködő kifejezések korlátozásának szabályozása Angliában többszöri jelentős módosuláson esett át az elmúlt évtizedekben.⁵⁶ A kiindulópont az 1936-os *Public Order Act* (közrendvédelmi törvény), amelyik csak akkor büntette a fajgyűlölködő kifejezések használatát, közzétételét, ha az valószínűsíthetően a „béke megzavarását” [breach of the peace] eredményezi. A fajgyűlölet elleni küzdelem következő állomása a *Race Relations Act 1965* volt. Az új törvény értelmében bűncselekményt követett el, aki fenyegető, gyalázkodó, sértő [threatening, abusive, insulting] kifejezést használ, vagy tesz közzé írásban, ha ezzel valószínűsíthetően faji gyűlöletet kelt, és a gyűlölet felkeltése szándékában állt. A gyűlölködő

⁵³ Uo., 440. o.

⁵⁴ Ld. a 3. fejezet 4. pontját.

⁵⁵ CORN-REVERE, ROBERT: Implementing a Flag-Desecration Amendment to the U.S. Constitution. An end to the controversy ... or a new beginning? www.firstamendmentcenter.org.

⁵⁶ A szabályozás 1965-86 közötti alakulásáról ld. COURTNEY, NATHAN: British and United States hate speech legislation: a comparison. *Brook Journal of International Law*, 1993. 729-747. o.

kifejezések mellé tehát a gyűlölet felkeltésének valószínűsége és az erre irányuló szándék egyaránt szükséges volt a korlátozáshoz. Ezt a szigorú mércét az újabb törvény, a *Race Relations Act 1976* némileg enyhítette, amikor a büntethetőség feltételei közül kivette a gyűlöletkeltő szándékot. A gyűlölködő kifejezések nyomán feltehetően kialakuló gyűlölet tehát megalapozta a szóláskorlátozást. Az újabb módosítást követően újra a közrendvédelmi szabályozáson belül helyezték el a rasszista kifejezések korlátozására vonatkozó rendelkezéseket. A máig hatályos *Public Order Act 1986* tovább szélesítette a korlátozható szólások körét: innentől kezdve a bűncselekmény elkövetéséhez elegendő, ha a fenyegető, gyalázkodó, sértő kifejezések vagy valószínűsíthető gyűlöletet keltenek, vagy – ilyen valószínűség hiányában – ha a közlő szándéka a gyűlölet felkeltésére irányul. A törvény meghatározza az egyes tényállásokat: a bűncselekmény elkövethető a tiltott kifejezések szóbeli közlésével vagy írásbeli közzétételével, megjelentetésével; kép- és hangfelvételek terjesztésével, bemutatásával, lejátszásával; színpadi mű nyilvános előadásával; televízióban vagy rádióban történő sugárzásával (a *Broadcasting Act 1990* által behozott módosítás óta e szabály hatálya kiterjed valamennyi műsorszolgáltatóra); illetve a pusztá birtoklással is, ha az a majdani közzététel szándékával történik. A gyűlöletkeltés valószínűsége vagy az arra irányuló szándék minden esetben szükséges a tényállás megvalósulásához, de tényleges eredmény nem szükséges. A mérce ugyanakkor meglehetősen magas: sem a valószínűség (bár e kritérium kevesebbel is „beéri”, mint a *clear and present danger*), sem a szándék nem bizonyítható könnyen, így e rendelkezések alapján összességében rendkívül kevés bírósági eljárás indult.

Ez a szabályozás azonban csak a bőrszín, faj, nemzetiség, illetve etnikai eredet alapján megkülönböztethető csoportokkal szembeni megnyilvánulásokra vonatkozik, és védtelenül hagyta az egyéb közösségeket.

Ezt észelve, és a történelmi változásokkal lépést tartva egyre hangosabban merült fel Angliában is a szigorítás szükségessége. A sokadszori próbálkozás végül 2006 elején hozott eredményt, amikor a *Racial and Religious Hatred Act 2006* (a faji és vallási gyűlöletről szóló törvény) kiegészítette az 1986-os szabályozást.⁵⁷ A törvénytervezet vitája során súlyos vereség érte az akkori Blair-kormányt: az eredetileg jóval szigorúbbra tervezett szabályozást a felsőház, a Lordok Háza jelentős enyhítésekkel küldte vissza az alsóházba, amelyeket az előterjesztő kormánypárt több képviselője is megszavazott, így a módosított verzió lépett törvényerőre.⁵⁸

Az új törvény immáron a vallási alapú gyűlölködést is korlátozza. A fentiekhez hasonló tényállásokat határoz meg (a tiltott kifejezések használata, írásos formában való közzététele, kiadása, terjesztése, nyilvános előadása, az ezeket tartalmazó felvétel terjesztése, bemutatása, lejátszása, sugárzása, a közzététel céljából történő birtoklása), de mindez csak akkor büntethető, ha a kifejezés *fenyegető* és az elkövető szándéka a gyűlölet felkeltésére *irányul*. Ez volt a Lordok Háza által javasolt, és később elfogadott jelentős változtatás, hiszen az eredeti tervezet az 1986-os törvény mintájára a gyalázkodó és sértő kifejezéseket is tiltotta volna, illetve erre irányuló szándék nélkül is, a gyűlöletkeltés valószínűségét is elegendőnek ítélte volna a korlátozás megalapozásához. A módosítás eredményeképpen még bekerült a törvénybe egy, a szólásszabadság védelmét garantáló klauzula, amelynek értelmében a közéleti vita során elhangzó, kritikus, ellenszenvet kifejező, gúnyolódó, becsmérő, sértő kifejezések e törvény alapján nem korlátozhatóak.

Az angol szabályozás tehát féloldalasra sikerült: a fajgyűlölködő kifejezéseknél a törvény többet tilt, mint a vallási közösségekkel szembeni támadások esetén, más társadalmi csoportokat

⁵⁷ Az új szabályozás áttekintését ld. FENWICK, HELEN – PHILLIPSON, GAVIN: *Media freedom under the Human Rights Act*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2006. 516-522. o.

⁵⁸ WHITE, MICHAEL: Government suffers chaotic double defeat over bill to combat religious hatred. *The Guardian*, 2006. február 1.

ugyanakkor nem véd meg. Ugyanakkor közös vonása a szabályozásoknak, hogy a korlátozás mércéje nem a közösség szempontjából kerül meghatározásra: a közösség megsértése önmagában nem elegendő, így például ha valaki célzatosan az adott közösség tagjaihoz juttatja el a fenyegető stb. tartalmú közléseit, nem követi el a bűncselekményt. A szabályozás csak a másokban potenciálisan felkeltett vagy felkelteni kívánt gyűlöletet értékeli, és ez alapján korlátoz, ezáltal a közösségek tagjainak méltóságát jelentős részben védtelenül hagyja. A közösségek valós, fizikai vagy pszichikai sérelme sem eleme a bűncselekménynek, még a gyűlölet tényleges felkeltése sem szükséges, a mérce tehát igen messze áll a *clear and present danger*-től.

A 2006-os törvényt, illetve korábbi tervezeteit egyébként nem fogadta egyöntetű lelkesedés a szigetországbán. Egyes vélemények arra utalnak, hogy a szigorítás indoka – bár a törvény látszólag valamennyi vallási közösséget védi – kizárólag az Angliában élő muszlim közösség egyes, az őshonos többség, illetve a keresztény egyházak ellen agitáló tagjai ellen irányul, ez pedig alkotmányosan aggályos lehet.⁵⁹ Érdekes, hogy míg a gyűlölködő kifejezések korlátozása a gyakorlatban általában a kisebbségeket védi, a jelenkori Európában időnként a többség megvédelmezésére is szükség van. A vitatkozók hangját talán némileg elcsendesítette a 2005. júliusi londoni terrortámadás.

Bár a korábbi szabályozás meglehetősen rigorózus volt, és csak ritkán engedett lehetőséget a jog számára a beavatkozásra, az új módosítás sem nyitja sokkal tágabbra a kapukat, de mindenesetre jelzi, hogy az angol jogalkotóban nem feltétlenül található meg e területen az Egyesült Államokban megfigyelhető aggályok, és a társadalmi szükségre hivatkozva lehetséges a szólásszabadság korlátozása. Holott egyes kritikusok korábban éppen azt rótták fel az angol megoldásnak, hogy az túlságosan is az USA hatását viselte magán,⁶⁰ megemlítve, hogy bizonyos szerzők, az amerikai megoldás hatása alatt egyenesen tartalomsemlegességet, illetve a nézőpont-semlegességet követelnének meg a korlátozáshoz.⁶¹ E kritika szerint ezen amerikai elveknek nincsen helyük az angol szabályozásban, szükség esetén a rasszista, gyűlölködő kifejezések – természetesen a legkevésbé sem tartalom-, illetve nézőpont-semleges – korlátozása megengedett. Más szerzők pedig, szintén csak magasabbra kívánván helyezni a mérce, vitatják azt a megoldást, hogy a korlátozásnak nem feltétele a közrend megsértésének valószínűsége.⁶² Ettől függetlenül a mérce – európai összehasonlításban – még így is meglehetősen magasra helyeződik.

4. IZGATÁS, USZÍTÁS, GYŰLÖLET MAGYARORSZÁGON

4. 1. „Gyűlöletbeszéd”

A szólás azon formái, illetve tartalma, amelyek korlátozásáról ebben a fejezetben szó esik, a köz- és a jogi nyelvben is, összefoglaló jelleggel a „gyűlöletbeszéd” fogalmával kerülnek meghatározásra, amely kifejezés az amerikai terminológia [hate speech] tükörfordításaként honosodott meg a magyar nyelvben. Halmai Gábor szerint

„a kommunikációnak ebbe a csoportjába azok a beszédek tartoznak, amelyekkel a beszélő – általában előítéllettől vagy éppen gyűlölettől vezérelve – a társadalom faji, etnikai, vallási vagy nemi csoportjairól,

⁵⁹ GEARON, LIAM (szerk.): *Freedom of expression and human rights. Historical, literary and political contexts*. Brighton, Portland: Sussex Academic Press, 2006. ix. o. (előszó).

⁶⁰ MCCRUDDEN, CRISTOPHER: *Freedom of speech and racial equality*. In B. H. BIRKS (szerk.): *Criminal justice and human rights*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1995. 128-129. o.

⁶¹ FELDMAN, DAVID: *Civil liberties and human rights in England and Wales*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2002. 1049-1054. o.

⁶² ROBERTSON, GEOFFREY: *Freedom, the individual and the law*. London: Penguin, 1989 (6. kiadás).

vagy azok egyes tagjairól a csoporthoz tartozásukra tekintettel mond olyan véleményt, ami sértheti a csoport tagjait, és gyűlöletet kelthetnek a társadalomban a csoporttal szemben.”⁶³

Tilk Péter kiegészíti a fogalmat egy újabb elemmel, szerinte a gyűlöletbeszédnek fogalmi eleme a *félelemkeltésre való alkalmasság* is.⁶⁴ Az Európa Tanács egyik ajánlása szerint „gyűlöletbeszéd” valamennyi olyan kifejezés, amely fajgyűlöletet, idegengyűlöletet, antiszemitizmust, vagy más, intolerancián alapuló gyűlöletet, így különösen az agresszív nacionalizmuson, etnocentrizmuson, valamint a kisebbségekkel, bevándorlókkel és bevándorolt ősökkel rendelkező személyekkel szembeni intolerancián alapuló gyűlöletet terjeszt, szít, hirdet vagy igazol.⁶⁵ A „gyűlöletbeszéd” kifejezés azonban a jogrendszer egyetlen pontján sem bukkan fel. Ezért igaznak látszik Vaskúti András megállapítása, amely szerint a kifejezésen ma elsősorban a közösség elleni izgatás bűncselekményét (*Btk.* 269. §) értjük, esetleg kiegészítve az önkényuralmi jelképek használatának (*Btk.* 269/B. §) és a nemzeti jelkép megsértésének (*Btk.* 269/A. §) bűncselekményeivel. Ebből viszont az következik, hogy a fenti definíciók alkalmatlanná válnak számunkra a további használatra, ugyanis, mint látni fogjuk, a gyűlöletkeltésre való alkalmasság önmagában még nem teszi korlátozhatóvá a szólást, a félelemkeltésre való alkalmasságot pedig a jogszabály és a hozzá kapcsolódó bírói gyakorlat nem értékeli. A gyűlöletbeszéd kifejezés használatát tehát a legtöbb szerző meghagyja a publicisztikai viták számára, és nem teszünk másképpen mi sem.

4. 2. A közösség elleni izgatás bűncselekménye

Három alkotmánybírósági határozat is szól a közösség elleni izgatás bűncselekményéről, amelyek többé-kevésbé egységesnek látszó, de alaposabb szemügyre vétel után némileg ellentmondásos rendszert alkotnak. A későbbi határozatok érvelésüket jórészt a nagytekintélyű első határozatra alapozták.

A *Btk.* 1989-es módosítása után a közösség elleni izgatás tényállása (269. §) így szólt:

(1) Aki nagy nyilvánosság előtt

a) a magyar nemzet vagy valamely nemzetiség,

b) valamely nép, felekezet vagy faj, továbbá a lakosság egyes csoportjai ellen *gyűlöletre uszít*, büntetett követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Aki nagy nyilvánosság előtt a magyar nemzetet, valamely nemzetiséget, népet, felekezetet vagy fajt *sértő vagy lealacsonyító kifejezést használ, vagy más ilyen cselekményt követ el*, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel, javítónevelő munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő.⁶⁶

Az Alkotmánybírósághoz intézett indítvány mindkét bekezdés, a szólásszabadság alapjogának túlzott korlátozása miatti alkotmányellenességének megállapítására és megsemmisítésére irányult.

A testület 30/1992. (V. 26.) sz. határozata a szólásszabadság jogának elvi alapjait is lefektette. A konkrét ügy eldöntésén túl a későbbiekre is érvényes kiindulópontokat határozott meg. A lehető legjobb megoldást választva, a jog lehetséges igazolásai közül egyszerre fogadta el az individualista és a demokrata álláspontot.⁶⁷ Leszögezte, hogy a véleménynyilvánítás tartalma alapján, egy demokratikus társadalmi rendben nem korlátozható, a jog „a véleményt annak érték- és igazságtartalmára tekintet nélkül védi”,⁶⁸ a

⁶³ HALMAI GÁBOR: *Kommunikációs jogok*. Budapest: Új Mandátum, 2002. 114. o.

⁶⁴ TILK PÉTER: A kifejezési szabadság és a gyűlöletbeszéd néhány alkotmányjogi vonatkozása. *Acta Humana*, 2005/1. 14. o.

⁶⁵ Council of Europe, *Recommendation No. R (97) 20, Of the Committee of Ministers to Member States on „Hate Speech”*.

⁶⁶ Az elkövetési magatartások kiemelése tőlem származik – a későbbiekben is.

⁶⁷ Ld. a 2. fejezet 5. pontját.

⁶⁸ V./3.

szólásszabadságnak kizárólag „külső” korlátai lehetnek, tehát csak valamely másik alapjog vagy alkotmányos cél érdekében korlátozható (szükségesség), de ekkor is csak az arányosság követelményeinek megfelelően.⁶⁹

A vizsgálat után a testület az első bekezdést nem találta az Alkotmányba ütközőnek. A szólásszabadság ugyanis alapos okkal korlátozható. A testület elsőként az értelmező szótárt idézi jóváhagyólag: „aki uszít, az valamely személy, csoport, szervezet, intézkedés ellen ellenséges magatartásra, ellenséges, kárt okozó tevékenységre biztat, ingerel, lázít”.⁷⁰ Ugyanakkor gyűlöletre uszítás alatt – a Curia százéves ítélkezési gyakorlatára hivatkozva –

„olyan lázongó kifakadások értendők, amelyek alkalmasak arra, hogy az emberek nagyobb tömegében a szenvedélyeket oly magas fokra lobbantsák, amelyből gyűlölet keletkezvén, a társadalmi rend és béke megzavarásához vezethet.”⁷¹

E meghatározást a Curia hivatkozott ítélete ugyan az – akkor a törvényben elkövetési magatartásként szereplő – „izgatás” magatartására értette, de az Alkotmánybíróság az *izgatás* Curia által használt fogalmát azonosnak tekintette az *uszítás* modern fogalmával. A bűncselekményt tehát ez alapján az követi el, aki olyan gyűlöletkeltő magatartást tanúsít, amely aktív, ellenséges magatartás, indulat felkeltésére *alkalmas*. A gyűlölet felkeltésének szándéka irreleváns, és az sem kell a bűncselekmény megvalósulásához, hogy az uszítás kifejezetten „tevékeny gyűlöletre” mozgósítson, buzdítson, de az elkövető tudatának át kell fognia azt, hogy magatartása eredményeképpen „aktív gyűlölet” keletkezhet, erőszakos cselekményeket követhetnek el. Ugyanakkor az értelmező szótár meghatározása alapján az *alkalmasság még nem elég* a büntethetőséghez: kifejezett „biztatás”, „ingerlés”, „lázítás” kell, tehát az elkövető szándékának ki kell terjednie a tevőleges gyűlölet felkeltésére. A két mérce ellentmondásban áll egymással, és csak a határozat többi részeinek elemzéséből válik nyilvánvalóvá, hogy a testület a kettő közül az *alkalmasságot* tekintette a meghatározónak.

A védett jogi tárgy kettős: egyfelől a veszély ilyen fokú intenzitása sérti a *köznyugalmat*, másfelől az aktív magatartásra ösztönzés *egyéni jogok* sérelmének a veszélyével jár. A gyűlölet felkeltése önmagában nem valósítja meg a bűncselekményt, ha nem alkalmas arra, hogy eredményeképpen tevőleges jogsértés következzen be. A veszély mértékét, amely igazolja a szólásszabadság korlátozását, azonban nem határozza meg pontosan az Alkotmánybíróság: annyi bizonyos, hogy – veszélyeztető, *immateriális* bűncselekmény lévén – akkor is megvalósulhat a tényállás, ha a közlés címzettjeiben még csak a gyűlölet érzése sem alakul ki, és végképp nem szükséges a tevőleges ártó magatartás tanúsítása, vagy annak megkezdése, előkészülete. A büntethetőséghez elegendő csupán ennek objektív lehetősége, a közlés erre való *alkalmassága*. A köznyugalom megzavarására való *alkalmasság* a testület szerint nem lenne elegendő a korlátozáshoz, annak megalapozásához az *egyéni jogok* (a becsület, méltóság, élet, testi épség) sérelmének veszélye is szükséges.

„Az (1) bekezdésben szankcionált magatartás olyan veszélyt hordoz egyéni jogokra is, amelyek a közvetlen tárgyként szereplő köznyugalomnak olyan súlyt adnak, hogy [...] a véleményszabadság korlátozása szükségesnek és arányosnak tekinthető. [...] Ebben a gondolatmenetben *nem csupán a köznyugalom megzavarásának intenzitásáról van szó*, amely egy bizonyos mérték fölött («clear and present danger») igazolja a szabad véleménynyilvánításhoz való jog korlátozását. *Itt az a döntő, hogy mi került veszélybe*: az uszítás az alkotmányos értékrendben szintén igen magasán álló alanyi jogokat veszélyeztet.”⁷²

⁶⁹ II./2.2.

⁷⁰ IV./5.

⁷¹ IV./5.

⁷² V./2. – kiemelés tőlem.

Vaskúti András bíró magvas megállapítása szerint ez, a későbbi joggyakorlat általi használatra készült teszt „megfogalmazása eléggé homályosra sikeredett.”⁷³ Ebből eredően azt azóta is sokan, sokféleképpen magyarázzák. Félreérthető a határozatban az utalás az Egyesült Államokból eredő *clear and present danger* mércére, amely a korlátozás feltételül a jogsértés „világos és jelenvaló”, tehát közvetlen, azonnali bekövetkezéssel fenyegető, valós veszélyét szabja meg. Az Alkotmánybíróság értelmezésében ennél jóval kevesebb, az egyéni jogok megsértésének pusztá lehetősége, a közlés annak előidézésére való alkalmassága is elegendő. Az idézett szövegrészben a félreérthető utalás a *köznyugalom* megzavarásának közvetlen és jelenvaló veszélyére vonatkozik (amely szükséges lenne ahhoz, hogy egy *csupán* a köznyugalmat védő rendelkezés alkotmányosnak minősülhessen). Itt azonban alanyi jogok közvetlenül (értsd: nem pusztán a „köznyugalom” megzavarásának közvetítésével) is veszélybe kerülnek, ezen jogok pedig alacsonyabb intenzitású veszélytől is megóvandók, nem kell hozzá *clear and present danger*. Ennek megfelelően pedig még a köznyugalom „világos és jelenvaló” veszélye sem szükséges a bűncselekmény elkövetéséhez.

Még egyszer, összefoglalva tehát: a közösség elleni izgatás bűncselekményét az követi el, aki valamely közösség ellen gyűlöletre uszít, azaz megnyilatkozása alkalmas arra, hogy valamely közösséggel szemben oly mértékű gyűlöletet keltsen, amely a köznyugalom megzavarásának, és az egyéni jogok sérelmének lehetőségét is megteremti.

A második bekezdésben szereplő ún. „gyalázkodási” tényállást alkotmányellenesnek találta, így megsemmisítette a testület, mondván, ott nem tényállási elem a köznyugalom megzavarására való alkalmasság, annak elvont, feltételezett veszélye pedig nem elegendő érv a szólásszabadság korlátozására. Szintúgy nem feltétele a bűncselekményi minősítésnek, hogy az egyéni jogok sérelmének valós veszélyeztetése bekövetkezzen, ennek hiányában is megvalósulhat a tényállás. Ez igaz, de éppúgy igaz az első bekezdésben szabályozott – és ezzel ellentétben alkotmányosnak minősített – magatartásra is. Az Alkotmánybíróság nem találta eléggé megalapozottnak a jogsértés veszélyét, a szólásszabadságot pedig csupán a szólás értéktartalma alapján nem lehet korlátozni, hiszen a szabadság a morálisan elítélendő nézetek kifejtésére is kiterjed („külső” korlát kell). Önmagában a felháborító, gyalázkodó, intoleráns kifejezések nem korlátozhatók, a testület szerint a szükséges „külső” korlát itt csak távoli és feltételezett. A gyalázkodás enyhébb magatartás, amely a veszély alacsonyabb intenzitásával is megelégszik a korlátozáshoz, ez pedig elégséges érvnek bizonyult megsemmisítéséhez. Az ugyan nem vitatható, hogy a gyalázkodás – amennyiben eljut a megsértett közösség valamely tagjához – sérti az emberi méltóságot és becsületet, de egyfelől ez az „eljutás” nem volt eleme a tényállásnak, másfelől az egyéni méltóság sérelme mintha nem is lett volna elegendő a testület számára a szólásszabadság korlátozásához – bár ezt kifejezetten az indoklás nem mondta ki, és csupán a köznyugalom veszélyeztetésének feltételezett voltával érvelt.⁷⁴

Az Alkotmánybíróság intencióinak gyakorlati alkalmazására két olyan eljárásban került sor, amely a Legfelsőbb Bíróságig jutott. A *BH1997.165.* eseti döntés felmentette a vádlottakat (többek között) a közösség elleni izgatás vádja alól. Az elsőrendű vádlott Szabó Albert, a Világnemzeti Népuralmista Párt elnöke volt, az eljárás pedig a párt egyes összejövetelein, rendezvényein elhangzottak miatt indult. Az ítélet hosszasan idéz az ott kifejtett véleményekből, amelyek kétségtelenül kimerítik a közösség (a zsidóság) becsúrlésének korábban létezett tényállását. A bíróságoknak azt kellett eldöntenie, vajon elérik-e ezek az

⁷³ VASKÚTI ANDRÁS: A közösség elleni izgatás bírói gyakorlata. In *Wiener A. Imre ünnepi kötet*. Budapest: HVG-Orac, 2005. 189. o.

⁷⁴ V./2. és V./3.

izgatás szintjét, és hogy milyen módon kell az Alkotmánybíróság által meghatározott mércét a gyakorlatban alkalmazni.

A Legfelsőbb Bíróság nem csupán az adott tényállásra alkalmazta az említett mércét, hanem annak *szűkítő értelmezését* adta meg. Mint az ítélet leszögezi: „a közösség elleni izgatás törvényi tényállását megvalósító »gyűlöletre uszítás« olyan gyűlölet felkeltésére irányul, amely aktív tevékenységbe megy át, azaz aktív, tevékeny gyűlöletre izgatást jelent”. Az elvi jelentőségű megállapítás egyrészt félreérthető, másrészt ellentétes a *30/1992.-es AB határozatban* foglaltakkal. Félreérthető, mert azt – amint az *implicite* kiderül az indoklás más részeiből – a Legfelsőbb Bíróság sem gondolta, hogy csak akkor büntethető az uszítás, ha az *ténylegesen* aktív tevékenységet eredményez („aktív tevékenységbe megy át”); ugyanakkor pedig az Alkotmánybíróság által meghatározott mérce megelégszik azzal, hogy a magatartás *alkalmas* az aktív gyűlölet felkeltésére, míg a Legfelsőbb Bíróság pedig az ilyen gyűlölet felkeltésére *irányuló* magatartásokat minősíti büntethetőnek, eszerint tehát az elkövető szándékában kell állnia, hogy magatartása eredményeképpen tevékeny gyűlölet alakuljon ki. A bíróság egyetértett a korábban eljáró bírósággal, és megállapította, hogy a vádlottak nem valósították meg a közösség elleni izgatás tényállását. Ez igaz is, amennyiben a Legfelsőbb Bíróság a döntésben meghatározott, új tesztjét vesszük irányadónak. Ugyanakkor kérdéses, hogy az Alkotmánybíróság tesztje alapján el lehetett volna-e ítélni a vádlottakat – ezt a Legfelsőbb Bíróság nem vizsgálta. Tény, hogy az idézett kijelentések a zsidóságra nézve degradáló, megalázó, lekicsinylő állítások voltak, de nem buzdítottak ellenük irányuló tevőleges magatartásra. A *30/1992.-es AB határozat* azonban ezt nem is követeli meg. Az ítélet kimondja, hogy „a vádlottak kijelentései (...) az uszítás határát »súrolták«, de nem lépték túl azt, mert gyűlölet keltésére esetleg alkalmasak voltak, de nem ingereltek aktív gyűlöletre.” Amennyiben az „ingerlés”-t azonosnak tekintjük az „irányulás”-sal, akkor egyértelműen megállapítható, hogy annak vizsgálatára, az adott körülmények között *alkalmasak* voltak-e a kijelentések az aktív gyűlölet kialakulására (tehát az AB határozat mércéje által megszabottak bekövetkeztére) az ítélet indoklása nem tért ki a kellő részletességgel. Ha az „aktív gyűlöletre ingerlés” erre irányuló szándék nélkül is megvalósítható, akkor viszont a mérce nem tér el az AB határozat mércéjétől. Mivel azonban a Legfelsőbb Bíróság az eltérő („irányulást” elváró) mércét a BH címében is kiemelte, vélhetően – akár szándékosan, akár az Alkotmánybíróság határozatát félreértve – az új mércét alkalmazta az ügy eldöntésékor.

Szabó Albert a következő bírósági eljárást már nem úszta meg elítélés nélkül. A *BH1998.521.* szám alatt közzétett határozat egy évi – de háromévi próbaidőre felfüggesztett – börtönbüntetésre ítélte közösség elleni izgatás miatt. Az indoklás szintén részletesen felsorolja a vádlott által tett kijelentéseket, amelyek ezúttal egy nyilvános – Szabadság téri – gyűlésen hangoztak el. Itt már valóban erőteljesebb a szóban forgó megnyilvánulások tartalma (például: „takarodjon ki”, „ki kell vágni őket”, „rugdossuk ki őket” stb.). Ez a legfelsőbb bírósági ítélet is tartalmaz az AB határozattal szembeni ellentmondást: azt mondja, „az uszító a kialakult köznyugalmat zavarja meg”, holott a bűncselekmény megvalósulásának ez az eredmény nem feltétele. A döntés végkövetkeztetése azonban megfelel a *30/1992.-es AB határozat* mércéjének: az indoklás hosszasan érvel amellett, hogy az elkövető nemcsak annak volt tudatában, hogy beszéde gyűlölet szítására alkalmas, hanem azt is felismerte, hogy az ily módon felszított gyűlölet aktív, tevőleges magatartásba mehet át. A BH címe azonban ennek ellenére nem az AB határozat mércéjét ismétli: „a közösség elleni izgatás büntette megvalósulásához nem szükséges az egyenes szándék; a cselekmény megvalósulásához elegendő, hogy az elkövető tudatában legyen annak: a nagyobb nyilvánosság előtt tett kijelentései a gyűlölet keltésére objektíve alkalmasak.” Ha pedig *önmagában a gyűlöletkeltés* elegendő, tehát nem szükséges, hogy a gyűlölet aktivizálódásának a lehetősége fennálljon,

annak a felismerése, hogy a felkeltett gyűlölet tevőleges magatartásban ölthet testet, nem része az „uszítás” fogalmának, akkor ez a mérce alacsonyabb az Alkotmánybíróság által meghatározottnál. Az indoklás szövegéből azonban – ezzel ellentétben – az derül ki, hogy a bíróság egyértelműen az AB határozat mércéjét kívánta alkalmazni.

A jobbára Szabó Albertben megtestesülő, feltételezett neonáci veszélyre hivatkozva 1996-ban egy, a korábban megsemmisítetthez hasonló tényállással egészült ki a *Btk.* 269. §-a. Az új törvényszöveg így szólt:

Aki nagy nyilvánosság előtt

a) a magyar nemzet,

b) valamely nemzeti, etnikai, faji, vallási csoport vagy a lakosság egyes csoportjai ellen *gyűlöletre uszít*, illetve *gyűlölet keltésére alkalmas egyéb cselekményt követ el*, büntett miatt 3 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

Egy újabb indítvány ismét az alkotmányellenesség megállapítását célozta. Az Alkotmánybíróság *12/1999. (V. 21.) sz. határozata* megsemmisítette a tényállásba újonnan bekerült, „gyűlölet keltésére alkalmas egyéb cselekmény” elkövetési magatartását. Az érvelés a korábbiakhoz kísértetiesen hasonló volt, gyakorlatilag megismételte a *30/1992. (V. 26.) AB határozat* gondolatait. Az indoklás értelmében a gyűlölet keltésére alkalmas egyéb cselekmény büntetése olyannyira leszállítja a korlátozhatóság küszöbét, hogy az már alkotmányellenes. A korábbi döntés által meghatározott „uszítás” a mérce, ha a cselekmény azt megvalósítja, amúgy is büntetendő. A védett jogi tárgy ennél alacsonyabb fokú veszélyeztetése – jelen esetben a gyűlöletkeltés – miatti korlátozás nem megengedett, ráadásul az „egyéb cselekmény” kitétel meghatározatlan, így önkényes korlátozáshoz vezethet.

Ezt követően, 2001 augusztusában jelent meg a Magyar Igazság és Élet Pártja XVI. kerületi szervezetének *Ébresztő* című lapjában ifj. Hegedűs Lóránt, a párt alelnöke és országgyűlési képviselője tollából a *Keresztyén Magyar Állam* című írás, amelyet a szerző később az egyik rádióban is felolvasott. A cikk a zsidóságnak a magyar társadalomban betöltött szerepével foglalkozik, arról elítélően nyilatkozik, majd felszólítja az olvasót: „rekeszd ki őket! Mert ha te nem teszed meg, ők teszik meg veled!”. A Fővárosi Bíróság elsőfokú ítéletében megállapította a szerző és a lap főszerkesztőjének bűnösségét, közösség elleni izgatás büntetében. Az indoklás leszögezi, hogy az izgatás *immateriális* veszélyeztető bűncselekmény, tehát a büntethetőség az elkövetési magatartás végrehajtásával lehetségessé válik, annak semmiféle sérelem bekövetkezte, és semmiféle erre irányuló célzatosság nem feltétele. A bíróság szintén meghatározta az általa követendőnek tartott mércét, eszerint gyűlöletre uszításnak tekintendő az a magatartás, amely „alkalmas arra, hogy az emberek nagyobb tömegében a szenvedélyeket olyan mértékűre szítsa, amely gyűlöletet vált ki, és a társadalmi rend, a köznyugalom, valamint a béke megzavarására vezethet”. A mérce itt tehát az „alkalmasság”. A bíróság pedig úgy látta, hogy a „kirekesztés”-re való felhívás ennek a követelménynek eleget tesz. A kirekesztésnek lehetnek törvényes és törvénytelen eszközei is, és bár a cikk nem szólít fel semmiféle törvénytelen eszköz alkalmazására, a kirekesztés valakit mindenképpen megakadályoz valamilyen jogának érvényesítésében. A „törvényes kirekesztésre” példák a harmincas évek zsidótörvényei. Erre figyelemmel a kirekesztésre való felhívás megvalósítja a gyűlöletre uszítás tényállását.

A Fővárosi Ítéltábla megváltoztatta az elsőfokú döntést. A bíróság úgy vélte, a bűncselekmény nem valósult meg, indoklásul pedig egy újabb mércét állított fel. Eszerint gyűlöletre az uszít, aki (1) erőszakos cselekedetre, ilyen magatartás vagy tevékenység kifejtésére hív fel akkor, ha (2) a veszély nem csupán feltételezett, hanem a veszélyeztetett jogok konkrétak, és (3) az erőszakos cselekedet közvetlenül fenyeget. Bár a bíróság mindezt a

korábbi alkotmánybírósági, illetve legfelsőbb bírósági gyakorlat összefoglalásának tekinti, az eddigiekből láthatjuk, hogy ez a mérce jóval szigorúbb bármely korábnál. Nem csupán az gyűlölet felkeltésére való alkalmasságot, és nem is csak az aktív gyűlöletre irányulást, hanem az arra történő kifejezett felhívást határozza meg, de még ez is csak akkor lenne büntethető, ha az erőszak közvetlenül fenyeget. Ez gyakorlatilag az eddig csak emlegetett, ezúttal viszont ténylegesen alkalmazott *clear and present danger* Amerikában ebben a formában 1969 óta létező mércéje. Nos, ez alapján a vádlott felmentése valóban szükségszerű volt, mivel a cikk megjelenése, illetve felolvasása után ilyesfajta veszélyhelyzet nem alakult ki, sőt, erőszakos cselekedetre sem hívott fel senkit a szerző.⁷⁵ Mivel később a *BH2005.46.* szám alatt a döntést – címében kiemelve a fent említett, új mércét – közzétették, feltételezhető, hogy mindez azzal a szándékkal történt, hogy a jövőben az váljon az ítélkezési gyakorlat új alapjává.

Továbbra is kérdés azonban, hogy a korábbi mércék – akár az Alkotmánybíróságé, akár a Legfelsőbb Bíróságé – alapján fel kellett volna-e menteni ifj. Hegedűst? Álláspontom szerint igen. Vaskúti András ezzel szemben azzal érvel, hogy a *BH1998.521.* többek között azért is ítélte el Szabó Albertet, mert beszédében szorgalmazta, a magyar kormányzat alkossa meg azt a törvényt, amely megtiltja a zsidók számára a fontos társadalmi pozíciók betöltését.⁷⁶ Ez ugyan igaz, de a tényállásnak a már említett „takarodjon ki”, „ki kell vágni őket”, „rugdossuk ki őket” kitételek is részét képezték, amelyek egyértelműen uszító jellegűek. Az ítéletből nem derül ki, hogy az elkövetőnek a kormányzathoz címzett javaslata (amely Vaskúti szerint megfeleltethető a kirekesztés fogalmának, tehát a *Hegedűs-ügy* tényállásával ily módon analóg) *önmagában* elégséges lett volna-e az elítéléshez. Ha pedig a kirekesztésre való felhívás nem egyértelműen alkalmas olyan gyűlölet felkeltésére, amely a társadalmi béke és rend megzavarását eredményezheti, akkor, kétség esetén, a valóban nehezen megválaszolható kérdést a szólásszabadság javára kell eldönteni.

Az eljáró bíróságok nem vették kellőképpen figyelembe Hegedűs cikkének születési körülményeit sem. Az írás ugyanis egy másik, a *Magyar Hírlapban* megjelent újságcikkre való reakcióként íródott, amelyik a szélsőjobboldal kirekesztésére szólított fel, egészen pontosan így írt: „Ki kell rekeszteni őket, ki kell szavaznunk őket – a hatalomból”. A kirekesztésre való felhívás így kiegészítve ugyan kétségkívül enyhébb hatású, de a Hegedűs tollából erre született válaszcikk (amelyről persze az olvasók nem feltétlenül tudták, hogy pontosan mire reagál) hasonló szóhasználata – amely tehát újságírói szemszögből egy szokásosnak nevezhető megoldás alkalmazása – álláspontom szerint nem indokolja a jog beavatkozását.⁷⁷

2003 decemberében, jelentős részben a felmentő ítélet hatására az Országgyűlés újra módosította a közösség elleni izgatás bűncselekményét. Az új szöveg a következő lett:

- (1) Aki nagy nyilvánosság előtt valamely nemzet, vagy valamely nemzeti, etnikai, faji, vallási csoport vagy a lakosság egyes csoportjai ellen *gyűlöletre izgat*, vagy *erőszakos cselekmény elkövetésére hív fel*, büntetett követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
- (2) Aki nagy nyilvánosság előtt *az emberi méltóságot azáltal sérti*, hogy mást vagy másokat a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási hovatartozás miatt *becsmérel vagy megaláz*, vétséget követ el, és két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

Az előzmények fényében egyáltalán nem váratlanul, a köztársasági elnök előzetes normakontrollra vonatkozó indítványa által hamarosan az Alkotmánybíróság elé került ez az

⁷⁵ A másodfokú döntés teljes szövegét ld. METES GYÖRGY: *Egy felmentő ítélet! A Hegedűs-per.* Budapest, 2003. 104-114. o.

⁷⁶ VASKÚTI, i. m. [73. jegyzet] 198. o.

⁷⁷ A Magyar Hírlap cikkének szövegét ld. TATTAY LEVENTE: *A közszereplők személyiségi jogai.* Budapest – Pécs: Dialóg Campus, 2007. 233. o.

ügy is, a testület pedig 18/2004. (V. 25.) sz. határozatával valamennyi módosítást alkotmányellenesnek ítélte, és megsemmisítette.

A módosítás három helyen érintette a tényállást. Az elkövetési magatartás „uszítás” helyetti „izgatás”-ra cserélése a bírák szerint alkotmányellenesen leszállította a korlátozás küszöbét, az izgatás fogalmi köre ugyanis tágabb az uszításnál. Ez az érvelés némileg ellentmondásos. Mint az előzőekben láthattuk, a bűncselekménnyel foglalkozó 30/1992.-es AB határozat még a Curia egyik, *izgatásra* vonatkozó definícióját veszi az *uszításra* alkalmazhatónak. Eszerint tehát a két kifejezés azonos jelentésű, és – a Curia hivatkozott gyakorlatának értelmében – az érzelmek, szenvedélyek felkorbácsolására szolgáló magatartást jelöl, amely nem az értelemhez szól, nem racionális meggyőzésen alapul. A miniszter a „százéves értelmezési gyakorlat” restituálására hivatkozott a köztársasági elnöki beadványra adott válaszában.⁷⁸ Igaz, hogy korábban – az 1878-as *Csemegi-kódex* óta – az izgatás szerepelt elkövetési magatartásként, de az 1989-es szócsere nem változtatott az értelmezésen. Ez alapján a szavak újbóli cseréje – az eredeti állapot helyreállítása – még nem lenne alkotmányértő. Sólyom László és Kis János is így vélekedik közös írásában: „A szólásszabadság határa nem az elnevezésen múlik. Szavakat kicserélni lehet, de a tényállás akkor marad alkotmányos, ha az »izgatás« értelmezése megfelel azoknak a kritériumoknak, amelyek alapján az Ab a gyűlöletre uszítást alkotmányosan büntethetőnek ítélte”.⁷⁹ Csakhogy a törvényjavaslathoz csatolt indoklás eltér a két fogalom azonos értelmezésétől: „A »gyűlöletre izgatás« olyan magatartás, amely mind a racionális mérlegelést, meggyőzést, mind az azonnali, mérlegelés nélküli indulatkeltést magában foglalja. Ennek az az oka, hogy a gyűlölet kettős természetű: egyrészt fellobbanó, heves indulat, másrészt viszont lehet tartós beállítódás is.”⁸⁰ Ebből egyértelműen az derül ki, hogy a törvényhozó szélesebbre kívánta nyitni a büntethető magatartások körét. Ennek szükségességét azzal indokolta, hogy az ítélezési gyakorlatban az „uszítás” értelmezése nehézségekbe ütközött és nem volt egységes.

De mit is mond az a bizonyos, hivatkozott bírói gyakorlat? A *BH1998.521.* megállapítja, hogy „aki uszít, nem az értelemhez szól, hanem a primer ösztönöket célozza meg, mások érzelmi világára kíván hatni a szenvedélyek felkorbácsolása révén, számolva azzal, hogy a felszított, ellenséges indulatok kitörhetnek, és fékezhetlenné válnak.”. Nos, a zűrzavar kezd teljessé válni: az idézett BH ugyanis, mint korábban láttuk, az *1992-es AB határozattal* egyezően, végeredményben *nem kívánta meg a célzatosságot* („a „mások érzelmi világára” való ráhatást)! Egy másik legfelsőbb bírósági döntés azt mondja, „az izgatás a gondolat olyan nyilvános kifejtése, amely meghatározott jelenségekkel kapcsolatosan tudat- és érzelmformáló, s ebből következően esetenként indulatébresztő ráhatást gyakorol mások pszichikumára. Amíg azonban az izgatás megnyilvánulhat racionális érvek felsorakoztatásával történő meggyőzésben és a társadalom általános értékrendje szerint károsnak ítélt jelenségekkel szemben is, addig az uszításnál – amelynek szinonimája a lázítás, bujtogatás, ingerlés, biztatás, felheccelés – e kritériumok többnyire teljességgel hiányoznak.”⁸¹

Az egyik Btk. kommentár egyértelműen fogalmaz, amikor kimondja, hogy az uszítás „súlyosabb magatartást kíván meg, mint az izgatás, (...) magában foglal bizonyos fokú ellenséges cselekményekre indítást is.”⁸² Ez az értelmezés tehát nem azonosult az *1992-es AB*

⁷⁸ Az igazságügy-miniszter észrevételei az indítványhoz. *Fundamentum*, 2004/1. 137. o.

⁷⁹ A vitacikk még a 2004-es AB határozat előtt született. Ld. KIS JÁNOS – SÓLYOM LÁSZLÓ: Az alkotmány és a szólásszabadság. *Népszabadság*, 2003. október 11.

⁸⁰ Részletes indoklás, T/5179. számú törvényjavaslat a Btk. módosításáról.

⁸¹ *EBH1999.5. (Legf. Bír. Bfv. X. 1105/1997.)*

⁸² *Magyar büntetőjog – kommentár a gyakorlat számára* (szerk.: BERKES GYÖRGY). Budapest: HVG-Orac, é. n. 653. o.

határozat felfogásával. Varga Zoltán, a Fővárosi Bíróság bírása pedig ezzel párhuzamosan amellet foglalt állást, hogy az izgatás 1989-es uszításra cserélése „garanciális meggondoláson alapult”, a szólásszabadság szélesebb védelmét célozta.⁸³

Tilk Péter úgy nyilatkozik, hogy „a gyűlöletbeszéd nem tekinthető a véleménynyilvánítási szabadság részének, hanem véleményt nem tartalmazó, gondolatilag üres, kizárólag érzelmi, indulati alapon kifejezésre jutó közlés...”⁸⁴ Ezzel mélységesen nem értek egyet, az Alkotmánybíróság ugyanis többször hangsúlyozta, hogy a vélemény, a szólás elítélendő, aggodalmat keltő, utálatos, zavaró tartalma nem lehet a korlátozás alapja, csakis konkrétan meghatározott külső korlát, mint amilyen jelen esetben az egyéni becsület, emberi méltóság, vagy a köznyugalom. A gyűlölködő kifejezések tehát nem iktathatók ki teljes egészében a szólásszabadság által védett megnyilvánulások közül, sőt, olykor egyenesen a leginkább védett, ún. „politikai” vagy közéleti vita során tett véleménynyilvánítások közé tartoznak – korlátozásuk természetesen ettől függetlenül lehetséges. Ettől persze még nem kellene egyetérteni Szeder Gyulával – én mégis hajlok rá –, amikor azt írja, „a gyűlöltre uszítás (...) nem feltétlenül pillanatnyi feszültséget gerjesztő, az embereket irracionális, primitív lázongásra készítő magatartás, hanem annál több: ellenséges érzelmekre kondicionáló gondolatközlés is lehet.”⁸⁵ A probléma csak ott van, hogy míg az „érzelmekre ható” uszítás megtörténte általában egyértelműen megállapítható, addig az „értelemre ható” közlések esetében nehéz, olykor pedig lehetetlen elválasztani a jogszerű kritikát, bírálatot, véleménynyilvánítást és az „ellenséges érzelmekre kondicionáló gondolatközlést.”

A tervezett módosítás tehát egyértelműen lejjebb kívánta szállítani a büntethetőség mércéjét. Ez önmagában persze még nem alkotmányellenes, és egyáltalán kérdés, hogy van-e bármiféle reális, vagy a gyakorlatban alkalmazható alapja az értelemre-érzelemre ható megnyilvánulások megkülönböztetésének: a Curia 1992-ben idézett határozata a szenvedélyek „magas fokra lobbantásáról”, tehát a közönségben zajló valamely érzelmi folyamatról beszél, amelyet a közlő „lázongó kifakadása” ér el, de vajon miért ne lehetne higgadt, hihető, racionális érveléssel is magasra lobbantani a szenvedélyeket?

Ha azonban az Alkotmánybíróság válasza a fenti kérdésre az *igen*, és ezen felül úgy véli, a büntethetőségi küszöb leszállítása nem szükséges és arányos az elérni kívánt célhoz képest, akkor megsemmisítheti a később elfogadott tervezet ezen részét. Így is történt, de miközben a testület hű kívánt maradni a *30/1992-es határozat* szelleméhez, a kérdés eldöntésekor felmerülő ellentmondás feloldásáról elfeledkezett. Ha ugyanis 1992-ben az izgatás fogalma megfeleltethető volt az uszítás fogalmának, akkor meg kell magyarázni, hogy az eltelt 12 évben mi változott meg. Mondhatta volna azt is a testület a 2004-es határozatban, hogy az 1992-es döntés nem a mai, hanem a *száz évvel ezelőtti* izgatás-fogalmat tekintette a *mai* uszítás-fogalom megfelelőjének. Vagy mondhatta volna, hogy a 12 év alatt formálódó bírósági gyakorlat – az Alkotmánybíróság eredeti szándékától függetlenül – választotta el egymástól a két fogalmat, és a testület a kettő közül a szólásszabadságot kevésbé korlátozót fogadja csak el alkotmányosnak. Az indoklás azonban elmaradt.

A második módosítás a tényállásnak az erőszakos cselekmény elkövetésére való felhívással való kiegészítése volt. Ennek büntetése is alkotmányellenesnek bizonyult, mégpedig amiatt, mert ez a magatartás szintén nem éri el a büntethetőségi küszöböt, hiszen nem feltétele a bűncselekmény megvalósulásának, hogy a felhívás konkrét egyéni jogok sérelmével fenyegetsen, a felhívás nem feltétlenül talál meghallgatásra, nem is feltétlenül jut el a címzettekhez, és így természetesen nem feltétlenül alkalmas a köznyugalom megzavarására,

⁸³ VARGA ZOLTÁN: A közösség elleni izgatás. *Magyar Jog*, 2002/12. 710. o.

⁸⁴ TILK, (2005) i. m. [64. jegyzet] 15. o.

⁸⁵ SZEDER GYULA: A társadalom békéjének büntetőjogi védelméről. *Magyar Jog*, 2002/1. 9. o.

vagy az egyéni jogok megsértésére. A mérce az uszításhoz képest itt valóban alacsonyabban van, hiszen még az alkalmasság kritériuma is hiányzik. A sikeres, vagy legalábbis a siker reményével kecsegtető felhívás pedig már megvalósítja az uszítás tényállását.

Az utolsó módosítás az ún. „becsmérlési” tényállás megkonstruálása volt. Eszerint büntethető az, aki mást nemzeti, etnikai, faji vagy vallási hovatartozása miatt becsmérel vagy megaláz, és ezzel megsérti emberi méltóságát. Tehát a jogalkotó úgy szándékozta elkerülni a megsemmisítést, hogy a korábbi gyalázkodási tényállásokkal ellentétben materialissá tette – az elvont veszélyeztetés „vádját” így kikerülve – a bűncselekményt. Óvintézkedése nem lett sikeres, az Alkotmánybíróság ezt a rendelkezést is megsemmisítette. A bírák érvelése szerint a köznyugalmat a „becsmérlés” továbbra is elvontan védi, az egyéni jogok sérelme pedig ugyan a büntethetőség feltételévé vált, de ez a korlátozás alkotmányellenesen, túlzott mértékben sérti a szólásszabadságot. A sértett becsület és emberi méltóság védelmében ugyanis igénybe vehetőek a rendelkezésre álló polgári és büntetőjogi eszközök (rágalmazás, becsületsértés bűncselekménye, ill. a polgári jogi személyiségvédelmi eszközök). Ezek alkalmazhatóságának feltétele a sértett azonosíthatósága, amely az új tényállásnál hiányzik, a jogalkotói szándék kifejezetten arra irányult, hogy azonosítható sértett hiányában is büntethető legyen a közösségbe tartozás alapján fennálló méltóság megsértése. Az Alkotmánybíróság azonban úgy ítélte meg, hogy a védelem ilyen – büntetőjogi – kiterjesztése nem indokolt. Ezt alátámasztandó idézik a bírák az *1992-es határozatot*: „[a] gyalázkodásra bírálattal kell, hogy feleljen. E folyamatba tartozik az is, hogy számolni kelljen magas kártérítésekkel. Büntetőjogi büntetésekkel azonban nem a közvéleményt és a politikai stílust kell formálni...”⁸⁶ A büntetőjog *ultima ratio* jellegét újfent kihangsúlyozva tehát a más jogágak általi szankcionálás elvi lehetőségét nyitva hagyta a testület. A köztársasági elnök azon felvetését, amely szerint az elfogadott rendelkezés a bűncselekmény közvélemény elleni jellege miatt az önrendelkezési jogot is sérti, a határozat nem vette figyelembe, de mint látjuk, erre nem is volt szükség. A jogalkotó a korábbiakon felül érvként hozta fel a nemzetközi kötelezettségek teljesítését. Azok az egyezmények azonban, amelyek a fajgyűlölet, vallási intolerancia, megkülönböztetés ellen lépnek fel, jobbra csak általános előírásokat tartalmaznak, ráadásul a szólásszabadság biztosítása is ezekhez hasonlóan nemzetközi kötelezettségünk. A két érdek ütközése által keletkezett vitás kérdések eldöntésében pedig az egyezményekben részes államoknak igen tág mozgástere van.

A 2004-es határozat azonban – túl a módosítások alkotmányellenességének megállapításán – az 1992-es határozathoz képest mintha felemelné a korlátozás küszöbét. Mint a döntés megállapítja, „a szabad véleménynyilvánítás jogának korlátozására a »gyűlöltre uszítás« esetében az egyéni alapjoggyakorlás sérelme, illetve annak közvetlen veszélye miatt kerül sor. (...) Fontos, hogy a köznyugalomban okozott veszély ne csupán feltételezés legyen, és a legalább hipotetikus visszacsatolás (a közlés alkalmas a köznyugalom megzavarására) elengedhetetlen. A köznyugalom megzavarásának intenzitása ugyanis »egy bizonyos mérték fölött (clear and present danger) igazolja a szabad véleménynyilvánításhoz való jog korlátozását.«”⁸⁷

Bevallom töredelmesen, nem tudom kibontani, mire gondolt itt a testület. Az egyéni jogok (becsület, emberi méltóság) *közvetlen veszélyét* (ez ugye a *clear and present danger*) követelné meg a korlátozhatósághoz, ugyanakkor a köznyugalom megzavarására való *alkalmassággal* megelégedne, miközben úgy idézi az 1992-es határozat egyik döntő

⁸⁶ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, V./3.

⁸⁷ III./2.2.

megállapítását, hogy a szöveg leglényegesebb elemeit elhagyja. A szóban forgó – és korábban már általunk is felhozott – idézet ugyanis így szól csorbítatlanul:

„Ebben a gondolatmenetben *nem csupán a köznyugalom megzavarásának intenzitásáról van szó*, amely egy bizonyos mérték fölött (»clear and present danger«) igazolja a szabad véleménynyilvánításhoz való jog korlátozását. *Itt az a döntő, hogy mi került veszélybe*: az uszítás az alkotmányos értékrendben szintén igen magasan álló alanyi jogokat veszélyeztet.”⁸⁸

E szöveg jelentése tehát, hogy míg a köznyugalom esetében csak a világos és jelenvaló veszély lenne elégséges indok a korlátozásra, addig a becsület és az emberi méltóság esetében ennél kevesebb is elég. A 2004-es határozat idézett része pedig éppen ezzel ellenkezően nyilatkozik, mindenféle indoklás nélkül. Hogy ennek milyen hatása lesz a bírói gyakorlatra, annak lemérésére még nem volt lehetőségünk.

Hogyan lehetne értékelni a három, egymásra épülő alkotmánybírói határozatot és a kapcsolódó bírói gyakorlatot, kirajzolódik-e belőlük egy irányadó, egységes rendszer? Ami bizonyos, hogy a büntetethez mércéje minden esetben meglehetősen magasra helyeződik, ezzel tág teret hagyva a szólásszabadság számára.

De vajon hol van a korlátozhatóság mércéje? Érdemes röviden áttekinteni az egyes szerzők álláspontjait. Már önmagában a tény, hogy – mint látni fogjuk – ennyi alapvető eltérés fedezhető fel a szembenálló nézetek között, jelzi, hogy a probléma többé-kevésbé megoldatlan, és bárki állítsa is az ellenkezőjét, sem az Alkotmánybíróságnak, sem a bírói gyakorlatnak nem sikerült egységes, ellentmondásmentes mércét felállítania.

Az alkotmánybírói és a rendes bíróságok gyakorlatában, illetve a szakirodalomban a korlátozás következő mércéinek alkalmazása merült fel, tehát a szólás akkor korlátozható, ha – valamely, a tényállásban meghatározott közösséggel szemben –

- *gyűlöletkeltésre alkalmas* – Szeder Gyula már említett cikkében amellet érvel, hogy a bűncselekmény tényállásának helyes értelmezése alapján a közösség elleni izgatás elkövetője olyan magatartást tanúsít, amely alkalmas lehet gyűlölet felkeltésére. „A törvény itt ennyit rendel büntetni, többet nem. (...) A bírói gyakorlat által meghonosítani kívánt »aktív gyűlölet« kategóriája olyan fikció, amely a közösség elleni izgatás büntetnének megállapítását lehetetlenné vagy önkényessé teszi.”⁸⁹ Ugyanerre utal a *BH1998.521.* címe is, de aztán a határozat egészéből mégis más következtetésre juthatunk.
- *gyűlöletkeltésre irányul* – Ezt a lehetséges megoldást egyik autoritás sem tekintette elfogadhatónak.
- *aktív, tevőleges gyűlölet felkeltésére alkalmas, és ezáltal annak némi veszélye is megállapítható* – E gondolat talaján áll a *30/1992. (V. 26.) AB határozat*, amikor megállapítja, hogy a gyűlöletkeltő közlés *elvi alkalmassága önmagában jelenti a közösség tagjaira leselkedő veszély mértékének a növekedését*, és nem szükséges, hogy a közlésből eredően ténylegesen fennálljon valamely tevőleges gyűlölködő magatartás bekövetkeztének veszélye, de az sem, hogy az esély növelésére amúgy alkalmas közlés hatására az aktív gyűlölet esélye ténylegesen, bármilyen mértékben megnöjön. Ez alapján ítélte a *BH1998.521.*, az *EBH1999.5.*, emellett érvel Bócz Endre és Györgyi

⁸⁸ *30/1992. (V. 26.) AB határozat*, V./2. – kiemelés tőlem.

⁸⁹ SZEDER, i. m. [85. jegyzet] 9. o.

Kálmán,⁹⁰ valamint Szabó András,⁹¹ amikor a korlátozásra alapot adónak tekintik a közlés objektív alkalmasságát a tevőleges gyűlölet felkeltésére, de ahhoz semmi többet nem várnak el. Lényegében, amikor összefoglaló művében elutasítja a *clear and present danger* alkalmazását, közvetve Sólyom László is e megoldás mellett érvel⁹² (ami nem meglepő, tekintve, hogy ő volt az 1992-es döntés előadó alkotmánybírája).

- *aktív, tevőleges gyűlölet felkeltésére irányul* – E megoldásra szavaz Varga Zoltán bíró (ha a cselekmény arra irányul, hogy „a meglévő, vagy a már felkeltett gyűlölet mások számára is felismerhetően megjelenjen”, megvalósul a gyűlöletre uszítás⁹³), Polt Péter volt legfőbb ügyész,⁹⁴ a már idézett Btk. kommentár is, valamint ez alapján került eldöntésre a *BH1997.165.* is.
- *aktív, tevőleges gyűlölet felkeltésére alkalmas, és annak közvetlen és azonnali veszélyével jár* – A *clear and present danger* hívei általában ezt a mércét vélik kiolvasni az Alkotmánybíróság első, *1992-es alaphatározatából*. Halmai Gábor,⁹⁵ Kis János,⁹⁶ Molnár Péter⁹⁷ és Tilk Péter⁹⁸ is amellet érvel több helyütt, hogy az 1992-ben választott megoldás megegyezik az Oliver Wendell Holmes bíró által kidolgozott amerikai mércével, tehát korlátozás csak a jogsérelem közvetlen és azonnali (világos és jelenvaló) veszélye esetén lehetséges. Ugyanakkor Halmai máshol úgy fogalmaz, hogy az alkotmánybírói gyakorlat az amerikai tesztre „utal”,⁹⁹ összefoglaló művében pedig megállapítja, hogy „a magyar bírák által a szabályozás alkotmányosságának feltételül szabott veszély távolabbi és esetlegesebb, mint az, amire amerikai kollégáik gondoltak.”¹⁰⁰ Sólyom László és Kis János közös cikkében pedig úgy ír, hogy az 1992-es határozatban szereplő teszt egyik eleme, az ún. „materiális tűrésküszöb” (az AB határozat e kifejezést nem használja) „a véleménnyel előidézett veszély mértékére és közvetlenségére utal”, a gyűlöletre uszítás „kialakult mércéjének (...) lényege az uralhatatlanná váló indulatok elszabadtítása, amely közvetlenül erőszakkal fenyeget.”¹⁰¹ Ez a követelmény azonban, mint láttuk, nem szerepel az *1992-es AB határozat* indoklásában, és ugyanígy vélekedik a fent említett cikkekben Bócz, Györgyi, Szabó, valamint Sajó András, aki szintén kifejezetten tiltakozik a felvetés ellen, hogy az Alkotmánybíróság eredetileg a *clear and present*

⁹⁰ BÓCZ ENDRE – GYÖRGYI KÁLMÁN: Hol az alkotmányosság határa? *Népszabadság*, 2003. október 30.

⁹¹ SZABÓ ANDRÁS: Eső után köpönyeg? *Népszabadság*, 2003. november 6.

⁹² SÓLYOM LÁSZLÓ: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Budapest: Osiris, 2001. 478. o.

⁹³ VARGA, i. m. [83. jegyzet] 715. o.

⁹⁴ POLT PÉTER: A közösség elleni izgatás egyes jogalkotási és jogalkalmazási kérdései. In *Wiener A. Imre ünnepi kötet*. Budapest: HVG-Orac, 2005. 178. o.

⁹⁵ HALMAI GÁBOR: „Az előző vizsgálat eltöröltetvén örökre...”? *Fundamentum*, 1997/1. 63. o.

⁹⁶ KIS JÁNOS: A szólásszabadság próbája. *Magyar Narancs*, 2002. február 7.; UŐ: A bírói döntéstől a törvény fölötti döntésig. *Élet és Irodalom*, 2003/47.

⁹⁷ MOLNÁR PÉTER: Az alkotmányos mérce világosabb értelmezése felé. *Fundamentum*, 2004/1. 144. o., UŐ: *Gondolatbátorság*. Budapest: Új Mandátum, 2002. 155-156. o.

⁹⁸ TILK, (2005) i. m. [64. jegyzet] 28. o.

⁹⁹ HALMAI GÁBOR: Túl kevés és túl sok szólásszabadság – egy utilitarista megközelítés. *Fundamentum*, 2005/3. 190. o.

¹⁰⁰ HALMAI, (2002) i. m. [63. jegyzet] 115-116. o.

¹⁰¹ KIS – SÓLYOM, i. m. [79. jegyzet].

danger mércét alkalmazta volna.¹⁰² Kiss Anikó még ennél is tovább menne az amerikai mérce alkalmazásában: úgy vélekedik – talán kicsit félreértve annak lényegét –, hogy az Alkotmánybíróság ténylegesen azt alkalmazta, de a határozatot bírálva úgy véli, hogy még az 1992-ben megsemmisített gyalázkodás is eleget tett a közvetlen és azonnali veszélyt megkövetelő feltételeknek.¹⁰³

- *aktív, tevőleges gyűlölet felkeltésére irányul, és annak közvetlen és azonnali veszélye állapítható meg* – Ez a mérce került alkalmazásra a Fővárosi Ítéltábla *Hegedűs-ügyet* eldöntő ítéletében, és ezt határozza meg a *2004-es AB határozat* is. E döntések azonban sem a korábbi alkotmánybírósági, sem a rendes bírósági gyakorlatból nem következnek.
- *annak nyomán aktív, tevőleges gyűlölet alakul ki* – Félreérthető utalásként a *BH1997.165.* egyik fordulata alapján akár erre is következtethetünk volna, de a tényleges eredmény bekövetkeztét valójában egyik nézet képviselője sem várja el.

Akkor hát mi is az alkalmazandó mérce? Cinikusan fogalmazva, a mindenkori döntéshozó lényegében szabadon választhat a fenti lehetőségek közül. Ha azt kérdezzük, melyik volt a legkorábbi álláspont, akkor alighanem a *30/1992. (V. 26.) AB határozat* mércéjét kell megneveznünk (amelyet azóta is kiemelt tekintélyű forrásként idéznek, más kérdés, hogy pontatlanul, vagy a tartalmát elferdítve). Ha azt kérdezzük, a bírói gyakorlat melyik megoldás mellett tette le a voksát, egymás indoklásától alaposan elütő ítéleteket találhatunk. Ha azt kérdezzük, melyik mérce a *helyes*, nos, a válasz szinte teljes mértékben a választ adó egyéni felfogásán alapulhat.¹⁰⁴

Egyes nézetek szerint a *diszkrimináció tilalma* a szólásszabadsággal szembeállítható, azonos súlyú alapvető jog. A negatív diszkrimináció megállapításához a jelenlegi bírói gyakorlat szerint azonban olyan konkrét jogsértés kell, mely alapján valamely – hátrányos, tiltott – megkülönböztetés valósul(hat) meg. Ha egy középiskola nem vesz fel romákat, akkor konkrét címezett hiányában is megvalósul a jogsértés. A méltóságsértések ellen azonban a diszkrimináció-tilalom nem nyújt megfelelő védelmet. Ezt láttuk a *Hegedűs-ügyben* is, amikor a „rekeszd ki” kifejezés túl általánosnak találtatott ahhoz, hogy abból konkrét alanyi jogsérelem keletkezzék. Ha pedig – egyértelműbb fogalmazás esetén – a sérelem határozottan megállapítható, a szólásszabadság kerül ki győztesen a „párharcból”.

Szeder Gyula érdekes felvetése megoldást adna e problémára: ő úgy véli, hogy a diszkrimináció tilalma nem – a többiekkel esetlegesen versengő – alapjog, hanem „az alapjogok érvényesítésének alkotmányos biztosítéka”, alkotmányos garancia, ily módon pedig azok felett áll, tehát ha bármely alapjog valamely módon történő gyakorlása e biztosítékot gyengíti, azt meg kell tiltani.¹⁰⁵ E felvetést azonban az alkotmánybírósági gyakorlat egyelőre nem követi, a diszkrimináció tilalmának a többi alapjog között történő elhelyezése az Alkotmányban pedig arra utal, hogy ez a jogalkotónak sem állt szándékában.

Bár a *14/2000. AB határozat* tartalmaz erre utaló megjegyzést, egyelőre kérdéses, hogy önmagában a *demokrácia védelme* megalapozhatja-e a közösségek megsértésének tiltását. A magyar alapjogvédelmi rendszer ugyanis legtöbbször konkrét veszélyeztetett jogokat vagy

¹⁰² SAJÓ ANDRÁS: „...A faji gyűlölet igazolása büntetendő”. *Fundamentum*, 2004/4. 25. o.; Uő: Rasszista nézetek büntetésének alkotmányosságáról. In GELLÉR BALÁZS (szerk.): *Györgyi Kálmán ünnepi kötet*. Budapest: Kjk-Kerszöv, Bibliotheca Iuridica, ELTE, 2004. 487-491. o. [a továbbiakban SAJÓ (2004a)]; Uő: *A szólásszabadság kézikönyve*. Budapest: Kjk-Kerszöv, 2005. 172. o.

¹⁰³ KISS ANIKÓ: Szabadság a gyalázkodásra? *Acta Humana*, 1996/24.

¹⁰⁴ A gyűlölködő kifejezések korlátozásának elvi alapjairól a továbbiakban még lesz szó.

¹⁰⁵ SZEDER, i. m. [85. jegyzet] 5-6. o.

alkotmányos érdekeket követel a korlátozáshoz. Megjegyzendő, hogy a német Alkotmánybíróság szerint a demokratikus vita és rend védelme a vélemény szabadság korlátja lehet, ha tehát egy vélemény nem járul hozzá a demokratikus vitarendezéshez, nem élvezi a Grundgesetz védelmét.¹⁰⁶ Az USA-ban is létezik az ún. „*low value speech*” (alacsony értékű beszéd) kategóriája, amely olyan kifejezéseket jelöl, amelyek tartalmuknál fogva méltatlanok, vagy „kevésbé méltók” az alkotmányi védelemre, függetlenül a konkrét jogsértéstől (például a pornográfia, vagy az ún. „támadó szavak”).¹⁰⁷ A tartalomfüggő korlátozás tehát nem feltétlenül tekintendő szentségtörésnek.

Felmerülhet, hogy esetleg a *joggal való visszaélés tilalma* alapján lehetne korlátozni a gyűlölködő kifejezéseket. Holló András alkotmánybíró, a 14/2000. (V. 12.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indoklásában úgy vélekedett, hogy a szólásszabadsággal vissza lehet élni, és az ilyen magatartás nem élvezhet alkotmányos védelmet. Ugyanez a kérdés a Legfelsőbb Bíróság elnökét is foglalkoztatta.¹⁰⁸ Kérdés azonban, hogy a kiemelten védett alkotmányos alapjog gyakorlása egyáltalán értelmezhető-e bármikor is joggal való visszaélésnek, és hogy az erre alapozott – nyilván utólagos szankciók általi – korlátozás megfelelhet-e az Alkotmánybíróság által a jogkorlátozáshoz megkövetelt feltételeknek (szükségesség – arányosság – alkalmasság).

Mások azzal érvelnek, hogy a hatályos szabályozás megsérti Magyarország vállalt nemzetközi kötelezettségeit.¹⁰⁹ A szólásszabadságról is rendelkező egyezmények kivétel nélkül elfogadják a szabadság korlátozását a közösségek védelme érdekében. Ez tehát nem lehet akadály. Ugyanakkor a Magyarországon az 1969. évi 8. tvr.-rel kihirdetett, a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló 1965-ös New York-i ENSZ egyezmény kifejezetten tiltja többek között „a faji felsőbbrendűségekre vagy gyűlöletre alapozott eszmék” terjesztését, a „faji megkülönböztetésre való izgatás” és más egyebek mellett (4. cikk a) pont). Az ilyen eszmék terjesztése ma Magyarországon önmagában még nem büntethető. Más kérdés, hogy még ha meg is állapítjuk az egyezmény megsértését, ahhoz semmiféle szankció nem társul, és a világ közvéleménye ezt a sérelmet különösebb felzúdulás nélkül veszi tudomásul. A magyar Alkotmány elvileg egyébként is magasabban áll a jogforrási hierarchiában, mint ez az egyezmény, megint más kérdés, hogy nem az Alkotmány, hanem az Alkotmánybíróság tiltja meg a gyűlölködő kifejezések korlátozását.

Az Európai Unió Tanácsa hatéves vitát lezárva 2007 áprilisában végül elfogadta a *rasszizmus és idegengyűlölet visszaszorítását célzó kerethatározatát* (Framework decision on Racism and Xenophobia). A jogszabály a tagállamok közötti kompromisszumok eredményeképpen, hosszas vívódás után született meg. A kerethatározat szerint az unió tagállamaiban egységesen tiltatni kell a közösségek ellen irányuló erőszakra vagy gyűlöletre izgatást [incitement] (valamint az emberiség elleni, háborús bűncselekmények, népiirtások tagadását, de erről majd később). A tagállamok dönthetnek afelől, hogy kizárólag azokat a magatartásokat büntetik, amelyek „valószínűsíthetően megzavarják a közrendet”, illetve amelyek fenyegetőek, zavaróak, sértőek. A büntetésnek egységesen 1 és 3 évi közötti szabadságvesztésnek kell lennie. A kerethatározat azt is leszögezi, hogy a benne foglalt rendelkezések nem módosítják a tagállamok kötelezettségét az alapvető jogok elismerésére, és a tagállamok alkotmányos rendelkezései, illetve az egyesülési jogra, sajtószabadságra, valamint a szólásszabadságra vonatkozó *alapvető elvei* változatlanok maradhatnak. Utóbbi derogációs klauzula azt veti előre, hogy akár a jelenlegi magyar szabályozás is alkalmas lehet a kerethatározatnak való megfelelésre. Az Alkotmánybíróság egyébként is, már a 18/2004. (V.

¹⁰⁶ Az ún. holokauszt tagadási-határozatból: *BVerfGE* 90, 241-255., 1994. április 13.

¹⁰⁷ Ld. a 3. fejezet 4. pontját.

¹⁰⁸ A Legfelsőbb Bíróság elnökének alkotmánybíróági indítványa. *Fundamentum*, 2006/3. 97-98. o.

¹⁰⁹ Ld. többek között ZOMBORI MÓNIKA: A közösségek méltóságának védelméről. *Magyar Jog*, 2003/6.

25.) sz. *határozatában* előrebocsátotta, hogy a nemzetközi kötelezettségekből származó jogalkotás esetében is irányadónak fogja tekinteni „az Alkotmány által felállított jogvédelmi mércé[t], valamint az Alkotmánybíróság által kialakított szükségességi/arányossági teszt[et]”.¹¹⁰ A 17/2004. (V. 25.) AB *határozatban* pedig kifejezetten leszögezte, hogy adott esetben az uniós aktusokat végrehajtó magyar jogszabályok alkotmányossági vizsgálata elől sem zárkózik el. Ha a kerethatározatot törvénymódosítás követi (és annak megfelelően az a korlátozás mércéjét lejjebb szállítja), a következmény tehát egyelőre kiszámíthatatlan. A kerethatározat, mint Európai Unió jogforrás egyébiránt nem bír közvetlen hatállyal, tehát csak az annak alapján megalkotott belső jogforrás alkalmazható. Megsértése (belső jogba való átültetésének elmulasztása) esetén nem kezdeményezhető az unión belül sem ún. kötelezettségzegési eljárás, így a jogforrás tulajdonképpen csak *lex imperfecta*, és figyelmen kívül hagyása a tagállam részéről elsősorban politikai következményekkel jár.¹¹¹

Egyébként nem csak a büntető jogszabályok, hanem a *média jog* eszközeivel is fel lehet lépni a gyűlöletkeltő kifejezések ellen. A *Médiatörvény* (1996. évi I. törvény) alapvető rendelkezései között tiltja az olyan műsor sugárzását, amely alkalmas „a személyek, nemek, népek, nemzetek, a nemzeti, etnikai, nyelvi és más kisebbségek, továbbá valamely egyház vagy vallási csoport elleni gyűlölet keltésére” (3. § (2) bekezdés). A szabály megsértőivel szemben – 2007. december 31-ig – az ORTT léphet fel, a 46/2007. (VI. 27.) AB *határozat* eredményeképpen ezt követően pedig a bíróságok tehetik meg ezt.¹¹² A „gyűlöletkeltés” alacsonyabb mérce, mint a „gyűlöltre uszítás”, így tehát az elektronikus sajtóban szigorúbb szabályozás érvényesül.¹¹³ Ezt erősítette meg a BH2006.270. sz. legfelsőbb bírósági határozat is (Lovas István egyik rádióban elhangzó jegyzete után), amelyik megállapította, hogy a jogsértés megállapításakor csupán a gyűlöletkeltésre való *alkalmasságot* lehet vizsgálni, a közlő szándékát például nem.

4. 3. *Tiltott önkényuralmi jelképek*

1993-ban a következő, „Önkényuralmi jelképek használata” elnevezésű tényállással egészült ki a *Btk.* (269/B. §):

(1) Aki horogkeresztet, SS-jelvényt, nyilaskeresztet, sarló-kalapácsot, ötágú vöröscsillagot, vagy ezeket ábrázoló jelképet

- a) terjeszt,
- b) nagy nyilvánosság előtt használ,
- c) közszemlére tesz,

ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétséget követ el, és pénzbüntetéssel büntetendő.

(2) Nem büntethető az (1) bekezdésben meghatározott cselekmény miatt, aki azt ismeretterjesztő, oktatási, tudományos, művészeti célból vagy a történelem, illetve a jelenkor eseményeiről szóló tájékoztatás céljából követi el.

A gondolat-, lelkiismereti és szólásszabadság túlzott korlátozása miatt ez a rendelkezés is az Alkotmánybíróság normakontrollja alá került, és a testület 14/2000. (V. 12.) sz. *határozatában* nem ítélte alkotmányellenesnek azt, elutasítva a megsemmisítésre irányuló indítványt. Indoklásukban a bírák leszögezték, hogy nem feltétlenül az uszítás fenti, általuk korábban meghatározott mércéje a szólásszabadság védelmének minimuma, az annál szélesebb körben, de a megsemmisített „gyalázkodás”-nál mindenképpen csak szűkebben korlátozható. A

¹¹⁰ 18/2004. (V. 25.) AB *határozat*, II./1.2.

¹¹¹ A rasszizmus elleni kerethatározat által felvetett alkotmányossági problémákról ld. részletesen FAZEKAS JUDIT – BÁTKEI PÁL: Alkotmányossági aggályok a rasszizmus és idegengyűlölet elleni küzdelemről szóló kerethatározattervezet kapcsán. *Európai Tükör*, 2006/1.

¹¹² Ld. az 5. fejezet 6. 1. pontját.

¹¹³ Ld. GÁLIK MIHÁLY – POLYÁK GÁBOR: *Médiaszabályozás*. Budapest: Kjk-Kerszöv, 2005. 146-148. o. Az alacsonyabb mérce indokoltságáról ld. az 5. fejezet 2. pontját.

korlátozhatóság határa ott van, ahol „a tiltott magatartás nem pusztán egy – helyesnek vagy helytelennek tartott – politikai nézetet fejez ki, hanem annál több: a demokrácia értékei mellett elkötelezett közösségek méltóságát sértve veszélyezteti a köznyugalmat is”.¹¹⁴ Itt védett jogi tárgyként tehát a köznyugalom mellett a *közösségek méltósága* jelenik meg. Az érvelés tovább folytatódik:

„büntetőjogi védelem alá vonható a közösségek méltóságát sértő, köznyugalmat veszélyeztető magatartás, ha ez nem kifejezetten meghatározott, azonosítható személy ellen irányul; a kitűzött cél elérése érdekében elvben nincs más és esetleg enyhébb eszköz, mint a büntetőjogi szankció.”¹¹⁵

A diktatúrák jelképeinek használata a testület szerint – ellentétben a gyalázkodással – minden esetben tömegek méltóságát sérti meg, mert nem csak azoknak sértő, akik az adott diktatúra áldozatai voltak, hanem minden, a demokrácia értékei mellett elkötelezett személyt sért; az ilyen szólas egyébként is összeegyeztethetetlen a demokráciával. Lakonikus a megállapítás: „Az Alkotmány nem értéksemleges, az Alkotmánynak van értékrendje. Az alkotmányos értékekkel összeegyeztethetetlen véleménynyilvánítást az Alkotmány 61. §-a nem védi”.¹¹⁶ Ehhez járul még a köznyugalom megsértése, valamint a speciális történelmi körülmények szerepe, amely – tekintve a diktatúrák időbeli közelségére – szintén a tiltás mellett szól. Más, nyugodtabb történelmű országban talán kevésbé lenne szükség a szólas ilyenét korlátozására. E három körülmény együttesen indokoltá teszi a tényállás megtartását. Ugyanakkor a tiltás nem teljes körű: a jelképek előállítása, megszerzése, tartása, behozatala, kivitele, nagy nyilvánosságon kívüli használata megengedett.

Ez a döntés az izgatási döntéseknek ellentmondani látszik. A bírák észlelték ezt a feszültséget (a döntés idején még csak az első két izgatási-határozat született meg), de nem látták feloldhatatlannak. A méltóságsértések bizonyonnyal nagy száma – amely a gyalázkodásnál csak akkor éri el ezt a mértéket, ha a magyar nemzetet gyalázzák, hiszen jellemzően minden egyéb, az izgatás bűncselekményének tényállása által védett közösség kisebbségben van, míg itt a „demokrácia mellett elkötelezettek” az Alkotmánybíróság sugallata szerint valószínűleg többségben vannak a társadalomban –, valamint az, hogy a gyalázkodással ellentétben a korlátozásra nem áll rendelkezésre más jogi eszköz, együttesen megalapozzák a rendelkezés alkotmányosságát.

Holló András párhuzamos indoklásában ezen érveket nem találja kielégítőnek, ő az alkotmányos értékek védelmére helyezett volna nagyobb hangsúlyt (*Alkotmány* 2. § (1) bekezdés: „Magyarország független, demokratikus jogállam”). Kukorelli István különvéleményében elutasítja a többségi döntést. Felrója a testületnek, hogy nem alkalmazta az izgatással kapcsolatban alkalmazott *clear and present danger* mércét. (Az előzőekben láthattuk, hogy az emlegetett döntések *nem* ezt a mércét alkalmazták.) Álláspontja szerint a tényállás nem sérti a méltósághoz való jogot, megvalósulásának az nem feltétele (ez igaz, de az izgatás bűncselekményénél – amelyet az alkotmánybíró alkotmányosnak ítélt – sem feltétel az izgatásból eredő bármiféle jogsértés megtörténte, sem annak tényleges veszélye; a veszély közvetlenségében lehet különbség, és az „uszítás” feltehetően legtöbbször valóban magasabb intenzitású veszélyt jelent, mint a jelképek pusztá használata, de mivel eltérő tényállásokról van szó, az Alkotmánybíróság mérlegelhetett, és úgy döntött, a korlátozás, legyen bár a mérce alacsonyabb, jogos). Kukorelli nem ismeri el a közösségek méltósághoz való jogát sem, mondván, az csak az egyénekhez kapcsolódhat (elfogadható álláspont, de az alkotmányosság megítélésén az nem változtat, hogy a közösség saját, vagy tagjainak méltóságát védjük). A méltóságsértés nem tényállásbeli elem, az érzelmek pusztá megsértése, amely egy ilyen jelkép

¹¹⁴ IV./1.

¹¹⁵ IV./3.

¹¹⁶ IV./3.

használata által bekövetkezhet, nem elegendő alap a tiltásra. A jelképek használatával összefüggő magatartások pedig sokszor megvalósítják az izgatást, így egyébként is büntethetőek. Mivel nincsen a korlátozást megfelelően alátámasztó kényszerítő érdek, a kifejtett vélemény tartalmán alapuló tiltás megsérti az értéksemlegesség tesztjét. Azzal sem ért egyet a különvélemény, hogy a speciális történelmi körülmények megfelelő indokul szolgálhatnak: a szabadság korlátozásával még sehol nem sikerült megfékezni a totalitárius eszmék terjedését.

Mind a többségi döntés, mind Kukorelli álláspontja továbbgondolkodásra készítet. A mérce valóban – jóval – alacsonyabban van, mint az izgatásnál, de ez megfelelően alátámasztható. A kérdés ismételtén csak elsősorban erkölcsi: hol van a korlátozás határa? Mit sért a tiltott jelképek használata: pusztán egyes emberek érzelmeit, vagy azok emberi méltóságát is? Eldönthető, eldöntendő-e ez alkotmányjogi értelemben? És vajon a szólásszabadság mely igazolása alapján lehetséges kiállni az önkényuralmi jelképek használata mellett? Gyengül-e a demokráciánk attól, ha az ilyen jellegű szólásokat korlátozzuk? Mennyit bír el egy kezdeti stádiumában leledző demokrácia, mint a mienk? Vagy minden demokrácia (amerikai, német, francia, magyar) – a szolás kérdéseiben legalábbis – egységesen kezelendő? Melyik érték élvez elsőbbséget, a szólásszabadság vagy mások egyéni jogai, érzései? Ha el is fogadjuk azt, hogy jogi értelemben a méltóság megsértése nem feltétlenül állapítható meg a bűncselekmény megvalósulásakor, azért az egyes ember lelki sebei, önbecsülése is figyelmet érdemelhet. A demokrácia védelme vajon olyan alkotmányos érték, mely megalapozhatja a szolás korlátozását, vagy éppen ellenkezőleg, a demokrácia amiatt is értékes, hogy a szélsőséges megnyilvánulásokat is megengedi, sőt védi? Kukorelli álláspontja szintúgy nem olvasható ki a magyar Alkotmányból, mint ahogyan az izgatási határozatok megoldása sem. Egy dologban azonban feltétlenül igaza van: az önkényuralmi jelképek korlátozása *az izgatási határozatokhoz viszonyítva* valóban alkotmányellenes.¹¹⁷

Az a kérdés is felmerült – bár a határozat nem részletezi –, hogy vajon nem alkotmányellenes-e a különböző diktatúrák együttes kezelése? Nos, véleményem szerint nem, a tényállás által meghatározott szűk körben azonosan ítéltetők meg. Kevés felháborítóbb dolog van annál, mint amikor a diktatúrák „mérícskélése” zajlik, a halálos áldozatok száma, a terror intenzitása alapján. Ez nem a jogászok, hanem a történészek dolga. A jogalkotó ezzel a tényállással egyébként sem *azonosította* a két diktatúrát. A tiltakozások általában a kommunista rendszer mentegetésére szolgálnak, mondván, az utolsó évtizedeiben az már nem is volt annyira diktatórikus. Ezt álságos, hamis érvelésnek tartom. A büntetőjog nem mehet bele abba a zsákutcába, hogy különböző, jogi értelemben bizonytalan kritériumok alapján differenciáljon az egyes önkényuralmi rendszerek között. A büntetőjog egyet tehet: vagy – szimbolikus jelleggel is – elutasítja valamennyit, például ebben a tényállásban, vagy éppen egyet sem utasít el, a szólásszabadságot magasabb érdeknek ítelve.

Mindenesetre a határozat indoklásának nem sikerült feloldania az e döntés és az izgatásos határozatok között feszülő ellentétet. A szólásszabadságnak az Alkotmány értéktartalmán alapuló lehetséges korlátozására tett – feltehetően a német alkotmányjogból eredeztethető – utalás mintha szakítana az *1992-es határozat* a korlátozáshoz feltétlenül „külső” korlátot megkívánó felfogásával. Ez is egy lehetségesen járható út. Az izgatásnál meghatározott – és a bírák szándéka szerint általános értelemben, az adott bűncselekményénél jóval tágabb körben érvényes – mérce itt lényegesen lejjebb került. Így a döntések után az a helyzet állt elő, hogy míg egy adott társadalmi csoport (magyarok, keresztények, zsidók, cigányok, buszvezetők, jogászok) szabadon gyalázható, addig a horogkereszt vagy a vörös csillag nem viselhető az

¹¹⁷ A határozat bírálói is jobbára a 30/1992. (V. 26.) AB határozatból kiindulva kritizálták a döntést, de számomra kevés meggyőző erővel cáfolták a fentiekben bemutatott újdonságokat. Ld. HALMAI GÁBOR: Hátramenetben az alapjogvédelem? *Fundamentum*, 2000/3. 78-81. o.; MOLNÁR PÉTER: Pótcselekvés. *Fundamentum*, 2000/3. 84-88. o.

utcán. Ez valóban ellentmondás, és talán szerencsésebb lett volna, ha a testület a két mércét jobban egymáshoz igazítja. Ezt megtehetette volna az izgatás mércéjének lejjebb szállításával, vagy az önkényuralmi jelképek tiltásának alkotmányellenessé nyilvánításával egyaránt – a második izgatási döntés alkalmával, 1999-ben a 2000-essel szinte megegyező összetételű testület számára mindkét lehetőség adott volt.

Ami talán az önkényuralmi határozatban a legérdekesebb, hogy az indoklás kifejezetten a közösségek méltóságára alapozza a védelem szükségességét. Bár az elvi megalapozását a kérdésnek nem adja meg, utal a korábbi határozatokra, amelyek szintén szóltak a közösségek méltóságáról. Nem derül ki a határozatból, hogy a közösségnek „saját jogon”, vagy csak tagjain keresztül van-e méltósága. A szóhasználat az előbbire utal, de ennek kifejtése elmarad, holott vitatottsága folytán szükséges lett volna. Ettől függetlenül a tagok jogaira hivatkozva is adható védelem, az indoklásban felhozott példák minden esetben az egyes emberek érzéseiről beszélnek. Arra következtethetünk tehát, hogy amikor a testület a „közösség méltóságá”-ról beszél, valójában az egyes ember méltóságának azon részelemére gondol, amellyel ő csakis, kifejezetten valamely közösségbe tartozás miatt rendelkezik. Így ha a közösséget megsértik, őt sértik meg vele. Az önkényuralmi jelképek használata pedig több, elkülöníthető, de egymással természetesen jelentős átfedésben is lévő közösséget sért meg.

A bűncselekményhez kapcsolódik némi bírói gyakorlat is. Az elkövetési magatartások közül a terjesztés mások számára történő felkínálással, átadással valósul meg, a nagy nyilvánosság előtti használathoz elegendő a jelképek nyilvános viselése, a közszemlére tételhez pedig még az sem kell, hogy azt mások ténylegesen észleljék. Utóbbi egy konkrét esetben megvalósult akkor is, amikor a jelképet „nyilvános, illetve olyan helyen helyezik el, ahol általában emberek járnak, és így az elkövetési tárgy észlelése előre meg nem határozható több egyén vagy pedig nagyobb számú, meghatározott személy számára válik lehetővé” (BH1996.186.). Ebben az esetben a közszemlére tétel egy belvárosi lakóház bejárata feletti zászlótartóban történt, azt néhány személy észlelte, és annál jóval több észlelhette volna. Ennek megfelelően a bűnösség megállapításra került.

Egy másik, nagy port felvert ügyben egy budai vendéglátóhely tulajdonosa került a vádlottak padjára. A II. kerületi Kisrökus utcában ma is működő *Marxim* nevű italmérés bejárata felett a megállapított tényállás szerint egy stilizált vörös csillag volt megtalálható, és az intézményen belül is, több helyütt sarló és kalapács volt látható. Az első fokon eljáró PKKB felmentette a vádlottat (később a Fővárosi Bíróság is helybenhagyta e döntést), mert az egyébként tényállásszerű cselekményből hiányzott a társadalomra veszélyesség. A bíróság megállapítása szerint a tényállást megvalósító magatartás csak „akkor éri el a büntethetőség, azaz a bűncselekmény szintjét, ha ez olyan formában és tartalommal történik, amely a jelkép által megjelenített eszmerendszert hamisítatlan formában, az eszmerendszer terjesztésének szándékával jeleníti meg”. Mivel a vendéglátóhely arculata inkább a kommunista rendszer kigúnyolására épült, és nem az ideológia terjesztésére, e kritérium értelemszerűen nem valósulhatott meg.¹¹⁸

A már elemzett BH1997.165. szám alatt közzétett ügyben tiltott jelképek használata miatt is indult az eljárás. A Szabó Albert-féle pártgyűléseken Szálasi Ferenc egyik hadparancsát helyezték ki az asztalra, rajta a nyilaskereszttel. Mivel a helyiségben rendszeresen történelmi tárgyú előadásokat tartottak, melyek többek között Szálasi személyével foglalkoztak, a bíróság szerint a tényállást megvalósító magatartás „egy történelmi dokumentumnak a bemutatása” volt, és így, az ismeretterjesztő cél miatt a 269/B. § (2) bekezdése alapján nem büntethető. Vékony tehát a mezsgye, amely a büntethetőséget és a mentesülést elválasztja, a

¹¹⁸ Az ítélet egyben választ ad a régi kérdésre is, miszerint „vajon miért nem tiltják be a Heineken sör címkéjét?”. Az ítélet szövegét ld. *Fundamentum*, 1999/4. 115-118. o.

visszaélések kiszűrése a bíróságtól fokozott figyelmet követel meg. Egy újabb kérdés merül fel ezzel kapcsolatban: vajon el lehet-e követni az önkényuralmi jelképek használatának bűncselekményét, vagy akár a közösség elleni izgatást akkor, ha a közösség kizárólag olyan tagokból áll – mint vélelmezhetően ebben az esetben is –, akik a gyűlölködő ideológiával már korábban azonosultak, tehát esetükben fel sem merülhet a „meggyőzés”, a gyűlölet felkeltésének veszélye?

Szintén a társadalomra veszélyesség hiánya miatt mentette fel – a jogerős, elítélő döntés után – a Legfelsőbb Bíróság a „Szabad Magyarországért Mozgalom” EU-csatlakozás elleni kampányplakátjainak terjesztőit. A plakátokon mind a horogkereszt, mind a vörös csillag látható volt, a rajta szereplő kép arra próbált utalni, hogy az Európai Unió működése mindkét, a jelképek által szimbolizált önkényuralmi rendszerrel rokonítható. A plakátok mondanivalójában e rendszerek elítélése volt felfedezhető, ezért azok közszemlére tétele nem minősült bűncselekménynek.¹¹⁹

4. 4. Nemzeti jelképek védelme

Szintén 1993-ban került a *Btk.*-ba a „Nemzeti jelkép megsértése” elnevezésű bűncselekmény (269/A. §):

Aki nagy nyilvánosság előtt a Magyar Köztársaság himnuszát, zászlaját vagy címerét sértő vagy lealacsonyító kifejezést használ, vagy más ilyen cselekményt követ el, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel, közérdekű munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő.

Az Alkotmánybíróság *13/2000. (V. 12.) sz. határozatában* foglalkozott e rendelkezés alkotmányosságával, és elutasította a megsemmisítésre irányuló indítványt.

A bírák úgy találták, hogy a tényállás – túl a „szokásos” köznyugalmon – egyszerre védi az állam és a nemzet tagjainak jogait, jogos érdekeit. A nemzeti jelképek az állam, az ország „külső és belső integritásának alkotmányos szimbólumai.”¹²⁰ A nemzeti szuverenitás kifejeződésének jelképeit ezáltal fokozott védelem illeti meg. Emellett a szabály a nemzet tagjainak a méltóságát is védi, amennyiben a benne meghatározott jelképek – túl az előző, hivatalos „szerepükön” – „a nemzethez mint közösséghez való tartozás kinyilvánításának az eszközei is.”¹²¹ A nemzeti identitás ilyen – kettős – kifejeződése pedig, a történelmi körülményeket figyelembe véve fokozottabb védelmet érdemel, hiszen korábban évtizedekig erőteljesen korlátozottak, időnként pedig egyenesen tiltottak voltak a nemzethez való tartozást kifejező egyes megnyilvánulások. A jelképek jelentősége így a rendszerváltozás után felértékelődött, erre pedig figyelemmel kell lenni. Mindazonáltal – mint a határozat indoklása leszögezi – a jelképekre vonatkozó negatív vélemények, történetükre, értékükre, jelentőségükre vonatkozó tudományos nézetek, művészi kifejezések, kritikák, megváltoztatásukat vagy eltörlésüket célzó javaslatok nem büntethetőek (Kukorelli István párhuzamos indoklásában felveti, hogy a tényállás alkalmazási körének eme megszorítását a rendelkező részben kellett volna elhelyezni, ami kétségtelenül nagyobb nyomtatékot adott volna neki, ha kötelező erőt nem is).

Az érvelésben szintén felfedezhető az izgatási határozatokkal szemben fennálló ellentmondás. Erről az indoklás csak annyit mond, hogy tekintettel az eltérő védett jogi tárgyakra, a mércétől való eltérés lehetséges. Ez a pusztán distinkció nem rendelkezik elegendő meggyőző erővel, az indoklás eme hiányosságára Harmathy Attila és Németh János alkotmánybírák párhuzamos indoklásai is felhívják a figyelmet. Pontosabb iránymutatást

¹¹⁹ Kezet foghat a horogkereszt a vörös csillaggal! *Magyar Nemzet Online*, www.mno.hu, 2007. április 12.

¹²⁰ IV./4.

¹²¹ IV./2.

azonban tőlük sem kapunk. A két mérce eltérése következtében jelenleg előállt az a furcsa helyzet, hogy amennyiben a magyar nemzetet gyalázza valaki, nem büntethető, ha azonban a címerrel teszi ugyanezt, már azzá válik – „a jelkép magasabb fokú védelemben részesül, mint amit jelképez”.¹²² Itt is szükség lett volna a szabályok harmonizációjára. Azt gondolom, hogy a nemzeti jelképek védelmének határozatban említett indokai helyesek és alkotmányosan védhetőek, azaz a nemzet, mint közösség tagjai jogainak védelme lehetővé teszi a korlátozást – az állam jelképhasználatához fűződő érdeke semmiképpen nem volna elégséges, hiszen a jelképek megsértése az államot semmilyen módon nem korlátozná azok használatában. Mivel a bűncselekmény elkövetési magatartása a sértő vagy lealacsonyító kifejezés használata, illetve cselekmény elkövetése, ez már eleve egy „támadó jellegű” magatartás, ellentétben az önkényuralmi jelképek pusztá használatával is megvalósuló bűncselekménnyel. Ez a támadó jelleg pedig az előzőhöz képest nagyobb mértékben valószínűsíti, hogy a szólásszabadság gyakorlása nem csupán zavaróan hat vagy felháborít, hanem az emberi méltóság megsértésével jár. Erre persze lehetne azzal ríposztolni, hogy a tiltott jelképek egy részének használata – a náciizmushoz köthetők feltétlenül – az eleve mindig potenciálisan nagyobb veszélyben forgó kisebbségeket sérthetik meg, de ettől függetlenül a magyar nemzet, legyen bár egy esetleg csak hipotetikus létező közösség (e kérdés eldöntését hagyjuk meg más társadalomtudományok feladatának) minden történelmi korban és helyzetben érdemes a védelemre – akár a büntetőjog ilyen, nyilvánvalóan elsősorban szimbolikus eszközei által is.

A nemzeti jelképek megsértésének esetében valóban teljesen más jellegű a szabályozás tárgya, mint az izgatásnál, ami nem volt elmondható az önkényuralmi jelképek tiltásáról. Itt már egyértelműen nem a „félelem” elkerülése, hanem a „büszkeség”, a „nemzeti öntudat” (amely kétségkívül az „emberi méltóság” egyik részleme lehet) zavartalansága a szóláskorlátozás célja. Nem bizonyos vélemények *tartalmának*, hanem csak egyes *megnyilvánulási formáinak* tiltásáról van szó. Az Állammal és a társadalommal szembeni tiltakozást ugyanis máshogyan is ki lehet fejezni, mint a zászló összetépésével. A nemzeti jelképek egyébként sem kizárólag a kormányzatot vagy az államot szimbolizálják, hanem a nemzet egészének szimbólumai. A jelképek védelmével tehát a politikai véleménynyilvánítás egyáltalán nem szenved aránytalan korlátozást. Az Egyesült Államokban meghonosodott felfogás, a szólás *módja alapján* történő korlátozásának elfogadhatatlanságáról, Európában még nem gyökerezett meg.

A közösség (itt kizárólagosan a magyar nemzet) méltóságát ugyan ezúttal nem hangsúlyozza a határozat, mégis, az önkényuralmi jelképekkel kapcsolatos döntésre figyelemmel is nyilvánvaló, hogy elismeri azt, és a korlátozás legitim indokának a közösség védelmét tartja. A közösségek méltósága nagyobb hangsúlyozásának szükségességére Erdei Árpád és Harmathy Attila alkotmánybírák párhuzamos indoklásai is utalnak. Az *országhoz való tartozás érzésének* – amelyet a vallási meggyőződéshez hasonlít – elismerését Harmathy egyenesen az emberi méltóság, mint általános személyiségi jog egyik nevesíthetetlen részjogosítványának tekinti.

A döntés éles hangú bírálói természetesen ezúttal is a korábbi, szigorúbb mérce alkalmazását kérik számon a testületen,¹²³ elutasítva azon érveket, amelyeket a határozat felvonultat. E kritikákra részben ugyanaz a válasz adható, mint a tiltott jelképekről szóló határozat esetében: aligha a döntés az alkotmányos szólásszabadsággal való összeférhetetlensége, hanem csak a korábbi mércétől való eltérés, illetve annak nem megfelelő megindokolása róható fel az alkotmánybíráknak.

¹²² KÁDÁR ANDRÁS KRISTÓF: Útvesztő. A jogalkotó esete a szólásszabadsággal. *Élet és Irodalom*, 2003/45.

¹²³ Ld. pl. HALMAI, (2000) i. m. [117. jegyzet] 74-78. o.

4. 5. Gyűlölködő kifejezések és személyiségi jogok

Van-e keresnivalója a polgári jognak a gyűlölködő kifejezések korlátozásánál? A 30/1992. (V. 26.) AB határozat az igenlő válasz felé terel minket, csakúgy, mint az Európa Tanács 1997-es, „a gyűlöletbeszédről” szóló ajánlása, amely kifejezetten bátorítja a tagállamokat, hogy a polgári jog eszközeivel – közérdekű kereset, kártérítés, válaszadási jog – is felvegye a küzdelmet a gyűlölködés ellen.¹²⁴

Bár a két jelkép-határozat egyértelműen állást foglal a közösségek méltóságának védelme mellett, ez csak két, nagyon speciális büntetőjogi tényállásra vonatkozik, azaz „nem különíthetők el bennük úgy az általános érvényű tételek és a csak az adott ügyre vonatkozó indokolások, mint az alaphatározatban [30/1992 AB hat.]”¹²⁵ A két jelkép-határozat ráadásul – eltérő mértékben, de – ellentmond az izgatási határozatoknak. Utóbbiak ugyan megemlítik, de valójában nem a közösségek méltóságáról, csak az egyén jogairól szólnak. Mindezekből tehát nem alakul ki egységes kép az Alkotmánybíróság felfogására nézve a közösségek méltóságával kapcsolatban. Ennek ellenére a határozatok „közös minimuma” elismeri a személyek közösségbe tartozáshoz való jogát, mint az emberi méltóság egyik, védelemre érdemes aspektusát, a szükséges védelmi szintet viszont eltérően határozzák meg. Még a kérdés tárgyalása előtt le kell szögezni, hogy természetesen nem a valamely közösséget megillető méltóságról beszélünk, hiszen méltósága a jog szempontjából értelemszerűen csak emberi lénynek lehet. Az emberi méltóságnak azonban lehet egy olyan részeleme, amely kifejezetten a valamely közösségbe tartozás miatt „éled fel”, és a személyt csak, mint a közösség tagját illeti meg. Ez azt is jelenti, hogy ha az illető – legtöbbször szabad akaratából – megszűnik az adott közösség tagjának lenni, általában méltóságának ez a részeleme is megszűnik. Mivel mindenki egyszerre több kisebb-nagyobb közösség tagja, az emberi méltóságnak ez az aspektusa önmagában is igen tág lehet. Mivel itt a közösség léte, illetve a közösségi identitás és a tagság keletkezteti a méltóság más elemeivel természetesen összekapcsolódó, az egyént megillető jogosultságot, egyszerűbb a továbbiakban „a közösség méltóságá”-ról beszélni, ezzel azt is vélelmezve, hogy ha a közösséget sérelem éri, tagjai, vagy legalábbis tagjainak jelentős része – azok egyéni joga, emberi méltósága – is sérül.

Életünk során több-kevesebb időre számos közösség tagjai vagyunk. Szerencsés esetben öt esztendeig járunk egy egyetemi közösségbe, mindennap sokadmagunkkal utazunk a metróra, és általában egész életünkben tagjai vagyunk a velünk azonos neműek csoportjának. Közösségbe tartozni szabadságunkban áll, az egyén legtöbbször önkéntes alapon válik az adott csoport tagjává, ha pedig mégis akaratán kívül – például születésénél fogva – lett része, jogában áll kilépni, (nemi, nemzeti, vallási) identitását megváltoztatni. Vannak olyan – jogi személyiség nélküli – személyösszességek, amelyeket a jog felruház bizonyos, őket megillető jogokkal: a választópolgárok jogosultak megállapítani a törvényhozó szerv összetételét, illetve a helyi önkormányzás jogával, a nemzeti, etnikai kisebbségek pedig egyéb kollektív jogokkal is rendelkeznek, a közösség elleni izgatás pedig bizonyos közösségek tagjainak méltóságát – is – védi. Súlyom László már többször is felvetette a jövő nemzedék jogai képviselőjének szükségességét, a kérdés pedig mostanában eljutott a parlament falai közé is, „a jövő nemzedék ombudsmanja”-nak bevezetése pedig azt jelentené, hogy egy még egyelőre nem is létező csoport is kvázi jogszemélyként viselkedne.¹²⁶ Ha a közösségek méltósága fokozottabb védelmének szükségességéről beszélünk, először is tisztáznunk kell, melyik közösségekre gondolunk.

¹²⁴ Council of Europe, *Recommendation No. R (97) 20, Of the Committee of Ministers to Member States on „Hate Speech”*.

¹²⁵ SÓLYOM LÁSZLÓ: Jogi eszközök emberek csoportja jó hírnevének, illetve a csoport megsértésén keresztül a csoport tagjai emberi méltóságának megsértése ellen. *Kézirat*, 2002. 9. o.

¹²⁶ SÓLYOM LÁSZLÓ: A jövő nemzedékek jogai és ezek képviselője a jelenben. In SÁRKÖZY TAMÁS – VÉKÁS LAJOS (szerk.): *Eörsi Gyula emlékkönyv*. Budapest: HVG-Orac, 2002. 191-202. o.

Valahol – ésszerű – határt kell húzni. Általános ismérveket állíthatunk: tagjai érezzék – általában véve, nem feltétlenül erőteljes mértékben, akár tudatosan, akár érzelmi alapon – összetartozónak magukat; jól észrevehetően különüljenek el más csoportoktól; rendelkezzenek bizonyos belső, csak tagjaikra vonatkozó szabályokkal; azok minden tagjukra egyaránt vonatkozzanak; a csoportalkotó tulajdonságok legyenek a külvilág számára is jól felismerhetőek. Ennyi azonban nem elegendő ahhoz, hogy megfelelően szűkre szabjuk a védendő közösségek körét. Kérdés, vajon mi az a *fő csoportalkotó jelleg*, amelynek mentén a védett közösségeket meghatározhatjuk? Az egyik legfelsőbb bírósági ítéletben (BH.2004.171.) szereplő „kollektív társadalmi kötelezettség” nem lehet megfelelő ennek eldöntésére, túlságosan leszűkíti a védelem körét. Talán az olyan tulajdonságok környékén kell keresni a választ, amelyeket a csoport tagjai *nem tudnak levetkőzni*, mint például a testi fogyatékoság vagy a szexuális preferencia? Vagy azon tulajdonságok mentén szerveződő közösségeket kell megtalálni, amelyek tagjai *személyiségének teljességét*, alapvetően, minden élethelyzetben *meghatározzák*? Utóbbit érzem megfelelő elvnek az elválasztáshoz, mert ott fedezhető fel – jellemzően – a közösség és tagjai között olyan erős kötelék, amely a közösség megsértése esetén tagjainak, azok jelentős hányadának sérelmet okoz. Azokat a közösségeket kell tehát megtalálni, amelyekbe tartozás a személyiség leginkább elválaszthatatlan, integráns, meghatározó része.

További kérdés, hogy számít-e a közösség mérete, hiszen sokak szerint minél nagyobb a közösség, annál gyengébb a tagjai közti összetartó erő. Ez azonban nem feltétlenül a mérettől függ. Egy család, mint közösség nem mindig őrzi meg összetartozását, míg egy templomi közösségben, egyazon egyház tagjai esetében még ismeretlenek között is felfedezhető kötőerő.

Az Alkotmánybíróság két ilyen, a személyiség lényegét, teljességét meghatározó csoportot nevezett meg, e kettő a *vallási közösség* (4/1993. (II. 12.) AB határozat: „a vallás a hívő számára a teljes személyiséget és az élet minden területét érinti és meghatározza”) és a *nemzeti vagy etnikai kisebbség* (22/1997. (IV. 25.) AB határozat). E két csoportidentitásra alapozta a testület a pozitív diszkrimináció megengedettségét: csak az egyházi és nemzetiségi iskolák jogosultak az állami intézményekkel megegyező mértékű finanszírozásra, más alapon szerveződők nem.¹²⁷ Alapvetően egyetértek e megközelítéssel, de szükségesnek látom e kettő mellé még a *nemzetet* harmadikként felvenni, értve ez alatt mindegyik nemzetet, így a többséget alkotó magyart is. Így bármely nemzet hazánkban tartózkodó tagja is megőrizné „csoportidentitását” Magyarországon is. Persze azt is megkérdezhetnénk, *ki a magyar?* Illyési értelemben („aki vállalja”), állampolgárság, esetleg anyanyelv szerint döntjük el a kérdést? A válaszadás már messze visz témánktól, de hogy a jog szempontjából is érdemes a vizsgálatra, azt a kettős állampolgárságról szóló, 2004. december 5-i népszavazás körüli viták is meggyőzően igazolták.

Felvetésem ellen számos érv hozható fel, ezek közül a leghangsúlyosabb a *védelem szükségtelenségének érve*, mely szerint a többség mindig „biztonságban van”, a többségi közösséget a kisebbségek nem veszélyeztethetik; közösségi identitása miatti fokozott, különös védelemre csak a kisebbségeknek van szüksége. A több mint negyven évig tartó kommunista rezsim alatt, illetve más, külföldi példákból is láthattuk, hogy a többségi identitás bizony alaposan megsérthető. A diktatúra éveiben időnként bitófa vagy golyó volt a jutalma azoknak, akik nemzeti (magyar, tehát elvileg többségi) identitásukat hangoztatták. Más, szerencsésebb történelmi országokban a többségi nemzet védelmének elhagyása talán indokolható lenne, a különös történelmi körülmények azonban nálunk ezt még – megítélésem szerint – nem teszik

¹²⁷ A vallással kapcsolatban ld. még például a katonai szolgálatmegtagadás lehetőségét, amely esetében szintén a csoportba tartozás alapján került sor többletjogosultság megállapításra, ld. a 46/1994. (X. 24.) AB határozatot.

lehetővé. Továbbá: egyáltalán nem kizárt annak a lehetősége, hogy az adott közösség identitását, méltóságát annak egyik tagja sérti meg, mint ahogyan az a történelem során számtalanszor előfordult. Ez persze kizárólag morális értékelést nyerő szempont lehet, jogi többlétszankcióval természetesen nem járó cselekedet, de ettől még a méltóságsértés ténye nem változik. Talán érdekesnek hathat a felismerés: egy liberális demokráciában időnként a többségnek is lehetnek jogai.

A többségben lévők nemzeti identitásának védelmének indoklására jó példát hozott a közelmúlt egyik történése, amikor (2005-ben) egy fiatalember egy, a Moszkva téren álló buszon szamurájkarddal átszúrt, és súlyosan megsebesített egy roma fiút. Ezután – a cselekmény vélelmezett rasszista motívuma miatt – heves antirasszista kampány indult, amelynek során felelős közéleti személyiségek, sőt politikusok is a magyar közösség, tehát a többség nyílt és erőszakos rasszizmusáról, kirekesztő hozzáállásáról beszéltek. Később ugyan kiderült, hogy az elkövető maga is roma származású volt, tehát a cselekmény faji indítéka fogalmilag kizárt, azonban az addigi kampány bőségesen elegendő volt arra, hogy a roma kisebbség gyűlöletét a többségi magyarság ellen felszítssa.

Ugyanakkor a méltóság védelme nem feltétlenül korlátozódhat az így meghatározott csoportokra. Maga az Alkotmánybíróság is megállapította, hogy a *Btk.* vizsgált 269. §-ában szereplő „a lakosság egyes csoportjai” kategória alatt „...az eltérő nézetrendszer (párttagok, egyesületek, mozgalmak stb. résztvevői) vagy egyéb, tulajdonképpen bármely ismérv szerint elkülönülő személyek” értendők.¹²⁸

Az alapjogok rendszere jellemzően individuális, egyénileg gyakorolható jogokat tartalmaz. Kérdés, elképzelhető-e, hogy ezen jogok némelyike „közösségi” joggá alakuljon? Létezhet-e egy közösségnek méltósága? A jogi személyiséggel rendelkező személyösszességeknek, illetve a jogi személyiség nélküli gazdasági társaságoknak, mint tudjuk, nem.¹²⁹ Ha nem is ismerjük el egy közösség saját méltóságához való jogát, jelentheti-e az adott közösségbe tartozás – az ehhez való jog – az egyén méltóságának olyan megnyilvánulási formáját, amely érdemes a védelemre? A magyar jogrendben kizárólag néhány alkotmánybírósági határozat és bírói ítélet használja a „közösség méltósága” kifejezést, elismerve létezését, védendő értéknek tekinti azt. A rendelkezésre álló forrásokból azonban nem olvasható ki koherens elvi alap védelmének tekintetében.

Sem a polgári jogi, sem a büntetőjogi személyiségvédelem nem nyújt megfelelő lehetőséget a közösségek méltóságának védelmére. A *Ptk.* személyiségvédelmi rendelkezései, melyek védik az emberi méltóságot (76. §), a jelen bírói gyakorlat alapján nem alkalmazhatóak sem a jogi személyekre, sem a jogi személyiséggel nem rendelkező közösségekre. Ahhoz, hogy az eljárás meginduljon, egyértelműen beazonosíthatónak kell lennie annak, aki a személyiségi jogsértést elszenvettede. Ha tehát a sértő kifejezés egy közösségről általában véve hangzik el, azonosítható sértett hiányában nem indulhat sikerrel polgári per. A jogi személyeket megilleti a becsület (76. §), valamint a jó hírnév (78. §) védelme, itt ugyanis megvan az azonosíthatóság, méltóságuk létezése azonban fogalmilag kizárt.

A *Btk.*-ban szereplő rágalmazás (179. §) és becsületsértés (180. §) sem védi a közösségeket, az eljárás megindításának feltétele az önrendelkezési jog körébe tartozó magánindítvány beadása, amelyhez szintén egyértelműen beazonosítható sértett kell. A törvény külön is védi az egyes nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport tagjait: az ellenük a csoportba tartozásuk miatt elkövetett bántalmazás, erőszak vagy fenyegetés alkalmazása súlyosabban büntetendő, mint e motívum nélküli hasonló magatartás (174/B. §). Kifejezetten az emberi méltóságot

¹²⁸ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, IV./5.

¹²⁹ 23/1990. (X. 31.) AB határozat.

nem védi a büntetőjog, a becsületsértés azonban, mint láttuk, általában véve a méltóságsértésre is alkalmazható.

Bár egyik törvény sem utal egyértelműen arra, hogy a méltóság kifejezetten csak az egyéneket illeti meg, a bírói gyakorlat következetesen – és hosszú hagyományra visszatekintve – elutasítja az egyének által egy közösség megsértése miatt benyújtott kereseteket és magánindítványokat.

Elvétve találhatunk az általános gyakorlatnak ellentmondó eseteket: egy legfelsőbb bírósági ítélet leszögezi, hogy „a büntetőjogi védelem a becsület csorbítására alkalmas kijelentésekkel és tényállításokkal szemben nemcsak a jogi személyeket, hanem az olyan személyösszességeket is megilleti, amelyeknek nincs ugyan önálló jogképessége, de olyan kollektív társadalmi kötelezettségekkel rendelkeznek, amelyek teljesítése megalapozhatja a társadalmi megbecsülésük létrejöttét, s ennek ugyanolyan a társadalmi értéke, mint a természetes személyek esetében. Ugyanakkor azok a személyösszességek, amelyek nem rendelkeznek azzal a sajátossággal, hogy meghatározott társadalmi kötelezettséget teljesítsenek, vagyis nincsenek meghatározó kollektív kötelezettségeik: a rágalmozás passzív alanyai sem lehetnek” (BH1992.154.). Apró szépséghiba, hogy a büntető perben egy párt (tehát egy jogi személy) adott be magánindítványt, és a Legfelsőbb Bíróság végül elfogadta azt.

Egy másik ítélet (BH1993.139.) is hivatkozik a közösségek méltóságára: „Emberi méltósága nyilvánvalóan csak természetes személynek lehet, a társadalom kedvező értékítéletére, megbecsülésére azonban a jogi személyek, illetve más személyösszességek is igényt tarthatnak. A magyar büntetőítélkezési gyakorlatban a »becsület védelméről« szülő 1914. évi XLI. tc. hatálybalépését követően töretlenül követett álláspont szerint a társadalom értékítéletét, megbecsülését csorbító cselekményekkel szemben büntetőjogi védelem illeti a jogi személyeket és az olyan személyösszességeket is, amelyeknek nincs ugyan önálló jogképessége, de [...] kollektív társadalmi kötelezettségekkel rendelkeznek.” Itt szintén egy jogi személy (egy gyár) terjesztett be magánindítványt, tehát megint csak nem kerülhetett tényleges alkalmazásra a közösségek számára „megelőlegezett” védelem.

A „kollektív társadalmi kötelezettség” csoportalkotó ereje, amely a jogalanyiség nélküli személyösszességek számára is lehetővé teszi a személyiségvédelmi szabályok alkalmazását, a BH2004.171. számú legfelsőbb bírósági ítéletben is megjelenik, ezúttal már nem csak hipotetikusan, hanem tényleges védelmet nyújtva – rágalmozás általi becsületsértés miatt – egy önkormányzati képviselő-testület számára. Ezzel tehát megnyílt egy kicsiny kapu a közösségek méltóságának bírói elismerése felé. Ez azonban túlságosan szűk ahhoz, hogy valóban átférjen rajta minden védelemre érdemes közösség. Az ügy tényállásában nem gyűlölködő kifejezések szerepeltek, a közösség pedig jól behatárolható volt, ellentétben például egy vallási közösséggel.

A Horthy Miklós kormányzó újratemetésén résztvevőket és a velük szimpatizálókat a feljelentés szerint „népét és országát ocsmány és gusztustalan módon mocskoló” Eörsi István író becsületsértésért feljelentő magánszemély sértetti azonosíthatóságának hiányában a bíróság megszüntette az eljárást.

Hofi Géza ellen szintén becsületsértés miatt indult eljárás. Az indítvány szerint a humorista az „átlag magyar polgárt becsületében durván sértő és megalázó, általánosító kijelentést tett”. A szöveg így szól (elnézést az olvasótól): „Itt az új segg... A magyar ember ilyen, nem találja helyét, ha nem szaros a szája.” Itt is az azonosítható sértett hiányában szüntette meg a bíróság az eljárást, hozzátéve, hogy a szatírárt, mint művészi kifejezést különleges védelem illeti meg, így büntetőjogi korlátozása egyébként is megengedhetetlen.¹³⁰

¹³⁰ A két eset leírását ld. HALMAI, (2002) i. m. [63. jegyzet] 156-157. o.

A közelmúlt nagy port felvert ügye volt ifj. Hegedűs Lóránt esete. A politikus által egy kerületi pártlapban leírt – a zsidóságra vonatkozatható – kijelentések („Rekeszd ki őket! Mert ha te nem teszed meg, ők teszik meg veled!”) miatt két polgári eljárás is indult a zsidó közösség méltóságának megsértése miatt. Az elsőt az előzőekhez hasonlóan a felperesi legitimáció hiányára hivatkozva utasította el a bíróság,¹³¹ kiterjesztően értelmezve a *PK 13. számú állásfoglalását*, melynek értelmében sajtó-helyreigazítást az kérhet, akinek személye a sajtóközleményből felismerhető. A másikat viszont, amelyet a diszkrimináció tilalmának megsértése miatt indítottak ifj. Hegedűs ellen, első fokon megnyerte a felperes – itt a bíróság elvetette a *PK 13. számú állásfoglalás* alkalmazhatóságát. A bíróság úgy látta, hogy a „rekeszd ki” kijelentés – különösen a történelem fényében – megvalósította a negatív diszkriminációt, a perléshez elegendőnek vélte a közösségbe tartozás külvilág általi egyértelmű azonosíthatóságát, a zsidó mivoltot pedig ilyennek ítélte. Hogy kinek kell azt azonosítani, a sértő félnek, vagy a közvéleménynek, illetve, hogy miért egyértelműen azonosítható (pusztán külső jegyek alapján?) egy olyan – vallási – identitás, amely ráadásul nem is feltétlenül a származástól függ, az nem derül ki az ítéletből.¹³² A Fővárosi Bíróság másodfokon visszatért az általános gyakorlathoz, és a felperesi legitimáció hiányában elutasította a keresetet.¹³³ A bírói gyakorlat tehát – a fenti elszórt példák ellenére – nem ismeri el a közösségek személyiségvédelmének lehetőségét.

Hatályos jogunkban az izgatás és a jelképekkel kapcsolatos bűncselekmények is közzéadások, míg személyiségi jogvédelmet csak a sértett, illetve halála esetén egy vele kapcsolatban álló szűk kör kérhet. Az Eörsi István elleni magánvád tárgyalás nélküli elutasításakor a bíró azt is felvetette, hogy ha még jogosult is lenne egy személyösszesség a méltóság védelmére, az indítvány benyújtója akkor sem kapott a perindításra a közösségtől felhatalmazást. Ez felveti a kérdést, ha a közösségek méltóságát elismerjük, kinek adunk jogosultságot a per megindítására. A német megoldás az emberi méltóság megsértésének egy speciális tényállását közzéadás bűncselekménnyé tette, így kerülve ki ezt a csapdát; ezt próbálta bevezetni a közösség elleni izgatás tényállásának 2003. évi magyarországi módosítása is. Ez azonban nem járható út a polgári eljárások tekintetében. Az általunk korábban védelemre érdemesített valamennyi közösség rendelkezik megfelelő intézményes képviseléssel. Ésszerű megoldás lenne ezen intézmények kezébe adni a perkezdeményezés lehetőségét. Elfogadhatjuk azt is, hogy a közösség bármely tagja indíthat pert, de ez esetben minden méltóságsértés esetében csak egyetlen eljárás lenne indítható. Utóbbinál nehézséget jelenthet a közösségbe (nemzetiségbe) tartozás bizonyítása, de végső soron ez sem leküzdhetetlen akadály. Az esetleges kártérítés összegét pedig az adott közösség valamely alapítványa vagy más szervezete kaphatná meg.

Bárhogyan is döntünk, az újítás bevezetése – bár elvben sem a *Btk.*, sem a *Ptk.* nem tiltja ma sem a közösségek méltósága megsértése esetén történő igényérvényesítést – nehezen képzelhető el törvénymódosítás nélkül.

Mivel az izgatási határozatok háromszor is kiiktatták a jogrendszerből a közösségek méltóságát védő szabályokat, a személyiségvédelmi rendelkezések gyakorlati alkalmazása során pedig nem nyílik lehetőség a közösségbe tartozás okán megsérült méltóság védelmére, a jogrendszer jelen pillanatban nem tud mit kezdeni a gyűlölködő, becsmélő kifejezésekkel. Ez a hiány és a belőle fakadó aránytalanság akkor is feltűnő, ha a szólásszabadság kiterjesztő értelmezését fogadjuk el. A *30/1992. (V. 26.) AB határozat* zárógondolata kifejezetten hitet tesz a polgári jogi védelmi eszközök, konkrétan a nem vagyoni kártérítés alkalmazhatósága mellett, miközben a büntetőjogi védelem kiegészítése számára is nyitva hagyja a kaput:

¹³¹ *PKKB 29. P.90.907./2001/12.* – közzétéve a *Fundamentum* 2002/3-4. számában.

¹³² Az ítélet értékelését ld. HALMAI GÁBOR: Becsületvédelem és sajtószabadság. *Fundamentum*, 2004/4. 90-92. o.

¹³³ *52. Pf. 29 063/2003/4.*

„...a közösségek méltósága a véleménynyilvánítási szabadság alkotmányos korlátja lehet. Nem zárja ki tehát a határozat azt, hogy erről a törvényhozó akár a gyűlöltre uszítás tényállásán túlmenő büntetőjogi védelemmel is gondoskodjék. A közösségek méltóságának hatékony védelmére azonban más jogi eszköz, például a nem vagyoni kártérítés alkalmazási lehetőségeinek bővítése is alkalmas.”¹³⁴

Ma már nehezen képzelhető el, hogy az újbóli nekifutás a büntetőjogi szabályozás módosítására ne vérezzen el az Alkotmánybíróság előtt. A hiányt észelve fordult a Legfelsőbb Bíróság elnöke is az Alkotmánybírósághoz, hogy – többek között – választ kapjon a kérdésre, vajon „a közösségek méltóságát sértő véleménynyilvánításnak és a szabad véleménynyilvánításnak hol vonhatók meg az alkotmányos határai, a közösségek méltóságát sértő véleménynyilvánítás szankcionálható-e a jog különböző – nem büntetőjogi – eszközeivel.”¹³⁵

Szintén az e területen érezhető tétováság jele, hogy bár az új *Polgári Törvénykönyv* kodifikátorai nem éltek a kínálózkodó alkalommal, és nem járultak hozzá a kérdés megoldásához, de azt sem vállalták, hogy szó nélkül figyelmen kívül hagyják azt. Ebből egy furcsa megoldás eredt. Az új *Ptk.* a tervek szerint nem konstruál új tényállást, amely konkrét azonosíthatóság hiányában is lehetővé tenné a fellépést a közösség méltóságának megsértése esetén, de a törvényszöveg-tervezetet kísérő indoklás értelmében

„gyűlöletbeszéd esetén a [hatályos] *Ptk.* szabályaiból levezethető az egyéni fellépés lehetősége. A *Ptk.* 75. §-a a személyiséget a maga egészében védi. Egy etnikumhoz tartozó személyt minden kétséget kizáróan sértheti például az adott etnikumra vonatkozó dehonesztáló kifejezés. Ezt az értelmezést fogadja el – a sajtóhelyreigazítási per megindításának feltételei kapcsán – a Legfelsőbb Bíróság PK 13. számú állásfoglalása is. Az állásfoglalás indokolása – többek között – kimondja: lehetséges az is, hogy a sajtóközlemény név szerinti, vagy név nélküli határozatlan, burkolt utalásaival, bizonytalan megjelölésével többeket is sért. Ilyen esetben az érintett személyek közül bárki kérhet helyreigazítást.... [...] A sajtó-helyreigazítás körében kimondott szabályokat a bíróságok nem csak sajtó-helyreigazítási eljárásokban alkalmazzák, hanem azokat minden személyiségi jogi perre kiterjesztik. Téves tehát a *Ptk.*-nak és a PK 13. számú állásfoglalásának olyan értelmezése, amely szerint nem ismerhető el a személyhez fűződő jogok megsértése azokban az esetekben, amelyekben a kifogásolt megnyilvánulás nem közvetlenül a felperes személye ellen irányult.”¹³⁶

A *Javaslat* szövegezői szerint tehát a *Ptk.* már jelenlegi állapotában is alkalmas a közösségek tagjainak megóvására. Bár a hatályos törvényszövegből valóban nem zárja ki kifejezetten ezt az értelmezést, ezt a bírói gyakorlat – mint láttuk – nem fogadja el.¹³⁷ A felvetett ötlet nem igazán veszi figyelembe a személyiségvédelem területén kialakult magánjogi dogmatikát. Ha a közösség bármely tagja személyesen perelhetne kártérítésért, akkor például a magyar nemzet megsértése esetén elvileg akár tízmillió személyiségvédelmi per is indulhatna.

Az új *Ptk.* – egy új tényállás bevezetésével – egyértelműen eldönthetné a gyűlölködő kifejezések polgári jogi szankcionálhatóságának kérdését, de a határozott döntést a kodifikátorok nem vállalták fel. Az pedig rejtély, hogy a *PK 13. számú állásfoglalásnak* hogyan sikerült a fenti idézetben szereplő értelmezést adni, amikor az egyértelműen leszögezi, hogy „Sajtóhelyreigazítást az kérhet, akinek a személyére a sajtóközlemény – nevének

¹³⁴ V./4. – A kártérítés szélesebb körű alkalmazásának szükségességét később Sólyom László többször is hangsúlyozta, ld. pl. TÓTH GÁBOR ATTILA: A „nehéz eseteknél” a bíró erkölcsi felfogása jut szerephez – beszélgetés Sólyom Lászlóval. *Fundamentum*, 1997/1. 41. o.

¹³⁵ A Legfelsőbb Bíróság elnökének alkotmánybíróági indítványa. *Fundamentum*, 2006/3. 96-97. o.

¹³⁶ Polgári Törvénykönyv, Második Könyv – A Személyek. *Javaslat* – Normaszöveg és indoklás (2005. december). 135-36. www.irm.hu.

¹³⁷ MURÁNYI KATALIN – WELLMANN GYÖRGY – ÁDÁM GYÖRGY – KONDOROSI FERENC: A *Ptk.* és a gyűlöletbeszéd (vita). *De Jure*, 2006/3. Murányi és Wellmann, a Legfelsőbb Bíróság két bírása ezt hangoztatja, míg a velük vitázó Ádám ezt hibás, jogszabályellenes gyakorlatnak ítéli.

megjelölésével vagy egyéb módon – utal, vagy akinek a személye a sajtóközlemény tartalmából felismerhető.” Az állásfoglalás érvényét a gyakorlat kiterjeszti valamennyi személyiségvédelmi eszköz alkalmazhatóságára, így tehát azonosíthatóság hiányában sem helyreigazítási, sem egyéb igény sem érvényesíthető. (Annyi elmondandó a kodifikátorok védelmében, hogy állításuk szerint a fenti szöveg tudtukon kívül, a jogalkotás rejtélyesen tekergő csatornáinak valamelyikén keresztül került bele az indoklásba.)

Napokkal az értekezés végső zárása előtt fogadta el az Országgyűlés a Takács Albert igazságügyi és rendészeti miniszter által előterjesztett, T/3719/17. számú törvényjavaslatot a *Polgári Törvénykönyv* módosításáról. A módosítás arra irányul, hogy megteremtse a gyűlölködés elleni fellépés lehetőségét a polgári jogban – nyilvánvalóan azért, mert a büntetőjogi megoldással az Alkotmánybíróság gyakorlatának fényében a kormányzat nem kísérletezett tovább. A *Ptk.* módosított szövege mindazonáltal az első szemügyre vétel alkalmával is súlyos problémákat vet fel. A szöveg alapján:

76/A. § (1) A személyhez fűződő jog sérelmét jelenti különösen az a nyilvános, súlyosan sértő magatartás, amely faji hovatartozásra, nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozásra, vallási vagy világnézeti meggyőződésre, szexuális irányultságra, nemi identitásra vagy a személyiség más lényegi vonására irányul, és személyek e vonással rendelkező, a társadalmon belül kisebbségben lévő körére vonatkozik.

Az Alkotmánybíróság eddigi gyakorlata nem engedte meg, hogy pusztán a „súlyosan sértő”, sérelmet okozó kifejezések korlátozás alá essenek, ez az eddigi mérce jelentős leszállítását jelentené, amely esetben másodlagos kérdés, hogy büntető- vagy polgári jogi eszközökkel történik mindez.

A felsorolásban csak az ilyen-olyan kisebbségek szerepelnek, ami – furcsán hangzik, de igaz – diszkriminatív a többségre nézve, amelynek identitását éppúgy meg lehet sérteni, mint bármely társadalmi csoportét.

A szöveg megteremti annak a lehetőségét, hogy konkrét azonosíthatóság hiányában is megállapítható legyen a jogsértés:

76/A. § (2) A jogsértő nem hivatkozhat arra, hogy sérelmezett magatartása nem közvetlenül és felismerhetően az (1) bekezdés szerinti sérelem alapján igényt érvényesítő fél vagy felek ellen irányult.
(3) A 84. § (1) bekezdése szerinti igények érvényesítésére az a közhasznú vagy kiemelkedően közhasznú társadalmi szervezet vagy alapítvány is jogosult, amelynek célja az emberi és állampolgári jogok védelme. A 84. § (1) bekezdés e) pontja szerinti igényt az említett szervezetek csak a sértett közösség érdekében és az e célra létrehozott valamely közhasznú vagy kiemelkedően közhasznú alapítvány javára érvényesíthetik.

A (2)-(3) bekezdés célja egyértelmű, ezek alapján megteremtődik a lehetőség arra, hogy a közösség bármely tagja érvényesíthesse a sérelemből fakadó igényét, illetve ennek hiányában *közérdekű kereset* indítására is van mód, egy bizonyos kör által. A perindítási jogosultság akkor is fennáll, ha az illető nem is szerzett tudomást a sérelmes kifejezés közzétételéről, mondjuk egészen addig, amíg nem lett abból újsághír (felvethető-e vajon ebben az esetben a terjesztő felelőssége?). A sérelem tényleges bekövetkeztét, az egyénekre lebontva nem lehet érdemi bizonyítás alá vonni, a bíróságoknak automatikusan el kell fogadniuk megtörténtét.

A törvény nem korlátozza a perindítás lehetőségét, ezért elvileg elképzelhető, hogy mondjuk a többszázszáz (többmillió?) hazai cigányság jelentős része pert indítson, ami – nem nehéz megjósolni – az igazságszolgáltatás teljes megbénulását idézné elő, az esetleg mégis megszülető ítéletek pedig a jogsértő aránytalan szankcionálását jelentenék (gondoljunk bele, ha minden sérelmet szenvedett fél csak 100.000 forintot kap kártérítésként...). *Ad absurdum* az sem elképzelhetetlen, hogy olyan személyek is pert indítsanak, akik külföldön élnek ugyan, de egyébként valamely Magyarországon kisebbségben lévő társadalmi csoport

tagjai közé számíttatnak. Így pl. „zsidózás” esetén bármely zsidó identitású személy perelhetné a jogsértőt.

Az egyetlen szabály, amely a jogsértő érdekeit is figyelembe veszi, a (4) bekezdésben található, és azt írja elő, hogy a keresetindításra mindössze a jogsértéstől számított 90 nap áll rendelkezésre.

A törvény a köztársasági elnök aláírására vár, de az ő döntésétől függetlenül nyilvánvalóan az Alkotmánybíróság asztalára fog kerülni. A fent említett számos megkérdőjelezhető megoldás alapján, figyelembe véve a korábbi gyakorlatot, nehéz elképzelni, hogy kiállja az alkotmányossági próbát. Mint ahogy – tekintettel Sólyom László korábbi állásfoglalásaira, nyilatkozataira – az elnöki ellenjegyzés már önmagában véve is okozna némi meglepetést.

4. 6. Epilógus

Sajó András azt kérdezi, vajon fenntartható-e még, másfél évtized távlatából az Alkotmánybíróság kezdeti hipotézise, amely szerint:

„Politikai kultúra és egészségesen reflektáló közvélemény csakis öntisztulással alakulhat ki. Aki tehát gyalázkodik, magát bélyegzi meg, s lesz a közvélemény szemében »gyalázkodó«. A gyalázkodásra bírálóat kell hogy feleljen. E folyamatba tartozik az is, hogy számolni kelljen magas kártérítésekkel. Büntetőjogi büntetésekkel azonban nem a közvéleményt és a politikai stílust kell formálni - ez paternalista hozzáállás -, hanem más jogok védelmében az elkerülhetetlenül szükséges esetekben szankcionálni.”¹³⁸ Ez a felfogás később újra és újra visszaköszönt az egyes határozatokból: „A szólás szabadságának állapota a demokrácia fokmérője. Minél kevesebb korlátozás nélkül érvényesülhet a véleményalkotás és -nyilvánítás joga, annál biztosabb lábakon áll az alkotmányos demokrácia. Egy valóban szabad társadalomban a szélsőséges nézetek hangoztatása önmagában nem idéz elő zavargásokat, hanem hozzájárul a köznyugalom és közrend alakításához, a lakosság toleranciaszintjének emeléséhez.”¹³⁹

A szerző azt a következtetést vonja le, hogy nem.¹⁴⁰ Álláspontja szerint a feltevés, amely szerint a szélsőséges nézetek hirdetői előbb-utóbb elszigetelődnek a társadalomban, megbukott. Egyetértek azzal a véleményével, hogy a szólásszabadság ilyen széles értelmezése nem igazán segítette hozzá a magyar társadalmat az egészséges közéleti hangnem megteremtéséhez. Ebben persze elévülhetetlen érdemeket szerzett a teljes magyar politikai elit. Ugyanakkor a szélsőséges, fajgyűlölő vélemények, bár nem „szigetelődtek el”, legalábbis abban az értelemben, hogy nem tűntek el nyom nélkül (egy liberális demokráciában ez, valljuk meg, furcsának is tűnne), ugyanakkor mérhető társadalmi támogatottságuk sincsen. Tehát a hipotézis nem bukott meg, hanem a magyar társadalom és közélet egyszerűen nem vette figyelembe, nem aszerint cselekedett, ahogyan az ott „meg volt írva”, és ez nem járt különösebb tragédiával. Valljuk meg: ezt erkölcsileg felróni aligha lehet, elvégre a társadalom tagjaitól nehezen várhatnánk el, hogy alkotmánybírósági határozatok nemes gondolatai és szép szavai alapján élje az életét. A politika persze, miközben a lehangosabb „gyűlöletbeszédet” folytatta, időről-időre megpróbálta és ma is folyamatosan próbálja a saját hasznára fordítani a gyűlölködő kifejezések korlátozásának kérdését. Ha kell, nagyra festi az ajtón kopogtató totalitárius eszmék veszélyét, ha úgy tetszik neki, elkötelezett szabadságpártiként áll ki a szólásszabadság mellett.

A történelmi körülmények és a jelen állapotok elemzése egyébként is nyilván megkerülhetetlen egy ilyen érzékeny kérdés vizsgálatakor. A történelmi múlt, és annak befolyásoló szerepére az Alkotmánybíróság többször is hivatkozott. Persze a történelmi érvelést bárki akár a saját javára is fordíthatja: a korlátok nélküli szólásszabadság elkötelezett hívei érvelhetnek úgy, hogy a korábbi elnyomás után szimbolikus jelentősége is van a

¹³⁸ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, V./3.

¹³⁹ 18/2004. (V. 25.) AB határozat, II./1.1.

¹⁴⁰ SAJÓ, (2004a) i. m. [102. jegyzet] 480-487. o.; SAJÓ, (2005) i. m. [102. jegyzet] 169-172. o.

szabadság tág értelmezésének, ezzel szemben felvethető, hogy a közösségek megóvása a történelem ismeretében evidenciaként jelentkező állami feladat. Ami tényként leszögezhető, csupán annyi, hogy a rendszerváltozás utáni, napjainkban nyugvópontra még korántsem jutott, ingatag, zűrzavaros, áttekinthetetlen, a biztos kapaszkodókat fokozatosan elveszítő, sajátos demokráciánk a válasz megadásakor a szembenálló érdekek – talán még az egyébként elvárhatónál is óvatosabb – mérlegelését, illetve bizonyos történelmi érzékenységek figyelembe vételét követeli meg, jogalkotótól, jogalkalmazótól, jogmagyarázótól egyaránt.

Kis János úgy véli egy hírlapi cikkében, hogy a *Hegedűs-ügyben* született felmentő ítélet a szólásszabadság diadala. „A demokrácia akkor szenvedett volna vereséget, ifj. Hegedűs akkor győzött volna, ha jogerősen elítélik őt.”¹⁴¹ Azért, mert ez bizonyította volna, hogy „a demokratikus közösség nem bír el egy szélsőséges figura gyűlölködő és zavaros beszédével.” Ez a felfogás egybeesik az Alkotmánybíróság kezdeti hipotézisével. Én másként gondolom. Az esetleges elítélés, illetve a gyűlölködő kifejezések szigorúbb korlátozása nem feltétlenül jelentik az öntisztuló demokrácia csődjének beismerését. Azt jelentik, hogy a közösség úgy döntött, vannak olyan nézetek, amelyek nem élvezik a szólásszabadság védelmét, azért, mert semmi nem indokolja azok megóvását.

Sajó András láthatóan vívódik e kérdés tárgyalásakor, és megkérdezi: „vajon a liberalizmus erősödik-e, ha a liberális ihletettséű jogpolitika antiliberális társadalmi tendenciák erősödéséhez járul hozzá?”¹⁴² Ez a kérdés egyáltalán csak akkor merülhet fel, ha a szabad szólás jogát (és talán magát a liberalizmust is) *önmagáért való értéknek* tekintjük. A szólásszabadság lehetséges filozófiai alátámasztásai¹⁴³ közül egyik sem nyújt védelmet a gondolatot nem hordozó, csak a gyűlöletet kifejező véleményeknek. Sem a demokratikus vita, sem az egyéni autonómia biztosítása, sem az igazság keresése nem indokolhatja meg, miért kell védeni a gyűlölködést. Az tehát nem csak félelemből vagy óvatosságból kerülhet korlátozásra, hanem azért is, mert egyszerűen *nincsen rá szükség*. Ha pedig ez a gondolat összeférhetetlennek bizonyulna a liberális szólásszabadság eszméjével, akkor finomítsuk egy kissé: senki nem tudta eddig hitelt érdemlően igazolni, hogy e gondolatok védelmére szükség van, még olyan áron is, hogy ezáltal mások emberi méltóságát hagyja védtelenül. E gondolatot nem csupán az autonóm egyén eszközként való értékeléseként, hanem a közösen választott, de legalábbis mindenki által elfogadott demokratikus rend egyik alapvető normájaként is értelmezhetjük. (Egyébként is van valami félreérthetetlenül pikáns abban, ha a szólásszabadságon keresztül megnyilvánuló emberi méltóság védelmére hivatkozunk, amikor a gyűlölködő – tehát a méltóságot sértő – kifejezések korlátozhatatlansága mellett érvelünk.)

A szólásszabadság nem fekete vagy fehér. Nem fogadom el, hogy „nem létezik olyan szólásszabadság, amely meg lenne tisztítva a nem kívánatos elemektől. Vagy szólásszabadságot akarunk – annak minden következményével együtt –, vagy felszámoljuk a véleménynyilvánítás szabadságát.”¹⁴⁴ A szólásszabadságnak igenis vannak legitim korlátai. A jog a szembenálló érdekek örökös egyensúlyozására kényszerül – ezúttal éppen a szabadság és az emberi méltóság egyidejű megóvása érdekében.

A gyűlölködés korlátozása továbbra is folyamatosan a jog és a politika napirendjén van, az Európai Unió kerethatározat pedig nyilván tovább erősíti ezt a tendenciát.¹⁴⁵ A változtatási

¹⁴¹ KIS, (2003) i. m. [96. jegyzet].

¹⁴² SAJÓ ANDRÁS: A liberális jog sorsa Magyarországon: a szólásszabadság kalandjai 1989 után. *Jogtudományi Közlöny*, 2006. október. 370. o.

¹⁴³ Ld. a 2. fejezetet.

¹⁴⁴ MOLNÁR PÉTER: Egy vita azonosítása, avagy a gyűlöletbeszéd és ellenszerei. *Élet és Irodalom*, 2003/45.

¹⁴⁵ RIBA ISTVÁN: Szó szót követel. Gyűlöletbeszéd-változatok. *Heti Világgazdaság*, 2007. április 28.; MÉSZÁROS BÁLINT: Újabb javaslat a gyűlöletbeszéd büntethetőségére: nagy akarás. *Magyar Narancs*, 2007. április 26.

javaslatok, illetve a ténylegesen megtett lépés – a *Ptk.* 2007. október végén elfogadott módosítása – mindenesetre az Alkotmánybíróság jelenlegi felfogásával ellentétesnek tűnnek. Ami bizonyos: a kérdés lezáratlan, és a közeli jövőben is újabb nagy csaták, egymásnak feszülések tanúi lehetünk majd.

5. A GYŰLÖLKÖDŐ KIFEJEZÉSEK ÉS A STRASBOURGI EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGA

A strasbourgi Bíróság a gyűlölködő kifejezésekre vonatkozóan nem alakított ki olyan aprólékos részletességű rendszert, mint például a rágalmazási ügyekben. E kérdésben jobbra hagyja a tagállamok szabad mozgásterét,¹⁴⁶ és megelégszik néhány általános irányelv lefektetésével.

Az egyik közelmúltbéli döntésében a Bíróság elvi jelentőséggel mondta ki, hogy a tolerancia, valamint minden ember egyenlő méltóságának elismerése képezik a demokratikus, plurális társadalom alapjait. Éppen ezért tekinthető egyes demokratikus társadalmakban szükségesnek, hogy szankcionálják, vagy akár meg is előzzék azon kifejezések használatát, amelyek gyűlöletet keltenek, terjesztenek, hirdetnek, igazolnak, feltéve, hogy a korlátozás az elérni kívánt céllal arányos. A gyűlölködő kifejezések nem élvezik a 10. cikkely védelmét.¹⁴⁷ Azok tehát a testület felfogása szerint teljes egészében kivonhatók a védelemre érdemes szólások köréből – ez az elv az eddig tárgyalt jogrendszerek megoldásaihoz képest jóval szélesebb felhatalmazást ad a korlátozásra.

Az 1979-ben eldöntött *Glimmerveen és Hagenbech v. Hollandia* ügyben¹⁴⁸ a Bizottság kimondta, hogy a rasszista tartalmú közlések – a konkrét ügyben egy szélsőjobboldali, bevándorlás-ellenes párt tagjai részéről – a szólásszabadsággal való visszaélésnek számítanak (a joggal való visszaélést az Egyezmény 17. cikkelye tiltja), és így az azok alapján történő elítélés nem sérti meg az Egyezményt: a benne szereplő jogok gyakorlása nem irányulhat mások jogainak vagy szabadságának „elpusztítására”. A gyűlölködő kifejezések korlátozása, illetve a mérce meghatározása tehát többé-kevésbé a tagállamok belátásán múlik.

E mozgásterük azonban nem korlátlan. A *Jersild v. Dánia* ügy¹⁴⁹ előtt azért ítélték el egy újságírót, mert televíziós riportot készített egy rasszista fiatalokból álló társasággal (a „Zöldkabátosok”-kal), akik a riport során több fajgyűlölő kijelentést is tettek, bevándorlókra, vallási, egyéb kisebbségekre. A dán törvény értelmében a fajgyűlölő kifejezések terjesztésében való segítségnyújtás is büntetendő volt. Strasbourg ugyanakkor úgy vélte, hogy – bár maguk az elhangzott kijelentések nem élvezték a 10. cikkely védelmét –, az újságíró elítélése megsértette az Egyezményt, mert ő nem tett mást, mintsem a kötelességét teljesítette, amikor egy közérdeklődésre számot tartó témáról beszámolt, mintegy felhívván a társadalom figyelmét a fajgyűlölet súlyos problémájára. A televíziós műsor egyértelműen a vitában való részvételt, és nem az ismertetett nézetek terjesztését szolgálta. Megjegyzendő, hogy néhány bíró különvéleményében annak a nézetének adott hangot, hogy még a sajtó szabadsága sem megfelelő súlyú jog a megsértett kisebbségek védelmének érdekével szemben, az elítélés tehát jogos volt. De, mint ahogy Paul Mahoney megjegyzi, bár ebben az esetben a többség a sajtószabadság mellett tette le a voksát, ez azonban csak szigorú feltételekkel jelentheti a fajgyűlölő kifejezések sajtón keresztüli közvetítésének megengedését: a jóhiszemű tudósítás és a közvitában való részvétel szándéka egyaránt szükséges hozzá.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Ld. a 3. fejezet 5. pontját.

¹⁴⁷ *Gündüz v. Törökország* (Application no. 35071/97), 2003. december 4-i ítélet.

¹⁴⁸ Application no. 8348/78., admissibility decision.

¹⁴⁹ Application no. 15890/89. 1994. szeptember 23-i ítélet.

¹⁵⁰ MAHONEY, PAUL: Universality versus subsidiarity in the Strasbourg case law on free speech: explaining some recent judgments. *European Human Rights Law Review*, 1997. 372-374. o.

A különleges körülmények indokolhatják az ugyan egyértelműen politikai szándékkal közzétett, de gyűlöletkeltő kifejezések korlátozását. Ez alapján a Bíróság többsége elfogadható korlátozásnak vélte például egy kurd újságíró elítélését, aki lapjában a törökök elleni fellépésre uszított.¹⁵¹ A kisebbségben maradó bírák, akik szerint a török állam megsértette az Egyezményt, a gyűlölet felkeltésének, illetve az erőszakos cselekmények bekövetkeztének valós kockázatát hiányolták, amely nélkül álláspontjuk szerint az újságíró nem lehetett volna elítélni. A Bíróság más ügyben is leszögezte, hogy az erőszakos fellépésre felhívó kifejezések esetében az államok általi korlátozás szélesebb körben megengedett,¹⁵² ugyanakkor erőszakra ösztönzés hiányában a közösségi vitában való részvétel lehetősége prioritást élvez, tehát az elítélés ilyen körülmények közepette jó eséllyel egyezményesértő lesz.¹⁵³

6. A GYŰLÖLKÖDŐ KIFEJEZÉSEK KORLÁTOZHATÓSÁGA – ÉRVEK ÉS ELLENÉRVEK

Az általunk alaposabban megvizsgált három jogrendszer mindegyike meglehetősen széles körben védi a gyűlölködő kifejezéseket. Egyik sem vallja tehát Karl Loewenstein-nel a militáns demokrácia szükségességét, ahol a demokráciaellenes nézeteket, mint a „játékszabályok” megsértőit, ki lehet zárni a „játékból”, akár az alapvető jogaik korlátozásának eszközével is (ezzel fordulva szembe azzal a felfogással, hogy a demokráciából fakadó előnyök mindenkit, univerzálisan megilletnek).¹⁵⁴ A kérdés azonban korántsem zárult le: mindhárom országban folyamatosan napirenden vannak a viták a szabályozás helyességét illetően. A következőkben a vitákban felmerülő legalapvetőbb érveket vesszük szemügyre.

Az egyes érvek sajátossága, hogy legtöbbjük mind a szólásszabadság szigorítása, mind pedig annak széles értelmezése mellett is felsorakoztatható. Kezdjük például az *egyenlőség* és az *egyéni autonómia* érveivel! A gyűlölködő kifejezések széleskörű szabadsága mellett érvelők szerint a szigorúbb korlátozással megingana a társadalomban kívánatos egyensúly, mivel a jog eszközeivel kerülnének kiemelésre egyes olyan nézetek, amelyek a szólásszabadság védelmére méltatlannak ítéltetnek. Az Állam éppúgy nem tilthatja meg azt, hogy valaki azt hirdesse, a Föld lapos, mint ahogy a gyűlölködő kifejezéseket sem korlátozhatja.¹⁵⁵ A vélemények egyenjogúságát biztosítani kell, ezt kívánja az állampolgárok egyenlő méltósága éppúgy, mint a demokrácia játékszabályainak elfogadása. Valamely – mégoly sértő – vélemény hangoztatása nem azonos az így megtámadott közösség valamely tagjával szembeni tényleges károkozással. A szólás és a cselekvés egybemosásával, és a szólásszabadság korlátozásával megfosztjuk az egyént (a szólás befogadóját) attól, hogy felelős, erkölcsi lényként döntsön – és utasítsa el a gyűlöletkeltést.¹⁵⁶ Ronald Dworkin is amellett érvel, hogy a szabadság korlátozása – akár céljával ellentétesen – éppen ezt az alapvető demokratikus értéket, tehát az egyén, az individuum morális, felelős lényként való elismerését ingatná meg,

¹⁵¹ *Süre v. Törökország* (Application no. 26682/95), 1999. július 8-i ítélet.

¹⁵² *Sener v. Törökország* (Application no. 26680/95), 2000. július 18-i ítélet.

¹⁵³ Ld. pl. *E. K. v. Törökország* (Application no. 28496/95), 2002. május 7-i ítélet.; *Aksoy v. Törökország* (Application no. 28635/95), 2001. január 10-i ítélet.

¹⁵⁴ Ld. SAJÓ ANDRÁS: Önvédő jogállam. *Fundamentum*, 2002/3-4.

¹⁵⁵ SCHAUER, FREDERICK: The exceptional First Amendment. *Harvard University, John F. Kennedy School of Government, Faculty Research Working Paper Series*, RWP 05-021, February 2005. 9-10. o.

¹⁵⁶ DOW, DAVID R.: The moral failure of the clear and present danger test. *William and Mary Bill of Rights Journal*, Summer 1998. 733. o.

ez pedig az egyén szabadságán túl a közösség számára is káros.¹⁵⁷ E nézetek szerint az Állam egész egyszerűen nem válogathat a szólások között aszerint, hogy éppen melyiket kívánja korlátozni. Ez a távolságtartás biztosítja mind a nézetek közti egyenlőséget, mind az állami semlegességet.¹⁵⁸ A vélemények formális egyenlősége tehát – megfelelően nyomós ellentétes érdek hiányában – indokolja a gyűlölködő kifejezések védelmét.

Ugyanakkor ezzel szemben felhozható, hogy az egyenlőség nem csak a vélemények, hanem az emberek szempontjából is értékelhető, autonómiája a gyűlölködés elszenvetőinek is van. A gyűlölködő kifejezések alapján véve ezt, a vitathatatlanak tekintett demokratikus elvet támadják, egyes társadalmi csoportokat másodrendűnek ítélve. Az sem igaz, hogy önmagában a szólásnak ne lenne sértettje, hiszen nem kell ahhoz tevőleges, erőszakos magatartás, hogy egy közösség tagjait sérelem érje. A minden egyes embert megillető egyenlőség alapján tehát azon nézetek kinyilvánítását, amelyek ezen elv ellenében kívánnak hatni, korlátozni lehet. A gondolatok szabad piaca nem működik lovak közé dobott gyeplővel, ezt a legtöbbben már régen felismerték; bizonyos játékszabályok lefektetésére van szükség. A gyűlölködő kifejezésekkel tarkított vita valamely jelentős társadalmi kérdéstről jó eséllyel eltorzul, ha megengedjük az egyenlő méltóságot tagadó nézetek hangoztatását. Ezek a kifejezések nem tekinthetők „vélemény”-nek, legalábbis legtöbbször nem, mert pusztán a sérelem okozását, és nem a vitában való részvételt célozzák.

Ez utóbbi megfontolás átvezet minket a következő érvehhez, amely a *demokratikus közvélemény* kialakításával függ össze. A szabadságot körömszakadtáig védő álláspontok azzal érvelnek, hogy a demokratikus vitában valamennyi véleménynek helye van, Millt felidézve, soha nem tudhatjuk, hogy nem éppen az igaz álláspontot nyomjuk-e el a szabadság korlátozásával. Az Államnak egyébként is tartózkodnia kell minden felesleges beavatkozástól, még a demokratikus állam sem emelhet ki olyan „védett” értékeket, amelyek ezáltal támadhatatlanná, megkérdőjelezhetetlenné válnak, mert a történelem bőven szolgáltatott példát arra, hogy öröknek hitt dogmák megdőljenek.¹⁵⁹ Ebből eredően még az emberek közötti formális egyenlőség sem tehető „vitathatatlan” alapelvvé. Ez az álláspont meglehetősen cinikus, vagy finomabban mondva, relativizáló, és – mélyen megbújva a sorok között – talán a demokratikus társadalmi rendbe vetett bizalom hiányát, törekenységét is jelzi. Ha utóbbi aggodalom indokolt is, racionálisan gondolkodva szükségszerű, hogy a választott politikai és társadalmi rend egynemely alapvető szabályát kijelöljük, és azokhoz ragaszkodjunk – az egyenlőség alapvető elve feltétlenül ezek közé tartozik. Robert Post szerint ellenben a demokráciával kapcsolatos mai felfogásunk – amely minden ennek ellenében ható jelenség dacára még mindig az autonóm döntéseket hozó, a racionálisan gondolkodó és cselekvő, felelős állampolgárra épül – egésze ingana meg, ha a szólásszabadság korlátozása mellett döntünk olyan esetekben, amikor ez nem feltétlenül indokolt. Post konklúziója szerint – bár természetesen ő sem lehuny szemmel közlekedik a világban, és nem egyetemi dolgozószobájába zárva érzékeli a valóságot – ha megváltoztatjuk ezt az évszázados kiindulópontot, és a továbbiakban nem az autonóm egyénre alapozva működtetjük a demokráciát, akkor, bár a döntés szabadságunkban áll, a változtatást megfelelően indokolni kell.¹⁶⁰ A bátor, felelős egyénre épül Lee Bollinger már többször emlegetett koncepciója is, aki a gyűlölködő kifejezések megengedését azok társadalmi hasznossága szempontjából véli igazolhatónak. A tolerancia és a tűrés szerinte mind az egyén

¹⁵⁷ DWORKIN, RONALD: *Freedom's law. The moral reading of the American Constitution*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1996. 195-213. o.

¹⁵⁸ MCCRUDDEN, i. m. [60. jegyzet] 140. o.

¹⁵⁹ GRABER, MARK A.: Old wine in new bottles: the constitutional status of unconstitutional speech. *Vanderbilt Law Review*, March 1995. 349. o.

¹⁶⁰ POST, ROBERT C.: Free speech and religious, racial and sexual harassment: racist speech, democracy and the First Amendment. *William and Mary Law Review*, Winter 1991. 267. o.

személyiségének fejlődésében, mind a demokratikus vita hatékonyabbá tételében segítkezik.¹⁶¹ A demokrácia kiépítése és megerősödése nem fáklyásmenet: ha a legkisebb engedményt tesszük az alapjául szolgáló szabadság korlátozásával kapcsolatban, az egész építmény megrendülhet. Lényegében ez a hipotézis szerepelt a Magyarországon e kérdést elsőként boncolgató 30/1992. (V. 26.) AB határozatot lezáró gondolatok között is. A demokrácia nem képes a társadalomra felülről ráerőszakolva létezni, nem lehet paternalista eszközökkel irányítani, megerősödéséhez jogi eszközök igénybevétele nélküli öntisztulás szükséges. Alapvetően egyetértek e szépen csengő eszmével, de úgy vélem, a konkrét kérdésben nem feltétlenül adott minden körülmények között is érvényes útravalót az elmúlt tizenöt esztendőben. A jognak, ahonnan csak lehet, valóban ki kell vonulnia, de a gyűlölködő kifejezések korlátozására ettől függetlenül bőven lehet nyomós indokot találni. Újra elismételve egy, korábban már említett gondolatot: a korlátozásnak nem lehet indoka a félelem, vagy a demokratikus rend törékenységét látván kialakult aggodalom, csak más, akár a szólásszabadsággal szemben is védelemre érdemesnek ítélt érték.

Ilyen érték például – és akkor most fordítsuk meg a demokratikus közvélemény érvét – a demokratikus vitában való *egyenlő részvétel* biztosítása. Owen Fiss szerint a gyűlölködés jelentősen csökkenti az ily módon megtámadott közösségek tagjainak hajlandóságát a vitában való részvételre.¹⁶² Ez volna a gyűlölködés által kiváltott „csendesítő hatás” [silencing effect]. A gyalázkodó, becsmélő vélemények esetében Sajó András szerint a legfontosabb probléma „a közléssel járó megalázás és fenyegetettség, mely a méltóságot sérti, az alapjogok gyakorlását korlátozza”.¹⁶³

Még ha vitatjuk is az elcsendesítő hatás létét, és továbbra is a demokrácia védelmében kívánjuk megóvni az antidemokratikus véleményeket, akkor sem hagyhatjuk figyelmen kívül utóbbi érvrendszer egyik gyenge pontját. Abban az álláspontban, hogy a gyűlölködő kifejezések terepéről a jognak hátrább kell vonulnia, és csak megfelelően súlyos esetben (például közvetlen veszély esetén) szabad beavatkozni a társadalmi diskurzusba, hiszen ezt kívánja a bátor, a veszélyekkel, a kihívásokkal szembenező demokratikus rend, van valami félreérthetetlenül *álszent*. Ez a megoldás egyfelől úgy tesz, mintha teljesen bizonyos volna abban, hogy a társadalom saját erejéből is le tudja küzdeni, és örökké elenyésző kisebbségben tudja tartani a demokráciaellenes vélemények hangoztatóit, ugyanakkor, amikor már tényleges hatása lenne a szólásnak, mondjuk beáll a közvetlen veszély, mégis csak akcióba lép, és korlátozza a szabadságot. A szólásszabadságot ez a megoldás ugyan meglehetősen szélesen értelmezi, de ez csak a hatástalan, jelentéktelen véleményeknek biztosít védelmet. Ha a szólás ténylegesen veszélyeztetné a fennálló társadalmi rendet, struktúrákat, alapvető értékeket, a demokratikus vita és a vélemények egyenlőségének érve rögvest elfelejtődik.¹⁶⁴ Nem azt akarom ezzel mondani, hogy ez helytelen, csak azt, hogy kissé képmutató megoldásnak tűnik: ha valóban hiszünk a demokratikus társadalom erejében, akkor még annyira sem kellene korlátozni a szólásszabadságot, mint amennyire jelenleg tesszük, ha viszont nem hiszünk benne teljes mértékben – és erre manapság jó okaink lehetnek –, akkor ennek, a csak félig-meddig nyílt demokratikus vitának a megóvása semmiképpen nem indokolja megfelelően a gyűlölködő kifejezések védelmét, kiváltképpen mások emberi méltóságának a rovására. Az e felfogáshoz általában kapcsolódó további érv, hogy a gyűlölködőket nem jogi eszközökkel kell féken tartani, hanem meg kell vonni tőlük a

¹⁶¹ BOLLINGER, (1986) i. m. [26. jegyzet].

¹⁶² FISS, OWEN M.: The Supreme Court and the problem of hate speech. *Capital University Law Review*, 1995. 281.; Uő: *The irony of free speech*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996. 5-26. o.

¹⁶³ SAJÓ, (2004a) i. m. [102. jegyzet] 499. o.

¹⁶⁴ INGBER, STANLEY: The marketplace of ideas: a legitimizing myth. *Duke Law Journal*, February 1984. 18-23. o.

véleményük kifejtéséhez szükséges fórumok használatának lehetőségét.¹⁶⁵ Ha nincs hol szólóniuk, legfeljebb az utcasarkon, akkor a hatásuk is elenyésző marad. Alapvetően ez a gondolat is ígéretesen hangzik, csak éppen kiáltó ellentmondásban áll a gyűlölködés védelmét megalapozó előbbi érveléssel, a szabad demokratikus vita érveléssel. Ugyanis ha a jog úgy dönt, hogy a vitában a szélsőséges álláspontok is részt vehetnek, akkor meg kell adni azok képviselői számára is a megnyilvánulás lehetőségét, mert bízunk kell abban, hogy a társadalom döntő többsége lesz annyira bölcs, hogy ezen hangok hallatóit kivesse magából. Ha viszont ebben nem bízunk a kellő erővel, akkor mi tart vissza attól, hogy jogilag rendezzük a kérdést, és így tegyünk pontot a végére?

A korlátozás ellen szóló további érv, hogy az esetleges bírósági eljárások, illetve az általuk biztosított nyilvánosság jóval nagyobb fórumot biztosítana a szélsőséges véleményeknek, mint ha azokat szépen, csendben eltűrnénk. Ez persze részben igaz, de figyelmen kívül hagyja a modern sajtó működési sajátosságait: ha indul eljárás a gyűlölködőkkel szemben, arról számol be jó hangosan, ha pedig nem, e nonszensz ellen felháborodottan tiltakozva emeli médiasztrárrá az amúgy csak marginálisan ismert szélsőséges hőzöngőket (ki hallott volna az országos sajtó nélkül Szabó Albertről vagy Bácsfi Diánáról?). Az esetleges elítélések általi elrettentés ugyanakkor kedvezőbb hatással járhat, mint amekkora veszteség az így keletkezett szélesebb nyilvánosság miatt ér minket.

A korlátozás mellett szóló, az eddigieknél nyomósabb érv lenne, ha igazolni tudnánk, hogy a gyűlölködő kifejezések olyan alapvető érdekeket sértenek, amely alapján a szólásszabadság korlátozható. De mi lehet ez az érdek? Az egyes szabályozások közös pontja, hogy a felháborodás, a vélemény elutasítása nem lehet alapja a szabadság korlátozásának. A közrend megzavarása a gyűlölködő cselekmények által legtöbbször nem állapítható meg. Wojciech Sadurski három csoportba osztja a gyűlölködés által lehetségesen okozott károkat: (1) a megtámadott közösség tagjainak erőszakos reakciója a gyűlölködésre; (2) a felkeltett gyűlölet manifesztálódása a megtámadott közösséggel szembeni erőszakos cselekedetekben; (3) a gyűlölködő kifejezések által önmagában okozott kár, függetlenül az erőszak bekövetkeztétől.¹⁶⁶ Világos, és vitán felül áll, hogy az első két eset bármelyikének veszélye megalapozza a szólásszabadság korlátozását, minket a következőkben a harmadik csoport érdekel.

A gyűlölködés korlátozását általánosan igazoló legnyomósabb érv az *emberi méltóság védelme*.¹⁶⁷ Egy adott csoport megsértése – kivált, ha a csoporthoz tartozás érzése kiemelkedően erős, mint például a vallási közösségek esetében – átsugárzik annak tagjaira. Csak kevesen vitatják, hogy a gyűlölködés sérti az így megcélzott személyek méltóságát. Sadurski megállapítása szerint a gyűlölködés kérdése „a liberális ortodoxia legnagyobb kihívása”.¹⁶⁸ Az elvhű liberálisoknak itt ugyanis egyszerre kellene védeniük a támadó egyéni szabadságát és a megtámadott autonómiáját, illetve méltóságát. Ez pedig egész egyszerűen nem lehetséges, tehát ismét csak a szembenálló érdekek közötti egyensúlyozásra szorulunk.

¹⁶⁵ MOLNÁR, (2002) i. m. [97. jegyzet] 138. o.

¹⁶⁶ SADURSKI, WOJCIECH: *Freedom of speech and its limits*. Boston: Kluwer Academic Publishers, 1999. 195. o.

¹⁶⁷ Ld. pl. DELGADO, RICHARD: Words that wound: a tort action for racial insults, epithets and name-calling. *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review*, 1982. 133. o.; LASSON, KENNETH: Group libel versus free speech: when Big Brother should butt in. *Duquesne Law Review*, 1984. 77. o.; MASSARO, TONI M.: Equality and freedom of expression: the hate speech dilemma. *William and Mary Law Review*, 1991. 211. o.; MATSUDA, MARI J.: Public response to racist speech: considering the victim's story. *Michigan Law Review*, August, 1989. 2320. o.; Note, A communitarian defense of group libel laws. *Harvard Law Review*, 1988. 682. o.

¹⁶⁸ SADURSKI, i. m. [166. jegyzet] 217-218. o.

Az angolszász jogfelfogás az emberi méltóságot nem értékeli kellően nyomós érvek, nem ismeri el azt a szólásszabadsággal azonos szinten található, esetleg az alapjogi hierarchiában még talán egy kevéssel fölötte is elhelyezkedő emberi jognak. A folyóiratok hasábjain folytatott viták során legtöbbször egyszerűen nem vesznek tudomást arról, hogy a gyűlölködés kapcsán az emberi méltóságot súlyosan sértő magatartásokról van szó. Igaz ugyan, hogy a jogszabályi korlátozás általában nem teszi a büntethetőség feltételévé az emberi méltóság megsértését, de ne legyenek kétségeink afelől, hogy a legtöbb esetben ez mégis megtörténik – ha máshogy nem, a sajtó közvetítésével végeredményben eljut a sértő vélemény a megtámadott közösséghez. Megfelelően precíz szabályozással ez a túlzott „szélesség” ráadásul kivédhető.

A gyűlölködés szabályozásakor talán az eddigieknél is fontosabb annak leszögezése, hogy a kérdésre adott választ el kell tudni helyezni a megfelelő összefüggésekben, a szabályozás jelentős részben függ az adott ország társadalmi, kulturális állapotától és közelmúltbéli történelmétől.¹⁶⁹ A gyűlölködés kérdésre adott válaszokat kísérő, Európa és Amerika közötti meg nem értés jórészt ezek különbségeinek köszönhető. Az individualizmus soha nem volt olyannyira erős a kontinensen, mint az óceán túlpartján, vagy akár a brit szigeteken. Az európai felfogás sokkal többre értékeli a közösségek szerepét, és az egyénnek is nagyobb védelmet nyújt.¹⁷⁰ Ez azonban csak részben igaz az angol és a magyar megoldásra, tehát ezt a megállapítást az általam vizsgált jogrendszerek megoldásai csak részben támasztják alá. Az angolok esetében ez logikus, az angol szabályozás soha nem követte az európai utat, bár az utóbbi évtizedekben egyre jobban igazodik az európai mintákhoz, és éppen a közelmúltban döntött végül a szabályozás szigorítása mellett. A magyar megoldás ugyanakkor furcsa módon nem a közelünkben korábban létezett és működő példákat, hanem az Egyesült Államok megoldását vette mintának, és kezdte el azt – bizonyos részben, korántsem teljes egészében – követni. Ugyanakkor az egyes külföldi megoldások egy ilyen érzékeny kérdés megválaszolása során nem ültethetők át szervetlenül, hanem igazodniuk kell a társadalmi realitásokhoz, illetve beilleszthetőeknek kell lenniük a jogrendszer egyéb szabályai közé. A összehasonlító közjog korlátai érzékelve szögezi le Mark Tushnet professzor, hogy míg például „a német demokrácia tökéletesen elfogadható egy olyan nemzet számára, mint a német, ugyanakkor nem lenne elfogadható az amerikaiak számára”,¹⁷¹ de ebből nem következik sem egyik, sem másik objektív helyessége. A különböző megközelítések mindegyike összeférhet tehát a szólásszabadság rendszerével, és hogy melyiket választjuk, az – a létező társadalmi környezetben felül – attól függ, milyen társadalmat kívánunk építeni a jövőben, többek között a választott szabály által is.¹⁷² Az amerikai szerzők többségének döntése egyértelmű: nem kívánják a jövőben sem feladni az egyéni szabadság legkisebb szeletét sem. Mi itt, Európában jobban ügyelünk a méltóság megvédelmezésére.

A korlátozás mércéje minden vizsgált rendszerben más és más. A mérce kiválasztásánál több lehetséges szempont figyelembe vételére nyílik lehetőség: lehet vizsgálni a közlő szándékát, a közlés módját, a közlés alkalmasságát az erőszakra való felbujtásra, az erőszak bekövetkeztének valószínűségét, illetve a sértett szemszögéből az okozott – pszichikai vagy fizikai – sérelmet, annak veszélyét.

Az Egyesült Államok az erőszak világos és jelenvaló veszélyét, illetve a korlátozás semlegességét követeli meg, Angliában a mérce jóval alacsonyabb, és a gyűlölet felkeltésének

¹⁶⁹ KRETZMER, DAVID: Freedom of speech and racism. *Cardozo Law Review*, 1987. 513. o.

¹⁷⁰ DOUGLAS-SCOTT, SIONAIDH: The hatefulness of protected speech: a comparison of the American and European approaches. *William and Mary Bill of Rights Journal*, February 1999. 305. o.

¹⁷¹ TUSHNET, MARK: The possibilities of comparative constitutional law. *Yale Law Journal*, 1999. 1280. o.

¹⁷² POST, ROBERT C.: *Constitutional domains: democracy, community, management*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1995. 112. o.

szándéka, illetve bizonyos esetekben annak veszélye már elegendő a korlátozáshoz. A kissé bizonytalanná vált magyar mérce ezzel ellentétben eredetileg a szólás tartalma szempontjából is korlátozott: az uszító (tevéleges gyűlölet keltésére alkalmas) kifejezések a tiltás alá estek, függetlenül az általuk okozott veszély közvetlenségétől, az újabb döntések azonban már nálunk is közvetlen veszélyt kívánnak meg ehhez. A három megoldást összeköti, hogy önmagában a sértegetést, a felháborodás okozását egyik sem tilalmazza, ahogyan – szembenálló, védett érték nélkül – a kifejezés módja sem lehet sehol a korlátozás alapja, de nem kívánják meg az erőszak tényleges bekövetkeztét sem. Egyik sem az emberi méltóság szempontjából korlátoz, hanem a közönség lehetséges reakcióit értékeli, ezzel pedig óhatatlanul leszűkíti a méltósághoz fűződő jog védelmi körét.

Ha úgy döntünk, hogy a szigorúbb korlátozást választjuk, akkor persze e döntésünkkel számos új problémát is kreálunk a magunk számára. Ekkor is alapvető elvként kell szemünk előtt tartani, hogy a nyílt közvita a korlátozással ne szenvedjen kárt. A közösségek erőteljes kritizálása, akár bántó ostromozása nem lehet büntethető. A határok meghúzása időnként okozhat fejtörést az eljáró bírónak, de a nehéz kérdésekkel való szembesülés nem rettenthet vissza azok megválaszolásától. A korábban említett *Szabó Albert-ügyekben* például a vádlott által tett kijelentések, használt kifejezések között egyaránt megtalálható volt a kemény, bántó kritika, a becsmérlő, gyalázó kifejezés és a nyílt uszítás. Nyilván nem mindegyikért lett volna helyes elítélni őt, még akkor sem, ha talán még kritikának minősíthető álláspontja sem volt kellően megalapozott és racionális; a vitában való részvételre azonban így is rászolgált. Ugyanakkor a demokratikus vita sorsa felett érzett féltő aggodalom időnként megbicsaklik: olykor az egyértelműen kritikus, tehát nem gyalázkodó, nem uszító álláspontokat is nyílt megbélyegzés kíséri egyesek részéről. Ha egyszer kiállunk a vita szabadsága mellett, akkor máskor nem tiltakozhatunk az ellen, ha ott számunkra ellenszenves hangok is megszólalnak.

A polgári jog, úgy fest, Magyarországon kívül sem ad megfelelő választ a gyűlölködés kérdésére. A becsület- vagy hírnévsértés megállapításához mindegyik jogrendszer sértetti azonosíthatóságot követel meg, és legfeljebb azon csoportok tagjai számára biztosít személyiségi jogi védelmet, amelyek megfelelően alacsony létszámúak ahhoz, hogy a csoport megsértése esetén az egyének megsértése is megállapítható legyen, mert a kis létszám miatt azonosíthatóságuk lehetővé vált. Az angol *Knupffer v. London Express Newspapers Ltd.* ügyben¹⁷³ a Lordok Háza azért nem állapította meg a hírnév megsértését, mert a kérelmező, egy aprócska angol náci párt vezetője név szerint nem szerepelt a vitatott újságcikkben, az csak általában véve tett sértő kijelentéseket a párt tagjairól. A bíróság azonban ettől függetlenül megállapította, hogy elvileg elképzelhető, hogy az ilyen, általános jellegű sértés is megalapozza az egyén azon jogát, hogy a rágalalmazási jog keretein belül jogvédelmet igényeljen. A közösségen keresztül tehát elvileg az egyén becsületét is meg lehet sérteni, de ez csak kivételes esetben lehetséges: vizsgálni kell a megtámadott csoport méretét, valamint a vádak konkrétságát is. Lord Porter szavai szerint: „el tudom képzelni, hogy egy testület – legyen akármilyen népes is – bármely tagja pert indítson, ha például valaki azt állítja, a csoportnak csak az lehet a tagja, aki elkövet egy gyilkosságot”.¹⁷⁴ Ugyanakkor, ha valaki általában véve állítja, hogy „minden ügyvéd csaló”, aligha lenne perelhető a londoni City valamennyi *barristere* által. Az eddigi legnagyobb létszámú csoport, amelynek tagjai sikerrel pereltek rágalalmazásért, 12 főből állt (egy rendőrszolgálati dolgozó indítottak eljárást, miután egy lap azt írta, hogy az oda beosztott rendőrök nemi erőszakot követtek el).¹⁷⁵

A személyiség megsértése miatti perekben a sértetti azonosíthatóság az Egyesült Államokban is szükséges feltétele a sikeres perlésnek. Az egyik bíróság elfogadta egy áruház

¹⁷³ [1944] AC 116, HL.

¹⁷⁴ Uo., 124.

¹⁷⁵ *Riches v. News Group* [1986] 1 QB, 265.

eladóinak keresetét, akikről egy könyvben azt írták, hogy „többségük homoszexuális” – 25 eladó dolgozott az áruházban akkor. Ezzel egyidőben viszont elutasították az eladónők keresetét, akikről ugyanaz a könyv azt írta, hogy prostituáltak – azért, mert ők viszont 382-en voltak, tehát túl sokan ahhoz, hogy a csoportot ért sértő kijelentés „átsugározzon” tagjaira.¹⁷⁶

7. A HOLOKAUSZT-TAGADÁS KORLÁTOZHATÓSÁGA

7. 1. *Gyűlöletbeszéd – izgatás – uszítás – holokauszt-tagadás*

A fejezet ezen részének közvetlen tárgya a holokauszt-tagadás büntethetőségének és a szólásszabadság alapjogának ütközése, azonban tárgyalása nehezen vonatkoztatható el más, a korlátozást megalapozó cselekményektől. A holokauszt-tagadás gyakorta együtt jár a közösség elleni izgatással vagy a „gyűlöletbeszéd” más formáival.

A magyar jog, mint láttuk, jelenleg kizárólag a közösség elleni izgatást tilalmazza e körben. A tényállásban meghatározott védett közösségek között természetesen ott szerepel a zsidóság is. A magyar jogrend szerint a zsidóság nem nemzeti vagy etnikai kisebbség,¹⁷⁷ még akkor sem, ha a törvény ezirányú kritériumainak egyébként mindenben megfelelnek. A faji csoport fogalma szerint azon emberi fajtákat, vagy valamely más nyelvcsaláddhoz tartozó népeket, nemzetiségeket értünk. A vallási csoport pedig az egyazon vallású, világnézetű személyek összességét jelenti, függetlenül attól, hogy rendelkeznek-e önkormányzattal rendelkező vallási közösséggel. Vitatható, hogy a zsidóság faji vagy vallási csoport-e, de a jogrend jelenleg csak mint vallási közösséget ismeri el. A holokauszt-tagadás elkövetése általában, mint a zsidó közösséget sértő cselekmény jelenik meg, de a szankcionálás – ha a jog bármely népiptás tagadását tiltja – kiterjedhet más csoportokkal, vagy az emberiséggel szemben elkövetett bűnökre is.

A holokauszt-tagadás fogalma a holokauszt tényeinek tagadását, jelentőségének csorbítását, eljelentéktelenítését jelenti. Szükségesnek vélem élesen elválasztani az izgatás tényállásától: a holokauszt tényeinek tagadása sokszor a zsidó közösség elleni izgatással párosulva valósul meg, azonban ha ez így történik, úgy automatikusan megvalósul a közösség elleni izgatás, amely alapján az elkövető büntethető. A holokauszt-tagadás olvasatomban – a nyelvtani értelmezés alapján – kizárólag a holokauszt tényeinek tagadását, jelentőségének csorbítását jelenti, mindenféle – a jog szempontjából releváns – izgatási szándék nélkül. Vizsgálni fogom azt a kérdést is, hogy az egyes országok szabályozása mennyiben köti össze a két tényállást, mikor rendeli büntetni az izgatással összekapcsolt holokauszt-tagadást, és mikor a tagadást önmagát.

Előrebocsátandó, hogy az általunk vizsgált jogrendszerek egyike sem tiltja a holokauszt tagadását, ezért óhatatlanul más országok megoldásait kell vizsgálnunk. A kérdés tárgyalása ugyanakkor – különös tekintettel az egységes európai szabályozás megteremtésének legújabb fejleményeire – feltétlenül indokolt.

7. 2. *A jogi megközelítés nehézségei*

7. 2. 1. *Mi is az a holokauszt?*

A „holokauszt” kifejezésen a (főként kelet- és közép-) európai zsidóság, a náci Németország vezetésével, a vele szövetségben lévő államok segítségével történő szisztematikus kiirtási kísérletét értjük. De hol kezdődik a holokauszt? A háború előtt meghozott zsidótörvényeknél

¹⁷⁶ *Neiman-Marcus v. Lait*, 13 F.R.D. 311 (S.D.N.Y.1952).

¹⁷⁷ Ld. 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól.

még nem, hiszen azok nem a megsemmisítésre, hanem „csak” diszkriminációra irányultak. A fő kérdés tehát az, mely események tagadása számít holokauszt-tagadásnak?

A holokausztal kapcsolatban az előbbieken túlmenően általában még egy jellegzetességet emelnek ki: az egyediségét. A holokauszt tehát abban a tekintetben, hogy egy népcsoport adott, földrajzilag behatárolt területen élő tagjainak teljes, kivétel nélküli megsemmisítésére törekedett, egyedi. A holokauszt egyediségének kérdése azt a kérdést is felveti, hogy indokolt-e kiemelése a többi népirtás sorából, indokolt-e egyedi szankcionálása?

7. 2. 2. Mit tagadnak a holokauszt-tagadók?

Aki a holokausztot tagadja, az valamely, az eseményekkel kapcsolatos, a többség, a közvélekedés által elfogadott tényt tagad, vagy kisebbíti annak jelentőségét. A gyakorlatban felmerülő állítások több csoportra oszthatók:

- a) a holokauszt soha nem történt meg, az európai zsidóság szervezett, tömeges kiirtásának vádjá nem áll meg;
- b) nem halt meg annyi zsidó a koncentrációs táborokban, mint amennyiről a híradások szólnak, sőt, annál jóval kevesebb áldozat volt;
- c) a koncentrációs táborokban nem voltak gázkamrák, sem más, a tömeges gyilkosságra alkalmas eszközök;
- d) a táborok, melyekben a zsidókat fogva tartották, munkatáborok voltak, ahol nem történtek tömegesen tudatos gyilkosságok, az áldozatok döntő többsége a túlhajszoaltságtól, vagy a tifuszbajrányok miatt halt meg.¹⁷⁸

Ha számba vesszük ezen állításokat, eltérő megállapításokat tehetünk. A megfogalmazottak cáfolata jelentős részben könnyedén megtehető, de a „ravaszabb” holokauszt-tagadók ügyelnek arra, hogy állításaikat oly módon fogalmazzák meg, amely vagy nem egyértelmű, vagy olyan eseményre vonatkozik, amelynek bizonyítása nehézségekbe ütközik. Számokat, időpontokat és indítékokat vitatnak, egyes náci vezetők felelősségét kérdőjelezzik meg. Megtörténte kétségbevonhatatlan történelmi tény, de vannak olyan részletei, amelyek felől nincsen általános konszenzus. A holokauszt-tagadók állításait nem lehet minden esetben hamisságukra hivatkozással lesöpörni az asztalról.¹⁷⁹ A holokauszt zsidó áldozatainak száma körül például nincs egyetértés, még a holokauszt-kutatásra specializálódott szervezetek, történészek között sem. Csupán becslésekre hagyatkozhatunk, melyek igen nagy, olykor többmillió eltérést mutatnak. Az áldozat leginkább elfogadott hatmillió száma is óhatatlanul csak becslésen alapulhat, korántsem cáfolhatatlanul bizonyos, ez a bizonytalanság pedig teret ad az áldozatok számának drasztikus csökkentésére. A „számháború” persze méltatlan az áldozatok emlékéhez, de felmerül a kérdés, hol húzható meg a határ, milyen adat közzététele számít a holokauszt eljelentéktelenítésének?¹⁸⁰ A holokauszt-tagadás fogalmába annak relativizálása, jelentőségének csökkentése is beletartozik. Így holokauszt-tagadásnak

¹⁷⁸ ROTH, STEPHEN J.: Denial of the holocaust as an issue of law. In *Israel yearbook on human rights*, vol. 23. Dordrecht, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1993. 217-218. o.; SCHMIDT, MARKUS G. – VOJTOVIC, RAPHAEL L.: Holocaust denial and freedom of expression. In ORLIN – ROSAS – SCHEININ (szerk.): *The jurisprudence of human rights law: a comparative interpretive approach*. Turku/Abo: Institute for Human Rights, Abo Akademi University, 2000. 134. o.; LIPSTADT, DEBORAH: *Denying the holocaust*. New York: The Free Press, 1993.

¹⁷⁹ KIS JÁNOS: Szólásszabadság és náci beszéd. In Uő: *Az állam semlegessége*. Budapest: Atlantisz, 1997. 399. o.

¹⁸⁰ DOUGLAS, LAWRENCE: Policing the past: holocaust denial and the law. In ROBERT POST (szerk.): *Censorship and silencing: practices of cultural regulation*. Getty Research Institute for the History of Art and the Humanities, 1998. 73. o.

minősülhet a holokauszt egyediségének a tagadása is, tehát más népiertásokkal való pusztas összevetése. A következő, gyakorta felmerülő állítás ennek megfelelően:

- e) A zsidóság kiirtására tett kísérlet korántsem egyedi a történelemben, sőt, akadnak olyan népiertások (például a szovjet Gulag, illetve a kommunista országokban elkövetett szisztematikus népiertás), amelyek jóval több áldozatot követeltek.

Ez az érv a későbbiekben is előkerül majd, hiszen egyes vélekedések szerint a holokauszt kiemelése, egyedi szankcionálása nem lehet indokolt.

A holokauszt-tagadók többsége általában túlhalad a pusztas tagadáson, és következtetésekre jut azzal kapcsolatosan, hogy kinek és miért áll érdekében a holokauszt megtörténtének igazolása. Eszerint állítják a holokauszt-tagadók, hogy:

- f) a valóban megtörtént holokauszt „mítoszát” a zsidóság mesterségesen tartja a közemlékezetben (mely ellenkező esetben már a többi történelmi esemény közé nyert volna besorolást); illetve a meg sem történt holokausztot „feltalálva” újra és újra napirenden tartja a témát, hogy ezáltal anyagi-erkölcsi privilégiumokat, egyfajta társadalmi „védettséget” vívjon ki magának.

Ez az állítás már túlmegy az események pusztas vitatásán, különválasztása ezért is indokolt. A zsidóság efféle nemzetközi összeesküvését vélemezők szankcionálása a legtöbb országban az izgatás/uszítás üldözésével lehetséges – de ahol létezik ilyen, ott természetesen a külön e célból elfogadott holokauszt-tagadási tényállások is eszközül szolgálnak.

Mégis, mire hivatkoznak ezen állítások gazdái, mi ad alapot számukra a holokauszt tényeinek megkérdőjelezésére? Igazuk mellett szóló érvek a következők: minden olyan tanúvallomás, mely zsidótól származik, eleve elfogult, ezért nem vehető figyelembe; a dokumentumok, melyek alátámasztják az események megtörténtét, hamisak, félremagyarázottak (pl. a kódolt üzenetek esetében) vagy kikényszerítettek; a nürnbergi per, melyre számos holokauszt-tagadást szankcionáló jogszabály hivatkozik, konstruált per volt, a győztes hatalmak által megrendezetten, ezért az ott megállapításra került tények nem hitelt érdemlőek.¹⁸¹

7. 2. 3. *Ki, illetve mit sért a holokauszt-tagadás?*

Ki a holokauszt-tagadás sértettje? Az a zsidó származású személy, illetve kegyeleti jogainak jogosultja, aki koncentrációs táborban halt meg? Az, aki a koncentrációs táborban a szisztematikus népiertás során (tehát nem betegségben) halt meg? Az a zsidó, aki koncentrációs táborban volt? Az a személy, tekintet nélkül származására, aki fogolyként megjárta e táborok valamelyikét? Azok a zsidók, akik az adott korban az adott földrajzi területen éltek, ezáltal a tömeges népiertás veszélye fenyegette őket, akár túléltek a holokausztot, akár nem, akár voltak koncentrációs táborban, akár nem? Vagy minden, bárhol, akkor és most élő, a jövőben megszülető zsidó származású személy? Esetleg tágabba tekintve, maga a demokratikus államrend?

Mi sérül a holokauszt-tagadás során? Az elhunytak kegyeleti joga? Az élők emberi méltósága, becsülete? Személyes biztonságuk, mely a gyűlöletkeltés által motivált erőszakos cselekmények során kerülhet veszélybe? A közérdek? A demokratikus vita?

A holokauszt tagadása súlyosan megbántja azokat, akik annak áldozatai voltak. Ez a fájdalom vajon értékelhető-e az emberi méltóság vagy becsület elleni támadásként, kiváltképpen, ha általános értelmű, tehát „címezés nélküli” a tagadás? Ha valaki címetten

¹⁸¹ DOUGLAS, i. m. [180. jegyzet] 78. o. – ily módon a holokauszt-tagadók lényegében Hans Kelsen, a nürnbergi per legitimitációjával kapcsolatban megfogalmazott kritikáit használják érvként.

állítja másról azt, hogy nem lehet a holokauszt áldozata, mert a holokauszt nem is történt meg, ezzel már könnyedén megvalósíthatja a személyiségi jogok sérelmét. De a holokauszt tényeinek általános tagadása vagy eljelentéktelenítése esetén a személyiségi jogi jogsértés bekövetkezte (a lelki, erkölcsi, egyéb sérelmekről eltérően) már nem egyértelmű. A kegyelet vagy a méltóság védelmére nem biztos, hogy a büntetőjog a legalkalmasabb eszköz. A német szövetségi Legfelsőbb Bíróság egy ítéletében kimondta, hogy valamely történelmi esemény pusztá megahamisítása még nem értékelhető a személyiségi jog megsértéseként.¹⁸²

Lawrence Douglas szerint a holokauszt-tagadás szankcionálásának nem a túlélők jogainak védelme az elsődleges célja, az elsődleges cél: a holokauszt tényeinek védelme (köztudatban tartása) a kollektív felejtéssel szemben.¹⁸³ A holokauszt-tagadás, mint bűncselekmény érvénye nem meghatározott időre szól: akkor is érvényben lesz, amikor már senki nem él az érintettek közül, és semmilyen jel nem utal arra, hogy megisméltődésének veszélye fennáll. A szerző felteszi a kérdést: tudva azt, hogy a holokauszt a közelmúlt egyik legalaposabban dokumentált eseménye, miért szükséges emlékezetét törvényi védelem alá helyezni? Megfontolandó érv lehet a szankcionálás mellett a holokauszt borzalmainak valószínűtlen, ép ésszel szinte felfoghatatlan tragikum. Olyan irracionális emberi gonoszság vezetett az eseményekhez, amelynek megértése, felfogása, hihetősége az újabb, békében felnőtt generációk számára csak nehézkesen megy. De mégis: indokolt-e a holokauszt tényeinek állami kényszereszközökkel védelmet nyújtani, ezáltal kiemelni más történelmi tények sorából? Nem veszíti-e el a modern liberális állam deklarált értéksemlegességét, ha egy meghatározott társadalmi csoport érzékenységét az általános védelmi eszközökön felül egy újabb eszközzel oltalmazza?

Felvethető a kérdés, hogy vajon nem az-e a leghatásosabb érv a holokauszt tagadásának szankcionálása mellett, hogy az ilyen tartalmú szólások, amelyekben tehát nyilvánvalóan – vagy kevésbé nyilvánvalóan, de – hamis állítások fogalmazódnak meg, a szólásszabadság által megteremteni kívánt demokratikus vitarendezés megvalósulásának egyik gátja lehet. Hiszen a hamis állítások nem segítik elő a gondolatok piacán az igazság napfényre kerülését, sem a demokratikus döntéshozatalt – bár, mint azt éppen a koncepció „ősapjaként” tisztelt John Stuart Mill leszögezte, a hamis állítások is segítségünkre lehetnek az igazsághoz való eljutásban, mert részigazságokat tartalmazhatnak, vagy éppen cáfolatuk előremozdíthatja a vitát.

Kelt-e gyűlöletet a zsidósággal szemben a holokauszt pusztá tagadása? Kell-e gyűlöletkeltő szándék az elkövetéshez? A holokauszt-tagadás általában olyan állításokkal is párosul, amelyek alkalmasak a gyűlöletkeltésre. Ha ez ténylegesen így történik, tehát a közlő túllép a tények pusztá tagadásán, megvalósíthatja a már tiltott gyűlöletkeltést. Van-e tehát szükség egy újabb, önálló tényállásra, amely már a tények pusztá tagadását is bünteti? Alkalmas-e önmagában a tagadás a gyűlölet gerjesztésére?

Sérülhet-e a demokratikus berendezkedés a holokauszt tagadása által? Ha igennel válaszolunk, azzal annak veszélyét ismerjük el, hogy amennyiben a jog nem üldözi ezen állításokat, úgy azok, és velük együtt a náci eszmék feltartóztathatatlanul elterjednek, majd ennek következtében összeomlik a demokratikus rend.¹⁸⁴ Ez egyfelől teljes képtelenség, másfelől pedig az eszmék terjedésének gátjaként megint csak ott találjuk az izgatás szankcionálását.

¹⁸² 75 BGHZ 160, ld. *Neue Juristische Wochenschrift*, 1980. 45. o.

¹⁸³ DOUGLAS, i. m. [180. jegyzet] 69-71. o.

¹⁸⁴ KIS, (1997) i. m. [179. jegyzet] 394-396. o.

7. 2. 4. *Ki kezdeményezhet eljárást?*

Ha az előzőekben feltett kérdésre azt válaszoljuk, hogy a holokauszt-tagadás bűncselekményének minden ma élő zsidó származású személy a sértettje lehet, illetve elkövetésével minden már elhunyt zsidó származású személy kegyeleti joga sérül, felmerül a következő kérdés: ki számít ez esetben a jog szempontjából zsidónak? Ha a holokauszt-tagadás nem kerül kifejezetten szankcionálásra, ki indíthat magánvádas büntetőeljárást, ki adhat be polgári jogi keresetet, mondván, a holokauszt-tagadás az ő személyiségi jogait is megsértette?

A német Legfelsőbb Bíróság sajátos módon adott választ a kérdésre. Egy ítéletében¹⁸⁵ (még a legújabb szabályozás megszületése előtt, 1979-ben) elfogadta a vádemelés kérvényezését egy olyan személytől, akinek csak egyetlen nagyapja volt zsidó származású. Mindezt a hírhedt nürnbergi törvényekre való hivatkozással tette: ugyanis azok hatálya alá esett volna az illető, aki ugyan nem teljes egészében zsidó (tehát „*Mischling*” volt), de mégis, az említett törvények alapján üldöztetésben lett volna része, ha él a holokauszt idején. A náci Németországban meghozott törvényekre való hivatkozás legalábbis meghökkentő. Eszerint eljárást kezdeményezhetett mindenki, akinek legalább egy zsidó származású nagyszülője volt. Ha pedig ez a feltétel teljesül, akkor ez a jog független attól, hogy az illető valójában szenvedett-e üldözést.

Következő kérdés, hogyan lehet bizonyítani a zsidó származást? A ma érvényben lévő magyar jogszabályok olykor nem kívánnak bizonyítást olyan esetekben, ahol a meghatározott jogosultság egyébként csak bizonyos társadalmi csoportot illet (például a kisebbségi önkormányzatok választásánál). Ha a büntetőjog szankcionálja a holokauszt tagadását, úgy – amennyiben közvéleményként kerülne szabályozásra – ez a bizonyítás okafogyottá válna. Ha magánvádas bűncselekményekre, illetve polgári jogi eszközökre bízunk a megoldást, akkor a sértettnek bizonyítania kellene származását.

7. 2. 5. *Mi számít ténynek a holokauszttal kapcsolatban?*

Ahogy láttuk, a holokauszt tagadása a történelmi események tényeinek tagadásával, illetve relativizálásával valósul meg. De mi számít bizonyított ténynek? Mi az, aminek valóságát/valótlanságát bizonyítani lehet, és mi az, ami ellen nem lehetséges bizonyítás (mert „köztudomású”)?

A legtöbb jogrendszerben a köztudomású tényeket (reggel kilenckor világos van; ha valakit elüt egy autó, megsérül) nem kell, de nem is szabad bizonyítani. Felmerül a kérdés, mi az, ami a holokauszttal kapcsolatosan ilyen köztudomású ténynek számít, ezáltal nem lehet és nem is kell bizonyítani? Ebben az esetben ugyanis már a tagadás pusztá ténye elegendő lehet az elítéléshez, és a terheltnek nem áll jogában bizonyítani igazát.

A német esetjog irányt mutat a kérdésben, folyamatos változása pedig jelzi, hogy a döntés a nehezebb esetekben igen bonyolult, és bizonytalan kimenetelű lehet. A szövetségi Legfelsőbb Bíróság egy 1976-os döntésében leszögezte, hogy bár a zsidókkal szembeni népiirtás adatai általánosan ismertek a közvélemény előtt, ezeket a tényeket bizonyítani kell a tárgyaláson, történész vagy szemtanú segítségével.¹⁸⁶ Egy másik ügyben a bíróság elismerte, hogy Faurisson francia és Butz amerikai professzorok többévi alapos kutatómunkával jutottak arra a meggyőződésre, hogy a holokauszt nem történt meg, de ez csupán kettejük véleménye, mely nem befolyásolta az általánosan elfogadott álláspontot, tehát nem rendelkezik elegendő

¹⁸⁵ 75 BGHZ 160, ld. *Neue Juristische Wochenschrift*, 1980. 45. o.

¹⁸⁶ No. 2 StR 508/76 BGH. 1976. november 11.; idézi: COBLER, SEBASTIAN: Das Gesetz gegen die „Auschwitz-Lüge”: Anmerkungen zu einem rechtspolitischen Ablasshandel. *Kritische Justiz*, 1985. 159. o.

bizonyító erővel.¹⁸⁷ Jelentős változás volt, amikor egy bíróság leszögezte, hogy a tömeges népirtás ténye „történelmileg bizonyított”, „történelmi tény”, „nem igényel bizonyítást”.¹⁸⁸ A jelenlegi német gyakorlatban végül ezen utóbbi álláspont kerekedett felül, így ma a holokauszt tényei, illetve azok cáfolata *nem bizonyíthatóak* a bírósági eljárásban, a vádlottak egyetlen állításuk igazolását sem kísérelhetik meg. A francia eljárásjogban ezzel éppen ellenkezően: valamennyi, a jogvitában felmerült állítást bizonyítani kell.¹⁸⁹

Az angolszász eljárásjogokban általában a bíró döntésén múlik, hogy mely tényeket tekint közismertnek, és von ki ezáltal az ellenbizonyítás lehetősége alól. A bíróság csak akkor ad ki erre vonatkozó ún. *judicial notice*-t, ha a szóban forgó tények az átlagember előtt teljes bizonyossággal ismertek. A holokauszt egyes tényeit az angolszász bíróságok sokszor nem ítélték ilyen köztudomású ténynek. Kanadában Ernst Zündel ügyében a bíróság döntése alapján a vád képviselőjére hárult a feladat, hogy a holokauszt-tagadó vádlott állításait megcáfolja, tehát bizonyítsa a holokauszt megtörténtét. Mivel a kanadai büntető jogszabályok értelmében Zündelt „hamis állítások tudatos közzétételével” [knowingly publishing false statements]¹⁹⁰ vádolták, a holokauszt megtörténte bizonyításának hiánya egyben a bűnösség bizonyításának szükségtelenségét jelentette volna. Így fajulhatott az eljárás odáig, hogy a vádnak bizonyítania kellett azokat a tényeket, amelyeknek tagadása a törvény értelmében büntetendő – az újságok szalagcímei szerint maga a holokauszt került a bíróság elé („holocaust on trial”). Ez pedig – mivel a bizonyítási eljárás jellege folytán igazuk megkérdőjeleződhet, arról nem is beszélve, hogy a terhelt valóságos show-műsorra változtatta az eljárást, tanúk sorát vonultatta fel, akik közül az egyik azt vallotta, hogy még egy úszómedence is az auschwitzzi foglyok rendelkezésére állt – nem segíti elő a jogszabály megalapozottságának társadalmi elfogadottságát.¹⁹¹

A holokauszt-tagadást szankcionáló jogszabályok többsége a Nürnbergi Törvényszék által feltárt tényekre hivatkozik, amelyek tagadása, vagy relativizálása, jelentőségük kisebbítése megalapozza a bűncselekmény elkövetését. A kritikusok azonban azt mondják, óvatosan kell bánni az ott megállapított tényekkel. Egyfelől, a Nürnbergi Törvényszék legitimációja sokak által vitatott, még ha csak formális, és nem erkölcsi szempontok alapján is. A holokauszt-tagadók egyenesen odáig merészkednek, hogy azt állítsák, a tárgyalás a győztes hatalmak által konstruált kirakatper volt, tehát az ott megállapított tények nem fedik a valóságot (megjegyzendő, hogy a törvényszék számos dolgot felderített a rendelkezésre álló rövid idő alatt, a dokumentumokat pedig később hozzáférhetővé tették a történészek számára).

Az Egyesült Államok joga ugyan nem szankcionálja a holokauszt tagadását, mégis figyelemreméltó az esetjog hozzáállása a bizonyítást nem igénylő tények kérdéséhez. Egy legfelső bírósági ítélet¹⁹² megállapítása szerint a hamis tények állítása nem élvez alkotmányos védelmet, mert „nem szolgálja a gondolatok piacának az igazság megtalálását elősegítő szerepét”.

A jog elősegítheti a múlt megértését, ugyanakkor a történelemhez hasonlóan a tényekhez kötött, amelyeket vizsgálni kell, majd a feltárás után a megfelelő kontextusba, történelmi környezetbe, és a jogi normarendszer szabályai között kell elhelyezni. Alan Dershowitz szavai szerint:

¹⁸⁷ No. 8 Ns 33 Js 287/79, Landgericht Bochum. 1980. július 23.

¹⁸⁸ No. 4 Ls 32/76 (Ns), Landgericht Frankfurt. 1981. március 25.

¹⁸⁹ KAHN, ROBERT A.: *Holocaust denial and the law: a comparative study*. New York: Palgrave Macmillan, 2004. 14-22. o., 31-37. o.

¹⁹⁰ *Canadian Criminal Code*, 181. szakasz.

¹⁹¹ DOUGLAS, i. m. [180. jegyzet] 67. o.

¹⁹² *Hustler Magazine v. Falwell*, 485 US 46 (1988).

„ellenzem, hogy bármely bíróság, iskolai testület, kormánytisztviselő köztudomású tényként hivatkozzon valamely történelmi eseményre, még akkor is, ha annak megtörténtében teljes biztos vagyok, mint a holokauszt esetében is. Nem akarom, hogy a kormány mondja ki, hogy megtörtént, mert nem akarom, hogy bármely kormány valaha azt mondja, nem történt meg.”¹⁹³

7. 2. 6. Tudományszabadság versus holokauszt-tagadás?

A holokauszt-tagadás szankcionálása ellen szóló fontosabb érvek közé tartozik az is, amelyik a tudomány, a kutatás szabadságát félti a közvélekedés által elfogadott tények törvény általi szentesítésétől. Napjainkban is számos történész foglalkozik az események felderítésével, és elő- előkerülnek újabb adatok, dokumentumok is. Ha a kutató attól tart, hogy felfedezésének közzététele büntetőjogi szabályba ütközik, akkor e körülmény korlátozza az igazság felderítésének lehetőségeit. Kérdés, ki húzza meg, és hol azt a határvonalat, amelynek egyik oldalán a felderített, teljes bizonyossággal valóságnak elfogadható, másik oldalán a még kérdéses, további kutatást igénylő tények állnak? Kézenfekvő példa erre az áldozatok száma, amelyre vonatkozóan csak becslések vannak. Ha valaki kutatásai alapján azt állítja, hogy a holokausztnak mondjuk kétmillió áldozata volt, akkor vajon relativizálja-e annak jelentőségét (tekintve, hogy a legtöbb becslés 5-6 millió főre teszi a halottak számát)? Vagy, ha valaki azt állítja, hogy a népirtásnak húszmillió áldozata volt (amely többszöröse a legmagasabb becslült adatnak), akkor e túlzásával nem járul-e hozzá ahhoz, hogy a közvélemény kétségbe vonja a valósághoz közelebb eső becsléseket, és így a közvélemény előtt lejárassa azokat? Ha a kutató, mint amilyen Robert Faurisson is, arra hivatkozik, hogy sokévi munka áll állításai mögött, akkor helyes-e a jog részéről kétségbe vonni azok megalapozottságát? A holokauszt-tagadók többsége több száz oldalas, forrásmunkák, jegyzetek tömegét magába foglaló, mérnökök, fizikusok szakvéleményeit tartalmazó, helyszíni szemlék eredményeképpen megszületett könyvekben fejti ki a véleményét. Ha állításaikat kimerítő cáfolat nélkül söprik le az asztalról, vagy egy bíróság egyszerűen kijelenti, hogy azok hazugságok, a végeredmény nem lesz feltétlenül mindenki számára meggyőző. Stanley Fish megállapítása szerint a holokauszt-tagadókkal szemben csak a tudomány precíz eszközeivel lehet felvenni a küzdelmet.¹⁹⁴

A bíróságok minden egyes alkalommal leszögeznek, hogy történelmi kérdések feletti vitákban nem hirdethetnek igazságot. Ezt az egyébként magától értetődőnek látszó önkorlátozást – eltérő kontextusban – a magyar Legfelsőbb Bíróság is deklarálta egy ítéletében (*BH2006.210.*). A holokauszt-tagadás kapcsán azonban semmi nem egészen „magától értetődő”. Amikor egy bíróság végül a holokauszt-tagadó ellenében dönt, akaratán kívül, kényszerűen egy kicsit mindig állást foglal történelmi kérdésekben. Amikor David Irving angol holokauszt-tagadó történész rágalmozási pert indított az őt a valóság tudatos eltorzításával, meghamisításával vádoló Deborah Lipstadt és könyvének kiadója ellen, a Queen’s Bench bírója azonnal sietett leszögezni, hogy nem tartozik feladatai közé annak megállapítása, mi is történt a náci Németországban. Neki csak annyit kell eldöntenie, hogy Irving úgy járt-e el, ahogyan az egy „objektív, józan eszű” [objective, fair-minded] történésztől elvárható, ami a bizonyítékok összegyűjtését, elemzését, illetve a megfelelő következtetések levonását illeti.¹⁹⁵ A bíró úgy vélte, hogy a felperes nem így járt el, és egy „normális” történész nem vonta volna le azon következtetéseket, amelyeket ő, szándéka pedig a valóság tudatos meghamisítására irányult. A pert Irving nem nyerte meg, mert az alperesek

¹⁹³ TISHLER, GERALD – COTLER, IRWIN – DERSHOWITZ, ALAN – BERNEY, ARTHUR: When academic freedom and freedom of speech confront holocaust denial and group libel: comparative perspectives. *Boston College Third World Law Journal*, 1988. 71. o.

¹⁹⁴ FISH, STANLEY: Holocaust denial and academic freedom. *Valparaiso University Law Review*, 2000/01. 499. o.

¹⁹⁵ *Irving v. Penguin Books Ltd. & Deborah Lipstadt* [2000] EWHC, QB 115.

ily módon bizonyítani tudták a bíró számára állításaik igazát, a közel kétfélmillió fontos ügyvédi és egyéb költség viselése így Irvingre hárult.¹⁹⁶

7. 3. A holokauszt-tagadás szabályozása az egyes államokban

A német terminológiában „Auschwitz-hazugság”-nak [Auschwitz-Lüge] nevezett holokauszt-tagadás bűncselekménye Németországban több évtizedes múltra tekinthet vissza, szabályain többször drasztikusan változtattak. Önálló szabályozás hiányában 1960 előtt a *Büntető Törvénykönyv* 130. §-a, az osztályharcra való felbujtás tényállása volt alkalmazható az ilyen kijelentésekre (egy még 1871-ből származó szabály). A szakaszt 1960-ban módosították, ezután a gyűlöletre uszítás [Volksverhetzung] tényállása szerepelt itt, amely alapján büntetni lehetett azt, aki a lakosság egy része ellen gyűlöletre uszít, erőszakos cselekményekre hív fel, őket gyalázza, rágalmazza. A 131. § alapján tiltott a faji gyűlöletre uszító kijelentések publikálása és terjesztése. A 185. § szerint pedig büntetendő az emberi méltóság, becsület megsértése. Ez utóbbi magánvádas bűncselekményként került szabályozásra, tehát csak az érintettek kezdeményezhettek eljárást. Ezek a rendelkezések tehát nem kifejezetten a holokauszt tagadását, illetve a zsidóság elleni támadásokat szankcionálták, de alapot adtak arra, hogy fel lehessen lépni az ilyen kijelentések ellen is.¹⁹⁷

Az 1980-as évek elején újabb és újabb javaslatok születtek a törvény szigorítására.¹⁹⁸ A liberálisok szerint a holokauszt tagadását önálló tényállásként kellett volna beiktatni, tekintettel egyediségére, más népiirtásokkal szembeni összehasonlíthatatlanságára, míg a kereszténydemokraták úgy vélték, hogy az új tényállásnak minden népiirtás tagadására ki kellene terjednie. A kompromisszum eredménye az lett, hogy új tényállás nem került be a törvénybe, hanem – sajátos megoldással – a 185. §, az emberi méltóság megsértésének eredetileg magánvádas bűncselekménye vált közvádassá azokban a – 194. §-ban meghatározott – esetekben, amikor a sértő kijelentést írásban terjesztik, a közönség számára hozzáférhetővé teszik, az rádióban, televízióban vagy az egy gyűlésen hangzik el, és olyan társadalmi csoport ellen irányul, amelyet a nemzeti-szocialista, vagy más erőszakos és önkényuralmi rendszer üldözött. Az üldöztetésnek a csoporthoz való tartozás miatt kellett bekövetkeznie.¹⁹⁹ A módosítás alapján nem csak a zsidóságot sértegető, hanem mondjuk a szudéta-németek kitelepítését tagadó kijelentések is üldözhetőek lettek. Ez azonban még mindig nem jelentette kifejezetten a holokauszt-tagadás büntethetőségét.

A módosítás erős kritika tüzebe került – minden oldalról. Nincsen jogi eszközökkel kikényszeríthető kötelezettség az igazmondásra, a moralitás és a legalitás nem esik egybe, ezért minden vélemény szabad kell, hogy legyen, amíg nem sérti mások jogait,²⁰⁰ a bizonytalan meghatározás csak súlyosbítja a problémát,²⁰¹ a történelem tényeinek jogi védelme a jogi köntösbe öltöztetett diktatúra lehetőségét vetíti elő²⁰² – így az egyik oldal. Mások tovább érveltek az önálló tényállás szükségessége mellett. Vitatott volt az a megoldás is, hogy a módosítás nem csak a holokauszttal kapcsolatban elkövetett jogsértések tagadására

¹⁹⁶ A perről ld. MCNAMARA, LAWRENCE: History, memory and judgment: holocaust denial, the history wars and law's problem with the past. *Sydney Law Review*, 2004. 368-370. o.

¹⁹⁷ A német bírói gyakorlatról ld. STEIN, ERIC: History against free speech: the new German law against the “Auschwitz” – and other – “lies”. *Michigan Law Review*, 1987. 291-305. o.

¹⁹⁸ Az 1985-ös módosítás előtörténetét ld. STEIN, i. m. [197. jegyzet] 305-312. o. és HALMAI GÁBOR: *A vélemény szabadság határai*. Budapest: Atlantisz, 1994. 195-197. o.

¹⁹⁹ STEIN, i. m. [197. jegyzet] 312. o.

²⁰⁰ KÖHLER, MICHAEL: Zur Frage der Strafbarkeit des Leugnens von Völkermordaten. *Neue Juristische Wochenschrift*, 1985. 2389-2390. o.

²⁰¹ OSTENDORF, HERIBERT: Im Streit: Die strafrechtliche Verfolgung der „Auschwitzlüge”. *Neue Juristische Wochenschrift*, 1985. 1062. o.

²⁰² COBLER, i. m. [186. jegyzet] 166. o.

vonatkozott. A németek kitelepítése és a zsidó népirtás ily módon történt „egy platformra emelése” sokak szerint már önmagában is a holokauszt relativizálását jelentette.²⁰³

A német szövetségi Alkotmánybíróság egy 1994-es határozatában²⁰⁴ leszögezte, hogy bár a német alaptörvény a véleményeket tartalmukra tekintet nélkül védi, a demokratikus vita és rend védelme mégis a szólásszabadság korlátjaként jelentkezik. Ha tehát egy vélemény nem járul hozzá a demokratikus vitához, akkor nem élvezzi az Alkotmány védelmét. A holokauszt-tagadás tiltásának alkotmányosságát megállapító határozat kiemelte a különleges történelmi körülmények szerepét, amelyek a zsidóság fokozottabb védelmét indokolják.

Egy nagy port felvert ügyben, 1994-ben a szövetségi Legfelsőbb Bíróság új eljárásra utasította az alsóbb fokú bíróságot, miután az *faji gyűlöletre izgatás miatt* elítélte Günter Deckertet, egy jobboldali párt vezetőjét, aki egy összejövetelel tagadta a holokauszt megtörténtét. A bíróság megállapította, hogy önmagában a holokauszt tagadása még nem valósítja meg az izgatás bűncselekményét, az egyébként hamisnak tekintett tények közlése nem büntethető e tényállás által.²⁰⁵ Az újabb eljárásban egyébként Deckertet újra elítélték, és ezt már jóváhagyta a Legfelsőbb Bíróság is.

Hogy önálló büntetőjogi tényállás által is büntethető legyen a holokauszt-tagadás, arról a *Büntető Törvénykönyv* 1994-es, a *Deckert-ügyet* követő felháborodás hatására megszületett módosítása gondoskodott. Az izgatási szakasz bővült ki egy új tényállással (130. § (3) bekezdés), mely szerint, aki a köznyugalom megzavarására alkalmas módon nyilvánosan helyeslését fejezi ki a nemzeti-szocialista rendszer bűneivel kapcsolatban, tagadja, vagy jelentéktelennek állítja be azokat, legfeljebb öt éves szabadságvesztéssel büntethető.

A hatályos német jogban tehát a holokauszt tényeinek tagadása (a „minősített Auschwitz-hazugság”) az izgatás bűncselekményén belül önálló tényállás, míg a méltóság és becsület megsértése, ha azt a holokauszt tagadásával követik el (az „egyszerű Auschwitz-hazugság”), és nem valósítja meg az előző tényállást, szintén büntethető.²⁰⁶ A rendelkezések gyakorlati alkalmazása során nem ritkán többéves szabadságvesztés-büntetés kerül kiszabásra.

Az 1881 óta érvényben lévő *francia* sajtótörvény alapvető módosuláson esett át 1972-ben. A változtatás következtében a valamely faji, nemzetiségi, etnikai, vallási csoporthoz való tartozás miatti diszkriminációra, gyűlöletre, erőszakra uszítás meghatározott személy vagy csoport ellen közzéadás bűncselekmény.

A holokauszt tagadásának szankcionálhatóságát 1990-ben, a kezdeményezőjéről *Gayssot-törvénynek* nevezett újabb módosítás vezette be.²⁰⁷ Ez alapján a törvény büntetni rendeli bizonyos, emberiség elleni bűntettek megtörténtének tagadását, tényeinek vitatását. A „tagadhatatlan” bűntettek listáját pedig a Nürnbergi Katonai Törvényszék Statútumának 6. szakasza sorolja fel, és azokra a bűntettek vonatkozik, amelyet vagy a törvényszék statútuma szerinti háborús bűnösök, vagy valamely háborús bűncselekmény miatt francia, illetve nemzetközi bíróság által elítélt személyek követek el. Érdekességképpen megjegyzendő, hogy a statútum kizárólag a háborús agresszióval összefüggő emberiség elleni bűncselekményeket vonja a törvényszék hatáskörébe, így például a németek által német állampolgárokkal szemben elkövetett bűnöket nem. Ezáltal a holokauszt bűneit is csak szűkebb körben vonták a statútum hatálya alá. A holokausztot ez alapján mindössze a háborús agresszió szörnyű következményeként láttatja a rendelkezés.

²⁰³ Cornelsen véleményét ld. STEIN, i. m. [197. jegyzet] 316. o.

²⁰⁴ *BVerfGE* 90, 241-255., 1994. április 13.

²⁰⁵ BGH, *Neue Juristische Wochenschrift*, 1994. 1421. o.

²⁰⁶ A bírói gyakorlattal kapcsolatban ld. SCHMIDT – VOJTOVIC, i. m. [178. jegyzet] 144-146. o.; KAHN, i. m. [189. jegyzet] 65-83. o.

²⁰⁷ No. 90-615, 1990. július 13.

Még egy apró közbevetés: a törvényszéken működő francia delegáció azok között volt, akik tiltakoztak az ellen, hogy a zsidók megsemmisítését a nácik legfőbb bűnei közé sorolják. Ez az álláspont tehát az 1990-es törvénymódosítók véleményével teljesen ellentétes. Megjegyzendő, hogy – szó szerint értelmezve a törvényt – csak azok a kijelentések büntetendők, amelyek a *háború során* elkövetett emberiség elleni bűntettek tényeinek tagadását foglalják magukban, ellenben a tényállás nem követel meg nagy nyilvánosságot. Ennek ellenére a francia bíróságok hajlamosak kiterjeszteni a jogszabály értelmezését, és olyan esetekben is eljárást indítani, amikor „csak” rasszista vagy antiszemita kijelentések hangzanak el, a tények tagadása nélkül, vagy éppen amikor nem a Nürnbergi Törvényszék által megállapított történelmi tények tagadása hangzik el. Így például 1994 júniusában e szakasz alapján ítélték el Bernard Lewis hírneves amerikai iszlám-kutatót, aki azt állította, hogy a török kormánynak jóval kisebb felelőssége volt az örmény lakosság 1915-ös kiirtásában, mivel a deportált örmények leginkább az éhség, a betegségek és a hideg miatt haltak meg.²⁰⁸

Polgári eljárásban is van lehetőség a becsületsértőnek minősített holokauszt-tagadás vagy -relativizálás elleni fellépésre. Az ún. „előzetes jogorvoslat” alapján az ilyen tartalmú kijelentések nyilvánosságra hozatala megelőzhető, a már nyilvánosságra hozott vagy elhangzott kijelentések esetén pedig a sérelem miatt kártérítés követelhető.²⁰⁹

A holokauszt tagadásának büntetését *Ausztriában* a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt (NSDAP) betiltásáról szóló 1945-ös törvény²¹⁰ 1992-es módosítása²¹¹ vezette be. A jogszabály alapján büntethető, aki nyomtatásban, rádión vagy más médiumon keresztül, vagy más módon a nagy nyilvánosság számára hozzáférhetően tagadja, jelentőségét csökkenti [gröblich verharmlust], helyesli vagy igazolni próbálja a nemzeti-szocialisták által elkövetett népirtást, vagy egyéb emberiség elleni bűntettet.²¹² Az angol David Irving e szakasz alapján kapott 2006-ban hároméves szabadságvesztés-büntetést.

A *svájci Büntető Törvénykönyv* 1994-es módosítása szerint büntethető, aki egy adott faji, etnikai vagy vallási csoport tagjainak érzékenységét oly módon sérti, hogy tagadja, vitatja valamely népirtás vagy emberiség elleni bűntett megtörténtét, illetve kisebbíti annak jelentőségét.²¹³

A *Spanyol Királyság* nem rendelkezik a holokauszt tagadását szankcionáló törvénnyel. Egy alkotmánybíróági döntés azonban érinti e témát. A holokauszt egy túlélője beperelte a Spanyolországban élő belga náci vezért, Leon Degrelle-t becsületsértésért, miután az egy 1985-ben megjelent cikkében vitatta a gázkamrák létezését és a zsidó áldozatok – szerinte eltúlzott – számát. Az ügy végül az Alkotmánybíróság elé került (az alkotmányos jogok és szabadságok védelmére irányuló eljárásban), amely megsemmisítette az előző, az igényt elutasító ítéleteket, és úgy határozott, hogy mivel az ilyen kijelentések nemcsak a zsidóüldözés tényeinek meghamisítását, hanem az áldozatok meggyanúsítását is jelentik

²⁰⁸ LASSON, KENNETH: Holocaust denial and the First Amendment: the quest for truth in a free society. *George Mason Law Review*, 1997. 66. o.

²⁰⁹ ERRERA, ROGER: In defence of civility: racial incitement and group libel in French law. In SANDRA COLIVER (szerk.): *Striking a balance. Hate speech, freedom of expression and non-discrimination*. Article 19, International Centre Against Censorship; Human Rights Centre, University of Essex, 1992, 152-153. o., a bírói gyakorlatot ld. uo. 149-155. o.

²¹⁰ *StGBI. No. 13.*, 1945. május 8.

²¹¹ *BGBI No. 57/1992*, 1992. március 19.

²¹² ROTH, i. m. [178. jegyzet] 221-222. o.

²¹³ *Strafgesetzbuch*, 261b szakasz, 1937. december 21.

azáltal, hogy szavaikat kétségbe vonják, valamint őket megvetésnek teszik ki, túllépik a szólásszabadság határait és nem élvezik az Alkotmány védelmét.²¹⁴

Az *angol* jogrend nem tiltja kifejezetten a holokaust tagadását. Két jogszabály alapján lehet mégis fellépni az ilyen kijelentéseket tevőkkel szemben. A *Malicious Communications Act 1988* első szakasza értelmében büntethető az a személy, aki súlyosan sértő vagy tudatosan hamis kijelentést tesz, azon okból, hogy a kijelentés címzettjének fájdalmat vagy félelmet okozzon. A holokaust tagadását egyaránt értékelhetjük tudatosan hamis, vagy súlyosan sértő kifejezésként. A sérelem súlyossága nem a különös érzékenységgel bíró személyek mércéje, hanem valamelyest objektivizált mérce alapján kerül elbírálásra – kérdés, a holokaust túlélőinek érzékenysége értékelhető-e túlzott érzékenységgént. Ha pedig a holokaust tagadását tudatosan hamis kijelentésnek tekintjük, bizonyítani kell azt, hogy az elkövető tudta, hogy nem igaz, amit kijelent. Ennek bizonyítása, mint ahogyan az a mindkét tényállásra vonatkozó újabb feltétel, mely szerint a másoknak történő fájdalom vagy félelem (szorongás) okozásának szándékával kell elkövetni a bűncselekményt, jelentős gátja a holokaust tagadás elleni fellépésnek.

A *Public Order Act 1986* alapján, a korábban tárgyaltnak megfelelően büntethető a fajgyűlöletre uszítás.

Az *Egyesült Államok* joga nem tiltja a holokaust tagadását, és a fajgyűlölő kifejezések számára is széleskörű védelmet nyújt. Egy hírhedt eset ugyanakkor mégis említést érdemel.

A már emlegetett Arthur R. Butz professzor 1980-ban az Egyesült Államokban alapította meg az Institute for Historical Review nevű intézetét, melynek célja a holokaust általánosan elfogadott tényeinek revíziója. 1985-ben pénzdíjat tűzött ki annak számára, aki bizonyítja a gázkamrák létezését. Mel Mermelstein holokaust-túlélő polgári pert indított az intézet ellen, amiért az nem fizette ki számára a díjat, ráadásképpen „lelki fájdalom szándékos okozása” [intentional infliction of emotional distress] miatt kártérítést is követelt. Bár a felek peren kívüli megegyezése miatt a bíróság nem dönthetett az ügyben, érdekes a felvetés, amely szerint a holokaust-tagadó kijelentések polgári jogi (valamely *tort* alapján kártérítésre irányuló) kereset útján szankcionálhatók lennének, amennyiben lelki gyötrelmet okoznak valakinek.²¹⁵

Kanadában sem szankcionált *explicite* a holokaust tagadása, bár a valamely társadalmi csoport elleni gyűlöletre izgatás tényállása mellett 1992-ig hatályban volt a *Büntető Törvénykönyv* azon szakasza is (181. §), mely tiltotta a hamis hírek terjesztését, ha azok valószínűsíthetően sérelmet vagy kárt okoznak. Ernst Zündelt a korábban említett ügyben ezen utóbbi vád alapján ítélték el holokaust-tagadás miatt, azonban az eljárás végül úgy zárult, hogy e szakaszt – a szólásszabadság túlzott mértékű korlátozása miatt – a kanadai Supreme Court megsemmisítette.²¹⁶ Zündelt egyébként 2007 februárjában Németországban holokaust-tagadás miatt a maximálisan kiszabható ötévi szabadságvesztés-büntetésre ítélték.

Jelenleg három tényállás alapján lehet fellépni a gyűlöletkeltés ellen: a népirtás támogatása [advocacy of genocide]; gyűlöletre uszítás; gyűlölet szándékos terjesztése [wilful promotion

²¹⁴ *Violeta Friedman kontra Leon Degrelle* ügy, 214/1991., 1991. december 17. – ld. SCHMIDT – VOJTOVIC, i. m. [178. jegyzet] 146. o. és ROTH, i. m. [178. jegyzet] 233-234. o.

²¹⁵ YONOVER, GERI J.: Anti-semitism and holocaust denial in the academy: a tort remedy. *Dickinson Law Review*, 1996. 71. o.

²¹⁶ *R. v. Zündel*, Judgment of 27 August 1992, 75 C. C. C. (3d) 449. A *Zündel-ügyek* leírását ld. HASIAN, MAROUF A., JR.: Canadian civil liberties, holocaust denial and the Zündel trials. *Communications and the Law*, September 1999. 43. o., illetve KAHN, i. m. [189. jegyzet] 85-99. o.

of hatred].²¹⁷ Az ismert *Keegstra-ügyben*²¹⁸ a vádlott tanárként tett holokauszt-tagadó kijelentéseket diákjai előtt, és ennek alapján uszítás miatt ítélték el. Az uszításról való rendelkezést a kanadai Legfelső Bíróság a szólásszabadság alkotmányos korlátjaként értékelte.²¹⁹

Nem meglepő, hogy az első állam, mely a holokauszt tagadásának tiltását törvénybe foglalta, *Izrael* volt. A Knesszet 1986-ban fogadta el az ún. holokauszt-tagadási törvényt,²²⁰ amely a következőképpen rendelkezik:

Az a személy, aki írásban vagy szóban olyan kijelentést tesz, amely a náci rendszer ideje alatt, a zsidóság vagy az emberiség ellen elkövetett bűncselekmények elkövetését tagadja, vagy azok jelentőségét kisebbíti, azzal a szándékkal, hogy azok elkövetőit védelmezze, vagy a velük szembeni rokonszenvét, illetve a velük való azonosulását kifejezze, öt évi szabadságvesztéssel büntethető.

Az a személy, aki írásban vagy szóban olyan kijelentést tesz, amely a náci rendszer ideje alatt, a zsidóság vagy az emberiség ellen elkövetett bűncselekményeket dicsóít, vagy azokkal rokonszenvezik, illetve azonosul, öt évi szabadságvesztéssel büntethető.²²¹

Amint látható, ez a tiltás sem kizárólag a holokauszt tényeinek tagadására vonatkozik, még ha elfogadása nyilvánvalóan az ilyen kijelentések megelőzésének szándékával történt is.

Az Európai Parlament 1993. február 11-én fogadta el a „*Náci koncentrációs táborok és történelmi emlékművek európai és nemzetközi védelméről*” szóló határozatát,²²² melyben a közös európai szervek feladatául szabta a holokauszt tényeinek tagadása elleni küzdelmet.

Szintén 1993-ban született meg az az európai parlamenti határozat, amely „*A rasszizmus, az idegengyűlölet és a szélsőjobboldali erőszak újjáéledésének veszélyéről*”²²³ szól, és arra szólítja fel a tagállamokat, hogy az erősödő rasszizmus és antiszemitizmus, a holokauszt egyre gyakoribb kétségbe vonása miatt tegyenek megfelelő jogi lépéseket a náci népirtás tagadásának megakadályozására. Ez persze még nem kötelezi arra az államokat, hogy kifejezetten a holokauszt-tagadást tiltó törvényeket fogadjanak el.

Az Európai Unió Tanácsa által első ízben 2001-ben kidolgozott, majd később többször megbukott, újra és újra előkerülő, majd végül 2007 áprilisában elfogadott *kerethatározat a rasszizmusról és az idegengyűlöletről* kifejezetten előírja az unió tagállamainak, hogy iktassák törvénybe a holokauszt tagadásának tilalmát. A legnagyobb erővel Németország által szorgalmazott javaslat persze óvakodik attól, hogy *kizárólag* a holokauszt tagadását büntesse, elvben valamennyi emberiség elleni büntett vagy népirtás, illetve háborús bűncselekmény tagadásának szankcionálását elvárja a tagállamoktól. Túl azon, hogy ez az általános szabály szinte beláthatatlanul széles körben képes korlátozni a történelmi kutatásokat, a valós szándék, a holokauszt tagadásának megelőzése átviláglik a jogalkotói szándékon. A tagállamok vonakodása miatt a tervezet hosszú évekig nem került elfogadásra, mígnem 2007 áprilisában a bel- és igazságügy-miniszterek bizottsága végül elfogadta azt a rendelkezést, amely szerint a tagállamoknak egységes szabályozást kell alkotniuk a határozat által megszabott kérdésekben.

²¹⁷ *Criminal Code* 319. §.

²¹⁸ *R. v. Keegstra* (1990) 2 W. W. W. 1 and 40 (S. C. C.).

²¹⁹ Az ügy értékelését ld. SCHMIDT – VOJTOVIC, i. m. [178. jegyzet] 140-141. o. és BUTLER, DEBORAH: Holocaust denial in England. *Web Journal of Current Legal Issues*, 1997.

²²⁰ No. 5746-1986, 1986. július 8.

²²¹ A szerző nyersfordítása angolból (ROTH, i. m. [178. jegyzet] 219-220. o. alapján).

²²² *Resolution No. B3-208, 0218, 0219, 0228 and 0283/93* (European Parliament).

²²³ *Resolution on the Resurgence of Racism and Xenophobia in Europe and the Danger of Right-wing Extremist Violence*, No. A3-0127/93 (European Parliament).

A kerethatározat alapján egytől három évig terjedő szabadságvesztésre ítélt az, aki faji, nemzeti és vallási csoportok elleni erőszakra izgat, vagy széles nyilvánosság előtt valamely – fajhoz vagy egyéb csoporthoz való tartozás miatt elkövetett – népirtás, emberiség elleni vagy háborús bűncselekmény elkövetését tagadja, azt mentegeti, vagy jelentőségét csorbítja. Külön kiemelve említi a határozat a második világháborút lezáró Nürnbergi Törvényszék által meghatározott, faj, bőrszín, vallási hovatartozás, etnikai vagy nemzetiségi eredet alapján elkövetett bűncselekmények tagadását, jelentőségük csorbítását, ami szintén legfeljebb háromévi szabadságvesztéssel lesz büntetendő a jövőben. A határozat ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a szabály nem módosít a tagállamok azon kötelezettségén, hogy az alapvető emberi jogokat, köztük a szólásszabadságot tiszteletben tartsák, továbbá nem érinti alkotmányos rendelkezéseiket, illetve a szólásszabadságra vonatkozó alapvető elveiket sem. A kerethatározat szólásszabadságot korlátozó hatása egyelőre kiszámíthatatlan.²²⁴

A strasbourgi *Emberi Jogok Európai Bírósága* több döntést hozott a holokauszt tagadása miatt elítélt panaszosok ügyében. Ezekben az esetekben a Bíróság, illetve korábban a Bizottság minden esetben tárgyalás nélkül elutasította a kérelmet, elfogadva ezzel azt, hogy a holokausztot tagadó kijelentések – az általuk okozott sérelem, becsületsértő és egyben uszító jellegük miatt, továbbá, mert estükben megállapítható a joggal való visszaélés – nem élvezik a szólásszabadság védelmét. Így azon országokban, ahol a holokauszt tagadása törvénybe ütközik, az ezen szabályok alapján történő felelősségre vonást Strasbourgban sem ítélték a szólásszabadság megsértésének.²²⁵

A *Witzsch v. Németország* ügyben²²⁶ például az elítélt a német *Btk.* 130. §-ának szigorítása miatt tiltakozott levelében, mely a holokausztot tagadó kijelentéseket is tartalmazott, emiatt szabtak ki rá büntetést. A strasbourgi Bíróság elfogadhatatlannak nyilvánította kérelmét, mert a panaszos véleményét az *Egyezmény* 17. cikkelye (a joggal való visszaélés tilalma) kivonta a szólásszabadság védelme alól. A Bíróság ezen határozott álláspontját újra megerősítette egy közelmúltbéli döntése, amelyben szintén elfogadhatatlannak nyilvánította a holokauszt-tagadás miatt elítélt panaszos kérelmét.²²⁷

A *Lehideaux és Isorni v. Franciaország*²²⁸ ügyben nyilvánvalóvá vált, hogy a Bíróság csak a holokauszt tényeinek tagadását vonja ki a szólásszabadság védelmi köre alól, egyéb történelmi tények nem élvezik ezt a védettséget. Az ügy panaszosai azon állításukat tették közzé egy lapban, mely szerint Petain marsall, akit az ellenséggel (a náci Németországgal) való együttműködés miatt a francia katonai törvényszék elmarasztalt, valójában nem kollaboráns, hanem nemzeti hős volt. Ezen állításukkal a francia bíróság szerint megsértették a *Sajjtörvény* 24. szakaszát, amely tiltja az ellenséggel való együttműködés büntettségének védelmét. A strasbourgi bíróság úgy ítélte meg, hogy a panaszosok egy történelmi kérdés felől folyó vitában foglaltak állást, igaz, hogy egyoldalúan, ellentmondva a „komoly” tudósok véleményének, ezzel sokak érzelmeit sértve, de mindez mégsem elegendő ok a szólásszabadság korlátozására; ezen történelmi tények nem tekinthetők vitathatatlannak, ellentétben a holokauszt tényeivel.²²⁹ A francia ítélet tehát megsértette az Egyezményt.

²²⁴ A kerethatározatról ld. még e fejezet 4. 2. pontját.

²²⁵ *Künen v. NSZK* (Application no. 9235/81); *Walendy v. Németország* (Application no. 21128/92); *Nationaldemokratische Partei Deutschlands, Bezirksverband München-Oberbayern v. Németország* (Application no. 25992/94); *Pierre Marais v. Franciaország* (Application no. 31159/96); *Hennicke v. Németország* (Application no. 34889/97), admissibility decisions.

²²⁶ *Witzsch v. Germany* (Application no. 41448/98), admissibility decision.

²²⁷ *Garaudy v. Franciaország* (Application no. 65831/01), admissibility decision.

²²⁸ *Lehideaux and Isorni v. France* (Case no. 55/1997/839/1045), 1998. szeptember 23-i ítélet.

²²⁹ WILLIAMS, ADRIAN MARSHALL – COOPER, JONATHAN: Hate speech, holocaust denial and international human rights law. *European Human Rights Law Review*, 1996.

Robert Faurisont, a Sorbonne egykori irodalomprofesszorát első ízben 1981-ben ítélték el Franciaországban, akkor még uszítás vádjával.²³⁰ A holokauszt-tagadást tiltó törvény elfogadása után, 1990-ben egy lap riportot közölt Faurissonnal, amelyben tagadta a gázkamrák meglétét. A párizsi bíróság 1991-ben mind őt, mind a lap kiadóját elítélte emberiség elleni bűntettek tagadásáért.²³¹ A professzor az ENSZ Emberi Jogi Bizottságához fordult, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 19. cikkében foglalt szólásszabadság megsértése miatt. Az eljárásban kihangsúlyozta, hogy állításai hosszas történelmi kutatásainak eredményein alapulnak. Egyik ilyen eredménye szerint a Nürnbergi Törvényszék ítéleteiben számos tévedés volt, a bizonyítékok egy része is vitatható. A francia törvény, mely alapján elítélték őt, a nürnbergi ítéletet a dogma szintjére emelte, így tilalom alá esett minden olyan kutatási eredmény nyilvánosságra hozatala, mely a hivatalos történelemfelfogástól eltér. Ez pedig nem más, mint a tudományos tevékenység cenzúrázása, ami a zsidóság tragikus sorsának, illetve annak olyan részleteinek feltárását is ellehetetleníti, amelyek a nürnbergi ítéletek által megállapított tényeknél akár még sötétebb árnyalatú következtetések levonásához is vezethetnek. A nürnbergi ítéletek vitathatóságának alátámasztására Faurisson a következőket hozta fel: a törvényszékhez benyújtott vádiratnak az a része, amely a németeket vádolta a katyin-i mérszárlással, egy szovjet dokumentumon alapult, amely állítólagos bizonyítékokat tartalmazott arról, hogy a lengyel katonatisztek a németek ölték meg, míg mára már kiderült, hogy a tömeggyilkosság az oroszok rémtette volt. E hiteltelen dokumentumot produkáló szovjet bizottság tagja volt az a két professzor is (Burdenko és Nikolas), akiknek tanúvallomására alapozva állapította meg a törvényszék, hogy a németek – négymillió zsidó megsemmisítésére – gázt használtak Auschwitzban (e szám időközben egymillióra csökkent). A többi bizonyíték beszerzésének módja, több bíró vitatható személye miatt az eljárást már korábban is sok kritika érte. Ráadásul a mai napig nem találták meg azokat az iratokat, amelyek a tömeges gyilkosságok elrendelésére vonatkoznak, mint ahogyan arra sincsen válasz, technikailag hogyan volt lehetséges ilyen nagyszámú embert elgázósítani – állította a professzor.

A francia kormány válasza ezzel szemben úgy hangzott, hogy ezek az áltudományos publikációk az antiszemitizmus rejtett formái, az ellenük való fellépésre a nyolcvanas évek történései alapján szükség volt. A francia bíróság tehát nem egy tudományos vitába avatkozott be, hanem csak megállapította, hogy a szerző megvalósított egy szankcionált tényállást, és kiszabta az annak megfelelő büntetést.

Az Emberi Jogi Bizottság döntése nem vitatta, hogy a vonatkozó francia törvény a szólásszabadság korlátozásával járhat, de nem tekintette feladatának a törvény és az Egyezségokmány egymásnak való megfelelésének vizsgálatát, hanem csak azt, hogy eldöntse, a konkrét ügyben megsértették-e az Egyezségokmány rendelkezéseit, avagy sem. A francia ítélet indoklásából kiderül, hogy a bíróság a bűnösség megállapításakor a jogszabály szövegén kívül figyelmen kívül hagyott minden más körülményt, Faurisson kutatásait, nézeteit, az általa lefolytatott vitákat. Elítélése tehát nem korlátozta általában azon jogát, hogy véleménye lehessen bármiről, és azt kifejezésre is juttassa, csupán megbüntette egy, a jogszabály által tiltott magatartás elkövetéséért. A jogszabályi korlátozás pedig mások jogainak, érdekeinek védelme érdekében szükséges és arányos volt. Franciaország tehát nem sértette meg Robert Faurisson szólásszabadságát.²³²

Három bíró egyéni véleményében azért megjegyezte, hogy a francia törvény túlzott mértékben, aránytalanul korlátozza a szólásszabadságot, és még a jóhiszemű, kritikus

²³⁰ SCHMIDT – VOJTOVIC, i. m. [178. jegyzet] 142. o.

²³¹ BÀN TAMÁS: A holocaust tagadása: a Faurisson-ügy. *Fundamentum*, 1999/1. 162. o.

²³² BÀN, i. m. [231. jegyzet] 162-165. o.

publikációknak is gátja lehet. Az állam által kitűzött cél elérhető lett volna kevésbé drasztikus eszközökkel is, amelyek elkerülik azt, hogy egyes történelmi tényeket, kiemelve a vitatható kérdések sorából, támadhatatlan dogmává emeljenek, függetlenül az esetleges vita céljától és következményeitől.²³³

7. 4. Megoldási módozatok, érvek és ellenérvek

Áttekintettük a holokauszt tagadása kapcsán felmerülő nehézségeket, az egyes országok hatályos szabályozását. Különböző módokon valósulhat meg a szankcionálás: becsületsértés, kegyeletsértés, tagadás, támogatás, védelmezés tényállásával lehet elkövetni a bűncselekményt, míg olykor az izgatás fogalmába szorítják bele a holokauszt-tagadást. Eltérő lehet a mérce is, mely alapján a tagadás ténye megállapítható, de a leggyakrabban a Nürnbergi Törvényszék által megállapított tényekre történik hivatkozás. Némely esetekben más népirtás vagy emberiség elleni büntett tagadása is tiltott, de az elsődlegesen a holokauszt-tagadás megelőzésére irányuló szándék ekkor is nyilvánvaló. Nincs egységesség a jog hozzáállásában, a tiltás elvi alapjai tekintetében sem, de ha nem is mindenhol tiltott *explicit* módon a holokauszt-tagadás, a jog „rosszallása” mindenhol kifejeződik, és esetlegesen más, jogsértő cselekményekkel párosulva már büntethetővé válik.

Roger Errera szerint a francia szabályozás szigorítása „szükségtelen és buta” lépés volt,²³⁴ mert a francia jog a kifejezett tiltás nélkül is képes volt fellépni a gyűlöletkeltés ellen, egy történelmi eseménynek a jog általi dogmává emelése pedig nem indokolható a demokratikus társadalomban. Nyomós érv a tiltás ellen az is, mely szerint az így elindult bírósági eljárások olyan nyilvánosságot jelentenek a holokauszt-tagadók számára, amelyhez a törvényi tiltás nélkül soha nem juthatna el véleményük,²³⁵ nézeteiket hatékonyabban terjeszthetik, ráadásul magukat a szólásszabadság „mártírjaiként” állíthatják be.

A szólásszabadság és a holokauszt-tagadás büntethetőségének ütközéséből a tiltás elfogadása esetében az utóbbi kerül ki győztesen, még akkor is, ha a vélemény kinyilvánítása semmiféle – a „szimpla” gyűlölködő kifejezések esetében egyébként általában a korlátozás feltételeként meghatározott – „veszélyt” nem jelent. A holokauszt tagadása önmagában nem feltétlenül alkalmas gyűlöletkeltésre, bizonyos kritikus megjegyzések esetében pedig még becsületsértő mivoltuk sem teljesen egyértelmű. Ugyanakkor nyomós érvek szólnak a korlátozás mellett is: a túlélők emberi méltóságát legtöbbször mégis súlyos sérelem éri a holokauszt megtörténtét tagadó kijelentések hallatán. A gyűlölködő kifejezések korlátozási lehetőségeiről folytatott vita egyes érvei itt is relevánsak: a demokratikus közvélemény kialakításának, amely nem zár ki egyetlen véleményt sem megfelelő indok nélkül, az állampolgári egyenlőség – mely mind a közlő, mind a közlés által megsértett fél oldaláról értelmezhető – védelmének fontossága, valamint a korlátozáshoz szükséges sérelem mértéke körül a holokauszt-tagadás kapcsán sincs egyetértés.

A holokauszt-tagadás törvényi tiltását nem a sérelem elvont jellege teszi indokolatlanná. Sokkal inkább nyomós érv a szabályozás kivédhetetlen bizonytalansága. Ha valamennyi népirtás, háborús bűncselekmény stb. korlátozását magába foglalja a törvény (ahogy az új uniós kerethatározat teszi), akkor szinte lehetetlen megállapítani, mely történelmi események tartoznak a hatálya alá. Még az Európai Unióban is más és más fogalmi lehetnek az egyes nemzeteknek arról, mi is tekintendő népirtásnak. Ha csak a holokausztot védi a jog – ami, ha így külön kiemelve ugyan kevésbé „mutat jól” a büntető törvénykönyvekben, de legalább vitathatatlanul őszintébb megoldás – akkor megint csak problémák sora merül fel. Természetesen a jog kiemelhet egyes olyan magatartásokat, amelyek különösen sérelmesek,

²³³ WILLIAMS – COOPER, i. m. [229. jegyzet] 609. o.

²³⁴ ERRERA, i. m. [209. jegyzet] 155. o.

²³⁵ KIS, (1997) i. m. [179. jegyzet] 407. o.

és amelyek valós társadalmi feszültséget gerjeszhetnek (lásd a fent tárgyalt amerikai *Virginia v. Black* ügyet), így elvben a holokauszt kiemelése is védhető lehet. De vajon valós, a büntetőjog számára feladatot adó problémaként jelentkezik-e a holokauszt-tagadás Magyarországon? Ettől függetlenül is, a szabályozást kísérő számos bizonytalanság annak elutasítása felé terel minket. Ki perelhet, és pontosan milyen állításokért? Szabad-e történészeknek ezek után a holokausztot kutatniuk? Meddig tart a szabályozás érvénye? A holokauszt utolsó elszenvédőjének a halála után az emberi méltóság sérelme a bűncselekmény elkövetése által többé nem lesz megállapítható.

Lawrence Douglas idézi Jorge Louis Borges-t: „és eljött a nap, amikor az utolsó szempár, amely még látta Krisztust, örökre lezárult.”²³⁶ Eljön majd a nap, amikor a holokauszt utolsó áldozata is eltávozik. De mindez nem feltétlenül jelenti majd a jog kihátrálását e területről, és a holokauszt tagadásának büntetése tovább él majd. A kétségbeesett küzdelem a veszélyes eszmék ellen újfent arra tanít minket, hogy a társadalmi együttélésnek léteznek olyan területei, ahová a jogi normarendszer és eszköztár soha nem lesz képes belépni. Ma, több mint hatvan évvel az események után nem a jog, hanem az oktatás és a nevelés útján, az erkölcs erejével, a társadalom egységes fellépésével kell megakadályozni azt, hogy a borzalmak megismétlődése egyszer újra valós veszély lehessen.

8. A BLASZFÉMIA BÜNTETÉSE

Az istenkáromlás és a vallásgyalázás kifejezett tiltása ma már a legtöbb országban a szólásszabadság súlyos korlátozásának minősülne. Ezzel szemben Angliában a *common law* a mai napig egyedülálló módon ismeri a *blasphemy* vagy a *blasphemous libel* bűncselekményét. A blaszfém kijelentések ellen pedig bizonyos eszközökkel más országokban is, általános tiltás hiányában is fel lehet lépni.

8. 1. A blaszfémia korlátozása

Az angol *blasphemy*, vagy az istenkáromlás írásos formája, a *blasphemous libel* a XVII. század óta létező, a *common law* által szabályozott bűncselekmény, amelyet azonban a XIX. századtól kezdve a gyakorlatban egyre ritkábban alkalmaztak. A blaszfémia tilalma, hasonlóan más, korábban széles körben érvényesülő korlátozásokhoz (mint például az obszcén kifejezések tilalma vagy a lázító rágalalmazás esetei) egy korábbi társadalmi normarendszer elvárásaihoz igazodik, bizonyos értelemben tehát joggal tekinthető anakronisztikusnak, legalábbis ha a szólásszabadság korlátozásának mai alapelveit tartjuk szem előtt. Vajon felhozhatóak-e ma is érvek a korlátozás megtartása mellett?

A XVII. században az istenkáromlás megítélése gyakorlatilag hasonló volt a lázadáséhoz: a jog az állammal szorosán összefonódott anglikán egyház tekintélyét védte a blaszfémia büntetése által. Az egyház egyszerű becsmérése, rágalalmazása már büntetendő volt, de más keresztény felekezetek nem élveztek védelmet.²³⁷ A későbbiekben, a XIX. század végére a büntetendő magatartások köre leszűkült: ekkortól már csak a trágár, mocskolódó támadások esetén lehetett szó elítélésről, a kritikus megjegyzések, akár az Isten létének vagy egyes hittételek tagadása nem minősült bűncselekménynek.²³⁸

Egy 1922-es eljárást követően a blaszfémia évtizedekre eltűnt a jogrendszerből, de mielőtt végleg a jogtörténet lezárt fejezetévé vált volna, 1977-ben váratlanul felébredt tetszhalott állapotából. Történt, hogy a homoszexuális közösség *Gay News* című lapjában megjelent egy

²³⁶ DOUGLAS, i. m. [180. jegyzet] 83. o.

²³⁷ *R. v. Taylor* [1676] 1 Vent 293, 86 ER 189.

²³⁸ *R. v. Ramsay and Foote* [1883] 15 Cox CC 231.

vers, az angol nyelv egy professzora, bizonyos James Kirkup tollából. A vers Jézus Krisztus homoszexuális cselekedeteit részletezi, amelyeket az apostolokkal, Keresztelő Szent Jánossal, Poncius Pilátussal és másokkal bonyolított le, illetve az Újszövetségben szereplő római centurió és a keresztre feszített, halott Krisztus holtteste közötti – *fellációt* és *szodómiát* is magába foglaló – szexuális aktust részletezi. Az ügyben blaszfémia miatt – 55 év után először – eljárás indult. A *R. v. Lemon* ügy²³⁹ végül a Lordok Házát is elérte, és a bírák jóváhagyták a lap szerkesztőjének és kiadójának az elítélését (korábban pénzbüntetést, illetve felfüggesztett szabadságvesztést szabtak ki rájuk).

A bírák megállapítása szerint a bűncselekményre vonatkozó korábbi precedensek ellentmondásosak és zavarosak, ezért ebben az ügyben az alapvető elvek újabb lefektetésére volt szükség. A jelentősen megosztott bíróság többsége szerint a blaszfémia esetében a szigorú felelősség [strict liability] talaján állva kell vizsgálni a bűncselekmény megvalósulását. Nem szükséges hozzá szándékosság, amely a felháborodás előidézésre irányul, és még azok blaszfém jellegéről sem kell feltétlenül tudnia az elkövetőnek; önmagában a blaszfém kifejezések szándékos közzététele elegendő. Nem szükséges az istenkáromlásból eredő veszély kialakulása, amely a „társadalmi béke” megzavarását idézheti elő; a tiltás általában véve a harmonikus társadalmi kapcsolatokat és nyugalmat védi. Erőszak vagy gyűlölet veszélyének és erre irányuló szándék hiányában, pusztán a sérelmes tartalom alapján alkalmazható a korlátozás, a közérdek vagy az esetleges irodalmi érték sem vezethet a felelősség alóli mentesüléshez. A többség nem vizsgálta a bűncselekmény és a szólásszabadság viszonyát, az alapjogkorlátozás szükségességét, döntésük kizárólag a *common law* alapjain nyugodott, amit persze nehéz elvi alapon felróni angol bíróságok esetében.

A kisebbség ezzel szemben úgy érvelt, hogy a vádemelés nélkül eltelt évtizedek annak tanúbizonyságát adják, hogy a bűncselekmény további fenntartása a modern társadalomban indokolatlan.

A többség tagjai közé tartozó Lord Scarman felhívta a figyelmet a megkövetelt tényállás egy súlyos hiányosságára: a *blasphemy* ugyanis kizárólag az anglikán egyházat védi (esetleg a többi keresztény felekezetet is, de az ügy során nem került pontosításra az, hogy a korábban egyértelműen csak a *Church of England*-et védő szabály ma alkalmazható-e mondjuk a katolikus egyház megsértése esetében), más vallásokra érvénye nem terjed ki, ez pedig a modern, plurális társadalomban elfogadhatatlan. Mindazonáltal ez a körülmény nem ad alapot a bűncselekmény alkalmazásának elvetésére – a Lordok Háza nem alkotmánybíróság –, de a bíró szerint annak kiterjesztése lenne indokolt, valamennyi vallásra nézve.

A későbbiekben elő is állt a lehetőség, hogy a szabály hatókörét kiterjesszék: a muszlim közösségben világszerte hatalmas felháborodást keltő Salman Rushdie regény (a mű több fordítóját megtámadták, illetve megölték, a legfőbb muszlim vallási vezető pedig kimondta a halálos ítéletet az íróra, aki ezt követően hosszú ideig bujkálni kényszerült), a *Sátáni versek* megjelenése után az angliai muszlim közösség tagjai kérvényezték az író elleni vádemelést, amit a magisztrátusi bíróság elutasított. E döntés ellen fordultak a kérvényezők a Queen’s Bench-hez. A bíróság, majd később a Court of Appeal a *R. v. Chief Metropolitan Magistrate ex parte Choudhury* ügyben²⁴⁰ elutasította a kérelmet, mondván, a blaszfémia bűncselekményét csak a kereszténységgel szemben lehet elkövetni. Ezzel ellentétes döntés esetén nem csak egy korábban megengedett magatartás válna büntethetővé, hanem egy nehéz értelmezési kérdést is a saját útjába gördítene a bíróság: ha minden vallást védene a jog, akkor meg kellene határozni, mit ért „vallás” alatt. A fogalom jelentésének tisztázatlansága pedig jelentős jogbizonytalansághoz vezetne.

²³⁹ [1979] AC 617.

²⁴⁰ [1991] 1 QB 429.; [1991] 1 All ER 306, DC.

A bűncselekmény mai alkalmazhatóságának kérdésével kapcsolatban – az utolsó ítélet után harminc évvel – ismét csak kételyek közt vergődhetünk. A döntés 25. évfordulóját „megünneplendő”, 2002 júliusában 11 közéleti személyiség nyílt színen, a londoni Trafalgar téren olvasta fel Kirkup versének 11 strófáját. A polgári engedetlenségnek szánt akciót nem követte vádemelés. Ha ez nem is feltétlenül jelenti a bűncselekmény teljes kimúlását a jogrendből, alkalmazásának lehetősége minden valószínűség szerint csupán a legextrémebb esetekre korlátozódik.²⁴¹

A médiaszabályozás elviekben az általános korlátokhoz képest szigorúbb feltételeket támaszt, ami a szólásszabadság televízión és rádión keresztül történő gyakorlását illeti. A *Communications Act 2003* 319. szakasz 2. bekezdés e) és f) pontja írja elő egyfelől a vallási műsorok tartalmának „felelősségteljes” meghatározását, illetve a „sérelmes és káros” [offensive and harmful] műsorokkal szembeni védelmet. Az általános rendelkezéseket az OFCOM *Broadcasting Code*-ja részletezi. A 2. fejezet „az általánosan elfogadott standardok”-ra hivatkozik, amelyek megsértése valamennyi műsorszolgáltató számára tilos. A sérelmes tartalom sugárzása csak akkor engedhető meg, ha a „kontextus” azt indokolja (a sugárzás időpontja, a sérelem mértéke, a műsorszolgáltató jellege, a műsor tartalma stb.).

A szabály gyakorlati alkalmazása nem nyújt túlzottan széles védelmet a vallási meggyőződéssel bíró nézők, hallgatók számára. Legalábbis ez derült ki a nagy port felvert ügyből, amely Jerry Springer amerikai televíziós személyiség egyik műsora után indult. A szatírának szánt program megjelenítette a Bibliában szereplő egyes alakokat, akik végig káromkodtak, az Írásban megismert énjüktől jelentősen eltérően viselkedtek. Éva például rendszeresen Krisztus lágyékkötője alá nyúlka, akit ez nem különösebben ingerelt fel, tekintve, hogy ezúttal is homoszexuálisként került ábrázolásra. A műsor új angol rekordot állított fel: már sugárzása előtt 55.000 panasz érkezett be a BBC-hez.²⁴² Az OFCOM úgy döntött, hogy – tekintettel a műsorban szereplő társadalomkritikára, szatirikus megnyilvánulásokra és a szólásszabadság alapvető jogára – a műsor nem sértette meg kódexet.²⁴³ Érdekes az egyik neves angol professzor felvetése, akinek sejtése szerint a döntéshez nagyban hozzájárult az a körülmény, hogy a műsorban a kereszténység kifigurázása történt. A többségi társadalom és az angliai muszlim közösség 2005-ben is meglehetősen puskaporos viszonyát talán még jobban elmérgesítette volna egy, a mohamedán vallást gyalázó műsor – és ebben az esetben elképzelhetően az OFCOM is meglágyult volna a nézői panaszok olvastán.

Az Egyesült Államok szólásszabadság-joga természetesen nem tilalmazza a blaszfémiát. Ahogyan Harry Kalven mondja: az istenkáromlás és az „eretnek” nézetek szabadsága „az érinthetetlen konszenzus” része.²⁴⁴ Ezt a konszenzust szentesítette az 1940-es *Cantwell v. Connecticut* döntés.²⁴⁵ A vádlott, Jehova egyik tanúja egy hangfelvételt játszott le a nyílt utcán, egy katolikus többségű városrészben, amely a katolikus egyházat támadta. A béke megzavarása miatti elítélést a Legfelső Bíróság megsemmisítette, és egyben kimondta, hogy a fizikai erőszak veszélyének hiányában, a pusztá becsmérlés, sértés nem büntethető, sem akkor, ha az valamely vallási meggyőződést sért meg, sem akkor, ha közéleti vita során hangzik el. Az állami blaszfémia-törvények véglegesen 1970 környékén tűntek el, miután megállapították azok alkotmányellenességét.²⁴⁶

²⁴¹ FENWICK – PHILLIPSON, i. m. [57. jegyzet] 508. o.

²⁴² Uo., 509-510. o.

²⁴³ *Ofcom broadcast bulletin* 34., 2005. május 9.

²⁴⁴ KALVEN, i. m. [14. jegyzet] 6-7. o.

²⁴⁵ 310 US 296 (1940).

²⁴⁶ POST, ROBERT C.: Cultural heterogeneity and law: pornography, blasphemy and the First Amendment. *California Law Review*, March 1988. 316-317. o.

A magyar *Médiatörvény* (1996. évi I. törvény) alapveti rendelkezései között tiltja a „valamely egyház vagy vallási csoport elleni gyűlölet” felkeltését (3. § (2) bekezdés), meghatározza, hogy „a műsorszolgáltatás nem irányulhat semmilyen kisebbség, sem bármely többség nyílt vagy burkolt megsértésére, kirekesztésére, annak faji szempontokon alapuló bemutatására, elítélésére” (3. § (3) bekezdés), illetve előírja, hogy „a vallási vagy hitbeli meggyőződést sértő (...) képi vagy hanghatások bemutatása előtt a közönség figyelmét erre a körülményre fel kell hívni” (5. § (1) bekezdés). A *Médiatörvény* tehát jóval alacsonyabb mércét határoz meg, mint az általánosan érvényesülő büntetőjog, és már a gyűlöletkeltést is korlátozza. Ezt kellően megindokolja a sajtó fokozottabb társadalmi felelőssége éppúgy, mint a szankciórendszerben található eltérések.²⁴⁷

A közelmúltban nagy társadalmi felháborodást okozott a *Tilos Rádió* egyik műsora, amelyben karácsony napján a keresztények sértegetése mellett az a kitétel is elhangzott, hogy „legszívesebben kiirtanám az összes keresztényt”. Az ORTT súlyos szankciót rótt ki az adóra, a fenti *Médiatörvény*-béli rendelkezés és a kiskorúak védelmére szolgáló előírások megsértése miatt, az adó pedig elbocsátotta a műsorban szereplő munkatársát, de a médiahatóság határozatát a bíróság előtt megtámadta. A nyilvánvaló jogsértést ezután a Fővárosi Ítéltábla is megállapította, és helybenhagyta az ORTT döntését.²⁴⁸ A döntést így is sokan vitatták: bizonyos vélemények szerint az a szólásszabadság megengedhetetlen korlátozását jelentette, a többségi véleménnyel ellentétes „álláspont”, „gondolat” tekintélyelvű alapokon történő ellehetetlenítését. A mérce maga túlságosan alacsonyra került: a sajtó esetében is az általános büntetőjogi mércét kellene alkalmazni.²⁴⁹ Nem értek egyet ezen kritikákkal: a sajtó esetében az alacsonyabb mérce számos szempontból indokolt (a sajtószabadság mögött álló filozófiai alátámasztások egyike sem igazolja a gyűlölködés megengedését); a korlátozás indoka itt nem „az erőszak közvetlen veszélyének” megelőzése, hanem a nézők és hallgatók méltóságának megóvása; a fenti kijelentés pedig számomra nem hordoz értékelhető „gondolatot”, hiszen ebben az esetben nem az egyházak vagy híveik kritikájáról, hanem szimpla gyalázkodásról van szó.

A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága eddig valamennyi olyan esetben a bepanaszolt államnak adott igazat, amelyben a vita a vallási érzület megsértése körül forgott. A Bíróság a blaszfémia eseteiben különösen szélesen értelmezi a tagállami mozgástér [margin of appreciation] elvét,²⁵⁰ és óvakodik attól, hogy e területen bármiféle általános, egységes európai mércét állítson fel.

A korábban tárgyalt két angol ügy mindegyike eljutott Strasbourgig. A *Gay News* kérelmét az előszűrést végző Bizottság elutasította, mert úgy találta, hogy a szólásszabadság korlátozása a 10. cikkely (2) bekezdésében meghatározott egyik legitim indokon, „mások jogainak megvédésén” alapult.²⁵¹ Ha a testület elfogadja, hogy a vallásos érzület megsértése a sérelem bizonyos mértékén felül egy demokratikus államban is indokolt lehet (és ezt tette), akkor a blaszfémia eseteiben mindebből az is következik, hogy az állami döntéshozók vannak a legmegfelelőbb helyzetben ahhoz, hogy megállapítsák a korlátozás szükséges mértékét. A tagállami mozgástér tehát itt rendkívül széles.

²⁴⁷ Az alacsonyabb mérce indokoltságáról ld. az 5. fejezet 2. pontját.

²⁴⁸ 2.Kf.27.153/2004/7.; Ld. NAGY KRISZTINA – TÍMÁR JÁNOS: Jogalkalmazás a Tilos Rádió ügyében. *Infokommunikáció és Jog*, 2004/1.

²⁴⁹ BAJOMI-LÁZÁR PÉTER: Ami Tilos, az tilos. www.sajtoszabadsag.hu.

²⁵⁰ Ld. a 3. fejezet 5. pontját.

²⁵¹ *X. and Y. Ltd. V. Egyesült Királyság* (Application no. 8710/79), admissibility decision.

Szintén az államnak adott igazat a Bizottság a Rushdie-féle regény engedélyezését vitató angliai muszlimokkal szemben is.²⁵² A kérelmet elutasító döntés leszögezi, hogy a kérelmező által hivatkozott, a vallásszabadságot biztosító 9. cikkely nem kötelezi az államot arra, hogy állampolgárai vallási érzékenységét megvédje a gyalázkodásoktól, szélsőséges véleményektől, ezek korlátozása tehát az állam szabad belátásán múlik.

Az *Otto-Preminger-Institut v. Ausztria* ügyben²⁵³ ettől eltérően érvelt a Bíróság. Az ügy azt követően indult, hogy az osztrák hatóságok előzetesen megtiltották a *Mennyei Tanács* című film forgalmazását, amelyik kigúnyolta kereszténységet, oly módon, hogy az alkalmas volt a hívek megbotránkoztatására. A film egy 1894-es színdarab alapján készült, amelynek szerzőjét már akkor bíróság elé állították blaszfémia vádjával. A filmben Isten egy szenilis vénember, Jézus pedig mentálisan sérült, ráadásul furcsa vonzalmat érez anyja iránt. A filmben Isten, a Sátán, Jézus és Szűz Mária megegyeznek, hogy a világot megbüntetik, oly módon, hogy nemi úton terjedő betegséget bocsátanak rá.

Az ügyben elsőként eljáró Bizottság megállapította a 10. cikkely megsértését. A döntés leszögezte, hogy a művészet, illetve a művészen keresztül történő véleménynyilvánítás fontos eleme a demokratikus társadalomnak, és így kiemelt védelmet élvez. A döntés megállapítja, hogy a forgalmazás egy gyér látogatottságú művészmoziban történt volna, késő este, a közönség számára történő, megfelelő figyelmeztetések mellett, bár maga a belépés nem lett volna korlátozva (így elvben kiskorúak is megtekinthették volna a filmet). A teljes korlátozást – a film vetítésének megtiltását – nem fogadta el a testület.

A Bíróság ezzel ellentétesen ítelt. Miután megállapította a vallás fontosságával és társadalmi szerepével kapcsolatos egységes európai mérce hiányát, úgy vélte, hogy egész egyszerűen nem létezik alkalmazható mérce abban a tekintetben, hogy mi minősül a szólásszabadság megengedett korlátozásának a vallási közösségek védelmével összefüggésben. A tagállami mozgástér itt lehetővé teszi akár a szólásszabadság szigorú korlátozását is. A Bíróság elfogadta az osztrák állam azon érvelését, hogy a hívek jogainak védelme indokolta a korlátozást, különös tekintettel arra, hogy a tervezett bemutatóra egy jelentős katolikus többséggel bíró tartományban, Tirolban került volna sor – bár a tiltás az ország teljes területére kiterjedt. A „mások jogainak védelmén” túl, amely a 10. cikkely (2) bekezdés alapján lehetővé teszi a szólásszabadság korlátozását, a Bíróság figyelembe vette a hívek számára az Egyezmény 9. cikkelyében biztosított vallásszabadságot is, és kimondta, hogy annak gyakorlása magában foglalja az Állam tevőleges kötelezettségét arra nézve, hogy a hívőket megóvja a zaklatásoktól, és így biztosítsa számukra a békés vallásgyakorlás lehetőségét.

A döntés vitathatatlanul újdonságot hozott: a *Handyside-ügyben*²⁵⁴ leszögezett elv, amely szerint a „sokkoló, felháborító, zavaró” kifejezések önmagukban nem korlátozhatóak, itt ugyan nem került megdöntésre,²⁵⁵ hiszen a pusztá zavaráshoz képest jóval súlyosabb sérelem megelőzését szolgálta a korlátozás, a vallásszabadság alapjoga viszont új elemmel gazdagodott, amely az Állam tevőleges hozzájárulását követelte meg, a jog gyakorlását elősegítendő. A döntést vitató kommentárok elsősorban azt sérelmezik, hogy a Bíróság egyértelműen a hívek érzéseit tekintette elsődlegesnek, és a szólásszabadságot ezáltal indokolatlan mértékben háttérbe szorította. Kétségtelen, hogy például a rágalmazási jog esetében az egyéni érzések, akár az emberi méltóság különösebb aggály nélkül megsérthetők, ha a demokratikus vita nyíltsága azt indokolja, de ebből nem vonható le egyértelmű következtetés a Bíróság esetleges „kettős mércéjének” létezésére. Álláspontom szerint a Bíróság az *Otto-Preminger-ügyben* nem maga ítélkezett, hanem átengedte a terepet az

²⁵² *Choudhury v. Egyesült Királyság* (Application no. 17349/90), admissibility decision.

²⁵³ Case no. 11/1993/406/485. 1994. augusztus 23-i ítélet.

²⁵⁴ Application no. 5493/72. 1976. december 7-i ítélet.

²⁵⁵ Bár jónéhány szerző szerint ez történt. Ld. pl. FENWICK – PHILLIPSON, i. m. [57. jegyzet] 490. o.

államnak. Pontosabban szólva: az ítélete az volt, hogy az ehhez hasonló kérdésekben – hacsak valamilyen egészen nyilvánvaló egyezményesértés nem történik – az állam döntésére kell bízni azt, hogy hol húzza meg a korlátozás határát.

A következő ügy előzményei nagyban hasonlítottak az *Otto-Preminger-ügyre*. A *Wingrove v. Egyesült Királyság* ügy²⁵⁶ azután indult, hogy az angol hatóságok nem engedték bemutatni *Az ekstázis látomásai* (*Visions of Ecstasy*) című filmet, pontosabban a nézők életkori besorolását végző hatóság, a British Board of Film Classification (BBFC) megtagadta a forgalmazáshoz szükséges klasszifikációt, és így a forgalmazás a törvények értelmében lehetetlenné vált. A film egyébként Avilai Szent Teréz szexuális fantáziálgatását jeleníti meg, többek között bemutatja, ahogyan felhevülten csókolgatja és ölelgeti a kereszthez szegezett Jézust. A BBFC úgy vélte, hogy amennyiben kiadná a forgalmazáshoz megkívánt osztályozást, jó eséllyel indulhatna eljárás a film készítői ellen blaszfémia miatt.

A Bíróság megállapította, hogy a korlátozásra a BBFC-t törvény hatalmazta fel, tehát az formailag kifogástalan volt. Leszögezte, hogy különös figyelemmel kell kísérni az előzetes korlátozások eseteit,²⁵⁷ hiszen ekkor a közlésnek esélye sem lehet arra, hogy hasson, hogy eljusson a társadalom tagjaihoz. A tagállami mozgástér természetesen ebben az esetben is meglehetősen tág volt. Az angol jogrendszer egyébként sem tiltja a kereszténységgel szemben ellenszenvet kifejező vélemények kinyilvánítását, a blaszfémia bűncselekménye csak korlátozott körben alkalmazható – nem a vélemény tartalma, hanem közlésének módja az, ami a tiltás alapja lehet. Az érvelés ezúttal nem hangsúlyozza a 9. cikkelyből eredő állami kötelezettségek meglétét, és inkább a „mások jogainak védelmére” épít, amely még a hatóság által alkalmazott, meglehetősen drasztikus – a terjesztés egészét ellehetetlenítő – korlátozást is indokolta.

Árulkodik a végső konklúzió, amely leszögezi, hogy egyelőre nincsen megfelelő alap annak megállapítására, hogy a blaszfémia tiltása *magától értetődően szükségtelennek minősül* a demokratikus társadalomban, és így eleve, fogalmilag egyezményesértő. A Bíróság tehát itt is inkább elkerülte a döntést, mintsem hogy határozottan állást foglalt volna.

Az összeurópai konszenzuson alapuló megoldás kidolgozása még ma sem látszik a közeljövő reális célkitűzésének.²⁵⁸ A döntés elkerülésével a Bíróság valószínűleg az egyetlen járható utat választotta, felismerve a kérdés különleges érzékenységét.

Ugyanakkor a vallásokat, egyházakat érintő kritika – akár a vallási érzületet sértő formában is – megengedett. Jó példa erre a közelmúlt két ügye. A *Giniewski v. Franciaország* ügyben²⁵⁹ a panaszos, egy történész-újságíró támadta a katolikus egyházat, amiért az az igazság egyetlen letéteményesének véli magát. A cikk szerint a tévedhetetlenség dogmája jelentősen közrejátszott a holokauszt megtörténtében. A szerzőt a francia bíróság a közösség megsértése miatt indult büntetőeljárásban felmentette, a polgári perben ezzel szemben – jelképes szankciót kiszabva – elmarasztalta. Strasbourg úgy vélte azonban, hogy a panaszos egy társadalmi vitában vett részt, és még ha egyes gondolatai sértőek is lehettek a keresztény közösségre nézve, azok nem voltak gyalázkodóak, vagy „szükségtelenül sértőek”. A közéleti vita szabadsága tehát ezúttal jelentősebb súllyal esett a latba, mint a hívők érzelmei.

A *Klein v. Szlovákia* ügyben²⁶⁰ hasonló döntés született. A tényállás ugyan jelentősen eltért az előzőtől, hiszen itt az újságíró kifejezetten az egyik legfőbb papi méltóságot (Jan Sokol

²⁵⁶ Case no. 19/1995/525/611. 1996. október 22-i ítélet.

²⁵⁷ Ld. az 5. fejezet 9. pontját.

²⁵⁸ MAHONEY, i. m. [150. jegyzet] 374-378. o.; WARBRICK, COLIN: “Federalism” and free speech: accommodating community standards – the American Constitution and the European Convention on Human Rights. In IAN LOVELAND (szerk.): *Importing the First Amendment. Freedom of expression in American, English and European law*. Oxford, Portland, Oregon: Hart Publishing, 1998.

²⁵⁹ Application no. 64016/00. 2006. január 31-i ítélet.

²⁶⁰ Application no. 72208/01. 2006. október 31-i ítélet.

érseket) támadta, meglehetősen vulgáris tónusban, fessegetve például vélelmezett együttműködését a kommunista titkosszolgálatokkal, és felszólítva híveit egyháza elhagyására. A szlovák bíróság a közösség vallási meggyőződésének megsértése miatt ítélte el Kleint. Strasbourg ezzel szemben úgy látta, hogy itt nem a közösség hite, egyháza, hanem az érsek személye állt a támadás célpontjában, még akkor is, ha egyes kitételeket a hívek nyilvánvalóan sérelmesnek találhattak. Ezáltal az elítélés – az említett bűncselekmény elkövetése miatt – szükségtelen volt. E két ügyből is kiviláglik a Bíróság azon felfogása, amely a közéleti vitáknak széles teret, szinte korlátlan szabadságot enged, de a vallásokat a „vita” körén kívül gyalázó, a hívők érzelmeit indokolatlanul sértő megnyilvánulások továbbra sem élvezik a 10. cikkely védelmét.

8. 2. A blaszfémia tiltásának elvi alapjai

De vajon – a „járható útra” lépve – helyesek voltak-e a strasbourgi Bíróság döntései? Van-e olyan körülmény, amely a XXI. században is indokoltá teszi az olyannyira archaikusnak, jogtörténeti zárványnak tűnő blaszfémia bűncselekményének fenntartását Angliában? Vagy egyértelműen megállapítható, hogy a korlátozás ma már nem tartható fenn tovább, mert a szólásszabadság alapvető elveibe ütközik?

A vallási meggyőzések kritikája, sőt akár gyalázása is, mint Kalventől tudjuk, a szólásszabadság „érintheszetlen konszenzusának” részét képezi. Vajon igaz-e a megállapítás Európában is? A vita jórészt hipotetikus, tekintettel a blaszfémiát büntető jogszabályok teljes hiányára, amely egyhangúságot csak az angol jogrendszer törí meg. Ugyanakkor Strasbourg elé kerültek olyan ügyek, amelyekben a blaszfém kifejezéseket nem *közvetlenül* azok korlátozására irányuló jogszabályok alapján tiltották meg. A kérdés tehát mindenképpen érdemes a figyelemre.

Robert Post három olyan lehetséges irányt jelöl meg, amelyek mentén egy heterogén összetételű társadalom jogrendszere felépülhet, úgy, mint az asszimiláció, pluralizmus, individualizmus.²⁶¹ Az első esetben az uralkodó, többségben lévő csoport szándéka a többiek beolvasztására irányul; a másodiknál a társadalomban megtalálható csoportok egyenrangúan egymás mellett léteznek, de valamely csoporthoz való tartozás alapvető elvárás az egyéntől; a harmadik esetben az egyén szabadságára és választási lehetőségeinek biztosítására épül a társadalmi rend. Az angol blaszfémia-szabályozást Post az asszimilációs törekvéseknek, az anglikán egyház valaha létezett egyeduralmi igényeinek tudja be, bár Lord Scarmannek a *Lemon-ügyben* elhangzott szavai már a pluralizmus elsőbbségét vetítik elő. Mindazonáltal Post a harmadik megoldást tartja az egyedül üdvözítőnek.

Post felfogása, és sok más szerző érvei mintha nem vennék figyelembe a vallás speciális szerepét a hívők személyiségének kiteljesítésében, illetve a társadalomban betöltött helyzetének specialitásait is figyelmen kívül hagyják. Eric Barendt azzal érvel, hogy ha meg akarjuk tartani a blaszfémia bűncselekményét, nyilván ki kell szélesíteni annak hatókörét valamennyi vallásra. Ezt követeli meg a plurális társadalom; ebben nem is lehet vita. Ellenben, ha kiszélesítjük a védettek körét, ki határozza meg, hogy mi minősül vallásnak? És ki tiltakozhat joggal az ellen, ha vallásnak nem minősülő, de egyes, komolyan vallott meggyőzések hívei, azok köré szerveződő csoportok (állatvédők, vegetáriánusok stb.) jönnek, és követelik maguknak is a védelmet meggyőződésük meggyalázásával szemben?²⁶² Az érv kétségtelenül nyomós. Ugyanakkor az egyházak működésének engedélyezését bírósági bejegyzéshez kötő jogrendszerekben a „vallás” körének behatárolása megoldható lenne. Amit az érv nem vesz figyelembe, az a vallási meggyőződés különleges helyzete. A vallási érzület

²⁶¹ POST, (1988) i. m. [246. jegyzet].

²⁶² BARENDT, ERIC: *Freedom of speech*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005 (2. kiadás). 191. o.

más, jóval erőteljesebb köteléket jelent az egyén és az általa meghatározott csoport között. Ebből eredően a meggyőződés megsértése is jóval nagyobb sérelmet okozhat. A modern jog- és társadalomfejlődés mintha egy kissé tehetetlenül állna a vallásokkal szemben: a túlnyomórészt az egyéni szabadságra épülő társadalmi berendezkedés nehezen tud mit kezdeni azokkal a még létező szerveződésekkel, amelyek nem csak, hogy jelentős erővel kötik össze egyébként akár egymásnak teljességgel idegen tagjaikat, hanem képesek a közösség nevében is fellépni, és tartanak ily módon igényt több jogosultságra, illetve állami védelemre, mint amennyire a pusztán individuális létezőként elismert tagjaik összessége jogosult lenne. A csoport egészének „értéke” tehát nagyobb lesz, mint tagjainak „összege”, és ebből a körülményből többletjogosultságok is fakadhatnak²⁶³ – így akár az állami védelemre irányuló igény is nagyobb lehet. Marx és Max Weber jóslatai a társadalmak fejlődésével a vallások automatikusan bekövetkező eltűnéséről egyelőre nem váltak valóra.

Az egyes vallások híveinek toleranciája, „séreلمي küszöbe” jelentősen eltér. A jog ugyanakkor csak egységes mércét képes meghatározni, a konszenzus elérését ez a körülmény tehát tovább nehezíti.²⁶⁴

Laski, a liberális panteon tagja azt írja egy helyütt, hogy „Semmi rokonszenvet nem érzek azok iránt, akik szellemi kielégülést lelnek mások vallásos érzéseinek durva megsértésében. De nem támogatom az ilyen megnyilvánulások hivatalos tilalmát sem. A történelem ugyanis megtanított rá, hogy jóformán nincs olyan nézet, amelyet vallásos emberek bizonyos körülmények között ne tekinthetnének istenkáromlásnak...”²⁶⁵ Így folytatja: „...nem tekinthetem a szólásszabadságot korlátlanak. Nem engedhető meg, hogy felesleges szenvedést okozzak bárkinek is, hacsak a társadalom nem nyer ezáltal valami fontosat.”²⁶⁶ A fő kérdés tehát az, jelent-e a blaszfémia olyan mértékű sérelmet, amely indokolja a szólásszabadság korlátozását, és ha igen, akkor felállítható-e olyan szűk korlát, amely nem lesz aránytalan, illetve mi az a nyereség, amely ezen kifejezések védelmét indokolja? A felháborító, gyalázkodó vélemények eltűrését igazoló nézetek legfőbb érve szerint a szóolás által időnként okozott felháborodás, sérelem tulajdonképpen *a szabadság ára*. Csak az a bökkenő, hogy ezt az árat valakinek meg is kell fizetnie – az egyszerű polgár vallási meggyőződésének megsértése pedig nehezebben igazolható, mint például egy politikus hírnevéhez fűződő érdekének figyelmen kívül hagyása. A blaszfémia eseteiben – ha az eljut a vallásos közösség tagjaihoz – a méltóság sérelme szinte borítékolható.

Mit nyer a társadalom a blaszfémia által (amely tehát, hangsúlyozandó, minden esetben jóval több, mint a megtámadott meggyőződés kritikája vagy tagadása)? Ha sikerül igazolni, hogy ezek a kifejezések valamely értéket hordoznak, akkor az általuk okozott sérelem érvének ereje is meggyengül.

Látszólag a legtöbb körülmény a korlátozás ellen szól. A társadalom jelentős része ma már vallástalan, ezért őket nem túlságosan zavarná a jelenlegi korlátozásmentes állapot fenntartása. A kérdést legutóbb vizsgáló angol Law Commission többsége is arra szavazott, hogy a blaszfémiát száműzni kellene a jogrendszerből.²⁶⁷ (A többség érvét, a „vallás” definiálásának túlzott nehézségét egyébként a gyűlölködés korlátozásának 2006-os szigorítása is figyelmen kívül hagyta.) Az egyéni alapjogok elismerésére épülő demokratikus rendszer az egyéni szabadságot hajlamos széles körben értelmezni. Még a gyűlölködő kifejezések esetében is – láthattuk – jóval magasabb mércét határoz meg a korlátozás feltételeként, mint a

²⁶³ Ld. a 4. fejezet 6. 2. pontját.

²⁶⁴ UNSWORTH, CLIVE: Blasphemy, cultural divergence and legal relativism. *Modern Law Review*, 1995. 675-677. o.

²⁶⁵ LASKI, HAROLD J.: A szellem szabadsága. In LUDASSY MÁRIA (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II.* Budapest: Atlantisz, 1992. 14. o.

²⁶⁶ Uo., 17. o.

²⁶⁷ *Law Commission Report* No. 145. (Offences against Religion and Public Worship [1985]).

puszta gyalázkodást, legalábbis az általunk megvizsgált jogrendszerekben. A gyűlölködés és a blaszfémia semmiképpen nem keverendő össze: az egyik esetben a közösség elleni kifejezett támadásról van szó, a másikonál ez a támadás közvetett, és a közösség meggyőződését célozza. De a gyűlölködés korlátozásának magasra helyezett angol, illetve magyar mércéjét nem kell feltétlenül evidenciaként elfogadnunk, annak alacsonyabbra helyezése esetében már nem járnánk messze a blaszfém kifejezések korlátozásának elviekben történő elfogadásától sem. Elvégre mindkét korlátozás alapvető indoka azonos: szükségüket egyedül az emberi méltóság védelmével lehetséges megindokolni.

Egyes szerzők azzal érvelnek, hogy a blaszfém kifejezések is hordoznak a társadalom számára hasznos „gondolatot”, ezért korlátozásuk nem elfogadható. A *Lemon-ügyben* szereplő verset is *versként* kellett volna elemeznie a bíróságnak, nem pedig az egyszerű nyelvtani értelmezést követnie.²⁶⁸ Ezt az érvet alapos átgondolás után is csak részlegesen tudom elfogadni. Sejtésem szerint a blaszfém kifejezések, alkotások elsősorban a megbotránkoztatást szolgálják, és bár kétségtelenül nem vagyok esztéta, ezáltal szavaim hitele jelentősen csökken, ennek ellenére megjegyzem, hogy nehezen tudom kisilabizálni a fent bemutatott tényállásokban szereplő alkotások „gondolatait”. De még ha itt-ott fel is fedezhető valamely gondolat, vélemény, amely természetesen értékétől függetlenül méltó a védelemre, akkor is rendelkezésre áll számtalan más mód annak kifejtésére – csupa olyan mód, amely nem sérti senki méltóságát.

A szólásszabadság igazolásai közül egyébként csak az individualista álláspont megfelelő a vallásgyalázás megengedésének alátámasztására. Aligha vitatható, hogy ezek a kifejezések sem az igazság megtalálását, sem a demokratikus vitában való részvételt nem szolgálják. Az viszont megkérdőjelezhető, hogy az egyén önkifejezéshez való joga kiterjed-e mások jogainak megsértésére is.

Mindezen felvetések ellenére is juthatunk arra a következtetésre, hogy a blaszfémia korlátozása indokolatlan, például mert a jogrendszer más, a szólásszabadságra vonatkozó szabályai közé nehezen illeszthető be, mert úgy döntöttünk, hogy a jogkorlátozás mércéjét általában véve magasabbra kell helyezni, mert úgy véljük, hogy a korlátozással többet veszítünk, mint amennyit nyerünk, vagy mert egész egyszerűen nem tudjuk behatárolni a védelemre érdemes közösségek körét. Elvben juthatunk erre a következtetésre. Az viszont számomra bizonyosnak látszik, hogy a fenti esetekben szereplő és kisebb-nagyobb tompításokkal körülírt kifejezések, alkotások segítségével nehéz lenne alátámasztani, hogy miért is van szükség a blaszfém szólások védelmére. Lehet, hogy igaz az, amit a szólásszabadság egyik prófétája, Harry Kalven mondott: „talán mindannyian boldogabbak lennénk egy olyan társadalomban, amelyben több a vallásosság, mint a szabad szólas.”²⁶⁹

²⁶⁸ BRADNEY, ANTHONY: Reading blasphemy: the necessity for literary analysis in legal scholarship. In MICHAEL FREEMAN – ANDREW D. E. LEWIS (szerk.): *Law and literature. Current Legal Issues, 1999, Volume 2*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1999.

²⁶⁹ KALVEN, i. m. [14. jegyzet] 7. o.

[8]

ERKÖLCSVÉDELEM ÉS SZÓLÁSSZABADSÁG

„...Az ördög néha Szentírást idéz.
A szent érveket felhozó gonoszság
Olyan, akár a mosolygó gazember
Vagy rothadt szívű, piros színű alma.
A gabszág néha tetsző testet ölt.”
(William Shakespeare: *A velencei kalmár*, 1596)

1. BEVEZETÉS

A jog és az erkölcs viszonya, kapcsolata a jogelméleti viták gyakori témája. Hiba lenne leegyszerűsíteni a kérdést a természetjogi és pozitivisták álláspontok ellentétére, de itt nem tehetek kísérletet az e viszonyra vonatkozó nézetek bemutatására. A két normarendszer közötti fogalmi kapcsolat ténye vitatott, de a tartalmuk közötti szükségszerű átfedés tényét, illetve egymásra hatásukat a legtöbb pozitivisták is elismeri. Herbert Hart négy kérdésben foglalja össze e vita tárgyát, ezek: hatott-e az erkölcs a jog fejlődésére és fordítva?; a jogi fogalmaknak, illetve a jogrendszer egészének kell-e hivatkoznia az erkölcsre, avagy a két normarendszer közötti átfedések csak a véletlen művei?; bírálható-e a jog az erkölcs nézőpontjából?; kikényszeríthető-e az erkölcs a jog eszközeivel?¹ Kimerítő válaszadásra e fejezet értelemszerűen nem vállalkozik, a negyedik kérdéskör egy apró részszületét kívánja bemutatni.

Minden jogrendszerben gyakran előforduló jelenség, hogy a jogi szabály „a maga kiegészítését más »kulturhatalmaktól«, jogon kívüli társadalmi szabályokból, a *metajurisztika* köréből veszi.”² Ezek közül elsődleges fontosságú az erkölcsi normarendszer. A *jóhiszeműség és tisztesség* elve az egész jogrendszert átható követelményt állít, de ennél konkrétabb formában is megvalósul a közvetett jogrendezés. A *Ptk.* 200. § (2) bekezdése alapján például semmis a nyilvánvalóan jó erkölcsbe ütköző szerződés. Ezek a szabályok is a társadalom erkölcsi védelmét szolgálják, mint ahogyan azok is, amelyek célzatosan, közvetlenül magát a közkerkölcsöt védik.

Léteznek a jog által közkerkölcsbe ütközésük miatt (is) tiltott magatartások, mint amilyenek a *Btk.* XIV. fejezetének II. címe alatti *nemi erkölcs elleni bűncselekmények* (erőszakos közöszlész, szemérem elleni erőszak, megrontás, vérfertőzés, üzletszerű kéjelgés elősegítése, szemérem sértés stb.), melyek a társadalom tagjainak szexuális erkölcsét is oltalmazzák. A *szabálysértési kódex* (1999. évi LXIX. törvény) 143-145. §-ai is hasonló tiltásokat fogalmaznak meg. Ezek a szabályok a közösség túlnyomó része által elfogadott és helyeselt normák.

A közkerkölcs fogalmát egyetlen jogrendszer vagy nemzetközi jogi dokumentum sem definiálja, annak ellenére, hogy többször is hivatkoznak rá, mint a szólásszabadság lehetséges korlátjára. Az 1950-es Emberi Jogok Európai Egyezményének betartása felett örökös

¹ HART, H. L. A.: *Jog, szabadság, erkölcs*. Budapest: Osiris, 1999. 15-17. o.

² LÁBADY TAMÁS: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Pécs – Budapest: Dialóg Campus, 1997. 197. o.

strasbourgi Bíróság is óvakodott az erkölcs általánosan, minden európai államban alkalmazható fogalmának meghatározásától, a kérdés tisztázását a tagállamok hatáskörébe utalta. Tekintve, hogy az egyes államok sem igen sietnek a fogalom meghatározásával, ellenben gyakran döntenek arra hivatkozva, leszűrhető a megállapítás: a fogalom „jogszályban történő megállapítása nem feltétele a közerkölcs sérelme megállapításának [...], mindegyre az adott ügyben, az adott időben és helyen eljáró hatóság, vagy igazságszolgáltatási szerv jogosult.”³ Ezt a megoldás helyénvalónak látszik, tudomásul kell vennünk, hogy léteznek fogalmak, amelyek nem szoríthatók be a jogi normarendszer kereteibe, és – Lábady Tamás fent említett kifejezésével élve – *metajurisztikus elemként* jelennek meg a jogban, kerekítik ki a jogszályok értelmét.

E fejezet mindössze az erkölcsvédelem egy szűk, a szólásszabadságot érintő területével, az obszcén, pornográf, illetlen tartalmú szólások korlátozási lehetőségeivel, annak elvi alapjaival foglalkozik. „Obszcenitás” és „illetlenség” alatt az angol és az amerikai jogrendszer által kidolgozott, a későbbiekben tárgyalandó fogalmakat, „pornográfia” alatt a szexualitást nyíltan ábrázoló, írásos vagy képi, mozgóképi megjelenítést értem.

Az obszcén, pornográf nyomtatványok tiltására vonatkozó adatok már a XVI. század elejének Itáliájából ismeretesek,⁴ a szólásszabadság egyik első modern elvi megalapozásának tekintett mű, Milton *Areopagitica*-ja is kivonja az obszcén kifejezéseket a szólás védelemre érdemes köréből. A közerkölcs és a szabadság ütközésének kérdése tehát évszázadok óta a napirenden szerepel.

Ismételten ütközőponthoz, és éles hangú vitákat generáló problémákhoz érünk, amikor a szólásszabadságot a közerkölcs védelme miatt korlátozó szabályokat vizsgáljuk. Ezeknek egy része kifejezetten a kiskorúak védelmére szolgál (egyes reklámtiltalmak, a szexualitást ábrázoló műsorok sugárzási időpontjának korlátozása), mások az egész társadalom erkölcsi védelmét célozzák. A kifejezés, a vélemény szabadságának korlátozása azonban csak megfelelően nyomós indokból történhet, így előfordulhatnak vitatott esetek. Nem mindenki ismeri el az Állam jogát arra, hogy polgárai erkölcsének védelmében alapjog-korlátozással éljen. Mai magyar jogunkban (ahogy azt hamarosan látni fogjuk) viszonylag kevés ilyen szabályt találunk, az egyetlen vitatott rendelkezést az Alkotmánybíróság 1997-ben megsemmisítette – de nem azért, mert alkotmányellenesnek találta volna a sajtószabadság közerkölcs védelme miatti korlátozását. A közerkölcs védelmét szolgáló szabályok az USA-ban és Angliában elkülönítik, és eltérően szabályozzák a *pornográf*, az *obszcén* és az *illetlen* kifejezéseket. A magyar jogrendszer csak a *pornográfia* fogalmát adja meg: a *gazdasági reklámtevékenységről szóló 1997. évi LVIII. törvény* (Reklámtörvény) értelmében annak minősül a nemiséget súlyosan szeméremszéttő nyíltsággal történő ábrázolás, különösen a nemi aktus vagy nemi szerv nyílt ábrázolása,⁵ a *Btk.* szerint pedig „pornográf képfelvétel, illetve pornográf jellegű műsor a nemiséget súlyosan szeméremszéttő nyíltsággal ábrázoló, célzatosan a nemi vágy felkeltésére irányuló cselekvés, ábrázolás.”⁶

A pornográfia, obszcenitás, illetlenség fogalmainak elválasztása – eltérő súlyuknál fogva – eltérő mértékű korlátozást is indokol. Némely esetben már kérdésessé válik, hogy a szólásszabadság korlátozása valóban elsősorban a társadalom erkölcsének, és nem a pornográfia által veszélyeztetett egyéni jogok védelmében történik-e. Az obszcén kifejezések a kiskorúak fejlődésére nézve a közvélekedés szerint károsak. Az angolszász típusú

³ PÁKOZDY CSABA: A közerkölcs védelme mint a véleménynyilvánítás egyik nemzetközi jogi és alkotmányos korlátja. *Acta Humana*, 2003/3. 54. o.

⁴ BRIGGS, ASA – BURKE, PETER: *A média társadalomtörténete*. Budapest: Napvilág, 2004. 54-55. o.

⁵ 5/A. § (2) bekezdés. Azt viszont már nem tudjuk meg a törvényből, hogy mi számít szeméremszéttőnek.

⁶ 195/A. § (6) bekezdés.

szabályozás bírálói azonban messzebb mennek ennél: álláspontjuk szerint a pornográfia megengedése a felnőtt társadalom tagjai számára is súlyosan károsak. Érveiket alaposabban is szemügyre veszem majd. Ilyen esetekben – tehát amikor más károsodik a kifejezés által – a közérkölcsvédelem másodlagossá lesz, és az egyéni sérelem megakadályozása válik elsődleges céllá.

2. SZÓLÁS-E AZ ERKÖLCSTELEN SZÓLÁS?

„Akkor a férfi is lecsupaszította magát, s Connie érezte a nekifeszülő meztelen testet, mikor beléhatoltak. Egy percig a férfi sem mozdult, mereven, reszketve állt meg Connie-ban. S alighogy mozogni kezdett, hirtelen, tehetetlen orgazmusa új, soha nem érzett gyönyört fodrozott föl Connie-ban. Fodrozó-gyűrűző hullámverés, megannyi egymásra torlódó, rebbenő, puha lángnyelv, felfénylő, csodálatos, az egész bensőjét megolvasztó. Akárha harangok rengenének mind följebb, följebb, egy mondhatatlan kiteljesedés felé. Connie öntudatlanul feküdt, s kurta kis kiáltások szakadtak ki belőle végül.”⁷

Mai szemmel, amikor az újságokon, a televízió keresztül a hétköznapok kikerülhetetlen részévé vált a nyílt szexualitás, nehéz elképzelni a botrányt, amelyet e sorok keltettek, és hogy D. H. Lawrence az angol társadalmat „erkölcsi alulnézetből” bemutató regénye annak idején csak jelentősen megcsonkítva jelenhetett meg, kiadói pedig Angliában és az Egyesült Államokban egyaránt számos büntetőeljárásban szerepeltek vádlottként. Nehéz ma már elképzelni, hogy az Egyesült Államokban még 1955-ben is obszécinnak, így törvénybe ütközőnek minősült Arisztophanész *Lüszisztraté* című drámája, vagy nem sokkal korábban Bocaccio *Dekameronja*.

Mindazonáltal a nyílt pornográfia elleni küzdelem Magyarországon is nagy heveséggel zajlott.

„Nem kell valami leányos szégyenlősség hozzá, hogy megdöbbenjen az ember a tisztességérzetnek ama folytonos bolygatásán, melylyel az ú. n. pornográf sajtó úton-útfélen alkalmatlankodik. A prostitúciónak legromdább fajtája ez, az, mely nem keresteti magát, hanem erőszakkal feltolakodik s nemcsak a piacon szemérmetlenkedik, hanem házadba is belopódzik. Védtelenek vagyunk az ilyen támadások ellen?”⁸

Ha választ keresünk Tarnai János legkevésbé sem költői kérdésére, először tisztáznunk kell, egyáltalán a szólásszabadság köre alá vonhatók-e az obszécinnak, pornográf kifejezések? Szólásnak minősül-e a szexualitás nyílt ábrázolása? Egyáltalán, meg lehet-e határozni például a pornográfia fogalmát? Potter Stewart, a Supreme Court bírása szellemes választ adott e kérdésre: „nem tudom meghatározni, mi az a »kemény pornográfia« [hard-core pornography], de ha látom, azonnal felismerem [I know it when I see it].”⁹

A korábbiakban megállapítottuk, hogy a szólásszabadság természetesen nem csupán az írásos formájú, vagy szóban elhangzó kifejezéseket védi, hanem kiterjed a csak képíleg megjelenített „kifejezésekre”, sőt bizonyos, expresszív cselekményekre is.¹⁰ Ily módon az obszécinnak és a pornográfia – tekintettel „hordozó” közegükre, legyen az szöveg, kép vagy film – elvileg védelmet élveznek. A védelem tehát számukra is jár, a védelem szükséges mértéke, a korlátozás lehetséges mércéjének megállapítása azonban már más lapra tartozik. Egyes szerzők – ezzel ellentétben – teljes egészében kivonnák a szólásszabadság hatóköre alól a pornográf tartalmak egy részét. Nem valamiféle prűdéria indokolná ezt, hanem –

⁷ LAWRENCE, DAVID HERBERT: *Lady Chatterley szeretője*. Falvy Mihály fordítása. Budapest: Magvető, 2004 (4. kiadás). 168. o.

⁸ TARNAI JÁNOS: *Sajtójogi dolgozatok*. Budapest: Franklin-Társulat, 1913. 158. o.

⁹ *Jacobellis v. Ohio* 378 US 184, 197 (1964).

¹⁰ Ld. a 4. fejezet 2. pontját.

ahogyan Frederick Schauer is vélekedik – az a körülmény, hogy a pornográf tartalmak jelentős hányada nem hordoz a szólásszabadság szempontjából értékelhető gondolatot. Ez a nézet abból indul ki, hogy „a szólás”, amely igényt tart az alapjogi védelemre, minden esetben szoros kapcsolatban kell, hogy álljon az alapjog valamely filozófiai alátámasztásával.¹¹ A védelemre tehát csak azért méltó, mert valamely alapos megfontolásból ez következik, legyen az az igazság keresése, a demokrácia szolgálata, vagy az egyéni autonómia gyakorlása. A kizárólag szexuális aktusokat ábrázoló pornográfia védelme ezek egyike alapján sem indokolható, nem azért, mert erkölcstelen, vagy mert károkat okoz, hanem mert *nem tesz semmi mást* (nem hordoz semmiféle gondolatot).¹² Ez sem jelentené persze a pornográfia tetszőleges betiltását az Állam által, mert az egyéni szabadság általános elve alapján azért még élvezhetne némi – a szólásszabadsághoz képest alacsonyabb mértékű – védelmet. A többségi vélemény szerint – és a jogrendszerek választott megoldása értelmében – ilyen megkülönböztetés nem indokolt, és valamennyi pornográf kifejezés – elviekben – a szólásszabadság alá vonható, bár természetesen ez még csupán fokozottabb védelmüket, de nem korlátozhatatlanságukat jelenti.

3. ERKÖLCSVÉDELEM ÉS SZÓLÁSSZABADSÁG ANGLIÁBAN

A *common law*-n alapuló brit ítélkezési gyakorlat a XIX. század elejétől kezdve büntette a közérkölcsebe ütköző kifejezéseket. Az első *törvény*, amely az „immorális” könyvek megsemmisítését tette lehetővé 1857-ben, nem határozta meg az obszcenitás fogalmát. Ezt a hiányt az – egy 1868-as precedensben meghatározott – ún. Hicklin-szabály pótolta.¹³ Lord Cockburn bíró szavai szerint obszcen publikáció az, amelyik „arra irányul, hogy *megrontsa és lezüllessze* [deprave and corrupt] azokat, akik nyitottak az ilyesfajta erkölcstelen befolyásra, és akikhez a publikáció eljuthat”. A „megrontás és lezüllesztés” gyakorlatilag a „tisztátalan gondolatok” felkeltését jelentette, ez a később újraértelmezett elv a mai napig a korlátozás alapvető meghatározója. E teszt alapján számos, ma már szépirodalmi értéknek tekintett művet tiltottak be, többek között D. H. Lawrence műveit vagy James Joyce *Ulysses*-ét. A szabály alkalmazása nagyban függött az éppen azt alkalmazó bíróságok/esküdtszékek hozzáállásától, a szigorúbbak a kiskorúakra lehetségesen gyakorolt hatás alapján ítélkeztek, ezzel természetesen meglehetősen leszállítva a mércét. Engedékenyebbnek bizonyult például a jogalkalmazás az 1930-as években, amikor az *Ulysses* egy eldugott példányát találták meg egy elhunyt lordkancellár papírjai között.¹⁴ Az 1950-es években bekövetkező sorozatos perek a kérdés törvényi szabályozás útján történő rendezését kényszerítették ki, az 1959-es obszcen publikációkról szóló törvény (*Obscene Publications Act*) váltotta fel a korábbi, precedens alapú szabályozást.

A törvény nehézkes megfogalmazása alapján obszcen „cikk” az, amely – egészét tekintve – azok megrontását, lezüllesztését eredményezi, akik, minden körülmény figyelembe vételével feltehetően olvassák, látják, vagy hallják azt. A „cikk” itt minden látható, olvasható, hallható anyagot, kifejezést jelenti. A teszt alapján obszceknak minősülő művekkel kapcsolatban kétféle tiltott magatartás létezik: ha valaki azt nyilvánosságra hozza, illetve ha valaki azt a

¹¹ Ld. a 2. fejezetet.

¹² SCHAUER, FREDERICK: Speech and “speech” – obscenity and “obscenity”. An exercise in the interpretation of constitutional language. *Georgetown Law Journal*, 1979. 899. o.; Uő: *Freedom of speech: a philosophical enquiry*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982. 181-184. o.

¹³ *R. v. Hicklin* L. R. 3 Q. B. 360, 371. (1868).

¹⁴ ROBERTSON, GEOFFREY – NICOL, ANDREW: *Media Law*. London: Penguin Books, 2002 (4. kiadás). 156. o.

nyilvánosságra hozatal által történő haszonszerzés céljából tartja magánál. A pusztá birtoklás tehát nem törvénysértő.

A kifejezésnek *lezüllesztő, megrontó hatásúnak* kell lennie, függetlenül a közlő szándékától, ami – immár túllépve a korábbi meghatározáson, az erkölcstelen gondolatok pusztá megszületésén, annál jóval többet – mentális, erkölcsi leromlást jelent. Ezt a hatást igen nehéz bizonyítani, a pusztá „erkölcsi megingás” nem elegendő.¹⁵ A hatásnak nem a társadalom egészében, illetve legalább jelentős részében, vagy az átlagember mércéje szerint kell bekövetkeznie, hanem azon közönség jelentős hányadában, amelyhez a kifejezés eljuthat. Nincsen tehát általános, minden esetben alkalmazható mérce az obszcén jelleg meghatározására, az esetről-esetre változhat, a közönség összetételétől függően. Míg a Hicklin-szabály alapján általában az „érzékeny ember” mércéjéhez mérték a kifejezés obszcenitását, itt már nem az átlagember, hanem a *lehetséges* (de nem a szándékolt) *közönség* számít (tehát egy kizárólag felnőttek számára nyitva álló üzletben árult erotikus magazin obszcenitása az üzlet közönségére gyakorolt hatása szerint ítéendő meg). Ugyanakkor nem mentesül a felelősség alól az, aki arra hivatkozik, hogy az obszcén tartalom kizárólag már eleve is erkölcsileg lezüllött, romlott emberekhez jutott el. A már bekövetkezett erkölcsi romlás mentesítő körülményként való elfogadása a Lordok Háza szerint ellentétes a törvény szellemével: a korlátozás célja a további züllés megelőzése.¹⁶ Az esküdtszék mérlegelése alapján születik döntés arról, hogy adott esetben mekkora arány számít „jelentős hányadnak”, mely azonban sem a közlést befogadók egészét, sem csekély részüket nem jelentheti.¹⁷ A mérce mindkét összetevője jelentősen bizonytalan tehát, és nehézkessé teszi a törvény alkalmazását, illetve bizonytalaná a joggyakorlatot.

A többi törvényi előírás némileg korlátozza a mérce alkalmazási körét. Ezek alapján a mű egészét tekintve kell, hogy obszcén legyen, egyes, kiragadott kifejezések még nem alapozzák meg tiltását. Mentesül a felelősség alól az elkövető, ha a kifejezés hatása a bemutatott, leírt magatartástól való elrettentés, a sokkolás, az undor felkeltése, és nem annak dicsőítése, kedvező színben való feltüntetése általi megrontás, lezüllesztés.¹⁸ Szintén mentesül, aki bizonyítja, hogy nem ismerte a cikket, amely miatt vádat emeltek ellene (például obszcén áruk terjesztése miatt egy üzlet vezetőjével szemben), és nem is volt elvárható, hogy tudjon magatartásának jogellenességéről.¹⁹ Mentesítő ok továbbá, ha a kifejezés a közjót szolgálja,²⁰ így nem büntethetők a tudományos, irodalmi, művészeti és oktatási célú, vagy más, a köz érdekét szolgáló művek²¹ szerzői, terjesztői. A „közjó” szolgálatát azonban csak akkor lehet vizsgálni, ha az esküdtszék már megállapította a mű obszcén jellegét, tehát a vizsgálat maga nem része a tesztnek.

Az új törvény alapján jelentősen csökkent az irodalmi művek elleni perek száma. A teszt bírói ítéletek során történő alkalmazása egyre finomította értelmezését. Nagy áttörésnek számított 1960-ban, amikor D. H. Lawrence *Lady Chatterley szeretője* című, hangos botrányokkal terhes utóéletű regénye esetében a bíróság az irodalom javára döntött.²² 1979-ben az obszcén kifejezésekre vonatkozó joganyagot vizsgáló Williams-bizottság a törvény

¹⁵ Ahogyan arra a *Knüller v. DPP* [1973] AC 435. ítélet két bírāja is figyelmeztetett.

¹⁶ *DPP v. Whyte* [1972] AC 849, HL.

¹⁷ *R. v. Calder & Boyars Ltd.* 1 Q. B. 151. (1969).

¹⁸ Uo.

¹⁹ *Obscene Publications Act 1959*, s. 2 (5). Az *R. v. Love* 39 Cr. App. R. 30. (1955) ítéletben felmentették egy nyomda tulajdonosát, mert nem volt jelen egy obszcén tartalmú könyv kinyomására vonatkozó megrendelésnél, és nem is tudott a kinyomott könyv tartalmáról.

²⁰ *Obscene Publications Act 1959*, s. 4.

²¹ A „szellemi épséget óvó terápiás pornográfia” azonban nem tartozik ide, a közérdeket szolgáló kategóriába. Ld. *DPP v. Jordan* AC 699, 719 (1977).

²² *R. v. Penguin Books* [1961] Crim LR 176.

azon, *de facto* már amúgy is követett értelmezését javasolta, hogy az írott anyagok teljes egészében kerüljenek ki a tiltás hatálya alól. Könyvben szereplő (írott) obszcén kifejezés miatt azóta nem történt vádemelés.

A törvényt ma már egyébként is meglehetősen ritkán alkalmazzák (2003-ban 39 vádemelés történt),²³ de mai értelmezése sem ellentmondásmentes. Egyes szerzők afelé hajlanak – tekintettel a társadalmi szexuális morál nagymértékű változására – hogy a „megront és lezülleszt” fordulat a mai viszonyok között már csak azon művekre legyen alkalmazható, amelyek alapvető alkotmányos értékeket tagadnak, mint például a nemek egyenjogúsága, vagy az emberi méltóság.²⁴ Megjegyzendő, hogy az obszcenitás fogalma elviekben kiterjeszhető a nyílt szexualitás ábrázolásán túl, például az erőszakos, kábítószer fogyasztására ösztönző tartalmakra is, néhány eljárás indult is ilyen esetekben.²⁵

Mindenesetre, az ellentmondások dacára sem valószínű, hogy az obszcenitás korlátozása a közeli jövőben kikerüljön az angol jogrendből.

Az illetlen [indecent] kifejezések esetén a korlátozás mércéje jóval alacsonyabb. A precedensekből kiolvasható fogalom szerint „illetlennek” az illem általános normáiba ütköző olyan kifejezés, magatartás, áru minősül, amely sérti az átlagember „normális” érzékenységét, felkelti annak felháborodását, vagy undort kelt.²⁶ Az illetlenség tehát a társadalom tagjait védi a számukra felháborító, őket zavaró tartalmaktól. A mérce egyébként a gyakorlatban meglehetősen magasra helyeződik, az egyszerűen csak zavaró, megbotránkoztató tartalmak nem korlátozhatóak. Az illetlenség korlátozása nem jár a közzététel teljes megtiltásával, hanem csak bizonyos akadályokat gördít a kifejezések használata elé, a korlátozás szükségességének a megítélésekor pedig figyelembe kell venni a plurális, sokszínű társadalom elveit.²⁷ Az illetlenség nem korlátozódik pusztán a szexuális tartalmat hordozó kifejezésekre.

Az illetlenséggel elkövethető bűncselekmények a jogrendben elszórva helyezkednek el. A *common law* alkalmazásán túl törvényi szabályozás alapján tilos illetlen vagy obszcén küldeményt postára adni,²⁸ illetlen anyagot nyilvános helyen közzeszlére tenni (bizonyos kivételeket enged a törvény, például *speciális üzletekben* ez megengedett),²⁹ illetlen vagy obszcén tartalmú telefonbeszélgetéseket folytatni³⁰ (ez különösen a különböző telefonos szexuális szolgáltatások elterjedése után lett vitatott, ezen szolgáltatások a mai napig tiltottak az Egyesült Királyságban, de külföldi szolgáltatást brit állampolgárok is igénybe vehetnek), és elvileg alkalmazható lenne az illetlen reklámokról szóló törvény is.³¹

A törvényi tiltásokon túl létezik két, a *common law* rendszerében megtalálható, precedens-alapú korlátozás. A „szövetkezés a közérkölcös lezüllesztésére” [conspiracy to corrupt public morals] alapján 1971-ben került sor utoljára vádemelésre, míg a „merénylet a közösségi illem ellen” [outraging public decency] 1989-ben került utoljára alkalmazásra.³² Utóbbi mindazonáltal az 1989-es eset tanulsága alapján azt a veszélyt hordozza, hogy – megkerülve

²³ FENWICK, HELEN – PHILLIPSON, GAVIN: *Media freedom under the Human Rights Act*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2006. 435. o.

²⁴ Uo., 464. o.

²⁵ ROBERTSON – NICOL, i. m. [14. jegyzet] 174-176. o.

²⁶ *Knüller v. DPP* [15. jegyzet].

²⁷ *R. v. Stanley* 1 All E. R. 1035, 1038 (1965); *Knüller v. DPP* A. C. 435, 458 (1973).

²⁸ *Postal Services Act 2000*, s. 85.

²⁹ *Indecent Displays (Control) Act 1981*.

³⁰ *Telecommunications Act 1984*, s. 43.

³¹ *Indecent Advertisements Act 1899*.

³² Ld. ROBERTSON – NICOL, i. m. [14. jegyzet] 206-210. o.

az obszcén publikációkról szóló törvény rendelkezéseit, azokkal ellentétesen – művészeti alkotások szerzőivel szemben is eljárás indulhat, mivel itt nem mentesítő ok a közérdek vagy a művészi érték.³³

A televíziós műsorok esetében a média felügyeletét ellátó OFCOM szavatolja a sértő vagy ízléstelen tartalom kiszűrését. A korábbi médiatörvény *pozitív jellegű* parancsát, amely a minden műsorszolgáltató által kötelezően fenntartandó műsorstandardok körében előírta „az ízlés és az illem” [taste and decency] tiszteletben tartását, az új törvény megváltoztatta, a *Communications Act 2003* már csak a „sérelmes és káros” [offensive and harmful] tartalmak sugárzását *tiltja*.³⁴ Ez a változtatás jól kivehetően a mérce leszállítását jelenti. Az OFCOM *Broadcasting Code*-ja részletezi a törvény előírásait. A minden műsorszolgáltatóra nézve kötelező kódex alapján a kiskorúak védelmében speciális szabályok vonatkoznak a szexualitást vagy erőszakot ábrázoló, trágár nyelvezetet alkalmazó műsorokra (ezek általában nem sugározhatók az ún. „vízválasztó” [watershed], tehát 21 óra előtt, illetve reggel 5.30 után. A pornográf filmek ellenben kizárólag jelszóval vagy más módon védett rendszereken keresztül vetíthetők, amelyek biztosítják, hogy csak felnőttek férhetnek hozzá a műsorhoz (Section 1).

A társadalom egészét is védi a kódex, amikor meghatározza, hogy a műsorszolgáltatóknak általában véve is tartózkodniuk kell a sérelmes és káros tartalmak sugárzásától, például amelyek dicsőítik az erőszakot, az okkultizmust, paranormális jelenségeket valódinak ábrázolnak, öngyilkosságra ösztönöznek stb. (Section 2).

A „sérelmes” tartalom megítélése nem teljesen vita nélküli. Egy kiemelkedően fontos ügyben a Lordok Háza a szólásszabadság korlátozása mellett döntött. Az *R. (on the application of ProLife Alliance) v. BBC* esetben³⁵ a BBC ellen panaszt emelő abortusz-ellenes párt azért tiltakozott, mert a csatorna megtagadta reklámfilmjük sugárzását, amely abortált magzatok maradványait is megjelenítette. A csatorna arra hivatkozott, hogy a vetítés a sérelmes tartalmak sugárzását tiltó törvényi előírásba ütközött volna, a bíróságok pedig elfogadták ezt az érvelést. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy ebben az esetben éppen az egyébként leginkább védett „politikai” szólás korlátozására került sor, ami legalábbis komoly aggályokat vet fel.³⁶

A filmekkel kapcsolatban egyéb szűrőket is találunk, három eltérő szinten.³⁷ A helyi önkormányzatoknak jogukban áll megtiltani a film vetítését. E döntésüknél általában a British Board of Film Classification (a filmeket osztályozó testület) ajánlására hivatkoznak, amely módosításokat (kivágásokat) javasolhat, mielőtt a film nyilvános vetítéséhez hozzájárul, vagy meghatározza a korosztályt, amelyik a filmet megtekintheti. A testület döntéseit a filmipar hagyományosan, önkéntes alapon követi. Harmadszor, a vámhatóság megtagadhatja a film importját, ha az obszcénnek minősül. A közérdekre ilyenkor is lehet hivatkozni, így egy pornográf film esetében lehetséges azzal érvelni, hogy a művészi kifejezőmód, a technikai megvalósítás a közjót szolgálja. A magyarázkodás azonban nem mindig sikeres: amikor egy, a bíróság által felkért szakértő kritikus úgy nyilatkozott a *Rémálmok egy sérült agyban* c. filmről, hogy az: „nagyon jól kivitelezett volt”, a bíró csak annyit mondott: „igen, akárcsak Belgium német megszállása”.³⁸ A színházi előadásokkal kapcsolatban a jogszabály az obszcén publikációkról szóló törvényhez hasonlóan tiltja az obszcénítás színpadi

³³ Ld. *R. v. Gibson* 2 G. B. 619. (1990).

³⁴ 319. szakasz 2. bekezdés f) pontja.

³⁵ [2003] 2 All ER 977, HL.

³⁶ BARENDT, ERIC: Free speech and abortion. *Public Law*, 2003. 580. o.

³⁷ Ld. az 5. fejezet 9. pontját.

³⁸ Ld. ROBERTSON – NICOL, i. m. [14. jegyzet] 189. o.

megjelenítését, azonban a művészi szempontokra történő hivatkozás lehetősége miatt e passzus gyakorlatilag alkalmazhatatlan.³⁹

Az önkormányzatoknak joguk van szabályozni a területükön található, pornográf filmeket bemutató mozik számát, vagy egyenesen megtiltani működésüket, hasonlóan az egyéb, obszcén árukat forgalmazó üzletekhez.⁴⁰ Az önkormányzat döntésétől függően ezen intézményeknek engedélyt kell kérniük a működéshez. A környékbeli polgárok pedig a *nuisance* tortja alapján tarthatnak igényt velük szemben jogvédelemre.

A gyermekeket természetesen szigorúbban védi a törvény. A *Children and Young Persons Act 1955* tiltja a gyermekek és fiatalok erkölcsét megrontó, lezüllesztő kifejezések közzétételét. A gyermekek védelméről szóló törvény (*Protection of Children Act 1978*) értelmében legfeljebb tíz évig terjedő szabadságvesztéssel büntethető, aki 18 évesnél fiatalabb gyermekről illetlen fényképet, vagy fénykép látszatát keltő számítógépes, vagy egyéb módon készült grafikát készít; arra engedélyt ad; ilyen képet terjeszt vagy másnak megmutat; ilyen képet a terjesztés vagy a megmutatás szándékával birtokol; olyan hirdetést ad fel, amely alapján arra lehet következtetni, hogy ilyen képeket terjeszt vagy mutogat, vagy ezek valamelyikére irányuló szándéka van. Azok a képek minősülnek illetlennek, amelyek bujaságot, szexualitást sugároznak, a meztelen testek ábrázolása önmagában nem büntetendő.⁴¹ A szabály érvénye a filmfelvételekre is kiterjed (a hollywoodi klasszikussá vált *Ördögűző* például csak 26 évvel bemutatása után kapta meg a BBFC engedélyét a videokazettán történő forgalmazásra, mert a film gyermekkorú szereplője trágár nyelvezetet használt). Valamely jogos érdek igazolása (például kiállítás rendezése a gyermekpornográfiától való elrettentés céljából) mentesít a felelősség alól. A *Criminal Justice Act 1988* alapján a gyermekekről készült illetlen képek pusztá (továbbadási szándék nélküli) birtoklása is büntetendő.⁴²

4. ERKÖLCSVÉDELEM ÉS SZÓLÁSSZABADSÁG AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

Az első vádemelés és büntetés a közerkölcsöt sértő obszcén kifejezés – egy pornográf festmény kiállítása – miatt 1821-ben történt az Egyesült Államokban, míg az első szövetségi törvény, mely tiltást fogalmazott meg ezekkel kapcsolatban – egy vámkorlátozás, mely az obszcén áruk importját tiltotta –, 1842-re datálódik.⁴³ A XX. században aztán számos (szövetségi és állami) jogszabály és precedens érintette a kérdést.

A *Chaplinsky v. New Hampshire* döntés⁴⁴ indoklására vezethető vissza az „értékes” és „kevésbé értékes” szólások [high és low value speech] közötti különbségtétel. A szöveg – többek között – az obszcén kifejezéseket is a kevésbé értékes kategóriába sorolta, ebből eredően korlátozásuk szélesebb körben, és kevesebb, a szólásszabadságot védő garancia mellett lehetséges. A későbbiekben meghatározott „obszcenitás”, amelynek a teljes tiltása megengedett, az uralkodó amerikai jogfelfogás szerint nem tartozik a szólásszabadság fogalmi körébe, ezáltal – a szűkre szabott mérce által meghatározott körben, vigyázva arra, nehogy valamely „értékes” szólás is korlátozásra kerüljön – minden további nélkül megtiltható.

³⁹ *Theatres Act 1968*.

⁴⁰ *Local Government (Miscellaneous Provisions) Act 1982*, s. 2.

⁴¹ *Commissioners of Customs and Excise v. Sun & Health Ltd.*, Royal Courts of Justice, 1973. március 29. (unreported). Ld. ROBERTSON – NICOL, i. m. [14. jegyzet] 181. o.

⁴² S. 160.

⁴³ PEMBER, DON R.: *Mass media law 2003/04*. New York: McGraw-Hill, 2003. 438. o.

⁴⁴ 315 US 568 (1942).

Az „obszcenitás” definiálásakor hosszú évtizedekig az amerikai bíróságok is a már említett angol Hicklin-szabályt alkalmazták. Ezt 1957-ben a Supreme Court által kidolgozott Roth-teszt váltotta fel,⁴⁵ melyet az elkövetkező kilenc évben a Legfelső Bíróság tovább finomított.⁴⁶ A teszt alapján azon kifejezést lehetett korlátozás alá vonni, amely: (1) az egésztest figyelembe véve, annak meghatározó része kizárólag a szexuális vágy, érdeklődés kielégítésére irányul [appeals to prurient interest]; (2) szexualitás leírásával vagy bemutatásával nyilvánvalóan sérti a jelenkori közösségi normákat; (3) nem rendelkezik ezeket ellensúlyozó társadalmi értékkel.

A ma is a bíróságok által alkalmazandó mérce a Legfelső Bíróság által 1973-ban kialakított Miller-teszt. A *Miller v. California* ügyben⁴⁷ Kalifornia állam büntető törvénykönyve alapján emeltek vádat és ítélték el azt a férfit, aki – erre irányuló megrendelés nélkül – postán elküldött öt darab, erotikus könyveket és egy filmet reklámozó prospektust egy vendéglőnek, amelyek pornográf képeket és rajzokat tartalmaztak. A Miller-üggyel azonos napon döntöttek a bírúk a *Paris Adult Theatre I. v. Slaton* ügyben⁴⁸ is, ahol ugyanazt az új mércét alkalmazták. A Legfelső Bíróság ítéletében kidolgozott – a Roth-tesztnél precízebb követelményeket állító – mérce alapján azóta az a kifejezés tekintendő obszcénak, és vonható ezáltal korlátozás alá, amely (1) az átlagember, a jelenkori, helyi közösségi normák alapján meghatározott mércéje szerint, a kifejezés egészét tekintve, kizárólag a szexuális vágy, érdeklődés kielégítésére irányul [appeals to prurient interest]; (2) a mű nyilvánvalóan sértő módon ábrázol – az állami jog által külön meghatározott – szexuális tevékenységet; (3) a mű nem rendelkezik komoly irodalmi, művészi, politikai vagy tudományos értékkel.

Az esküdteknek tehát az „átlagember” fejével kell gondolkodniuk (figyelmen kívül hagyva saját, egyéni mércéjüket), amelyet a „jelenkori, helyi közösségi normák” határoznak meg. A helyi norma a tárgyalás helyszínétől függően jelentősen eltérő – és olykor precízen meghatározhatatlan – lehet, és mivel az eljárás helyszíne – például a postai úton vagy az interneten továbbított obszcén kifejezések esetében – időnként előre kiszámíthatatlan, így a közvélemény nem lesz képes előre látni magatartása lehetséges következményeit (a postán küldött anyagok tekintetében például az állam határozhatja meg a tárgyalás helyszínét, amely lehet a küldemény feladásának, fogadásának helyszíne, vagy akármelyik másik település, amelyen a küldemény keresztülhaladt. A konzervatív és liberális államok közötti felfogásbeli különbségek miatt az ítéletek homlokegyenest eltérők lehetnek.⁴⁹). Frederick Schauer álláspontja szerint a közösség normáira való hivatkozás alkalmatlan arra, hogy a korlátozás mércéjének meghatározásában segítkezzen, és a bíróságok nem is veszik azt figyelembe, a teszt egyéb elemei alapján ítélik meg.⁵⁰ A korlátozás akkor lehetséges, ha a kifejezés (kép, film stb.) kizárólag a szexuális vágy, érdeklődés felkeltésére, kielégítésére szolgál, fizikai reakciót vált ki, tehát nem hordoz ezen felül egyéb „gondolatot”.⁵¹

⁴⁵ *Roth v. United States* 354 US 476 (1957).

⁴⁶ *Manual Enterprises, Inc. v. J. Edward Day* 370 US 478 (1962); *Jacobellis v. Ohio* [ld. 9. jegyzet]; *Memoirs of a Woman of Pleasure v. Massachusetts* 383 US 413 (1966).

⁴⁷ 413 US 15 (1973).

⁴⁸ 413 US 49 (1973).

⁴⁹ Ld. PEMBER, i. m. [43. jegyzet] 442. o. Az interneten küldött obszcén anyagok tekintetében is kérdéses, hogy melyik állam joga szerint bírálják el az ügyet. Ld. a Thomas-házaspár ügyét: GYÖRFI TAMÁS: Szólásszabadság az Interneten: az analógiák nyomában. *Társadalmi Szemle*, 1998/2. 94-95. o., WALLACE, JONATHAN – MANGAN, MARK: *Sex, laws, and cyberspace*. New York: Henry Holt Company 1997., I. fejezet; PEMBER, i. m. [43. jegyzet] 442-443. o.

⁵⁰ SCHAUER, FREDERICK: Reflections on “contemporary community standards”: the perpetuation of an irrelevant concept in the law of obscenity. *North Carolina Law Review*, 1978. 1. o.

⁵¹ SCHAUER, FREDERICK: Response: pornography and the First Amendment. *University of Pittsburgh Law Review*, 1979. 606-607. o.

A *Jenkins v. Georgia* ügyben⁵² született ítélet szerint az az obszcén kifejezés lehet „nyilvánvalóan sértő”, amely „normális” vagy „perverz”, tényleges vagy szimulált szexuális aktust, maszturbációt, kiválasztó szervet, nemi szervet mutat be vagy ír le (az ítéletet fogalmazó Rehnquist bíró hozzátette, hogy ez a felsorolás nem kimerítő jellegű). Érdekes, hogy a mérce a korlátozhatósághoz egyszerre követeli meg azt, hogy a kifejezés szexuálisan izgató, valamint nyilvánvalóan sértő legyen. Cass Sunstein szerint ez az ellentmondás a mérce valódi alkalmazását szinte ellehetetleníti.⁵³ A feloldás valójában lehetséges: a Miller-teszt ugyanis nem kizárólag a kifejezés befogadói szemszögéből értékeli annak hatását (ellentétben az angol megoldással), hanem az átlagember felfogásához szabja a korlátozás lehetőségét: a befogadót szexuálisan felizgató, és a közösség szempontjából nyilvánvalóan sérelmes kifejezés minősül obszcénnek. Megjegyzendő, hogy utóbbi kritériumban ismét csak a társadalom szexualitásról alkotott erkölcsi normái nyerne értékelést, tehát a társadalmi felfogás mindenképpen meghatározó részét képezi a tesztnek – jóval erőteljesebben, mint az angol mércében.

Az első két feltétel teljesülése esetén is a felelősség alóli mentesüléshez vezet, pontosabban fogalmilag zárja ki az obszcénitást bekövetkeztét, ha a kifejezés irodalmi, művészi, politikai vagy tudományos értékkel bír. Az „értékesség” meghatározása már nem a helyi normák alapján történik, mert a Legfelső Bíróság megállapítása szerint „egy mű értéke nem változhat közösségről közösségre”.⁵⁴

Nem elég, hogy a kifejezés megfeleljen a teszt által felállított követelményeknek (amely, mint láthatjuk, meglehetősen szűkre szabja a korlátozható kifejezések körét), azt is bizonyítani kell, hogy a vádlott, aki értékesítette, megjelentette, vagy terjesztette az obszcén kifejezést tartalmazó anyagot, tudatában volt obszcén mivoltának.⁵⁵ Nem szükséges bizonyítani, hogy az eladó a kifejezés „jogi értelemben vett” obszcénitásával (azaz esetlegesen tiltott jellegével) tisztában volt, elegendő annak bizonyítása, hogy általánosságban véve tudott annak tartalmáról.⁵⁶

Az egész országban alkalmazható Miller-teszten túl az obszcén kifejezésekre vonatkozó számos más helyi, állami korlátozás létezik.⁵⁷ Szintén tilos obszcén, erotikus tartalmú anyagokat postán keresztül küldeni.⁵⁸

Az obszcénitást korlátozásában egy olyan felfogás rajzolódik ki, amely egyébként a szólásszabadság eddig tárgyalt területein az Egyesült Államok jogától teljességgel idegen volt: a szólarés értéke alapján születik meg a döntés annak korlátozhatóságáról. Az obszcén kifejezések a Supreme Court gyakorlatában nem méltóak a védelemre, mert nem rendelkeznek olyan értékkel, amely a társadalom számára hasznot hajtana.⁵⁹ E felfogásban az egyéni autonómia érve – sem a közlő, sem a befogadó oldaláról – nem bizonyul eléggé erősnek a korlátozás alkotmányellenességének megállapításához. Kifejezett, a korlátozás feltételévé tett károk (például az „erkölcsi lezüllés” nyilvánvaló és közvetlen veszélye) hiányában is korlátozható a szólásszabadság. Két lehetséges következtetés eredhet ebből: a Legfelső Bíróság jobban tart az obszcénitást általánosságban okozott morális károk bekövetkeztétől, mint például a gyűlölködő kifejezések által bekövetkező károktól, illetve,

⁵² 418 US 153 (1974).

⁵³ SUNSTEIN, CASS R.: *Democracy and the problem of free speech*. New York: Free Press, 1995 (2. kiadás). 210. o.

⁵⁴ *Pope v. Illinois* 481 US 497 (1987).

⁵⁵ *Smith v. California* 361 US 147 (1959).

⁵⁶ *Hamling v. United States* 418 US 87 (1974).

⁵⁷ Ezekkel kapcsolatban ld. PEMBER, i. m. [43. jegyzet] 444-446. o., 450-452. o.

⁵⁸ *Comstock Act 1873*.

⁵⁹ REDISH, MARTIN H.: The value of free speech. *University of Pennsylvania Law Review*, 1982. 635-640. o.

hogy a bíróság olyannyira rigorózan ragaszkodik a *low* és *high value speech* közötti megkülönböztetéshez, hogy az obszcenitást nem a károktól való aggodalma okán engedi korlátozni, hanem mert e kifejezéseket egyszerűen nem tekinti a szólásszabadság körébe tartozóknak.

A *Cohen v. California* ügy⁶⁰ óta nyilvánvaló, hogy a szólásszabadság csupán a trágár, illetlen nyelvezet használata miatt nem korlátozható. Az illetlenség [indecency] azonban korlátozható, bár teljes egészében nem tiltható meg. A korlátozás a kiskorúak védelmében történik, tehát itt a jog már nem értékeli az illetlen szólásokat azok társadalmi hasznossága alapján, mint az obszcén kifejezések esetében. A korlátozásnak olyan szűkre szabottnak kell lennie, hogy biztosítsa azt, hogy a felnőttek – erre irányuló igény esetén – hozzáférhessenek az illetlen tartalmakhoz. Ahogyan a *Butler v. Michigan* ügy⁶¹ indoklásában Frankfurter bíró leszögezte, „a jog nem kárhoztathatja a felnőtt lakosságot arra, hogy csak azt olvashassa, ami a gyermekek számára megfelelő”.

Az elektronikus sajtó helyzete azonban speciális. A szövetségi *Büntető Törvénykönyv* alapján pénzbüntetéssel vagy szabadságvesztéssel sújtható az, aki televízióban vagy rádióban obszcén, illetlen vagy trágár tartalmat sugároz.⁶² Az obszcenitás fogalmát megadja a Miller-teszt, az illetlenség kategóriájának kidolgozása a Federal Communications Commission (FCC) feladata maradt. Az elektronikus médiát felügyelő szerv meghatározása alapján illetlen „az a nyelvezet, mely szexuális tevékenységet, nemi vagy kiválasztó szerveket, illetve utóbbiakhoz kapcsolódó tevékenységet a jelenkori közösségi normákat nyilvánvalóan sértő módon ír le”.⁶³ Az ilyen – valamint az obszcén – kifejezések az 1934-es *Communications Act* által erre felhatalmazott FCC döntése alapján az elektronikus médiában (a kábeltelevíziók kivételével) korlátozhatóak, a műsorszolgáltató abbahagyásra kötelezhető és pénzbüntetéssel sújtható⁶⁴ – a *Büntető Törvénykönyv* által nyújtott szankciókon felül.

Az első *Pacifica-ügyben* (1964) az FCC visszautasította azokat a panaszokat, melyek a Pacifica Foundation tulajdonában álló rádióadók ellen irányultak amiatt, hogy azok több vitatott műsort sugároztak, köztük egy olyat, amelyben nyolc homoszexuális beszélgetett problémáikról. A bizottság kimondta, hogy bár lehetséges, hogy a vitatott műsorok a hallgatók némelyikét sértik, ez nem jelenti azt, hogy joguk lenne az ilyen műsorok beszüntetéséhez az FCC-n keresztül. A gyógyír a bajra a készülék kikapcsolása.⁶⁵ 1970-ben már megbüntették a WUHY-FM rádióadót, amiért egyik műsorában Jerry Garcia, a *Grateful Dead* nevű rockzenekar énekes trágár szavakat használt.⁶⁶

A Supreme Court által eldöntött második *Pacifica-ügyben*⁶⁷ a bíróság alkotmányosnak találta az FCC azon előírását, melynek értelmében a fent említett meghatározást kimerítő illetlen kifejezések csak olyan időszakban kerülhetnek sugárzásra, amikor nem áll fenn annak a valós veszélye, hogy a műsor gyermekekhez is eljusson (22.00 és 6.00 között).⁶⁸ A tényállás szerint a Pacifica tulajdonában álló WBAI rádióadó egyik műsorában – délután kettőkor – George Carlin humorista *Mocskos szavak* című műsorában használt illetlen kifejezéseket, amelyeket hallva egy édesapa, aki autójában ülve, a műsorba kisgyermekével együtt véletlenül hallgatott bele, a sérelem miatt panaszt tett az FCC-nél, amely közigazgatási

⁶⁰ 403 US 15 (1971). Ld. a 4. fejezet 2. 1. pontját.

⁶¹ 352 US 380 (1957).

⁶² *Federal Criminal Code*, Title 18, s. 1464.

⁶³ *FCC v. Pacifica Foundation* 438 US 726 (1978).

⁶⁴ S. 312 és 503.

⁶⁵ *In re Pacifica Foundation* 36 FCC 147 (1964. január 22.).

⁶⁶ CREECH, KENNETH C.: *Electronic media law and regulation*. Focal Press, 2003 (4. kiadás). 160. o.

⁶⁷ *FCC v. Pacifica Foundation* [63. jegyzet].

⁶⁸ Ez az időszak az illetlen műsorok „biztonságos menedéke” (safe harbor).

szankciót alkalmazott, de nem büntette meg az adót. Az indoklás a következő érvek alapján hagyta jóvá a rendelkezést: a műsorsugárzás szigorúbb korlátozás tárgya lehet, mint az írott sajtó, mert gyermekek is hozzáférhetnek, akár felügyelet nélkül; a közönség általában otthonában tartózkodik a közlés idejében, ezért a magánszférához való joguk [privacy] is erősebb; olyan felnőttekhez is eljuthat a műsor, akik erre nem tartanak igényt, de nem figyelmeztették őket arra, hogy esetlegesen sértő nyelvezetet fognak hallani; a rendelkezésre álló frekvenciák szűkössége lehetővé teszi a kormánynak, hogy a köz érdekében korlátozással éljen.⁶⁹ A Court of Appeals (District of Columbia) felülbírálta az FCC döntését, de a Legfelső Bíróság végül a hatóságnak adott igazat, így lehetővé vált az illetlen tartalmú műsorok sugárzási idejének korlátozása. Az 5-4 arányban meghozott döntés többségi indoklása szerint az elektronikus média oly mértékben hatol be az emberek otthonába, magánszférájába, hogy lehetetlen teljes mértékben elkerülni a sérelmet okozó műsorokat, amelyek ráadásul gyermekek által is, ellenőrzés nélkül elérhetőek. E tulajdonsága – és a rendelkezésre álló frekvenciák szűkössége, azaz korlátozott mennyisége – alapján kimondható, hogy az elektronikus média élvezzi a szólásszabadság legalacsonyabb fokú védelmét a kommunikáció valamennyi lehetséges formája közül. A számbeli szűkösség későbbi eltűnése mindazonáltal nem érintette az illetlenség lehetséges korlátozását, a többi érv máig megfelelően nyomósnak találtatik ahhoz. Az illetlen tartalmak tehát a szólásszabadság által védett terület periferiáján helyezkednek el, kevésbé értékes mivoltuk pedig nagyobb korlátozást tesz lehetővé.⁷⁰

Ugyanakkor a bíróság nem fogadta el a telefonos szex-szolgáltatások esetében az FCC hasonló érvelését, mondván, a telefon nem hatol be a műsorsugárzáshoz hasonló mértékben a magánszférába,⁷¹ hasonlóképpen elutasította az illetlen tartalmú, fogamzásgátló tablettát reklámozó szórólapok megrendelés nélküli postázásának betiltása melletti érvelést is,⁷² és a kábeltelevíziós szolgáltatók esetében is csak részben hagyta jóvá az illetlenség alapján történő korlátozás lehetőségeit. A *Denver Area v. FCC* ügyben⁷³ az 1992-es *Cable Act* egyik rendelkezését, amely lehetővé tette a kábelszolgáltatóknak, hogy megtagadják az illetlen műsorokat sugárzó csatornák továbbítását, a bíróság – elsősorban a gyermekek védelmében – alkotmányosnak ítélte. A törvény egy másik előírását ellenben, amely alapján azon kábelszolgáltatóknak, amelyek az illetlen csatornák továbbítása mellett döntöttek, ezeket a csatornákat külön kiemelve kell kezelniük, és csak az előfizető kérésére oldhatják fel azok kódolását, a bíróság alkotmányellenesnek találta. A bíróság azzal érvelt a megsemmisítés mellett, hogy – az előző előírással ellentétben – itt nem pusztán lehetőséget biztosít, hanem kötelezően előír valamit a törvény. Az előírás pedig a felnőttek számára is korlátozhatja az illetlen tartalmak elérését, főleg, mert az efféle műsorok kedvelői közül nem mindenki veszi majd a bátorságot, hogy írásos kérelemmel forduljon a kábelszolgáltatóhoz a kódolás feloldása érdekében. A gyermekek védelme pedig más módon – szűrőprogramokkal stb. – is megoldható. A *United States v. Playboy Entertainment Group* ügyben⁷⁴ szintén a korlátozás ellen döntött a bíróság. A *Telecommunications Act* előírta, hogy a főként szexualitást ábrázoló programokat sugárzó csatornákat a kábelszolgáltató vagy tegye hozzáférhetetlenné a nem-előfizetők számára, vagy pedig biztosítsa azt, hogy ezek a műsorok kizárólag este 10 és reggel 6 között kerüljenek adásba. Mivel a kódolás nem volt tökéletesen megoldható, a legtöbb szolgáltató az utóbbi megoldást választotta. A bíróság pedig úgy vélte, hogy ez korlátozza az egyébként megengedett szólásokat tartalmazó műsorokhoz való hozzáférést, hiszen az időbeli korlát a felnőtteket is érintette, így a szabályozás alkotmányellenes.

⁶⁹ Idézi CREECH, i. m. [66. jegyzet] 162-163. o.

⁷⁰ *FCC v. Pacific Foundation* [63. jegyzet], többségi indoklás.

⁷¹ *Sable Communications of California Inc. v. FCC* 492 US 115 (1989).

⁷² *Bolger v. Young Drug Products Corp.* 463 US 60 (1983).

⁷³ 518 US 727 (1996).

⁷⁴ 529 US 803 (2000).

Az FCC 2001-ben alkotta meg legújabb „illetlenség-irányelveit” [indecenty guidelines]. Ez alapján – megőrizve a korábbi mércét is, arra mintegy ráépülve – egyetlen az a kifejezés vagy ábrázolás, amelyik: ténylegesen vagy grafikusán ír le vagy ábrázol kiválasztó és nemi szerveket, szexuális tevékenységet, ha ezt hosszasan vagy többször ismételve, illetve ha ezt kerítés, szexuális ingerkeltés vagy megbotránkoztatás céljából teszi. Az illetlenség fogalma nem csupán a szexualitás ábrázolására, hanem a trágár nyelvezetre és a műsorokban ábrázolt erőszakra is kiterjed. Az FCC igyekszik szigorúan betartatni a szabályozást: a hírhedtté vált esetben, amikor az amerikai futball-bajnokság döntőjének szünetében egy dal előadása közben – élő, tehát nem szerkeszthető műsorban! – Justin Timberlake énekes letépte Janet Jackson ruháját, és a hölgy egyik keble egy pillanatra láthatóvá vált, a hatóság 500 ezer dollár pénzbüntetést szabott ki a közvetítést végző CBS csatorna tulajdonosára.

Nagyot fordult a világ, mióta Elvis Presley első televíziós fellépésénél 1956-ban utasították az operatőröket, hogy csak derékon felül mutassák az énekest, mert annak előadás közben ringó csipője erkölcstelen gondolatokat ébreszt. Ma már más a mérce, és Elvis *Heartbreak Hotel*-je helyett az egyre kihívóbb és provokatívabb dalszövegeket és egyéb művészi kifejezéseket vonják korlátozás alá. 1990-ben egy floridai kerületi bíróság a Miller-teszt alapján obszcénnek nyilvánította a *2 Live Crew* nevű együttes albumát.⁷⁵ A fellebbviteli bíróság megváltoztatta döntést, mondván, a bírónak nem volt joga „pusztán a meghallgatás alapján” dönteni a zenemű művészi értékéről.⁷⁶ A dalszövegek növekvő obszcenitásának és erőszakosságának hatására induló kampány nyomására az amerikai lemezipart összefogó szervezet (a Recording Industry Association of America) 1990-ben úgy döntött, hogy a – szexualitást vagy erőszak propagálását tartalmazó, de obszcenitás miatt nem betiltható – hangfelvételek dobozára figyelmeztető matricát helyeznek el.

A Supreme Court gyakorlata alapján a tánc is valamely vélemény kifejezése lehet, „szólás”-nak minősülhet, így – európai szemmel meglehetősen bizarr módon – például a sztriptízbárok az Első Kiegészítés alapján követelhetnek a maguk számára különféle jogokat. Tegyük félre idegenkedésünket, és fogadjuk el, hogy az amerikai felfogás értelmében egy bárban zajló meztelen tánc valamely álláspont kifejtésének egy, bizonyos védelemre joggal igényt tartó formája lehet. A *Schad v. Borough of Mt. Ephraim* ügyben⁷⁷ vitatott helyi rendelet, amely a város teljes területén megtiltotta az „élő szórakoztatás” [live entertainment] valamennyi formáját, így a sztriptízműsorokat is, a bíróság szerint alkotmányellenes volt, mert a kifejezésnek ezen módját *teljes egészében* megtiltotta. A későbbi döntések értelmében ellenben, bár a meztelen tánc ugyan „szólás”, abban az esetben mégis megtiltható, ha a korlátozás nem az általa kifejezett tartalomra irányul, hanem egyéb érdekekre tekintettel történik. A *Barnes v. Glen Theatre, Inc.* ügyben⁷⁸ ilyen, méltányolható érdek volt a közrend és a közmorál megóvása, amelyre hivatkozva az indianai törvény tiltotta a nyilvánosság előtti meztelenkedést. A Legfelső Bíróság szerint a meztelenséggel kifejezett „mondanivaló” ruhában is ugyanúgy közvetíthető, tehát a szólásszabadság nem sérül.⁷⁹

A korlátozás egy másik lehetséges módja, ha nem magát a kifejezés tartalmát korlátozzák, hanem meghatározott földrajzi területre szorítják az annak otthont adó intézményt (*zoning*) – ez lehet egy adott városrészbe kényszerítés, vagy éppen ellenkezőleg, annak tiltása, hogy az üzletek egymás közelében helyezkedjenek el. *Young v. American Mini-Theatres, Inc.* ügyben⁸⁰ a bíróság jóváhagyta azon detroit-i rendelet alkotmányosságát, amely megtiltotta,

⁷⁵ *Skywalker Records, Inc. v. Navarro* 739 F. Supp. 578 (1990).

⁷⁶ *Luke Records, Inc. v. Navarro* 960 F. 2d 134 (1992).

⁷⁷ 452 US 61 (1981).

⁷⁸ 501 US 560 (1991).

⁷⁹ Ld. még a *City of Erie v. Pap's AM* ügyet, 527 US 277 (2000).

⁸⁰ 427 US 50 (1976).

hogy a „felnőtteknek szóló” üzletek, mozik egymáshoz, valamint az italboltokhoz és a zálogházakhoz képest 100 lábnál közelebb helyezkedjenek el. A korlátozás ugyanakkor nem tilthatja meg *teljes egészében* a „felnőtteknek szóló” üzletek, filmszínházak működését, még csak nem is csökkentheti jelentősen azok számát; igazolnia kell az általa elősegítendő jelentős állami érdeket (például a piroslámpás negyedek kialakulásának megelőzését); ezen felül is, megfelelően szűkre szabottnak kell lennie. A *Renton v. Playtime Theatres, Inc.* ügyben⁸¹ a Supreme Court jogosnak ítélte a „zónázást” Seattle egyik külvárosában (az előírás szerint nem lehetett „felnőttmozit” nyitni lakóövezet, park, templom és iskola ezer lábnyi közelségében), arra hivatkozva, hogy az efféle üzletek közelsége csökkenti a környező ingatlanok értékét és növelik a bűnözést a környéken. A többségi álláspont szerint ezen korlátozások tartalomsemlegesek, ezáltal megengedettek, hiszen nem a szólás tartalma okán, hanem az általa okozott károk miatt szűkítik le a szólásszabadság körét; de ha elfogadjuk az effajta szólások által okozott károk meglétét, akkor tulajdonképpen a tartalomra irányuló [content-based] korlátozás is alkotmányos lehet.⁸²

Nem szükséges a Miller-teszt alapján obszcén tartalmúnak lennie, mégis korlátozás alá eshet az a pornográf ábrázolás, melyen kiskorúak szerepelnek. A Legfelső Bíróság vonatkozó döntése a *New York v. Ferber* ügyben⁸³ megállapította egy New York-i állami törvény alkotmányosságát, amely tiltotta azon fotografikus ábrázolások adásvételét és terjesztését, melyeken 16 évnél fiatalabb gyermekek láthatóak szexuális tevékenység közben. Más államok normái az ilyen ábrázolások birtoklását is büntetik. A gyermekpornográfiát a szövetségi *Büntető Törvénykönyv* is bünteti.⁸⁴

Az internet – egyedülálló tulajdonságai, elsősorban a világhálón megtalálható tartalmakhoz való hozzáférés széleskörű lehetősége, illetve a hozzáférés korlátozásának technikai nehézségei miatt – számos új problémát vet fel, a pornográfiával kapcsolatban is. A felmerülő kérdésekre elsőként a Kongresszus által 1996-ban a *Telecommunications Act* módosításaként elfogadott *Communications Decency Act* (az „illő kommunikációról” szóló törvény) próbált meg válaszolni, amely így első ízben vonta tartalom-szabályozás alá az internetet. A törvény értelmében (legfeljebb 250.000 USD pénzbüntetéssel, vagy ötéves szabadságvesztéssel) büntetendő volt az illetlen anyagok továbbítása, vagy fogadása olyan hálózaton keresztül, amelyhez kiskorúak hozzáférhetnek. Az illetlenség meghatározásánál a második *Pacifica-ügyből* már ismert definíciót alkalmazta a törvény.

A Supreme Court 1997-ben – egyetértve az alsóbb fokú bíróságok korábbi döntéseivel – a *Reno v. American Civil Liberties Union* ügyben⁸⁵ alkotmányellenesnek nyilvánította a jogszabályt. Az érvelés szerint bármely kifejezés tartalma alapján történő korlátozás akkor alkotmányos, ha az valamilyen kényszerítő kormányzati érdeket [compelling interest] mozdít elő és megfelelően szűkre szabott [narrowly tailored], vagy pedig a kifejezés a szólásszabadság által védett kategóriák körén kívül esik, mint például a „támadó szavak” [fighting words] és az obszcenitás (ld. a *Chaplinsky-döntést*). Jelen esetben nyilvánvalóan szélesebb körű korlátozásról volt szó, mint az obszcén kifejezések esetében, ezért csak az első eset jöhetett szóba. A korlátozás szűkre szabottságának elve alapján a választott megoldásnak alkalmasnak kell lennie a cél elérésére, az elért haszonnak nagyobbnak kell lennie, mint az okozott kárnak, ezen felül a választott eszköznek a lehető legkevésbé korlátozó jellegűnek

⁸¹ 475 US 41 (1986).

⁸² A tartalomsemlegességről ld. a 3. fejezet 4. pontját. A zónázás alkotmányosságát szintén jóváhagyta a közelmúltbéli *City of Los Angeles v. Alameda Books* döntés, 535 US 425 (2002).

⁸³ 458 US 747 (1982).

⁸⁴ *Federal Criminal Code*, Title 18, s. 2251-2252.

⁸⁵ 521 US 844 (1997).

(legkevésbé „szélesnek”) kell lennie, és nem lehet bizonytalan meghatározottságú [vague] sem.⁸⁶

Nos, ezen feltételek egyikének sem felelt meg a törvény. Mivel az interneten bárki bármihez hozzáférhet, a törvényi tiltás a felnőtteket is megfosztotta volna az illetlen tartalmaktól, ugyanazt a mércét alkalmazva rájuk, mint a kiskorúakra. Azok a weboldalak mentesültek volna a felelősség alól, amelyek megakadályozzák a kiskorúak hozzáférését (például bankkártya segítségével). A bíróság a jogszabályt túl bizonytalanak, szélesnek és alkalmatlannak találta.⁸⁷

A következő kísérlet, a *Child Online Protection Act* már jóval szűkebbre vonta a korlátozás körét, és csak azokra a tartalmakra terjedt ki, amelyek az interneten *bemutatásra kerülnek* (így az e-mail például nem tartozott ide), ha az a haszonszerzés céljával történik, és ezen túl az adott tartalom káros a kiskorúak fejlődésére, mert a jelenkori közösségi normák szerint az átlagember felfogásában a kiskorúak szexuális érdeklődésére alapoz, nyilvánvalóan sérelmes, és nem rendelkezik irodalmi vagy egyéb értékkel – az obszcenitás Miller-tesztje jelent tehát meg a törvényben, ezúttal kiskorúakra alkalmazva. A törvény hosszas bírósági huzavona végén alkotmányellenesnek bizonyult a Legfelső Bíróság előtt is, mert nem a szólásszabadságot a lehető legkevésbé korlátozó megoldást alkalmazta – a bírák többsége szerint a különféle szűrő-szoftverek alkalmasabbak lettek volna a törvény céljának elérésére.⁸⁸

A *Child Pornography Prevention Act* a gyermekek részvételével készült pornográf képek, felvételek vonatkozásában határozott meg különféle tiltásokat. Valamennyi olyan kép a tiltás hatálya alá esett, amely 18 év alatti vagy *látszólag* 18 év alatti személyek valódi vagy színlelt szexuális tevékenységét ábrázolja. Tehát a 18 évnél idősebb, de fiatalabbnak látszó személyekről készült, illetve a csak szimulált nemi aktust ábrázoló képek terjesztése is bűncselekménynek minősült volna. Utóbbiak miatt a Legfelső Bíróság ezt a törvényt is alkotmányellenesnek minősítette, mert a jogalkotó nem tudta számára hitelt érdemlően bizonyítani, hogy az ilyen széles korlátozás szükséges volt a gyermekek védelmében, a pedofília megelőzése érdekében.⁸⁹ A döntést követően – a Kongresszus még nem adta fel! – 2003-ban megszületett *PROTECT Act* (a kiskorúak „kizsákmányolás elleni” védelméről) azon ábrázolások hirdetését vagy terjesztését vonta hatálya alá, amelyek „azt a hitet keltik”, hogy illegális gyermekpornográfiát tartalmaznak, illetve amelyek esetében a terjesztő szándéka arra irányult, hogy az ábrázolást gyermekpornográfiának véljék. Egy kerületi bíróság 2006 áprilisában e rendelkezést is túlzottan szélesnek és így alkotmányellenesnek nyilvánította,⁹⁰ az ügy hamarosan a szövetségi Legfelső Bíróság elé kerül.⁹¹

⁸⁶ A korlátozás alapjairól ld. a 3. fejezet 4. pontját, az ügyről ld. GYÖRFI TAMÁS: Szólásszabadság az Interneten: jegyzetek a *Reno v. ACLU*-ügy margójára. *Jogtudományi Közlöny*, 1998/7-8.

⁸⁷ Az ügy elemzéséről ld. GODWIN, MIKE: *Cyber rights – defending free speech in the digital age*. New York: Random House, 1998. 260-293. o.

⁸⁸ Két ügyben – *Ashcroft v. ACLU I.* 535 US 564 (2002) és *Ashcroft v. ACLU II.* 542 US 656 (2004) – az előzetes aggódalmak miatt a Legfelső Bíróság fenntartotta a törvény hatályba lépését megakadályozó bírósági végzést. Az ügy legújabb fejleményeként 2007 márciusában egy kerületi bíróság alkotmányellenesnek nyilvánította azt (*ACLU v. Gonzales* no. 98-5591. E.D. Pa.) Az ügy várhatóan hamarosan a szövetségi Legfelső Bíróság elé kerül.

⁸⁹ *Ashcroft v. Free Speech Coalition* 535 US 234 (2002).

⁹⁰ *United States v. Williams* No. 04-15128., 11th Cir. (2006).

⁹¹ A gyermekpornográfia interneten történő amerikai szabályozási kísérleteiről ld. KORNEGAY, JAMES NICHOLAS: Protecting our children and the constitution: an analysis of the “virtual” child pornography provisions of the Protect Act of 2003. *William and Mary Law Review*, April 2006. 2130.

5. ERKÖLCSVÉDELEM ÉS SZÓLÁSSZABADSÁG MAGYARORSZÁGON

A szólásszabadság modern értelmezésében Magyarországon meghatározó szerepet játszó alkotmánybírói gyakorlat értelmében a szólásszabadság kiemelt védelmet élvez a demokratikus rendszerben, de „másik alapvető jog és szabadság védelme és érvényesülése, illetve egyéb alkotmányos érték” védelmében korlátozható.⁹²

A közérkölcsvédelme is ilyen „külső”, tehát nem a szólas nemkívánatos tartalma, hanem mások károsodásának megelőzése miatt felállított korlát lehet. A közérkölcsvédelme fogalmát a magyar jog sem adja meg, de az definíció hiányában is alkalmazható, számos szabály pedig pontosan körülírja a közérkölcsvédelmebe ütközés miatt tiltott magatartásokat. A kiskorúak és a társadalom egészének az erkölcsét a különféle jogterületeken (reklámjog, sajtószabályozás, büntetőjog) található egyes törvények védik.

A *Reklámtörvény* rendelkezései reklámtiltalmakat és -korlátokat határoznak meg, melyek egy része kifejezetten a fiatalok, illetve gyermekkorúak erkölcsi fejlődését védi, *általában*, tehát mindenfajta reklámmal szemben. Tilos közzétenni olyan reklámot, amely „fizikai, szellemi vagy erkölcsi fejlődésüket károsíthatja, különösen, ha a gyermek- és fiatalok veszélyes, erőszakos, továbbá a szexualitást hangsúlyozó helyzetben mutatja be (5. § (1)-(2) bekezdés). A reklámtiltalmak egy másik csoportja a pornográf reklámokkal foglalkozik, ezek korlátozása a társadalom valamennyi tagjának erkölcsét védik (és legalább annyira óvják a magánszférát, emberi méltóságot, azáltal, hogy meggátolják, hogy ilyen tartalmú reklám az erre specializálódott üzleteken és árukon kívül a mindennapi élet részévé váljon – az ettől tartózkodni kívánó ember akaratán kívül). E rendelkezések alapján tilos közzétenni – a szexuális árukon vagy a szexuális áruk üzletén kívül – a pornográf reklámot, szexuális szolgáltatás reklámját, olyan áru reklámját, amely szexuális ingerkeltésre irányul, vagy olyan emeldíjas távközlési szolgáltatás reklámját, amely szexuális ingerkeltésre irányul (5/A. § (1)-(5) bekezdés).

A *rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény* (Médiatörvény) szintén kiemelten védi a kiskorúak erkölcsi fejlődését az erkölcsi fejlődésükre káros alkotások sugárzásának időbeli korlátozásával. A törvény különböző kategóriákat állít fel, amelyekbe tartozó alkotások csak a meghatározott időpontokban sugározhatók. „Azt a műsort, amely alkalmas a tizenhat éven aluliak fizikai, szellemi vagy erkölcsi fejlődésének kedvezőtlen befolyásolására, különösen azáltal, hogy közvetett módon utal erőszakra, illetve szexualitásra, vagy témájának meghatározó eleme az erőszakos módon megoldott konfliktus, a III. kategóriába kell sorolni”, és kizárólag 21.00 és 05.00 között tehető közzé; „azt a műsort, amely alkalmas a kiskorúak fizikai, szellemi vagy erkölcsi fejlődésének kedvezőtlen befolyásolására, különösen azáltal, hogy meghatározó eleme az erőszak, illetve a szexualitás közvetlen, naturális ábrázolása, a IV. kategóriába kell sorolni”, és kizárólag 22.00 és 05.00 között tehető közzé (5/B. § (3)-(4) bekezdés). A szakasz utolsó rendelkezése – noha kifejezetten a kiskorúak védelméről szól – a tiltás teljessége (tehát nem csupán időbeli „zónája”) miatt a felnőttek számára is hozzáférhetetlenné teszi a pornográf filmalkotásokat: „azt a műsort, amely alkalmas a kiskorúak fizikai, szellemi vagy erkölcsi fejlődésének súlyosan kedvezőtlen befolyásolására, különösen azáltal, hogy pornográfiát vagy szélsőséges, illetve indokolatlan erőszakot tartalmaz, az V. kategóriába kell sorolni”, és így nem tehető közzé (5/B. § (5) bekezdés).

⁹² 2/1990. (II. 18.) AB határozat, Sólyom László különvéleménye; 20/1990. (X. 4.) AB határozat; 30/1992. (VI. 10.) AB határozat, III./2.2. pont.

A szintén rendkívül részletes reklámkorlátozásokat tartalmazó *Médiatörvény* az erkölcsvédelem területén is kiegészíti a *Reklámtörvény* rendelkezéseit: „az alkoholtartalmú italok reklámja nem kelthet olyan benyomást, hogy az alkoholtartalmú italok fogyasztása hozzájárul a társadalmi vagy szexuális sikerekhez” (13. § (2) bekezdés h) pont).

Szintén a kiskorúakkal kapcsolatban a törvény külön kötelezettséget ír elő a közszolgálati műsorszolgáltató és a közműsor-szolgáltató számára: „a közszolgálati műsorszolgáltató és a közműsor-szolgáltató különös figyelmet fordít a kiskorúak testi, lelki és erkölcsi fejlődését, érdeklődését szolgáló, ismereteit gazdagító műsorszámok bemutatására” (23. § (4) bekezdés b) pont).

A *Médiatörvény* betartása felett az Országos Rádió és Televízió Testület örködik, marasztaló határozatával szemben a bírósághoz lehet fordulni, de az adott kérdésben eddig nem alakult ki jelentős bírói gyakorlat, az ORTT által – az erkölcsvédelmi szabályok súlyos és nem ritka megsértése miatt – esetenként kiszabott pénzbírságot, illetve képernyő-elsötétítést a bíróságok rendszerint jóváhagyják.

A vonatkozó reklámkorlátok és média tartalmát érintő szabályozás jórészt az európai uniós irányelvek előírásaiból következnek, a jogharmonizáció során kerültek beültetésre a magyar jogrendszerbe.⁹³ Az 1989-es *Televíziózás határok nélkül EK-irányelv* (a 97/36/EK irányelvvel módosított 89/552/EGK irányelv) 22. cikke lehetővé teszi a tartalomkorlátozást, amennyiben az kiskorúak fizikai, szellemi vagy erkölcsi fejlődése érdekében szükséges. Erre az érdekre hivatkozva még a más országokból eredő műsorszolgáltatás is korlátozható, kivételt képezve ezáltal a „határok nélküli”, szabad műsorszolgáltatás fő elve alól. Az adott állam lényegében szabadon dönthet afelől, hogy maga milyen tartalomkorlátozásokat alkalmaz, illetve, hogy fellép-e a más államból érkező, közerkölcsbe ütköző (pornográf) tartalmat sugárzó csatornákkal szemben (Magyarország egyelőre, bár saját jogrendje tiltja a pornográf műsorok sugárzását, nem lépett fel a külföldi műsorszolgáltatókkal szemben).

A kiskorúak védelmét szolgálja az a *büntető törvénykönyv*-béli tényállás is, mely tiltja a róluk készített pornográf képek, filmfelvételek birtoklását, megszerzését, forgalomba hozatalát.

Aki kiskorú személyről pornográf video-, film- vagy fényképfelvételt, vagy ilyen képfelvételeket, illetőleg más módon előállított pornográf képfelvételt vagy képfelvételeket megszerez, tart, kínál, átad, készít, forgalomba hoz, azzal kereskedik, ilyen képfelvételt a nagy nyilvánosság számára hozzáférhetővé tesz, aki pornográf jellegű műsorban kiskorú személyt szerepeltet, ezek bármelyikéhez anyagi eszközöket szolgáltat, büntettet követ el. A törvény meghatározásában a pornográfia a nemiséget súlyosan szeméremsértő nyíltsággal ábrázoló, célzatosan a nemi vágy felkeltésére irányuló cselekvés, ábrázolás (195/A. § (1)-(6) bekezdés).

Az 1986. évi II. törvény a sajtóról (Sajtótörvény) az egyetlen jogszabályunk, mely kifejezetten a közerkölcsre hivatkozik:

3. § (1) A sajtószabadság gyakorlása nem valósíthat meg bűncselekményt vagy bűncselekmény elkövetésére való felhívást, nem sértheti a közerkölcsöt, valamint nem járhat mások személyhez fűződő jogainak sérelmével.

Ez a tilalom azonban meglehetősen formálisnak tűnik, tekintve, hogy alkalmazására immáron jó ideje nem került sor, a bírói gyakorlat adós maradt a fogalom tisztázásával. Igazodik ez a tendencia az angol fejlődéshez: a nyomtatott sajtóban az erkölcsvédelmi szabályok alkalmazására hallgatólagosan nem kerül sor.

⁹³ Ld. az 5. fejezet 6. 4. pontját.

A 20/1997. (III. 19.) AB határozat részben mégis ráirányította a figyelmet a törvény ezen rendelkezésére. A jogszabály 1989-es módosításakor ugyanis hatályban maradt a rendelkezés, amely alapján ügyészi indítványra a bíróság megtilthatta, illetve azonnal felfüggeszthette a sajtótermék vagy egyéb irat nyilvános közlését, amennyiben az a fent idézett szakaszba ütközött. Az adott esetben tehát előzetes korlátozásra is módot adó szabály a közerkölcs védelmében is alkalmazható volt. Az Alkotmánybírósághoz beérkezett indítvány szerint az előzetes vizsgálat lehetősége, illetve az ügyész azon joga, hogy az egyébként kizárólag személyesen gyakorolható személyhez fűződő jogok sérelme esetén a sértett beleegyezése nélkül is felléphessen, továbbá hogy olyan, a közerkölcsöt sértő közléseket tilthasson meg, amelyek a *Btk.* által nem tiltottak, valamint a bűncselekmény elkövetésének gyanúja miatti közlési tilalom felállítása azelőtt, hogy annak elkövetését a bíróság jogerősen megállapította volna, mind-mind sértik a sajtó szabadságát, illetve a perbeli önrendelkezéshez való jogot. Ezekre hivatkozva kérte az indítványozó az alkotmányellenesség megállapítását.

Az Alkotmánybíróság végül megsemmisítette a vitatott rendelkezés egészét, de csupán jogtechnikai okokból, mivel alkotmányellenességet csak az ügyész, mások személyhez fűződő jogainak sérelmére és magánvadás bűncselekmény megvalósulására való hivatkozással, az érintettek akaratától független indítványozási jogában fedezett fel. A döntés indoklásából most csak a közerkölcsre vonatkozó tartalmat foglalom össze.⁹⁴

A bírák az indoklás elején idézik a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, illetve az Emberi Jogok Európai Egyezményét, melyek lehetővé teszik a szólásszabadság korlátozását a közerkölcs védelmében, majd elutasítják a korlátozás alkotmányellenes voltát – ezzel együtt elviekben az előzetes vizsgálat lehetőségét is fenntartják, a közerkölcs sérelmének veszélye esetére is.

„A 21/1996. (V. 17.) AB határozat már megállapította, hogy: »Az Alkotmánybíróság nem vizsgálja felül a jogban érvényesített közerkölcs tartalmát. Amint a közérdek meghatározását is alapvetően átengedte a demokratikus törvényhozásnak (ABH 1993, 382.), a közrendet és benne az erkölcsöket is a képviselőknek van joguk érvényesíteni, amíg valamely más okból az Alkotmány határaiiba nem ütköznek« (ABK 1996. május, 175.). Mivel a közerkölcs fogalmát és tartalmát a vizsgált összefüggésben jogszabály nem határozza meg, ezért annak megállapítása a jogalkalmazás körébe tartozik. A Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának a BH1992. 454. számú eseti döntése tartalmazza a sajtótermék nyilvános közlésének megtiltása iránti kérelem elbírálásánál irányadó szempontokat. A Legfelsőbb Bíróság e döntésében többek között megállapította, hogy a közerkölcs fogalmába azok a magatartási szabályok sorolhatók, amelyeket a társadalom általánosan elfogad. A sajtótermék közerkölcsbe ütközését akkor lehet megállapítani, ha ez a jellege a közfelfogás szerint egyértelmű és vitathatatlan. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint az Stv.-nek [Sajtótörvény] a közerkölcs sérelmével összefüggő korlátozó rendelkezése nem minősíthető szükségtelennek és aránytalan mértékűnek.»⁹⁵

Mivel az alkotmányellenesnek talált rendelkezés egy bekezdésben szerepelt a többivel, a bíróság az egészet megsemmisítette, a jogalkotó pedig később nem pótolta az így kiiktatott szabályokat. Érdeemes megvizsgálni a határozathoz csatolt egyik különvéleményt is. Lábady Tamás és Sólyom László alkotmányellenesnek találta az ügyész, a közerkölcs sérelmére való hivatkozással gyakorolható felfüggesztési jogát is (amely persze végül szintén kikerült a törvényből). Álláspontjuk szerint: „a közerkölcs – mint olyan elvont érték, amely mögött a legkevésbé állapítható meg egyes egyéni alapjogok sérelme – a véleményszabadság korlátozására alkotmányos mércével mérve a legkevésbé alkalmas javak csoportjába tartozik».⁹⁶ Utalnak a 30/1992 (VI. 10.) AB határozat indoklására, amelyben a „köznyugalom” védelme elvont veszélyeztetés esetén nem indokolta a szólásszabadság korlátozását, a bírák

⁹⁴ A határozatról ld. az 5. fejezet 9. pontját.

⁹⁵ III./3.

⁹⁶ Különvélemény, 1. pont.

ennek analógiájára a közerkölcs védelmét sem találták eléggé nyomós indoknak az előzetes ügyészi korlátozás megengedésére. Ugyanakkor ez a különvélemény szerzői szerint sem jelenti azt, hogy a közerkölcs semmiképpen nem lehet a sajtó-, illetve szólásszabadság korlátja. A többségi indoklás és a két különvélemény azt a kérdést, hogy vajon hivatkozhat-e egyáltalán a *Sajtótörvény* a közerkölcsre, *fel sem teszi*. Sólyom László azt írja erről, hogy „feltételezhetően hallgatolagos egyetértés volt abban, hogy (megfelelő eljárásban) a közerkölcs korlátozhatja a sajtószabadságot.”⁹⁷ Máshol pedig úgy nyilatkozott, hogy:

„Túlzónak érzem azt a kritikát, amely szerint az erkölcsösség kérdésében ítélni visszatérést jelent a felvilágosodás előtti korokba. [...] A közerkölcs olyan elvont érték, amely mögött a legkevésbé állapítható meg egyes egyéni alapjogok sérelme, ezért a legkevésbé szolgálhat korlátozás alapjául. Ugyanakkor [...] az emberi jogi konvenciók mind megengedik a jogok korlátozását a közerkölcs védelmében, ha »demokratikus társadalomban szükség«.

Hogy mi az a »margó«, ahol a közerkölcs mégis alkotmányosan védhető, nehéz kérdés, de ha dönthet valaki ebben, az csakis a bíróság lehet.”⁹⁸

A döntést a közerkölccsel kapcsolatban mondottakért (is) kritizáló Halmai Gábor szerint a bírák fent idézett – többségi – érvelése még a közerkölcsbe ütközés esetén történő „utólagos korlátozás alkotmányos igazolására sem lenne elegendő... [...] A korlátozásnak valamely kényszerítő oka kell legyen, például egy másik alapjog érvényesíthetősége.”⁹⁹

Csakhogy: a fent említett nemzetközi jogi dokumentumok lehetővé teszik a közerkölcs védelmében történő korlátozást, a strasbourgi bíróság is meglehetősen töretlen gyakorlatot alakított ki a kérdésben (anélkül, hogy közerkölcs fogalmát pontosan definiálta volna). A szerző másik érveléssel kapcsolatban elmondható, hogy egy alapjog nem kizárólag egy másik alapjog, hanem valamely alkotmányos érték védelme érdekében is korlátozható (amint azt a már sokszor emlegetett *30/1992. (VI. 10.) AB határozat* is kimondja).

Ettől függetlenül a vitatott jogszabályhely teljes egészében kikerült a törvényből, ami pedig benne maradt (a közerkölcs általános érvényű védelme a 3. §-ban), szankció híján nem kerülhet alkalmazásra.

Az Alkotmánybíróság által megsemmisített rendelkezés alapján indult korábban eljárás az *Új Hölgyfutár* című művészeti magazin 1990/91. évi „szökőszámának” címlapja miatt, mely egy, a Szent Koronát obszcén angyal- és ördögfigurák társaságában ábrázoló grafikát közölt. Az ügyészség kezdeményezte a közerkölcs sérelmére hivatkozva a lap terjesztésének bírósági megállapítását, és a döntésig azonnal felfüggesztette annak terjesztését. A Fővárosi Bíróság elsőfokú végzésében megtiltotta a közlést, mondván, az a meztelenség kihívó ábrázolásával, a nemzeti szimbólum iránti tiszteletlenséggel sérti a közerkölcsöt, „azoknak az embereknek az ízlését, szemérmét, erkölcsi érzékét, akik a templom előtt fejet hajtanak, a feszület előtt keresztet vetnek, és tették és teszik ezt bármilyen társadalmi rendszerben, legyen az diktatúra vagy demokrácia. Ez pedig az emberek túlnyomó többsége... A bíróság álláspontja szerint a közerkölcs fogalmába tartozik a nemzeti szimbólumok feltétel nélküli tisztelete is.”¹⁰⁰ A másodfokú bíróság megváltoztatta az elsőfokú döntést, és engedélyezte a nyilvános közlést. Nem tagadta, hogy a közerkölcs védelmében megtiltható lenne ugyan, de csak akkor, ha a közerkölcsbe ütközés „a közfelfogás szerint egyértelmű és vitathatatlan” (*BH1992.454.*). A Legfelsőbb Bíróság szerint a grafikai alkotás nem az állami címet ábrázolta, annak egyes

⁹⁷ SÓLYOM LÁSZLÓ: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Budapest: Osiris, 2001. 484. o.

⁹⁸ TÓTH GÁBOR ATTILA: A „nehéz eseteknél” a bíró erkölcsi felfogása jut szerephez – beszélgetés Sólyom Lászlóval. *Fundamentum*, 1997/1. 41. o.

⁹⁹ HALMAI GÁBOR: „Az előző vizsgálat eltöröltetvén örökre...”? *Fundamentum*, 1997/1. 60. o.; a határozat teljes kritikáját ld. uo., valamint: HALMAI GÁBOR: *Kommunikációs jogok*. Budapest: Új Mandátum, 2002. 40-51. o.

¹⁰⁰ Idézi: HALMAI, (2002) i. m. [99. jegyzet] 142. o.

elemei csupán hasonlatosak voltak hozzá, a figurák „durva meztelensége önmagában nem ütközik közerkölcsbe”, a döntéskor továbbá figyelembe kell venni az ábrázolás mondanivalóját is. A 15 évvel ezelőtt született döntés óta a bíróságoknak nem volt módja az erkölcsvédelmi szabályok újraértelmezésére.

A magyar szabályozás a legfontosabb területeken (reklám, elektronikus média) precízen meghatározva és az alkalmazási kört megfelelően leszűkítve tiltja a közerkölcsöt sértő kifejezéseket, az írott sajtó és az egyéb kifejezések esetében a korlátozás gyakorlatilag nem alkalmazható.

6. ERKÖLCSVÉDELEM ÉS SZÓLÁSSZABADSÁG STRASBOURGBAN

Az Emberi Jogok Európai Egyezményének 10. cikke lehetővé teszi a szólásszabadság korlátozását a közerkölcs védelmében. Az Egyezmény betartása felett őrködő strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága több vonatkozó ügyben hozott döntést.

A közerkölcs kérdésével kapcsolatos, máig legnagyobb hatású ítéletet a *Handyside v. Egyesült Királyság* ügyben,¹⁰¹ 1976-ban hozta meg a bíróság. Egy gyermekeknek szóló könyv kiadója, Richard Handyside ellen folyt eljárás az Egyesült Királyságban, mert a mű megsértette a már elemzett 1959-es obszcén kiadványokról szóló törvényt. A *Little Red Schoolbook* fellelhető példányait az angol hatóságok elkobozták. A pornográfia, abortusz, homoszexualitás egyes kérdéseit tárgyaló részekben obszcén kifejezéseket is találtak. A könyv nem tekintette törvényellenesnek a hasis fogyasztását, a 16 évnél fiatalabb lányokkal folytatott szexuális kapcsolatot, amely magatartásokat az angol jog egyébként tiltotta; úgy szólt az állatokkal folytatott szexuális tevékenységről, hogy nem ítélte el azt; alkalmas volt arra, hogy rontsa a tanárok és a diákok viszonyát; a gyermekek önmegvalósítását mindenek (értsd: a törvények) felett álló fontosságúnak tekintette.

A kérelmező, Handyside szerint az elkobzás és megsemmisítés megsértette az Egyezmény 10. cikkét. A strasbourgi döntés leszögezi, hogy önmagában a szólás sokkoló, felháborító, zavaró jellege nem alapozza meg a korlátozás lehetőségét, ha valamely, az Egyezmény által védett érdek nem sérül. A 10. cikk (2) bekezdése azonban a közerkölcs védelmében lehetővé teszi a szólásszabadság korlátozását. A strasbourgi bíróság nem definiálta a közerkölcs fogalmát, vizsgálatának középpontjába a demokratikus társadalomban való szükségességet helyezte. Megállapítása szerint – egységes európai mérce hiányában – nem dönthet ebben a kérdésben a tagállamok helyett, így az erkölcsi alapú korlátozások tekintetében azok ismét (hasonlóan a gyűlölködő kifejezésekhez, vagy a blaszfémia eseteihez) meglehetősen széles, bár nem korlátlan mozgásteret élveznek;¹⁰² de a Bíróság az alapjogvédelem közös *minimumát* azért igyekszik betartani. Maga a vitatott könyv egyébként javarészt ténybeli információkat tartalmaz, de szerepelnek benne olyan kifejezések, amelyeket a kiskorúak korai és ártalmas tapasztalatok szerzésére való felbujtásként értelmezhetnek, vagy egyenesen törvénysértések elkövetésére buzdítanak. A bíróság tehát nem állapította meg az Egyezmény megsértését.

Az ítéletet kritizálók megjegyzik, hogy a könyvet a strasbourgi bíróság joghatósága alá tartozó más államokban szabadon forgalmazták, és bár ezen érvet le lehet söpörni azzal, hogy a közerkölcs fogalma (így a védelmében alkalmazott korlátozások) országoként eltérő lehet, legalábbis elgondolkodtató, hogy az Egyesült Királyság Anglián kívüli más részeiben sem emeltek vádat a kiadó ellen (sőt, egy vádemelési kísérlet Skóciában megbukott). Ez azt támasztja alá, hogy még egy adott országon belül is eltérő lehet a közerkölcs mércéje.¹⁰³

¹⁰¹ Application no. 5493/72. 1976. december 7-i ítélet.

¹⁰² Ld. a 3. fejezet 5. pontját.

¹⁰³ BARENDT, ERIC: *Freedom of speech*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005 (2. kiadás). 367-368. o.

Nem csupán a kiskorúak védelmében élveznek az államok széles mozgásteret, ha a közerkölcsre hivatkozva korlátozzák a szólás szabadságát. A *Müller és mások v. Svájc* ügyben¹⁰⁴ a közerkölcsöt sértő obszcén festmények kiállítása miatt a svájci hatóság a vonatkozó büntető törvénykönyv-béli tényállás alapján bírságot szabott ki, és a képek elkobzásáról rendelkezett. A festményeken különféle szexuális aktusok voltak láthatóak, többek között emberek és állatok közötti fellációt és szodómiát is ábrázoltak. A képeket bárki megtekinthette, aki a galériát meglátogatta, semmiféle felhívás nem került kihelyezésre az esetlegesen sértő tartalommal kapcsolatban, illetve a kiskorúak belépése sem volt korlátozott. A kérelmezők az Egyezmény megsértése miatt fordultak Strasbourghoz. A bíróság – a *Handyside-ügyben* már alkalmazott megközelítéssel élve – megállapította, hogy a közerkölcs védelmében alkalmazott szankció jogos célt szolgált, az a törvény előírásain alapult, de ezúttal sem tett kísérletet a „közerkölcs” Európában egységesen alkalmazható határainak megvonására. Elfogadta a svájci bíróság véleményét a művekről, mely szerint azok természetüknél fogva sértik az átlagember érzékenységét, és ezen még a művészi alkotások értelmezésének speciális követelményei sem változtatnak. A bírság és az elkobzás nem volt szükségtelenül alkalmazott, illetve aránytalan mértékű szankció, nem járt a képek megsemmisítésével, Svájc tehát nem sértette meg az Egyezményt. Az ítélet kritikussai elfogadják, hogy a képek kiállításának módja – a hozzáférés korlátozásának elmaradása – jogosan vont maga után büntetőjogi következményt. Túlzottnak tartják azonban a svájci hatóságok által alkalmazott szankciókat, amelyek miatt a lefoglalt képek további nyolc évig nem kerültek vissza a tulajdonosához. Az egyéni autonómia tiszteletben tartása azt követelte volna meg, hogy a képeket az arra kíváncsi közönség, a megfelelő óvintézkedések mellett megtekinthesse.¹⁰⁵

Kérdés tehát, hogy mennyire tartja jelentős érdeknek a Bíróság az egyén autonómiáját, amely alapján joga lenne a pornográf, a társadalom többsége által erkölcsstelennek ítélt tartalmak megtekintéséhez. Két érdekes eset említhető e körben. A *Scherer v. Svájc* ügyben¹⁰⁶ az elsőként eljáró Bizottság megállapította a 10. cikkely megsértését. A kérelmező azért fordult Strasbourghoz, mert – egy általa üzemeltetett szex-shopban – homoszexuális pornográf filmet vetített, ami miatt a svájci bíróság elítélte. A filmekhez csak az férhetett hozzá, aki kifejezetten akart, azok az üzlet egy eldugott sarkában kerültek vetítésre. Mivel nem állt fenn az a lehetőség, hogy valaki szándéka ellenére szembesüljön a film számára esetlegesen felháborító képsoraival, a Bizottság úgy vélte, hogy ebben az esetben hiányzott a korlátozáshoz szükséges „kényszerítő állami érdek”. A nézők autonómiája tehát magasabb rendű értéknek ítéltetett, mint az itt csak elvont értelemben szóba jöhető közerkölcs. Az ügy azonban a kérelmező időközbeni halála miatt nem kerülhetett a Bíróság elé, így nem tudhattuk meg, vajon a Bíróság is fenntartotta volna-e a Bizottság döntését. Mindenesetre az elv egy másik bizottsági döntésben is megjelenik. A *Hoare v. Egyesült Királyság* ügyben¹⁰⁷ is megállapításra került, hogy amennyiben a közlő biztosítja, hogy az erkölcsstelen tartalom nem válik olyanok számára elérhetővé, akik azt nem kívánják, a korlátozáshoz különösen alapos indok szükséges. Az adott ügyben a Bizottság egyébként nem fogadta el az *Obscene Publications Act* alapján elítélt kérelmező panaszát, mert az általa forgalmazott videokazetták – minden óvintézkedése ellenére is, a másolás, kölcsönadás, kölcsönzés lehetőségei okán – széles kör, közte kiskorúak számára lett elvileg hozzáférhető, amely jóval tágabb, mint a kazetták eredeti vásárlóinak köre.

¹⁰⁴ Application no. 10737/84. 1988. május 24-i ítélet.

¹⁰⁵ FENWICK – PHILLIPSON, i. m. [23. jegyzet] 416-418. o.

¹⁰⁶ Application no. 17116/90. Admissibility decision.

¹⁰⁷ Application No. 31211/96. Admissibility decision.

Említést érdemel még a 2001-ben Budapesten aláírt Európa tanácsi *egyezmény az internetes bűnözésről* (Convention on Cybercrime), amelynek 9. cikkelye alapján az aláíró államok kötelezettséget vállalnak arra, hogy törvényi és egyéb eszközökkel, büntetőjogi úton lépnek fel a gyermek-pornográfia készítőivel, terjesztőivel, hozzáférhetővé tevőivel és birtoklóival szemben. Az egyezmény alapján „gyermek”-nek számít minden 18 év alatti személy, gyermekpornográfia pedig minden olyan ábrázolás, amelyen gyermekek, vagy gyermeknek látszó személyek szexuális tevékenység közben láthatók, illetve azon ábrázolások is, amelyeket látva, megtévesztő módon *úgy tűnik*, mintha gyermek részvételével zajló szexuális tevékenységet ábrázolnának (montázsok stb.).

7. AZ ERKÖLCSTELEN SZÓLÁSOK ÉS A PORNOGRÁFIA KORLÁTOZÁSA – ÉRVEK ÉS ELLENÉRVEK

7. 1. A korlátozásról általában

Ronald Dworkin szellemes és találó megállapítása szerint, míg korábban a szólásszabadság harcosai a kormány szabad bírálatáért, a szabad vallásgyakorlásért, nemes és magasztos célokért küzdöttek, napjaink Amerikájában a szólásszabadság e „partizánjai” főképp négergyűlölő rasszistákat, horogkeresztet viselő újnácikat és meztelen nőket ábrázoló képeket bámuló férfiakat védelmeznek.¹⁰⁸ A sors e fintora azonban nem változtathat a szólásszabadság elvein és alkalmazásának módján, hiszen John Stuart Mill nyomán a szabadság a népszerűtlen, sőt egyenesen gyűlölt és a köztudomás szerint hamis véleményekre is kiterjed, ameddig az nem okoz aránytalan sérelmet. Az elméleti vita fő kérdése jelen esetben, hogy vajon meddig tolerálható az obszcén, pornográf beszéd, kifejezés, okoz-e sérelmet valakinek, és ha igen, ez alapján milyen mértékben korlátozható?

A szólásszabadság individualista felfogása, amelyik az egyént (a közlőt) állítja a középpontba, a beavatkozás mérlegelést nem tűrő tilalmát tekinti az egyetlen szabálynak. Ez mozdítja elő az egyén autonómiáját, ez vezet el személyiségének kiteljesedéséhez, melynek egyetlen korlátja kizárólag mások jogainak – megtörtént, vagy ténylegesen fenyegető – sérelme lehet. Az individuális álláspont értelmében a szólásszabadság nem korlátozható a közérkölc védelmében, az egyének méltósága, autonómiája, morális szabadsága nem teszi azt lehetővé. Teljességgel mindegy a másik felfogás által felvetett kérdésre adott válasz, hogy az obszcén, pornográf kifejezéseket teljes értékű, védendő „véleménynek”, kifejezésnek tekintjük-e, a szabadság liberális felfogása önmagában igazolja a korlátozás tilalmát. A korlátozást igazoló egyetlen lehetséges eset, mások jogainak sérelme, vagy annak közvetlen veszélye a közérkölc esetében oly távoli és elvont, hogy nem alapozza meg azt. A demokratikus igazolás(csoport) szerint az autonómia ugyan fontos, de nem a szólásszabadság által biztosított legfőbb érték; fokozottabb védelmet élveznek a társadalmi kérdések megoldásához hozzájáruló megnyilvánulások (igazságtartalmuktól függetlenül, csupán tárgyuknál fogva), ezzel szemben kevésbé védettek a problémák megoldásához hozzájárulni nem kívánó vélemények, mint például az obszcén, pornográf kifejezések. Utóbbiak ugyanis nem fejeznek ki véleményt, nem hordoznak információt, nem próbálnak az intellektusra hatni, egyetlen céljuk a nemi vágy felkeltése. A kifejezés jellege, tehát hogy hozzájárul-e, avagy sem a társadalmi kérdések megoldásához, számos vitatható határesetet (*hard case*) eredményezhet, példának okáért a művészi kifejezésekkel kapcsolatban, de mindez nem jelenti azt, hogy a védelem gyengített volna ne lenne elvben igazolható. (E felfogás

¹⁰⁸ DWORKIN, RONALD: MacKinnon's words. In UŐ: *Freedom's law. The moral reading of the American Constitution*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1996. 227. o.

kritikusainak kedvenc érve szerint legalább egy véleményt biztosan hordoz még a pornográf mű is: nevezetesen alkotója álláspontját arról, mi az, amit közönsége szexuálisan izgatónak talál,¹⁰⁹ vagy, hogy „a szex jó dolog”, „a testi érintkezés nem áll összefüggésben az állandó párkapcsolattal” stb.)

Egy másik alapvető kérdés, hogy vajon a szólás szabadsága lehetővé teszi-e minden esetben a *leghatékonyabb kifejezőmód* alkalmazását? A válasz nyilvánvalóan nem, hiszen ellenkező esetben a politikai gyilkosság elkövetője felmentést kaphatna a büntetés alól, mondván, tetteivel csupán az áldozatával ellentétes nézeteit fejezte ki. Igaz ugyan, hogy példában „mások jogainak sérelme” különösebb nehézség nélkül kimutatható, de a feltett kérdés attól még marad: ha egy véleményt számos más módon is kifejezésre juttathatunk, elengedhetetlen-e megengedni kifejezésének valamennyi – esetünkben obszcén, pornográf – módját?

A pornográfia általában egyébként sem a szólásszabadság jogának gyakorlásaként jelenik meg. Az obszcén, pornográf művek alkotói legtöbbször feltehetően igen kevésbé vannak tudatában annak, hogy éppen egyik kiemelt fontosságú alapjogukat gyakorolják: ők csak profitot szeretnének termelni.

A demokratikus igazolás a közlével azonos hangsúlyt fektet a befogadó jogaira. A „közönséget” ugyanis nem lehet megfosztani attól, hogy valamennyi információ, vélemény, tartalom eljusson hozzá (ez a „tudáshoz való jog”, a *right to know* elismerése, illetve a plurális társadalom, a sokszínűség követelménye), a közönségnek pedig joga van arra, hogy az obszcén, pornográf anyagok is eljussanak hozzá. E jogát csak mások jogainak sérelme korlátozhatja.

Bár a két eltérő felfogás alapvetően eltér, témánk szempontjából az alapvető végkövetkeztetés mindkét esetben ugyanaz: a korlátozás csak valamely védett érdek megfelelően súlyos sérelme esetén megengedett. Ezen nem változtat a vélemény társadalmi értékének megítélése, illetve az értékelés lehetőségének elvetése sem. A védelemre érdemes érdekek köre azonban a két nézőpontból kiindulva jelentősen eltérhet egymástól.

Az obszcén, pornográf kifejezések a leggyakoribb felfogás szerint alacsonyabb értékűek (az amerikai terminológiát alkalmazva: *low value speech*), ezáltal – bár nem maradhatnak védtelenek – korlátozásuk szélesebb körben lehetséges, mint a közélet vitáiban részt vevő véleményeké, mert tartalmuk igen messze esik attól, amire az Első Kiegészítés eredetileg irányult (a közügyek vitatása); az ilyen tartalom nem hordoz valós információt, véleményt; a közlő szándéka nem is irányul vélemény kifejtésére.¹¹⁰ Vannak azonban, akik tagadják e kategorizálás létjogosultságát, és a pornográfia által hordozott vélemény védelmében elutasítják e különbségtételt. E szerzők úgy vélik, a szólás által hordozott „üzenet” nem differenciálható rugalmatlan jogi kategóriák által, és amíg nem következik be általuk tényleges kár, a korlátozás sem lehet szélesebb körű, mint a leginkább védett szólások esetében. A szólás értékének megállapítására senki nem lehet jogosult, azt tartalmától függetlenül védeni kell. Egy politikai röplap is tartalmazhat pornográf képet, egy obszcén alkotás is hordozhat politikai véleményt.¹¹¹

A pornográfia, obszcenitás „alacsonyabb rendűségét” ettől függetlenül a legtöbb jogrendszer magától értetődőnek fogadja el, a puritán erkölcsökön is nevelkedett angolszász jog pedig különösen feltűnő módon jóval engedékenyebb a korlátozással szemben, mint a

¹⁰⁹ POST, ROBERT: Cultural heterogeneity and law: pornography, blasphemy and the First Amendment. *California Law Review*, March 1988. 328-329. o.

¹¹⁰ SUNSTEIN, CASS R.: Low value speech revisited. *Northwestern University Law Review*, 1989. 555. o.

¹¹¹ ALEXANDER, LARRY: Low value speech. *Northwestern University Law Review*, 1989. 547. o.; CHEVIGNY, PAUL G.: Pornography and cognition: a reply to Cass Sunstein. *Duke Law Journal*, 1989. 420. o.

szólásszabadság egyéb területein. Ebből arra következtethetünk, hogy az efféle kifejezések által okozott kár létét e jogrendszerek is feltételezik, és nem várják el annak olyan súlyos mértékét vagy veszélyének közvetlenségét, mint amelyet a rágalmazás vagy a gyűlölködő kifejezések esetében.

Az angol és az amerikai jogrendszer egy-egy „tesztet” határozott meg, a tiltott obszcén kifejezések körülhatárolására. A két mérce eltérő követelményeket fogalmaz meg: Angliában a tiltás feltétele a kifejezés megrontó, lezüllesztő hatása, azok körében, akikhez az valószínűsíthetően eljut, az Egyesült Államokban ezzel szemben a kifejezésnek a (helyi) közösségi normákat kell sértenie, az átlagember mércéje szerint. Mindkét esetben mentesítő ok, ha a kifejezés valamely (irodalmi, művészi, társadalmi stb.) értéket hordoz. A két teszt egyaránt szigorú feltételeket szab a korlátozás megengedettségére vonatkozóan, a károsító hatásnak a brit törvény alapján súlyosabbnak kell lennie, de a kör, ahol ezt el kell érni, jóval szűkebb, mint a Miller-teszt esetében. A mércék mindegyike igen aprólékosan körülírt, azonban a szabályozás tárgyának jellege miatt mégsem hagyhatja figyelmen kívül a *metajurisztikus* elemeket (a társadalom, az átlagember, illetve a közönség mércéjét), ezáltal, jogi értelemben az obszcénitás nem lehet precízen körülhatárolt fogalom. Az írott anyagok – hallgatólagosan – kiesnek a tesztek alkalmazási köréből, így azok az obszcén kifejezések képi megjelenítésére korlátozódnak. Az illetlen kifejezések is korlátozás alá esnek, Angliában bizonyos meghatározott tényállások esetén büntetendők (postai, telefonos továbbítás, közszemlére tétel, korlátozás a műsorsugárzásban), az USA-ban – az elektronikus média esetében – az időbeli zónázás eszközével korlátozzák azok médiabeli sugárzását (ami nem a büntetőjog, hanem az FCC közigazgatási eszközei által kikényszerített). Mindkét megoldás egyaránt szolgálja a védtelenebb fiatalkorúak és az efféle tartalmakra nem kíváncsi felnőttek védelmét. A területi zónázást is mindkét jogrendszer alkalmazza, úgyszintén a gyermekek fokozottabb védelmét lehetővé tevő szabályokat.

Az angolszász megoldásokban felismerhető a törekvés arra, hogy a jog a tiltás által próbálja meg a társadalom egészének erkölcsét megvédelmezni, még ha meglehetősen szűk körben is érvényesül e szándék.

A magyar jogrend nem határoz meg általános érvényű tiltást, egyes, egyedi jogszabályokba foglalt tilalmakat állít fel. A szexualitás megjelenítését a *Médiatörvény* – eltérő mércéket megszabva – a kiskorúak és a felnőttek érdekében is korlátozza, úgyszintén igaz ez a *Reklámtörvényre*. A kiskorúak fokozott védelmét a *Büntető Törvénykönyv* teszi lehetővé. Az írott sajtóban a közérkölc sérelme alapján történő korlátozás lehetősége csupán formális. A magyar megoldás tehát nem vállalkozik arra, hogy a társadalom tagjainak szexuális erkölcsét általában véve megpróbálja megóvni, befolyásolni, kizárólag az egyes, konkrét problémákra reagál.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága a közérkölc kérdésében – egységes, tagállamok felett átívelő erkölcsfogalom híján – kénytelen egyfajta közös minimum-mércét alkalmazni, és nem vállalkozik arra, hogy maga határozzon meg egy minden állam számára kötelező új jogvédelmi szintet, mint például a közéleti szereplők rágalmazási ügyeiben tette. Az egyes európai államokban létező „közérkölc-mércék” hasonlóságai alapján képesnek bizonyult egy egységes „igazodási pont” kialakítására a korlátozás lehetőségeivel kapcsolatban (hasonlóan a korlátozás egyéb szempontjaihoz), értékes kiegészítést adva így az egyes tagállami szabályoknak – és általában elfogadva a tagállamok döntését, ha azok a közérkölc javára szólnak a szólásszabadsággal szemben.

A jogtudomány képviselői a szóban forgó kérdés tekintetében három fő irányzathoz sorolhatók: a konzervatív felfogás a társadalmi együttélés, a közösség közös erkölcsi minimumának megóvása érdekében a szólásszabadság megfelelő korlátozását tekinti az üdvös útnak; a liberális pozíció az egyéni szabadságból kiindulva mellőz mindenféle közösségi

szempontot, ezáltal a szólásszabadság széles érvényesülését kívánná; a feminista nézet pedig a nők, a pornográfia segítségével is bekövetkező kizsákmányolása, a pornográf alkotások fogyasztói szemében másodrendű polgárrá degradálása miatt a jelenleginél jóval szigorúbb korlátozásokat követel.¹¹² A korlátozás lehetőségét egyébként számos liberális irányultságú szerző is elfogadja, ha azok nem büntetőjogi jellegűek, hanem megmaradnak a polgári jog eszköztárszerénél.¹¹³

A pornográfia, mint szólas alacsonyabb értéke semmiképpen nem jelent védtelenséget a korlátozással szemben. Cass Sunstein tézisei erről a kérdésről a következők: a szólásszabadság korlátozása továbbra is csak nyomós indok alapján, a szólas által okozott kár megelőzése érdekében lehetséges; a kármegelőzés indoka kizárja, hogy a korlátozás alkotmányellenes (tartalomra irányuló, diszkriminatív) legyen; bizonyos körben a jelenleginél szélesebb korlátozás is indokolt lenne.¹¹⁴ Lássuk a lehetséges károkat, amelyekre hivatkozva Sunstein a szabályozás szigorítását követelné! (1) A pornográfia növeli a nemi erkölcs elleni bűncselekmények (nemi erőszak) számát, illetve egyéb, hasonló magatartásokat indukálnak; (2) a pornográfia fizikai és pszichikai károsodást okoz azoknál, akik az ilyen filmek és képek készítésénél szereplőként közreműködnek; (3) a pornográfia segíti a nők diszkriminációját, mivel őket másodrendűnek ábrázolja, így felborítva a nemek egyenjogúságát; (4) a pornográfia-ipar, hatalmánál és anyagi befolyásánál fogva képes elhallgattatni a korlátozás mellett felszólaló hangokat, ezáltal sértve a sokszínű társadalmi vita, az egyenlő hozzáférés demokratikus elveit; (5) a pornográfia akadályozza a kiskorúak egészséges erkölcsi, pszichikai fejlődését; (6) a pornográfia sértő azok számára, akik akaraton kívül találkoznak megnyilvánulási formáival. A kiskorúak védelmében történő korlátozás – ideértve a szereplésük megtiltását és a pornográfiához való hozzáférésüket is – természetesen általánosan elfogadott, feltéve, ha az nem befolyásolja a felnőtt korúak hozzáférését a (megengedett) pornográf tartalmakhoz.

7. 2. A társadalmi morál védelme

Sunstein felsorolásában nem említ egy olyan indokot, amelyre alapozva elvileg elképzelhető lehet a szólásszabadság korlátozása. Kérdés, hogy a *társadalmi morál* védelmében lehetséges-e alapjog-korlátozással élni?

A szólásszabadság korlátozása a *közerkölcsre tekintettel* mindhárom vizsgált jogrendben létezik. Sőt, kifejezetten a közerkölcs sérelme áll a hatályos szabályozások mögött, az egyén konkrét sérelmét általában csak a kiskorúak fokozottabb védelmében veszik figyelembe. A közerkölcs védelmének szükségessége azonban hangos vitákat gerjeszt. Az 1950-es évek végén folytatott híres vita, Lord Devlin angol bíró és Herbert Hart között is e kérdés körül forgott: mennyiben korlátozható az egyén szabadsága a közerkölcs védelmében? Bár a vitát kiváltó konkrét kérdés (szükséges-e büntetni a beleegyezésen alapuló, felnőttek közötti homoszexuális kapcsolatot?) mára már tárgytalanná vált, az alapkérdés továbbra is ugyanolyan fontos maradt. Devlin szerint a társadalom létezéséhez elengedhetetlen a közös erkölcs megléte, mint olyan rendező elv, amely annak megfelelő működését biztosítja. Az erkölcstelenség, a hazaárulás vagy más felforgató tevékenység tehát azonos indokok alapján büntetendő.¹¹⁵

Hart elismeri e paternalista felfogás következetességét, sőt azt is, hogy az egyéni szabadságot korlátozó felfogás mellett érvként hozható fel, hogy ma már „sokkal kevésbé

¹¹² FENWICK – PHILLIPSON, i. m. [23. jegyzet] 392-408. o.

¹¹³ Ld. pl. FEINBERG, JOEL: Pornography and the criminal law. *University of Pittsburgh Law Review*, 1979. 567. o.

¹¹⁴ SUNSTEIN, CASS R.: Pornography and the First Amendment. *Duke Law Journal*, September 1986. 589. o.; UŐ: Neutrality in constitutional law. *Columbia Law Review*, January 1992. 18-29. o.

¹¹⁵ DEVLIN, PATRICK: *The enforcement of morals*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1961.

hisszük, hogy saját érdekeiket az egyének maguk ismerik legjobban, s hogy egyre inkább tisztában vagyunk azzal a rengeteg tényezővel, amely csökkenti a szabadnak tűnő választásnak vagy beleegyezésnek tulajdonított jelentőséget”.¹¹⁶ Mégis, az egyéni szabadság értéke minden ellenvetést lesöpör az asztalról: az csak mások jogainak sérelme esetén korlátozható.¹¹⁷

A Devlin-Hart vita óta több mint négy évtized telt el. Ma már annak a kérdésnek a feltevése is indokolt, hogy létezik-e egyáltalán a modern társadalmakban közös erkölcsi minimum, illetve, ha igen, milyen területekre terjed ki? Mert ha el is fogadjuk, hogy például az emberölést ma is morálisan elítélendő cselekedetnek tartja a társadalom döntő többsége, kérdés, hogy igaz lenne-e ez a megállapítás mondjuk az adócsalás bűncselekményére. És még inkább bizonytalan, hogy létezik-e a társadalom jelentős többségének közös szexuális erkölcsisége. Ha nem létezik, akkor nincs is mit védeni. Ha létezik, kérdés, hogy érdemes-e a védelemre, avagy az individualizmus nevében inkább figyelmen kívül hagyjuk a szólásszabadság korlátozását megalapozó indokok számbavételekor.

Collins és Skover arra a meglehetősen radikális következtetésre jutnak – miután hosszasan elemzik a mai média szexualitással való telítettségének kialakulását –, hogy az illem bizonyos mértékű szabályainak fenntartása nélkül a társadalom pusztulásra van ítélve.¹¹⁸ Robert Post ezzel szemben a pluralista társadalom jogrendjének három lehetséges fő rendező elvét megkülönböztetve (*asszimiláció*, amikor a domináns csoport egységesíteni kívánja a társadalmat; *pluralizmus*, amikor a társadalom sokszínűsége a benne létező csoportok érdekeit védve kerül megvalósításra; *individualizmus*, amikor az egyén szabadsága bármely csoport érdekei fölé helyeződik) kritizálja azokat, akik a közerkölcsöt védenék, mondván, míg a hatályos szabályozás az asszimiláció, az egyesek által vágyott szigorítás pedig a pluralizmus elvén alapul, az Első Kiegészítés és az abból eredő jogok – a szólásszabadság – csakis individuális alapokon nyugodhatnak.¹¹⁹

A jogrendszerek nem tették teljes egészében magukévá sem Hart, sem Post érvelését: a társadalom tagjainak erkölcsét is védik, igaz, meglehetősen szűk körben. Maga Hart is elsősorban a homoszexuális kapcsolatok engedélyezése konkrét kérdésének fényében vizsgálta a problémakört; érdekes lenne megtudni, a korábban erkölcstelennek bélyegzett alkotások napjainkban tapasztalható dömpingje hogyan módosítaná elméletét. Post elmélete elfogadásának előfeltétele pedig, hogy a szólásszabadság individualista igazolását tartsuk meggyőzőbbnek, az Első Kiegészítés szólásszabadságra vonatkozó egyetlen mondata ugyanis egy szóval sem tiltja a szabadság korlátozását valamely közösség érdekében.

Az amerikai megoldás a „jelenkori közösségi normák”-ra hivatkozik, míg az angol törvény a „megrontás és lezüllesztés” ellen lép fel. Még a magyar jog is lehetővé teszi a szólásszabadság korlátozását olyan esetekben is, amikor nincsen azzal szembeállítható, konkrétan veszélyeztetett alapjog (például a pornográf filmek televíziós vetítésének megtiltásakor). A nemzetközi egyezmények is szólnak a közerkölcstről, igaz, a szövegezésük több évtizede történt. Mégis, ezek a jelek mind arra utalnak, hogy a szólásszabadság a közerkölcs védelmében is korlátozható, a társadalom morális állapota, „erkölcsi szövedéke” [moral fabric] bizonyos esetekben olyan érték lehet, amely indokolttá teszi az alapvető jog korlátozását.

¹¹⁶ Devlin nézeteire adott válaszként ld. HART, i. m. [1. jegyzet] 42-43. o.

¹¹⁷ A Devlin-Hart vita összefoglalására nézve ld. BRETTER ZOLTÁN: A Devlin-Hart vita. Társadalomfilozófiai megközelítés. *Fundamentum*, 2002/3-4.

¹¹⁸ COLLINS, RONALD K. L. – SKOVER, DAVID M.: *The death of discourse*. Carolina Academic Publishers, 2005. 139-177. o.

¹¹⁹ POST, i. m. [109. jegyzet] 297-305. o., 324-335. o.

Egyes, egyébként liberális szerzők is kívánatosnak tartják ezt, a társadalom működőképességének fenntartása érdekében. Talán a legnevesebb közülük Alexander Bickel, aki úgy vélekedik, hogy míg az obszcén tartalmak otthoni élvezete a *privacy* általános joga által védett magatartás, addig ha valaki az obszcén tartalmat terjeszteni, vagy piacra dobni kívánja, akkor ez a magatartás már valamennyiünket érint – és nem csupán azokat, akik azt megszerzik, vagy tudomást szereznek az efféle tartalmak létezéséről –, mivel a társadalmi morál változásai mindenki életminőségét egyaránt befolyásolják. A korlátozás tehát ezért – a közösség érdekében – indokolt.¹²⁰ Más szerzők elismerik ugyan a közmorál sérelmét, mint a pornográfia dömpingje által ténylegesen bekövetkező kárt, de úgy vélik, hogy a jogi eszköztár alkalmatlan annak védelmére, ezért az obszcenitás korlátozását meg kell szüntetni.¹²¹ Ezzel szemben Ronald Dworkin kereken elutasítja a közerkölcsre az egyéni szabadságot korlátozó indokként történő hivatkozás legitimitását. Dworkin szerint az egyén autonóm létezőként való elismerése, morális, választásra jogosult és köteles lényként való elfogadása indokolja a pornográfia védelmét is, mert az állam nem korlátozhatja polgárainak választási lehetőségeit, ha ez mások szabadságának védelmében nem indokolt.¹²² David Richards is a szólásszabadság mögött álló moralitásról beszél, amely megköveteli az egyén mozgásterének, választási lehetőségeinek biztosítását. Az így felfogott erkölcs pedig parancsolóbb érdek a csak homályosan létező közerkölcsnél.¹²³

A vita nem egykönnyen oldható fel, mert ismét csak a társadalmi élet alapjai felett folyik, és a szembenálló nézetek már a kiinduló premisszában is eltérnek. David Feldman is megjegyzi, hogy a szexuális erkölcs tipikusan olyan kategória, amelynek szabályozhatósága az emberi méltóság értelmezésén múlik: ha a méltóságot objektíve létező, meghatározott értéknek vélem, a közerkölcs védelmét igencsak indokoltnak tűnhet jogi korlátok közé terelni, ha viszont szubjektíven fogom fel, az egyén saját mércéjétől teszem függővé, akkor joggal elvárt a teljes szabadság és korlátok nélkülség.¹²⁴

7. 3. *A nők védelme*

A fenti sunstein-i felsorolás legtöbb eleme a nők által elszenvedett károkkal kapcsolatos: a pornográfia és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények közötti összefüggés, a pornográfia készítésekor a szereplőknél kialakuló fizikai és pszichikai károsodás, a pornográfia, mint a nők diszkriminációjának egyik elősegítője, illetve a pornográfia-ipar képessége a sokszínű társadalmi vita korlátozására is elsősorban a nőket érinti.

A szigorúbb szabályozást követelők a nők – a pornográfia általi – sérelmére hivatkoznak érvelésükben. Nem valamennyi pornográf kifejezést, csak azok egy részét vonnák korlátozás alá, amelyek a fenti károk előidézésében segédkeznek, és meghatározásuk szerint a következő kritériumokkal bírnak: nyíltan szexuális tartalmúak; úgy ábrázolják a nőket, mint akik élvezik, vagy megérdemlik a fizikai megaláztatást; céljuk és szándékuk a szexuális izgalom felkeltése.¹²⁵

A szexuális bűncselekmények növekvő gyakorisága és a pornográfia elterjedtsége közötti ok-okozati kapcsolat nehezen bizonyítható. Burger bíró a *Paris Adult Theatre-ügy* indoklásában

¹²⁰ BICKEL, ALEXANDER: On pornography: dissenting and concurring opinions. *The Public Interest*, Winter 1971. 25-26. o.

¹²¹ KOPPELMAN, ANDREW: Does obscenity cause moral harm? *Columbia Law Review*, 2005. 1635. o.

¹²² DWORKIN, RONALD: Is there a right to pornography? *Oxford Journal of Legal Studies*, 1981. 177. o.

¹²³ RICHARDS, DAVID A. J.: Free speech and obscenity law: toward a moral theory of the First Amendment. *University of Pennsylvania Law Review*, 1974. 45. o.

¹²⁴ FELDMAN, DAVID: Human dignity as a legal value. Part 2. *Public Law*, 2000. 74. o.

¹²⁵ Ld. SUNSTEIN, (1986) i. m. [53. jegyzet] 591-592. o.

empirikus bizonyítékok hiányában is feltételezte a kapcsolat meglétét.¹²⁶ Ezzel szemben mind az Egyesült Államok elnöke által felállított, mind a vonatkozó angol jog megreformálásának előkészítését végző bizottság elutasította az oksági kapcsolat bizonyítottságának elfogadását.¹²⁷ Más felmérések viszont alátámasztják ezt az érvet, az erőszakos pornográf filmek és a szexuális bűncselekmények számának növekedése közötti összefüggést az USA igazságügyi minisztere által felállított bizottság is megállapította.¹²⁸ A bizottság jelentését azonban heves támadások érték, a bíróságok pedig rendszeresen elutasítják az erőszakos média-tartalmak és a televízióban bemutatottakhoz hasonló módon elkövetett bűncselekmények közötti okozati összefüggés megállapítását (számos gyilkosság elkövetője hivatkozik például arra, hogy ő csak megismételte a tévében látottakat, és tulajdonképpen a videoklip vagy játékfilm erős szuggesztív ereje vette rá a gyilkosságra, de a bíróságok nem fogadják el ezt az érvelést).¹²⁹

A filmek és képfelvételek szereplőinél okozott károsodás sem mutatható ki egyértelműen, tekintve, hogy ők jórészt saját döntésük alapján vesznek részt a felvételek készítésében, ha pedig mégsem, úgy rendelkezésre állnak egyéb törvényes (büntetőjogi) eszközök a kényszer megakadályozására. A korlátozás mellett érvelők szerint azonban hatásosabb lenne a védelem, ha magát a pornográf kifejezőmódot tiltaná a jog, megszüntetve ezzel az ilyen termékek (legális) piacát. A harcoss feminista Catharine MacKinnon szerint a pornográfia egyenesen a prostitúció egyik formája.¹³⁰

A pornográfia szerepe a nemek közti megkülönböztetésben az utóbbi évtizedek legnépszerűbb vitatémája a szólásszabadság területén az Egyesült Államokban. Az érv szerint az – erőszakos, a nőket megalázó – pornográf filmek jelentősen hozzájárulnak a nemek közti egyenjogúság elvének gyengítéséhez, a diszkrimináció tilalmát előíró alapvető jog ellenében hatnak.¹³¹ A pornográf kifejezések nem „csak szavak”, (*only words*; MacKinnon híres – és sokat vitatott – művének címe szerint), hiszen nem véleményt, valamely gondolatot fejeznek ki, hanem a nők megalázásának, másodrendű lényé degradálásának eszközei. A pornográfia egy közösség (a nők) tagjainak a méltóságát sérti, és a gyűlölködő kifejezésekhez hasonlatosan érdemes lenne a jelenleginél szélesebb körű jogi szabályozás alá vonni.

Ezzel szemben Dworkin úgy érvel, hogy igaz ugyan, hogy például a „szadista pornográfia” felháborító, és a nők társadalmi megítélését nem segíti, de hatása elenyésző a reklámok és szappanoperák hatásához mérve, amelyek szintén a szexualitásra alapoznak, és a nőket egyoldalúan, sematikus ábrázolva sokszorosan felerősítve idézik elő azt a hatást, amelyet egyesek a pornográf alkotásoknak tulajdonítanak. A szabadság és az egyenlőség közötti időnkénti feszültség szerinte is létező probléma, de nem lehet az egyéni szabadság kárára feloldani. A feministák által követelt megoldás, egy adott társadalmi csoport (a nők) kiemelése, a számukra – és ezzel a többiek rovására – biztosított előjogok által, elfogadhatatlan. Ha feltétlenül választanunk kell a szabadság és az Állam által biztosított egyenlőség között, az előbbit kell választanunk, ellenkező esetben az eredmény a „gondolat-

¹²⁶ Ld. 48. jegyzet.

¹²⁷ US Commission on Obscenity and Pornography (1970); Williams Committee Report (1979).

¹²⁸ Attorney General’s Commission on Pornography (1986).

¹²⁹ SCHAUER, FREDERICK: Causation theory and the causes of sexual violence. *American Bar Federation Reserve Journal*, 1987. 737. o.

¹³⁰ MACKINNON, CATHARINE A.: *Only words*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1993. 28. o.

¹³¹ Uo., 1-41. o. A feminista nézőpont egészének tömör összefoglalását ld. GAZE, BETH: Theories of free speech, pornography and sexual equality In TOM CAMPBELL – WOJCIECH SADURSKI (szerk.): *Freedom of communication*. Aldershot, UK: Dartmouth, 1994.

rendőrség zsarnoksága” lesz.¹³² E felfogás az „egyenlőséget” az egyenlő *formális* szabadsággal, és nem az Állam által biztosított egyenlő *lehetőségekkel* azonosítja. Ha a szólásszabadság joga mögött az egyéni szabadság elismerése áll, mint a jog által biztosított legfőbb érték, a feminista érvek egyike sem tekinthető eléggé erősnek a korlátozáshoz.¹³³

A legnehezebben igazolható érv a korlátozás mellett a szólásszabadság egyenlő gyakorlati lehetőségeinek elősegítését célozza. A feminista felfogás szerint – amelyet Owen Fiss is elfogad – a nők számára megalázó pornográfia „elcsendesítő hatással” [silencing effect] jár, hasonlóan a faji vagy vallási alapú gyűlölködő kifejezésekhez. Az ily módon megtámadott csoport tagjai nem lesznek képesek zavartalanul részt venni a közösség életében.¹³⁴ A *egyenlőség* nevében kell tehát a jelenleginél szigorúbban korlátozni a pornográfiát, mert a demokrácia eszméje megköveteli, hogy mindenkinek egyenlő esélye legyen a megszólalásra és a meghallgatásra.

A pornográfiára épülő ipar az érvelés szerint akkora anyagi és egyéb befolyással rendelkezik, hogy könnyedén képes elhallgattatni kritikussait. A pornográfia által befolyásolt férfi pedig eleve kevésbé tekinti egy adott vitában vele egyenrangú félnek a nőt (MacKinnon hatásvadász költői kérdése szerint: „ki figyelne egy nőre, pénisszel a szájában?”). Számos jogszabályban és bírói ítéletben láttunk arra példát, hogy a gondolatok piacának önszabályozásából eredő tökéletlenségei állami eszközök segítségével kerülnek kiküszöbölésre. Az egyenlőség elérését szorgalmazó érvekkel szemben felvethető ellenérvek gyakorlatilag ugyanazok, mint amelyeket a gyűlölködés kapcsán az előző fejezetben áttekintettünk. Az „elcsendesítő hatás” léte szintén csak hipotézis, a nemek közti egyenlőtlenség okai nyilván bonyolultabbak, mintsem hogy a probléma egyszerűen az erőszakos pornográfia felszámolásával megoldható lenne.

MacKinnon szerint a pornográfia nem is „kifejezés”, nem minősül a szólásszabadság gyakorlásának, hanem nem más, mint szexuális segédeszköz, tulajdonképpen maga is *szex*. A pornográfia azonban nem azonos magával a szexuális aktussal, annak csupán ábrázolása. Ennek megfelelően pedig a megjelenési formája pontosan olyan (képi, mozgóképi), mint a valamely véleményt kifejező, gondolatot hordozó kifejezéseké. MacKinnonnak legfeljebb abban lehet igaza, hogy a pornográf alkotások túlnyomó többsége nem hordoz semmiféle gondolatot, csak szexuális aktusokat mutat be. Ha a szólásszabadság individuális megalapozását fogadjuk el, ez a körülmény önmagában irreleváns lenne a korlátozás felőli döntéshozatalkor. A demokratikus nézet alapján azonban Dworkin érveit is vitatni lehet. Ekkor az lesz az elsősorú kérdés, hogy van-e megfelelően nyomós, az egyéni szabadsággal szembenálló érdek, amely a korlátozást indokolná. A feminista érvek azonban egyelőre nem igazolják a kellő erővel a szigorúbb korlátozás szükségességét.

Az amerikai bíróságok sem fogadták el a fenti érveket. A pornográfia tiltásának két legelkötelezettebb híve, Catharine MacKinnon és Andrea Dworkin által megfogalmazott, Indianapolis városában elfogadott rendeletet, amely tiltotta a nők számára sérelmes, megalázó, erőszakos pornográfia forgalmazását, terjesztését, a bíróság alkotmányellenesnek

¹³² DWORKIN, RONALD: Pornography and hate. In Uő: *Freedom's law. The moral reading of the American constitution*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1996. 220. o., 235-236. o.

¹³³ BAKER, EDWIN C.: Of course, more than words. *University of Chicago Law Review*, Summer 1994. 1181. o.

¹³⁴ FISS, OWEN M.: Freedom and feminism. *Georgetown Law Journal*, 1992. 2041. o.; Uő: *The irony of free speech*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996. 5-26.o.

minősítette.¹³⁵ A bíróság megállapította, hogy a rendelet alkotmányellenesen diszkriminált az egyes nézetek között, és nem vette figyelembe a filmek esetleges művészi értékét sem.¹³⁶

7. 4. A művészetek védelme

Az obszcenitás és a pornográfia korlátozása vizsgálható a művészi szabadság szempontjából is. Akad olyan felfogás, amely eleve kizárná a szólásszabadság korlátozását a művészi kifejezések esetében, és így természetesen a közerkölcs védelmében sem fogadja azt el („a művészet szabadsága eleve kizárja a közerkölcs szempontjából való megítélését”¹³⁷). A művészet – mondanom sem kell – valóban nagyon fontos, és nem kizárólag az egyéni önkifejezés lehetőségeinek biztosítása szempontjából, hanem a társadalom egésze számára is. A művészet élvezete nem pusztán intellektuális szórakozás vagy kellemes időtöltés, hanem jelentősen hozzájárul az egyén szellemi képességeinek, az élet egyes fontos kérdéseiről alkotott nézeteinek fejlődéséhez, ez pedig végeredményben a közösség egészét gazdagítja. Mint Alexander Meiklejohn is megjegyzi, „az embereknek azért [is] van szüksége regényekre, drámákra, festményekre és versekre, mert egyszer majd szavazniuk kell.”¹³⁸ A magyar Alkotmány 70/G. §-ában kifejezetten szól „a művészeti élet szabadságá”-ról, és az Alkotmánybíróság is az önálló kommunikációs alapjogok között említi azt.¹³⁹

Ugyanakkor kérdés, hogy a művészeti értékre való hivatkozás adhat-e valamiféle immunitást a közlő, az alkotó számára a szólásszabadság korlátozása alól? Az obszcenitás vizsgálatakor mind az angol, mind az amerikai jogrendszer megoldása *értékeli* a vitatott mű irodalmi, művészi értékét. A döntés tehát a bíróság (az esküdtszék) kezében van, és semmiképpen nem jelent teljes immunitást.

A „művészi érték” már csak azért sem segédkezhethet a korlátozás alóli teljes mentesülés kritériumainak meghatározásában, mert a „művészet” fogalma – a jog szemszögéből is – meglehetősen bizonytalan. (A szólásszabadságnak a közerkölcs védelmében történő korlátozásával szembeni egyik leggyakoribb érv, hogy a „közerkölcs” fogalma a jog számára definiálhatatlan, „határozatlan jogfogalom”, ugyanakkor ugyanezen szerzők a „művészi érték”-re hivatkozva elfogadhatónak tartanak a korlátozás alóli teljes immunitást.) Ma tulajdonképpen az a művészet, az az irodalom, amit alkotója *annak nevez*. Így ha különös védeltséget adnánk a művészi kifejezéseknek a szólásszabadság tekintetében, gyakorlatilag bármely kifejezés „alkotássá”, „művészetté” nyilvánítható lenne, és ily módon immunitásra tarthatna igényt.

Más jellegű kérdés, hogy vajon előírhatja-e az Állam, hogy milyen erkölcsiségű művészeti alkotásokat hajlandó anyagilag támogatni. Az Egyesült Államokban Robert Mapplethorpe fotóművész nagy botrányt kavart kiállítását – amelyen egymás szájába vizelő, illetve egyikük kézfejét partnere hátsó felébe illesztő homoszexuális párokat ábrázoló képek is szerepeltek – után módosították a művészetek állami támogatását rendező jogszabályt, amely így kiegészült egy olyan új rendelkezéssel, amelynek értelmében a támogatásra vonatkozó döntések meghozatalakor figyelembe kell venni az „illem” [decency] általános szabályait, illetve tekintettel kell lenni a társadalom tagjai által vallott különféle hitekre és elismert értékekre. A rendelkezést a Legfelső Bíróság a *National Endowment for the Arts v. Finley* ügyben¹⁴⁰

¹³⁵ *American Booksellers Association v. Hudnut* 771 F.2d 323 (7th Cir. 1985), jóváhagyva a Legfelső Bíróság által (475 US 1001 [1986]).

¹³⁶ STONE, GEOFFREY R.: Anti-pornography legislation as viewpoint discrimination. *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 1986. 461. o.

¹³⁷ HALMAI GÁBOR: *A vélemény szabadság határai*. Budapest: Atlantisz, 1994. 273-274. o.

¹³⁸ MEIKLEJOHN, ALEXANDER: The First Amendment is an absolute. *Supreme Court Review*, 1961. 263. o.

¹³⁹ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, III./2.1.

¹⁴⁰ 524 US 569 (1998).

alkotmányosnak ítélte, és megállapította, hogy a két új döntési szempont beillesztése önmagában nem alkotmányellenes, nem diszkriminál a nézőpontok között, mert *nem zárja ki* a versenyből az „illetlen” vagy „tiszteletlen” alkotásokat, csupán a döntés két új, lehetséges szempontját adja meg. Az Állam tehát – bizonyos keretek között – még az USA-ban is meghatározhatja, milyen jellegű művészetet támogat.

Magyarországon is akadtak a rendszerváltozás óta kisebb-nagyobb botrányok bizonyos kiállítások körül (említhetnénk Hermann Nitsch 1999-es *orgia-misztérium színházát* a Kiscelli Múzeumban vagy Andres Serrano *Piss Christ* című képének 2002-es kiállítását). A tudatosan megbotránkoztató kiállítások esetén alighanem megtalálható lehet valamiféle egészséges kompromisszum: ha a közönség figyelmét a zavaró tartalomra megfelelően felhívják, illetve a kiskorúak belépését korlátozzák, akkor a kiállítás megtiltása elkerülhető. Ugyanakkor nem szabad kitenni senkit annak, hogy akarata ellenére szembesüljön például a vallását alapjaiban meggyalázó ábrázolásokkal.

7. 5. Korlátozás a társadalmi felháborodás miatt

Valóban igaz lehet az előző pont utolsó mondata? A szólásszabadság *hard core* elmélete mereven elutasítja, hogy valamely közlés pusztán azon az alapon korlátozható legyen, hogy másoknak felháborodást okozhat, mások számára zavaró lehet. Még a strasbourgi Bíróság is kimondta – bár e szentenciát később egyetlen döntésében sem vette figyelembe perdöntő érvként –, hogy a szólas sokkoló, felháborító, zavaró jellege önmagában nem vezethet annak korlátozására, ha egyéb jog vagy érdek nem sérül.¹⁴¹

Ugyanakkor mégis azt látjuk, hogy a jogrendszerek mindegyike igyekszik megóvni a joghatósága alá tartozó polgárokat attól, hogy ilyesfajta tartalmakkal akaratukon kívül szembesüljenek. Az elektronikus sajtóban például mindenhol szigorú szabályok tiltják a túlzott „illetlenséget” és a pornográfiát, az önkormányzatok pedig általában meghatározhatják, engedik-e bizonyos üzletek és mozik működését területükön. A teljes tiltás azonban ezekben az esetekben nem lehetséges, a korlátozás csak addig terjedhet, amíg az efféle örömeire éhesek hozzáférési lehetőségei szabadon megmaradnak.

Összeegyeztethető-e a társadalmi felháborodás miatti szólásszabadság-korlátozás az alapjog liberális eszméjével, amely feltétlenül valamely „kárt” követel meg a korlátozáshoz? Joel Feinberg ugyan azt fejtegeti, hogy a felháborító, megbotránkoztató tartalmak is okoznak károkat az azokkal akaratuk nélkül szembesülőeknek (például lelki megrázkódtatást, zavarba ejtő helyzetek előidézését), de kertelés nélkül elismeri, hogy a társadalmi felháborodás mégis csak, önmagában véve is alapja lehet a szólásszabadság korlátozásának. Idézett példájában „egy gazdag homoszexuális” helyez ki a New York-i Times Square-re egy, a szodómia fogásait és gyönyöreit hirdető óriásplakátot. Feinberg szerint:

„Nem valószínű, hogy találunk bizonyítékot arra a világos és közvetlen veszélyre, amelyet a Times Square rikító és obszcén óriásplakátja teremt azok számára, akik az aluljáróból kilépve nem tudják idejében eltakarni a szemüket. Ennek ellenére még a legeltökéltebb liberálisnak is nehezebbre esik a kifejezés szabadságára hivatkozni ebben az esetben. Vagyis amennyiben igazolni akarjuk erre vonatkozóan a kényszert, úgy valószínűleg kénytelenek leszünk a megbotránkoztatás elvéhez fordulni, bármennyire is vonakodva tesszük ezt.”¹⁴²

A „megbotránkoztatás elve” tehát bizonyos esetekben alapjog korlátozásához is megfelelően erős érv. Ennek csak némileg mond ellent az USA Legfelső Bíróságának döntése az *Erznoznik v. Jacksonville* ügyben,¹⁴³ ami egy olyan helyi rendeletet semmisített meg, amelyik tiltotta, hogy az autósmozik olyan filmeket vetítsenek, amelyekben a meztelen emberi test

¹⁴¹ *Handyside v. Egyesült Királyság* [101. jegyzet].

¹⁴² FEINBERG, JOEL: *Társadalomfilozófia*. Budapest: Osiris, 1999. 67-68. o.

¹⁴³ 422 US 205 (1975).

ábrázolása szerepel, ha a vászon az utcáról, közterületről is látható. A bíróság a város egyetlen érvét sem fogadta el, mert a rendelet diszkriminált az egyes, „felháborító” tartalmak között (csak a meztelenkedést tiltotta); a jog nem emelhet ki egyes, a többihez képest „felháborítóbb” tartalmat; az utcán a gyanútlan polgár egyébként is csak korlátozott *privacy*-vel rendelkezik; a tiltás valamennyi ábrázolásra kiterjedt, olyanokra is, amelyek korlátozása még a gyermekek védelmében sem indokolt; nem bizonyítható, hogy a filmbeli pucérokodás zavaróbb a környékbeli autóvezetők számára, és így nagyobb eséllyel vezethet balesethez, mint bármely más tartalom, amely szintén látható az utcáról. A döntés szerint tehát elsősorban a korlátozás diszkriminatív jellege vezetett az alkotmányellenesség megállapításához (megjegyzendő, hogy a közterületről látható, felháborító, zavaró képekkel szemben az angolszász jogokban a *nuisance tort*ja mindenki számára megfelelő védelmet nyújthat).

8. KÖVETKEZTETÉS

A pornográfia szigorúbb korlátozását követelők érvei – mint láttuk – egytől egyig vitatottak. Bármelyikük hitelt érdemlő bizonyítása esetén, az egyéni jogok sérelme már önmagában megalapozná a szélesebb körű korlátozásának lehetőségét. Az egyéni sérelem elismerésének hiányában azonban a közerkölcs védelmére, illetve a felháborodás megelőzésére való hivatkozás marad fő érvként. A közerkölcs a jog számára megközelíthetetlen, meghatározhatatlan, sokan ezért is óvakodnak attól, hogy a szólásszabadságot érdekében korlátozzák. A közerkölcs, a társadalom közös erkölcsi minimuma talán mégis csak létező „valami”, de kikényszerítésére, betartatására a jog valóban javarészt alkalmatlan. A társadalmat nem lehet csak és kizárólag a jog által „megnevelni”, a szexuális erkölcsök egyébként is a társadalmi morál egészének csak egy apró részszületét képezik. Ha a pornográfiát szigorúbban korlátozzuk, attól még az erkölcsök nem feltétlenül fognak megerősödni, ugyanakkor nem szabad arról teljes egészében lemondani, hogy bizonyos – szűken értelmezett, de nem megengedhetetlen – esetekben a jog mégis a társadalmi morál fenntartásának segítségére legyen, és nem feltétlenül csak a kiskorúak védelmében.

[9]

ZÁRSZÓ

Zárásképpen talán érdemes néhány mondatban összefoglalni azon gondolatokat, amelyek a szólásszabadság egyes kérdéseinek vizsgálatakor általános érvényű észrevételekként jelentkeztek. Meglátásom szerint ezek valamennyi tárgyalt problémakör tekintetében általában véve is irányadók, némelyiküknek pedig akár a szólásszabadságon jóval túlmutató jelentősége is lehet.

Valamennyi felmerülő kérdésben jól észrevehető volt három jog, vagy inkább jogcsoport folytonos viaskodása egymással: a *méltóság*, *egyenlőség*, *szabadság* triásza hol egymást támogatva, legtöbbször azonban egymás ellenében hatva állandó egyensúlyozásra készíti a vitás kérdéseket megoldani kívánót. Az egyéni szabadság csak a szabad szóolás leginkább szembeötlő eleme: annak gyakorlása során egyéb kiemelkedő érdekek és értékek is védelmet követelnek. A szólásszabadság tehát *többdimenziós jog*: határainak megvonásnál több, eltérő, olykor összeütközésben lévő érdekre is figyelemmel kell lenni. Bár értelmezésében alapvetően dominál a negatív jelleg, azaz az elismerés és a távolságtartás kötelezettsége, időnként szükséges pozitív jellegének elismerése is: például a gyülekezési jog tárgyi feltételeinek, vagy a sajtó kiegyensúlyozottságának biztosítása nélkül a jog eredeti céljának megfelelő gyakorlása nem lehetséges. Az egyenlőség elvének többféle lehetséges megközelítéséből éppen úgy fakad a szólásszabadság tényleges gyakorlási lehetőségeinek biztosítása, mint az, hogy ezzel párhuzamosan mások egyéni szabadsága időnként szükségszerűen háttérbe szorul. A határok meghúzásánál pedig mindig ott van az emberi méltóság, amelyik egy adott pontot túllépve már felülkerekedik a szabadságon. Jól kiütözött a vizsgálat során az amerikai és az európai jogfelfogás különbsége, amely az eltérő alapjogi hierarchiánál jóval többet jelez: a „jó életről” vallott felfogás, ha úgy tetszik, az eltérő élet- és társadalomfilozófia fedezhető fel abban, hogy „az amerikaiak a maguk emberi jogi univerzumában a szabadságra helyezik a fő hangsúlyt, az európaiak pedig a méltóságra”.¹ Ebben a tekintetben még az egyébként rendszerint külön utakon járó angol jogrend is az európai felfogás felé közelít, még ha nem is természetjogi alapokról, hanem „a szabad embert” mindenkor megillető jogosultságok alapjáról jut is el a szólásszabadság korlátozhatóságáig.

Wojciech Sadurski egyenesen az amerikaitól jelentősen eltérő „európai alkotmányos identitás”, azaz az egyes nemzeteket összekötő közös alkotmányos alapelvek közé sorolja az egyéni szabadság védelme mellett a polgárok érdekeit tevőleges magatartással előmozdító, tehát pozitív jellegű társadalmi funkciókkal rendelkező Állam létjogosultságának elismerését, a demokrácia megvédését a demokrácia-ellenes nézetektől, valamint az alapvető jogok magánviszonyokban is kötelezettségeket keletkeztető jellegét – utóbbit az egyének együttélését lehetővé tevő társadalmi morál fenntartása nevében.² Mindezen alapelvek tényleges alkalmazása a szólas- és sajtószabadság területén is súlyos következményekkel jár.

Joseph Weiler még ennél is tovább megy: az európai uniós alkotmányszerződés preambulum-vitájáról írott izgalmas könyvében az emberi méltóságot határozza meg a közös európai jogfelfogás alapjaként, amelyet ő a kontinens keresztény kulturális gyökereiből

¹ WEILER, JOSEPH H. H.: *Keresztény Európa*. Budapest: Szent István Társulat, 2006. 70. o.

² SADURSKI, WOJCIECH: European constitutional identity? *European University Institute, working paper*, No. 2006/33., 2006. 13-21. o.

eredeztet.³ A méltóság és a szabadság összeütközése tehát a témánkon jóval túlmutató kérdésekben is felmerül.

Rendkívül izgalmas volt megfigyelni *az egyén és a közösség* viszonyát a szólásszabadság egyes kérdéseinek összefüggésében. Az alapvető emberi jogok, eredendő individualitásuknál fogva eleve magukban hordozzák a feszültségek forrásait, amelyek a jog gyakorlásakor – ami óhatatlanul a közösségben, a közösség előtt zajlik – szinte kivédhetetlenül törnek elő. Az egyéni jog gyakorlása és a közösség érdeke között is harmonikus egyensúlyt kell teremteni, és ez még akkor is igaz, ha akadnak ma olyan hangok, amelyek az egyén javára billentenék el ezt az egyensúlyt, tagadva a közösség érdeke alapján történő jogkorlátozás lehetőségeit. Az egyéni jogok eredendő elsőbbségére aligha épülhet koherens és működőképes társadalmi rendszer.⁴ A szólásszabadság tehát *nem abszolút jog*. Bár kiemelt védelme a demokratikus rend működőképességének biztosítása érdekében indokolt, időnként fejet kell hajtania egyéb érdekek (alapjogok vagy alkotmányos értékek) előtt. A szólásszabadság összefüggésében felmerült problémák tehát tovább növelik az egyén és a közösség közötti örök feszültség lehetséges forrásainak számát.

Nem csupán az egyén és a közösség, hanem *az egyén és a hatalom* viszonya is izgalmas kérdésekkel szembesíti a szólásszabadság kutatóját. Rá kellett döbbsen arra, hogy „a hatalom” kifejezés ma már nem kizárólag a korábban olyannyira rettegett Államot rejtheti, amelyet néhányan olykor szinte nosztalgikusan még ma is a szabadság egyetlen igazi, méltó ellenfelének tekintenek. Az új, felnövő hatalmak a szólásszabadság területén elsősorban a sajtó piacán jelentkeznek. Természetesen nem valamiféle megátalkodott, egymással titokban összeesküvő, állandóan rosszban sántikáló „sajtóhatalomról” van itt szó, amelynek képviselői a régi idők karikatúrái mintájára a pénzeszsákokon üldögélnek, szájukban vastag szivarral. De be kell látni, hogy a mai világ valamennyi olyan pontján, ahol üzlet, ráadásul *zsiros üzlet* van, az anyagi érdekek rendkívüli mértékű koncentrációja figyelhető meg. Ezt a koncentrációt éppen az egyéni szabadság elismerése és védelme tette lehetővé. Ezek az érdekek pedig – ismét csak mindenféle „erkölcsi sértettség” nélküli a ténymegállapítás – olykor ellentétesek lehetnek a közösség vagy éppen az Állam hosszú távú érdekeivel. Új, feltörekvő hatalomkoncentrációkról van tehát szó, amelyek ugyan egyfelől segédkezhettek például az Állam még mindig kétségtelenül meglévő potenciális elnyomó erejével szembeni ellensúly képzésében, másfelől viszont a sokszorosan ellenőrzött és kordában tartott Államhoz képest ma már jelentősebb befolyást tudnak gyakorolni az egyes ember életére, akár még alapjogaik gyakorlására is. Divatos dolog lett mostanában Bibó Istvántól idézni, nem kívánok én sem kibújni e kötelezettség alól. Bibó arra figyelmeztet *Az államhatalmak elválasztása egykor és most* című akadémiai székfoglalójában, hogy a hatalmi ágak klasszikus hármas felosztása a XX. század derekára már idejétmúlttá vált: az újonnan létrejövő hatalomkoncentrációkkal szemben mindig újabb ellensúlyokat kell képezni.⁵ Kiemeli, hogy a kultúra és a szellemi élet területén az új hatalmak „demoralizáló hatása” különösen jelentős. És bár Bibó ezen új hatalmakat is az Állam egyes új nyúlványaiként határozza meg, aligha kétséges, hogy gondolatát ma már a magánszféra bizonyos szereplőire is kiterjeszthetjük.

A jogok mellé időnként *kötelezettség is társul*: igaz ez a szólás-, és különösen az abból eredő sajtószabadság esetében is. A „kötelezettség” a hohfeldiánus felfogás szerint nem a „jog”

³ WEILER, i. m. [1. jegyzet] 69-72. o.

⁴ KOSKENNIEMI, MARTTI: The effect of rights on political culture. In: PHILIP ALSTON (szerk.): *The EU and human rights*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1999. 99-116. o.

⁵ BIBÓ ISTVÁN: Az államhatalmak elválasztása egykor és most. In UŐ: *Válogatott tanulmányok, II. kötet (1945-49)*. Budapest: Magvető, 1986 [első megjelenés: 1947].

ellentéte, hanem annak elengedhetetlen kiegészítője.⁶ Az én szabadságom másra kötelezettséget ró, a másik szabadsága pedig engem is terhel. A demokratikus berendezkedés a sajtószabadság terepén például szükségessé teszi azt, hogy az állampolgárok minden releváns információhoz hozzáférhessenek, mielőtt döntést hoznak a közösség, illetve saját ügyeikben. Ez pedig elsősorban a sajtóra, illetve a sajtó szabályozásért felelős Államra terhel bizonyos kötelezettséget. Cass Sunstein nem csak a kötelezettség kellő súlyú említését, hanem a *felelősség* eszméjét is hiányolja az egyéni jogokról folyó vitákból.⁷ Felfogása szerint a jog nem csupán lehetőség, hanem felelősség is – az e gondolat elfogadásából eredő következmények a szólásszabadság egyes területein könnyedén azonosíthatók.

Ha azonban csupán annyit fogadunk el, hogy a szólásszabadság mellé kötelezettség is párosul, illetve, hogy a demokratikus rendszer működése enélkül nem lehetséges – és ezt mindenféle jogon kívüli, erkölcsi normarend alkalmazásának mellőzésével is megtehetjük –, világos, hogy az *Államot kell segítségül hívni* a szabályozás megalkotásához és betartatásához. Mindez abból a fenti felismerésből fakad, hogy ma már nem az Állam az egyetlen olyan „hatalom”, amelyik az egyéni jogokat csorbítani képes: éppen az Állammal szemben fokozottan védett magánszféra termeli ki azon erős érdekérvényesítő képességgel bíró csoportokat, amelyek korlátozni tudják a jog tényleges gyakorlását, illetve az abból fakadó közérdekű kötelezettségek teljesítését. Ez a történelem furcsa fintora: az Állam, a korábbi nagy ellenség az egyetlen, amely ma a szabadság valóságos gyakorlását biztosítani tudja.

A szólásszabadság egyben *kultúra* is. Nem létezik egységes, univerzális fogalma, nincsenek bárhol azonosan megvonható határai, vagy olyan meghatározható feltételrendszere, amely mellett akárhol működőképes lehet.⁸ Még a jog megnevezésére szolgáló kifejezés is országonként eltér (szólásszabadság, vélemény szabadság, a kifejezés szabadsága). Mégis, a szólásszabadság mégoly eltérő felfogásai alapján is lehetséges egymáshoz alig hasonlító, de egyaránt működőképes modelleket felállítani. Az Egyesült Államokban szinte *romantikus hevület* övezi az Alkotmány szólásszabadságot biztosító Első Kiegészítését.⁹ Ott az egyéni szabadság, de különösen a szólás szabadsága *jelképpé nemesült*: az amerikai nép szabadságszeretetének, életrealitásának, makacosságának, öntörvényűségének, erejének, büszkeségének, függetlenségének jelképévé. Az amerikai szerzők jelentős része magától értetődőnek tekinti szólásszabadság-joguk eredendő fennsőbbrendűségét, és büszke sértettséggel reagál az esetleges kritikákra (árulkodó az egyik, e kérdés íródott tanulmány címe: „Az Egyesült Államok a világ többi része ellen”¹⁰). Európában azonban a szólásszabadság soha nem volt ilyen jelkép. De pusztán ennek alapján nem állapítható meg sem egyik, sem másik felfogás igaza.

A kérdésekre adott válaszok tehát nagyban függenek az adott ország társadalmi állapotától, történelmétől, hagyományaitól, kultúrájától.¹¹ Páskándi Géza az író tehetségével így ír erről:

⁶ HOHFELD, WESLEY NEWCOMB: *Fundamental legal concepts*. New Haven: Yale University Press, 1919.

⁷ SUNSTEIN, CASS R.: Rights and their critics. *Notre Dame Law Review*, 1995. 727. o.

⁸ KROTOSZYNSKY, RONALD J. JR.: *The First Amendment in cross-cultural perspective. A comparative legal analysis of the freedom of speech*. New York, London: New York University Press, 2006. 214-222. o.

⁹ SHIFFRIN, STEVEN: *The First Amendment, democracy and romance*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1990. 159. o.

¹⁰ SEDLER, ROBERT A.: An essay on freedom of speech: the United States versus the rest of the World. *Michigan State Law Review*, Summer 2006. 377. o.

¹¹ SCHAUER, FREDERICK: Free speech and cultural contingency of constitutional categories. *Cardozo Law Review*, 1993. 865. o.

„Más felfogása van az individuum szabadságáról egy tőlünk igen távol élőnek, s egy európainak. De még Európán belül is ingadozik ez a szabadságigény. *Törvény a szabadság színeváltozása.*”¹²

Mindez azt is jelenti, hogy egy kérdésre több helyes válasz is létezhet, az eltérő körülményektől függően. A kulturális állapotokon túl a szólásszabadság mindenkori helyzete még valamit pontosan jelöl: megvilágítja a döntéshozók által a társadalom egésze számára választott, bejárando utat. Jól kivehetően jelzi ugyanis, hogy a néhány kiválasztott (a néhány száz fős parlament vagy akár a csupán néhány tagú Alkotmánybíróság) milyen társadalom építéséhez kíván hozzájárulni a jövőben.¹³ A szólásszabadság határainak megvonásánál ennek megfelelően szükségszerűen napvilágra kerül a döntéshozó testület által meghatározott értéksorrend is. *Kibújik a szög a zsákból*, ki mit tekint fontosabbnak, a szabadságot, a méltóságot, az egyenlőséget, illetve, hogy ezek pontosan milyen arányú egyensúlyozását választja.

A szólásszabadság kulturális meghatározottságának elfogadása ugyanakkor egyenes úton vezet el egy másik felismeréshez: a jogi eszköztár ezúttal is csak korlátos hatású lehet, az igazán súlyos kérdések megoldásában csak némi segítség nyújtására képes, és – kétségbeesetten ráutalva az erkölcs, a konvenciók és más normarendszerek segítségére – jobbára tanácstalanul áll a felmerülő problémák jelentős része láttán.

A szólásszabadság kapcsán is igaz a megállapítás, hogy a jog jelentése, tartalma jórészt attól függ, aki éppen az értelmezést végzi. Ez a feladat többekre hárul, hiszen a jogalkotó, a jogalkalmazó és az Alkotmánybíróság egyaránt értelmezheti azon rendelkezéseket, amelyek a szólásszabadság területeit érintik. Elengedhetetlen volt annak vizsgálata, hogy hogyan, milyen módon és mértékben valósult meg a szólásszabadság körében a *külföldi megoldások adaptálása* a magyar viszonyokra. A rendelkezésünkre álló jogi hagyomány hiánya óhatatlanul szükségessé tette a külföldi minták olykor szervesen átvételét, de hogy kinek, honnan és milyen mértékben szabad az egyes megoldásokat átvennie, az már természetesen éles hangú viták tárgya lehet. Egy kérdésre több helyes válasz is létezhet. Az igazán nehéz feladat a „helyesség” mércéjének a meghatározása.

A külföldi megoldások átvétele csak rendkívüli óvatossággal történhet. A felelősség itt nemcsak a jogalkotóé és a jogalkalmazóé, hanem a tudományé is. A szakirodalomban is gyakran előfordul – szerencsére általában különösebb tét vagy okozott kár nélkül – hogy külföldi szerzők művei, az azokból származó idézetek tévedésből eltorzítva szerepelnek, miközben a szerző éppen nyomatékosan sürgetné, illetve az átvett gondolattal támasztaná alá valamely külföldi megoldás bevezetését a magyar jogrendszerbe. Olykor klasszikus szerzőket idéznek, mondataikat a történelmi környezetből, valamint a szerző életművéből kiragadva, néha egyenesen tévesen. Csak egyetlen aprócska, egyébként meglehetősen ártatlan, de mégis jellemző példa: többen, számos alkalommal idézték – a forrás megjelölése nélkül – Voltaire „klasszikus megállapítását”: „Nem értek egyet azzal, amit mond, de halálomig védelmezni fogom azon jogát, hogy kimondja”. Csak évek múltán vált nyilvánvalóvá számomra, hogy Voltaire *soha nem mondott ilyesmit*, a kedvelt idézet egy róla és kortársairól szóló, 1906-ban megjelent könyvből származik.¹⁴

¹² PÁSKÁNDI GÉZA: *A szabadság színeváltozásai*. Budapest: Magvető, 1984. 201. o. – kiemelés az eredetiben.

¹³ POST, ROBERT C.: *Constitutional domains: democracy, community, management*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1995. 112. o.

¹⁴ Az idézet eredeti forrása E. Beatrice Hall (Stephen G. Tallentyre álnéven írt) *The friends of Voltaire* (London: Smith, Elder, 1906.) c. könyvének 198-199. oldalai. Ld. pl. DURHAM PETERS, JOHN: *Courting the abyss – Free speech and the liberal tradition*. Chicago, London: University of Chicago Press, 2005. 156-157. o.

Ha az Olvasó eljutott e pontig, az már önmagában is kötelességemmé teszi, hogy elnézését kérjem a türelmével való súlyos visszaélés miatt. A fejtegetések végére nem illeszthető különösebben hatásos csattanó. Újra csak ismételni tudom az általam legfontosabbnak vélt gondolatot, amely a szólásszabadság valamennyi kérdése mögött alapvető elvként húzódik meg: ez az elv pedig a szembenálló érdekek örökös egyensúlyozását várja el a szólásszabadság gyakorlójától és tartalmának meghatározójától is. Búcsúzásképpen nagyszerűen összefoglalja mindezeket Simon Lee, a Leeds Metropolitan University professzorának szavai:

„...arról akarok meggyőzni mindenkit, hogy lehetséges szenvedélyesen ragaszkodni a szólásszabadság egy korlátozott, de realiztikus elképzeléséhez. Sajnos a jelenlegi ködös viták eredményeképpen általános lett a vélekedés, hogy valaki vagy csak abszolutista szólásszabadság-fanatikus, vagy pedig a szabadság iránt érzéketlen cinikus lehet. A szólásszabadság nem a legfontosabb jog a világon. [...] Nem abszolút, korlátozhatatlan jog. [...] Ez nem jelenti azt, hogy a megfelelően értelmezett szólásszabadság iránti elkötelezettségünket csökkenteni kellene. Annyit jelent, hogy el kell kezdenünk elfogadni az egymással versengő érdekek közötti nehéz, időnként egyenesen tragikus döntésekkel járó választási kényszer fennálltát.”¹⁵

¹⁵ LEE, SIMON: *The cost of free speech*. London, Boston: Faber and Faber, 1990. 25-26. o.

IRODALOMJEGYZÉK

A külföldi folyóiratok esetében – a Magyarországon megszokott jelöléstől való eltérések miatt – egységesen a megjelenés évét, illetve a cikk első oldalának számát adtam meg.

A Legfelsőbb Bíróság elnökének alkotmánybíróági indítványa. *Fundamentum*, 2006/3.

ABEL, JASON A.: Balancing a burning cross: the Court and Virginia v. Black. *John Marshall Law Review*, Summer 2005. 1205.

ABRAMS, FLOYD: A worthy tradition: the Scholar and the First Amendment (Book review). *Harvard Law Review*, 1990. 1162.

ABRAMSON, JEFFREY B.: Four criticism of press ethics. In JUDITH LICHTENBERG (szerk.): *Democracy and the mass media*. Cambridge University Press, 1990. 229.

ADLER, AMY: Girls! Girls! Girls! The Supreme Court confronts the G-string. *New York University Law Review*, October 2005. 101.

ALDERMAN, ELLEN – KENNEDY, CAROLINE: *Magánéletünk védelmében*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 2004.

ALEXANDER, LARRY: Low value speech. *Northwestern University Law Review*, 1989. 547.

ALEXANDER, LARRY A.: Trouble on track two: incidental regulations of speech and free speech theory. *Hastings Law Journal*, 1993. 921.

ALEXANDER, LARRY: Free speech and speaker's intent. *Constitutional Commentary*, 1995. 21.

ALEXANDER, LARRY: A unifying theory? Impossible. *Denver University Law Review*, 1995. 1007.

ALEXANDER, LARRY: Banning hate speech and the sticks and stones defense. *Constitutional Commentary*, 1996. 71.

ALEXANDER, LARRY: Freedom of speech. In RUTH CHADWICK (szerk.): *Encyclopaedia of applied ethics*. San Diego: Academic Press, 1998.

ALEXANDER, LARRY: Incitement and freedom of speech. In DAVID KRETZMER – FRANCINE KERSHMAN HAZAN (szerk.): *Freedom of speech and incitement against democracy*. The Hague, London, Boston: Kluwer Law International, 2000.

ALEXANDER, LARRY: *Is there a right of freedom of expression?* Cambridge University Press, 2005.

ALEXANDER, LARRY: Academic freedom. *University of San Diego School of Law, Legal Studies Research Paper Series, Research Paper* no. 07-38., March 2006. 23. <http://ssrn.com>

ALEXANDER, LAWRENCE – HORTON, PAUL: The impossibility of a free speech principle. *Northwestern University Law Review*, 1984. 1319.

ALFANGE, DEAN JR.: The draft-card burning case. *Supreme Court Review*, 1968. 1.

ALLAN, JAMES: Bill of Rights and judicial power: a liberal's quandary. *Oxford Journal of Legal Studies*, 1996. 337.

ALLAN, T. R. S.: Common law constitutionalism and freedom of speech. In JACK BEATSON – YVONNE CRIPPS (szerk.): *Freedom of expression and freedom of information. Essays in honour of Sir David Williams*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2000.

ALTSCHULL, HERBERT J.: *From Milton to McLuhan – The ideas behind American journalism*. New York: Longman, 1990.

ALTSCHULL, HERBERT J.: *Agents of power – The media and public policy*. New York: Longman, 1995.

AMAR, AKHIL R.: The Bill of Rights as a Constitution. *Yale Law Journal*, 1991. 1131.

AMAR, AKHIL R.: The case of the missing amendments: R. A. V. v. City of St. Paul. *Harvard Law Review*, 1992. 124.

AMMORI, MARVIN: Another worthy tradition: how the free speech curriculum ignores electronic media and distorts free speech doctrine. *Missouri Law Review*, 2005. 59.

- ANDENAS, MADS – FAIRGRIEVE, DUNCAN: Introduction: Finding a common language for open legal systems. In GUY CANIVET – MADS ANDENAS – DUNCAN FAIRGRIEVE (szerk.): *Comparative law before the courts*. London: British Institute of International and Comparative Law, 2004. .
- ANDERSON, DAVID A.: Libel and press self-censorship. *Texas Law Review*, 1975. 422.
- ANDERSON, DAVID A.: Avoiding defamation problems in fiction. *Brooklyn Law Review*, 1985. 383.
- ANDERSON, DAVID A.: Is libel law worth reforming? *University of Pennsylvania Law Review*, December 1991. 487.
- ANDERSON, DAVID A.: Torts, speech and contracts. *Texas Law Review*, June 1997. 1499.
- ANDERSON, DAVID A.: The failure of American privacy law. In BASIL S. MARKESINIS (szerk.): *Protecting privacy. The Clifford Chance lectures. Volume Four*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1999.
- ANDERSON, DAVID A.: Freedom of the press. *Texas Law Review*, February, 2002. 430.
- ANDERSON, DAVID A.: First Amendment limitations on tort law. *Brooklyn Law Review*, Spring, 2004. 755.
- ANDERSON, DAVID A.: Freedom of the press in wartime. *University of Colorado Law Review*, Winter 2006. 49.
- ANGELUSZ RÓBERT: Az új kommunikációs technikák és a nyilvánosság. *Világosság*, 1998/4.
- ANGELUSZ RÓBERT: A referáló sajtótól az internetig – az újságírói objektivitás esélyei. *Világosság*, 1998/10.
- ANGELUSZ RÓBERT – TARDOS RÓBERT: Demokratikus kommunikáció és közszolgálatosság. Az állami médiától a „C-Span”-ig. In *Közszolgálatosság a médiában*, Budapest: Osiris, 1995.
- ANTAL ZSOLT – GAZSÓ TIBOR (szerk.): *Magyar médiahelyzet*. Budapest: Századvég, 2005.
- ARATO, ANDREW: The Hungarian Constitutional Court in the media war: interpretations of separation of powers and models of democracy. In SAJÓ ANDRÁS – MONROE E. PRICE (szerk.): *Rights of access to the media*. Boston: Kluwer Law International, 1996.
- ARATÓ ANDRÁS: *Civil társadalom, forradalom és alkotmány*. Budapest: Új Mandátum, 1999.
- ARKES, HADLEY: Civility and the restriction of speech: rediscovering the defamation of groups. *Supreme Court Review*, 1974. 281.
- ARON, RAYMOND: *Tanulmány a szabadságjogokról*. Pécs: Raymond Aron Társaság – Tanulmány Kiadó, 1994.
- ARONEY, NICHOLAS: The structure of constitutional revolutions: are the Lange, Levy and Kruger cases a return to normal science? *University of New South Wales Law Journal*, 1998. 645.
- ATKIN, W. R.: Defamation law in New Zealand “refined” and “amplified”. *Common Law World Review*, 2001. 237.
- ÁDÁM ANTAL: Az 1986. évi magyar sajtótörvényről. *Jogtudományi Közöny*, 1987/1.
- ÁDÁM ANTAL: A tömegközlés alkotmányjogi vonatkozásairól. In *Kovács István emlékkönyv*, Budapest, 1991.
- ÁDÁM ANTAL: *Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás*. Budapest: Osiris, 1998.
- ÁDÁM ANTAL: A tömegközlés alkotmányi szabadsága. *Acta Humana*, 1998/30.
- ÁDÁM ANTAL: Kifejezési szabadság és képviselői mentelmi jog. *Magyar Jog*, 1999/3.
- ÁDÁM ANTAL – HALMAI GÁBOR: A vélemény szabadság problémái az alkotmánybíráskodásban. *Acta Humana*, 1996/24.
- ÁDÁM GYÖRGY: A gyűlöletbeszéddel kapcsolatos bírói gyakorlat. *De Jure*, 2006/4.
- ÁGOSTON VILMOS: *Médiapolitika vagy politikai média*. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2005.
- BAER, SUSANNE: Violence: dilemmas of democracy and law. In DAVID KRETZMER – FRANCINE KERSHMAN HAZAN (szerk.): *Freedom of speech and incitement against democracy*. The Hague, London, Boston: Kluwer Law International, 2000.
- BAGDIKIAN, BEN H.: *The new media monopoly*. Boston: Beacon Press, 2004.
- BAILEY, S. H. – HARRIS, D. J. – JONES, B. L.: *Civil liberties – cases and materials*. London: Butterworths, 1998 (3. kiadás).
- BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE: *Nemzeti újjászületés és sajtó*. Budapest: Táltos, 1919.
- BAJOMI-LÁZÁR PÉTER: *Közszolgálati rádiózás Nyugat-Európában*. Budapest: Új Mandátum, 2000.
- BAJOMI-LÁZÁR PÉTER: A médiaimperializmus tézise. *Médiakutató*, 2001. tavasz
- BAJOMI-LÁZÁR PÉTER: Közszolgálati televíziózás Közép-Kelet-Európában. *Médiakutató*, 2002. nyár.

- BAJOMI-LÁZÁR PÉTER: Az objektivitás-doktrína nyomában. A politikai újságírás normái az Egyesült Államokban. *Médiakutató*, 2003. nyár.
- BAJOMI-LÁZÁR PÉTER: *Sajtó, szabadság. Médiapolitikai alternatívák*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola, 2004.
- BAJOMI-LÁZÁR PÉTER: Ami Tilos, az tilos. www.sajtoszabadsag.hu
- BAJOMI-LÁZÁR PÉTER (szerk.): *Magyar médiatörténet – a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005.
- BAJOMI-LÁZÁR PÉTER: A politika mediatizálódása és a média politizálódása. *Médiakutató*, 2005. tavasz.
- BAJOMI-LÁZÁR PÉTER: A sajtószabadság konszolidációja. *Médiakutató*, 2005. ősz.
- BAJOMI-LÁZÁR PÉTER: *Média és társadalom*. Budapest: Antenna Könyvek, 2006.
- BAJOMI-LÁZÁR PÉTER – GYÖRFFY MIKLÓS – PEKÁR ISTVÁN – TÍMÁR JÁNOS: BBC vagy RAI? A közszolgálati média jövője (beszélgetés). *Médiakutató*, 2001. tél.
- BAJOMI-LÁZÁR PÉTER – KOTROCZÓ RÓBERT – SÜKÖSD MIKLÓS (szerk.): *Kiegyensúlyozottság és kampány a médiában*. Párizs – Torino – Budapest: L'Harmattan, 2007.
- BAJOMI-LÁZÁR PÉTER – VÁSÁRHELYI MÁRIA – SIPOS BALÁZS – VINCE MÁTYÁS: Szabad-e a magyar sajtó? *Médiakutató*, 2002. nyár.
- BAKER, EDWIN C.: Commercial speech: a problem of freedom. *Iowa Law Review*, 1976. 1.
- BAKER, EDWIN C.: Scope of the First Amendment Freedom of speech. *UCLA Law Review*, 1978. 964.
- BAKER, EDWIN C.: Press rights and government power to structure the press. *University of Miami Law Review*, 1980. 819.
- BAKER, EDWIN C.: The process of change and the liberty theory of the First Amendment. *Southern California Law Review*, 1981. 293.
- BAKER, EDWIN C.: *Human liberty and freedom of speech*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1989. .
- BAKER, EDWIN C.: Advertising and a democratic press. *University of Pennsylvania Law Review*, June 1992. 2099.
- BAKER, EDWIN C.: Private power, the press, and the constitution. *Constitutional Commentary*, 1993. 421.
- BAKER, EDWIN C.: *Advertising and a democratic press*. Princeton University Press, 1994.
- BAKER, EDWIN C.: Turner Broadcasting: content-based regulation of persons and presses. *Supreme Court Review*, 1994. 57.
- BAKER, EDWIN C.: Of course, more than words. *University of Chicago Law Review*, Summer 1994. 1181.
- BAKER, EDWIN C.: First Amendment and the internet: will free speech principles applied to the media apply here? *St. John's Journal of Legal Commentary*, 1996. 713.
- BAKER, EDWIN C.: Harm, liberty and free speech. *Southern California Law Review*, May 1997. 979.
- BAKER, EDWIN C.: Giving the audience what it wants. *Ohio State Law Journal*, 1997. 311.
- BAKER, EDWIN C.: The media that citizens need. *University of Pennsylvania Law Review*, December 1998. 317.
- BAKER, EDWIN C.: An economic critique of free trade in media products. *North Carolina Law Review*, June 2000. 1358.
- BAKER, EDWIN C.: *Media, markets, and democracy*. Cambridge University Press, 2002.
- BAKER, EDWIN C.: Media concentration: giving up on democracy. *Florida Law Review*, December 2002. 840.
- BAKER, EDWIN C.: Paternalism, politics, and citizen freedom: the commercial speech quandary in Nike. *Case Western Reserve Law Review*, Summer 2004. 1161.
- BAKER, EDWIN C.: Media structure, ownership policy, and the First Amendment. *Southern California Law Review*, 2005. 733.
- BAKER, EDWIN C.: *Media concentration and democracy. Why ownership matters*. Cambridge University Press, 2007.
- BAKIRCIOGLU, ONDER: The application of the margin of appreciation doctrine in freedom of expression and public morality cases. *German Law Journal*, 2007 /7.
- BALÁS P. ELEMÉR: A személyiségi jogok. In SZLADITS KÁROLY (szerk.): *Magyar Magánjog I. Általános rész. Személyi jog*. Budapest: Grill Károly Kiadója, 1941.

- BALÁS P. ELEMÉR: *A Széchenyi-Kossuth-ellentét hírlapi vitájuk tükrében*. Kolozsvár, 1943.
- BALKIN, JACK M.: Some realism about pluralism: legal realist approaches to the First Amendment. *Duke Law Journal*, June 1990. 375.
- BALKIN, JACK M.: Populism and progressivism as constitutional categories (Book review). *Yale Law Journal*, 1995. 1935.
- BALKIN, JACK M.: Media filters, the V-chip and the foundations of broadcast regulation. *Duke Law Journal*, April, 1996. 1131.
- BALKIN, JACK M.: Address – How rights change: freedom of speech in the digital era. *Sydney Law Review*, 2004. 5.
- BALKIN, JACK M.: Digital speech and democratic culture: a theory of freedom of expression for the information society. *New York University Law Review*, April 2004. 1.
- BALOGH JÁNOS MÁTYÁS: Napilapok és pénzüzetek kapcsolata a dualizmus korában. A Gutenberg Hírlapkiadó Társaság. *Médiakutató*, 2007. nyár.
- BALOGH ZSOLT: Az alkotmány fogalmi kultúrája és az alkotmánybíráskodás. *Fundamentum*, 1999/2.
- BALOGH ZSOLT: Alapjogi tesztek az Alkotmánybíróság gyakorlatában. In HALMAI GÁBOR (szerk.): *A megtalált Alkotmány? – A magyar alapjogi bíráskodás kilenc éve*. Budapest: Indok, 2000.
- BALOGH ZSOLT – HOLLÓ ANDRÁS – KUKORELLI ISTVÁN – SÁRI JÁNOS: *Az Alkotmány magyarázata*. Budapest: Kjk-Kerszöv, 2003.
- BANISAR, DAVID: A privacy védelmének modelljei. In *Az odaátra nyíló ajtó*. Budapest: Adatvédelmi biztos irodája, 2001.
- BARBIER, FRÉDÉRIC: *A könyv története*. Budapest: Osiris, 2005.
- BARBIER, FRÉDÉRIC – BERTHO LAVENIR, CATHERINE: *A média története*. Budapest: Osiris, 2004.
- BARENDT, ERIC: Publication review (The tolerant society). *Public Law*, 1987. 124.
- BARENDT, ERIC: Spycatcher and freedom of speech. *Public Law*, 1989. 204.
- BARENDT, ERIC: Broadcasting censorship. *Law Quarterly Review*, 1990. 354.
- BARENDT, ERIC: Inaugural lecture – press and broadcasting freedom: does anyone have any rights to free speech? In *Current Legal Problems 1991*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1991.
- BARENDT, ERIC: Government, libel and freedom of speech. *Public Law*, 1992. 360.
- BARENDT, ERIC: *Broadcasting law – a comparative study*. Oxford: Clarendon Press, 1993.
- BARENDT, ERIC: Libel and freedom of speech in English law. *Public Law*, 1993. 449.
- BARENDT, ERIC: Free speech in Australia – a comparative perspective. *Sydney Law Review*, 1994. 149.
- BARENDT, ERIC: Importing United States free speech jurisprudence. In TOM CAMPBELL – WOJCIECH SADURSKI (szerk.): *Freedom of communication*. Aldershot, UK: Dartmouth, 1994.
- BARENDT, ERIC: Freedom of speech in an era of mass communication. In B. H. BIRKS (szerk.): *Criminal justice and human rights*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1995.
- BARENDT, ERIC: Access to the media in Western Europe. In SAJÓ ANDRÁS – MONROE E. PRICE (szerk.): *Rights of access to the media*. Boston: Kluwer Law International, 1996.
- BARENDT, ERIC: Is there a United Kingdom constitution? *Oxford Journal of Legal Studies*, Spring 1997. 137.
- BARENDT, ERIC: The First Amendment and the media. In IAN LOVELAND (szerk.): *Importing the First Amendment. Freedom of expression in American, English and European law*. Oxford: Hart Publishing, 1998.
- BARENDT, ERIC: Defamation and fiction. In MICHAEL FREEMAN – ANDREW D. E. LEWIS (szerk.): *Law and literature. Current Legal Issues, 1999, Volume 2*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1999.
- BARENDT, ERIC: Freedom of assembly. In JACK BEATSON – YVONNE CRIPPS (szerk.): *Freedom of expression and freedom of information. Essays in honour of Sir David Williams*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2000.
- BARENDT, ERIC: Tobacco advertising: the last puff. *Public Law*, 2002. 22.
- BARENDT, ERIC: Free speech and abortion. *Public Law*, 2003. 580.
- BARENDT, ERIC: *Freedom of speech*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005 (2. kiadás).
- BARENDT, ERIC – HITCHENS, LESLEY: *Media law – Cases and materials*. London: Longman, 2000.
- BARENDT, ERIC – LUSTGARTEN, LAURENCE – NORRIE, KENNETH – STEPHENSON, HUGH: *Libel and the media – the chilling effect*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1997.

- BARNETT, STEPHEN R.: The puzzle of prior restraints. *Stanford Law Review*, 1976. 539.
- BARRON, JEROME A.: In defense of “fairness”: a First Amendment rationale for broadcasting’s “fairness” doctrine. *University of Colorado Law Review*, 1964/65. 31.
- BARRON, JEROME A.: Access to the press – A new First Amendment right. *Harvard Law Review*, 1967. 1641.
- BARRON, JEROME A.: An emerging First Amendment right of access to the media? *George Washington Law Review*, 1968/69. 487.
- BARRON, JEROME A.: Access – the only choice for the media? *Texas Law Review*, 1969/70. 766.
- BARRON, JEROME A.: The search for media accountability. *Suffolk University Law Review*, Winter, 1985. 789.
- BARRON, JEROME A.: What does the fairness doctrine controversy really mean? *Hastings Entertainment and Communications Law Journal*, 1989/90. 205.
- BARRON, JEROME A.: The right of reply to the media in the United States – resistance and resurgence. *Hastings Communications and Entertainment Law Journal*, 1992/93. 1.
- BARRON, JEROME A.: The electronic media and the flight from First Amendment doctrine: Justice Breyer’s new balancing approach. *University of Michigan Journal of Law Reform*, 1997/98. 817.
- BARRON, JEROME A.: Structural regulation of the media and the diversity rationale. *Federal Communications Law Journal*, 1999/2000. 555.
- BARRON, JEROME A.: Rights of access and reply to the media in the United States today. *Communications and the Law*, April, 2003. 1.
- BAYER JÓZSEF: Globális média, globális kultúra. *Magyar Tudomány*, 2002/6.
- BAYER JÓZSEF: Globalizáció, média, kultúra. In BAYER JÓZSEF – BAJOMI-LÁZÁR PÉTER (szerk.): *Globalizáció, média, politika*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 2005.
- BAYER JÓZSEF – BAJOMI-LÁZÁR PÉTER (szerk.): *Globalizáció, média, politika*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 2005.
- BAYER JUDIT: A Panaszbizottság ügyei. *Médiakutató*, 2001. ősz.
- BAYER JUDIT: A filter mint a tartalomszabályozás eszköze. *Médiakutató*, 2002. tél.
- BAYER JUDIT: Személyiségjog-sértések kontra szólásszabadság a neten: eltávolítás vagy válaszadás? *Médiakutató*, 2003. ősz.
- BAYER JUDIT: *A háló szabadsága. Az Internet tartalmának szabályozási problémái a véleménynyilvánítás szabadsága tükrében*. Budapest: Új Mandátum – Zsigmond Király Főiskola, 2005.
- BAYER JUDIT: Formához a tartalom. In BAYER JÓZSEF – BAJOMI-LÁZÁR PÉTER (szerk.): *Globalizáció, média, politika*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 2005.
- BAYER JUDIT: Sajtó- és médiajog. In BAJOMI-LÁZÁR PÉTER (szerk.): *Magyar médiatörténet – a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005.
- BAYER JUDIT – CSEH GABRIELLA – SZENTE PÉTER – WISINGER ISTVÁN – KAPOSÍ ILDIKÓ: Új médiatörvény előtt? *Médiakutató*, 2001. ősz.
- BAYNE, PETER: Freedom of information and political free speech. In TOM CAMPBELL – WOJCIECH SADURSKI (szerk.): *Freedom of communication*. Aldershot, UK: Dartmouth, 1994.
- BÁN TAMÁS: Vigyázó szemünket Strasbourgra vessük. In HALMAI GÁBOR (szerk.): *Sajtószabadság és személyiségi jogok*. Budapest: AduPrint – INDOK, 1998.
- BÁN TAMÁS: A holocaust tagadása: a Faurisson-ügy. *Fundamentum*, 1999/1.
- BÁN TAMÁS: A Rekvényi-ügy és környéke. *Fundamentum*, 1999/3.
- BÁN TAMÁS – MAGYAR GÁBOR – TALLÓDI ZOLTÁN – WELLER MÓNICA – FARKAS LILLA: Fórum – Strasbourg és a magyar joggyakorlat. *Fundamentum*, 2005/1.
- BÁRÁNY ANZELM: Volt egyszer egy sajtószabadság. In SCHMIDT MÁRIA – TÓTH GY. LÁSZLÓ (szerk.): *Janus-arcú rendszerváltozás*. Budapest: Kairosz, 1998.
- BÁRÁNY ANZELM: *Média- nyomda- és könyvszakmai privatizáció 1988-1998*. Budapest: ÁPV Rt., é. n.
- BEATTY, DAVID M.: *The ultimate rule of law*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2004.
- BELL, DERRICK A. JR.: Brown v. Board of Education and the interest-convergence dilemma. *Harvard Law Review*, 1980. 518.
- BELL, JEANNINE: O say, can you see: free expression by the light of fiery crosses. *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review*, 2004. 335.

- BELLOC, HILAIRE: *The free press*. London: George Allen & Unwin Ltd., 1918.
- BENCsik GÁBOR: Kié a sajtószabadság? *Magyar Jog*, 1992/3.
- BENTHAM, JEREMY: On the liberty of the press and public discussion. In *Works of Jeremy Bentham, vol. II.* (szerk.: JOHN BOWRING). W. Tait, 1843. [első megjelenés: 1820-21.]
- BENVENISTI, EYAL: Margin of appreciation, consensus, and universal standards. *International Law and Politics*, 1999.
- BERGER, VINCENT: *Az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlata*. Budapest: HVG-Orac, 1999.
- BERLIN, ISAIAH: *Négy esszé a szabadságról*. Budapest: Európa Kiadó, 1990.
- BERLIN, MARIBETH G.: The shortcomings of the Supreme Court's viewpoint discrimination analysis in *Virginia v. Black*. *Denver University Law Review*, 2003. 143.
- BERMAN, JERRY – WEITZNER, DANIEL J.: Abundance and user control: renewing the democratic heart of the First Amendment in the age of interactive media. *Yale Law Journal*, 1995. 1619.
- BERNS, WALTER: Freedom of the press and alien and sedition laws: a reappraisal. *Supreme Court Review*, 1970. 109.
- BERNSTEIN, RICHARD D.: First Amendment limits on tort liability for words intended to inflict severe emotional distress. *Columbia Law Review*, 1985. 1749.
- BERNSTEIN, DAVID: Defending the First Amendment from antidiscrimination law. *North Carolina Law Review*, 2003. 223.
- BERTHO LAVENIR, CATHERINE: *A demokrácia és a média a 20. században*. Debrecen: Csokonai Kiadó, 2005.
- BEVIER, LILLIAN R.: An informed public, an informing press: the search for a constitutional principle. *California Law Review*, 1980. 482.
- BEVIER, LILIAN: Free speech in the Warren and Burger Courts. *University of Virginia School of Law, Legal Studies Working Paper Series, Working Paper no. 00-1*, January 2000. 24. <http://ssrn.com>
- BEVIER, LILLIAN R.: The invisible hand of the marketplace of ideas. In LEE C. BOLLINGER – GEOFFREY R. STONE (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.
- BEZANSON, RANDALL P.: Libel law and the realities of litigation: setting the record straight. *Iowa Law Review*, 1985. 226.
- BEZANSON, RANDALL P.: Political agnosticism, editorial freedom and government neutrality toward the press. *Iowa Law Review*, July, 1987. 1359.
- BEZANSON, RANDALL P.: The libel tort today. *Washington and Lee Law Review*, 1988. 535.
- BEZANSON, RANDALL P.: The future First Amendment. *South Dakota Law Review*, 1992. 11.
- BEZANSON, RANDALL P.: Institutional speech. *Iowa Law Review*, May, 1995. 735.
- BEZANSON, RANDALL P.: The developing law of editorial judgment. *Nebraska Law Review*, 1999. 754.
- BEZANSON, RANDALL P. – CRANBERG, GILBERT: Institutional reckless disregard for truth in public defamation actions against the press. *Iowa Law Review*, March, 2005. 889.
- BIBÓ ISTVÁN: Kényszer, jog, szabadság. In BIBÓ ISTVÁN: *Válogatott tanulmányok, I. kötet (1935-44)*. Budapest: Magvető, 1986 [első megjelenés: 1935].
- BIBÓ ISTVÁN: Az államhatalmak elválasztása egykor és most. In BIBÓ ISTVÁN: *Válogatott tanulmányok, II. kötet (1945-49)*. Budapest: Magvető, 1986 [első megjelenés: 1947].
- BICKEL, ALEXANDER: On pornography: dissenting and concurring opinions. *The Public Interest*, Winter 1971.
- BICKEL, ALEXANDER: *The morality of consent*. New Haven: Yale University Press, 1975.
- BIRNHACK, MICHAEL D. – ROWBOTTOM, JACOB H.: Shielding children: the European way. *Chicago-Kent Law Review*, 2004. 175.
- BIRÓ LAJOS: *A sajtó. Szociológia, politika*. Budapest, 1911.
- BITSKEY BOTOND: A médiatörvény az Alkotmánybíróság előtt. In CSEH GABRIELLA – ENYEDI NAGY MIHÁLY – SOLTÉNSZKY TIBOR (szerk.): *Médiakönyv 1999*. Budapest: Enamiké, 1999.
- BITSKEY BOTOND: Antidiszkrimináció és egyházi autonómia. *Fundamentum*, 2004/2.
- BLACK, HUGO: The Bill of Rights. *New York University Law Review*, 1960. 865.
- BLACKSTONE, WILLIAM: *Commentaries on the Laws of England*. London, 1825 (16. kiadás) [első megjelenés: 1765-69.].

- BLASI, VINCENT: The checking value in First Amendment theory. *American Bar Foundation Research Journal*, 1977. 521.
- BLASI, VINCENT: Toward a theory of prior restraint: the central linkage. *Minnesota Law Review*, 1981. 11.
- BLASI, VINCENT: The pathological perspective and the First Amendment. *Columbia Law Review*, April, 1985. 449.
- BLASI, VINCENT: The teaching function of the First Amendment (Book review). *Columbia Law Review*, 1987. 387.
- BLASI, VINCENT: The First Amendment and the ideal of civic courage: the Brandeis opinion in *Whitney v. California*. *William and Mary Law Review*, Summer, 1988. 653.
- BLASI, VINCENT: Reading Holmes through the lens of Schauer: the Abrams dissent. *Notre Dame Law Review*, July, 1997. 1343.
- BLASI, VINCENT: Free speech and good character. *UCLA Law Review*, 1999. 1567.
- BLASI, VINCENT: Free speech and good character: from Milton to Brandeis to the present. In LEE C. BOLLINGER – GEOFFREY R. STONE (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.
- BLOM-COOPER, LOUIS: Cheque-book journalism on display. *Public Law*, 2003. 378.
- BLOM-COOPER, LOUIS – MUNRO, COLIN: The Hutton inquiry. *Public Law*, 2004. 472.
- BLOUSTEIN, EDWARD J.: The origin, validity and interrelationships of the political values served by freedom of expression. *Rutgers Law Review*, 1981. 372.
- BLUMLER, JAY G. – HOFFMANN-REIM, WOLFGANG: New roles for public service television. In JAY G. BLUMLER (szerk.): *Television and the public interest*. London: Sage Publication, 1992.
- BODOKY TAMÁS – DÁNYI ENDRE: Új média. In BAJOMI-LÁZÁR PÉTER (szerk.): *Magyar médiatörténet – a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005.
- BOGÁR LÁSZLÓ: *Magyarország és a globalizáció*. Budapest: Osiris, 2003.
- BOGEN, DAVID S.: The origins of freedom of speech and the press. *Maryland Law Review*, 1983. 429.
- BOLLINGER, LEE C.: Freedom of the press and public access: toward a theory of partial regulation of the mass media. *Michigan Law Review*, 1976. 1.
- BOLLINGER, LEE C.: The Skokie legacy: reflections on an “easy case” and free speech theory. *Michigan Law Review*, 1981/82. 617.
- BOLLINGER, LEE C.: Free speech and intellectual values. *Yale Law Journal*, 1982/83. 438.
- BOLLINGER, LEE C.: The sedition of free speech. *Michigan Law Review*, March 1983. 867.
- BOLLINGER, LEE C.: The press and the public interest: an essay on the relationship between social behavior and the language of First Amendment Theory. *Michigan Law Review*, 1983/84. 1447.
- BOLLINGER, LEE C.: *The tolerant society*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1986.
- BOLLINGER, LEE C.: Harry Kalven, the proudest of the First Amendment. *Michigan Law Review*, 1988/89. 1576.
- BOLLINGER, LEE C.: The future and the First Amendment. *Capital University Law Review*, 1989. 221.
- BOLLINGER, LEE C.: The rationale of public regulation of the media. In JUDITH LICHTENBERG (szerk.): *Democracy and the mass media*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- BOLLINGER, LEE C.: The tolerant society: a response to critics. *Columbia Law Review*, 1990. 979.
- BOLLINGER, LEE C.: *Images of a free press*. Chicago: University of Chicago Press, 1991.
- BOLLINGER, LEE C.: The end of *New York Times v. Sullivan*: reflections on *Masson v. New Yorker Magazine*. *Supreme Court Review*, 1991. 1.
- BOLLINGER, LEE C.: Rethinking group libel. In MONROE H. FREEDMAN – ERIC M. FREEDMAN (szerk.): *Group defamation and freedom of speech*. Westport, Connecticut, London: Greenwood Press, 1995.
- BOLLINGER, LEE C. – STONE, GEOFFREY R.: Dialogue. In LEE C. BOLLINGER – GEOFFREY R. STONE (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.
- BOLLINGER, LEE C. – STONE, GEOFFREY R. (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.
- BONNER, DAVID – GRAHAM, COSMO: England – the Human Rights Act 1998: the story so far. *European Public Law*, Vol. 8., Issue 2., 2002. 177.

- BORK, ROBERT H.: Neutral principles and some First Amendment problems. *Indiana Law Journal*, 1971. 1.
- BORK, ROBERT H.: *Slouching towards Gomorrah – Modern liberalism and American decline*. New York: ReganBooks, 1996.
- BOURDIEU, PIERRE: *Előadások a televízióról*. Budapest: Osiris, 2001.
- BOYLE, ALAN E.: Political broadcasting, fairness and administrative law. *Public Law*, 1986. 562.
- BOYTHA GYÖRGY: A személyiségi jogok megsértésének vagyoni szankcionálása. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/1.
- BÓCZ ENDRE – GYÖRGYI KÁLMÁN: Hol az alkotmányosság határa? *Népszabadság*, 2003. október 30.
- BRADNEY, ANTHONY: Reading blasphemy: the necessity for literary analysis in legal scholarship. In MICHAEL FREEMAN – ANDREW D. E. LEWIS (szerk.): *Law and literature. Current Legal Issues, 1999, Volume 2*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1999.
- BRAGYOVA ANDRÁS: Alkotmány és szabadság. *Fundamentum*, 2003/3-4.
- BRANSCOMB, ANNE WELLS: Anonymity, autonomy and accountability: challenges to the First Amendment in cyberspace. *Yale Law Journal*, May 1995. 1639.
- BRENNAN, WILLIAM J.: The Supreme Court and the Meiklejohn interpretation of the First Amendment. *Harvard Law Review*, November 1965. 1.
- BRENNAN, WILLIAM J.: Address. *Rutgers Law Review*, 1979. 173.
- BRENNER, DANIEL: Cable television and the freedom of expression. *Duke Law Journal*, April/June 1988. 329.
- BRENNER, DANIEL L. – FOWLER, MARK S.: A marketplace approach to broadcast regulation. *Texas Law Review*, 1981. 207.
- BRETON, PHILIPPE: *A manipulált beszéd*. Budapest: Helikon, 2000.
- BRETTER ZOLTÁN: A Devlin-Hart vita. Társadalomfilozófiai megközelítés. *Fundamentum*, 2002/3-4.
- BRIGGS, ASA – BURKE, PETER: *A média társadalomtörténete – Gutenbergtől az internetig*. Budapest: Napvilág, 2004.
- BRIGMAN, WILLIAM E.: Pornography as group libel: the Indianapolis Sex Discrimination Ordinance. *Indiana Law Review*, 1985. 479.
- BRINKTRINE, RALF: The horizontal effect of human rights in German constitutional law: the British debate on horizontality and the possible role model of the German doctrine of “mittelbare Drittwirkung der Grundrechte”. *European Human Rights Law Review*, 2001. 421.
- BROMME, JEFFREY S.: Group defamation: five guiding factors. *Texas Law Review*, 1985. 591.
- BROWNE, DESMOND: Libel and publication in the public interest. *www.5rb.com*, 2005.
- BRYDE, BRUN-OTTO: The constitutional judge and the international constitutionalist dialogue. *Tulane Law Review*, November 2005. 204.
- BUERGENTHAL, THOMAS: *Nemzetközi emberi jogok*. Budapest: Helikon, 2001.
- BUNGARD, CHAD B.: You can't touch this: a lesson to legislators on political speech. *First Amendment Law Review*, 2003. 13.
- BUNKER, MATTHEW D.: *Critiquing free speech – First Amendment theory and the challenge of interdisciplinarity*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2001.
- BURKE, EDMUND: *Töprengések a francia forradalomról*. Budapest: Atlantisz, Medvetánc, 1990.
- BURY, J. B.: *A gondolatszabadság története*. Budapest: Franklin-Társulat, 1915.
- BUTLER, ANDREW S.: Constitutional rights in private litigation: a critique and comparative analysis. *Anglo-American Law Review*, 1993. 1.
- BUTLER, DEBORAH: Holocaust denial in England. *Web Journal of Current Legal Issues*, 1997. 17.
- CAHN, EDMOND: The firstness of the First Amendment. *Yale Law Journal*, 1956. 464.
- CAHN, EDMOND: Justice Black and First Amendment “absolutes”: a public interview. *New York University Law Review*, 1962. 549.
- CAMERON, EDWIN: AIDS denial and holocaust denial: AIDS, justice and the courts in south Africa. *South African Law Journal*, 2003. 525.
- CAMPBELL, ANGELA J.: Self-regulation and the media. *Federal Communications Law Journal*, 1999. 711.
- CAMPBELL, TOM: Rationales for freedom of communication. In TOM CAMPBELL – WOJCIECH SADURSKI (szerk.): *Freedom of communication*. Aldershot, UK: Dartmouth, 1994.
- CAMPBELL, TOM: Democracy, human rights and positive law. *Sydney Law Review*, 1994. 195.

- CAMPBELL, TOM – SADURSKI, WOJCIECH (szerk.): *Freedom of communication*. Aldershot, UK: Dartmouth, 1994.
- CARLYLE, THOMAS: *Hősökről*. Budapest: N-Press, 2003 [első megjelenés: 1841].
- CARROLL, ALEX: *Constitutional and administrative law*. London: Longman, 2002 (2. kiadás).
- CARTER, STEPHEN L.: Technology, democracy and the manipulation of consent. *Yale Law Journal*, 1984. 581.
- CASS, DEBORAH Z.: Through the looking glass: the High Court of Australia and the right to political speech. In TOM CAMPBELL – WOJCIECH SADURSKI (szerk.): *Freedom of communication*. Aldershot, UK: Dartmouth, 1994.
- CHADHA, KALYANI – KAVOORI, ANANDAM: Globalization and national media systems: mapping interaction in policies, markets and formats. In JAMES CURRAN – MICHAEL GUREVITCH (szerk.): *Mass media and society*. London: Hodder Arnold, 2005 (4. kiadás).
- CHAFEE, ZECHARIAH: Censorship of plays and books. *Bill of Rights Law Review*, 1940/41. 16.
- CHAFEE, ZECHARIAH: The Bill of Rights belongs to the people. *Bill of Rights Law Review*, 1941/42. 92.
- CHAFEE, ZECHARIAH: Thirty-five years with freedom of speech. *Kansas Law Review*, 1952/53. 1.
- CHAPMAN, JANE: *Comparative media history*. Cambridge, Malden: Polity Press, 2005. 302.
- CHEMERINSKY, ERWIN: Content neutrality as a central problem of freedom of speech. *California Law Review*, 2000. 49.
- CHESTERMAN, MICHAEL: *Freedom of speech in Australian law*. Aldershot, UK: Ashgate, Dartmouth, 2000.
- CHESTERTON, GILBERT KEITH: Government and the rights of man. *Illustrated London News*, 1921. július 30.
- CHESTERTON, GILBERT, KEITH: *Igazságot! Az örökkévaló ember*. Budapest: Szent István Társulat, 1985.
- CHESTERTON, GILBERT, KEITH: *Eretnekek*. Budapest: Szent István Társulat, 1991.
- CHESTERTON, GILBERT, KEITH: *Önéletrajz*. Budapest: Szent István Társulat, 2002.
- CHEVIGNY, PAUL G.: Philosophy of language and free expression. *New York University Law Review*, May, 1980. 157.
- CHEVIGNY, PAUL G.: The dialogic right to free expression: a reply to Michael Martin. *New York University Law Review*, November, 1982. 920.
- CHEVIGNY, PAUL G.: Pornography and cognition: a reply to Cass Sunstein. *Duke Law Journal*, 1989. 420.
- CHIN, ANDREW: Making the World Wide Web safe for democracy. *Hastings Communication and Entertainment Law Journal*, 1997. 309.
- CHOMSKY, NOAM: Some elementary comments on the rights of freedom of expression. 1980. www.mit.edu/activities/safe/writings
- CHOMSKY, NOAM: *Media control – The spectacular achievements of propaganda*. New York: Seven Stories Press, 2002 (2. kiadás). 100.
- CHRONOWSKI NÓRA – DRINÓCZI TÍMEA – PETRÉTEI JÓZSEF – TILK PÉTER – ZELLER JUDIT: *Magyar alkotmányjog III. Alapvető jogok*. Budapest – Pécs: Dialóg Campus, 2006.
- CLARICK, G. A.: Public school teachers and the First Amendment: protecting the right to teach. *New York University Law Review*, 1990. 693.
- COASE, RONALD: The Federal Communications Commission. *Journal of Law and Economics*, 1959. 1.
- COBLER, SEBASTIAN: Das Gesetz gegen die „Auschwitz-Lüge“: Anmerkungen zu einem rechtspolitischen Ablasshandel. *Kritische Justiz*, 1985.
- COHEN, JEAN L.: The public sphere, the media and civil society. In SAJÓ ANDRÁS – MONROE E. PRICE (szerk.): *Rights of access to the media*. Boston: Kluwer Law International, 1996.
- COHEN-ALMAGOR, RAPHAEL: *Speech, media and ethics – the limits of free expression*. Palgrave, 2001.
- COLE, DAVID: Agony at agora: creative misreadings in the First Amendment tradition. *Yale Law Journal*, 1986. 857.

- COLIVER, SANDRA: Comparative analysis of press law in European and other democracies. In *Press law and practice – a comparative study of press freedom in European and other democracies*. Article 19 – International Centre Against Censorship, 1993.
- COLLINS, RICHARD: The screening of Jacques Tati: broadcasting and cultural identity in the European Community. *Cardozo Arts and Entertainment Law Journal*, 1993. 361.
- COLLINS, RICHARD: *Media and identity in contemporary Europe: consequences of global convergence*. Exeter: Intellect, 2002.
- COLLINS, RONALD K. L. – SKOVER, DAVID M.: The First Amendment in an age of paratroopers. *Texas Law Review*, May 1990. 1084.
- COLLINS, RONALD K. L.-SKOVER, DAVID M.: Afterword: new “truths” and the old First Amendment. *University of Cincinnati Law Review*, Summer 1996. 1295.
- COLLINS, RONALD K. L. – SKOVER, DAVID M.: *The death of discourse*. Carolina Academic Publishers, 2005. 425.
- CONSTANT, BENJAMIN: *A régiek és a modernek szabadsága*. Budapest: Atlantisz, 1997.
- COOK, TIMOTHY E.: The future of the institutional media. In W. LANCE BENNETT – ROBERT M. ENTMAN (szerk.): *Mediated politics – communication in the future of democracy*. Cambridge University Press, 2001.
- CORN-REVERE, ROBERT: Implementing a Flag-Desecration Amendment to the U.S. Constitution. An end to the controversy... or a new beginning? www.firstamendmentcenter.org.
- COTLER, IRWIN: Holocaust denial, equality, and harm: boundaries of liberty and tolerance in a liberal democracy. In RAPHAEL COHEN-ALMAGOR (szerk.): *Liberal democracy and the limits of tolerance*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2000.
- COURTNEY, NATHAN: British and United States hate speech legislation: a comparison. *Brook Journal of International Law*, 1993. 727.
- COX, ARCHIBALD: The Supreme Court, 1979 Term – foreword: freedom of expression in Burger Court. *Harvard Law Review*, 1980. 1.
- CRAM, IAN: Beyond Madison? The US Supreme Court and the regulation of sexually explicit material. *Public Law*, 2002. 743.
- CRAM, IAN: *Contested words. Legal restrictions on freedom of speech in liberal democracies*. Aldershot: Ashgate, 2006.
- CRAUFURD SMITH, RACHAEL: *Broadcasting law and fundamental rights*. Oxford: Clarendon Press, 1997.
- CRAUFURD SMITH, RACHAEL: Rethinking European Union competence in the field of media ownership: the internal market, fundamental rights and European citizenship. *European Law Review*, 2004. 652.
- CRAUFURD SMITH, RACHAEL: Community intervention in the cultural field: continuity or change? In RACHAEL CRAUFURD SMITH (szerk.): *Culture and European Union law*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2004.
- CREECH, KENNETH C.: *Electronic media law and regulation*. Focal Press, 2003 (4. kiadás).
- CRONAUER, ADRIAN: The fairness doctrine: a solution in search of a problem. *Federal Communications Law Journal*, 1994. 51.
- CRONE, TOM – ALBERSTAT, PHILIP – CASSELS, TOM – OVERS, ESTELLE: *Law and the media*. Focal Press, 2002 (4. kiadás).
- CROTEAU, DAVID – HOYNES, WILLIAM: *The business of media – Corporate media and the public interest*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Pine Forge Press, 2006.
- CUNNINGHAM, BRENT: Re-thinking objectivity. *Columbia Journalism Review*, 2003/4.
- CURRAN, JAMES: Mediations of democracy. In JAMES CURRAN – MICHAEL GUREVITCH (szerk.): *Mass media and society*. London: Hodder Arnold, 2005 (4. kiadás).
- CURRAN, JAMES – GUREVITCH, MICHAEL (szerk.): *Mass media and society*. London: Hodder Arnold, 2005 (4. kiadás).
- CURRAN, JAMES – SEATON, JEAN: *Power without responsibility*. London, New York: Routledge, 2003 (6. kiadás).
- CSÁSZI LAJOS: *A média rítusai*. Budapest: Osiris – MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, 2002.

- CSEH GABRIELLA: A kereskedelmi televíziózás nemzetközi szabályozása. In *Az információs társadalom és a jog átalakulása*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 2002.
- CSEH GABRIELLA: A digitális műsorszolgáltatásra vonatkozó időszerű jogi kérdések Magyarországon. *Médiakutató*, 2004. ősz.
- CSEH GABRIELLA – FICSOR MIHÁLY: Audiovizuális politika. In KENDE TAMÁS – SZÜCS TAMÁS (szerk.): *Az Európai Unió politikái*. Budapest: Osiris, 2002.
- CSEH GABRIELLA – SÜKÖSD MIKLÓS: *A médiatörvény és ami utána következik*. Budapest: Alkotmány és Jogpolitikai Intézet, 1997.
- CSEH GABRIELLA – SÜKÖSD MIKLÓS: *Média jog és médiapolitika Magyarországon. I. Média jog*. Budapest: Új Mandátum, 1999.
- CSEH GABRIELLA – SÜKÖSD MIKLÓS: A törvény ereje. *Médiakutató*, 2001. tavasz.
- CSEPELI GYÖRGY – DESSEWFY TIBOR – HAMMER FERENC – KITZINGER DÁVID – MAGYAR GÁBOR – MONORY MÉSZ ANDRÁS – ROZGONYI KRISZTINA: Közszolgálat a digitális korban. *Médiakutató*, 2007. nyár.
- CSIGÓ PÉTER: Miért nincs hatásuk a kereskedelmi híradóknak? In BAYER JÓZSEF – BAJOMI-LÁZÁR PÉTER (szerk.): *Globalizáció, média, politika*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 2005.
- DAHLGREN, PETER: *Television and the public sphere*. London: Sage Publication, 1995.
- DARÁK PÉTER: Sajtójogi aktualitások Németországban. *Magyar Jog*, 1997/5.
- DARROW, MAC – ALSTON, PHILIP: Bills of Rights in comparative perspective. In PHILIP ALSTON (szerk.): *Promoting human rights through Bills of Rights: comparative perspectives*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1999.
- DAVID, RENÉ: *A jelenkor nagy jogrendszerei. Összehasonlító jog*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.
- DEAKIN, SIMON – MARKESINIS, BASIL S. – JOHNSTON, ANGUS: *Tort law*. Oxford: Clarendon Press, 2003 (5. kiadás).
- DEÁK FERENC: *Válogatott politikai írások és beszédek I.-II.* (szerk.: DEÁK ÁGNES – MOLNÁR ANDRÁS). Budapest: Osiris, 2001.
- DELGADO, RICHARD: Words that wound: a tort action for racial insults, epithets and name-calling. *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review*, 1982. 133.
- DELGADO, RICHARD – STEFANCIC, JEAN: *Must we defend Nazis?* New York: New York University Press, 1997.
- DENNIS, EVERETTE E.: The press and the public interest: a definitional dilemma. In E. E. DENNIS – A. H. ISMACH – D. M. GILLMOR (szerk.): *Enduring issues in mass communication*. St. Paul, Minnesota: West Publishing, 1978.
- DENNIS, EVERETTE E.: Internal examination: self-regulation and the American media. *Cardozo Arts & Entertainment Law Journal*, 1995. 697.
- DEVINS, NEAL – FISHER, LOUIS: *The democratic Constitution*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2004. 303.
- DEVLIN, PATRICK: *The enforcement of morals*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1961.
- DÉNES IVÁN ZOLTÁN: Beavatkozástól mentes cselekvés vagy uralomtól mentes emberi állapot? (A liberális és a republikánus szabadságfelfogás hasonlóságai és különbségei). *Jogelméleti Szemle*, 2004/2.
- DÉNES VERA: Töltőtoll és paragrafushurok. In: HALMAI GÁBOR (szerk.): *Sajtószabadság és személyiségi jogok*. Budapest: AduPrint – INDOK, 1998.
- DICEY, ALBERT VENN: *Introduction to the study of the law of the Constitution*. London: MacMillan, 1915 (8. kiadás) [első megjelenés: 1885].
- DICEY, ALBERT VENN: *Lectures on the relation between law and public opinion in England during the Nineteenth Century*. London: MacMillan, 1919.
- DONNE, JOHN: Meditation XVII. In *Devotions upon emergent occasions*. Kessinger Publishing, 2004 [első megjelenés: 1624].
- DORSEN, NORMAN: Flag desecration in courts, Congress and country. *Thomas M. Cooley Law Review*, 2000. 417.
- DORSEN, NORMAN – ROSENFELD, MICHEL – SAJÓ ANDRÁS – BAER, SUSANNE: *Comparative constitutionalism*. St. Paul, Minnesota: Thomson West, 2003.

- DOUGLAS, LAWRENCE: Policing the past: holocaust denial and the law. In ROBERT POST (szerk.): *Censorship and silencing: practices of cultural regulation*. Getty Research Institute for the History of Art and the Humanities, 1998.
- DOUGLAS-SCOTT, SIONAIDH: The hatefulness of protected speech: a comparison of the American and European approaches. *William and Mary Bill of Rights Journal*, February 1999. 305.
- DOW, DAVID R.: The moral failure of the clear and present danger test. *William and Mary Bill of Rights Journal*, Summer 1998. 733.
- DOWNES, DONALD A.: *Nazis in Skokie*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1985.
- DOWNES, DONALD A.: Skokie revisited: hate group speech and the First Amendment. *Notre Dame Law Review*, 1985. 629.
- DRINÓCZI TÍMEA: Megjegyzés egy alkotmánybíróági döntéshez – a 70/K. §. *Acta Humana*, 2007/1-2.
- DUNN, JOHN: Befejezetlen utazás: a demokrácia. *Világosság*, 1995/3.
- DURHAM PETERS, JOHN: *Courting the abyss – Free speech and the liberal tradition*. Chicago, London: University of Chicago Press, 2005.
- DUVAL, BENJAMIN S. JR.: Free communication of ideas and the quest for truth: towards a teleological approach to First Amendment adjudication. *George Washington Law Review*, 1972. 161.
- DWORKIN, RONALD: Lord Devlin and the Enforcement of Morals. *Yale Law Journal*, 1965/66. 986.
- DWORKIN, RONALD: *Taking rights seriously*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1977.
- DWORKIN, RONALD: Is there a right to pornography? *Oxford Journal of Legal Studies*, 1981. 177.
- DWORKIN, RONALD: *A matter of principle*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1985.
- DWORKIN, RONALD: Liberalizmus. In LUDASSY MÁRIA (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II*. Budapest: Atlantisz, 1991.
- DWORKIN, RONALD: *Freedom's law. The moral reading of the American Constitution*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1996.
- DWORKIN, RONALD: Az alkotmány morális értelmezése és a többségi elv. *Fundamentum*, 1997/1.
- DWORKIN, RONALD: The court and the university. *University of Cincinnati Law Review*, 2004. 883.
- EASTLAND, TERRY (szerk.): *Freedom of expression in the Supreme Court. The defining cases*. Rowman & Littlefield Publishers, 2000.
- EDELMAN, PETER B.: Free press v. privacy: haunted by the ghost of Justice Black. *Texas Law Review*, May 1990. 1195.
- EDWARDS, DAVID – CROMWELL, DAVID: *Guardians of power – The myth of the liberal media*. London, Ann Arbor: Pluto Press, 2006.
- ELIAS, SIR PATRICK – COPPEL, JASON: Freedom of expression and freedom of religion: some thoughts on the Glenn Hoddle case. In JACK BEATSON – YVONNE CRIPPS (szerk.): *Freedom of expression and freedom of information. Essays in honour of Sir David Williams*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2000.
- ELIOT, T. S.: *A kultúra meghatározása*. Budapest: Szent István Társulat, 2003.
- ELY, JOHN HART: Flag desecration: a case study in the roles of categorization and balancing in First Amendment analysis. *Harvard Law Review*, 1975. 1482.
- EMERSON, THOMAS I.: Toward a general theory of the First Amendment. *Yale Law Journal*, 1963. 877.
- EMERSON, THOMAS I.: *Toward a general theory of the First Amendment*. New York: Random House, 1966.
- EMERSON, THOMAS I.: Legal foundations of the right to know. *Washington University Law Quarterly*, 1976. 1.
- EMERSON, THOMAS I.: The affirmative side of First Amendment. *Georgia Law Review*, Summer 1981. 795.
- ENTMAN, ROBERT M. – HERBST, SUSAN: Reframing public opinion as we have known it. In W. LANCE BENNETT – ROBERT M. ENTMAN (szerk.): *Mediated politics – communication in the future of democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- EÖTVÖS JÓZSEF: *Kelet népe és Pesti Hírlap*. Pest, 1841.
- EÖTVÖS JÓZSEF: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra I.-II*. Budapest: Magyar Helikon, 1981.

- EPSTEIN, RICHARD A.: Was New York Times v. Sullivan wrong? *University of Chicago Law Review*, Summer 1986. 782.
- EPSTEIN, RICHARD A.: Property, speech, and the politics of distrust. In GEOFFREY R. STONE – RICHARD A. EPSTEIN – CASS R. SUNSTEIN (szerk.): *The Bill of Rights in the modern state*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
- ERRERA, ROGER: In defence of civility: racial incitement and group libel in French law. In SANDRA COLIVER (szerk.): *Striking a balance. Hate speech, Freedom of expression and non-discrimination*. Article 19, International Centre Against Censorship; Human Rights Centre, University of Essex, 1992.
- ERRERA, ROGER: Press law in France. In *Press law and practice – a comparative study of press freedom in European and other democracies*. Article 19 – International Centre Against Censorship, 1993.
- ERRERA, ROGER: A szólásszabadság jogos korlátairól. *Acta Humana*, 1996/24.
- ETZIONI, AMITAI: On protecting children from speech. *Chicago-Kent Law Review*, 2004. 3.
- EWING, K. D.: The unbalanced constitution. In TOM CAMPBELL – K. D. EWING – ADAM TOMKINS (szerk.): *Sceptical essays on human rights*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2001.
- FALLON, RICHARD H.: Making sense of overbreadth. *Yale Law Journal*, January 1991. 853.
- FARBER, DANIEL A.: Free speech without romance: public choice and the First Amendment. *Harvard Law Review*, 1991. 554.
- FARBER, DANIEL A. – FRICKEY, PHILIP P.: Practical reason and the First Amendment. *UCLA Law Review*, 1987. 1615.
- FARBER, DANIEL A. – NOWAK, JOHN E.: The misleading nature of public forum analysis: content and context in First Amendment adjudications. *Virginia Law Review*, 1984. 1219.
- FARKAS ATTILA ERIK: Digitalizáció – A médiajövő. ANTAL ZSOLT – GAZSÓ TIBOR (szerk.): *Magyar médiahelyzet*. Budapest: Századvég, 2005.
- FAZEKAS JUDIT – BÁTJKI PÁL: Alkotmányossági aggályok a rasszizmus és idegengyűlölet elleni küzdelemről szóló kerethatározattervezet kapcsán. *Európai Tükör*, 2006/1.
- FEBVRE, LUCIEN – MARTIN, HENRI-JEAN: *A könyv születése*. Budapest: Osiris, 2005.
- FEHÉR ZSUZSA: A közszolgálatosság jelene és jövője az elektronikus médiumokban. In *Az információs társadalom és a jog átalakulása*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 2002.
- FEINBERG, JOEL: Pornography and the criminal law. *University of Pittsburgh Law Review*, 1979. 567.
- FEINBERG, JOEL: *Társadalomfilozófia*. Budapest: Osiris, 1999.
- FEINTUCK, MIKE: Regulating the media revolution: in search of the public interest. *Journal of Information, Law and Technology*, 1997/3.
- FEINTUCK, MIKE – VARNEY, MIKE: *Regulation, public interest and the law*. Edinburgh University Press, 2006 (2. kiadás).
- FEKETE SÁNDOR: *Sajtó és szabadság*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986.
- FELDMAN, DAVID: Content neutrality. In IAN LOVELAND (szerk.): *Importing the First Amendment. Freedom of expression in American, English and European law*. Oxford, Portland, Oregon: Hart Publishing, 1998.
- FELDMAN, DAVID: Human dignity as a legal value I.-II. *Public Law*, 1999. 682.; 2000. 61.
- FELDMAN, DAVID: *Civil liberties and human rights in England and Wales*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2002.
- FENWICK, HELEN: *Civil liberties and human rights*. London: Cavendish Publishing, 2002.
- FENWICK, HELEN – PHILLIPSON, GAVIN: *Media freedom under the Human Rights Act*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2006.
- FERGUSON, MARJORIE: The mythology about globalization. *European Journal of Communication*, 1992. 69.
- FICZERE LAJOS: Szólás- és sajtószabadság. In HALÁSZ JÓZSEF – KOVÁCS ISTVÁN – SZABÓ IMRE (szerk.): *Az állampolgárok alapjogai és kötelességei*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965.
- FICSOR MIHÁLY: Pamflet a televíziós műsorszerkezeti követelményekről és a külgazdasági politika útvesztőiről. *Acta Humana*, 1998/30.
- FINAN, EILEEN: The fact-opinion determination in defamation. *Columbia Law Review*, 1988. 809.
- FISCHER GYÖRGY: „Sajtószabadság” és „közszolgálatosság”, avagy: lehet-e szabad a közszolgálati média? In *Közszolgálatosság a médiában*. Budapest: Osiris, 1995.
- FISH, STANLEY: Liberalism doesn't exist. *Duke Law Journal*, 1987. 997.

- FISH, STANLEY: *There's no such thing as free speech and it's a good thing, too*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1994.
- FISH, STANLEY: *The trouble with principle*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1999.
- FISH, STANLEY: Holocaust denial and academic freedom. *Valparaiso University Law Review*, 2000/01. 499.
- FISH, STANLEY: The dance of theory. In LEE C. BOLLINGER – GEOFFREY R. STONE (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.
- FISCHER, SUSANNA FREDERICK: Rethinking Sullivan: new approaches in Australia, New Zealand and England. *George Washington International Law Review*, 2002. 101.
- FISS, OWEN M.: Free speech and social structure. *Iowa Law Review*, July 1986. 1405.
- FISS, OWEN M.: Why the state? In JUDITH LICHTENBERG (szerk.): *Democracy and the mass media*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- FISS, OWEN M.: State activism and state censorship. *Yale Law Journal*, 1991. 2087.
- FISS, OWEN M.: Silence on the street corner. *Suffolk University Law Review*, Spring 1992. 1.
- FISS, OWEN M.: Capitalism and democracy. *Michigan Journal of International Law*, Summer 1992. 908.
- FISS, OWEN M.: Freedom and feminism. *Georgetown Law Journal*, 1992. 2041.
- FISS, OWEN M.: The Supreme Court and the problem of hate speech. *Capital University Law Review*, 1995. 281.
- FISS, OWEN M.: In search of a new paradigm. *Yale Law Journal*, May 1995. 1613.
- FISS, OWEN M.: *The irony of free speech*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996.
- FISS, OWEN M.: *Liberalism divided – freedom of speech and many uses of state power*. New York: Westview Press, 1996.
- FISS, OWEN M.: Building a free press. In SAJÓ ANDRÁS – MONROE E. PRICE (szerk.): *Rights of access to the media*. Boston: Kluwer Law International, 1996.
- FISS, OWEN M.: The censorship of television. In LEE C. BOLLINGER – GEOFFREY R. STONE (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.
- FLAHERTY, DAVID H.: Privacy és identitás. In *Az odaát nyíló ajtó*. Budapest: Adatvédelmi biztos irodája, 2001.
- FLECK ZOLTÁN: *A véleménynyilvánítás határai a magyar bírói gyakorlatban*. Budapest: Alkotmány és Jogpolitikai Intézet, 1996.
- FLECK ZOLTÁN: A véleménynyilvánítás szabadságának bírói korlátozása. In VÁSÁRHELYI MÁRIA – HALMAI GÁBOR (szerk.): *A nyilvánosság rendszerváltozása*. Budapest: Új Mandátum, 1998.
- FLECK ZOLTÁN: A szólás szabadsága és a személyiségi jogok a polgári jogi bírói gyakorlatban. *Médiakutató*, 2005. nyár.
- FLECK ZOLTÁN: Egy indítvány szándékai. *Fundamentum*, 2006/3.
- FLEMING, JOHN: Retraction and reply: alternative remedies for defamation, *University of British Columbia Law Review*, 1978. 15.
- FOGO-SCHENSUL, CREDENCE: More than a river in Egypt: holocaust denial, the internet and international freedom of expression norms. *Gonzaga Law Review*, 33/1997-98. 241.
- FORBATH, WILLIAM E. – SAGER, LAWRENCE: Comparative avenues in constitutional law: an introduction. *Texas Law Review*, 2004. 1653.
- FORSYTH, CRISTOPHER: The protection of political discourse: pragmatism or incoherence? In JACK BEATSON – YVONNE CRIPPS (szerk.): *Freedom of expression and freedom of information. Essays in honour of Sir David Williams*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2000.
- FRALEIGH, DOUGLAS M. – TUMAN, JOSEPH S.: *Freedom of speech in the marketplace of ideas*. Boston, New York: Bedford/St. Martin's, 1997.
- FRANKLIN, MARC A.: Constitutional libel law: the role of content. *UCLA Law Review*, June/August, 1987. 1657.
- FRANKLIN, MARC A. – ANDERSON, DAVID A. – CATE, FRED H.: *Mass media law. Cases and materials*. New York: Foundation Press, 2000 (6. kiadás).
- FRIED, CHARLES: The new First Amendment jurisprudence: a threat to liberty. In GEOFFREY R. STONE – RICHARD A. EPSTEIN – CASS R. SUNSTEIN (szerk.): *The Bill of Rights in the modern state*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.

- FRIVALDSZKY JÁNOS: Gondolatok az emberi jogok radikális szemléletéből fakadó problémákról. In *Egy európai alkotmány felé*. Budapest: Faludi Akadémia – OCIFE Magyarország, 2003.
- FULLER, LON L.: Freedom – A suggested analysis. *Harvard Law Review*, 1955. 1305.
- FULLER, LON L.: *The morality of law*. New Haven, London: Yale University Press, 1969.
- GALÁNTAI ZOLTÁN: Privacy, jövő, evolúció. *Fundamentum*, 2004/4.
- GALE, MARY ELLEN: Reimagining the First Amendment: racist speech and equal liberty. *St. John's Law Review*, 1991. 119.
- GARD, STEPHEN W.: Fighting words as free speech. *Washington University Law Quarterly*, 1980. 531.
- GARDBAUM, STEPHEN: The “horizontal effect” of constitutional rights. *Michigan Law Review*, December 2003. 388.
- GARET, RONALD R.: Communalism and existence: the rights of groups. *Southern California Law Review*, July 1983. 1001.
- GARNETT, RICHARD W.: Less is more: Justice Rehnquist, the freedom of speech and democracy. *University of Notre Dame Law School, Legal Studies Research Paper* no. 05-08., 2005. 21. <http://ssrn.com>
- GAZE, BETH: Theories of free speech, pornography and sexual equality. In TOM CAMPBELL – WOJCIECH SADURSKI (szerk.): *Freedom of communication*. Aldershot, UK: Dartmouth, 1994.
- GÁLIK MIHÁLY: A közszolgálatosság jelene és jövője – nálunk és másutt. In *Közszolgálatosság a médiában*. Budapest: Osiris, 1995.
- GÁLIK MIHÁLY: Miből élnek a médiumok. Médiagazdaság. In VÁSÁRHELYI MÁRIA – HALMAI GÁBOR (szerk.): *A nyilvánosság rendszerváltozása*. Budapest: Új Mandátum, 1998.
- GÁLIK MIHÁLY: *Médiagazdaságtan*. Budapest: Aula Kiadó, 2001.
- GÁLIK MIHÁLY: A leggyengébb láncszem. Hozzászólás Sente Péter Médiapolitikai vázlat című tanulmányához. *Médiakutató*, 2002. tavasz.
- GÁLIK MIHÁLY: A médiatulajdon hatása a média függetlenségére és pluralizmusára Magyarországon. *Médiakutató*, 2004. ősz.
- GÁLIK MIHÁLY – HORVÁT JÁNOS – SZENTE PÉTER: Egy új médiatörvény alapjai (javaslat). In ENYEDI NAGY MIHÁLY – POLYÁK GÁBOR – SARKADY ILDIKÓ (szerk.): *Médiakönyv 2003*. Budapest: Enamiké, 2003.
- GÁLIK MIHÁLY – NYAKAS LEVENTE – NAGY KRISZTINA – TIMÁR JÁNOS – ROZGONYI KRISZTINA – TÓTH ANDRÁS – MOLNÁR PÉTER: Fórum – Digitális átállás és alapjogok. *Fundamentum*, 2007/2.
- GÁLIK MIHÁLY – POLYÁK GÁBOR: *Médiaszabályozás*. Budapest: Kjk-Kerszöv, 2005.
- GÁLIK MIHÁLY – TÍMÁR JÁNOS – KOVÁCS ZOLTÁN: Sajtó és gazdaság (fórum). *Fundamentum*, 2000/2.
- GÁLL EDIT: Véleménynyilvánítási szabadság az Amerikai Egyesült Államok jogrendszerében. *Jogtudományi Közlöny*, 2007. szeptember.
- GEARON, LIAM (szerk.): *Freedom of expression and human rights. Historical, literary and political contexts*. Brighton, Portland: Sussex Academic Press, 2006.
- GEARTY, CONOR: Reflections on human rights and civil liberties in light of the United Kingdom's Human Rights Act 1998. *University of Richmond Law Review*, 2001. 1.
- GEDDIS, ANDREW: You can't say 'God' on the radio: freedom of expression, religious advertising and the broadcast media after *Murphy v. Ireland*. *European Human Rights Law Review*, 2004. 181.
- GELFERT, HANS-DIETER: *Nagy-Britannia rövid kultúrtörténete*. Budapest: Corvina, 2005.
- GELLÉN KLÁRA: A gyermekek és fiatalkorúak védelme a magyar médiajogban. *Jogelméleti Szemle*, 2004/1.
- GERBNER, GEORGE: *A média rejtett üzenete*. Budapest: Osiris, 2002.
- GERHARDT, MICHAEL J.: The First Amendment's biggest threat (Book review). *Minnesota Law Review*, 2005. 1798.
- GEY, STEVEN G.: The case against postmodern censorship theory. *University of Pennsylvania Law Review*, December 1996. 193.
- GEY, STEVEN G.: Reopening the public forum: from sidewalks to cyberspace. *Ohio State Law Journal*, 1998. 1535.
- GEY, STEVEN G.: The Nuremberg files and the First Amendment value of threats. *Texas Law Review*, February 2000. 541.
- GIBBONS, THOMAS: Broadcasting in the '90's: spoiled for choice. *Public Law*, 1989. 213.

- GIBBONS, THOMAS: Freedom of the press: ownership and editorial values. *Public Law*, 1992. 279.
- GIBBONS, THOMAS: Defamation reconsidered. *Oxford Journal of Legal Studies*, 1996. 587.
- GIBBONS, THOMAS: *Regulating the media*. London: Sweet & Maxwell, 1998 (2. kiadás).
- GILLESPIE, ALISDAIR A.: Prostitution or abuse? The Sexual Offences Act 2003. *Criminal Law Review*, 2005. 285.
- GIOVANNINI, GIOVANNI (szerk.): *A kovakőtől a szilíciumig*. Budapest: Püski, é. n.
- GLENDON, MARY ANN: Rights in Twentieth-Century Constitutions. *University of Chicago Law Review*, 1992. 519.
- GODWIN, MIKE: *Cyber rights – defending free speech in the digital age*. New York: Random House, 1998.
- GOLDMAN, ALVIN: Epistemic paternalism: communication control in law and society. *Journal of Philosophy*, 1991. 113.
- GOLDMAN, SHELDON: *Constitutional law – cases and essays*. New York: HarperCollins Publishers, 1991 (2. kiadás).
- GONZALES, GÉRALDINE: EC fundamental freedoms v. human rights in the case C-112/00 Eugen Schmidberger v. Austria (2003) ECR I-5659. *Legal Issues of Economic Integration*, 2004. 219.
- GRABER, MARK A.: *Transforming free speech – the ambiguous legacy of civil libertarianism*. University of California Press, 1991.
- GRABER, MARK A.: Old wine in new bottles: the constitutional status of unconstitutional speech. *Vanderbilt Law Review*, March 1995. 349.
- GRADVOHL EDINA: Phrúné keblei. *Médiakutató*, 2005. nyár.
- GREENAWALT, KENT: Speech and crime. *American Bar Federation Reserve Journal*, 1980. 645.
- GREENAWALT, KENT: Free speech justifications. *Columbia Law Review*, 1989. 119.
- GREENAWALT, KENT: *Speech, crime and the uses of language*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1989.
- GREENAWALT, KENT: Insult and epithets: are they protected speech? *Rutgers Law Review*, 1990. 287.
- GREENAWALT, KENT: “Clear and present danger” and criminal speech. In LEE C. BOLLINGER – GEOFFREY R. STONE (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.
- GREENWOOD, DANIEL J. H.: Essential speech: why corporate speech is not free. *Iowa Law Review*, August 1998. 995.
- GREENWOOD, DANIEL J. H.: First Amendment imperialism. *Utah Law Review*, 1999. 659.
- GRIFFIN, MICHAEL: Diana hercegnő esete a sajtóval. In HALMAI GÁBOR (szerk.): *Sajtószabadság és személyiségi jogok*. Budapest: AduPrint – INDOK, 1998.
- GRIFFITHS, DENNIS: *Fleet Street – Five hundred years of the press*. London: British Library, 2006.
- GROSS, OREN – NI AOLÁIN, FIONNUALA: From derogation to scrutiny: revisiting the application of the margin of appreciation doctrine in the context of Article 15 of the European Convention of Human Rights. *Human Rights Quarterly*, 2001. 625.
- GUINN, DAVID E.: Philosophy and theory of freedom of expression. *International Human Rights Institute – DePaul University College of Law*, 2005. <http://ssrn.com>
- GUNTHER, GERALD: Learned Hand and the origins of modern free speech doctrine: some fragments of history. *Stanford Law Review*, 1975. 719.
- GUNTHER, GERALD: *Learned Hand: the man and the judge*. New York: Knopf, 1994.
- GYÖRGY PÉTER: Közszolgálat a globális technokultúra korában. A Magyar Rádió lehetséges stratégiája. *Médiakutató*, 2005. tavasz.
- GYÖRFI TAMÁS: Szólásszabadság az Interneten: az analógiák nyomában. *Társadalmi Szemle*, 1998/2.
- GYÖRFI TAMÁS: Szólásszabadság az Interneten: jegyzetek a Reno v. Aclu-ügy margójára. *Jogtudományi Közlöny*, 1998/7-8.
- GYÖRFI TAMÁS: Az amerikai alkotmányjog szabadság-fogalma. *Jogelméleti Szemle*, 2000/4.
- GYÖRFI TAMÁS: *Az alkotmánybíráskodás politikai karaktere*. Budapest: Indok, 2001.
- GYÖRFI TAMÁS: Az állam semlegességének elve az alkotmányjogban. *Jogelméleti Szemle*, 2003/3.
- GYÖRFI TAMÁS: A kommunitarizmus alkotmányelmélete. *Fundamentum*, 2004/1.
- GYÖRFI TAMÁS: Dogma-e a mérsékelt állam elmélete? *Jogelméleti Szemle*, 2004/4.

- GYÖRFI TAMÁS: Semlegesség, nyilvános igazolás és deliberatív demokrácia. In H. SZILÁGYI ISTVÁN – PAKSY MÁTÉ: *Ius, unum, lex multiplex. Liber Amicorum Studia Z. Péteri dedicata*. Budapest: Szent István Társulat, 2005.
- HABERMAS, JÜRGEN: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Osiris, 1999 (3. kiadás).
- HACSI LAJOS: Gondolatok a sajtó- és vélemény szabadságról a 21. század kezdetén. In *Vadász Sándor jubileum*. Budapest, 2001.
- HADLEY, MICHAEL: The Gertz doctrine and internet defamation. *Virginia Law Review*, April 1998. 477.
- HAIMAN, FRANKLYN S.: Speech v. privacy: is there a right not to be spoken to? *Northwestern University Law Review*, 1972. 153.
- HAJNÓCZY JÓZSEF: Közjogi értekezés a királyi hatalom korlátairól Magyarországon. In *Hajnóczy József közjogi-politikai munkái* (szerk.: CSIZMADIA ANDOR). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958 [első megjelenés: 1791].
- HALBERSTAM, DAVID: *Mert övök a hatalom*. Budapest: Európa Kiadó, 1988.
- HALLIN, DANIEL C. – MANCINI, PAOLO: *Comparing media systems*. Cambridge University Press, 2004.
- HALLIN, DANIEL C. – MANCINI, PAOLO: Comparing media systems. In JAMES CURRAN – MICHAEL GUREVITCH (szerk.): *Mass media and society*. London: Hodder Arnold, 2005 (4. kiadás).
- HALMAI GÁBOR: Az Új Hölgyfutártól a Szent Koronáig. *Világosság*, 1991/11.
- HALMAI GÁBOR: *A vélemény szabadság határai*. Budapest: Atlantisz, 1994.
- HALMAI GÁBOR: Függetlenség és kiegyensúlyozottság a médiumokban. In *Közszolgálatosság a médiában*. Budapest: Osiris, 1995.
- HALMAI GÁBOR: A vélemény szabadság alkotmányos szabályozása. *Acta Humana*, 1995/18-19.
- HALMAI GÁBOR: A német polgár elveszett becsülete? Vélemény szabadság és személyiségi jogok Németországban. *Magyar Jogi Szemle*, 1995/1.
- HALMAI GÁBOR: The new types of media and the state of the end of liberalism. In SAJÓ ANDRÁS – MONROE E. PRICE (szerk.): *Rights of access to the media*. Boston: Kluwer Law International, 1996.
- HALMAI GÁBOR: „Az előző vizsgálat eltöröltetvén örökre...”? *Fundamentum*, 1997/1.
- HALMAI GÁBOR: Médiaháború: szabadság és szabályozás. *Beszélő*, 1997. augusztus-szeptember.
- HALMAI GÁBOR (szerk.): *Sajtó szabadság és személyiségi jogok*. Budapest: AduPrint – INDOK, 1998.
- HALMAI GÁBOR: A sajtó nyilvánosság határainak módosulásai. In VÁSÁRHELYI MÁRIA – HALMAI GÁBOR (szerk.): *A nyilvánosság rendszerváltozása*. Budapest: Új Mandátum, 1998.
- HALMAI GÁBOR: Az Alkotmány mint norma a bírói jogalkalmazásban. *Fundamentum*, 1998/3.
- HALMAI GÁBOR: Az újságíró közhatalma. *Fundamentum*, 1999/1.
- HALMAI GÁBOR: Az aktivizmus vége? – A Sólyom-bíróság kilenc éve. *Fundamentum*, 1999/2.
- HALMAI GÁBOR: Római Egyezmény kontra magyar Alkotmány. *Fundamentum*, 1999/3.
- HALMAI GÁBOR: Jog az erkölcs telenségre? *Fundamentum*, 1999/4. (ismertetés H. L. A. Hart: Jog, szabadság, erkölcs. Budapest: Osiris, 1999. c. művéről).
- HALMAI GÁBOR: Az írott és az elektronikus sajtó szabadságának egy éve. In CSEH GABRIELLA – ENYEDI NAGY MIHÁLY – SOLTÉNSZKY TIBOR (szerk.): *Médiakönyv 1999*. Budapest: Enamiké, 1999.
- HALMAI GÁBOR (szerk.): *A megtalált Alkotmány? – A magyar alapjogi bíráskodás kilenc éve*. Budapest: Indok, 2000.
- HALMAI GÁBOR: Változó minták és mércék. A vélemény szabadság az Alkotmánybíróság gyakorlatában. In HALMAI GÁBOR (szerk.): *A megtalált Alkotmány? – A magyar alapjogi bíráskodás kilenc éve*. Budapest: Indok, 2000.
- HALMAI GÁBOR: Közszerplők személyiségvédelme kontra közügyek vitathatósága. *Fundamentum*, 2000/2.
- HALMAI GÁBOR: Hátramenetben az alapjogvédelem? *Fundamentum*, 2000/3.
- HALMAI GÁBOR: A kommunikációs jogokról. *Médiakutató*, 2001. ősz.
- HALMAI GÁBOR: Gyűlöletbeszéd és személyiségi jogok. *Fundamentum*, 2001/4.
- HALMAI GÁBOR: A bírói jogértelmezés elvesztett szabadsága. *Fundamentum*, 2002/3-4.
- HALMAI GÁBOR: Az emberi jogok igazolása. In TALLÁR FERENC (szerk.): *Az emberi jogok és az európai tradíció*. Budapest: Osiris, 2002.
- HALMAI GÁBOR: *Kommunikációs jogok*. Budapest: Új Mandátum, 2002.

- HALMAI GÁBOR: „Gyűlöletbeszéd” és uniós csatlakozás. *Fundamentum*, 2003/2.
- HALMAI GÁBOR: „Gyűlöletbeszéd”. Büntető- vagy polgári jog? *Élet és Irodalom*, 2003/37.
- HALMAI GÁBOR: Véleményszabadság az Európai Unióban. *Magyar Tudomány*, 2004/8.
- HALMAI GÁBOR: Becsületvédelem és sajtószabadság. *Fundamentum*, 2004/4.
- HALMAI GÁBOR: Túl kevés és túl sok szólásszabadság – egy utilitarista megközelítés. *Fundamentum*, 2005/3.
- HALMAI GÁBOR: Hans Kelsen és a magyar Alkotmánybíróság. *Világosság*, 2005/11.
- HALMAI GÁBOR – TÓTH GÁBOR ATTILA (szerk): *Emberi jogok*. Budapest: Osiris, 2003.
- HAMBURGER, PHILIP: The development of the law of seditious libel and the control of the press. *Stanford Law Review*, February 1985. 661.
- HAMILTON, ALEXANDER – MADISON, JAMES – JAY, JOHN: *A föderalista*. Budapest: Európa, 1998.
- HAMILTON, MARCI A.: Art speech. *Vanderbilt Law Review*, January 1996. 73.
- HANÁK ANDRÁS: Madison unokája vagyok én. In HALMAI GÁBOR (szerk.): *Sajtószabadság és személyiségi jogok*. Budapest: AduPrint – INDOK, 1998.
- HANÁK ANDRÁS: Meddig nyújtózkodhat a magyar szólásszabadság? *Fundamentum*, 2001/2.
- HANÁK ANDRÁS: Szabad és felelős sajtót – mit tehet a magyar jogrend? Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Polgári Jogi Tanszéke által szervezett Szladits Szeminárium vitaanyaga. 2007. április 16. *Kézirat*.
- HARE, IVAN: Is the privileged position of political expression justified? In JACK BEATSON – YVONNE CRIPPS (szerk.): *Freedom of expression and freedom of information. Essays in honour of Sir David Williams*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2000.
- HARMATHY ATTILA: Bírói gyakorlat – Alkotmány. *Magyar Jog*, 2004/11.
- HARMATHY ATTILA: A személyhez fűződő jogok egyes kérdéseiről. In *Emlékkönyv Lontai Endre egyetemi tanár tiszteletére*. Budapest: ELTE-ÁJK, Polgári Jogi Tanszék, 2005.
- HARMATHY ATTILA: Az EU tagállamok közös alkotmányos hagyományai és a nemzeti polgári jog. In SAJÓ ANDRÁS (szerk.): *Alkotmányosság a magánjogban*. Budapest: Complex, 2006.
- HART, H. L. A.: *Jog, szabadság, erkölcs*. Budapest: Osiris, 1999.
- HARTLEY, ROGER C.: Cross burning – hate speech as free speech: a comment on Virginia v. Black. *Catholic University Law Review*, 2004. 1.
- HASIAN, MAROUF A., JR.: Canadian civil liberties, holocaust denial and the Zundel trials. *Communications and the Law*, September 1999. 43.
- HAWORTH, ALAN: *Free speech*. London: Routledge, 1998.
- HAYEK, FRIEDRICH A.: A valódi és a hamis individualizmus. In LUDASSY MÁRIA (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II*. Budapest: Atlantisz, 1992.
- HELPER, LAURENCE R.: Consensus, coherence and the European Convention on Human Rights. *Cornell International Law Journal*, 1993. 133.
- HENKIN, LOUIS: Morals and the Constitution: the sin of obscenity. *Columbia Law Review*, March 1963. 391.
- HENKIN, LOUIS: On drawing lines. *Harvard Law Review*, 1968/69. 63.
- HENTOFF, NAT: *Free speech for me – but not for thee*. New York: HarperCollins Publishers, 1992.
- HERMAN, EDWARD S.: The propaganda model: a retrospective. *Journalism Studies*, 2000. 101.
- HERMAN, EDWARD S. – MCCHESENEY, ROBERT W.: *The global media – The new missionaries of corporate capitalism*. Cassell, 1997.
- HERZOG, ROMAN: The hierarchy of constitutional norms and its function in the protection of basic rights. *Human Rights Law Journal*, 1992. 90.
- HEYMAN, STEVEN J.: Righting the balance: an inquiry into the foundations and limits of freedom of expression. *Boston University Law Review*, December 1998. 1275.
- HEYMAN, STEVEN J.: Ideological conflict and the First Amendment. *Chicago-Kent Law Review*, 2003. 531.
- HICKMAN, TOM R.: Constitutional dialogue, constitutional theories and the Human Rights Act 1998. *Public Law*, 2005. 306.
- HIMMELFARB, GERTRUDE: *On liberty and liberalism: the case of John Stuart Mill*. New York: Alfred A. Knopf, 1974.
- HITCHENS, LESLEY P.: “Get ready, fire, take aim”. The regulation of cross-media ownership – an exercise in policy-making. *Public Law*, 1995. 620.

- HITCHENS, LESLEY P.: *Broadcasting pluralism and diversity. A comparative study of policy and regulation*. Oxford, Portland, Oregon: Hart Publishing, 2006.
- HLATKY ENDRE: *Széchenyi sajtópolitikai eszméi a „Hitel”, „Világ”, „Stádium” és „A Kelet népe”-ben*. Budapest, 1939.
- HOFFMANN-RIEM, WOLFGANG: Two hundred years of Marbury v. Madison: the struggle for judicial review of constitutional questions in the United States and Europe. *German Law Journal*, 2004/6. 685.
- HOFMANN, RAINER: Incitement to national and racial hatred: the legal situation in Germany. In SANDRA COLIVER (szerk.): *Striking a balance. Hate speech, Freedom of expression and non-discrimination*. Article 19, International Centre Against Censorship; Human Rights Centre, University of Essex, 1992.
- HOHFELD, WESLEY NEWCOMB: *Fundamental legal concepts*. New Haven: Yale University Press, 1919.
- HOLDERNESS, CLIFFORD G. – JENSEN, MICHAEL C. – MECKLING, WILLIAM H.: The logic of the First Amendment. *Harvard NOM Research Paper* no. 00-01., 2000. <http://ssrn.com>
- HOLMES, JOSHUA: European Community law and the cultural aspects of television. In RACHAEL CRAUFURD SMITH (szerk.): *Culture and European Union law*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2004.
- HOLMES, OLIVER WENDELL: The path of the law. *Boston Law School Magazine*, 1897. 1.
- HOLMES, STEPHEN: Liberal constraints on private power? – Reflections on the origins and rationale of access regulation. In JUDITH LICHTENBERG (szerk.): *Democracy and the mass media*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- HOLSINGER, RALPH H. – DITTS, JON PAUL: *Media law*. New York: McGraw-Hill, 1994.
- HOPKINS, W. WAT: Cross burning revisited: what the Supreme Court should have done in Virginia v. Black and why it didn't. *Hastings Communications and Entertainment Law Journal*, Winter 2004. 269.
- HORÁNYI ÖZSÉB: A panasz jogintézménye az elektronikus médiában. In *Rendszerváltás és kommunikáció*. Budapest: Osiris, 1999.
- HORKAY HÖRCHER FERENC (szerk.): *Közösségelvű politikai filozófiák*. Budapest: Századvég, 2002.
- HORKHEIMER, MAX – ADORNO, THEODOR W.: *A felvilágosodás dialektikája. Filozófiai töredékek*. Budapest: Gondolat – Atlantisz (Medvetánc), 1990.
- HORVÁTH BARNA: *Angol jogelmélet*. Budapest: Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 2001 [első megjelenés: 1943].
- HORVÁTH JÁNOS: Az igazi közszolgálat. In *Közszolgálatosság a médiában*. Budapest: Osiris, 1995.
- HORVÁTH DÁNIEL: Sajtójog és sajtószabadság Angolországban. *A Sajtó*, 1930/1-6.
- HOYER, SVENNIK: Média a harmadik évezred közepén. *Médiakutató*, 2001. tél.
- HUGO, VICTOR: *Shakespeare*. Budapest: Gutenberg, 1930.
- HUME, DAVID: Of the liberty of the press. In DAVID HUME: *Essays, moral, political, and literary, Part I*. (szerk.: EUGENE F. MILLER). New York: Liberty Fund, 1987.
- HUMPHREYS, PETER J.: *Mass media and media policy in Western Europe*. Manchester: Manchester University Press, 1996.
- HUNDT, REED E.: The public's airwaves: what does the public interest require of television broadcasters? *Duke Law Journal*, April 1996. 1089.
- HUNT, MURRAY: The “horizontal effect” of the Human Rights Act. *Public Law*, 1998. 423.
- HUSTER, STEFAN: Das Verbot der Auschwitz-lüge, die Meinungsfreiheit und das Bundesverfassungsgericht. *Neue Juristische Wochenschrift*, 1996. 487.
- HUXLEY, ALDOUS: *Szép új világ*. Budapest: Kozmosz Könyvek, 1982.
- HUXLEY, ALDOUS: *Brave new world revisited*. London: Vintage, 2004 [első kiadás: 1958].
- ILLYÉS GYULA: *Magyarok*. Budapest: Nyugat, é. n.
- INGBER, STANLEY: The marketplace of ideas: a legitimizing myth. *Duke Law Journal*, February 1984. 1.
- INNIS, HAROLD A.: *A sajtó – a 20. század gazdaságtörténetének mellőzött szereplője*. Budapest: Infonia-Aula, 2002.
- JACKSON, VICKI: Argument – Could I interest you in some foreign law? Yes please, I'd love to talk with you. *Legal Affairs*, July/August 2004. 43.

- JACKSON, VICKI – TUSHNET, MARK: Comparative constitutional law. New York: Foundation Press, 1999.
- JAKAB ZOLTÁN: A közszolgálatosság értelmezése a 20-as évektől napjainkig. In *Közszolgálatosság a médiában*. Budapest: Osiris, 1995.
- JAKUBOWICZ, KAROL: Access to the media and democratic communication: theory and practice in Central and Eastern European broadcasting. In SAJÓ ANDRÁS – MONROE E. PRICE (szerk.): *Rights of access to the media*. Boston: Kluwer Law International, 1996.
- JAKUBOWICZ, KAROL: Media and democracy. In *Media and democracy*. Council of Europe Publishing, 1998.
- Javaslat a nyilvánosság és a tömegkommunikáció reformjára. In *Fordulat és reform* (a Medvetánc 1987/2 számának melléklete).
- JAVORNICZKY ISTVÁN – KARDOS GÁBOR: „Írányt mutatunk, de nem avatkozunk be durván a nemzeti jogokba” – beszélgetés Baka Andrásal. *Fundamentum*, 2000/4.
- JEFFRIES, JOHN CALVIN JR.: Rethinking prior restraint. *Yale Law Journal*, 1983. 409.
- JELLINEK, GEORG: *System der subjektiven öffentlichen Rechte*. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1905.
- JENEI ÁGNES: Kereskedelmi televízió és demokrácia. *Médiakutató*, 2005. ősz.
- JENSEN, MICHAEL C. – MECKLING, WILLIAM H.: Between freedom and democracy. *The Banker*, October 1977. 39.
- JOHNSON, DAVID R. – POST, DAVID: Law and borders: the rise of law in cyberspace. *Stanford Law Review*, May 1996. 1367.
- JORDAN, AMY: The right of access: is there a better fit than the First Amendment? *Vanderbilt Law Review*, 2004. 1349.
- JOWELL, JEFFREY: Beyond the rule of law: towards constitutional judicial review. *Public Law*, 2000. 671.
- JÓKAI MÓR: *Kiskirályok*. In *Jókai Mór összes művei, regények, 48. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968.
- JÓRI ANDRÁS: *Az illetlenség fogalma az amerikai jogban és a CDA*. Szakdolgozat, 1996.
- JÓRI ANDRÁS: A cybertér pacifikálása. In VÁSÁRHELYI MÁRIA – HALMAI GÁBOR (szerk.): *A nyilvánosság rendszerváltozása*. Budapest: Új Mandátum, 1998.
- JÓRI ANDRÁS: *Adatvédelmi kézikönyv*. Budapest: Osiris, 2005.
- JUHÁSZ GÁBOR: Sajtóelhárítás és nyilvánosság. In HALMAI GÁBOR (szerk.): *Sajtószabadság és személyiségi jogok*. Budapest: AduPrint – INDOK, 1998.
- JUHÁSZ GÁBOR: Tulajdonviszonyok a magyar sajtóban. In VÁSÁRHELYI MÁRIA – HALMAI GÁBOR (szerk.): *A nyilvánosság rendszerváltozása*. Budapest: Új Mandátum, 1998.
- JUHÁSZ GÁBOR: Nyomtatott sajtó. In BAJOMI-LÁZÁR PÉTER (szerk.): *Magyar médiatörténet – a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005.
- KAGAN, ELENA: The changing faces of First Amendment neutrality: R. A. V. v. St. Paul, Rust v. Sullivan, and the problem of content-based underinclusion. *Supreme Court Review*, 1992. 29.
- KAGAN, ELENA: Regulation of hate speech and pornography after R.A.V. *University of Chicago Law Review*, 1993. 873.
- KAGAN, ELENA: Private speech, public purpose: the role of governmental motive in First Amendment doctrine. *University of Chicago Law Review*, Spring 1996. 413.
- KAHN, ROBERT A.: *Holocaust denial and the law: a comparative study*. New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- KALVEN, HARRY JR.: Mr. Alexander Meiklejohn and the Barenblatt opinion. *University of Chicago Law Review*, 1960. 315.
- KALVEN, HARRY JR.: The metaphysics of the law of obscenity. *Supreme Court Review*, 1960. 1.
- KALVEN, HARRY JR.: The New York Times case: a note on “the central meaning of the First Amendment”. *Supreme Court Review*, 1964. 191.
- KALVEN, HARRY JR.: The concept of the public forum: Cox v. Louisiana. *Supreme Court Review*, 1965. 1.
- KALVEN, HARRY JR.: Privacy in tort law: were Warren and Brandeis wrong? *Law and Contemporary Problems*, 1966. 326.
- KALVEN, HARRY JR.: The reasonable man and the First Amendment: Hill, Butts and Walker. *Supreme Court Review*, 1967. 267.

- KALVEN, HARRY JR.: Upon rereading Mr. Justice Black on the First Amendment. *UCLA Law Review*, 1966/67. 428.
- KALVEN, HARRY JR.: Even when a nation is at war. *Harvard Law Review*, 1971. 3.
- KALVEN, HARRY JR.: *A worthy tradition: freedom of speech in America*. New York: Harper&Row, 1988.
- KARDOS GÁBOR: A kultúrához való jog védelme a nemzetközi jogban. *Fundamentum*, 2002/2.
- KARPEN, ULRICH: Freedom of expression as a basic right: a German view. *American Journal of Comparative Law*, 1989. 395.
- KARPEN, ULRICH: Freedom of the press in Germany. In *Press law and practice – a comparative study of press freedom in European and other democracies*. Article 19 – International Centre Against Censorship, 1993. 78.
- KARST, KENNETH L.: Equality as a central principle in the First Amendment. *University of Chicago Law Review*, 1975. 20.
- KARST, KENNETH L.: Why equality matters. *Georgia Law Review*, Winter 1983. 38.
- KAVAN, JAN: The development of rights of access to the media: the role of media in lustration. In SAJÓ ANDRÁS – MONROE E. PRICE (szerk.): *Rights of access to the media*. Boston: Kluwer Law International, 1996.
- KÁDÁR ANDRÁS KRISTÓF: Útvesztő. A jogalkotó esete a szólásszabadsággal. *Élet és Irodalom*, 2003/45.
- KÁNTÁS PÉTER – FÓRIKA LÁSZLÓ: A közméltóság védelmében. *Jogelméleti Szemle*, 2003/2.
- KEANE, JOHN: *Média és demokrácia*. Budapest: Helikon, 1999.
- KEANE, JOHN: *A civil társadalom*. Budapest: Typotex, 2004.
- KEETON, W. PAGE: Defamation and freedom of the press. *Texas Law Review*, 1976. 1221.
- KENTRIDGE, SYDNEY: Freedom of speech: is it the primary right? *International and Comparative Law Quarterly*, April 1996. 253.
- KENTRIDGE, SYDNEY: Comparing human rights jurisdictions. In GUY CANIVET – MADS ANDENAS – DUNCAN FAIRGRIEVE (szerk.): *Comparative law before the courts*. London: British Institute of International and Comparative Law, 2004.
- KENYON, ANDREW T.: Review essay – Defamation and critique: political speech and New York Times v. Sullivan in Australia and England. *Melbourne University Law Review*, 2001. 522.
- KENYON, ANDREW T.: Lange and Reynolds qualified privilege: Australian and English defamation law and practice. *Melbourne University Law Review*, 2004. 406.
- KEREKES ZSUZSA: Törvényen innen és túl. Az információs szabadság az Alkotmánybíróság első tíz évének gyakorlatában. *Fundamentum*, 1999/3.
- KERTÉSZ KRISZTINA: A média szabályozása az EU-ban és Magyarországon. *Médiakutató*, 2001. tavasz.
- KERTÉSZ KRISZTINA: Jogharmozás az audiovizuális szektorban. *Médiakutató*, 2003. tél.
- KERTÉSZ KRISZTINA: Kiegyensúlyozottság és pártatlanság az elektronikus médiában a Panaszbizottság 2004-es döntéseinek tükrében. *Médiakutató*, 2006. ősz.
- KIRBY, MICHAEL: The role of the judge in advancing human rights. *Nordic Journal of International Law*, 1988. 29.
- KIS JÁNOS: *Az állam semlegessége*. Budapest: Atlantisz, 1997.
- KIS JÁNOS: *Alkotmányos demokrácia – három tanulmány*. Budapest: Indok, 2000.
- KIS JÁNOS: A szólásszabadság próbája. *Magyar Narancs*, 2002. február 7.
- KIS JÁNOS: A bírói döntéstől a törvény fölötti döntésig. *Élet és Irodalom*, 2003/47.
- KIS JÁNOS – KUKORELLI ISTVÁN – MAJTÉNYI LÁSZLÓ – SÓLYOM LÁSZLÓ – TAKÁCS PÉTER: „A morális alkotmányértelmezésnek a szöveghez kötöttnek kell lennie”. *Fundamentum*, 2001/1.
- KIS JÁNOS – SÓLYOM LÁSZLÓ: Az alkotmány és a szólásszabadság. *Népszabadság*, 2003. október 11.
- KISS ANIKÓ: Szabadság a gyalázkodásra? *Acta Humana*, 1996/24.
- KISS ANNA: Shakespeare és a gyűlöletbeszéd. *Mozgó Világ*, 2003/12.
- KISS ÉVA: A nemzetközi jogi normák, az alapjogok érvényesülésének kérdései az ember személyiségi jogait érintő ügyekben. *Jogtudományi Közöny*, 1996. november.
- KISS TIBOR: Sajtó-helyreigazítás az interneten. *Magyar Jog*, 2006/11.

- KLINGSBERG, ETHAN: Beyond the voice and intended view conception of speech: expanding the First Amendment goal of rich public debate to protect a multiplicity of discourses. In SAJÓ ANDRÁS – MONROE E. PRICE (szerk.): *Rights of access to the media*. Boston: Kluwer Law International, 1996.
- KOLOSÍ PÉTER: *A kereskedelmi televíziózás Magyarországon*. Budapest: Corvina, 2006.
- KONDOROSI FERENC: Művészet a régi jog hálójában – avagy a vélemény szabadsága az ecset és a toll hegyén. *Acta Humana*, 1996/24.
- KONDOROSI FERENC: Az alapjogok hierarchiája. In HAJAS BARNABÁS – SCHANDA BALÁZS (szerk.): *Formatori iuris publici. Studia in honorem Geisae Kilényi septuagenarii. Ünnepi kötet Kilényi Géza professzor hetvenedik születésnapjára*. Budapest: Szent István Társulat, 2006.
- KOPPELMAN, ANDREW: Does obscenity cause moral harm? *Columbia Law Review*, 2005. 1635.
- KORNEGAY, JAMES NICHOLAS: Protecting our children and the constitution: an analysis of the “virtual” child pornography provisions of the Protect Act of 2003. *William and Mary Law Review*, April 2006. 2130.
- KOSKENIEMI, MARTTI: The effect of rights on political culture. In: PHILIP ALSTON (szerk.): *The EU and human rights*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1999.
- KOSSUTH LAJOS: Beszéd a sajtószabadság tárgyában Zemplén megye gyűlésén (1832. szeptember 5.). In *Kossuth Lajos összes munkái*, 6. kötet, Budapest, 1966.
- KOSSUTH LAJOS: *Felelet*. Pest, 1841.
- KOVÁCS ISTVÁN – SZABÓ IMRE (szerk.): *Az emberi jogok dokumentumokban*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980 (2. kiadás).
- KOVÁCS KRISZTINA – CSEH GABRIELLA: *A lapalapítás és a sajtószabadság magyar és nemzetközi szabályozása*. Budapest: Colpi, 1996.
- KOVÁTS ILDIKÓ: Közszolgálati műsorszórás és nemzetállam. In *Közszolgálatosság a médiában*. Budapest: Osiris, 1995.
- KOZIOL, HELMUT – WARZILEK, ALEXANDER: *Persönlichkeitsschutz gegenüber Massenmedien – The protection of personality rights against invasions by mass media*. Wien, New York: Springer, 2005.
- KÓKAY GYÖRGY: *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983.
- KÖHLER, MICHAEL: Zur Frage der Strafbarkeit des Leugnens von Völkermordaten. *Neue Juristische Wochenschrift*, 1985.
- KÖRMENDY-ÉKES JUDIT: A médiatörvény fejlesztése és az Európai Unió joga. In *Információs társadalom és jogrendszer*. Budapest: MTA Társadalomkutató központ, 2002.
- KÖRMENDY-ÉKES JUDIT – LENGYEL MÁRK: A médiahatóság jogállásának kérdéseiről. *Magyar Jog*, 2004/4.
- KÖRMENDY-ÉKES JUDIT – LENGYEL MÁRK: Az on-line helyreigazítás az európai jogi felfogásban. *Magyar Jog*, 2005/5.
- KRAMER, MATTHEW H.: *The quality of freedom*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2003.
- KRATTENMAKER, THOMAS G.: The Telecommunications Act of 1996. *Connecticut Law Review*, 1996. 123.
- KRATTENMAKER, THOMAS G. – POWE, L. A. JR.: The fairness doctrine today: a constitutional curiosity and an impossible dream. *Duke Law Journal*, 1985. 151.
- KRATTENMAKER, THOMAS G. – POWE, L. A. JR.: Converging First Amendment principles for converging communications media. *Yale Law Journal*, May 1995. 1719.
- KREIMER, SETH F.: Allocational sanctions: the problem of negative rights in a positive state. *University of Pennsylvania Law Review*, 1984. 1293.
- KREIMER, SETH F.: Technologies of protest: insurgent social movements and the First Amendment in the era of the internet. *University of Pennsylvania Law Review*, 2001. 119.
- KREZMER, DAVID: Freedom of speech and racism. *Cardozo Law Review*, 1987. 445.
- KROKOVAY ZSOLT: Szélesség – egy alkotmányos mérce. *Világosság*, 1993/2.
- KROKOVAY ZSOLT: A szólásszabadság döntő jelentése. In *Deák Ferenc, a liberális politikus*. T-Twins, 1994.
- KROKOVAY ZSOLT: A szabad rádiózás és televíziózás rendszere. In *Közszolgálatosság a médiában*. Budapest: Osiris, 1995.
- KROKOVAY ZSOLT: A szólásszabadság elve a polgárjogok egy rendszerében. *Politikatudományi Szemle*, 1995/3.

- KROKOVAY ZSOLT: Political speech and political money. In SAJÓ ANDRÁS – MONROE E. PRICE (szerk.): *Rights of access to the media*. Boston: Kluwer Law International, 1996.
- KROKOVAY ZSOLT: A tévéhíradó feladata. In TERESTYÉNI TAMÁS (szerk.): *Médiakritika*. Budapest: Osiris – MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, 1997.
- KROKOVAY ZSOLT: *Médiaetika*. Budapest: L'Harmattan, 2003.
- KROTOSZYNSKY, RONALD J. JR.: Brind and Rust v. Sullivan: free speech and the limits of a written constitution. *Florida State University Law Review*, 1994. 1.
- KROTOSZYNSKY, RONALD J. JR.: The inevitable wasteland: why the public trustee model of broadcast television regulation must fail (Book review). *Michigan Law Review*, May 1997. 2101.
- KROTOSZYNSKY, RONALD J. JR.: Dissent, free speech and the continuing search for the “central meaning” of the First Amendment. *Michigan Law Review*, 2000. 1613.
- KROTOSZYNSKI, RONALD J. JR.: A comparative perspective on the First Amendment: free speech, militant democracy and the primacy of dignity as a preferred constitutional value in Germany. *Tulane Law Review*, 2004. 1549.
- KROTOSZYNSKY, RONALD J. JR.: Defamation in the digital age: some comparative law observations on the difficulty of reconciling free speech and reputation in the emerging global village. *Washington & Lee Law Review*, 2005. 339.
- KROTOSZYNSKY, RONALD J. JR.: *The First Amendment in cross-cultural perspective. A comparative legal analysis of the freedom of speech*. New York, London: New York University Press, 2006.
- KROTOSZYNSKY, RONALD J. JR. – BLAICKLOCK, RICHARD M.: Enhancing the spectrum: media power, democracy, and the marketplace of ideas. *University of Illinois Law Review*, 2000. 813.
- KROTOSZYNSKY, RONALD J. JR. – WILBORN MALLOY, S. ELIZABETH: Recalibrating the cost of harm advocacy: getting beyond Brandenburg. *William and Mary Law Review*, April 2000. 1159.
- KUMM, MATTHIAS: Who’s afraid of the total constitution? Constitutional rights as principles and the constitutionalization of private law. *German Law Journal*, 2006/4. 341.
- KUNCZIK, MICHAEL: A demokratikus újságírás. *Médiakutató*, 2001/3.
- KURLAND, PHILIP B.: The irrelevance of the Constitution: the First Amendment’s freedom of speech and freedom of press clauses. *Drake Law Review*, 1979/80. 1.
- KÜBLER, FRIEDRICH: How much freedom for racist speech? Transnational aspects of conflicts of human rights. *Hofstra Law Review*, 1998. 335.
- KYMLICKA, WILL: *Contemporary political philosophy*. Oxford: Clarendon Press, 2002 (2. kiadás).
- LAKATOS ÉVA: *Sikersajtó a századfordulón*. Budapest: Balassi Kiadó – Országos Széchenyi Könyvtár, 2004.
- LAKE, MICHAEL: A magyar elektronikus média és az EU-csatlakozás. In SÜKÖSD MIKLÓS – CSERMEY ÁKOS (szerk.): *A hír értékei – etika és professzionalizmus a mai magyar médiában*. Budapest: Média Hungária könyvek 2., 2001.
- LANGE, DAVID: The role of access doctrine in the regulation of the mass media: a critical review and assessment. *North Carolina Law Review*, 1973. 1.
- LANGE, DAVID: The speech and press clauses. *UCLA Law Review*, 1975. 77.
- LANGTON, RAE: Speech acts and unspeakable acts. In TOM CAMPBELL – WOJCIECH SADURSKI (szerk.): *Freedom of communication*. Aldershot, UK: Dartmouth, 1994.
- LASKI, HAROLD J.: A szellem szabadsága. In LUDASSY MÁRIA (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II*. Budapest: Atlantisz, 1992.
- LASSON, KENNETH: Group libel versus free speech: when Big Brother should butt in. *Duquesne Law Review*, 1984. 77.
- LASSON, KENNETH: Holocaust denial and the First Amendment: the quest for truth in a free society. *George Mason Law Review*, 1997. 35.
- LAWRENCE, CHARLES R.: If he hollers, let him go: regulating racist speech on campus. *Duke Law Journal*, 1990. 431.
- LAWRENCE, DAVID HERBERT: *Lady Chatterley szeretője*. Budapest: Magvető, 2004 (4. kiadás).
- LAWS, JOHN: The constitution: morals and rights. *Public Law*, 1996. 622.
- LAWS, JOHN: Meiklejohn, the First Amendment and free speech in English law. In IAN LOVELAND (szerk.): *Importing the First Amendment. Freedom of expression in American, English and European law*. Oxford, Portland, Oregon: Hart Publishing, 1998.
- LAWS, JOHN: The limitations of human rights. *Public Law*, 1998. 254.

- LÁBADY TAMÁS: Az eszmei és büntető kártérítés a common law-ban. *Állam- és Jogtudomány*, 1994/1-2.
- LÁBADY TAMÁS: A magánélet alkotmányos védelme. *Acta Humana*, 1995/18-19.
- LÁBADY TAMÁS: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Pécs – Budapest: Dialóg Campus, 1997.
- LÁBADY TAMÁS: Alkotmányjogi hatások a készülő Ptk. szabályaira. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2000/2.
- LE SUEUR, ANDREW: The conception of the UK's new Supreme Court. In ANDREW LE SUEUR (szerk.): *Building the UK's new Supreme Court. National and comparative perspectives*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2004.
- LEBEL, PAUL A.: Reforming the tort of defamation: an accommodation of the competing interests within the current constitutional framework. *Nebraska Law Review*, 1987. 249.
- LEDERMAN, ELIEZER – TABORY, MALA: Criminalization of racial incitement in Israel. In SANDRA COLIVER (szerk.): *Striking a balance. Hate speech, Freedom of expression and non-discrimination*. Article 19, International Centre Against Censorship; Human Rights Centre, University of Essex, 1992.
- LEE, SIMON: *The cost of free speech*. London, Boston: Faber and Faber, 1990.
- LEE, WILLIAM E.: Lonely pamphleteers, little people and the Supreme Court: the doctrine of time, place and manner regulations of expression. *George Washington Law Review*, 1986. 757.
- LEGÉNY KRISZTIÁN: Közös európai értékünk: az emberi méltóság. *Jogtudományi Közlöny*, 2007. július-augusztus.
- LEIGH, LEONARD: Of free speech and individual reputation: New York Times v. Sullivan in Canada and Australia. In IAN LOVELAND (szerk.): *Importing the First Amendment. Freedom of expression in American, English and European law*. Oxford, Portland, Oregon: Hart Publishing, 1998.
- LENDVAY JUDIT: A közszolgálatosság érvényesülése a magyar televízióban. In *Közszolgálatosság a médiában*. Budapest: Osiris, 1995.
- LESSIG, LAWRENCE: The path of cyberlaw. *Yale Law Journal*, May, 1995. 1743.
- LESSIG, LAWRENCE: Hogyan szabályozzuk a szólást az interneten? *Fundamentum*, 1999/1.
- LESSIG, LAWRENCE: A privát szféra architektúrája. *Információs Társadalom*, 2005/2.
- LEVINSON, SANFORD: The tutelary state: “censorship”, “silencing”, and the “practices of cultural regulation”. In ROBERT POST (szerk.): *Censorship and silencing – the practices of cultural regulation*. Getty Research Institute for the History of Art and the Humanities, 1998.
- LEVY, LEONARD W.: *Emergence of a free press*. Chicago: Ivan R. Dee, 2004.
- LEWIS, ANTHONY: Freedom of the press. *Acta Juridica*, 1979. 251.
- LEWIS, ANTHONY: A public right to know about public institutions: the First Amendment as a sword. *Supreme Court Review*, 1980. 1.
- LEWIS, ANTHONY: New York Times v. Sullivan reconsidered: “The central meaning of the First Amendment”. *Columbia Law Review*, 1983. 603.
- LEWIS, ANTHONY: Justice Black and the First Amendment. *Alabama Law Review*, 1987. 289.
- LICHTENBERG, JUDITH: Foundations and limits of freedom of the press. In JUDITH LICHTENBERG (szerk.): *Democracy and the mass media*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- LICHTENBERG, JUDITH (szerk.): *Democracy and the mass media*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- LIDSKY, LYRISSA BARNETT: Silencing John Doe: defamation & discourse in cyberspace. *Duke Law Journal*, February 2000. 855.
- LIEBLING, A. J.: *The press*. New York: Pantheon Books, 1981 (3. kiadás).
- LILLARD, MONIQUE C.: McGoliath v. David: The European Court of Human Right's recent “equality of arms” decision. *German Law Journal*, 2005/5. 895.
- LINDE, HANS A.: Clear and present danger reexamined: dissonance in the Brandenburg concerto. *Stanford Law Review*, 1970. 1163.
- LIPSON, MORRIS: Autonomy and democracy. *Yale Law Journal*, 1995. 2249.
- LIPSTADT, DEBORAH: *Denying the holocaust*. New York: The Free Press, 1993.
- LOCKE, JOHN: *Levél a vallási türelemről*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982 [első megjelenés: 1689].
- LOCKHART, WILLIAM B.: Escape from the chill of uncertainty: explicit sex and the First Amendment. *Georgia Law Review*, Spring 1975. 533.
- LOEWY, ARNOLD H.: Taking free speech seriously: the United States Supreme Court and virtual child pornography. *First Amendment Law Review*, 2003. 1.

- LOGAN, CHARLES W.: Getting beyond scarcity: a new paradigm for assessing the constitutionality of broadcast regulation. *California Law Review*, December 1997. 1687.
- LOGAN, DAVID A.: Libel law in the trenches: reflections on current data on libel litigation. *Virginia Law Review*, May 2001. 503.
- LORD LESTER OF HERNE HILL: General report. *Proceedings of the 8th international colloquy on the European Convention on Human Rights*, 1995.
- LORD PHILLIPS OF WORTH MATRAVERS: Private life and public interest. In: M. D. A. FREEDMAN (szerk.): *Current Legal Problems 2003*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2003.
- LOUGHLIN, MARTIN: Rights, democracy and law. In TOM CAMPBELL – K. D. EWING – ADAM TOMKINS (szerk.): *Sceptical essays on human rights*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2001.
- LOVE, JEAN C.: Discriminatory speech and the tort of intentional infliction of emotional distress. *Washington & Lee Law Review*, 1990. 123.
- LOVELAND, IAN (szerk.): *Importing the First Amendment. Freedom of expression in American, English and European law*. Oxford, Portland, Oregon: Hart Publishing, 1998.
- LOVELAND, IAN: *Political libels: a comparative study*. Oxford, Portland, Oregon: Hart Publishing, 2000.
- LUDASSY MÁRIA: *A toleranciától a szabadságig – Anglia 300 éve egy eszme történetének tükrében*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1992.
- LUKACS, JOHN: *Budapest, 1900*. Budapest: Európa Kiadó, 1996.
- LUKÁCS GYÖRGY: *Irodalom és demokrácia*. Budapest: Szikra, 1946.
- LUSTYIK KATALIN: Netpornográfia és az amerikai gyermek. *Médiakutató*, 2000. ősz.
- LUTTER TIBOR: *John Milton – az angol polgári forradalom költője*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1956.
- LYND, STAUGHTON: Brandenburg v. Ohio: a speech test for all seasons? *University of Chicago Law Review*, 1975. 151.
- MACAULAY, THOMAS BABINGTON: *Esszék*. Budapest: Gondolat, 1961.
- MACFARLANE, ALAN: *Az angol individualizmus eredete*. Budapest: Századvég – Hajnal István Kör, 1993.
- MACKINNON, CATHARINE A.: *Only words*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1993.
- MACKINNON, CATHARINE A.: Equality and speech. In *Collected courses of the Academy of European Law – 1992. The protection of human rights in Europe*, Volume III, Book 2. Dordrecht, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1994.
- MADOW, MICHAEL: Private ownership of public image: popular culture and publicity rights. *California Law Review*, January 1993. 127.
- MAHONEY, KATHLEEN: The James McCormick Mitchell lecture: Language as violence v. freedom of expression: Canadian and American perspectives on group defamation. *Buffalo Law Review*, 1988. 337.
- MAHONEY, PAUL: Emergence of a European conception of freedom of speech. In B. H. BIRKS (szerk.): *Criminal justice and human rights*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1995.
- MAHONEY, PAUL: Universality versus subsidiarity in the Strasbourg case law on free speech: explaining some recent judgments. *European Human Rights Law Review*, 1997. 364.
- MAHONEY, PAUL: Marvellous richness of diversity or invidious cultural relativism? *Human Rights Law Journal*, 1998. 1.
- MAJTÉNYI LÁSZLÓ: Az adatvédelem és az információszabadság az alkotmányban. *Acta Humana*, 1995/18-19.
- MAJTÉNYI LÁSZLÓ: Az „első” Alkotmánybíróság és az információs szabadságok. In HALMAI GÁBOR (szerk.): *A megtalált Alkotmány? – A magyar alapjogi bíráskodás kilenc éve*. Budapest: Indok, 2000.
- MAJTÉNYI LÁSZLÓ: Megőrizhető-e a magánélet az információs társadalomban? In *Információs társadalom és jogrendszer*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 2002.
- MAJTÉNYI LÁSZLÓ: Az információs jogok. In HALMAI GÁBOR – TÓTH GÁBOR ATTILA (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest: Osiris, 2003.
- MAJTÉNYI LÁSZLÓ: A bíróságok és a nyilvánosság. *Élet és Irodalom*, 2004/20.

- MAJTÉNYI LÁSZLÓ: *Az információs szabadságok. Adatvédelem és a közérdekű adatok nyilvánossága.* Budapest: Complex, 2006.
- MALLESON, KATE: Selecting judges in the era of devolution and human rights. In ANDREW LE SUEUR (szerk.): *Building the UK's new Supreme Court. National and comparative perspectives.* Oxford, New York: Oxford University Press, 2004.
- MANN, THOMAS: *Lotte Weimarban.* Budapest: Palatinus, 2006.
- MARKESINIS, BASIL S.: *Foreign law and comparative methodology: a Subject and a Thesis.* Oxford, Portland, Oregon: Hart Publishing, 1997.
- MARKESINIS, BASIL S.: National self-sufficiency or intellectual arrogance? The current attitude of American courts towards foreign law. *Cambridge Law Journal*, July 2006. 301.
- MARKESINIS, BASIL S. – FEDTKE, JÖRG: The judge as comparatist. *Tulane Law Review*, November 2005. 11.
- MARKESINIS, BASIL S. – O'CONNOR, COLM – FEDTKE, JÖRG – HUNTER-HENIN, MYRIAM: Concerns and ideas about the developing English law of privacy (and how knowledge of foreign law might help). *American Journal of Comparative Law*, 2004. 133.
- MARSHALL, GEOFFREY: Press freedom and free speech theory. *Public Law*, 1992. 40.
- MARTIN, MICHAEL: On a new argument for freedom of speech. *New York University Law Review*, November, 1982. 906.
- MASON, ANTHONY: The relationship between freedom of expression and freedom of information. In JACK BEATSON – YVONNE CRIPPS (szerk.): *Freedom of expression and freedom of information. Essays in honour of Sir David Williams.* Oxford, New York: Oxford University Press, 2000.
- MASSARO, TONI M.: Equality and freedom of expression: the hate speech dilemma. *William and Mary Law Review*, 1991. 211.
- MATHESON, SCOTT M. JR.: Procedure in public person defamation cases: the impact of the First Amendment. *Texas Law Review*, 1987. 217.
- MATSUDA, MARI J.: Public response to racist speech: considering the victim's story. *Michigan Law Review*, August, 1989. 2320.
- MAYTON, WILLIAM T.: From the legacy of suppression to the "metaphor of the Fourth Estate". *Stanford Law Review*, November 1986. 139.
- MÁRAI SÁNDOR: Fleet Street. *Újság*, 1933. október 13. [Gyűjteményes kötetben: Márai Sándor: *Tájak, városok, emberek.* Budapest: Helikon, 2002.]
- MÁRAI SÁNDOR: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében.* Pozsony: Kalligram, 1993.
- MÁRAI SÁNDOR: *Napnyugati őrvárak.* Budapest: Helikon, 2004. 156.
- MCCBRIDE, JEREMY: Sajtószabadság versus egyéni jogok. In HALMAI GÁBOR (szerk.): *Sajtószabadság és személyiségi jogok.* Budapest: AduPrint – INDOK, 1998.
- MCCHESNEY, ROBERT W.: *Rich media, poor democracy – communication politics in dubious times.* New York: The New Press, 2000.
- MCCHESNEY, ROBERT M.: *The problem of the media. US communication politics in the 21st. Century.* New York: Monthly Review Press, 2004.
- MCCHESNEY, ROBERT W. – NICHOLS, JOHN: *Our media, not theirs – the democratic struggle against corporate media.* New York: Seven Stories Press, 2002.
- MCCHESNEY, ROBERT W. – SCOTT, BEN (szerk.): *Our unfree press – 100 years of radical media criticism.* New York: New Press, 2004.
- MCCRUIDEN, CRISTOPHER: Freedom of speech and racial equality. In B. H. BIRKS (szerk.): *Criminal justice and human rights.* Oxford, New York: Oxford University Press, 1995.
- MCCRUIDEN, CRISTOPHER: The impact on freedom of speech. In BASIL S. MARKESINIS (szerk.): *The impact of the Human Rights Bill on English law. The Clifford Chance lectures, volume three.* Oxford, New York: Oxford University Press, 1998.
- MCCRUIDEN, CHRISTOPHER: A common law of human rights? *Oxford Journal of Legal Studies*, 2000. 499.
- MCKAY, ROBERT B.: The preference for freedom. *New York University Law Review*, 1959. 1182.
- MCLUHAN, MARSHALL: *A Gutenberg-galaxis.* Budapest: Trezor, 2001.
- MCMILLAN, JOHN: The whistleblower versus the organization – who should be protected? In TOM CAMPBELL – WOJCIECH SADURSKI (szerk.): *Freedom of communication.* Aldershot, UK: Dartmouth, 1994.

- MCNAMARA, LAWRENCE: History, memory and judgment: holocaust denial, the history wars and law's problem with the past. *Sydney Law Review*, 2004. 353.
- MCQUAIL, DENIS: *Media performance – Mass communication and the public interest*. New York: Sage Publications, 1992.
- MCQUAIL, DENIS: *Mass communication theory*. New York: Sage Publications, 1994 (3. kiadás).
- MCQUAIL, DENIS (szerk.): *McQuail's reader in mass communication theory*. New York: Sage Publications, 2002.
- MCQUAIL, DENIS: *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest: Osiris, 2003.
- MEIKLEJOHN, ALEXANDER: *Free speech and its relation to self-government*. New York: Harper, 1948.
- MEIKLEJOHN, ALEXANDER: The First Amendment and evils that Congress has a right to prevent. *Indiana Law Journal*, Summer 1951. 477.
- MEIKLEJOHN, ALEXANDER: What does the First Amendment mean? *University of Chicago Law Review*, 1953. 461.
- MEIKLEJOHN, ALEXANDER: The First Amendment is an absolute. *Supreme Court Review*, 1961. 245.
- MEIKLEJOHN, ALEXANDER: *Political freedom – the constitutional powers of the people*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1965 (2. kiadás).
- METES GYÖRGY: *Egy felmentő ítélet! A Hegedűs-per*. Budapest, 2003.
- MEYERSON, MICHAEL I.: Authors, editors and uncommon carriers: identifying the “speaker” within the new media. *Notre Dame Law Review*, 1995. 79.
- MEYERSON, MICHAEL I.: The neglected history of the prior restraint doctrine. *Indiana Law Review*, 2001. 295.
- MÉSZÁROS ÁDÁM: A rasszizmus elleni büntetőjogi fellépés lehetőségei, különös tekintettel az interneten történő elkövetés problematikájára. *Jogelméleti Szemle*, 2003/4.
- MICHELMAN, FRANK I.: Liberties, fair values, and constitutional method. In GEOFFREY R. STONE-RICHARD A. EPSTEIN – CASS R. SUNSTEIN (szerk.): *The Bill of Rights in the modern state*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
- MIELE, FRANK: Giving the devil his due: holocaust revisionism as a test case for free speech and the skeptical ethic. 1996. www.mit.edu/activities/safe/writings
- MILL, JAMES: Liberty of the press. In JAMES MILL: *Essays on government, jurisprudence, liberty of the press and law of nations*. Augustus M. Kelley Publishers, 1986 [első megjelenés: 1811].
- MILL, JOHN STUART: *A szabadságról*. Budapest: Századvég, 1994.
- MILTON, JOHN: *Elveszett Paradicsom*. Budapest: Magyar Helikon, 1969.
- MILTON, JOHN: *Milton, az angol forradalom tükre*. Budapest: Gondolat, 1975.
- MILTON, JOHN: Areopagitica. In JOHN MILTON: *Areopagitica and other political writings*. Indianapolis: Liberty Fund, 1999.
- MITCHELL, PAUL: Malice in defamation. *Law Quarterly Review*, 1998. 639.
- MITCHELL, PAUL: Artemus Jones and the Press Club. *Journal of Legal History* 1999. 64.
- MOLNÁR PÉTER: A „közzolgáltatás” a rádió-televízió-törvény tervezetében. In *Közzolgáltatás a médiában*. Budapest: Osiris, 1995.
- MOLNÁR PÉTER: A közszereplők bírálatának szabadsága Magyarországon. In VÁSÁRHELYI MÁRIA – HALMAI GÁBOR (szerk.): *A nyilvánosság rendszerváltozása*. Budapest: Új Mandátum, 1998.
- MOLNÁR PÉTER: Pótcselekvés. *Fundamentum*, 2000/3.
- MOLNÁR PÉTER: Uszítás vagy gyalázkodás? *Fundamentum*, 2001/4.
- MOLNÁR PÉTER: *Gondolatbátorság*. Budapest: Új Mandátum, 2002.
- MOLNÁR PÉTER: Egy vita azonosítása, avagy a gyűlöletbeszéd és ellenszerei. *Élet és Irodalom*, 2003/45.
- MOLNÁR PÉTER: Az alkotmányos mérce világosabb értelmezése felé. *Fundamentum*, 2004/1.
- MOLNÁR TAMÁS: *A liberális hegemonia*. Budapest: Kairosz, 2003.
- MOLNÁR TAMÁS: Az európai jogfejlődés hatása a magyar alkotmányfejlődésre az emberi jogok területén. *Acta Humana*, 2005/2.
- MOREHAM, N. A.: Privacy in the common law: a doctrinal and theoretical analysis. *Law Quarterly Review*, October 2005. 628.
- MOREHAM, N. A.: Privacy in public places. *Cambridge Law Journal*, November 2006. 606.
- MÓRA FERENC: Monológ. In MÓRA FERENC: *Memento*. Budapest: Magvető, 1967.
- MUNRO, COLIN R.: Press freedom – how the beast was tamed. *Modern Law Review*, 1991. 104.

- MUNRO, COLIN R.: *Studies in constitutional law*. London: Butterworths, 2002 (2. kiadás).
- MURÁNYI KATALIN – WELLMANN GYÖRGY – ÁDÁM GYÖRGY – KONDOROSI FERENC: A Ptk. és a gyűlöletbeszéd (vita). *De Jure*, 2006/3.
- MURCHISON, BRIAN C.: Speech and the self-realization value. *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review*, 1998. 443.
- MURCHISON, BRIAN C. – SOLOSKI, JOHN – BEZANSON, RANDALL P. – CRANBERG, GILBERT – WISSLER, ROSELLE L.: Sullivan's paradox: the emergence of judicial standards of journalism. *North Carolina Law Review*, 1994. 7.
- MURDOCK, GRAHAM – GOLDING, PETER: Culture, communications and political economy. In JAMES CURRAN – MICHAEL GUREVITCH (szerk.): *Mass media and society*. London: Hodder Arnold, 2005 (4. kiadás).
- NAGY LAJOS: Az írói szabadság. In NAGY LAJOS: *Válogatott karcolatok*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957.
- NAGY KRISZTINA – TÍMÁR JÁNOS: Az új médiatörvény-koncepció alkotmányos problémái. *Fundamentum*, 2003/3-4.
- NAGY KRISZTINA – TÍMÁR JÁNOS: Jogalkalmazás a Tilos Rádió ügyében. *Infokommunikáció és Jog*, 2004/1.
- NAHMOD, SHELDON H.: The sacred flag and the First Amendment. *Indiana Law Journal*, 1991. 511.
- NARANEN, PERTTI: Az európai digitális televíziózás: a jövő szabályozási dilemmái. *Médiakutató*, 2003. nyár.
- NEHÉZ-POSONY ISTVÁN: A sajtójog keresztmetszete. In *A polgári jogi tudományos diákkör évkönyve, 1998-1999. tanév*. Budapest: ELTE-ÁJK, 1999.
- NEIER, ARYEH: *Defending my enemy: American Nazis, the Skokie case, and the risks of freedom*. New York: Dutton, 1979.
- NEMES GYÖRGY: *A sajtó műhelytitkai*. Budapest: Egyetemi Nyomda, 1948.
- NERONE, JOHN C.: *Last rites: revisiting four theories of the press*. Chicago: University of Illinois Press, 1995.
- NÉMETH LÁSZLÓ: Kozma Miklós. In NÉMETH LÁSZLÓ: *Sorskérdések*. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989.
- NÉMETH LÁSZLÓ: A magyar rádió feladatai. In NÉMETH LÁSZLÓ: *A minőség forradalma, I. kötet*. Budapest: Püski, 1992.
- Népügy* (névtelenül megjelent röpirat). Párizs, 1847.
- NICOL, ANDREW – BOWMAN, CAROLINE: Press law in the United Kingdom. In *Press law and practice – a comparative study of press freedom in European and other democracies*. Article 19 – International Centre Against Censorship, 1993.
- NICOL, ANDREW – MILLAR, GAVIN – SHARLAND, ANDREW: *Media law and human rights*. London: Blackstone Press, 2001.
- NIMMER, MELVILLE B.: The right to publicity. *Law and Contemporary Problems*, 1954. 203.
- NIMMER, MELVILLE B.: The right to speak from Times to Time: First Amendment theory applied to libel and misapplied to privacy. *California Law Review*, August 1968. 935.
- NIMMER, MELVILLE B.: The meaning of symbolic speech under the First Amendment. *UCLA Law Review*, 1973/74. 29.
- NIMMER, MELVILLE B.: Introduction: Is freedom of the press a redundancy: what does it add to freedom of speech? *Hastings Law Journal*, 1975. 639.
- NIMMER, MELVILLE B.: Speech and press: a brief reply. *UCLA Law Review*, 1975. 120.
- Note*, The chilling effect in constitutional law. *Columbia Law Review*, 1969. 808.
- Note*, The First Amendment overbreadth doctrine. *Harvard Law Review*, 1974. 844.
- Note*, The editorial function and the Gertz public figure standards. *Yale Law Journal*, 1978. 1723.
- Note*, Group vilification reconsidered. *Yale Law Journal*, 1979. 308.
- Note*, Anti-pornography laws and First Amendment values. *Harvard Law Review*, 1984. 460.
- Note*, A communitarian defense of group libel laws. *Harvard Law Review*, 1988. 682.
- NOVICK, SHELDON M.: The unrevised Holmes and freedom of expression. *Supreme Court Review*, 1991. 303.
- NOZICK, ROBERT: *Anarchy, state and utopia*. New York: Basic, 1974.

- O'CALLAGHAN, JEROME: Pornography and group libel: how to solve the Hudnut problem. *New England Law Review*, Winter 1992. 363.
- ORMOS MÁRIA: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*. Budapest: PolgArt, 2000.
- ORTEGA Y GASSET: *A tömegek lázadása*. Budapest: Nagyvilág, 2003.
- ORWELL, GEORGE: *1984*. Budapest: Európa Kiadó, 1989.
- OSTENDORF, HERIBERT: Im Streit: Die strafrechtliche Verfolgung der „Auschwitzlüge“. *Neue Juristische Wochenschrift*, 1985. 1062.
- OVEY, CLARE – WHITE, ROBIN C. A.: *Jacobs & White: The European Convention on Human Rights*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2006 (4. kiadás).
- PACZOLAY PÉTER (szerk.): *Alkotmánybíráskodás – alkotmányértelmezés*. Budapest: Rejtjel, 2003.
- PACZOLAY PÉTER: Európai emberi jogi ítélkezés fő tendenciái – Európai emberi jogi bíráskodás és az alkotmányozási folyamat. In *Egy európai alkotmány felé*. Budapest: Faludi Akadémia – OCIFE Magyarország, 2003.
- PACZOLAY PÉTER: A lelkiismereti és vallásszabadság. In HALMAI GÁBOR – TÓTH GÁBOR ATTILA (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest: Osiris, 2003.
- PACZOLAY PÉTER – CHRONOWSKI NÓRA – PETRÉTEI JÓZSEF – HANÁK ANDRÁS – KARDOS GÁBOR – KILÉNYI GÉZA – BÁRD PETRA: Fórum – Alapjogok és az EU. *Fundamentum*, 2003/2.
- PADOVANI, CINZIA – TRACEY, MICHAEL – LUSTYIK KATALIN: A közszolgálati média helyzete. *Médiakutató*, 2001. tél.
- PAINE, THOMAS: Liberty of the press. In *The Life and Works of Thomas Paine*, 10. kötet. New Rochelle, 1925.
- PAINE, THOMAS: *Az ember jogai*. Budapest: Osiris, 1995 [első megjelenés: 1791].
- PALMER, STEPHANIE: Protecting journalists' sources: section 10, Contempt of Court Act, 1981. *Public Law*, 1992. 61.
- PAPER, LEWIS J.: *Brandeis*. New York: Citadel Press, 1983.
- PAPP JENŐ: *A mai Magyarország erkölcsrajza*. Budapest: Káldor, 1934.
- PATAKI ÁRPÁD: A hírverseney kárai és korlátai. In HALMAI GÁBOR (szerk.): *Sajtószabadság és személyiségi jogok*. Budapest: AduPrint – INDOK, 1998.
- PATAKI ÁRPÁD: A sajtó-helyreigazítás és a személyi jogi perek. In *A polgári jogi tudományos diákkör évkönyve, 1999-2000. tanév*. Budapest: ELTE-ÁJK, 2000.
- PÁKOZDY CSABA: A közérkölcshöz való jog védelme mint a véleménynyilvánítás egyik nemzetközi jogi és alkotmányos korlátja. *Acta Humana*, 2003/3.
- PÁKOZDY CSABA: A kisebbségvédelem, a véleménynyilvánítás szabadsága és a nemzetközi biztonság egyes összefüggései. *Acta Humana*, 2004/2.
- PÁKOZDY CSABA: Rágalmazással kapcsolatos ügyek az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélkezési gyakorlatában. *Magyar Jog*, 2005/2.
- PÁKOZDY CSABA: *A véleménynyilvánítás szabadsága és a nemzetközi jog, különös tekintettel az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatára*. Ph.D.-disszertáció. Miskolc, 2006.
- PÁKOZDY CSABA: Az igazságszolgáltatás szereplőivel szembeni kritika határai az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatában. *Acta Humana*, 2006/3-4.
- PÁSKÁNDI GÉZA: *A szabadság színeváltozásai*. Budapest: Magvető, 1984.
- PÁSKÁNDY JÁNOS: *Egyesületi (egyesülési) és gyülekezési jogszabályok kézikönyve*. Budapest: Az Egyesületi és Gyülekezési Jogszabályok Kézikönyvének Kiadóhivatala, 1931.
- PÁZMÁNDI KINGA: Reklám és médiák. A gyermek- és ifjúkorú fogyasztók jogvédelme a médiában. In *Az információs társadalom és a jog átalakulása*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 2002.
- PÁZMÁNDI KINGA: Reklám és jog a médiában. In *Információs társadalom és jogrendszer*. Budapest: MTA Társadalomkutató központ, 2002.
- PÁZMÁNY PÉTER: Az igazságról és a bírák kötelességéről. In PÁZMÁNY PÉTER: *Prédikációk*. Nagyszombat, 1636.
- PEKÁR TAMÁS: A láthatatlan struktúra hatásai a kulturális mezőre. Pierre Bourdieu gondolatai a médiáról. *Jogelméleti Szemle*, 2002/1.
- PETRIK FERENC: *A személyiségi jogi védelme. A sajtó-helyreigazítás*. Budapest: HVG-Orac, 2001.
- PETRIK FERENC: A személyiségi jogok az új Polgári Törvénykönyvben. *Magyar Jog*, 2004/5.
- PICHENY, MICHELLE L.: A fertile ground: the expansion of holocaust denial into the arab world. *Boston College Third World Law Journal*, 2003. 331.

- PEMBER, DON R.: *Mass media law 2003/04*. New York: McGraw-Hill, 2003.
- PERRY, MICHAEL J.: Freedom of expression: an essay on theory and doctrine. *Northwestern University Law Review*, 1983. 1137.
- PETERS, BETTINA: Rights and responsibilities of media professionals – law and ethics. In *Media and democracy*. Council of Europe Publishing, 1998. 61.
- PETTIT, PHILIP: Enfranchising silence: an argument for freedom of speech. In TOM CAMPBELL – WOJCIECH SADURSKI (szerk.): *Freedom of communication*. Aldershot, UK: Dartmouth, 1994.
- PLATÓN: *Az állam*. Budapest: Gondolat, 1988. 320.
- POKOL BÉLA: Tömegkommunikáció és politika. *Világosság*, 1991/11.
- POKOL BÉLA: *Médiahatalom*. Budapest: Windsor, 1995.
- POKOL BÉLA: Vázlat az amerikai jogelméleti irányzatok elemzéséhez. *Jogelméleti Szemle*, 2000/2.
- POLGÁRI ESZTER: A strasbourgi bíróság és az európai konszenzus. Értelmezési módszer vagy utólagos igazolás? *Fundamentum*, 2005/1.
- POLT PÉTER: A közösség elleni izgatás egyes jogalkotási és jogalkalmazási kérdései. In *Wiener A. Imre ünnepi kötet*. Budapest: HVG-Orac, 2005.
- POLYÁK GÁBOR: *A közönség joga – közérdek és kiegyensúlyozottság a médiában*. 2001. www.jogiforum.hu
- POLYÁK GÁBOR: Haladék a sajtószabadságnak. *Fundamentum*, 2002/1.
- POLYÁK GÁBOR: Kétharmados jogalkotási tárgykörök a kereskedelmi televíziózásban. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/2.
- POLYÁK GÁBOR: Értékelési szempontok a műsorszolgáltatók kiválasztására irányuló eljárásban. A német, az osztrák és a magyar szabályozás összehasonlítása. *Médiakutató*, 2007. nyár.
- POLYÁK GÁBOR: Új média, régi kérdések? A digitális átállás alkotmányjogi vonatkozásai. *Fundamentum*, 2007/2.
- POÓR JÁNOS (szerk.): *Hajnóczy József*. Budapest: Új Mandátum, 1998.
- PORTER, VINCENT: The freedom of expression and public service broadcasting. *Tolley's Journal of Media Law and Practice*, 2/1993. 1.
- POSNER, RICHARD A.: The speech market and the legacy of Schenk. In LEE C. BOLLINGER – GEOFFREY R. STONE (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.
- POSNER, RICHARD A.: Argument – Could I interest you in some foreign law? No thanks, we already have our own laws. *Legal Affairs*, July/August 2004. 40.
- POST, ROBERT C.: The social foundations of defamation law: reputation and the constitution. *California Law Review*, May 1986. 691.
- POST, ROBERT C.: Between governance and management: the history and theory of the public forum. *UCLA Law Review*, 1987. 1713.
- POST, ROBERT C.: Cultural heterogeneity and law: pornography, blasphemy and the First Amendment. *California Law Review*, March 1988. 297.
- POST, ROBERT C.: The social foundations of privacy: community and self in the common law tort. *California Law Review*, October 1989. 957.
- POST, ROBERT C.: The constitutional concept of public discourse: outrageous opinion, democratic deliberation and *Hustler Magazine v. Falwell*. *Harvard Law Review*, 1990. 603.
- POST, ROBERT C.: Free speech and religious, racial and sexual harassment: racist speech, democracy and the First Amendment. *William and Mary Law Review*, Winter 1991. 267.
- POST, ROBERT C.: Meiklejohn's mistake: individual autonomy and the reform of public discourse. *University of Colorado Law Review*, Fall 1993. 1109.
- POST, ROBERT C.: *Constitutional domains: democracy, community, management*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1995.
- POST, ROBERT C.: Recuperating First Amendment doctrine. *Stanford Law Review*, July 1995. 1249.
- POST, ROBERT C.: Subsidized speech. *Yale Law Journal*, October 1996. 151.
- POST, ROBERT C.: Equality and autonomy in First Amendment jurisprudence. *Michigan Law Review*, May 1997. 1517.
- POST, ROBERT C.: Community and the First Amendment. *Arizona State Law Journal*, Summer 1997. 473.

- POST, ROBERT C.: Censorship and silencing. In ROBERT POST (szerk.): *Censorship and silencing – the practices of cultural regulation*. Getty Research Institute for the History of Art and the Humanities, 1998.
- POST, ROBERT C.: Reconciling theory and doctrine in First Amendment jurisprudence. *California Law Review*, December 2000. 2353.
- POST, ROBERT C.: Three concepts of privacy. *Georgetown Law Journal*, June 2001. 2087.
- POST, ROBERT: Reconciling theory and doctrine in First Amendment jurisprudence. In LEE C. BOLLINGER-GEOFFREY R. STONE (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.
- POSTMAN, NEIL: *Amusing ourselves to death: public discourse in the age of show business*. Penguin USA, 1985.
- POWE, L. A. JR.: Or of the (broadcast) press. *Texas Law Review*, 1976. 39.
- POWE, L. A. JR.: Mass speech and the newer First Amendment. *Supreme Court Review*, 1982. 243.
- POWE, L. A.: *The Fourth Estate and the Constitution: freedom of the press in America*. Berkeley: University of California Press, 1991.
- POWE, L. A. JR.: Mass communications and the First Amendment: an overview. *Law and Contemporary Problems*, 1992. 53.
- PRICE, MONROE E.: Comparing broadcast structures: transnational perspectives and post-communist examples. *Cardozo Arts and Entertainment Law Journal*, 1993. 275.
- PRICE, MONROE E.: An access taxonomy. In SAJÓ ANDRÁS – MONROE E. PRICE (szerk.): *Rights of access to the media*. Boston: Kluwer Law International, 1996. 1.
- PRICE, MONROE E.: *A televízió, a nyilvános szféra és a nemzeti identitás*. Budapest: Magvető, 1998.
- PRICE, MONROE E.: Public broadcasting and the crisis of corporate governance. *Cardozo Arts and Entertainment Law Journal*, 1999. 417.
- PRICE, MONROE E.: *Media and sovereignty – the global information revolution and its challenge to state power*. The MIT Press, 2002.
- PRICE, MONROE E.-HAWTHORNE, DONALD W.: Saving public television: the remand of Turner Broadcasting and the future of cable regulation. *Hastings Communication and Entertainment Law Journal*, 1994. 65.
- PROSSER, WILLIAM L.: Privacy. *California Law Review*, August 1960. 383.
- QUINT, PETER E.: The comparative law of flag desecration: the United States and the Federal Republic of Germany. *Hastings International and Comparative Law Review*, Summer 1992. 613.
- RABBAN, DAVID M.: The emergence of modern First Amendment doctrine. *University of Chicago Law Review*, Fall 1983. 1205.
- RAHN, WENDY M. – RUDOLPH, THOMAS J.: National identities and the future of democracy. In W. LANCE BENNETT – ROBERT M. ENTMAN (szerk.): *Mediated politics – communication in the future of democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- RAINEY, RANDALL R.: The public's interest in public affairs discourse, democratic governance, and fairness in broadcasting: a critical review of the public interest duties of the electronic media. *Georgetown Law Review*, 1993. 269.
- RAINEY, RANDALL R. – REHG, WILLIAM: The marketplace of ideas, the public interest, and federal regulation of the electronic media: implication of Habermas' theory of democracy. *Southern California Law Review*, 1996. 1923.
- RAWLS, JOHN: *Az igazságosság elmélete*. Budapest: Osiris, 1997.
- RAZ, JOSEPH: Free expression and personal identification. *Oxford Journal of Legal Studies*, Autumn 1991. 303.
- RÁCZ ZSUZSA: Egy fejezet a BBC történetéből. *Médiakutató*, 2001. nyár.
- REDISH, MARTIN H.: The content distinction in First Amendment analysis. *Stanford Law Review*, 1981. 113.
- REDISH, MARTIN H.: Self-realization, democracy and freedom of expression: a reply to Professor Baker. *University of Pennsylvania Law Review*, January 1982. 678.
- REDISH, MARTIN H.: Advocacy of unlawful conduct and the First Amendment: in defense of clear and present danger. *California Law Review*, September 1982. 1159.
- REDISH, MARTIN H.: The value of free speech. *University of Pennsylvania Law Review*, 1982. 591.

- REDISH, MARTIN H.: The proper role of the prior restraint doctrine in First Amendment theory. *Virginia Law Review*, February 1984. 53.
- REDISH, MARTIN H. – KESSLER, DARYL I.: Government subsidies and free expression. *Minnesota Law Review*, 1996. 543.
- REDISH, MARTIN H. – LIPPMAN, GARY: Freedom of expression and the civic republican revival in constitutional theory: the ominous implications. *California Law Review*, March 1991. 267.
- REDISH, MARTIN H. – WASSERMAN, HOWARD: What's good for General Motors: corporate speech and the theory of free expression. *George Washington Law Review*, 1998. 235.
- REHNQUIST, WILLIAM H.: *The Supreme Court*. New York: Vintage Books, 2002. (3. kiadás).
- RÉVÉSZ T. MIHÁLY: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon 1867-1875*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986.
- RÉVÉSZ T. MIHÁLY: Sajtójogi felelősség kérdése a magyar jogban. *Jogtörténeti Szemle*, 1992/4.
- RÉVÉSZ T. MIHÁLY: Tájékoztatáspolitikai a Kiegyezés utáni Magyarországon. In *Degré Alajos emlékkönyv*. Budapest: Unió, 1995.
- RÉVÉSZ T. MIHÁLY: A televíziózás jogi szabályozásának modelljei. In *Információs társadalom és jogrendszer*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 2002.
- RÉVÉSZ T. MIHÁLY: Sajtószabadság és „médiagyensúly” Magyarországon 1867 után. In „*Jöjj el szabadság*”: *Bihari Mihály ünnepi kötet*. Budapest: Rejtjel, 2003.
- RICHARDS, DAVID A. J.: Free speech and obscenity law: toward a moral theory of the First Amendment. *University of Pennsylvania Law Review*, 1974. 45.
- RIESMAN, DAVID: Democracy and defamation: control of group libel. *Columbia Law Review*, May 1942. 727.
- RIVERS, WILLIAM L. – MATHEWS, CLEVE: *Médiaetika*. Budapest: Bagolyvár, 1993.
- ROBBERS, GERHARD (szerk.): *Állam és Egyház az Európai Unióban*. Pápai Református Teológiai Akadémia, 2004.
- ROBERTSON, GEOFFREY: *Freedom, the individual and the law*. London: Penguin, 1989 (6. kiadás).
- ROBERTSON, GEOFFREY – NICOL, ANDREW: *Media Law*. London: Penguin Books, 2002 (4. kiadás).
- ROBINSON, GLEN O.: The electronic First Amendment: an essay for the new age. *Duke Law Journal*, 1998. 899.
- ROMSICS IGNÁC: *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris, 2000.
- ROSENFELD, MICHEL: Extremist speech and the paradox of tolerance (Book review). *Harvard Law Review*, 1987. 1457.
- ROSENFELD, MICHAEL: Az emberi jogok és az alkotmány az Egyesült Államokban. *Világosság*, 1990/8-9.
- ROSENFELD, MICHAEL: Free speech, equality and minority access to the media in the United States. In SAJÓ ANDRÁS – MONROE E. PRICE (szerk.): *Rights of access to the media*. Boston: Kluwer Law International, 1996.
- ROSSITER, CLINTON: *Conservatism in America*. New York: Vintage Books, 1962 (2. kiadás).
- ROTH, STEPHEN J.: Denial of the holocaust as an issue of law. In *Israel yearbook on human rights*, vol. 23. Dordrecht, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1993. 215.
- ROTHMAN, JENNIFER E.: Freedom of speech and true threats. *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 2001/02. 283.
- ROWBOTTOM, JACOB: Political donations and the democratic process: rationales for freedom. *Public Law*, 2002. 758.
- ROWBOTTOM, JACOB: Article 10 and election broadcasts. *Law Quarterly Review*, 2003. 553.
- ROWBOTTOM, JACOB: Property and participation: a right of access for expressive activities. *European Human Rights Law Review*, 2005. 186.
- ROWBOTTOM, JACOB: Obscenity laws and the internet: targeting the supply and demand. *Criminal Law Review*, 2006. 97.
- ROWBOTTOM, JACOB: Sajtószabadság és politikai vita a digitális korban. *Fundamentum*, 2007/2.
- ROZAKIS, CHRISTOS L.: The European judge as comparatist. *Tulane Law Review*, November 2005. 257.
- ROZGONYI KRISZTINA: Tulajdoni koncentráció és az információáramlás szabadsága. In *Az információs társadalom és a jog átalakulása*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 2002.
- RUBENFELD, JED: The right of privacy. *Harvard Law Review*, February 1989. 737.

- RUBENFELD, JED: The First Amendment's purpose. *Stanford Law Review*, April 2001. 767.
- RUBENSTEIN, WILLIAM: The real story of U.S. hate crime statistics: an empirical analysis. *Tulane Law Review*, 2004. 1213.
- SADURSKI, WOJCIECH: Offending with impunity: racial vilification and freedom of speech. *Sydney Law Review*, June 1992. 163.
- SADURSKI, WOJCIECH: Racial vilification, psychic harm, and affirmative action. In TOM CAMPBELL – WOJCIECH SADURSKI (szerk.): *Freedom of communication*. Aldershot, UK: Dartmouth, 1994.
- SADURSKI, WOJCIECH: On "seeing speech through an equality lens": a critique of egalitarian arguments for suppression of hate speech and pornography. *Oxford Journal of Legal Studies*, Winter 1996. 713.
- SADURSKI, WOJCIECH: Does the subject matter? Viewpoint neutrality and freedom of speech. *Cardozo Arts and Entertainment Law Journal*, 1997. 315.
- SADURSKI, WOJCIECH: *Freedom of speech and its limits*. Boston: Kluwer Academic Publishers, 1999.
- SADURSKI, WOJCIECH: European constitutional identity? *European University Institute, working paper, No. 2006/33.*, 2006.
- SAJÓ ANDRÁS: Hírpírító és sajtótisztesség. Kelet-európai megjegyzések Cass Sunstein könyvéhez. *Világosság*, 1995/3.
- SAJÓ ANDRÁS: *Jogosultságok*. Budapest: Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete – Seneca, 1996.
- SAJÓ ANDRÁS: Szabadság, emberi jog, alkotmányosság. *Magyar Tudomány*, 1996/1.
- SAJÓ ANDRÁS: *Limiting government*. Budapest, New York: CEU Press, 1999.
- SAJÓ ANDRÁS: Sajtó-helyreigazítás és sajtójog – A Schmidt ítélet margójára. *Jogtudományi Közlöny*, 2001/5.
- SAJÓ ANDRÁS: Önvédő jogállam. *Fundamentum*, 2002/3-4.
- SAJÓ ANDRÁS: A szólásszabadság alkotmányos problémái a jogrendben. In *Ünnepi dolgozatok Harmathy Attila tiszteletére*. Budapest: ELTE ÁJK, 2003.
- SAJÓ ANDRÁS: Rasszista nézetek büntetésének alkotmányosságáról. In GELLÉR BALÁZS (szerk.): *Györgyi Kálmán ünnepi kötet*. Budapest: KJK-Kerszöv, Bibliotheca Iuridica, ELTE, 2004.
- SAJÓ ANDRÁS: „...A faji gyűlölet igazolása büntetendő”. *Fundamentum*, 2004/4.
- SAJÓ ANDRÁS: *A szólásszabadság kézikönyve*. Budapest: Kjk-Kerszöv, 2005.
- SAJÓ ANDRÁS: (Ön)cenzort akarunk! *Élet és Irodalom*, 2006. április 7.
- SAJÓ ANDRÁS: A liberális jog sorsa Magyarországon: a szólásszabadság kalandjai 1989 után. *Jogtudományi Közlöny*, 2006. október.
- SAMAH, ADAM M.: Litigant sensitivity in First Amendment law. *Northwestern University Law Review*, 2004. 1291.
- SAMBROOK, RICHARD: Holding on to objectivity. Annual Poliak Lecture, Columbia University, New York, 2004. www.jrn.columbia.edu
- SARKADY ILDIKÓ: A sajtó európai szabályozása. In *Az információs társadalom és a jog átalakulása*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 2002.
- SARKADY ILDIKÓ: Szabályozási modellek az európai médiában. In *Magyarország médiakönyve 2002., II. kötet*. Budapest: Enamiké, 2002.
- SARKADY ILDIKÓ: *Médiaügyi írások*. Budapest: Új Mandátum, 2005.
- SARKADY ILDIKÓ: A közszereplők személyiségvédelme a bírói gyakorlatban. *Médiakutató*, 2006. ősz.
- SARTORI, GIOVANNI: *Demokrácia*. Budapest: Osiris, 1999.
- SASHEGYI OSZKÁR: II. József sajtópolitikája. *Századok*, 1958/1–4.
- SAWYER, CAROLYNE: A média és a kormányzat: a négy sarokkö. *Beszélő*, 2001/3.
- SÁRI JÁNOS: *Alapjogok*. Budapest: Osiris, 2001.
- SÁRI JÁNOS: A rendes bíróságok alapjogi bírászkodása. *Jogtudományi Közlöny*, 2006. január.
- SCANLON, THOMAS: A theory of freedom of expression. *Philosophy & Public Affairs*, 1972. 204.
- SCANLON, T. M. JR.: Freedom of expression and categories of expression. *University of Pittsburgh Law Review*, 1979. 519.
- SCANLON, T. M. JR.: Content regulation considered. In JUDITH LICHTENBERG (szerk.): *Democracy and the mass media*. Cambridge University Press, 1990.
- SCARMAN, LESLIE: The English judge. *Modern Law Review*, January 1967. 1.
- SCHANDA BALÁZS: *Magyar állami egyházjog*. Budapest: Szent István Társulat, 2003.
- SCHANDA BALÁZS: Fejkenőviselet az iskolában. *Fundamentum*, 2004/2.

- SCHANDA BALÁZS: Vallásszabadság és egyenlő bánásmód a magyar jogrendszerben. *Jogtudományi Közlöny*, 2005. december.
- SCHAUER, FREDERICK: Reflections on “contemporary community standards”: the perpetuation of an irrelevant concept in the law of obscenity. *North Carolina Law Review*, 1978. 1.
- SCHAUER, FREDERICK: Speech and “speech” – obscenity and “obscenity”. An exercise in the interpretation of constitutional language. *Georgetown Law Journal*, 1979. 899.
- SCHAUER, FREDERICK: Response: pornography and the First Amendment. *University of Pittsburgh Law Review*, 1979. 605.
- SCHAUER, FREDERICK: Social foundation of the law of defamation: a comparative analysis. *Journal of Media Law and Practice*, 1980. 3.
- SCHAUER, FREDERICK: Categories and the First Amendment: a play in three acts. *Vanderbilt Law Review*, 1981. 265.
- SCHAUER, FREDERICK: *Freedom of speech: a philosophical enquiry*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
- SCHAUER, FREDERICK: Codifying the First Amendment: New York v. Ferber. *Supreme Court Law Review*, 1982. 285.
- SCHAUER, FREDERICK: Public figures. *William and Mary Law Review*, 1984. 905.
- SCHAUER, FREDERICK: Must speech be special? *Northwestern University Law Review*, 1984. 1284.
- SCHAUER, FREDERICK: Free speech and the demise of the soap-box (Book review). *Columbia Law Review*, 1984. 558.
- SCHAUER, FREDERICK: Easy cases. *Southern California Law Review*, 1985. 399.
- SCHAUER, FREDERICK: Liars, novelists and the law of defamation. *Brooklyn Law Review*, 1985. 233.
- SCHAUER, FREDERICK: Slippery slopes. *Harvard Law Review*, December 1985. 363.
- SCHAUER, FREDERICK: The role of the people in First Amendment theory. *California Law Review*, 1986. 761.
- SCHAUER, FREDERICK: Causation theory and the causes of sexual violence. *American Bar Federation Reserve Journal*, 1987. 737.
- SCHAUER, FREDERICK: The aim and the target in free speech methodology. *Northwestern University Law Review*, Spring 1989. 562.
- SCHAUER, FREDERICK: Mrs. Palsgraf and the First Amendment. *Washington and Lee Law Review*, 1990. 161.
- SCHAUER, FREDERICK: The second-best First Amendment. *William and Mary Law Review*, 1990. 1.
- SCHAUER, FREDERICK: Who decides? In JUDITH LICHTENBERG (szerk.): *Democracy and the mass media*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- SCHAUER, FREDERICK: Reflections on the value of truth. *Case Western Reserve Law Review*, 1991. 699.
- SCHAUER, FREDERICK: The First Amendment as ideology. *William and Mary Law Review*, Spring 1992. 853.
- SCHAUER, FREDERICK: Uncoupling free speech. *Columbia Law Review*, October 1992. 1321.
- SCHAUER, FREDERICK: The political incidence of the free speech principle. *Colorado Law Review*, Fall 1993. 935.
- SCHAUER, FREDERICK: Free speech in a world of private power. In TOM CAMPBELL – WOJCIECH SADURSKI (szerk.): *Freedom of communication*. Aldershot, UK: Dartmouth, 1994.
- SCHAUER, FREDERICK: Free speech and cultural contingency of constitutional categories. *Cardozo Law Review*, 1993. 865.
- SCHAUER, FREDERICK: The speech of law and the law of speech. *Arkansas Law Review*, 1997. 687.
- SCHAUER, FREDERICK: The ontology of censorship. In ROBERT POST (szerk.): *Censorship and silencing – the practices of cultural regulation*. Getty Research Institute for the History of Art and the Humanities, 1998. 147.
- SCHAUER, FREDERICK: Principles, institutions, and the First Amendment. *Harvard Law Review*, 1998. 84.
- SCHAUER, FREDERICK: First Amendment opportunism. In LEE C. BOLLINGER – GEOFFREY R. STONE (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.

- SCHAUER, FREDERICK: Intentions, conventions, and the First Amendment: the case of cross-burning. *Supreme Court Review*, 2003. 22.
- SCHAUER, FREDERICK: The boundaries of the First Amendment: a preliminary exploration of constitutional salience. *Harvard Law Review*, April 2004. 1765.
- SCHAUER, FREDERICK: The exceptional First Amendment. *Harvard University, John F. Kennedy School of Government, Faculty Research Working Paper Series*, RWP 05-021, February 2005.
- SCHAUER, FREDERICK: Towards an institutional First Amendment. *Minnesota Law Review*, May 2005. 1256.
- SCHMIDT, MARKUS G. – VOJTOVIC, RAPHAELE L.: Holocaust denial and freedom of expression. In ORLIN – ROSAS – SCHEININ (szerk.): *The jurisprudence of human rights law: a comparative interpretive approach*. Turku/Abo: Institute for Human Rights, Abo Akademi University, 2000.
- SCHNEIDER, RONNA GREFF: Hate speech in the United States: recent legal developments. In SANDRA COLIVER (szerk.): *Striking a balance. Hate speech, Freedom of expression and non-discrimination*. Article 19, International Centre Against Censorship; Human Rights Centre, University of Essex, 1992.
- SCHOFFMANN, JOSHUA: Legislation against racist incitement in Israel: a 1992 appraisal. In SANDRA COLIVER (szerk.): *Striking a balance. Hate speech, Freedom of expression and non-discrimination*. Article 19, International Centre Against Censorship; Human Rights Centre, University of Essex, 1992.
- SCHULZ, DAVID A.: Newsgathering as protected activity. In JACK BEATSON – YVONNE CRIPPS (szerk.): *Freedom of expression and freedom of information. Essays in honour of Sir David Williams*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2000.
- SCHULZ, WINFRIED: A minőségi újságírás: függetlenül, pártatlanul. *Beszélő*, 2001/3.
- SCHULZ, WINFRIED: Mi kell a minőségi újságíráshoz? *Médiakutató*, 2002. tavasz.
- SCHUMAN, ROBERT: *Európáért*. Pécs: Pannónia Könyvek, 1991.
- SCHWARTZ, BERNARD: Holmes versus Hand: clear and present danger or advocacy of unlawful action? *Supreme Court Review*, 1994. 209.
- SCHWEITZER GÁBOR: (M)eddig tolerálható a gyűlöletbeszéd? *Acta Humana*, 2002/49.
- SCOTT, SEAN M.: The hidden First Amendment values of privacy. *Washington Law Review*, July 1996. 683.
- SCRUTON, ROGER: *Anglia, egy eltűnő ideál*. Budapest: Typotex, 2004.
- SEDLER, ROBERT A.: An essay on freedom of speech: the United States versus the rest of the World. *Michigan State Law Review*, Summer 2006. 377.
- SEDLEY, STEPHEN: Information as a human right. In JACK BEATSON – YVONNE CRIPPS (szerk.): *Freedom of expression and freedom of information. Essays in honour of Sir David Williams*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2000.
- SEREG ANDRÁS: A sérelem „átsugárzik” az egyénre. *De Jure*, 2006/1.
- SEREGÉLYESI JÁNOS: Az időszaki lap címe, a lapcím jelentősége és jogi védelme. In CSEH GABRIELLA – ENYEDI NAGY MIHÁLY – SOLTÉNSZKY TIBOR (szerk.): *Médiakönyv 1999*. Budapest: Enamiké, 1999.
- SHAKESPEARE, WILLIAM: *Othello, a velencei mór* (Mészöly Dezső fordítása).
- SHAMAN, JEFFREY M.: The theory of low-value speech. *Southern Methodist University Law Review*, January-February 1995. 297.
- SHAPIRO, MARTIN M.: Libel regulatory analysis. *California Law Review*, 1986. 883.
- SHERMER, MICHAEL – GROBMAN, ALEX: *Denying history*. University of California Press, 2000.
- SHERRY, SUZANNA: An essay concerning toleration. *Minnesota Law Review*, 1987. 963.
- SHIFFRIN, STEVEN: Defamatory non-media speech and First Amendment methodology. *UCLA Law Review*, 1978. 915.
- SHIFFRIN, STEVEN: The First Amendment and economic regulation: away from a general theory of the First Amendment. *Northwestern University Law Review*, 1983. 1212.
- SHIFFRIN, STEVEN: *The First Amendment, democracy and romance*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1990.
- SHOBAKI, KHALDOUN: Speech restraints for converged media. *UCLA Law Review*, 2004. 333.
- SIMON ÉVA: Egy XIX. századi tanulmány margójára. *Információs Társadalom*, 2005/2. 32-41.
- SINGH, RABINDER: Privacy and the media: the impact of the Human Rights Bill. In BASIL S. MARKESINIS (szerk.): *Protecting privacy. The Clifford Chance lectures. Volume four*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1999.

- SIPOS BALÁZS: *A politikai újságírás mint hivatás*. Budapest: Napvilág, 2004.
- SIPOS BALÁZS: A tradíció szerepe a globalizálódás korának magyar sajtójában. In BAYER JÓZSEF – BAJOMI-LÁZÁR PÉTER (szerk.): *Globalizáció, média, politika*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 2005.
- SIPOS BALÁZS – TAKÁCS RÓBERT: Újságírói normák. In BAJOMI-LÁZÁR PÉTER (szerk.): *Magyar médiatörténet – a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005.
- SIRÁLY KATALIN: Közszolgálatosság? Néhány gondolat a Magyar Televízióról. *Acta Humana*, 1998/30.
- SISÁK PÉTER: Bíróági eljárás és adatvédelem. *Magyar Jog*, 2006/9.
- SKELLY WRIGHT, J.: Politics and the Constitution: is money speech? *Yale Law Journal*, July 1976. 1001.
- SLAUGHTER, M. M.: The development of common law defamation privileges: from communitarian society to market society. *Cardozo Law Review*, 1992. 351.
- SMITH, STEVEN D.: Skepticism, tolerance, and truth in the theory of free expression. *Southern California Law Review*, 1987. 649.
- SMITH, STEVEN D.: The politics of free speech: a comment on Schauer. *University of Colorado Law Review*, 1993. 959.
- SMITH, STEVEN D.: Believing persons, personal believings: the neglected center of the First Amendment. *University of Illinois Law Review*, 2002. 1233.
- SMOLLA, RODNEY A.: Let the author beware: the rejuvenation of the American law of libel. *University of Pennsylvania Law Review*, 1983. 1.
- SMOLLA, RODNEY A.: Taking libel reform seriously. *Mercer Law Review*, 1987. 793.
- SMOLLA, RODNEY A.: Rethinking First Amendment assumptions about racist and sexist speech. *Washington and Lee Law Review*, 1990. 171.
- SMOLLA, RODNEY A.: Academic freedom, hate speech and the idea of a university. *Law and Contemporary Problems*, Summer 1990. 195.
- SMOLLA, RODNEY A.: Affirmative action in the marketplace of ideas. *Arkansas Law Review*, 1991. 935.
- SMOLLA, RODNEY A.: Free speech and religious, racial and sexual harassment. Introduction: exercises in the regulation of hate speech. *William and Mary Law Review*, Winter 1991. 207.
- SMOLLA, RODNEY A.: Privacy and the First Amendment right to gather news. *George Washington Law Review*, 1999. 1097.
- SMOLLA, RODNEY A.: Should the Brandenburg v. Ohio incitement test apply in media violence tort cases? *Northern Kentucky Law Review*, 2000. 1.
- SOLEY, LAWRENCE: *Censorship, Inc. – The corporate threat to free speech in the United States*. Monthly Review Press, 2002. 295.
- SOLUM, LAWRENCE BYARD: Freedom of communicative action: a theory of the First Amendment freedom of speech. *Northwestern University Law Review*, 1989. 54.
- SONNEVEND PÁL: Az alapjogi bíráskodás és korlátai. *Fundamentum*, 1998/4.
- SONNEVEND PÁL: Alapvető jogaink a csatlakozás után. *Fundamentum*, 2003/2.
- SÓLYOM LÁSZLÓ: *A személyiségi jogok elmélete*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.
- SÓLYOM LÁSZLÓ: Polgárjog és polgári jog. *Jogtudományi Közlöny*, 1984/12.
- SÓLYOM LÁSZLÓ: Mit szabad és mit nem? *Valóság*, 1985/8.
- SÓLYOM LÁSZLÓ: Egy új szabadságjog: az információszabadság. *Valóság*, 1988/9.
- SÓLYOM LÁSZLÓ: Az Alkotmánybíróság önértelmezése. *Jogtudományi Közlöny*, 1992/6.
- SÓLYOM LÁSZLÓ: Alkotmányosság Magyarországon. Értékek és tények. In *Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára*. Budapest: ELTE-ÁJK, 1994.
- SÓLYOM LÁSZLÓ: Kölcsönhatás az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjoga és a szólásszabadság védelme között Magyarországon. *Állam- és Jogtudomány*, 1996-97/3-4.
- SÓLYOM LÁSZLÓ: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Budapest: Osiris, 2001.
- SÓLYOM LÁSZLÓ: Szeretetbeszéd, tiszteletbeszéd. *Népszabadság*, 2001. december 24.
- SÓLYOM LÁSZLÓ: A jövő nemzedékek jogai és ezek képviselője a jelenben. In SÁRKÖZY TAMÁS – VÉKÁS LAJOS (szerk.): *Eörsi Gyula emlékkönyv*. Budapest: HVG-Orac, 2002.
- SÓLYOM LÁSZLÓ: Alkotmányértelmezés az új Alkotmánybíróságok gyakorlatában. *Fundamentum*, 2002/2.

- SÓLYOM LÁSZLÓ: *Jogi eszközök emberek csoportja jó hírnevének, illetve a csoport megsértésén keresztül a csoport tagjai emberi méltóságának megsértése ellen*. Kézirat, 2002.
- SÓLYOM LÁSZLÓ: *Pártok és érdekszervezetek az Alkotmányban*. Budapest: Rejtjel, 2004.
- SÓLYOM PÉTER: A művészet szabadsága és az esztétikai ítéletek. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/2.
- SPARKS, COLIN: *Communism, capitalism and the mass media*. London, Thousand Oaks, Delhi: Sage, 1998.
- SPITZER, MATTHEW L.: Controlling the content of print and broadcast. *Southern California Law Review*, 1985. 1351.
- STEGBAUER, ANDREAS: Der Straftatbestand gegen die Auschwitzleugnung – eine Zwischenbilanz. *Neue Zeitschrift für Strafrecht*, 2000/6. 281.
- STEGBAUER, ANDREAS: The ban of right-wing extremist symbols according to section 86a of the German Criminal Code. *German Law Journal*, 2007/2. 173.
- STEIN, ERIC: History against free speech: the new German law against the “Auschwitz” – and other – “lies”. *Michigan Law Review*, 1987. 277.
- STERN, PAUL G.: A pluralistic reading of the First Amendment and its relation to public discourse. *Yale Law Journal*, 1990. 925.
- STEVENS, JOHN PAUL: Address – The freedom of speech. *Yale Law Journal*, 1993. 1293.
- STEWART, POTTER: Or of the press. *Hastings Law Journal*, 1975. 631.
- STOLL, HANS: The general right to personality in German law: an outline of its development and present significance. In BASIL S. MARKESINIS (szerk.): *Protecting privacy. The Clifford Chance lectures. Volume four*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1999.
- STONE, ADRIENNE: Case note: Lange, Levy and the direction of the freedom of political communication under the Australian constitution. *University of New South Wales Law Journal*, 1998. 117.
- STONE, ADRIENNE: The Australian Free Speech Experiment and skepticism about the UK Human Rights Act. In TOM CAMPBELL – K. D. EWING – ADAM TOMKINS (szerk.): *Sceptical essays on human rights*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2001.
- STONE, GEOFFREY R.: Fora Americana: speech in public places. *Supreme Court Review*, 1974. 233.
- STONE, GEOFFREY R.: Restrictions of speech because of its content: the peculiar case of subject-matter restrictions. *University of Chicago Law Review*, 1978. 81.
- STONE, GEOFFREY R.: Content regulation and the First Amendment. *William and Mary Law Review*, 1983. 189.
- STONE, GEOFFREY R.: Anti-pornography legislation as viewpoint discrimination. *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 1986. 461.
- STONE, GEOFFREY R.: Content-neutral restrictions. *University of Chicago Law Review*, 1987. 46.
- STONE, GEOFFREY R.: Flag burning and the Constitution. *Iowa Law Review*, October 1989. 111.
- STONE, GEOFFREY R.: Imagining a free press. *Michigan Law Review*, May 1992. 1246.
- STONE, GEOFFREY R.: Justice Rehnquist, and “the freedom of speech, or of the press”. In CRAIG BRADLEY (szerk.): *The Rehnquist legacy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- STONE, GEOFFREY R. – SEIDMAN, LOUIS M. – SUNSTEIN, CASS R. – TUSHNET, MARK V. – KARLAN, PAMELA S.: *The First Amendment*. New York: Aspen Publishers, 2003 (2. kiadás).
- STONE, GEOFFREY R. – SEIDMAN, LOUIS M. – SUNSTEIN, CASS R. – TUSHNET, MARK V. – KARLAN, PAMELA S.: *Constitutional law*. New York: Aspen Publishers, 2005 (5. kiadás).
- STRAUSS, DAVID A.: Why be tolerant? (Book review) *University of Chicago Law Review*, 1986. 1485.
- STRAUSS, DAVID A.: Persuasion, autonomy, and freedom of expression. *Columbia Law Review*, 1991. 334.
- STRAUSS, DAVID A.: Freedom of speech and the common-law constitution. In LEE C. BOLLINGER – GEOFFREY R. STONE (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.
- STRONG, FRANK R.: Fifty years of “clear and present danger”: from Schenck to Brandenburg – and beyond. *Supreme Court Review*, 1969. 41.
- STROSSEN, NADINE: Press law in the United States. In *Press law and practice – a comparative study of press freedom in European and other democracies*. Article 19 – International Centre Against Censorship, 1993.
- SULLIVAN, KATHLEEN M.: Free speech wars. *SMU Law Review*, 1994. 203.

- SULLIVAN, KATHLEEN M. – GUNTHER, GERALD: *Constitutional law*. New York: Foundation Press, 2001. (14. kiadás).
- SUMNER, L. W.: Should hate speech be free speech? John Stuart Mill and the limits of tolerance. In RAPHAEL COHEN-ALMAGOR (szerk.): *Liberal democracy and the limits of tolerance*. University of Michigan Press, 2000.
- SUNSTEIN, CASS R.: Hard defamation cases. *William and Mary Law Review*, 1984. 891.
- SUNSTEIN, CASS R.: Pornography and First Amendment. *Duke Law Journal*, September 1986. 589.
- SUNSTEIN, CASS R.: Two faces of liberalism. *University of Miami Law Review*, 1986. 245.
- SUNSTEIN, CASS R.: Government control of information. *California Law Review*, 1986. 889.
- SUNSTEIN, CASS R.: Low value speech revisited. *Northwestern University Law Review*, 1989. 555.
- SUNSTEIN, CASS R.: The First Amendment and cognition: a response. *Duke Law Journal*, 1989. 433.
- SUNSTEIN, CASS R.: Why the unconstitutional conditions doctrine is an anachronism (with particular reference to religion, speech, and abortion). *Boston University Law Review*, 1990. 593.
- SUNSTEIN, CASS R.: Free speech now. In GEOFFREY R. STONE – RICHARD A. EPSTEIN – CASS R. SUNSTEIN (szerk.): *The Bill of Rights in the modern state*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
- SUNSTEIN, CASS R.: Neutrality in constitutional law. *Columbia Law Review*, January 1992. 1.
- SUNSTEIN, CASS R.: Speech in the welfare state: free speech now. *University of Chicago Law Review*, Winter 1992. 255.
- SUNSTEIN, CASS R.: Half-truths of the First Amendment. *University of Chicago Legal Forum*, 1993. 25.
- SUNSTEIN, CASS R.: Informing America: risk, disclosure, and the First Amendment. *Florida State University Law Review*, 1993. 653.
- SUNSTEIN, CASS R.: Words, conduct, caste. *University of Chicago Law Review*, Summer/Fall 1993. 795.
- SUNSTEIN, CASS R.: A new deal for speech. *Hastings Communications and Entertainment Law Journal*, 1994. 137.
- SUNSTEIN, CASS R.: *Democracy and the problem of free speech*. New York: Free Press, 1995 (2. kiadás).
- SUNSTEIN, CASS R.: Rights and their critics. *Notre Dame Law Review*, 1995. 727.
- SUNSTEIN, CASS R.: The First Amendment in cyberspace. *Yale Law Journal*, 1995. 1757.
- SUNSTEIN, CASS R.: Television and the public interest. *California Law Review*, March 2000. 501.
- SUNSTEIN, CASS R.: The future of free speech. In LEE C. BOLLINGER – GEOFFREY R. STONE (szerk.): *Eternally vigilant – Free speech in the modern era*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.
- SUNSTEIN, CASS R.: *Why societies need dissent*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 2003.
- SUNSTEIN, CASS R.: *The second Bill of Rights – FDR's unfinished revolution and why we need it more than ever*. Basic Books, 2004.
- SWANSON, JAMES L.: Unholy fire: cross-burning, symbolic speech and the First Amendment Virginia v. Black. *Cato Supreme Court Review*, 2002-2003. 81.
- SZABÓ ANDRÁS: Eső után köpönyeg? *Népszabadság*, 2003. november 6.
- SZABÓ GYŐZŐ – NAGY GÁBOR (szerk.): *Tanulmányok az Emberi Jogok Európai Egyezménye legfontosabb rendelkezéseihez kapcsolódó strasbourgi esetjogról*. Budapest: HVG-Orac, 1999.
- SZABÓ MÁTÉ DÁNIEL: Kísérlet a privacy fogalmának meghatározására a magyar jogrendszer fogalmaival. *Információs Társadalom*, 2005/2.
- SZALAY PÉTER: A személyiségi jogok védelme a megváltozott (technikai) körülmények között. In *Információs társadalom és jogrendszer*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 2002.
- SZALAYNÉ SÁNDOR ERZSÉBET: Interferencia az Európai Bíróság és az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában. *Acta Humana*, 2005/2.
- SZAMEL LAJOS: A véleménynyilvánítás szabadsága. In *Emberi jogok hazánkban*. Budapest: ELTE Jogi Továbbképző Intézet, 1988.
- SZEDER GYULA: A társadalom békéjének büntetőjogi védelméről. *Magyar Jog*, 2002/1.
- SZEGŐ TAMÁS: A sajtószabadság. In *Emberi jogok hazánkban*. Budapest: ELTE Jogi Továbbképző Intézet, 1988.
- SZEKFŰ ANDRÁS: Közzolgálat a frekvenciahiány elmúltával. In *Közzszolgálatosság a médiában*. Budapest: Osiris, 1995.

- SZEKFŰ ANDRÁS: A befolyásolás eszközei a médiatörvény életbelépése után, avagy a kritika fegyverei és a fegyverek kritikája. In TERESTYÉNI TAMÁS (szerk.): *Médiakritika*. Budapest: Osiris, 1997.
- SZENTE PÉTER: Médiapolitikai vázlat. *Médiakutató*, 2001. tél.
- SZENTE PÉTER: A közszolgálati média lehetetlensége. Válasz Gálik Mihály észrevételeire. *Médiakutató*, 2002. tavasz.
- SZÉCHENYI ISTVÁN: *Hitel*. Pest, 1830.
- SZÉCHENYI ISTVÁN: *Világ*. Pest, 1831.
- SZÉCHENYI ISTVÁN: *Stádium*. Lipcse, 1833.
- SZÉCHENYI ISTVÁN: *A Kelet népe*. Pozsony, 1841. 326.
- SZÉKELY LÁSZLÓ: A „megvédett” sajtószabadság. In *Ünnepi dolgozatok Harmathy Attila tiszteletére*. Budapest: ELTE-ÁJK, 2003.
- SZÉKELY LÁSZLÓ: Kritikai észrevételek az új Polgári Törvénykönyv koncepciója – Első Könyv IV. (A személyiségi jogok) fejezetéhez. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/3.
- SZÉKELY LÁSZLÓ: *Magyar sajtó- és médiajog*. Budapest – Pécs: Dialóg Campus, 2007.
- SZÉKELY IVÁN – BALOGH ZSOLT GYÖRGY – JÓRI ANDRÁS – FÖLDES ÁDÁM: Fórum – az információs szabadságról. *Fundamentum*, 2004/4.
- SZIGETI PÉTER: Benne lettek a tévében. A pornó kanonizálása a kereskedelmi médiában. *Médiakutató*, 2005. nyár.
- TAMÁS PÁL: A kollektív mesemondó erőterei – közszolgálatosság és dereguláció a 90-es évek magyar médiájában. In *Közszolgálatosság a médiában*. Budapest: Osiris, 1995.
- TATTAY LEVENTE: *A közszereplők személyiségi jogai*. Budapest – Pécs: Dialóg Campus, 2007.
- TAYLOR, PAUL M.: *Freedom of religion – UN and European human rights law and practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- TÁNCSICS MIHÁLY: *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Budapest: Magvető, 1984.
- TEDFORD, THOMAS L. – HERBECK, DALE A.: *Freedom of speech in the United States*. State College, Pennsylvania: Strata Publishing, 2005 (5. kiadás)..
- TÉNYI GÉZA – UDVARY SÁNDOR: A vélemény és a válasz: új Szküllá és Kharübdisz? *Jogtudományi Közlöny*, 2001. november.
- THOMAS, JEFFREY E.: Statement of fact, statement of opinion and the First Amendment. *California Law Review*, 1986. 1001.
- THOMPSON, JOHN B.: *The media and modernity – a social theory of the media*. Cambridge, Malden: Polity Press, 1995.
- THUKÜDIDÉSZ: *A peloponnészoszi háború*. Budapest: Osiris, 1999.
- TILK PÉTER: A gyűlöletbeszéd szabályozásának néhány előzetes értékelési szempontja. *Magyar Jog* 2003/6.
- TILK PÉTER: A kifejezési szabadság és a gyűlöletbeszéd néhány alkotmányjogi vonatkozása. *Acta Humana*, 2005/1.
- TINGLEY, CHARLES: Reputation, freedom of expression and the tort of defamation in the United States and Canada: a deceptive polarity. *Alberta Law Review*, 1999. 620.
- TISHLER, GERALD – COTLER, IRWIN – DERSHOWITZ, ALAN – BERNEY, ARTHUR: When academic freedom and freedom of speech confront holocaust denial and group libel: comparative perspectives. *Boston College Third World Law Journal*, 1988. 65.
- TOCQUEVILLE, ALEXIS DE: *Az amerikai demokrácia*. Budapest: Európa Kiadó, 1993 [első megjelenés: 1835-40].
- TOMKINS, ADAM: Bevezetés: Az emberi jogokkal kapcsolatos szkepticizmusról. *Jogelméleti Szemle*, 2003/1.
- TOMLINSON, JOHN: *Cultural imperialism*. London: Pinter Publishers, 1991.
- TÓTH GÁBOR ATTILA: A „nehéz eseteknél” a bíró erkölcsi felfogása jut szerephez – beszélgetés Sólyom Lászlóval. *Fundamentum*, 1997/1.
- TÓTH GÁBOR ATTILA (szerk.): *Egyéni jogok és a közjó*. Budapest: Társaság a Szabadságjogokért, 2002.
- TÓTH ZOLTÁN JÓZSEF: A nemzeti szimbólumok büntetőjogi védelme. *Jogtudományi Közlöny*, 2003. április.
- TÓTH JUDIT – LEGÉNY KRISZTIÁN (szerk.): *Összehasonlító alkotmányjog*. Budapest: Complex, 2006.

- TÖRŐ KÁROLY: *Személyiségvédelem a polgári jogban*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979.
- TÖRŐ KÁROLY: Sajtószabadság és személyiségvédelem. *Magyar Jog*, 1990/6.
- TRENCHARD, JOHN – GORDON, THOMAS: *Cato's letters, or, essays on liberty, civil and religious, and other important subjects*. New York: Liberty Fund, 1995 [első megjelenés: 1720-23]. 1064.
- TUSHNET, MARK: The possibilities of comparative constitutional law. *Yale Law Journal*, 1999. 1225.
- TUSHNET, MARK: Az állami cselekvés tana és az alkotmányos jogok horizontális hatása. *Fundamentum*, 2004/2.
- UITZ RENÁTA: Az alapjogok horizontális hatályának legújabb reneszánszához. In SAJÓ ANDRÁS (szerk.): *Alkotmányosság a magánjogban*. Budapest: Complex, 2006.
- UNGAR, SANFORD J.: The role of a free press in strengthening democracy. In Judith LICHTENBERG (szerk.): *Democracy and the mass media*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- UNSWORTH, CLIVE: Blasphemy, cultural divergence and legal relativism. *Modern Law Review*, 1995. 658.
- URBÁN ÁGNES: A digitális televíziózás terjedésének fő kérdései. *Médiakutató*, 2004. ősz.
- URBÁN ÁGNES: Rádió és televízió. In BAJOMI-LÁZÁR PÉTER (szerk.): *Magyar médiatörténet – a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005.
- VAN ALSTYNE, WILLIAM W.: The demise of the right-privilege distinction in constitutional law. *Harvard Law Review*, 1968. 1439.
- VAN ALSTYNE, WILLIAM W.: The hazards to the press of claiming a “preferred position”. *Hastings Law Journal*, January 1977. 761.
- VAN ALSTYNE, WILLIAM W.: The mobius strip of the First Amendment: Perspectives on Red Lion. *Supreme Court Law Review*, 1978. 539.
- VAN ALSTYNE, WILLIAM W.: The First Amendment and free press: a comment on some new trends and some old theories. *Hofstra Law Review*, Fall 1980. 1.
- VAN LOON, AD: Freedom versus access rights in a European context. *Media Law and Policy*, Fall 2001. 11.
- VARGA ZOLTÁN: A közösség elleni izgatás. *Magyar Jog*, 2002/12.
- VASKÚTI ANDRÁS: A közösség elleni izgatás bírói gyakorlata. In *Wiener A. Imre ünnepi kötet*. Budapest: HVG-Orac, 2005.
- VÁSÁRHELYI MÁRIA: Újságírói autonómia és sajtószabadság. In VÁSÁRHELYI MÁRIA – HALMAI GÁBOR (szerk.): *A nyilvánosság rendszerváltozása*. Budapest: Új Mandátum, 1998.
- VELVEL, LAWRENCE W.: Freedom of speech and the draft card burning cases. *University of Kansas Law Review*, 1968. 149.
- VÉKÁS LAJOS: Sérelemdíj – fájdalomdíj: gondolatok az új Ptk. reformjavaslatáról a német jog újabb fejleményei tükrében. *Magyar Jog*, 2005/4.
- VILLÁNYI JÓZSEF: A véleménynyilvánítás szabadságának büntetőjogi korlátai az interneten. *Acta Humana*, 2003/4.
- VOGELGESANG, KLAUS: Die Neuregelung zur sog. „Auschwitz-lüge” – Beitrag zur Bewältigung der Vergangenheit oder „widerliche Aufrechnung”? *Neue Juristische Wochenschrift*, 1985. 2386.
- VOLOKH, EUGENE: Cheap speech and what it will do. *Yale Law Journal*, 1995. 1805.
- VOLOKH, EUGENE: Freedom of speech, permissible tailoring and transcending strict scrutiny. *University of Pennsylvania Law Review*, June 1996. 2417.
- VOLOKH, EUGENE: Pragmatism v. ideology in free speech cases (Book review). *Northwestern University Law Review*, 2004. 33.
- VOLOKH, EUGENE: Deterring speech: when is it “McCarthyism”? When is it proper? *California Law Review*, October 2005. 1413.
- VOORHOOF, DIRK: Guaranteeing the freedom and independence of the media. In *Media and democracy*. Council of Europe Publishing, 1998.
- WALKER, NEIL: Human rights in a postnational order: reconciling political and constitutional pluralism. In TOM CAMPBELL – K. D. EWING – ADAM TOMKINS (szerk.): *Sceptical essays on human rights*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2001.
- WALKER, CLIVE – AKDENIZ, YAMAN: Virtual democracy. *Public Law*, 1998. 489.
- WALKER, ERIK: Defamation law: public figures – who are they? *Baylor Law Review*, 1993. 955.

- WALKER, SAMUEL: *The rights revolution. Rights and community in modern America*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1998.
- WALLACE, JONATHAN – MANGAN, MARK: *Sex, laws, and cyberspace*. New York: Henry Holt Company 1997.
- WARBRICK, COLIN: “Federalism” and free speech: accommodating community standards – the American Constitution and the European Convention on Human Rights. In IAN LOVELAND (szerk.): *Importing the First Amendment. Freedom of expression in American, English and European law*. Oxford, Portland, Oregon: Hart Publishing, 1998.
- WARD, ALAN – REDMOND-COOPER, RUTH: The right of reply in England, France and the United States. *Journal of Media Law and Practice*, December 1983. 205.
- WARREN, SAMUEL D. – BRANDEIS, LOUIS D.: The right to privacy. *Harvard Law Review*, December 1890.
- WARREN, SAMUEL D. – BRANDEIS, LOUIS D.: A magánszférához való jog. *Információs Társadalom*, 2005/2.
- WASSERMAN, HOWARD H.: Symbolic counter-speech. *William and Mary Bill of Rights Journal*, February 2004. 367.
- WATT, HORATIA MUIR: Yahoo! Cyber-collision of cultures: who regulates? *Michigan Journal of International Law*, Spring 2003. 673.
- WAUGH, EVELYN: *Bombahír*. Budapest: Magvető, 1993.
- WEAVER, RUSSELL L. – BENNETT, GEOFFREY: Is the New York Times “actual malice” standard really necessary? A comparative perspective. *Louisiana Law Review*, 1993. 1153.
- WEAVER, RUSSELL L. – PARTLETT, DAVID F.: Defamation, the media and free speech: Australia’s experiment with expanded qualified privilege. *George Washington International Law Review*, 2004. 377.
- WEBNER, ROBERT NEAL: The fact-opinion distinction in First Amendment libel law: the need for a bright-line rule. *Georgetown Law Journal*, 1984. 1817.
- WEILER, J. H. H.: *The Constitution of Europe. “Do the new clothes have an emperor?” and other essays on European integration*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- WEILER, JOSEPH H. H.: *Keresztény Európa*. Budapest: Szent István Társulat, 2006.
- WEILER, PAUL C.: *Entertainment media and the law. Text, cases, problems*. West Group, 2002. (2. kiadás).
- WEINBERG, JONATHAN: Broadcasting and speech. *California Law Review*, October 1993. 1101.
- WEINSTEIN, JAMES: Campaign finance reform and the First Amendment: an introduction. *Arizona State Law Journal*, 2002. 1057.
- WEISS, JONATHAN: Privilege, posture and protection: “religion” in the law. *Yale Law Journal*, 1964. 593.
- WELLER MÓNIKA: A Rekvényi ügy. *Acta Humana*, 1999/35-36.
- WELLER MÓNIKA: *Emberi jogok és európai integráció*. Budapest: Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, 2000.
- WELLER MÓNIKA: Az Alapjogi Karta és a polgárok Európája. *Fundamentum*, 2000/4.
- WELLINGTON, HARRY H.: On freedom of expression. *Yale Law Journal*, May 1979. 1105.
- WEST, ROBIN: The Supreme Court, 1989 Term – foreword: taking freedom seriously. *Harvard Law Review*, 1990. 43.
- WHITE, G. EDWARD: Justice Holmes and the modernization of free speech jurisprudence: the human dimension. *California Law Review*, 1992. 391.
- WHITE, G. EDWARD: The First Amendment comes of age: the emergence of free speech in twentieth century America. *Michigan Law Review*, November 1996. 299.
- WHITE, JAMES BOYD: Free speech and valuable speech: silence, Dante, and the “marketplace of ideas”. *UCLA Law Review*, February 2004. 799.
- WHITMAN, JAMES Q.: Enforcing civility and respect: three societies. *Yale Law Journal*, 2000. 1279.
- WIGMORE, JOHN H.: *Abrams v. U.S.: Freedom of speech and freedom of thuggery in war-time and peace-time*. *Illinois Law Review*, March 1920. 539.
- WILLIAMS, ADRIAN MARSHALL – COOPER, JONATHAN: Hate speech, holocaust denial and international human rights law. *European Human Rights Law Review*, 1996. 593.
- WILLIAMS, GLANVILLE: The concept of legal liberty. *Columbia Law Review*, December 1956. 1129.

- WILLIAMS, KEVIN: *European media studies*. London: Hodder Arnold, 2005.
- WINTER, STEVEN L.: Fast food and false friends in the shopping mall of ideas. *University of Colorado Law Review*, 1993. 965.
- WRIGHT, JANE: *Tort law and human rights*. Oxford, Portland, Oregon: Hart Publishing, 2001.
- WRIGHT, R. GEORGE: A rationale from J. S. Mill for the free speech clause. *Supreme Court Review*, 1985. 149.
- WYATT, DERRICK: Freedom of expression in the EU legal order and in EU relations with third countries. In JACK BEATSON – YVONNE CRIPPS (szerk.): *Freedom of expression and freedom of information. Essays in honour of Sir David Williams*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2000.
- YASSKY, DAVID: Eras of the First Amendment. *Columbia Law Review*, 1991. 1699.
- YONOVER, GERI J.: Anti-semitism and holocaust denial in the academy: a tort remedy. *Dickinson Law Review*, 1996. 71.
- YOO, CHRISTOPHER S.: The rise and demise of the technology-specific approach to the First Amendment. *Georgetown Law Review*, 2003. 245.
- ZICK, TIMOTHY: Cross-burning, cockfighting, and symbolic meaning: toward a First Amendment ethnography. *William and Mary Law Review*, 2004. 2261.
- ZIMMERMANN, DIANE LEENHEER: Requiem for a heavyweight: a farewell to Warren and Brandeis's privacy tort. *Cornell Law Review*, 1983. 291.
- ZIMMERMAN, DIANE LEENHEER: Information as speech, information as goods: some thoughts on marketplaces and the Bill of Rights. *William and Mary Law Review*, 1991. 665.
- ZINES, LESLIE: Freedom of speech and representative government. In JACK BEATSON – YVONNE CRIPPS (szerk.): *Freedom of expression and freedom of information. Essays in honour of Sir David Williams*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2000.
- ZLINSZKY JÁNOS: A vallásszabadság gyakorlati kérdései az Alkotmány és az Alkotmánybíróság határozatainak tükrében. *Iustum Aequum Salutare*, 2005/1.
- ZOLA, ÉMILE: *Hölgyek öröme*. Budapest: Európa, 1978.
- ZOLTÁN ÖDÖN: A sajtóról és szabadságáról. *Magyar Jog*, 1991/1.
- ZOLTÁN ÖDÖN: Az audiovizuális közlés szabadságáról. *Magyar Jog*, 1992/3.
- ZOLTÁN ÖDÖN: Ismét a sajtóról és szabadságáról. *Magyar Jog*, 1993/10.
- ZOMBORI MÓNKA: A közösségek méltóságának védelméről. *Magyar Jog*, 2003/6.
- ZWEIGERT, KONRAD – KÖTZ, HEIN: *An introduction to comparative law*. Oxford: Clarendon Press, 1998 (3. kiadás).

A SZERZŐ KORÁBBI PUBLIKÁCIÓI

Könyvek

1. *Tízéves a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara. Ünnepi kötet.* Budapest: Szent István Társulat, 2005. 343. oldal [szerkesztőként, társszerkesztők: BÁNDI GYULA és HORVÁTH ATTILA]
2. „A Köztársaság nevében!” – *Pálinkás György emlékkönyv.* Budapest: Rejtjel, 2007. 318. oldal [szerkesztőként, társszerkesztők: BALLA JUDIT és BORBÉLY ZOLTÁN]

Szakcikkek, tanulmányok

1. Sajtószabadság és személyiségi jogok az angol jogrendszerben. *Magyar Jog*, 2001. április. 238-247. o.
2. „A cenzúra éj, a szabad sajtó nap” – a magyar sajtójog fejlődésének vázlatja. In HAJDÚ GÁBOR (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok dr. Horváth Attila tiszteletére.* Budapest, 2003. 59-74. o.
3. A sajtószabadság két oldala és a tájékozódáshoz való jog. *Jogtudományi Közöny*, 2004. január. 22-30. o.
4. A holokauszt-tagadás büntethetősége és a véleményszabadság korlátozása. *Magyar Jog*, 2004. április. 220-231. o.
5. Etikai szempontok a sajtószabadság megvalósításában. In BÖLCSKEI JÁNOS – NOCHTA TIBOR (szerk.): *Emlékkönyv Lábady Tamás 60. születésnapjára tanítványaitól.* Budapest: Szent István Társulat, 2004. 205-223. o.
6. Sajtó és jog 1848/49-ben. In HORVÁTH ATTILA – HAJDÚ GÁBOR (szerk.): *Magyar jogtörténeti tanulmányok – pályakezdő dolgozatok.* Budapest: Neolife [a PPKE-JÁK kiadványa], 2004. 63-72. o.
7. Közkerölcs és véleményszabadság – összehasonlító perspektíva. In FEKETE BALÁZS – SZABÓ SAROLTA (szerk.): „*Monumentum aere perennius*” – *Tanulmányok Péteri Zoltán tiszteletére.* Budapest, 2005. 183-202. o.
8. A katolikus egyház és a sajtó szabadsága. In HAJDÚ GÁBOR – RUSZTHI HUNOR (szerk.): *In honorem magistrorum.* Budapest: Neolife [a PPKE-JÁK kiadványa], 2005. 73-83. o.
9. A közkerölcs és a véleményszabadság összeütközésének kérdései Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban. *Magyar Jog*, 2005. október. 631-640. o.

10. Pázmány Péter egyeteme. In BÁNDI GYULA – HORVÁTH ATTILA – KOLTAY ANDRÁS (szerk.): *Tízéves a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara*. [társszerző: Horváth Attila]. Budapest: Szent István Társulat, 2005. 25-33. o.
11. A közösségek méltóságának védelme. *Iustum Aequum Salutare*, 2005/1. 147-169. o.
12. A sajtó- és vélemény szabadság igazolásairól. In HORVÁTH PÁL (szerk.): *Praelegantiaok V.*, PPKÉ-JÁK Doktori Iskola, 2006. 30-38. o.
13. Jog a válaszadáshoz. *Infokommunikáció és Jog*, 2006/2. 41-48. o.
14. A sajtó önkorlátozása – esély és hiány. In BUZINKAY GÉZA (szerk.): *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXIII. Sectio Scientiarum Medialium. A magyar újságíró múltja és jelene. Tudományos konferencia az Eszterházy Károly Főiskola Médiatudományi Tanszékének rendezésében, 2005. május 6-7. Eger, 2006. 95-101. o.*
15. A New York Times v. Sullivan-szabály és hatóköre Magyarországon. *Magyar Jog*, 2006. november. 650-657. o.
16. Sullivan on tour: a New York Times v. Sullivan-szabály Angliában, Ausztráliában és Új-Zélandon. *Jura*, 2006/2. 108-117. o.
17. Around the World with Sullivan – The New York Times v. Sullivan Rule and its Universal Applicability. *Iustum, Aequum, Salutare*, 2006/3-4. 101-115. o.
18. „A cenzúra éj...” – Gondolatmorzsák a sajtó előzetes korlátozásáról. *Infokommunikáció és Jog*, 2007. június. 77-81. o.
19. A közszolgálati média fogalma. *Médiakutató*, 2007. nyár. 25-33. o.
20. A sajtó szabadság jelentése. *Acta Humana*, 2007/1-2. 41-56. o.
21. A szólásszabadság igazolásai az angolszász jog és jogfilozófia fényében. *Valóság*, 2007/9. 37-52. o.
22. Izgatás, uszítás, gyűlölet – méltóság vs. szólásszabadság a magyar jogrendszerben. In BALLA JUDIT – BORBÉLY ZOLTÁN – KOLTAY ANDRÁS (szerk.): *„A Köztársaság nevében!” – Pálincás György emlékkönyv*. Budapest: Rejtjel, 2007. 103-134. o.
23. A magánszféra és a sajtó – magyar, angol és európai pillanatkép. *Magyar Jog*, 2007. október.
24. A közéleti szereplők hírnévvédelme a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában. *Jogtudományi Közlöny*, 2007. ősz [megjelenés alatt]
25. The Right of Reply – A Comparative Approach. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/4. [megjelenés alatt]

Oktatási anyagok

1. *A sajtószabadság alapjai*. [egyetemi jegyzet] Budapest: Szent István Társulat, 2003. 72. oldal
2. *Fejezetek a vélemény- és sajtószabadság köréből*. [egyetemi jegyzet] Budapest: Szent István Társulat, 2004. 93. oldal
3. *Fejezetek a szólásszabadság köréből*. [egyetemi jegyzet] Budapest: Szent István Társulat, 2006. 119. oldal
4. *Sajtó- médiajog*. [egyetemi jegyzet] Budapest: Szent István Társulat, 2007. 208. oldal

Recenziók

1. Book review: Gábor Jobbágyi – Judit Fazekas: Law of Contracts in Hungary. *Acta Juridica Hungarica*, 2003/3-4. 285-286. o.
2. Az igazság és a nagy mítosz... [ismertetés Képes György: *A tökéletesebb unió: az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya* című könyvéről] *Jogtörténeti Szemle* 2004/2. 72-74. o.
3. Igazságot a magánjognak! [ismertetés Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai* című könyvéről] *Jogtörténeti Szemle*, 2006/4. 84-86. o.

Beszámolók, emlékezések

1. Hagyomány és tiszteletadás – Rákóczi- és Deák-évfordulók a Pázmány jogi karán [társszerző: Gerencsér Balázs] *Jogtörténeti Szemle* 2004/1. 70-72. o.
2. Tétova levélféleség Pálinkás Györgyhez. In BALLA JUDIT – BORBÉLY ZOLTÁN – KOLTAY ANDRÁS (szerk.): „*A Köztársaság nevében!*” – Pálinkás György emlékkönyv. Budapest: Rejtjel, 2007. 59-62. o.

